DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13992

Sierpc Memorial Book

Ḳehilat Sherpts

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Kehilat Sherpts : sefer zikaron / [ha-'orekh, Efrayim Talmi ; ha-Devarim she-nikhtevu be-Yidish 'arakh A. V. Yasni].
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : ha-Irgunim shel yots'e Sherpts be-Yiśra'el uve-huts la-arets, 1959.
DESCRIPT	11, 603 p., [50] p. of plates : ill., map, facsims., ports. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Sierpc. Sierpc (Poland : Powiat) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Sierpc.
ADD'L NAME	Talmi, Efraim.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

קהלת שרפץ

ספר זכרון

הוצא על ידי האירגונים של יוצאי שרפץ
בישראל ובחוץ-לארץ

תל-אביב תש״ך (1959)

נדפס בשנת תש״ך—1959
תל־אביב, מדינת ישראל

דפוס „א ר ז י״, ת״א־יפו, טלפ. 83331

העורך: אפרים תלמי (ולוקה)

ליקוט החומר: י. מ. סדרוני (סנדרוביץ)

הגהות וטיפול בדפוס: יצחק ברגסון

את הדברים שנכתבו יידיש, ערך לדפוס:
א. וו. יאַסני

ציור השער: אברהם מירון (מייראנץ)

* * *

זכינו לסיים העבודה הגדולה — הכנת ספר הזכרון לקהילת שרפץ.

ידענו כי יש דעות שונות ביחס לצורת־זכרון הנאותה ביותר לקהילת שרפץ. היו שהתנגדו בכלל להוצאת ספר. היו שהציעו צורות אחרות של הנצחה כגון: נטיעת עצים וכו׳. אבל החברים המעטים בישראל, שצידדו בכל כוחם בהוצאת ספר זכרון, יצאו מתוך הנחה כי אין דרך ראויה יותר לכך מאשר הוצאת ספר על קהילתנו העתיקה, שישמש מצבה ספרותית, היסטורית ודוקומנטארית לדורות. בבוא ההיסטוריון לכתוב בעתיד את תולדות הקהילות היהודיות באירופה, לא יעשה זאת על סמך של חורשות עצים, טבלאות זכרון וכיוצא באילו; אלא יסתייע בחומר רב־חשיבות, שנאסף בספרי הזכרון.

לא היתה זו עבודה רגילה. מטבע הדברים, שבהכנת ספר מעין זה נערמים קשיים רבים מאוד. היה עלינו להכין ספר מאפר... אולם תודות לעקשנותם של מעטים ולשקדנות הנמלים שלהם, הגיע מפעל הזכרון שלנו לסיומו כתום שש שנים. חומר חשוב נאסף טיפין טיפין, בכאב וביגון, בקשיי קשיים, בסבלנות אין קץ, באהבה גדולה וביחס של כבוד ויקר לקהילה וליהודיה, לכל יקירינו שהיו ואינם — — —

יודעים אנו כי לא הצלחנו להביא כל הלבנים הדרושות להקמת מפעל זכרון שיהלום בשלימות קהילה גדולה וחשובה כקהילת שרפץ. רבים מאלה שיכלו לתת את חלקם בספר, אינם עוד בחיים; ויש כאלה שלא נענו לבקשתנו.

לקובץ מעין זה אין לגשת בקנה־מידה של ספר סתם, של ספרות מדע והיסטוריה. ערכי החיים הגנוזים בדפים האלה לא יישקלו במאזני ספרות ולא במשקלות היסטוריה ומדע. חשיבותו של ספר זכרון, ואף למען המדע, — אומר ההיסטוריון נחמן בלומנטאל — הוא בזה, שמחבריו אינם אנשי מדע. לפעמים יש חן מיוחד לצורה הפרימיטיבית של הספר, לשפה ולסגנון שאינם מעולים, ולעתים אף לא נקיים משיבושים דקדוקיים והם משמשים ערובה ליושר לב ולישירות התיאורים. והעיקר: ספרים אלה מכילים שפע של חומר להכרת רוח העם ואופיו, דברים שקשה למצאם בספרות המקצועית.

אנו יוצאי קהילת שרפץ, שבחסד הבורא נשארנו מעט מהרבה; אנו שזכינו להצטרף אל בוני המולדת בארץ ישראל, חשנו כי עלינו למלא חובה קדושה — להציב יד ושם לקהילתנו. לא נחנו ולא שקטנו עד אם סיימנו המלאכה, מלאכת הקודש, היגון והכאב.

ברצוננו להודות לכל אלה שנתנו יד להופעת ספר הזכרון הזה, שעמדו לימיננו בהבאת חומר, בעצה ובהדרכה. ביחוד יעמדו על הברכה חברי ועד הארגון בישראל: אברהם ירושלמי (פריד) יו״ר; צ. ארפה, מזכיר; יוסף אפלבוים, גזבר; אפרים פנפיל, רבקה ציפריס, י. מ. סדרוני ובי״צ קמפנר. חברי ועד־הספר באמריקה: רבקה ארפה, גולדה גולדמן, ראשה ולייב מינץ, חיים פינדק, שרה ומרדכי רשוטקה.

כן ייזכרו לטוב הח״ח: י. א. ליבזאהן, מ. סינא וא. בן־דוד (מלאווה), על סיועם להוצאת הספר לאור.

לכולם תודה וברכה.

המערכת

תל־אביב, תש״ך (1959)

י ז כ ו ר

יזכור עם ישראל את קהלות הקודש בארצות הגולה, שנעקרו, שנחרבו ושנמחקו, את בניו המומתים, קרבנות ממלכת הרשע, שעונו עינויי גוף ונפש במחנות־ההסגר, שגורשו לארץ גזירה ולא נודעו עקבותיהם; שנרצחו בהמון בשווקים וברחובות; שהובלו לטבח בקרונות־מות; שנקברו חיים, שנשרפו בהיכל־הקודש על גוילי התורה; שנשחטו, שנטבעו ושנחנקו, שחולל כבודם ושופך דמם בידים טמאות — על קידוש־השם.

יזכור עם ישראל את ילדי מחמדיו, טהורים בני טהורים. שנגזלו מחיק הוריהם בידי חיתו אדם והובלו כצאן לטבחה; שנערפו והומתו במיתות משונות ונערמו ערימות ערימות בראש חוצות, עוללים ויונקים שניפצו אל אבני קיר; ששומטו מחומות ושהושלכו חיים בשקים למצולות נהרות, ונקטפו חייהם באבם בידים אכזריות — על קידוש השם. יזכור!

היה היתה...

היה היתה קהילת שרפץ. היה היתה עיר בין ערים, קהילה בין קהילות. ואיננה עוד. כאשר אינן עוד מאות קהילות יהודיות בפולין; כאשר אינם עוד ששה מיליונים מאחינו ומאחיותינו שניספו בשואה האיומה.

היה היתה...

הפצע הפתוח שותת ושותת. מעיין־הדמעות רותח. והעין הקפואה צופה לתוך מרחקי הזמנים ורואה הכל עד מעמקי מעמקים, עד רעידת נבכי כל נשמה... היא רואה בבהירות מזעזעת את העיר הרבוצה על פרשת־דרכים חשובה. עיר שהיתה חציה יהודית ואין בה עוד יהודים... היא רואה את הבתים שאינם ואת היהודים אשר ישבו בהם ואינם... היא רואה את החיים, שהתנהלו בבתים אלה, את חיי הפרט וחיי הכלל, חיי קהילה קדושה, שאיננה... העין רואה הכל. והיד רושמת, רושמת באצבעות מעוותות כואבות למען דעת. למען נזכור ולא נשכח! למען נאגור את הדמעה הרותחת שלנו על אבדן קהילתנו אל נאד־הדמעות העצום של האומה, אל בית הדוי הכביר, שאין משלו אצל שום אומה ולשון.

היה היתה...

היא עלתה בדם ואש לשמים... אך היא חיה בלבנו ותחיה בזכרון הדורות. לא שכחנו ולא נשכח ולא ניתן לשכוח! אל דמי לנו! ואל דמי לעולם!

יתגדל ויתקדש...

התוכן

עמוד

חיה היה

השואה

צענטראלע פון רעטאליסטן אין קליינהענדלער פארבאנד

אין פוילן

אבטיילונג אין שערפץ

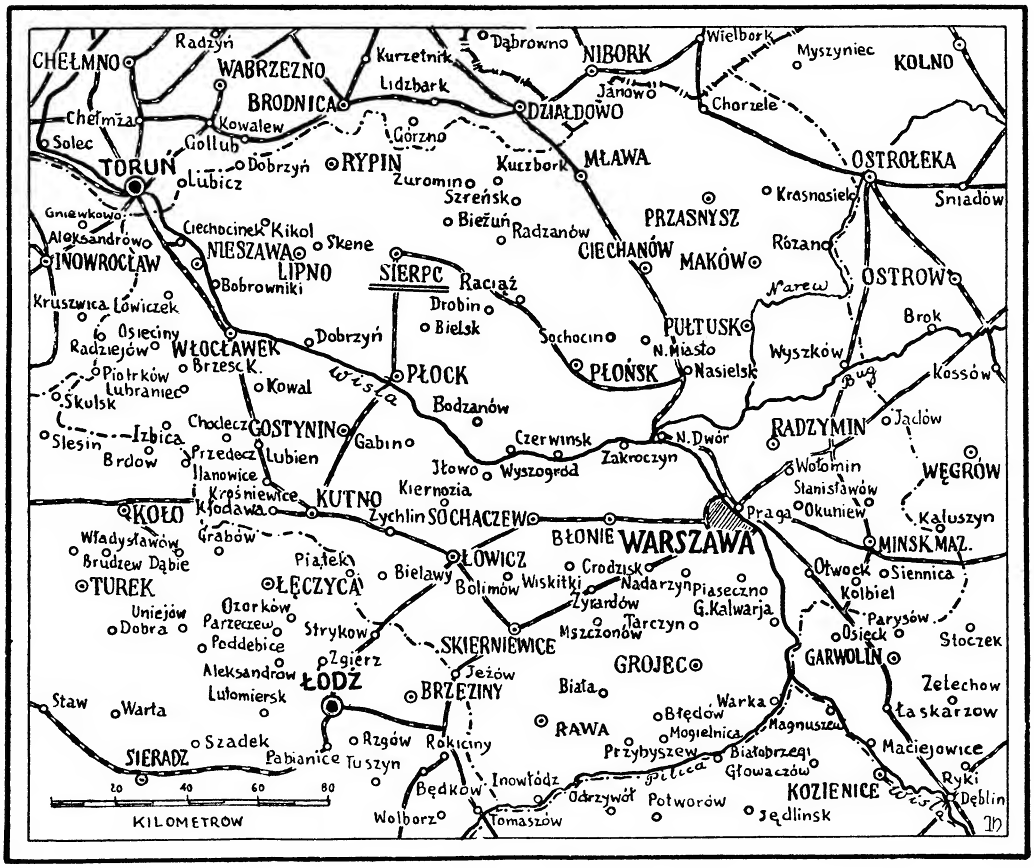
BANK LUDOWY w SIERPCU

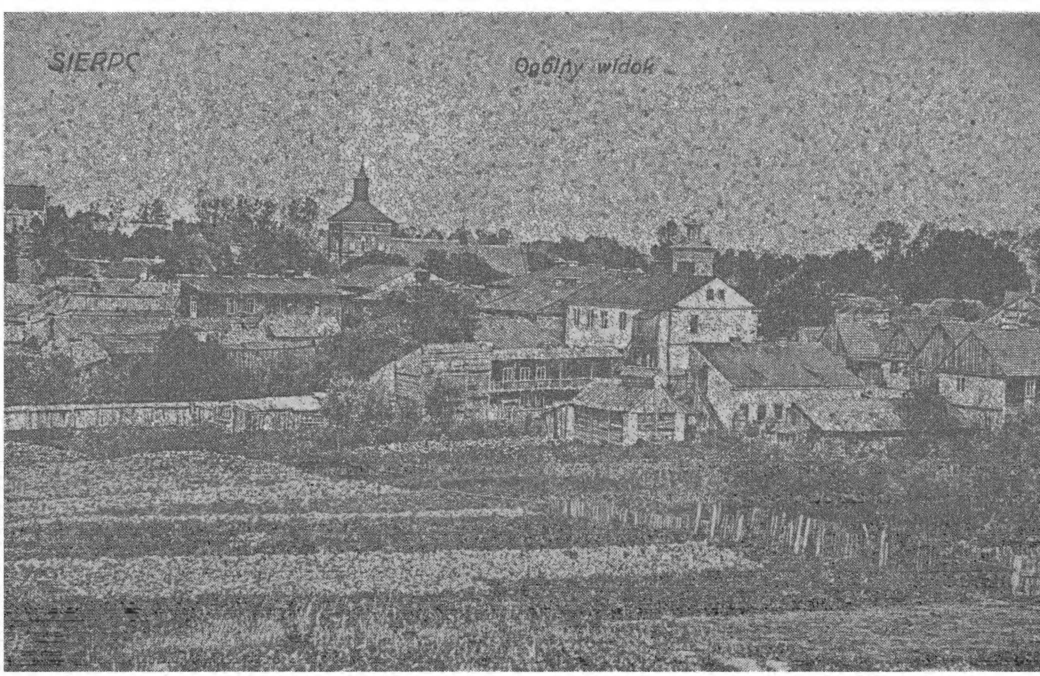
Spółdzielnia z odpowiedzialnoscią ograniczona

שרפץ — מראה כללי

ה ש ו ק

ה„מאַגיסטראַט״ (בית העיריה) ובית שמיגה

לזכר אבי אליעזר סנדרוביץ׳ (תר״ל—תרס״ח)
„ אמי יוכבד „ (תרל״א—תרצ״ח)
„ אחותי גיסל בילה קרפה (תר״ן—תרפ״ב)

לְזִכְרָם הַקָּדוֹשׁ...

על שְׂרֵפַת עֲיָרָתִי,
על שְׂרֵפַת עִיר מוֹלַדְתִּי,
אֶשָּׂא קִינָה וּנְהִי;
על יְהוּדֶיהָ כִּי אֵינָם,
על חוּרְבָּנָם וְאָבְדָנָם.
אַלְלַי, אַלְלַי לִי.

שֹׁמּוּ שָׁמַיִם וְרִגְזִי אֶרֶץ,
על הַשּׁוֹאָה וְהַפֶּרֶץ,
שֶׁאוֹתוֹ טָמֵא, הַשֶּׁרֶץ,
בְּעַצְמוֹ פָּרַץ פֶּרֶץ;
וְגַם עַל יְהוּדֵי שְׂרֵפָה,
תָּבִיא כִּלָּיוֹן וָקֶרֶץ.

לְזִכְרָם הַקָּדוֹשׁ,
אַקְדִּישׁ זִכְרוֹנוֹתַי;
אֶתְפַּלֵּל „קַדִּישׁ",
וְאַקְדִּישׁ תְּפִלּוֹתַי.

י. מ. סדרוני

לדברי ימי שרפץ ושעפס

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ')

לדברי ימי שרפץ ושעפס

אין אנו מתימרים לכתוב את ההיסטוריה של שרפץ עיר מולדתנו ואת דברי ימי הקהילה היהודית בה, כי מעטות הן הידיעות שהגיעו אלינו על תולדות שרפץ בכלל וביחוד על שעפס היהודית. באיזו שנה נוסדה העיר ובאיזו שנה התחילו יהודים להתישב בה? מה היה מספר תושביה בתקופות שונות ומה היה מספר היהודים בה? מה היה מצב העיר במובן התר־בותי, הכלכלי והכללי? ומה היה מצב היהודים בעיר במובנים אלה וגם במובן החוקי והבט־חוני? אלו רבנים ישבו על כסא הרבנות בעיר ומי היו ראשי הקהל ופרנסיו? — רק תשובות מעטות על השאלות הנ״ל ודומיהן נמצאות בידינו. בנעורינו לא חשבנו על השאלות האלה ולא חיפשנו פתרונות להן. וגם אחר שהתבגרנו חקרנו ודרשנו בדברי ימי עולם ובדברי ימי עם עולם, לא עלה על דעתנו לחקור ולדרוש בדברי ימי עירנו.

כשניגשנו להכין חומר לספר „יזכור" לקדושי עירנו, התחלנו לחקור ולדרוש במקורות שונים ולחפש בספרים ובעתונים חומר מתאים. ובחלקו נתקיים בנו מאמר חז״ל: „יגעת ומצאת — תאמין". יגענו וקצת מצאנו וקצת מצאו והמציאו לנו חברים ומכרים מבני עירנו. ואת אנו מביאים כאן לידיעת בני עירנו ולכלל הקוראים.

הפרק הזה עובד לפי הספרים דלהלן:

א) „Starożytna Polska" (פולין העתיקה) מאת באלינסקי וליפינסקי שהופיע בוארשה בשנת 1843;

ב) „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" (מלון גיאוגרפי של מלכות פולין) מאת סולימארסקי, חלאבובסקי ובאלאבסקי, שהופיע בוארשה בשנות השמונים למאה שעברה;

ג) „יאווראיסקאיה אנציקלופדיה" (האנ־ציקלופדיה היהודית) העורך הראשי: ד״ר י. ל. קצנלסון; הופיעה בפטרבורג (לנינגרד) בש־נים 1918—1910;

ד) „פנקס ועד ארבע ארצות", המסדר ומבאר ישראל הלפרין, שהופיע בירושלים בשנת תש״ה.

א. לדברי ימי שרפץ

שרפץ היא עיר עתיקה. בתעודה מאת המלך בולאסלב משנת 1155 מוזכר ארמון ישן בשרפץ. כנראה, שבארמון הזה ישבו מושלי מאזוביה[1] וזה היה התחלת הישוב במקום.

לא תמיד נקראה עירנו בשם שהיא נקראה בזמננו — שרפץ SIERPC בתעודות שונות משנים שונות נזכרת העיר שרפץ בשינויים קלים בשם:

בתעודה	משנת	1165	היא	נקראת	SEPRCH
"	"	1322	"	"	SIEPRZ
"	"	1385	"	"	SZEPRCZ
"	"	1389	"	"	SEPRCZ
"	"	1509	"	"	SYEPRCZ

לא ידוע לנו ממתי העיר נקראת בשמה הנוכחי, אולם בתעודה משנת 1771 אנו מוצאים כבר את השם SIERPC

הרוסים, בתקופת שלטונם בפולין, קראו לשרפץ SERPEC

הגרמנים, בתקופת שלטונם בפולין, במל־חמת־העולם השניה קראו לשרפץ SICHELBERG („דבר", 16.11.41).

וכידוע, נקראה העיר בפי יהודים — שעפס.

*

שרפץ היא עיר מחוזית השיכת לגליל־(וויאבודזטבו) וארשה. עד שנת 1867, שבה נקבע מחוז (פוביאט) שרפץ, היתה העיר שיכת למחוז מלאוה. ומאז ועד למלחמת־העולם הרא־

1. שרפץ נמצאת בתוך חבל־ארץ הנקרא „מאזוביה".

שונה — לפלך (גובארניה) פלוצק. שרפץ יושבת בעמק נרחב על נהר שארפיאניצה (SIERPIENICA). לא רחוק ממקום נפילתו לנהר סקרבה (SKRWA) והיא גבוהה 360 רגל מעל פני הים. שרפץ רחוקה כ־45 ק״מ מפלוצק, כ־70 ק״מ ממלאווה וכ־140 ק״מ מווארשה.

באחד הספרים הנ״ל אנו קוראים: „העיר מורכבת מכמה חלקים ולכל חלק שם מיוחד: העיר הישנה, העיר החדשה, לוראט, צ׳אפלין (החלק היהודי), ו„אוסטרוב״. שני השמות הראשונים מתיחסים, כנראה, לשוק הישן וסביבתו ולשוק החדש וסביבתו[2]. אולם לא ידוע לנו, לצערנו, לאילו חלקי־העיר מתיחסים שלושת השמות האחרונים.

להלן אנו קוראים: „העיר תופסת 2,480 מורגים (מורג אחד — 5 דונמים) קרקע השיכים לעיריה ולתושבים. ליד העיר ישנה אחוזה בשם „ולוקי מאלא״ (ולוקי קטנים) ו„ולוקי פיאסקי״ (ולוקי חולות) השיכת לכפר בורקובה. האחוזה תופסת 642 מורגים קרקע ויש לה טחנת־מים״.

בעיר נמצאים (בשנות השמונים למאה שעברה) 3 בתי־ספר יסודיים, בית־משפט שלום אזורי, משרדי המחוז, משרדי דואר וטלגרף, בית־העיריה, מושב־זקנים (פולני) והכנסת־אורחים (יהודי).

*

אדמות שרפץ השתייכו במשך השנים למוסדות ולבעלים שונים:

בשנת 1322 היתה שרפץ שיכת, בחלקה לדוכס של מאזוביה—ואצלאב ובחלקה לביסקופ מפלוצק — פלוריאן.

בשנים מאוחרות עברו חלקים שונים של העיר לבעלים אחרים:

בתעודה משנת 1385 אנו קוראים את השם „פיליק משפרץ״.

בתעודה משנת 1389 אנו מוצאים את השם „יאקובוס מספרץ״.

במשך המחצית הראשונה של המאה השש־עשרה היתה שרפץ שיכת לשני אחים בשם שארפסקי:

בתעודה מאת המלך זיגמונט הראשון מש׳ 1509 כתוב בין השאר: „בעיר סיאפרץ׳ השיכת לשני האחים שארפסקי״.

בערך במחצית המאה ה־16, חילקו ביניהם האחים שארפסקי את העיר לשני חלקים שוים. אחרי נשואי הבנות של שני האחים, עברה מחצית אחת של העיר למשפחת פוטוליצקי והמחצית השניה — למשפחת פיבו. זופיה פוטוליצקי, שנחלה את מחצית העיר בירושה, הקימה בשנת 1620 מנזר לנשים בנדיקטיניות, שהובאו מחאלמנו. בשנת 1625 נכנסו זופיה ובתה אננה, למנזר והיא מסרה את ירושתה למנזר.

בשנת 1771 היתה שרפץ שייכת לאדם בשם אדם ברומירסקי:

בתעודה מאת המלך סטניסלב אוגוסט מש׳ 1771 כתוב בין השאר: „נענינו לבקשתו של מר אדם ברומירסקי, הכורונז׳י (תואר צבאי) מפלוצק, בדבר רשיון להעביר את הירידים בעירתו שרפץ לעיר החדשה הנקראת „ולוקי״.

סביב שנת 1800, בתקופת שלטון הפרוסים, היתה מחצית העיר שיכת לבעל־אחוזה בשם בראמינסקי (או דראמינסקי) והמחצית השניה היתה רכוש ממלכתי.

*

על שרפץ הנמצאת בפולין הקונגרסאית, עברו כמה כיבושים וגלגולים ביחד עם חבל־ארץ זה: עם חיסול עצמאותה של פולין בשנת 1795 וחלוקתה בין שכנותיה הגדולות רוסיה, פרוסיה ואוסטריה — נפלה שרפץ בחלקה של פרוסיה. תחת שלטונה של פרוסיה היתה שרפץ עד לשנת 1807. בשנה ההיא הקים נפוליאון — אחרי נצחונותיו באירופה — את נסיכות ווארשה ושרפץ נכללה בתוך נסיכות זו. אחרי מפלתו של נפוליאון — בשנת 1813 — בוטלה נסיכות וארשה ולפי החלטת קונגרס־וינה משנת 1815 עברה פולין המרכזית („פולין הקונגרסאית״) — ובתוכה שרפץ — לרוסיה. מאז היתה שרפץ

---

2. ואולי הכונה ל„ולוקי״ („וליקעס״) שנקרא בתעודה משנת 1771 „העיר החדשה״.

תחת שלטון רוסיה עד למלחמת־העולם הרא־שונה.

ב־11 לפברואר שנת 1915, בחודש השביעי לפרוץ המלחמה, כבשו הגרמנים את שרפץ וישבו בה עד תום המלחמה. עד 11 לנובמבר שנת 1918. מאז נמצאה שרפץ בתוך פולין העצ־מאית.

במלחמת פולין ברוסיה הבולשביסטית, כב־שו הבולשביקים ביום 12 לאוגוסט 1920 את שרפץ וישבו בה 10 ימים.

ביום השמיני לפרוץ מלחמת־העולם השניה, ב־8 לספטמבר 1939, כבשו הגרמנים את שרפץ וישבו בה עד שגורשו ממנה ע״י הצבא האדום בחודש ינואר שנת 1945.

*

על הסטטיסטיקה של האוכלוסיה בשרפץ, אנו מוצאים בספרים שהזכרנו לעיל את המספ־רים דלקמן:

השנה	מספר הבתים	% [1] ההגדלה	מספר התושבים	% [2] ההגדלה
1800	162	—	970	—
1827	272	67	2583	166
1856	—	—	4645	80
1858	320 [3]	18	5015	8
1871	—	—	6389	27
1880	301 [4]	6 [5] הקטנה	6726	5
1897	—	—	7000 [6]	4
1921 [7]	—	—	6722	4 הקטנה
1938 [8]	—	—	10,051 [9]	49

על התהוותן והתפתחותן של ערים בפולין, השפיעו שני גורמים: כנסיה אזורית (Kościół parafialny) וימי־שוק וירידים. כפר, או עיירה שהוקמה בהם כנסיה אזורית, או נקבעו בהם ימי שוק וירידים, התחילו מיד לגדול ולהתפתח: התישבו בהם יהודים וגם לא־יהודים, נפתחו בתי־עסק ובתי־מלאכה, גדל בהם המס־חר ורבתה העבודה ובמשך זמן קצר הפך הכפר לעיירה והעיירה לעיר.

בשרפץ התקיימו שני הגורמים האלה. כנסיה אזורית התקיימה בעיר מימים קדומים וגם ימי־שוק וירידים התקיימו בה מלפני מאות שנים. בספרים הנ״ל אנו מוצאים על שני הגורמים האלה את הידיעות דלהלן:

א) כנסיות.

מבניינים עתיקים נשארו בעיר רק הכנס־יות. 3 כנסיות ומנזר אחד היו בשרפץ:

1) הכנסיה העתיקה ביותר היתה הכנסיה המחוזית ע״ש הקדושים ויטה, מודאֶסטה וקראֶס־צאֶנצי, היא הכנסיה אשר ברחוב פארה (פאר־סקה). לפי המסורת הוקמה הכנסיה הזאת במאה האחת־עשרה, במקום שהיה שם מקודם מקדש אלילי. בשנת 1569 נעשו תיקונים בכנסיה ואז הוקם, כנראה, המגדל. בשנים 1630 ו־1648 פרצו בה שריפות. התיקונים שנעשו אחרי השריפות ותיקונים שנעשו בשנים מאוחרות, הרסו לא רק את קוי־הבניה הראשונים, אלא גם את התוספות המאוחרות.

2) כנסיה שניה בשם „עליתה לשמים של אם־אלהים" („Wniebowzięcie Matki Boskiej")

1. 2. ההגדלה בהשואה לשנה שקדמה לה.
3. מהם 6 בתי־חומה.
4. מהם 7 בתי־חומה.
5. יש לשער שההקטנה במספר הבתים נגרמה ע״י דליקה.
6. בערך.
7. לפי ספירת האוכלוסיה בפולין ב־30.9.1921.
8. לפי דו״ח מאת ה„ג׳וינט" על מצב היהודים בשרפץ.

9. ההגדלה הגדולה הזאת של תושבי שרפץ, היא הגדלה מלאכותית, והיא תוצאה מהסיפוח של ה„ולוקי" („וואליקעס") — פרבר שמרובה בו האוכ־לוסיה הפולנית, והיה מחובר לעיר אולם באופן אדמיניסטרטיבי היה שייך לכפר בורקובה, המרוחק כ־3 ק״מ — לעיר, שהשלטונות סיפחו בשנים שבין הבחירות למועצת העיריה הראשונה (1919) לבין הבחירות למועצה השניה (1923), בכוונה תחילה להקטין את מספר חברי־המועצה היהודיים.

היא הכנסיה שברחוב 3 במאי, על הגבעה. הכנסיה הזאת הוקמה בשנת 1483 למען השכנת התמונה של אם־אלהים, שנתגלתה בנס. למרות השינויים של בנין־הכנסיה בשנים 1787 ו־1801 והדליקה שנפלה בכנסיה בשנת 1794, נשארו קוי־הבנין הישנים.

בשנת 1620 הוקם ליד הכנסיה מנזר בא־נאַדיקטיני לנשים ובו שוכנו נזירות באנאדיק־טיניות שהובאו מחאַלמנו. כשבנין־העץ של המנזר נשרף בשנת 1703, הוקם במקומו בנין לבנים הקים עד היום. בשנת 1624 ביקר המלך זיגמונט ה־3 בכנסיה ובמנזר.

3) כנסיה שלישית, קטנה, בשם „הרוח הקדושה" („Święty Duch") — היא הכנסיה שבשוק החדש — הוקמה בשנת 1519. בשנת 1614 נשרפה הכנסיה הזאת והיא חודשה בשנת 1850.

נוסף לשלש הכנסיות האלו, היו בשרפץ עוד שלש כנסיות קטנות שנחרבו לפני שנים רבות: 1) כנסיה על שם הקדוש ואוז׳יניאַק, שנחרבה בשנת 1813 בשעת העברת צבא; 2) כנסיה ע"ש הצלב הקדוש עם בית־קברות, שבש־1794 היתה כבר חריבה; 3) וכנסיה ע"ש הקדוש רוכה, בנויה עץ, שנשרפה בשנת 1794.

גם כנסיה אזורית אַונגלית היתה בשרפץ (שנים מספר לפני מלחמת־העולם הראשונה הוקמה כנסיה חדשה, גדולה ויפה).

בהתחלת המאה התשע־עשרה השתיכו לכנ־סיה האזורית הקתולית בשרפץ 4,684 נפשות, ולכנסיה האזורית האַונגלית — בערך 2,000 נפשות, קולוניסטים גרמניים.

ב) ימי־שוק וירידים.

על ימי־שוק וירידם — שהם, כאמור, אחד הגורמים להתהוות ולהתפתחות של ערים — אנו מוצאים בספרים הנ"ל:

„פיוטר פוטוליצקי, שר־הפלך מפלוצק, יור־שו של אחד האחים שאַרפסקי, ביחד עם אננה פיבובה, יורשתו של האח השני, חידשו בשנת 1577 את התקנות העירוניות שאָבדו בשעת דליקה וגם קבעו שימי־השוק יתקיימו בכל יום שלישי של השבוע והירידים יתקיימו לפני החג־אות: הקדושה לוציה, הקדוש ויטה והצלב הקדוש".

לפי האמור כאן יוצא, שבשרפץ התקיימו 3 ירידים בשנה. אולם בתעודה דלהלן אנו קור־אים שבשנים מאוחרות התקיימו 6 ירידים בשנה וכל יריד נמשך 3 ימים והוקמה „עיר חדשה", או רובע חדש ע"י העיר — הלא הוא הפרבר הידוע „ולוקי" ("ווליקעס") ששם התק־יימו הירידים — סימן שבמשך הזמן התפתחו העיר והסביבה, התרבתה האוכלוסיה וגדל המסחר.

בתקנות שהוצאו בשנת 1771 ע"י המלך סטניסלב אוגוסט, כתוב: „נענינו לבקשתו של מר אָדם ברומירסקי, הכורונז׳י (תואר צבאי) מפלוצק, בדבר רשיון להעביר את הירידים בעיירתו שרפץ לעיר החדשה הנקראת „ולוקי" וקבענו שיתקיימו בימים: 1) 17 לינואר, 2) היום האחרון לפברואר, 3) היום האחרון לאפ־ריל, 4) 27 למאי, 5) 21 לאוגוסט ו־6) 27 לנובמבר. כל יריד צריך להתקים במשך 3 ימים".

כאמור למעלה הביאו שני הגורמים הנז־כרים — הכנסיה האזורית וימי־השוק ויריי־דים — להתפתחות העיר. גורם נוסף להתפת־חות העיר היה, קביעת מחוז שרפץ ופתיחת משרדי־המחוז בעיר בשנת 1867.

*

על החיים הכלכליים בשרפץ, אנו מוצאים בספרים הנ"ל את הפרטים דלהלן:

בשנת 1389 נתקבל רשיון מאת המלך ולאַ־דיסלאַב יאגאַללו להושיב בשרפץ מיצרי אריגים כנראה, גרמנים. התעשיה שלהם התפתחה במאה החמש־עשרה.

בשנת 1509 נתן המלך זיגמונט ה־1 רשיון למיצרי האריגים בעיר סיאַפרץ׳ (SYEPRCZ) השייכת לשני האחים שאַרפסקי, בעד חריצותם ודיקנותם בעבודה, לשים על האריג תו עם האות „S" מעל האות כתר ומתחתיה — אריה ולמכור את סחורותם עם התו הזה בכל הארץ.

בשנות השמונים למאה שעברה היו בשרפץ מפעלי־התעשיה דלקמן:

2 בתי־חרושת לבירה, שתוצרתם השנתית היתה שוה בערך 6,000 רובל כסף.

3) בורסקאות, שתוצרתם השנתית היתה היתה שוה בערך 1,710 רובל כסף.

ו־4 בתי־חרושת לחומץ שתוצרתם השנתית היתה שוה בערך 1,609 רובל כסף.

בספר "Encyklopedya Handlowa" („אנציקלופדיה מסחרית), שהופיעה בוורשה בשנת 1891, בעמ' 652, מובאים הפרטים דלהלן על התעשיה בשרפץ:

„שרפץ — בית־חרושת לבירה, בית־חרושת לחומץ, בורסקי ובית־הבד".

בשנת 1858 היו בתי שרפץ מבוטחים בסכום של 72,280 רובל כסף.

באותה השנה הגיעו ההכנסות של קופת העיריה ל־2,204 רובל כסף ו־74 קופיקות (ברובל — 100 קופיקות).

בשנת 1877 עלו הכנסות העיריה ל־11,732 רובל כסף, הגדלה ב־432 אחוזים.

שרפץ משמשת מרכז למסחר בתבואה בשביל הסביבה כולה.

* * *

בספרים הנזכרים לעיל, אנו מוצאים כמה ידיעות ומספרים מעניינים על מחוז (פוביאט) שרפץ.

מחוז־שרפץ נקבע בשנת 1867 ממחציתו של מחוז־מלאוה הקודם. עד למלחמת־העולם הראשונה — בתקופת השלטון הרוסי — היה מחוז שרפץ שיך לפלך (גוברניה) פלוצק. מאז התחלת שלטון־פולין עצמאי, שיך מחוז שרפץ לגליל (וויאָבודזטבו) ווארשה.

מחוז־שרפץ גובל מצד צפון עם מחוז־מלאוה, מצד מזרח — בחלקו עם מחוז־מלאוה ובחלקו עם מחוז־פלונסק, מצד דרום — בחלקו עם מחוז־פלונסק ובחלקו עם מחוז פלוצק ומצד מערב — עם המחוזות: ליפנו, ריפין ומלאוה.

שטחו של מחוז־שרפץ משתרע על 1,977 ק"מ מרובעים. המחוז מהוה מישור, ששטחו האמצעי מתרומם ל־400 עד 420 רגל על פני הים (סביבת ז'ורומין — 588, סביבת ביאַז'ון — 420, סביבת שרפץ — 360 וסביבת רצ'ונז' — 302 רגל).

בתוך השטח של מחוז שרפץ זורמים 2 נהרות: וקרה (Wkra) ו־סקרבה (Skrwa). הם זורמים כמעט בקו אחד, במרחק של 14 עד 18 ק"מ אחד ממשנהו. 2 הנהרות נופלים אל הויסלה.

נוסף ל־2 הנהרות האלה, זורם במחוז־שרפץ הנהר הנושא את שם המחוז; הנהר המבתר את העיר המחוזית, את שרפץ, לשנים — הנהר „שאַרפיאַניצה" (או „שארפצובקה"), שקראנו לו: „ז'יקה" (מהמלה הפולנית „ז'אַקה" — נהר). התחלת הנהר היא במחוז פלוצק, למזרח מבילסק (באַלסק). הנהר זורם צפונה מאחורי גרז'יני, מאיקאמי, נכנס למחוז־שרפץ, נוקט קו צפוני־מערבי, זורם מאחורי יאַז'ובו, גרומביאַק, בורקובו, עובר את שרפץ ובין סטודזיאַניץ ו־וימישליני הוא נופל מצדו השמאלי לנהר סקרבה. אורך הנהר כ־42 קילומטר.

במובן האדמיניסטראטיבי התחלק מחוז־שרפץ לעיר אחת, שרפץ, ו־12 קהילות (גמיני): ביאלישאַבו, ביאַזון, בורקובו, גראדזאנובו, גוטקובו, קוזאַברודי, קוסאָמין, ליסיבו, ראצ'ונז', רושצ'ישובו, סטאבישין, ז'ורומין.

בין הקהילות (גמיני) נמצאות 3 עיירות: ביאַז'ון, ראצ'ונז', ז'ורומין.

*

להלן כמה מספרים על האוכלוסיה במחוז שרפץ בשנים שונות:

השנה	מס' התושבים	% ההגדלה
1867	47,073	—
1880	57,024	21
1887	64,000	12
1897	68,000	6
1931 [1]	83,168	23

1. לפי ספירת האוכלוסיה בפולין באותה השנה.

בשנת 1897 היה מספר האוכלוסיה בעיר המחוזית ובשלש העיירות שבמחוז כדלהלן:

שרפץ — כ־7000, ראצ׳יונז׳ — 4656, ז׳ר־רומין — 3119, ביאֶז׳ון — 2892.

בשנת 1931 היתה חלוקת־האוכלוסיה במחוז שרפץ לתושבי ערים וכפרים כדלקמן:

מס׳ התושבים	בערים	%	בכפרים	%
83,168	19,019	23	64,149	77

*

בשנת 1883 היו בשרפץ 3 בתי־ספר יסו־דיים ובעיירות ובכפרים שבמחוז — 21 בתי״ס. בבתי״ס אלה למדו 1638 תלמידים (ביניהם 675 בנות).

בתי־משפט היו ארבעה: 1 בשרפץ, בשביל תושבי העיר, ו־3 — בביאֶז׳ון, ז׳יטוב וראצ׳יונז׳ — בשביל תושבי העיירות והכפרים.

3 בתי־דואר היו במחוז: בשרפץ, בראצ׳יונז׳ ובביאז׳ון.

מוסדות־האשראי היחידים במחוז היו הקו־פות להלוואה וחסכון. בשנת 1886 היו בשתים־עשרה הקהילות (גמיני) 11 קופות, שהונן הגיע ל־4782 רובל.

*

ומספר פרטים על החיים הכלכליים במחוז שרפץ, על החקלאות והתעשיה:

התוצרת החקלאית העיקרית במחוז־שרפץ היתה חיטה ותפוחי־אדמה. בנוגע לתוצרת של מצרכי־מזון, תפס מחוז־שרפץ את המקום שלפני האחרון (האחרון הוא מחוז מלאוה) בפלך פלוצק. המחסור בדרכים סלולות והמרחק מרכבת ומנ־תיבי־מים, הפריעו להתפתחות החקלאות והתע־שיה.

*

בתי־חרושת גדולים לא היו במחוז. בשנת 1880 נמנו על התעשיה במחוז שרפץ בתי־החרושת דלהלן:

4	בתי חרושת לבירה,	שבהם	עבדו	10	עובדים, שווי התוצרת השנתית —	13,814	רובל כסף
2	״ ״ לחומץ	״	״		״ ״ ״ —	650	״ ״
7	בורסקאות	״	״	10	״ ״ ״ ״ —	3,540	״ ״
5	בתי־חרושת ללבנים	״	״	20	״ ״ ״ ״ —	15,909	״ ״
1	״ ״ לזכוכית	״	״	11	״ ״ ״ ״ —	18,000	״ ״

נוסף לכך היו במחוז שרפץ כ־50 טחנות־רוח וכמה טחנות־מים.

ב. לדברי ימי שעפס

כבר אמרנו, לעיל, שרק ידיעות מעטות על תולדות שרפץ הכללית ושעפס היהודית הגיעו אלינו. הידיעות המעטות האלו אינן נותנות לנו תמונה ברורה מחייהם של יהודי־שעפס הרא־שונים. אולם באין ברירה עלינו להסתפק בידי־עות אלו.

הידיעה הראשונה על דבר יהודים בשעפס — והיא משנת 1739 — מצאנו בספר „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" (מלון גיאוגרפי של מלכות פולין). בספר זה, בערך „שרפץ" (כרך 10 ע. 594) כתוב בין השאר: „באמצע העיר עומד עמוד בנוי לבנים, שהוקם ע״י יהודים — על סמך פסק־דין של בית־המשפט בפיוטרקוב משנת 1739 — בגלל חילול־הקודש, שבוצע על־ידיהם. עד שנת 1850 היו היהודים מחויבים לשמור על העמוד הזה".

לפי הנראה מהידיעה הזאת, ישבו כבר אז יהודים בשעפס והם סבלו מעלילות שונות שהעלילו עליהם שכניהם הפולנים ונענשו על־ידיהם בענשים שונים. לדאבוננו הרב לא עלה בידינו לברר מה היה „חילול הקודש שבוצע על־ידיהם", ז. א., ע״י יהודי שעפס. כמו כן לא ידוע לנו כלום על העמוד הנזכר בידיעה הנ״ל ולא על המקום בו עמד.

באותו הספר ובאותו הערך כתוב, שהעיר שעפס היתה מורכבת מכמה חלקים ולכל חלק היה שם מיוחד. ליד השם של אחד החלקים — „צ׳אפלין" — רשום בסוגרים „החלק היהודי". ושוב לא ידוע לנו, לצערנו, איפה היה חלק העיר הזה. אמנם היה רחוב בשעפס בשם דומה, בשם „צ׳אלפין" (חילוף האותיות „פ" „ל"), אבל הרחוב הזה היה רחוב קטן, כעין סימטה, מאוכלס מעט והוא כמעט מחוץ לעיר, רחוק מ„החלק היהודי" וסמוך לכנסיה. ואין זה מתקבל על הדעת שהרחוב הזה היה ה„חלק היהודי" של העיר. יש להניח ש„הרחוב היהודי" שבזמננו („ulica warszawska") היה ה„חלק היהודי" של העיר מקדמת דנא, מהתחלת התישבות יהודים בעיר זו. ושתי הוכחות לכך: א) שם הרחוב שהיה מקובל גם בפי יהודים וגם בפי גויים — „הרחוב היהודי" „ulica **żydowska**", ב) העובדה שכל המוסדות היהודיים היו ברחוב הזה. ואולי היה שם הרחוב לפנים „צ׳אפלין"?

*

ידיעה חשובה על יהודים בשעפס בשנת 1766, אנו מוצאים בספר „פנקס ועד ארבע ארצות". בע׳ 445 ב„פנקס", סעיף תת"מ כתוב:

„בכתב־מודעה של ועדת־הפירוק[1] מיום 22 באפריל 1766 (י"ג אייר תקכ"ו) נקבע שיש לגבות מהיהודים 3 זהובים לגולגולת לשם סילוק החובות של הועדים ונקבעו זמני־הפרעון של החובות לסכומיהם ומקומותיהם. הנושים הם בעיקר ה„מבצרים" של קראקא, לבוב, קאליש, מוסדות שונים ברוסיא, פולין־גדול וכו׳ ואנשים פרטיים".

בע. 449, סעיף תתמ"ג, כתוב:

„ועדת־הפירוק חזרה בכתב־מודעה מיום 21 במרץ 1767 (כ׳ אדר ב׳ תקכ"ז) על הוראותיה ודרישותיה, שניתנו בשעתן בכתב־מודעה מיום 22 באפריל 1766 (י"ג אייר תקכ"ו) ואשר לא נתקיימו עד עתה. חובות־היהודים גדלו, בגלל דיחוי סילוקן, בתוספת ריבית וקנסות.

„טופס אחד של כתב־המודעה — עלון־דפוס בן 4 דפים — שמור בבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, אוסף דברים שונים, מס׳ 568, והריני נותנו במלואו במדור התעודות הלועזיות בסוף הספר".

בסוף הספר, במדור התעודות הלועזיות, ע. LXXIX. נמצאת התעודה מס׳ 83 (לסעיף תתמ"ג), הכתובה פולנית, המונה את הקהילות בחלקי פולין השונים, שיהודיהן צריכים להשתתף בתשלום החובות של הועדים והסכום שעל כל „ראש" לשלם.

בין הקהילות שבפולין־גדול, שעל יהודיה לשלם 15 גרוש נחושת ל„ראש", נזכרת גם קהילת שעפס

מהתעודה הזאת אנו למדים, שבשנת תקכ"ו (1766) כבר היתה קיימת קהילה יהודית בשעפס, שהשתתפה בחיים הצבוריים של יהדות פולין: היא היתה מסונפת לועד של קהילות פולין־גדול ועל־ידו ל„ועד ארבע הארצות".

*

בכתב־העת „התקופה" מס׳ י"ד—ט"ו, הופיע בווארשה בשנת תרפ"ב (1922), במחקרו של ע. נ. פרענק „לתולדות היהודים בפולין", עמ׳ 373, מדובר על קנין בתים וקרקעות בערים ע"י יהודים בזמנה של נסיכות ווארשה ובפולין הקונגרסאית. בין השאר כתוב באותו המחקר:

לפי פקודה מיום 16 לחודש מרץ שנת 1809 היה ניתן רשיון לקנית בתים וקרקעות בערים, רק ליהודים שמלאו אחרי התנאים דלהלן: 1) היו מגלחים זקנם ופיאותיהם, 2) לבשו בגדי נכרים 3) ידעו לקרא ולכתב, 4) וגם שלחו את בניהם לבתי־ספר. מובן, שמעטים היו היהודים שנמצאו ראויים לקבלת רשיונות.

בשנים שבהן גברה המבוכה בארץ — בשנים שנפוליון נלחם ברוסיה (1812—1813)

1. ועדת־הפירוק מטעם אוצר המלוכה, שעסקה, בתוקף החלטת הסיים (הפרלמנט) הפולני, בפירוקם של „ועד ארבע הארצות" ושל הועד של כל ארץ באותן הארצות.

ובשנים שבין חסול „נסיכות וארשה" לבין יסוד „ממלכת פולין" תחת החסות הרוסית (1813 — 1815) — קנו יהודים בכמה ערים בתים מאת נוצרים והנוטריונים כתבו בכתביהם את האמ־נות על־אודות המכירה והקנין, אף־על־פי שהיהו־דים לא הביאו רשיונות מיוחדים.

כשגורלה של „ממלכת פולין" לא היתה ברורה עדין, וטרם נודע מה תהיה הקונסטיטוציה של „ממלכה" זו, כבר התחילו שלטונות פולין לעכב את מכירת בתים ליהודים וגם התחילו לחקור ע"ד הבתים שיהודים קנו בלי רשיונות בשנות המבוכה שעברו.

התברר, שבין השאר, נמכרו בדפרטמנט הפלוצקי ליהודים בלי רשיונות 373 בתים, מהם בשעפס — 5 בתים (עמ' 383).

*

ידיעה חשובה נוספת על יהודי שעפס, אנו מוצאים ב„יברייסקאיה אנציקלופדיה" (האנצי־קלופדיה היהודית). בספר זה, בערך „סאַרפּאָץ" (כרך 14 עמ' 174) כתוב:

„אף־על־פי שלסאַרפּאָץ לא היו זכויות מיוחדות לאסור זכות ישיבה של יהודים, אך הואיל ולפנים לא הורשו יהודים להתיישב בה, החליטה ועדה ממשלתית בשנת 1830 להשאיר בעיר זו רק אותם היהודים שיש להם בתים פרטיים, או בתים בחכרה, ואילו אחרים — להרחיק מהעיר. „האיסור בוטל בשנת 1862".

כפי הנראה מהידיעה הזאת, היה קיים פעם איסור על ישיבת יהודים בשעפס, אם כי האיסור היה בלתי־חוקי. האיסור נשכח, כנראה, במשך הזמן, או שהשלטונות העלימו עין ממנו בגלל אי־חוקיותו ויהודים התיישבו בעיר. בשנת 1830 החליטה ועדה ממשלתית — בתור פשרה בין האיסור הבלתי־חוקי לבין המציאות — לגרש חלק מהיהודים, אלה שאין להם רכוש, מהעיר. ובשנת 1862 בוטל האיסור. ושוב אנו מצטערים על מיעוט ידיעתנו את קורות היהודים בעירנו. אין אנו יודעים מאימתי חל האיסור על ישיבת יהודים בשעפס; כן לא ידוע לנו אם הוגשמה החלטת הועדה הממשלתית משנת 1830 על גירוש חלקי של יהודי שעפס.

*

בספרים הנזכרים לעיל נמצאים קצת מספ־רים על היהודים בשעפס בשנים שונות:

השנה	מספר התושבים	% ההגדלה [1]	מספר היהודים	% ההגדלה [2]	% בהשואה למס' התושבים
1800	970	—	649	—	67
1856	4645	379	2604	301	56
1858	5015 [3]	8	2571	1 הקטנה	51
1897	7000 [4]	39	2935	14	42
1921 [5]	6722	4 הקטנה	2861 [6]	2.5 הקטנה	42.5
1938 [7]	10.051 [8]	49	3077	8	30.5

1. 2. ההגדלה בהשואה לשנה שקדמה לה.
3. ביניהם 235 גרמנים.
4. בערך.
5. לפי ספירת האוכלוסיה בפולין ב־30.9.1921.
6. 2766 יהודים, שהם 96.7% מהאוכלוסיה היהו־דית, הם בני דת משה ובעלי לאומיות יהודיות. 95 יהודים, שהם 3.3% מהאוכלוסיה היהודית, הם בני דת משה ובעלי לאומיות פולנית.
7. לפי דו"ח מאת ה„בוינס" על מצב היהודים בשעפס.
8. ההגדלה הגדולה הזאת של תושבי שרפץ, שהיא כמעט כולה לטובת האוכלוסיה הפולנית היא הגדלה מלאכותית. ההגדלה הזאת היא תוצאה מהסי־פוח של ה„ולוקי" („ווליקעס") — פרבר שמרובה בו האוכלוסיה הפולנית, שהיה מחובר לעיר, אולם באופן אדמיניסטרטיבי היה שייך לכפר בורקובה המרוחק כ־3 ק"מ — לעיר, שהשלטונות סיפחו בשנים שבין הבחי־רות למועצת־העיריה הראשונה (1919) לבין הבחירות למועצה השניה (1923), בכוונה תחילה להקטין את כספר חברי־המועצה היהודיים.

הטבלה שלפנינו מראה לנו שבשנת 1800 היו היהודים רוב גדול באוכלוסית שעפס; שני שלישים מבין תושבי שעפס היו יהודים! כנראה, ששעפס היתה מקום של מסחר ופרנסה; תושבי הכפרים שבסביבת העיר היו, כפי הנראה, מבקרים תכופות בעיר, אם בגלל ימי־השוק הירידים ואם בגלל הכנסיות. הודות לכך התיישבו הרבה יהודים בשעפס, פתחו בה חנויות ובתי־מלאכה ופיתחו את העיר. אולם הרוב הגדול הזה לא החזיק מעמד זמן רב, הרוב הלך הלוך ופחות והפך למיעוט. ובאותה הטבלה אנו רואים, שברבע האחרון למאה שעברה כבר נמצאו יהודי שעפס במיעוט. ובשנה האחרונה לפני פרוץ המלחמה והשואה, היו רק 30 אחוזים יהודים באוכלוסית־שעפס.

* * *

על הסטטיסטיקה של יהודים במחוז שעפס, נמצאים בספרים הנ״ל המספרים דלהלן:

השנה	התושבים	% ההגדלה [1]	מספר היהודים	% ההקטנה [2]	% בהשואה למסי התושבים
1880	57,024 [3]	—	9936	—	17
1897	68,000	19	7965	20	12
1931 [4]	83,168	22	7574	5	9

1. ההגדלה בהשואה לשנה שקדמה לה.
2. ההקטנה בהשואה לשנה שקדמה לה.
3. ביניהם 135 רוסים ו־1091 גרמנים.
4. לפי ספירת האוכלוסיה בפולין באותה השנה.

* * *

הטבלה הקודמת מראה לנו הקטנה מתמדת של מספר היהודים במחוז שעפס, לא רק באחוזים אלא גם במספרים אבסולוטיים. יש להניח שהסיבה לכך היא, ההגירה לארצות שונות וביחוד לארה״ב של אמריקה שהלכה וגדלה אחרי הפרעות ביהודים בתחילת שנות השמונים למאה שעברה.

בשנת 1897 היה מספר היהודים בעיר המחוזית ובשלש העיירות שבמחוז, כדלקמן:

העיר	מספר התושבים	מספר היהודים	%
שעפס	7,000	2,935	42
ראצ׳ונז׳	4656	2,179	47
ז׳ורומין	3119	1,286	41
ביאז׳ון	2892	951	33

בשנת 1931 היתה חלוקת האוכלוסיה היהודית במחוז שעפס לתושבי ערים וכפרים כדלהלן:

1931	המספר הכללי	בערים	%	%	בכפרים	%	%
תושבים	83,168	19,019	23	—	64,149	77	—
לא־יהודים	75,594	12,378	16	65 [1]	63,156	84	98,5 [2]
יהודים	7,574	6,641	87	35 [3]	993	13	1,5 [4]

1. אחוז לא־היהודים בערים בהשואה לאוכלוסיה הכללית בהן.
2. אחוז לא־היהודים בכפרים בהשואה לאוכלוסיה הכללית בהן.
3. אחוז היהודים בערים בהשואה לאוכלוסיה הכללית בהם.
4. אחוז היהודים בכפרים בהשואה לאוכלוסיה הכללית בהם.

באותה השנה היתה חלוקת האוכלוסיה היהודית במחוז שעפס לפי שפת־האם כדלקמן:

המספר הכללי	יידיש	%	עברית	%	פולנית	%
7,574	6,513	86	1009	13,33	52	0,67

ג. „קולהקוט"

פרשה חשובה בחיי יהודי שעפס, היא פרשת ה„קולהקוט". השנה — שנת תשי"ט (1958—59) היא שנת המאה לפרוץ המחלוקת הגדולה בקהילת שעפס, שבגללה נתפלגה הקהילה וחבורת מתנגדים־משכילים יסדה קהילה נפרדת — עם רב ושוחט מיוחדים — הידועה בשם „קולהקוט".

להלן אנו מביאים את השתלשלות ענין המחלוקת, סיבת הפילוג, משמעות השם „קול־הקוט" ומשך זמן הקיום של הקהילה הנפרדת.

בראשית המאה התשע עשרה, כאשר תנועת החסידות היתה צעירה עדיין והשפעתה היתה מעטה בפולין כולה, היתה גם בקהילת שעפס יד־המתנגדים על העליונה. אמנם, הרב שישב בתקופה ההיא על כסא הרבנות בשעפס, הרב ר' מאיר'ל דב"ש, היה חסיד. ולא רק חסיד היה, אלא רבי של חסידים היה [1]. וזו פליאה היא בעינינו, פליאה שאיננו יודעים פשרה. אולם אח"כ השתנה המצב. והרב החסידי שנתקבל לרב בשעפס באמצע העשור השני למאה התשע־עשרה, עפ"י המלצת „תלמיד־חכם ידוע מעיר מאקובה" (ההמלצה היתה נחוצה „כיון שהעיר הזאת היתה עיר של מתנגדים"), הרב ר' שרגא פיבל דנציגר — היה נאלץ, אחרי זמן קצר, לעזוב את העיר מחמת הרדיפות מצד המתנגדים [2]. ואם כי אין לנו ידיעה ברורה על הרב ר' אברהם'ל חריף, מי שהיה רב בשעפס אחרי הרב ר' שרגא פיבל, בשנות העשרים למאה הקודמת, אם חסיד היה, או מתנגד — מתקבל על הדעת, שאם קהילת שעפס הסכימה למנות אותו לרב והוא הסכים להתמנות (אחרי הרדיפות על הרב החסידי הקודם), סימן שמתנגד היה [3]. גם הרב שישב על כסא־הרבנות בשעפס בשנות השלושים למאה שעברה, הרב ר' משה יהודה ליב זילברברג, מתנגד היה [4]. וגם הרב שכיהן בשעפס בשנות הארבעים ובשנות החמישים למאה התשע־עשרה, הרב ר' מרדכי גרינבוים (סבו של יצחק גרינבוים, העסקן המובהק של יהדות פולין), מתנגד היה [5].

1, 2, 3, 4, 5. ר' להלן בפרק „לתולדות הרבנות בשעפס".

אולם באותן השנים התחיל כוח החסידים בשעפס לעלות והרב ר' מרדכי גרינבוים סבל מאוד מרדיפות החסידים.

בהקדמה לספר „אזני יהושע" (שאלות ותשובות) חלק א' מאת הרב ר' יהושע סגל (נכדו של הרב ר' מרדכי גרינבוים, רב בשעפס אף הוא), שהופיע בירושלים בשנת תרע"ד [6], כתוב:

„אחרי כן נתקבל [7] לרב בעיר שעפס אשר בפלך פלוצק ושם היה ריב ומדון בינו ובין חסידי העיר הזאת. אך בימים ההם ברח ר' ליב'לה תלמידו [8] מאביו ויהי לחסיד ולרבי גדול בלובלין. וכאשר הציקו החסידים מאוד לר' מרדכי, הודיע על כך לר' ליב'לה תלמידו וזה כתב להצדיק מקוצק זצ"ל והוא פקד על כל חסידיו להיזהר מאד בכבודו של ר' מרדכי. אז נחו שקטו כולם ויראו מפניו".

בט"ו לחודש חשון שנת תרי"ט (סוף אוקטובר 1858) נפטר הרב ר' מרדכי גרינבוים. המתנגדים רצו, כמובן, שממלא־מקומו של הרב ר' מרדכי גרינבוים, יהיה גם כן מתנגד. אבל הם הכירו, כנראה, במצב שנשתנה במשך הזמן וידעו שרצונם זה לא יתגשם ע"י הקהלה. מה עשו? — עמדו וקבעו עובדה וביום השלישי לפטירת הרב, מינו במקומו את חתנו, הרב ר' משה יוסף סגל, רב בקידזבארג (קודז'בורג, עיירה במחוז מלאוה), שהיה מתנגד. והם חשבו (כך יש להבין את הצעד הזה של המתנגדים) ששני הגורמים דלקמן: א) קביעת עובדה של מינוי רב חדש ו־ב) העובדה, שהרב החדש הוא חתנו של הרב המנוח — ישפיעו על הקהילה והיא תסכים לרב הזה. אולם הקהילה לא נתנה את הסכמתה למינוי של המתנגדים והיא מינתה את הרב ר' גדליה מזורמין לרב הרשמי בשעפס.

המינוי של הרב ר' משה יוסף סגל ע"י המתנגדים לרב בשעפס, הביא לידי מחלוקת גדולה ולידי פילוג בקהילה. נוצרה קהילה נפרדת של המתנגדים, שנקראה „קולהקוט". הרב ר' משה יוסף סגל היה הרב של ה„קול־הקוט" וגם שוחט מיוחד לקחו להם.

בהקדמה לספר „אזני יהושע" הנ"ל, כתוב:

„כאשר נפטר ר' מרדכי נתקבל חתנו ר' משה יוסף לרב במקומו לעדת המתנגדים. אך חסידי שעפס [9] קיבלו עליהם לרב את ר' גדליה מזרימין. ובראשונה היה ריב ביניהם, אך אחרי כן השלימו שני הרבנים האלה וישבו במנוחה".

כשנפטר הרב של ה„קולהקוט", הרב ר' משה יוסף סגל, נתקבל על־ידם לרב בנו של הנפטר, ר' יהושע. גם הרב ר' יהושע סגל [10] מתנגד היה וגם הוא סבל מרדיפות החסידים, עד שעזב את שעפס ויצא לאמריקה.

בהקדמה לספר „אזני יהושע" הנ"ל, כתוב:

„וכאשר נפטר אביו, נתקבל הוא [11] במקומו לרב בשעפס. אך בהיותו גם הוא מתנגד, סבל כמובן גם הוא מאד מרדיפות החסידים, למרות כל אזהרות הגאון מהר"י מקיטנא זצ"ל [12] שהזהירם לבל יפגעו בכבודו. ולאחרונה נלאה נשוא את כל התלאות האלה, בהיותו מטבעו איש מנוחה, ויעזוב את ארץ פולין ויבוא עם כל בני ביתו לניו־יורק בשנת תרמ"ד [13] לערך".

אחרי עזיבתו של הרב ר' יהושע סגל את שעפס, חוסלה הקהילה הנפרדת — ה„קולהקוט" וקהילת שעפס היתה שוב קהילה מאוחדת,

---

6. הספר הופיע אחרי פטירתו של המחבר. ההקדמה נכתבה ע"י „המביא לבית הדפוס" ר' ישראל זאב הלוי איש הורביץ.

7. הרב ר' מרדכי גרינבוים.

8. הרב ר' ליב'לה איגר, נכדו של הגאון ר' עקיבא איגר, היה בצעירותו תלמידו של ר' מרדכי גרינבוים.

9. הכוונה לקהלה, שאחרי הפלוג היה לחסידים רוב גדול בה.

10. לפי עדויות מהימנות, נקרא ר' יהושע בשעפס — „מורה הוראה".

11. ר' יהושע סגל.

12. מורנו הרב ר' יהושע מקוטנה זצ"ל.

13. 1884.

קהילה שכל יהודי־העיר שייכים אליה וחוסים בצלה.

*

להלן אנו נותנים כמה הארות והערות לפרשת ה„קולהקוט".

המלה „קולהקוט" מה פירושה?

— בילדותנו שמענו שפירוש המלה „קול־הקוט" הוא — קהלה קטטה, ז. א., קהילה בעלת מחלוקת. פירוש אחר למלה „קולהקוט" קראנו בספר „דוד בן־גוריון ודורו" מאת ברכה חבס, שהופיע בתל־אביב בשנת תשי״ב. בעמ' 18 נמצאת הפיסקה דלהלן:

„בהשפעתו של הכפר המשכיל, הכפר קו־כּארי — נוסדה בפלונסק אגודה בשם „קהל קטן", שמטרתה היתה להפיץ תורה בקרב פשוטי העם. חברי האגודה, שהיה לה מן האופי של תנועת ה„הליכה אל העם", נטלו על עצמם ללמד תורה בבתי־המדרש את החייט והסנדלר ובעל־העגלה. החסידים לא נתנו, כמובן, את ידם לדרך המשכילית, התלוצצו עליה וביטלו אותה. ואת האגודה היו מכנים דרך לגלוג בשם „קוליקוטניקעס" (אנשי „קהל־קטן")".

לפי זה, יתכן שה„קולהקוטניקעס" בשעפס לעצמם קהל קטן (קהל קט — קולהקוט).

*

הגדרתנו לעיל (בענין מינוי הרב החדש ובענין הפילוג בקהילה) „מתנגדים", אינה מדויקת כל צרכה. כי רק חלק מהמתנגדים — וביחוד המשכילים שביניהם, אלה שהיו אח״כ מתפללי בית־המדרש החדש — היו חברי ה„קולהקוט". בין מתפללי בית־המדרש הישן היו נוטים לכאן ולכאן, חלק מהמתפללים היה אוהדי הקהילה וחלק אחר — אוהדי ה„קול־הקוט".

*

והנה סיכום פרשת ה„קולהקוט":

ה„קולהקוט" — הקהילה הנפרדת של מת־נגדים־משכילים — התקיים כ־26 שנים, משנת תרי״ט (1858־59) עד שנת תרמ״ד (1884).

בקהילת ה„קולהקוט" שימשו בקודש הרב־נים: הרב ר' משה יוסף סגל ואחרי פטירתו — בנו ר' יהושע. והשוחטים: שוחט אחד ששמו לא ידוע לנו ואחריו — אברהם שוחט (בורגאנד).

חבורת המתנגדים־המשכילים — ה„קולה־קוט" — התפלל ב„מנין" מיוחד בבית ה„קאמ־ניצה" (בית החומה הגדול), ברחוב היהודי. אחרי שנבנה בית־המדרש החדש (בשנת תרמ״ו (1886) — כשנתיים אחרי עזיבתו של הרב ר' יהושע סגל, רב ה„קולהקוט", את שעפס) התרכזו שרידי ה„קולהקוט" בבית־המדרש הזה.

בראש חבורת המתנגדים־המשכילים — ה„קולהקוט" — עמדו: ישראל יצחק באדאן, יעקב הירש קירש (בהתחלת הפילוג), אליעזר ואַסולאַק, אפרים יוסל ולוּקה וחיים נחום טונבאל.

* * *

תאריכים ומספרים

1155 — הידיעה הראשונה על שרפץ

1739 — הידיעה הראשונה על יהודים בשרפץ

1795 — שרפץ עברה לשלטון פרוסיה

1807 — שרפץ נכללה בנסיכות וארשה

1815 — שרפץ עברה לשלטון רוסיה

1867 — נקבע מחוז שרפץ (שרפץ — עיר מחוזית)

1858—1884 — שנות קיום הקהילה הנפרדת „קולהקוט"

1886 — הוקם בית־המדרש החדש

1895 — הוקם בית־הכנסת

11.2.1915 — כיבוש שרפץ על ידי הגרמנים במלחמת־העולם הראשונה (יום פרוץ המלחמה — 1.8.1914)

11.11.1918 — יציאת הגרמנים משרפץ (יום סיום המלחמה)

12.8.1920 — כיבוש שרפץ על ידי הבולשביקים (במלחמת פולין — רוסיה הבולשביסטית. הכובשים החזיקו בעיר 10 ימים)

1.9.1939 — יום פרוץ מלחמת־העולם השניה

4.9.1939 — שרפץ הופצצה מהאויר. נפל הקרבן היהודי הראשון — אריה ז׳יטלני

8.9.1939 — כניסת הגרמנים לשרפץ

28.9.1939 — יום א׳ של סוכות ת״ש — גירוש חמישים וכמה בחורים לאזור הרוסי

29.9.1939 — ליל ב׳ של סוכות ת״ש — שריפת בית־הכנסת. נפל הקרבן היהודי השני — פנחס (פיניה) ואַלטסמן

8.11.1939 — כ״ו בחשון ת״ש — גירוש היהודים משרפץ (היום שנקבע ליום־השנה לזכר קדושי שרפץ)

1940 מרץ, או אפריל — הוקם גיטו בשרפץ (בשביל היהודים שנשארו בעיר ושחזרו אליה)

6.1.1942 — י״ז טבת תש״ב — גירוש תושבי הגיטו לגיטו סטז׳אָגובו

24.11.1942 — ט״ו כסלו תש״ג — גירוש אחרוני גיטו סטז׳אָגובו לאושבינצ׳ים

המספרים הראשונים והאחרונים על האוכלוסיה בשרפץ

שנת 1800 — מס׳ התושבים — 970; מס׳ היהודים — 649 = היהודים 67% מתושבי העיר

שנת 1938 — מס׳ התושבים — 10,051; מס׳ היהודים — 3077 = היהודים 30,5% מתושבי העיר.

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ')

לתולדות הרבנות בשעפס

ראויים הם הדברים שנאמרו בהקדמה לפרק הקודם, לפרק „לדברי ימי שרפץ ושעפס", שיאמרו גם כאן, כהקדמה לפרק הזה. גם כאן אנו אומרים: אין אנו מתימרים לכתוב את ההיסטוריה של הרבנות בשעפס, כי מעטות הן הידיעות שהגיעו אלינו על הרבנות בעירנו בכלל ועל כל רב בפרט. וכשם שלא חקרנו מעולם בדברי ימי שרפץ, כך לא דרשנו בדברי ימי הרבנות בה. רק מתוך השאיפה להנציח בספר את זכר קהילתנו וקדושיה, התחלנו לחקור ולדרוש בתולדות הרבנות בקהילת שעפס. וכך הגענו — קצת ביגיעתנו וקצת ביגיעת חברים ומכרים מבני עירנו — לחומר המובא בפרק שלפנינו.

אמנם לא הגענו להכרת כל הרבנים שישבו על כסא הרבנות בשעפס בימים קדומים; כן לא הגענו לידיעות ברורות ותאריכים מדויקים בנוגע לרבנים המוזכרים בפרק הזה, אולם הגענו בכל זאת לידיעות חשובות ולריכוז מקורות, שיש בהם ענין ליוצאי שרפץ ולחוקרי תולדותיה.

א. הרב ר' מאיר'ל דב"ש

הרב הראשון בשעפס שעלה בידנו למצוא עליו ידיעות שונות בספרים, הוא הרב ר' מאיר'ל דב"ש זצ"ל. הרב ר' מאיר'ל נקרא „דב"ש" על שם שלש העירות דרובנין, בזוין, שעפס, שבהן כיהן — בעת ובעונה אחת — כרב. אולם הוא נתפרסם בעיקר כרב בשעפס כי בספרים הוא נזכר בשם „ר' מאיר משפס" או „מאיר שעפסיר" והוא גם נפטר בשפס ונטמן בבית־הקברות הישן. על קברו עומד „אהל" וגם בזמננו פקדי בני העיר את קברו שפכו את מר־לבם בצר להם לפני הרב הצדיק ושילשלו לתוך ה„אהל" „פתקאות", שהכילו בקשות רפואה שלמה לכל מיני מחלות, לפרנסה, להצלחה וכדומה.

ר' מאיר'ל דב"ש היה גם רב וגם „רבי". היו לו חסידים שנסעו אליו והיו לו גם מתנגדים שרדפו אותו. כנראה שהוא היה בעל־הזיות ולכן קראו לו מתנגדיו „משוגע איש־הרוח". לפי דברי בן־עירנו הנכבד שמואל איצ'ה לנטר, קראו לר' מאיר'ל דב"ש „בעל שם" ע"ש מעשיותיו וחזיונותיו שסיפר לחסידיו ועל ראיתו הרחוקה (סיפרו, שפעם אחת בשבתו בליל שבת ע"י שולחנו המוקף חסידים, ראה פתאום בפרוץ דליקה בדרובנין...). וישראל קרפה (כעת באורוגווי) כתב לנו, שאביו ז"ל (הסבא שלי מרדכי יצחק, שו"ב בז'ורומין) היה מספר לו מעשיות נפלאות על ה„רבי" ר' מאיר'ל.

מסתבר, שר' מאיר'ל רב וצדיק גדול היה. כי הוא היה חברו של רבי לוי יצחק מברדיצ'ב. והרבי לוי יצחק היה בא לשעפס לבקר אצלו.

*

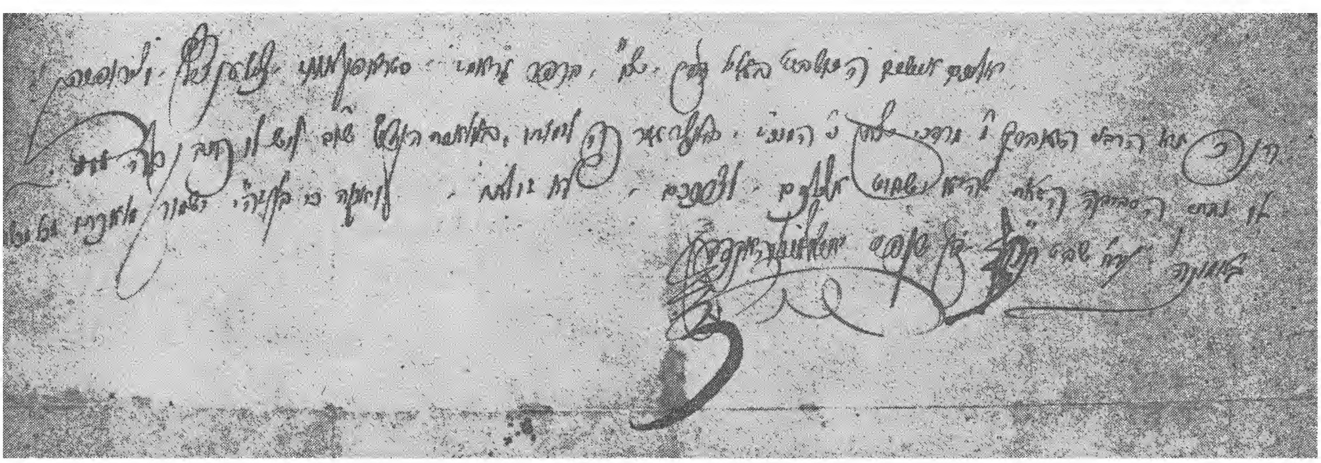
מתי היה ר' מאיר'ל דב"ש רב בשעפס וכמה שנים שימש בה כרב?

— תשובות מדויקות לשאלות הללו לא מצאנו. אולם מתוך זה שהוא היה חברו של רבי לוי יצחק מברדיצ'ב (נולד בשנת ת"ק [1740] ונפטר בכ"ה תשרי תק"ע [1809]) ומתוך המסופר בקטע המובא להלן מהספר „ביערות פולין" המתייחס לשנת תקע"ג (1812) וגם מתוך הקטע של ההקדמה ל„הגדה של פסח" המובא להלן — מסתבר, שתקופת־רבנותו של ר' מאיר'ל דב"ש בשעפס חלה בסוף המאה השמונה עשרה והתחלת המאה התשע עשרה (1790—1812 בערך). כך מובא גם בספר „פנקס מלאוה" עמ' 24: „דאס איז געווען סוף 18־טן יאַר־הונדערט" (זה היה בסוף המאה השמונה עשרה). וכך גם בספר „תולדות החסידות" לדובנוב עמ' 458: „רשימת גדולי הצדיקים משנת תקנ"ח (1798).

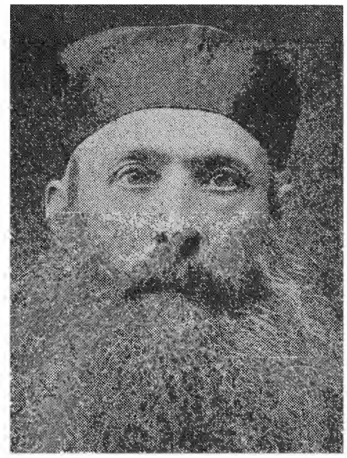
להלן אנו מביאים כמה קטעים מהספרים:

הרב סגל

כתב־ידו של הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק — (נכתב בשנת תר״ל—1870)

ר׳ חיים נחום טונבאֶל
מראשוני המשכילים וחובבי־ציון בע״ר

ר׳ אליעזר ואֶסולק ואשתו עיינה
מראשוני המשכילים וחובבי־ציון בעיר

א) „ביערות פולין" מאת י. אופטושו, ב) „פנקס מלאוה", ג) „תולדות החסידות" מאת דובנוב, ד) הקדמה ל„הגדה של פסח" ו־ה) „אין די בלי־הענדע יאָהרן" מאת בן־עירנו ישראל ספירשטיין — על ר' מאיר'ל דב"ש.

בספר „ביערות פולין" מאת י. אופטושו (בתרגומו של מ. ליפסון, תל־אביב, תרפ"ט) נמצאים הקטעים דלהלן המספרים על ר' מאיר'ל דב"ש.

עמוד 50:

„חבה יתרה היתה נודעת לה לדודה הזקן, ר' מאיר'ל „דבש". וכי קלה זו בעיניכם? חברו של „קדושת לוי"[1]! הלה בא לשפס לראות את שלומו! אמנם אבא מקיל ראשו כנגד הדוד. וכנגד מי אינו מקיל ראשו? קורא הוא את הדוד בשם „רבן של נשים" על שום שהיה נוהג לקבל „פתקאות" בדרובנין, בבזוין ובשפס. אולם מה היא ומה דעתה? כלום אפשר לאשה עלובה וחוטאת להשיג את דרכיהם? אם יהודים „נוסעים" — בודאי יש דברים בגו! והריהי נוסעת בכל שנה, בחשאי ובלא יודעים, לשפס, לה„הילולא" של ר' מאיר'ל, מנדבת ח"י זוזים לנרות ומתיחדת ב„אהלו" של הצדיק. השמש רגיל בה ויודע, כי אין לאיש זר לעמוד בשעה שדבורה'לה מספרת עם דודה. וכשיש לה תרעומות בלב אינה נמנעת מלהטיחן כנגדו. הרי עצמה ובשרה הוא! וכשהיא נפטרת מלפניו היא מבקשת אותו שוב בשם ר' גציל, מונה את יחוסה..."

עמוד 66:

„פעם אחת, ביום קור — מקובלים בני המשפחה — בא ר' מאיר'ל „דבש" לבית הסב ביער, בעסקי צדקה. זה היה בחודש טבת, בשנת תקע"ג[2]. ר' מאיר'ל נענה לבקשתו של ר' מרדכי ונשאר ללון בביתו. שניהם התיחדו בחדר, ישבו על יד התנור הבוער, עישנו מקטרו־תיהם וסיפרו בהויות העולם. ר' מאיר גילה לסב, כי כבר הגעו ימות המשיח וגזירות רעות מתרגשות ובאות על כלל ישראל. ה„שוליא של הסנדלר"[3] כבר כבש את רוב העולם, הריהו מעבר למוסקבה וירדוף את ה„יון"[4] עד ים־הקרח. ברם סוף מפלתו לבוא — הקוז'ניצי[5] נאבק עם שרו מזמן תפלת מוסף של יום־הכי־פורים ואלמלא הברדיצ'ובי[6] ז"ל, שבשנת פטירתו ייחד יחודים בתפילתו לנצחונו של ה„שוליא", היה הקוזניצי יכול לו. רמז לזה מצא ר' מאיר'ל ב„מדרש תלפיות", באות ז', וכך כתוב במדרש:

„אמרו, שיש ברומי אבן של שיש, דמות נערה יפת־תואר, והיא אינה עשויה בידי אדם, אלא הקדוש־ברוך־הוא בראָה כן בגבורתו. ובאים רשעי אומות העולם, בני־בליעל, ומחממין אותה ושוכבים אצלה, והקדוש־ברוך־הוא משמר טיפתן בתוך האבן, ובורא בה בריה ויוצר בה ולד והיא מתבקעת, ויוצא ממנה דמות־אדם, ושמו ארמילוס השטן, זה, שהאומות קורין אותו אנטיקרישטו. ארכו שתים־עשרה אמה ורחבו שתים־עשרה אמה, ובין שתי עיניו זרת, והן עמוקות, אדומות, ושער־ראשו כצבע הזהב, פעמי רגליו ירוקות ושני קדקדים יש לו. ויבוא אצל הרשעים ויאמר להם: משיח אני, אני אלהיכם. מיד מאמינים בו, וממלי־כים אותו עליהם, ומתחברים בו כל בני עשו, ובאים אצלו, והולך וכובש כל המדי־נות ואומר לבני עשו: הביאו לי את תורתי שנתתי לכם. ומביאים לו תפלותם, ואומר להם: אמת היא שנתתי לכם, ואומר להם: האמינו בי, כי אני משיחכם. מיד מאמינים בו. באותה שעה משגר לנחמיה בן חושיאל ולכל ישראל ואומר להם: הביאו לי תורת־כם והעידו בי, שאני אלוה. באותה שעה

1. ר' לוי יצחק מברדיצ'ב.
2. דצמבר 1812.

3. נפוליאון.
4. רוסיה.
5. הרבי מקוז'ניץ.
6. רבי לוי יצחק מברדיצ'ב.

יקום נחמיה בן חושיאל ושלשים אלף גבורים מגבורי בני אפרים ויקחו ספר־תורה וקוראים לפניו: אנכי ה׳ אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. ויאמר להם: אין בתורתכם זו כלום, אלא בואו והעידו לי, שאני אלה, כדרך שעשו כל האומות. מיד יעמוד כנגדו נחמיה ויאמר לעבדיו: תפשוהו וכפתוהו. מיד יקום נחמיה בן חושיאל, שהוא משיח בן־יוסף, ושלשים אלף שעמו ויעשו עמו מלחמה ויהרגו ממנו מאתים אלף. מיד יחרה אפו של ארמילוס הרשע ויכבוש כל חיילי אומות העולם לעמק החרוז וילחם עם ישראל ויהרגו ממנו תלי־תלים וינגפו מישראל מעט וייהרג משיח ה׳. ובאים מלאכי־השרת ונוטלים אותו ומט־מינים אותו עם אבות־העולם. מיד ימס לבו של ישראל, ויטש כוחם וארמילוס הרשע לא ידע שמת משיח, שאם יודע לא היה משאיר מישראל שריד ופליט. באותה שעה כל אומות־העולם טורדות את ישראל ממדי־נותיהם ואינם מניחים לדור עמהם במדי־נותיהם ותהי צרה לישראל, שלא היתה כמותה מימות העולם״ — — —

תוך כדי דבריו של ר׳ מאיר׳ל עמדה עגלת חורף לפני חלון הבית. אנשים אחדים נקשו בדלת.

ר׳ מאיר׳ל קפץ על רגליו:

— מרדכי, מוליכים אותו!

— את מי?

— אותו רשע!

בידים רועדות פתח ר׳ מרדכי את הדלת. לתוך הבית נכנסו אנשים אחדים. פניהם מסמי־קים מקור ושערות זקניהם קפואות־כפור, לבנות. הם הטו את ר׳ מרדכי אל הצד, התלחשו עמו ומיד ציוה ר׳ מרדכי את שרה׳לה לפתוח את הטרקלין ולהציע את המטה. הוא רעד בכל גופו, חכה בכליון־עינים לרגע, שיכניסו את ארמילוס הרשע, בעל שני קדקדים, שתים־עשרה אמה קומתו ושתים־עשרה אמה רחבו. והנה נכנסו האנשים, כשהם נושאים אדם־גוץ, עטוף כלו אדרות, אומרים שהוא שר גדול, צרפתי, בדרך אחזתו הצנה...

למראה פני האדם הגוץ, נחה עליו דעתו של ר׳ מרדכי. מובטח היה לו, כי לא לאדם זה כיון הצדיק ופיקפק אם הוא גם שר. הריהו גוסס ממש! הוא הסתכל לצדדים, ביקש את ר׳ מאיר׳ל, ברם, הצדיק כבר נעלם״.

עמוד 71:

„בפנקס היה כתוב, כי בעל „קדושת לוי״ בדרך נסיעתו לר׳ מאיר׳ל לשפס, סר לביתם להתפלל „מנחה״.

עמוד 115:

„הוא [7] יצא להלחם גם ביום הכיפורים — נענה אחר.

— תיתי לו! — הרים הזקן [8] מתוך כעס את קבו, כאילו רצה להכות בו על קדקדו של החסיד — ר׳ מאיר׳ל „דבש״ התיר. אם אינך יודע — שים מחסום לפיך!״

עמוד 116:

„גם יום הכיפורים לא עזבנו את השיחים [9]. ר׳ מאיר׳ל התיר״.

על ה„רבי״ ר׳ מאיר׳ל דב״ש קראנו בספר „פנקס מלואה״ (ניו־יורק 1950) עמ׳ 24 בהערה את השורות הבאות:

„אין אַ שטעטל נישט ווייט פון מלאווא, אין מאקאווע, האָט דעמאָלט געלעבט דער באַקאַנ־טער באַקעמפער פון חסידות, דער מגיד ר׳ ד״ד ממאקאוו, אַ תלמיד פון ווילנער גאון. ר׳ דוד האָט זיך געשטעלט פאַר אַ לעבנס־אויפגאַבע צו באַקעמפן חסידות. עס איז אים אָבער נישט געלונגען איינצוהאַלטן דעם שטראָם. אפילו אין די שטעטלעך נעבן מאקאווע, האָט זיך חסידות פאַרשפרייט. פון די בריוו פון דוד ממאקאוו

---

7. ברק יוסילביץ׳.
8. שנלחם בגדודו של ברק ושם נקטעה רגלו.
9. מקום חניתו של הגדוד היהודי.

ווערן מיר געוויר פון חסידים-שטיבל אין טשעכאָנאָווא און פון אַ חסידישן רבי'ן, ר' מאיר פון שעפּס. דאָס איז געווען סוף 18־טן יאָרהונדערט (זעה: דובנוב „תולדות החסידות", ד' ז' 458, 460: „המשוגע איש הרוח דק' [10] שעפּס". דאָרט ז' 462: „ואחד מהכת הזה נסע לשע־כאַנאָווע ובדברי מינות המושכים לב הפראים קבע שם מניין חסידים")".

ובספר „תולדות החסידות" לדובנוב (תל־אביב תרצ"א) בעמ' 458, 460 מצאנו כתוב:

עמ' 458: „רשימת גדולי הצדיקים משנת תקנ"ח [11]: „ר' מאיר משעבש, „מאיר שעפּסר (שעפּסיר)". עמ' 460: „גם נמצא בם משוגעים החוזים בחזיונות־שוא וקוסמי־קסם, כמו המשוגע איש־הרוח דק' שעפּס [12], שצעק בשבת בקול מר, שראה את נחום איש־גם־זו והוגד לו מפה לאוזן של נחום איש גם זו סודות התורה, אשר אבות העולם לא זכו בחייהם והם נכלמים מאד שהם לא הבינו ואנכי גיליתי".

בהקדמה בשם „תפארת בנים אבותם" ל„הגדה של פסח" עם שני באורים: „הבאור האחד בשם „מטעמי יצחק" מאת הרב הצדיק יסוד עולם, אור יקר וקדוש המקובל מו"ה יצחק איצק זצלה"ה הורביץ סג"ל האבד"ק רופּין [13], ששימש שם משנת תקנ"ו עד תקפ"ג [14] לפ"ק ושם מנוחתו כבוד" [15] (הופיע בבילגורייא בשנת תרפ"ט) כתוב:

„פעם אחת נסע אא"ז הה"ק [16] מרופּין ז"ל

10. דקהלת.

11. 1798.

12. שם בהערה: הוא מאיר שעפּסיר הנ"ל ברשימת הצדיקים בתוספת תשיעית וב„זמיר עריצים" השני (דף יוד): „על צבא הרב החסיד ר' מאיר משעפּיס הוא וכל פלכיו".

13. ריפּין.

14. משנת 1796 עד 1823.

15. „הבאור השני בשם „הגדת יעקב" מאת בנו הרב הצדיק הקדוש בוצד"נ (בוצינא דנהורא) המקובל מו"ה יעקב אורי שרגא זצלה"ה".

16. אדוני אבי זקני הרב הקדוש.

אל הה"ק ר' מאיר'ל שעפּסער. ושאל לו ר' מאיר'ל ז"ל: רופּנער [17] רב מה הבאתם לי? וענה אותו הרב מרופּין, אשר הביא לו עוף הנקרא אינדיק [18]. וציוה ר' מאיר'ל ז"ל להביא אותו לפניו. וכאשר הביאו העוף לפניו פנימה, אז הראה הה"ק ר' מאיר'ל בידיו על העוף ואמר בזה הלשון: מה טוב ושמן האינדיק הזה מן הפסקות. ולא הבינו כונתו ואח"כ פירש דבריו; כי הרב מרופּין התענה תמיד הפסקות גדולות ולמען הסתיר מעשיו מבני ביתו, החזיק בחדרו האינדיק ונתן כל האוכלים [19] להאינדיק למען לא ירגישו ועל כן אמר שהעוף הוא שמן מהפסקות [20]. כי כנודע היה ה"ר מאיר'ל ז"ל בעל רוח־הקודש והרגיש תיכף. מאז הפסיק הרב מרופּין להתענות, כי אמר, אכן נודע הדבר".

על פרט אחד מחייו של הרב ר' מאיר'ל בשעפּס מסופר, בצורת בלדה, בספר השירים „אין די בליהענדע יאָהרען" מאת בן עירנו ישראל ספּירשטין [21].

17. ריפּינער (הרב מריפּין).

18. תרנגול הודו.

19. האוכל.

20. מצומות.

21. מחבר ספר השירים „אין די בליהענדע יאָה־רען... (פּאָעמאַ)" ישראל ספּירשטין, הוא בנו של כורך־הספרים החיגר, ר' זיסקינד. הספר הוצא בלודז' בשנת תרצ"ה (1935) ע"י בית ההוצאה „מסורה" ומצורפת לו הקדמה מאת ל. שיף. בראש הספר נמצאת ההקדשה דלקמן: „די שעפּערין פון בית־יעקב־געדאַנק פרוי שרה שענירער תחי' די ארבייט געווידמעט. דער מחבר". את רובו של הספר (132 עמודים מתוך 184) תופסת הפּואמה שעל שמה נקרא הספר כולו. ובה מסופר על נערה בשם רחל'קה, שקטה ועדינה, רצינית ודתית, תלמידה חרוצה ובעלת כשרון לציור, שחלתה ומתה בדמי ימיה. החלק השני של הספר נקרא: „לידער און באַלאַדען" ובו 18 שירים, 2 בלדות ור"2 רשימות. הבלדה המובאת כאן נמצאת בעמ' 146. על הרמה הספרותית של הספר אפשר לשפוט לפי הבלדה, אולם אותנו מעניין התוכן של הבלדה.

הבלדה מיוסדת על אגדה, שכפי הנראה התהלכה בעיר על תקופתו הראשונה של הרב ר' מאיר'ל בשעפּס.

דער אומגעקומענער רודף

(ב אַ ל אַ ד ע)

זקנים — טרעפענדיג זיך אמאָל צונויף
אויף דעם אַלטען שעפּסער בית־החיים,
וועלכער האָט אַזאַ בעריהמטען פערלויף
מיט איינעם פון די גרויסע רביים
פון די שענסטע הערליכע געשטאַלטען,
וועלכער איז דאָרטען אין איהם בעהאַלטען.

שטעהענדיג ביים קבר — פערצוימט
מיט דראהט
פון גרויסען מקובל ר׳ מאיר׳ל דב״ש ז״ל
דער רב און גייסטיגער מנהיג פון שטאָדט
זיך מוסר נפש געווען פאר׳ן כלל,
אלס דעם קדושת־לוי׳ס נאָהנטסטער חסיד
ווייטער — געפלאָכטען די קייט פון עתיד.

בפרטות טהוען זיי דערציילען באַלד
פאַר יענע נייגעריגע יונגעלייט —
די מעשה נורא — כאטש ס׳איז שוין
זעהר אלט
געשעהן אין זייערע זיידעס יוגענד־צייט,
דאָך הערען זיי אויס מיט גרויס אינטערעס
וועגן דעם פלוצלינג געוואָרענעם מת:

ס׳איז געווען אַ קורצע צייט נאָכדעם ווי
ר׳ מאיר׳ל איז אָנגעקומען אַלס רב
פון שעפּסער קהל—טאַקע דורך גרויס מיה
און פלייס — פאר איינעם פון די בעסטע
שאף,
פון דעם קדושת־לוי זיין בעשיצער,
וואָס ער האָט בעדארפען ביים קאזשעניצער.

ווי בעוואוסט איז דער הויפט אויטאָ־
ריטעט
ביי רבנות־פראַגן געווען נאָר דאַן,
דער קאָזשעניצער מגיד, וועמען ס׳רוב
שטעדט
האָט געבעטען צוצופאַסן אַ מאַן,
וועלכער זאָל ווערן אלס רב גענומען
אויך פון שעפּס — אזא פערלאַנג געקומען.

מאַכט זיך אַ מעשה: ס׳קומט אָן צו פאָהרען
דער קדושת־לוי — ר׳ מאיר׳לען צו גאַסט.
— כ׳וויל אויסהערען אנ׳ענטפער, אַ
קלאָרען.
„ביזט צופרידען?! האָסט זיך שוין
צוגעפּאַסט
צו דיין נייעם לעבנס־שטייגער פון
היינט״ —
פרעגט ער איהם באלד ס׳ערשטע ווי
נאהנטע פריינד.

יאָ! ענטפערט ער זיין רבי׳ן גלייך מיט
פרייד
זעהר וואוילע מענשען די שעפּסער יודען
נאָר ס׳איז מיר בעשערט צו האבען אויך
לייד...
איינער פון זיי לאזט מיך נישט צופרידען.
טרויעריג ווערט דערביי ר׳ מאיר׳לס
געזיכט,
תמיד ווער איך גערופען צום געריכט.

אוי־וואַ — צוליב איינעם אַזוי ליידען,
רופט זיך אָב דער קדושת־לוי—געריהרט,
ס׳הארץ טהוט מיר פון עגמת־נפש
שניידען,
יא, נישט אומזיסט האָט מיך צו דיר
געפיהרט...
דארפסט נישט ליידען צוליב איינעם אליין.
ניין!...מ׳טאָר אַזעלכעס נישט דערלאָזען,
ניין!!!

איינינגע מינוט האָט דאָס געדויערט
אין דער שטיל עפּעס געזאָגט מיט׳ן מויל,
דאָס געזיכט זיינס איז געווען פערזויערט

און פלוצלינג — אויסגעשריגען אויפן
קול,
הויך: „יתן לרשע רע כרשעתו״ !!!
אויף יענעם האָט ער געוויזן אַזוי — —
— — — — — — — —

זיי פערגעסען אויך נישט צו דערמאָנען,
יענעם פרייטאג-צו-נאַכט, ווען אין דער
שוהל
איז דער קדושת-לוי לאנג געשטאַנען
ביי שמונה עשרה — מיט מורא-געפיהל,
האָט עפּעס געצאפּעלט יעדענס געדאַנק...
די ליכטליך — געוועז שוין פאַרלאָשען
לאנג.

און ענדליך — צומאָרגענס איז דאָס
געוועז:
ווען דער עולם איז געקומען פריער
לויט שטענדיג, אין שוהל, כדי זיך
צוצוזעהן
ווי דער קדושת-לוי מיט זיין „פייער״
פון פאָרענט דאַווענד, אינגאַנצען ער
ברענט,
שרייט, לויפט, און שפרינגט, ס'ציטערען
אַזש די ווענד.

דער זעלבער רודף עפּענט פונקט די טיהר
זעהענדיג דאָס התלהבות, טאַנצען,
ווערט ווי פערשטיינערט, גיט זיך נישט
קיין ריהר,
גלייכצייטיג וואַרפט זיך אין איהם אַלץ
אינגאַנצען,
מ'וויזט אַן דעם קדושת-לוי: אָט יענער
איז טאַקע דעם ר' מאיר'לס פערפאָלגער.

ר'האָט געהאַלטען ביים יגדל זאָגען
גראד,
ווען ער האָט די נאכריכט אויסגעהערט,
קוקט יענעם אהן לאנג... אה! אפשר
אַ שאָד
די נשמה פערדאָרבען — — — ער געוויס
קלערט,
צום בעדויערן נייז! דערקענט באלד
זיין בליק,
אָט אַ, דער קען שוין נישט קומען
צוריק...

און פערענדיגען זיי דאָס דערציילען
מ'האָט איהם פער'חלש'ט אַבגעפיהרט
אהיים,
ס'האָט נישט געהאָלפען דעם דאָקטאָרס
היילען
געלעגען בעוואוסטלאָז ווי אַ שטיק ליים.
טראגיש איז געוועז דער סוף פון דעם
העלד,
נאָך אַ פּאָר שעה זיך געשיידט מיט דער
וועלט...

שערפּץ, מרחשון תרצ״ג.

ב. הרב ר' שרגא פיבל דנציגר

[1] רב שני בשעפס, שמצאנו עליו ידיעות בספרים הוא הרב ר' שרגא פיבל בן ר' צבי הירש דנציגר זצ"ל (שנקרא „ר' פיבילי גריצר", ע"ש העיר גריצה, אחת הערים שבהן כיהן כרב). ר' שרגא פיבל היה אביו של הרבי הראשון מאלכסנדר, ר' יחיאל. והוא עצמו היה בסוף שנותיו רבי במאקובה.

ר' צבי הירש דנציגר, אביו של ר' שרגא פיבל, סוחר עשיר ומכובד היה והוא היה מחותנו של ה„קדושת לוי". לרגל עסקיו היה ר' צבי הירש נוסע מפעם לפעם לדנציג ולפוזן. ובכל פעם שהיה בפוזן היה הולך לשמוע תורה מפי הגאון ר' עקיבא איגר, שהיה רב בעיר זו. ר' שרגא פיבל אברך עלוי היה. הוא

1. המאמר דלקמן מעובד לפי הספר „אדמורי אלכסנדר" מאת הרב אברהם יצחק ברומברג, ירושלים תשי"ב.

היה תלמידו של הגאון מליסא בעל „חות־דעת". והגאון העריכו מאד בגלל שכלו הישר וסברתו הפשוטה והישרה.

אביו, שלשת אחיו וגם חותנו מתנגדים היו. מה הביא, איפוא, את ר' שרגא פיבל לחסידות ?

— באותם הימים היה מרכז החסידות בפולין — ה„חוזה" מלובלין. המלחמה מצד המתנגדים נגד החסידים היתה, אמנם, נטושה עדיין, אולם מכיון שזה היה כבר אחרי פטירתו של הגאון מוילנה, פגה חריפותה של המלחמה והסתמנה התקרבות קלה בין שני המחנות. גם התחילו כבר לבוא בקשרי חיתון. החסידות התגברה אז וכבשה לבבות, ביחוד נמשכו אחריה לבות הצעירים וגם ר' שרגא פיבל נכבש לחסי־דות ולבו נמשך ללובלין, ל„חוזה". הוא חכה להזדמנות להגיע ללובלין וההזדמנות ניתנה לו אחרי חתונתו, כשנסע ללובלין לקבל את הנדוניה שהיתה בידי שליש שגר שם. בהגיעו ללובלין, הגשים ר' שרגא פיבל את רצונו העז מאז ונכנס ל„חוזה". ה„חוזה" הכיר בו שהוא עלוי וקירבו מאד. מאז נעשה ר' שרגא פיבל חסיד נלהב של ה„חוזה" מלובלין.

כדי לא להיות סמוך על שולחן חותנו, למד ר' שרגא פיבל את מלאכת סופר סת"ם. בשעה שהיה כותב ספר־תורה, היה מעיין בספר „האו־רים והתומים" להרבי ר' יהונתן. הוא היה אומר, שהעיון בספרי הרבי ר' יהונתן מועיל לטהרת המחשבה. אמרו עליו גאוני הזמן, שהוא בעל שני מוחות והוא יכול לכתוב וללמוד בעת ובעונה אחת.

אחרי פטירתו של ה„חוזה" — בשנת תקע"ה — נסע ר' שרגא פיבל לרבי ר' שמחה בונים מפשיסחה. הרבי מפשיסחה העריך מאד את ר' שרגא פיבל ואף בא אתו בקשרי חיתון, בלקחו בעבור בתו את בנו הצדיק של ר' שרגא פיבל, את ר' לוי יצחק, שנקרא כך על שמו של ה„קדושת לוי". ומסופר, שהרבי ר' שמחה בונים אמר: ר' שרגא פיבל חושב שהוא קנה יחוס אצלי ואני אומר שאני קניתי יחוס אצלו.

אסונות רבים פגעו בר' שרגא פיבל. שלשה מארבעת בניו מתו בדמי ימיהם. הצעיר שבהם הנשאר לפליטה, הוא ר' יחיאל, הרבי הראשון מאלכסנדר.

מחמת דחקו, החליט ר' שרגא פיבל לקבל משרה של רבנות. בתחילה נתקבל לרב בשעפס, אח"כ בגומבין, משם עבר לגריצה ובאחרונה היה רב במאקובה.

אחרי פטירתו של הרבי ר' שמחה בונים מפשיסחה — בשנת תקפ"ז — נסע הרב ר' שרגא פיבל לבנו, הרבי ר' אברהם משה. כעבור שנתיים נפטר גם הרבי ר' אברהם משה, אז נסע הרב ר' שרגא פיבל לרבי מוורקה, ר' יצחק קאליש.

בשנת תר"ח נפטר הרבי מוורקה. בחג השבועות של אותה השנה, באו חסידי וורקה אל הרב ר' שרגא פיבל והכתירוהו לרבי. אולם רק חדשים מעטים היה הרב ר' שרגא פיבל רבי של חסידים. הוא נפטר בשמיני עצרת שנת תר"ט (1849) ונקבר במאקובה.

*

על רבנותו של הרב ר' שרגא פיבל בשעפס קראנו בספרים „אדמו"רי אלכסנדר" ו„קדושת יצחק" כדלהלן:

בספר „אדמו"רי אלכסנדר" מאת הרב אב־רהם יצחק ברומברג, שהופיע בירושלים בשנת תשי"ב, עמ' כ"א—כ"ב, כתוב:

„על ראשית רבנותו של ר' שרגא פיבל מסופר: כאשר נודע שבעיר שעפס מחפשים רב, ציוה עליו הרבי ר' שמחה בונים לנסוע לשם, לקבל את הרבנות. וכיון שהעיר הזאת היתה עיר של מתנגדים נסע עם ר' שרגא פיבל תלמיד־חכם אחד ידוע ממאקובה והוא המליץ עליו לפני העדה. אולם ר' שרגא פיבל לא שבע נחת ממשרתו בשעפס שרוב אנשי העיר עוררו מחלוקת נגדו בגלל היותו מן החסידים. הוא ישב כאן רק כארבעה שבועות. אף־על־פי שהרבי ר' בונים ציוה עליו להישאר שם, נאלץ לעזוב, כי היה לו קשה מטבעו לסבול מחלוקת.

לימים, כאשר תכפו עליו האסונות ורוב בניו מתו צעירים, תלה את הדבר בזה שלא שמע להרבי להישאר בשעפס".

בספר „קדושת יצחק" (ימי חיי רבותינו הקדושים האדמו"רים מאלכסנדר זי"ע) מאת הרב ר' יהודה משה טהיברג, הרבי דאלכסנדר בירו־שלים, שהופיע בירושלים בשנת תשי"ב, עמ' כ"א, כתוב:

„ברבות הימים נעשה הרבי ר' פיבילי רב בעיר שעפס והיה לו שמה מחלוקות גדולות והיה מוכרח לעזוב את העיר שעפס, אבל רבו, הרבי ר' בונם מפרשיסחה, ציוה לו שיחזור לשעפס [2]. אבל המריבות לא שקטו וסבל הרבה. ובאותו זמן למד אצל הרבי ר' פיביל, בעיר שעפס בן גיסו רבי מאיר חיים, וביקש רשות מדודו ורבו, הרבי ר' פיבילי שירשה לו לעזוב עיר שעפס לפי שאינו יכול לראות ולסבול הצער מדודו ורבו. ואמר לדודו: אתם מצווים מהרבי מפרשיסחה להיות רב בעיר שעפס, אבל אני אינני מצווה לראות צער דודי ורבי. והשיב לו הרבי ר' פיבילי: ידוע תדע שכל המחלוקות והצער שאני סובל, הוא מחמת החלישות הדעת, שנגרם להרבי בעת שנעשיתי בר־מצוה וזה היה ע"י אביך רבי מאיר חיים ועכשו אתה רוצה לעזוב אותי".

באותו הספר, עמ' כ"ה, כתוב:

„כשהיה נצרך רב בשעפס, המליץ הרב הצדיק רבי נתכה מאקובר, חתן הרב הקדוש הרבי ר' חיים חייקא המדורא, לקבל לרב את הרבי ר' פיבילי. ונימק הצעתו: כתוב „שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אל' נותן לך". כלומר: קח שופטים אשר נותנים לך יראת שמים, וזה „אשר ה' אל' נותן לך". והרבי ר' פיבילי הוא שופט כזה שמשריש יראת־שמים בלב כל אחד. אבל הרבי ר' פיבילי לא היה שמה רק זמן קצר, כי כל העיר היו מתנגדים ושנאו להחסידים. ורבו, הרבי ר' בונים היה נוטה שלא לעזוב העיר שעפס. ואח"כ כשסבל ל"ע מצער בניו ר"ל, תלה בזה, שעזיבת העיר שעפס היה למרות רצונו של הרבי ר' בונים".

*

באילו שנים וכמה שנים שימש הרב ר' שרגא פיבל רב בשעפס?

— תשובות לשאלות האלו איננו מוצאים לא בספר „אדמו"רי אלכסנדר" ולא בספר „קדו־שת יצחק". אולם משני המקומות אפשר ללמוד תשובה לשאלה הראשונה — באילו שנים — שאמנם היא אינה מדויקת, אולם היא אינה רחוקה מן הדיוק.

מהקטעים שהבאנו משני הספרים אנו למדים, שהרב ר' שרגא פיבל קיבל את משרת הרבנות בשעפס, אחרי שהרבי ר' שמחה בונים מפרשיסחה נתמנה לרבי. זאת אומרת, אחרי שנת תקע"ה (שנת התמנותו לרבי של ר' שמחה בונים). כן אנו למדים מהקטעים שהבאנו, שהרב ר' שרגא פיבל עזב את שעפס בחיין של הרבי ר' שמחה בונים. זאת אומרת, לפני שנת תקפ"ז (שנת פטירתו של הרבי ר' שמחה בונים). יוצא, שתקופת רבנותו של הרב ר' שרגא פיבל בשעפס חלה בין השנים תקע"ה — תקפ"ז (1815—1827).

בדיוק כך ענה לנו הרב ר' אברהם מנחם דנציגר, בנו של הרב ר' יהודה משה טהיברג שליט"א, הרבי דאלכסנדר בירושלים, לשאלתנו באותו הענין. הרב דנציגר כותב:

„לדאבוני לא אדע להודיע לו זאת בדיוק. אבל זאת בטח היה בזמן התנהגותו של הרבי ר' בונים זי"ע מפרשיסחה, שרבנותו היתה משנת תקע"ד, או משנת תקע"ה, אחר פטירת היהודי הק' זי"ע וה„חוזה" הרבי מלובלין זי"ע, עד שנת תקפ"ז י"ב אלול יום פטירת הרבי ר' בונם זי"ע.

לשאלתנו השניה — כמה שנים — לא מצאנו תשובה, גם לא תשובה בלתי מדוייקת. בקטע השני של הספר „קדושת יצחק" כתוב: „אבל הרבי ר' פיבילי לא היה שמה רק זמן

2. לפי הנראה, הנוסח הזה — „ש י ח ז ו ר" — אינו מדויק כל צרכו והנוסח בקטע השני מאותו הספר המובא להלן — „ורבו, הרבי ר' בונים היה נוטה שלא לעזוב העיר שעפס" — הוא הנכון.

קצר". כמה זה "זמן קצר"? — אין אנו יודעים. והפיסקה שבספר "אדמו"רי אלכסנדר": "הוא ישב כאן רק כארבעה שבועות", אינה מתקבלת על הדעת. ראשית, אם אנשי הקהלה הסכימו לקבלו לרב אע"פ שידעו שהוא "מן החסידים", מה רעה ראו בו תיכף להתיישבותו בעיר, שהביא אותם להתחרט על הסכמתם ולגרימת מחלוקות וצרות כאלה, עד שהוא ייאלץ אחרי ארבעה שבועות לעזוב את העיר? ושנית, חסיד נאמן ומסור כמו הרב ר' שרגא פיבל, לא יפר את צו הרבי בגלל סבל של "כארבעה שבועות".

אנו מסכמים, איפוא, בקביעת שתי קביעות והנחה אחת:

א) שהרב ר' שרגא פיבל דנציגר היה רב בשעפס אחרי הרב ר' מאיר'ל דב"ש;

ב) שתקופת-רבנותו של הרב ר' שרגא פיבל דנציגר בשעפס חלה בין השנים תקע"ה—תקפ"ז (1815—1827);

ו-ג) יש להניח שהרב ר' שרגא פיבל דנציגר היה רב בשעפס בהתחלת התקופה הנ"ל, ז. א., במחצית השניה של העשור השני למאה התשע-עשרה (1815—1820 בערך).

ג. הרב ר' אברהם

מעט מאד אנו יודעים על רבנותו של הרב ר' אברהם זצ"ל (שנקרא "ר' אברהם'ל חריף") ופחות מזה — על רבנותו בשעפס. להלן אנו מביאים שלשה קטעים מתוך הקונטרס "צמח השדה" שבהם נזכר "ר' אברהם אבד"ק שעפס".

בקונטרס "צמח השדה" (על רבני וגדולי פלונסק) מאת הרב ר' צבי יחזקאל מיכלזון (רב בפלונסק ואח"כ חבר ועד הרבנים בוארשה), וארשה תרצ"ה, עמ' ב'[1], כתוב:

"גם נשארה בת יתומה קטנה, ונתגדלה בבית גיסה, בעל אחותה, הר"ר יוסף פרענקל, והוא השיאה להחתן ר' אברהם שהי' אח"כ רב אבד"ק[2] שעפס והי' נקרא ר' אברהמל חריף, והי' אחיו של הגאון ר' איטשעלי אבד"ק פלונסק".

באותו הקונטרס, עמ' ג', כתוב:

"בד"ז הגרי"פ[3] הרביץ תורה בעירנו פלונסק ולמד עם בחורי-חמד בישיבה גדולה, ואז למד עם בחורים שם גם גיסו הגאון ר' אברהם אבד"ק שעפס, והרבה תלמידי הר"א הלכו משעור רבם ובאו ללמוד לפני בד"ז הגרי"פ, כי לימודו הוטב יותר בעיניהם. ואמר הר"א בצחות, אין בזאת חידוש, כי הוא "אב מלאכה", היינו שגיסו הר"י אומר לפני תלמידיו ח"ת[4] מאביו הגאון מלייפניק".

בעמ' ח' של אותו הקונטרס כתוב:

"כ' בס'[5] "וכבד אב" אות קל"ד: הרה"צ הגביר ר' ישעי' בן ר' מאיר מק' פלונסק, הוא בנה מהונו בעירו בשנת תקס"ב בית-מדרש גדול בית חומה לתלפיות שנקרא עד היום "ר' ישעי'ס בית-המדרש". ובעת השרפה הגדולה בעיר פלונסק נשרפו כל הבתים מסביב, רק הביהמ"ד ניצל ונשאר על עמדו וקיומו. ור' ישעי' פירנס משלו עשרה ת"ח שלמדו תמיד בביהמ"ד במשמורות לילה ויום, שנקראו עשרה בטלנים. ושלח במכוין את הג"מ אברהם אבד"ק שעפס לוארשה וקנה אוצר ספרים הרבה לבית-המדרש".

*

יש לנו כאן שלש ידיעות על הרב ר' אברהם: על נשואיו, על זה שהיה מרביץ תורה לבחורים ועל כך שנשלח לוארשה לקנות ספרים לביהמ"ד של ר' ישעיה. אולם שלשתן מספרות לנו על חייו של הרב ר' אברהם בפלונסק, לפני שהיה רב בשעפס. ואותה ההג-דרה הכתובה בידיעה הראשונה: "שהי' אח"כ רב

1. הקונטרס "צמח השדה" מודפס בסוף הספר "צמח לאברהם", חבור על ה"ילקוט שמעוני" מאת התורני הרבני הנגיד מהור"ר צבי הירש הלוי מק"ק פלונצק".

2. אב בית-דין דקהלת.
3. בן דודי זקני הגאון ר' יוסף פרנקל.
4. חדושי תורה.
5. כתוב בספר.

אבד״ק שעפס״, צריכה להיכתב גם בשתי הידי־עות האחרות.

גם שני תאריכים אנו מוצאים כאן: בידיעה השלישית הנ״ל כתוב שביהמ״ד נבנה בשנת תקס״ב (1802) והלאה — באותה הפסקה — כתוב שר׳ ישעיה נפטר בשנת תקע״ו (1816). אבל גם התאריכים מספרים לנו רק על חייו של הרב ר׳ אברהם בפלונסק. מהם אנו למדים, ששליחותו לוארשה לקנית ספרים לביהמ״ד, חלה בין שני התאריכים האלה.

לכן לא נשאר לנו אלא לשער, שתקופת־רבנותו של הרב ר׳ אברהם בשעפס, חלה אחרי תקופת־רבנותו של הרב ר׳ שרגא פיבל דנציגר, ז. א., בשנות העשרים למאה התשע־עשרה (1820—1830 בערך).

ד. הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג

הרב ר׳ משה יהודה ליב בן ר׳ בנימין זיל־ברברג [1] זצ״ל שהיה רב בשעפס, היה מפורסם כגדול בתורה, כגאון וצדיק. ורבים היו תלמידיו שהגיעו לגדלות בתורה ולהוראה בקהלות ישראל.

הרב ר׳ משה יהודה ליב בא בכתבים עם רבים מגדולי התורה בפולין בשאלות ותשובות בעניני היתר ואיסור. הכלל „כוחא דהיתרא עדיף״ היה נר לרגליו של הרב וברוב ידיעותיו בכל מכמני התורה, השתדל להשתמש בכלל הזה ולהקל מקום שאפשר. וניכרת שיטה זו בספרו „זית רענן״ (ספר בשני חלקים, שאלות ותשובות לפי סדר ה„שולחן ערוך״), שבו הוא מראה את גדלותו ואת עמקותו בתורה, שבכתב ושבעל־פה, ואת ידיעותיו הגאוניות בספרי הראשונים והאח־רונים. ובכלל הנ״ל השתמש הרב ברבות מתשו־בותיו לרבנים שפנו אליו בשאלות שונות והוא פסק לקולא בעניני עגונות ובענינים אחרים. הרב היה „מתנגד״ והחסידים, שהיו מתנגדיו של הרב, כינוהו בשמות גנאי.

הרב ר׳ משה יהודה ליב היה רב בערים קבוהל, שעפס, דוברי, לאסק וקוטנה ובסוף ימיו עלה לארץ־ישראל וישב בירושלים שמונה שנים. בשנות ישיבתו בירושלים עסק כל ימיו בתורה, למד ולימד והעמיד תלמידים גדולי תורה והוראה. היה מכובד מאד בירושלים ומקובל על רבני ירושלים וגדוליה מכל העדות. בירושלים חיבר ספר „תפארת ירושלים״ על המשנה ובו מתבלטות ידיעותיו הרחבות והעמו־קות בכל חדרי התורה.

הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג נולד בשנת תקנ״ד (1794) בעיר לאָנצ׳יץ שבפולין ונפטר ג׳ שבט תרכ״ה (1865) בירושלים.

*

באילו שנים ישב הרב ר׳ משה יהודה ליב על כסא הרבנות בשעפס?

— ידועים לנו שני תאריכים, שמהם אנו מקבלים תשובה חלקית לשאלתנו. בספרו „זית רענן״, חלק א׳ (הופיע בוארשה בשנת „שוש אׂשׂ יׂ שׂ בה״ לפ״ק — תרי״א 1851) דף קס״ב עמ׳ ב׳ שואל הרב ר׳ משה יהודה ליב את הרב ר׳ שלמה זלמן ליפשיץ בעל „חמדת שלמה״ מוארשה בענין „גט פטורין אשר המגרש והמתגרשת מפה קהילתנו״ [2] ובגט שהבעל שלח מק״ק פראגה יש „כמה גמגומים״ [3] בענין השם: בשעה שנכנס לברית נקרא בשם „מרדכי משלם זלמן״, „בשם געגועים וקטנות [4] נקרא בפי כלם בשם „מאטא״ (ה„ט״ בסגול רפה), כמו כן נקרא בשם „מאטל״, אח״כ נקרא בשם „מרדכי זלמן״, לספר־תורה נקרא בשם „מרדכי משלם״ והוא עצמו חותם „מרדכי משולם (ב„ר״) זלמן״. „ועוד יש כמה גמגומים בגט זה, דבגט נכתב שם

1. שם המשפחה „זילברברג״ אינו נמצא, לא בספריו של הרב ולא בספרים הכותבים עליו. אולם שמענו את השם הזה מפי ר׳ אהרן שלמה אלברג, תלמיד־חכם ואיש משכיל, מיוצאי קוטנה, בעל מחבר ספר על ר׳ יהושע׳לה מקוטנה (נמצא בכתב־יד) שנודע לו על שם המשפחה הנ״ל מפי בני משפחתו של הרב דנן, שהיה רב גם בקוטנה, לפני ר׳ יהושע׳לה.

2. משעפס.
3. אי־דיוקים.
4. בשם חבה.

פעריל ביו״ד ובהרשאה כתוב שם פעדרול בר״ר. וצריך, לדעת הרב, לכתוב בגט: „אנא [5] מרדכי משלם המכונה זלמן דמתקרי מרדכי המכונה מאטל״ „דבודאי שם „מאטא״ אין להזכיר כלל, כיון דנראה לכל שהוא שם געגועים וקטנות לבד ומובלע בשם מרדכי״.

ובראש השאלה כתוב: „ב״ה יום ו׳ עש״ק כ״ד שבט תקצ״ט פה ק״ק שעפס״.

אנו רואים, איפא, שבשנת תקצ״ט (1839) היה הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג רב בשעפס.

נוסף לכך ידוע לנו, שממלא מקומו של הרב ר׳ משה יהודה ליב, הרב ר׳ מרדכי גרינ־בום, נתקבל כרב בשעפס בשנת תר״א. יוצא לפי זה, שהרב ר׳ משה יהודה ליב עזב את שעפס בשנת ת״ר (1840) בערך.

בזה פתרנו את המחצית השניה של השא־לה: על שנת הסיום של רבנותו של הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג בשעפס. אולם המח־צית הראשונה של השאלה: על שנת ההתחלה של רבנותו בשעפס, בעינה עומדת. ואנו יכולים לקבוע רק זאת, שהרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג היה רב בשעפס בשנות השלושים למאה התשע־עשרה (1840—1830 בערך).

בעוד כמה מקומות בספר הנ״ל, מזכיר הרב את עובדת היותו רב בשעפס.

בהקדמה לחלק א׳ של הספר הנ״ל, מזכיר הרב את הערים בהן רשם את השאלות־ותשו־בות ואת חידושי־התורה שנדפסו בספר והוא כותב: „רק איזהו שו״ת [6] ומעט מחידושים אשר נשארו תח״י [7] מה שלימדתי בק״ק דאברי ובק״ק שעפס יע״א [8] ומהם בק״ק קוואהל יע״א, אולם רובם ככולם אשר טרחתי ועמלתי וטפחתי ורביתי זה כמשלש שנים בק״ק לאסק ופה ק״ק קוטנא יע״א, בלימודי את בני המופלגים והחרי־פים ותלמידים מופלגים״.

בחלק א׳ דף ל״א עמ׳ ב׳ על ש״ע [9] א״ח [10] סימן תמ״א בענין: „א״י [11] שהלוה לישראל על חמצו״. ובעיקר השאלה כבר אירע לפני בעודני איתן שבתי בק״ק שעפס זה כחמש עשרה שנה״.

בחלק א׳ דף ק״י עמ׳ ב׳. „הרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם ש״ב מו״ה [12] אברהם נ״י רב בטשעכאנאווע עבר אז דרכו בהיותי בק״ק שעפסק [13]״.

בסוף חלק א׳ של הספר, ברשימה של „שמות הנדיבים מקבלי הפרענומעראנטין [14], מוזכרים השמות דלקמן משעפס: „ר׳ אשר זלמן, ר׳ אלי׳ דוב, ר׳ אלי׳ במ״מ קופמאן, ר׳ אברהם בר״י הארטברוויט, ר׳ אהרן יוסף, ר׳ ישראל יצחק, ר׳ ראובן בר׳ אלי׳ דוב, ר׳ שמואל בר״י טאצע, ר׳ שמואל צבי בר״י הכהן״.

ביאוגרפיה מפורטת של הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג אנו מוצאים בספר „אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו״ מאת דוד תדהר, כרך ג׳ עמ׳ 1102 (הופיע בתל־אביב בלי ציון שנה [15]:

„הרב משה יהודה ליב מקוטנא.

„נולד בעיר לאנצ׳יץ, פלך קאליש, פולין, בשנת תקנ״ד (1794), לאביו ר׳ בנימין ביינish ולאמו באשע בת הרב זאב וולף אויערבאך (שהיה רב בליטמורסק ואח״כ בלנצ׳יץ, במקום

---

5. אני.
6. שאלות ותשובות.
7. תחת ידי
8. יכוננה עליון אמן, או: יברך עירנו אמן.

9. שולחן ערוך.
10. אורח חיים (החלק הראשון של ש״ע).
11. אינו יהודי.
12. שאר־בשרי מורנו הרב.
13. גם ב„המגיד״ מס׳ 47 מר״ח טבת תרי״ט (8.12.1858), בכתבה על פטירתו של הרב ר׳ מרדכי גרינבום, נקראת עירנו בשם „שעפסק״. כנראה, שבזמן מסוים היו מבטאים כך את שם העיר.
14. מנויים על הספר.
15. גם בספר „תולדות חכמי ירושלים״ מאת אריה ליב פרומקין עם הוספות והערות מאת אליעזר ריבלין חלק ב׳ עמ׳ 238.

חותנו הרב יוסף חיים קרא, לפי המסורת מצא־צאי הרב יוסף קארו בעל ה„בית יוסף" ו„שולחן ערוך", כיהן שם ברבנות 80 שנה ונפטר בתק"ס בן קי"ג. היה משכמו ומעלה גבוה מכל העם ומאור־פניו הטיל יראת כבוד על סביביו).

„למד בחדרים ובישיבות, הצטין בשקידתו ובבקיאותו בכל חדרי התורה והוסמך לרבנות.

„היה רב בעיירות קוואהל, שעפסק[16], דוברי, לאסק ואח"כ בעיר קוטנא. נודע בכל תפוצות ישראל כגאון וצדיק, העמיד הרבה תלמידים גדולי תורה ומורי הוראה בישראל. חיבר את הספר „זית רענן" בשני חלקים — שאלות ותשובות לפי סדר ה„שולחן ערוך", והספר הגדיל את פרסום גאונותו בעולם הרבנים ולומדי תורה, ו„עצי זית" על התורה.

„אחרי שמסר את כסא הרבנות בקוטנא לבנו, והבן קיבל עליו לשלוח לו די סיפוקו למחיה, שיוכל לעסוק בתורה בשלוה מבלי להצ־טרך לבריות, עלה ארצה בשנת תרי"ז (1857) התישב בירושלים בדירה ששכר בחצר ה„חו־קה" של ר' דוד ילין — טביא מלומזה ובו הקצה חדר אחד לבית מדרש לתורה ולתפלה. ובכל יום היה נותן שני שעורים על מצע גאוני בבקיאות ובברור הגיוני — אחד בבוקר בתלמוד ואחד בערב בפוסקים — בבית־המדרש „מנחם ציון" אשר בחצר חורבת ר' יהודה חסיד. גם לביתו נהרו תלמידים רבים, אברכים וקשישים גדולי תורה, והיה יושב כל היום בטלית ותפילין ולומד ומלמד תורה בלי לבקש כל שכר. וביחד עם הרב שמואל סלנט היה נותן שעורים לת"ח המצוינים. מתרי"ח ואילך היה מנשיאי תלמוד־תורה וישיבת „עץ חיים" (יחד עם הרב ישעיה ברדקי, הרב הראשי ר' שמואל סלנט והרב שמעון זרחי מטאוורוג). גם בירושלים העמיד תלמידים גדולי תורה והוראה. מגדולי תלמידיו: הרב יהושע צבי מיכל שפירא (חתן ר 'נחמן נתן קורונל), הרב ישעיהו אורענשטין, הרב יהודה בלומנפלד (ר' יודל לומזר) והרב נסים שרלין.

בשנות שבתו בירושלים חיבר את הספר „תפארת ירושלים" על המשנה (בעיקר לתרץ את הקושיות והתמיהות של הרב עקיבא איגר). היה הראשון שדאג לתפילה בצבור אצל הכותל המערבי, מנין מיוחד היה בא יום יום להתפלל שם תפילת שחרית אבל לא נמשך ימים רבים.

„היה מכובד על כל גדולי ירושלים בלי הבדל עדה, ונתבקש להשתתף בכל פעולה משפ־טית בעלת חשיבות צבורית גדולה. מפעולותיו אלה, נשארה לזכרון חתימתו בראש כל הרבנים האשכנזים והספרדים בהסכמה שבין רבני שתי העדות בשנת תרי"ט בענין ה„חזקות". וכן חתם בתרכ"ד על שטר השליחות של הרב יעקב ספיר (בעל „אבן ספיר"). נשאר רענן עד סוף ימיו. לא כהו עיניו ולא נחלש זכרונו.

„נפטר בירושלים ג' שבט תרכ"ה (1865).

„צאצאיו: שרה ליבא אשת הרב ישראל יעקב הלוי (רב בפלונסק ואח"כ ראב"ד בירו־שלים), אברהם בנימין ביניש (רב בקוטנא ואח"כ בוויערשוב, מחבר הספר „עלי זית")."

על פטירתו של הרב ר' משה יהודה ליב זילברברג אנו קוראים בספר „מאה שנה" מאת י. טריואקס, א. שטינמן וי. יערי־פולסקין, תל־אביב, שנת תפרי"ח (1938), ע. 256 בהערה:

„פ. גראייבסקי (מ„גנזי ירושלים" ח"ה תר"ץ) מביא את הרפורט של ד"ר בנימין ראטה־ציגעל, רופא בית־החולים רוטשילד בירושלים, מחודש סיון שנת תרכ"ה: „מחלת השושנה Rose פרצה בחזקתה מירח אלול עד חצי שבט בתוך העיר וסביבותיה והפילה חללים רבים. — — — — הנני מזכיר בזה שני מקרים שקרו פה לשני אנשים, שחלו במחלה זו ובלא עתם הלכו לעולמם. האחד היה הרב הגאון המפורסם מהר"ר משה ליב, שהיה אבד"ק קוטנה ז"ל. והשני הרב החכם הנודע מהר"ר יוסף שווארץ ז"ל".

---

16. את השם „שעפסק" לקח, כנראה, מחבר האנ־ציקלופדיה מספרו של הרב.

ח. הרב ר׳ מרדכי גרינבוים

הרב ר׳ מרדכי בן ר׳ יהושע זצ״ל גרינבוים [1] נתמנה לרב בשעפס אחרי הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג. בעל יחוס גדול היה הרב ר׳ מרדכי גרינבוים, הוא התיחס על צאצאי רש״י. אבל לא רק יחוס־אבות היה לו, אלא גם יחוס עצמו. הוא היה למדן ממדרגה כזו, שהגאון הידוע ר׳ עקיבא איגר קרא לו בשם „גאון״.

הרב ר׳ מרדכי גרינבוים נתמנה לרב בשעפס בשנת תר״א (1841. לפני כן היה רב בנישטאט). הוא היה מתנגד וחסידי־שעפס הציקו לו מאוד. ורק אחרי השתדלות אצל הרבי מקוצק ואזהרת הרבי לחסידיו, הונח לו מסבלותיו [2].

שמונה־עשרה שנה ישב הרב ר׳ מרדכי גרינבוים על כסא הרבנות בשעפס. הוא נפטר בשבת, ט״ו בחשון שנת תרי״ט (סוף אוקטובר 1858) והקבורה התקימה למחרת, ביום א׳. כבוד גדול עשתה לו קהילת שעפס בהלויתו לבית עולמו. במוצאי שבת הודיעו לכל ערי הסביבה על פטירת הרב ולהלויה באו ששה רבנים מהערים והעיירות השכנות. כל הרבנים שהשתתפו בהלויה הספידו את הרב המנוח, סיפרו על גדלותו בתורה, במידות ובמעשים טובים וספדו על האבידה הגדולה לקהילת יהודי שעפס ולקהילות שבערי הסביבה. ההכנות להלויה וההלויה נמשכו כל היום, עד הערב, וכל היום הזה צמו כל יהודי העיר. הרב ר׳ מרדכי גרינבוים נקבר ליד קברו של הרב ר׳ מאיר׳ל דב״ש.

*

על תולדות חייו של הרב ר׳ מרדכי גרינבוים, אנו קוראים בהקדמה לספר „אזני יהושע״ (שאלות ותשובות) חלק א׳ מאת הרב ר׳ יהושע סיגל (נכדו של הרב ר׳ מרדכי גרינבוים ורב בשעפס גם הוא), שהופיע בירושלים בשנת תרע״ד [2א] כדברים האלה:

„בסוף המאה החולפת [3] נתפרסמו לתהלה שני צעירים מפלך פטריקוב אשר בארץ פולין בתור „עלויים״ נפלאים. שם האחד ר׳ מרדכי גרינבוים (כמדומני, שכן היה שם משפחתו) בן ר׳ יהושע שהתיחש על צאצאי רש״י, ושם השני היה ר׳ חיים פיליפובר. אך בעוד אשר לשני האירה ההצלחה את פניה ונתמנה לרב בעירו, פיליפובה, וישב בה בכבוד ובמנוחה כמעט, הלכה ההצלחה עם הראשון בקרי. כי בהיותו מתנגד חריף, לא היה יכול למצוא אז בפולין איזו רבנות. כי יד החסידות היתה אז שם על העליונה ותרדוף באף את כל הנוטים מאחריה. ולכן היה מוכרח להיות למלמד בבית הגאון ר׳ שלמה בהרע״ק [4] איגר זצ״ל לשני בניו, אשר שם האחד מהם היה ר׳ ליבל׳ה. ויהי היום ויסע ר׳ שלמה זה מווארשה פוזנאה לקבל את פני אביו הגאון זצ״ל ויקח אתו גם את שני בניו אלה עם מלמדם, ר׳ מרדכי. כאשר בחן רע״ק איגר את נכדו ר׳ ליבל׳ה התפלא מאד על שיטת לימודו ויקרא בהתפעלות: „אכן גאון הוא מלמדו ולא מלמד פשוט!״ אז אמר לו ר׳ שלמה: „הנה נא גם המלמד בא הנה״. וכאשר בא לפניו ר׳ מרדכי ויתפלפל אתו בתורה, קרא רעק״א ברגש: „הגאון כזה יהיה למלמד? לא! מדוע לא תהיה לרב? אנכי אתן לך התרת הוראה והיית לרב!״

---

1. הרב ר׳ מרדכי גרינבוים היה סבו של יצחק גרינבוים, העסקן המובהק של יהדות פולין וגם סבם של בני עירנו, האחים שמשון מרדכי ויהושע ויסרוזה.

2. כפי הנראה, גברה יד החסידים בשעפס בשנים ההן. קראנו לעיל, שבתקופת רבנותו של הרב ר׳ שרגא פיבל דנציגר בשעפס, היתה שעפס „עיר של מתנגדים״. ומרוב הצרות שהרב החסידי הזה סבל מהמתנגדים, היה נאלץ לעזוב את העיר. ואילו כאן, התהפך הגלגל וחסידי־העיר הציקו לרב המתנגד.

2א. הספר הופיע אחרי פטירתו של המחבר. ההקדמה נכתבה ע״י „המביא לבית הדפוס״ ר׳ ישראל זאב הלוי איש הורביץ.

3. כונת בעל־ההקדמה היא, כנראה, לסוף המאה הששית לפי המנין העברי. במקום „החולפת״ צ״ל „שחלפה״.

4. בן הרב ר׳ עקיבא.

„אחרי כן נתמנה לרב בעיר ניישטאדט אשר בפלך ווארשה ושם התגורר גם רבי לעדת החסידים. מובן מאליו כי נפגשו פה שני קצוות רחוקים מאד ובכל זאת היה שלום־אמת ביניהם כל הימים. אחרי כן נתקבל לרב בעיר שרפס אשר בפלך פלאצק ושם היה ריב ומדון בינו ובין חסידי העיר הזאת. אך בימים ההם ברח ר׳ ליבל׳ה תלמידו מאביו ויהיה לחסיד ולרבי גדול בלובלין. וכאשר הציקו החסידים מאד לר׳ מרדכי, הודיע את זאת לר׳ ליבל׳ה תלמידו וזה כתב להצדיק מקוצק זצ״ל והוא פקד על כל חסידיו להיזהר מאד בכבודו של ר׳ מרדכי. אז נחו שקטו כלם וייראו מפניו״.

*

על פטירתו של הרב ר׳ מרדכי גרינבוים, אנו קוראים בעתון השבועי „המגיד״, שהופיע בעיר ליק (פרוסיה), מס׳ 47, מר״ח טבת תרי״ט (8.12.1858) את הכתבה דלהלן, שנכתבה ע״י בנו של הרב, ר׳ יהושע (אביו של יצחק גרינ־בוים):

„פלונסק. זה מעט שבתי משדה־בוכים קרית שעפסק [5], שם נאסף הודי ותפארת ראשי, ראש הקריה הזאת ביום ש״ק ט״ו מרחשון העבר, הוא אבי אמו״ר [6] הגאון הגדול איש חמודות אוהב אמת ויושר חכם ושלם, במדות לו עשר ידות מו״ה מרדכי הכהן גרינבוים זצ״ל, אשר שם ראשית לו לשמש בכתר הרבנות בקריה קטנה ניישטאט סמוך לעיר מושבו שם הרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים אשר כמה מהם מוכתרים בכתר הרבנות, ואח״כ נתקבל לרב ואב״ד בעיר שעפסק, וי״ח שנים שימש אצלם בכתר הכהונה, וביום ש״ק הזה בעת צהרים נחשך המאור, והכהן הגדול מאחיו נקרא לשרת בקודש פנימה בסתר עליון. קול נהי נשמע בכל מקום בא השמועה הרעה, גם אני נעויתי משמוע כי הורמה העטרה ממני. נפשי נפשי, הרי [7] בית מרזח הפכי לאבל כנורך, ולקול בוכים עוגבך! ומה גדול הכבוד אשר עשו לו עדתו במותו. במוצאי ש״ק [8] שלחו לערים הסמוכות לקרוא אל הרב־נים המה תלמידיו וגם אל גיסי הרב המאוה״ג [9] נ״י לבכות אל רבים ולהספידו, וכן באו כלם, ששה רבנים, וכלם קראו אבל עליו ויגדל המספד ביום ההוא עד כי לא נותר כוח בשומעים לבכות עוד. העם עמדו סופדים ומיללים, לחם לא אכלו ומים לא שתו מעת כלות השבת עד אור ליום ב׳ טו״ב מרחשון שעה עשירית שבו לבתיהם מביה״ק [10]. ד׳ יחונן עפרו ויצרור בצרור החיים את נשמתו. ביום ב׳ בבוקר שבו קהל עדת שעפסק לעשות צדקה וחסד עם החיים כאשר עשו את המת ובראשם ידידי הגביר המופלג וכו׳ מוהר״ר [11] ישראל יצחק באדאן ואחריו החזיק במעשה־הצדקה ידיד נפשי השלם וכו׳ מוהר״ר יעקב הירש קירש נ״י להחזיק בידי אמי הרבנית תחי׳ עצובת־רוח ושני יתומים, בקחתם את גיסי הרב המאוה״ג הבקי בחדרי התורה ויראה וכו׳ מוהר״ר משה יוסף במ״צ [12] נ״י אשר היה עד כה לרב בקריה קטנה [13], להיות לרב ומורה לעדת שעפסק, והוא מחזיק את אמי הרבנית תחי׳ עם שני בניה היתומים. ומעתה רגשות תודתי מקרב לבי נתונים לכם נכבדי קהל עדת שעפסק על חסדכם כי הגדלתם עשות, ומשכורתכם שלמה מבעל־הגמולות!

„הכ״ד [14] עבד לדורשי ה׳ ועבד האמת.

„יהושע בן אאמו״ר הגאון מו״ה מרדכי הכהן זצ״ל גרינבוים״.

„אמנם כן ישאו נהי כל ישרי לב אל הלקח הרב הגאון הנזכר זצ״ל, כי פי שנים ברוחו היה, התורה החכמה יחד צמודות ועליהן כתר המידות, וכל מעלות חמודות. ירא ד׳ באמת, והאמת צניף טהור על כל מעלליו. חבל על דאבדין, אבדת אבן נזר כזאת בדור הזה. המו״ל״.

---

5. הערנו במאמר הקודם: „כנראה, שבזמן מסוים היו מבטאים כך את שם העיר״.
6. אדוני מורי ורבי.
7. אולי צריך להיות „מררי״.
8. שבת קודש.
9. המאור הגדול.
10. מבית הקברות.
11. מורנו הרב ר׳.
12. בן מ״צ.
13. קידזבארג
14. הלא כה דברי.

ו. הרב ר׳ משה יוסף סגל

מהכתבה בעתון „המגיד" שהבאנו במאמר הקודם, אנו רואים, שהרב ר׳ משה יוסף סגל זצ"ל, חתנו של הרב ר׳ מרדכי גרינבוים, נתמנה לרב בשעפס יומיים אחרי פטירת חותנו ולמחרת קבורתו — ביום י"ז בחודש חשון שנת תרי"ט (1858). אולם לא היה זה מינוי מטעם הקהילה, כי אם מטעם חבורת אנשים, מתנגדים-משכי־לים, שעשו את המעשה הזה על דעת עצמם.

מתוך השתלשלות עניני הרבנות בשעפס עד הנה, אנו רואים את הרקע למעשה זה כדלהלן:

הרבנים האחרונים שישבו על כסא הרבנות בשעפס, היו מתנגדים: הרב ר׳ מרדכי גרינבוים וקודמו הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג. ומתקבל על הדעת, שגם קודמו, הרב ר׳ אברהם׳ל חריף, היה מתנגד (אחרי שהרב החסידי שקדם לו, ר׳ שרגא פיבל דנציגר, היה נאלץ לעזוב את העיר מחמת הרדיפות מצד המתנגדים). המתנגדים רצו, איפוא, להמשיך במסורת ולמנות רב מתנגד. אבל הם ידעו, כנראה, שהקהילה לא תסכים לכך, כי בינתיים גברה יד החסידים (כפי שהוכחנו זאת בהערה במאמר הקודם). לכן עשו דין לעצמם ומינו את הרב ר׳ משה יוסף סגל, שהיה מתנגד וגם היה חתנו של הרב הקודם, לרב העיר וחשבו, כנראה, שקביעת העובדה מצדם תשפיע על הקהילה והיא תסכים לרב הזה. אבל הקהילה לא הסכימה לכך והיא מינתה לרב רשמי בשעפס את הרב ר׳ גדליה מז׳ורומין.

כך גרם צעדם של המתנגדים-המשכילים לפילוג קהילת שעפס לשתי עדות: הקהילה וה„קולהקוט".

*

בהקדמה לספר „אזני יהושע" שהזכרנו במאמר הקודם, כתוב:

„ר׳ מרדכי זה[1] השיא את אחת מבנותיו לגדול בתורה אחד ושמו ר׳ משה יוסף מפלונסק, שנתמנה אחרי כן לרב בעיר קיצברג[2], אשר על גבול פרוסיא, הסמוכה למלאווע, עיירה קטנה אשר לא יכלה לתת לו יותר מעשרה „גילדן פולנאים[3] לשבוע. מובן, שהשכירות הזאת הספיקה לו ולביתו רק כדי[4] לגווע ברעב ובמצב עגום כזה היה מוכרח להיות גם למלמד.

„כאשר נפטר ר׳ מרדכי נתקבל חתנו ר׳ משה יוסף לרב במקומו לעדת המתנגדים. אך חסידי שרפס[5] קבלו עליהם לרב את ר׳ גדליה מזרימין[6] ובראשונה היה ריב ביניהם, אך אחרי כן השלימו שני הרבנים האלה וישבו במנוחה".

ז. הרב ר׳ גדליה

מהקטע שבהקדמה לספר „אזני יהושע" שהבאנו במאמר הקודם, אנו יודעים כי אחרי שהחבורה שנקראה „קולהקוט" מינתה לרב לעצמה את הרב ר׳ משה יוסף סגל, מינתה הקהילה את הרב ר׳ גדליה זצ"ל מזרימין לרב בשעפס.

רק ידיעות מעטות אנו יודעים על הרב ר׳ גדליה.

מתוך הכינוי „מזרומין", אנו מבינים שלפני בואו לשעפס, היה הרב ר׳ גדליה רב בזרומין (זורמין [זורומין]).

מתוך אותו הקטע שבהקדמה הנ"ל, אנו יודעים שהרב ר׳ גדליה נתמנה לרב בשעפס בשנת תרי"ט (1859).

ומתוך כך שממלא-מקומו של הרב ר׳ גדליה, הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק, נתמנה לרב בשעפס בשנת תרכ"ה (1865), אנו יודעים שבאותה השנה או בשנה שקדמה לה, נגמרה תקופת רבנותו של הרב ר׳ גדליה בשעפס.

אבל לא ידוע לנו אם הרב ר׳ גדליה עבר לעיר אחרת, או הוא נפטר בשעפס.

---

1. הרב ר׳ מרדכי גרינבוים.
2. קידזבאַרג (קודז׳בורג) עיירה במחוז מלאוה.
3. זהובים פולניים.
4. חסרה כאן, כנראה, המלה „לא".
5. אחרי הפלוג היתה הקהלה כמעט בידי חסידים בלבד.
6. זורמין.

ח. הרב ר׳ יהושע סגל

כשנפטר הרב ר׳ משה יוסף סגל, הרב של חבורת המתנגדים־המשכילים שנקראה „קולה־קוט״, נתמנה בנו, ר׳ יהושע, כממלא מקומו.

הרבי ר׳ יהושע סגל זצ״ל נולד בקידז־בארג ביום כ״ו באב שנת תר״ו (1846). כשהיה עדיין ילד היה בעל כשרונות בלתי־רגילים. וכאשר היה בן עשר שנים, היה כבר מפורסם כבקי בש״ס. ר׳ יהושע נעשה גדול בתורה ובמי־דות נעלות. הוא קיבל היתר־הוראה מהגאונים ר׳ ליבוש חריף מפלוצק ור׳ יהושע מקוטנא ומרבנים מפורסמים אחרים. וכאמור, נתקבל בשעפס כממלא מקום אביו לרב של ה„קולה־קוט״.

הרב ר׳ יהושע סגל — כאביו וכסבו — היה גם כן מתנגד וסבל מרדיפות החסידים. וכמו שעזב פעם (לפני ששים וכמה שנים) את שעפס הרב החסיד ר׳ שרגא פיבל דנציגר מחמת רדיפות המתנגדים, כך עזב הפעם את שעפס הרב המתנגד ר׳ יהושע סגל מחמת רדיפות החסידים.

הרב ר׳ יהושע סגל עזב את שעפס בשנת תרמ״ד (1884) בערך. הוא היגר לאמריקה והתישב בניו־יורק. שם היה נקרא „הרב משעפס״.

עם עזיבתו, נגמרה פרשת ה„קולהקוט״ וקהילת שעפס היתה שוב קהילה מאוחדת.

*

בניו־יורק שימש הרב ר׳ יהושע סיגל (כך נקרא שם משפחתו באמריקה) במשך עשר שנים רב בבית־הכנסת של „חברה תהלים אנשי וישקובה״.

למרות טרדתו לפרנסת ביתו, עסק הרב ר׳ יהושע סיגל גם באמריקה יומם ולילה בתו־רה ובכתיבת ספריו. בספר אחד שכתב והוציא שם, התיר הרב נשיאת חפץ בשבת בניו־יורק, משום שהיא מוקפת מים ונחשבת כתחום אחד. מתוך כך בא בריב עם הרבנים האורטודוקסיים שהתנגדו לדעתו.

אחרי מות אשתו, החליט הרב ר׳ יהושע סיגל לעלות ארצה ישראל ובחודש אלול שנת תרס״ח בא לירושלים בלוית בתו בלה. בירושלים חלה הרב בקדחת. מרוב הטיפול באביה, חלתה גם הבת ולפי עצת הרופאים עזבו את הארץ בחודש טבת שנת תרס״ט וחזרו לניו־יורק.

בניו־יורק הוטב מצב בריאותו של הרב והוא חזר להתעסקותו — כתיבת ספרי הלכה: „הלכות התלויות בארץ״ ו„הלכות חלה״. וביום י״ג אדר א׳ שנת תר״ע (1910) מת הרב ר׳ יהושע סיגל מיתה חטופה בשבתו ליד שולחן לימודו וכתיבתו.

*

בהקדמה לספר „אזני יהושע״ הנ״ל, מסופר בהרחבה על קורות חייו של הרב ר׳ יהושע סגל. ובזה קטעים אחדים:

— — — „והמחבר דנן הלך הלוך וגדול בתורה ובמידות נעלות. ור׳ ליביש חריף מפלוצק, הגאון שנקרא בימיו „מוח־הברזל״, קרא עליו ברגש: „זהו גאון ווילנאי שני!״ ויתן לו התרת הוראה ויהי לו למליץ לפני הממשלה להתמנות „לרב־משנה״. גם הגאון ר׳ יהושע מקיטנא זצ״ל סמך את ידיו עליו, וכן הסמיך אותו הגאון ר׳ יוסף קרא זצ״ל מוולאצלאוועק. ובהיותו בן שש־עשרה שנה נשא לאשה את מרת חנה בת אלמנה עשירה. היא היתה אשת־חיל, צנועה ויראת אלקים, בעלת מדות זכות ונעלות וחכמת־לב מאד והיא ידעה לכבד בכבוד הראוי את בעלה, האיש הגדול, ותכלכלהו בכבוד גדול מבלי אשר ידע כל מחסור והוא הוסיף לשקוד על התורה יומם ולילה בשקידה נפלאה אשר היתה למופת. וכאשר נפטר אביו נתקבל הוא במקומו לרב בשרפס, אך בהיותו גם הוא מתנגד סבל, כמובן, גם הוא מאד מרדיפות החסידים, למרות כל הזהרות הגאון מהר״י מקיטנא זצ״ל שהזהירם לבל יפגעו בכבודו. ולאחרונה נלאה

1. לפי עדויות מהימנות נקרא ר׳ יהושע סגל בשעפס — „מורה הוראה״.

נשוא את כל התלאות האלה, בהיותו מטבעו איש־מנוחה, ויעזוב את ארץ פולין ויבוא עם כל בני ביתו לנויארק בשנת תרמ״ד בערך.

„גם באמריקה, ארץ המהומה והמרוצה אחר הדולר, שקד על התורה יומם ולילה במסירות־נפש שאין כמוהו. וכל מכיריו יעידו, שמעולם לא פסק פומיה מגירסא ושם כתב את רובי תורתו אשר אנכי מוציא היום לאור. וכל הבקי מעט בחיי הארץ ההיא ידע להתפלא על רוחב לב האיש ההוא, שאחרי כל ההרפתקאות דעדו עליה [2] לדאוג למחית ביתו, פרנסה הקשה יותר מקריעת ים סוף לאיש מורם מעם בארץ כזאת, הספיק עוד לשים לילות כימים ולצלול בים התלמוד והפוסקים בגבורה נפלאה כזאת ובחריצות יתרה, שיכולה להיות למופת אפילו לרבנים השוקטים על שמריהם בעיירותיהם הקטנות מבלי שום דאגה ומחסור.

„אחרי פטירת הרב הכולל הגאון מוהר״ר יעקב יוסף זצ״ל נשאו כל קהילות נויארק את עיניהן אל הגאון המחבר ויכירוהו בתור אחד מראשי הרבנים בעיר. אך אז התחיל לסבול רדיפות מאנשים ידועים, שקינאו בכבודו ושהוא לא נשא להם פנים לשית את ידו עמהם. וכה לקחו מידו נתח אחרי נתח עד כי לא נשאר בידו מאומה. ואחרי אשר אשתו הצדקנית שבקה חיים לכל חי בשנת תרס״ו והיה מוכרח להיות סמוך על שולחן בניו, החליט לנסוע ארצה ישראל. ובחודש אלול תרס״ח בא ירושלמה בלוית בתו האשה העדינה והחכמה מרת בעללא וידידו ר׳ אברהם יעקב לואיס ז״ל, ובניו שלחו לו את סיפוקו בריוח ובכבוד.

„פה קבלו את פניו גדולי ונכבדי העיר ומורנו הגאון כמהור״ר שמואל סלנט זצ״ל שמח לפלפל אתו בתורה אחרי אשר הכירהו זה מכבר עפ״י חליפת מכתבים ושו״ת. ואחרי כעבור איזה שבועות נפלו הוא וידידו רא״י למשכב ויחלו בקדחת חזקה עד כי חזקה עליהם פקודת הרופאים לעזוב את הארץ. נפלאה היתה אז מסירות נפש בתו זו, שעמלה בכל כוחה לשרת את אביה להקל את מכאוביו עד כי כרעה גם היא תחת נטל משאה ותחל מאד. אז החליטו לעזוב את הארץ ובחודש טבת תרס״ט נסעו מזה, ואחרי תלאות רבות בדרכם הגיעו נויארקה.

„בשובו שמה שב לאיתנו ויוסף לשקוד על התורה ויחבר ספר על „הלכות התלויות בארץ״ וכפי מה שהודיע לאחד מידידיו היושב פה, הגאון ר״מ לונאץ נ״י שהיה רב בעיר פטרסון, סידר כבר לדפוס חיבור על הלכות חלה.

„בינתיים עלה בידי להטות את לבבו להוציא לאור את חידושי תורתו ובאחרית החורף של שנת תר״ע נדפסו כבר הגליונות הראשונים מן הספר הנוכחי. אך בין כה וכה הלמתנו השמועה הנוראה מפטירת הגאון, שהיתה לפתע פתאום ביום י״ג אדר ראשון. כי יומיים לפני זה נפטר ידידו רא״י, לואיס וביום הנ״ל היתה הלויתו והגאון ז״ל הספידו במר־נפשו כי היה קרובו וידידו מנוער ובעת ההלויה חש איזה געול [3] ואז שבה אתו בתו הנז׳ הביתה. ואחרי אשר שבו בניו הביתה בין הערביים מצאוהו יושב על יד שולחן־לימודו כמתעלף ותיכף נקרא אליו רופא וזה הודיע כי הוא מת מכבר.

„לפי הודעת עתוני ניו־ארק החשובים: „טגבלט״, „נויארק תימס״, „נויארק וואירלד״ ועוד ירדה השמועה הזאת כחזיזי רעם בלבות כל יהודי נויארק. ותיכף נאספו מאות אלפי איש בכל הרחובות הקרובים אל מעונו לחלוק לו את הכבוד האחרון, עד כי נאלצה המשטרה לשלוח מאות שוטרים בכדי לשמור על הסדרים. ורבנים רבים הספידוהו בביהכ״נ ד„חברה תהלים אנשי ווישקאווא״ אשר היה אצלם לרב ומורה בעשר השנים האחרונות ובביהכ״נ „אנשי מאקאווער״. וכל הרחובות באורך שתי פרסאות היו מלאים אנשים עומדים צפופים שהשתתפו בהלויתו עד מקום־מנוחתו האחרון. תנצב״ה״.

2. שבאו עליו.

3. גועל, בחילה.

ט. הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק

הרב ר׳ יחיאל מיכל בן ר׳ אברהם זצ״ל גולדשלק, נולד ביום י״ב טבת תקצ״א (1831) בשראֶנסק (שראֶנצק, עיירה במחוז מלאוה). גם מצד אביו וגם מצד אמו, היה הרב ר׳ יחיאל מיכל נצר מגזע רבנים, תלמידי־חכמים וצדיקים. מצד אביו היה מצאצאיו של בעל הש״ך [1] ומצד אמו היה מצאצאי הקדוש הרב ר׳ יחיאל מיכל מנמירוב, שנהרג על קידוש השם בגזרות ת״ח. סבו מצד אמו, ר׳ חיים זליג משראֶנצק, היה ידוע כאחד מצדיקי הדור, שרק מתוך ענוותו הרבה דחה את המוני החסידים שדבקו בו ורצו למנותו לרבי שלהם (אחרי פטירתו של הרבי ר׳ שמואל מקארוב) ונסע בעצמו אל הרבי מפשיסחה, ואחרי פטירתו — אל הרבי מקוצק.

הרב ר׳ יחיאל מיכל, בעודנו ילד, כבר ניכרו בו כשרונות יוצאים מהכלל. בשנות ילדותו, הוא כתב חידושי תורה לגאון ר׳ עקיבא איגר ז״ל והגאון השתומם לילד־הפלא הזה, בשמעו על גילו. גם גדולי־תורה אחרים שדיברו אתו, או קראו את חידושי התורה ודברי המליצה שלו, התפלאו לחכמתו, לתבונתו ולבקיאותו בכל חדרי התורה. שמו ושמעו הלכו והתפשטו על פני ערים רבות והוא היה „העלוי משראֶנצק". והגאון בעל „חידושי הרי״מ" [2] ז״ל אמר עליו „מיכל שלנו הוא יותר עלוי מכל העלוים שבזמני".

בשנת תר״ח (1848), בהיותו בן שבע־עשרה שנה וחצי, נתמנה ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק לרב בקיקולו (קיקל, עיירה במחוז ליפנו). כתבי „סמיכה" קיבל מגדולי הרבנים וגם מהגאון בעל „חידושי הרי״מ" ז״ל הכותב: „לכבוד אהובי ידידי ה״ה [3] הרב החריף ובקי, חכם ושלם במעלות ומדות, אב בחכמה ורך בשנים...".

אחרי קיקל, שמש הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק ברבנות בעיר־מולדתו שראֶנצק, בערים

1. מחבר הספר „שפתי כהן".
2. ר׳ יצחק מאיר, הרבי הראשון מגור.
3. הלא הוא.

פודאֶמביצה ואוסטרולאֶנקה ובשנת תרכ״ה (1865) נתמנה לרב בשעפס.

חמשים ושלש שנים ישב הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק על כסא־הרבנות בשעפס ושבעים שנה שימש ברבנות בערים שונות. ובשנת ה־88 לימי חייו — ביום כ״א שבט תרע״ח (3.2.1918) — נפטר הרב לעולמו.

כבוד גדול עשתה לו קהילת־שעפס במותו. ביום־ההלויה עבר השמש בעיר וקרא את כל הקהל להלוית הרב. ואכן היתה ההלויה ברוב עם. ההספדים נערכו בבית־המדרש הישן, בבית־המדרש החדש ובבית־הכנסת. בשעת ההספדים היו בתי־התפילה — גם עזרות־הנשים — מלאים מפה אל פה וקהל רב צבא בחוץ. המספידים היו רבנים מערי הסביבה שבאו להלוית הרב. בדברים נרגשים מתובלים בדברי תורה, תיארו המספידים את הנפטר ואת מעלותיו התרומיות, דיברו על גדלותו בתורה ובחכמה והעריכו את גודל האבידה לעיר ולכל הסביבה. לבקשת ה„חברה קדישא" הוסקה המקוה ביום ההלויה וכל אנשי ה„חברה" טבלה בה לפני ה„טהרה". כן הזמינה ה„חברה קדישא" „מטה" חדשה לכבוד הנפטר, שהשתמשו בה רק לכבודו ומיד אחרי הקבורה שרפוה.

בשנים מאוחרות הקים נכדו, הרב יהושע השיל דוד, הרב בשעפס, אוהל על קברו של סבו.

*

בעתון „היינט" שהופיע בווארשה, בגליון מסוף חודש שבט שנת תרע״ח (פברואר 1918) נדפסה הרשימה דלהלן:

הרה״ג ר׳ יחיאל מיכל גאלדשלאק זצ״ל אבד״ק שערפץ

מיט עטליכע טעג צוריק איז נפטר געווארען דער בעקאַנטער גאון ר׳ יחיאל מיכל גאָלדשאלק, וועלכער איז געוועזן עטליכע און פופציג יאָהר [1] רב אין שערפץ (פלאָצקער גוב׳).

1. 53 שנה.

„דער נפטר איז געווען דער עלטסטער רב אין גאַנץ פוילען און האָט גע'שמ'ט אין גאַנצען לאנד פאַר אַ גדול אין תורה און מעשים טובים. געבוירען אין שרענצק אין יאָהר תקצ"א [2], האָט ער נאָך אלס קינד כמעט שוין געפיהרט אַ לומד'ישע קאָרעספּאָנדענץ מיט ר' עקיבא איגר ז"ל, וועלכער איז נתפעל געוואָרען פון דעם קליינעם עלוי און האָט איהם שטאַרק געשעצט.

„אין דער עלטער פון 17½ יאָהר איז דער נפטר שוין אויפגענומען געוואָרען פאַר אַ רב אין קיקאָלאַ [3] לויט דער הסכמה פון די וואַרשא־ווער גדולים און בעזונדער פון חידושי הרי"ם ז"ל. שפּעטער איז ער געווען רב אין שרענצק, פּאָדעמביצאַ און אָסטראָלענקאַ, פון וואַנען ער איז איבערגעפאָרען קיין שערפּץ (אין יאָהר תרכ"ה [4]. אין די אַלע שטעדט האָט דער נפטר געפיהרט גרויסע ישיבות, פון וועלכע עס זענען אַרויס אַסך גדולים און רבנים.

„אויסער זיין גדלות אין לערנען, איז דער נפטר געווען אויך אַ מצוין במעלות ומדות טובות. ער איז געווען בעריהמט אויך אַלס בעל לשון און צווישען די מאָסען חיבורים, וואָס ער האָט איבערגעלאָזען איבער הלכה און אגדה, געפינען זיך אויך עטליכע העברעאישע ספרים לויט'ן מוסטער פון „בחינת עולם", פון „ספר בן־סירא" און פון לוצאטוס „לישרים תהלה". תנצב"ה."

*

לשבחיו של הרב ר' יחיאל מיכל גולד־שלאק הנמנים ברשימות שלפנינו, יש להוסיף שהוא היה חובב־ציון. וגם נתן את ידו לתנועה הציונית — בצביונה הדתי — בראשית הופעתה. ורק עפ"י צו מפורש מהרבי מגור, משך את ידו ממנה.

להלן אנו מביאים קטע ממאמר בשם „שיחות עם אדמו"רים בפולין על הציונות" מאת אברהם גרין (אחיו של בן־גוריון), שנדפס בעתון „הארץ", המופיע בתל־אביב, מיום כ"ט אלול תרצ"ה (27.9.35). המאמר הזה מספר על רצונו של הרב ר' יחיאל מיכל לתמוך בתנועה הציונית ועל הימנעותו מכך לפי צו מפורש מגור.

בעל־המאמר מספר על משלחת של רבנים ציוניים, שבה השתתפו הרב ר' יצחק יעקב ריינס מלידה והרב רש"י רבינוביץ מסופוצקין, שנסעה (ר"ח תמוז שנת תר"ס, 1900) אל האדמו"רים מגור ומסוכוצ'וב כדי להשפיע עליהם שיחדלו מהתנגדותם לציונות. בהמשך המאמר הוא מספר:

„כאמור למעלה שבו מוארשה לביתם, לפלונסק, שני הציונים איזיק ואסתרזון עוד ביום השלישי, אחרי הישיבה בביתו של ה' יאסינובסקי. באותו יום שלישי שב מגור לעירו הרב הגדול הישיש, ר' יחיאל מיכל גולדשאק משעפס, מחבר של הרבה ספרים נודעים, ששבת בשבת שעברה בגור על שולחן הרבי כאחד מחסידיו הנכבדים, ולא ידע כלל מנסיעת רבנינו לשם. בדרכו לשעפס, נזדמן הרב ברכבת עם ה' איזיק הנ"ל, שהיה אחד ממכיריו משכבר הימים. הרב פנה לה' איזיק בשמחה גדולה ואמר לו, שהוא מופיע עכשיו לפניו ממש כמלאך מושיע. על שאלת ה' איזיק והתפלאותו: על מה מרמזים דבריו אלו ומה הוא מכון בהם? — סיפר לו הרב הנכבד בתמימותו, כי בשבת שעברה ביקר אצל רבם בגור. וביום השני, בעת ברכת הפרידה, שאל אותו הרבי: אם חתם כבר על הכתב בביתו של אחד ממקורביו, שקרא לו בשמו? וכשענה לו, שלא חתם עוד, צוהו הרבי ללכת לשם ולחתום. הרב, שהיה רגיל תמיד לחתום בגור על „היתר של מאה רבנים", חשב בתמימותו שבודאי על היתר שכזה מכוונים דברי הרבי. וכשבא הרב למקום שנצטוה, שאל שם על המגרש וסיבת הגרושין והגט שחפץ לתת לאשתו. וכשענה לו האיש ההוא, שלא נמצא אצלו כל מגרש ואין לו כל עסק עם גט־כריתות, שב להרבי ואמר לו, ששום איש אינו דורש ממנו שיחתום על „היתר של מאה רבנים" כזה

---

2. 1831.
3. קיקל.
4. 1865.

שצוהו. הרבי ענה לו: שטעה בדבריו, שלא כיון כלל שיחתום היום על היתר שכזה; הוא כיון בדבריו שיחתום על האיסור נגד הציונים והציו־נות, שהוכן שם אצל האיש שצוהו ללכת אליו ולחתום. „כמובן, הוסיף הרב, הוכרחתי לשוב אל האיש ההוא ולחתום על האיסור הזה", שכבר חתמו עליו לפני 12 רבנים, ביניהם גם הרב ר' אפרים לובינר בן עירו (אייזיק היה יליד לובין) ומסר לו את תוכן האיסור, שהתאים עם התוכן שהביא מגור אחר חג השבועות אחד ממקורבי החצר, ה' אלעווסקי.

„הרב הוסיף לספר: כשקבל את הקול־קורא מהרב מסופוצקין לטובת הציוניות, שלח אליו מכתב גדול בשבחו של הרעיון הזה (הרב מסו־פוצקין פירסם אז בעתונות מאות מכתבים כאלה). והיה כשיצא האיסור מגור לאור והרב מסופוצקין יפרסם בעתונים את מכתבו אליו לטובת הציונות, ירגמוהו הקנאים הפראים שבעירו ויתנוהו לאפיקורס, ולעת זקנתו אין עוד בכוחו לקום כנגדם ולהילחם עמהם. לזאת ביקש את ה' אייזיק, שיואיל לכתוב להרב מסו־פוצקין ולבקשו שלא יפרסם לע"ע את מכתבו אליו עד יעבור זעם".

*

לא רק למדן גדול היה הרב ר' יחיאל מיכל גולדשלק, אלא גם ספרא רבא היה, בעל לשון ובעל מליצה. הוא חיבר הרבה ספרים בהלכה ובאגדה, באמונות ודעות, דרושים ופירושים, חרוזים ושירים. אולם רק מעטים מחיבוריו ראו אור עולם, רובם נשארו בכתב־יד ואבדו עם אבדן קהילת שעפס.

*

בשנת תרפ"א (1921) הופיע בפיאָטרקוב ספר בשם „אמרי אמת" ובו פירושים, חידושים ופסקי־דינים, שהרב ר' יחיאל מיכל גולדשלק רשם על הדפים הריקים שבהתחלת הספרים המכורכים ובסופם ועל שולי הדפים בפנים הספ־רים של עקד־הספרים שלו. את הרשימות האלו אסף בנו של הרב, הרב יעקב חיים זליג (היה רב בצ'רוינסק ובלובראנץ, אח"כ מורה־הוראה בוארשה. התחיל בליקוט הרשימות בימי חייו של הרב) והוציאן בספר. בהקדמה לספר, מביא המאסף והמוציא לאור רשימת הספרים שחיבר אביו, הרב יחיאל מיכל ואלה הם:

א) באורים על ספר תהלים, נקראו „ציון" ו„ירושלים" (נדפס בשנת תרמ"ג).

ב) באורים על ספר קהלת, נקראו „עינים לראות" ו„לב לדעת" (נדפס בשנת תרמ"ג).

ג) באורים על ספר שיר השירים, נקראו „עינים לראות" ו„אזנים לשמוע".

ד) באור על מגילת איכה, נקרא „לחם דמעה".

ה) באור על תמניא אפי, נקרא „שמונה בגדים".

ו) ספר המאורות, כולל ז' חלקים:

א) בשם „ייצוא ושוב", מחבר כל התרי"ג מצוות כאחד.

ב) בשם „מאור הגדול" מחבר כל מצוות עשה כאחד.

ג) בשם „מאור הקטן" מחבר כל מצוות ל"ת כאחד.

ד) „אור כשלמה" חבור כל המצוות במצות ציצית.

ה) „אור שבשבת" כנ"ל במצות שבת.

ו) „אור מן החשך" כנ"ל במצות אסור עכו"ם.

ז) „אור צדיקים ועולם" כנ"ל במצות מילה.

ז) באור על מדרש רבה, נקרא „סוד קדו־שים רבה".

ח) באור אגדות הש"ס.

ט) חידושים ופלפולים וחלוקים ארוכים בסוגיות הש"ס.

י) דרושים ארוכים באגדות על סדר זמני השנה.

י״א) שאלות ותשובות על סדר ד׳ חלקי השולחן ערוך.

י״ב) „אמרות טהורות״, ציונים לספר הק־דוש „שברי לוחות״ (נדפס שנת תרע״א).

י״ג) ספר „אמרי אמת״ הנוכחי, כולל שני חלקים, חלק אחד קובץ החידושים השונים שנעתקו ונקבצו מעל חלקת העלים שבראש ובסוף הספרים המכו־רכים שבבית־עקד שלו, וחלק שני קובץ ההגהות וההערות שנעתקו ונקבצו מעל גליוני הספרים הנ״ל על הצד מבפנים.

י״ד) ספר „כתר תורה״ חרוזי תרי״ג מצוות דאוריתא וז׳ דרבנן בר״ת אותיות עשרת הדברות שהם תר״כ דוגמת ספר „אזהרות״ לרס״ג ושירי מצוות לרבנו ר׳ יונתן ז״ל.

ט״ו) ספר „אבן יקרה״ פרקי אבות מועתק בלשון המקרא בפסוקים דוגמת ספר משלי, וספר בן־סירא וספר „משלי חכמים״ לר״ש בן גבירול וכדומה.

ט״ז) ספר „משל הקדמוני״ מליצה צחה כל ענין אדם וחוה והסתת הנחש ומראה כבוד אלקים והוכוחים שבי־ניהם בחרוזים דרך שאלה ותשובה ומעומסים בם כל דברי המדרשים, דוגמת ספר „לישרים תהלה״ לרמח״ל זצ״ל.

י״ז) קונטרס „תפלת הממי״ן״ דוגמת בקשת הממי״ן שבסוף ספר „בחינת עולם״ ובצרוף מליצות, חידות ושירים.

י״ח קונטרס „אות לטובה״ מפתחות לזוה״ק ותקונים מכל פסוקי תנ״ך שבו.

„חלק מהחיבורים חיברם בבחרותו, כמו ספר „כתר תורה״, „משל הקדמוני״, אבן יקרה״. ויש שחיברם בימי צעירותו מהיותו בן ח״י והלאה, כמו ספר „לחם דמעה״, ו„שמונה בגדים״ שעל תמניא אפי וכן באוריו על מדרש רבה וחדושיו על הש״ס ודרושיו הארוכים — רובם אשר כתבם בימי צעירותו במשך היותו בקיקאל, שרענצק, פאָדעמביץ ואסטראלענקא, שלא נמשכו רק ערך ח״י שנים ומעוטם אשר כתבם בהיותו באמצע ימיו, אחרי התקבלו לעיר שעפס בסוף שנת תרכ״ה, שהיה אז בן ל״ה שנה. אבל הבאו־רים על תהלים, קהלת ושה״ש כתבם בשעפס בהיותו בן מ״ו או מ״ז וכן השו״ת אשר נכתבו קרוב לסוף ימיו״.

*

באותו הספר, „אמרי אמת״, נמצאים שני פסקי־דין, שהרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק פסק בשאלות שנשאל בענינים מקומיים.

פסק־הדין הראשון (עמ׳ 138) הוא בענין „עזרת הנשים״ שבבית־הכנסת, שנבנתה גדולה יותר (קרובה יותר לכתל המזרחי) מכפי התכ־נית המאושרת, שלפיה נמכרו המקומות. ובאו בטענות ותרעומות גם הגברים (שהתקרה היתרה מסתירה בפניהם את האור ואת האויר) וגם הנשים (שהבניה היתרה מקטינה את המרחב שלפניהן ואת הראיה למטה). והרב נשאל אם מותר לסתור את הבניה היתרה שהיא חלק מביהכ״נ ? ואחרי שקלא־וטריא רבה, התיר הרב להרוס את חלק הגזוזטרא („עזרת הנשים״) שנבנה שלא לפי התכנית, בתנאי שלא יחלש ע״י כך הבנין כלו.

פסק־דין שני (עמ׳ אחרון) הוא בענין נשי־את המתים לבית־העלמין. הרב נשאל אם מותר לשנות מהמנהג הנהוג בשעפס, לשאת את המת על מטה של חבלים הקשורים לשני מוטות והמוטות נשברים אחר ההלויה ונקברים ביחד עם המת — למטה קבועה, עשויה לכך ומתוקנת עם רגלים ? וגם אם מותר להוביל את המת בעגלה רתומה לסוסים, כמו שנהוג בהרבה קהי־לות ? ואחרי דיון מרובה, התיר הרב את נשיאת המת במטה קבועה, או הובלה בעגלה. כי אין בשינויים האלה משום בזיון המת, אלא להיפך,

יש בהם גם משום יקרא דשכבא וגם משום יקרא דחיי.

*

ב„שערי תורה", ירחון תורני שהופיע בשנים תרס"ג—ס"ד בפודגורנה ע"י קרקוב, בקונטרס ד', עמ' 117 סימן מ"ה, כותה הרב ר' יחיאל מיכל גולדשלק ט' סעיפים קטנים ובהם הוא מעיר על עניני הלכה שונים הנמצאים בספרים שונים. לחלק מהם הוא מסכים ומוסיף סברות משלו ועל חלק מהם הוא מערער וסותר.

י. מורה־הוראה ר' דוד קלינמן

בשנותיו האחרונות של הרב ר' יחיאל מיכל גולדשלק, כששוב לא יכול היה — מחמת זקנה — לטפל בעניני הרבנות, היה ר' דוד קלינמן זצ"ל (שנקרא „דוד חבר") יושב בבית הרב והיה פוסק בשאלות כשר וטריפה, היתר ואיסור. ואחרי פטירתו של הרב, היה ר' דוד המורה־הוראה הרשמי של קהלת שרפץ.

ר' דוד קלינמן יהודי תמים היה .הוא היה יושב יומם ולילה על התורה ועל העבודה ובעניני פרנסה עסקו אשתו ובנותיו, שהיתה להן חנות מנופקטורה בביתם הקטן שברחוב היהודי ליד הגשר.

מכיון שר' דוד קלינמן היה יושב־אוהל ולא היה מעורב בין הבריות, היה רחוק מהויות העו־לם ומעניני מקח וממכר. לכן לא פנו אליו יהודי שעפס בדיני־תורה ובוררות בעניני כספים.

ר' דוד קלינמן היה מורה־הוראה בעיר גם אחרי שהרב ר' יהושע השל דוד גולדשלק, נכדו של הרב ר' יחיאל מיכל, נבחר כממלא מקומו של סבו וישב על כסא הרבנות בשעפס.

*

לעת זקנתו, כשר' דוד קלינמן קיבל כבר קצבה (פנסיה) מהקהילה, מילא את מקומו חתנו, ר' יהושע פופובסקי זצ"ל (מוצאו מנישטט). ר' יהושע פופובסקי לא היה, אמנם, מורה־הוראה רשמי מטעם הקהילה, ולא קבל שכר, כי הרב (ר' יהושע השל דוד גולדשלק) התנגד בתוקף למועמדותו למשרה זו. אולם הקהל לא שם לב להתנגדותו של הרב, משום שידע, שהרב הוא „צד" בדבר, כי הוא רוצה שחתנו, ר' ליביל פלישר, יתמנה למורה־הוראה בעיר. וכל חוגי הצבור פנו בשעת הצורך (כשהרב לא היה בעיר. והוא היה מרבה לנסוע בגלל מחלות בני משפח־תו) בשאלות היתר ואיסור, כשר וטריפה לר' יהושע פופובסקי.

ר' יהושע פופובסקי היה למדן גדול, בעל מדות תרומיות ועדין־נפש וגם עסקן בצרכי־צבור היה. הוא גם נתן שעורים בגפ"ת [1] לקבו־צות של בחורים וכל זה — שלא על מנת לקבל פרס.

יא. הרב מז'לין

בשנת 1915 בערך בא לגור בשעפס הרב ר' נחום־צ'ה זצ"ל, שהיה נקרא „הרב מזָ'אלין". ר' נחום־צ'ה היה רב בז'אלין (עיירה במחוז מלאוה). אולם משום שהיה אדם קשה והיה רב עם הקהילה ועם אנשי הקהילה, הרחיקה אותו קהילת ז'אלין ממשרתו והוא העתיק את מקום מושבו לז'ורומין. אחרי מספר שנים (בשנותיו האחרונות של הרב ר' יחיאל מיכל גולדשלק) עבר לגור בשעפס, בחשבו למצוא שם את המש־רה שאבדה לו בז'אלין.

במידה שמורה־ההוראה ר' דוד קלינמן היה איש תמים ובטלן, היה הרב מז'אלין ממולח ומפולפל. משום כך פנה אליו כל מי שהיה לו דין־תורה, בוררות וכל סכסוך בעניני כספים או רכוש. היי לו גם חסידים משלו, שפנו אליו גם בשאלות של כשר וטריפה. אולם רובם לא מתוך „אהבת מרדכי" פנו אליו, כי אם מתוך התנגדותם לר' דוד קלינמן.

הרב מז'אלין גר בשעפס כעשר שנים בערך, עד שנבחר לרב בעיירה הסמוכה לויסלה.

יב. הרב ר' יהושע השל דוד גולדשלק

הרב ר' יהושע השל דוד זצ"ל גולדשלק, בנו של הרב ר' יעקב חיים זליג (ר' להלן)

---

1. גמרא, פרוש רש"י, תוספות.

ונכדו של הרב ר׳ יחיאל מיכל, היה רב בעירה פשייץ׳. כשנפטר הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק, התחיל הרב מפשייץ׳ להשתדל בכל האמצעים, כדי למלא את מקום סבו על כסא־הרבנות בשעפס. הוא הרעיש עולמות, דפק על כל הדל־תות, פרסם אזהרות בכל העתונים לכל הרבנים, שלא יהינו להסיג את גבולו. כמובן, שאביו עזר לו בכך ועזרו לו גם כן ה„חצר" של „גור" וה„אגודה" (הרב מפשייץ׳, כאביו וכסבו, היה חסיד גור וגם חבר ב„אגודת ישראל"). התעמולה החזקה ורב־הצדדית הזאת השיגה את מטרתה וכשהוכרז על בחירות לרב, הציגו את מועמ־דותם רק שני רבנים הרב מפשייץ׳ ורב צעיר אחד מעירה סמוכה ללודז׳, שהוצג מטעם ה„מז־רחי". רבים מבני־העיר התנגדו למועמדותו של נכד הרב שנפטר, לכן נידחו הבחירות מזמן לזמן. וכשסוף־סוף נתקיימו הבחירות (בשנת 1922) ניצח הרב מפשייץ׳, אולם רק ברוב של 14 קולות.

הרב ר׳ יהושע השל דוד גולדשלק הגיע לשעפס בחודש אב שנת תרפ״ג (1923). הוא היה אז בגיל קרוב לחמשים. הוא היה מקובל כלמדן גדול וכדרשן טוב. דרשותיו היו מעניינות, מלאות תוכן ומתובלות בהרבה מאמרי חז״ל מתאימים לנושא. היתה לו ספריה תורנית גדולה, שמילאה את הקירות של חדר־הרבנות שלו. התנהגותו היתה מוזרה במקצת: מצד אחד היו לו התנהגויות של „רבי" ומצד שני השתדל להבליט את „מודרניותו". תפילתו — וביחוד בימים הנוראים — היתה מוזרה מאד. תנועותיו והעויותיו יצאו מגדר הרגיל אפילו אצל האדוק ביותר. זו היתה עבודה ממש (כמאמר חז״ל: „עבודה זו תפילה"). מענין, שבימים הנוראים ציוה לחזן לא לחכות לו בגמר „קרי־את שמע" ו„שמונה עשרה". הרב ר׳ יהושע השל דוד היה נזהר מאד במצות סוכה והיה גר בסוכה במשך כל שמונת ימי החג, פשוטו כמשמעו. לברכת המזון של כל סעודה בסוכה, היה מזמין „מניך" אנשים, ששמותיהם כשם ה„אושפיזין" של אותו היום (ביום הראשון עשרה אנשים בעלי שם „אברהם", ביום השני עשרה אנשים בעל שם „יצחק" וכך הלאה). גם להדלקת נרות חנוכה היה מזמין „מנין" אנשים. הרב אכל, ביחד עם בניו, בחדר והרבנית עם הבנות אכלו במטבח.

כאמור, השתדל הרב גולדשלק, מצד שני, להציג את עצמו כרב מודרני. בדרשותיו השתדל להראות את האינטליגנטיות שלו, את ידיעותיו בהויות־העולם ואת בקיאותו במדיניות הפנימית והחיצונית. הוא דיבר פולנית באופן חפשי והיה קורא עתון פולני.

חיים נוחים לא היו לו לרב גולדשלק בשעפס. הוא קיבל, אמנם, משכורת די גבוהה, אולם היו לו הרבה מתנגדים. ולא רק מבין החוגים שהתנגדו לו מלכתחילה, אלא גם מבין אותם החוגים שבחרו בו.

היתה סיבה כללית, כל־ארצית, שהורידה את כבוד הרבנים בפולין. הממשלה הפולנית הוציאה בשנים ההן חוק בחירות לקהילות היהודיות, שהיה מאד ריאקציוני (החוק היה מותאם לשאיפות ה„אגודה"). סעיף אחד של החוק הזה קבע, שהרב דמתא הנהו תמיד חבר בועד הקהילה. רק מעטים מבין רבני פולין לא השתמשו בסעיף הבלתי דמוקרטי הזה. רובם ניצלו את הסעיף הריאקציוני, עשו בקהילה כבתוך שלהם ועוררו על עצמם ועל מעמד הרב־נות בכלל את חמת כל הצבור היהודי בפולין.

כך היה גם בשעפס. הרב גולדשלק היה חבר בועד הקהלה, התערב בכל הענינים, הנוגעים לו ושאינם נוגעים לו, רב עם נציגים של מפל־גות שונות והם רבו אתו. ובזה העלה עליו את רוגזו של הקהל והשפיל את כבודו.

הזכרנו את התנגדותו החריפה של הרב גולדשלק למינויו של ר׳ יהושע פופובסקי, חתנו של ר׳ דוד קלינמן, למורה־הוראה, ולמרות זה פנו אליו כל חוגי הצבור בשאלות כשר וטריפה, איסור והיתר. כן התנגד הרב גולדשלק למנויו של ר׳ שמעון פאַטריקוס, חתנו של ר׳

אברהם שוחט, לשוחט, ובכל זאת אכלו כל חוגי הצבור משחיטתו. במקום אחר בספר הזה (בפרק „עיירתי שרפץ") מוזכרת מלחמתו החריפה והתקיפה של הרב גולדשלק במצות עשויות במכונה והכרזתו, שהן חמץ גמור ובכל זאת רבים מבני־העיר אכלו אותן.

העובדות הנזכרות הן רק מעט מזעיר מהריב התמידי שהיה נטוש בין הרב גולדשלק לבין חוגים רבים ושונים בעיר (אם כי ל„מחלוקת" גלויה ופומבית — לפי הפירוש המקובל למלה זו — לא הגיע).

*

הרב ר' יהושע השל דוד גולדשלק גמר את פרשת הרבנות בשעפס, ביחד עם גמר כל הפרשה של קהילת יהודי שעפס, בקום עליהם ועל כל יהודי פולין ואירופה הצורר הגרמני. הרב גולדשלק היה בין גולי שעפס בווארשה והוא פעל שם רבות למען פליטי־קהילתו האומללים. הוא השתדל בג'וינט ובמוסדות־עזרה אחרים, כדי להקל במשהו את סבלם הנורא של יהודי־שעפס, שהיו נמקים ברעב ובמחלות.

כפי הנראה, תפס הרב גולדשלק עמדה מכובדת בעולם הרבנות. בספר „יומן גיטו ווארשה" מאת הלל זיידמן, הופיע בתל־אביב בשנת תש"ו, נזכר הרב גולדשלק פעמיים. בעמודים 239—241, רשימה מיום 13 באפריל 1943 (סמוך לפרוץ המרד), מסופר:

— — — „פורסמו כרוזים לאוכלוסיה, כי יתנדבו מרצון לנסוע לפוניאטוב ולטראבניק ליד לובלין — — — שם יעבדו ותנאי־העבודה יהיו טובים. — — — נתכנסה המועצה הלאומית היהודית והחליטה: לא לנסוע. — — — וכשגברה התעמולה בגיטו לנסוע — — — נתכנסו הרבנים למועצה כדי לדון בבעיה זאת. בישיבה שהתכנסה ברחוב קופיצקה, ששם גר הרב מנחם זמבא בדירת בן אחיו יצחק זמבא השתתפו הרבנים: גולדשלק משרפץ — — — הרבנים החליטו לייעץ לאוכלוסיה היהודית לא לנסוע לפוניאטוב ולטראבניק".

בעמוד 248 מסופר על ליל ה„סדר" (יום ראשון למרד):

„אצל ר' מנחם זמבא, ברחוב קופיצקה 7, נתאספו רבנים אחדים. בתוכם: הרב בר מזודנסקה־וולה, הרב גולדשלק משרפץ — — — עורכים את ה„סדר" — — — ".

יג. בן ואב של שני רבנים בשעפס

ראוי להזכיר כאן את הרב ר' יעקב חיים זליק זצ"ל גולדשלק, בנו של הרב ר' יחיאל מיכל, ואביו של הרב ר' יהושע השל דוד. בספר „אהלי שם", שהזכרנו במאמר על הרב ר' יחיאל מיכל, בעמוד 55 אנו קוראים:

„הרב ר' יעקב חיים זליג בהרה"ג ר' יחיאל מיכל גולדשלג, נולד בשנת תרי"ג [1] לאביו הנ"ל האבד"ק שעפס שליט"א, והוא מגזע רבנו הש"ך ז"ל והגאון הקדוש ר' יחיאל מיכל מנעמרוב זצ"ל, ומצד אמו הוא נכד רבנו הט"ז [2] זצ"ל והגאון הר' ר' העשיל זצ"ל מקראקא. רובי תורתו של הרב הנ"ל הוא מאת אביו הגאון שליט"א. נסמך להוראה מאת הגאון מוהרי"ע [3] זצ"ל געזונדהייט אבד"ק ווארשה בעהמ"ס „תפארת יעקב" על חו"מ [4] ועל מסכתות מהש"ס, ומאת הגאון ר' אלי' חיים מייזיל שליט"א הגאבד"ק לאדז, ומאת הגאון ר' יחיאל מאיר זצ"ל האדמו"ר דק"ק גאסטנין, ומאת הגאון מוהר"ש [5] זאנוויל קלעפפיש זצ"ל ראבד"ק [6] ווארשה. בשנת תרל"ו [7] נתקבל לרב בק"ק טשערווינסק ומשם לק"ק לובראנץ ואח"כ נתמנה לתפוס ישיבה ומו"צ [8] בק"ק ווארשה. נדפסו מאתו הספרים האלה: א) „ירח למועדים" ו„כור־

---

1. 1853.
2. „טורי זהב" — פרוש על ה„שולחן ערוך".
3. מורנו הרב ר' יעקב.
4. „חושן משפט" — חלק מארבעת חלקי „שולחן ערוך".
5. מורנו הרב ר' שלמה.
6. ראש אב בית דין קהלת.
7. 1876.
8. ומורה צדק — מורה הוראה.

כב מיעקב" על המועדים והפרשיות, ב) „אמת ליעקב" ילקוט קטן על מדת האמת, ג) „מרום הרים" הספד על האדמו"ר מגאסטנין זצ"ל, ד) „חסדי יונתן", „גבורת יונתן", „דעת יונתי" ו„ברכת יונתן" ארבעה ספרים גדולים מכתבי קודש של רבנו הגאון ר' יונתן אייבשיץ זצ"ל מפראג עם הגהות וחדושים מאת הרב הנ"ל, ה) שו"ת „ויחי יעקב" על סדר ד' חלקי השו"ע [9], ו) קונטרס „הנהגת בית הכנסת". ועוד יש אתו בכתובים חבור על יו"ד [10] חלק א' ופרוש לספר תנדב"א [11].

---

9. „שולחן ערוך".
10. „יורה דעה" — חלק מארבעת חלקי „שולחן ערוך".
11. „תנא דבי אליהו".

הרב משה דב (בער) גאָלדמאַן

די שערפּצער כלי־קודש

מורא הוראה'ס און חזנים

ר' דוד קליינמאַן ז"ל איז געווען דער מורה הוראה פון דער קהלה. קיין שכירות האָט ער קיינמאָל נישט גענומען. זיין הויפּט־חיונה האָט ער געצויגן פון זיין שניט־געוועלבל, וואָס ער האָט געהאַלטן ביים בריק און פון פאָרן אויף ירידים מיט אַ שטעלעכל. אַמאָל פלעגט ער כאַפּן אַ פאָר רובל פון אַ בוררות, אָדער פון כשרן אַ מיל, אַ מצה־בעקעריי פאַר פסח, וואָס דער רב פלעגט אים מיטנעמען מיט זיך.

ר' דוד איז געווען אַ גערער חסיד, אַ פשטן און אַ צדיק. ווען ער איז געשטאַנען אין זיין קרעמל, פלעגט ער כסדר לערנען גמרא. ווען אַ קונה'טע, אַ פּויערטע, פלעגט אַריינקומען קויפן סחורה אויף אַ „ספּודניצע", האָט ער אַרויפגעלייגט זיין רויטע פאַטשיילע אויפן בלאַט גמרא פאַר אַן עדות — אַ סגולה קעגן שכחה — און האַנדלען מיט דער גויע מיט אַ גמרא־ניגון און דערביי כסדר געטראַכט פון דער סוגיא, וואָס ער האָט געלערנט. אויב אין מיטן מעסטן די אַרשין סחורה פאַר דער „ספּודניצע" איז אים איינגעפאַלן אַ תירוץ אויף דער קשיא אין תוספות פון „כופר הכל" און „מודה במקצת" האָט ער פאַרגעסן די גויע און געלאָפן צו דער גמרא פאַרשרייבן אויפן שער זיין איינפאַל.

פאַרשטייט זיך, אַז פון אַזאַ משא־ומתן איז ער קיין גביר נישט געוואָרן.

געווען נאָך אַ מורה הוראה אין שטאָט, קיין אָפיציעל אנערקענטער כלי־קודש פון דער קהלה איז ער קיינמאָל נישט געווען. אָבער זייענדיק אַ ייד אַ בעל הוראה, פלעגט ער פסקענען אַ שאלה, ווען מען איז געקומען פרעגן. מען האָט אים גערופן ר' אפרים יוסל וולוקא, אַ ייד אַ חכם, אַ פקח. געווען אַ מת־נגד זיין גאַנץ לעבן און געדאַווענט אין נייעם בית־המדרש, צווישן די משכילים. מיין פאָטער האָט פון ר' אפרים יוסל'ען שטאַרק געהאַלטן, ווייל ער איז געווען איינער פון די חשובע לומדי העיר.

אַ צירונג פאַר דער קהלה איז געווען דער חזן, שו"ב ומוהל, ר' אליעזרקע סמאָלינסקי ז"ל. ער האָט געוווינט אין ר' ישראליק ליפּ־סאָנס הויז, ביי דער זשיקאַ. פון מיינע ייִנגלשע יאָרן געדענק איך ווי מיר ייִנגלעך פלעגן דאַרפן אַרומלאָבעסעווען פאַר די ימים טובים, בפרט פאַר ראש השנה. יעדן פאַרנאַכט פלעגן מיר אַרויפקלעטערן אויף די פאַרענטשן פון דער בריק, וואָס איז געווען גלייך קעגן חזנס אָפענע פענצטער און זיך איינהערן ווי ער שטודירט מיט זיין כאָר אויף יום־טוב.

דער חזן, אַ קליין־געוויקסיקער, האָט געטראָגן אַ טיפּיש חסידיש־פּוילישן הויך־שפּיציק סאַמעטן קאַפּל, וואָס האָט אים געמאַכט אַ ביסל העכער. אין דער רעכטער האַנט האָט ער געהאַלטן דעם קאַמערטאָן און אין דער לינקער אַ שטעקעלע, ווי אַ קאַפּעלמייסטער האָט ער דיריגירט מיט דער קאַפּעליע.

אַ חוץ דעם באַס און טענאָר, פּראָפעסיאָנעלע משוררים, וואָס האָבן זיך געגרייט צו ווערן חזנים, זענען די איבעריקע פונעם כאָר געווען ייִנגלעך, בעלי מלאכות אָדער געשעפטס־„סוביעקטן", וואָס האָבן געהאַט שטימעלעך, אָבער זייער ווייט פון נגינה און מוזיק־קענטניש.

עס איז געווען אַ רחמנות צו קוקן אויפן אַלטיטשקן ר׳ אליעזרקע ווי ער האָט געהאָרעוועט שווער, שווייס איז אים גערונען פון זיין פּנים ביים אַריינברענגען אין די משוררים אַ נייעם „ומפּני חטאנו", אַ „כבקרת׳ל", אַ „היום הרת עולם", אָדער אַ „קדושה". מיר ייִנגלעך אָבער, דאָס רוב גמרא־בחורימלעך, מיט גוטע קעפּלעך, פלעגן פון דרויסן אויפכאַפּן די שטיקלעך און איינס צוויי נאָכזינגען פּינקטלעך מיטן חזנישן קרעכץ.

דערציילט האָט מען, אַז אין די יונגע יאָרן איז ר׳ אליעזרקע געווען אַ זעלטענער מנגן, מיט אַן אויסגעצייכנטער שטים. דאָס איז געווען דעמאָלט ווען ער איז אָנגעקומען קיין שערפּץ פון דער ליטע. אויף דער עלטער אָבער פלעגט ער אָפטמאָל ווערן הייזעריק. דערפאַר האָט ער געטראָגן אַ וואָלענעם שאַל אַרומגעיויקלט אויפן האַלדז, אַפילו זומער צייט.

די מחלוקה צוליב אַ חזן

נאָך ר׳ אליעזר׳קעס פּטירה האָט מען גענומען זוכן אַ ממלא־מקום. פון פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך זענען געקומען קאַנדידאַטן אויף פּראָבע. אייניקע פון זיי זענען געווען קורץ געקליידעט מיט צוגעשוירענע בערדלעך. זיי האָבן גערעדט אַ דייטשמערישן ייִדיש.

דאָס זענען געווען חזנים, נישט קיין שוחטים אָדער מוהלים. געשטודירטע אין קאָנסערוואַטאָריומס מיט קולטיווירטע שטימען. געטראָגן האָבן זיי שוואַרצע פּעלערינעס מיט צילינדערהיט און געפּאַסט זיך גיכער פאַר דער אָפּערע אָדער פאַר אַ דייטשער כאָר־שול, ווי פאַרן שערפּצער בית־הכנסת. עס זענען געקומען אויך קאַנדידאַטן אויף חזנים, פיינע ייִדן, חסידיש־געקליידעט, מיט בערד און פּיאות, גוטע שוחטים, מוהלים און לומדים, אָבער טעמפּ אין חזנות

געווען אויך פּאַסיקע קאַנדידאַטן אויף שערפּצער חזנות, האָט אָבער קהל נישט געוואָלט זיי אָננעמען צוליב פאַרשיידענע סיבות. אַזוי למשל איז געקומען צופאָרן אויף אַ שבת דער חזן ר׳ קלמן פון ניעשאַווע, אַ שטעטל נעבן וולאָצלאַוועק. ר׳ קלמן איז געווען אַ מנגן מיט אַ נישט־קשהדיקער שטימע, אויך אַ גוטער שוחט ובודק, מוהל, מיט אַלע מעלות, ווי: אַ פרומער משכיל, אַ יודע ספר — איז דאָך גוט? טויג עס ערשט נישט. ער האָט געהאַט איין גרויסן חסרון, אפשר דעם גרעסטן. פון ייִנגלוויַז אָן האָט ער זיך געהאָדעוועט ביי ר׳ אליעזר׳קען אין הויז, געזונגען ביי אים אין כאָר, זיך געלערנט ביי אים שחיטה ובדיקה און מילה, און שפּעטער געוואָרן ר׳ אליעזר׳קעס איידעם. אַלע אין שטאָט האָבן אים געקענט און אָנגערופן ביים ערשטן נאָמען — קלמן. וויאַזוי קען אַזעלכער געווונען דרך־ארץ ביי דער קהלה; רופן אים חזן, שוחט אָדער ר׳ קלמן, אַז מען קען אים פון ייִנגלוויַז אָן?

געווען נאָך איינער מיט אַלע מעלות, דער לובראַניעצער חזן — אַ שטעטעלע נעבן וולאָצלאַוועק. אַלע האָבן אים געוואָלט: אַ גוטער חזן, אַ שיינער ייִד, אַ שוחט און מוהל אָן אויסנאַם. דער רב אָבער, ר׳ יחיאל מיכל זצ״ל, וואָס אָן זיין הסכמה, בפרט אין שחיטה האָט קיינער נישט געקענט אָנקומען, האָט געזאָגט: „ניין! קיינמאָל נישט".

די סיבה פון רבס קעגנערשאַפט צום לו־

בראַניעצער חזן איז געווען פאָלגנדע: דער
שערפּצער רב האָט געהאַט אַ זון, אַ גאון: הרב
ר׳ יעקב זעליק גאָלדשלאַק. ער איז געווען
אַ מחבר פון אַ סך ספרים. אין די יינגע יאָרן
איז ער געווען רב אין לובראַניעץ. האָט זיך
געמאַכט אַ מחלוקה אַנטקעגן דעם רב, מיט
מסירות צום נאַטשאַלסטווא. איז געווען אַ סברה,
אַז אָט דער חזן איז פאַרמישט אין די מסירות.
דער סוף איז געווען, אַז הרב יעקב חיים זעליק
האָט געמוזט אַוועק, זיך באַזעצט אַלס מורה
הוראה אויף די נאַלעווקיס אין וואַרשע און
געזעסן דאָרט בכבוד גדול, עד סוף ימי חייו.

אַזוי האָט שערפּצער קהלה נישט געקענט
זיך צוקלייבן אַ נייעם חזן. דער ענין האָט זיך
געצויגן אַ פּאָר יאָר. פאַרשיידענע פּאַרטייען
האָבן זיך פאַרמירט, מיט פאַרשיידענע דעות.
די אויפגעקלערטע האָבן געטענהט, אַז שערפּץ
דאַרף זיך באַפרייען פון די פאַרשימלטע אי־
דייען און דווקא האָבן אַ חזן אַ בטלן, וואָס
מוז זיין אויך שו״ב. זיי האָבן געוואָלט אַ „קאַנ־
טאָר״, אַ מוזיקער, אַ־לאַ סיראָטאַ.

די חסידים האָבן געשריען צו די אויפ־
געקלערטע: „איר פושעים, ווילט אַ „קאַנטאָר״?
אמת, לקנתר את אבינו שבשמים; עוכרים, וואָס
איר זענט, מחללי שבת׳ניקעס, גייט אין טרע־
יאַטער מיט אייערע מיידן, אויב איר ווילט
הערן זינגען. מיר דאַרפן אַ שליח ציבור, אַ
ירא שמים, ער זאָל דאַווענען מיט כוונה. ווער
דאַרף חזנות?״

עמך, בעלי מלאכות, אָרעמע קרעמער און
מאַרק־סוחרים האָבן געזאָגט: „מיר דאַרפן ביי־
דע זאַכן. אי אַ גוטן חזן, אי אַ שו״ב. דאָס איז
דאָך אונדזער גאַנץ פאַרגעניגן אין לעבן. אַ
„ממקומך״ ס׳זאָל אַ צי געבן אינעם האַרצן,
אַרויסרופן אַ טרער״...

אַ חזן צו גאָט און צו לייט

ויהי היום, אין אַן ערב שבת האָט זיך
פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אין שטאָט, אַז אָט איז
אָנגעקומען אַ חזן, אַזש פון נאָווי־שוויענטשין,
נעבן ווילנע, גאָר אַזוינס און אַזעלכעס. אַ שטי־
מע: „שאגת ארי״. אַ מענטש: „גאָלד״. אַ בן־
תורה, אַ למדן־מופלג: פרום, מאָדערן, שו״ב.
מוהל, מוזיקער און דיריגענט. פאַרפאָרן איז
ער אין לענטס אכסניה, פאַרהערט האָבן אים
די עמודי החזנות פון שטעטל: נח׳קע פוקאַטש,
רפאל׳קע קליינהויז, נח לובאַשקע, אהרון
ראַזעניק, וואָלפקע טשאַרנאָטשאַפּקי און נאָך.
זיי האָבן באַשטעטיקט, אַז דער חזן טויג און
גענומען אַרבעטן צוזוציען עמך אויף זייער
צד.

מען האָט זיך פאַרזאַמלט ביי לענטן אין
דער אכסניה, געמאַכט אַ לחיים, און אַרויס
אין שטאָט אַגיטירן נאָך איידער דער חזן האָט
געמאַכט פּראָבע. נח׳קע שוין אַ ביסל בגילופנ־
דיק, האָט גענומען ריידן אַ פּאָר דברים קשים:
„בלוט וועט זיך גיסן, אויב מען וועט נישט
נעמען דעם חזן!״. איי האָט ער דאָס אַוועקגע־
לייגט אַן „אב הרחמים״.

נח׳קע צעוויינט זיך און צעזינגט זיך:
„למה, למה, איי ווי טאַטע זיסער, זיי זיך נוקם
אין אונדזערע בלוט־פאַרגיסער... למה, למה, און
איי, איי, איי, יאמרו הגויים, אַ רוח אין זייערע
טריפהנע חזירעשע קישקעס: איה אלוקים.
דאָס געזאַנג פון נייעם חזן איז זיך צעגאַנגען
אין אַלע גלידער״.

גענומען האָט מען זיך שושקען, אַז סע
קען ווערן אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע מצד די חסי־
דים, ווייל דער חזן איז אַ ליטוואַק, איז גע־
קומען אין אַ קורצן ראָק מיט אַ האַרטן קאַ־
פעלוש, כמנהג הליטוואַקעס.

נח׳קע האָט זיך מיט דעם נישט איבערגע־
נומען און דערקלערט: „מירן אים מלבוש
ערומים זיין. איך בין דאָך עפּעס אַ שניידער
אַ מייסטער, נישט קיין טאַנדעטניק, וועלן מיר
אויפנייען פאַר אונדזער חזן אַ זיידענע זשופּיצע.
ביי בצלאל לאַפּאַטקע, וועט ער באַקומען אַ היטל.
אַ פּאָר געמזענע שטיוועלעך וועלן מיר אויפ־
נייען ביי ברוכ׳ן און מיר מאַכן אים, בו ביום,
פאַר אַ פאַלנעם חסיד״.

אומר ועושה. באַהאַלטן האָט מען די „דייטשמערישע" מלבושים און מען האָט דעם חזן אויסגעסטראַיעט, אַז אַפילו זיין אייגענע מאַמע וואָלט אים נישט דערקענט. אַן איידל פּנים האָט ער געהאַט, אַ ישיבה'שער אויסזען ווי מבטן אמו און אויך די חסידים זענען געווען צופרידן און געזאָגט: „מסתמא איז עס מן השמים".

החזן ר' דניאל שייקעס, פון נאָווי־שוויענטשין ביי ווילנע, האָט געמאַכט אַזאַ רושם פרייטיק צו נאַכטס מיט זיין קבלת־שבת אין שול, אַז אַלע מתפללים אין דעם געפּאַקטן בית הכנסת האָבן מיט באַגייסטערונג גערעדט וועגן דעם נייעם שערפּצער חזן.

תיכף ומיד, מוצאי־שבת אחר הבדלה, האָבן די נכבדי העיר, און נח'קע בתוכם, זיך פאַרזאַמלט אויף אַן אַסיפה אין רבס בית־דין שטוב. דער רב האָט בודק געווען ר' דניאלס חלף, פאַרהערט אים אין דינים, און אַ שאָקל געגעבן מיטן קאָפּ.

„מזל טוב" — האָט די אסיפה געוווּנטשן — ר' דניאל, איר זייט דער שערפּצער חזן!".

מיטן אָנקומען פון דעם נייעם חזן האָט די שערפּצער קהלה פשוט אויפגעלעבט און באַקומען אַ נייע נשמה. יעדעס מאָל ווען דער חזן מיט זיינע משוררים האָבן געדאַוונט שבת מבורכים, שבת ראש־חודש, ארבע פרשיות, געבענטשט חנוכה־ליכט, בפרט זיין דאַווענען ימים־טובים, פלעגט די שול זיין געפּאַקט. די סאַדאָווניקעס, הענדלער, פּישערס, קצבים, שניידער, קירזשנערס און שוסטער, קאָוואַלעס און שלאָסער, פלעגן פריער אָפּדאַווענען בהשכמה, אין אַלטן בית־המדרש, און נאָכן קידוש און די פיש, און ציבעלעס מיט שמאַלץ, זענען זיי אַוועק אין דער גרויסער שול הנאה האָבן פון חזנות.

שוחטים און שמשים

ווען ר' איטשע יוסל כאַנאַכאָוויטש, דער שוחט פון שערפּץ פאַר כמה יאָרן, איז אַוועק קיין קאַליש, האָט מען גענומען זוכן אַן אַנדערן שוחט. דאָסמאָל האָט זיך ווידער איבערגעחזרט דער זעלבער שטרייט, נאָר אין אַ קלענערן מאסשטאַב ווי ביים אָנעמען אַ חזן. געווען פאַרשיידענע קאַנדידאַטן און יעדער האָט געהאַט זיך צד. די צדדים זענען דאָסמאָל נישט געווען מתנגדים און חסידים, עמך און באַלעבאַטים, נאָר חסידים אַנטקעגן חסידים. דער שטרייט איז געווען צווישן גער און אַלעקסאַנדער. די גערער האָבן געוואָלט אַ שוחט אַ גערער חסיד, און די אַלעקסאַנדער — דווקא אַן אַלעקסאַנדער חסיד. געווען אין שערפּץ נאָך אַ „שטיבל" פון פּלאָצקער חסידים, אַמאָליקע דאָברינער, זענען זיי געווען אָבער אַזוי קליין און שוואַך, אַז קיין אייגענעם כח האָבן זיי נישט געהאַט, האָבן די גערער און אַלעקסאַנדער געפּרוּווט אַריבערציען די דאָברינער יעדער אויף זיין צד.

עס איז דורכגעלאָפן אַ שטיק צייט, עס זענען געקומען צענדליקער קאַנדידאַטן, מקרוב וממרחק, מיט פאַרשיידענע מעלות, אויך מיט כתבי השתדלות פון רביים, אָבער עס האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. אויב גער האָט געזאָגט יאָ, האָט אַלעקסאַנדער געזאָגט ניין.

מיט איינמאָל אָבער איז געקומען קיין שערפּץ אַ ייד, פון אַ קליין שטעטל נישט ווייט פון שערפּץ, פון סאַכאָטשין — אַ קאַנדידאַט אויף אַ שוחט. דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן אַ „טשאַטשקע": הויך, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, זיין פּנים שיין ווי אַ מלאך, מיט אַ שוואַרצער באָרד און צוויי שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, וואָס האָבן פאַרהיפּנאָטיזירט. אַלעמאָל האָט ער געהאַט אַ שמייכל אויף זיינע ליפּן און מיט זיין פריילעכקייט און פריינטשאַפטלעכקייט האָט ער יעדן אָנגעשטעקט און כהרף עין געווונען די שערפּצער יידן.

נאָך איידער מען האָט אים אויסגעפּרוּווט מיט שחיטה ובדיקה אין שעכטהויז, בודק געווען זיין חלף, האָט מען שוין גערעדט אין שטאָט, אַז קהל וועט אים נעמען. די ווייבער

האָבן זיך פּשוט פאַרליבט אין אים, און גע־וואָלט דווקא, אַז ר׳ יעקל רייטשיק זאָל ווערן שוחט אין דער שערפּצער קהלה.

פרומע חסידים זענען שטאַרק נישט געווען צופרידן מיטן נייעם שוחט. זיי האָבן דער־שמעקט, אַז אַלץ איז נישט אינגאַנצן כשר. אַט דער שיינער באַליבטער שמייכלענדער יונ־גערמאַן, וואָס זאָגט אַ לייטישן וויץ, און אַז אַ פרוי רעדט צו אים, פאַרמאַכט ער נישט די אויגן, נאָר קוקט איר גלייך אין פּנים, ווען זי דערלאַנגט אים עפּעס זאָגט ער נישט: „זאָל זי עס אַוועקלייגן אויפן טיש", נאָר ער נימט עס גלייך פון איר האַנט — אַט דער שוחט איז די פרומע לייט נישט געפעלן. זיי האָבן געהאַלטן, אַז ער איז נישט אַזאַ צדיק, כאָטש ער טראָגט אינדערוואָכן אַ סאַמעטן היטל, און האָט אַ ביסל לענגערע פּאות.

די „בחינה" איז פאָרגעקומען. דער רב האָט אין אים געפונען אַ שו״ב מומחה ביז גאָר. די קצבים זענענדיק וויאַזוי ער שעכט, די פלינקייט און געשיקטקייט, האָבן גלייך אין שעכטהויז אויסגעטרונקען אַ פּאָר פלאַשן „אַקעוויט". ראובן זכריה׳ס און אליהו „גרעפּ־סער", מיט אַלע אַנדערע קצבים, זענען געווען פול מיט התפעלות און געווונטשן מזל טוב דעם נייעם שוחט.

דער שוחט איז געווען שטאַרק באַליבט אין דער שערפּצער קהלה. ער איז פּאַקטיש געווען אַ ייד מיט אַלע מעלות: אַ שיינער בעל תפי־לה, אַ מומחה שו״ב ומוהל, אַ הדרת־פּנים, חכם ופּקח, מעורב בין הבריות, אַ גוטע נשמה מיט אַ גאָלדן האַרץ, אַ ירא שמים, אָבער נישט קיין פאַנאַטיקער. ער איז געווען אַ מאָדערנער פרומער ייד, וואָס איז געווען באַליבט ביי אַלע קלאַסן מענטשן: חסידים, מתנגדים, פרומע און פרייע.

„חבל על דאבדין ולא משתכחין". ער איז נעבעך טראַגיש אַוועק פון דער וועלט, ייִנגער־הייט, אינעם צווייטן יאָר פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער טיפוס־מגיפה וואָס האָט דאָן געבושעוועט אין שערפּץ און צוגע־רויבט אַ סך לעבנס, איז אויך געשטאָרבן דער שערפּצער שוחט. מיט איניקע חדשים פאַר זיין טויט, האָט ער נעבעך איבערגעלעבט אַ גרויסע טראַגעדיע אין זיין משפחה — זיי עלטסטע טאָכטער אסתר איז געשטאָרבן פון טיפוס אין עלטער פון 15 יאָר. אסתר איז געווען אין גאַנצן דאָס בילד פון איר שיינעם פאָטער. זי איז געווען הויך און שיין געוואַקסן, אַ יפת תואר מיט אַ פּנים פון אַ מלאך, אויגן ווי צוויי שיינענדע סאַפּירן און האָר, וואָס האָבן באַצירט איר קאָפּ ווי אַ קרוין.

נאָך ר׳ יעקל׳ס פּטירה איז אָנגעקומען אַלס שוחט ר׳ יוסל אייזנשטאַט. ר׳ יוסל איז געווען אַ שיינער חסידישער מנגן, שו״ב ומוהל און אָרענטלעכער ייד. די קהלה איז געווען מיט אים צופרידן.

*

ר׳ משה, דער שמש פון אַלטן ביהמ״ד, איז געווען אַ טיפּישער כלי־קודש מבטן אמו. ער איז נישט געווען קיין למדן, אָבער ער האָט געטאָן זיין מלאכת הקודש באמונה. ווינטער פאַרטאָג איז ער געווען דער ערשטער אין בית־המדרש. ער האָט איינגעהייצט די אויוונס, אָנ־געצינדן די לאָמפּן און געמאַכט די הכנות פאַרן ערשטן מנין. אַזוי איז ער געווען באַ־שעפטיקט ביז 10 אַזייגער. ערשט דאָן פלעגט ער פאַרטיק ווערן און אַהיימגיין אָנבייסן. אויך מיטאָג פלעגט ער זיך אַריינכאַפּן און אַ קוק געבן אין זיין בית־המדרש.

„ווייסע חברניקעס" פלעגן ר׳ משהן אָפּ־טאָן פאַרשיידענע שטיקלעך. וואָס עלטער ר׳ משה איז געוואָרן, אַלץ שוואַכער איז זיין ראיה געווען, ער האָט געמוזט טראָגן טונקעלע אויגן־גלעזער. פלעגט ער יאָגן די יונגעך אַרום און אַרום דעם באַלעמער און פאָר קיין פאַל נישט געקענט זיי כאַפּן. עס האָט נישט געהאָלפן זיין שרייען און שעלטן אויפן קול. וואָס מער ער האָט געשריגן, אַלץ מער האָט די חברה גע־

לאַכט. אַ רחמנות געווען אויף אים צו קוקן בעת ער האָט זיך געריסן מיט די יידישע „שקצים״ און נישט געקענט זיי בייקומען.

ר׳ לייביש דער שמש אין נייעם בית־המדרש, אַ גרויסער למדן, וואָס פלעגט יומם ולילה זיצן און לערנען, איז פריער געווען אַ סוחר, געהאַט אַ קליין לעדער־געוועלבל.

צום סוף וויל איך נאָך דערמאָנען איינעם פון די ערשטע שוחטים אין דער שערפּצער קהלה. מען האָט אים גערופן ר׳ אברהם שוחט. דער ייד איז געווען אַן אויסנאַם מיט דעם, וואָס ער האָט זיין עבודה געטאָן כמעט אַ גאַנצן מעת־לעת. ער איז געווען בלויז אַ שוחט עופות און געוווינט כל ימיו אין אַן אייגענער הייזקע, הינטערן אַלטן ביהמ״ד. מען האָט אים אַלע־מאָל געטראָפן אין הויז זיצנדיק איבער אַ ספר. זיין שחיטה־שטיבל איז אויך דאָרט געווען. בייטאָג אָדער ביינאַכט, ווען עמעצער האָט געדאַרפט שחטן אַן עוף פאַר אַ חולה, איז ר׳ אברהם געווען גרייט. די שוחטקע, ר׳ אברהמס ווייב, האָט אָפּגעפּליקט די פעדערן אויפן אָרט, כדי זיי צו פאַרקויפן און אַזוי אַרום העלפן איר מאַן אין דער פּרנסה.

ר׳ אברהם איז געווען אַן אַלעקסאַנדער חסיד און אַ האַרציקער ייד. פול מיט בטחון און שמחה פלעגט ער מקבל זיין יעדן ייד בסבר פּנים יפות. ער איז אויך געווען אַ שיי־נער בעל־תפילה. זיין חזקה איז געווען זאָגן די ערשטע סליחות אין אַלעקסאַנדער שטיבל און „זכור ברית״ אין אַלטן ביהמ״ד. ער האָט געדאַוונט זייער האַרציק און מיט חסידישן ברען. מוסף ימים נוראים פלעגט ער דאַווענען אַמאָל אין אַלטן און אַמאָל אין נייעם בית־המדרש.

אַזעלכע זענען געווען די כלי קודש אין דער אַמאָליקער שערפּצער קהלה.

משה דב (בער) גאָלדמאַן

דאָס אַלטע בית־המדרש

טיפּן און געשטאַלטן פון לומדים
און פרומע יידן

דאָס אַלטע בית־המדרש איז געווען דער רוח־החיים פון דער שערפּצער קהלה. דאָרט האָט פּולסירט דאָס האַרץ, די נשמה פונם שטע־טל. אַלס געוועזענער שערפּצער בית־המדרש־בחור, געדענק איך גוט דאָס אויסזען פון דעם אַלטן מקום קדוש.

דער אַלטער בנין איז געווען ברוין גע־פאַרבט, מיט אַ רויט געשמירטן בלעכענעם דאַך. דורך די הויכע אַלט־מאָדישע פענצטער, האָט זיך אַריינגעגאָסן די הימלישע בלויקייט און עס האָבן שעמערירט די זונען־שטראַלן.

רעכטס פון בית־המדרש איז געווען זעליק רייכגאַטס „שענקעלע״. יידן, נאָכן דאַווענען, פלעגן דאָרט מאַכן אַ „ברכה״ און זייערע הער־צער מחייה זיין מיט אַ גלעזעל אָקעוויט (שטאַר־קן שפּירט), און אַ שטיקל הערינג מיט אַ קיכל. פון לינקס האָט געוווינט דער תמימותדיקער ר׳ נפתלי, מיט זיינע „גיטער״.

אַנטקעגן בית־המדרש איז געווען ברוך קאַ־נענבראַנדס בעקעריי. דער ריח פון די פרישע געבאַקענע זעמל און ראַזעווע ברויט פלעגט זיך יעדן פאַרטאָג דורכרייסן דורך די בית־המדרש פענצטער. האָט זיך טאַקע געדאַוונט און גע־לערנט געשמאַקער...

אויך די ריחות פון שלמה חיה׳עס בשמים־קראַם, און „טשייניע״ (טיי־הויז) האָבן פאַר־כאַפּט אונז בית־המדרש בחורים. די שמאַלץ־הערינג פון די פעסלעך, אמתע „אוליקעס״, און

די הייסע טיי מיט צוקער און לימענע, פּלעגן רייצן אונזערע נעזער און גומענס, בעתן לערנען און דאַווענען, האָבן מיר כסדר געטראַכט: „אָט באַלד וועט מען אַהיימגיין אָנבייסן. עס וועט זיין אַ מחיה. אַ פרישער זעמל, אַ קעפּל הערינג מיט אַ גלאָז הייסע זיסע טיי מיט לימענע".

פון הינטער דעם בית־המדרש אויפן הויף, איז זיך רואיק אידיליש געפלאָסן דער שיינער בלויער טייך. דאָס וואַסער פלעגט נעמען אָפּפאַלן אַרום חודש מאַי, דאַן האָט מען דעם טייך געקענט לייכט דורכשפּרייזן, טאַנצנדיק פון שטיין צו שטיין ביז מען איז אַריבערגעקומען אויף דער אַנדערער זייט. דאָרט איז געווען מאַשעראָווסקעס סאָד. שטילערהייט האָבן מיר זיך דאָרט אַריינגעכאַפּט און „גענאַשט" טרוסקאַווקעס פרישע, צאַפּלדיקע, רויט־בלוטיקע און טאַקע געמאַכט „שהחיינו".

וואָס פאַראַ חלומות מיר בית־המדרש־בחורים. האָבן דאָרטביים טייך געוועבט... אין די ווינטער־נעכט אויפן אייז, און אין די זומער־נעכט אויף שווימנדע לאָדקעס, האָבן מיר געטראַכט, געשטרעבט, געהאָפּט און פאַנטאַזירט — אמאָל אויך ראָמאַנסירט... אָבער פון דעם אלעם איז ווייניק געבליבן אין זכרון. נאָר דאָס אַלטע בית־המדרש האָט זיך איינגעקריצט אין מיין געדעכעניש. ווייל דאָרט איז געווען לויטער געטלעכקייט, הייליקייט. די הייליקייט האָט זיך געצויגן אָן הפסקה פון דור דורות.

ווער עס האָט נאָר אַריינגעשמעקט אין בית־המדרש, אַ סך אָדער ווייניק, אַ לענגערע צייט אָדער אַ קורצע, צי פאַר תורה, עבודה אָדער גמילות חסדים, איז פון דאָרטן אַרויס מיט אַן אוצר, אַ גייסטיקן אוצר, וואָס איז נישט אָפּצושאַצן...

*

שטאָק פינצטער איז דער דרויסן. טיר און לאָדן נאָך פאַרהאַקטע, פאַרטאָג, העגער האָבן זיך צעקרייעט.

אין אַ פייכטער פינצטערער שטוב, הינטן ביים בריק, האָרט ביים וואַסער, האָט זיך אַ ייד אויפגעכאַפּט פון שלאָף. מיט שרעק האָט ער אויסגעשריגן: „שוין שפּעט! באַלד פאַרזאַמט דעם שומר לבוקר!".

מיט „נעגל־וואַסער", וואָס איז צוגעגרייט ביים בעט, האָט ער אָפּגעגאָסן זיינע הענט, געזאָגט „מודה אני" מיט גרויס כוונה, אויסרייבנדיק פון זיינע אויגן דעם שלאָף. אויף גיך האָט ער אַרויפגעכאַפּט זיינע בגדים און שנעל געלאָפן אין בית־המדרש.

גאַנצע טעג אין זיין קעלער האָרעוועט ער דער ייד. ער נייט מיט זיין נאָדל ביים ליכט פונעם פינצטערן נאָפט־„קאָפּשטיק־לעמפּל". ער פליקט, רייסט, און איבערווענדט, נייט און פאַריכט פויערשע בגדים: הויזן, בורקעס און קאַפּטאַנעס. מיט שווייס שלאָגט ער אויס אַ שטיקל ברויט פאַר זיין משפּחה. קומט אָבער צו חצות און „שומר לבוקר", איז ער נישט מער קיין שניידער־לאַטוטניק. ער איז יוסף'קע טשייקעס — אַ צדיק, אַ נסתר, אַ למד־וואָוו־ניק — ר' יוסף איז זיין נאָמען. ער נעמט אַראָפּ זיין טלית און תפילין פונעם טשוואָק ביים טיר. דאָרט הענגט ער תמיד, ווייל טאָמער קומט משיח פלוצלונג, וועט מען דאַרפן קיין ארץ־ישראל לויפן, פליען, זאָל זיין גרייט דער טלית און תפילין.

ער קושט די מזוזה מיט גרויס ליבשאַפט און נעמט לויפן אין בית־המדרש. די טיר פון בית־המדרש עפנט ער מיט אַ פראַל. ער פאַרכליניעט זיך אזש ביים זאָגן: „ואני ברוב חסדך אבא ביתך". איך דאַנק דיר גאָטעניו פאַרן חסד, וואָס האָסט מיר אומגעקערט מיין נשמה, און איך האָב נישט פאַרשפּעטיקט".

נאָך קיינמאָל האָט זיך נאָך קיינער נישט געפעדערט פאַר אים. ער איז אַלעמאָל דער ערשטער אין גאָטס הויז. ער בוקט זיך צום ארון־קודש אין מזרח: „ואני אשתחוה", דער באַלויכטענער נר־תמיד שטראַלט אַראָפּ צו אים. ער זעט באַשיינפּערלעך די שכינה שמייכלענדיק פון צווישן די כרובים איבערן ארון.

אין בית־המדרש איז נאָך פינצטער. ער צינדט אָן דעם נאַפט־לאָמפּ. בלויז פון געוווינהייט גיט ער אַ טאַפּ די קאָכל־אויוונס. זיי זענען קאַלט. נישטאָ אין זיי קיין פייער. באַלד וועט קומען משה דער שמש, און אַריינוואַרפן אַ פּאָר „שטשאַפּעס" האָלץ.

פון זיין קעשענע נעמט ער אַרויס „שומר לבוקר". ער זינגט מיט כונה און יללה: „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון..." זיין שטימע קלינגט האַרציק זיס און פילט אָן דעם גאַנצן חלל פון מקום קדוש.

ר' יוסף פאַלט צו צום אומגעהובלטן הילצערנעם טיש, ווי ער וואָלט אים האַלדזן און קישן. ער ברעכט אויס אין אַ ספּאַזמאַטישן געוויין: „אלהים באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך".

*

דער זייגער האָט געשלאָגן פינף.

משה שמש. דאָס פּנים פאַרשמירט מיט סאַדזשע, אַן אָטעם פון בלאָזן. ער האָט שוין דערבלאָזן אַ קנאַקעדיק לעבעדיק פייער אין ביידע אויוונס פון בית־המדרש. מלך'קע, שמואל'קע און בערישקע, די שטאָט־נאַראָנים, האָבן שוין אַראָפּגענידערט פון זייערע געלעגערס אויף די שמות פון בית־המדרש בוידעם. איצט וואַרעמען זיי זיך ביי די אָפענע אויוון־טירלעך. זיי שטופּן איינער דעם אנדערן צוליב אַ בעסערן פּלאַץ ביים פייער. באַלד וועט אויסברעכן אַ געשלעג.

די נאַראָנים נעמען זיך קריגן און שעלטן.

משה שמש שטילט זיי איין מיט אַ געבראָטענער קאַרטאָפל, פאַרבליבן פון נעכטן. זיי זענען נאָך וואַרעם, פון הייסן אַש אין אויוון.

אין בית־המדרש איז שוין ליכטיק אין אַלע ווינקעלעך. עס ברענען שוין אַלע בליך־לאָמפּן איבער אַלע טישן. עס ברענען אויך די סטעריגליכט אין דער מנורה אויפן עמוד. זיי באַלייכטן דעם בעל תפילה'ס „כל־בו־סידור" און — „דע לפני מי אתה עומד".

דעם „שויתי" האָט געמאָלן דוד נח זילבערבערג. אַ ייד אַ גרויסער למדן, אַ תלמיד חכם, אויך אַ נישט־דערגאַנגענער קינסטלער. פון יענע פאָלקס־קינסטלער, וואָס האָבן זייער טאַלאַנט אַרויסגעבראַכט אין די צייכנונגען פאַר שולן און בתי תפילה. דוד נח זילבערבערג האָט זיין קינסטלעריש געמאָלטן „שויתי" איינגעראַמט אין פאַרשידענע פסוקים, ווי:

„אדם דואג על איבוד דמיו, ואינו דואג על איבוד ימיו. —

דמיו אינם עוזרים, וימיו אינם חוזרים".

איינדרוקספול זענען געווען זיינע בילדער: דער לייב, לעמפּערט, הירש און אָדלער מיט די צושריפטן:

„גבור כארי, עז כנמר, רץ כצבי, קל כנשר".

עס קומט זיך צוזאַמען אַן עולם יידן אין בית־המדרש: לערנער, דאַוונער, תהילים־זאָגער, קדישים און יאָרצייטן, אויך אורחים, וואָס ווילן קריגן נדבות.

ביים טיש נעבן אויוון זיצט יהושע גאָלדמאַן און לערנט מיט זיין זון „חולין" מיט „תוספות".

ר' יהושע איז געווען אַ מערקווירדיקער טיפּ ייד מיט אַ שאַרפן קאָפּ און פענאָמענאַלן זכרון. געווען איז ער אַ בקי בכל חכמת התורה און געהאַט אויך אַ שאַרפע ידיעה אין אַנדערע חכמות.

ער איז געווען דער גרויסער למדן, בקי בש"ס ופוסקים און אמתער צדיק וחסיד, דערצו אויך אַ משכיל, שרייבער און משורר. ער האָט געקענט תנ"ך, דקדוק, געווען באַהאַוונט אין „בעל עקידה", „אלשיך", „מורה נבוכים" און ציטירט אַ וועלט שירים פון נפתלי הערץ וויזל. געווען באַקאַנט אויך מיט די ווערק פון יהודה הלוי און שלמה אבן גבירול, געלייענט די „הצפירה" און אַריינגעקוקט אין מאָדערנער העברעישער ליטעראַטור און פּאָעזיע.

ר' יהושע איז אויך געווען אַ גרויסער בעל־מחדש, געשריבן תורה און פלפול, פאַרענטפערט אַ תוספות־קשיה מיט דער הילף פון

דיקדוק אָדער אַ פסוק און דערקלערט חסידות מיט אַ פילאָזאָפישן צוגאַנג פון רמב״ם. ער האָט ליב געהאַט אַלע יידן מיט דער זעלבער אהבת נפש: דעם בעל־מלאכה ווי דעם למדן, דעם עמך־מענטש ווי דעם יחסן. דערצו איז ער גע־ווען אַ ייד אַ פקח, נישט קיין פאַנאַטיקער און מיט אַ פּראַקטישן בליק אויפן לעבן. מענטשן פלעגן קומען צו אים זיך עצות האַלטן, אָדער אויסגלייכן זייערע סכסוכים.

ביים זעלבן טיש האָבן אויך געלערנט: אברהם גריינעוויטש און זיין ברודער יוסל. צוויי ברידער, אָבער ווי פאַרשיידן זיי זענען גע־ווען אין זייערע כאַראַקטערן.

אברהם חיים האָט געהאַט אַן עילוי׳שן קאָפּ, מיט אַ תפיסה פון אַ גאון. ווען ער וואָלט זיך געווען אַריינגעלאָזט אין וועלטלעכער וויסנ־שאַפט, ווי למשל: מאַטעמאַטיק און פיזיק, וואָלט ער זיכער אויסגעוואַקסן אַן איינשטיין. ער איז געווען שרעקלעך צעטראָגן, נישט געקענט איינ־זיצן קיין מינוט אויף איין אָרט. זיין גמרא איז כסדר געלעגן אָפן. אָבער לערנען האָט מען אים קיינמאָל נישט געזען. הפנים, אַז מיט זיין אויג פלעגט ער פאַרשלונגען גאַנצע עמודים, בלעטער, פרקים און מסכתות גמרא מיט תוס־פות.

זיין חיתוך־הדיבור און דיקציע איז געווען צו באַוווּנדערן. ער האָט געקענט צוזאַמענשטעלן אַ פּילפּול און צונויפפירן אַ וואַנט מיט אַ וואַנט. ער האָט אויך געקענט די רוסישע קלאַסיקער: טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי, גאָגאָל און פּושקין. אין אים האָט געהויזט צוזאַמען דער אַלט־מאָ־דישער למדן און נייצייטיקער אפיקורס.

זיין ברודער יוסל איז געווען פּונקט דער היפוך. ער האָט נישט פאַרמאָגט קיין באַזונ־דערע אייגנשאַפטן, געווען אַ שטילער, באַשיידע־נער בית־המדרש־בחור, געלאַסן, אַ בעל דרך־ארץ און געהאַט פאַרשטענדניש פאַר מסחר. אין זיין פרייער צייט פלעגט ער אַ סך אַרויסהעלפן זיין פאָטער משה אין זיין קליינעם הורטאָוון מאַנופאַקטור־מסחר, וואָס האָט זיך געפונען ביי דער בריק אין דער יידישער גאַס.

ביי דעם טיש ווי עס זענען געזעסן די דריי לומדים, האָט אויך געלערנט אשר גלאַזער, דער זון פון נגיד אברהם: אַ יינגערמאַן אַ סטאַטעטש־נער, אַ קליינער דבֿרן, נישט קיין שטאַרקער למדן, אָבער אַ פרומער און אַ גרויסער מתמיד. תמיד פלעגט ער לערנען.

*

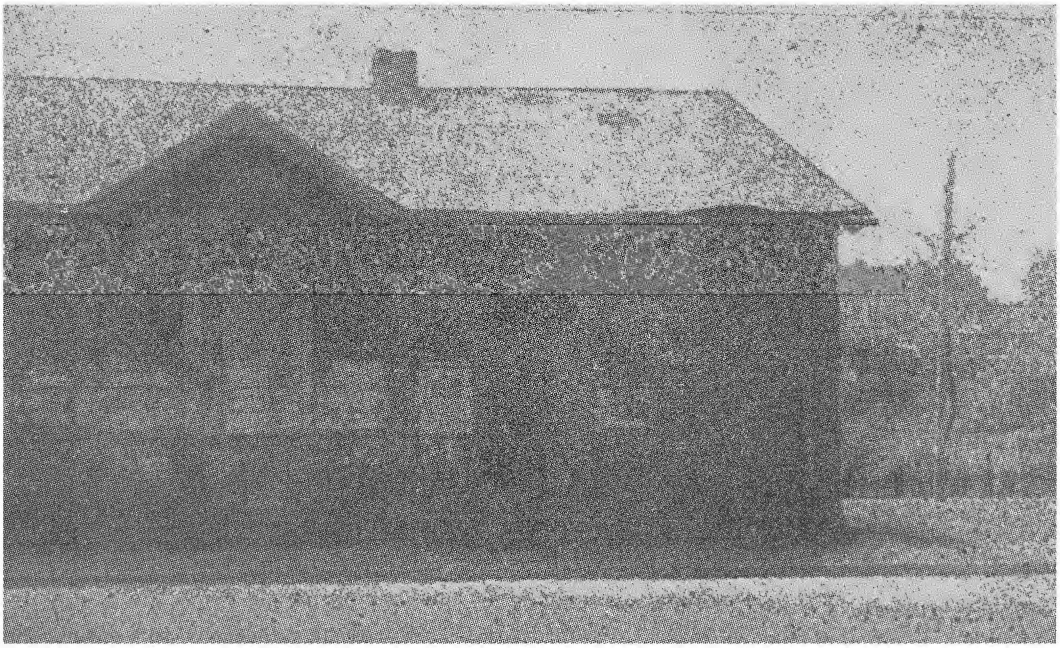
זעקס אַ זייגער איז שוין דאָס בית־המדרש כמעט פול.

עס שטעלט זיך דאַווענען דער ערשטער מנין. עס דאַווענען: דער בעל־מלאכה, וואָס מוז זייער פרי אָנהייבן זיין אַרבעט, דער דאָרפס־גייער, ער מוז פרי פאַרטיק ווערן אין דאָרף און נאָך פאַר זון־אונטערגאַנג צוריק אַהיים קומען, דער סוחר, וואָס דאַרף פאָרן קיין וואַרשע נאָך סחורה, די מאַרק־פאָרער, וועלכע איילן זיך אויף ירידים צו פאַרכאַפּן אין די מערק אַ גוטן פּלאַץ פאַרן „סטראַגאַן״. בפרט איז דער מנין פאַר ותי־קין, די וואָס זענען נזהר צו דאַווענען תפילה בזמנה.

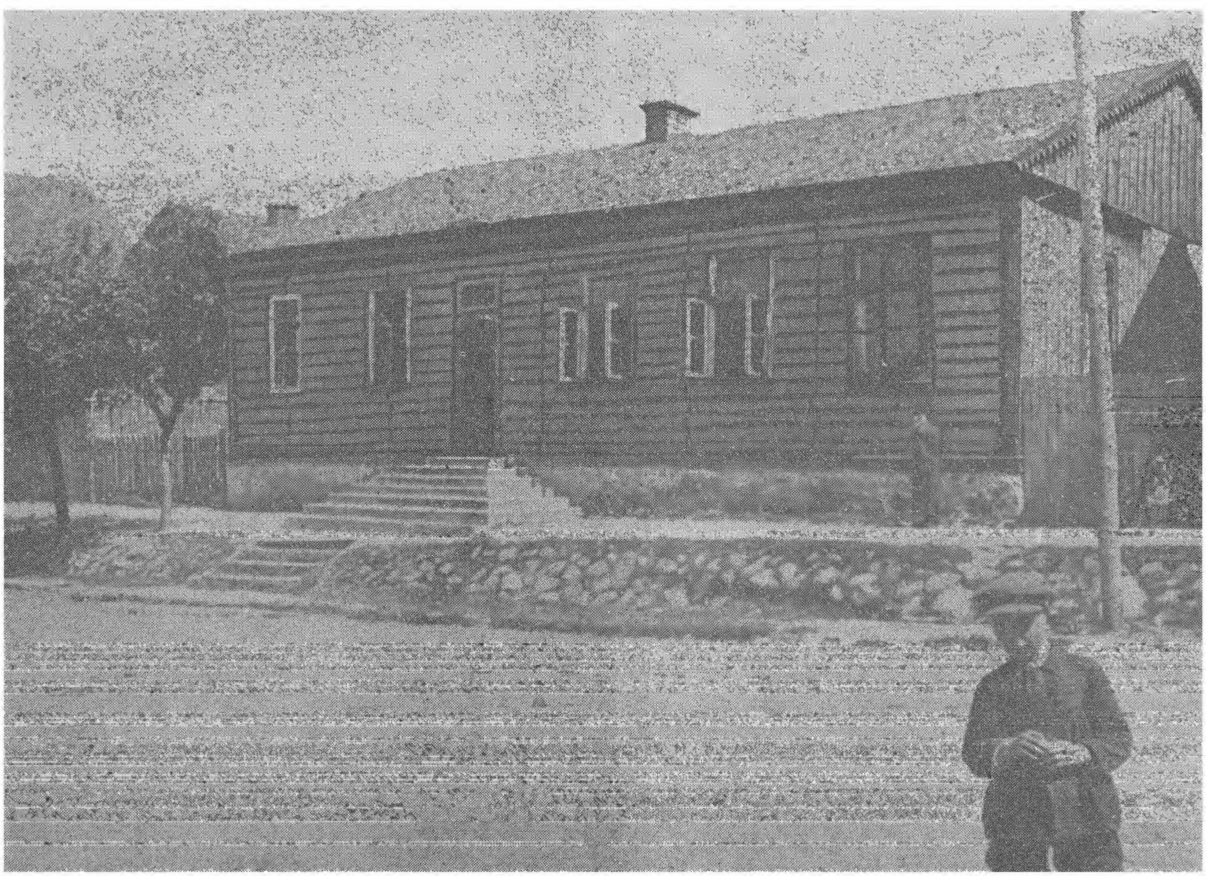
איצט ברענט אויף די וואַנט־לאָמפּ איבערן קופערנעם „טס הכבוד״ ביים ארון קודש. דאָרט זיצט דער רב. היינט וועט ער קומען צום מנין. עס איז ראש חודש. דער אַלטער רב פלעגט קומען צום דאַזיקן מנין נאָר אין שבתים און ימים טובים. ער האָט געדאַוונט אַ גאַנצע וואָך ביחידות אין זיין בית־דין שטוב. זיין דאַווענען האָט געדויערט לכל הפחות דריי שעה. איך קען נישט נאָכלויפן דעם חזן, וואָס לויפט ווי אַ שנעלצוג, פלעגט ער זאָגן. ראש ח״דש אָבער איז דאָך נישט שייך: הלל און קריאת התורה — „נו דאָס איבריקע וועל איך שוין צו דאַווענען אינדערהיים״.

*

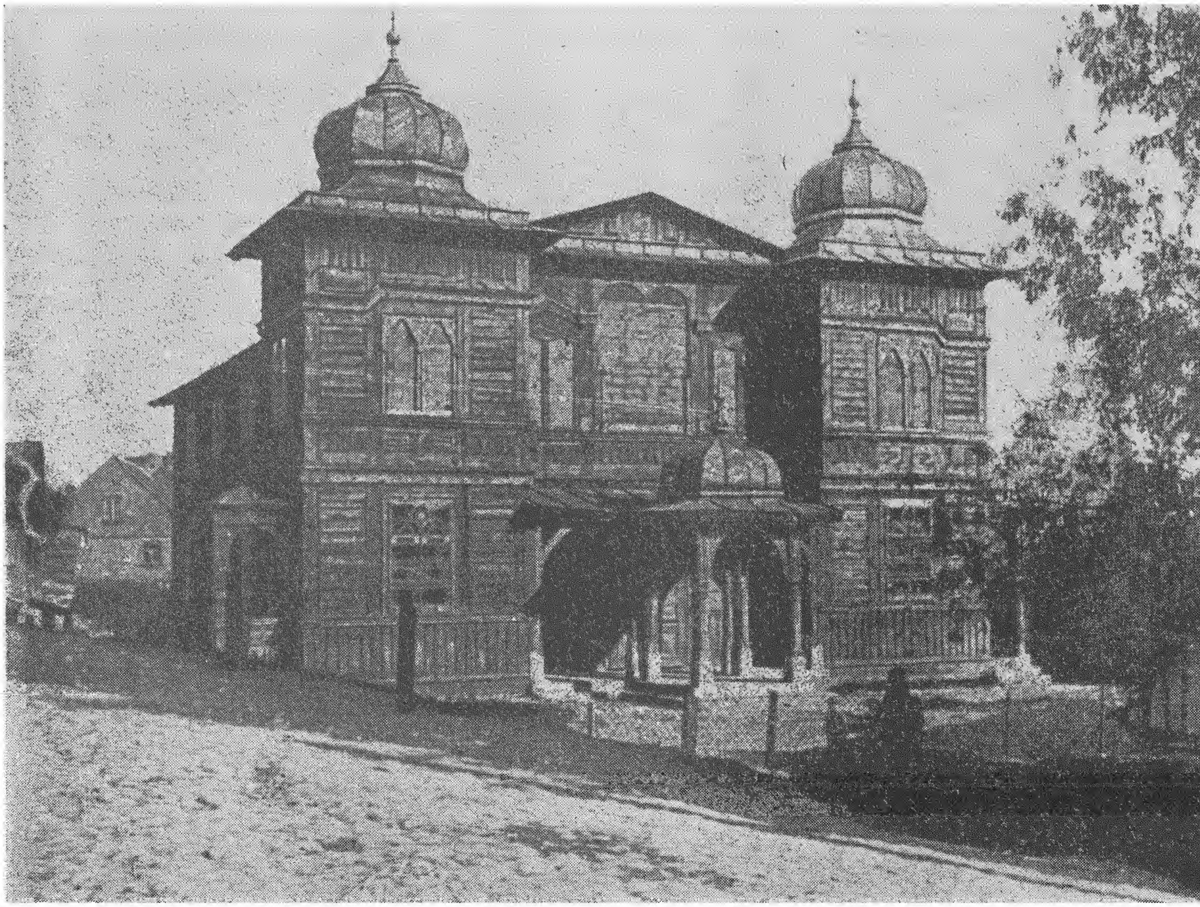
באַזעצט שוין די טישן מיט בחורים און בעלי בתים. די בחורים לערנען און די בעלי־

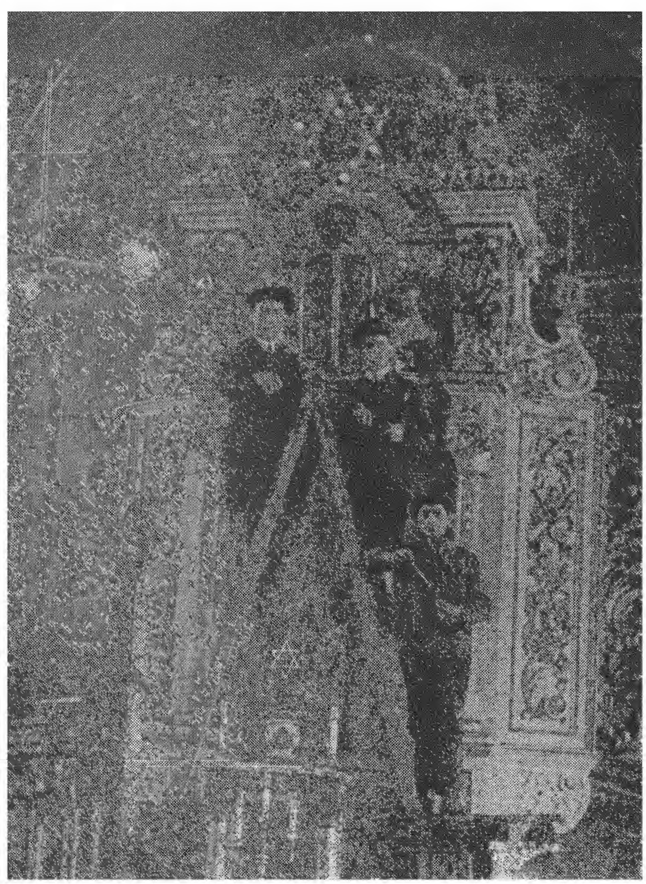
בית המדרש הישן

בית המדרש החדש

בית הכנסת (נשרף בידי הנאצים)

תיקון החשמל בבית־הכנסת בשנת 1927 או 1928

אחד העובדים — העומד ליד הסולם — הוא
אברהמ'ל ברגזון
העומדים על הסולם הם חשמלאים מפלוצק

בתים קוקן אריין אין אַ ספר, אייניקע זאָגן תהילים, דאַווענען פון „פּאַרנט״.

לאָמיר דערמאָנען אין אונזער ספר יזכור די בעלי־בתים, בחורים, האַרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן זייער צייט אָוועקגעגעבן על התורה.

שמחה ליכט, אַ ייד אַ מתנגד אָבער אַ למדן, וואָס איז שטענדיק געזעסן אין בית־המדרש און געלערנט. ער פלעגט האָבן אַ טבע גלייך נאָך מעריב זיך צו לייגן שלאָפן און מיטנעמען אַ גמרא אין בעט אַריין. „אַן אָפענע גמרא איז אַ גרויסע סגולה צו קענען איינשלאָפן״ פלעגט ער זאָגן. איז ער טאַקע באַלד איינגעשלאָפן און די גמרא איז געבליבן אַן אָפענע אויפן איבערבעט, אַ גאַנצע נאַכט.

יוסף דיוואַן, אַן עלטערער בית־המדרש לערנער מיט אַ שניי־ווייסער פּאַטריאַרכאַלער באָרד, לאַנגע ברעמען און הויכן לומדישן גע־קנייטשטן שטערן, האָט געלערנט ש״ס כסדר, מיט אַ מוזיקאַלישער מעלאָדיע ענלעך צום נוסח „טל״ אָדער „גשם״. ער פלעגט זינגען אונטערן נאָז. אַמאָל פלעגט טרעפן, אַז אַ בית־המדרש־יינגל איז צוגעגאַנגען צו ר׳ יוספן פרעגן אים אַ טייטש אין אַ שווער שטיקל גמרא, אָדער אַ רש״י.

„אַ נו, וואָס איז דאָ פאַר אַ שוועריקייטן — האָט ר׳ יוסף געזאָגט, עס איז דאָך גאָר פשוט״. ער האָט גלייך איבערגעזאָגט די גמרא־עברי, נישט פאַרטייטשנדיק קיין וואָרט. דאָס יינגל פלעגט נעבעך אַוועקגיין מיטן זעלביקן מיט וואָס ער איז געקומען.

יוסף וועסאלעק איז אַ סך יאָרן געווען בית־המדרש גבאי. אַ הדרת־פּנים האָט ער געהאַט פון אַ רב הכולל, בפרט ווען ער האָט געטראָגן זיין הויך־סאַמעטן קאַפּל און געריוכערט דעם לאַנגן ל״לקע־צ״בעק. ער האָט שטענד״ק איבער־געוואַרט אַלע מנינים, כדי ער זאָל קענען קלאַ־פּן מיט דער פושקע צווישן עולם ביים חזרת הש״ץ פון יעדן מנין. די גראָשנס, וואָס די מתפּ־ללים פלעגן אַריינוואַרפן, האָבן צוזאַמענגע־בראַכט וועכנטלעך אַ גאַנץ נישט־קשה׳דיקע סו־מע, וואָס איז פאַרנוצט געוואָרן אין בית־המדרש פאַר פאַרשיידענע קליינִיקייטן.

ר׳ יוסף האָט קיינמאָל נישט געפירט קיין חשבונות פון די פושקע־געלטער. „אָט איז מיין בוכהאַלטעריי״ — פלעגט ער זאָגן, עפּענענדיק זיין שוואַרצן שניטראַק מיטן סאַמעטענעם קאָל־נער — איך האָב צוויי גרויסע קעשענעס אין בוזים רעכטס פאַר הוצאה, לינקס פאַר הכנסה״. דרייסטע באַלעבאַטים פלעגן גלייך פרעגן מיט חשד: „קען דאָך אַמאָל טרעפן אַ טעות, עס זאָל זיך אויסמישן הוצאה מיט הכנסה, אָדער פאַר־קערט״.

האָט ער פאַרקנייטשט דעם שטערן לומדיש, פרום פאַרגלאָצט די אויגן און געזאָגט: „איך בין נזהר, פאַרזיכטיק, אָבער... מען איז דאָך נאָר א בשר ודם... שגיאות מי יבין...״

פנחס מלאווא, אַ שטיקל משכיל און ציור־ניסט, האָט ליב געהאַט זיך צו פאַרטיפן אין תנ״ך, בפרט נביאים אחרונים. אַלעמאָל פלעגט ער דיסקוטירן מיט די בחורים שווערע קאַפּיט־לעך.

דוד זשאַביצקי, אַ שניידער, פלעגט קומען אין בית־המדרש ערב, בוקר און צהריים.

די בחורים, לערנערס, זענען געווען: יוסל פוקאטש, אַ טייערער בחור, אַ למדן און מזג־טוב. פלעגט אַלעמאָל מרביץ־תורה־זיין און לער־נען שיעור מיט יונגע בחורימלעך. די ברידער בעריש און לייבקע קריסטאל. בעריש, אַ פרומער און מתמיד, לייבקע שוין אַ שטיקל מאָדערנער משכיל. משה יקיר וואלדענבערג — אַ האַר־ציקער פריינטלעכער בחור. לייב זעליג פלאַ־טא — אַ סאָכאַטשעווער תלמיד, געקענט גוט לערנען און גערעדט אַ פיינעם רוסיש. דוד בור־שטיין, אברהם אהרן דעם מלמדס זון — אַן איי־דעלער שיינער בחור מיט אַ שכל הישר. דוד שאַרפהאַרץ — געווען אַ תלמיד אין דער גערער ישיבה און געטראָגן אַ באָרד מיט פּיאות, שפּע־טער האָט ער זיך מאָדערניזירט. אפרים ווייס־מעל — פלעגט זיך פעדערן קומען וואָס פריער, כדי צו פאַרכאַפּן דעם גרויסן „יורה דעה״, דעם

ווילנער, אײדער משה בער גאָלדמאַן וועט אים פֿאַרכאַפּן. ווייסמעל און גאָלדמאַן האָבן אין איין צייט געלערנט הוראה.

ברוך ליפּשיץ, יונתן׳ס זון, אַ לערנער און פֿריינטלעכער בחור, זיין ברודער מענדל האָט געהאַט אַ שאַרפֿן קאָפּ. ער האָט געלערנט און גערעדט העברעיש. יחיאל משה סענדעראָוויטש, יוסל גאָלדמאַן און מאָטל רייטשיק זענען געווען יונגע בחורימלעך, וואָס האָבן געלערנט ביי די עלטערע יונגעלייט.

ברוך קאַנעבראַנד, דער בעקער איז געווען אַ ייד אַ שומר דת ומצות. זיינע זין הערש און שמואל, משה און ברוך האָט ער דערצויגן פֿאַר בני תורה. שלמה חיה׳ס — אַ בן־תורה, בעל תפילה און שיינער בעל קורא. עקיבא לאַניענטער — אַ מתנגד, געווען אויך בית־המדרש גבאי. אברהם זאב לאַניענטער — אַ בעל מקרא און זייער פֿרומער. יצחק גראָבאַרט — אַ מאָדערנער ייד, בית־המדרש גבאי. יוסף פּונדק — אַ הייסער ציוניסט און ליבהאָבער פֿון אַ גוטן חזן. דודל טשאַרנאַטשאַפּקע — אַ בן־תורה, בעל תפלה און בעל קורא. געווען משפחה מיטן רב. מאיר ציפּריס — אַ קורץ געקליידעטער בית־המדרש לערנער .מיכל סמאָלינסקי — אַ מאָדערנער אינטעליגענטער מענטש און בעל־צדקה. ער איז געווען דעם אַלטן חזנס זון. יהושע טשאַרנאַטשאַפּקע — אַ פֿרומער מתמיד.

לאָמיר אויך דערמאָנען די יידן האַרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן טאָג־טעגלעך געדאַוונט ביים טיר: אַרבעטער: יודא, יעקב, יעקב שוסטאָק. בעלי עגלות: שמואל, מענדעלע, ישראל פֿישער, ברוך אינדיק, דוד (מיטן פֿאַרמאַכטן אייגל), מאיר און זיין זון משה. בעלי־מלאכות: לייזערקע שוסטער, דוד שטריקמאַכער, חיים קאַוואַל.

אויך חסידים פֿון די שטיבלעך פֿלעגן איינדערוואָכן דאַווענען אין בית־המדרש. זייערע נעמען: נחום טאָץ, דער דאָזאַר, יעקב משה טייטלבוים, אַ שאַרפֿער גערער חסיד. יעקב שלמה ניישאַט, אייזיק ראָזן, אַ בן תורה און אַ מאָדערנער ייד, געווען אַ פּאָדריאַטשטשיק און גערעדט רוסיש ווי אַ געבוירענער רוס. יוסל בלאַכמאַן, געהאַט היתר הוראה און געווען אַ פּאַיקער סוחר. חיים שוחט, אברהם שוחט, חזן שו״ב דניאל שייקעס און יענקל שוחט.

פֿון נייעם בית־המדרש זענען אַהער געקומען דאַווענען אייניקע יידן. איינער פֿון זיי איז געווען חיים נחום טאַנוועל, אַ הייסער ציוניסט מיט אַוויזיע כמעט פֿון אַ נביא. אפילו דאַן ווען דערמאָנען ציוניזם אין אונזער חסידישן שטעטל איז געווען טריפה, האָט ער זיך קיינמאָל נישט דערשראָקן. ער האָט געזען אַ סך פֿריער פֿאַר אַנדערע, אַז די צוקונפֿט פֿון עם ישראל ליגט נאָר אין ארץ־ישראל. א למדן, משכיל, שומר דת ומצות און מוהל, איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט אהבת ישראל, טאָן אַ יידן אַ טובה איז פֿאַר אים קיינמאָל נישט געווען צו שווער.

די מנינים אינעם אַלטן בית־המדרש פֿלעגן אָנגיין ביז 10 אַ זייגער. די בעל־תפילות האָבן זיך געביטן: יעדער האָט געהאַט זיין באַזונדערן נוסח און אַן אנדערע שטימע. בכלל האָבן זיי אָבער אַלע געדאַוונט פֿאַרן עמוד מיט האַרץ און נשמה. דודל טשאַרנאַטשאַפּקע האָט געדאַוונט כמעט ווי אַ חזן. נישט קיין וווּנדער, זיין פֿאָטער איז דאָך געווען יחזקאל ריוועשעס, וואָס האָט כל ימיו ימים נוראים געדאַוונט מוספים. שלמה חיה׳קעס האָט געהאַט אַ ייִנגליש קול, צווישן אַלט און סאָפּראַן און שטענדיק געווען אַ ביסל הייזעריק, אָבער ער האָט געזאָגט ווי אַ וואַסער אין אַ גוטן נוסח. ברוך קאַנענבראַנד, האָט געהאַט אַ גראָבע באַסאָווע שטימע, אָבער נישט קיין שלעכטער בעל־תפילה, מיט אַ קלאָרער דיקציע. געדאַוונט האָט ער מיט האַרץ און כוונה, און: „רחמנא ליבא בעי״.

אין לעצטן מנין אַרום צען אַ זייגער, האָט געדאַוונט די שערפּצער אינטעליגענץ: געוועזענע גימנאַזיסטן, וואָס זענען נאָך נישט אַריין אין לעבן, סוביעקטן (אָנגעשטעלטע) אין געשעפֿטן, ווען די בעלי־בתים האָבן דערלויבט צו גיין דאַווענען און סתם פֿאַרשפּעטיקטע מתפּללים. מיר דערמאָנען זייערע נעמען:

העניעק אייזנעראָוויטש, גאָרפינקעל — דעם אדוואָקאַטס זון, העניעק לערער, בלומאַן, דוד, גדליה און יצחק זוויקעלסקי, יחיאל לידזבאַרסקי, משה ציפּריס, דוד בערגזאָן, זעליק ראָזן, מרדכי ראָזן, מענדל בלום, אבא קאָטשאלעק, חיים קאָטשאלעק, יעקב באַכראַך, ברוך ליפּסאָן, די ברידער שניצער: הירש, חיים, יהודה, העניעך, יעקב, יצחק, חנה.

*

נאָך 10 אַ זייגער איז דאָס בית־המדרש געווען כמעט ליידיק. איינער פון די שפּעטע דאַווענער איז אַלעמאָל געווען דער קליינער איטשעלע. ער פלעגט קומען אין בית־המדרש אַרום 8 אַ זייגער. פריער האָט ער נישט געקענט קומען. איטשעלע האָט געמוזט עפענען זיין שניט־קרעמל אין מאַרק און דאָרט שטיין ביז זיין דבורה האָט פאַרבעט די בעטן, אויפגערוימט די שטוב און אָפּגעקאָכט פרישטיק. זיין דאַווענען האָט געדויערט לכל הפחות אַ 4 שעה. ער האָט געצויגן די ווערטער, גלייך זיי וואָלטן געווען גאָלדענע רענדלעך. אינמיטן האָט ער געמוזט אייניקע מאָל אַרויסגיין זיך מכין זיין.

איטשעלע איז געווען אַ חסיד וצדיק און אַ גרויסער למדן. ער האָט געהאַט אַ טבע דאַווענען נעבן די ספרים שענק. אין דעם שטח פלעגט ער פּאַוואָליע דרייען זיך הין און צוריק און שעפּטשען: „איזהו מקומן של זבחים״. אינמיטן פלעגט ער זיך אָפּשטעלן, כאַפּן אַ קוק אין אַ ספר און אויפסניי אָנגעהויבן: „איזהו מקומן של זבחים״.

פון זיין מאַנופאַקטור־קרעמל האָט ער קיין גרויס פרנסה נישט געהאַט. ער איז געווען אַן אָרימאַן און פאַרחובט איבערן קאָפּ. גאַנצע טעג פלעגט ער מוזן אַרומלויפן לייען גמילת חסדים ביי ידידים, אנשי שלומינו, כדי צו דעקן אַ וועקסעלע, וואָס האָט געהאַלטן ביים פּראָטעסטירט ווערן. מעגלעך, אַז דאָס בית־המדרש האָט אים אויך געדינט ווי אַן עיר מקלט, אַן אָרט ווי צו באַהאַלטן זיך פון די „גזלנישע״ בעלי חובות, וואָס האָבן אים געוואָלט „אומברענגען״.

געווען נאָך איינער, וואָס פלעגט קומען שפּעט דאַווענען. ער האָט געדאַוונט אויף גיך. קיינמאָל נישט געהאַט קיין צייט, גראָד דעמאָלט, ווען עס האָבן זיך פאַרענדיקט די מנינים אין בית המדרש האָט ביי אים געברענט דער מסחר. דאָס איז געווען זעליק רייכגאָט, פון שענקל נעבן בית־המדרש. פריער האָט ער זיך געמוזט אָפּפאַרטיקן מיט זיינע קונים, וואָס פלעגן גלייך נאָכן דאַווענען זיך אַריינכאַפּן אין שענקל זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ מיט אַ גלעזל יי״ש. געשמאַקע הערינג מיט ציבעלע און פעפער און מיט, זיין פריידל׳ס, פריש געבאַקענעם אייל־קוכן. ר׳ זעליק האָט אויך פאַרקויפט אייגן געמאַכטע פּאַפּיראָסן — פינף פאַר אַ קאָפּיקע. זיינע פּאַפּיראָסן זענען געווען מחיה געשמאַק, פון ריינעם געלן רוסישן טאַבאַק.

אָפטמאָל פלעגט אין זיין קראָם מאַכן אַ באַזוך דער אַקציזניק. די גאַס איז דעמאָלט געווען שוואַרץ פון מענטשן. דער אַקציזניק פּשיבישעווסקי, האָט געפּאַקט זעליקן ביים האַנט. ער האָט פונקט אָנגעגאָסן ראַמבאַ־יאַשן אַ גלעזל שפּירט, 90־ער, פון דער פלאַש מיטן גרינעם פּלעטל און האָט פאַרקויפט פּאַפּיראָסן, אָן באַנדראָל. פּשיבישעווסקי האָט געכאַפּט אַ פלאַש בראָנפן און אַ שאַכטל פּאַפּיראָסן, כדי צו האָבן אין געריכט זאַכלעכע באַווייזן פון זעליקס פאַרברעכן. ער וועט אים איינזעצן אין תפיסה, ווער ווייסט אויף ווי לאַנג. אָבער גאָט פאַרלאָזט נישט.

ראַמבאַ יאַשאַ, דער יידישער טרעגער, וואָס צוליב זיין טרונק בראָנפן קאָן אַ ייד אומגליקלעך ווערן, האָט אַריינגערוקט זיינע צוויי פינגער אין מויל, און געגעבן אַ פייף, אַז מען האָט געהערט פון איין עק יידישער גאַס צו דער אַנדערער. כהרף עין זענען אויסגעוואַקסן זיינע חברים, און האָבן פּשיבישעווסקין אַריינגענומען אין קלעם, ווי אין אַ צוואַנג

„ראַזעם!״ (צוזאַמען) — האָט אַ קאָמאַנדע געגעבן ראַמבאַ־יאַשאַ. יודא האָט געשטופּט פון רעכטס, יעקב פון לינקס, שוסטאַק פון הינטן, און ראַמבאַ־יאַשאַ פון פאָרנט.

פשיבישעווסקיס פנים איז געוואָרן בלוי ווי אַ מילך, קוים וואָס ער האָט „געדעכעט״, אָט באַלד וועט זיין, זיין יציאת נשמה. פון אַ הינטער־טיר פון זעליקס חדר מיוחד — דאָרט האָט ער געהאַלטן די „סחורה״ — האָט זיך אַריינגערוקט ר׳ דוד מיטן פאַרמאַכטן אייגל. געלאָזן האָט ער די פלאַש בראַנפן און די פּאַפּיראָסן אַרויסגענומען פון פשיבישעווסקין. די פּאַפּיראָסן האָט ער אַריינגעלייגט אין קעשענע און איבערן בראַנפן... הויך געמאַכט „אַ שהכל״. חברים טרעגער האָבן געזאָגט „אמן״.

ר׳ דוד האָט איבערגעקערט די פלאַש מיט אין צי, ווי אַ קונדס ציט די מילך פון אַ פלאַש אויסגעזויגן ביזן לעצטן טראָפּן. אינמיטן טרינקען האָט נאָך ר׳ דודל געמאַכט צום אַקציזניק אַ פריינטלעכן לחיים און מיט אַ זויערער מינע אים געזאָגט מוסר: „זע נאַר, וואָס פאַראַ טומל האָסט געמאַכט, „ווסטיד שע״, שעם זיך. דאָס רופסטו שפירט? הוילע וואַסער...״

פשיבישעווסקי האָט זיך אָפּגעטראָגן מיט זיינע ביינער אבל וחפוי ראש.

*

צוועלף אַ זייגער איז שוין אין בית־המדרש ווידער געוואָרן לעבעדיק. אַ סך בחורים זענען שוין געהאַט צוריקגעקומען פון אָנבייסן און געזעצט זיך לערנען. עלטערע בחורים האָבן געקנעלט אַ שיעור מיט די יונגערע.

אפרים ווייסמעל פלעגט דאָן לערנען כתובות מיט תוספות, מיט נח׳ס יינגל. לייביש זעליק פלאָטא האָט געלערנט „בבא קמא״ מיט משה גראָסמאַנס יינגל און נאָך אַ תלמיד. משה בער גאָלדמאַן, האָט געהאַט פיר תלמידים: אהרן רייכגאָט דעם בעקערס זון, זיין ברודער ניסן מאָטל רייטשיק און יחיאל משה סענדעראָוויטש.

דוד בורשטיין האָט געהאַט אַן אַמביציע אויסצולערנען גאַנץ תנ״ך בלויז אין איין יאָר. ער האָט מצליח געווען. ער האָט זיך טאַקע אויסגעלערנט גאַנץ תנ״ך כמעט בעל פה. דאָס האָט אים אויך אַ סך געהאָלפן קענען העברעיש. ער האָט געשריבן אַ קלאַסיש און תנ״כישן עברית.

אין דער צייט ווען דאָס בית המדרש איז געווען האַלב ליידיק, פלעגן זיך דאָרט אַריינכאַפּן בחורים, בעלי־בתישע קינדער אָדער יונגעלייט, וואָס זענען נישט געגאַנגען אין מסחר. זיי פלעגן זעלטן לערנען און געקענט גאַנץ ווייניק. דאָס אָפּענע בית־המדרש איז געווען פאַר זיי אַ מין קלוב. זיי האָבן געשפּילט שאַך, און „קוויטלעך״, אָדער זיך גאָר צוגעלייגט אויף אַ באַנק כאַפּן אַ דרימל מיט אַ טלית צוקאָפּנס.

מיטאָג עסן פלעגט מען אַהיימגיין דריי אַ זייגער. די צייט ביז מנחה האָבן אַ סך בחורים אויסגענוצט פאַר אַליין זיך צו לערנען וועלטלעכע זאַכן, ווי רוסיש, פּויליש, דייטש און אריטמעטיק. געלערנט האָט מען פון ניידיטש׳ס „הויזלערער״. עטלעכע בחורים האָבן גענומען פּריוואַט לעקציעס ביי זיינוועלען.

זיינוול איז געווען אַ שם דבר אין שערפּץ. זיין פאָטער וואָלף, אַ מלמד, האָט געהאַט זיין חדר אין דער אָפּיצינע פֿין דער אַפּטייק. זיינוול איז געווען אַ קענער אין שפּראַכן און וויסנשאַפטן.

אַ גאַנץ יאָר זומער און ווינטער, פלעגט זיינוול טראָגן זיינע וואַרעמע מלבושים. אפילו אין תמוז, אין די גרעסטע היצן, האָט ער נישט אויסגעטאָן זיין ווינטער־מאַנטל, פוטערנעם היטל, וואָלענעם שאַל און לעדערנע הענטשקעס אויסגעבעבט מיט פוטער.

ער פלעגט אַלעמאָל אַרומגיין מיט אַ רעגען שירם. יינגלעך פלעגן זיך צו אים טשעפּן. האָט ער זיי געדראָט מיטן שירם. געווען מענטשן, וואָס האָבן אים געהאַלטן פאַר נישט נאָרמאַל. מיין פאָטער ז״ל פלעגט אים אָבער אַלעמאָל פאַרטיידיקן: „ער איז הויכגעבילדעט און אַ וואַרעמער ייד. ער איז אויך אַן אינדיווידואַליסט און מוז נישט טאָן דווקא, אָדער זיך קליידן צו געפעלן אַנדערע״.

זיינוול האָט געלעבט זייער אָרעם, ער האָט זיך מפרנס געווען פון געבן לעקציעס צו קינדער אָדער בחורים, וואָס האָבן נישט געוואָלט, אָדער נישט געקאָנט גיין אין דער גויאישער שקאָלע.

מנחה־צייט איז דאָס בית־המדרש ווידער געווען געפּאַקט. נאָך מנחה האָבן געלערנט פאַרשיידענע חברות פון בעלי מלאכות און האָרעפּאַשניקעס.

ביי איין טישל האָט יהושע גאָלדמאַן געלערנט „חיי אדם" מיט אַ חברה. ביי אַן אַנדערן טיש פלעגט דוד נח זילבערבערג לערנען חומש מיט רש״י און אברהם חיים גראַנאָוויטש האָט געלערנט „עין יעקב" מיט אַ חברה בחורים, מייסטנס בעלי מלאכות און סוביעקטן.

די חברות פלעגן איבעררייסן זייער לערנען אויב עס איז געקומען אַ מגיד אָדער משולח, און געהאַלטן אַ דרשה בין מנחה למעריב.

מגידים פלעגן זיין צווייערליי „פּיעכאָטנע" און פּראָפעסיאָנעלע. די „פּיעכאָטנע" מגידים זענען געווען מייסטנס אָרעמע לייט און גרויסע לא יוצלחס, וואָס האָבן שוין געהאַט אויספּרובירט פאַרשיידענע פּרנסות צו פאַרדינען אַ שטיקל ברויט, און עס איז זיי נישט געגאַנגען. האָט מען זיך אויסגעלערנט איין דרשה בעל־פּה, אָדער זי אויסגעשריבן אויף פּאַפּיר און אין יעדן שטעטל געזאָגט די זעלבע דרשה, געמאַכט אַ פּאָר קאָפּיקעס און געגאַנגען ווייטער. ווייל זיי זענען שטענדיק געגאַנגען צו פוס פון שטעטל צו שטעטל האָט מען זיי גערופן „פּיעכאָטנע".

בית־המדרש־בחורים פלעגן טרייבן פאַרשיידענע ליצנות מיט די מגידים. נאָך איידער דער מגיד האָט געעפנט זיין מויל, האָבן שוין חברה, שטייענדיק נעבן באַלעמער, פאַרגעזאָגט די דרשה אויפן קול, ווי אַ זאָגערקע זאָגט פאָר אַ תחינה פאַר די ווייבער. ווידער מיטן מגיד, וואָס האָט געהאַט אַן אויסגעשריבענע דרשה, פלעגט מען דאָס פּאַפּיר אַרונטערגנבענען פון שולחן...

עס האָט אַ מאָל געטראָפן אַזאַ מעשה: אַ מגיד, אַ קליינינקער פון ביאַליסטאָק, וואָס פלעגט פון יאָר צו יאָר, קומען אין אַלטן בית־המדרש, מיט אַן אויסגעשריבענער דרשה אויף פּרשת קרח, האָט דער בית־המדרש־בחור יוסל ביי אים אַרונטערגעצויגן די דרשה פון שולחן. דער מגיד האָט זיך נעבעך גענומען דרייען: „קורח, קורח, שטיין־רייך ווי קורח..." ער האָט גענומען זוכן אין אַלע קעשענעס און ווייטער איבערגערעדט: „קורח, שטיין־רייך, קורח, הלואי אויף מיר געזאָגט... איינגעזונקען זאָלן זיי ווערן קורח מיט זיין עדה", און געבליבן שטיין אַ פאַרלוירענער. ער האָט נישט געקאָנט פאַרשטיין וואָס עס איז געשען — די דרשה איז נישטאָ. מיט גרויס כעס האָט ער אויסגעשריגן: „איינגעזונקען זאָלט איר אַלע ווערן, משומדים!... און אַראָפּ פון דעם באַלעמער.

פּראָפעסיאָנעלע מגידים, אָדער רעדנער, מיט טאַלענט, פלעגן נישט קומען צו אָפט. איז אָבער איינער אַמאָל געקומען, איז דאָס בית־המדרש און די ווייבער־שול געווען פול געפּאַקט. אפילו די נכבדי העיר און די גבירים פלעגן אים קומען הערן.

פון די משולחים זענען אויך געווען אייניקע טאַלאַנטפולע רעדנער. איך דערמאָן זיך בלויז דריי: דער טעלזער, וואָלאָזשינער און נאָוואָמינסקער.

דער טעלזער האָט געהאַט אַ כח צו שילדערן די גוזמאות פון די רבה בר בר חנה״ס. ער פלעגט מיט אַ הערלעכן ניגון אויסזינגען אַזאַ פאַנטאַסטיש ווערטער־בילד, אַז עס האָט זיך אויסגעדאַכט, מען זעט מיט די אויגן אַ בילד געמאָלן פון אַן אַרטיסטישן מאַלער אויפן לייוונט. דער וואָלאָזשינער ווידער האָט געקענט מאַכן דעם עולם שטאַרק לאַכן מיט זיין הומאָר, אָדער מאַכן שטאַרק וויינען מיט זיין טראַגיזם.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווי ער האָט מספּיד געווען אַ גרויסן גאון, וואָס איז צו יענער צייט נפטר געוואָרן. אַלע צוהערער האָבן געוויינט ווען ער האָט געשילדערט, וואָס דאָס יידנטום האָט געליטן מיט דער פּטירה פון אַזאַ ריז.

דער נאָוואָמינסקער איז געווען אַ טיפּישער פאָלקס־רעדנער. די יוגנט ספּעציעל איז פאַרכאַפּט געוואָרן פון זיינע רעדעס. מיט תורה האָט ער זיך ווייניק באַנוצט אין זיינע רעדעס, בלויז

אָ פסוק, אָ וואָרט. דערפאַר איז ער אָבער געווען פול מיט לאָגיק און איבערצייגונג.

*

אויך אין אָונט איז דאָס בית־המדרש פול געווען מיט בחורים. בפרט עלטערע. וואָס פלעגן לערנען ביז אין די שפּעטע שעהן. אינטערעסאַנט זענען געווען די משמורים יעדן דאָנערשטיק ביינאַכט. אַ צאָל בחורים פלעגן דאַן איבערחזרן דאָס וואָס זיי האָבן געלערנט אַ גאַנצע וואָך. נעבן די לערנערס האָבן זיך געדרייט די בחורים וואָס זענען סתם געקומען מיטמאַכן אַ משמורת־נאַכט אין בית־המדרש. זיי האָבן באַדינט די לומדים, געבראָטן קאַרטאָפל פאַר די לערנערס. געמאַכט אַ הערינג, געברענגט טיי פון משה נתן׳ס „טשיינע״, און פאַרטאָג — פרישע זעמל פון ברוכן. אַמאָל האָבן זיי גאָר אויפגעריסן אַ פלויט, געבראַכט די ברעטער און געהייצט דעם אויוון.

אין די משמורת־נעכט איז אין בית־מהדרש געווען לעבעדיק פריילעך און דער עיקר מען האָט געלערנט.

בן־ציון קעמפנער

דאָס אַלטע בית־המדרש אַזוי ווי איך געדענק עס

דאָס אַלטע בית־המדרש, ווי אַלט דאָס איז געווען גענוי ווייס איך נישט. אפשר 100 יאָר, אָדער אפשר ווייניקער. און אפשר דערפאַר האָט מען עס גערופן דאָס אַלטע בית־המדרש, ווייל שפּעטער האָט מען צוגעבויט, אין דער זעלבער יידישער גאַס, העכער אַרויף, לינקס, אַ ניי בית־המדרש. גענוג איז, אַז נאָך אַלס אַ קליין קינד, בין איך שבת געגאַנגען מיט מיין פאָטער ז״ל אין אַלטן בית־המדרש דאַוונען. שפּעטער, אַלס ייִנגל, ווען איך האָב שוין געקענט דאַוונען אַליין, איז נישט געווען דער טאָג, אַז איך זאָל נישט פאַרברענגען געוויסע שעהן צווישן די ווענט פון אַלטן בית־המדרש.

אַהיימגייענדיק פון חדר „יסוד התורה״, האָט עס אונז ייִנגלעך פשוט געצויגן, אַז מיר זאָלן זיך אַריינכאַפּן אַביסל אין אַלטן בית־המדרש, וואָס איז תמיד געווען אָפן. דאָ האָט מען אויך געמעגט אביסל אַ שטיף טאָן, אביסל אַרומלויפן אַרום די לאַנגע טישן, אָדער אַרויסגיין אויפן הויף, וואָס האָט געפירט צו דעם טייך „זשיקע״ און דאָרטן אויפן וואַסער נאָכלאָזן די פּאַפּירענע שיפלעך, וואָס מיר האָבן געמאַכט אין חדר.

שפּעטער, ווען מיר זענען עלטער געוואָרן, זענען מיר געלאָפן אין אַלטן בית־המדרש דאַווענען אַ מנחה־מעריב און הערן אַ מגיד, וואָס פלעגט אָפט האַלטן אַ דרשה צווישן מנחה און מעריב.

נאָך שפּעטער ווען מיר זענען שוין געוואָרן „בית־המדרש־בחורים״, האָבן מיר ליב געהאַט אַריינצוגיין אין אַלטן בית־המדרש, אַרויסצונעמען אַ גמרא פון שאַפע און זיך אַוועקזעצן דאָרט ביים טיש לערנען נעבן אויוון. און לערנען דאָרט אַזוי שעהן ביז שפּעט ביינאַכט, נישט פילנדיק דערביי ווי די צייט איז אַדורך. עפּעס האָבן אָט די פשוטע ווענט פון אַלטן בית־המדרש געהאַט אין זיך אַזאַ צוציאונגס־קראַפט, עפּעס האָט מען געפילט אַזאַ מין קדושה, ווען מען האָט נאָר איבערגעטרעטן די שוועל, וואָס עס איז שווער אויסצודרוקן אין ווערטער.

ווי ערשט נעכטן וואָלט איך דאָרט געווען אין בית־תפילה. עס שטייט פאַר מיינע אויגן דאָס אַלטע בית־המדרש ; לינקס לעבן דער טיר אַ גרויסער שאַנק מיט ספרים, עין יעקב׳ס, ספרים, סידורים און אַ סך, אַ סך תהילימלעך. פון דאַנען ציט זיך דורך דער גאַנצער לענג

ביז צו דער מזרח־וואַנט — אַ לאַנגער טיש מיט 2 לאַנגע בענק אין בײדע זײטן. דאָ האָבן די „שטעט" און זיצן „עמד": פּישערס, שוס־טערס, סאַדאָווניקעס און גרינוואַרג־הענדלער אין מאַרק.

אויף דער מזרח־וואַנט שטײט אַ באַנק, וואָס ציט זיך ביזן ארון קודש. דאָ זיצן שײנע ייִדן, תבואה־סוחרים, שניט־סוחרים, שפּיליטערן, וואָס קומען ווינטער צום דאַווענען אין שײנע טכוי־רענע פּעלצן, מיט אַ גאָלדענעם זײגער אין וועסטל־קעשענע. אויבנאָן שטײט דער ארון־קודש מיט עטלעכע טרעפּלעך אַרויפצוגײן, 2 אויסגעשניצטע עמודים פון בײדע זײטן, אונטן דער עמוד, רעכטס פון ארון קודש צו מזרח, זיצט דער רב פון שטאָט. נאָכן רב, אויף דער גאַנצער מזרח־וואַנט, זיצן ווידער די שײנע ייִדן, בעלי־בתים, גרעסערע סוחרים, אַ טײל פון די גבאים. דאָן שטײט ווידער אַ לאַנגער טיש, וואָס ציט זיך די גאַנצע לענג כמעט ביזן טיר. אין בײדע זײטן — 2 לאַנגע בענק. דאָ זיצן שנײדערס, פּעלצן־מאַכערס, היטל־מאַכערס, קלענערע סוחרים, די מער בעלבתישע ייִדן. אונטן ווידער אַ גרויסע שאַנק מיט ספרים, הע־כער פון דער שאַנק זענען די פענצטערלעך פון דער ווײבער־שול. נעבן דער שאַנק מיט ספרים שטײט אַ טיש, נאָענט צו די 2 אויוונס. און אין מיטן — דער באַלעמער, אַרויפצוגײן מיט עט־לעכע טרעפּלעך. אַרום באַלעמער — אײזערנע שטאַכעטן. אונטער דעם באַלעמער, נעבן דער טיר ווי מען גײט אַרויס אויפן הויף, איז גע־שטאַנען די יוגנט און געדאַוונט. אַזוי איז געווען דער אינעווייניקסטער אויסזען פון בית־המדרש.

*

פאַרטאָגס, סײ זומער און סײ ווינטער, ווען פינצטער איז נאָך געווען דער הימעל, ווען עס האָט געברענט אַ פראָסט פון 20—30 גראַד, אָדער שווערע פלאַכטעס שנײ האָבן זיך געשיט פון הימל — פלעגט מײן פאָטער אויפשטײן פון וואַרעמען בעט און זיך לאָזן גײן מיט טלית און תפילין אונטערן אָרעם צום אַלטן בית־המדרש, כדי צו זײן פון די עשרה הראשונים, פון ערשטן מנין. אָבער פינצטער איז נאָך געווען אינדרויסן, מען האָט נאָך נישט געטאָרט דאַווענען, האָבן ייִדן אַרויסגענומען תהילימלעך פון שאַנק, און אויסגעזאָגט מיט מנין גאַנץ תהילים. וויפיל טרערן האָבן אָט די פשוטע ייִדן פאַרגאָסן בײם זאָגן די קאַפּיטלעך תהילים?

ערשט שפּעטער האָט מען זיך געשטעלט דאַווענען, וואָרט בײ וואָרט, נישט געאײלט זיך. נאָכן דאַווענען אויסגעזאָגט אַלע „מעמדות" פון טאָג און דערנאָך אויסגעלײטערטע, דערהויבענע גײסטיג, זיך געלאָזט גײן אַהײם. אַרײנגעכאַפּט שנעל דעם פרישטיק און זיך אַוועקגעזעצט צו דער אַרבעט, ווער בײ דער נײ־מאַשין און ווער בײם שוסטער־טישל. אַזוי איז מנין נאָכן צווײטן, ביזן שפּעטן טאָג אַרײן.

צווישן די ייִדן, וואָס האָבן געדאַוונט אין אַלטן בית־המדרש, זענען אויך געווען ייִדן לומ־דים, וואָס נאָכן דאַוונען, אָדער פאַרן דאַוונען, האָט מען זיך אַוועקגעזעצט לערנען אַ בלאַט גמרא.

אָט קומט אַרײן לײבל קראַמאַזש און גײט גלײך צו צו דער ספרים־שאַנק. ער נעמט אַרויס אַ שווערע ווילנער גמרא און פאַרטיפט זיך שוין לאַנג אין אַ שווערער סוגיא. יהושע גאָלדמאַן און מענדל ליפשיץ, בײדע שאַרפע לומדים, זע־נען זיך מתווכח אין אַ האָרבן רמב"ם און בײם צווײטן טיש זעצט זיך אַוועק ר' יהושע פּאַפּאָוו־סקי, דער אײדעם פון מורה הוראה, לערנען מיט עטלעכע בחורים אַ שיעור גמרא און תוספות.

מײן ליבער רבי יהושע פּאַפּאָווסקי, ווי שטיל און באַשײדן איז דײן לעבן געווען און ווי קלײן זענען געווען דײנע פאַרלאַנגען פון לעבן. שטענדיק ביזטו גרײט געווען מרביץ־תורה זײן ברבים, פאַרטאָגס אָדער שפּעט אײנ־אָוונט האָט מען דיך אַלעמאָל געזען זיצן מיט בחורים און לערנען. און אַלץ אַזוי שטיל אָן רעש, אָן אַ הויך וואָרט צו רײדן. אויך דו דער רײנער סימבאָל פון מענטש און ייִד, ביזט פאַר־פײניקט געוואָרן דורך די דײטשן, צוזאַמען מיט

פיל פון דיינע תלמידים. איך איינער בין פון זיי געבליבן. זאָלן די ווערטער פון דיין געטרייען תלמיד זיין אַ מצבה־אויפשריפט אויף דיין אומבאַקאַנטן קבר.

*

פאַרנאַכט ווערט דאָס אַלטע בית־המדרש פול מיט הונדערטער יידן. בעלי־מלאכות לייגן אַוועק די אַרבעט, סוחרים פאַרמאַכן די קלייטן און מען לויפט דאַוונען מנחה־מעריב. צווישן מנחה און מעריב פלעגט זיך אָפטמאָל באַווייזן אַ מגיד און מיט פאַטאָס דרשענען וועגן טהרת־המשפחה, טוהר המידות, וועגן אהבת ישראל. זיין דרשה איז געווען געמישט מיט דברי חז״ל און אגדות. יידן האָבן אויסגעהערט מיט אָפענע מיילער און געשלונגען יעדעס וואָרט. אין די טעג ווען קיין מגיד איז נישט געוועזן, איז צווישן מנחה־מעריב געווען די פּאַסיקע צייט אויסצושמועסן זיך וועגן די לעצטע נייעס אין שטעטל, וועגן קהלה־זאַכן און פּאָליטיק. אָפטמאָל האָט געטראָפן, אַז אין שטאָט איז אַ קינד שווער קראַנק געוואָרן, אָדער אַ פרוי איז געגאַנגען שווער צו קינד — דעמאָלט פלעגט דער גאַנצער בית־המדרש־עולם זיך אַוועקשטעלן זאָגן תהילים מיט אַזויפיל צער און געוויין, אַז עס האָט הערצער געריסן.

נאָך מעריב איז זיך דער עולם צעגאַנגען אַהיים, זיך ווידער גענומען צו דער אַרבעט ביז אין דער שפּעטער נאַכט, אָבער דאָס בית־המדרש איז נישט געבליבן ליידיק. בחורים האָבן זיך דאָרט אַוועקגעזעצט לערנען ביז שפּעט און די זיסע גמרא־ניגונים האָבן זיך געטראָגן אין דער אָוונט־שטילקייט.

אויך אָרעמעלייט וואָס האָבן זיך אַרומגעשלעפּט אַ גאַנצן טאָג איבער די הייזער, זענען זיך צוזאַמענגעקומען אין אָוונט אין אַלטן בית־המדרש אָפּרוען זיך פון „שווערן טאָג אַרבעט״ איבערציילן די גראָשנס, וואָס זיי האָבן געמאַכט און שפּעט ביינאַכט זיך געלאָזט גיין אין הכנסת־אורחים איבערצושלאָפן די נאַכט.

אויף שבת האָט זיך דאָס אַלטע בית־המדרש ספּעציעל צוגעגרייט, אַ קליינינקייט אויפצונעמען די שבת־מלכתא. אַ גאַנצן פרייטיקדיקן טאָג האָט שווער געאַרבעט דער שמש, געקערט גערוימט, אויפגעהאָנגען אַ פריש פרוכת אויפן ארון קודש, אָנגעצונדן אַלע ליכט און יידן האָבן אָנגעהויבן קומען צום דאַוונען. גאָר עפּעס אַנדערע יידן, נישט די זעלבע פון אַ גאַנצער וואָך. „נשמה יתרה יידן״, אויסגעוואַשן, געטובלט אין מקוה, אָנגעטאָן אין שבתדיקע מלבושים, האָבן זיי זיך געפילט ווי ניי געבוירן. זיי האָבן פאַרגעסן, אָדער געפּרוווט פאַרגעסן אין דער שווערער וואָך אַרבעט און אַנטיסעמיטישע „פּיקעטניקעס״ ביי די געשעפטן, די חובות, וואָס זענען געוואַקסן און די נישט געצאָלטע וועקסלעך.

ווען דער שמש האָט געגעבן אַ קלאַפּ אין טיש און אויסגערופן „לכו נרננה לה׳ נריע לצור ישענו״ האָט מען געקענט פילן, אַז נישט בלויז מיט די מיילער זינגען די יידן, נאָר אויך די אויגן, די הערצער האָבן געזינגען אַ לויב־געזאַנג פאַרן באַשעפער, וואָס האָט געגעבן אַ שבת פאַרן יידישן פאָלק, ווען מען קען זיך דערהויבן, דערמונטערן און שעפּן נייע כוחות.

דאָס דאַוונען האָט זיך געענדיקט. ביי דער טיר האָבן זיך דערווייל אויסגעשטעלט אַ לאַנגע ריי מיט אָרעמע לייט, וואָס זענען געבליבן אין שטאָט האַלטן שבת. און ווי גליקלעך זענען די יידן געווען, אַז זיי האָבן געהאַט די געלעגנהייט מקיים צו זיין די מצוה פון הכנסת אורחים! קיין איין אָרעמאַן איז נישט געבליבן אין בית־המדרש, אפילו יידן, וואָס האָבן זיך געדאַרפט באָרגן אַ פּאָר זלאָטעס אָנצוגרייטן דעם שבת האָבן נישט געוואָלט מוותר זיין אויף דער מציד פון אַהיים נעמען אַן אורח אויף שבת.

שבת אינדערפרי האָבן זיך די מערהייט יידן דערלויבט צו שלאָפן אַביסל לענגער. אַ חוץ די „השכמה״־יידן, וואָס זענען געווינט געווען צו דאַוונען שבת בהשכמה און מיט געמאָסטענע טריטלעך ווי צום טאַנץ זענען זיי געגאַנגען מיטן שבתדיקן טלית אונטערן אָרעם אין אַלטן בית־המדרש.

אויך קליינע חדר־יינגלעך זענען מיטגע־
גאַנגען צום דאַווענען. פול געפּאַקט איז געווען
דאָס אַלטע בית־המדרש, פול די ווייבער־שול
און דאָס דאַווענען איז געווען עפּעס גאָר אַנ־
דערש ווי אַ גאַנצע וואָך. מער דערהויבענער,
געלייטערטער. אַהיים געגאַנגען פון דאַווענען זע־
נען גאַנצע משפחות צוזאַמען: מענער, פרויען
און קינדער, פריילעכע! נאָך דער שבתדיקער
סעודה און קורצן דרימל, האָבן יידן ווידער זיך
געלאָזט צום אלטן בית־המדרש. ווער עס האָט
געקענט האָט געלערנט אַ פּרק משניות, אַן אַנ־
דערער האָט מעביר סדרה געווען, געזאָגט תהי־
לים. אַ טייל יידן האָבן געלערנט „עין יעקב".
אַזוי האָט אויסגעזען דער שבת אין אַלטן בית־
המדרש, אַזוי האָבן אויסגעזען די „ימים טובים",
פול מיט קדושה, התרוממות הנפש, וואָס האָט
אויסגעלייטערט דעם ייד, געגעבן אים אַ ציל
אין לעבן און אַ גלויבן אין אַ בעסערער צו־
קונפט.

צו דער העכסטער מדרגה פון עקסטאַז, פון
קדושה זענען יידן דערגאַנגען אין די ימים־
נוראים. ראש חודש אלול, ווען מען האָט גע־
בלאָזן די ערשטע תקיעה אין אַלטן בית־המדרש,
האָט זיך ווי אַליין איבערגעאַנדערשט, עפּעס גאָר־
נישט די זעלבע יידן פון אַ גאַנץ יאָר. מען גייט
דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגן, ווייל מה אנו ומה חיינו...
ווען עס זענען אָנגעקומען די טעג פון סליחות,
האָבן יידן ווי שאָטנס געשאַרט זיך אין דער
פינצטער צום אַלטן בית־המדרש, אפילו קינדער
האָבן נישט געקענט פועלן ביי זיך צו בלייבן
אינדערהיים און מיט פאַרשלאָפענע אויגן גע־
לאָפן צו סליחות.

אין אַלטן בית־המדרש — אַ טויט־שטיל־
קייט. יעדע מינוט איז ווי אַ יאָר, עס דערהערט
זיך די שטים פון בעל תפילה: „יתגדל ויתקדש
שמה רבה". די אויגן אַריינגעטאָן אין די סליחות,
צום ערשט שטיל, דערנאָך נעמען די שטימען
שטייגערן: „הנשמה לך והגוף שלך חוסה על
עמלך", הערן זיך וויינענדיקע שטימען, אַז עס
רירט ביז די טיפסטע סטרונעס פון האַרץ.

אַזוי גייען דורך די ערשטע טעג פון סלי־
חות. דאָס שופר בלאָזן אינדערפרי ביים דאַווענען
מאַכט ציטערן די הערצער. אין אַזאַ שטימונג
רוקן זיך אָן די 2 טעג „ראש השנה".

אָנגעטאָן אין קיטלען מיט ווייסע קאַפּלען
אויף די קעפּ, איינגעהילט אין טליתים, שטייט
דער עולם שעהן לאַנג. מען פאַרגינט זיך
אפילו נישט אוועקצוזעצן. מען דאַוונט מיט אימה
און אַז מען קומט צו שמונה־עשרה ביים זאָגן
על חטא, הערט זיך יעדער קלאַפּ אין האַרצן
און טרערן גיסן זיך פון די אויגן. עפּעס פילט
זיך לייכטער אויף דעם האַרץ, ווי אַ שווערער
שטיין וואָלט אַראָפּגענומען געוואָרן. דער יושב
במרומים האָט זיכער דערהערט די הייסע תפי־
לות פון די יידן און וועט אָנשרייבן אַ גוט קווי־
טל. טראָץ דעם פילט מען זיך דאָך נישט גאַנץ
זיכער. יידן נוצן אויס יעדע פרייע מינוט, יעדע
פרייע שעה פון די עשרת ימי התשובה און מען
לויפט אין אַלטן בית־המדרש אַריינכאַפּן נאָך אַ
פּרק תהילים. דאָס דאַווענען ציט זיך לענגער,
מען גיט מער צדקה, מען גייט אויפן „גוטן
אָרט", אויף קברי צדיקים.

שבת תשובה לייגט מען זיך גאָרנישט שלאָ־
פן. מען זאָגט תהילים, מען גייט הערן די דרשה
פון רב, ביז עס קומט אָן דער יום גדול ונורא,
דער יום הדין.

די לעצטע סעודה פאַר כל נדרי עסט מען
אין איילעניש, און ווען עס איז נאָך גרויסער
טאָג אינדרויסן, לויפן שוין יידן אין אַלטן בית־
המדרש צו „כל נדרי". עס גייען גאַנצע משפּ־
חות, קינד און קייט, קיינער בלייבט נישט אינ־
דערהיים. ענג איז אין אַלטן בית־המדרש. אייך
די ווייבער־שול איז פול געפּאַקט, אויף דער
פּאָדלאָגע איז אויסגעשפּרייט היי. אויף די טישן
שטייען אַוועקגעשטעלט לאַנגע קאַסטנס מיט
זאַמד און אין די קאַסטנס הונדערטער גרויסע
„נרות נשמה". די לופט איז אַ געפּרעסטע. די
הונדערטער פייערלעך פון די ליכט אין דעם
בין השמשות פאַרשטאַרקן דעם ערנסטן מאָ־
מענט. עס הערט זיך אַ שטיל שעפּטשען פון

„תפילה זכה“ און אָט הערט זיך אַ קלאַפּ איפּן באַלעמער.

צום עמוד גייט צו מיט לאַנגזאַמע טריט אַ דיקער הויכער ייד, אָנגעטאָן אין אַ לאַנגן ווייסן קיטל און אַ טלית מיט אַ גרויסער זילבערנער עטרה איבערן קאָפּ. נאָר די שוואַרצע באָרד זעט זיך אַרויס. אַלע ווייסן, אַז דאָס גייט ר׳ יוסף שוחט דאַווענען כל נדרי. נעבן אים שטעלן זיך אַוועק עטלעכע ייִנגלעך — דער כאָר, וואָס וועט אים באַגלייטן. אַלע האַלטן איין דעם אָטעם. ר׳ יוסף הייבט אָן שטיל, שפּעטער העכער און דער כאָר נאָך העכער און איבערן אַלטן בית־המדרש טראָגן זיך פאַנאַנדער די וואונדערבאַרע טענער פון כל נדרי, וואָס דרינגען אַריין אין אַלע איברים און ברויזן אויף די נשמה.

אַ יחיד אין שערפּץ איז ר׳ יוסף שוחט געווען אַלס בעל תפילה. ער האָט נישט געהאַט זיינס גלייכן, ווען ער איז געשטאַנען ביים עמוד און געדאַווענט, איז דער עולם געווען ווי היפּנאָטיזירט און דערגאַנגען צו העכסטן עקסטאַז. ער האָט געוועקט ביי די מתפללים דעם טיפסטן באַגער צו תשובה. יעדעס וואָרט איז געוואָרן אויסגעזונגען, יעדער פסוק — אויסגעצערקלט און מען האָט גאָרנישט געפילט ווי דער תענית צוזאַמען מיט דער צייט גייט דורך, און אַזוי דער גאַנצער יום־כיפור.

נעילה: יוסל שוחט שטייט ווידער ביים עמוד. דער טאָג איז שוין נאָענט צום סוף. אַ מידקייט פילט זיך ביים עולם. די ליכט הייבן שוין אָן איינציקווייז אויסצוגייך און וואַרפן גלייכצייטיק שאָטנס אַרום. אָבער די טענער ביי יוסל שוחט זענען נישט שוואַכער, פעסט שטייט ער ביים עמוד. מיט אַ בעטנדיק קול ווענדעט ער זיך צום פאָטער אין הימל: „פּתח לנו שער בעת נעילת שער, כי פנה היום“. און ווען עס הערט זיך יוסלס אויסגעשריי: „לשנה הבאה בירושלים“ — פילט יעדער ייד אַ דערלייכטערונג. ער גלויבט, אַז די הייסע תפילות זענען זיכער געקומען פאַרן „כסא הכבוד“ און עס קומט אַ ניי גוט יאָר, פאַרן כלל ישראל.

*

יאָרן לאַנג איז דאָס אַלטע בית־המדרש געווען אַזוי אַ טרייער באַגלייטער פאַר שערפּצער יידן עס איז געווען אַ מקדש מעט, וואָס האָט געטרייסט, דערמוטיקט, געשטאַרקט אין די שווערסטע מאָמענטן און אַריינגעגעבן אַ נייעם גלויבן אין אַ בעסערער צוקונפט, ביז אַ שוואַרצע כמאַרע האָט זיך אָנגעטראָגן אויף פּוילן.

די דייטשע בעסטיע האָט געזייעט פייער און חורבן אין די יידישע שטעט און שטעטלעך און געגרייכט אויך קיין שערפּץ. אויסגעריסן מיטן וואָרצל איז געוואָרן דער יידישער ישוב אין שערפּץ. פאַרטרויערט איז געבליבן שטיין דאָס אַלטע בית־המדרש.

נאָר געציילטע יידן האָבן זיך נאָכן חורבן אומגעקערט קיין שערפּץ. דאָס אַלטע בית־המדרש איז געבליבן שטיין און ווי געוואָרט, אַז די יידן זאָלן צוריק קומען. אָבער זיי זענען נישט געקומען. זיי זענען אומגעבראַכט געוואָרן מיט כלערליי מיתות משונות. די צוויי לעצטע שערפּצער יידן, משה גראַפּע און יחזקאל לייזעראָוויטש, וואָס האָבן געפּרוווט זייער לעבן אויפשטעלן נעבן אַלטן ביהמ״ד האָבן דאָרט קיין רו נישט געפונען און עולה געווען קיין ישראל. דאָס יידישע שערפּץ האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

מפלגות ומוסדות

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ׳)

מוסדות ועסקנים

בפרק הזה ברצוננו להזכיר את המוסדות, המפלגות, הארגונים והחברות שהתקיימו בעירנו — מוסדות מוניצפליים, קהילתיים, חינוכיים, תרבותיים, מפלגתיים, כלכליים, כספיים, מוסדות־חסד ומוסדות דתיים. כן נזכיר את המייסדים והעוסקים בצרכי צבור באמונה, בששים השנים האחרונות (החל משנות השמו־נים למאה שעברה) שלפני חורבן קהילת יהודי שרפץ (שעפס) ע״י הצוררים הגרמניים.

רבות מהידיעות, שאנו מביאים להלן, שאבנו מפי בני־עירנו. בחלקן, מפי יוצאי שרפץ לפני שנים רבות ובחלקן, מפי יוצאי העיר עם התחלת השואה. לא כל הידיעות המובאות כאן מלאות. חלק לקוי בחסר ובקצר. ועל זה מבק־שים אנו את מחילת המתים ואת סליחת החיים.

על כל הידיעות המובאות בפרק זה והנוג־עות לשנות התשעים והשמונים למאה שעברה, עלינו להודות לבן־עירנו הנכבד שמואל איצ׳ה לאַנטר, שהואיל בטובו להשיב לשאלותינו המרובות והמטרידות ולהעניק לנו מאוצר־זכ־רונותיו העשיר והרענן.

א. מועצת העיריה

בתקופת השלטון הרוסי (עד למלחמת־העולם הראשונה), היה שלטון העיר בשרפץ נתון בידי „בורמיסטז״ (ראש־עיר)[1], שהיה פקיד ממשלתי ועל ידו — שלושה „לאַבניקים״ (יועצים לראש העיר) מאזרחי העיר, שאחד מהם היה יהודי. גם ראש העיר וגם היועצים מונו ע״י שלטונות המדינה (מועצות־עיריה נבחרות לא היו קיימות עדיין ברוסיה). בשנים האח־רונות שלפני המלחמה היה ה„לאַבניק״ היהודי שמואל גרובאַרד (במקום אחר מוזכר, שהוא היה נקרא בשם המשפחה של אשתו — לאַנט).

בתחילת תקופת הכיבוש הגרמני (במלחמת העולם הראשונה), מינו שלטונות־הכיבוש ראש־עיר ומועצה מצומצמת, כולם מאזרחי העיר. לראש־העיר מינו את פאַלקה (גרמני עשיר, בעל נכסים ובעל בית חרושת לבירה. הוא היה אדם מעורב בין הבריות ומקובל על כל חלקי הציבור, יהודים ופולנים) ולחברי מועצת העי־ריה מבין האוכלוסיה היהודית מינו את שמואל גרובאַרד, ליב מאַלובנצ׳יק ואהרן צ׳רנוצ׳פקה. ליב מלובנצ׳יק היה „לאַבניק״.

בשנת 1916, או 1917 (בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה), התקיימו בשרפץ בפעם הראשונה בחירות למועצת העי־ריה. הבחירות לא היו דימוקרטיות, הן סודרו לפי שיטת ה„קוריות״[2]

מהנבחרים היהודיים נשארו בזכרוני: אברהם שלמה גלאַזר, נתן טץ ועזריאל׳טיה פודסקוץ׳.

רק בתקופת השלטון הפולני העצמאי (אחרי מלחמת־העולם הראשונה), זכתה שרפץ, כמו כל ערי פולין, לשלטון מוניציפלי דמו־קרטי, שנבחר בבחירות כלליות, שוות וחשאיות. הבחירות התקיימו אחת לארבע שנים ובהן נבחרו 24 חברי מועצת העיר, שמהם נבחר אחד ל„בורמיסטז״ ושלושה — שאחד מהם היה יהודי — ל„לאַבניקים״.

הבחירות המוניציפליות הראשונות בשרפץ בתקופת פולין העצמאית, התקיימו בשנת 1919. היהודים הופיעו ברשימה אחת, שבה היו מיוצ־גות כל המפלגות. בבחירות האלה נבחרו 13 פולנים ו־11 יהודים.

---

1. הביטוי „בורמיסטז״, ברוסית וגם בפולנית, הוא שיבוש מהמילה הגרמנית „בורגמיסטר״, או „בירגרמיסטר״ שפירושה — ראש־עיר. ביידיש היינו משתמשים גם במילה „בורגמיסטז״ וגם בביטוי „ר־שעירן״ (מלה שהשתמשו בה הזקנים) שהוא שי־בוש מהמילים העבריות „ראש־ערים״.

2. „קוריות״ — קבוצות בוחרים. הבוחרים חולקו ל־6 „קוריות״: בעלי מקצועות חפשיים, בעלי־בתים, סוחרים, בעלי־מלאכה, פקידים ופועלים. וכל „קוריה״ — מבלי להתחשב במספר הבוחרים שבה — היתה בוחרת במספר שוה של נציגים.

כדי להקטין את מספר הנבחרים היהודים, החליט הרוב של מועצת העיריה לצרף את ה„ולוקי" (ווליקעס), שהיו שייכות לכפר בור־קובה (הנמצא במרחק של כ־4 ק"מ משרפץ בדרך לדרובין), לעיר. כתוצאה מהצירוף הזה, נבחרו בבחירות למועצת־העיריה השניה — בשנת 1923 — 9 יהודים בלבד.

בבחירות למועצת־העיריה השלישית — שהתקיימו בשנת 1927 — נבחרו 7 יהודים בלבד. הקטנת מספר הנבחרים היהודיים, באה כתוצאה מפיצול הקולות היהודיים ברשימות מפלגתיות נפרדות.

בכל הבחירות הופיעו הציונים ובעלי־המלאכה ברשימה אחת.

ואלה שמות חברי מועצת העיריה היהו־דיים, שנבחרו פעם אחת, או מספר פעמים:

שמואל'טיה טק, זליג רוזן וישעיהו פרידמן (מטעם הציונים).

עזריאל'טיה פודסקוץ' (מטעם „המזרחי").

יוסף בלכמן, מנדל גורפינקל, בריש פוז־ננסקי, אהרן צ'רנוצ'פקה, מיכל קופלוביץ' (מטעם „אגודת ישראל").

משה גוטשטט (מטעם „פועלי־ציון" — שמאל).

ליבוש אושר, ש. גרין (מטעם ה„בונד").

משה יהודה קאַרש (מטעם „אגודות הסו־חרים").

הרשל קופלוביץ' (מטעם „אגוד הסוחרים הזעירים").

אברהם מלאוה (בן־דוד) (מטעם „התאח־דות בעלי־מלאכה").

משה יהודה קאַרש, שימש במשך שנים רבות כ„לאַבניק" (יועץ) מבין הנבחרים היהו־דיים. במשך תקופה מסויימת היה אהרן צ'רנו־צ'פקה „לאַבניק".

לא מעט עמל ורוגז שבעו חברי מועצת העיריה היהודיים במאבקם התמידי להפר את מזימותיהם של „חבריהם" הפולניים, האנטיש־מיים, נגד עמדותיהם הכלכליות של היהודים ונגד זכויותיהם האזרחיות. לא תמיד הועיל מאבקם העז ולא תמיד עלה בידם לקרוע את רוע־הגזירה, שגזר הרוב האַנטישמי של המו־עצה על המיעוט היהודי — מיעוט גדול וחשוב — בעיר.

ב. ועד הקהילה

בתקופת השלטון הרוסי (עד למלחמת־העו־לם הראשונה), היה ועד־הקהילה בשרפץ מורכב מחמישה חברים (פרנסים) נבחרים. זכות־בחירה היתה רק לאלה ששילמו מסים לקהילה בסכום שאינו פחות מ־85 קופאַיקות (ברובל אחד — 100 קופאַיקות) לשנה.

בשנות השמונים למאה שעברה היו פרנ־סים בקהילת שרפץ — איצ'ה הרטברוט (שנקרא „איצ'ה בירד'ס", חותנו של אבוש ליברמן), הירש דוד כהנא (חותנו של מיכל קופלוביץ') ואחרים.

בהתחלת שנות התשעים היו פרנסים — ישראל בלומן, איצ'ה פראַבדה (חותנו של קלמן לידזוברסקי) ואחרים. באמצע שנות התשעים היו פרנסים — אליהו גלאַזר, ליפא כהנא ואחרים.

בעשור הראשון למאה הנוכחית היו חברים בועד הקהילה: יוקב (יעקב) גרליץ — יו"ר, זליג בכרך, אליהו גלאַזר, שמואל גרובאַרד (לאַנט) ואייזיק רוזן.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם הראשונה, היו חברים בועד־הקהילה: אברהם גלאַזר, משה גרוסמן, אביגדור גרינברג (מוצאו ממלאוה, גר רק שנים מספר בשרפץ), נחום טק, ואייזיק רוזן. יו"ר הועד היה נחום טק.

בתקופת הכיבוש הגרמני (במלחמת־העולם הראשונה), כאשר בועד־הקהילה הטרום־מל־חמתי נשאר רק היו"ר שלו (האחרים — הת־פטרו, חלו, או עזבו את העיר), יסדו שלטונות־הכיבוש מועצת־קהילה, שחבריה היו ממונים — שניים, שניים מכל מפלגה, מוסד, ארגון, חברה ובית־תפילה. למועצה הזאת היתה רק זכות ייעוץ; זכות־החלטה היתה אך ורק ליו"ר שלה הנבחר, נחום טק. בזכרוני נשארו 6 נציגים: 2 מ„אגודת־ציון" — החברים אברהם פריד (ירו־

שלמי, כעת בארץ) וישעיהו פרידמן, 2 מה„שטי־בל" דאלכסנדר — יהודה ברוך סקורניק וישראל קאַרפה (כיום באורוגוואַי) 1 מ„ה„שטיבל" דגור — אברהם גלאַזר ו־1 מבית הכנסת — אברהם שלמה גלאַזר.

בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם, בתקופת השלטון הפולני העצמאי, היה בשרפץ ועד־קהילה נבחר בבחירות דמוקרטיות. הבחירות היו כלליות (בלי הבדל בין משלמי מסים לשאינם משלמים), שוות וחשאיות. רק לנשים לא היתה זכות בחירה, כי לפי החוק היה לקהילה אופי דתי. הבחירות התקיימו אחת לארבע שנים ובהן נבחרו 8 חברי הועד. ונוסף לאלה היה רב־העיר, באופן אוטומטי, חבר בכל ועד קהילה. הבחירות הראשונות התקיימו בשנת 1919.

בבחירות לועד־הקהילה, היה כמעט תמיד רוב לרשימת ה„אגודה". כי בעיני היהודי הפשוט נראתה הקהילה כמוסד דתי, שהשלטון בו צריך להיות בידי יהודים דתיים. מטעם זה היה יו"ר ועד־הקהילה כמעט תמיד נבחר רשימת ה„אגודה". רק בתקופה אחת של הועד — במשך 4 שנים — היה יו"ר הועד נבחר הרשימה הציונית.

בכל הבחירות הופיעו הציונים ובעלי־המלאכה ברשימה אחת.

וראוי האיחוד היה — של הציונים ובעלי־המלאכה — לציון, בידענו את יצר הפילוג של אחינו בני ישראל, שעליו אומר הפתגם: „במקום שם שני יהודים, שם שלוש דעות".

מנדל גורפינקל, משה גרוסמן (חתנו של הנך צ'רנוברודה), שמואל זנבל דוראַמבוס, נחום טץ, יוסף קרפה [1] (מטעם „אגודת ישראל").

ואלה שמות החברים בועדי־הקהילה שנבחרו במשך עשרים השנים 1919—1939 (מהם שנבחרו פעם אחת ומהם שנבחרו מספר פעמים):

---

1. יוסף קרפה חסיד אלכסנדר היה. כדי להיות בטוחה בקולותיהם של חסידי אלכסנדר, נתנה ה„אגודה" לנציגם מקום בטוח ברשימתה.

ברוך מנדל גוטליבובסקי, הנך פפר, ישעיהו פרידמן, בר צ'ארקה (מטעם הציונים).

מאיר צפריס (מטעם „המזרחי").

אליהו (עליע) גרוסמן, איצ'ה בינם רוזנברג (מטעם „פועלי־ציון"—שמאל).

ליבוש אושר, אברהם הרש יורקאַביץ' (מטעם ה„בונד").

הרשל קופלוביץ' (מטעם „אגוד הסוחרים הזעירים").

אברהם שלמה גלאַזר, אברהם מלאוה (בן־דוד), מנחם שפירא (מטעם „התאחדות בעלי־מלאכה").

משה לידזברסקי, ברוך ליפשיץ [2] (מטעם רשימה בלתי־מפלגתית).

יו"ר ועד־הקהילה היה שנים רבות נחום טץ. במשך תקופה אחת של הועד — 4 שנים — היה יו"ר ישעיהו פרידמן. ובתקופה האחרונה של ועד־הקהילה, עד חורבן קהילת יהודי שרפץ, היה יו"ר שמואל זנבל דוראַמבוס.

מזכירי הקהילה היו: יוסף (יוסל) פראשניצקי, אח"כ — עזריאל שמפן והרשאַק ולוקה. משרד־הקהילה היה בביתו של נחום טץ ובשנים האחרונות — בביתו החדש של אברהם גרודה (בשוק, לפנים בית לאַנט—גרובאַרד).

---

2. נפטר בארץ.

ג. חינוך ותרבות

(א). ח י נ ו ך

1. ח י נ ו ך ד ת י

(1). ה„ח ד ר"

כמו בכל קהילות ישראל, כך גם בשרפץ, היה ה„חדר" המוסד היסודי והראשי לחינוך ילדי ישראל. ילד יהודי בהגיעו לגיל ארבע, הוליכו אביו ל„חדר" ומסרו לידי הרבי ללמדו תורה ולחנכו למצוות ולמעשים טובים. שעות רבות — מהבוקר עד הערב ובחורף גם בערב — ישב הילד בכל יום ב„חדר". השעות הצטרפו לימים, הימים — לשבועות, השבועות — לחד־

שים והחדשים — לשנים. ושנים רבות למד הילד ב„חדר", עד הגיעו לגיל בר־מצוה.

אין אנו מתעלמים מהמגרעות של ה„חדר" מבחינת ההיגיינה, הפדגוגיה ועוד. אולם עלינו להודות כי הילד ספג ב„חדר", לא רק תורה — החל מא"ב עד לתלמוד עם מפרשים — אלא גם יהדות עמוקה, שרשית; אהבה ומסירות לעם ישראל, לארץ־ישראל ולכל קניני ישראל. וזה כולל גם מידות טובות, מידות של יושר וצדק, מידות של רחמנות ועזרה לחלש. כל הרכוש הרוחני הזה, היהודי והאנושי, רכש הילד היהודי ב„חדר". התכונות הנעלות הנ"ל, הן היו הצידה־לדרך, שה„חדר" צייד בה את הילד היהודי בצאתו לדרכו בחיים ולמלחמת־החיים. התכונות הנעלות הנ"ל היו זריקות־חיסון שחיסנו את נשמתו הרכה של הילד, כדי שתוכל לעמוד, להילחם ולנצח במאבקה הקשה בארצות־נכר בין עמים זרים ותורות זרות. הציוד הזה והתכונות הללו, שהילד היהודי רכש אותם ב„חדר", הם הם ששמרו על היהודי המבוגר ועל העם היהודי כולו בדרכו הגלותית הארוכה והחשוכה והצילו אותו מתעיה וטמיעה והם שהביאו אותו עד הלום.

*

חובת לימוד הבנים נפוצה מאד בעם היהודי. את הצו „ושננתם לבניך" קיבלו וקיימו יהודים בכל התפוצות בקפדנות ובדייקנות רבה. לא היה ישוב יהודי שלא היה בו „חדר". אפילו ישוב כפרי קטן, שרק מספר מועט של משפחות יהודיות בו, שכר לו מלמד לבניו. וכל יהודי ויהודי, אם עשיר ואם עני, שלח את ילדיו ל„חדר". יהודים עניים היו חוסכים מפיתם ומשלמים שכר־לימוד־בניהם. וגם בניהם של אביונים ממש, שלא היה להם ממה לחסוך, לא נשארו מחוץ למסגרת ה„חדר". סוג מיוחד של „חדר" — „תלמוד תורה" — יצר העם היהודי בשביל ילדי־עניים, שאין ידם משגת לשלם שכר־לימוד־בניהם. הילדים האלה למדו ב„תל־מוד תורה" שהוחזק ע"י הקהילה המקומית וע"י תרומות ונדבות של הקהל כולו. אמנם ב„תל־מוד תורה" הסתפקו בלימודים שבדרגות הנמו־כות של ה„חדר" — שם למדו רק א"ב, „עברי", חומש וקצת נ"ך — יען כי התלמידים ילדי־עניים היו והוריהם הוציאום מה„חדר" בגיל צעיר, כדי שילמדו מלאכה ויעזרו בפרנסת הבית. אולם פטור בלא־כלום — ילד יהודי שלא למד כלום — לא היה.

*

ארבע דרגות של „חדר" היו — ואלו הן: א) „חדר" לא"ב ו„עברי" (קריאה בסידור־תפי־לה), ב) „חדר" לחומש ורש"י (חלק מפרשת־השבוע) ונביאים ראשונים, ג) „חדר" לגמרא, חומש ורש"י (פרשת השבוע כולה) ונבי־אים אחרונים ו־ד) „חד" לגמרא ו„תוס־פות" וכתוספת — פרשת השבוע ונ"ך (נביאים וכתובים). לימוד הנ"ך ב„חדר" — בכל הדר־גות — היה רק על קצה־המזלג, כדי לא לבטל את התלמידים מלימוד גמרא, שנחשב לעיקר הלימוד, המורה ליהודי את דרכו בחיים.

ב„חדר" מדרגה א' למדו כ־25 ילדים, ב„חדר" מדרגה ב' — כ־18 ילדים וב„חדרים" מדרגות ג' וד' — כ־12 ילדים.

הרבי היה נקרא גם „רבי" וגם „מלמד", הילדים קראו לו: „רבי".

מלמד־דרדקי שהיה לו „חדר גדול" (הרבה תלמידים), היה לוקח לו עוזר. העוזר היה נקרא „בעלפער" (באָהעלפער — עוזר). ה„בעלפער" היה מביא בבוקר את הילדים הגרים בריחוק־מה מה„חדר" והיה מחזיר אותם לבתיהם אחרי שעות־הלימודים. הוא עזר גם לרבי בלמדו את הילדים.

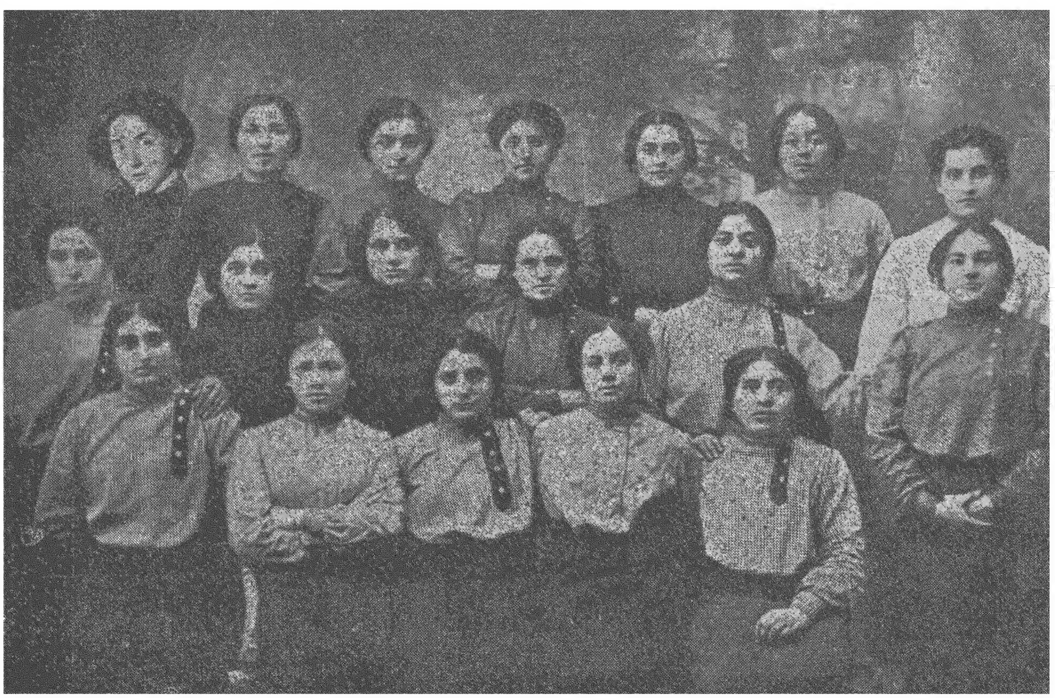
אנסה להזכיר כאן את המלמדים שלימדו תורה וחינכו למצוות ולמעשים טובים את ילדי שרפץ היהודית — לפי דרגות ה„חדרים" שלהם — החל משנות השמונים למאה שעברה.

א. מלמדי א"ב ו„עברי"

ה„קאַצאַפּ" (יהודי חזק, גבוה, רחב, בעל זקן־שיבה ארוך, שהיה נראה כאכר רוסי ומשום כך קראו לו „קאַצאַפּ") — מלמד־דרדקי בשנות

קבוצת נוער אינטליגנטי בשרפץ בשנת 1904
מימין לשמאל: שורה א׳: פוטאל גרפינקל, אֶטה גרוברד (פאַקס), רבקה (איקה) טץ, וולף טץ, באֶרטה גרפינקל
שורה ב׳: וולף גלאזר, ברונקה גרפינקל, נתן טץ

קבוצת בחורות פעילות בין הנוער בשרפץ בראשית שנות המאה הנוכחית
מימין לשמאל: שורה א׳ יושבות: בורגאנד, מ. לאַנאֶנטר, חזן, פראדל גרוברד, האֶנה חזן
שורה ב׳: מניה חזן, בורגאנד, מניה שניצר, אֶטה גרוברד (פאַקס), קרפה, ש. מ. טורקלטוב
עומדות: רבקה קרפה (ארפה), אסתר לאנאֶנטר, אסתר פודסקויץ׳ פאֶלה גלאזר, רבקה (איקה) טץ,
בורגאנד, צ׳אֶשקה לובאשקה (אש)

פעילי הנוער בשרפץ בראשית שנות המאה הנוכחית

מימין לשמאל: שורה א׳: יצחק שניצר, אליעזר שמפן, חיים צ׳רנוצ׳פקה, ליב קרופיאש, טינסקי, חיים בלומן

שורה ב׳: וולף רוזינק, לא ידוע, ואסרמן

שורה ג׳: ברוך שווּצר, לופאטקה, לנדאו, יצחק יעקב בודה

קבוצת בחורות פעילות בספריה בשנת 1915 בערך

מימין לשמאל: יושבות: מלכה לידזבארסקה, ראשה פאֶרקאל (מינץ), פאֶסה ליבזון, בינצ׳ה טץ, יטקה גרוברד

עומדות: מינדל ליבזון (ליפקה), באלצ׳ה ליבזון ,גיטל ואֶסולק, חוה באכרך, מניה שארפהרץ, חנה לאה חזן

השמונים והתשעים למאה שעברה. הוא גר בשוק בביתו של שמואל דוד מלאוה (אביהם של פנחס ואברהם מלאוה). לאשתו היה דוכן בשוק למכי־רת סדקית, היא נקראה „די קאַצאַפּטה". וחתנה, חסקל באַשקאָס, נקרא „די קאַצאַפּטעס איידעם" (חתנה של הקאַצאַפּטה).

פישל סנדר — מלמד־דרדקי אף הוא בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה. הוא גר ברח' ה„מקוה" בביתו של קאַשאַז'.

ישראל'טיה (שם משפחתו — אפרתי) מל־מד־דרדקי בשנות התשעים למאה שעברה וגם בהתחלת המאה הנוכחית. גר בסימטא שהובילה אל ה„לאוה" (המעברה הנטויה על פני הנהר), שע"י ביתו של דוד'יה צ'רנוצ'פקה.

„דער באַלסקער הויקער" (הגיבן מבאַלסק, עיירה במרחק של 24 ק"מ משרפץ) — גר ליד השוק החדש בביתו של זלמן פרידמן (שנקרא „זלמה בער'יעס").

אליהו מאיר הויקער" (א. מ. הגיבן) — גר בשוק בחצרו של שמעון דוד שמיגה ואח"כ — ברחוב היהודי בבית ליטבינסקי (מול ביהכ"נ).

„פנחס הויקער" (פ. הגיבן) — גר ברחוב היהודי באחד הבתים הקטנים שליד בית־הכנ־סת (בסביבה שנקראה „האָרנ'ס גיטער" — נכסי הורן).

„דער לאַמער בעלפער" (העוזר החיגר) — הוא היה חיגר ברגלו ובעל יד עקומה. כנראה, שהוא היה „בעלפער" (עוזר למלמד) לפני שנע־שה מלמד ומכאן שמו. הוא גר ברחוב היהודי בביתו של משה רוזינאַק.

ארבעת המלמדים הנ"ל — כולם בעלי־מום — היו מלמדי־דרדקי מהתחלת המאה הנו־כחית ואילך.

„יובנטיה" — מלמד־דרדקי בתקופה של המלמדים הקודמים. גר באחד הרחובות הקטנים שע"י ה„קאַמניצה" (בית־החומה הגדול ברחוב היהודי), במרתף ביתו של מרדכי הירש מינץ.

אנצ'ל (שם משפחתו מאָש) — מלמד־דר־דקי שהתחיל במלמדות קצת אחרי המלמדים הקודמים. גר ברחוב פארה (פארסקה) בביתו של נוח'יה פוקאַץ'.

פינה'יה גלעזער" (פינה'יה הזגג. שמו — פנחס מאַקלר) — הוא היה זגג ובשנות העשרים בערך נעשה מלמד־דרדקי. הוא גר בסמטא שע"י בית־הכנסת (הסימטא המוליכה לבית הקברות).

„דער לאַמער איינבינדער" (הכורך החיגר. שמו — זיסקינד ספירשטין) — הוא היה כורך ספרים, ובערך בשנות העשרים נעשה למלמד־דרדקי. הוא גר בשוק (בהתחלת הרחוב הפלוצקי) בחצר ביתו של שמעון דוד שמיגה.

ב. מלמדי חומש ורש"י ו„פסוק"

ב„חדרים" של המלמדים הנזכרים להלן, למדו התלמידים בהתחלה רק ראשית סדרת־השבוע; מאוחר יותר — גם פירוש רש"י ואח"כ גם יותר פרשיות מהסדרה. נוסף לזה למדו גם „פסוק" („פּוסאָק" — נ"ך) — נביאים ראשו־נים. ולבסוף התחילו ללמוד גם קצת גמרא.

שמואל פאָפר — גר ברחוב היהודי בביתו של משה'יה סנדרוביץ'.

„דער בזוינער מלמד" (המלמד מבזוין, עיי־רה במרחק של 21 ק"מ משרפץ) — שמו היה אברהם יצחק, בצעירותו היה זגג. גר ברחוב היהודי, ב„קאַמניצה" ואח"כ — בבית לוסמאַר.

הרש'יה זלוצ'ובר — היהודי היחידי בעיר, שנשא פתיל־תכלת באחת מציציותיו (הוא היה חסיד־ראדזין). נוסף למלמדות, היתה להרש'יה זלוצ'ובר פרנסה שניה: הוא היה עושה יין ל„קידוש" מצמוקים למכירה. וגם פרנסה שלי־שית היתה לו: הוא היה מוכר מצות „שמורה". גר ברחוב ה„מקוה" בבית האחים גונשר.

„פייבוש'יה מיט ד'לילקה" (פיבוש עם המק־טורת, קראו לו כך על כי היה מעשן מקטורת ארוכה) — שמו היה פיבוש רוסאַק. גר ברחוב ה„מקוה" בביתו של שמואל שמפן (שנקרא „שמואל נגיד") ואח"כ בבית שלו הקטן שע"י ה„קאַמניצה".

ארבעת המלמדים שהזכרתי, שימשו במלמ־

דות בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה וגם בעשור הראשון למאה הנוכחית.

ישעיה מרדכי׳יה (שם משפחתו קאליסקי) גר ברחוב ז׳אבה בבית בורשטין ואח״כ — ברחוב הפלוצקי בבית שמיגלסקי (פולני). גם פרנסה שניה היתה לו לישעיה מרדכי׳יה והיא: מכירת שטרות של הגרלות.

וולף חזן — גר ברחוב היהודי בבית חותנו קלמן פאנסטר. הוא היה גם מוכר ספרי רומ״ל (רבנים ומלמדים) בביתו.

שמואל׳טיה וילק — גר ברחוב פארה בביתו של נוח׳יה פוקאץ׳. גם פרנסה שניה היתה לו לשמואל׳טיה וילק: חנות למכירת לבנים מוכ־נים. וגם פרנסה שלישית: בימי השוק, בימים שלישי וששי בשבוע, היה מעמיד דוכן בשוק למכירת אותן הסחורות, שמכר בחנותו.

משה סופר׳ס (אביו היה סופר סת״ם [ספרי־תורה, תפלין, מזוזות] לכן הוא נקרא „משה סו־פר׳ס״ — בנו של הסופר) — גר ברחוב היהודי, בסימטא המוליכה אל ה„לאוה״ שע״י ביתו של דוד׳יה צ׳רנוצ׳פקה.

ארבעת המלמדים האחרונים שהזכרתי, שימשו במלמדות במאה הנוכחית (השניים הרא־שונים — גם בשנות התשעים למאה שעברה). שלושת האחרונים לא היו דומים לשאר חברי־המקצוע שלהם. הם היו משכילים במקצת, יודעי תנ״ך ובעלי דקדוק.

הירש קריסטל (כיום בארץ, צבי אלגביש) „חדר״ מיוחד במינו פתח הירש קריסטל בשנות העשרים. זה היה „חדר״ עברי וציוני. פרט לחומש, רש״י ונ״ך, למדו בו התלמידים גם עב־רית. גם שפת־ההוראה, של כל הלימודים, היתה עברית. ה„חדר״ היה ברחוב היהודי, בחצר ביתו של חותנו ברוך קאנאגברנד. הוא נפתח אחרי שנסגר ביה״ס „יבנה״, שהירש קריסטל היה מנהלו (ראה להלן מדור „חינוך מודרני״).

ג. מלמדי גמרא

ב„חדרים״ של המלמדים הנזכרים להלן, למדו התלמידים בהתחלה רק גמרא ומאוחר יותר — גם קצת „תוספות״. מחוץ לזה למדו בכל שבוע את פרשת השבוע עם פרוש רש״י וגם קצת נביאים אחרונים.

„יצחק מלכה׳ס״ (שמו היה יצחק פראגר והוא נקרא ע״ש אשתו, מלכה) — יצחק בעל חנות־מכולת היה ואשתו היתה הסוחרת. אחרי מותה חיסל יצחק את החנות ונעשה מלמד לילדי גמרא. הוא התחיל במלמדות בשנות השמונים למאה שעברה. גר ברחוב היהודי בבית שאחרי ה„שלישארקו״ (אז עמד שם בית קטן).

מיכאל׳טיה (שם משפחתו באנדקובסקי) — גר ברחוב ז׳אבה (ז׳אביה) בביתו של בנימין סובול, אח״כ — באותו רחוב בביתו של עזריאל יהודה קוצ׳ולאק ומאוחר יותר — ברחוב פארה (פארסקה) בביתו של נוח׳יה פוקאץ׳.

חיים יוסף (שם משפחתו קריסטל) — גר ברחוב היהודי, בסימטא המובילה ל„ז׳יקה״ שע״י ביתו של אהרן משה הורוביץ ואח״כ — ברחוב ה„מקוה״ בבית קאשאו׳.

שני המלמדים האחרונים שהזכרתי, שימשו במלמדות בעשור האחרון למאה שעברה והמ־שיכו בה במאה הנוכחית.

ליבוש רוזנברג — גר ברחוב היהודי בבית שלו, שבין השוק והגשר. התחיל במלמדות בשנת תרס״ח (1908) והמשיך בה עד שנתמנה לשמש בבית־המדרש החדש. חידוש הנהיג ליבוש רוזנברג ב„חדר״ שלו: שעה אחת ביום הוקדשה לכתיבה ביידיש מתוך אגרון (בריוונשטעלער). בבית בו הוא גר, היתה גם חנותו למכירת צרכי סנדלרות.

אברהם ליפשיץ — התחיל במלמדות בשנת תר״ע (1910) בערך והמשיך בה עד למלחמת־העולם הראשונה. בהתחלת המלחמה גורש ע״י הרוסים לסיביר (חשדו בו בריגול לטובת גר־מניה). הוא חזר אחרי המלחמה והיגר לאמריקה. גר בשוק בביתו של שמעון דוד שמיגה.

איצ׳יה מארגל — רק „זמן״ אחד (6 חד־שים. בקיץ שנת תרע״א—1911) היה מלמד. גר ברחוב היהודי ע״י הגשר בבית שהיה משותף

לפיבל בודה ולאבוש ליברמן. היתה לו גם חנות קטנה לסחורות מנופקטורה (שבה עסקה אשתו, דבורה, שנקראה „דבורה איצ'ה'יעס") בשוק, בבית הקטן, שהיה שייך לאברהם מלאוה.

„בינם מלאך" (שמו היה בינם גאלנט והוא נקרא „מלאך" ע"ש חותנו חיים יוסף גארליק, שנקרא „דער הויכער מלאך" — המלאך הגבוה. עיר־מוצאו — מלאוה) — עסק במלמדות אחרי מלחמת־העולם הראשונה ועד שנתמנה לשמש בבית־המדרש החדש. גר בשוק החדש בבית בוקאט.

ד. מלמדי גמרא ותוספת

ה„חדרים" של המלמדים הנזכרים להלן, היו ה„חדרים" הגבוהים ביותר בשרפץ. ב„חד־רים" האלה למדו התלמידים „פושעט גמרא" (גמרא פשוטה, בלי תוספות) ו„שיעור" (גמרא עם תוספות) וגם עיינו קצת במפרשים אחרים: מהרש"א, מהרש"ל ומהר"ם. כמו כן למדו גמרא לבדם, בלי עזרת הרבי (לימוד כזה היה נקרא „ליינען". כנראה, משום שלמדו „אליין" — לבד). מחוץ לזה למדו בכל שבוע את פרשת השבוע וגם קצת נ"ך.

פסח טץ (דודו של נחום טץ) — היה בעל חנות־מכולת (בעיקר — שמרים, הוא מכר שמ־רים לכל החנויות בעיר) בהתחלת הרחוב היהו־די, בבית באגנר (אח"כ — בית קלמנוביץ). כשהעסקים התמעטו, נעשה מלמד לנערים, שאחרי בר־מצוה (למדו אצלו רק 6 תלמידים). גר ברחוב היהודי ע"י הגשר בביתו של יש־ראל'טיה ליבסון (אביהם של מאיר'יה ונפתלי ליבסון. אח"כ — בית מיונצ'יק).

אברהם טץ (אביו של שמואל יצחק טץ) — היה שוחט בכפרים בסביבת שרפץ. לעת זקנתו, נעשה מלמד לנערים שאחרי בר־מצוה. אברהם טץ לימד לתלמידיו גם קצת כתיבה. גר ברחוב ה„מקוה" בבית שמואל שאמפן (שנקרא „שמואל נגיד").

אברהם אהרן (שם משפחתו בורשטין) — גר ברחוב פארה (פארסקה) בבית דיקאנט ואח"כ — בשוק, בבית שחלק ממנו נחל בירו־שה מאביו שמחה בינם, שנקרא „דער הויכער בינם" (בינם הגבוה), או „בינם עסיקמאכער" (בינם עושה חומץ). בימי חיי אשתו היתה לו, לאברהם אהרן, חנות מכולת, שאשתו עסקה בה.

„משה'יה קארמעלקע'יעס" שמו היה משה דאנציגר) — גר על ה„ולדקי" (וליקעס) בבית קטן ליד יהודה ברוך סקורניק ואח"כ — ברחוב פארה בבית שנשאר לו ולגיסו אברהם דיקאן בירושה מאביו.

שלושה חידושים הנהיג משה'יה קארמעל־קע'יעס ב„חדר" שלו: א) אצלו למדו רק 6 תלמידים, ב) התלמידים באו ל„חדר" בשעה 9 אחרי שהתפללו ואכלו ארוחת־בוקר בבית וג) לימוד נ"ך תפס מקום מכובד בתכנית הלי־מודים. גם למשה'יה קארמעלקע'יעס היתה פרנסה שניה: אשתו היתה קונה בימי־השוק ביצים, חמאה ועופות בשביל סוחר במסחר זה. משה'יה קארמעלקע'יעס בעל־מום היה וחולני (התהלך בקושי בביתו כשגבו כפוף והוא נשען על מקלו). הוא נפטר בדמי־ימיו בשנת תרע"ו (1916).

שני המלמדים הראשונים שהזכרתי כאן, שימשו במלמדות בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה. המלמד השלישי התחיל ללמד בסוף המאה שעברה והמשיך במאה הנוכחית והמלמד הרביעי התחיל ללמד במחצית העשור הראשון למאה הנוכחית.

*

בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה היו בשרפץ שני מלמדים שלימדו גמרא, תוס־פות ומפרשים אחרים לבחורים בני 15—16. האחד היה יעקב אהרן גולדשטין (אחיו של משה גולדשטין, עשיר־העיר), חיגר בשתי רגליו, שהיה גר ברחוב היהודי בביתו של ברוך קא־ננברנד. והשני היה משה אהרן סגי־נהור (חותנו של חיים מינץ), עיור בשתי עיניו (לפי עדות תלמידיו ידע משה אהרן בעל פה כל סוגיא שלמדו, גם הגמרא וגם המפרשים). הוא גר בשוק החדש בביתו של יצחק ליב פודסקוק

(חותנו של איזיק ניימן, שנחל אח״כ את הבית בירושה).

אם כי הלימודים התקיימו בדירותיהם של המלמדים, לא נקראו, בכל זאת, „חדרים". כי גיל התלמידים ורמת הלימודים היו גבוהים בהרבה מאלה שב„חדר".

ה. „תלמוד־תורה"

נוסף ל„חדרים", היה קיים בשרפץ — כמו בכל קהילות־ישראל — מוסד חינוכי בשם „תלמוד־תורה", ז. א., „חדר" בשביל ילדים עניים, שהוריהם לא יכלו לשלם שכר־לימוד. ההוצאות של ה„תלמוד תורה" היו מתכסות ע״י הקהילה וע״י תשלומים חדשיים של תומכים שונים וועד של כמה אנשים היה דואג לקיום המוסד ולכל מחסורו. כרגיל, היו תלמידי ה„תל־מוד־תורה" מפסיקים את לימודיהם בגיל צעיר, כי הוריהם היו שולחים אותם לעבוד, או ללמוד מקצוע כדי לעזור בפרנסת הבית. משום כך היו מלמדים ב„תלמוד־תורה" רק את הלימודים שבשתי הדרגות הראשונות של ה„חדר": א״ב, „עברי", חומש ונביאים ראשונים.

בשנות התשעים למאה שעברה, לא היה קיים „חדר" מיוחד של „תלמוד־תורה". אלא הילדים העניים למדו ב„חדרים" ביחד עם כל הילדים וחברת „תלמוד־תורה" שילמה בעדם שכר־לימוד. משה מינץ (אביהם של ליב, חיים ומרדכי הירש מינץ), שמואל דוד מלאוה (אביהם של פנחס ואברהם מלאוה) ואחרים היו גבאי־החברה. בדירתו של משה מינץ (גר בשוק בבית משה ז׳אֶלינובסקי) היה מתפלל בשבתות ובחגים „מנין" של חברת „תלמוד־תורה". הכ־נסות ה„מנין" היו מוקדשות לטובת החברה.

בשנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה היה קיים „חדר" מיוחד ל„תלמוד־תורה". ה„חדר" הזה היה בבית שע״י ה„מקוה", בית שמואל שמפן. באותו הבית היה גם ה„הכנסת אורחים").

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, כשנוסד ה„חדר — יסודי התורה" (ראה להלן), הוכנסו בו גם הילדים העניים שלמדו מקודם ב„תלמוד־תורה". והקהילה שיל־מה בעדם שכר־לימוד ל„חדר" החדש.

אברהם פריד (ירושלמי) — שהיה אז נציג „אגודת־ציון" בועד־הקהילה הזמני — יצא בטענה, שהקהילה אינה צריכה לשלם בעד לימוד גמרא לכל הילדים העניים, כי ידוע מראש, שהם לא ימשיכו בלימודם. גמרא צריכים ללמוד — כך טען א. פריד — רק הילדים המוכשרים ביותר מבין הילדים העניים; אלה אולי ימשיכו בלימוד גמרא. אבל רובם של היל־דים העניים צריכים ללמוד: „עברי", חומש ורש״י, נ״ך, כתיבה וחשבון ורק בעד הלימודים האלה צריכה הקהילה לשלם.

ולפי דרישתו ויזמתו של אברהם פריד נפתח מחדש „חדר" מיוחד ל„תלמוד־תורה" (לילדים עניים). וה„חדר" החדש לא היה בחדר צר ואפל של רבי עני שבעניים ובעל־מום, כי אם בדירה גדולה ומרווחת, בהתחלת הרחוב הפלוצקי, בחצרו של משה אֶלשטיין (בבית שבו היה קודם המטבח הזול). נוסף ללימודי־קודש, למדו שם הילדים כתיבה וחשבון, המורה היתה בילה גרוסמן. וצבי מלובנצ׳יק היה מאמן את הילדים (שלא על מנת לקבל פרס) בתרגילי סדר ובאימוני־ספורט.

את הוצאות החזקת ה„תלמוד־תורה" כיסתה הקהילה. בועד של המוסד היו: אברהם פריד מאיר צפרים, יעקב שמעון רוזנפלד ואחרים. אולם בעיקר טיפלה ב„תלמוד־תורה" — „אגו־דת־ציון" והיו״ר שלה הח׳ פריד, שהיה דואג לקיום המוסד ולכל מחסוריו.

בדו״ח של שליח ה„ג׳וינט" למחוז הפלוצקי מחודש נובמבר 1920 כתוב, שבשרפץ נמצא „תלמוד־תורה", שלומדים בו 60 ילדים

אחרי שהח׳ ירושלמי עלה ארצה בהתחלת שנת 1921, נחלש ה„תלמוד־תורה" ונסגר. במשך זמן קצר התגורר ה„תלמוד־תורה" ב„עז־רת נשים" של בית־המדרש הישן. ואח״כ שוב הוכנסו ילדי ה„תלמוד־תורה" ל„חדר — יסודי התורה" והקהילה שילמה בעדם שכר־לימוד.

מורים ותלמידים מה„פאֶנסיה" היהודית

מימין לשמאל:
שורה ראשונה יושבים: שרה קלין, יורקביץ׳, טובה לאֶלונק
שורה שניה — מורים: גולדברג, איקע (רבקה) טץ, קלרה זיכמן
שורה שלישית עומדות: רוז׳ה לאֶלונק, מינדל פודסקוץ׳

כתה ב„פאֶנסיה" היהודית

מימין לשמאל: שורה ראשונה יושבות: לאה קונסקובלסקי, פראדל גולדשטין, טובה קופלביץ׳, אסתר ולוקה, צירל ברגזון, שרה סמולינסקי, חנה גונגולה, קוניץ
שורה שניה — מורים: יעקב בכרך, לאה׳צ׳ע פוגל (קופלביץ׳), סאלק גרפינקל, ריך, קורז׳אֶן, רייזקה קראַטושינסקה
שורה שלישית עומדות: —, —, —, צירל צ׳רקה, שרה דבורה סקורניק, דבורה בלומן, זושה בלומן, סוכאצ׳בסקי (לא משרפץ), טובה לנצ׳נר, —, שרה גוטליבובסקי

בהתחלת שנות השלושים (בשנת 1933 בער־רך) הוקם ברחוב גורנה, מאחורי ה„קאַמניצה", בית־חומה ל„הכנסת אורחים". בבית הזה הוקצו שני חדרים ל„תלמוד־תורה". הובאו שני „מחנ־כים", שגמרו את הסמינר של „אגודת ישראל" בגרודנה — אליעזר שניפר וקמחי — והם היו המלמדים ב„תלמוד־תורה". בתקופה ההיא למדו ב„תלמוד תורה" כ־70 ילדים. יו"ר הועד של ה„תלמוד־תורה" היה אז הרב ר' יהושע השל דוד גולדשלק, אח"כ היה יו"ר הועד הרשל מוטיל, אחד מחברי הועד היה איצ'ה אַש.

ז. „חדר — יסודי התורה"

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, נשתנו רבים מסדרי החיים של יהודי פולין. רוח פרוגרסיבית, שחדרה לתוך ערי פו־לין ועיירותיה, הרסה הרבה מנהגים ומסורות שבחיי יהודים והקימה אחרים תחתיהם. בין התמורות שחלו בתקופה ההיא, חלה גם שקיעת ה„חדר" המסורתי, הפרטי. מוסדות לחינוך מו־דרני, ציבורי בשם „יסודי התורה", קמו אז בהרר־בה ערים בפולין וגם בשרפץ קם מוסד כזה. המוסד החינוכי הציבורי הזה — ה„חדר" „יסודי התורה" — בלע לתוכו כמעט את כל ה„חדרים" הפרטיים (רק „חדרים" פרטיים מע־טים נשארו לפליטה) ביחד עם המלמדים, שלימדו מעתה ב„חדר" החדש והיו לפקידי־המוסד. נוסף ללימודי־קודש, למדו התלמידים ב„יסודי התו־רה" גם עברית וגם לימודי־חול. לימודי־החול נלמדו ע"י מורים מוסמכים ולפיכך היו התל־מידים פטורים מלבקר בבית־הספר הממלכתי. ה„חדר" „יסודי התורה" התנהל ע"י ועד, שדאג לכל סדרי ה„חדר": למנהל, למלמדים ולמורים; לקבלת תלמידים, לגביית שכר־לימוד ולתשלום לעובדים וכן לכל שאר הענינים של המוסד.

מייסדי „יסודי התורה" היו: נחום טץ, מיכל קופלוביץ', יודל רבינוביץ (מוצאו משרפץ, גר בלודז', בשנות המלחמה גר בשרפץ) ואחרים. הם היו גם חברי הועד הראשון, מיכל קופלו־ביץ' היה יו"ר ויודל רבינוביץ' היה גזבר המו־סד. „חדר — יסודי התורה" נוסד בשנת 1916 בערך.

מובן, שבמשך השנים התחלפו הרבה וע־דים. באחד הועדים האחרונים, בשנות השלושים, היו החברים דלהלן: שמעון ואפל (חתנו של אברהם גלאזר), אפרים זילברברג (חתנו של הרש משה קאנגברנד), שמעון פאַטריקוס (חתנו של אברהם שוחט), ליבל פיאַטריקובסקי (חתנו של נחום טץ) ואחרים.

בראש חבר המלמדים והמורים עמד מנהל. במשך הזמן התחלפו מנהלים שונים. במשך זמן מסויים היה המנהל יחיאל ליזר ריזפאַדאַר משראַנסק (שראַנצק). אחריו היה המנהל אליהו מאיר שליפר (חתנו של חיים ברגזון).

בין המלמדים ב„יסודי התורה" היו המלמ־דים הקודמים של ה„חדרים" הפרטיים (הנזכרים לעיל). וגם מלמדים חדשים, כגון: יעקל (ממלאוה. גמרא), אברהם וולף מארגל (מפלוצק. חומש), חיים קארפה (מכפר טלוכובקה. חומש), יחיאל ליזר ריזפדר (משראַנצק. גמרא), אליהו מאיר שליפר (נ"ך וגמרא).

המורה הראשון לעברית היה ירחמיאל וינ־גרטן (כיום באמריקה). אחריו היה מורה לעב־רית אשר ואַטמן (מהכפר סקוילנה. בעלה של צאַרל ברגזון).

המורה הראשון ללימודי־חול היה ישראל יעקב כהן (מפלונסק) ואחריו — הרשל טורקל־טוב (מגיישטט). הם היו — כל אחד בזמנו — מורים יחידים לכל המקצועות. אחרי יסוד ביה"ס „תרבות" (במחצית הראשונה לשנות השלושים), כשהיה חשש שהורים מסויימים (לא מן האדוקים ביותר) יוציאו את ילדיהם מ„יסודי־התורה" ויכניסום ל„תרבות", הוכנסה רפורמה גדולה ב„יסודי־התורה". הובאו שלושה מבוגרי הסמינר של „אגודת ישראל" בגרודנה (הם נק־ראו „מחנכים", היו לבושים אירופית ונעדרי זקנים). הזכרנו לעיל ששניים מה„מחנכים" לימדו ב„תלמוד תורה" ואחד — אברהם יפה — לימד ב„יסודי התורה". המחנכים לימדו לפי שיטה מודרנית וגם ערכו הצגות ביומי־דפגרא.

נוסף על כך נתקבלו מורים מוסמכים ללימודי־חול, שמעתה הוקצו להם כל השעות של אחר הצהרים ואלה המורים, שאף הם לימדו ב„יסודי התורה": שמואל'יק ולוקה, דוד מניאמצ'בקה, האחיות קארולה, מאניה ופאלה צ'רנוצ'פקה וחיה קאנאנבראנד. במשך זמן מסויים לימד גם מ:רה בשם משה גולומב (פלונסק־מלאוה).

ה„חדר" „יסודי־התורה" היה ברחוב היהודי בבית ליטוינסקי (מול בית־הכנסת). בשנת 1938 עבר ה„חדר" — מחמת מצבו הכספי החמור — ל„שטיבל" דגור, שהיה אז בחצר ביתו של אהרן ליפקה.

ה„חדר" „יסודי־התורה" עמד תחת השפעת „אגודת ישראל".

בדו"ח על מוסדות־החינוך בשרפץ הנתמכים ע"י ה„ג'וינט", שנמסר בשנת 1938, נמצא בין השאר המוסד „יסודי התורה", שבו לומדים 185 תלמידים.

(2) בית־המדרש

אחרי גמרם את חוק לימודם ב„חדר", היו הילדים ממשיכים ללמוד — אלה שרצו להמשיך, או הוריהם רצו שימשיכו — בבית־המדרש. הלימוד בביהמ"ד היה לימוד חפשי, בלי משטר, בלי משמעת ובלי השגחה של מי שהוא. הבחורים המבוגרים שלמדו בביהמ"ד היו, כאילו, משגיחים על הצעירים, שרק עברו את מפתן ביהמ"ד. אבל ההשגחה הזאת היתה השגחה מתוך התנדבות, השגחה שלא חייבה, לא את המשגיח ולא את הנתון להשגחה. ורק מי שרצה באמת ללמוד, למד והתקדם בלימודו גם בביהמ"ד.

כך היה גם בשרפץ. ילד שגמר את ה„חדר" של אברהם אהרן בורשטין, או של משה'יה קארמעלקע'יעס ומאוחר יותר — את „חדר — יסודי־התורה" ורצה להמשיך בלימודו, לא מצא לפניו מקום, בלתי אם בבית־המדרש הישן (מעטים למדו בביהמ"ד החדש). יחידים ביקשו מאת אחד הלומדים הידועים בעיר, הקובעים עתים לתורה, כגון: יהושע גולדמן, בינם ויסמאל, דוד נוח זילברברג, ליבל קראמרז', אליהו מאיר שליפר ואחרים והם נענו להורים ולימדו לבניהם — מי שלא על מנת לקבל פרס ומי על מנת לקבל פרס — שיעור של שעה, או שעתיים ביום בגמרא ומפרשים. היו הורים ששלחו את בניהם ל„ישיבה" המפורסמת בגור, או ל„ישיבה" אחרת. אולם גם אלה וגם אלה רק מעטים היו. ורוב הילדים שרצו להמשיך בלימודם אחרי עזבם את ה„חדר", למדו בביהמ"ד הישן, שהיה הומה כל היום מקול תורה וקול תפילה.

שעות הלימודים בבית־המדרש נמשכו מעלות השחר עד שעה מאוחרת בערב. בשעת בוקר מוקדמת — ובחורף עוד לפנות בוקר — באו לביהמ"ד הלומדים הראשונים: בחורים, נערים, שרק עזבו את ה„חדר" וגם „בעלי־בתים". באותה שעה באו גם המתפללים הראשונים, שבגלל השעה המוקדמת התחילו באמירת תהלים. הלומדים התחילו בלימודיהם והמתפללים — בתפילותיהם ובינתיים התרבו הבאים: אלה ללמוד ואלה להתפלל וביהמ"ד התמלא קול תורה וקול תפילה. הבחורים למדו, אם ביחידות ואם בזוגות. כך למדו גם הנערים. ויש שבחור, או אחד הלומדים המבוגרים, לימד שעור לשניים, או לשלושה נערים. הלימודים בביהמ"ד היו: גמרא, תוספות ומפרשים אחרים, הכל לפי גילו, ידיעתו ותפיסתו של הלומד. חומש ונ"ך כמעט שלא נלמדו ע"י הבחורים והנערים (רק מעטים, בחורים „מתמשכלים", למדו נ"ך בביהמ"ד והם בחרו בלימוד זה שעה שקטה, שעה שאין רבים מצויים במקום). הלימודים נמשכו עד לפני שעה עשר. אז התפללו הבחורים והנערים (מובן שברכת התורה, הברכות וקריאת־שמע ברכו וקראו בבוקר), לפעמים עם ה„מנין" האחרון ולפעמים בלי „מנין" והלכו הביתה לאכול ארוחת־הבוקר.

בשעה 12 בערך חזרו חלק מהבחורים והבחורונים לביהמ"ד. אלה מהם שעזרו להוריהם בחנויותיהם, עסקו רק בבוקר ובערב בתורה, ובשאר שעות היום עסקו בסחורה. בשעות האלה כשאנשים צדדיים, מבוגרים, לא נמצאו בביהמ"ד,

היה משטר־הלימודים רופף במקצת. קצת למדו, קצת שוחחו וקצת השתובבו. ובשעה 3 הלכו הביתה לארוחת־הצהרים.

בשעה 5 בערך חזרו שוב לביהמ״ד. בקיץ למדו מספר שעות עד לתפילת־מנחה ובזה גמרו רובם, את יום־לימודם. רק יחידים, מתמידים, למדו בימות־הקיץ אחרי תפלת מעריב. ולהיפך בחורף. בחורף היו שעות־הלימודים הטובות ביותר, השעות שאחרי תפלת־מעריב. בשעות אלה, כששני התנורים הגדולים המוסקים הפיקו חום נעים ועששיות ה״בליץ״ (עששיות־נפט גדולות התלויות מעל השולחנות) הפיצו אור בהיר על פני ביהמ״ד וסביב כל השולחנות ישבו נערים ובחורים, מבוגרים וזקנים ולמדו תורה בקול רם (בבוקר הפריעו לזה המתפללים) ובניגון מתאים — אז היה מתעורר בלבו של כל אחד חשק רב ללמוד והיה לומד מתוך רצון עז עד שעה מאוחרת בערב.

חלק מהנערים — וגם מהבחורים — למדו בשעות שאחרי הצהרים לימודי־חול (רוסית, פולנית, עברית וחשבון) אצל המורים ליב׳ל אטלס, שמעון גאָלברד, או שלמה פינברג. אלה איחרו במקצת לבוא לפנות ערב לביהמ״ד.

בשנים קודמות היה נהוג שבליל ששי (אור ליום ששי) היו הבחורים לומדים ״משמר״, ז.א., הם היו לומדים כל אותו הלילה. באמצע הלימוד היו מפסיקים, היו שולחים את הנערים למאפיה קרובה לקנות לחמניות חמות, היו מרתיחים תה, דגים מלוחים הכינו מבעוד ערב — וכך היו סועדים את לבם בצותא מתוך שמחה ומתוך אהבה, אחווה וריעות. בשביל הבחורונים, הטירונים בחיי ביהמ״ד, היה ״ליל־שימורים״ כזה חוויה גדולה, שנשמרה בלבם ובזכרונם ימים רבים.

(3) ה״י ש י ב ה״

מוסד חינוכי דתי גבוה מה״חדר״, היתה ה״ישיבה״. ברוב הערים לא היתה קיימת ״ישיבה״, ונערים, שגם הם וגם הוריהם רצו שהם ימשיכו בלימוד־תורה אחרי ה״חדר״, היו גולים למקום־תורה, לעיר שבה היתה קיימת ״ישיבה״ ושם היו ממשיכים בלימוד־תורה — גמרא, תוספות, מהרש״א, מהרש״ל, מהר״ם ושאר מפרשים — בקיימם, עפ״ר, את המשנה: ״פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל״ (אבות ו׳, ד׳).

בשרפץ לא היתה ״ישיבה״. ובגלל הקושי הרב וההוצאה המרובה שהיו כרוכות בשליחות בן ל״ישיבה״ בעיר רחוקה — הרשו לעצמם דבר כזה הורים מעטים בלבד.

א. ״ישיבת בית־יוסף״

באמצע שנות השלושים נוסדה בשרפץ ״ישיבה״ בשם ״בית־יוסף״. ה״ישיבה״ נוסדה ע״י שני בחורים מ״ישיבת נובהרדוק״, שבאו לשרפץ על דעת עצמם ובכוונה תחילה ויחידה להגדיל תורה ולהאדירה. כמו כל הבחורים מ״ישיבות״־ליטא, היו גם שני הבחורים האלה לבושים אירופית ופניהם — בלי זקן ובלי פאות. וחסידי שרפץ, עם כל הערצתם לשני הבחורים המתמסרים להפצת ידיעת התורה, תמהו והשתוממו ל״הילוך״ שלהם...

עשרות רבות מנערי שרפץ למדו ב״ישיבת בית־יוסף״. גם מערי הסביבה באו תלמידים, הם למדו ב״ישיבה״ וגם סודרו באוכל (אכלו ״ימים״ בבתים שונים) ולינה. הלימודים התקיימו בבית־המדרש הישן ושני הבחורים הנ״ל היו המנהלים, המחנכים וגם המלמדים של ה״ישיבה״. גבאי בית־המדרש הישן — שמואל יצחק טץ, שמואל משה קאנגברנה, ליבל קראַמרז׳ ואחרים — התעניינו ב״ישיבה״ ותמכו בה. הלימוד ב״ישיבת בית־יוסף״ היה חינם אין כסף.

ב. ״ישיבה קטנה״

באותו הזמן שהתקיימה בשרפץ ״ישיבת בית־יוסף״, התקיימה גם ״ישיבה״ שניה בשם ״ישיבה קטנה״. ה״ישיבה״ הזאת, כשמה כן

היא, היא היתה קטנה מ„ישיבת בית־יוסף" — למדו בה כשלושים נערים. אבל רק בכמות היתה קטנה מה„ישיבה" הראשונה, באיכות היתה גדולה ממנה.

ה„ישיבה הקטנה" היתה בביתו של יהושע פופובסקי (חתנו של דוד קלינמן [שנקרא „חאַ־בער"] מורה־הוראה בשרפץ. מוצאו מניישטט, גר בבית חותנו). יהושע — אברך תלמיד חכם, חסיד ובעל מידות תרומיות — היה ראש ה„ישי־בה" ומגיד־השעורים. הלימוד ב„ישיבה הקטנה" היה בתשלום.

בדו"ח על מוסדות־החינוך בשרפץ, הנת־מכים על ידי ה„ג'וינט", שנמסר בשנת 1938, נמצא בין השאר, המוסד „ישיבה קטנה", שבו לומדים 77 תלמידים. לפי מספר התלמידים ולפי תכנו של הדו"ח מתקבל על הדעת, שיש כאן טעות בשם, ובמקום „ישיבה קטנה" צ"ל „ישיבת בית יוסף".

2. חינוך מודרני

(1). בית־הספר של ריבאק

בית־הספר היהודי הראשון בשרפץ, היה ביה"ס של ריבאק (לא שרפצאי). ביה"ס נפתח בהתחלת שנות השמונים למאה שעברה ולמדו בו — בשעות שונות — גם בנים וגם בנות. הבנות — בגיל הרגיל של בי"ס — למדו בש־עות הרגילות, לפני הצהרים. והבנים, שהיו למעלה מגיל בר־המצוה ואחרי גמרם את חוק־לימודם ב„חדר", למדו אחה"צ. בחלקם — למדו כל היום בביהמ"ד ורק בשעת בין־השמשות, בשעה שאינה לא יום ולא לילה, למדו לימודי־חול. ובחלקם — עזרו להוריהם במסחר, או במלאכה ושעה־שעתיים על פי־רוב אחה"צ — הקדישו ללימודים. הלימודים היו: רוסית, פו־לנית, גרמנית וחשבון. יידיש לא לימד המורה ריבאַק לתלמידיו וגם לא דיבר אתם יידיש. הוא דיבר בשפה אותה לימד אותה שעה, או דיבר רוסית.

בית־הספר היה בשוק, בביתו של שמחה בינם בורשטין (שנקרא „בינם עסיקמאַכער" [עושה־חומץ], או „דער הויכער בינם [בינם הגבוה]).

בית־הספר של ריבאק התקיים מספר שנים. אח"כ נתקבל ריבאַק למורה בבי"ס ממשלתי ונשלח להורות בעיר אחרת.

(2). בית־הספר של אטלס

בית־הספר של ליב'ל אטלס נפתח אחרי סגירתו של ביה"ס הקודם, באמצע שנות השמו־נים למאה שעברה. בית הספר הזה, שהיה בחדר מיוחד בדירתו, היה מרוהט בספסלים מיוחדים, ובו למדו בנים ובנות ובאותו הסדר כמו בביה"ס הקודם. ההבדל היה בתכנית ובשפת הלימודים; נוסף ללימודים שבביה"ס הקודם, נלמדו כאן גם עברית ויידיש ושפת־הלימודים היתה יידיש.

בית־הספר של אטלס התקיים עד סמוך למלחמת־העולם הראשונה.

ביה"ס היה בהתחלת הרחוב היהודי, בביתו של באגנר (אח"כ — בית קלמנוביץ').

(3). בית־הספר של מינץ

עמדה חשובה בחינוך הנוער בשרפץ, תפס ביה"ס לבנים של מרדכי הירש מינץ. בבית־ספרו של מינץ נלמדו לימודים עבריים ולימו־דים כלליים, אולם הדגש הושם על הלימודים העבריים: תנ"ך, היסטוריה יהודית והשפה העברית (מאוחר יותר — גם מעט גמרא). בביה"ס הזה למדו רק ילדים של הורים פרוג־רסיביים, מודרניים. בשנים הראשונות לקיומו, נקרא בית־ספרו של מינץ „חדר מתוקן". כך היה נקרא בפי אוהדיו, אולם מתנגדיו קראו לו „חדר מסוכן" (כידוע, אין בהברה האשכנזית הבדל בביטוי בין „מתוקן" ל„מסוכן")... ביה"ס של מינץ הקים נוער לאומי, ציוני ויודע עברית, וממנו עלתה והתפתחה התנועה הציונית בעיר.

בהתחלה היה מינץ המורה היחידי בבית־ספרו, שלמדו בו רק 12 תלמידים. במשך השנים התפתח ביה"ס וגדל, נפתחו בו כמה כיתות

ונתקבלו מורים לעזרה לבעל ביה״ס. המורים שהורו בבית־ספרו של מינץ היו (בשנים שונות): ישראל יעקב כהן (מוצאו מפלונסק, הורה בבית הספר אחרי שיצא מהשותפות של ה„סקלאד אַפּטאַצ׳ני״ [מחסן רפואי]. עבר אח״כ לפלוצק, שם היה מורה בגימנסיה היהודית), רוזנבלום (מפלוצק, חזר לפלוצק) וריכאַלד (אחרי חיסול ה„חדר המתוקן״ שלו. ר׳ הלאה). אלה היו המורים ללימודים עבריים. מורים לגמרא היו: דוד נח זלברברג, בונם ויסמאַל ואח״כ — מינץ בעצמו. מורים ללימודים כלליים היו: מר דאַמבסקי (המורה של ביה״ס הממלכתי הרוסי) והגב׳ ליצ׳ה (לאה) פוגל (בתו ההורגת של קופלוביץ׳).

בהתחלה היתה שפת־הלימודים בבית־ספרו של מינץ — יידיש ללימודים עבריים ורוסית ללימודים כלליים. אח״כ נלמדו כל הלימודים — מחוץ לשפות זרות — בעברית.

ביה״ס היה ברחוב הקטן שע״י ה„קאַמניצה״ בביתו הפרטי של מינץ, שנחל בירושה מאת הורי אשתו. מאוחר יותר היה ביה״ס בשוק החדש, בביתו של אהרן צ׳רנוצ׳פקה.

ביה״ס של מרדכי הירש מינץ התקיים החל מהמחצית הראשונה של שנות התשעים למאה שעברה, עד לשנת 1922, השנה בה נסעה משפחת מינץ לאמריקה.

(4). „חדר מתוקן״

בשנת 1910 בערך פתח בשרפץ מורה בשם ריכאַלד (לא שרפצאי) בית־ספר מודרני בשם „חדר מתוקן״ (שהחרדים קראו לו „חדר מסוכן״). ביה״ס היה ברחוב היהודי בבית ליטוינסקי. בית־הספר הזה התקיים זמן קצר בלבד. ה„חדר המתוקן״ היה יותר מודרני ופחות מסורתי מביה״ס של מינץ. ובשרפץ לא נמצאו — בזמן ההוא — די תומכים בו והוא התחסל מהר. כאמור לעיל, נתקבל ריכאַלד כמורה בביה״ס של מינץ.

(5). בית־ספר „יבנה״

במחצית הראשונה של שנות העשרים התקיים בשרפץ בית־ספר בשם „יבנה״, שנוסד ע״י „המזרחי״. ביה״ס „יבנה״ היה מסונף לרשת הארצית של בתי הספר של „המזרחי״ בשם „יבנה״. ביה״ס הזה העסיק ארבעה מורים, שניים ללימודים עבריים ושניים ללימודים כלליים. ואלה הם: הירש קריסטל (כיום בארץ. צבי אלגביש) לימד „עברי״ (קריאה) והשפה העברית, מאיר זאב גלאסמן (מוצאו מורשה) — תנ״ך והיסטוריה עברית, יוסף פראשניצקי — חשבון והשפה הפולנית ועזריאל שמפן — גיאוגרפיה והיסטוריה פולנית. מנהל ביה״ס היה הירש קריסטל. כל הלימודים, פרט לשפה הפולנית, נלמדו בעברית. ביה״ס היה במעון של „המזרחי״, בשוק החדש בביתה של הגב׳ פודסקוץ׳ (בחצר של בית בוקאַט).

בית־הספר „יבנה״ התקיים זמן מועט בלבד; הוא נסגר בגלל קשיים כספיים.

(6). בית־הספר „תרבות״

עשר שנים עברו מאז נסגר בית־ספרו של מרדכי הירש מינץ. במשך השנים האלו לא היה קיים בשרפץ (פרט לביה״ס „יבנה״ שהיה קיים, כאמור, זמן קצר בלבד) מוסד חינוכי, שימזג בתוכו לימודים יהודיים עם לימודים כלליים. היו קיימים, אמנם, שני בתי״ס לילדים יהודים: א) „חדר — יסודי־התורה״, ב) „ביה״ס הממלכתי לילדים יהודיים״. אולם בראשון עמדו הלימודים הכלליים בשפל המדרגה ובשני היה ללימודים היהודיים ערך אפסי וכך יצא שהורים, אשר לא רצו לוותר על לימודי היהדות ושלחו את בניהם ל„יסודי־התורה״, הפסידו את הלימודים הכלליים. והורים שלא רצו לוותר על חינוך כללי לבניהם ושלחו אותם לביה״ס הממלכתי הנ״ל, גדלו בניהם והתחנכו ללא חינוך יהודי, לא דתי ולא לאומי.

כדבר בעתו היתה, איפוא, פתיחת בית־הספר „תרבות״, בי״ס שהקנה לתלמידיו חינוך

יהודי מסורתי־לאומי ביחד עם לימודים כלליים מקיפים. רבים היו ההורים שציפו לבי״ס כזה. הם קיבלו בשמחה את הבשורה על פתיחת ביה״ס „תרבות״ ושלחו את בניהם ללמוד בו תורה ודעת.

בית־הספר „תרבות״ נוסד בשנת 1931. באותה השנה נפתח גן־ילדים בשם „תרבות״ ברחוב היהודי בבית, שבחצרו של יוסף ואסולק (הבית נמכר למשה לאסמן ולישראל בארקו). בהמשך הזמן, כשנפתחו הכיתות הראשונות של ביה״ס והמקום נעשה צר מהכיל את כל התלמידים שהתדפקו על דלתותיו ודירה מתאימה לצרכי ביה״ס לא נמצאה, החליט הועד לבנות בית מיוחד לצורך זה. נוסד ועד־בנין, שהתחיל בפעולה. אחרי מאמצים רבים ובעזרת יוצאי שרפץ באמריקה, עלה בידי הועד לרכוש מגרש (ברחוב סטודולנה, אח״כ שונה לנארוטוביצ׳ה) ולהקים עליו בנין יפה בן שתי קומות שסיפק את כל צרכי בית־הספר. בינתיים, עד שהוקם הבנין, עבר ביה״ס ממקומו הקודם לדירה גדולה ברחוב הפלוצקי, אחרי בית קוז׳ולק. ובשנת 1935, כשנגמר הבנין, נכנס ביה״ס לביתו החדש, הגדול והמרווח.

המפעל הכביר הזה — בית־הספר העברי והבנין שהוקם בשבילו — היה מפעל יחידי במינו בכל ערי הסביבה. אמנם ייסוד ביה״ס והחזקתו והקמת הבנין עלה להם, לעסקנים ולפעילים, בקשיים אין ספור ובהתאמצות שאין לשער. אולם הם יכלו להתברך, שהקימו מפעל שהוא לתפארת ליהודי שרפץ, מפעל שתהילתו מסופרת בכל ערי הסביבה.

בועדת הבנין של ביה״ס „תרבות״ השתתפו: ישעיהו פרידמן — יו״ר, משה באַלט — מזכיר, ברוך אטלס, האַנה אטלס, דוד ברגזון, אברהם גרודה, נאַשה גרודה, יהודה ויסרוזה, אברהם ז׳אביצקי, יסכה קוניץ (כהן), צבי מלובנצ׳יק, ישראל סמולנסקי, חיים סקורקה, שלמה קוטנר, יצחק קלינמן והרשל רוטנברג (חתנה של אסתר רחל שמפן).

שבע כיתות היו בביה״ס „תרבות״ ובהן למדו למעלה ממאתיים תלמידים (ביחד עם גן־הילדים ובי״ס־הערב שהתקיימו לידו — כ־300 תלמידים). פרט למקצועות הפולניים, נלמדו כל הלימודים בעברית. בשעורים של לימודי קודש חבשו הילדים כובעים. כל התלמידים לבשו תלבושת אחידה בצבע כחול־כהה וחבשו כובע, או ברט (הבנות) כחול־כהה ומסביב, בתפר, פתיל תכלת וסמל ביה״ס על הכובע.

בדו״ח על מוסדות־החינוך בשרפץ הנתמכים ע״י ה„ג׳וינט״, שנמסר בשנת 1938, נמצא בין השאר: בית־ספר יסודי „תרבות״ — 195 תלמידים, גן־ילדים „תרבות״ — 52 תלמידים, בי״ס־ערב „תרבות״ — 30 תלמידים.

במכתב מאת ועדת הבנין ומאת הועד וההנהלה של ביה״ס „תרבות״ אל ועד יוצאי שרפץ באמריקה, שנכתב ב־13 לספטמבר שנת 1935, כתוב: „בביה״ס לומדים כמאתיים תלמידים״.

במכתב מאת ועד העזרה בשרפץ אל ועד ה„ראַליף״ (סיוע) של יוצאי שרפץ באמריקה שנכתב ב־5 לאפריל שנת 1939, מדובר על 220 תלמידים. ואלה דברי המכתב:

„בית־הספר „תרבות״ מתקיים משכר־לימוד, שהורי־התלמידים משלמים. מבין 220 התלמידים, 60 הם בני עניים המשוחררים מתשלום שכר־לימוד״.

מלבד הפעולות החינוכיות, שלשמן נוסד ביה״ס והוקם הבנין, שימש ביה״ס ובנין ביה״ס גם מרכז לכל הפעולות הציוניות בשרפץ. באולמי־ביה״ס שוכנו: האגודה הציונית, הספריה הציונית ואגודת הספורט „מכבי״*. באולמי ביה״ס התקיימו אסיפות ציוניות, הרצאות על נושאים ציוניים, חברתיים, או ספרותיים ו„משפטים״ על נושאים שונים. המרצים היו — אחד המורים, מרצה אחר מקומי, או מרצה מחוץ לעיר. ובביה״ס עצמו שררה אוירה ציונית מובהקת, שחינכה וגידלה את התלמידים לציונים נאמנים והשפיעה גם על ההורים ברוח הציונית.

---

* אותם המוסדות הציוניים התרכזו גם בשתי הדירות הקודמות של ביה״ס „תרבות״.

ליד ביה״ס היה קיים ועד־הורים, שחבריו התחלפו מזמן לזמן. חברי ועד ההורים היו מסו־רים ונאמנים לתפקידם: דאגו לכל צרכיו החמ־ריים והרוחניים של בית־הספר ושיתפו פעולה עם הנהלתו.

חברי ועד ההורים הראשון היו: ישעיהו פרידמן — יו״ר, יצחק מאיר זילברברג (שמ־חוני) — גזבר, דוד ברגזון, משה ברמן, פיבוש ליפקה, ויצחק קלינמן (השני והרביעי — בארץ).

חברי ועד ההורים בתקופה מאוחרת היו: האנה אטלס, דוד ברגזון, משה ברמן, נאשה גרודה, יסכה קוניץ (כהן), ישעיהו פרידמן, יצחק קלינמן ומנדל שטינהוז (מנחם אבני) (השלישי, החמישית והשמיני — בארץ).

חברי ועד־ההורים האחרון היו: ישעיהו פרידמן — יו״ר, איצ׳ה דוד שניצר — מזכיר, דוד ברגזון, משה גוטשטט, יעקב יוסף ויסרחוה, אבא ליכט, ישראל סמולינסקי*, פסח סקורניק, משה אהרן פלורמן (מליפנו. חתנו של חיים דוד ארביטר) ויצחק קלינמן.

ואלה שמות מורי בית־הספר „תרבות״ בשרפץ (כולם לא שרפצאים):

הגננות: חנה פלישר, הדסה גולדברג.

מורות: זינה באכראך, (ביאליסטוק), מרים בלוך, (ביאליסטוק), גולדברג, מלכה גיפמן, חנה דיכטר, טאפר (קולומי), פליישון ש. קליינרמן, ש. קאלרמן, א. שפארקו.

מורים: מ. רובאל (המורה הראשון ב„תר־בות״. מת באופן טרגי בארץ), מ. האנדלמן, סלוין, אהרן סקורופה (ז׳ורומין) ואחרים.

מנהלים: שאול רוזנבלום המנהל הראשון (ורשה), וולקוב, א. י. דיכטר (כיום בארץ) המנהל האחרון. דיכטר, שימש בשנתיים האח־רונות, עד חורבן קהילת שרפץ, מנהל ביה״ס והוגלה ע״י הנאצים (עם אשתו, המורה חנה דיכטר, גם היא בארץ) ביחד עם כל יהודי שרפץ ועם כל תלמידיו ותלמידותיו.

---

* על מכתב מאת ביה״ס „תרבות״ אל ועד יוצאי שרפץ באמריקה שנכתב ב־13 לספטמבר 1935, חתום ישראל סמולניסקי כיו״ר ועד בית־הספר.

שמש בית־הספר „תרבות״ היה שלמה גונגולה.

3. חינוך ממלכתי

(1). בית־ספר ממלכתי רוסי

לפני מלחמת־העולם הראשונה, בתקופת השלטון הרוסי, היה קיים בשרפץ בי״ס ממלכתי רוסי בהנהלתו של המורה דאמבסקי. ביה״ס היה ברחוב שקולנה, מאחורי הכנסיה שברחוב פארה (פארסקה). בשעות־ביה״ס הרגילות — לפני הצהרים — למדו בביה״ס הזה רק ילדים פול־ניים ורוסיים.

בית־הספר הממלכתי היה מיועד גם בשביל ילדים יהודים. והחוק הרוסי הטיל חובה על המלמדים, לשלוח את תלמידיהם לביה״ס הנ״ל לשעתיים ביום — משעה 4 עד 6 אחה״צ — ללימוד השפה הממלכתית. המלמדים וגם ההו־רים ראו בחוק הזה גזירה רעה הגורמת לביטול תורה, וע״י „מתן־בסתר״ קרעו את רוע הגזירה. רק במקרים בודדים, כשהיה חשש לבקורת מה„גובארניה״ (שלטון הפלך), שלחו המלמדים את תלמידיהם לביה״ס במשך כמה ימים עד שעברה סכנת הבקורת.

(2). בית־ספר ממלכתי לילדים יהודיים

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בתקופת השלטון הפולני, פתחה הממשלה הפולנית בתי־ספר מיוחדים לילדים יהודיים (לבנים ולבנות ביחד). בין בתיה״ס היהודיים לביה״ס הכלליים, לא היה הבדל רב. באלה כמו באלה. הונהגה אותה תכנית־הלימודים של בי״ס יסודי. ההבדל היה רק בלימודי דת: במקום לימודי הדת הק־טולית בבתיה״ס הכלליים, נלמדו בבתיה״ס לילדים יהודיים לימודים יהודיים, שהתבטאו בלימוד ההיסטוריה היהודית על קצה המזלג...

הבדל אחר בין שני בתיה״ס היה ביום־המנוחה; בתיה״ס לילדים היהודיים היו סגורים

בשבת. מטעם זה היו בתי״ס אלה נקראים בפי העם „שאבּאָסובקי" (בתי״ס שומרי שבת).

גם בשרפץ היה קיים בית־ספר ממלכתי לילדים יהודיים לבנים ולבנות (בי״ס דומה שהיה קיים בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, היה רק לבנות). בגלל חוסר תנאי־דיור מתאימים, היו כיתות ביה״ס מפוזרים על פני בתים ורחובות שונים: 2 הכיתות הראשונות היו בהתחלת הרחוב הפלוצקי בבית אהרן ליפקה; כיתות אחרות היו בשוק החדש בבית אהרן צ׳רנוצ׳פקה ויתר הכיתות היו ברח׳ צ׳אלפין. מאוחר יותר התרכזו כל הכיתות בבית אחד גדול, שנבנה לשם כך, ברח׳ פיאסטובסקה.

להלכה היה זה בי״ס בן 7 כיתות, אולם למעשה לא תמיד היו בו 7 כיתות. היו שנים, שהיו בו רק 6 כיתות והתלמידים שעלו לכיתה ה־7, למדו בביה״ס הכללי.

להלן שמות המורות והמורים שלימדו בביה״ס הממלכתי לילדים יהודיים בשרפץ:

מורות: אלטמן (פלוצק), רבצ׳ה (רבקה) בוקאָט, ברוניה (ברכה) לאסקה, מאירסדורף, גניה (גיטל) פרלמוטר, קארולה צ׳רנוצ׳פקה, רוז׳ה (ריזל) שינביץ (פלוצק).

מורים: שמואל׳יק ולוקה, אפרים יוסף ולוקה (כיום תלמי), דוד מניאָמצ׳בקה ואחרים.

מורים לדת יהודית (קטעים מההיסטוריה): המורה הרשל טורקלטוב ואח״כ — חוה׳צ׳ה גולדשלק (בתו של הרב דשרפץ).

מנהל בית־הספר היה נחמן איכלד (פלוצק). אח״כ הוחלף במנהל פולני בשם טוז׳ינסקי.

על תעודת־הגמר של ביה״ס מס׳ 371, השייכת לח׳ אפרים פאנפיל, שהוצאה ביום 30 ביוני 1930, חתומים: מפקח־הכיתה — שמואל ולוקה, המנהל — ב. טוז׳ינסקי.

בדו״ח של שליח ה„ג׳וינט" למחוז הפלוצקי מחודש נובמבר 1920 כתוב, שבשרפץ נמצא בית־ספר עממי ל־450 תלמידים. הכוונה, כנראה, לביה״ס הזה.

4. חינוך תיכוני

(1). פרוגימנסיום

עד למלחמת־העולם הראשונה, לא היה קיים בשרפץ בית־ספר תיכוני. ההורים המעטים (גם מבין היהודים וגם מבין הפולנים), שרצו לתת לבניהם חינוך תיכוני, שלחום ללמוד בפלוצק, או בוורשה. רק בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, נפתח בשרפץ פרוגימנסיום פולני. מספר לא רב של הורים מתקדמים, שלחו את בניהם ללמוד בביה״ס הזה. התלמידים היהודיים היו מחוייבים לבקר בביה״ס גם בשבת, אולם הם שוחררו מכתיבה. בשנים מאוחרות התפתח ביה״ס התיכוני הזה והפך לגימנסיום. במשך הזמן גם למדו בו יותר תלמידים יהודיים.

בית־הספר התיכוני היה בסוף הרחוב הפלוצקי, לפני הגן הגדול (שנקרא „דער גרויסער ליסט גאָרטן" — גן־החשק הגדול).

(2). פנסיה יהודית

פאָנסיה יהודית (פרוגימנסיום לבנות) היתה קיימת בשרפץ — ברחוב צ׳אלפין — החל מלפני מלחמת־העולם הראשונה. בשנים 1922—24 בערך, למדו בפאָנסיה גם בנים. אלה היו תלמידים שלמדו קודם בפרוגימנסיום וסבלו שם מחבריהם הפולניים ומהאוירה האנטישמית ששררה שם.

5. חינוך הבנות

היחס של אבותינו בדורות הקודמים לחינוך הבנות — ידוע. החינוך בכלל, בנוגע לבנים, התבטא — כידוע — בחינוך דתי ובלימוד תורה. ובנוגע לבנות אמרו חז״ל: „כל המלמד בתו תורה כאילו לימדה תפלות" (סוטה, כ.). ובדרך זו המשיכו אבותינו עד לזמנינו אנו: הבנים למדו תורה והבנות — בחלקן — אפילו צורת אות לא ידעו. ורבות היו הנשים שהלכו

אגודה להתעמלות וספורט „מכבי" — התצלום משנת 1917

מימין לשמאל: שוכבים: גוטמן בכרך, הרש׳יק ולוקה

כורעים: משה פינדק, אליהו מאיר פוקץ׳, אליעזר פודסקוץ׳, לא ידוע, לא ידוע, יואל גאַרברצ׳יק, . . . גרודקה, ישראל׳יק סמולינסקי, מאיר אוקרט, לא ידוע

יושבים: ליב מינץ, יוסק (יוסף) קוצ׳ולק, ליב הילר, טוביאס (המאמן, קצין גרמני) דוד רוזן, מנחם מאַרגל

עומדים: מנדל טץ, פישל שמפן, מרדכי ליב קליין, דוד מנכה, אשר פרנקל, בצלאל קרופיאַש, חיים׳ל גרינבום, משה באֶלט, הניעך (הרש) גרפינקל, פישל בורשטין, לא ידוע, שמואל דוד שוייצר, טוביה גריינה, הירש סובול, יצחק ברגזון, יחיאל׳טיה קלינהוז, יעקב יוסף וייסרוזה, יצחק זומר, צדוק אופנבך, מעכל (מיכאל) ברלינסקי, יחיאל בורשטין (?), העדיה (צבי) מלובנצ׳יק, משה ציפריס

שורה שניה — עומדים: דוד מנימצ׳ובקה, לא ידוע, זלמן פרנק, אברהם אטלס, גיטקינד גריינה, גדליהו ניימן, יצחק רוזן, אליהו ז׳לינובסקי, מוליה (אברהם) בלומן

מימין לשמאל: שורה א׳ יושבים: שואל גראפה, לרר, —, ...גרודקה ?, משה פינדק, יצחק זומר, גיטקינד בכרך, יואל גרברצ׳יק, נוח לסמו, קלמנוביץ׳
שורה ב׳: מנדל קוניץ, גיטקינד גריינה, אברהם (מולו) בלומן, —, משה בלט, דוד זליגמן (מורה לספורט, מפלוצק), ... ז׳ביצקי, —, —, ד מאַנכה, —
שורה ג׳: הניך גרפינקל, —, יעקב בכרך, אברהם מלאוה, —, אברהם ליכט, משפחת גרינה או רוזן, דוד רוזן, ישעיהו פרידב
יחיאל בורנשטין, ישראל סמולינסקי
שורה ד׳: הירש סובול, דוד מנימצ׳ובקה, אשר ברין, אשר פרנקל, ליב הילה, —, ...שוייצר, —,

קבוצת בנות „מכבי“
מימין לשמאל: יושבות: יטה (גראפה) קמפנר, פיגה גוטהלף, דבורה גראפה. עומדות: זיסה גריינה, הנה דיוגנס, חנה דורפמן

מדי שבת בשבתו לבית־הכנסת והן גם להתפלל לא ידעו.

חלק מן ההורים — אלה שסברו, כי נוסף לאמונה בפסוק „השלך על ה׳ יהבך והוא יכל־כלך" צריך גם להתכונן למלחמת־הקיום הקשה, לימדו את בניהם קצת משפת המדינה וקצת חשבון. אולם הבנות — מה להן ולחכמת־יוון? אפשר להיות אשה כשרה ועקרת־בית טובה גם בלי זה. ובת שידעה להתפלל ולכתוב מכתב ביידיש, נחשבה לבת מלומדת. ואם היא ידעה גם לכתוב כתובת בלועזית, נחשבה למלומדת ומשכילה ושמה יצא בכל העיר לתהילה. ועל זה מיוסד הפתגם שהיה רווח בשרפץ: „בת־ישראל די לה בכתיבת מכתב, הכתובת — מאיר עובד" (מאיר עובד באֶלט היה כותב כתבות למכתבים לכל דורש).

בתקופה שאנו דנים בה — התקופה המת־חילה בשנות השמונים למאה שעברה ועד לחיסול יהודי שרפץ — היה חינוך הבנות בשרפץ נתון בידי מחנכים פרטיים וצבוריים שונים: א) „רבי'צנס" (רבניות), ב) בתי־ספר פרטיים, ג) בתי־ספר ממלכתיים, ד) בתי־ספר תיכוניים ו־ה) בית־ספר צבורי דתי.

(1). „רבי'צן" (רבנית)

כך נקראו הנשים שלימדו לילדות א"ב ו„עברי" (קריאה ב„סידור", דוגמת מלמד־דר־דקי). אלו היו נשים עניות, או אלמנות, שמצו־קתן הביאתן לפרנסה זו. להלן — כמה שמות של „רבי'צנס":

„די לאָמע ייטע" (ייטע החיגרת) — „רבי'צן" בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה, אשתו של מלמד הדרדקי פישל סנדר, גרה ברחוב „המקוה" בביתו של קאַשאַז'.

חומה (נחמה) סנדרוביץ' (אלמנה מבעלה סנדר סנדרוביץ' ובתו של המלמד לחומש ו„פסוק" הרש'יה זלוצ'בר) — „רבי'צן" בעשור הראשון למאה הנוכחית, גרה ברחוב היהודי, ב„קאמניצה".

שרה דבורה מאַש — „רבי'צן" החל מסוף העשור הראשון למאה הנוכחית, אשתו של מלמד־הדרדקי אנצ'ל, גרה ברחוב פארה (פאר־סקה) בביתו של נח'יה פוקאַץ'.

„די הויכע שרה'ס טאָכטער" (בתה של שרה הגבוהה) — „רבי'צן" החל מתקופת מלחמת־העולם הראשונה. כשמתה „שרה הגבוהה" (היא היתה אלמנה והתפרנסה מבישול בחתונות), נשארו שתי בנותיה — שמזמן היו ראויות לחו־פה — בלי הורים ובלי פרנסה. הן ניסו לאחוז במקצוע של האם, אולם לא הצליחו. אז התחילה הצעירה שביניהן, שהיתה גם המלומדת שבי־ניהן, ללמד לילדות א"ב ו„עברי" ונוסף לכך לימדה אותן כתיבה ביידיש (האחות הבכירה עסקה במשק־הבית). היא היתה „רבי'צן" מו־דרנית ולימדה את תלמידותיה לקרוא לה „פאַני" (בפולנית: גברת, מורה). שתי האחיות גרו ברחוב פארה, בצד הימני של הרחוב (בוא־כה מהשוק), כשלושה בתים לפני הכנסיה.

(2). בתי־ספר פרטיים

הזכרנו את בתי־הספר הפרטיים של ריבאַק (ביה"ס היהודי הראשון בשרפץ) ושל אטלס. בבתיה"ס האלה למדו גם בנים וגם בנות, אולם בעיקר היו אלה בתי"ס לבנות, שבשבילן לא היה קיים מוסד חינוכי אחר (בזמן שהבנים קיבלו את עיקר חינוכם ב„חדר"). בבתי־הספר האלה למדו בנות בגיל ביה"ס ובשעות הרגילות של בי"ס (כאמור, למדו הבנים בבתיה"ס האלה אחרי גיל בר־המצוה ובשעות שאחה"צ). גם קבוצות של בנות מבוגרות יותר למדו בבתיה"ס האלה בשעות של אחה"צ.

(3). בית־ספר ממלכתי רוסי

בימים ההם (לפני מלחמת־העולם הרא־שונה) לא היתה קיימת עדיין חובת־לימוד ליל־דים בבתי"ס יסודיים. אבל בתי"ס כאלה — במספר לא רב — היו קיימים ובהם למדו בנים לחוד ובנות לחוד. הזכרנו את ביה"ס הממלכתי הרוסי לבנים בהנהלתו של המורה דאַמבסקי. בי"ס דומה היה קיים לבנות. הוא היה בסוף

הרחוב הפלוצקי, בבית שהיה משמש פעם קס־רקטין לצבא הרוסי שחנה בעיר. בביה״ס הזה למדו גם בנות יהודיות, אם כי לא במספר רב. בשבת היו התלמידות היהודיות משוחררות מביה״ס.

(4). בית־ספר ממלכתי בתקופת המלחמה

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, היה קיים בשרפץ בית־ספר ממלכתי מיוחד לבנות יהודיות. ביה״ס הזה היה ברחוב צ׳אַלפין. המורות שלימדו בו היו: אלטמן (פלוצק), רבצ׳ה (רבקה) בוקאַט, ברוניה (ברכה) לאַסקה, גניה (גיטל) פרלמוטר, רוז׳ה (ריזל) שינביק. מורים: פרלמוטר (אחיה של המורה גניה פ.) ואחרים.

(5). בית־ספר ממלכתי לילדים יהודיים

הזכרנו את בתי־הספר הממלכתיים לילדים יהודיים, שהממשלה הפולנית פתחה בערי פולין ושגם בשרפץ היה קיים בי״ס כזה. ביה״ס הזה לא היה, אמנם, מיוחד לבנות, כי למדו בו — כמו בבתיה״ס הממלכתיים הכלליים — בנים ובנות. אולם ראוי הוא להימנות במדור „חינוך הבנות״, כי על כן למדו בו גם בנות.

(6). פנסיה יהודית

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם הראשונה, נפתחה בשרפץ פאַנסיה (פרוגימנ־סיום לבנות) יהודית. הפאַנסיה היתה ברחוב הפלוצקי בביתו של אוסטרובסקי (אופה פולני) ומאוחר יותר — ברחוב צ׳אַלפין. מייסדי הפאַנסיה היו: עקיבא אופנבך, יוקב (יעקב) ולוקה, שמואל׳טיה טאָק ואחרים, שרצו לתת לבנותיהם חינוך תיכוני. לייסוד הפאַנסיה ולקיומה עזרו: פאָלה גלאזר, איקע (רבקה) טאָק, צאַשקה לובאַשקה, סלקה (שרה) מלובנצ׳יק ומניה (מרים) שניצר. מנהלת־הפאַנסיה היתה המורה באֶלה אָורבך ובמשך זמן מסויים — איקע טאָק. המורות שלימדו בפאַנסיה היו: לידיה (מבריסק), ריזקה קרוטושינסקה (מפלוצק), רייך (מולוצלבק) ואחרות. המורים: לאון אָורבך (בעלה של המנהלת), קוז׳ין׳ (מורה לציור מפלוצק) ואחרים.

הפאַנסיה היתה קיימת גם בתקופת מלח־מת־העולם הראשונה (במחצית השניה של התקופה) וגם בשנים הראשונות שאחרי המל־חמה. מנהלת הפאַנסיה היתה אז המורה רייך. המורות שלימדו בפאַנסיה היו: אלטמן, איקע (רבקה) טאָק, מלצ׳ה לושינסקה, מיזלס, ריזקה קרוטושינסקה, רוז׳ה שינביק (ארבעתן מפלוצק), ליצ׳ה פוגל (בתו החורגת של מיכל קופלוביץ׳), מניה קליינברט (גוסטינין), גוצ׳ה רוסאק (מורה לזמרה ולעבודות), הלנה שרפ־הרץ ואחרות. המורים: מרדכי הירש מינץ ולאחר עזבו את שרפץ — ירחמיאל ויינגרטן (לעברית), גולדברג, גרפינקל, מוניאָק קלינ־ברט (אחיה של המורה ק.) ואחרים.

בפאַנסיה למדו גם תלמידות מערי הסביבה.

הפאַנסיה היהודית נסגרה בשנת 1924, או 1925. הסיבה לסגירתה — קשיים כספיים. הפאַנסיה לא יכלה לעמוד בפני ההתחרות של ביה״ס הממלכתי לילדים יהודיים, שרמת־הלימודים בו — בכיתות המקבילות — לא היתה נמוכה בהרבה מהרמה בפאַנסיה והלימוד בו היה חינם.

(7). פנסיה של הגב׳ פיניאַרוביץ׳

פאַנסיה (פרוגימנסיום לבנות) פולנית ידועה היתה קימת בשרפץ והיא נקראה „הפאַנ־סיה של הגב׳ פיניאַרוביץ׳״. ליד הפאַנסיה היתה פנימיה, שבה התאכסנו התלמידות מסבי־בת שרפץ שלמדו בפאַנסיה. לפני מלחמת־העולם הראשונה היתה הפאַנסיה בשוק החדש בבית פאַטליק (מול ביתו של אהרן צ׳רנוצ׳פ־קה), בתקופת המלחמה ולאחריה — בהתחלת הרחוב הפלוצקי, בקומה העליונה של בית משה גולדשטין (אח״כ — בית ליפקה). מאוחר יותר, התאחדה הפאַנסיה עם הפרוגימנסיום לבנים, שהפך לגימנסיום.

מספר בנות יהודיות, ממשפחות אינטלי־גנטיות, למדו בפאַנסיה של הגב׳ פיניאַרוביץ׳.

(8). „בית־יעקב"

חידוש גדול בחיים הדתיים של יהודי פו־לין, הכניסה „אגודת ישראל" בדאגתה לחינוך דתי של הבנות. ה„אגודה" שמה אל לבה, שאי אפשר להקים בית דתי, אם עקרת־הבית קיבלה חינוך חילוני. ולתקנת הדבר, יסדה ה„אגודה" — לפי יזמת שרה שנירר מקראָקוב — בהרבה ערים ועיירות בפולין בתי־ספר דתיים לבנות בשם „בית־יעקב" *

גם בשרפץ נוסד בית־ספר בשם „בית־יעקב" בשנת 1929. היוזמים היו: שמעון ואפל (מוולומין, חתנו של אברהם גלאזר), מנדל מלך טיטלבום, נחום טק, חתנו ליב׳ל פיאָטרקובסקי (מלודז׳) והגב׳ ברכה פלישר (בתו של הרב גולדשלק).

במשך השנים היו חברים בועד של ביה״ס „בית־יעקב": מנחם בומוול (מסוכאצ׳ין, חתנו של רפאל קליינהוז, כיום בארץ), משה גרוסמן (מדרובנין, חתנו של הנך צ׳ארנוברודה) אשר ואטמן (מסקוילנה, חתנו של חיים ברגזון), שמעון ואפל, מנדל מלך טייטלבוים, נחום טק, חתנו, לייבל פיטרקובסקי, איצ׳ה מאיר רוסאָק (מפלונסק; חתנו של יהושע וייסרוזה) ואחרים.

חברות בועדת־הנשים היו: ואפל, טיטל־בום, טק, פוקאָץ׳ (אשתו של יוסל פ.), פלישר ואחרות.

בית־הספר „בית־יעקב" היה ברחוב ה„מק־זה", בבית קאשאָז׳. בהתחלה למדו בביה״ס 30 תלמידות.

ואלו המורות שלימדו בבית־הספר „בית־יעקב": וולף (המורה הראשונה), שידלובסקה, בורשטין, טיטלבום (בתו של מנדל מלך ט.) ואחרות.

בדו״ח על מוסדות־החינוך בשרפץ הנת־מכים ע״י ה„ג׳וינט", שנמסר בשנת 1938, נמצא בין השאר ביה״ס לבנות „בית־יעקב", שבו לומדות 120 תלמידות.

6. שעורים פרטיים

מחוץ לבתי־הספר שהזכרנו לעיל — הפר־טיים והממלכתיים, היסודיים והתיכוניים, לב־נים ולבנות — היו בכל אותן השנים בשרפץ מורים שנתנו שעורים — אם בביתם, או בבית התלמידים — בשפות וחשבון. ואלה הם המו־רים: יוסף באָלט (אחיו של מאיר עובד באָלט, עבר אח״כ לריפין), שמעון גאָלברד, שלמה פינ־ברג (שנקרא „דער לוטוואַק" — הלוטבק [מוצ־או מגלילות־הספר של פולין ודיבר במבטא ליטאי], או „דעם בעל־מגיה׳ס איידעם" — חתנו של בעל־המגיה), ישראל יעקב כהן (מוצאו מפלונסק, עבר אח״כ לפלוצק, שם היה מורה בגימנסיה היהודית), ירחמיאל וינגרטן (מוצאו מוֹארשה, כיום בארה״ב) מאיר זאב גלאסמן (מוצאו מוֹארשה).

לא בתקופה אחת הורו כל המורים האלה בשרפץ, כי אם בתקופות שונות: באָלט — בשנים האחרונות למאה שעברה, גאָלברד — החל מהשנים הראשונות למאה הנוכחית, פינ־ברג — התחיל מספר שנים אחר כך, כהן — בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הרא־שונה, וינגרטן וגלאסמן — בשנים הראשונות שאחרי המלחמה. גם רבים מהמורים שהורו בבתי־הספר השונים, נתנו שעורים פרטיים אחרי שעות ביה״ס.

(ב). תרבות

חיי־תרבות ערים וחיים ציבוריים מפות־חים חי הנוער היהודי בשרפץ. ליד כל מפ־לגה התקיימו: ספריה ובה ספרים בכמה שפות; חוג דרמטי, שהיה מסדר בכל יומא־דפגרא

---

* השם „בית־יעקב" מיוסד על הפסוק: „כה תאמר לבית יעקב" (שמות י״ט, ג). מפרש רש״י: „אלו הנשים, תאמר להם בלשון רכה".

(חוה"מ, חנוכה, פורים ועוד) נשף ספרותי, או הצגה תיאטרונית. ועדת-תרבות, שאירגנה שעורי־ערב לשפות וללימודים אחרים. ועדות התרבות היו מסדרות מפעם לפעם הרצאות, הקראות, משפטים ציבוריים, ערבי־ויכוחים, או ערבי שאלות ותשובות. גם שלושה אירגוני־ספורט, מסונפים למפלגות, התקיימו בשרפץ.

1. ספריות

בשנות התשעים למאה שעברה, לפני שנוסדה הספריה הציבורית הראשונה, היו בשרפץ 2 ספריות פרטיות להשאלת ספרים בתשלומים חדשיים. האחת היתה בביתו של וולף חזן ובה ספרי השכלה בעברית וגם ספרים ביידיש. והשניה — בבית־ספרו של מרדכי הירש מינץ. הספריה הזאת היתה גדולה מהרא־שונה ובה ספרים רק בעברית.

*

הספריה הציבורית הראשונה בשרפץ מונה קיומה משנות המהפכה הרוסית הראשונה, שנות 1905—1906. ההתעוררות הכללית של הנוער והאינטליגנציה ברוסיה כולה, שהשפיעה גם על הנוער היהודי, לא פסחה גם על הנוער היהודי בשרפץ. וכשרק הורגשה אוירת־החופש, קמו אחדים מהנוער ויסדו ספריה. מיסדי הספ־ריה היו: זלמן גולדשטין, יצחק אורן ליבסון, חיים פינדק, יצחק קרפה, שמואל שמפן ואח־רים. והם גם הניחו את היסוד ע"י כך שתרמו לספריה את ספריותיהם הפרטיות.

שנים רבות היתה הספריה הזאת, היחידה בעיר והיתה משותפת לכל הנוער בלי הבדל מפלגה והשקפה. גם כל הפעולות התרבותיות — כגון: הקראות בשבתות, נשפים ביומי דפגרא, הצגות תיאטרון, הבאת מרצים מוארשה וכו' — התרכזו סביב הספריה היחידה הזאת. כך נמשך המצב עד למלחמת־העולם הראשונה.

בתקופה ההיא נמצאה הספריה בשוק בבית מודרסקי (פולני. ע"י ה"מגיסטרט") ואח"כ ברחוב הפלוצקי בבית שמיגלסקי (פולני).

פעילי הספריה בתקופה ההיא היו: זלמן גולדשטין, אברהם גרליץ, נתן טץ, רבקה טץ, רבקה ישאיביץ, פיבוש ליפקה, סלקה מלובנ־צ'יק, חיים ליב פוקאץ', אברהם פריד (ירו־שלמי), ישעיהו פרידמן ואחרים.

שם הספריה היה: „שערפצער יודישע ביבליאטעק" (ספריה יהודית בשרפץ).

הספרים בספריה היו בארבע שפות: יידיש, עברית, פולנית ורוסית.

*

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, היתה הספריה משותפת לכל הנוער השרפצאי. אולם „שלום־הבית" כבר לא היה שלם. בתקופה ההיא, תקופת הכיבוש הגרמני, כבר פעלו כל המפלגות באופן ליגלי ונהלו פעולות מפלגתיות אינטנסיביות. גם כל הפעולות התרבותיות שנעשו מקודם במסגרת הספריה ובשמה, נעשו עכשיו ע"י כל מפלגה ומפלגה לחוד. הועד של הספריה היה כמעט כולו ציוני ופעולותיו היו רובן ככולן פעולות ציוניות*. מובן, שמצב זה לא מצא חן בעיני מפלגות המיעוט — „בונד" ו„פועלי־ציון" — והחברותם בספריה היתה רק מתוך הכרח: מתוך אי־יכלתם להקים ספריות עצמאיות.

בתקופה ההיא היתה הספריה ברח' צ'אלפין.

בועד הספריה היו אז, לפי תצלום משנת 1916: זלמן גולדשטין, ליב הילר, ישראל יעקב כהן, ליב מינץ, אסתר פודסקוץ', אברהם פריד (ירושלמי), ישעיהו פרידמן, רבקה קרפה ופישל שמפן.

תצלום אחר, מהשנים 1917־18 מראה לנו את חברי־הועד דלהלן: מאטל גרוסמן, ישראל יעקב כהן, אברהם פריד (ירושלמי), ראשה פארקל, יטה פיגה צינה ומשה ציפריס.

*

בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם, התקיימו בשרפץ שש ספריות ציבוריות:

בראשית שנות העשרים נפרדו מהספריה

* בענין רכישת ספרים באו לידי הסכם כזה: 50% מהתקציב לרכישת ספרים הוצאו לספרים ביידיש, 35% — לספרים בעברית ו־15% — לספרים בפולנית.

חלוצי שרפץ הראשונים בארץ־ישראל בשנת 1907

מימין לשמאל: יושבים: עקיבא גלאזר, דוד בורנשטין

עומדים: יצחק קרפה (איצ׳ה קרפ), יצחק אורן (אהרן) ליבזון, שמואל שפן

הועד של „פועלי־ציון", נוסד 1907
מימין לשמאל:
יצחק קטנה (כהנא), יצחק קרפה (איצ'ה קרפ), יעקב שניצר, חיים ליב פוקסמן׳

התעודה הראשונה של „ספר הזהב" של הקהק"ל שנתקבלה בשרפץ
מימין לשמאל: יושבים: אליעזר שמפן, יצחק אורן (אהרן) ליבזון, חיים פינדק, שמואל שמפן
עומדים: ישעיהו פרידמן, אברהם גרליץ

הכללית (במריבות ובחטיפת ספרים) ה„בונד" ו„פועלי־ציון" והקימו ספריות עצמאיות. הספריה של ה„בונד" היתה במעון שלו שברחוב ז'אבה בביתו של אברהם יצחק גרודקה ומאוחר יותר — במעון החדש בשוק החדש בביתו של אברהם לושינסקי (לפנים ביתו של חיים איצ'ה נימן). הספריה של „פועלי־ציון" (שמאל) היתה במעון שלהם ברחוב היהודי בביתו של איצ'ה שויצר (לפנים ביתו של חסקל לוסמר).

סמוך לכך נוסדה אגודת הנוער הלאומית־ציונית „הרצליה" והיא יסדה ספריה משלה. הספריה היתה במעון של האגודה, בפינת השוק והרחוב פארה (פארסקה), בביתו של מלך צינה. הספריה הזאת התפתחה יפה והיא מנתה למעלה מ־2000 ספרים בעברית, יידיש ופולנית. על קוראי הספריה הזאת נמנו גם חברי שתי תנועות הנוער — „הנוער הציוני" ו„השומר הצעיר".

גם אגודת הנוער „צעירי אגודת ישראל" יסדה ספריה משלה. הספריה היתה במעון שלהם בפינת השוק והרחוב היהודי בביתו של יוסף חיים גוטנטג. בספריה היו כ־300 ספרים בעלי צביון דתי או כללי בעברית ויידיש.

הספריה הזאת עברה אחר כך, ביחד עם „פועלי אגודת ישראל", אל הבית השלישי, לביתו של קלמן לידזוברסקי.

וגם לתנועת „בנות אגודת ישראל" היתה ספריה משלה, במעון שבבית־הספר „בית יעקב" ברחוב ה„מקוה", בית קאשאז'.

אחרי ש„בונד" ו„פועלי־ציון" נפרדו מהספריה הכללית, נשארה הספריה ציונית גם למעשה וגם להלכה. ושמה שונה מ„שערפצער יידישע ביבליאָטעק" (ספריה יהודית בשרפץ) ל„ציוניסטישע פאָלקס־ביבליאָטעק" (ספריה ציונית עממית). סמוך לכך, במחצית הראשונה של שנות העשרים, עברה הספריה הציונית מרחוב צ'אַלפין לשוק, לביתו של מלך צינה („אגודת־ציון" והספריה הציונית — ו„הרצליה" והספריה שעל־ידה, נכנסו לדירה אחת, אלו לחדר אחד ואלו לחדר שני).

בשנת 1930 בערך היו חברי הועד של הספריה הציונית: ישראל אושולאָק (כיום — יזרעאלי, בארץ), הינדה רוזה אטלס, שמואל'יק ולוקה, נח לאַסמן, יטה פיגה צינה ואחרים.

הספריה מנתה אז כ־3000 ספרים בערך.

במחצית הראשונה של שנות השלושים, חל מיזוג בין האגודה הציונית ובין „הרצליה", גם שתי הספריות התמזגו ועברו לבית־הספר „תרבות", שנפתח זמן קצר לפני כן ברחוב היהודי, בבית המשותף לישראל באָרקו ומשה לאַסמן. ואחרי שנבנה בית חדש לביה"ס „תרבות" ברחוב סטודולנה (אח"כ נארוטוביצ'ה) — בשנת 1935 — עברו שני המוסדות הציוניים לבנין החדש.

2. חוגים דרמטיים

הצגות תיאטרון היו מתקיימות בשרפץ ע"י להקות דרמטיות נודדות (כמובן, מסוג ג', או ד') שהגיעו מפעם לפעם העירה, הציגו 2 — 3 מחזות ונסעו הלאה. ההצגות נערכו במחסן הגדול של מכבי־האש בחצר ה„מגיסטראַט" (בית העיריה), שנקרא „ראַמיזה".

אולם מחוץ להצגות של אמנים־אורחים מקצועיים, התקיימו מפעם לפעם — על פי רוב ביומי דפגרא — הצגות שנערכו ע"י קבוצות של שחקנים־חובבים מהנוער המקומי.

קבוצת השחקנים־החובבים הראשונה בשרפץ, התארגנה בשנים האחרונות למאה שעברה. המארגן והממנן של הקבוצה היה מרקוס גולדשטין (מרדכי, בנו של עשיר העיר משה גולדשטין). לפני כל הצגה — שהתקיימה בחול־המועד של סוכות, או של פסח — הביא מרקוס גולדשטין שחקן מוארשה והוא לימד את החובבים את תורת־־המישחק. כן הביא מוארשה — תמורת דמי־שימוש — את התלבשות והתפאורות הנחוצות. החזרות התקיימו בשוק החדש, בעליית הבית (בית של פולני) שלפני ביתו של איזיק ניימן (אז — בית חותנו, יצחק ליב

פודסקוץ׳), שמרקוס גולדשטין שמר לשם כך. בימים ההם לא השתתפו בחורות בהצגות, ובמקרה של צורך היו מביאים מריפין 2 בחורים, שהיו להם קולות דקים (סופראן) והם היו משחקים את תפקידי הנשים.

השחקנים־החובבים היו: שלמה אופנהים, באגנר, חיים ליב פוקאץ׳, אליה קישילאָבסקי, דוד שלאקמן ואחרים. הם הציגו את המחזות של גולדפדן: „שולמית", „בר־כוכבא", „באָבע יאַכנע" (הסבתא יאַכנה) ועוד. בהצגת „באָבע יאַכנע" שיחק קישילאָבסקי את התפקיד הראשי ואי אפשר היה להכיר כלל, שגבר משחק את התפקיד הזה.

באמצע העשור הראשון למאה הנוכחית, התארגנה קבוצת שחקנים־חובבים, שפעלה בחסות הספריה שנוסדה באותו הזמן. השחקנים־החובבים היו: זלמן גולדשטין, חיים ליב פוקאץ׳, ליב קרופיאז׳ ואחרים. במשך הזמן הצטרפו אליהם: הינדה רוזה אטלס, אברהם׳יה הורוביץ (במאי), הרש חזן, טורקלטוב, ליב סנדרוביץ׳, יטה פיגה צינה ואחרים. המחזות שהוצגו היו מיצירותיו של גולדפדן. יחיאל מאיר ברגסון היה מארגן את המקהלה והיה מנצח עליה בעמדו מאחורי הקלעים (כי היה נחשב לבחור חסידי).

עד למלחמת־העולם הראשונה נערכו כל ההצגות התיאטרוניות והנשפים הספרותיים — במידה שנערכו ע״י חובבים מהנוער העירוני — ע״י חברי הספריה ובשמה.

*

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, כשהתפתחו והתרחבו החיים הצבוריים היהודיים בפולין וכל המפלגות התחילו בפעולות ליגליות — פוליטיות (בהסתייגות) ותרבותיות (בחופש גמור) — נוסדו ליד כל מפלגה גם חוג דרמטי. מאז גם נכנס שנוי וגוון בתכנית ההצגות: החוגים הדרמטיים הלאומיים (של „אגודת־ציון" ושל הספריה) הציגו, עפ״ר, הצגות בעלות תוכן היסטורי, או לאומי־ציוני והחוגים הדרמטיים של אגודות הפועלים („פועלי־ציון" ו„בונד") הציגו הצגות בעלות תוכן פרולטרי ומהפכני (במידה שקבלו רשיון על כך מאת השלטונות).

הצגות־תיאטרון התקימו תמיד במחסן של מכבי־האש. אולם הנשפים, חלק מהם נערך באולם הספריה.

*

בשנות העשרים והשלשים נוסדו בשרפץ כמה מפלגות ותנועות־נוער חדשות, ואלה הן: „הרצליה", „השומר־הצעיר", „השומר־הלאומי" (ששינה אח״כ את שמו ל„הנוער הציוני"), „פועלי־ציון — ימין", „פרייהייט", „החלוץ־המזרחי", „צעירי — פועלי — ובנות — אגודת ישראל", „בית״ר" ו„ברית־הצה״ר". וגם ליד המפלגות ותנועות הנוער האלו נוסדו חוגים דרמטיים, שגילו פעילות רבה.

להלן נביא מספר שמות של חברי החוגים הדרמטיים השונים וגם מספר שמות של מחזות שהוצגו, עד כמה שהצלחנו לאסוף:

מונחות לפנינו 11 תכניות של הצגות שנערכו ע״י „קבוצת חובבים שע״י הספריה היהודית" בשנים 24 — 23 — 1922. ותכניה אחת מנשף דרמטי, שנערך ע״י החוג הדרמטי שע״י אגודת הנוער „הרצליה" בי״ח אדר תרצ״א (1931). בתכניות האלו אנו קוראים את שמות השחקנים דלהלן:

האַנה אוברפלד, אלטרוביץ׳, רבצ׳ה בוקאָט, ב. בוקאָט, בן־אהרן, יצחק ברגזון, גוטמן, שואל גראפה, גרוס, נ. הורוביץ, שמואל׳יק ולוקה, אפרים יוסל ולוקה (תלמי), גולדה ולוקה, זילברשטין (הינדה), מ. טוביה, ח. יוסקוביץ׳, טובה לאָנצ׳נר, ח. לאָנצ׳נר, ליברמן, י. ליכטנשטין, פרל לניאָנטר, שמשון מוטיל, מאשה מינץ, דוד מנימצ׳אָבקה, גאניה מנימצ׳אָבקה, ט. מנחם, משה פודסקוץ׳, א. פוקאץ׳, מ. פוקאץ׳, פיגנבום, ב. פינברג, יוסל פרשניצקי, פאָסה צינה, ש. צינה, שלמה קוטנר, ר. קוטנה, מאניה קוניץ, ר. קוניץ, פרל קלין, שמואל יצחק קריסטל (אלגביש), מלכה ריצ׳יק, נחמה שמפן, ידיש (יצחק דוד שניצר).

במאים: אברהם׳יה הורוביץ, זלברברג, ט. מסחר, רוזנגרין (מריפין).

לחשנים: ירחמיאל וינרגטן, ישראל סמולינסקי, יוסף מאיר פודסקוץ׳, מ. רובאַל (המורה הראשון בביה״ס „תרבות״).

תפאורות ואפור: ישראל אושולק (יזרעאלי).

ואלה הם המחזות שהוצגו על־ידם:

„הונגערמאַן עט קאַבצנזאַהן״ מאת גולדפדן, „קידוש־השם״ מאת בימקו, „די גנבים״ (הגנבים) מאת בימקו, „דער פאַטער״ (האב) מאת סטרינדברג, „דאס נייע געטא (הגיטו החדש) מאת הרצל, „גאט, מענש און טייוועל״ (אלהים, אדם ושטן) מאת י. גורדין, „שמע ישראל״ מאת דימוב, „צווייי קוני לעמעל״ (שני קוני לאֶמל) מאת גולדפדן, „אויפ׳ן ברעג ווייסעל״ (על שפת הויסלה) מאת בימקו, „דער פרעמדער״ (הזר) מאת י. גורדין, „דער גאלדענער קאלב״ (העגל הזהב) מאת ו. ברוסט, „הגט״ מאת שלום עליכם.

בנשף הדרמטי הוצגו שלשת המערכונים דלקמן: „השיר הנצחי״ מאת מרק אורנשטין, „היהודי הנצחי״ מאת הרמן פיאַרמאנס ו„דער קלאַאון״ (הליצן) מאת א. י. קופרין.

מתוך שיחות עם כמה מהמשתתפים בהצגית הנ״ל, הוברר לנו: א) שרובם של חברי „קבוצת החובבים״ הנ״ל היו חברי „הרצליה״, אבל היו ביניהם גם חברי ההסתדרות הציונית וחברי הספריה הציונית; ב) ש„קבוצת החובבים״ הציגו גם מטעם „הרצליה״, גם מטעם ההסתדרות הציונית וגם מטעם הספריה הציונית; ג) שהשם „קבוצת חובבים שע״י הספריה היהודית״ היה רק שם רשמי, שהקל על קבלת רשיון להצגה.

מבין חברי החוג הדרמטי שע״י „פועלי־ציון״ — שמאל ותנועת הנוער „יוגנט״, נודעו לנו השמות דלהלן: נתן חיים אוברפלד, משה גוטשטט, מנדל גולדשטין, עליע גרוסמן, אבא ליכט, בר׳יה פלאטו, איצ׳ה בינם רוזנברג. החוג הדרמטי היה נקרא „יידישע בינע״ (הבמה היהודית).

מבין חברי החוג הדרמטי שע״י „פועלי־ציון״ — ימין ותנועת הנוער „פרייהייט״, נודעו לנו השמות דלקמן: וולף אהרנוביץ, דורפמן, גיטקינד מלאוה, יעקב פוקאץ׳, שלמה ריצ׳יק. מונח לפנינו תצלום משנת 1930 שבו אנו רואים את סוף המערכה הראשונה של המחזה „אַזעף״. החוג הציג את המחזות: „שולמית״, „דער דבוק״ (הדבוק), „בר־כוכבא״, „טוביה דער מילכיגער״ (טוביה החולב), „די מכשפה״ (המכשפה), „אַזעף״ ואחרים. בראש החוג הדרמטי עמד שלמה ריצ׳יק.

מבין חברי החוג הדרמטי שע״י ה„בונד״ ותנועת הנוער „צוקונפט״, נודעו לנו השמות הבאים: דוד גורנה, מ. ז׳אביצקי, יאַנטה טק, אברהם הרש יורקאַביץ׳, חיים יורקאַביץ׳, נטע פאסו, פולה קראַדה. בראש החוג הדרמטי עמד דוד גורנה, הוא עמד גם בראש המקהלה שע״י „בונד״ — „צוקונפט״.

גם ע״י אגודות הנוער־הדתי „צעירי אגודת ישראל״ שנקרא אח״כ „פועלי אגודת ישראל״ ו„בנות אגודת ישראל״ התקיימו חוגים דרמטיים, שערכו ביומי דפגרא במעונות שלהם נשפים ספרותיים וגם הצגות (מערכונים). מובן, שהנש־פים וההצגות האלה היו על טהרת הקודש; החומר היה בעל תוכן דתי־מוסרי, לקוח מהס־פרים שהוצאו ע״י המרכז של „צעירי אגודת ישראל״ והמשתתפים היו כלם בחורים (בנשפים ובהצגות של „צעירי־פועלי א״י״), או כלן בחורות (בנשפים ובהצגות של „בנות א״י״).

מבין חברי החוג הדרמטי שע״י „צעירי־פועלי אגודת ישראל״, נודעו לנו השמות דלהלן: מנשה גריניאַביץ׳, ישראל ז׳אביצקי, אייזיק טיטלבום, אברהם יוסף סנדרוביץ׳, יעקב סנדרוביץ׳, ישראל ספירשטין, אברהם פודסקוץ׳. בראש החוג הדרמטי עמד ישראל ספירשטין והוא גם חיבר חלק מהחומר להצגות.

גם חוג לזמרה היה קיים ע״י „צעירי־פועלי אגודת ישראל״. מחברי החוג נודעו לנו

השמות דלקמן: הרש ליב (צבי) ארפה האחים שמואל׳יק וחיים ברגזון, האחים יצחק ליב ומנשה גריניאַביץ׳, ואטמן, איזיק טיטלבום, יעקב סנדרוביץ׳. בראש החוג עמד יצחק ליב גריניאַביץ׳.

מבין חברות החוג הדרמטי שע״י „בנות אגודת ישראל״, נודעו לנו השמות הבאים: מניה דוראַמבוס, פרידה טיטלבום, רחל טץ, צ׳רנוברודה, קראמאז׳, ריז׳וב.

*

כך השתדלו החוגים הדרמטיים שע״י כל המפלגות ותנועות הנוער, להכניס בצורה נאה ותרבותית בחיים האפלים והעגומים של יהודי שרפץ, קצת בידור וקורט של אורה ושמחה, עד שעלה הכורת על הכל.

3. שיעורי ערב

אחת הפעולות החשובות של כל ועדת־תרבות, היתה ארגון שיעורי ערב. בשיעורי־הערב, שאורגנו ע״י התנועות הציוניות, נלמדו השפה העברית, היסטוריה יהודית, או גיאוגרפיה ארץ־ישראלית; בשיעורי־הערב, שאורגנו ע״י תנועות הפועלים, נלמדו השפות יידיש ופולנית וחשבון; ובשיעורי־הערב, שאורגנו ע״י התנועות הדתיות, נלמדו לימודים דתיים: פרשת השבוע, נ״ך, שיעור בגמרא וכדומה. ובזמנים שעלתה ההתלהבות לעליה לארץ (במחצית הראשונה לשנות השלשים) הם אירגנו גם שיעורי־ערב לעברית.

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה אירגנה „אגודת־ציון״ שיעורי־ערב לעברית. המורה היה מרדכי הירש מינץ והשיעורים לעברית התקיימו בבית־הספר שלו.

בשיעורי־הערב לעברית שאורגנו ע״י „אגודת־ציון״ במחצית הראשונה לשנות העשרים, היה המורה צבי מלובנצ׳יק (בהתנדבות). אח״כ הורה בשעורים אלה עברית והיסטוריה יהודית, הירש קריסטל (אלגביש). שיעורי הערב התקיימו ברחוב היהודי בחצרו של יוסף ואַסולק.

גם בשיעורי הערב שאירגן „השומר הצעיר״ במעון שלו, ברחוב היהודי בביתו של איזיק צ׳ארנה, לעברית והיסטוריה יהודית, הורה הירש קריסטל (אלגביש).

בשיעורי־הערב לעברית, שארגנה „הרצליה״ במעון שלה, בשוק בביתו של מלך צינה, הורה — בזמן מסוים — ירחמיאל וינגרטן. אולם עפ״ר הורו בשעורים אלה בהתנדבות חברי „הרצליה״ יודעי עברית, כגון: ליב׳ל הורן, שמואל׳יק ולוקה, אפרים יוסף ולוקה (תלמי), משה פודסקוץ׳ ואחרים.

הארגון החלוצי של בעלי־מלאכה „העובד״ שנוסד בשרפץ בשנת 1933, אירגן שיעורי־ערב לעברית ולגיאוגרפיה של ארץ־ישראל. המורה היה שאול רוזנבלום, מביה״ס „תרבות״. השעורים התקיימו במעון של „העובד״ (ביחד עם „פועלי־ציון״ — ימין), בשוק בחצרו של שמעון דוד שמיגה.

בשעורים לעברית, לפרשת השבוע ולנ״ך שאורגנו ע״י „החלוץ המזרחי״, הורה הירש קריסטל (אלגביש).

השעורים התקיימו בחדר של קריסטל ואחר כך במעון של „החלוץ המזרחי״.

בשיעורי ערב לעברית שאורגנו ע״י „ויצ״ו״ במעון שלה בבית־הספר „תרבות״, לימדה המורה חנה דיכטר.

מגידי השעורים בשיעורי־הערב ללימודים תורניים של „צעירי אגודת ישראל״ ואח״כ של „פועלי אגודת ישראל״, שהתקיימו במעון שלהם, בבית גוטנטג ואח״כ בבית לידזברסקי, או ב„שטיבל״ דגור, היו: לתנ״ך — מנחם בוימוול, ישראל ספירשטין; לגמרא — משה גרוסמן, (חתנו של צ׳רנוברודה), יחיאל גרינברג (חתנו של איצ׳ה אופנבך), יהושע פופובסקי(חתנו של דוד קליימן); למדרש, עין יעקב, חיים אדם, או חובת הלבבות — שמעון פאַטריקוס (חתנו של אברהם שוחט); לשולחן ערוך — נטע פלונסקר.

גם „בנות אגודת ישראל״ ארגנו שעורים לתנ״ך במעון שלהן, בבית־הספר „בית־יעקב״, שבבית קאַשאַז׳. המורה היה מנחם בוימוול.

תועלת רבה הביאו שיעורי־הערב, שאורגנו ע"י „פועלי־ציון" — שמאל וה„בונד". בשיעורי־הערב האלה למדו בני השכבות העניות, שלא היתה להם האפשרות ללמוד בילדותם אפילו את הלימודים האלמנטריים. השיעורים התקיימו במעונות שלהם: של „פועלי־ציון" — שמאל ברחוב היהודי בבית לוסמר (אח"כ — בית שויצר); ושל ה„בונד" ברחוב פארה בבית גרודקה ואח"כ בשוק החדש בבית לושינסקי (לפנים — בית ניימן).

4. הרצאות והקראות.

ועדת־התרבות שע"י כל מפלגה וכל תנועה היתה מסדרת במעון המפלגה בכל שבת — ובחורף גם בלילות שבת — הרצאה, הקראה, משפט צבורי, ערבי־ויכוחים. או ערב שאלות־ותשובות („קעסטל־אוונט"). הנוש־אים היו שונים: מפלגתיים, חברתיים, היס־טוריים, תרבותיים, או ספרותיים. המרצים היו ברובם מקומיים, חברי אותה המפלגה. אולם מפעם לפעם היתה כל מפלגה מזמינה מהמרכז שלה בוארשה מרצה טוב להרצאה אחת, או שתיים כדי לרענן את הרעיון המפלגתי ולחזק את הרוח המפלגתית בין חבריה ואוהדיה.

מרצה מוארשה שבא לעיר, היה מכניס חיים חדשים לעיר: היה מוציא את הנוער מחיי השיגרה והיה מעורר את העסקנים לפעולה. להרצאה של מרצה מוארשה, אפילו להרצאה פוליטית־מפלגתית התכוננו ובאו לא רק חברי מפלגתו, כי אם גם רבים מחברי מפלגות אחרות. ההקשבה היתה ערה וכך גם ההגבה: אם בצורת קריאות־ביניים ואם בצורת ויכוחים שאחרי ההרצאה. הויכוחים הגיעו לפעמים עד לידי ריתחה וסולם־הקולות עלה מעלה. אולם הדברים התבהרו והתבררו ונתנו לנוער — לאלה שאזנם ולבם היו פתוחים לרעיונות שבאו מצדדים שונים — אפשרות של מחשבה עצמית ועצמאית.

אחרת היתה האוירה כשהגיע העירה מרצה לספרות. גם השמועה על ביקור כזה עוררה התעוררות, אבל היתה זו התעוררות שקטה, נעימה וחגיגית. להרצאה על נושא ספרותי בא הנוער במצב־רוח מרומם. בשקט ובערנות הקשיב לכל מלה וכל משפט היוצאים מפי המרצה ובצמא שתה את דבריו. שבועות וחדשים אחרי הרצאה ספרותית טובה, זכר הנוער את המרצה ואת דבריו וחזר על ה„פנינים" שבהרצאתו.

*

ערב שאלות ותשובות כיצד נערך? — ועדת־התרבות היתה מפרסמת מודעה, שבשבת, בתאריך פלוני, יתקיים ערב שאלות ותשובות והחברים מתבקשים להכניס עד לתאריך פלוני אל תיבה המיועדת לכך את שאלותיהם (מכאן השם בידיש „קעסטל־אוונט" — ערב־התיבה). בתאריך המיועד, הריקה ועדת־התרבות את התיבה, מיינה את השאלות לפי נושאים וחילקה אותן בין כמה חברים היודעים להשיב. ואלה — אחרי שהתכוננו לכך — השיבו, בערב המיועד, לשאלות.

ערב כזה היה מגוון מאוד. כיוון שהשאלות היו אנונימיות, שאלו החברים שאלות משאלות שונות ובשעת מתן התשובות, נשאלו שוב שאלות וכך התבררו והתלבנו הדברים.

ערב־ויכוחים כיצד? — מפלגה, שאחד מחבריה היה נואם מוכשר ופולמוסן טוב, היתה עורכת מזמן לזמן ערב־ויכוחים והיתה מזמינה לערב את באי־כוח המפלגות האחרות. מטעמי פרסטיז'ה לא יכלו המפלגות האחרות לסרב, ושלחו את באי־כוחן להשתתף בויכוחים. כרגיל, היתה המפלגה העורכת את הערב והמארחת, גם המנצחת. ראשית, כי היא סמכה מלכתחילה על כוח חזק; שנית, כי המקום שלה ורוב הנאספים שלה וזה מוסיף כוח ועידוד לנואם ושלישית, כי רשות הדיבור האחרון היה למפלגה שפתחה בויכוח.

משפט צבורי כיצד? — משפט צבורי היה נערך על ספר אקטואלי — בלטריסטי, או מחזה — או על מאורע פוליטי. ועדת־התרבות שערכה את המשפט בחרה במשתתפים בו: בית־משפט בהרכב של שלשה שופטים, קטיגור

וסניגור, מומחים ועדים. המשפט התנהל כדת וכדין: הענין הובא לפני ביהמ״ש, העדים העידו, המומחים הביעו את מומחיותם, הקטיגור קיטרג והסניגור סינגר וביהמ״ש הוציא את פסק־הדין.

הערך הצבורי של המשפט הצבורי לא היה בפסק־הדין, כי אם בתהליך המשפט. בדברי העדים, בדעותיהם של המומחים ובנאומיהם של הקטיגור והסניגור התבררו והתבהרו כל צדדי הבעיה הנדונה.

הקראות כיצד? — אחד החברים קרא סיפור קצר מאת מנדלי, שלום־עליכם, פרץ, אש ועוד. בתום הקריאה, נתן הסבר על הסיפור שקרא: על הענין המתואר בו, על האנשים הפועלים בו, על התקופה והסביבה בהן סובב הסיפור ועל מגמתו של הסופר. אחרי הקריאה וההסברה, התפתח ויכוח ער על הסיפור והספר.

פעולת ההסברה הזאת נתנה שיעור מועיל וחשוב לשומעים, איך לקרוא ספר ואיך להבין אותו.

הרצאות כיצד? — הרצאות ע״י מרצים מקומיים במעונות מפלגתיים נערכו ע״י כל ועדות־התרבות לעתים תכופות. רוב ההרצאות היו על נושאים פוליטיים־חברתיים, אולם מפעם לפעם ערכה כל ועדת־תרבות גם הרצאה על נושא תרבותי, ספרותי, או היסטורי (עפ״ר בחג, או ביומא דפגרא).

*

להלן רשימת האנשים שהשתתפו בפעולות הנ״ל של ועדות־התרבות שע״י המפלגות והתנו־עות השונות. הרשימה הזאת רחוקה מלהיות מלאה, רבים היו החברים בכל מפלגה ובכל תנועה שהשתתפו, ע״י הופעה פומבית, בפעולות התרבותיות. אולם, לצערנו, שמותיהם לא הגיעו אלינו.

„אגודת־ציון״: הינדה רוזה אטלס, גרשון מינץ, ליב מינץ, מרדכי הירש מינץ (באסיפה השובה, חגיגית), האַז׳ה (צבי) מלובנצ׳יק, אברהם פריד (ירושלמי), ישעיהו פרידמן, פישל שמפן ואחרים.

„הרצליה״: ליב׳ל הורן, שמואל׳יק ולוקה, אפרים יוסל ולוקה (תלמי), מרדכי ז׳שוטקה, משה פודסקוץ׳, בר צ׳ארקה ואחרים.

„הנוער הציוני״: גרשון ברגזון, משה סמולינסקי, ישעיהו קורטה ואחרים.

„השומר הצעיר״: ברוך לאַלונק, הנך פודסקוץ׳ (חנוך נחשון) ואחרים.

„החלוץ המזרחי״: יוסף אפלבום, עזריאל׳טיה פודסקוץ׳, הירש קריסטל (צבי אלגביש), דוד שארפהרץ ואחרים.

„ויצ״ו״: מניה גוטשטט, חנה דיכטר, זינה סמולינסקי, יוכבד קלינמן ואחרות.

„בית״ר״: וולף (זאב) אפלבום, שמואל יצחק קריסטל (אלגביש) ואחרים.

„צעירי־פועלי־ובנות אגודת ישראל״: אפרים אוסטאשבר, מנחם בוימוהל, יצחק ברגזון (בנו של יחיאל מאיר), אשר ואטמן, שמעון ואפאַל, אברהם סנדרוביץ׳, ישראל ספירשטין, אפרים פאנפיל, שמעון פאַטריקוס, לייבל פיאַטריקוב־סקי, מנדל פלונסקר, נטע פלונסקר, אלטר (בן־ציון) קאַמפנר, איצ׳ה מאיר רוסאק, אפרים שולץ ואחרים.

„פועלי־ציון״ — ימין: וולף (זאב) אהרנו־ביץ׳, יעקב רבינוביץ, שלמה ריצ׳יק ואחרים.

„פועלי־ציון״ — שמאל: משה גוטשטאט, עליע (אליהו) גרוסמן, קלמן טאקס (בן יצחק), ישראל יעקב כהן, אבא ליכט, איצ׳ה בינם רוזנברג ואחרים.

„בונד״: ליבוש אושר, יצחק גורנה, גרין, אברהם הירש יורקאַביץ׳, חיים יורקאַביץ׳, רבקה ישעיביץ׳ ואחרים.

הספריה: זלמן גולדשטין, אברהם גרליץ, רבקה טץ, רבקה ישעיביץ׳, ישראל יעקב כהן, ליב מינץ, אברהם פריד (ירושלמי), ישעיהו פרידמן ואחרים.

5. ספורט

בתקופה שבה התפתחו החיים הצבוריים של יהודי פולין על כל גוניהם ונוסדו ארגונים והס־תדרויות שונים — בתקופת הכיבוש הגרמני

במלחמת־העולם הראשונה — באותה התקופה נוסד גם הארגון להתעמלות וספורט „מכבי". „מכבי" היה ארגון ספורט לאומי כללי, בלתי מפלגתי, אבל ציוני ובו השתתפו חוגי־נוער שונים. כעבור שנים נוסדו שני ארגוני־ספורט מפלגתיים: „מארגנשטערן" של ה„בונד" ו„שטערן" של „פועל־צ—שמאל".

גם בשרפץ היה ה„מכבי" ארגון־הספורט הותיק ביותר והגדול ומפותח ביותר. ה„מכבי" נוסד בשרפץ בהתחלת הקיץ של שנת 1917. המייסדים היו: ליב הילר, מנחם מארגל, ליב מינץ, יוסף קוצ'ולק ודוד רוזן. המאמן הראשון היה איש־צבא גרמני בשם טוביאס; המאמנים אחריו היו אנשי־צבא גרמניים אף הם. הפקודות ניתנו בגרמנית, אולם הם למדו לברך את המיסדר ב„חזק ואמץ" עברי. אחריהם היו שני מאמנים יהודיים: אפלבום מוארשה וזליגמן מפלוצק. בהתחלה התקיימו האימונים באולם הקולנוע של רודובסקי ואח"כ בסוף הר' הפלוצקי במגרש שנקרא „מאנאַז'" (המגרש שבו התאמן גדוד־הפרשים הרוסי שחנה בשרפץ). חברי ה„מכבי" חבשו כובעים מיוחדים: כובע מקטיפה אפורה בעל שוליים רחבים ומצחיה שחורה נוצצת ומסביב לכובע — סרט כחול־לבן. ב„מכבי" היו כ־200 חברים, ביניהם גם בנות.

כשנסתיימה מלחמת־העולם הראשונה וקמה מדינת־פולין העצמאית (11 בנובמבר 1918), התחילה המלחמה שבין פולין לבין רוסיה הבולשביסטית. הנוער נקרא לצבא ופעולות הארגונים השונים נחלשו. אז הופסקה פעולת ה„מכבי" בשרפץ.

בשנת 1927 בערך נוסד ה„מכבי" בשרפץ מחדש. המייסדים של ה„מכבי" החדש היו: משה באַלט, מרדכי ז'שוטקה, נח לאַסמן וצבי מלובנצ'יק. המאמן היה צבי מלובנצ'יק. ע"י ה„מכבי" החדש נוסדה גם תזמורת, שהשתתפו בה 24 מנגנים. הפעיל ביותר ביסוד התזמורת היה פיבוש קאַרש. מעון ה„מכבי" היה בשוק החדש בחצרו של אייזיק רוזן. האימונים התקיימו בסוף הרחוב הפלוצקי, אחרי הגן־הגדול.

ד. מפלגות ותנועות

1. „חובבי־ציון"

התנועה הציונית היתה התנועה הותיקה ביותר, הגדולה ביותר והערה ופעילה ביותר בשרפץ. גם מבחינת מספר חבריה ואוהדיה וגם מבחינת ריבוי הגונים והגילים, היתה התנועה הציונית הראשונה והראשית בעיר והיא היתה בעלת ההשפעה הגדולה ביותר בכל שטחי החיים החברתיים של יהודי שרפץ. שרשה של התנועה הציונית בשרפץ, נעוץ בחבורת המשכילים הידועה בשם „קולהקוט" שהתקיימה בשרפץ במחצית השניה של המאה התשע עשרה ושראשיה היו: אפרים יוסל ולוקה, אליעזר ואַסולק וחיים נחום טונבאַל. (ביקר בארץ־ישראל בשנת 1908). והמשכה — בקבוצת „חובבי־ציון" של סוף המאה הקודמת, שבעצם היא אותה חבורת המשכילים, ה„קולהקוטניקים", בתוספת כוחות צעירים שהחשובים ביניהם היו: עזריאל'טיה פודסקוק', מרדכי הירש מינץ, אברהם'יה ולוקה ואחרים.

2. „בני־ציון"

כהמשך ל„חובבי־ציון" קם — בין ראשית המאה הנוכחית ובין מלחמת־העולם הראשונה — דור ציוני צעיר ופעיל. באותה התקופה נוסדה האגודה הציונית הראשונה בשרפץ בשם „בני־ציון". פעילי האגודה היו: אברהם פודסקוק', אברהם גאַרליץ (נפטר לא מזמן בארגנטינה), ישעיהו פרידמן, פיבוש ליפקה ואחרים. בשנת 1910 התיישב בשרפץ אברהם ירושלמי (פריד. מוצאו מד'ורמין) ומאז הוא היה הפעיל ביותר בכל הפעולות הציוניות.

ברוסיה הצארית (כמו ברוסיה הקומוניסטית) היתה התנועה הציונית אסורה. ממילא היתה פעילותה מעטה והיא התבטאה בשרפץ — מלבד איסוף כספים לקהק"ל — בעיקר בפעולה תרבותית בין הנוער. הפעולה הזאת התרכזה בספריה היהודית היחידה שהיתה בעיר, שרוב חבריה ורוב פעיליה היו ציונים.

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה (1914 — 1918), אחרי שגרמניה כבשה את פולין כולה, התפתחו ושיגשגו החיים החברתיים של יהדות פולין. מהמחתרת עלו מפלגות קיימות וקמו מפלגות חדשות.

האגודה הציונית „אגודת ציון", נוסדה בשרפץ בשנת 1911. אולם לא היתה פעילה. בשנת 1916 נתחדשה והראתה עירנות ופעילות בכל שטחי החיים של יהודי שרפץ: החינוכיים והתרבותיים, המפלגתיים והחברתיים, הכלכליים והפוליטיים. ליד „אגודת־ציון" הוקמו חמש ועדות: ועדת התרבות, ועדת הקהק"ל, ועדה פוליטית, ועדת המשק וועדת הקורספונדנציה. כל ועדה עבדה במרץ בשטחה היא וכלן ביחד עשו עבודה לאומית־ציונית חשובה מאד. הרוח החיה ב„אגודת־ציון", הפעיל והמפעיל, היה אברהם פריד (ירושלמי) והודות לו ולפעולותיו, נודעה „אגודת־ציון" כמוסד צבורי מרכזי בעיר.

ועד „אגודת־ציון" בשנים 1916 — 1918 היה מורכב מהחברים: אברהם פריד (ירושלמי) — יו"ר, משה צפריס — מזכיר, אח"כ יעקב באכרך — מזכיר, מרדכי הירש מינץ — גזבר, יסכה טץ, ישראל יעקב כהן, ישעיהו פרידמן חליג רוזן.

בשנים 1918 —1920 היה ועד „אגודת־ציון" מורכב מהחברים: פרידה אופנבך, הינדה רוזה אטלס, מנדל בלום, צאַרל ברגזון, יצחק זומר (כיום באמריקה), האַזה (צבי) מלובנצ'יק, יחיאל משה סנדרוביץ' (סדרוני), אברהם פריד (ירושלמי) (שלשת האחרונים בארץ), ישעיהו פרידמן, יטה פיגה צינה ופישל שמפן (מת באופן טרגי בפריס בשנת 1933, או 1934). יו"ר היה אברהם פריד ומזכיר —פישל שמפן, אח"כ — צבי מלובנצ'יק.

במחצית הראשונה של שנות העשרים נכנסה לפעולה הציונית שכבה צעירה, דור חדש של נוער ציוני, פעיל ונלהב. הנוער הזה יסד את ארגון הנוער הלאומי־ציוני „הרצליה" ומ„הרצליה" יצאו אח"כ ארגוני הנוער הציוניים־חלוציים „השומר הצעיר" ו„השומר הלאומי" ששינה את שמו ל„הנוער הציוני" (ראה הלאה).

כיוון שהנוער המתבגר הצטרף לאגודות הנוער, נשארו ב„אגודת־ציון" חברים מבוגרים בלבד. כתוצאה מזה נוצרה חלוקת תפקידים בלתי רשמית בין „אגודת־ציון" ובין אגודות־הנוער: ארגוני הנוער עסקו בעיקר בפעולות חינוכיות־תרבותיות על רקע לאומי־ציוני־חלוצי וגם בעניני הכשרה ועליה. ו„אגודת־ציון" עסקה בפעולות ציוניות בעלות צביון צבורי־חברתי, כגן: בחירות לקהילה, למועצת העיריה ולסיים (הפרלמנט הפולני); בענינים הנדונים בקהילה ובמועצת העיריה ובפעולות כלליות אחרות, שהשתתפו בהן, כמובן, גם ארגוני הנוער.

במרוצת השנים התחלפו הועדים וחברים חדשים החליפו את הקודמים. חברי־הועד הקודמים פרשו והתפזרו לצדדים שונים: אברהם פריד (ירושלמי) עלה ארצה (בשנת 1921), ישעיהו פרידמן עבר לעסקנות צבורית רחבה יותר (הקהילה ומועצת העיריה), מהחברים האחרים — מי שיצא לשרות הצבא ומי לעניניו הפרטיים; מי שיצא לעיר אחרת ומי שיצא לארץ אחרת. וכך אנו רואים בתצלום משנת 1927 שבועד של האגודה הציונית באמצע שנות העשרים הוחלף השם „אגודת ציון" בשם „ההסתדרות הציו־נית בפולניה. סניף בשרפץ. היו החברים: צבי מלובנצ'יק — יו"ר, יצחק מאיר זילברברג (שמ־חוני — מזכיר (שניהם בארץ), ישראל סמולינסקי — גזבר, משה באֶלט, נח לאֶסמן (כיום באמרי־קה) ופיבוש קאַרש. בחותמת הטבועה על התצלום ישנה הכתובת: „ההסתדרות הציונית בפולניה. סניף בשרפץ". באמצע החותמת — מגן־דוד.

בתצלום אחר של הועד של האגודה הציונית, משנת 1934, אנו רואים את החברים: האַנה אוברפלד (בארץ), וולף בודה (באמריקה), דוד ברגזון, גוטקינד גרודקה, מירל לאה ויסרוזה (קונסקובולסקי), נפתלי צ'רנוצ'פקה (בארץ),

הרשל רוטנברג (חתנה של אסתר רחל שמפן), בר (דב) צ׳ארקה, ראובן שמפן ואיצ׳ה דוד שניצר.

יו״ר הועד האחרון של האגודה הציונית לפני פרוץ השואה היה בר (דב) צ׳רקה והמזכיר — נפתלי צ׳רנוצ׳פקה.

כידוע, היו בהסתדרות הציונית בפולין שתי סיעות: סיעת „עת לבנות" (סיעה קונסטרוק־טיבית) שבראשה עמד ד״ר יהושע גוטליב וסיעת „על המשמר" (סיעה פרוגרסיבית) שבראשה עמד יצחק גרינבום. האגודה הציונית בשרפץ לא השתייכה, לא ל„עת לבנות" ולא ל„על המשמר", אלא היתה מסונפת במישרין לועד המרכזי של ההסתדרות הציונית. ובבחירות לועידה ארצית הצביע כל חבר לפי נטייתו.

האסיפות הציוניות הראשונות בשרפץ (בתקופת הופעתו של ד״ר הרצל. לפני כן היו חובבי־ציון, אבל לא היתה כל פעולה ציונית) התקיימו בבית ספרו של ליב׳ל אטלס (בית באגנר, אח״כ — בית קלמנוביץ׳). בתקופת האגודה „בני־ציון" לא היה מעון לאגודה. המעון של אגודת־ציון" היה, עד אמצע שנת 1917, בשוק החדש, בחדר קטן שבדירתו של מרדכי הירש מינץ (בבית פאַטליק [גרמני], מול ביתו של אהרן צ׳רנוצ׳פקה). משם עברה „אגודת־ציון" לחצר ביתו של משה אֶלשטין. במחצית הראשונה של שנות העשרים עברה „אגודת־ציון" לשוק, לביתו של מלך צינה, לדירה משותפת עם אגודת הנוער הציונית „הרצליה" (כל אגודה בחדר מיוחד). במחצית הראשונה של שנות השלושים חל מיזוג בין האגודה („אגודת־ציון" לשעבר) ובין „הרצליה". האגודה הציונית המאוחדת עברה לבית־הספר „תרבות", שנפתח זמן קצר לפני כן ברחוב היהודי, בבית המשותף לישראל באַרקו ולמשה לאַסמן. ואחרי שהוקם בית חדש לביה״ס „תרבות" ברחוב סטודולנה (אח״כ נארוטוביצ׳ה) — בשנת 1935 — עברה האגודה הציונית לבנין החדש.

כך התנהלה הפעולה הציונית בשרפץ עד לחורבן הקהילה היהודית ע״י החיות הנאציות — בפעילות ערה ומסירות רבה.

4. „הרצליה"

הזכרתי כבר, שבמחצית הראשונה של שנות העשרים, התעורר לפעולה נוער ציוני נלהב וער. הנוער הזה ייסד אגודת נוער לאומית־ציונית בשם „הסתדרות צעירים ציונית הרצליה" ובקצור — „הרצליה". מייסדי „הרצליה" ופעיליה היו: ליב׳ל הורן, שמואל׳יק ולוקה, אפרים יוסף ולוקה (תלמי), מרדכי זאַשוטקה(כיום באמריקה), משה פודסקוץ׳, יוסל פרשניצקי, בר צ׳ארקה ואחרים (הראשון והששי ניספו בשואה בצרפת).

מטרותיה של „הרצליה" היו חינוכיות־תרבו־תיות על רקע לאומי־ציוני. פעולותיה התבטאו: בשעורי־ערב לעברית (המורים היו חברי „הרצליה" יודעי עברית); בהרצאות על היסטוריה יהודית, על הציונות ועל ארץ־ישראל; בהרצאות על ספרות ידיש, עברית וגם כללית; בשיחות וויכוחים על כל הנושאים הנ״ל ובערבי שאלות ותשובות („קעסטל־אוונטן"). גם חוג דרמטי היה קיים ע״י „הרצליה" והוא היה עורך מפעם לפעם — ביחוד ביומי דפגרא — נשף ספרותי, או הצגה תיאטרונית.

רבים מבני הנוער השרפצאי היו חברים ב„הרצליה", השתתפו בפעולותיה והתחנכו על האידיאלים הלאומיים־ציוניים שלה.

המעון של „הרצליה" היה בפינת השוק והרחוב פאַרה (פארסקה) בחצר ביתו של מלך צינה. שם היתה גם הספריה של „הרצליה", שמנתה למעלה מ־2000 ספרים בעבריה, יידיש ופולנית.

תצלום משנת 1929 מראה לנו את חברי הועד של „הרצליה". ואלה הם: האַנה אוברפלד (בארץ), וולף בודה (באמריקה), יטה גראפה קאַמפנר (בארץ), שמואל׳יק ולוקה, אליעזר ז׳אַשוטקה (במדים של „הנוער הציוני". כיום בארץ), מרדכי ז׳אַשוטקה, יצחק מיראנץ, זלמן נאז׳אַמסקי, שרה סקורקה, שמואל צינה (במדים

של „הנוער הציוני". כיום בארץ) ובר (דב) צ'ארקה.

בחותמת הטבועה על התצלום אנו קוראים: „הסתדרות צעירים ציונית „הרצליה" שרפץ. באמצע החותמת — מגן־דוד.

גם אחרי שנוסדו שני ארגוני הנוער „השומר הצעיר" ו„הנוער הציוני" (ראה הלאה) נמשך קיומה של „הרצליה", בה התרכז הנוער המבוגר הלאומי־ציוני. „הרצליה" הצדיקה את קיומה גם בזה, שבספרייתה הגדולה השתמשו גם חברי „השומר הצעיר" וגם „הנוער הציוני". אולם במחצית הראשונה של שנות השלושים חל מיזוג בין „הרצליה" ובין האגודה הציונית. כי הנוער המתבגר הצטרף ל„נוער הציוני", או ל„השומר הצעיר" וב„הרצליה" נשארו ממילא חברים מבוגרים בלבד. כתוצאה מזה חוסל קיומה של „הרצליה" וחבריה הצטרפו לאגודה הציונית.

5. „השומר הצעיר"

כיוון שאגודת הנוער „הרצליה" היתה אגודה לוקלית, שירפצאית, בלי כל קשר לאיזה שהוא ארגון ארצי; וגם מפני ש„הרצליה" היתה אגודה ציונית, חינוכית־תרבותית, ללא מגמה חלוצית — חיפש לו הנוער השרפצאי מסגרת ארגונית אחרת, ההולמת יותר לרוחו הארגוני ולשאיפותיו החלוציות.

כך קם בשנת 1928 מתוך חברי „הרצליה", ארגון הנוער „השומר הצעיר", כסניף של תנועת הנוער „השומר הצעיר" בפולין כלה ובאותן המטרות, שהן: חינוך הנוער לציונות וחלוציות.

מייסדי „השומר הצעיר" בשרפץ היו: ברוך לאַלונק (כיום — אילון), משה סמולינסקי, הנך פודסקוץ (כיום — חנוך נחשון) (שלשתם בארץ), ישעיהו קורטה, דבורה שפירא ואחרים.

הסניף המקומי של „השומר הצעיר" היה נקרא „קן". ה„קן" היה מחולק ל„גדודים" וה„גדודים" — ל„קבוצות". בראש ה„קן" עמדה הנהגת ה„קן", בראש כל „גדוד" — ראש הגדוד ובראש כל „קבוצה" — ראש הקבוצה. פעולות ה„קן" התבטאו: בלימודי עברית; בהרצאות על נושאים ציוניים־חלוציים וגם סוציאליים וספרותיים; בשיחות ויכוחים על אותם הנושאים; בתרגילי צופיות; בתהלוכות ברחובות העיר; בטיולים מחוץ לעיר; ובשליחת חברים למושבות־קיץ ולקבוצי־הכשרה.

אחרי הפילוג ב„השומר הצעיר" השרפצאי (ראה הלאה), נשארו בהנהגת ה„קן": ברוך לאַלונק (אילון), טובה לאַלונק, זליג ליכט, ליב מיונצ'ין, הנך פודסקוץ' (חנוך נחשון), דבורה שפירא ואחרים. בראש ה„קן" עמד ברוך לאַלונק ואחרי עליתו ארצה — טובה לאַלונק.

מספר החברים ב„השומר הצעיר" היה קרוב למאה. במרוצת הזמן עברו רבים מהם למפלגה הקומוניסטית.

מדי „השומר הצעיר" היו: בפעולות רגילות — בגדי חקי ועניבה ירוקה ובפעולות חגיגיות — חולצה לבנה, מכנסים (או חצאית) בצבע ארגמן ועניבה ירוקה.

ה„קן" של „השומר הצעיר" היה ברחוב היהודי, בביתו של אייזיק צ'ארנה ואח"כ — בשוק החדש בחצר ביתם של ליבוש דוברו־שקלנקה וישעיהו פרידמן (לפנים — בית רוזן).

6. „השומר הלאומי" — „הנוער הציוני"

דרכו הציונית של „השומר הצעיר" שהיתה שלובה בסוציאליזם אדוק, לא הלמה את רוחם הציונית־הלאומית של רבים מבני הנוער השרפצאי. משום כך עזבו רבים — ביניהם גם אחדים מן המייסדים — את „השומר הצעיר" ויסדו — בשנת 1929 — את „השומר הלאומי", שמטרתו היתה כמטרת „השומר הצעיר" — חינוך הנוער לציונות וחלוציות — אבל ברוח לאומית, בלי סוציאליזם.

מייסדי „השומר הלאומי" היו: אברהם ברגזון, מרינה (מרים) גורפינקל, משה סמולינסקי, נפתלי צ'רנוצ'פקה (הראשון, השלישי והרביעי — בארץ) ישעיהו קורטה ואחרים. הם היוו את הנהגת ה„קן" ויחד אתם פעלה שכבה רחבה של מדריכים, ראשי גדודים וראשי קבוצות.

„השומר הלאומי" השרפצאי היה מסונף

לתנועת הנוער באותו השם, שהיתה קיימת בפולין הקונגרסאית. תנועת־נוער דומה ל„השומר הלאומי" — תנועה ציונית־חלוצית — היתה קיימת גם בגליציה בשם „עקיבא". בשנת 1930 התאחדו שתי התנועות לתנועה אחת בשם „הנוער הציוני". וכך קיבל גם „השומר הלאומי" בשרפץ את השם „הנוער הציוני".

המיבנה הארגוני ב„הנוער הציוני" התאים בכל למיבנה הארגוני ב„השומר הצעיר". הסניף המקומי היה נקרא „קן" ובראשו עמדה הנהגת ה„קן"; ה„קן היה מחולק לגדודים ובראשם עמדו ראשי גדודים; והגדודים היו מחולקים לקבוצות ובראשן — ראשי קבוצות.

גם הפעולות של „הנוער הציוני" היו תואמות לפעולות של „השומר הצעיר". גם ב„הנוער הציוני" התקיימו שעורים לעברית, הרצאות, שיחות, ויכוחים, תרגילי צופיות, תהלוכות, טיולים ושליחת חברים למושבות ולהכשרות. ההבדל היה רק במגמה ובתוכן של ההרצאות והשיחות.

מספר החברים ב„הנוער הציוני" היה כ־150.

בראש ה„קן" עמד משה סמולינסקי. אחרי עלייתו ארצה עמד בראש ה„קן" גרשון ברגזון (כיום בארץ), ואחרי עברו לוילנה להמשכת לימודיו — שלמה סמולינסקי.

מדי „הנוער הציוני" היו דומים למדי „השומר הצעיר". ההבדל היה בצבע העניבה. חברי „הנוער הציוני" ענדו עניבה בצבע תכלת.

ה„קן" של „הנוער הציוני" היה בשוק החדש בביתה של הגב' פודסקוך' (בחצר בית בוקאָט)

7. צופים

בשנת 1922 נוסד בשרפץ גדוד צופים. הגדוד היה מחולק לשתי קבוצות: קבוצת בנים בשם „גדעון" וקבוצת בנות בשם „דבירה". מייסדי הקבוצה ומדריכיה היו: יצחק ברגזון (בארץ), ירחמיאל וינגרטן (באמריקה) ומנדל טק. פעולות הקבוצה התבטאו בתרגילי צופיות. שיחות על נושאים לאומיים וציוניים וטיולים בסביבת העיר.

חברי קבוצת הצופים היו תלמידי הפאָנסיה היהודית שברחוב צ'אלפין, שבמשך השנתיים האחרונות לקיומה למדו בה גם בנים. מעון הקבוצה היה באותו ביה"ס.

8. „פועלי־ציון"

הסניף השרפצאי של מפלגת הפועלים „פועלי־ציון" (השם הרשמי: „יודישע סאציאל־דעמאקראטישע ארבעטער־פארטיי פועלי־ציון" — מפלגת פועלים יהודית סוציאליסטית־דמוקרטית פועלי־ציון) נוסד בשנת 1906. לועד הראשון של הסניף נבחרו: יצחק קאַנע, חיים ליב פוקאַץ', יצחק (איצ'ה) קרפה ויעקב שניצר.

הימים היו ימי המהפכה הרוסית הראשונה — „תקופת הסער והפרץ", כפי שקוראים לימים ההם — תקופה, שבה התעורר הנוער היהודי, בעקבות ההתעוררות הכללית ברוסיה, והתחיל להתארגן לקראת תחיתו הלאומית והסוציאלית. חלק קטן מהנוער היהודי הצטרף למפלגות המהפכניות הרוסיות והפולניות, אולם רובו של הנוער הצטרף לשתי מפלגות־הפועלים היהודיות „בונד" ו„פועלי־ציון". ה„בונד" כבר היה קיים מספר שנים ו„פועלי־ציון" רק התחילו לתפוס את מקומם ברחוב־הפועלים היהודי.

בימים ההם התקיימו בכל הערים — וגם בשרפץ — ויכוחים חריפים בין שתי המפלגות. כל מפלגה הביאה מרצים ותועמלנים מהערים הגדולות, כדי לנצח את המפלגה היריבה ולמשוך ממנה חברים. מטעם „פועלי־ציון" ביקר כמה פעמים בשרפץ הנואם והעתונאי הידוע מ. יארבלום וגם דוד גרין (כיום — ד' בן־גוריון) מפלונסק (פלינצק). הודות להסברה המקיפה והודות לרוח הלאומית שקיננה בלב הנוער, עזבו רבים את ה„בונד" והצטרפו ל„פועלי־ציון".

כשוך סערת המהפכה, שקטו הרוחות גם ברחוב היהודי והגיעה תקופת־שפל גם למפלגות־הפועלים היהודיות. התחילה תנועת הגירה

גדולה. רוב המהגרים פנו לארצות־הברית של אמריקה, מיעוט — לארצות אחרות ומיעוט דמיעוט — לארץ־ישראל. בין אלה שעלו לארץ־ישראל היו 6 חברי „פועלי־ציון" משרפץ: דוד בורנשטין, עקיבא גלאזר, יצחק כהנא (שנקרא „קאנה". מוצאו מפלונסק), יצחק אורן (אהרן) ליבזון, יצחק קרפה (איצ'ה קרפ) ושמואל שמפן. היתה זאת תקופת „העליה השניה" וכמו רבים מהעליה הזאת, עזבו את הארץ גם רוב העולים השרפצאים (רק דוד בורנשטין נשאר בארץ. קרפ חזר ארצה לפני שנים מספר).

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, כשחלה התפתחות עצומה בחיים החברתיים היהודיים וכל המפלגות התעוררו מתרדמתם, קמה לתחיה גם מפלגת „פועלי־ציון". הפעילים בסניף המפלגה בשרפץ היו: משה גוטשטט, ישראל יעקב כהן (שותף ל„סקלאד אפטצ'ני" [מחסן רפואי, כעין בית־מרקחת] ומורה. מקודם היה חבר בועד של „אגודת־ציון"), איצ'ה בינם רוזנברג ואחרים. בשנת 1919 היה כהן יו"ר הסניף. הם שכרו חדר קטן בהתחלת הרחוב הפלוצקי בביתו של אייזיק קוטנר ובערבים, ביחוד בלילות־שבת, ניהלו שם עבודה תרבותית והסברתית ברוח מפלגתם.

9. „פועלי־ציון — שמאל

בועידה העולמית החמישית של מפלגת „פועלי־ציון" שהתקיימה בוינה בשנת 1920, חל פילוג במפלגה ונוסדו שתי מפלגות: „פוע"צ — שמאל" (הרוב) ו„פוע"צ — ימין" (המעוט). סניף המפלגה בשרפץ הצטרף ל„פוע"צ — שמאל".

הפעילים בסניף השרפצאי של מפלגת „פועלי־ציון — שמאל" במשך השנים היו: מרדכי אוסטשבר (כיום בארץ), משה גוטשטט (בשנת 1925 נאסר על פעילותו וישב במאסר 9 חדשים. בשנים האחרונות עבר ל„פוע"צ — ימין"), מנדל גולדשטין, מאיר גונשר (כיום באמריקה), עליע (אליהו) גרוסמן, יוסף דוד ויסרוזה, קלמן טאקס (בן־יצחק. השנים האחרונים בארץ) אבא ליכט (נאסר ביחד עם גוטשטט וישב במאסר 6 חדשים), בר'יה פלאטו, איצ'ה בינם רוזנברג ואחרים.

המעון של „פוע"צ — שמאל" היה ברחוב היהודי בבית שוייצר (לפנים — בית לוסמר), ובו היתה גם הספריה של המפלגה, שמנתה למעלה מ־1000 ספרים, רובם ביידיש ומעוטם בפולנית.

ליד המפלגה היתה קיימת אגודה לספורט בשם „שטערן" (כוכב) וגם חוג דרמטי בשם „יידישע בינע" (הבמה היהודית).

„פוע"צ—שמאל" השתתפו גם בחיים הצבוריים בעיר והיו להם נציגים גם בועד הקהילה וגם במועצת העיריה. נציגיהם בועד־הקהילה היו: אליה (עליע) גרוסמן ואיצ'ה בינם רוזנברג (בתקופות שונות), נציגם במועצת העיריה היה — משה גוטשטאט.

אחרי שממשלת־פולין אסרה על קיומה של מפלגת „פוע"צ — שמאל", התנהלה פעולת המפלגה בפולין כולה — וגם בשרפץ — תחת השם „חברה לשיעורי־ערב" („געזעלשאפט אוונט־קורסן").

10. „יוגנט

ליד מפלגת „פועלי־ציון" — שמאל היתה קיימת — בפולין כלה וגם בשרפץ — הסתדרות־נוער בשם „יוגנט" (נוער). חברי „יוגנט" היו פעילים בכל שטחי הפעולה של המפלגה ובמיוחד בשטח התרבותי: הרצאות, שיחות, שעורי־ערב, ספורט וגם בחוג הדרמטי.

מעון המפלגה שימש גם להסתדרות „יוגנט".

11. „פועלי־ציון" — ימין

הסניף השרפצאי של מפלגת „פועלי־ציון" — ימין (מאוחד עם צ.ס.[1]) נוסד בשנת 1926. בזמן יסודה מנתה המפלגה כ־30 חברים. המייסדים היו: זאב אהרונוביץ' (מוצאו ממלאווה.

1. צ. ס. ציונים סוציאליסטים. פלג שמאלי של „צעירי ציון".

כיום בארץ), יעקב רבינוביץ (מוצאו מגוסטנין), שלמה ריצ׳יק ויוסף שיקאָס.

המעון של „פוע״צ — ימין״ היה בשוק (בהתחלת הרחוב הפלוצקי) בחצר ביתו של שמעון דוד שמיגה. לאחרונה היה המעון בבית גוטנטג.

ליד המפלגה היה חוג דרמטי, שנוסד כשנה אחרי יסוד המפלגה ובראשו עמד שלמה רייצ׳יק.

12. „פרייהייט״

ליד מפלגת „פועלי־ציון״ — ימין היתה קיימת — בפולין כולה וגם בשרפץ — הסתדרות־נוער בשם „פרייהייט״ (חרות). הסניף של „פרייהייט״ נוסד בשנת 1927 בערך והוא מנה בהוסדו כ־40 חברים.

סניף ה„פרייהייט״ היה במעונה של המפלגה.

13. „החלוץ״

הסניף השרפצאי של הסתדרות „החלוץ״ נוסד בשנת 1927. המייסדים היו: זאב אהרונוביץ׳, יעקב רבינוביץ׳, שלמה ריצ׳יק ויוסף שיקאָס. „החלוץ״ היה קשור — בכל מקום וגם בשרפץ — ביחסים הדוקים ל„פוע״צ — ימין״ והוא השתמש, בעירנו, במעון של המפלגה וניהל שם את פעולותיו. בזמן יסודו מנה „החלוץ״ כ־15 חברים ו־12 מהם — ביניהם: זאב אהרונוביץ, ריזל גונשר, מאיר זמלמן ושמואל מאי — יצאו להכשרה לנקודות שונות.

14. „ליגה למען א״י העובדת״

באותה השנה (של יסוד סניף „החלוץ״) וע״י אותם המייסדים, נוסד הסניף השרפצאי של ה„ליגה למען א״י העובדת״. גם ה„ליגה״ היתה קשורה ביחסים הדוקים ל„פוע״צ — ימין״ וגם היא השתמשה, בשרפץ, במעון של המפלגה וניהלה שם את פעולותיה. ל„ליגה״ השתייכו גם חברי „השומר הצעיר״ וגם חברים בודדים מהאגודה הציונית, מ„הרצליה״ ומ„הנוער הציוני״. ובר צ׳ארקה, חבר הועד של „הרצליה״, היה גם חבר הועד של ה„ליגה״. תפקידי ה„ליגה למען א״י העובדת״ היו: הגשת עזרה להסתדרות „החלוץ״, לקבוצי הכשרה, לעליה החלוצית, איסוף כספים למען קפא״י (קופת פועלי ארץ־ישראל) וכדומה. ל„ליגה״ השתייכו כ־35 חברים.

15. „העובד״

הסתדרות „העובד״ היתה הסתדרות של בעלי־מלאכה, שהתכוננו לעלות לארץ־ישראל. ל„העובד״ השתייכו אנשים שמפאת גילם ומעמדם המשפחתי לא היה באפשרותם להשתייך להסתדרות „החלוץ״ ולצאת להכשרה, ועבודתם במקצועם נחשבה להם כהכשרה. על חברי „העובד״ היה מוטל להיות פעילים בפעולות ציוניות שונות ובאיסוף כספים למען הקרנות הציוניות וגם ללמוד עברית. ע״י כך נחשבה הסתדרות „העובד״ להסתדרות חלוצית וחבריה קבלו „סרטיפיקטים״ (רשיונות) לעליה.

הסתדרות „העובד״ בשרפץ נוסדה בשנת 1933. מייסדי „העובד״ היו: מאיר זבירק (מוצאו מפלוצק, כיום בארץ), עזרא פרנקל, יעקב רבינוביץ׳ ויוסקה שיקאָס. מספר החברים הגיע ל־75 בערך.

סניף „העובד״ בשרפץ הראה פעילות רבה: תרם והתרים לקהק״ל, לקה״י וגם לקרן־החלוץ; עזר לקבוצת ההכשרה של „החלוץ״, שהיתה בשרפץ, בהשגת עבודה ובענינים אחרים; עזר לנוער המקומי בעניני יציאה להכשרה והיה פעיל בכל הפעולות הציוניות בעיר וגם בעזרה הדדית לחבריו. חברי „העובד״ למדו בשיעורי־ערב, שהמורה שאול רוזנבלום (מנהל ביה״ס „תרבות״) לימד בהם פעמיים בשבוע עברית וגיאוגרפיה של ארץ־ישראל.

סניף העובד״ היה קרוב ל„פוע״צ—ימין והשתמש במעונם לפעולותיו.

16. „הקבוץ״

כמו בהרבה ערים אחרות, כך היה גם בשרפץ „קבוץ הכשרה״, שהשתייך להסתדרות „החלוץ״.

החלוצים, שנשלחו לשרפץ להכשרה לקראת עלייתם לארץ־ישראל, עבדו בכל מיני עבודות, ביניהן עבודות קשות ועבודות שנחשבו לגסות ובזויות ושהן נוצרו, כאילו, רק בשביל גויים.

הדירה של ה„קבוץ" היתה בחצרו של אברהם מלאוה, החצר ששימשה מעבר בין השוק ובין רחוב ז'אבה (ז'אביה). החלוצים, שביניהם היו גם בחורות, גרו בשני חדרים. בעיר, ביחוד בחוגים החרדיים, התלחשו על הימצאם של בחורים ובחורות תחת קורת גג אחד בלי עין פקוחה. אולם היו אנשים גם מבין החוגים החרדיים שתמכו בהם. כשהוכיחו ב„שטיבל" את מנדל גורפינקל על זה שהוא מעסיק את החלוצים במחסן־העצים שלו, הוא ענה באמרה המתייחסת לרב קוק ז"ל: „החלוצים, אמנם, אינם מניחים תפילין, אבל הם מניחים לבנים בבנין ארץ־ישראל".

בתצלום מ„הקבוץ" משנת 1930 אנו רואים 28 אנשים, מהם כ־24 חברי „הקבוץ" והשאר שרפצאים. על התצלום כתוב: „ביום יסוד ה„קבוץ" בשרפץ תחת פיקוח המפלגה („פוע"צ —ימין")".

ב„ידיעות־פון ייווא" מס' 68, יולי 1958, הודפסה תמונה של חברי ה„קבוץ" בשרפץ בשעת עבודתם במחסן־העצים של מנדל גורפינקל. וזה ההסבר המודפס ליד התמונה: „קבוצת חלוצים בפולין. קבוצת הכשרה בשרפץ, העובדת במחסן־עצים השייך לאיש הקשיש העומד במרכז התמונה. אחדים מבין האנשים המצולמים כאן נמצאים עתה במדינת ישראל. התמונה צולמה ב־1934 ונמסרה כשי מאת חיים טננבום, החי עתה בסנטוס שבברזיל, אשר הוא עצמו היה חבר בקבוצה". בתמונה אנו רואים 12 חברי ה„קבוץ" ובמרכזה — מנדל גורפינקל, אשתו (פראדל), בתם (חנה גיטל, בארץ) ובנם (שמחה).

בדו"ח מאת ה„ג'וינט" משנת 1938 על המוסדות והארגונים בשרפץ הנתמכים על־ידו, כתוב בין השאר: „בשרפץ נמצאת קבוצת „החלוץ", המונה 26 חברים, המכשירים עצמם לקראת העליה לארץ־ישראל. הקבוצה נתמכת ע"י ה„ג'וינט".

17. „צעירי־ציון"

במחצית הראשונה של שנות העשרים התארגן בשרפץ סניף של מפלגת „צעירי־ציון".

בפרק „פרקי זכרונות" הזכרנו נסיון שנעשה ע"י יעקב בכרך להפוך את האגודה הציונית הכללית „אגודת־ציון" לסניף של „צעירי־ציון". וכאשר הנסיון נכשל, פרשו יעקב בכרך, ליב מינץ ומשה ציפריס מפעילות ב„אגודת־ציון". זה היה בשנת 1919, בתחילת יסוד „צעירי־ציון" בפולין. המפלגה החדשה הזאת היתה אז תנועה ציונית־עממית והיא נקראה בשם: „פאלקס־פראקציע (פרקציה עממית) „צעירי־ציון". במשך הזמן גדל בתוכה זרם שמאלי וההתרוצצות הפנימית הביאה לידי פילוג ולידי הקמת שתי מפלגות: „צעירי־ציון" — ימין שנקראה בשמה הקודם ו„צעירי־ציון" — שמאל שנקראה: „ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פעדעראַציע (פד־רציה ציונית־סוציאלסטית) „צעירי־ציון". שתי המפלגות היו מפלגות קטנות וחלשות ושתיהן לא התקיימו זמן רב. מפלגת „צעירי־ציון" — ימין התאחדה (בראשית שנת העשרים) עם חוג שנקרא „מרכז הצעירים" ועם קבוצות של „הפועל הצעיר" והקימו את „מפלגת העבודה הציונית „התאחדות". ומפלגת „צעירי־ציון" — שמאל התאחדה (באמצע שנות העשרים) עם מפלגת "פועלי־ציון" — ימין ושם המפלגה שונה ל„פועלי־ציון".

הסניף השרפצאי השתייך ל„צעירי־ציון" — שמאל. היה זה סניף קטן, שחבריו מעטים ופעולותיו מעטות וקיומו נמשך זמן קצר. הפעילים בסניף „צעירי־ציון" היו: מנדל בלום, ברוך ליבסון (כיום במקסיקה), משה פודסקוף, חיים קוצ'ולק ואחרים.

18. ה„מזרחי"

סניף הסתדרות ה„מזרחי" בשרפץ נוסד בשנת 1917 ע"י סנדר טכורד' (שוחט בולוצלבק, נפטר בארץ). ובעזרתם של אייזיק נימן,

עזריאל׳טיה פודסקוץ׳, מאיר ציפריס ואחרים. ל„מזרחי״ השתייכו ציונים דתיים, ציונים מבוג־רים וקבוצה קטנה של בחורים דתיים. יו״ר ה„מזרחי״ היה אייזיק ניימן.

המעון של ה„מזרחי״ היה בחצרו של־אייזיק קוטנר, בבית החדש. שם נערך „מנין״ לתפלה בשבתות וחגים, „מנין מזרחי״. העולים לתורה נדרו נדרים לטובת הקהק״ל ובסיום התפלה שרו המתפללים „אדון עולם״ בניגון של „התקוה״. זו היתה כמעט כל הפעילות של ה„מזרחי״ בשנים הראשונות לקיומו.

גם בשנים מאוחרות היתה מעטה פעילותו של ה„מזרחי״. התעוררות לפעולה באה רק לפני בחירות: בחירות ל„סיים״ (הפרלמנט הפולני), למועצת העיריה, (אליה נבחר עזריאל׳טיה פודסקוץ׳ כנציג ה„מזרחי״), לקהילה (אליה נבחר מאיר ציפריס בתור נציג ה„מזרחי״), או בחירות לרב. לפעמים התעורר ה„מזרחי״ לפעולה צבורית מסויימת, כגון: תיקון ה„מקוה״ (בשנות העש־רים) שה„מזרחי״ היה פעיל בענין עד שמהתיקון יצאה כמעט בנייה חדשה.

בועידה השניה של ה„מזרחי״ בפולין שהת־קיימה בימים כ״ח ניסן — א׳ איר תרע״ט (1919), השתתף הירש קריסטל (מוצאו מדובז׳ין, כיום בארץ, צבי אלגביש) בתור ציר של סניף „המזרחי״ בשרפץ („המזרחי״ מס׳ 21—20—19. י״ד איר תרע״ט 14.5.1919).

חברי הועד של „המזרחי״ במחצית הרא־שונה של שנות העשרים היו: עזריאל׳טיה פודסקוץ׳ — יו״ר, יוסף אפלבום (מוצאו מלודז׳, כיום בארץ) — סגן יו״ר, אלגביש (הירש קריסטל — אלגביש) — מזכיר, מרדכי דוד טרקלטוב, אייזיק נימן, מאיר ציפריס ויעקב שמעון רוזנפלד.

המעון של „המזרחי״ היה אז בשוק החדש בבית הגב׳ פודסקוץ׳ (בחצר של בית בוקאַט).

במחצית השניה של שנות העשרים ובשנים הראשונות לשנות השלושים היו הועדים של „המזרחי״ מורכבים מהחברים דלהלן:

עזריאל׳טיה פודסקוץ׳ — יו״ר ואח״כ אייזיק ניימן — יו״ר, צבי בדולח — מזכיר, יחזקאל (חאסקל) באשקאָס, דוד׳יה דיוגאָנאס, מרדכי דוד טרקלטוב, יצחק לאָלונק, מאיר ציפריס, משה יהודה קאָרש ואחרים.

ישיבות הועד התקיימו אז ב„חדר״ של הירש קריסטל (ברחוב היהודי, בבית חותנו ברוך קאַנאָנבראנד), או בדירתו של דוד׳יה דיוגאָנאס.

חברי הועד של „המזרחי״ במחצית השניה של שנות השלשים היו: הירש מוטיל — יו״ר, יחזקאל באשקאָס, זליג בודה, אברהם פודסקוץ׳, מאיר שורץ (מדרובין. חתנו של עזריאל׳טיה פודסקוץ׳). ואחרים.

19. „החלוץ המזרחי״

סניף „החלוץ המזרחי״ בשרפץ נוסד בשנת 1922 בערך. המייסדים היו: יוסף אפלבום, ברינה ניימן (כיום בארץ) וגוטקינד רוזינק. נוסף למייסדים היו פעילים ב„החלוץ המזרחי״ וולף בודה (כיום באמריקה) וזלמן לאָנצ׳נר. הנ״ל היו חברי הועד של „החלוץ המזרחי״, יוסף אפלבום היה יו״ר.

הפעולות של „החלוץ המזרחי״ התקיימו ב„חדר״ של הירש קריסטל. כשה„חדר״ נעשה צר מהכיל את כל החברים, נשכר חדר גדול למעון בהתחלת הרחוב היהודי, בביתו של קלמן קלמנוביץ׳.

הפעולות של „החלוץ המזרחי״ היו: לימוד פרשת השבוע ונ״ך, לימוד עברית, הרצאות ע״י מרצים מקומיים ומוזמנים מחוץ לעיר, שיחות על נושאים תורניים וציוניים, איסוף כספים למען הקרנות הציוניות ולמען קרן „החלוץ המזרחי״ וכו׳.

מבין חברי „החלוץ המזרחי״ נוסדה קבוצת־הכשרה, בת 5 חברים ו־4 חברות, שיצאה לאחוזת קובז׳אניץ (אחוזה ע״י ריפין שהיתה שייכת למנדל לאָנצ׳נר) ועבדה שם בחקלאות. בגלל סיבות שונות, התפוררה הקבוצה אחרי כמה חדשי עבודה.

20. „ויצ"ו"

סניף הסתדרות הנשים הציוניות „ויצ"ו" נוסד בשרפץ בשנות השלשים. „ויצ"ו" נתנה את ידה לכל הפעולות הציוניות שאורגנו בעיר. פעם בשנה — בחוה"מ פסח — אירגנה „ויצ"ו" „שוק" לטובת הקהק"ל וגם השתתפה בפעולות אחרות לטובת הקרן הלאומית. מרכזת־הפעולות למען הקהק"ל היתה ריקל רוזן (גריינה).

ביחוד התבטאה פעולת „ויצ"ו" בעזרתה לביה"ס „תרבות", לקיומו ולהתפתחותו. בצורות שונות עזרה „ויצ"ו" לביה"ס „תרבות", אולם גולת־הכותרת בפעולותיה אלה היתה, הכנת וחלוקת ארוחות חמות לתלמידי ביה"ס העניים בחדשי החורף, שחברות „ויצ"ו" הכינו וחילקו בהתנדבות לפי תור. מרכזת־הפעולה להזנת הילדים היתה חנה פרידמן (גלזר).

ליד „ויצ"ו" היתה ועדת־תרבות, שסידרה הרצאות, הקראות, שיחות ופעולות תרביתיות שונות. מרכזת ועדת־התרבות היתה יהודית מלובנצ'יק.

כן התקיימו שעורי־ערב לעברית וריבן של החברות ביקרו בשיעורים בשקידה. המורה בביה"ס „תרבות" — חנה דיכטר, היתה המורה בשעורים אלה.

חברות הועד של „ויצ"ו", בשנים שונות, היו הגברות:

האַנה ארביטר (חזן), מניה גוטשטט (קוניץ), חנה דיכטר, ויסרוזה (אשת יעקב יוסף), יעקוביץ' (אשת זלמן), מינדל ליפקה (ליבזון), פאֶלה מינץ (אשתו של ד"ר מינץ), יהודית (אשת שמעון) מלובנצ'יק, אסתר ניאֶדז'ביאֶדז' (פודסקוץ), זינה (אשת ישראל'יק) סמולינסקי, חנה פרידמן (גלזר), פאֶלצ'ה ציפריס, שרה צ'ארקה (סקורקה), מינדל (אשת יוסף) קוצ'ולק, יוכבד קלינמן (גולדמן), חוה קאפרמן (פודסקוץ'), ריקל רוזן (גרינה), מניה שוארץ (פודסקוץ') ואחרות.

יושבות־ראש, בשנים שונות, היו: חנה דיכטר, יהודית מלובנצ'יק ואחרות. מזכירות: מינדל קוצ'ולק ואחרות.

המעון של „ויצ"ו" היה בבית־הספר „תרבות" ברחוב סטודולנה (אח"כ — נארוטוביצ'ה).

21. ועדת „הקרן־הקימת לישראל"

אחרי שנוסדו בשרפץ כמה הסתדרויות ציו־ניות, שאחד הסעיפים בתכנית הפעולות של כלן היה: איסוף כספים לטובת הקהק"ל, נוסדה ועדת־קק"ל עירונית, שבה השתתפו נציגי כל ההסתד־רויות הציוניות. מטרת הועדה היתה לאיסוף כספים לטובת הקהק"ל ע"י גוף אחד, מאוחד, ללא פיצול וללא התחרות. רובם של חברי הועדה היו ממונים על סוגי־איסוף שונים: ממונה על הרקת קופסאות, ממונה על איסוף כספים ביומי דפגרא, ממונה על איסוף כספים בחתונות, ממונה על גבית כספים מנדרים בבתי־תפילה וכדומה. יו"ר הועדה היה נקרא מורשה (קומיסר).

בתצלום משנת תרפ"ג (1923) הנושא את הכתובת: „ועדת ה„קרן הקימת לישראל" בשרפץ עם משתתפיה ה' אלול התרפ"ג אנו רואים את חברי ועדת הקהק"ל (היושבים) דלהלן:

האָז'ה (צבי) מלובנצ'יק — מורשה, יוסף אפלבום (שניהם בארץ), ליבוש בודה (באמריקה), ליב'ל הורן, אפרים יוסל ולוקה (תלמי, בארץ), יצחק ורונה, רחל ורונה (שניהם באמריקה), אליעזר מינץ (בארגנטינה), יטה פיגה צינה ועזריאל שמפן (בארץ). שאר החברים שבתצלום הם פעילי הקהק"ל.

לפי תצלום משנת תרפ"ו (1926) היה הרכב ועדת הקהק"ל כדלקמן:

שמואל'יק ולוקה — מורשה, ליב'ל הורן (מזכיר), ישראל אושולק (יזרעאלי), יוסף אפלבום (שניהם בארץ), מרדכי ז'אֶשוטקה, נח לאֶסמן (שניהם באמריקה), גרשון מינץ, בר צ'ארקה, נפתלי צ'רנוצ'פקה (בארץ), מניה קוניץ, הירש קריסטל (צבי אלגביש (בארץ), גוטקינד רוזינק ויעקב שמעון רוזנפלד.

בתצלום משנת תרפ"ט (1929) — שצולם לרגל יציאתו של מרדכי ז'אֶשוטקה לאמריקה — אנו רואים את חברי ועדת הקהק"ל דלהלן:

מימין לשמאל: יושבים שורה א׳: אליעזר מינץ, ליבוש בודה, רחל ורונה, יצחק ורונה, ליבל הורן
שורה ב׳: אפרים יוסל ולוקה (תלמי), יוסף אפלבום, צבי מלובנצ׳יק, יטה פיגה צינה, עזריאל שמפן
עומדים: משה באֶלט, יוסף מיונצ׳ין, פרל קליין, משה ליב מאֶקלר, צ׳יפה בלומן, מרדכי ז׳שוטקה,
ישראל אושולק (יזרעאלי), שואל גראֶפה, שמשון מוטיל (פרפרי), משה פודסקוץ׳ נוח לסמן

„פורצי־הגדר" הראשונים מבין בחורי־ה„שטיבל"
יחיאל משה סנדרוביץ (סדרוני), יצחק מאיר זילברברג (שמחוני)

קבוצת נוער ציוני

מימין לשמאל: יושבים:
משה פינדק, יוסק (יוסף) קוצ׳ולק, חיים׳ל גרינבום
עומדים:
ליב מינץ, יעקב בכרך, סאלק גרפינקל, משה ציפריס, פישל שמפן

נח לאָסמן — מורשה, האָנה אוברפלד, ישראל אושולק (יזרעאלי. שניהם בארץ), וולף בודה (באמריקה), אברהם ברגזון (בארץ), יעקב יוסף גרודקה, מרדכי ז׳אָשוטקה, רחל לאה ז׳אָשוטקה, לוי טיקולסקי, משה סמולינסקי (בארץ), בר צ׳ארקה, שמואל׳יק צינה ונפתלי צ׳רנוצ׳פקה (שניהם בארץ). ברגזון וגרודקה לובשים מדי „הנוער הציוני".

בשנים האחרונות שלפני השואה היה יו״ר ועדת הקהק״ל — בר צ׳ארקה.

*

ע״י ועדת הקהק״ל נוסד „גדוד הקרן הקימת לישראל". חברי ה„גדוד" היו חברים מכל האר־גונים הציוניים. הם היו מבצעי ההוראות של ועדת הקהק״ל ומאספי הכספים לטובת הקרן ע״י פעולות שונות: הרקת קופסאות של הקהק״ל בכל חודש, מכירת סרטים ברחובות ביומי דפגרא, איסוף כספים בחתונות ובהזדמנויות מתאימות אחרות.

יו״ר ה„גדוד" היה יוסף אפלבום.

22. ועדת „קרן היסוד"

בשרפץ, כמו בכל ערי פולין, היתה ועדת „קרן־היסוד", שחבריה היו חברים מכובדים של „האגודה הציונית" ושל „המזרחי". וכך היה סדר עבודתם: פעם בשנה היה בא שליח מהמרכז של „קרן־היסוד", הוא נשא נאום באחד מבתי־המדרש על הציונות ועל המכשיר להגשמת הציונות — „קרן־היסוד" ואח״כ עבר, בלוויית חברי הועד, על פתחי נדיבים — ציונים ואוהדי הציונות — וב„כוחות משותפים" התרימו את האנשים בסכו־מים ניכרים, במזומנים, או בשטרות. לא כל החותמים כיבדו את חתימותיהם ולא כל מי ששילם את השיעור הראשון, שילם עד השיעור האחרון. אולם רבים קיבלו עליהם וקיימו את הבטחותיהם וכיבדו את חתימותיהם ותרמו סכומים ניכרים ל„קרן־היסוד", נוסף לתרומו־תיהם הקטנות ל„קרן־הקימת".

חברי ועדת „קרן־היסוד", בשנים שונות, היו: יוסף אפלבום, ברוך מנדל גוטליבובסקי, שמואל גלאזר, פיבוש ליפקה, אברהם מלאוה, צבי מלובנצ׳יק, דוד מניאָמצובקה, יוסף פינדק, ישעיהו פרידמן, מאיר ציפריס ואחרים.

בעתון „הצפירה" מס׳ 21 (65), אייר תרע״ח (1918), קרוב לסוף מלחמת העולם הראשונה), מודפסת „רשימת הנדבות לטובת אחינו נגועי המלחמה בא״י ומספר החתימות על גילוי־הדעת על דבר ארץ ישראל לעם ישראל, שנקבצו מיום י״א תמוז עד ט׳ מנחם אב תרע״ז על ידי ההסתדרות הציונית בפולין". בין שאר הערים מוזכרת — „שרפץ — מספר החתימות 548, הסכומים שנתקבלו 726.77 מרק".

23. „ביתר"

סניף „בית״ר" („ברית טרומפלדור") בשרפץ נוסד בשנת 1931. מייסדי הסניף היו: ישראל אושולק (יזרעאלי), וולף (זאב) אפלבום, יצחק דנציגר (שלשתם בארץ), חיים לאָנצ׳נר, גאָניה ניימן, מנחם פודסקיץ׳, ושמואל יצחק קריסטל (אלגביש. בארץ) המפקד הראשון של „בית״ר" בשרפץ היה שמואל יצחק קריסטל (אלגביש) וחברי המיפקדה הראשונה: ישראל אושולק (יזרעאלי), וולף (זאב) אפלבום, חיים לאָנצ׳נר וגאָניה ניימן. מעון הסניף היה ברחוב היהודי בביתו של איצ׳ה שויצר (מקודם — בית לוסמר).

פעולות „בית״ר" כפעולות ארגוני־נוער אחרים, התבטאו באסיפות, הרצאות, שיחות, תהלוכות ברחובות העיר וטיולים מחוץ לעיר. אולם בשתיים היה „בית״ר" שונה מארגוני־נוער אחרים: א) באיסוף כספים — במקום איסוף כספים לטובת הקהק״ל, אספו חברי „בית״ר" לטובת „קרן תל־חי"; ב) בתארים של ראשי הסניף — במקום „הנהגת הקן" — „מפקדה" ובמקום „ראש הקן" — „מפקד". חברי „בית״ר" נשאו מדים ועניבה בצבע חום.

24. „ברית הצה״ר"

אחרי יסוד סניף „בית״ר בשרפץ, נוסד גם

סניף של „ברית הצה״ר״ („ברית הציונים הרבזיוניסטים״). היה זה סניף קטן ודל וכך היו גם פעולותיו. פעילי הסניף היו: יצחק דנציגר, מנחם פודסקוץ׳ ואחרים.

25. „אגודת ישראל״

„אגודת־ישראל״ נוסדה בפולין בשנת 1916, בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הרא־שונה, ע״י הרבנים־הקצינים בצבא הגרמני ד״ר קאהאן וד״ר קארלבך. המפלגה נוסדה בשם „אגודת האורטודוכסים״ והיא שינתה את שמה ל„אגודת שלומי אמוני ישראל״ ואח״כ — ל„אגודת־ישראל״ ובקיצור — ה„אגודה״ ה„אגודה״ נתמכה במיוחד ע״י ה„חצר״ דגור.

בשנת 1916, נוסדה ה„אגודה״ גם בשרפץ. רוב חבריה היו, כמו בפולין כלה, חסידי גור. מייסדי „אגודת־ישראל״ וחברי הועד, בשנים שונות, היו: יוסל בלכמן, מנדל גורפינקל, אברהם חיים גרינאַביץ׳, שמואל זנבל דוראַמבוס, מנדל מלך טיטלבום, נחום טץ ואחרים. בשנים מאוחרות היו בין חברי הועד גם: מנחם בומוול, משה גרוסמן, אשר ואטמן, שמעון ואַפאַל, שמעון פטריקוס, ליב׳ל פיאַטריקובסקי, איצ׳ה מאיר רוסאק ואחרים. במשך שנים רבות היה נחום טץ יו״ר של „אגודת־ישראל״. ה„שטיבל״ דגור שימש גם למעון של ה„אגודה״.

חסידי־גור תפסו עמדה חשובה בשרפץ, ולכן גילתה ה„אגודה״ פעילות יתרה בכל עסקי הצבור, העירוניים והארציים, הדתיים והכלליים, כגון: בבחירות לרב, לקהילה, למועצת העיריה ולסיים (הפרלמנט הפולני); בעניני חינוך, עזרה סוציאלית וכו׳. פעולה מבורכת היתה פעולתה של ה„אגודה״ בעניני החינוך הדתי. ה„חדר״ המודרני „יסודי התורה״, שנתן חינוך דתי וכללי לפי שיטה פדגוגית לילדי ישראל בשרפץ, הוקם ע״י חוג אנשים הקרובים ל„אגודה״ והתקיים תחת פיקוחם והשגחתם.

במשך הזמן התפתחה ה„אגודה״ ונתברכה בבנים ובנות, נכדים ונכדות. בפולין כלה וגם בשרפץ נוסדו אגודות של „צעירי אגודת ישראל״, „פועלי אגודת ישראל״, „פרחי אגודת ישראל״ (ילדים), „בנות אגודת ישראל״ ו„בתיה״ (ילדות). האגודות האלו, צאצאי ה„אגודה״, היו פעילות מאד בשדה התר־בות והחינוך העצמי ברוח הדת, והגדילה לעשות במובן זה האגודה „צעירי אגודת ישראל״ (ראה הלאה). פעולותיהן של האגודות הנ״ל התקיימו תחת חסותה של ה„אגודה״. וביתו של נחום טץ, שהיה יו״ר של ה„אגודה״, היה פתוח לפני כל האגודות ושימש להן מרכז.

ענין ארץ־ישראל לא היה כלול בתכנית הפעולות של „אגודת־ישראל״. הענין הזה היה לגבי ה„אגודה״ הלכתא למשיחא, ויהודי האומר ג׳ פעמים ביום תפילת „ותחזינה עינינו״ יוצא בזה ידי חובתו. אולם תחת לחץ המוני חבריה ולחץ האגודות של הצעירים, התחילה ה„אגודה״ — באמצע שנות העשרים, שנות „העליה הרביעית״ — ל„התעניין״ בישוב ארץ־ישראל ובשנת 1930 יסדה את „קרן הישוב״.

26. „צעירי אגודת ישראל״

הסניף השרפצאי של אגודת „צעירי אגודת ישראל״ נוסד בשנת 1922. „צעירי אגודת ישראל״ פעלו הרבה בהפצת תורה ודעת בין חבריהם: יום־יום התקיימו שעורים בתלמוד, בפרשת השבוע וגם בנ״ך בבית־המדרש הישן, או ב„שטיבל״ דגור; ובמעון שלהם התקיימו הרצאות על נושאים תורניים וחברתיים, שיחות ויכוחים וערבי שאלות ותשובות („קעסטל־אוונטן״) נוסף לכך היו שני חוגים: חוג לזמרה בראשותו של יצחק ליב גרינאַביץ׳ וחוג דרמטי בראשותו של ישראל ספירשטין.

המעון של „צעירי אגודת ישראל״ היה בשוק, בחצר ביתו של יוסף חיים גוטנטג. שם היתה גם הספריה שלהם, שמנתה כשלוש מאות ספרים על נושאים דתיים מוסריים ולאומיים.

אחרי שה„אגודה״ יסדה את „קרן הישוב״, היו חברי „צעירי אגודת ישראל״ פעילים באיסוף כספים למען ה„קרן״. צעירים אחדים

יצאו לנקודות־הכשרה, שנוסדו ע״י ה״אגודה״ בכספי ״קרן הישוב״ והם עלו אח״כ לארץ־ישראל.

באותו הזמן אירגנו ״צעירי אגודת ישראל״ שיעורי־ערב לעברית.

חברי הועדים של ״צעירי אגודת ישראל״, בשנים שונות, היו: אפרים אוסטשבר (נפטר בארץ), הרש אש, יעקב גרוסמן, וולף גראפה, וולף ויסרוזה, יהושע טיטלבום, עזרא טץ, יצחק ישעיביץ׳, חיים שלמה ליכט, ישראל ספירשטין, יצחק מאיר פודסקוץ׳, יהודה פוקאץ׳, נטע פלונסקר, אפרים פנפיל, בן־ציון קאמפנר (שניהם בארץ), מרדכי קלוצ׳אבסקי ואחרים.

נוסף לפעולותיהם השונות טיפלו ״צעירי אגודת ישראל״ באגודת ״פרחי אגודת ישראל״ (ילדים), חינכו אותם, והדריכו אותם, עד שה״גדיים נעשו תישים״ ונתקבלו ל״צעירי אגודת ישראל״. המדריכים היו: אפרים שולץ (כיום בארץ) ואחרים.

27. ״פועלי אגודת ישראל״

הסניף השרפצאי של אגודת ״פועלי אגודת ישראל״ נוסד בשנת 1936. שתים היו הסבות שגרמו ליסוד הסניף של ״פועלי אגודת ישראל״:

א) התרופפות הפעולה ב״צעירי אגודת ישראל״, שבאה מחמת התבגרותם של הפעילים שביניהם, אשר התחילו להיות פעילים ב״אגודה״ עצמה;

ב) המצב הכלכלי הרע של יהדות פולין והתמוטטות יסודות הפרנסה העיקרית, המסחר, של היהדות החרדית — בפולין כלה וגם בשרפץ — הביאו לידי כך שהנוער החסידי התחיל לעסוק במלאכה. בטלה אגודת ״צעירי אגודת ישראל״ (המבוגרים הצטרפו ל״אגודה״ והצעירים נתמזגו עם ״פועלי אגודת ישראל״) ובמקומה קמה אגודת ״פועלי אגודת ישראל״. היסוד לאגודה החדשה הוו חברי ״פרחי אגודת ישראל״ שהתבגרו וחלק מהם התחיל לעבוד. מייסדה של האגודה החדשה היה מרדכי צימרמן (מגוסטאנין, חתנה של ה״שלישרקן״). חברי הועד של ״פועלי אגודת ישראל״ היו: איצ׳ל (יצחק) ברגזון, אברהם סנדרוביץ׳ (גזבר), יעקב סנדרוביץ׳ (בארץ), משה פוקאץ׳ אליעזר צ׳רנוברודה ואחרים.

״פועלי אגודת ישראל״ קבלו את המעון ואת הספריה של ״צעירי אגודת ישראל״ והמשיכו בפעולות התרבות והחנוך ובקיום שני החוגים — החוג לזמרה והחוג הדרמטי.

28. ״בנות אגודת ישראל״

הסניף השרפצאי של אגודת ״בנות אגודת ישראל״ נוסד בשנת 1930. גם אגודת ״בנות אגודת ישראל״ ניהלה בין חברותיה עבודות תרבות וחינוך, על נושאים דתיים וחברתיים שונים. הפעולות התקיימו בבית הספר ״בית יעקב״, ששימש להן מעון.

נוסף לפעולותיהן השונות, טיפלו ״בנות אגודת ישראל״ באגודת ״בתיה״ (ילדות), חנכו אותן והדריכו אותן עד שנכנסו ל״בנות אגודת ישראל״. אגודת ״בתיה״ נוסדה זמן מה אחרי אגודת ״בנות אגודת ישראל״. יו״ר של ״בתיה״ היתה המורה בורשטין (מורה בביה״ס ״בית יעקב״, לא שרפצאית). מדריכות — רחל טץ, חנה ליכטנשטין ואחרות.

גם הפעולות של ״בתיה״ התקיימו במעון של ״בנות אגודת ישראל״.

חברות הועד של ״בנות אגודת ישראל״ בשנים שונות, היו: המורה שידלובסקה (מורה בביה״ס ״בית יעקב״, לא שרפצאית) — יו״ר חיה אסטריך, צירל גרינאביץ׳, רחל טץ, חנה ליכטנשטין ואחרות. רחל טץ וחנה ליכטנשטין היו הבנות היחידות מ״בנות אגודת ישראל״ בשרפץ שיצאו להכשרה והן גם זכו ועלו ארצה ישראל.

29. ״תבונה״

בתקופת ההתעוררות החברתית ביהדות פולין, בעת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם

הראשונה, נוסדו בערים שונות אגודות של צעירים דתיים בשם „תבונה״.

הרעיון של אגודת „תבונה״ נולד בשדלץ ושם נוסדה האגודה הראשונה בשנת 1916. סיסמתה של אגודת „תבונה״ היתה: „דעת ויראת ה׳״ ומטרתה — להפיץ תורה ודעת בין הנוער הדתי. לשם כך נערכו על־ידה שיעורים ללימודי תורה ויהדות וגם שיעורים לשפות (עברית, פולנית וגרמנית), חשבון והנהלת חשבונות. כן סודרו על־ידה הרצאות על נושאים תורניים וגם על נושאים חברתיים ומדעיים. אח״כ נתוספה לשאיפותיה של „תבונה״ השאיפה לישוב ארץ־ישראל.

גם בשרפץ נוסדה אגודת „תבונה״ בשנת 1917, או 1918 והצטרפו אליה רבים מבני הנוער הדתי. מעון האגודה היה בפינת השוק והרחוב היהודי, בחצרו של משה ז׳אלינובסקי. שם למדו בצותא את פרשת השבוע, נ״ך, שעור בגמרא וגם שמעו הרצאות מפי הבחורים המבוגרים ה„מתמשכלים״, כגון: דוד בורשטין, מנדל ליפשיץ, ליבוש זליג פלאטו, דוד שרפהרץ ואחרים. בכל ליל שבת היה אחד הבחורים, לפי התור, מפרש את ההתחלה של פרשת השבוע לפי פירוש אבן־עזרא, אור החיים, מלבי״ם, או פירוש אחר מהפירושים, שאינם נלמדים הרבה. אח״כ שרו זמירות שבת וניגונים חסידיים וסעדו את לבם בפירות, אגוזים וגרעינים. בכל יומא דפגרא ערכה „תבונה״ נשף במעונה. חלק חשוב בתכנית הנשף, תפסה המקהלה שאורגנה ע״י יוסל בלכמן, ששמה יצא לתהילה.

„תבונה״ התקיימה רק שנים מעטות. האגודות הבלתי־מפלגתיות האלו, לא יכלו להחזיק מעמד בין שתי המפלגות הגדולות: „אגודת־ישראל״ מחד ו„המזרחי״ מאידך. וחברי „תבונה״ נבלעו, חלק במפלגה האחת וחלק במפלגה השניה. בשרפץ הצטרפו כמעט כל חברי „תבונה״ ל„אגודת־ישראל״.

בעתון „תבונה״ מס׳ 1 (שנה שניה) שהופיע בוארשה ביום ב׳ שבט תרע״ט (3.1.1919), נמצאת מודעה בזו הלשון: „דער „תבונה״ פעראיין אין שערפס נעמט אן אבאנענטען און אנאנסען פאר׳ן זשורנאל „תבונה״ צו רעדאקציאנס־פריזען״ (אגודת „תבונה״ בשרפץ מקבלת מנויים ומודעות בשביל עתון „תבונה״ לפי מחירי המערכת).

30. „בונד״

ראשית ההתארגנות של מפלגת־הפועלים „בונד״ (השם הרשמי: „אלגעמיינער יידישער ארבעטער־בונד אין ליטע, פולין און רוסלאנד״ — ברית כללית של פועלים יהודים בליטה, פולין ורוסיה) בשרפץ חלה בשנת 1905, שנת המהפכה הראשונה ברוסיה הצארית. רבים מהנוער בעיר — כל הנוער העובד והנוער האינטליגנטי — הצטרפו אל ה„בונד״. פעילי ה„בונד״ בראשית קיומו היו: עטא (אסתר) גרובארד (כיום באמריקה, ד״ר פאקס), פוטל גרפינקל, נתן טץ, רבקה טץ (איקע ריכטר. היתה פעילה בצרפת — גם במחתרת, בתקופת הכיבוש הנאצי — בשטח העזרה למען הילד, עד שנתפסה וניספתה בשואה) ואחרים.

עם קום מפלגת־הפועלים השניה, „פועלי־ציון״, עבר חלק מהנוער — נוער בעל רגש לאומי חזק יותר — למפלגה החדשה.

כשוך סערת המהפכה, הוחלשו מפלגות הפועלים, הכלליות והיהודיות. וכך גם קרה ל„בונד״: חלק מחבריו עזב את המפלגה, חלק — יצא לארצות שמעבר לים והמעטים שנשארו, פעולתם לא היתה ניכרת. כך נמשך המצב עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, כאשר תושבי הערים הגדולות חיו במצוקה גדולה, יצאו אנשים רבים מוארשה ולודז׳ והתיישבו בערים קטנות, שבהן היו תנאי־החיים קלים ונוחים יותר. בין הבאים לשרפץ, היה אחד בשם גרין, אדם מלומד ואינטליגנטי ובונדאי נלהב ועשה רבות להתפתחות ה„בונד״ בשרפץ. הרצאותיו המעניינות והמאלפות על נושאים שונים משכו קהל גדול של שומעים וגם רכשו חברים ואוהדים למפלגה. וביחד עם פעילים

מקומיים — רבקה ישעיאָביץ׳ ואחרים — הצליחו להעלות את ה„בונד״ למפלגת־הפועלים הגדולה ביותר והפעילה ביותר בעיר, גם בשטח המקצועי וגם בשטח התרבותי.

גם בתקופת־פולין העצמאית נמשכה התפתחותו של ה„בונד״. הוא הסתעף לסעיפים שונים: ליד ה„בונד״ למבוגרים, נוסד ה„יוגנט־בונד״ „צוקונפט״ (ברית הנוער „עתיד״), ה„סקיף״ (יידיש־סאָציאַליסטישער קינדער־פאַרבאַנד״ — איגוד ילדים יהודיים־סוציאליסטיים) וה„יאף״ („יידישע אַרבעטער־פרויען״ — נשים פועלות יהודיות). ל„בונד״ היתה ספריה משלו, חוג דרמטי וגם אגודה לספורט בשם „מארגנשטערן״ (שחר). גם בתקופה הזאת נעזר ה„בונד״ בהרבה ע״י בונדאי לא שרפצאי: ליבוש אושר (שנקרא „חבר אושר״. מוצאו מפלוצק, חתנו של מלך צינה), אדם מוכשר, נואם טוב ובונדאי נלהב.

המעון של ה„בונד״ היה ברחוב היהודי בביתו של ברוך קאנאָנברנד, שם היתה גם הספריה. אח״כ עברו, המפלגה והספריה, לרחוב ז׳אבה (ז׳אביה) לביתו של גרודקה. מאוחר יותר עבר ה„בונד״ למעון גדול ויפה בשוק החדש בביתו של לושינסקי (לפנים ביתו של חיים איצ׳ה ניימן). במעון הזה התרכזו כל סניפיו וסעיפיו של ה„בונד״ על כל פעולותיהם המפלגתיות, המקצועיות והתרבותיות.

ה„בונד״ לקח חלק פעיל בחיים הצבוריים בעיר. היו לו נציגים גם בועד־הקהילה (ליבוש אושר, אברהם הירש יורקאָביץ׳) וגם במועצת העיריה (ליבוש אושר, גרין).

בתצלום של ועד ה„בונד״ משנת 1932 אנו רואים את: ליבוש אושר, שמואל אַלבאַ, אברהם הירש יורקאָביץ׳, חיים יורקביץ׳, זלמן צודאַק ואברהם ריבאַק.

31. „יוגנט־בונד״ „צוקונפט״

ליד מפלגת ה„בונד״ היתה — בפולין כלה וגם בשרפץ — הסתדרות־נוער בשם „יוגנט־בונד״ „צוקונפט״ (ברית הנוער „עתיד״). חברי „צוקונפט״ היו פעילים בכל שטחי הפעולה של המפלגה ובמיוחד בשטח התרבותי.

הפעילים ב„צוקונפט״ היו: דוד גורנה, יצחק גורנה, חיים יורקאָביץ׳, שמעון יורקאָביץ׳, ישכר (סוכאר) סאקוביץ׳ ואחרים.

גם הפעולות ב„סקיף״ („יידיש־סאָציאַליס־טישער קינדער־פאַרבאַנד״ — אגוד ילדים יהודיים־סוציאליסטיים) נוהלו ע״י פעילי ה„צוקונפט״. גם פעולות ה„צוקונפט״ וגם של „סקיף״ התנהלו במעון של ה„בונד״.

32. המפלגה הקומוניסטית

גם סניף המפלגה הקומוניסטית היה בשרפץ ובו היו מאורגנים יהודים ופולנים ביחד. כידוע, היתה המפלגה הקומוניסטית בלתי ליגלית בפולין. ממילא, לא היה להם מעון משלהם ולא היה ידוע ברבים על פעולותיהם, כי הן נעשו במחתרת.

הפעילים היהודים בין הקומוניסטים בשרפץ היו סאלק גרפינקל, מארק טץ, ואחרים.

שלשה יהודים, חברי המפלגה הקומוניסטית שנמצא אצלם חומר תעמולה, נאסרו ונדונו לשלוש שנות מאסר. את עוונם ריצו בבית־הסוהר השרפצאי.

ה. ארגונים כלכליים ומקצועיים

לא רק החיים התרבותיים והצבוריים התפתחו בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, כי אם גם החיים הכלכליים והמקצועיים. התארגנו אז הסוחרים, בעלי־המלאכה והעובדים, כדי להגן בכוחות משותפים על ענייניהם ולהעלות את רמת חייהם. נוסדו ארגונים כלכליים של סוחרים, ובעלי־מלאכה ואגודות מקצועיות של פועלים ופקידים, וכאלה כן אלה פעלו לטובת חבריהם ועשו למען הטבת תנאי חייהם.

בתקופה הזאת נוסדו בשרפץ שני ארגונים כלכליים ואגודה מקצועית אחת: „אגודת

הסוחרים", "התאחדות בעלי־מלאכה" ואגודה מקצועית.

1. "אגודת הסוחרים"

מייסדי "אגודת הסוחרים" וחברי הועד הראשון היו: ישכר ברגזון, שמואל'טיה טק, עזראל'טיה פודסקוץ' ואחרים. בזמנים מאוחרים יותר נתוספו: שמואל זנבל דוראָמבוס, צבי מלובנצ'יק ואחרים. שמואל'טיה טק היה יו"ר "אגודת הסוחרים" במשך שנים רבות. מזכיר האגודה היה — בשנות העשרים — עזריאל שמפן.

בזמן הראשון השתמשה "אגודת הסוחרים" בדירתו של ישכר ברגזון כמעון שלה. אח"כ היה מעון האגודה ברחוב פארה בביתו של אליה בר צ'רנוצ'פקה. ומאוחר יותר — בשוק, במעון של "בנק־מניות" (שנקרא "בנק הסו־חרים"), בביתו של איצ'ה שוייצר.

2. "איגוד סוחרים זעירים"

בשנות העשרים נוסד בשרפץ "איגוד הסוחרים הזעירים". ל"איגוד" הצטרפו סוחרים בעלי חנויות קטנות ובעלי־דוכנים, שהאינטרסים שלהם היו — במקרים שונים, כגון: בעניני מסים — מנוגדים לאינטרסים של הסוחרים האמידים. חלק מחברי ה"איגוד" היו חברים ב"אגודת הסוחרים" ועזבו את האגודה וחלק — היו סוחרים זעירים בלתי מאורגנים.

מייסד "איגוד הסוחרים הזעירים" היה הרשל קופלוביץ'. במשך שנים רבות הוא היה יו"ר ה"איגוד" והפעיל ביותר בו. הוא היה חבר בועדות השומא העירונית והמחוזית. ועשה רבות למען חברי האיגוד בהשגת הקלות והנחות שונות.

חברי הועד האחרים היו: משה בורגאנד, אברהם'יה גרוסמן, ברוך ליפשיץ (נפטר בארץ) ואחרים.

מעון מיוחד לא היה ל"איגוד הסוחרים הזעירים". ישיבות הועד ופעולות אחרות התקיימו ב"שטיבל" דאלכסנדר, בהתחלת הרחוב היהודי. בביתו של קלמן לידזבארסקי.

3. "התאחדות בעלי־מלאכה"

מייסדיה ופעיליה היו: ברוך אטלס, מרדכי ליפא אטלס, זיסקינד ארביטר, משה גונגולה, הרש גרינה, דוד'יה דיוגאָנאָס, שמואל הנך דראגון, מאיר זביראָק, איצ'ה מאיר לאָלונאָק (שניהם בארץ), אברהם מלאוה, ישראל'יק סמולינסקי, שמואל פאסה, יוסל פוקאָץ', עזרא פרנקל, שלמה פשאָניצה, צודאָק, מנחם שפירא ואחרים. אברהם מלאוה היה מראשי המייסדים של "התאחדות בעלי־המלאכה" ויו"ר שלה. אחרי עליתו ארצה, היה עזרא פראָנקל יו"ר ה"התאחדות". הוא היה גם יו"ר של תא הסנדלרים והרש גרינה היה יו"ר תא החייטים.

המעון של "התאחדות בעלי המלאכה" היה ברחוב היהודי בבית לוסמר (אח"כ — בית שוייצר). שם סודר "מנין" של בעלי־מלאכה לתפילה בשבתות וחגים. "בעל קורא" (בעל קריאה) היה אברהם יצחק גרודקו.

"התאחדות בעלי המלאכה" בשרפץ היתה נוטה לציונות והלכה תמיד יד־ביד עם האגודה הציונית. בבחירות — בין למועצת העיריה ובין לועד הקהילה — הופיעו תמיד שני הארגונים ברשימה אחת.

4. "ארגון בעלי מלאכה"

כנהוג, היה כל פועל עובד אצל בעל־מלאכה רק עד לחתונתו. אחרי שהפועל התחתן וקיבל קצת כסף בתור נדוניה, השתדל לעבוד כבעל־מלאכה עצמאי. הוא לקח לו גם נער לשוליה וכשרווח לו קצת, לקח לו גם פועל לעזרה. מובן, שבעל־המלאכה החדש נשאר נאמן לאותם האידיאלים, שלהם היה נאמן בהיותו פועל, והוא נשאר חבר באותה מפלגת־פועלים, שלה השתייך מקודם. כך נוצרה במשך הזמן בעיה חריפה במפלגות הפועלים, כי אחוז ניכר מחבריהם — ביחוד בערים קטנות ובעיירות — היו מעבידים, מנצלים. עד שה"בונד" מצא

מוצא: הוא הוציא את החברים העצמאיים מהמפלגה והכניסם למסגרת ארגונית חדשה — ל„ארגון בעלי מלאכה" בונדאי.

גם בשרפץ נוסד באמצע שנות השלשים „ארגון בעלי מלאכה" בונדאי, שבראשו עמדו: ליבוש אושר ואברהם הירש יורקאָביץ.

5. אגודה מקצועית

לאגודה המקצועית השתייכו כל הפועלים היהודיים בעיר, בלי הבדל מפלגה, או מקצוע. האגודה המקצועית היתה מחולקת לתאים, תא לכל מקצוע.

באספת היסוד של האגודה המקצועית נבחר ועד בן 5 חברים. ליו"ר האגודה נבחר אברהם גורדון („בונד") ולמזכיר — המורה ישראל יעקב כהן („פוע"צ").

המעון של האגודה המקצועית היה ברחוב ז'אבה (ז'אביה), בחצר ביתו של אברהם יצחק גרודקה.

6. אגודה מקצועית של פקידים

בשנת 1937 נוסדה אגודה מקצועית של עוזרים בבתי־מסחר, פקידים ומנהלי־חשבונות. חברי הועד היו: צבי ארפה (כיום בארץ), מאטל לאָלונק, מיכאל ליפסקאָר (מליפנו), ברק פינברג ודוד פראנק (מליפנו). האגודה מנתה למעלה מ־40 חברים.

* * *

המצב הכלכלי של יהודי שרפץ

בדו"ח מאת ה„ג'וינט" משנת 1938 על המצב הכלכלי של יהודי שרפץ, כתוב:

„האוכלוסייה של שרפץ מונה 10,051 נפש. מהם 3,077 יהודים, המהווים כ־600 משפחות. הם מתפרנסים בעיקר ממסחר זעיר ומלאכה.

מספר החנויות השייכות ליהודים	290
מספר הדוכנים	65
ס"ה סוחרים	355
מהם חברים	
ב„איגוד הסוחרים הזעירים"	158
מספר בעלי מלאכה	
(רובם חייטים ותופרות)	כ־150
מהם חברים	
ב„התאחדות בעלי־מלאכה"	100

מבין המפעלים התעשייתיים בסביבה נמצאים בבעלות של יהודים שני מפעלים — מנסרה ובית־חרושת לעורות.

מצב החנוונים היהודיים הורע בגלל ההתחרות מצד חנוונים לא־יהודיים שפתחו, זה לא כבר, חנויות בכל ענפי המסחר בעיר עצמה ובכפרי הסביבה. תעמולת־החרם נותנת אותותיה גם בקרב הסוחרים האמידים".

לפי המספרים המובאים בדו"ח הנ"ל יוצא, שבין יהודי שרפץ היו 600 מפרנסים, שמהם היו:

סוחרים	
(בעלי־חנויות ובעלי־דוכנים)	59%
בעלי־מלאכה	25%
בעלי פרנסות שונות	16%
	100%

ז. מוסדות כספיים

הרעיון על ייסוד חברות־אשראי קואופר־טיביות לעזרת הסוחר הזעיר ובעל־המלאכה במלחמתם הקשה לקיומם, נולד ברחוב היהודי עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה. בהרבה ערים קמו אז מוסדות כספיים בשם „קופת מלוה וחסכון" („לייה־און שפאר־קאסע") והן הביאו תועלת רבה לחבריהן.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם הראשונה, הורע בהרבה המצב הכלכלי של יהודי פולין. לרגל מפלתו של המועמד של הימין הפולני, קוּכאז'אָבסקי, בבחירות ל„דומה" (הפרלמנט הרוסי) הרביעית, שהתקיימו בשנת 1912, מפלה שבאה להם תודות ליהודים

(היהודים עזרו לנצחונו של המועמד של השמאל, יאגאללו), קמה תנועה אנטישמית חזקה, שהכריזה על „בויקוט" (חרם כלכלי) על היהודים. נפתחו חנויות פולניות בערים ובכפרים, חנויות פרטיות וגם קואופרטיביות („ספולקי") והן עירערו את המצב הכלכלי היהודי, שהיה מעורער גם בלאו הכי. אז נפתחו „קופות מלוה וחסכון" בערים שונות והן הושיטו עזרה לסוחרים ולבעלי-מלאכה וחיזקו את עמדותיהם הכלכליות.

הון-הקופות היה מורכב מדמי-המניות של החברים ומהתמיכה שחברת „יק"א" (חברת עזרה מיסודו של הברון הירש) נתנה לקופות.

1. „קופת מלוה וחסכון"

המוסד הכספי היהודי הראשון לעזרה הדדית, נוסד בשרפץ לפני מלחמת-העולם הראשונה, בשנת 1913 בערך. מייסדי „קופת מלוה וחסכון" וחברי הועד שלה היו: ד"ר שפירא (רופא, שגר בשרפץ שנים אחדות עד סמוך למלחמת-העולם הראשונה) — יו"ר, אברהם שלמה גלאזר, חיים נחום טובבאל, נחום טץ, שמואל'טיה טץ, מיכל סמולינסקי, יהודה ברוך סקורניק ואחרים. שמואל גלאזר היה מזכיר הקופה (בהתנדבות). מעון-הקופה היה בהתחלה בביתו של נחום טץ ואח"כ — בהתחלת רחוב פארה (פארסקה) בבית גראבובסקי (פולני).

עם יציאת הרוסים מפולין במלחמת-העולם הראשונה ואיבוד ערכו של הרובל (המטבע הרוסית), התחסלו „קופות המלוה והחסכון" בפולין כלה וגם בשרפץ.

2. „בנק עממי"

סמוך לסיום מלחמת-העולם הראשונה, בשנת 1919, נוסדה בשרפץ קופת אשראי כהמשך ל„קופת המלוה והחסכון" שמלפני המלחמה. הקופה התחילה פעולותיה בהון מצומצם של מניות החברים. מייסדי הקופה וחברי הועד שלה היו: שמואל'טיה טץ — יו"ר, יששכר ברגזון — גזבר, אברהם'יה גרוסמן, נחום טץ, מאיר צפריס ואחרים. מעון-הקופה היה ברחוב פארה בביתו של אליה בר צ'רנוצ'פקה.

מובן, שדמי-המניות של החברים לא הספיקו כדי ניהול פעולה נרחבת. חברת „יק"א", שתמכה ב„קופות המלווה והחסכון" לפני המלחמה, לא פעלה בפולין אחרי המלחמה. משום כך היתה פעולתה של הקופה חלשה ובלתי ניכרת. בזה מוסברת הפיסקה בדו"ח של שליח ה„ג'וינט" למחוז הפלוצקי, שנכתב בחודש נובמבר שנת 1920, האומרת: „שום קופה להלוואות (או „גמילות-חסדים") אינה קיימת בשרפץ".

בשנת 1920 התחילו מנהלי ה„ג'וינט" בפולין לייסד מוסדות כספיים ואשראי. נוסדו וחודשו מוסדות כאלה בערים רבות. גם הקופה בשרפץ קיבלה תמיכה מה„ג'וינט", והיא הרחיבה פעולותיה תחת שם חדש — „בנק לודובי", „בנק עממי" — כפי שנקראו מאז רוב המוסדות הכספיים מסוג זה בפולין. הבנק הזה — בנק על יסודות קואופרטיביים — שנקרא גם „בנק בעלי-מלאכה" היה, לאמיתו של דבר, בנק עממי, כללי, כמו ששמו הרשמי מוכיח עליו. הבנק הזה הושיט עזרתו — ע"י נתינת הלוואות בתנאים נוחים — לכל השכבות העממיות בעיר, גם לבעלי-מלאכה, גם לסוחרים וגם לבעלי פרנסות אחרות.

ה„בנק העממי" היה המוסד הכספי היהודי הגדול ביותר בשרפץ.

במכתב מאת „ועד העזרה" בשרפץ לועד ה„ראליף" (סיוע) של יוצאי שרפץ באמריקה, שנכתב ב-22 לינואר 1939, אנו קוראים פרטים מעניינים על ה„בנק העממי":

„הון-הבנק מורכב: א) מאשראי מאת ה„ג'וינט" לזמן ארוך, ב) מדמי-מניות של החברים, ג) מכספי חסכון, ד) מפקדונות שונים. הבנק נותן הלוואות לרובם של יהודי העיר. למעלה מ-300 חברים רשומים בבנק. האשראי הגדול ביותר הניתן לחבר (כמובן, לחבר שמצבו הכלכלי טוב) הוא 1,200 זהובים. בגלל המשבר יש חובות שאינם נפרעים, משום כך אין רייח

לבנק, בכל זאת הבנק מתנהל בסדר". המכתב מזכיר גם כן, שלפני עשר שנים בערך היה מצב־הבנק בכל רע. ורק הודות למאמציהם של כל החברים, עלה בידם לכסות את הגרעון והמשבר עבר.

חברי ההנהלה והמועצה של ה„בנק העממי" — שנבחרו פעם אחת, או מספר פעמים — היו: ליבוש אושר, ברוך אטלס, מרדכי ליפה אטלס, זסקינד ארביטר, מנדל בלום, משה גונגולה, אברהם גרודה, אברהם'יה גרוסמן, הרש גרינה, דוד דיוגאַנס, שמואל יצחק טץ, אברהם מלאוה (בן־דוד) ישראל'יק סמולינסקי, שמואל פאסה, עזרא פראַנקל, שלמה פשאַניצה, בר צ'ארקה, איצ'ה דוד שניצר, מנחם שפירא ואח־רים. מזכיר ה„בנק העממי" היה — בשנות העשרים — עזריאל שמפן. מנהל ה„בנק העממי" היה — בשנות השלשים — מיכאל ליפסקר.

מעונו של ה„בנק העממי" היה בהתחלה ברחוב ז'אבה (ז'אביה) בבית בוגושאַבסקי (פולני). אח"כ עבר הבנק להתחלת רחוב הפלוצקי לבית אהרן ליפקה.

3. „בנק מניות"

הבנק היהודי השני בשרפץ היה „בנק המניות" („בנק אודזיאַלובי"), שנקרא „בנק הסוחרים". במכתב מאת „ועד העזרה" בשרפץ הנ"ל, שנכתב ב־22 לינואר 1939, כתוב:

„הבנק הקואופרטיבי השני נוסד לפני עשר שנים בערך (1929). בגלל סכסוכים בין קבוצות שונות בתוך ה„בנק העממי", נפרדה ממנו קבוצת סוחרים, הקבוצה העשירה ביותר, ויסדה בנק חדש, על יסודות קואופרטיביים גם הוא. הון־הבנק מורכב: א) מדמי מניות של החברים, ב) מפקדונות. הבנק הזה לא קיבל אשראי מאת ה„ג'וינט", כי קשה לקבל אשראי מה„ג'וינט" לשני בנקים קואופרטיביים בעיר אחת. מספר החברים ב„בנק המניות" — 100 בערך. כ־70 אחוזים מחברי „בנק המניות", הנם חברים גם ב„בנק העממי" והם נהנים מהלוואות משני הבנקים".

חברי ההנהלה והמועצה של „בנק המניות" — בשנים שונות — היו: ישכר ברגזון, ברוך מנדל גוטליבובסקי, שמואל זנבל דוראַמבוס, נתן טץ, שמואל'טיה טץ, הנך פאַפר, ישעיהו פרידמן ואחרים.

במכתב מאת „ועד העזרה" בשרפץ הנ"ל, שנכתב ב־17 ליולי 1939, כתוב:

„יו"ר של „בנק המניות" — שמואל טץ".

מעונו של „בנק המניות" היה בשוק בביתו של איצ'ה שווייצר (מקודם — ביתו של יעקב משה טיטלבום ויקיר פלאטו).

4. „בנק לאשראי"

הבנק היהודי השלישי בשרפץ היה ה„בנק לאשראי" („בנק קראַדיטובי). הבנק הזה נוסד ע"י חברי „אגודת־ישראל" והוא נקרא „בנק האגודה".

„בנק האגודה" היה הבנק הצעיר ביותר וגם הבנק הקטן ביותר בין הבנקים היהודיים בשרפץ. ולא רק שהוא נוסד מאוחר יותר מה„בנק העממי" ו„בנק המניות", אלא גם חדל להתקיים לפניהם.

גם ה„בנק לאשראי" היה בנק קואופרטיבי. הון־הבנק היה מורכב: א) מדמי מניות של החברים, ב) מאשראי מ„אגוד הבנקים" של „אגודת־ישראל", ג) מפקדונות.

חברי ההנהלה והמועצה של „בנק ה„אגודה" — בשנים שונות" — היו: מנדל גורפינקל, משה גרוסמן, שמעון ואפאַל, מנדל מלך טי־טלבום, נחום טץ, אברהם מייראנץ ואחרים.

מעונו של „בנק ה„אגודה" היה ברחוב היהודי בביתו של נחום טץ.

5. קופת „גמילות־חסדים"

נוסף על הבנקים הנ"ל, התקיימה בשרפץ קופת „גמילות־חסדים" שנוסדה ב־1927. הקופה נתנה הלוואות בלי רבית ובתנאי־תשלום נוחים לסוחר הזעיר ולבעל־המלאכה הקטן וע"י כך עזרה להרבה משפחות, להחזיק מעמד ולהמשיך

קיומן העלוב בתנאים הנוראים, ששררו בפולין האנטישמית בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם וביחוד בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה.

במכתב מאת הועד של קופת „גמילות־חסדים" אל יוצאי שרפץ באמריקה, שנכתב ב־4 לאוגוסט 1938, מובאים פרטים חשובים על הקופה:

אורגנו חברים המשלמים מס חדשי, אורגן מפעל של נדרים ונדבות, אורגנה הרשמה ב„ספר־זהב" בעד תשלום של 100 זהובים ומתארגנים מפעם לפעם נשפים שהכנסתם מוקדשת לטובת הקופה. הודות למאמצים אלה, נאסף סכום של 13,000 זהובים. וביחד עם האשראי שנתקבל מה„ג'וינט" וה„צעקאבע" Centrala Kas bezprocentowych — מרכז קופות בלי רבית — המרכז של קופות גמ"ח בפולין) יש לקופה הון של 26,000 זהובים (נגד כל זהוב שאנו אוספים, אנו מקבלים זהוב מאת ה„ג'וינט") המשמש 450 משפחות באשראי בלי רבית.

והמכתב מפרט מי הם מקבלי ההלוואות:

57 חייטים, 30 סנדלרים, 2 נגרים, 4 קצבים, 69 בעלי־מקצועות שונים, 13 סוחרי גאלאנטריה, 5 סוחרי־עורות, 35 סוחרי־מכולת, 35 בעלי־דוכנים בשוק, 39 סוחרים בכפרים, 20 פועלים ו־140 בעלי פרנסות שונות.

פרטים מעניינים על קופת „גמילות־חסדים" אנו קוראים גם במכתב מאת „ועד העזרה" בשרפץ לועד ה„ראליף" של יוצאי שרפץ באמריקה, שנכתב ב־22 לינואר 1939:

„בשנים הראשונות היו אמצעיה של קופת „גמילות־חסדים" מוגבלים וההלוואה המקסימלית היתה של 25 זהובים. בגלל זה לא פנו בני המעמד הבינוני אל הקופה בבקשת הלוואות ומהקופה נהנו רק בני השכבה העניה. כיום ההלוואה המקסימלית היא 200 זהובים ונהנים מהקופה כיום למעלה מ־400 לווים. ההלוואות ניתנות בלי רבית, אולם הלווה צריך לשלם תשלום מסוים להוצאות האדמיניסטרציה. בגלל המצב הכלכלי הקשה, יש גם לקופת „גמילות־חסדים" חובות שלא נפרעו".

המייסד העיקרי של קופת „גמילות־חסדים" היה אליה בר צ'רנוצ'פקה. הוא גם היה, במשך הרבה שנים, העסקן החשוב ביותר בקופה. הוא השקיע מהונו ומאונו בה, הקל על כל קשייה הכספיים ומילא את כל חסרונותיה בכסף להלוואות. גם מסר — שלא על מנת לקבל פרס — דירה בת שני חדרים לשימוש הקופה.

על הרכב הועד של קופת „גמילות־חסדים" בזמן יסודה, ידוע לנו רק זאת — כי יו"ר הועד היה נחמן הורוביץ.

הרכב הועד של קופת „גמילות־חסדים" בשנת 1930 היה כדלקמן:

הרב יהושע השל דוד גולדשלק — יו"ר הכבוד, אליה בר צ'רנוצ'פקה — יו"ר, מנדל שטינהוז — גזבר, דוד ברגזון — מזכיר, נחמן איכלד, משה ברמן, ברוך מנדל גוטליבובסקי, איצ'ה מאיר זילברשטין, מנדל ליפשיץ, דוד מנימצאבקה ויקיר פלאטו.

על המכתב מאת הועד של קופת „גמילות־חסדים" הנ"ל, שנכתב ב־4 לאוגוסט 1938, חתומים כל חברי הועד. ואלה הם: מנחם בוימוול — יו"ר, הרש פיאנקה — מזכיר, מתת (מתתיהו) פראשניצקי — גזבר, יעקב אדלשטין, ליבוש אושר, עליע (אליהו) גרוסמן, משה גרוסמן, אברהם הרש יורקאביץ', אהרן יוסף (יוסל) פוקאץ' ומשה ארן (אהרן) פאטברוט.

המזכיר בפועל של קופת „גמילות־חסדים" היה נטע פלונסקר, בחור בר־אורין ומשכיל.

*

בן עירנו הנכבד שמואל איצ'ה לאנטר מוסר, שגם בשנות התשעים למאה שעברה היתה קיימת בשרפץ קופת „גמילות־חסדים" הגבאים היו: עקיבא גלזר ועקיבא לאנאנטר.

6. „ועד עזרה מקומי" — „ועד הצלה"

עוד מוסד כספי אחד היה בשרפץ, מוסד שבהיקפו, יכלתו, פעולתו ותקופת־קיומו — היה קטן ודל לעומת שאר המוסדות הכספיים היהודיים בעיר.

להלכה היה שם המוסד „ועד־עזרה מקומי ליהודים בשרפץ", ובחותמת הרשמית של המוסד („לאקאלער הילפס־קאמיטעט פאר ידען אין שערפץ"). אולם למעשה הוא נקרא בשם „ועד הצלה". ובמכתב מאת ועד המוסד אל יוצאי שרפץ באמריקה „רעטונגס־קאמיטעט" זכך אנו קוראים גם בסוף המכתב, בכתובת למשלוח כספים הכתובה, כמובן, בפולנית. בשביל ועד ההצלה). Komitetu ratunkowego

במכתב שהזכרנו, פונה ועד־המוסד אל יוצאי שרפץ באמריקה ומתאר לפניהם את המצב הכלכלי הרע של יהודי שרפץ: סוחרים מכובדים ובעלי־מלאכה מבוססים ירדו מנכסיהם ומפרנסותיהם, פועלים נשארו בלי עבודה ו„נותנים" מאתמול הפכו ל„מקבלים". ועד־המוסד אינו יכול, בהכנסותיו הקטנות ההולכות ופוחתות משבוע לשבוע, לעזור לכל הפונים אליו. והוא פונה ליוצאי שרפץ באמריקה בבקשה לשלוח סכום־כסף גדול, שבו אפשר יהיה לעזור לכל אלה שהמשבר הכלכלי פגע בהם ושבר את מטה־לחמם.

אם לדון לפי 2 השמות של המוסד — הרשמי והבלתי רשמי — נראה לנו המוסד כמוסד־חסד, שתפקידו היה מתן תמיכה למחוסרי עבודה ומחוסרי־פרנסה. אולם נאמנים עלינו דברי צבי מלובנצ'יק, שהמוסד הזה, מוסד למתן־הלוואות היה. לפי דבריו נתן המוסד הזה הלוואות קטנות (בערך 15 זהובים) בתנאים נוחים מאד, בלי רבית, בלי שטרות ובלי ערבים ובתשלומים קטנים, שבועיים. לקוחותיו של המוסד הזה היו אנשים שמצבם היה דחוק מאד וגם הלוואה קטנה זו, עזרה להם במשהו. בין לקוחותיו של המוסד הזה היו גם אנשים, שלא יכלו לפרוע את חובם ב„גמילות־חסדים" והם השתמשו בהלוואה שקיבלו במוסד זה לכיסוי חובם שם ואז קיבלו שם הלוואה גדולה יותר. מקורות הכסף של המוסד היו: תרומות חדשיות, קבועות של אנשים שונים, שניגבו ע"י הגובה יחיאל גרינברג (מוצאו מצ'ארוינסק, חתנו של איצ'ה אופנבך), איסוף כספים בחתונות והעמדת „קערות" בבתי התפלה בערב יום כיפור ובפורים. כל העבודה במוסד הזה — פרט לגביית התרומות — נעשתה בהתנדבות.

המכתב הנ"ל נכתב ב־3 למרץ 1933. וכפי הנראה, חל זמן יסודו של המוסד סמוך לתאריך זה.

על המכתב חתומים: צבי מלובנצ'יק — יו"ר, ויהושע טיטלבום — מזכיר.

חברי הועד של המוסד הזה היו: צבי מלובנצ'יק — יו"ר, יעקב שמעון רוזנפלד — גזבר, יהושע טיטלבום — מזכיר, מנחם בומוול, אייזיק גרינבום, מנחם סלומו, מוטה פוקאץ' (שנקרא „דער בלינדער מאטע" — מוטה העיור), שמעון פטריקוס, ליב'ל פליישר ואליהו מאיר שלייפר.

מחמת ענים, לא החזירו רבים מבין הלווים את ההלוואות, והמוסד נסגר כעבור שנים מעטות. במכתבים מאת „ועד העזרה" (מוסד־חסד שהיה קיים בשנים 39—1937) אל יוצאי־שרפץ באמריקה, שבהם מוזכרים המוסדות הכספיים היהודיים בשרפץ (המכתב הראשון נכתב בחודש מרץ 1937), שם המוסד הזה אינו מוזכר.

ז. מוסדות חסד

שתיים מתוך שלש המידות, שעם־ישראל מצויין בהן, הן רחמנות וגמילות־חסדים. וכך אמרו חכמינו ז"ל: „שלושה סימנים יש באומה זו: רחמנים, ביישנים וגומלי־חסדים" (יבמות ע"ט). רבות ממצוות־התורה מיוסדות על רגש הרחמנות ועל חובת העזרה לעני ולחלש, לאלמנה וליתום ולכל נדכא ונענה. מידת הרחמנות מושרשת באפיו של היהודי ומתוך הרגל והתמדה היא חדרה עמוק לתוך לבו ונפשו. בכל הזמנים ובכל התנאים קיימו היהודים את

הצו „וכי ימוך אחיך והחזקת בו". ובכל תפוצות ישראל, בכל ארץ ובכל עיר ועיירה הקימו ומקימים היהודים מוסדות חסד וסעד לאחיהם הנחשלים הזקוקים לעזרה. לא היה ישוב יהודי שלא היה קיים בו מוסד „הכנסת אורחים", או חברת „הכנסת־כלה"; חברת „ביקור־חולים", או „לינת הצדק". ולא היה יהודי, שלא היה חבר באחת מחברות־הצדקה, או בכמה מהן, ולא היה תורם לאחת החברות הנזכרות, או לכמה מהן.

גם בשרפץ התקיימו מוסדות חסד וצדקה שהושיטו עזרה לעניים וחולים, נשים וגברים, ילדים ומבוגרים. ואלה הם: „הכנסת ארחים", „ביקור חולים", „לינת־הצדק", „מלביש־ערומים", „הכנסת־כלה", „בית־לחם" ו„אגודת־נשים".

1 „הכנסת אורחים"

העניים הנעים ונדים מעיר לעיר וחוזרים על הפתחים, היו לנים בשרפץ גם בבתי העניים המקומיים (בתשלום קטן) וגם בבית־המדרש הישן. והיה בזה משום סבל רב גם לעניים (שלא היה להם מקום מנוחה) וגם למתפללים (אי הנקיון בביהמ"ד וההפרעה בתפילה). עם יסוד המוסד „הכנסת אורחים" תוקן המעוות. נשכרה דירה של שני חדרים (אחד לגברים ואחד לנשים), והועמדו בהם מיטות מסודרות ומוצעות בכלי־מיטה נקיים.

מוסד „הכנסת אורחים" כבר היה בשרפץ בסוף שנות השמונים ובהתחלת שנות התשעים למאה שעברה. ה„גבאים" היו: עקיבא'יה לנאָנטר, משה מינץ ואחרים. דירת „הכנסת האורחים" היתה בסוף הרחוב הקטן שע"י ה„קמאָניצה". מחמת סיבות שונות נסגר המוסד בשנים האחרונות למאה שעברה.

בהתחלת המאה הנוכחית נפתח המוסד מחדש בביתו של שמואל שמפן (שנקרא „שמואל נגיד") שע"י ה„מקוה". המייסדים היו הפעם: חאסקל (יחזקאל) באשקאָס מנדל גרליץ (ליפשיץ), אליעזר סנדרוביץ', יעקב שמעון רוזנפלד ואח־רים. השמש של „הכנסת אורחים" היה „הרשל הצהוב" (דער געלער הרשל").

ההכנסות של „הכנסת אורחים" באו מתש־לומים שבועיים של חברי המוסד ומתרומות שונות.

באותו המוסד סודר „מניין", שהתפללו בו חלק מחברי „הכנסת אורחים" ואחרים בשבתות וחגים (באותו הבית היה גם „שטיבל" שנקרא „השטיבל השני דאלכסנדר") הכנסות ה„מנין" היו מוקדשות לטובת המוסד.

בהתחלת תקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, בזמן שמחלת־הטיפוס התפש־טה בכל ערי פולין — בשנת 1915 בערך — אסרו שלטונות־העיר הגרמניים על העניים הנוד־דים הבאים לשרפץ לחזור על הפתחים, או להסתובב בעיר מחשש הפצת מחלות. הקהילה שכרה אז מחסן בחצרו של יאשינסקי (פולני), בהתחלת הדרך לריפין, שיפצה אותו וסידרה בו „הכנסת אורחים". כל העניים שהגיעו לעיר, הופנו, או הובאו לשם ע"י שוטרים. שהו יום־יומיים, קבלו אוכל, לינה וקצת כסף ונשלחו הלאה, לעיר אחרת. מרדכי רוזן ניהל את המוסד מטעם הקהילה.

המוסד „הכנסת אורחים" נפתח ונסגר חלי־פות וגם היה נע־ונד — כדוגמת ה„אורחים" — מדירה נידחת אחת לשניה, עד שנכנס בהתחלת שנות השלושים לביתו הקבוע, שהוקם ברחוב גורנה, מאחורי ה„קמאָניצה" ושהיה מיועד ל„הכנ־סת אורחים". הבית היה בית־חומה בן קומה אחת ומרתף.

מאמצים רבים הקדישה הועדה שהוקמה לשם הקמת הבנין לשני מוסדות חשובים — „הכנסת אורחים" ו„תלמוד־תורה". וביחוד גדול היה חלקו של הרב דמתא, הרב ר' יהושע השל דוד גולדשלק, שעמד בראש הועדה. במשך שבועות רבים, התפלל הרב בכל שבת בבוקר בבית־תפלה אחר (כולל ה„שטיבלעך"). לפני קריאת־התורה דרש דרשה בדבר החשיבות הרבה והמצווה הגדולה שבהקמת הבנין הזה שישכן בתוכו שני מוסדות חשובים כל כך, גם

מבחינה יהודית וגם מבחינה אנושית. בשעת קריאת התורה, עמד הרב ע״י ה„שולחן״, פקד על ה„בעל־קורא״ (בעל־קריאה) לקרוא לא יותר משלשה פסוקים לכל „עולה לתורה״, ציוה על כל „עולה״ לנדר לטבת הקמת הבנין וגם עמד עמו על המקח, אם הסכום לא השביע את רצונו.

חגיגה גדולה נערכה לרגל חנוכת הבית של „הכנסת אורחים״. השתתפו בה הרב דמתא וגם רבנים מערי הסביבה, שנשאו נאומים מתו־בלים בדברי תורה על המעשה הגדול שעשו יהודי שרפץ, בהקימם את הבית לשני המוסדות החשובים והיקרים. המקהלה של „צעירי אגודת ישראל״ הנעימה בזמרתה היפה את החגיגה רבת המשתתפים.

בין העוסקים במצוה של הקמת הבנין היו גם: יחזקאל באַשקאַס, הירש מוטיל ואחרים.

2. חברות־העזרה האחרות

חברת „ביקור חולים״ עזרה לחולים עניים ע״י ביקור רופא וקניית רפואות במחיר מוזל על סמך פתקה, שהחולה קיבל מ„ביקור חולים״. כן קבלו חולים עניים בהשאלה מ„ביקור חולים״ כלי־ריפוי שונים, כגון: כוסות־רוח, מדחום וכדומה.

חברת „לינת הצדק״ שלחה את חבריה, לפי תור, ללון אצל חולים (לאו דוקא עניים). במקרים שמחלה נמשכה זמן רב ומשפחות־החולים הת־עייפו מהטיפול, היתה עזרת „לינת הצדק״ חשובה מאוד. לחולים עניים הביאו חברי „לינת הצדק״ „דברים טובים״ לסעוד את לבם.

חברת „מלביש־ערומים״ עזרה לעניים — ובעיקר לילדים עניים — ע״י מתן הלבשה והנ־עלה. עזרה זאת ניתנה עפ״ר לקראת בוא החורף, ראשוני הנהנים היו תלמידי ה„תלמוד תורה״.

חברת „הכנסת־כלה״ הגישה עזרתה לכלות עניות, אם בכסף לנדוניה, או במלבושים, לבנים וכלי־מיטה (שנקרא „אויסשטייער״). הודות לעזרה שהושיטה חברת „הכנסת כלה״, יכלו גם משפחות עניות להשיא בנותיהן.

ההכנסות של כל החברות הנ״ל באו — כמו ההכנסות של „הכנסת אורחים״ — מתש־לומים שבועיים של חברי החברות, שנגבו ע״י גובה־בשכר בכל יום חמישי, או ששי בשבוע, מאסוף כספים בחתונות, מהעמדת „קערות״ בבתי־התפלה בערב יום־הכפורים ובפורים, וכן מתרומות שונות.

כל אחד מהעסקנים בחברות האלו — הם נקראו „גבאים״ — היה עפ״ר גבאי בשתים או שלש חברות. העסקנים — הגבאים בחברות הנ״ל היו: קלמן ארפה (שנקרא „קלמה יקיר׳יעס״), יחזקאל (חאסקל) באַשקאַס, מנדל גרליץ (ליפשיץ), נחמן הורוביץ, עקיבא־יה לאנאַנטר, בנימין סובול, יעקב סקורניק, אברהם פריד (ירושלמי), יעקב שמעון רוזנפלד ואחרים.

לחברות העזרה הנ״ל השתייכו, גם נשים. פעילות הנשים התבלטה ביחוד בחברת „לינת־הצדק״ ובחברת „הכנסת כלה״.

העסקניות — הן נקראו „גבאַ׳טעס״ (גב־איות) — היו: אסתר באניעס (ליכט), רחל אבא׳ס (ווייסגאַל), רחל „די שוחט׳קע״ (בערגזון), רעלה באַשקאַס, טובה לאה מגדל, ציריל לי־פא׳יעס נשלסקי, רוזה דינה קלין, רבקה׳יה טונבל, ייטע סוכוצ׳בסקי, שרה גרוסמן, ואחרות.

3. התאחדות נשים

לפני מלחמת־העולם הראשונה נוסדה בשרפץ „התאחדות נשים״ (פרויען־פעראייך), שתפקידה היה הושטת עזרה לעניים וחולים, לנחשלים ונחלשים.

העסקניות ב„התאחדות הנשים״ לא נקראו „גבא׳טעס״. הן השתיכו לדור צעיר יותר וחברת־העזרה שלהן נשאה אופי מודרני יותר. חברות הועד של „התאחדות הנשים״ היו: שרה בלומן, לאה ברגזון, רחל זביקאַלסקי, צירל לאַרר, דבורה מלכה מלובנצ׳יק, הינדה קוצ׳ולק ואחרות. ישי־בות הועד התקיימו בבית משפחת ברגזון (ישכר).

„התאחדות נשים" המשיכה קיומה גם אחרי מלחמת־העולם הראשונה.

במשך הזמן כיהנו כחברות־ועד החברות: חאנה אטלס, נאשה גרודה, הינדה כהן (רוזן), מינדל ליפקה, חנה פרידמן ואחרות.

4. „מעות־חטין"

אופי מיוחד נשאה העזרה שהוגשה למש־פחות עניות בשם „מעות־חטין" (או „קמחא דפס־חא"). העזרה הזאת היתה עונתית, חד־פעמית. העוסקים במצוה הזאת היו מנכבדי העיר. בהת־קרב עונת אפיית המצות, יצאו כמה זוגות של אנשים מכובדים על פני העיר ואספו כספים מהעשירים והאמידים לצורך קניית מצות, שחולקו בין המשפחות העניות.

מפעל דומה לזה של „מעות־חטין", היה המפעל לחלוקת עצים, כבול ותפוחי אדמה למש־פחות עניות.

העוסקים במצות איסוף הכספים ל„מעות־חטין" וגם לקניית עצים, כבול ותפוחי אדמה היו: שמואל אשר אוסטשבר, יוסף אפלבום, אברהם חיים גריניאָביץ׳, נחמן הורוביץ, בינם ויסמאַל, הירשל מוטיל, יהודה ברוך סקורניק, זלמן פרידמן (שנקרא „זלמן בער׳יעס"), אליה בר צ׳רנוצ׳פקה, יוסף קרפה ואחרים.

נוסף לכספים שהם אספו בעיר, הם אספו כספים ל„מעות־חטין" גם מבעלי־האחוזות היהו־דיים שבסביבת העיר. ביחוד ניכרת היתה תרו־מתם של בעלי־האחוזות היהודים, במצרכים שתרמו בהתחלת החורף: עצים, כבול ותפוחי־אדמה.

להלן כמה שמות של בעלי־אחוזות יהודיים בסביבת שרפץ: באומן, יהושע ורונה, ליב יצחק שמפן (שלשתם נהרגו ע"י הבולשויקים במלחמת פולין — רוסיה הבולשויסטית בשנת 1920), לאבונדז׳, מנדל לאַנצ׳נר ואחרים. משבחים את נדבת־לבו של של ה„שררה" (ה„פוריץ" — בעל אחוזה) לאבונדז׳. אחוזתו בתחומה של ריפין היתה, ומובן ששלם לקהילת ריפין גם מסים וגם תרומות. בכל זאת תרם ביד רחבה גם לקהילת שרפץ.

5. „בית־לחם"

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השניה, כאשר המצב הכלכלי של יהודי שרפץ ירד ומספר העניים ומחוסרי הפרנסה עלה — נוסדה חברת עזרה חדשה בשם „בית־לחם". חברי החברה הלכו — שניים, שניים וסל גדול בידיהם — מבית לבית ואספו כל דבר־מאכל שניתן להם: לחם, חלות, דגים, בשר, תפוחי־אדמה וכדומה, וחילקו לעניים. לעניים מכובדים שלחו מנות־אוכל לבתיהם.

העסקן העיקרי בחברת „בית־לחם" היה חאסקל (יחזקאל) באשקאָס. הוא הזמין אנשים, זיוג זוגים ושלח אותם לאזורים שונים — זוג, זוג ואזורו. בחלוקת המנות עזרה לו גם אשתו, ראֶלה.

6. מטבח זול

בשנתיים הראשונות של תקופת הכיבוש הגרמני בפולין במלחמת־העולם הראשונה, היה המצב הכלכלי של יהודי פולין ירוד מאד. העולם היה סגור, התנועה היתה מוגבלת, רוב הסחורות והתבואות היו מוחרמות והחיים היו משותקים. ואם בעיירות עוד אפשר היה להתקיים, הודות לקירבה לכפרים והמסחר החשאי עם האכרים, הרי בערים הגדולות היתה המצוקה גדולה מאד ורבים רעבו ממש ללחם. אנשים רבים יצאו אז מהערים הגדולות והתיישבו בעיירות. ומחנות גדולים של עניים אנשים נשים וטף, נדדו על פני ערים ועיירות בבקשם פת־לחם ותבשיל חם.

באותה תקופה — בשנת 1916, בערך — נפתח בשרפץ מטבח זול שחילק ארוחות צהרים גם לענייי העיר וגם לעניים הנודדים בתשלום זול, סמלי. הכנסות המטבח, מחוץ לתשלום הסמלי בעד הארוחות, באו מתשלומים חדשיים של אנשי העיר ותמיכה מאת ועד הקהילה.

המטבח הזול היה בהתחלה על ה„ולוקי"

(וואליקעס) בדרך לדרובין (דרובנין), בביתו של שייאר (פולני). אח״כ היה המטבח בהתחלת הרחוב הפלוצקי, בחצר ביתו של משה אלשטיין (מאוחר יותר — בית ליפשיץ — מנימצאבקה).

חברי הועד של המטבח הזול היו, ברובם, מהאינטליגנציה של הנוער השרפצאי: מנדל בלום, דוד ברגזון, שמואל גלזר, אליה ז׳שוטקה, זלמן יעקובוביץ, צ׳אשקה לובאשקה, מינדל ליבזון, סאלקה מלובנצ׳יק, יחזקאל סטארי („חאצאָק״ מהכפר רושצ׳אשובו), אנדז׳ה (חנה) ציפריס, זליג רוזן, הינדה שמפן, ומטילדה שרפהרץ.

כשנתיים ימים התקיים המטבח הזול. בינ־תיים נשתנו פני הדברים: החיים תחת משטר הכיבוש הסתדרו, המסחר (לרוב הבלתי־ליגלי) והמלאכה התפתחו, גלי־העניים פחתו והמטבח נסגר.

7. מטבח זול לילדים

בגמר מלחמת־העולם הראשונה (בחודש נו־במבר 1918), השתררה בפולין — שנעשתה מדינה עצמאית — מצוקה כלכלית קשה. הארץ שהיתה מרוששת מהכיבוש הגרמני במשך קרוב לארבע שנים, הסתכסכה עם כנופיות אוקראיניות. פרצה מלחמה בין פולין ורוסיה הבולשויסטית והמלחמה הכבידה את עולה הקשה על הארץ והגדילה את המצוקה של אורחיה.

נוסף למצוקה הכלכלית, השתררה בפולין כלה אוירה אנטישמית חמורה, שהולידה התפר־צויות אנטישמיות בערים רבות. ובאחדות מהן (לבוב, פינסק, קאָלץ ואחרות) פרצו פוגרומים, שעלו לאוכלוסיה היהודית באבדן נפשות ובהפסד רכוש רב.

ה„ג׳וינט״ (ועד הסיוע האמריקאי המאוחד) — המוסד לעזרה, שאורגן ע״י יהודות אמריקה בעצם שנות המלחמה, במטרה לעזור, בבוא הזמן, ליהודי הארצות שנפגעו במלחמה — התחיל אז בפעולה בקנה־מידה גדול ושלח את עזרתו — בכסף, במצרכי־מזון ובבגדים — ליהודים שבאר־צות מזרח אירופה, שסבלו מהמלחמה. הודות לעזרה הזאת, נפתחו אז בכל ערי פולין מטבחים בשביל ילדים.

גם בשרפץ נפתח אז מטבח זול, שבו קיבלו ילדים ארוחות־צהרים בתשלום של 10 פניגים הארוחה (שם המטבע הפולני היה אז „מארק״). כ־50 ילדים (של הורים עניים ביותר), קבלו את הארוחות ללא תשלום. נוסף לארוחה, קבל כל ילד כמה קופסאות חלב משומר לחודש.

המטבח הזול לילדים היה אף הוא בחצר־ביתו של אלשטין.

המטבח הזה התקיים בשנים 1920 — 1921.

בועד־המטבח היו: רבקה גוטליבובסקי, ליב הילר (מרפא־השיניים), צירל לאָרר, מאיר מלין ואחרים. נוסף לחברי הועד, באו בכל יום כמה בחורות מתנדבות לעזור בחלוקת הארוחות. מנהלת־המשק היתה האָניה ויינגרטן.

בדו״ח של שליח ה„ג׳וינט״ למחוז הפלוצקי, שנכתב בחודש נובמבר שנת 1920 כתוב בין השאר: „שרפץ מקימת את המוסדות הבאים: מטבח לנצרכים, בו מקבלים 300 ילדים ארוחות־הצהריים״.

8. „תומכי תלמוד־תורה״

במכתב מאת „ועד העזרה״ בשרפץ אל ועד ה„ראָליף״ (סיוע) של יוצאי שרפץ באמריקה מ־5 לאפריל 1939 כתוב, שבשרפץ קיימת חברת „תומכי תלמוד־תורה״, שמטרתה היא: תמיכה בתלמידים הלומדים ב„תלמוד־תורה״. במשך חדשי החורף נותנת החברה בכל יום לתלמידי „תלמוד־תורה״ ארוחת־בוקר — לחמניות וחלב. ולפני בוא החורף מחלקת החברה לתלמידים בגדים ונעלים.

יו״ר החברה היה הירשל מוטיל.

9. ועדי־הזנה

כן מסופר במכתב הנ״ל על ועדי־הזנה הקיי־מים ליד בתי־הספר: „תרבות״ ובית־הספר הממ־לכתי לילדים יהודיים.

להלן מוסר המכתב:

את האמצעים הכספיים להזנת הילדים, אוס־

פים חברת „תומכי תלמוד־תורה" וועדי־ההזנה מתשלומים חדשים, שמשלמים אוהדי בתי־הספר האלה. נוסף לכך מקבל ועד „תומכי תלמוד־תורה" תמיכה מאת הקהילה. שני הועדים האחרים מקבלים תמיכה מאת חברת „טוז" Towarzystwo ochrony zdrowia — חברה לשמירת הבריאות).

הזנת הילדים בביה"ס „תרבות", אורגנה ע"י הסתדרות נשים ציוניות „ויצ"ו". החברות אספו תרומות חדשיות, בסכום של 20 פרוטה מכל משפחה, למימון מפעל־ההזנה. גם הכנת הארוחות נעשתה ע"י חברות „ויצ"ו", שבאו בכל בוקר — שתיים, שתיים, לפי תור — לביה"ס והכינו את הארוחה.

10. „ועד עזרה"

ביזמת יוצאי שרפץ באמריקה, נוסד בשרפץ בחודש פברואר שנת 1937 מוסד בשם: „ועד עזרה", לתמיכה ביהודי שרפץ מהמעמד הבינוני — סוחרים זעירים, בעלי־מלאכה וכו' — שהלכו והתמוטטו, מחמת האוירה האנטישמית והפעולות האנטישמיות מצד האוכלוסיה הפולנית ומחמת ההגבלות החוקיות השונות והמסים הכבדים מצד הממשלה הפולנית, שאחת היתה כוונתם — להרוס את מעמדם הכלכלי של יהודי פולין.

שתי דרכים היתה לתמיכה: תמיכה בסכומים קטנים למשפחות שירדו עד כדי רעב ממש (פרט לעניים החוזרים על הפתחים, אלה לא קבלו תמיכה מ„ועד העזרה"). ותמיכה בסכומים גדולים יותר (שאף הם היו קטנים: 30—40 זהובים) למשפחות שהיתה עוד תקווה להעלותן משפל־מצבם.

לימים נתווספה דרך שלישית לתמיכה, דרך קונסטרוקטיבית: תמיכה ע"י הלוואה. סכומים מיוחדים, נתקבלו מועד ה„ראַליף" באמריקה ונמסרו ע"י „ועד העזרה" לקופת „גמילות־חסדים".

בועד ה„ראַליף" (סיוע) של יוצאי שרפץ באמריקה היו מיוצגים כל ארבעת הארגונים שלהם: א) „שערפצער יאנג מענס" (צעירי שרפץ), ב) „שערפצער ליידיס אקזילערי" (אגודת נשים שרפצאיות), ג) „שערפצער גמילת חסד" ו־ד) „שערפצער ברענטש 42 א נ. א. פ." (אידיש נאַציאָנאַלער אַרבייטער פערבאַנד. — הסניף השרפצאי 42 של אגודת פועלים יהודית לאומית).

חברי „ועד העזרה" היו: אברהם ולוקה — יו"ר, בר צ'רקה — מזכיר, ברוך אטלס, ברוך מנדל גוטליבובסקי, משה גוטשטט, מאיר ז'שוטקה, הירשל מוטיל, בנימין אליעזר סובול, פסח סקורניק, אליהו מאיר שלייפר ויצחק דוד שניצר.

ח. כלי־קודש ומוסדות דתיים

1. רבנים

בפרק מיוחד העלינו מה שהצלחנו לאסוף לקורות הרבנות בשרפץ. כאן נביא רק רשימה של הרבנים, שישבו על כסא הרבנות בשרפץ, בתוספת פרטים מעטים על כל רב.

הרב ר' מאיר'ל דב"ש

הרב הראשון בשרפץ שעליו ידוע לנו, הוא ר' מאיר'ל דב"ש. הוא נקרא „דב"ש" ע"ש שלש העיירות דרובין, בזוין, שעפס, שבהן כיהן — בעת ובעונה אחת — כרב. הרב ר' מאיר'ל דב"ש היה גם רבי של חסידים. ישב על כסא הרבנות בשרפץ 1790 — 1812 בערך. נפטר בשרפץ.

הרב ר' שרגא פיבל דנציגר

נקרא „ר' פיבילי גריצר". היה אביו של הרבי הראשון מאלכסנדר, ר' יחיאל. היה רב בשרפץ, בגומבין, בגריצה ובמאקובה ושם נפטר. ישב על כסא־הרבנות בשרפץ בשנים 1815—1820 בערך.

הרב ר' אברהם

נקרא „ר' אברהמ'ל חריף". היה פלונסקאי ושם לימד תורה לבחורים. ישב על כסא־הרבנות בשרפץ בשנים 1820 — 1830 בערך.

הרב ר׳ משה יהודה ליב זילברברג

היה רב בערים קבוהל, שרפץ, דוברי, לאסק וקוטנה. בשנת תרי״ז (1857) עלה לירושלים, היה מגדולי חכמיה תפטר שם כעבור שמונה שנים. ישב על כסא הרבנות בשרפץ בשנים 1830 — 1840 בערך.

הרב ר׳ מרדכי גרינבוים

סבו של יצחק גרינבוים נתמנה לרב בשרפץ בשנת תר״א (1841). לפני כן היה רב בניישטאט. נפטר בשרפץ ביום ט״ו בחשון שנת תרי״ט (1858).

הרב ר׳ משה יוסף סגל

היה חתנו של הרב ר׳ מרדכי גרינבוים. יומיים אחרי פטירתו של חותנו, ביום י״ז בחודש חשון שנת תרי״ט (1858), נתמנה ר׳ משה יוסף לרב „לעדת המתנגדים״ ע״י חבורת מתנגדים־משכילים שנקראה „קולהקוט״. לפני כן היה רב בעיירה קידזבארג. נפטר בשרפץ.

הרב ר׳ גדליה

נתמנה לרב בשרפץ ע״י הקהילה, אחרי שחבורת־ה„קולהקוט״ מינתה לרב לעצמה את הרב ר׳ משה יוסף סגל. לפני כן היה רב בעיירה ז׳ורומין. ישב על כסא־הרבנות בשרפץ בשנים תרי״ט — תרכ״ד בערך (1859—1864).

הרב ר׳ יהושע סגל

היה בנו של הרב ר׳ משה יוסף סגל. והוא נתמנה ע״י ה„קולהקוט״ למלא את מקום אביו אחרי פטירתו. בשנת תרמ״ד (1884) בערך עזב את שרפץ ונסע לאמריקה והיה רב בנויארק בבית־הכנסת של „חברה תהלים אנשי וישקובהי״. עלה לירושלים, אולם מחמת מחלה היה נאלץ לחזור לנויארק, ושם נפטר. עם עזבו של הרב ר׳ יהושע סגל את שרפץ, נתחסלה חבורת ה„קולהקוט״.

הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק

היה רב בערים קיקל, שראנצק, פודאמביצה, אוסטרולאנקה ובשנת תרכ״ה (1865) נתמנה לרב בשרפץ. חמשים ושלש שנים ישב על כסא הרבנות בשרפץ נפטר ביום כ״א בשבט תרע״ח (3.2.1918) בשנת ה־88 לימי חייו.

מורה־הוראה ר׳ דוד קלינמן

(שנקרא „דוד חבר״) התחיל לפסוק בשאלות כשר וטריפה, היתר ואיסור בשנותיו האחרונות של הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק. והמשיך במשרתו זו גם בזמנו של הרב ר׳ יהושע השל דוד גולדשלק.

ר׳ יהושע פופובסקי

חתנו של ר׳ דוד קלינמן (מניישטט), מילא את מקום חותנו לעת זקנתו ולאחר פטירתו. מינוי רשמי כמורה־הוראה בשרפץ לא קבל ר׳ יהושע (גם משכורת לא קבל).

הרב ר׳ יהושע השל דוד גולדשלק

היה נכדו של הרב ר׳ יחיאל מיכל גולדשלק. הוא נבחר לרב בשרפץ בשנת 1922 והתחיל במילוי תפקידו בחודש אב שנת תרפ״ג (1923). לפני כן היה רב בעיירה פשייץ׳. הרב ר׳ יהושע השל דוד גולדשלק היה אחרון־הרבנים בשרפץ. ביחד עם כל יהודי שרפץ גורש ע״י פראי האדם וצמאי־הדם הגרמנים מעירו וניספה.

2. חזנים

ר׳ נתן מאיר

החזן הראשון בשרפץ, שעליו ידוע לנו, הוא החזן והשוחט ר׳ נתן מאיר בן ר׳ יונה שכיהן בקודש בעירנו בשנות הששים למאה שעברה.

ר׳ ליזר משה סמולינסקי

אחרי פטירתו של החזן ר׳ נתן מאיר, היה חזן ושוחט בשרפץ ר׳ ליזר (אליעזר) משה סמולינסקי (סבא של בן־עירנו משה סמולינסקי). לפני שבא לשרפץ, היה ר׳ ליזר משה חזן ושוחט בפלונסק (פלינצק) ובגראיאבו. כשנתמנה לשמש בקודש בשרפץ (השנה אינה ידועה), לא היה

קיים בית־כנסת בעיר וביהכ״נ הקודם נשרף) והיה ר׳ ליזר משה מתפלל בביה״מ הישן. אחרי שבית־הכנסת הוקם (בשנת 1895 בערך) עבר החזן להתפלל בבית־הכנסת.

החזן ר׳ ליזר משה סמולינסקי, בבואו לשרפץ, גר ברחוב ז׳אבה (ז׳אביה) בביתו של בנימין סובול. אח״כ גר ברחוב היהודי, ליד הגשר, בביתו של ישראל׳טיה ליבזון (אביהם של מאיר׳יה ונפתלי ליבזון. אח״כ — ביתו של מיונצ׳ין).

החזן ר׳ ליזר משה סמולינסקי נפטר בשנת 1905 בערך.

ר׳ דניאל שיקאס

אחרי פטירתו של החזן ר׳ ליזר משה סמולינסקי, נתקבל לחזן ושוחט בשרפץ ר׳ דניאל שיקאס, החזן ר׳ דניאל בא לעירנו מהעיירה נובה ויליאיקה שע״י וילנה — בה שימש בקודש כחזן ושוחט — בשנת 1907 בערך. ר׳ דניאל היה גר ברחוב היהודי ב„קאמניצה״ (בית־החומה הגדול).

החזן ר׳ דניאל שיקאס שימש בקודש בשרפץ כחזן ושוחט, עד חורבן קהילת שרפץ ויהודיה.

3. שוחטים

ר׳ יוסל׳טיה

השוחט הראשון בשרפץ שעליו ידוע לנו, הוא השוחט ר׳ יוסף גאצל (שנקרא „ר׳ יוסל׳טיה״. סבא של אמי). שבשנות הששים למאה שעברה, כבר שימש כשוחט בעירנו.

לעת זקנתו עזב ר׳ יוסל׳טיה את השחיטה ושימש כשמש הראשון בבית־המדרש החדש, שנבנה בשנת 1886 בערך. הוא נפטר באמצע שנות התשעים למאה שעברה.

ר׳ חיים ברגזון

ר׳ חיים ברגזון (שנקרא „ר׳ חיים שוחט״) נתקבל לשוחט בשרפץ בשנת 1885 בערך, במקומו של השוחט ר׳ יוסל׳טיה. ר׳ חיים בא מאוסטרולאנקה, שם שימש כשוחט.

בשנת 1890 בערך הועבר ר׳ חיים שוחט — בגלל עלילה — מהשחיטה.

ר׳ איצ׳ה יוסל חנכוביץ׳

ר׳ איצ׳ה יוסל חנכוביץ׳ נתמנה שוחט בשרפץ בהתחלת שנות התשעים למאה שעברה, במקומו של ר׳ חיים שוחט. ר׳ איצ׳ה יוסל בא לשרפץ מגוסטינין, שם שימש כשוחט.

בשנת 1910, או 1911, נתקבל ר׳ איצ׳ה יוסל כשוחט בקאליש ועזב את שרפץ.

ר׳ יעקל ריצ׳יק

ר׳ יעקל ריצ׳יק (שנקרא „ר׳ יעקל שוחט״) נתקבל לשוחט בשרפץ בשנת 1912, במקומו של השוחט ר׳ איצ׳ה יוסל. ר׳ יעקל בא מהעיירה סוכאצ׳ין, שם שימש כשוחט.

בעת התפשטות מחלת הטיפוס במלחמת־העולם הראשונה, נספה גם ר׳ יעקל, בין אחרים, במחלה זו, בהתחלת שנת 1916, בשנת ה־38 לימי חייו.

ר׳ יוסל אייזנשטט

ר׳ יוסל אייזנשטט (שנקרא „ר׳ יוסל שוחט״) נתמנה לשוחט בשרפץ בשנת 1917, במקומו של ר׳ יעקל שוחט. ר׳ יוסל אייזנשטט בא לשרפץ מהעיירה צ׳ארוינסק, שם שימש כשוחט. הוא שימש בקודש בשרפץ עד חורבן הקהילה וגירוש יהודיה.

ר׳ אברהם בורגאנד

ר׳ אברהם בורגאנד, שנקרא „ר׳ אברהם שוחט״ היה תחילה שוחט של ה„קולהקוט״. אחרי חיסול ה„קולהקוט״ (במחצית הראשונה של שנ׳ת השמו־נים למאה שעברה), נתמנה ר׳ אברהם לשוחט בכפר סקוילנה. כשהיה צורך, כעבור זמן מסויים, בקבלת שוחט בשרפץ ור׳ אברהם שוחט השתדל להתקבל — הוא נפגש בהתנגדות חזקה מצד חסידי גור, שהזכירו לו את „חטאת נעוריו״, את היותו שוחט של ה„קולהקוט״. אך גם תומכיו של ר׳ אברהם שוחט לא ויתרו על עמדתם והענין הובא לפני בוררות של רבני הסביבה. הבוררים הוציאו

פסק־דין של פשרה: ר׳ אברהם שוחט יתקבל בתור שוחט לשחיטת עופות בלבד. וכך הוה: כל ימי היותו שוחט, היה ר׳ אברהם שוחט — שוחט־עופות

לעת זקנתו, עזב ר׳ אברהם שוחט את השחיטה והתפרנס מהקצבה (פנסיה) שקבל מאת הקהילה.

זקן ושבע־ימים גורש ר׳ אברהם שוחט ביחד עם כל יהודי שרפץ ע״י הרשעים הנאצים בתקופת־השואה.

ר׳ שמעון פאטריקוס

ר׳ שמעון פאַטריקוס, חתנו של ר׳ אברהם שוחט, מדרובין (דרובנין), מילא מקום חותנו שפרש מחמת זקנתו.

בתקופת השואה היה ר׳ שמעון פאַטריקוס שוחט בגיטו שרפץ (השחיטה היתה אסורה והיא התקיימה בחשאי).

שוחטים בגליל (בסביבת) שרפץ

בשנים קודמות, בזמנים שבכפרים ישב מספר ניכר של יהודים, היה קיים סוג מיוחד של שוח־טים: שוחטי־כפר. שוחט־כפר היה ממונה על מספר כפרים והוא היה מבקר בהם, ברכב או ברגל, פעם בשבוע והוא עצמו גר בכפר הגדול שבסביבה, או בעיר הקרובה.

כשוחטים בכפרים שבסביבת שרפץ (שנק־ראה „גוליל (גליל) שעפס״, הכפרים שהיו שיי־כים לקהילה היהודית בשרפץ) שימשו:

ר׳ מרדכי יצחק קרפה (אבי אמי), בהתחלת שנות השבעים למאה שעברה (לפני שהיה שו״ב בז׳ורומין).

ר׳ אברהם טץ (אביו של שמואל יצחק ומנדיל טץ), בשנות השמונים למאה שעברה.

בסוף הסעיף „שוחטים״ ראוי להזכיר, שהחזנים בשרפץ שימשו גם כשוחטים.

4. בתי־תפילה

בית־המדרש הישן

בית־המדרש הישן היה בית־התפילה העתיק ביותר בשרפץ. לצערנו לא הצלחנו לברר את זמן בניתו. זה היה בית־תפילה עממי במלוא מובן המלה. בששת ימי המעשה התפללה בו „כל העיר״: מתנגדים וחסידים; יהודים פשוטים, למדנים ומשכילים; עניים ועשירים; מבוגרים וצעירים, שהתפללו ב„מנינים״ רבים, „מנין״ אחרי „מנין״. וגם קול־התורה נשמע בביהמ״ד הזה שעות רבות בכל יום יוצא מפי עשרות בחורים וגם אנשים מבוגרים שקבעו עתים לתורה.

גבאי בית־המדרש הישן — בזמנים שונים — היו: אברהם יצחק (שנקרא: איצק) אוסטשבר, ישראל ברקו, יצחק גרוברד, יעקב (שנקרא: יוקב) גרליץ, יוסף וסולק, משה וסולק, שמואל יצחק טץ, מיכל טרקלטוב, עקיבא׳יה לניאַנטר, בנימין סובול, יעקב סקורניק (שנקרא: יעקל שטריקמאכער — עושה חבלים.), יוסף פינדק, ברוך קנאַנברנד, הרש משה קנאַנברנד, שלמה ריכגוט (שנקרא: שלמה חיה׳יעס, ע״ש אמו חיה) ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים בבית־המדרש הישן היו: יעקב לאַמל אַסיגמכר (חותנו של מאיר עובד באלט), יוסף דיואן (לא נשארו בנים בשרפץ), ישראל חיים ישעיביץ׳, ישראל׳טיה ליבזון (אביהם של מאיר׳יה ונפתלי ליבזון), ליפא׳יה נשלסקי (ה„סליחות״ הראשונות), יעקב סקורניק, יחזקאל צ׳רנוצ׳פקה (שנקרא: חסקל ריוועשעס״ — בנו של ראובן. יחזקאל הוא אביו של דוד׳יה צ׳רנוצ׳פקה) ישראל קרפה, ואחרים. גם השוחטים — כל אחד בזמנו — נמנו על בעלי־התפילה בימים הנוראים בבית־המדרש הישן, ולפני שנבנה בית־הכנסת (בשנת 1895 בערך, התפלל החזן ליזר (אליעזר) משה סמו־לינסקי בקביעות בבית־המדרש הישן.

בעלי קריאה („בעל קורא״) בבית־המדרש הישן היו: שמחה׳יה ליכט (חותנו של יהושע

גולדמן), דוד'יה צ'רנוצ'פקה, ישראל קרפה (כיום באורוגוואי), יוסל שוחט (איינשטט) ואחרים.

בעלי־תקיעה („בעל תוקע") בבית־המדרש הישן היו: שמחה'יה ליכט, ליב'ל ליכט, יוסל שוחט, חוכר ה„מקוה" משה האַנדליש (מגומבין) ואחרים.

כשמשים בבית־המדרש הישן שמשו: מתתיהו („מאטעס") בורנשטין (עד להקמת בית־הכנסת), שאול („שואל") קרפה (אביהם של מנדל קרפה ויצחק קרפה ורבקה קרפה), משה כהן (שנקרא: „דער בלינדער משה" — משה העיור, היה עיור באחת מעיניו. נפטר בתקופת מלחמת־העולם הראשונה) והשמש האחרון ישראל קארפ (בא לשרפץ בימי מלחמת־העולם הראשונה מווארשה. לא היתה קרבת משפחה בינו לבין משפחות קרפה בשרפץ) ששימש את בית־המדרש הישן כל זמן שביהמ״ד שימש את יהודי שרפץ וביום אחד — ביום הגירוש — גמרו שניהם את תפקידיהם...

בית־המדרש החדש

בית־המדרש החדש נבנה בשנת 1886 בערך (לפני כן התפללו כמה „מנינים" קבועים במקומות שונים). בבית־המדרש הזה התפללו עפ״ר שרידי ה„קולהקוט", משכילים וחובבי־ציון. מעטים היו כאן המתפללים הבלתי־קבועים וגם הלומדים בביהמ״ד הזה, מן המתפללים הקבועים היו.

גבאי בית־המדרש החדש — בזמנים שונים — היו: אליעזר גרפינקל (עורך־דין), יצחק גראפה, נחמן הורוביץ, אברהם'יה ולוקה אליעזר וסולק (חותנו של אברהם ירושלמי), ליב'ל מלובנצ'יק, עזריאל'טיה פודסקוץ, קלמן פנסטר (חותנו של וולף חזן), מטיס (מתתיהו) פרשניצקי, נחום קוניץ, ליב שוייצר ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים בבית־המדרש החדש היו: קלמן ארפה (שנקרא: קלמה יקיר'יעס), יוסף גצל (שנקרא: ר' יוסל'טיה, השמש), אפרים יוסל ולוקה, בנו אברהם'יה ולוקה, ברוך'יה ז'שוטקה (השמש), מנדל מאי, בנימין מיירנץ ואחרים. גם השוחטים — כל אחד בזמנו — נמנו על בעלי־התפילה בימים הנוראים בבית־המדרש החדש.

בעלי־קריאה בבית־המדרש החדש היו: בינם גלנט (השמש), ברוך'יה ז'שוטקה (השמש), עזריאל'טיה פודסקוץ', יצחק צ'רקה, ליבוש רוזנברג (השמש) ואחרים.

בעלי־תקיעה בבית־המדרש החדש היו: מנחם בומול, אפרים יוסף ולוקה, יצחק צ'רקה, לייבוש רוזנברג ואחרים.

כשמשים בבית־המדרש החדש שימשו: יוסף גצל (ר' יוסל'טיה, השוחט לשעבר, שימש לעת זקנתו כשמש) — השמש הראשון בביהמ״ד החדש, אבא הירש פומפר (מרצ'יונז', שנקרא: „לייפעריע" — רץ, היגר אח״כ לאמריקה), ברוך'יה ז'שוטקה, ליבוש רוזנברג ובינם גלנט (ממלאוה, שהיה נקרא „בינם מלאך" ע״ש חותנו חיים יוסף גרליץ שנקרא „דער הוכער מלאך — מלאך הגבוה) — השמש האחרון ששימש בתפקידו עד גלות יהודי שרפץ מעיר מולדתם.

בית־הכנסת

בית־הכנסת נבנה בשנת 1895 בערך, באותו המקום שעליו עמד בית־הכנסת הקודם שנשרף (לדאבוננו לא עלה בידנו לברר את שנת השריפה). רוב המתפללים בבית־הכנסת היו „בעלי־בתים" פשוטים. בזמן מאוחר התפללו בביהכ״נ הדור הציוני הצעיר והאינטליגנציה הצעירה (שרק בחגים ביקרו בביהכ״נ)

גבאי בית־הכנסת — בזמנים שונים — היו: קלמן בלום, צדוק בלומן, יעקב (יוקב) ולוקה, איצ'ה מאיר מוטיל, צבי מלובנצ'יק, מאיר צפריס, יחזקאל קדצקי (שנקרא: חסקל פאסטרנק) ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים בבית־הכנסת היו: החזן, יעקב ולוקה, יחזקאל קדצקי, ישראל קרפה ואחרים. גם השוחטים — כל אחד בזמנו — נמנו על בעלי־התפילה בימים הנוראים בבית־הכנסת.

בעלי קריאה בבית־הכנסת היו: שמעון

גלברט (השמש), אברהם יצחק גרודקה, ברוך־יה ז׳שוטקה, מרדכי הירש מינץ, ישראל קרפה, יצחק צ׳רקה (השמש) ואחרים.

בעלי־תקיעה בבית־הכנסת היו: מרדכי הירש מינץ, יצחק צ׳רקה (השמש) ואחרים.

כשמשים בבית־הכנסת שימשו: מתתיהו („מאטעס") בורנשטין — השמש הראשון בביהכ״נ, מרדכי דוד טרקלטוב, שמעון גלברד ויצחק צ׳רקה — השמש האחרון ששימש את בית־הכנסת ואת מתפלליו עד לשריפתו של ביהכ״נ ע״י הנאצים הארורים.

בתי־חסידים („שטיבלעך")

ארבעה בתי־חסידים („שטיבלעך") היו בשרפץ, ואלה הם:

א) ה„שטיבל" של חסידי גור — ה„שטיבל" הגדול ביותר בכמות, באיכות (למדנים וגם קנאים) וגם בעשירות;

ב) ה„שטיבל" של חסידי אלכסנדר — „שטיבל" של חסידים עליזים, השמחים בחלקם ועובדים את ה׳ בשמחה;

ג) ה„שטיבל" השני של חסידי אלכסנדר, התקיים עד מלחמת־העולם הראשונה.

ו־ד) ה„שטיבל" של חסידי פלוצק — „שטיבל" שבו התפלל מין ערב־רב של חסידים: פלוצק ואוטבוצק, רדזמין וגוסטנין והצד השווה שביניהם — שכולם היו חסידים „קרים" ו„חלשים". ונוספו עליהם „פליטים" ובעלי־מחלוקת שעזבו „שטיבלעך" אחרים, או הוצאו מהם.

כידוע, התגוררו ה„שטיבלעך" בדירות שכורות. ומשום כך הם היו מקיימים מפעם לפעם את הפסוק „ויסעו... ויחנו..." ועברו מדירה לדירה ומרחוב לרחוב.

ה„שטיבל" דגור

הגבאים ב„שטיבל" דגור — בזמנים שונים — היו: אליהו גלזר, משה גרוסמן (חתנו של הנך צ׳רנוברודה), שמעון ואפאל, מנדל מלך טיטלבום, אהרן ליפקה, זלמן פרידמן (שנקרא „זלמה באַר׳יעס"), איצ׳ה מאיר רוסאק ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים ב„שטיבל" דגור היו: אברהם אהרן בורשטין, („בעל מתחיל"), דוד נח זילברברג, מנדל מלך טיטלבום, ליפא׳יה נשלסקי, יוסל פוקאץ׳, יוסל שניצר ואחרים.

בעלי־קריאה ב„שטיבל" דגור היו: זלמן פרידמן ואחרים.

בעלי־תקיעה ב„שטיבל" דגור היו: זלמן פרידמן, יוסל שניצר ואחרים.

גובה נדרים למען ישיבת „שפת אמת" (ה„ישיבה" דגור) — זלמן פרידמן.

בעניני „תיקון ספרים" עסק הבחור מיכל (בן חיים) סנדרוביץ׳.

במשך שנים מספר התקיים גם „שטיבל דגור" שני, שנקרא „שטיבל דגור העשיר" (ס׳רייכע גור׳ער שטיבל"). ב„שטיבל" זה התפללו חסידי־גור העשירים, שהיו גם פרוגרסיביים יותר מהאחרים (ברובם גרו בשוק החדש ובסביבתו). „שטיבל דגור העשיר" היה ברחוב ז׳אבה, בחצר ביתו של עזריאל יהודה קוץ׳ולק, ואח״כ — בביתו של זלמן פרידמן, ברחוב הקטן שע״י השוק החדש. „שטיבל דגור העשיר" התקיים בשנים 1912 — 1916 בערך.

ה„שטיבל" דאלכסנדר

הגבאים ב„שטיבל" דאלכסנדר — בזמנים שונים — היו: יחיאל גאלאנט (מלודז׳, חתנו של בינם ויסמאַל), מנדל גרליץ (ליפשיץ), משה לידזברסקי, בריש סוסנובסקי, יהודה ברוך סקורניק, ישראל קרפה, אברהם שוחט (בורגנד), אליהו מאיר שליפר ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים ב„שטיבל" דאלכסנדר היו: „הסליחות הראשונות" — אברהם שוחט, „בעל מתחיל" (בעל ההתחלה) — מנדל לנצ׳נר, „שחרית" — יקיר דוברושקלנקה, ואח״כ — וולף נאז׳מסקי, „מוסף" — יעקב מאיר׳יה קולאס, „כל נדרי" — יקיר דוברושקלנקה, „נעילה" — בנימין שרפהרץ.

בשנים מאוחרות הופיעו בעלי־תפילה צעי־

רים. ואלה הם: איצ'ה אש (ממלאוה, חתנו של בינם סנדרוביץ'), יחיאל גאלאנט, יוסף קרפה, ישראל קרפה, אליהו מאיר שליפר ואחרים.

בעלי־קריאה ב„שטיבל" דאלכסנדר היו: ישראל קרפה, ליבוש רוזנברג, אליהו מאיר שליפר.

בעלי־תקיעה ב„שטיבל" דאלכסנדר היו: מנדל לנצ'נר ואחרים.

כמה ארגונים וחברות שלא היו להם מעונות משלהם, השתמשו ב„שטיבל" דאלכסנדר וניהלו שם את פעולותיהם, כגון: „איגוד הסוחרים הזעירים", „ועד ההצלה" ואחרים.

לפני מלחמת־העולם הראשונה, היה „שטיבל", שנקרא „השטיבל השני דאלכסנדר" (ס.צווייטע אלעקסאנדער שטיבל"). ב„שטיבל" הזה התפללו כמה חסידי אלכסנדר, שיצאו פעם מה„שטיבל" בגלל מריבה, קצת חסידים אחרים ומתפללים שונים. במשך הזמן התחסל ה„שטיבל" הזה ומתפלליו הצטרפו ל„שטיבל" דפלוצק.

הגבאים ב„שטיבל דאלכסנדר, השני" — בזמנים שונים — היו: אברהם בורשטין, ישכר ברגזון, יהושע גולדמן ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים ב„שטיבל" הזה היו: חיים שוחט (ברגזון), יהושע גולדמן, שלמה'יה טץ, חיים בר קליצ'אָבסקי ואחרים.

בעל־קריאה היה — יהושע גולדמן, בעל־תקיעה — חיים שוחט (ברגזון).

ה„שטיבל" דפלוצק

הגבאים ב„שטיבל" דפלוצק — בזמנים שונים — היו: יחיאל מאיר ברגזון, שמואל מנדל ליכט, ישכר סקורקה ואחרים.

בעלי־תפילה בימים הנוראים ב„שטיבל" דפלוצק היו: חיים שוחט (ברגזון), יחיאל מאיר ברגזון, שלמה מרדכי פוגל, ברל צ'רנוצ'פקה, חיים בר קליצ'אָבסקי ואחרים.

בעל־קריאה היה יהושע צ'רנוצ'פקה, בעל־תקיעה — חיים שוחט (ברגזון).

„מניינים"

נוסף לבתי־התפלה הקבועים, היו בעי"ר „מניינים" שהתפללו במעונות של מוסדות וגם בבתים פרטיים. ביחוד רבו ה„מניינים" אחרי שריפת בית־הכנסת ולפני הקמת בית־המדרש החדש (בשנת 1886), בזמן שהיה קיים בעיר רק בית־תפילה קבוע אחד — בית־המדרש הישן (פרט לבתי התפילה של החסידים, ה„שטיבלעך"). נביא להלן רשימה קצרה של „מניינים" שהתקיימו בזמנים שונים. אולם אנו משערים, שרבים הם ה„מניינים" שידיעות על קיומם לא הגיעו אלינו, ביחוד „מניינים" שהתקיימו בשנים קודמות.

„מנין" של ה„קולהקוט". חבורת המתנגדים־המשכילים שנתפלגו מהקהילה ולקחו להם רב ושוחט משלהם, התפללו ב„מנין" מיוחד. מקום ה„מנין" היה ב„קאַמאַניצה" (בית־החומה הגדול ברחוב היהודי). ה„מנין" התקיים עד שהוקם בת־המדרש החדש.

„מנין" של „חברת תהילים". בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה, היה קיים „מנין" של „חברת תהילים", שהתפלל בביתו של אברהם הירש לאָלונק (אביו של איצ'ה מאיר'יה לאָלונק), שגר באחד הבתים הקטנים שליד בית־הכנסת (שנקרא „האָרנ'ס גיטער" — נכסי הורן). הגבאים היו: מלך ברלינסקי, אברהם הירש לאָלונק ואחרים. בעל־תפילה היה הירש ליב מאַי ובעל־קריאה — חיים רפאל ליפוביצקי (חתנו של וולף בר גארבר).

„מנין" של „שומרים לבוקר". התפקיד של ה„מנין" הזה, שהיה קיים בשנות השמונים והתשעים, מרומז בשמו והוא — תפילה בהשכמה. ה„מנין" התפלל בביתו של יחזקאל צ'רנוצ'פקה (אביו של דוד'יה צ'רנוצ'פקה).

גבאי ה„מנין" היו: ישראל אהרן גרודה, שמעון דוד שמיגה ואחרים.

„מנין" של „תלמוד תורה" בשנות התשעים למאה שעברה, היתה קיימת חברת „תלמוד תורה", שדאגה לתשלום שכר־לימוד בעד ילדים עניים. בדירתו של אחד הגבאים של

החברה, משה מינץ, היה קיים „מנין" של החב־רה. הכנסות ה„מנין" היו קודש לטובת החברה. גבאי החברה היו גם גבאי ה„מנין".

„מנין" של „הכנסת־אורחים". לפני מל־חמת־העולם הראשונה היה קיים „מנין" בדי־רה של „הכנסת אורחים", ברחוב ה„מקוה" בבית שמואל שמפן (שנקרא „שמואל נגיד". באותו הבית היה גם „שטיבל" שנקרא „השטיבל השני דאלכסנדר"). הכנסות ה„מנין" היו קודש לטו־בת „הכנסת־אורחים". גבאי „הכנסת־אורחים" היו גם גבאי ה„מנין".

„מנין" של „המזרחי". בשנים הראשו־נות לקיומו של „המזרחי" בשרפץ (נוסד בשנת 1917), היה קיים „מנין" במעון המפלגה, בביתו של אייזיק קוטנר בהתחלת הרחוב הפלוצקי. הכנסות ה„מנין" היו קודש לטובת הקרן הקיימת לישראל. הגבאי היה אייזיק ניימן.

„מנין" של "התאחדות בעלי־מלאכה". בשנות העשרים היה קיים „מנין" של בעלי־מלאכה במעון של ה„התאחדות", ברחוב היהודי בבית לוסמר (אח"כ — בית שוייצר). עסקני „התאחדות בעלי־המלאכה" היו גם גבאי ה„מנין".

„מנין" של „פועלי אגודת ישראל". בשנתיים האחרונות שלפני החורבן, היה קיים „מנין" של „פועלי אגודת ישראל" במעונם שב־בית משה לידזברסקי, בהתחלת הרחוב היהודי. עסקני־המפלגה היו גם גבאי ה„מנין".

רק ב„מנין" של ה„קולהקוט" התפללו יום־יום. בשאר ה„מנינים" — בשבתות ובחגים בלבד.

5. חברות

חברות „עין־יעקב", „חיי־אדם", „משניות", „ש"ס" ואחרות.

בתי־המדרש וגם בתי־החסידים („שטי־בלעך") שימשו, לא רק לתפילה, אלא גם לתורה. מחוץ לבחורים שלמדו — על־פי־רוב — בבית־המדרש הישן, התארגן מבין המתפללים של כל בית־תפילה חברות ללימוד תורה. היו חב־רות ללימוד פרשת השבוע, ללימוד מדרש, וחב־רות שנקראו בשם הספר שלמדו: „עין־יעקב", „חיי־אדם", „משניות", „ש"ס". בחברות „עין־יעקב ו„חיי־אדם" השתתפו עפ"ר יהודים פשו־טים, שנפשם חשקה בתורה, אבל בעצמם לא ידעו ללמוד. הם מינו עליהם אחד הלמדנים לרבי והוא היה לומד בפניהם (אחד על מנת לקבל פרס ואחד שלא על מנת לקבל פרס) ומס־ביר להם את האגדות שב„עין־יעקב", או את הדינים שב„חיי־אדם" — אם בכל יום, בין מנחה למעריב, או רק פעם בשבוע, בשבת. כך למדו גם את פרשת השבוע וגם את המדרש. ב„חברת משניות" השתתפו יהודים, שרמת־ידיעתם בלימודי תורה, היתה גבוהה יותר. והמשתתפים ב„חברת ש"ס" היו יהודים למד־נים. „חברות משניות" ו„חברות „ש"ס" היו משני סוגים: סוג אחד — שאחד מהחברה, למדן מובהק, היה לומד בפני כל החברה ומסביר לכלם את הסוגיא; וסוג שני — שחברי ה„חב־רה" חילקו ביניהם את המשניות, או את הש"ס: כל אחד למד „סדר" אחד, או „מסכת" אחת וביחד סיימו את המשניות כלן, או את הש"ס כלו.

הרביים שלימדו לחברות הנ"ל היו: משה אסאנטר (חתנו של בנימין לרר. מוצאו ממלאווה והוא חזר לשם), יהושע גולדמן, חיים ליב ויס (בעל־עגלה שהיה יודע ספר, לימד חומש ורש"י), אליעזר וסולק (לימד פרשת השבוע ונ"ך בביהמ"ד החדש), משה זומר (לימד נ"ך בביהמ"ד החדש), דוד נ.ח זילברברג, אפרים זילברברג (חתנו של הירש משה קנאנברנד. מוצאו מואר־שה), יהושע פופובסקי (חתנו של דוד קלינמן), שמעון פטריקוס, ליב'ל קראמרז', אליהו מאיר שליפר (חתנו של חיים שוחט) ואחרים. את „הדף היומי" לימדו ב„שטיבל" דג.ר, משה גרוסמן (חתנו של הנך צ'רנוברודה), יוסל פו־קאץ' ואחרים.

חברת „תהילים"

אחת החברות היתה „חברת־תהילים", ותפ־

קידה היה לא לימוד, אלא אמירת תהילים. חברי החברה היו משכימים בכל בוקר לביהמ״ד הישן בטרם שחר והיו אומרים תהילים בצבור עד שהיה מותר להתחיל בתפילה. כן אמרו תהילים בצבור בביהמ״ד הישן בכל שבת אחרי שנת הצהריים. חשיבותם של אנשי „חברת תהי־לים״ עלתה ביום שני של חג השבועות, הוא יום פטירת נעים זמירות ישראל, דוד המלך ע״ה, מחבר ספר התהילים. ביום זה הרגישו עצמם כמחותנים בחתונה. אחרי סעודת־החג הם הת־כנסו בביהמ״ד הישן, הדליקו ק״ן נרות כמנין פרקי התהילים ובחגיגיות מיוחדת אמרו את ספר־התהילים מהחל עד כלה. אחרי כן, הלכו לבית הגבאי, שתו „לחיים״ וקינחו במנת „לעקעך״ (עוגה).

חברת „תיקון ספרים״

בגלל השימוש הרב בספרים שבבית־המד־רש הישן, היה צורך לתקנם לעתים קרובות וגם היה צורך לקנות ספרים חדשים. לשם כך היתה קיימת חברת „תיקון ספרים״, שחבריה היו הבחורים שלמדו בביהמ״ד. בכל יום ששי היו שניים מהבחורים הצעירים עוברים — לפי תור — על הפתחים ואוספים כספים לטו־בת „תיקון ספרים״. אחד הבחורים המבוגרים היה הגבאי של „תיקון ספרים״. הוא היה מח־זיק את הקופה, מוסר את הספרים לתיקון והוא היה קונה ספרים חדשים.

גבאים בחברת „תיקון ספרים״ — בזמ־נים שונים — היו הבחורים: יוסף אפלבום, משה בורגנד משה בר גולדמן, אברהם חיים גרינביץ׳, מנדל ליפשיץ יוסף פאסטולסקי (שנקרא „דער משוגענער יוסל״ — יוסף המ־שוגע מוצאו מדובז׳ין. קרובו של יעקב משה טיטלבום וגדל בביתו), ליבוש זליג פלאטו, גדליהו פלאטו ואחרים.

6. ה„מקווה״

מוסד חשוב בכל קהילה יהודית — וגם בשרפץ — היה ה„מקווה״. חשיבותו של ה„מקווה״ מבחינה דתית, ידועה. אולם בשנים האחרונות — אחרי הכנסת תיקונים ושיפורים שונים ב„מקווה״ השרפצאי ובעיקר אחרי בניית תאים ליחידים ואמבטיה בכל תא (במחצית הש־ניה של שנות העשרים) — נעשה ה„מקווה״ חשוב ונחוץ גם מבחינה היגיינית.

להלן רשימת „חוכרי ה„מקווה״ (ה„מקווה״ היה שייך לקהילה וועד־הקהילה היה מחכיר אותו) החל משנות השמונים למאה שעברה:

חוכר־ה„מקווה״ הראשון הידוע לנו, הוא שמואל חנה־לעס. חנה׳לה, אשתו של שמואל, היתה נכדתו של הרב ר׳ מאיר׳ל דב״ש (ר׳ בפרק „לקורות הרבנות בשרפץ״) ובגלל היחוס שלה נקרא בעלה על שמה: „שמואל חנה׳לעס״.

אחרי מות בעלה, לקחה חנה׳לה שותף ל„עסק״. השותף היה משה דוד׳יה סקורקה (אביו של הירש סקורקה).

אחריהם חכרו את ה„מקווה״ שמואל ליב ואשתו טונה ישעיביץ׳.

אחריהם חכר את ה„מקווה״ ליב שוייצר. במשך זמן מסויים היתה מרת יטה׳יה, אשתו של אליקים ריז׳ (שנקראה „יטה׳יה יאיר׳ס״ — בתו של יאיר), המטבילה („טיקערן״). בזכות זו גרה משפחת ריז׳ בדירה שעל ה„מקווה״ ביחד עם משפחת שוייצר.

משנת 1935 בערך ועד לחורבן של ה„מקווה״ ביחד עם המיטהרים והמתרחצים בו, היה חוכר־ה„מקווה״ משה האַנדליש (גיסו של משה לידזברסקי) מגומבין.

7. חברה קדישא

החברה העתיקה בחברות והוותיקה בהן החברה העומדת בראש החברות וצופה את אחריתן, החברה הראשונה בכל התפוצות שממנה מתארגנות הקהילות, החברה המחריבה את כל החברות ומרחיבה את בתי־הקברות — הלא היא ה„חברה קדישא״.

„חברה קדישא״ — חברה בעלת משמעת חמורה ובה חלוקה ל„זקנים״ (וותיקים, יחסנים

ו„צעירים" (חדשים, טירונים); חברה בעלת תפקידים בלתי־נעימים: נתינת השרות האחרון — הנקרא „גמילות־חסד של אמת" — לאדם, הכנתו והובלתו בדרכו האחרונה, בדרכו לבית־עולמו.

אנשי ה„חברה קדישא" היו יהודים מכל שכבות הצבור: חסידים ומתנגדים, למדנים ויהודים פשוטים, סוחרים ובעלי־מלאכה, עשירים ועניים.

גבאים ב„חברה קדישא" — בזמנים שונים — היו:

יוקב (יעקב) גרוברד (אביו של יצחק גרוברד), זלמן גרליץ (שנקרא „זלמן פארבער" — זלמן הצבע. אביהם של חיים יוסף [שנקרא „דער הויכער מלאך" — המלאך הגבוה] ויוקב גרליץ) — שניהם גבאים בשנות השמונים למאה שעברה, מנדל גורפינקל, אליהו גלזר, יוקב (יעקב) גרליץ, מנדל גרליץ (ליפשיץ), בינם ויסמאַל, ברוך׳יה ז׳שוטקה, יעקב משה טיטלבום, בנו מנדל מלך טיטלבום, מיכל טרקלטוב, בנו מרדכי דוד טרקלטוב, ישראל חיים ישעיביץ׳, יעקב הירש ישעיביץ׳, ליפא׳יה נאשלסקי, יהודה ברוך סקורניק, יוסל פוקאץ׳, זלמן פרידמן (שנקרא „זלמה בער׳יעס, ע״ש חותנו בער׳יה אוברפלד), מאיר צפריס, יחזקאל קדצקי (שנקרא „חסקל פסטרנק"), משה נתן קלין, אליקים ריז׳ ואחרים.

ב„חברה קדישא" היו גם נשים. הן היו תופרות את התכריכים בשביל כל הנפטרים ונוסף לכך היו מטפלות בנפטרות. אותן הנשים שהזכרנו לעיל בתור עסקניות במוסדות־חסד, היו גם נשי ה„חברה קדישא" („חברה קדישא־ווייבער"). ואלה הן:

אסתר באניעט (אשתו של שמחה׳יה ליכט וחותנתו של יהושע גולדמן), רחל אבא׳ס (אשתו של אבא ויסגל ואמה של קרוסה ליכט), רחל שנקראה „די שוחט׳קן" (אשתו של חיים שוחט [ברגזון]), רעלה (אשתו של חסקל באשקס), שרה גרוסמן (אשתו של משה גרוסמן), רבקה׳יה (אשתו של חיים נחום טונבאַל), טובה לאה (אשתו של מרדכי אשר מגדל), צירל ליפא׳יעס (אשתו של ליפא נאשלסקי), יטה (אשתו של דוד סוכצ׳בסקי), רויזה דינה (אשתו של זלמן קליין), שיינה בלימה קרפה ואחרות.

*

בהתחלת שנות השלשים יסד אברהם מלאוה „חברה קדישא" חדשה, כדי להלחם נגד מנהג־האפלייה של ה„חברה" הישנה, אשר חילקה את הקברים לנפטרים מיוחסים לחוד ולבלתי־מיוחסים לחוד. תפקידה של ה„חברה" החדשה היה, לקבור את הנפטרים, זה ע״י זה, לפי תור פטירתם, מבלי להתחשב ביחוסו של הנפטר בחיים.

גבאי ה„חברא קדישא" החדשה היה מאיר ז׳שוטקה (שנקרא „מאיר ברוך׳יעס" — בנו של ברוך׳יה). רק קבורות ספורות ביצעה ה„חברה קדישא" החדשה, כי היא התקיימה תקופה קצרה בלבד.

8. בית־העלמין

„בית־החיים", „בית־העולם", „בית־העלמין", „בית־הקברות" — שמות רבים ושונים, ברובם שמות יפים ונעימים, למוסד האחד, היחיד והמיוחד, למוסד המסכם והמסיים — לבית־העלמין לכל חי. מאחורי בית־הכנסת והעיר, בינן לבין הנהר, שכן בית־העלמין כמחנה־מאסף; הוא אסף לתוכו את כל אלה שסיימו שרותם בעיר. ובית־העלמין — אחד שהוא שניים: ישן וחדש. בישן נחו מנוחתם עולם הדורות הקדומים של יהודי שרפץ וביניהם כמה וכמה צדיקים ורבנים, שיהודי־העיר היו משלשלים „פתקאות" לאהליהם ומבקשים ע״י קברותיהם על „חיי אריכי ומזוני רויחי וסיעתא דשמיא ובריות גופא ונהורא מעליא זרעא חיא וקימא". ובחדש ישנים שנתם־נצח הדורות האחרונים, אבות ובנים. כך שכנו שני בתי־העלמין, זה ע״י זה וזה בתוך זה ואספו לתוכם, במשך דורות, במשך מאות בשנים, מאות ואלפים מיהודי העיר; אנשים נשים וטף, בחורים וגם

בתולות, זקנים עם נערים, המון עם רב, עיר שלמה! כך היה מאז ומעולם וכך יהיה — הכל היו בטוחים בכך — עד סוף כל הדורות.

והנה, קמה סערה גדולה ונוראה, אשר כמוה לא היתה למן דרוך רגל אדם על האדמה וטלטלה את הבנים מן העיר, את מרביתם השמידה ואת יתרם פיזרה על פני שבעה ימים. גם את בתי העיר, גם את בתי־התפילה שבה וגם את כל מוסדותיה הרסה הסערה, פוצצה עציהם ואבניהם וטחנה אותם עד דק. גם בית־העלמין נחרב ונהרס, לא נותרה אבן על אבן, לא זכר ולא מצבה במקום ההוא. הרס וחורבן בכל. שאיה ושממה.

כך נחרבה ונהרסה עד היסוד בה עיר יהודית עתיקה על האבות והבנים, על החיים והמתים, על המוסדות ועל מוסד המוסדות — בית־העלמין.

יתגדל ויתקדש שמם...

שמואל לענטער

ציוניזם אין שעפס מיט 60 יאָר צוריק

איך בין געווען אַ יונגער בחור, ווען מ׳האָט מיר פאַרגעלייגט איך זאָל קויפן אַ שקל און ווערן אַ מיטגליד אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. געווען איז דאָס אין סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. איך האָב געקויפט אַ שקל און געוואָרן טעטיק ביים פאַרקויפן שקלים. די אַרבעט האָט געמוזט געטאָן ווערן בסוד־סודות. אויך מיינע עלטערן האָבן נישט געטאָרט וויסן פון דער דאָזיקער „אַפּיקורסישער" טעטיקייט.

איך בין געוואָרן אַן אַריינגייער צו חיים נחום טאַנוועל און דאָרט זיך געטראָפן מיט ציונים און אויך מיט ר׳ אליעזר וועסאָלעק, וועלכן מ׳האָט אין די חסידישע קרייזן געהאַלטן פאַר אַן „אַפּיקורס". ער איז געווען אַ קענער פון תלמוד און אַ משכיל.

לאַנג האָט נישט געדויערט און מיין פאָטער האָט זיך דערוווּסט פון דעם „שרעקלעכן סוד". ער איז נישט געווען אַזוי פאַנאַטיש, נאָר ער האָט מורא געהאַט, אַז מיין ציוניסטישע טעטיקייט קאָן מיר שאַטן צו אַ שידוך. ער האָט גענומען מיט מיר איינטענהן: „מה יאמרו הבריות, דו ביסט אַ בחור און מ׳וועט דאַרפן קלערן וועגן אַ שידוך." די מאָטיוון האָבן נישט געווירקט אויף מיר. נאָך דעם, ווי עס איז געגרינדעט געוואָרן די „מזרחי"־אָרגאַניזאַציע זענען מיינע עלטערן ווייכער געוואָרן און גענומען „אוועקקוקן" פון ציוניסטישן אַפּיקורסוס. איך בין געוואָרן אַ מיטגליד אין „מזרחי".

מיר האָבן אָרגאַניזירט אַ גרופּע צו לערנען תנ״ך און יעדן טאָג, בין מנחה למעריב, האָבן מיר מיט בעל־מלאכהשע בחורים געלערנט אַ פּרשה חומש מיט אַ קאַפּיטל תנ״ך. צו דעם צוועק האָבן מיר געדונגען אַ צימער ביי פּיוול בודאַ. די חסידים האָבן אונדז באַקעמפט. זיי האָבן געפּרוּווט אונדז שטערן אין דער אַרבעט אָבער עס האָט זיך זיי נישט איינגעגעבן.

אונדזער אָרגאַניזאַציע־אַרבעט האָט זיך געשטאַרקט. מיר האָבן געגרינדעט אַ חברה ש״ס און יעדן אָוונט געלערנט גמרא און מפרשים אין נייעם בית־המדרש. פון יענער מזרחי־גרופּע זענען מיר געבליבן אין זכרון פאַלגנדיקע נעמען: אליעזר וועסאָלעק, חיים־נחום טאַנוועל, יהודה־לייב איצקאָוויטש, דער מיליטער־שניידער — אַ למדן מופלג, אַ תלמיד

פון ר׳ יהושעלע קוטנער ז״ל, עזריאל פּאַדסקאַטש, אברהם חיים סענק, מרדכי הערש מינץ, שלמה יהודה בעלט, משה בעלט, יעקב חלוקע, אברהם וולוקע, מיין קוזין משה לאַסטבער א. אַנד.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ ביבליאָטעק אַרויסצובאָרגן ביכער, וועלכע האָט זיך געפונען אין דער וווינונג פון מרדכי־הערש מינץ.

*

מיין מזרחיש־ציוניסטישע טעטיקייט האָט מיר טאַקע געשאַדן צו אַ שידוך... הגם דאָס איז אַ ריין פּריוואַטער ענין, איז כדאי צו דערציילן דעם פאַקט, כדי צו וויסן וויאַזוי פרומע בעליבתים האָבן אַמאָל זיך באַצויגן צום ציוניזם.

מיינע עלטערן האָבן זיך געוואָלט משדך זיין מיט אַ רייכן בעל־גוף, פּאַסטערנאַק, אַן אייגנטימער פון אַ וואַסער־מיל. ווי דער שטייגער, איז מען זיך צוזאַמענגעקומען אויף אַ זעונג ביי אונדז אין שטוב. מ׳האָט געשטעלט אַ פיינעם כיבוד און מ׳האָט אָנגעהויבן שמועסן וועגן בעלבתישקייט. דערנאָך וועגן וועלטזאַכן ביז מ׳איז אַרויפגעקומען אויף די היינטיקע אַפּיקורסים — די ציוניסטן, וואָס לייגן נישט קיין תפילין און פאַרגינען זיך צו רויכערן אַ פּאַפּיראָס אין שבת... איך, דער חתן, האָב זיך נישט געקאָנט באַהערשן און דערקלערט מיין קומענדיקן שווער, אַז עס איז אַ פּשוטער בלבול. איך אַליין בין אַ ציוניסט און איך גיי יעדן טאָג דאַווענען אין בית־המדרש. מיר האָבן אַ חברה ש״ס און מיר לערנען יעדן טאָג גמרא און מפרשים...

נאָך דער דאָזיקער דערקלערונג איז געוואָרן שטיל ביים טיש. דער בעל־גוף מיט זיין משפּחה זענען אַוועק און מער האָבן מיר זיי שוין נישט געזען. פון דעם שידוך איז גאָרנישט געוואָרן.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז דער ציוניסטישער געדאַנק אַריינגעדרינגען אין אַלע שיכטן פון שערפּצער יידן. עס איז געשאַפן געוואָרן די גרויסע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט פיל מיטגעהאָלפן צום שאַפן פון מדינת ישראל.

ח. ל. פּוקאַטש

פּועלי־ציון באַוועגונג אין די יאָרן 1905—1912

די ווייטער געבראַכטע זכרונות פון ח. ל. פּוקאַטש, וואָס איז געשטאָרבן אין יאָר   זענען געווען פאַרעפנטלעכט אין „יידישן אַרבעטער פנקס״ באַנד 1, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1927. די זכרונות ווערן דאָ געבראַכט מיט געוויסע קירצונגען און רעדאַקציאָנעלע ענדערונגען. עס זענען אָבער דערביי געבליבן אומבאַרירט די עצם־פאַקטאָגראַפיע פון דער פּועלי־ציוניסטישער טעטיקייט אין יענער צייט. אויך די אונטערקעפּלעך זענען אַריינגעשטעלט געוואָרן דורך דער רעדאַקציע.

צווישן פּועלי־ציוניזם און פּוילישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע

אין דעם שטורעמדיקן יאָר 1905 האָב איך געהאַט דריי חברים — יצחק קאַנע, איטשע קאַרפּע און יעקב שניצער. מיר פיר האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען ווי אַ גרופּע און דיסקוטירט סאָציאַליסטישע פראַגן. אונדזער גרופּע האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער שערפּצער סטודענטין לאה קאַהאַנע, וואָס האָט שטודירט

אין וואַרשע. געקומען איז זי פון וואַרשע צוריק אין אונדזער שטעטל שוין מיט אַ שליחות פון ס.ד.ק.פ.ל. („סאָציאַל דעמאָקראַציאַ קרולעסטוואַ פּאָלסקיעגאָ אי ליטוואַ״), וועלכע מ׳האָט פאַרקירצט — „פ.ס.ד. — פּוילישע סאָציאַל־דעמאָקראַטיע״). די סטודענטין האָט זיך פאַרנומען מיט אויפשטעלן ביי אונדז אין שטעטל אַ פּ.ס.ד.־קישע אָרגאַניזאַציע. פון דער גאַנצער שערפּצער יוגנט האָט זי אויסגעקליבן אונדזער גרופּע.

זי האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט יצחק קאַנע, געהאַט מיט אים אַ לענגערן קאָנספּיראַטיוון שמועס און אים פאָרגעלייגט זיך צונויפצוריידן מיט זיינע חברים וועגן צוזאַמענקומען זיך אויף אַ באַראַטונג.

יצחק קאַנע איז געקומען צו אונדז אַ צעפלאַמטער און מיטגעבראַכט צוויי בראָשורקעס פון ליבקנעכט: „די שפּינען און פליגן״.

אין אַ באַזונדערן חדר האָבן מיר זיך אַוועקגעזעצט און ממש געשלונגען די ווערטער. דערנאָך האָט ח׳ קאַנע אונדז געזאָגט, אַז די ח׳טע קאַהאַנע האָט צו אים גערעדט נאָך שענער און האַרציקער, ווי די בראָשורקעס... מיר האָבן זיך שוין נישט געקענט דערוואַרטן אויף דער שעה, ווען מיר וועלן זיך טרעפן מיט דער סטודענטין אין געהיימען אָרט, וועגן וועלכן מען טאָר נישט ריידן אפילו מיט אייגענע — אַזוי האָט אים אָנגעזאָגט די ח׳טע קאַהאַנע און איר וואָרט מוז זיין הייליק.

גייענדיק דורך בערג און טאָלן ביז אַראָפּ אין די „דאָלינעס״, זענען מיר פאַרקראָכן טיפער צווישן די קוסטעס. דאָרט האָט זיך פאַר אונדז באַוויזן די שלאַנקע, באַקאַנטע געשטאַלט פון דער סטודענטין מיט אירע גוטמוטיקע פאַרחלומטע בלויע אויגן. מיר זענען געבליבן שטיין אַ ביסל דערשראָקן און אָן לשון. אָבער זי מיט איר גוטמוטיק שמייכל און וואַרעמע באַגריסונג האָט אונדז געמאַכט דרייסטער. מיט איר אייגענעם, שיין־קלינגענדיק שטימעלע האָט זי גענומען מאָלן פאַר אונדז איין בילד נאָכן צווייטן: „די גרויזאַמע ליידן פון דעם פּראָלעטאַריאַט, די אויסלייזונג פון דער מענטשהייט פון פּיין און צרות, וואָס קאָן קומען נאָר דורך אַ רעוואָלוציע, נאָר דורך אַראָפּוואַרפן דעם צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן. איצט נאָכן פאַרשפּילטן קריג מיט יאַפּאַן האָט געשלאָגן די שעה, דער פּראָלעטאַריאַט זאָל זיך קענען באַפרייען פונעם צאַרישן יאָך״.

אירע פלאַמיקע ווערטער האָבן אויף אונדז געווירקט. זי האָט דאָס דערקענט אין אונדזערע פּנימער און אונדז אויפגענומען ווי יוגנטלעכע, וואָס זענען ראוי צו דער „הייליקער אַרבעט״. זי האָט אויפגעגעבן אַ פּלאַן פאַר ווייטערדיקער טעטיקייט: שאַפן קאָנספּיראַטיווע גרופּן צו 10 פּערזאָן און פון צייט צו צייט ברענגען איר באַריכטן פון דער אָפּגעטוענער אַרבעט.

מיר האָבן זיך גענומען פעסט צו דער אַרבעט. אין פאַרלויף פון 4 וואָכן, האָבן מיר אויפגעשטעלט אַן אָרגאַניזאַציע פון איבער 60 חברים. די ח׳טע קאַהאַנע איז געווען צופרידן פון אונדזער טעטיקייט און פאָרגעלייגט צונויפצורופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג. באַלד אויף צומאָרגנס האָבן מיר אָפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג און באַאַרבעט אַ פּלאַן ווי אַזוי דורכצופירן די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג. אָבער דאָ איז געשען אַ מכשול, וואָס האָט צונישט געמאַכט די אַגיטאַציע פון דער ח׳טע קאַהאַנע.

מיטאַמאָל האָט זיך באַוויזן אין שערפּץ דער סטודענט בעניעק ניעדזוויעדזש, וואָס איז שוין געווען פאַרכאַפּט פון דער „פּועלי־ציון״־אידיי. ער האָט דערשמעקט, אַז אין שטעטל איז פאַראַן אַ סאָציאַליסטישע באַוועגונג, האָט ער זיך דערשלאָגן אַ וועג צו אונדז 4 חברים און אויף אַ זייער „דיפּלאָמאַטישן״ אופן אַרויסבאַקומען פון אונדז, אַז מיר פירן אַ פּ.ס.ד.־קישע אַרבעט. מיר האָבן אַ פעסטע אָרגאַניזאַציע און גרייטן זיך צו אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג.

אויך בעניעק האָט געקענט די מלאכה פון ריידן ער האָט גענומען מיט אונדז דיסקוטירן

און צעקלאַפּט אונדזער דעמאָלסדיקע פֿאַרנעפּלטע קאָסמאָפּאָליטישע באַגריפֿן. ער האָט אונדז אויפֿגעוויזן, אַז דאָס יידישע פֿאָלק האָט זיך זיינע ספּעציעלע נויטן, וואָס קאָנען באַקומען אַ לייזונג נאָר אין אַ יידיש לאַנד. ח׳ בעניעקס איבערצייגנדע ווערטער האָבן אויף אונדז געווירקט און מיר האָבן אָנגענומען דאָס פּראָגראַם פֿון „פּועלי־ציון״.

מיר זענען שוין נישט געקומען אַזוי אָפֿט צו דער ח׳טע קאַהאַנע און אויפֿגעהערט איר אָפּצוגעבן באַריכטן. דאָס איז איר געווען אויפֿפֿאַלנד, איז זי געקומען צו אונדז זיך דערוויסן, פֿאַרוואָס מיר ווייזן נישט אַרויס קיין טעטיקייט. מיר האָבן דערוואַרט אַזאַ באַזוך און צוגעגרייט פֿון פֿריער אַן ענטפֿער, אַז מיר האַלטן ביים דורכפֿירן די געפּלאַנטע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג מיט אַ דיסקוסיע, אין וועלכער עס וועט זיך באַטייליקן דער ח׳ בעניעק. די פֿאַרזאַמלונג איז אין איינינקע טעג אַרום פֿאַרבעקומען אין אַ געהיימען אָרט. דער ח׳ בעניעק האָט זיך פֿאַרהערט מיט דער ח׳טע קאַהאַנע און מיר זענען געווען אויף זיין זייט. די ח׳טע קאַהאַנע איז אַוועק פֿון דער פֿאַרזאַמלונג אַ דערשלאָגענע און ביים געזאַנג פֿון אַרבעטער־לידער האָט די אָרגאַניזאַציע אָנגענומען דעם נאָמען „פּועלי־ציון״.

דער חבר בעניעק איז צוריקגעפֿאָרן צו זיין שטודיום קיין פּלאָצק. מיר האָבן ביי אים באַשטעלט אַ פּאַרטיי־שטעמפּל. אויף סוכות האָבן מיר אים דערוואַרט צוזאַמען מיטן שטעמפּל. ער איז טאַקע געקומען אויף יום־טוב צוזאַמען מיט זיינס אַ ברודער, אויך אַ „פּועלי ציוניסט״. אויפֿן ערשטן טאָג סוכות האָבן מיר איינגעאָרדנט אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון אַרום 80 חברים אַרבעטער. ווי דערשטוינט אָבער זענען מיר געבליבן, ווען דער חבר בעניעק האָט אונדז געוויזן אַ שטעמפּל פֿון ס״ס „סיוניסטן סאָציאַליסטן״ און אָנגעהויבן געבן דערקלערונגען, אַז די איינציקע ריכטיגע פּאַרטיי ביים היינטיקן טאָג איז די „ס׳ס״.

די פֿאַרזאַמלטע זענען געבליבן שטיין אומבאַוועגלעך, דערשטוינט, די בליקן געווענדט צו אונדז, די אָנפֿירער, וואָס וועלן מיר זאָגן. מיר זענען נאָך אַ ווײַלע געשטאַנען צעמישט און נישט געקענט זיך אַזוי שנעל אָריענטירן, וואָס עס איז געשען מיט אונדזער חבר בעניעק. דאָ איז אונדז געקומען צוהילף בעניעקס ייִנגערער ברודער, סאָלאָמאָן ניעדזוויעדזש.

— חברים! — האָט ער אויסגעשריגן — נידער מיט אַזעלכע פֿאַרעטער! עס לעבע דער פּועלי־ציוניזם!

מיר זענען צו זיך געקומען און גלייך אונטערגעכאַפּט: „עס לעבע!״, וואָס איז אונטערגעהאַלטן געוואָרן פֿון אַלע פֿאַרזאַמלטע. מיט געזאַנג פֿון אַרבעטער־לידער זענען מיר אַוועק פֿון דער פֿאַרזאַמלונג און אָנגעזאָגט די חברים, אַז די אַנדערע טעג סוכות וועלן מיר האָבן אַ „דיסקוסיאָנס״־פֿאַרזאַמלונג.

חבר סאָלאָמאָן ניעדזוויעדזש האָט אָפּגעשיקט אַ דרינגנדע טעלעגראַמע קיין וולאָצלאַוועק צום ח׳ יעקב קאָוואַלסקי, אַ זון פֿון הרב קאָוואַלסקי, און אויף די אַנדערע טעג סוכות איז חבר יעקב שוין געווען ביי אונדז. מיר האָבן איינגעאָרדנט אַ „דיסקוסיאָנס״־פֿאַרזאַמלונג אין אַ וועלדל, אויף וועלכער עס זענען אַרויסגעטרעטן אַלס אָפּאָנענטן ח׳ בעניעק און די ח׳טע קאַהאַנע. אָבער דער ח׳ יעקב האָט זיי אַלע צעקלאַפּט און מיר זענען אַוועק באַגייסטערטע מיט אונדזער נצחון.

פֿון דעמאָלט אָן האָבן מיר אָנגעהויבן פֿירן אַ „פּועלי־ציוניסטישע״ טעטיקייט. מיר האָבן אָנגעפֿירט לוין־אַקציעס ביי שניידער און שוסטער, גלייכצייטיק געפֿירט אַ ברייטע אויפֿקלערונג איבערן פּועלי־ציוניסטישן פּראָגראַם. צו דעם צוועק האָבן מיר אַראָפּגעבראַכט פֿון וואַרשע צוויי „פּראָפּעסיאָנאַלן״ אויף אונדזער אייגענעם חשבון: דעם ח׳ איש־עברי (ש. לאַנדינסקי) און די ח׳טע פּערלע.

שטרייקן און לוין־אַקציעס

בראש פון דער אָרגאַניזאַציע זענען געשטאַנען מיר, פיר חברים, וואָס האָבן זיך געהאַלטן שטענדיק צוזאַמען: יצחק קאַנע, איטשע קאַרפּע, יעקב שניצער און דער שרייבער פון די שורות. מיר האָבן געבילדעט דעם קאָמיטעט, וואָס האָט אָנגעפירט סיסטעמאַטיש דעם עקאָנאָמישן קאַמף. גאַנצע טעג זענען מיר געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט און אַלץ דורכגעפירט אויף אַ שטרענג אומלעגאַלן אופן.

אונדזער אָרגאַניזאַציע־טעטיקייט האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין די אַרומיקע שכנותדיקע שטעטלעך, ווי ראַציאָנזש, זשוראָמין, ביעזשון א. אַנד., וועלכע האָבן זיך אַלע אָנגעשלאָסן אין אונדזער באַוועגונג. מיר האָבן צו זיי געשיקט חברים, פון צייט צו צייט אויך אונדזערע פּראָפּעסיאָנאַלן, און אויפגעשטעלט אין די אַלע שטעטלעך פּועלי־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. הגם עס איז שוין געווען אַ ראַיאָן־קאָמיטעט אין װלאָצלאַוועק, אין וועלכן מיר זענען געווען אָנגעשלאָסן, האָט אונדז װלאָצלאַוועק נישט געקענט באַפרידיקן. מיר האָבן אונדזער פּאַרטיי־אַרבעט אָנגעפירט גאַנץ זעלבסטשטענדיק און מיר האָבן אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיטן פּוילישן פאַרבאַנד פון „פּועלי ציון".

די אַרומיקע שטעטלעך האָבן אונדז פאַרוואָרפן מיט אַרבעט. די שטרייקן, וואָס מיר האָבן אָנגעפירט אין יענע שטעטלעך, זענען געווען שווער פאַרביסענע, וואָס זענען אָפטמאָל געווען פאַרבונדן מיט בלוטיקע געשלעגן. אָט האָבן מיר אָנגעפירט אַ שטרייק ביי די לעדערבייגערס אין ראַציאָנזש. האָבן די פאַבריקאַנטן דערקלערט אַ לאָקאַוט. איז דאָס נאָך ווייניק געווען, האָבן זיי זיך אָרגאַניזירט און געדונגען פּוילישע כוליגאַנעס, וועלכע האָבן אין אַ פּרייטיק־צונאַכטס געמאַכט אַן איבערפאַל אויף די אַרבעטער. די געדונגענע כוליגאַנעס האָבן מיט שטעקנס געשלאָגן די אַרבעטער און שטאַרק פאַרוווּנדעט אַ גרויסע צאָל פון זיי. דער אָנפירנדער קאָמיטעט־מיטגליד איז קוים אַ לעבעדיקער אַנטלאָפן און אין אַ שווערן צושטאַנד זיך דערשלעפּט ביז צום נאָענטן שטעטל און זיך געלאָזט ביי אַ פעלדשער פאַרבאַנדאַזשירן. קראַנקערהייט האָט ער זיך בייגאַכט דערשלעפּט צו אונדז קיין שערפּץ.

נאָכן אויסהערן זיין באַריכט האָבן מיר נישט געפונען קיין אַנדערן אויסוועג, ווי צו שיקן אין דעם שטעטל אַ „שטראָף־עקספּעדיציע" פון אונדזער ב. אָ.* עס זענען אַוועק דריי „באַיאָווצעס" מיטן פאַרוווּנדעטן חבר ב. ער זאָל צופירן צום באַשטימטן אָרט, ווו עס וווינט דער אָרגאַניזאַטאָר פונעם אָנפאַל אויף די אַרבעטער.

דער אָנפירער פון לאָקאַוט איז געווען אַ חסידישער פאַבריקאַנט מיט זין, טעכטער און איידעמס. מיר האָבן באַשלאָסן מיט אים זיך אָפּצורעכענען דווקא פרייטיקצונאַכטס בשעת מען האָט געפּראַוועט דעם טיש מיט די בעסטע מאכלים. דאָס האָט געזאָלט זיין אַ נקמה פאַר דעם אָנפאַל, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן אויף די אַרבעטער אויך אין אַ פרייטיקצונאַכטס. אונדזער פאַרוווּנדעטער חבר האָט דער ערשטער געעפנט די טיר און די דריי חברים האָבן אויסגעשריגן: „נישט גערירט זיך, די הענט אינדערהייך!" דער פאַרוווּנדעטער חבר האָט אָנגעוויזן: „דאָס זענען זיי!" דערויף זענען געגעבן געוואָרן אייניקע שאָסן. אַ גרויסער שפּיגל איז צעהאַקט געוואָרן פון אַ שאָס, די קויל איז אָפּגעשפּרונגען פון גלאָז איז אַריין אין פוס פון פאַבריקאַנטס זון.

דאָס איז געווען אַן אומגליקלעכער צופאַל, ווייל עס איז באַשלאָסן געוואָרן נישט צו ברענגען קיין קרבנות, בלויז שיסן לשם דעמאָנסטראַציע. די „שטראָף־עקספּעדיציע" איז אַוועק און איבערגעלאָזט אַ באַפעל נישט אַרויסצוגיין פון שטוב פריער ווי אין צוויי שעה אַרום און באַצאָלן אַ געלט־שטראָף אין דער

---

* „באַיאָווע אָרגאַניזאַציע" (קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע).

הויך ווי עס וועט באַשטימען אונדזער אָרגאַני־זאַציע. נאָכן אָפּטוען דאָס שטיקל אַרבעט זענען די חברים גאַנץ רואיק אַוועק אַהיים אין דער שיינער זומער־נאַכט.

שבת פרי האָט מען אונדז שוין אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון דער „שטראַף־עקספּעדיציע" און מיר זענען געבליבן צופרידן. קודם כל האָבן זיך זונטיק די אַלע אַרבעטער געשטעלט צו דער אַרבעט. מען האָט זיי נאָכגעגעבן אַלע פאָדערונגען. אויך אונדז איז מען נאָכגעקומען די געלט־שטראָף און דערמיט געשאַפן גרויסע מעגלעכקייטן פאַר אונדזער אָרגאַניזאַציע.

די דיסקוסיע מיט די בונדיסטן

די בונדישע פּרעסע האָט נישט געקענט פאַרשווייגן דעם ענין, אַז די „פּועלי־ציון"־אָרגאַניזאַציע, וואָס רופט זיך סאָציאַל־דעמאָ־קראַטן, האָט אויסגעפירט אַ טעראָריסטישן אַקט. דער בונד האָט געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך דעם צ.ק. פון דער „פּועלי־ציון" פּאַרטיי פאַר די מעשים פון דער שערפּצער אָרגאַניזאַציע. דער צ.ק. ווידער האָט נישט געקענט געבן פאַר דער עפנטלעכקייט קיין שום אויפקלערונג, איידער ער וועט גענוי פעסטשטעלן, וואָס עס איז פאָר־געקומען. צו דעם צוועק האָט דער צ.ק. צו־געשיקט די ח"ח שמואל וואַרשעווער און דוד גרין (היינט דער פּרעמיער און זיכערהייטס־מיניסטער פון ישראל דוד בן־גוריון) פון פּלאָנסק, זיי זאָלן צונויפזאַמלען אויפן אָרט די אַלע נייטיקע מאַטעריאַלן.

פרייטיק פרי איז געקומען צו מיר ח' דוד גרין, ער האָט מיר פאָרגעשטעלט דעם ח' ש. וואַרשעווער און געוויזן אַ באַפולמעכטיקונג פון צ.ק. תיכף ומיד צוזאַמען מיט צוויי אונ־דזערע חברים אַריבערצופאָרן אין ראַציאָנזש אויסצופאָרשן גענוי דעם גאַנצן ענין אויף אַ בריטשקע האָבן מיר — דער חבר איטשע, אונדזער שטענדיקער סעקרעטאַר, די צוויי דע־לעגירטע און איך — געלאָזט זיך אויפן וועג זוין שטעטל.

אַרום 2 נ.מ. זענען מיר שוין געווען אינעם גרויסן פאַרצוימטן הויף פון דעם פאַבריקאַנט. דער פאַבריקאַנט מיט זיינע מקורבים זענען אַרויסגעקומען און אויסגעשטעלט דערשראָקענע אויגן, מיינענדיק, אַז זיי האָבן זיך ווידער מיט עפּעס פאַרשולדיקט. מיר האָבן זיי גלייך באַ־רואיקט און פאַרגעלייגט אַריבערצוגיין אין אַ באַזונדער צימער, באשר מיר דאַרפן זיך דורכריידן וועגן אייניקע וויכטיקע פראַגן. די פאַרשטייער פון צ.ק. האָבן אויסגעהערט אַלע פּרטים פון דער טרויעריקער געשעעניש. אונ־דזער סעקרעטאַר, ח' איטשע, האָט אַלץ פּראָ־טאָקאָלירט. די אויספאָרשונג האָט געדויערט איבער 4 שעה.

בשעת מיר האָבן געוואָלט צוריקאויפזעצן זיך אויף דער בריטשקע, זענען נעבן אונדז אויסגעוואַקסן ווי פון אונטער דער ערד צוויי פּאָליציאַנטן. זיי האָבן ביי אונדז געפרעגט אויף פּעסער. מיר האָבן זיך לעגיטימירט דער ח' שמואל, אנשטאט זיך צו לעגיטימירן, האָט זיך געכאַפּט צום רעוואָלווער. אָבער איך האָב אים פריצייטיק די האַנט פאַרהאַלטן און שעפּ־טשענדיק אים אויפגעקלערט, אַז מען קאָן דעם ענין דערליידיקן אויף אַ גינסטיקן אופן.

די פּאָליציאַנטן האָבן צוגענומען אונדזערע דאָקומענטן. מיר האָבן זיך געוואָנדן צום פאַבריקאַנט, אַז תיכף, פאַר יעדן פּרייז, זאָל ער די פּעסער אונדז שוין צושטעלן און מאַכן פאַר אונדז מעגלעך דעם פרייען אָפּפאָר, אויב נישט וועט ער זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יעדער געשעעניש. דער פאַבריקאַנט האָט זיך דערשראָקן און גלייך פאַרבעטן די פּאָליציי אין חדר מיוחד... אין 10 מינוט אַרום האָבן מיר באַקומען אונדזערע פּעסער און גאַנץ געמיטלעך פאַרלאָזט דאָס שטעטל און געפאָרן קיין פּלאָנסק.

אַרום 10 ביינאַכט זענען מיר אָנגעקומען אין שטאָט און אָפּגעשטיגן ביי אַ חבר. דאָרט האָבן מיר עפּעס אָפּגעגעסן און דערוווּסט זיך, אַז דער חבר יצחק פאַריזער, אַ סטודענט, איז געקומען צו אַ „דיסקוסיאָנס"־פאַרזאַמלונג און

גלייכצייטיק קומט אויך צופעליק צו פאָרן דער ח׳ סאַלאָמאָן (מ. יאַרבלום). מיר האָבן זיך זייער דערפרייט מיט דער דאָזיקער געלעגנהייט צו הערן ריידן אָנגעזעענע פירער פון „פועלי־ציון״.

מידע זענען מיר איינגעשלאָפן און זיך אויפגעכאַפּט אין פרימאָרגן פריש, מונטער, פול מיט לעבן, גרייט צום דינסט פאַר אונדזער פאַרטיי. צו דער דיסקוסיע, וואָס איז פאַרגעקומען שבת 2 נ.מ. אין בית־המדרש, זענען געקומען אַ סך צוגעפאָרענע געסט פון די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס עס האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער שטאָט. די פאָליציייִשע אויפזיכט איז לחלוטין פאַרשוווּנדן. צוליב אָט דער פרייהייט, איז די פאַרזאַמלונג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ריזן־מיטינג ביי אָפענע טירן.

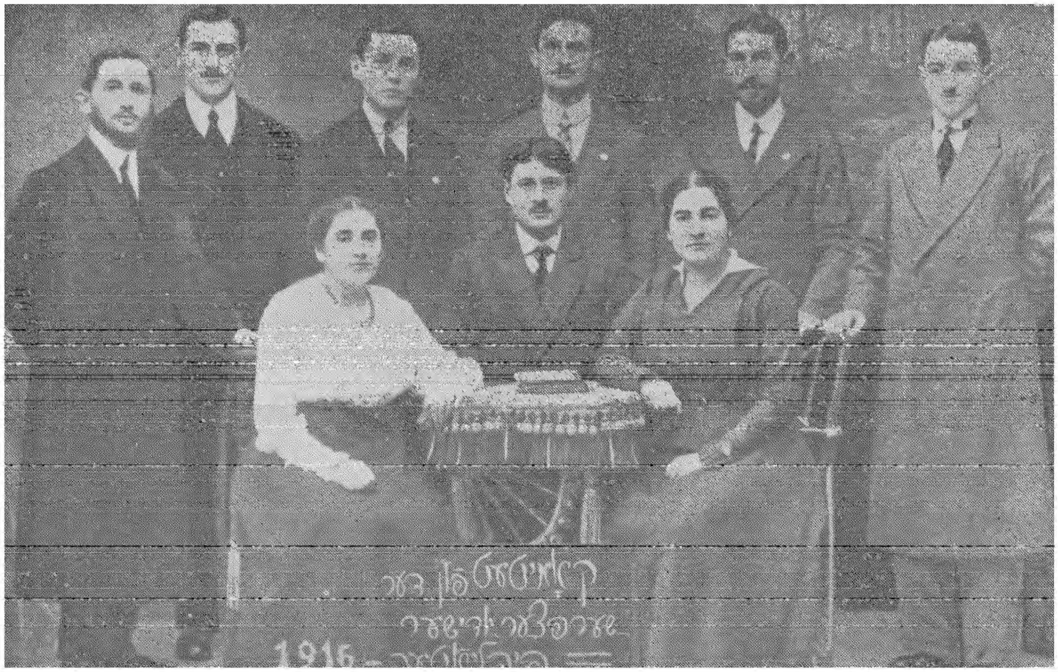
אַרום דעם בית־המדרש האָבן זיך געזאַמלט נישט בלויז אַרבעטער, נאָר אויך אַלטע יידן. די בונדיסטן האָבן נישט געקענט פאַרגינען די פוע״צ דעם אימפּאָזאַנטן פרייען מיטינג מיט דעם שאַרפן אָנגריף אויף די קעגנערישע פאַרטייען, באַזונדערס אויפן „בונד״. די חברים פונעם „בונד״ האָבן דעריבער געפּרוווּט שטערן דעם מיטינג. פּלוצלינג האָט איינער אויסגעשריגן: „פּאָליציי גייט!״ עס איז אַנטשטאַנען אַ מהומה, ביי דער אָנשטרענגונג פון אַלע קרעפטן האָט זיך איינגעגעבן איינצושטעלן די אָרדענונג. דער מיטינג האָט זיך געענדיקט ביי אַ זייער געהויבענער שטימונג אונטער די קלאַנגען פון דער פּועלי־ציוניסטישער „שבועה״.

ח׳ דוד גרין איז געבליבן אין דער היים. איך בין אַוועק צוריק קיין שערפּץ. דער סעקרעטאַר, ח׳ איטשע, מיטן ח׳ שמואל וואַרשעווער זענען דורך וולאָצלאַוועק געפאָרן קיין וואַרשע און מיטגעפירט מיט זיך דעם אויספאָרשונגס־מאַטעריאַל פון ראַציאָנזש, כדי אים איבערצוגעבן אין צ.ק. ביים אָנקומען קיין וולאָצלאַוועק זענען זיי אַלס פאַרדעכטיקטע פאַרהאַלטן געוואָרן דורך געהיים־אַגענטן. נאָך אַ שטרענגער רעוויזיע האָט מען ביי זיי געפונען די אַלע פּאַפּירן. ח׳ איטשע איז גלייך באַפרייט געוואָרן, ווייל ער האָט געהאַט אַ פּאַס און זיך נישט אויסגעגעבן, אַז ער קען זיך מיט ח׳ שמואל. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז דער צ.ק. האָט געשיקט אַ חברטע קיין וולאָצלאַוועק און איר האָט זיך איינגעגעבן דורך אַן אינטערווענץ ביים פּאָליציימייסטער, אַרויסצובאַקומען דעם ח׳ שמואל צוזאַמען מיטן געזאַמלטן מאַטעריאַל. די חברטע איז געווען סאַבינע ראַפּאַלקעס.

מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. אויב איך האָב קיין טעות נישט, האָט דער פאַרבאַנדס־קאָמיטעט דערנאָך אַרויסגעלאָזט אַ בלעטל אין וועלכן מען האָט געענטפערט אויף דעם בונדישן אָנגריף אין שייכות מיטן טעראָריסטישן אָנפאַל פון די שערפּצער פוע״צ אינעם שטעטל ראַציאָנזש.

דער פאַרבאַנדס־קאָמיטעט איז מיט אונדז די גאַנצע צייט געשטאַנען אין קאָנטאַקט. עס איז אַפילו אויפגעהויבן געוואָרן די פראַגע וועגן איבערטראָגן דעם ראַיאָן־קאָמיטעט פון וולאָצלאַוועק קיין שערפּץ. צוליב צוויי סיבות האָט דאָס אָבער נישט געקענט פאַרווירקלעכט ווערן: ערשטנס, איז שערפּץ נישט געווען קיין פּאָסיקער צענטער; צווייטנס — האָט אונדזער שטעטל נישט פאַרמאָגט די געהעריקע אינטעליגענטע קרעפטן, ווי עס האָט זיך געפאָדערט צו דער אַרבעט פון אַ ראַיאָן־קאָמיטעט. אויף אונדזער בקשה איז אַלס שטענדיקער פּראָפעסיאָנאַל צום ראַיאָן־קאָמיטעט אין וולאָצלאַוועק באַשטימט געוואָרן דער ח׳ סאַלאָמאָן (מ. יאַרבלום).

עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצוגעבן אין וולאָצלאַוועק אַ וואָכן־בלעטל אונטער דער רעדאַקציע פון ח׳ סאַלאָמאָן. און עס איז געווען אַ יום־טוב ביי אונדז און אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך דאָס דערשיינען פון „אַרבעטער וואָרט״. די צייטונג האָט אָבער נישט געהאַט

ועדת־הספריה בשנת 1916

מימין לשמאל — יושבים: רבקה קרפה, ישראל יעקב כהן, אסתר פודסקוץ׳

עומדים: פישל שמפן, אברהם פריד (ירושלמי), ליב הילר, ליב מינץ, ישעיהו פרידמן, זלמן גולדשטין

ועד הספריה בשנים 1917/18

יושבים מימין לשמאל: יטה פיגה צינה, ישראל יעקב כהן, מאַטל גרוסמן

עומדים: משה ציפריס, ראַשה פאַרקל, אברהם פריד (ירושלמי)

„אגודת ציון" שרפץ

ועד „אגודת ציון" שרפץ שנת התרע"ט לפרידת חבר הועד יצחק זומר לעבודת הצבא

יושבים מימין לשמאל: צאֶרל ברגזון, אברהם פריד (ירושלמי), יצחק זומר, יטה פיגה צינה
עומדים מימין לשמאל: פישל שמפן, הנדה רוזה אטלס, מנדל בלום, יחיאל משה סנדרוביץ'
(סדרוני), האֶזֶ'ה (צבי) מלובנצ'יק, פריידה אופנבך, ישעיהו פרידמן

קיין אריכת ימים. נאָך אַ פּאָר נומערן האָט זי אויפגעהערט דערשיינען. טראָץ דעם פעלן פון אַ צייטונג, וואָס זאָל פאַרבינדן די חברים, איז די פאַרטיי־אַרבעט דאָך געפירט געוואָרן אין אַ ברייטן פאַרנעם.

אונדזערע שערפּצער פּראָפּעסיאָנאַלן, ח׳ איש־עברי און ח׳טע פּערלע זענען אַרויסגע־שיקט געוואָרן אין די אַרומיקע שטעטלעך אויף רעפעראַטן און ביי אונדז פלעגט אַלס אָפטער גאַסט רעפערירן ח׳ סאַלאָמאָן. אייניקע כאַ־ראַקטעריסטישע עפּיזאָדן פון יענער צייט וויל איך דאָ דערמאָנען:

עס איז דעמאָלט געווען פּשוט אַ הייליקע פליכט, אַז ווען איין פאַרטיי האָט גערופן אַ קעגנערישע ריכטונג צו אַ דיסקוסיע־פאַרזאַמ־לונג, האָט זיך יענע נישט געטאָרט אָפּזאָגן.

איינמאָל קומט דער „בונד" און לייגט אונדז פאָר אַ דיסקוסיע. אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט דעמאָלט געציילט איבער 150 חברים און חבר־טעס. הגם מיר זענען געווען אַ מאַסן־אָרגאַני־זאַציע, האָבן מיר זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט פון דיסקוסיע און אויך דאָסמאָל אָנגענומען די איינלאַדונג. הגם מיר זענען געווען אומ־רואיק, וואָס דער „בונד" קאָן אַריבערציען די פּשוטע אַרבעטער אויף זיין זייט. כדי מיר זאָלן אַרויס מיט אַ נצחון, האָבן מיר געפאָדערט פונעם פאַרבאַנדס־קאָמיטעט פאַראַנטוואָרטלעכע רעפערענטן. דאָסמאָל גראַד האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז עס קומט אַ בונדישער גדול, וואָס טראָגט דעם נאָמען „לאַסאַל דער צווייטער"*.

ח׳ סאַלאָמאָן האָט אין קוטנאָ, פּלאָצק און וולאָצלאַוועק געפירט דעסקוסיעס מיט „לאַסאַלן" און אָפּגעהאַלטן נצחונות, האָבן מיר זיך דער־ריבער געוואָנדן צום פאַרבאַנד, אַז אויך ביי אונדז זאָל אויפטרעטן ח׳ סאַלאָמאָן (מ. יאַר־בלום). דאָס פאַרבאַנדס־ביוראָ האָט גענומען אין באַטראַכט אונדזער פאָדערונג און תיכף אונדז מודיע געווען, אַז ח׳ סאַלאָמאָן קומט אויף דעם באַשטימטן טערמין.

מיר האָבן איינגעאָרדנט דעם דיסקוסיע־מיטינג אין אַ פּריוואַטער וווינונג. עס זענען געקומען איבער 50 חברים. „לאַסאַל" פון בונד איז נישט געקומען. עס איז אויפגעטראָטן אַן אַנדערער רעפערענט; ער האָט גערעדט וועגן מאַרקסיזם. נאָך אַ 15 מינוטיקער רעדע האָט ער דערקלערט, אַז ער האָט געענדיקט רעפע־רירן דעם וויסנשאַפטלעכן טייל פון מאַרקסיזם און איצט קען מען זיך פאַרשרייבן צו דיסקו־סיעס. עס איז פאַקטיש נישט געווען, וואָס צו אָפּאָנירן. צום סוף האָט גערעדט חבר סאַלאָ־מאָן וועגן מאַרקסיזם און די ייִדנפראַגע. זיינע אויספירן זענען ענטוזיאַסטיש אויפגענומען גע־וואָרן פון דעם גאַנצן עולם. מיט אויסרופן: „עס לעבע די פּועלי־ציון" — איז די פאַר־זאַמלונג פאַנאַנדערגעלאָזט געוואָרן.

אַ צווייטער כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד: אויף יום־טוב פּסח זענען געקומען אויף פעריען די סטודענטן: בעניעק און פּאָטאַל גאַרפינקל, מיעטעק גלאַזער, ריווטשע טאָץ און אסתר גראַבאַרד. זיי אַלע זענען געווען בונדיסטן און האָבן זיך באַמיט אין געהיים אָפּצורייסן עטלעכע חברים פון אונדזערע רייען. די סטו־דענטן־בונדיסטן האָבן באַקומען אַ ווירקונג אויף אַ געוויסן טייל פון אונדזערע חברים, וואָס האָבן אַליין נישט געקענט געבן קיין ענטפער אויף די שטרייט־פראַגן, וואָס זענען געווען צווישן בונד און פּועלי־ציון.

מיר האָבן זיך דערוווּסט אַז אויף פאַר־זאַמלונגען ביי פאַרשלאָסענע טירן פירן די סטודענטן־בונדיסטן זייער אַגיטאַציע צווישן אונדזערע חברים. די בעסטע חברים פון פּועלי־ציון, וואָס קומען אָפּקלאַפּן די בונדישע טענות לאָזט מען דאָרט נישט אַריין.

מיר האָבן זיך באַראַטן ווי אַזוי דערויף

* אונטער דעם דאָזיקן נאָמען האָט דעמאָלט פּי־גורירט דער שפּעטערדיקער ייִדיש־אַמעריקאַנישער סאָ־ציאַליסט און געזעלשאַפטלעכער טוער ב. וולאַדעק — אַ ברודער פון באַוווּסטן ליטעראַטור־קריטיקער שמואל ניגער.

צו רעאַגירן און עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שיקן צוויי פון אונדזער קאָמיטעט ביי דער באַגלייטונג פון אונדזער „ב.אָ.", וועלכע זאָלן פאָדערן פון די בונדיסטן צו געבן די מעגלעכקייט זיך צו באַטייליקן אין דער דיסקוסיע, ווי עס איז אָנגענומען ביי אַלע פּאַרטייען.

אַזאַ דערקלערונג האָבן מיר געגעבן אויפן אָרט, ווו מיר זענען געקומען. מען האָט אָפּגעענטפערט דורך דער טיר מיט אַן אָפּזאָג. האָט אונדזער „באַיוווקע" אין פאַרלויף פון אַ פּאָר מינוט אויפגעריסן די טירן, געגעצלעך זיי אַרויסגענומען און די צוויי דעלעגירטע חברים זענען אַריין און אָפּגעגעבן פאַר די פאַרזאַמלטע אַ דערקלערונג וועגן דער נישט טאַקטישער האַנדלונג פון די בונדישע סטודענטן, וואָס פירן זייער אַגיטאַציע ביי פאַרמאַכטע טירן. אונדזער דערקלערונג האָט געווירקט און די פאַרזאַמלונג איז אויפגעלייזט געוואָרן.

די סטודענטן־בונדיסטן האָבן אונדז אויפגעפאָדערט צו אַן עפנטלעכער דיסקוסיע. מיר האָבן די איינלאַדונג אָנגענומען און זיך געווענדן צום פאַרבאַנדס־קאָמיטעט אונדז צו שיקן אַ גוטן רעפערענט אויף די צוויי טעג פסח.

דעם ערשטן טאָג פון די צווייטע טעג פסח, פונקט 2 נ.מ., זענען שוין אין וועלדל הינטער דער שטאָט געווען פאַרזאַמלט איבער 80 חברים און חברטעס צו דער באַשטימטער שעה איז דער רעפערענט, חבר אבוש, אַ 16־יאָריק בחורל מיט אַ שאַרף צינגל, אָנגעקומען מיטן חבר פוקאַטש דורך אַ זייטיקן וועג. חבר פוקאַטש האָט געעפנט די פאַרזאַמלונג און חבר אבוש האָט אָנגעהויבן זיין רעפעראַט. אַלע, ווי איינער, אַפילו די קעגנער זענען באַגייסטערט געוואָרן פון זיין אינהאַלטסרייכער רעדע. עס האָט קיינער נישט אָפּאָנירט, נאָר איינער, אַ יונג בחורל האָט געפרעגט: „וואָס וועט מען טאָן מיט די פּאַלעסטינער זומפּן און זשאַבעס, וועלכע ברענגען מיט זיך דעם געלן פיבער?" חבר אבוש האָט געגעבן אַ זייער טרעפלעכן ענטפער און אַלע זענען געבליבן שטיל און צופרידן. נאָכן מיטינג, האָבן מיר רייענווייז, מיט געזאַנג פון אַרבעטער־לידער מאַרשירט ביז צו דער שטאָט און דורך פאַרשידענע געסלעך זיך צעגאַנגען.

פאַרפאָלגונגען, רעוויזיעס און אַרעסטן

די דאָזיקע טעטיקייט פון פועלי ציון אין שערפּץ, דאָס אָפטע דעמאָנסטרירן איבער די גאַסן מיט אַרבעטער־לידער האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער צאַרישער פּאָליציי, וואָס האָט אָנגעהויבן מאַכן רעוויזיעס ביי אונדזערע חברים. איינמאָל בעת אַזאַ רעוויזיע איז שיעור נישט דורכגעפאַלן דער פּוילישער פאַרבאַנדס־קאָמיטעט פון פועלי־ציון, וואָס האָט זיך צו יענער צייט געפונען אין לאָדז. מען האָט בעת דער רעוויזיע פאַרכאַפּט די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז געפירט געוואָרן מיט דעם פאַרבאַנדס־ביוראָ. פאַר 2 גאָלדענע פינפערלעך האָבן מיר אַרויסבאַקומען אַלע פּאַפּירן פון פּאָליציימייסטער.

אַ צווייטער ערנסטער דורכפאַל איז געווען בעת מיר האָבן געפירט אַן אַקציע אין שטעטל ביעזשון צוליב דער נאָענטקייט פון שטעטל (15 קילאָמעטער) פון שערפּץ האָבן מיר זיך געלאָזט אויף אַ שפּאַציר אין דעם שיינעם זומער־טאָג. אין שפּאַציר האָבן זיך באַטייליקט דער קאָמיטעט פון 4 חברים — ח' גראָס, אַ מיליטער־שניידער און די 2 פּראָפּעסיאָנאַלן — „איש עברי" און „פּערלע", צוזאַמען זענען מיר געווען אַ גרופּע פון 7 חברים.

ווען מיר זענען פאַרטיק געוואָרן מיט אונדזער אַרבעט אין ביעזשון און אויף אַ וואָגן זיך געלאָזט אין וועג אַריין צוריק קיין שערפּץ, איז ביים דערפל נאַדאָלניק אונדז אַקעגנגעקומען אַ רייטער־סאָלדאַט און באַלד נאָך אים אַ גאַנצע אָפּטיילונג מיליטער מיט פּאָליציי, וואָס האָט אונדז אַרומגערינגלט. די זעלנער האָבן אויסגעשטרעקט קעגן אונדז די ביקסן און געוואַרט בלויז אויף אַ באַפעל פון עלטסטן

פאָליציי־קאָמיסאַר. דער קאָמיסאַר איז צוגעגאַנגען צו אונדזער וואָגן און דערקלערט אונדז אין אַ העפלעכן טאָן, אַז אין נאָמען פון דער העכערער מאַכט איז ער געשיקט געוואָרן צו מאַכן ביי אונדז אַ רעוויזיע. ער בעט דעם ערשטן אַראָפּ דעם ח' איש־עברי (ש. לאַנדינסקי). מען האָט ביי אים צוגענומען צוויי רוסישע לערך־ביכער.

גלייכצייטיק האָט אַ סאָלדאַט דורכגענישטערט דאָס שטרוי פון וואָגן און געפונען צוויי רעוואָלווערן , וואָס מיר האָבן מיט זיך מיטגענומען און אַ ביסל געשריבן מאַטעריאַל. ח' גראָס, אַ באַקאַנטער פון דעם סאָלדאַט, האָט אים צוגעזאָגט אויפצונייען אַ פּאָר זעלנערישע הויזן, אַבי ער זאָל מאַכן אַ שוויג. דער זעלנער האָט זיך געלאָזט איבערקויפן. ח' גראָס האָט סימולירט בויך־ווייטיק און געבעטן דעם סאָלדאַט ער זאָל מיט אים מיטגיין צום וועלדל... דאָרט האָט זיך גראָסן איינגעגעבן צו באַגראָבן אין זאַמד די צוויי „שפּייערס״ מיטן געשריבענעם מאַטעריאַל. אַזוי אַרום האָט די רעוויזיע נישט געבראַנגט פאַר דער פּאָליציי קיין שום רעזולטאַטן.

אַרומגערינגלט פון פּאָליציי און מיליטער מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן האָט מען אונדז געפירט איבער דער שטאָט ביז צום מאַגיסטראַט. די גאַנצע שטאָט איז אויפגערודערט געוואָרן. גוטע פריינט האָבן אונדז באַדויערט און פאַרקערט, די מיט וועמען אונדז איז אויסגעקומען צי פירן דעם טאָג־טעגלעכן קאַמף פאַרן אַרבעטער, האָבן זיך געפרייט, וואָס זיי זענען שוין איינמאָל פאַר אַלעמאָל באַפרייט געוואָרן פון די שטרייקערס.

דער פּאָליציי־קאָמיסאַר איז אַריין אין מאַגיסטראַט. דאָרט האָט געוואַרט די העכערע מאַכט, וואָס האָט אויפגענומען דעם ראַפּאָרט פון דער רעוויזיע און נישט האָבנדיק קיין גרונט אונדז צו פאַרהאַלטן, האָט מען אונדז תיכף באַפרייט. בלויז ח' לאַנדינסקי — איש־עברי, האָט באַקומען אַ באַפעל תיכף צו פאַרלאָזן „גוטוויליק״ די שטאָט.

*

די פינסטערע כמאַרעס האָבן זיך אַלץ מער פאַרצויגן איבער אונדז און צוזאַמען מיטן האַרבסט האָט אָנגעהויבן צו ווערן טריב אין אונדזערע הערצער. ווען פון צייט צו צייט האָבן מיר באַקומען ידיעות, ווי דאָ און דאָרט זענען דערשטיקט געוואָרן די רעוואָלוציאָנערע אַרויסטרעטונגען. די בעסטע אָנפירער האָט מען אויפגעהאַנגען, פאַרמשפּט אויף אייביקער תפיסה, אָדער אויף פאַרשיקונג קיין סיביר און אַזוי אַרום האָט אָנגעהויבן צאַנקען דאָס ליכט פון דער אַרבעטער־באַוועגונג.

ביי אַזאַ סיטואַציע איז אויך אונדזער טעטיקייט פאַראַליזירט געוואָרן. אונדזערע פראָפעסיאָנאַלן, דער ח' איש־עברי און פּערלע, זענען אַוועק פון שערפּץ, ווו עס זענען פאַרגעקומען אַרעסטן פון פּועלי־ציון־טוער. דער ח' בעקמאַן איז אַרעסטירט געוואָרן און באַקומען אייניקע יאָר תפיסה, נאָר צופעליק זיך אַרויסבאַקומען קיין פּאַריז.

אין אָט דער שווערער און שרעקעוודיקער צייט, האָט דער גרעסטער טייל פון אונדזער מאַסע גענומען ווערן פרומע קינדער. געגאַנגען יעדן טאָג אין בית־המדרש דאַווענען און לייגן תפילין. צו אונדז זענען דערגאַנגען קלאַנגען, אַז אַ געוויסער טייל געוועזענע חברים, וועלכע האָבן אַמאָל אויסגעפירט בלינדערהייט און הייליק יעדן באַפעל פון אונדזער קאָמיטעט, גרייטן זיך צו נעמען נקמה פון די חברים, וואָס האָבן זיי אַמאָל „פאַרפירט״ און מיט דעם מכפר זיין זייער זינד פאַרן אייבערשטן. מיר האָבן זיך אַגעוויסע צייט געמוזט אויסהיטן און נישט וואַרפן זיך צופיל אין די אויגן ביז ענדלעך איז די זאַך אינגאַנצן איינגעשלאָפן און אַלע פעדעם פון פאַרטייאישקייט זענען איבערגעריסן געוואָרן. פון די פיר חברים, וואָס האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען און אָנגעפירט מיט דער פּועלי־ציון־באַוועגונג אין שערפּץ, זענען יצחק

קאנע און איטשע קארפע אוועק קיין ארץ־ישראל. יעקב שניצער קיין אמעריקע און איך בין געבליבן איינער אליין.

זייענדיק איינזאם א לענגערע צייט, בין איך אין יאר 1910 זיך צונויפגעקומען מיט נאך 2 אזעלכע איינזאמע: א בונדיסט און א ס.ס.־אוויעץ. מיר האבן אין דרייען גענומען טראכטן, אזוי ווי עס איז איצט נישטא קיין ברייט פעלד פאר פארטיי־ארבעט, זאלן מיר שאפן א קולטור־צענטער. מיר האבן באשלאסן צוצוטרעטן צו גרינדן א ביבליאטעק אין שערפץ. עס האט זיך אונדז איינגעגעבן פון דער מאכט ארויסצובאקומען די געהעריקע דערלויבעניש. דורך עטלעכע אוונטן האבן מיר צונויפגעבראכט די געהעריקע געלט־מיטלען. שפעטער האבן מיר געדונגען א לאקאל, געקויפט ביכער און אזוי־ארום איז געשאפן געווארן די ערשטע יידישע לעגאלע קולטור־אינסטיטוציע אין שערפץ.

איך האב איבערגענומען כמעט די גאנצע לייטונג פון דער ביבליאטעק. ביז 1912 איז די ביבליאטעק אוועקגעשטעלט געווארן אויף אזא מדרגה, אז זי האט שוין געהאט א גרויסע צאל יידישע ביכער, א געוויסן טייל פוילישע מיט א שיין איינגעארדנטן לייען־זאל און פרעכטיקן אינווענטאר. דאס איז געווען די שענסטע אינסטיטוציע ביי דער יידישער געזעלשאפט אין שערפץ. אין 1921 האב איך צוליב פריוואטע סיבות פארלאזט שערפץ און אפגעפארן קיין אמעריקע

יוסף דוד ווייסראַרע

טעטיקייט פון די „לינקע פועלי־ציון"

די „לינקע פועלי־ציון" האבן אין שערפצער יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן פארנומען א חשובן ארט. פיל יונגטלעכע, אויך פון רעליגיעזע און חסידישע היימען, האבן זיך יעדן אוונט פארזאמלט אין לאקאל פון די „לינקע פועלי־ציון" צו פארברענגען צוזאמען נאך א שווערן טאג ארבעט. און ווייט ארום האט מען געקענט הערן דאס געזאנג פון זייערע לידער, וואס האבן אריינגעזאסן מוט און האפענונג אין הערצער פון ארבעטער־קינדער, וועלכע זענען געווארן דערצויגן אין ארעמע היימען און האבן אין פריער יוגנט געדארפט גיין ארבעטן.

די פרייטיק־צונאכטן זענען פארוואנדלט געווארן אין גרויסע קולטורעלע אוונטן מיט דיסקוסיעס איבער פארשידענע פראגן. גאנץ אפט זענען אויך פארגעקומען קעסטל־אוונטן, ווו יעדער חבר האט געקענט שטעלן פראגן איבער ענינים, וואס האבן געמאטערט זיין געדאנק און באקומען תשובות.

די „פועלי ציון" האט געהאט א שיינע ביבליאטעק, א דראמאטישן קרייז אנגעפירט דורך משה גוטשטאט און איטשע בינם ראזנבערג.

די צוויי „פועלי־ציוניסטישע" טוער זענען געווען באקאנט נישט בלויז אין די קרייזן פון זייער פארטיי, נאר אויך אין דער שערפצער יידישער געזעלשאפט. אלס פארשטייער אין שטאטראט און אין דער יידישער קהלה, האבן זיי געפירט א קאמף פאר זייערע „פועלי־ציוניסטישע" פרינציפן. ביי דער ארגאניזאציע איז אויך געווען א ספארט־קלוב, ווו די ארבעטער־יוגנט האט זיך געקענט אויסגלייכן די פלייצעס נאך א שווערן טאג ארבעט ביי דער מאשין, אדער ווארשטאט.

א חוץ די שוין דערמאנטע חברים, זענען אין „פועלי־ציון" געווען אקטיוו טעטיק אליהו גראסמאן, מענדל גאלדשטיין און אנדערע, וועלכע האבן ארויסגערופן אכטונג צו זיך און צו

דער באַוועגונג, ביי אַלע טיילן באַפעל־קערונג.

איך וויל ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען אַ פאַקט, וואָס באַווייזט ווי וויט שערפּצער יוגנט איז געווען דורכגענומען מיטן געדאַנק פון העלפן יענעם:

מיר, אַ גרופּע חברים, 6 מענטשן: אבא ליכט, משה ליכט, בער פלאַטא, משה מאיר אוסטאַשעווער, בערל מאיר ניישטאַט און איך — האָבן געאַרבעט ביים קאָמאַשנמאַכער האַלענדער און ווען ער איז שפּעטער קראַנק געוואָרן און געפאָרן קיין פּאַריז זיך אָפּערירן און דאָרטן געשטאָרבן בעת דער אָפּעראַציע, האָבן מיר אַלע 6 חברים געאַרבעט אַ יאָר אומזיסט, כדי זיין פרוי און קינדער זאָלן האָבן פון וואָנען צום לעבן.

אברהם נורדון, בראַזיליע

די בונדישע באַוועגונג אין שערפּץ

דער אָנהויב פון שערפּצער „בונד"

שוין אין יאָר 1905 האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אָרגאַניזירן פון דער בונדישער באַוועגונג אין שערפּץ. אָבער אַזוי ווי די צאַרישע מאַכט האָט, באַלד נאָך דעם טרויעריק־באַרימטן אָקטאָבער־מאַניפעסט אין יאָר 1905, אונטערגעדריקט דאָס גאַנצע פּאָליטישע לעבן, איז אויך די בונדישע אָרגאַניזאַציע אין שערפּץ ליקווידירט געוואָרן.

ערשט אין יאָר 1916, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די שטאָט איז געווען אָקופּירט פון די דייטשן, איז אין די פּסח־טעג פון זעלבן יאָר פאָרגעקומען די ערשטע אומלעגאַלע פאַרזאַמלונג אין דער וווינונג פון א. נאָרדאָן, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט 22 אַרבעטער — שניידער, שוסטער און עטלעכע אינטעליגענטן. אויף דער פאַרזאַמלונג איז גערעדט געוואָרן וועגן דער וויכטיקייט פון זיין אָרגאַניזירט אין אַ פּאָליטישער פּאַרטיי און עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ בונדישע אָרגאַניזאַציע אין דער שטאָט שערפּץ. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט פון 5 חברים אויף אָנצופירן אומלעגאַל די אַרבעט.

לעקציעס און קולטור־אַרבעט

די ערשטע אויפגאַבן פון דער ניי־אַנטשטאַנענער בונדישער אָרגאַניזאַציע איז געווען: אָנקניפּן אַ קאָנטאַקט מיטן צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע, פאַרשפּרייטן דעם פּאַרטיי־אָרגאַן „די לעבנספראַגן", איינשטעלן אַ רעפעראַטן־קרייז אַלע שבת אומלעגאַל אָדורכצופירן בילדונגס־קרייזן, אַראָפּברענגען רעפערענטן פון די גרעסטע שטעט, איינאָרדענען פאַרלעזונגען און דורכפירן קולטור־אימפּרעזעס.

עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן זיך צו באַטייליקן אין דער ראַיאָנער בונדישער קאָנפערענץ אין וולאָצלאַוועק, וועלכע האָט אין קורצן געדאַרפט צושטאַנדקומען.

די ראַיאָן־קאָנפערענץ אין וולאָצלאַוועק האָט אַריינגעברענגט אַ סך לעבן אין אונדזער אַרבעט. מיר האָבן אָנגעהויבן מער צו פאַרשפּרייטן די „לעבנספראַגן" און אויך פאַרשיידענע אומלעגאַלע אויסגאַבן. אונדזער איינפלוס אין דער שטאָט האָט זיך געשטאַרקט. מיר האָבן צובאַקומען נייע חברים און סימפּאַטיקער.

ערשטער עפנטלעכער לאָקאַל און פּראָפעסיאָנעלער פאַריין

ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די מפּלות

פון די דייטשן אויף די שלאַכט־פעלדער און מיר האָבן שוין געפילט, אַז זיי הויבן אָן אָפּצוטרעטן פון דער שטאָט, האָבן מיר באַלד באַשטימט צו דינגען אַ לאָקאַל און זיך לעגאַליזירן. דער ערשטער בונדישער לאָקאַל איז געווען קעגנאיבער דעם אַלטן בית־המדרש. ביי ברוך קאַנענבראַנד.

די דייטשן זענען אינגאַנצן אַרויס פון שטאָט, די פּאָליאַקן האָבן דערקלערט די אומאָפּהענגיקייט פון פּוילן און זי געפּייערט מיט יידן־שנאה און כוליגאַנישע אָנפאַלן. אַ ביסל שפּעטער, ווען דאָס לעבן האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו נאָרמאַליזירן און עס איז אַרויס דער דעקרעט וועגן ווילן שטאָט־ראָטן אין גאַנץ פּוילן, האָט אויך שערפּץ זיך גענומען גרייטן צו די שטאָטראַט־וואַלן.

דער „בונד" האָט זיך געוואַנדן צו די לינקע „פּועלי־ציון" און צו די קאָמוניסטן וועגן צוזאַמענקומען זיך אויף אַ געמיינזאַמער קאָנפערענץ, וואָס זאָל באַהאַנדלען די פראַגע וועגן די באַפאַרשטייענדע וואַלן און מעגלעכקייט אַרויסצושטעלן אַ פאַראייניקטע ליסטע די קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען, אָבער אָן רעזולטאַטן, און דער „בונד" איז געגאַנגען זעלבסטשטענדיק צו די שטאָטראַט־וואַלן מיט אַן אייגענער בונדישער קאַנדידאַטן־ליסטע.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך דער „בונד" געוואַנדן צו די לינקע „פּועלי־ציון", קאָמוניסטן און אַלגעמיינע ציוניסטן וועגן שאַפן אַן אַלגעמיינעם פּראָפעסיאָנעלן פאַריין. עס איז פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ אין בונדישן לאָקאַל, אויף וועלכער עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו אָרגאַניזירן אַ גרויסע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע פאַכן. אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג אין בונדישן לאָקאַל, ביי דער באַטייליקונג פון 200 אַרבעטער, איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן צו גרינדן אַן „אַלגעמיינעם פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין". עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג פון 5 מענטשן פון אַלע ריכטונגען מיט אַ. נאָרדאַן אַלס פאַרזיצער. סעקרעטאַר — דער לערער קאָהן.

דער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין איז זיך גוט פאַנאַנדערגעוואַקסן און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין דער אַרבעט בעת די שטאָטראַט־וואַלן.

בונדישע טעטיקייט אין שטאָט־ראָט און דער קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם

אַזוי ווי אין פאַרשידענע שטעט האָט דער „בונד" געהאַט די וואַל־ליסטעס מיטן נומער 4, האָבן מיר אויך אָנגענומען דעם נומער 4 אויף דער בונדישער וואַל־ליסטע אין שערפּץ. ביי די וואַלן האָט דער „בונד" אַדורכגעפירט איין ראַטמאַן — ש. גרין, און איין פאַרטרעטער, אַ. נאָרדאַן. חבר נתן טאַץ איז אויסגעוויילט געוואָרן אויף דער אַלגעמיינער ליסטע פון דער שטאָט. אין שטאָט־ראָט האָט ער אַלעמאָל געשטימט מיטן בונדישן ראַטמאַן.

באַלד אויף די ערשטע זיצונגען פון שטאָט־ראָט האָבן די אַנטיסעמיטישע ענדעקעס גענומען פירן זייער יידנפיינטלעכע טעטיקייט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין העצן און אין אַרויסרייסן פון די יידן זייער האַנדל און פרנסה. אויף אַ זיצונג, ווו עס האָבן גראַד געפעלט עטלעכע יידישע און פּ.פּ.ס.ישע (פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי) ראַטמענער, האָבן זיי אויסגענוצט די געלעגנהייט און אַדורכגעפירט אַן אַנטיסעמיטישן באַשלוס צו ענדערן די טעג פון די טערגער, וועלכע פלעגן אַלעמאָל פאָרקומען דינסטיק און פרייטיק — אויף שבת.

די גזירה האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע בהלה ביי די אָרעמע יידן, ווייל זיי וועלן דאָך נישט גיין מחלל־שבת זיין און דער מאַרק־טאָג איז דאָך געווען דער הויפּט־מקור פון פרנסה.

דאָס געזעץ איז באַלד אַריין אין קראַפט. עס האָבן זיך אַפילו געפונען יידן, וועלכע האָבן שוין געוואָלט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַבי נישט צו רייצן די אַנטיסעמיטן. דער „בונד" האָט אָבער באַשלאָסן צו רופן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג און זיך געוואַנדן צו אַלע יידן

פון שטאָט צו פירן אַ קאַמף קעגן דעם אַנטי־סעמיטישן געזעץ.

די אויפרעגונג אין שטאָט איז געווען אַזוי גרויס, אַז דער פאַרזיצער פון שטאָטראַט האָט גערופן צו זיך אין הויז אַ קאָנפערענץ פון אַלע יידישע פאַרטייען און געוואָלט ווירקן, מ'זאָל נישט מאַכן קיין טומל און זיך אונטערוואַרפן דעם געזעץ.

דער פאַרטרעטער פון „בונד" האָט ביי דער קאָנפערענץ דערקלערט: „כאָטש מיר זענען נישט קיין רעליגיעזע יידן, דאָך וועלן מיר, מיט אַלע כוחות קעמפן, דערפאַר, אַז דאָס גע־זעץ זאָל רעווידירט ווערן, יידן זאָלן קענען ווייטער אָנהאַלטן זייער מסחר.

מען איז פון דער קאָנפערענץ אַוועקגעגאַנ־גען מיט גאָרנישט. אָבער דער „בונד" האָט זיך פאַרבונדן מיט דער פּ.פּ.ס. און אָנגעוויזן זיי דעם אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער פון דעם גע־זעץ און פון זיי געפאָדערט צו האָבן אַן עקסטרא זיצונג פון שטאָטראַט, ווו עס זאָל נאָכאַמאָל באַהאַנדלט ווערן דאָס אַנטיסעמיטישע געזעץ. די פּ.פּ.ס. האָבן אויף דעם מסכים געווען.

עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַזוי, אַז אַלע יידישע און פּ.פּ.ס.ישע ראַטמענער זאָלן אָנוועזנד זיין אויף דער זיצונג. די ענדעקעס האָבן אָנגעוואָנדן אַלע מיטלען אויפצורייסן די זיצונג, אָבער עס איז זיי נישט געלונגען. דער אַנטיסעמיטישער באַשלוס איז אָפּגעוואָרפן גע־וואָרן מיט די שטימען פון פּ.פּ.ס. און יידישע ראַטמענער פון אַלע פאַרטייען. דער גרויסער עולם אויף דער גאַלעריע, מיטגלידער פון אַלע יידישע פאַרטייען און אויך פון פּ.פּ.ס. האָבן די מפּלה פון די אַנטיסעמיטן אויפגענומען מיט פרייד, מ'האָט אַפּלאַדירט און מאַניפעסטירט קעגן די ענדעקעס.

די טעטיקייט אַרום דער אָפּשאַפונג פון דער אַנטיסעמיטישער גזירה האָט צוגעגעבן אַ סך חשיבות דעם „בונד" און אַלע אַנדערע פּאָליטישע גרופּן.

ביי די צווייטע שטאָטראַט־וואַלן האָט דער „בונד" אַדורכגעפירט דעם ראַטמאַן לייבוש אשר און מענדל פעטבערגס, אַלס פאַרטרעטער.

לייבוש אשר איז געווען אַ זייער גוטער רעדנער, אין יידיש און אין פּויליש. ער האָט אַרויסגערופן ליבע און אָנערקענונג סיי אין שטאָטראַט און סיי ביי די פאָלקסמאַסן.

קולטור־אַרבעט און ערשטער מאַי

דער „בונד" האָט אָרגאַניזירט אַ דראַמאַ־טישן קרייז, וועלכער האָט דורכגעפירט עפּנט־לעכע ליטעראַרישע און מוזיקאַלישע אָוונטן. אַ טייל פון די אונטערנעמונגען זענען פאָר־געקומען אויף דער פּלאַצקער גאַס, אין דעם קינאָ־זאַל ביי רודאַווסקין.

דאָס ערשטע מאָל האָבן מיר דעם ערשטן מאַי געפייערט לעגאַל אין יאָר 1918, ווען עס איז פאָרגעקומען אַן ערשטע־מאַי־דעמאָנסטראַ־ציע פון פּ.פּ.ס., „בונד", „פּויערן פאַרטיי", און „אַלגעמיינער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין". יעדע פאַרטיי מיט איר רויטער פאָן און טראַנספּאַראַנטן מיט פאַרשידענע לאָזונגען.

יוגנט־אָרגאַניזאַציע

דער „בונד" האָט אויך געהאַט אַ גרויסע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אָנגעפירט פון שמעון און חיים יורקעוויטש און די ברידער גורנעס. די יוגנט־אָרגאַניזאַציע האָט דורכגעפירט ליטעראַ־רישע און מוזיקאַלישע אונטערנעמונגען און האָבן פון זיך אַרויסגעבראַכט טאַלאַנטפולע און גוטע רעדנער.

*

אין דער צייט פון די דרייסיקער יאָרן ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, נישט געקוקט אויף דער גרויסער יידן־שנאה פון די פּאָליאַקן, איז אויפגעוואַקסן און זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע קולטורעלע און פּאָליטי־שע באַוועגונג צווישן די יידישע פאָלקס־מאַסן אין שערפּץ. די יוגנט איז געווען אַדורכגע־דרונגען מיט סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע אידעאַלן.

עס איז געפירט געוואָרן אַ קאַמף קעגן דעם נאַציאָנאַליסטישן פּוילישן אַנטיסעמיטיזם און שאָוויניזם.

דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה און דאָס אַריינמאַרשירן פון די דייטשע נאַצי־מחבלים האָבן ביי דער מיטהילף פון די אָרטיקע אַנטיסעמיטישע פּאָליאַקן געמאַכט אַ סוף פון דעם ברויזנדיקן יידישן לעבן.

חיים יורקעוויטש, סאַנטאָס, בראַזיליע

„סקיף" — סאָציאַליסטישע קינדער־פאַרבאַנד

„סקיף" — דער סאָציאַליסטישער קינדער־פאַרבאַנד ביי דער בונדישער אָרגאַניזאַציע אין שערפּץ, האָט געפירט אַ שיינע קולטור־אַרבעט, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין די עפנט־לעכע אימפּרעזעס אין שטאָטישן טעאַטער. דאָס געזאַנג פון אַרבעטער־ און פאָלקס־לידער, דער אַרויפמאַרש אויף דער בינע, דאָס דרייסטע דעקלאַמירן און אויספירן פאַרשידענע איינ־אַקטערס — האָט אַרויסגערופן אַלעמענס באַ־וווּנדערונג.

איינמאָל, נאָך אַ פאָרשטעלונג פון „סקיף" אין שטאָטישן טעאַטער איז צו מיר צוגעקומען יצחק רייכבאַט, אַ ציוניסט, און געזאָגט: „עס איז צו באַוווּנדערן די האַלטונג אויף דער בינע און דאָס שפּילן פון די דאָזיקע קינדערלעך פון אָרעמע היימען. עס איז באמת אַ נחת צו זען די קינדערלעך שפּילן".

די קינדער זענען אויך געווען די ערשטע און פּינקטלעכסטע ביים אויספירן אַלע געזעל־שאַפטלעכע אַרבעטן — די ערשטע אין קלוב, אין ביבליאָטעק און אויפן קרייז.

שמואל צינא, רחובות

די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה"

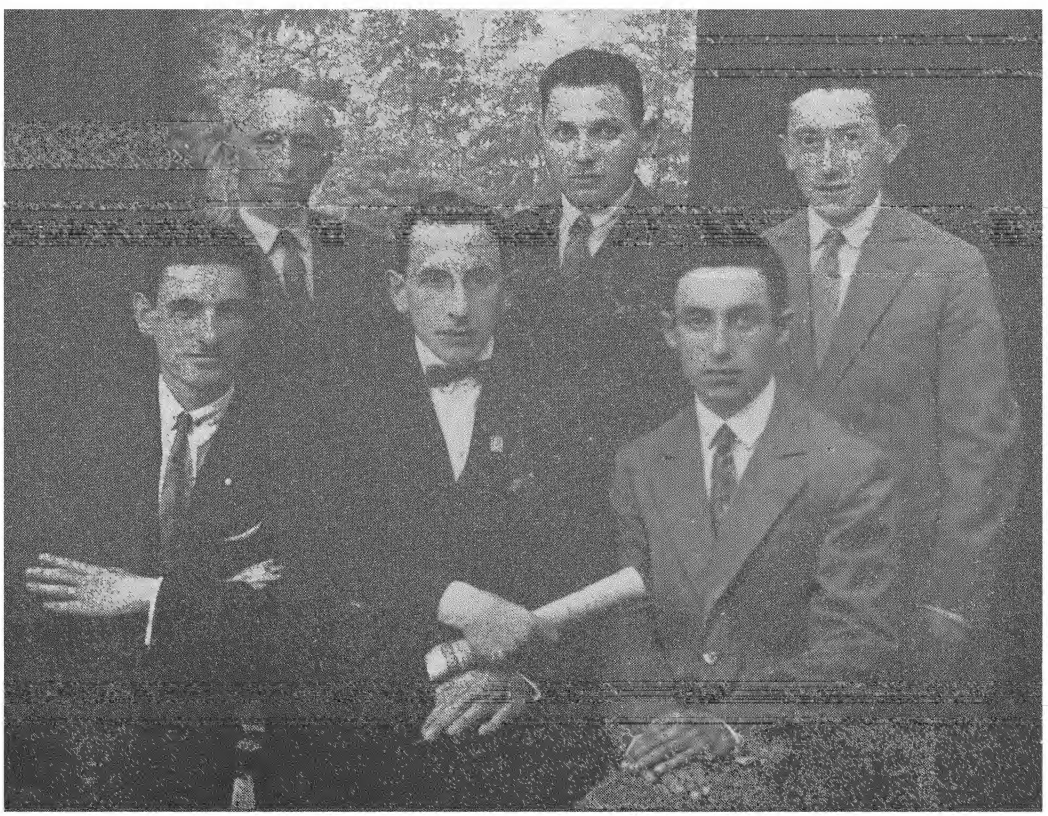
פון די פריע יוגנט־יאָרן געדענק איך, ווען אין אונזער שטעטל שערפּץ, איז געווען די איינציקע באַוועגונג די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, געגרינדעט דורך: אברהם פריד, ישעיהו פרידמאַן, צבי מאַלאָווענטשיק און אַנ־דערע, וועלכע האָבן אין דער ציוניסטישער באַ־וועגונג געזען די איינציקע אידיי פון נאַציאָנאַ־לער אויפלעבונג.

ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט זיך אין די צוואַנציקער יאָרן געגרינדעט די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה", צו וועלכער איך האָב געהאָט דעם כבוד צו געהערן און צו באַ־קומען דאָרט די געהעריקע דערציאונג אין גייסט פון ציוניזם.

די טעטיקייט פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה" איז געפירט געוואָרן דורך די חב־רים: שמואל וולוקא, אפרים וולוקא און לייבל הארן, משה פּאָדסקאָטש, מרדכי רעשאטקא, בער טשארקא און יוסל פראשניצקי. שפּעטער זענען צוגעקומען די חברים דוד דאבראשקלאַנקא, משה סמאלינסקי, ברוך ליעלאנעק, אליעזר און יש־עיה קורטא, דבורה סקורניק, רחל לאה רעשאָט־קאַ, דבורה שפירא, אליעזר רעשאטקא, ישראל סאָסנאָווסקי, פסח סקורקא, מנחם פּאָדסקאטש,

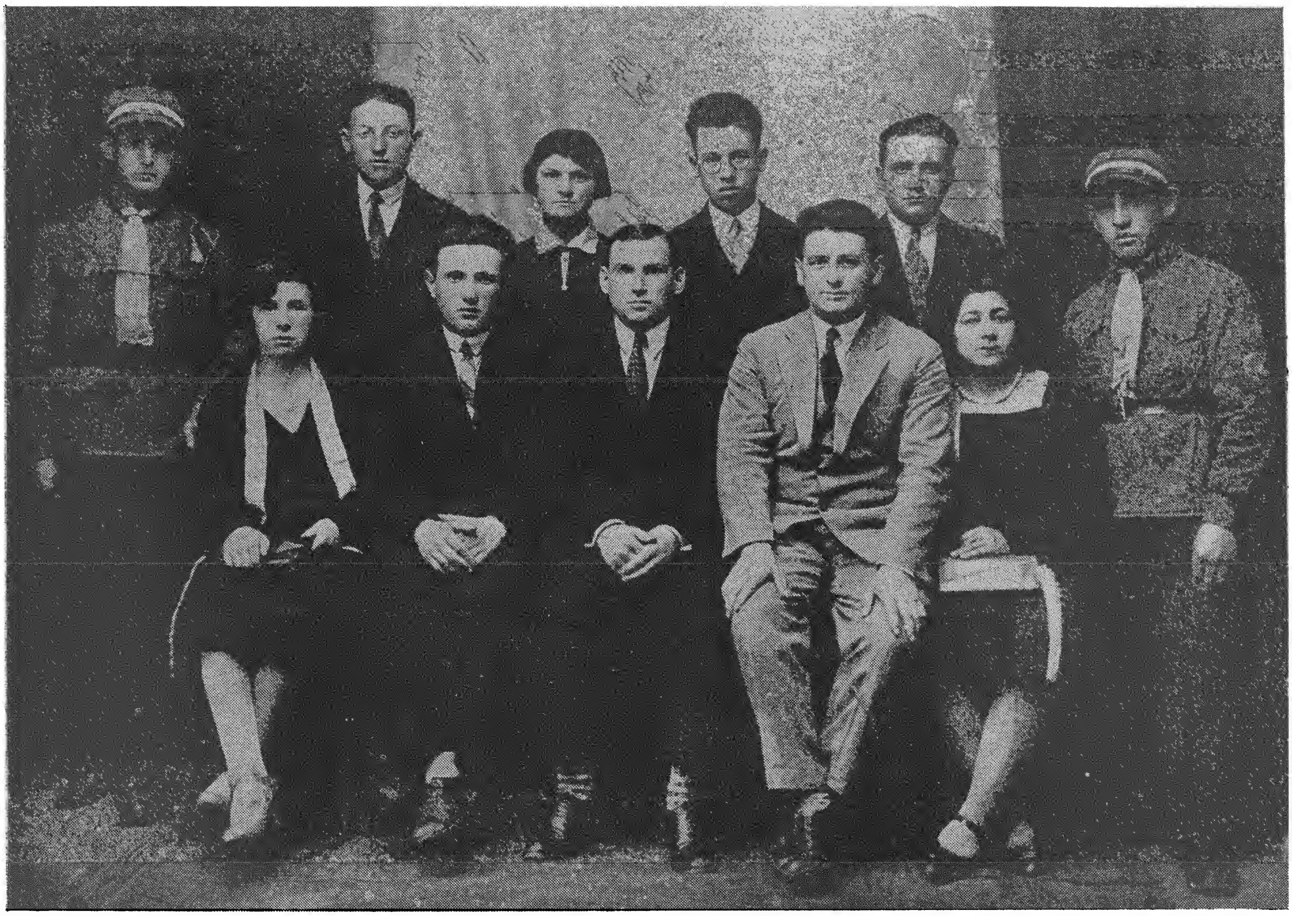

מימין לשמאל: יושבים: משה באֶלט, האֶניק גרפינקל, דוד מנימצובקה
עומדים: יוסף פוטולסקי, אליהו ז׳אֶלאֶנובסקי, יצחק ברגזון, מולה (שמואל) בלומן

ועד „אגודת־ציון" שרפץ בשנת תרפ״ז

מימין לשמאל יושבים: יצחק זילברברג (שמחוני), צבי מלובנצ׳יק, משה באֶלט
עומדים: פיבוש קאֶרש, נח לאֶסמן, ישראל׳יק סמולינסקי

ועד „הרצליה" בשרפץ תרפ"ט

מימין לשמאל: יושבים: יטה גראַפה, שמואל'יק ולוקה, מרדכי ז'אָשוטקה, בר צ'ארקה, שרה סקורקה

עומדים: שמואל צינה, זלמן נאז'אָמסקי, וולף בודה, האנה איברפלד, יצחק מיראנץ, אליעזר ז'אָשוטקה

לעליתו של אפרים יוסל ולוקה לארץ־ישראל
מימין לשמאל: שורה א׳: עזריאל שמפן, חיל׳יק (יחיאל) בכרך
שורה ב׳: אֵליה גרוסמן, יוסל פראשניצקי, משה פודסקויץ, אפרים יוסל ולוקה (תלמי), יוסל מיונצ׳ין

לעליתה של טובה לאֶנצ׳נר לארץ־ישראל, חשון תרפ״ו
מימין לשמאל: יושבות: חנה גוגגולה, ציךל צ׳ארקה, טובה לאֶנצ׳נר, אידל גורפינקל, פראדל סץ
עומדות: שרה גוטליבובסקי, ריזל סקורניק, בלומן, גולדה ולוקה, גוצ׳ה פלאטו, שרה דבורה סקורניק, פראדל גולדשטין

ועדה ־עירונית של קהק״ל בשרפץ תרפ״ו

מימין לשמאל: שורה ראשונה: בר צ׳אַרקה, מרדכי ז׳שוטקה, ישראל אושולק (יזרעאלי)
שורה שניה: יעקב שמעון רוזנפלד, יוסף אפלבוים, שמואליק ולוקה, ליב הורן, הרש קריסטל (אלגביש)
שורה שלישית: גרשון מינץ, נפתלי צ׳רנוצ׳פקה, מניה קוניץ, גוטקינד רוזינק, נוח לסמן

חנוך פאדסקאטש און צענדליקער חברות און חברים, וועלכע זענען געווען אַקטיוו און מיט איבערגעגעבנהייט און באַוווסטזיין אָנגעפירט די טעטיקייט, וועלכע איז זיי אָנפאַרטרויט געוואָרן.

די טעטיקייט פון „הרצליה" האָט זיך אויסגעדרוקט קודם כל אין דער ציוניסטישער דערציאונג, דורך לערנען אַלגעמיינע יידישע געשיכטע, געשיכטע פון ציוניזם, אָנהויבנדיק פון די ערשטע חובבי־ציון, ווי אויך נאָכפאָלגנדיק דעם גאנג פון די לויפנדע געשעענישן אין דער ציוניסטישער וועלט. מען האָט אויך געלערנט יידישע און העבראַישע ליטעראַטור, טיילווייז די וועלטלעכע קלאַסיקער.

ספעציעלע אַכט איז געלייגט געוואָרן אויף די אַרבעטן פאַר די ציוניסטישע פאָנדן, קק"ל און „קרן היסוד". די קרוין פון דער „הרצליה" אָרגאַניזאַציע איז געווען די ביבליאָטעק, וועלכע האָט געציילט מער ווי 2000 ביכער : יידישע, העבראַישע און פוילישע. זי איז געפירט געוואָרן פון אַ ספעציעלער קאָמיסיע, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע פון צייט צו צייט איינצוקויפן ניי־דערשינענע ביכער, שאַפן אַבאָנענטן און פירן די טאָג־טעגלעכע אַרבעט.

אויף די פאָרלעזונגען און רעפעראַטן, אויף וועלכע עס זענען אַרויסגעטרעטן די ברידער שמואליק און אפרים וולוקא, איז געקומען אַ גרויסער עולם. עס איז פאַר מיר געווען דאָס גרעסטע איבערלעבעניש אין יענער צייט צו זיין אויף אַ פאָרלעזונג פון די צוויי ברידער. אפרים וולוקא איז געווען דער ערשטער פון שערפץ וואָס איז געפאָרן לויט אַ סערטיפיקאַט און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. זיין אָרט האָט פאַרנומען לייבל האָרן, וועלכער האָט געשפרודלט מיט ידיש און וועלטלעך וויסן. באַזונדערס האָט ער גוט געקענט די געשיכטע פון ציוניזם. רעפעראַטן פון מרדכי רעשאַטקא אויף פאָליטישע טעמעס און בער טשארקא זענען פאָרגעקומען יעדן פרייטיק־צו־נאַכט און אויך שבת בייטאָג.

עס זענען פאָרגעקומען ליטעראַרישע אָוונטן און „קעסטל־אָוונטן" אויף וועלכע עס זענען באַהאַנדלט געוואָרן אַקטועלע פראַגן און געפירט געוואָרן דיסקוסיעס. די „לעבעדיקע צייטונג", ווּ אונזערע חברים האָבן געהאַט די מעגלעכקייט אויסצודריקן זייערע פעאיקייטן אין שרייבן אַרטיקלען און פעליעטאָנען, איז געווען זייער פאָפולער, און האָט אַרויסגערופן גרויס פאַראינטערעסירונג. זלמן נארזעמסקי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע סאַטירישע פעליעטאָנען.

מיר האָבן אויך אַדורכגעפירט פון צייט צו צייט „ליטעראַרישע משפטים" וועלכע האָבן געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג. עס איז געוואַקסן דער באַוווסטזיין ביי דער יוגנט, די צייט האָט געטאָן אירס. עס איז געווען דער דרוק סיי פון רעכטס און סיי פון לינקס און די „הרצליה"־באַוועגונג האָט זיך געשפאָלטן אויף צוויי טיילן : „השומר הלאומי" פון איין זייט מיט די ח"ח דוד דאָבראַשקלאַנקא, משה סמאלינסקי און פון דער אַנדערער זייט „השומר הצעיר" מיט די ח"ח ברוך ליעלאנעק, חנוך פאדסקאטש און אנדערע.

די זכרונות פון מיינע יוגנט־יאָרן, ווען איך האָב זיך באַטייליקט אין דער „הרצליה"־באַוועגונג אין אונזער שטאָט וועלן מיך אויף אייביק באַגלייטן. מיר לעבן־געבליבענע חברים אין ישראל. ווי אויך אין די תפוצות דאַרפן אייביק טראָגן אין אונזערע הערצער דעם הייליקן אָנדענק פון יענע חברים־אידעאַליסטן, וואָס האָבן אין אונז איינגעפלאַנצט דעם ציון־אידעאַל און לײדער אַליין נישט זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג פון זייערע הייליקע שטרעבונגען. זיי געהערן צו די זעקס מיליאָן קדושים, וואָס זענען פאַרפייניקט געוואָרן דורך די דייטשן.

מרדכי רעשאַטקאַ

געשטאַלטן פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה"

אין דעם הויף פון מלך צינא, אין דעם ווינקל פון אַלטן מאַרק אין די פּאַרא־גאַס, האָט זיך געפונען דער לאָקאַל פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה". דער גרעסטער טייל פון יענער יוגנט איז מער נישטאָ. זיי זענען אומגעקומען אויף אַ אכזריותדיקן אופן, דורך די מערדערישע הענט פון די דייטשע רוצחים... בלויז יחידים פון יענער מחנה איז געבליבן לעבן.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערמאָנען אין אונזער יזכור־בוך איניקע פון די יוגנטלעכע, וועלכע זענען געווען די פירער פון דער אָרגאַניזאַציע.

לייבל האָרן

ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1905 און באַלד געבליבן אַ יתום. זיין פאָטער איז געשטאָרבן, און ער איז אויסגעוואַקסן אונטער דער אויפזיכט פון זיין מוטער פעסע. געוווינט האָבן זיי אין אַ קעלער־שטוב, אין וועלכן עס האָט געהערשט דחקות און דלות. ביי אַזעלכע באַדינגונגען איז לייבל אויפגעוואַקסן פיזיש שוואַך, מיט זייער אַ קורצער ראיה, דערפאַר איז ער אָבער געווען גייסטיק שטאַרק.

נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט לערנען אין חדר, האָט ער פאַרגעזעצט זיין לערנען אין בית־המדרש. צוזאַמען מיט דער גמרא האָט ער אויך געלערנט „ספרים חיצונים" און זיך פאַרטיפט אין דעם תוכן פון ציוניזם. ער האָט זיך געפונען זיין וועג צו דער שערפּצער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, און ער איז געוואָרן איינער פון אירע פירער און רעדנער. אָבער זיין האַלטונג איז געווען נישט ווי אַ פירער — נאָר ווי אַ חבר, ווי אַ קינד פון פאָלק.

נאָך דער חתונה מיט זיין אויסדערווילטער, טובה קאַפּלאַוויטש, האָט ער געפּרוווט איינאָרדנען זיין פאַמיליע לעבן אין שערפּץ, אָבער אָן הצלחה. ער האָט נישט געהאַט קיין מזל און צוזאַמען מיט פרוי און קינד אויסגעוואַנדערט קיין פּאַריז. אָבער דער ענין פרנסה איז אים אויך דאָרט נישט לייכט אָנגעקומען.

אַזוי האָבן זיי געלעבט אין פּאַריז, ביז פראַנקרייך איז געוואָרן אָקופּירט פון די דייטשן. אַלס פּויילישער ייד איז לייבל געוואָרן פאַרשיקט אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער, וווּ ער האָט זיך געפונען 9 חדשים צייט — און דורך עפּעס אַ צופאַל געוואָרן באַפרייט.

איינמאָל ביינאַכט, ווען די דייטשן זענען געקומען אַרעסטירן זיין שוואַנגערע פרוי, האָט ער דערקלערט, אַז ער וועט גיין אויפן אָרט פון זיין פרוי. די געשטאַפּאָ־לייט האָבן אויף דעם פאַרשלאַג מסכים געווען און מיטגענומען לייבלען מיט זיך...

מער האָט מען פון לייבל האָרן נישט געהערט... מיר, זיינע חברים ווי אויך זיינע קרובים וועלן אים שטענדיק געדענקען.

בער טשאַרקאַ

אַלס קליין יינגל איז ער געקומען קיין שערפּץ פון דעם דאָרף, וווּ זיינע עלטערן האָבן געוווינט, כדי צו גיין אין אַ שערפּצער חדר און לערנען תורה. נאָכן ענדיקן דאָס חדר האָט ער געלערנט אין בית־המדרש. אָבער דער עול פרנסה האָט אים צו לאַנג דאָרטן נישט געלאָזן. ער האָט געמוזט ווערן אַ „סוחר", כדי צו העלפן שפּייזן די משפּחה, וועלכע האָט זיך דאַן שוין געפונען אין שטאָט.

דער מסחר איז באַשטאַנען פון גאַסן־האַנדל און ער איז אויך געפאָרן אויף ירידים. זיין גייסטיק לעבן איז געקומען צום אויסדרוק אין „הרצליה" וווּ ער איז געוואָרן איינער פון די לערער און פירער. שפּעטער ווען ער איז עלטער

בעוואָרן, איז ער אַריין אין דער ציוניסטישער פּאַרטיי. געוואָרן אַ דאָזאַר אין דער יידישער קהילה און געהאָלפן אָרגאַניזירן די אַנשטאַלטן פון דער יידישער עדה. ווי אַ פאַרשטייער פון דער קהילה האָט ער זיך אויך דורך־געשריבן מיט דעם שערפּצער „רעליעף־קאָמיטעט" אין ניו־יאָרק און געשילדערט די שווערע איבער־לעבונגען פון די יידן אין פוילן אין די יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

בעת דער דייטשער יידן־אויסראָטונג, האָט ער געטיילט דעם זעלבן גורל, וואָס די גרעסטע צאָל שערפּצער יידן, צוזאַמען מיט זיין פרוי, שיה סקורקא, וועלכע איז אויך געווען געזעל־שאַפטלעך אַקטיוו — זענען זיי אַנטלאָפן אין דעם טייל פוילן, וואָס איז געוואָרן פאַרנומען דורך די סאָוויעטן. אָבער נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אָקופּירט אויך יענע געביטן, איז בער טשאַרקע מיט זיין פרוי דאָרט אומגעקומען.

משה און מנחם פאַדסקאַטש

זיי זענען געווען די צוויי יינגסטע זין פון דער פאַרמעגלעכער משפּחה פאַדסקאַטש. משה עטלעכע יאָר עלטער פון מנחם׳ען. פון זייער רייכער היים זענען זיי געקומען אין דער „הרצ־ליה", ווייל פאַר אַ נאָמינאַל געשטימטן בחור אָדער מיידל איז קיין אַנדער אָרט אין שערפּץ נישט געווען ווו אויסצולעבן זיך געזעלשאַפט־לעך. ווי קינדער פון אַ רייכער היים האָבן זיי באַקומען אַ געהעריקע בילדונג און דערציאונג. זיי זענען געקומען צו די יוגנטלעכע אין שערפּץ, כדי זיך צו טיילן מיט זיי, מיט זייער בילדונג און וויסן. די יוגנט האָט דאָס אָפּגעשאַצט און זיי אָפּגעצאָלט מיט חברישקייט און ליבשאַפט.

די צוויי ברידער פאַדסקאַטש זענען אומ־געקומען צוזאַמען מיט דעם רוב שערפּצער יידן.

עס זענען געווען נאָך יוגנטלעכע וועלכע האָבן מיט האַרץ און נשמה געדינט דער „הרצ־ליה" און דער אָרגאַניזאַציע.

זאָלן מיינע שורות זיין דער יזכור פאַר זייערע יונג פאַרשניטענע לעבנס.

חנוך (פודסקוץ) נחשון

„השומר־הצעיר" בשרפץ

תנועה זו קמה בעיירה שלנו בשנת 1928 והקיפה כמאתיים נערים ונערות מכל הגילים.

יום אחד בא אורח ממלווה — עיר סמוכה אלינו, — חבר הנהגת הגליל של „השומר־הצעיר" במחוז הזה, זאב יוניש (כיום מנהל מחל־קת הילדים בבית־חולים ביילינסון). לאסיפה באו כמה מאות איש והוא התחיל ללמד אותם לשיר שיר ישראלי־חלוצי ובזאת כבש את לב כולם. אחרי האסיפה יצאו כולם לרחוב ושרו השיר הידוע „יפים הלילות בארץ כנען"...

היו בעיר כבר אז ארגונים פוליטיים ומקצו־עיים, בהם היו נאומים, אסיפות ויכוחים. אולם „השומר־הצעיר" בעיירה שלנו, כמו בכל פולין בתקופה ההיא, נתן לנוער תוכן אישי מוגדר, תפקיד הגשמה וכוננות לעליה.

השליח נסע — ולמחרת צריך היה להתחיל בפעולה, באסיפות, בתרגילי סדר, בטיולים וכו׳. קל להגיד עכשיו — כאן בארץ — לעשות תר־גילי־סדר, לשבת עם נוער, להרביץ תורה ללמוד לשיר וכו׳. אולם אז צריך היה ללמוד את התורה הזו — תוך מעשה יום־יומי. „הפעו־לה" הראשונה נקבעה לקבוצת־צעירים אחת והוטל על ישעיהו קורטה (מת בצרפת בראשית מלחמת העולם השנייה) ועל כותב־זכרונות אלה — לבצע את התפקיד. הפגישה או ה„פעו־לה" (כפי שנקראת פגישה זו עד היום) — נק־

בעה לשעה 7 בבוקר. היתה זו תקופת־החופש מלימודים וכולם התייצבו — עד אחד.

אחר כך החלו גיוסים לפעולה בשלוש שכבות: „כפירים" — לצעירים בני 10—12, השכבה הבינונית — שאת שמה כבר קשה לזכור ושכבת הקשישים. החל מגיל 16—18. השכבה המבוגרת צריכה היתה כמובן לצאת לקבוץ־הכשרה ואחר כך גם לעלות לארץ. לא עבר זמן רב ועסקנים שונים, שלא ראו בעיין יפה צמיחת תנועה חדשה בכות ובהיקף לפי המושגים של העיירה — החלו לחתור נגד הקן — והביאו לפילוג.

חלק אחד עם משה סמולנסקי עזב את „השומר־הצעיר" כדי להקים את „השומר־הלאומי". אחר כך התברר, שהפילוג לא רק שלא החליש את השומר־הצעיר מבחינה מספרית, אלא שבמקום תנועה אחת בת 150—200 צעירים, קמו שתי תנועות בנות 100—150 כל אחת לפחות.

כמובן, שקודם כל הוכרז „חרם" על כל מגע עם „הבוגדים" ובמשך שנים נמנעו אנשי „השומר־הצעיר" ו„השומר־הלאומי", לא רק מלבוא במגע כל שהוא, אלא אפילו להגיד שלום זה לזה. כעבור שנים אחדות נמאס ה„ברוגז" הזה והוא הפסק מאליו.

„השומר־הצעיר" בשרפץ הצטיין בפעילות היום־יומית השקטה והרצינית. עשרות בחורים ובחורות ישבו ולמדו עברית בשעורים, השתתפו בשיחות 3 פעמים בשבוע. הרבה טיולים נערכו ע"י הקבוצות. ופעם בשנה — יצאו, עשרות צעירים, להשתתף ב„מושבות־הקיץ" שערכה הנהגת „הגליל". מושבה כזו נערכה בלב יערות פולין וכפריה. בכל קיץ יצאו הסניפים השונים שבגליל לפגישה משותפת. שם נערכו שיחות, משפטים, הרצאות וטיולים בהשתתפות שליחים מארץ־ישראל.

במושבה כזו נבחרו ועדי־פעולה לשטחים שונים ו„מערכת־העתון", שמקום־מושבה היה דוקא על עץ גבוה וכל חבר־מערכת צריך היה להוכיח, שהוא מוכשר לתפקיד הרם של עורך יושב על עץ.

ישיבות אלה של המערכת על העצים נחרתו, כמדומני יפה יפה בזכרונם של אלה שישבו על העצים ובנו בעיות רציניות. ואל לשכוח, שהיתה זו תקופת־ויכוחים סוערת על עתיד שכבת הקשישים — בני 18 ומעלה. ב„השומר־הצעיר" היו כ־3—4 אלפים קשישים, שנוספו כל שנה ושנה, ואילו הסרטיפיקטים שעמדו לרשות התנועה היו מעטים, — כחמש מאות בסך־הכל. איך, איפוא, אפשר להחזיק צעירים כשאין סיכוי־העליה קרוב?

היתה זו בעייה קשה ורצינית של אלפי צעירים, שחונכו לקראת העלייה ושללו באופן מוחלט ובכל תום הלב והנעורים — בהמשך החיים בגולה. ואם אין כל סיכוי לרובם לעלייה — מה לעשות?

היה על כך גם ויכוח אידיאולוגי. זה היה ויכוח בין יהודה גוטהלף — חבר מערכת „דבר" כיום לבין חברו מרדכי אורן אסיר־פראג הידוע, יהודה ג. — דגל בערכי הדימוקרטיה. מ. אורן דגל באוריינטציה של המהפכה הרוסית וערכיה.

לתוך ויכוח זה נקלעה התנועה כולה והשפעתו של ויכוח זה חזקה היתה גם בקן של התנועה בשרפץ, שהצטיין מבחינה רעיונית. מי שלא ראה בתקופה זו את הנוער, המתהלך בעיירות ללא כל תקווה ועתיד, ללא כל סיכוי לעלות, פרט למעטים — לא יוכל להבין את הויכוח הזה. הנוער בתנועת ה„שומר־הצעיר" התחנך לחלוציות, לחיי קיבוץ, להגשמה עצמית ולסוציאליזם. ואילו לרובם המכריע של הצעירים לא ניתנה תשובה ברורה ביחס לעתידם הם. לא ייפלא, איפוא, שבשנת 1931—1932 עזבה — בעקבות העזיבות בתנועה הפולנית בכלל — גם בקן „השומר־הצעיר" בשרפץ — קבוצת מדריכים עם זליג ליכט, לייב מיונצשין וכו'.

עדיין עומדת לפני התמונה של הערב הדרמטי — עת סודר משפט על „האורגים" של האופטמן. התקיים משפט שהוכן במשך חדשים על תקופת המעבר ממשק קפיטאליסטי מבוסס על מנופקטורה, למיכון תעשייתי ממוכן — שדחף

פועלים החוצה לרעב ממש; ואז היו באירופה המערבית התפרצויות־פועלים ושבירת מכונות. במשפט שסודר צריך היה להופיע קטיגור וסני־גור כמו בכל משפט ספרותי. אולם בערב זה מסיים הקטיגור את נאומו בקריאה נרגשת — הקוראת לצעירים לעזוב את הציונות ולהצטרף לתנועה הלוחמת לעולם חדש — התנועה הקו־מוניסטית. יש לציין, שמספר היוצאים לא היה גדול, אולם בין היוצאים היו בחורים רציניים, אשר חבקו זרועות עולם ומלואו. חלק מן העוז־בים נמצא כיום בארצות־הברית, עוסק ב„ביזנס"... שכחו את כל האידיאלים — — רובו המכריע של הקן — נשאר נאמן לציונות והמשיך בפ־עולה.

בתקופה זו בא לקן מורה שני לעברית ואז בוצע מפעל, שרק בודדים מבין קני „השומר־הצעיר" בפולין העיזו לבצעו — והוא מושבת־חורף באחוזתו של לאבאָנדזש. עשרות צעירים וצעירות יצאו למשך שבוע ימים לקיטנת־חורף. בתכנית היו טיולים, ספורט, שיחות, חגיגות וכו׳. וייזכר כאן מקרה מיוחד במינו. אחד הצעירים — אבא עיכב בעדו בגלל העונה הבוערת בחייטות, הבחור לא היסס ללכת 20 קילומטר ברגל, ובחורף קשה כדי להגיע למוש־בה, וכמובן בלי רשותו של אבא.

עם עליית חלק מן המדריכים לארץ, ועם החמרת האווירה הפוליטית העויינת ליהודים בהשפעת הארס האנטישמי שהופץ ע"י התעמו־לה הנאצית בפולין — ירדה אוירה של דכאון, ביחוד ששערי־העליה לארץ נסגרו.

תקופת הבריחה

עם פרוץ המלחמה העולמית בשנת 1939 ברחו רבים מהנוער. חלק מאנשי „השומר־הצעיר" ברח לברית־המועצות.

כיום ידוע שרק חלק מאנשי „השומר־הצעיר" נשאר בחיים. לייב מיונצשין — מת ערב המלחמה העולמית — מיתה טבעית. זליג ליכט, פייבוש ווילק ואשתו ידושה־יוכבד נעלמו ברחבי ברית המועצות, אולם חלק מן הצעירים החזיק מעמד ונשאר בחיים. ישעיהו לילונק — חזר עם הצבא הפולני העממי לפולין וכיום הוא בארצות הברית. האחים דיאגענעס — אחד נמצא בשוודיה והאח השני נמצא בארצות הברית.

רבים מה„שומר־הצעיר" נמצאים עתה בארץ: טובה שורץ, אסתר ומרים פודסקוץ׳, פריידה מלווה, שלמה צ׳רקה (בקבוץ דן), רבקה ופייגה מיונטשין ורבים אחרים.

אולם רבים מן הצעירים והצעירות, שיחד אתנו חלמו במשך שנים על חיי חופש בארץ־מולדת, לא זכו להגיע אלינו.

כל אלה שחייו את התקופה הזו של חיי תנועת נוער ב„השומר־הצעיר" בשרפץ יזכרו אותה כתקופה סוערת של חלומות, חוויות, תקוות אישיות על חיים אחרים, חיי חופש ואושר במולדת.

משה סמולינסקי

מחיי „הנוער־הציוני"

היה זה בסוף שנות העשרים. החיים הציבו־ריים והציוניים בעיר, שידעו פעם גלים סוערים של עליות וירידות, זרמו להם לאט, כאלו בצדי דרכים. דומה כאלו מצבה הגיאוגרפי, — בקעה סביב גבעות לה, החל להשפיע גם על אופי תושביה. בשקט, ללא זעזועים מיוחדים, התנהלה הפעולה הציונית. הד הנעשה בעולם הגדול עובר עליה מבלי להשאיר עקבות; והנוער שבה, חי לו בתוך עולם של תמימות ואמונה, בקבלו את השראתו מתוכו הוא ובהשקיעו את מרצו בכלים, שיצר וטיפח בתמימות זו.

פרק חשוב בחיי העיר יש לזקוף לבית־ספרו

של מרדכי הרש מינץ. ה„חדר מתוקן" שלו, הקים דור שלם של דוברי עברית „חובבי השפה והתרבות העברית", שהיו גם נושאי הציונות ומפעליה בעיר, דבריה ועסקניה בכל שטחי החיים הציבוריים. החל מישעיהו פרידמן ז"ל, שמואל וולוקה ז"ל, צבי מלובנצ'יק ורבים אחרים. וכאשר אחרי מלחמת־העולם הראשונה, עקרו המורה מינץ לארצות־הברית, נוצר חלל ריק, שנתמלא רק אחרי שנים עם הקמת בי"ס „תרבות".

וכוגרי וחניכי בית־ספרו של מינץ היו אלה שיצקו גם דפוסים ארגוניים לכל חיי הנוער הציוני בעיר. כדאי להזכיר את הסתדרות הנוער „הרצליה", שהתקימה בשנות העשרים, מסגרת ארגונית שברוב שנותיה התקימה כיצירה שרפצאית עצמאית, ללא הדרכה, כמעט, ללא כל קשר עם איזה שהוא מרכז. בכוחות עצמאיים, ריכזה סביבה את טובי הנוער בעיר ויחד עם „הביבליאטעק" התנהלה פעולה תרבותית חינוכית למופת. ברצוני בזה להזכיר רק כמה מהשמות העולים בזכרוני של החברים שפעלו והפעילו גם אחרים ויצרו את האוירה הציונית בין הנוער, כמו: שמואל ולוקה ומשה פודסקוק, לייבל הורן וכר צ'רקה ויבדלו לחיים ארוכים, מרדכי רשוטקה, לאצ'ה ליבסון ואפרים יוסף וולוקה־תלמי ועוד רבים אחרים. היתה זו תקופת זוהר של נוער, הפועל בעצמו תוך אמונה פנימית ותום־נעורים.

החיים פעלו את שלהם. גדל דור של ילידי וחניכי מלחמת־העולם הראשונה ולאחריה. האוירה בבית נעשתה להם צרה, כמעט ללא נשוא. תלושים, ללא ערכים וללא עתיד, מבלי שיוכלו להכות שרשים במקום. אז נראו הניצנים הראשונים של עלית בודדים לארץ־ישראל, ללא מסגרת ארגונית חלוצית. אחרים היגרו לארצות מעבר לים. הנוער ביקש תשובה לעצמו ולאחרים. בהשפעת הסביבה ובדחיפת האקספנסיה של תנועת־הנוער החלוציות, שהגיעה גם לשרפץ, הוקם בשנת 1928 קן „השומר־הצעיר", אולם רוב מיסדיו לא יכלו בתמימותם הציונית להשלים עם תורתה. הם עזבוה ויסדו את קן „השומר־הלאומי" ואחרי זה „הנוער־הציוני", בזה הוקם הארגון הגדול של הנוער במקום, שהקיף בתקופות שונות מאות בני נוער מכל החוגים, נוער לומד ועובד, בני שכבות אמידות וילדי עוני. נוצרה מסגרת חנוכית חלוצית, שחנכה לציונות ולהגשמה ויחד עם זה נתנה פורקן לכוחות־הנוער הרדומים, שתססו ועלו. הנוער יישר את גוו. נוצרה הפינה הציונית, ששמשה לרבים מהם כתחליף לבית; מקום שעיקר חייו התרכזו בו וסביבו, שתכנם היו האסיפה והמיפגש בקן, השיר והריקוד הארץ־ישראלי.

הקן נחלק לשכבות ובתוכן — גדודים וקבוצות עם חבר ראשי קבוצות ומדריכים אשר שקדו על חינוך הנוער ויחד עם זה על הרחבת ידיעותיהם הם. נזכר אני באסיפות הקבועות של המדריכים, בויכוחים המתמידים על בעיות עולם ומלואו, יהדות וציונות, חברה ומדיניות וכו'. שהועברו אחר כך לדיונים ברחבי הקן. הנוער הועמד לרשות כל פעולה ציונית ובראש וראשונה — הפעולה למען קק"ל, שהיה בה הרבה מהיסוד החינוכי. המפעלים המסורתיים של כל חג ושמחה וביחוד החדרת „הקופסה הכחולה" לכל בית, ומפעל־ההרקה מדי חודש בחדשו, היה בהם מהשילוב ובמדה ידועה גם מהזדהות הנוער היהודי בעיירה הקטנה עם מעשי יום יום בארץ.

חברי הקן לא שקטו על שמריהם. הם שאפו להרחבת האפקים והעמקת ידיעותיהם. לשם כך השתתפו באופן פעיל „במושבות־הקיץ", שאורגנו על ידם ביחד עם קנים אחרים בסביבה וגם במושבות־מנהלים מרכזיות של התנועה, אשר שימשו למרכזי לימוד וחופש גם יחד. בחיק הטבע, בטיולים ובסיורים, נתן הצעיר חופש לכוחות הגנוזים בו, לחינוך האופי וליזמה עצמית.

ראשי הקן חרגו ממסגרתם הצרה המקומית והשתתפו באופן פעיל בארגון התנועה בגליל, בעיירות סביבם וגם עברו אחר כך לפעול בהנהגה הראשית בורשה. היה זה גרעין

חי ותוסס, שתבע מכל אחד את המקסימום, דרש מהיחיד, תוך התחרות הדדית להתקדם באופן מתמיד ולא לשקוט על שמריו!

עם ההתבגרות הגיע גם תור ההגשמה העצמית. ראשוני הקן החלו לצאת להכשרות ולעלות ארצה. באו חילופי־משמרות טבעיים. הקדר הראשון ברובו הגיע ארצה. ומתוך הנוער עצמו עלה דור חדש של מדריכים והשרשרת נמשכה הלאה, עד שיד אכזרית, גדעה את האילן המושרש של יהדות פולין. נעקר ונחרב בית־ישראל באירופה, ואתו יחד נעלם לנצח פאר הנוער היהודי, נפסקה שירתו. ורק אודים מוצלים מאש הגיעו אלינו לאחר יסורי גיהינום עם תום מלחמת־העולם השניה.

היתה לי האפשרות להיפגש עם שרידים אלה, בתקופת שליחותי בגרמניה בשנים 46—1947; ביניהם נמצאו גם בודדים מהתנועה שנשארה לפליטה. לא פעם שאלתי את עצמי: האם עלי לנסוע לשם, לבקר בעיירה זו שלנו, בה חייתי, פעלתי ובליתי את שנות הנעורים היפות ביותר, בה השארתי את כל הקרוב והיקר לי? — אולם ידעתי כי אין לי לאן לבוא. כי איש אינו מחכה לי שם. כי מה שהיה, איננו עוד ולא יהיה. ומה לי כי אבוא לשוטט ברחובות זרים ועוינים? אחפש לריק! רק צללים ילווני. לא אמצא עוד בית אבא ואמא ולא אותם ילדי ישראל החמודים, שעזבתי תוך דמעות ותקווה לראותם שוב, ולא את אחי שלמה, שהתדפק על שערי הארץ ולא זכה; ואף לא קבר, שאוכל להזיל דמעה עליו. נשארתי עם הזכרונות וההדים מימים עברו, שצלילם ילווני תמיד, צליל של נוער חי, המחפש דרכו, מלא תקוות שנגוזו ולא ישובו עוד לעולם.

יהי זכרם ברוך.

יוסף אפלבוים

„החלוץ־המזרחי" בשרפץ

ב"ה

בתחלת העליה הרביעית, כאשר נוסדו בפולניה קבוצות־הכשרה במטרה להכשיר חלוצים לעליה לארץ, לא פיגרה גם עיירתנו שרפץ. ביוזמת החברים גוטקינד רוזינק, ברייניה נוימן ויוסף אפלבום נוסד ארגון „החלוץ־המזרחי" בשרפץ, במטרה להכשיר את חברינו לעליה, הכשרה גופנית ורוחנית.

מהחבר צבי קריסטל קבלנו חדר קטן ללא תשלום. רבים מבני הנוער נצטרפו לארגון. מסיבת אופיו הדתי של ארגוננו לא יכולנו לקבל כל אלה, שפנו בבקשות להתקבל כחברים. הפעילים בארגון היו, מלבד היוזמים, החברים זלמן לנצ'נר הי"ד ויבדל לחיים וולף בודה. סדרנו פעמיים בשבוע לימוד פרשת השבוע, שירה בציבור והרצאות. מלבד המרצים המקומיים כגון: יושב־ראש ה„מזרחי" ר' עזריאל פודסקוץ', דוד שרפהרץ וכדומה, הזמנו גם מרצים מהחוץ — את הרב שמואל חיים לנדוי ז"ל והרב הגר ז"ל. הפעולה המעשית הראשונה של הארגון היתה טיול לחוות־ההכשרה של „החלוץ המזרחי" בסקוצ'קובה.

סקוצ'קובה, היתה אחווה יהודית בדרך לעיר ראַצ'ונז', נסיעה של שעה משרפץ ברכבת הקטנה (הקוליקה).

בסקוצ'קובה זו היתה חוות־הכשרה מרכזית של „החלוץ־המזרחי". בחווה זו התקימו קורסים למדריכי הכשרה, כינוסים ופגישות שונות. החווה התנהלה על ידי אגרונום ידוע ומורה לחקלאות. בכל שלשה חדשים סיים מחזור של מדריכים, שיצאו להדריך בקבוצות הכשרה.

הטיול עשה רושם עז על המטיילים והכה

הד גדול בקרב הנוער השרפצאי. חברים וחב־רות לעשרות התחילו לזרום לארגון. החדר אצל קריסטל היה צר מהכיל את כולם, לכן פנינו להורי אחד החברים, קלמן קלמנוביץ, והוא השכיר לנו חדר גדול. שם הרחבנו את פעולותינו בפגישות יום יום, בשעורים, בהרצאות ובכל פעולה ציונית, כגון: מכירת השקל, עבודות קק״ל וקרן־היסוד, ונוסף לזאת — עבודה בשביל קרן „החלוץ־המזרחי״.

יסדנו גם קבוצת־הכשרה חקלאית בת 5 חברים ו־4 חברות בכפר קובז׳יניק, אחוזה בדרך לריפין, שהיתה שייכת לתושב־עירנו ר׳ מנדל לנצ׳נר. ר׳ מנדל לנצ׳נר, יהודי חסיד תמים, אשר ישב רוב זמנו ולמד תורה, היו לו ששה בנים ובת אחת. שניים מהבנים והבת עלו ארצה. אשתו ניהלה חנות גדולה לצרכי ברזל וכמה מהבנים ניהלו את האחוזה בקובזיניץ׳. אחד הבנים, זלמן, היה חבר פעיל בארגוננו ואף הצטרף לקבוצה. זו היתה קבוצת־ההכשרה הראשונה בסביבתנו, ורוב חבריה זכו לעלות ארצה.

מלבד פעולות־ההכשרה לקחו החברים חלק פעיל בגדוד למען הקרן־הקימת לישראל. ביוזמת הרב הגר ז״ל, שליח הקק״ל, ובעזרת פעילי אגו־דות הציונים בעירנו התארגן גדוד אל־מפלגתי למען הקק״ל, בו השתתף הנוער מכל הארגונים בעירנו, צעירי־ציון, אגודת ציון והחלוץ־המזרחי. תפקיד הארגון היה הרקת קופסאות קק״ל, איסוף כספים בשמחות, בבתי־כנסיות, במסיבות, על־ידי סרט ברחוב ובמכירת בולים.

פעם החלטנו על יום עבודה למען הקק״ל. זה היה לפני פסח, בזמן אפית המצות.

כידוע, אפית מצות בעיירות הקטנות בפולין היתה פרימיטיבית מאד. המצות נעשו רק בידים. הנשים רידדו את הבצק בידים. עבודה זו נעש־תה בידי גויות מהסביבה. באנו לידי הסכם עם האופה יבלונסקי מהשוק הישן, שביום הראשון בשבוע, בזמן שאין הגויות באות לעבודה, לא יפסיק את העבודה, אלא חברים וחברות מהגדוד למען הקק״ל יעבדו בזה והתשלום יהיה קודש לקק״ל. גם בסבלות עבדו חברים וחברות והם היו מעבירים את המצות לבתי היהודים. ההכנ־סה ממפעל זה היתה יפה מאוד.

ז. אפלבוים

התנועה הריביזיוניסטית בשרפץ

התנועה הריביזיוניסטית חדרה לשרפץ מאוחר יחסית, בעת שחלק הארי של הנוער כבר היה מאורגן בתנועות אחרות, שקמו שנים מספר לפני כן. מארגני התנועה ידעו כי צפויים להם קשיים אובייקטיביים להקמת תנועה חזקה בעיר.

אני הצטרפתי לבית״ר בהיותי בלודז׳ בשנת 1928—1929.

בבית אמי נ״ע בשרפץ בדקתי את האפ־שרויות לארגון סניף בית״ר. לאחר בירורים ושיחות עם כמה חברים הוחלט לקרוא לאספת יסוד בחג השבועות בשנת 1931. באסיפת היסוד השתתפו כמנין צעירים וכמפקד נתמנה שמואל אלגביש, כחברי המפקדה — גינה ניימן וחיים לנצ׳נר.

אסיפת־היסוד נתקיימה ב„דולינקי״, בעמק הירוק והנחמד, גאוות העיר, ליד נחל־המים הזורם לאטו תחת קרני השמש של סוף האביב. רוח קלילה ליטפה את הגוף ואילו בתוך הלב פנימה בער הרצון לפעול למען גאולת העם, שחי ללא תקווה לעתיד יותר טוב. הנאספים ישבו בחצי גורן והוסבר להם מה בית״ר דור־שת מחבריו. רובם ידעו בדיוק לקראת מה הם הולכים, הם ידעו על הצטרפותם לתנועה הלו־חמת קשה על קיומה גם בתוך התנועה הציונית. וההחלטה היתה נחושה אצל כולם להצטרף

לשכת הועד הציוני שרפץ

Organizacja Sionistyczna w Polsce Oddz. w Sierpcu

ועד ההסתדרות הציונית בשרפץ, 1934

מ׳ימין לשמאל: יושבים: איצ׳ה דוד שניצר, מירל לאה ויסרוזה (קונסקובולסקי), בר צ׳רקה, האנה איברפילד, וולף ב דה
עומדים: הרשל רוטנברג (חתנה של אסתר רחל שמפן), נפתלי צ׳רנוצ׳פקה, ראובן שמפן, דוד ברגזון, יעקב יוסף גרודקה

„השומר הצעיר" — „תל־חי" 1930

מימין לשמאל: שורה ראשונה יושבות: בתיה גרליץ, מרים פודסקוץ', טאָלה גרין
שורה שניה יושבים: טובה לאָלונק, פיבוש וילק, באלצ'ה שפירא, מינדל נימן, ליב מיונצ'ין, רבקה פלאטו, גוטקינד מלאוה
עומדים: זליג ליכט, דבורה מלאוה, שינה רבקה ולוקה, הנך פודסקוץ' (חנוך נחשון), יוכבד גורפינקל, מלכה צ'רנוצ'פקה, פנינה פיש, יעקב ריזנשטט (מוצאו מוארשה, מורה לעברית ב„שומר־הצעיר" בשרפץ), חנה (בתה של ה„שלישאַרקן")

מימין לשמאל: שורה ראשונה יושבות: טובה לאָלונק, טובה הורוביץ, באלצ'ה שפירא
שורה שניה יושבות: דבורה מלאוה, חנה (בתה של ה„שלישארקן"), רבקה פלאטו
עומדים: שינה רבקה ולוקה, פנינה פיש, יוכבד גורפינקל, בילוביץ, הנך פודסקוץ' (חנוך נחשון)

מימין לשמאל: שורה א׳ יושבות: אסתר פודסקוץ׳, וילק, האֶניה לידאק (ריפין), טובה שוארץ
שורה ב׳ יושבים: גורנה, פרידה מלאוה, אריה קאֶמפנר, מרים פודסקוץ׳ (מדריכת הפלוגה), יעקב הוטנק, לאה פלאכטה
עומדים: גוצ׳ה צינאַדאֶרקה, רבקה מיונצ׳ין, אליהו דיוגאֶנס, יסכה זאֶמלמן, וולף דיוגנס (שבדיה), קלרה גונגולה, רחל סקוביץ׳

„הנוער הציוני", גדוד „תל־חי", 1930

מימין לשמאל: שורה א׳ יושבים: רוזה פוקץ׳, ... לובינצקי, פרומס פאַפּיאֶרצ׳יק, האֶנה ברגזון, מאַטל לאֶלונק, רבקה פינברג, דינה לננטר
שורה ב׳: שרה דורפמן, פיגה סכירק, לא ידוע, מלכה פודסקוץ׳, האֶלה דוברושקלאַנקה, רחל פינברג, טובה ישעיביץ׳
שורה ג׳: לאה אטלס, שרה רוזן, שושנה קורטה, אברהם ברגזון, פלה לננטר, משה סמולינסקי ישעיהו קורטה

„הנוער הציוני", חבר המדריכים, 1931
מימין לשמאל: שורה א׳ יושבים: האָנה צ׳רקה, פלה לנגטר, צפורה סנדרוביץ׳, יעקב מאיר גרודקה
שורה ב׳ יושבים: יצחק הורוביץ, יוסף קורטה, אברהמ׳ל ברגזון, גרשון ברגזון, צינה
שורה ג׳ יושבים: גנאנצ׳ה נימן, ישעיהו קורטה, נפתלי צ׳רנוצ׳פקה, משה סמולינסקי, זלמן נז׳אֶמסקי
שורה ד׳ עומדים: יעקב מאיר פוקאָץ׳, שרה קליין, אליעזר דאֶשוטקה

„הנוער הציוני", פלוגת „בלפוריה", חוג הקשישים לעליתו של משה סמולינסקי, 1932
מימין לשמאל: שורה א׳ יושבים: יוסף קורטה, שרה קלין, משה סמולינסקי, פלה לננטר, יעקב מאיר פוקץ׳, שרה לאה (שרה׳צ׳ה) קרפה
שורה ב׳: פישל דוברושקלאַנקה, אברהם מאיר שולץ, צפורה סנדרוביץ׳, גרשון ברגזון, יעקב מאיר גרודקה, טובה סנדרוביץ׳
שורה ג׳: ויסקינד ריכהולץ, האָנה צ׳רקה, . . . רוזינק, . . . יוז׳ילבסקי, ראובן שמפן, יוסף דוד ישעיביץ׳

לתנועת בית״ר ולהקדיש לה את כל המרץ הדרוש לשגשוגה והתפתחותה בעיר. כשחזרנו העירה, בתום האסיפה, הלכו כבר יהודי העיירה, הכשרים והתמימים, לתפילת הערב של יום השני של החג. התפזרנו ברוח טובה ובבטחון, שאכן נוספה חוליה נאמנה לתנועה הציונית הממלכתית.

בעת שקם סניף בית״ר בשרפץ, כבר פעלו שתי הסתדרויות־נוער ציוניות אחרות — „השומר־הצעיר״ ו„השומר הלאומי״, שחלשו על רוב הנוער בעיר. שני המועדונים שלהם היו מסודרים והעבודה התנהלה בצורה מסודרת ואילו בית״ר היה נאלץ להתחיל הכול מבראשית. תחילה נערכו הפגישות בביתה של גינהניימן, אך במשך הזמן רכשה התנועה מועדון משלה ברחוב הורשאי, מול בית־הכנסת הגדול, בבית שוייצר. מספר החברים גדל בהתמדה, ובמרוצת הזמן קם גם גרעין של מבוגרים, כסניף של ברית הצה״ר. הפעיל בסניף זה היה מנחם פו־דסקוץ׳. בתקופה האחרונה לפני השואה היה פעיל בתנועה דנציגר.

שמואל יצחק אלגביש (קריסטל)

בית״ר בשרפץ

תנועת־הנוער הצעירה (מבחינת זמן הווס־דה) ביותר בשרפץ היתה: „ברית הנוער העברי על שם יוסף תרומפלדור״ — בית״ר. אנו אומ־רים „הצעירה״ — כי היא נוסדה בעירנו בשנת 1929 בחודש אלול תרפ״ט; לאחר שכבר היו קיימות בעירנו תנועות־נוער ציוניות אחרות.

תאריך הווסדה של בית״ר בשרפץ חל בשנה שנחרתה עמוק בהיסטוריה הציונית בכלל וב־קורות הישוב העברי בארץ ישראל — בפרט. היתה זאת שנת „מאורעות־תרפ״ט״.

לא קלה היתה דרכה של בית״ר בשרפץ. חבריה היו כולם חברי תנועת־נוער ציונית שהצטרפה לבית״ר. הם ראו את דרכם בציונות ובעם אחרת ממה שראו אחרים. וההסתדרות הציונית שמה מכשולים על דרך התפתחותה. למרות שחברי בית״ר, רובם ככולם, ציונים פעילים היו גם בספריה הציונית וגם בעבודת הקרן־הקימת־לישראל, גם בבית־הספר „תרבות״ וגם באגודת הספורט הציונית „מכבי״.

העזרה לבית״ר באה ממקום שלא פללנו. מ„ההתאחדות של בעלי־מלאכה והמסחר־הזעיר״. בלי כל תשלום — בהתחלה — מסרה לרשות בית״ר את מועדונה שנמצא ברחוב היהודים מול בית־הכנסת העירוני.

בהיכנס בית״ר למועדון קבוע, התחילה לפתח את פעולותיה. נוסף לפעולות המצומצמות המיוחדות לחבריה, פעלה בית״ר גם בהסברה ציבורית רחבה. כל ליל־שבת התקיימו במועדון הרצאות של חבריה על הנושאים האקטואליים של אותו שבוע. ולהרצאות אלה החלו לבוא התושבים היהודיים מכל החוגים והשכבות של היהדות בעיר. בית״ר התחילה לארגן גם אסי־פות פומביות בהשתתפותם של אישים מרכזיים מהתנועה והפעולות האלה היו לברכה וגרמו להתעוררות בצבור.

בית״ר גם אירגנה שעורי־ערב לעברית ללא תשלום. בית״ר השתתפה בפעולה הציונית הכללית ובשנים 1932—34 תפסה, באופן יחסי, את המקום הראשון בפעולות למען הקהק״ל (הדבר הופסק לאחר שהופסקה חלוקת הסרטי־פיקטים לעליה למען בית״ר ע״י הסוכנות היהו־דית).

וכך פעלה בית״ר בשרפץ עד שבא הכורת האכזר וגדע הכל...

מועטים הצליחו לעלות ארצה לפני שואת־החורבן; ומועטים מהם, אודים מוצלים מאש, זכו לעלות למדינת ישראל.

א. י. פנפיל

„אגודת־ישראל בשרפץ

דור דור ודורשיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ופלוגיו. ידועה המחלוקת הגדלה בין חסי־דים ומתנגדים, שהיתה נטושה במדינת פולין ורוסיה וגם עירנו שרפץ לא היתה יוצאת מן הכלל. בדורנו אנו, דעך הריב הזה והיינו עדים לתופעה של פילוג חדש, פילוג מפלגתי.

אפשר היה להבחין בהמשך של אותו הריב ההיסטורי. כי בניהם של המתנגדים נמשכו אל הציונות ובניהם של החסידים עברו לבתי החסידים של גור ואלכסנדר ושם התבצרו לנהל את המלחמה בעד ביצור היהדות המקורית.

הרבי מגור זצ״ל אמר אז כי בכלים שהשונא משתמש בהם להתקיף אותנו, להוציא את ילדינו מרשותנו, — באותם הכלים אנו צריכים להשתמש להגנה.

החדר הקטן שהיה בביתו של כורך־הספרים ר׳ זיסקינד ספירשטין, בו למדו שלושים ילדים או החדר של ר׳ פנחס הגיבן, לא הספיק בשביל כל אלה שצריך היה להגן עליהם מפני הרוחות הרעות הבאות מהרחוב.

אז נוסד בית־הספר „יסודי־התורה״ בביתו של האופה ליטווינסקי, מול בית־הכנסת. היו שם חדרים גדולים ומרווחים, מלאי שמש ואויר. ספסלים מסודרים, מורים לכל המקצועות וגם מנהל, שינהל את כל בית הספר. המנהל היה ר׳ אלי׳ מאיר שליפר. לימודי קודש למדו ר׳ אברהם אהרן בורשטין, ר׳ חיים יוסף ואחרים. המורה הראשון לעברית היה ירחמיאל ויינגרטן, הסופר של „נש פשגלונד״, חתנו של מארגל, הנמצא עכשו באמריקה.

אחריו לימד עברית המורה אשר וטמן.

גם שעורי־חול לימדו שם, כי בית־הספר הזה היה בפיקוח ממשלתי. בפולין היה חוק חינוך־חובה ומי שלמד בביה״ס „יסודי־התורה״ היה פטור מללכת לבית־הספר העממי. כשקם לביה״ס הזה מתחרה רצינו, ביה״ס „תרבות״, אז כבר הביאו לשרפץ מחנכים שגמרו סמינר למורים והם לימדו לפי כללי הפדגוגיקה החדשה. 2 המחנכים היו שניפר וקמחי. אחד המורים לפולנית היה טורקלטאוב.

בין חברי הועד שהתענינו ועזרו לניהול ביה״ס בחומר וברוח, היו ר׳ שמעון ופל ומיכל קופלוביץ.

בבית־מדרשה של אגודת־ישראל נתחדשה הדאגה לבנות. היה ידוע, שצריכים לדאוג, שהבנים ילמדו תורה. ומה תעשינה הבנות? שלחו אותן לבתי־הספר הממלכתיים ואח״כ לגימנסיות. ומה יצא מזה? — בשביל הבנים, תלמידי־החכמים לא היו בנות לנישואין. ידועות לנו טרגדיות. בנות מבתי־החסידים, לא רצו להינשא לבני תלמידי־חכמים. אז קמה אשה, מרת שרה שנירר ע״ה ואמרה שגם את הבת צריכים לחנך ברוח התורה ויסדה את בית־הספר הראשון „בית־יעקב״, ואח״כ את הסמינר למורות „בית־יעקב״ בקרקוב.

גם לעירנו שרפץ הגיעה הבשורה הזאת. הגב׳ שרה שנירר בקרה בשרפץ ובביה״ס „יסודי התורה״ התקימה אספת־נשים בראשותה של בת הרב, ברכה גולדשלג. האורחת נאמה על ערך „בית־יעקב״ ונוסד בשרפץ בית־ספר „בית־יעקב לבנות.

המורות וולף ושידלובסקי השפיעו מרוחן לא רק על החניכות שלהן, אלא גם על ההורים בסידור הרצאות בכל ליל שבת והצגות של ילדי ביה״ס במשך השנה.

חברי ועד „בית־יעקב״: היו״ר ר׳ נחום טץ, ליבל פיוטרקובסקי, מנחם בוימוול, משה גרוסמן, מנדיל מלך טיטלבוים ויצחק מאיר רוסק.

הדאגה התחילה מבית־הספר. אבל כאשר הילדים גמרו את ביה״ס היו צריכים לארגן את

הנוער, שימשיך בדרך שהורו להם בביה״ס. אז נוסדו הארגונים „צעירי אגודת ישראל" ופרחי „אגודת ישראל" בשביל הבנים; „בנות אגודת ישראל" ו„בית־יעקב" — בשביל הבנות.

המטרה של „צעירי אגודת ישראל" היתה לארגן את הצעירים, שמצבם הכלכלי לא הר־שה להם להמשיך בלימוד התורה בישיבות — במסגרת של אגודת־ישראל.

צ. א. י. ארגנו שעורי־תורה בבית־המדרש או בבית־החסידים והרצאות על נושאים תור־ניים ומדעיים במועדון התנועה.

המועדון של צ. א. י. היה בהתחלה בביתו של מרדכי אשר מגדל ואח״כ בביתו של יוסף חיים גוטנטג ושם התאספו החברים לאסיפות ולהרצאות.

נוסדה גם ספריה, שהכילה כ־300 ספרים מהספרות החרדית, בשביל הנוער שהתעניין בספרות.

בזמן שהרב מאיר שפירא מלובלין הקים את „ישיבת חכמי לובלין", אספו כסף בכל ערי פולין למטרה זו וגם הפיצו קופסאות בבתים. חברי צ. א. י. עסקו בפעולה הזאת והמורשה ליח״ל היה החבר יהודה פוקץ.

ליד צא״י היה קיים חוג לנגינה בראשיתו של הח' יצחק ליב גרנוביץ וחוג דרמטי בראשיתו של הח' ישראל ספירשטין.

בין הפעולות של צא״י בתור חובשי בית־המדרש היו: תיקון־ספרים, איסוף כסף לתקן או לקנות ספרים לבית־המדרש הישן וגם חלוקת פתקאות לארוחות לעניים. באותו זמן נתרבו עניים מחוסרי פרנסה שבאו מכל ערי פולין לאסוף נדבות והחברים של צא״י סדרו להם מקום־לינה מקודם בביה״מ הישן או בבית החסידים דאלכסנדר, שהיה נמצא בביתו של קלמן לידזוברסקי ואח״כ בבית הכנסת־אורחים. כן קבלו ארוחות ע״י פתקאות לבעלי־בתים שונים לפי התור.

אחד ממכניסי־האורחים היה הגבאי של ביהמ״ד הישן ר' יעקב סקורניק, שזכה לעלות ארצה.

בשנת תר״ץ התחילה ב„אגודת ישראל" התנועה לישוב ארץ־ישראל. אז נוסדה „קרן־הישוב" של „אגודת ישראל". חברי צא״י נרתמו לעבודה הקדושה הזאת. נעשו כל מיני פעולות — הפצת קופסאות של „קרן הישוב", מגביות, התרמות.

בין הפעולות האלו היתה אפית „מצה־שמורה" בערב פסח לטובת „קרן הישוב".

חברי צא״י היו העובדים, השרים את ההלל והמחלקים של המצות.

במשך חודש אלול וערב יום־הכיפורים עמדו חברים בבית־הקברות ואספו כסף למען „קרן הישוב" אצל האנשים שעלו לקברי־האבות.

כאשר נוסדו ההכשרות הראשונות של אגודת ישראל השתתפו בהן גם חברינו ומהם שעלו ארצה.

בשיירה הראשונה עלו החברים יוסף אלי גרברצ׳יק ואלתר קמפנר.

אחר כך עלו החברים אפרים פנפיל, שמואל יעקב צ׳רנוצ׳פקה ויוסף ליב טץ.

גם חברות, בנות אגודת ישראל השתתפו בקיבוץ הראשון של בנות אגודת ישראל, שארגן ר' פנחס מונדרי במלבה. החברות רחל טץ וחנה ליכטנשטין, זכו לעלות ארצה.

עם הפעולות למען ארץ־ישראל התחילו החברים ללמוד עברית. התקימו שעורים במועדון של צא״י וגם החברים דברו ביניהם עברית.

אחד החברים הפעילים והמוכשרים בצא״י, היה החבר נטע פלונסקר. הוא הדריך את החברים בשעורים ובהרצאות. זוכר אני את שעורו בספר „בחינת עולם" לר' ידעיה הפניני ואת שעורו בשיר־השירים.

את כל הכנסתו הוציא לרכישת ספרים. הוא היה גם סופר, ופירסם כמה מאמרים בכתבי־עת של התנועה. הוא היה גם מזכיר של קופת גמילות חסדים בשרפץ בביתו של א. ב. צ׳רנוצ׳פקה.

גם החבר זאב גראפא היה מהחברים המצוינים, הרביץ תורה בין החברים.

אחד מחברי צ. א. י. הוציא גם ספר שירים. הוא החבר ישראל ספירשטין, כורך ספרים.

אחת הפעולות הארגוניות של צא״י היתה לסדר כל שנה פגישת־חברים בעיר אחת מכל הסניפים של כל הסביבה. ביזמת החבר אפרים אוסטשבר התקיימה בשנת תרצ״ב בשרפץ פגישת חברים של עשרות עיירות מסביבת שרפץ. השתתפו גם חברי ההנהלה הראשית מורשה. סודרה ארוחת־צהרים בביתו של יוסף חיים גוטנטג ואחרי הצהרים התקיימה עצרת־עם באולם הקולנוע „סטילובה״, שברחוב השוק החדש, בה השתתפו הרבה מיהודי שרפץ.

בסיום המחזור הראשון של הדף־היומי״, שנהוג בכל העולם ובמדינת פולין בפרט, השתתפה גם אגודת ישראל בשרפץ בחגיגה, וסידרה באולם הקולנוע של „מכבי־אש״ עצרת־עם גדולה בהשתתפותו של מזכיר אגודת ישראל בפולין ר׳ זישא פרידמן הי״ד, שנאם על חשיבות „הדף היומי״ ו„ישיבת חכמי לובלין״, פרי טיפוחו של הרב מאיר שפירא מלובלין. בעצרת השתתפו המוני יהודי שרפץ. על התמרמרותם שסידרו את העצרת בקולנוע ענה להם ר׳ זישא פרידמן כי בעולם הבא, כשיהיה קטרוג גדול על בתי הקולנוע, ששם מבלים רק בחיי הוללות ימצאו זכות שבבית קולנוע התקימה גם עצרת־עם למען לימוד־התורה.

אגודת־ישראל בפולין גם התעניינה בשדה הכלכלה. אחת הפעולות היתה יסוד בנקים. גם בשרפץ נוסד בנק־קופיצקי בביתו של ר׳ נחום טץ.

בשנת תרצ״ו, בזמן שנתרוקנו במקצת שורות צ. א. י. — חלק החברים התחתנו ועברו לערים אחרות, וחלק עלו ארצה — בא לשרפץ החבר מרדכי צימרמן מגוסטינין, חתנה של השלישרקה. הוא אירגן את הדור הצעיר מפרחי אגודת ישראל, שבינתיים התבגר, בארגון של „פועלי אגודת ישראל״. בין החברים היו יצחק ברגזון, אברהם ויעקב סנדרביץ ועוד. באותו הזמן נוסדה בשרפץ ישיבת „בית יוסף״ בהדרכתם של שני צעירים מנוברדוק.

המשפיע הרוחני בשעוריו הקבועים בכל יום היה ר׳ יהושע פופובסקי, חתנו של המו״צ ר׳ דוד קלינמן (חבר) זצ״ל.

את דרך החסידות הגורית הדגים במעשיו ובהתנהגותו החבר אברהם ליבזון. בתור חובש בית המדרש, שהיה לומד בביה״חס דגור יומם ולילה, הדריך את החברים הצעירים בשעורי תורה וחסידות.

היו״ר של אגודת ישראל בשרפץ היה ר׳ נחום טץ ז״ל, מיחידי הסגולה בשרפץ, ראש־הקהילה במשך הרבה שנים. את משרתו זו ירש מאביו ר׳ יוסף ליב, פרנס עיר שרפץ, עסקן צבורי מטיפוס הישן. מסור לכל דבר צדקה, הזניח את עסקיו בגלל טרדת הצבור.

הוא היה הדמות המרכזית של אגודת־ישראל בשרפץ על כל ענפיה וביתו היה המרכז שהתרכזו בו כל פעולותיה של אגודת־ישראל.

אם חברי צ. א. י. היו צריכים להתאסף בחג למסיבה, ידעו שהולכים לביתו של ר׳ נחום טץ.

אם קידוש של חסידי גור — הרי זה בביתו של ר׳ נחום טץ. בעברך בחגים ב„יידישע גאַס״, בקעו קולות השירה מפי הנאספים בביתו של ר׳ נחום טץ.

סיפר לי החבר יעקב סנדרוביץ אחד השרידים כי בשמחת־תורה האחרון הוציא ר׳ נחום טץ את כל היין ממחסניו וחילק אותו ליהודי שרפץ, כי הרגיש בשואה המתקרבת ולא רצה להשאיר בשביל הגרמנים ימ״ש.

אברהם משה בענטשקאָווסקי

אגודהשע יוגנט־אָרגאַניזאציעס און בית־יעקב שולן

מיין זיידע ר׳ מיכאל האָט געשמ׳ט אַלס אַן ערלעכער פרומער ייד און גרויסער למדן. אַ גרויסער צאָל פון דער שערפּצער שארית־הפליטה געדענקען נאָך מיין זיידן, וועלכער איז געווען זייער רבי. פון אים זענען אַרויסגעקומען תלמידים, וואָס האָבן זיך שפּעטער באַרימט געמאַכט מיט זייער לומדות.

ר׳ מיכאל האָט אויך געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון דער „אגודת ישראל״, „פּועלי אגודת ישראל״ און „פרחי אגודה״, וועלכע האָבן פאַרנומען אַ וואָגיק אָרט אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שערפּץ.

איך אַלס מיטגליד פון דער „פרחי אגודה״ און שפּעטער „פּועלי אגודה״ געדענק גוט די טעטיקייט פון די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס. מיר האָבן זיך פאַרנומען מיט רעליגיעז־קולטורעלער אַרבעט, מיט אַסיפות אין אַ חברישער פריינטלעכער אַטמאָספער.

אין דער דאָזיקער רעליגיעזער קולטור־טעטיקייט האָט זיך שטאַרק אַנגעזען די פאַרצווייגטע אַרבעט פון דער „בית־יעקב״־שול. אין דער שול האָבן די מיידלעך באַקומען זייער רעליגיעזע דערציונג. די דערציערינס זענען געווען לערערינס, וואָס דער קראָקאָווער „בית־יעקב״־סעמינאַר פלעגט צושיקן. פון דער „בעת־יעקב״־שול זענען ארויס ווילע מיידלעך, אָפּגעהיטענע צניעותדיקע טעכטער, וואָס דאָס שטעטל איז געווען שטאָלץ מיט זיי.

חנה ציטרינבוים־ליכטנשטיין (בית־חלקיה)

„בנות אגודת־ישראל״ ובי״ס „בית־יעקב״

בבית־הספר העממי הכללי בשרפץ, המורים היו אמנם יהודים, אך התרבות שהרביצו בנו היתה זרה ומתנכרת לרוח ישראל־סבא, וכמובן, שהערצנו רק את התרבות וההיסטוריה הפולנית; ולא ידענו כלל ש„שמוני נוטרה את הכרמים וכרמי שלי לא נטרתי״. אפשר לתאר מה היו התוצאות של חינוך כזה ומה היו פני הדור מתרבות כזו, המובילה להתבוללות גמורה. והנה התעוררו יחידי־סגולה לבלום את ההידרדרות הזאת. הלא המה החוט המשולש, לייבל פיוטרקובסקי, נחום טץ, ובתו של הרב, ברכה פלישר ז״ל והעוזרים על ידם — משפחות טייטלבוים ווֹפל ז״ל.

בשנת תרפ״ט פתחו את בית־הספר „בית־יעקוב״ ברחוב ורשבסקה, בבית קשרד׳ עם 30 תלמידות. בשני החדרים הצרים בבית עזוב למחצה הושם יסוד גם לתנועת בנות „אגודת ישראל״. כאן שאבנו מלוא חפניים אמונה ובטחון בדרכנו הקשה. „בית־יעקב״ גילה לפנינו את מכמני אוצרותינו האמיתיים. והודות לזה נשארנו בנות נאמנות לעם ישראל. את אהבתנו לארצנו הקמה לתחיה יש לזקוף על חשבון התנועה הזאת, שעוררה בנו את התשוקה האמתית לארץ־האבות.

המורה הראשונה שהצליחה לרכוש איתנו לרעיון זה, היתה הגב׳ וולף ז״ל. חברי־הועד שעזרו על ידה והתמסרו ללא גבול היו: יו״ר לייבל פיוטרקובסקי, ווטמן, רוסק ווֹפל הי״ד, ויבדל לחיים בוימוול, הנמצא בארץ, שהשפיע רבות בשעוריו המלאים תוכן והתלהבות לתנועתנו. בועדת הנשים היו: טץ, טיטלבום פוקץ׳, ווֹפל הי״ד.

לאחר קיום של שנה אחת „בית-יעקב" נוסדה אגודת „בנות יעקב". בהתחלה היו 20 חברות היושבת-ראש היתה המורה שידלובסקה. חברות הועד היו: רחל טך, צירל גרנביץ, חיה אסטריך וחנה ליכטנשטיין. ספריית „צעירי אגודת ישראל" פתחה שעריה גם לחברות „בנות יעקב". הספרים היו מענינים וחברותינו ניצלו הזדמנות זו להרחיב ידיעותיהן. מזמן לזמן התקימו הרצאות ובין המרצים בלט ווטמן ז"ל, שהרצאותיו השאירו עלינו רושם בל-יימחה. את השעור בתנ"ך קבלנו מבומוול. באותו פרק זמן נוסדה אגודת „בתיה" שמנתה 35 חברות. כותבת-השורות-האלו שימשה להן מדריכה. וכן היתה המורה בורשטין ז"ל.

יוסף דוד ווייסראָזאַ

חדר יסודי התורה

דער וויכטיקער חינוך-אַנשטאַלט, דאָס „חדר יסודי התורה", איז אין שערפּץ געווען אַ מאָדערנער רעליגיעזער בית-ספר מיט ליכטיקע שטובן און מלמדים, וואָס האָבן געהאַט אויף זיך די אויפזיכט פון כלל.

דער גרינדער פון „חדר יסודי התורה" איז געווען מיכל קאַפּלאַוויטש. אַ סך מי און אַרבעט האָט דער עסקן אַריינגעלייגט אין דעם חדר, סיי ביים געפינען די ריכטיקע מלמדים און סיי ביים פאַרזיכערן די עקזיסטענץ פון דעם אַנשטאַלט, ווייל עס האָט גאַנץ אָפט גע-דראָט, אַז דאָס חדר זאָל זיך פאַרמאַכן. אַ דאַנק דער אַרבעט און מי פון ר' מיכל און פון נחום טאַץ און אַנדערע יידן, וואָס האָבן זיך איבערגעגעבן צו דער זאַך, האָט דאָס חדר געבליט און זיך גוט אַנטוויקלט.

איך דערמאָן זיך ווי ר' מיכל, אַלס פּרעזעס פון חדר, האָט איינגעאָרדנט דעם ערשטן עפנטלעכן פאַרהער פון די תלמידים. עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען רבנים און לומדים פון שערפּץ און אומגעגנט און האָבן אויסגעפּרעגט אין שווערע סוגיות אין גמרא און תוספות. ר' מיכל האָט געשיינט פאַר גליק און צופרידנהייט, וואָס זיין שווערע אַרבעט איז געלונגען און פיל קינדער האָבן געקראָגן פון אים אויסצייכענונגען. אויך איך בין געווען צווישן זיי. דעם מאָמענט וועל איך שטענדיק געדענקען אַלס דעם שענסטן מאָמענט פון מיינע קינדער-יאָרן.

א מלחמה מיט שקצים

איך וויל דאָ בקיצור דערציילן אַ כאַראַקטעריסטישן פאַקט, וואָס באַווייזט, ווי מיר, די שערפּצער יידישע יוגנט, האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין פחדנות, ווען מען האָט זיך געדאַרפט פאַרטיידיקן אַלס יידן.

געווען איז דאָס בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה. די פוילישע יוגנט איז אַרומגעגאַנגען אַ האָפערדיקע און מונטערע. זיי האָבן דאַן געהאַט אייגענע לעגיאָנען אין דער עסטרייכישער אַרמיי און פון גרויס שמחה געוואָלט באַוויזן די גבורות איבער אונדז יידישע יוגנטלעכע. אָבער מיר האָבן זיך נישט געלאָזן פון זיי, ביז עס איז דערגאַנגען צו אַ „מלחמה" צווישן אונדז און די שקצים. פאַרשטייט זיך, אַז די „מלחמה" איז נישט געווען מיט קיין הייס געווער, נאָר מיט שטיינער. טראָץ דעם איז די לאַגע געווען גאַנץ ערנסט.

די פוילישע יוגנט האָט זיך פאַרפעסטיקט אויפן באַרג פון חזיר-מאַרק, אין אַ סטאַדאָלע פול מיט שטיינער. מיר אַ גרופּע יידישע יוגנטלעכע האָבן זיך געמאַכט די פעסטונג אין הויף

פון בורשטיינס רעסטאָראַן און אויך ביי יצחק גראַפּע. מיר האָבן אַפילו צוגעגרייט אַ „גיכע הילף", וואָס האָט זיך שפּעטער, אין פאַרלויף פון קאַמף, אַרויסגעוויזן פאַר גאַנץ וויכטיק, ווייל מיר האָבן געהאַט עטלעכע פאַרוווּנדעטע.

דער קאַמף האָט אָנגעהאַלטן אַ לענגערע צייט. עס זענען געווען מאָמענטן, ווען מיר זענען געווען שטאַרקער פאַר זיי און מיר זענען אַפילו אַריין אין זייער „פעסטונג" און גענומען אין געפאַנגענשאַפט צוויי שקצים.

די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט ווי אַלע מלחמות — מיט אַ שלום. אָבער דער פאַקט אַליין, אַז מיר, אַ קליינע גרופּע יוגנטלעכע, האָבן אָן מורא פאַרפירט אַ קאַמף מיט די הפקרדיקע שקצים, האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אויף די יידן ביי אונדז אין שטאָט.

רבקה (קארפא) ארפא

די ביבליאטעק אין יאר 1916

אין יאָר 1916 האָט די ביבליאָטעק זיך געפונען אויף דער פּלאָצקער גאַס אין שמיגעלסקיס הויז און פאַרנומען עטלעכע צימערן, דאָס גרעסטע צימער האָט געדינט ווי אַ לייען־זאַל. אינמיטן צימער איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש, אויף וועלכן עס זענען געווען אויסגעלייגט פאַרשיידענע צייטשריפטן און טעגלעכע צייטונגען, וועלכע יעדער באַזונדער האָט געקענט לייענען.

אין צווייטן צימער האָט זיך געפונען די ביבליאָטעק, ווו מען האָט באַקומען אויסגעבאָרגט איינס אָדער צוויי ביכער פאַר אַ מיני־מאַלן חודשלעכן אָפּצאָל.

יעדן שבת בייטאָג זענען פאָרגעקומען פאָרלעזונגען פון חברים, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק. עס זענען באַהאַנדלט געוואָרן די ווערק פון שרייבער און געפירט געוואָרן שמועסן איבער דער טעמע. עטלעכע מאָל אין יאָר זענען איינגעאָרדנט געוואָרן ליטעראַרישע אָוונטן מיט אינהאַלטסרייכע פּראָגראַמען, וואָס זענען באַשטאַנען פון איין אַקטערס, דעקלאַמאַציעס, געזאַנג א. א. וו.

מיר האָבן אויך געהאַט אָן אייגענעם הומאָריסט, זלמן גאָלדשטיין. מיט זיינע הומאָריסטישע מאָנאָלאָגן האָט ער אַרויסגערופן ביים עולם פרייד און געלעכטער. יעדער איינער, וואָס האָט געהאַט אַ ביסל טאַלאַנט, האָט זיך באַמיט בייצושטייערן צו דער קולטור־טעטיקייט פון דער ביבילאָטעק.

עס פלעגן פאָרקומען טאַנץ־אָוונטן מיט פאַרשיידענע פאַרוויילונגען. אָפטמאָל אויך אַ מאַסקן־באַל, מיט פּרעמיעס פאַר די אָריגינעלסטע מאַסקעס.

די יוגנט איז שטאַרק געווען פאַראינטערעסירט מיט דער עקזיסטענץ פון דער ביבליאָטעק, וועלכע האָט געדינט ווי אַ גייסטיק ווינקל פאַר די יעניקע, וואָס האָבן געדורשט נאָך וויסן און קולטורעל זיך אויסלעבן. דעריבער האָט יעדער איינער זיך באַמיט מיט אַלע כוחות, סיי גייסטיק און סיי פינאַנסיעל צו העלפן דער ביבליאָטעק.

יצחק דיכטר

מנהל ביה״ס בשרפץ עד השואה והחורבן.

בית הספר העברי „תרבות״ בשרפץ

1. בסביבה זרה ועוינת, מורעלת משנאת־ישראל, ברחוב שאין בו אף בית יהודי אחד, התנוסס בית־הספר העברי „תרבות״ בשרפץ.

בעמל רב ובמסירות ללא גבול, בלי עזרת ממשלה או תמיכה אחרת מבחוץ, הוקם בית־הספר „תרבות״ בשרפץ. ולא רק לצרכי חינוך שימש הבית. כל העבודה הציונית בעיר התרכזה בבית־הספר.

בן שתי קומות היה הבית, גבוה מכל בתי הסביבה עמד גאה והשקיף בהדרת־קודש על שרפץ העיר. לבית זה נהרו ילדים בבוקר ומבוגרים ונוער בערבים. חרדו יהודי שרפץ על הפינה הזאת, על הבית הזה. יד כל יהודי עזרה בבנין. כל אחד נטה שכם. ולב כל אחד נמשך לכאן.

2. נשי שרפץ למען ילדי ביה״ס

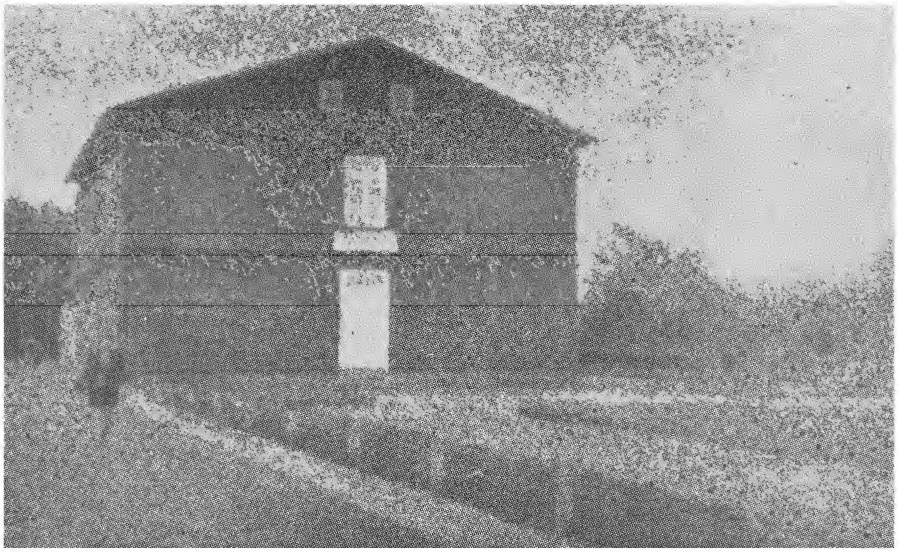
יום ראשון. הסביבה הפולנית חוגגת את יום־המנוחה ואנו ברעש ובשמחה מתחילים את שבוע־העבודה שלנו. הפעמון מצלצל ומבשר את התחלת השיעור הראשון. אחרי 2—3 דקות, השלך הס בכל הבית. רק קול מורה או תלמיד נשמע מאחת הכיתות. הנני עובר במסדרון הארוך, מאזין ברטט לקולות הלומדים ולבי מתרחב משמחה, מעבודת הקודש המתנהלת בבית־הספר. לפתע צליל דק, קול־נשים הגיע לאזני. הפניתי ראשי והנה שלש אמהות ממהרות למטבח ביה״ס. הן עזבו את בתיהן לכמה שעות, כדי להכין ארוחת־עשר חמה לתלמידים השוקדים על התורה. וכשראיתי שילדי קשו׳, מוכר הדגים, וכדומה להם, שאולי לא בא לפיהם כלום עד שעה 10, יוצאים שבעים ומחוממים, — מלמלו שפתי תמיד ברכה. וקשה, קשה להשלים עם הרעיון, שנשים עדינות אלו, נשי־שרפץ היקרות, גורל מר כזה חיכה להן.

3. סיום השבוע לתלמידים ולמבוגרים

יום ששי — מסיימים בקבלת שבת. שירי־שבת בוקעים מכתלי ביה״ס ונישאים לבתי היהודים בשרפץ. מצלצלות בכתות תרומות הילדים לקופסאות הקרן הקיימת. שיר — והילדים נפרדים מבית־ספרם ליום השבת.

ליל שבת. **כל הסביבה שקטה. רק בית־ספרנו מואר והומה מרוב עם. נוהרים אליו גברים, נשים ונוער לשמוע הרצאה מפי אחד המורים או מרצה מבחוץ. לא נתנו יהודי שרפץ מנוחה לעצמם. אחרי טרדות השבוע, רוצים לשמוע דברי תורה. רוצים יהודי שרפץ לנער מעצמם את החולין שדבקו בהם בששת ימי המעשה. חשקה נפשם להתחמם באור הבית. האולם מלא עד אפס מקום. על הבמה עומד חברנו המורה סקרופא אהרן ז״ל. פניו קורנים ופיו מפיק מרגליות. הוא מרצה על תקופת החורבן, על הסיבות שגרמו לחורבן, על ריב המפלגות וכו׳. הקהל כולו דרוך, כולו קשב. לא פעם אתה רואה דמעה נוצצת בעינים, אגרוף מתכווץ. כל הקהל הזה חי עתה במולדתו. חי את חיי העם. כאלו אתמול קרה הדבר. ובודאי מחליטים לא לחזור עוד על השגיאות שנעשו בעבר.**

וליל־שבת אחר. **על הבמה עומדת המורה שיינה (יפה) קלינרמן. היא מרצה על הנושא: האשה בתנ״ך ובספרות חיצונית. היא מספרת על**
האשה בתנ״ך ובספרות חיצונית. היא מספרת על
אמהות האומה, על דבורה הנבואה, על יעל, על יהודית וכו׳. היא מספרת על גבורת נשי ישראל וחכמתן, על התרומה שתרמו לשחרור וקיום העם. הקהל כולו קשב ועניין. ולפעמים — משפט ספרותי. ועדת־התרבות בוחרת איזו סוגיה, איזו בעיה, שעליה דן ספר זה או אחר ועורכים

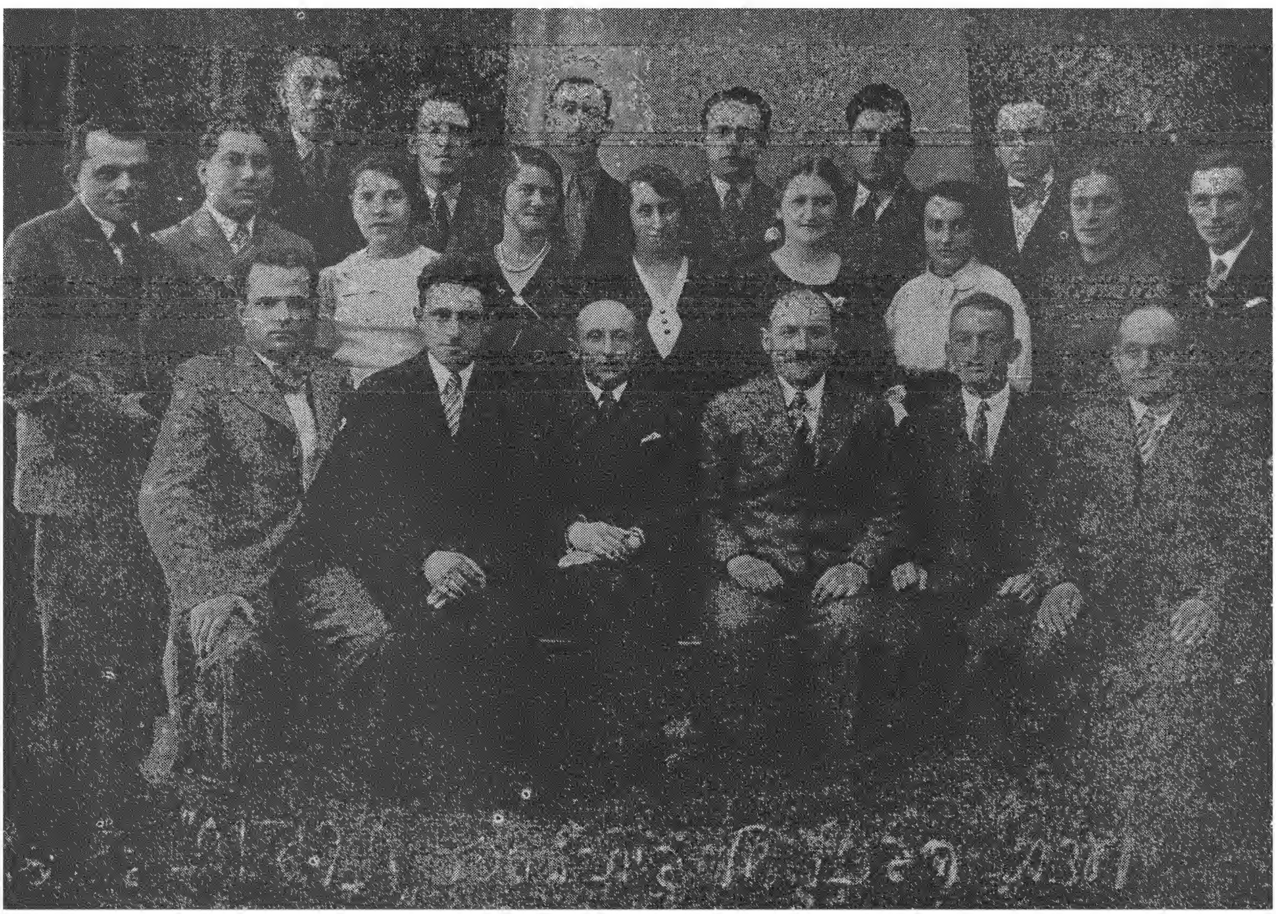
הבית בו היה בית־הספר „תרבות"

מורים בבית־הספר „תרבות" 1938 (ה־4 וה־6 לא היו מורים)
מימין לשמאל: אהרן באומל (אילן), הדסה גולדברג (גננת), אהרן סקורופה (ז'.רומין),
אפרים תלמי (ולוקה), שינה קלינרמן, משה פודסקוץ'

ועדת־הבנין של בית־הספר „תרבות" בשרפץ 1933/34

יושבים מימין לשמאל: אברהם גרודה, יצחק קליינמן, ישעיהו פרידמן, ישראל׳יק סמולינסקי, דוד ברגזון, שאול רוזנבלום (מנהל ביה"ס)

עומדים — שורה ראשונה: משה באֶלט, טעפער (מורה), זינה באַכרך (מורה), נאֶשה גרודה, האֶנה אטלס, יסכה כהן (קוניץ), הנה פלישר (גננת), מ. האַנדלמן (מורה), ברוך אטלס

עומדים — שורה שניה: האֶז׳ה (צבי) מלובנצ׳יק, הרשל רוטנברג, שלמה קוטנר, חיים סקורקה, אברהם ז׳אביצקי, יהודה ויסרוזה

גן־ילדים של „תרבות" — ההתחלה של ביה"ס „תרבות"
מימין לשמאל: הגננת — חנה פלישר, העוזרת בגן — גוצ'ה ציגאַדאֶרקה

ועד בית־הספר „תרבות", המורים והתלמידים

מימין לשמאל: יצחק קליינמן, מנחם אבני (מנדל שטינהוז), טאַפאֶר (מורה), משה ברמן, נאֶשה גרודה, ישעיהו פרידמן, האֶנה אטלס, שאול רוזנבלום (מנהל ביה"ס), יסכה כהן (קוניץ), דוד ברגזון, חנה פלישר (גננת), לא ידוע (מירה), גוצ'ה (גיטל) ציגאדאֶרקה (עוזרת בגן)

לעליתו של אברהם ברגזון לארץ וליציאתו של נוח לאֶסמן לאמריקה
מימין לשמאל: שורה ראשונה יושבים: יעקב מאיר פוקאָץ׳, גרשון ברגזון
שורה שניה יושבים: יפה יענקלביץ׳ (פאַפיאֶרצ׳יק), בר צ׳ארקה, נוח לאסמן (באמריקה) אברהם ברגזון, פלה ברגזון
שורה שלישית עומדים: יעקב רבינוביץ׳, זלמן גרודקה, האנה לוין (אוברפלד), זאב אהרנוביץ׳, ליב׳יה דנציגר

משפט, כמובן, שאז האולם אינו יכול להכיל את הקהל הרב. ואף פעם אינם מסיימים לפני השעה 11—12 בלילה. כולם אמנם עייפים, אבל איש אינו ממהר לעזוב. ונדמה לך, שקהל זה לא ייעף משמוע על חקר איזו סוגיה או על תולדות עמנו עד אור הבוקר.

4. חגי ישראל בשרפץ

א) ט״ו בשבט

בחוץ — קר. שלג מכסה את הכל ולבית־הספר נוהרות נשי־שרפץ המאוגדות בהסתדרות „ויצו" במקום, לשמוע הרצאה מפי המורה חנה דיכטר, על ערך החג ועל ט״ו בשבט בארצנו.

היה זה יום שבת אחר הצהרים. הרגשנו שהמורה מכינה משהו ולא ידענו מה. נכנסה המורה — ואתה רוח החג. פותחים בשיר ט״ו בשבט. אחר כך, בהרצאת המורה. היום, — אומרת המורה, — היא יום האביב הראשון בארצנו. שם אינם יושבים עטופם בפרוות ובבית תנור מוסק. שם אינם חוגגים כמונו בבית. שם נוטעים היום. נוטעים על הר וסלע ובכל מקום אפשרי. המורה דברה על ערך העץ במולדת, על השפעת העץ על האקלים. על ההבדל בין מדבר וארץ נושבת, על שממת הארץ כתוצאה מהגליית העם, על מצוות השתילה ועוד. בחדר — שקט ודממה. כלן, כנראה, תופסות זה עתה מה רב ערך העץ ולמה קבעו יום בשנה לנטיעות וקראו לו ראש השנה לאילנות. והנה קמה הגברת ציפריס הזקנה והתמירה, ניגשת למורה ובהתרגשות לוחצת את ידה ואומרת: עתה אברך „שהחיינו", שזכיתי לשמוע מפיך את בשורת הלבלוב בארצנו. וכשאזכה להיות בארצנו אטע במו ידי עץ ואזכור אותך תמיד, שפקחת את עינינו ללמדנו מה חשוב העץ למולדת. כאן באה ההפתעה. המורה פותחת ארון ומחלקת שקיקיות עם פירות ארץ־ישראל ואומרת: בתאבון! אבל אף אחת מהן אינה פותחת את השקיק. „נשמור למזכרת את השקיק הזה". הערב רד, וכל צבור הנשים יושב ושר עם המורה: וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ. אינן ממהרות הביתה. אינן רוצות לשוב לחול. טוב להן כאן באוירה של ארץ־ישראל. טוב להן.

ב) חג הפסח

שמחת־החג שורה מסביב. אך יהודי שרפץ עסוקים בהכנת בזר (שוק) למען הקרן הקיימת. והמקום, כמובן, בית הספר. רק התחיל החופש ובית־הספר נהפך לשוק. מביאים כל מיני מוצגים (אקספונטים). כל החדרים מתמלאים, חדר חדר וסוגיו. הפתיחה נקבעה לחול־המועד. בערב הפתיחה המה בית־הספר מרוב עם. מסיימים את כל ההכנות. ממנים אנשים אחראים לכל ביתן ועוד. השעה 8. על הבמה — המורה חנה דיכטר. היא פותחת בשם ארגון נשים ויצ״ו במקום, מארגני הבזר. היא אומרת: היום חוגג עם ישראל את חג החרות, חג המסמל את שחרורנו מארץ העבדים, כשפנינו לארץ המכורה, ארץ־ישראל. גם עתה נשואות עינינו רק לארץ־ישראל. והשוק הזה הכנסותיו קודש לגאולת אדמת המולדת ועוד... היא מסיימת. אחרי דבריה מברכים באי־כוח כל ההסתדרויות הציוניות וההסתדרויות האוהדות במקום. יורדים לפתיחת הבזר. היא מכבדת את יו״ר ההסתדרות הציונית, דב צ׳רקו, בפתיחת הבזר. רגע של מתיחות והתרוממות־נפש, צ׳רקו מברך „שהחיינו" וחותך את הסרט. הקהל זורם אל הביתנים. כל החג המה ביה״ס ממבקרים. הסתכלתי בפני הבאים וראיתי אור נוצץ בעינים. מעשה רב עשינו, מעשה־טוב. כל אחד מתענין ושואל: „כמה כסף הכניס ביתן זה או אחר; מהם הסיכויים להכנסות מהשוק?". כל אחר עוזר. כל אחד מטה שכם. כאילו אומרים: אנו כאן, אבל נשמותינו ועתידנו, עתיד ילדינו — שם!

5. עזרת בית־הספר לסביבה

א) בית־הספר בשרפץ לא הסתפק בהישגיו הגדולים לטובתו ולטובת העיר. הוא הגיש את עזרתו לכל הסביבה.

פעם ביום ששי בשעות־הבוקר, יום־שוק

בשרפץ, הופיע בבית־הספר, יו״ר ועד ההורים ישעיהו פרידמן. נדהמנו לראותו בשעה זו והבי־נונו, כי חדשות בפיו. והנה הודיע, כי צלצלו אליו ממרכז הקרן הקיימת בוארשה, שבעיירה דובז׳ין, מרחק של 40 ק״מ משרפץ, פותחים במוצאי־שבת בזר (שוק) למען הקרן הקיימת. זוהי הפעולה הראשונה בעיירה זו ויש לדאוג שתעבור בהצלחה. מרכז הקרן הקיימת בורשה הטיל משימה זו על מנהל ביה״ס או על אשתו. אחד מהם צריך לפתוח את הבזר בשם המרכז. המורה עוזבת את העבודה שעה אחת קודם, כדי להספיק להגיע לעיירה בעוד מועד. בעיירה ציפו בכליון עינים לנציג המרכז, כי הכל מוכן. ביום ראשון שבה המורה מלאת רשמים וסיפרה על ההתלהבות שהכניסה לעיירה, על הכרת תודה לבית־הספר בשרפץ, שהואיל לשחרר מורה מה־עבודה לפתיחת הבזר וכו׳. כעבור שבוע קיבל ועד הורי בית־הספר, והנהלת בית־הספר מכת־בי־תודה על העזרה, שהגיש בית־הספר לפתיחת הבזר. אני זוכר עד היום, שהם כתבו בין השאר: „הרוח הלאומית ששררה בשעת הפתיחה, תשרה עוד זמן רב בין יהודי עיירתנו״.

ב) יסוד בית־ספר עברי בפלוצק

בחופש הגדול יצאנו לנוח ליער שבסביבת גומבין. שם נפגשנו עם ציוני פלוצק ואחרי דין ודברים עלה בידי לשכנעם, שאפשר ללמד ולחנך בשפה העברית (הם התקשו מאד מאד להבין את הדבר) וכו׳. והראיה — בשרפץ, ובערים אחרות קיימים בתי־ספר עבריים. קראנו לאספה רבתי בבנק־הסוחרים בפלוצק. נבחר ועד למען ביה״ס העברי בפלוצק וועד הורים למען גן־ילדים, שיקום מיד אחרי החופש. הורי ילדי הגן חתמו במקום על שטרות והגן היה לעובדה קיימת. במר־כז „תרבות״ בורשה סירבו בראשונה להאמין, כי אמנם עלה בידי לייסד גן בפלוצק; כי כל כמה שניסו — לא הצליחו.

הם מינו אותי למפקח על עבודת הגן במשך השנה ועל ההכנות לפתיחת בית־הספר. ואמנם פעמיים ביקרתי בגן בפלוצק. הועד למען בית־הספר הכין דירה נהדרת לכתה א׳ וילדי הגן התכוננו בגאוה להיות התלמידים הראשונים של בית־הספר העברי בפלוצק. לצערנו, שמה המל־חמה קץ לכל פעולותינו.

6. בפנים ביה״ס „תרבות״ בשרפץ

בבית־הספר היו כ־300 תלמיד ב־7 כיתות. כל ילדי העיר, פרט לבודדים ממש, יוצאים מה־כלל, בקרו בבית־הספר העברי „תרבות״. רמת־הלימודים, כפי שאני מעריך אותה היום, היתה גבוהה, כל מקצועות־הלימודים הורו בעברית, פרט למקצועות הפולניים. על יד בית הספר — קיימנו ספריה לתלמידים. גם כאן היה רוב רובם של הספרים — בעברית. עתון־קיר היה מופיע בקביעות בביה״ס אחת לחודש. בעתון השתתפו תלמידי ביה״ס מכל הכיתות. כל כיתה לפי יכלתה.

אוירה ציונית חלוצית שררה בבית־הספר, אוירה של הזדהות מוחלטת עם הארץ. שמחנו עם הישוב והשיגיו ודאבנו את סבלותיו, כל מאורע בארץ מצא מיד הד בחיי בית־הספר, בש־עורים, בעתון־התלמידים וכו׳...

על הקשר הנפשי של הילד עם הארץ יעיד ביקור אחד של האינספקטור הפולני בבית־הספר.

פעם ביקר האינספקטור הפולני בבית־הס־פר ושאל בין השאר את אחד התלמידים: gdzie mieszkasz כלומר (איפה אתה גר).

ענה הילד w Polsce כלומר (בפולין) A gdzie twoja ojczyzna כלומר (ומהי המולדת שלך) Palestyna ענה הילד, כלומר (ארץ־ישראל).

האינספקטור קפץ כאלו הכישו נחש. הוא האשים אותנו, שאנו מחנכים ברוח אנטי־ממשל־תית ועוד... הרבה צרות גרמה לנו תשובת הילד.

הקרן הקיימת שימשה אבן־פינה בחינוך הלאומי. הרעיון: „והארץ לא תימכר לצמיתות״ מצא הד נאמן בלבות החניכים. כל קניה חדשה של קרקע בארץ־ישראל היתה מתקבלת בהת־להבות ובתרומות מוגברות. חידשנו את המנהג הקדום, של ראש חודש. יום זה היה קודש

להרקת הקופסאות של הקרן הקיימת. כל כיתה השתתפה בחגיגה בדקלום מתאים, בריקוד, בסי־פור מהוי־הארץ וכו׳... שמחים ומאושרים חזרו הילדים לבתיהם והיו מדביקים גם את ההורים והסביבה בשמחתם. ומה גדלה שמחת הכיתה, שזכתה בדגל קק״ל לחודש!

7. סיום בית־הספר ולאן

שנת־הלימודים הסתיימה. כיתה ז׳ חוגגת את סיום בית־הספר. השמחה רבה. השולחנות ערוכים. האמהות מכינות כיבוד, אורחים רבים באו לסיום המחזור. כולם לבושים בגדי־חג. התל־מידים שמחים ומאושרים. ברכות, נאומים, שי־רים, דקלומים וכו׳. רק הסתיים החלק הרשמי פונה אלי אחד ההורים: — ומה הלאה, אדוני המנהל? לאן? מה עושים עם הילד? ביה״ס־התיכון, הפולני, אינו מקבל את ילדינו. לבית־ספר תיכון עברי — רחוק, ואין ידי משגת. בית־ספר מקצועי איננו. מה עושים? — ואחריו שני, ושלישי, — ואותה השאלה. המציאות הגלו־תית המרה, השביתה את שמחתנו. הילד העברי נתקל בדלתיים נעולות ובאזנים אטומות. וידעתי אני, וידעו ההורים, שבגולה אין כל עתיד ליל־דינו; רק עם גאולת העם כלו ייגאל גם הנוער.

8. ועד ההורים

ואלה שמות האנשים, שעמדו בראש בית־הספר ודאגו לו במשך שנים.

פרידמן ישעיהו ז״ל., יושב ראש
שניצר ז״ל, מזכיר.
ברגסון דוד ז״ל.
גוטשטט משה ז״ל.
קליינמן יצחק ז״ל.
סמולינסקי ישראל ז״ל.
ויסרוזה יעקב יוסף ז״ל.
פלורמן ז״ל.
ליכט אבא ז״ל.
סקורניק פסח ז״ל.

*

אנשים אלה דאגו לכל צרכי בית־הספר. לתקציב, לרהיטים, לציוד, להסקה, לנקיון, ועוד. לא פגשתי במשך שנות עבודתי אנשים כל כך מסורים לבית־הספר ולחינוך העברי כמוהם. אין לשער בכמה קשיים נתקל הועד בעבודתו. רק האידיאל הנשגב של חינוך לאומי, שפעם בלבות האנשים אלה, הוא שהמריץ אותם לקרבנות ולמאמצים על־אנושיים כאלה. „אין הקומץ מש־ביע את הארי״. ואף פעם לא יכלו לאזן את התקציב. ויש לזכור, שחובות־הבנין העיקו עלי־הם ובכל זאת עמדו ויכלו. ולא רק לחלק החמרי דאגו. החלק החינוכי־לימודי עמד תמיד בראש דאגתם. שני באי־כוח הועד השתתפו באופן קבוע בישיבות המועצה הפדגוגית. ואסטניסים היו, בוחרים משופרא דשופרא. מורה שלא מצא חן בעיניהם, לא נשאר לשנה שניה. מורים ומנהלים חשבו, שקשה לעמוד בדרישות ועד־ההורים בשרפץ, ולא כן. אמנם, הם באו בדרי־שות, אבל דרישות צודקות. ותמיד היתה הדא־גה לרמה החינוכית והתרבותית.

אני מרכין ראשי לזכר אנשים יקרים אלה. אשרי העם שכאלה היו לו! אשרי העם, שאנשי השורה שלו ידעו להקים ולקיים בכוחות עצמם בתי־חינוך, שידעו לחנך דורות של חלוצים, מע־פילים ומגשימים. זכרם לא ימוש מלבנו. אתם, הגיבורים האלמונים, הנכם הבונים האמתיים של המולדת. אתם האלמונים הנחתם בכל עיר ועיירה, בכל פינה נידחת את היסודות לתחיית העם והארץ. זכרכם יהיה לברכה בקרבנו לעד!

חנה דיכטר

הסתדרות ויצ״א בשרפץ

לזכר נשי־שרפץ היקרות שנת 1937/38

פעולותיה של הסת׳ ויצ״א בשרפץ

בשנת 1937 באתי לשרפץ לעבוד כמורה בבית־הספר „תרבות". עבר זמן־מה עד שהכרתי את העיר ואת בית־הספר. העיר היתה כולה נועם וחן. היהודים היו שליש מכל תושבי המקום. השפה הפולנית שלטה בכל, ומוסדות־החינוך הפולניים משכו את הנוער המתלמד היהודי ולאט לאט התרחקו ממקור־מחצבתם.

ההורים היו מודאגים בשל הקשיים בהם נתקלו בניהם במוסדות־החינוך הממשלתיים; וגם מכך, שילדיהם אינם נקשרים לתרבות ישראל ולעם ישראל. השאלה: איך לנהוג ומה לעשות — שללה מהם את מנוחתם.

בימים הראשונים לבואי, שמתי לי למטרה ראשונה להכיר את האשה בשרפץ. נפגשתי עם יהודית מלובנצ׳יק, שעמדה אז בראש הס־תדרות ויצ״א בשרפץ. השיחה היתה קצרה, אך עגומה מאוד. היא שחה לי את מרי־לבה; על הנייר רשומות הרבה חברות, אך קשה לאסוף אותן ולהפעילן לפעולה ממשית. המועד היחיד, שאפשר להזמין אותן הוא — שבת אחר־הצהרים; אך מעטות הן המבקרות ומכאן הקושי לבצע איזו פעולה. חיפשנו דרך לתי־קון המצב. בשתי דרכים אמרתי להגיע למט־רתנו: א) לארגן מחדש הסתדרות ויצ״א על־ידי אסיפה המונית; ב) להכין תכנית עבודה מסועפת.

עוד באותה שבת אחר־הצהרים נקראה אסיפה כללית על הנושא: חלקה של האשה בתקומת ישראל. האולם היה מלא נשים צעי־רות, מבוגרות וגם נשים, שהגיעו לגיל שיבה. דיברתי אליהן אידיש. הבעתי צערי הרב שבכתלי בית־ספר העברי עלי להשמיע את דברי באידיש. אך נשאף לאותו יום בו נלמד ונדבר עברית בלבד.

שעה ארוכה הרצאתי לפניהן על מעשי גבורה של בנות ישראל, אשר הקריבו זמנן ומרצן ויש שהקדישו גם חייהן לתקומת האר־מה. ראיתי את ההתרגשות בפניהן המרוכזות. הרגשתי את האושר העובר עליהן. כאשר סיימתי היתה דומיה בחדר. והנה בקע קולה של חנה פרידמן: הנני לרשות העם, אנא הראי את הדרך לפעולה! כל יתר החברות הכריזו אחריה: „הננו לרשותכן!"

נבחר ועד חדש. הרגשתי שאור חדש ניצת בלבבות.

פעולות הועד

כעבור שבוע ימים הודיע הועד על פעו־לותיו.

א. לארגן קורס לעברית שלוש פעמים בשבוע בבית הספר, בשעה 8.30 בערב. מנהלת הקורס — המורה חנה דיכטר. הלימודים חנם.

ב. ועדת־התזונה החליטה לתת ארוחת־עשר לילדים הזקוקים. האמצעים לכך: תרו־מה חדשית של 20 גראשין מכל בית־אב בשרפץ. הגובות — חברות הסתדרות ויצ״א.

ג. לתת ידינו לפעולות הקרן־הקיימת בעיר. הוחלט לקיים בחול־המועד פסח שוק־באזאר בבית־הספר.

ד. על ועדת־התרבות הוטל לארגן שורת הרצאות כדי לחנך את האשה ולקרבה אל בעיות הציונות;

1. כל שבת יש לערוך אסיפה ולהשמיע הר־צאה וגם ידיעות מהעולם היהודי ומהארץ.
2. להגביר את הפעולה למען חינוך הילדים במוסדות עבריים.

3. לנהל תעמולה חינוכית כדי למשוך את כל נשי שרפץ לארגון ויצ״א.
4. על כל חברה ללמוד עברית.
5. לציין כל חג לאומי במסיבה חגיגית.
6. להרחיב את התעמולה למען ביה״ס בל יישאר ילד אחד מחוצה לו.
7. לערוך כנס אזורי, כדי להחדיר את רעיון הגאולה לעיירות השכנות לנו.

בראשית שנת־הלימודים 1937 החלו הפעו־לות בהסתדרות ויצ״א.

בקורסים לעברית השתתפו יותר מחמשים חברות. בלילות אפלים וגשומים של הסתיו הפולני, בקור ובשלג בחורף נעו צללים לבית־הספר העברי, הרחוק מהישוב העברי. החברות הלכו ללמוד עברית. בשעת השיעורים הסתכלו בי עיניים סקרניות ונוצצות; הפה פעור לבלוע כל מלה עברית. שעת־לילה מאוחרת, 10.30, והן עדיין שוקדות על פרקן. למחרת היום נפ־גשו רעננות ומאושרות בשוק־הקניות והחליטו לקנות את המיצרכים בעברית.

סוף־השנה בא. הקורס ערך חגיגת־סיום. הוזמנו הבעלים ואורחים רבים. והחברות, כתלמידות צעירות, מדקלמות ומספרות בעב־רית. השמחה היתה רבה. כל אחת הרגישה, שמעתה תדע איך ובמה לקשר את לב בנה לתרבות ישראל.

תזונת הילדים

עם התחלת שנת־הלימודים יצאו חברות־ויצ״א לאסוף התרומות של 20 גר׳ מכל בית־אב. היו בתים, שבעצמם הרימו את התרומה ל־50 גר׳. את המיצרכים קנו מהאכרים כדי לחסוך כמה פרוטות למפעל חשוב זה.

כל בוקר הופיעו שתי חברות לפי תור לבית־הספר, להכין את הארוחה. כל אחת מילאה את התפקיד בחרדת־קודש. לא התחשבו בקור ובזמן הבלתי־מתאים להן. עזבו את ביתן ויל־דיהן, גם את עסקיהן ומיהרו להגיע לשעה 8 למלאכתן.

זוכרת אני. היה זה ביום שני. ליד הכיריים עומדת חוה קפרמן מבית פודסקוץ׳. המטבח מלא עשן מחניק. הפחם לא היה טוב. אבל היא לא שמה לב. פניה קורנות, עיניה דומעות והיא מבשלת ומכינה את המרק לילדים.

השעה 10. הילדים גמרו לאכול. חוה מאו־שרת, אצה לביתה, כי השאירה שתי תינוקות לבדן בבית. לויתיה מרחוק ושפתי דובבו תפילה: מי יתן ותזכי להגיע לארץ־המכורה ולגדל שם את ילדיך. אך לא זכתה. היא מתה פתאום ובדמי־ימיה. אותו בוקר ביקשו היל־דים לא לבשל ולהקדיש שעה לזכרה. כל אחד תרם פרוטות אחדות ונטעו עץ לזכרה ביער המולדת.

במסירות כזאת עשתה כל חברה את התורנות שלה. אך יותר מכולן השקיעה אהבה ושמחה מנהלת התזונה חנה פרידמן. אשה פשוטה היתה חנה ונעימה מאוד. טובת־לב ומוכנה תמיד לעזור לכל כושל ורעב. עשירה היתה, ובהגיע התורנות שלה, הביאה את כל הדרוש מביתה. שמה בתוך התבשיל את מיטב המטעמים למען ינעם לילדים. ראיתי את פניה הקורנות והאדומות מרוב חפזון אחרי שהצלי־חה להאכיל כמאה ילדים עניים.

ועדת הקרנות

הפעולות למען הקרן הקיימת לישראל.

כחודש ימים אחרי חג־הסוכות הזמינה הגב׳ רוזן לביתה הנקי והמסודר ישיבת ועדת ק.ק.ל. עובדה תכנית לקיים באזאר בחול־המועד פסח. היא חלקה את העבודה לפי סוגים שו־נים. וכבר למחרת־היום החלו חברות ויצ״א לסובב בבתי יהודי־שרפץ לאסוף חומר. החב־רות חזרו מרוצות. כל בית ענה בעין יפה. גברת רוזן עשתה הכל בענייות ובשקט. בימים האחרונים שלפני פתיחת הבאזאר עזבה את ביתה לימים שלמים. סידרה את כל ביתני־המלאכה, הבליטה את הדרוש כדי להכניס יו־תר כסף לקה״ק. בבאזאר היתה אוירת ארץ־ישראל. כל יהודי־שרפץ שכחו את הגלות ואת המרחק המפריד ביניהם ובין ארצם וחיו, ולו

רק לזמן קצר, את חיי הארץ. הדור הצעיר הושפע מהלהט והמסירות וספג לנפשו את האור והדרך בה ימשיך גם הוא. ואף ירחיק לכת מאבותיו עד שיגיע לחופי המולדת.

אציין במיוחד את פעולותיה של פאלצ'ה ציפריס. היא היתה הבוגרת שבין החברות. שערותיה לבנות. פניה מרוכזים תמיד ומביעים מרץ, פעילות ורצון חזק. לא גבוהה, אך תמירה, זריזה ונבונה. מסורה לארץ ישראל בלב ונפש. היא השאירה בלבי אור רב, עליו שמרתי במשך כל שנות-נדודי.

*

היה זה בערב חג הפסח. ימים ספורים לפני פתיחת הבאזאר. ביקשוני להתקשר עם כמה חברות, שעליהן לעבור בבתים לאסוף חפצים שונים להגרלה. סרתי לפאלצ'יה ציפריס. בחנות מצאתי את בעלה הזקן והתשוש. היא הכינה את הבית לחג. הייתי במבוכה. אני, הצעירה, לא העזתי לדרוש ממנה, לעזוב בשעה זו את הבית. אך נכנסתי, ושמעה את ברכתי, פנתה אלי בשמחה ושאלה, מה רצוני. הבאתי לפניה את משאלתי בהתנצלות, שעליה ביחד עם הגב' בודה לעבור בבתים אלה ואלה ולאסוף מוצגים להגרלה. התשובה היתה: לרשותך, חביבתי! היא לקחה שני סלים בידיה ועזבה את ביתה באמרה: אין לי צורך בזוגות! אעשה את העבודה לבד. כעבור שעה קלה הביאה לביתי שני סלים מלאים. נדהמתי למראה פניה המשולהבות ואמרתי: איך סחבת את המשא הכבד הזה על המדרגות? השיבה לי: מלאכת-קודש יש למלא עד הסוף. ומיהרה לביתה להמשיך בהכנות לחג.

*

ערב ט"ו בשבט חל בשבת. כל חברות-ויצ"א הוזמנו לציין את חג האביב במולדת. ועדת-התרבות הכינה שקיקיות עם פרי הארץ כהפתעה. החדר הגדול היה צר מלהכיל את כל הבאות. הרצאתי לפניהן על ערך חג הנטיעות, על ערך העץ במולדת השוממה. חברות-הועד חלקו את השקיקיות. שמחת-ילדות השתלטה על כולן. פתחו השקיקיות בסקרנות והתחילו לטעום. רק לא הגב' ציפריס! היא ניגשה אלי, נשקה לי וקראה בהתרגשות: תודה על רגע-קודש זה, שיצרת לנו. לא אפתח את השקית. אשמור עליו עד עלותי-ארצה. ואם לא אזכה — אקחנו עמדי...

התרגשנו שתינו ונעתקו המלים מפינו. רק הדמעות שנוצצו בעיני שתינו, הביעו את הכל. למחוז-חפצה לא הגיעה חברתנו ציפריס. ומי יודע, אם התליין לא גזל מידיה את שקיק-הקודש מארץ-געגועיה...

ועדת התרבות ופעולותיה

עבודה גדולה וחשובה ביותר מילאה ועדת-התרבות. היא סידרה שורת הרצאות על נושאים שונים, שכבשו את לב השומעות והעשירו ידיעותיהן.

תודות לפעולה האינטנסיבית כבשנו את כל הלבבות. אז התקרבו לחוג נשי-ויצ"א גם אלה שנשאו עיניהן להתבוללות.

עבודת המזכירות

מזכירת ארגון-ויצ"א בשרפץ היתה מינדל קוצ'יולק, אשת יוסף קוצ'יולק, וברטט קודש אני מעלה את זכרה היקר לי מאוד. היתה לדוגמה במרצה הרב, בעבודתה השיטתית והדייקנית. לא איש-דברים היתה. אור-נפשה ילווני עד יומי האחרון ואישיותה תשמש למזכרת מימים טובים, שלא יחזורו.

כאלה הן היו.

20 שנה חלפו מיום שנפרדתי מהן. 20 שנה שמרתי את זכרן היקר לי ונשאתי בנפשי את אורן הקדוש. נזכיר עוד כמה מהן.

1) המורה זינה סמולינסקה, שמסרה הרבה מכשרונותיה שהביאה מבית אביה, השוחט מליטא, לבית-הספר בשרפץ, בו עבדה כמה שנים כמורה ומחנכת. היא בנתה גם את ביתה בשרפץ ובעלה היה חבר פעיל בועד ההורים של ביה"ס, אם כי ילדים לא היו להם בבית-

הספר; היא נתנה את חלקה בועדת־התרבות. היא שמחה לכל הישג והצטערה על כל הפסד. היא גורשה יחד עם כל העדה משרפץ באותו יום טרגי של 8 בנובמבר 1939. ומאז לא ראיתיה עוד.

2) החברה שוארץ מבית פודסקוץ׳. חל־שה היתה בבריאותה. רזה ועייפה. אם לשני ילדים חלשים. עם זאת היתה בין הראשונות לכל פעולה.

3) ואחותה הגב׳ נדזוידז׳, גלמודה ובוד־דה. נתנה תמיד ידה לפעולות ויצ״א. ביקרה בשיטתיות את החוג לעברית ולמדה בהתמדה.

4) החברה ליפקא. תמיד נתנה ידה לכל פעולה. לא פעם פגשתיה הולכת עם בתה בת ה־15 לבית־הספר. בו מצאו שתיהן, האם והבת, חנוך לאומי.

5) שפרה לויטה, שהיתה תמיד בין הפעילות והראשונות. גבוהה היתה וחננית, בצחוקה הרך והטוב הביעה את כל רחשי לבה הטהור.

6) פוזה הודס. תוססת היתה, זריזה ופעילה, מוכנה תמיד לעשות ולעזור. למדה בשיטתיות בקורס לעברית. זכור לי חיוכה הנעים עת באה לקבל את התעודה.

צבי מאַלעוואַנטשיק

שול און קולטור־טעטיקייט, ציוניסטישע באַוועגונג

נאָך אין מיינע קינדער־יאָרן האָב איך בעהערט דערציילן פון מיין עלטסטן ברודער שלמה, אַז ער האָט געלערנט ביי דעם לערער אַלעכנאָוויטש, איך האָב אפילו דעמלט נישט געוווּסט צי דער לערער איז אַ ייד אָדער אַ קריסט. איך געדענק נאָר, אַז מער פאַרמעג־לעכע עלטערן האָבן זייערע קינדער געלאָזט לערנען „לימודי חול״ ביי אַלעכנאָוויטשן.

מיין ברודער שמעון האָט שוין געלערנט ביי מרדכי צבי מינץ, אָדער ווי מען האָט אים גערופן מרדכי הירש. ער איז געווען אַ הויי־כער, אַ דאַרער און זייער שטרענג צו די שילער. אַ געבוירענער אין שערפץ האָט ער זיך אַליין דערוואָרבן בילדונג און געוואָרן אַ פּע־איקער און גוטער פּעדאַגאָג; אין שול — אַ לערער, אין בית הכנסת — אַ גוטער בעל תוקע און בעל קורא. ער איז געווען ווי מען זאָגט, צו גאָט און צו לייט. ער האָט דערצויגן אַ גרויסע צאָל פון דער שערפּצער יידישער יוגנט, טראָץ דעם, וואָס עס זענען נאָך גע־ווען אין יענער צייט אַנדערע מלמדים ווי: שמואל פעפער, חיים יוסף, משה סופר, שמואל ווילק, וואָלף חזן, באַקאַנט אַלס דער אידעם פון קלמן פענסטער און אַנדערע.

אין מינצ׳ס שול האָבן געלערנט נאָר 12 שילער, מער האָט ער נישט צוגענומען. אָבער ווען איך האָב שוין אָנגעהויבן לערנען, האָט זיך די לאַגע געענדערט. דער באַגער און דראַנג נאָך וויסן איז געוואַקסן און אויך די שול איז געוואַקסן. מרדכי צבי האָט צוגענומען אַלס געהילף אַ לערער מיטן נאָמען ראַזנבוים פון פּלאָצק, אַ קליין געוויקסיקער מיט אַ בעלבתיש בייכל. דער שול־לאָקאַל האָט זיך פאַרגרעסערט פון איין צימערל אויף צוויי גרויסע צימערן מיט אַ קליין שטיבל אויף גמרא, וווּ עס האָט געלערנט דוד נח זילבער־בערג, און אַמאָל אויך בינם ווייסמעל.

עס איז כדאי צו דערמאָנען די פאָרם פון דער דאָזיקער שול און איר פּראָגראַם, וואָס האָט זיך אונטערשיידט פון אַ חדר; די תל־מידים האָבן דעם דערציער נישט גערופן רבי נאָר לערער, אָבער פון וואַקאַציעס האָט אונ־

זער לערער נישט געהאַלטן, און מיר האָבן טאַקע געלערנט אַ גאַנץ און קיילעכדיק יאָר. אפילו שבת האָבן מיר באַזוכט די שול און געלערנט דינים פון שולחן ערוך און שפּעטער געזונגען העברעאישע שירים.

פרייטיק איז געווען דער איינציקער טאָג אין וועלכן מען האָט געלערנט ביז 2.30 נ.מ. און אַ האַלבע שעה איז געווען געווידמעט מעביר סדרה זיין. איין תלמיד האָט פאָרגעזאָגט מיט ניגון די „טעמי הקריאה" און אַלע תלמידים האָבן ווי אַ גוט אויסגעשולטער כאָר געענטפערט און דאַן פאַרענדיקט מיטן זינגען די הפטורה. קיין חונדער ניש.ט, אַז אויב אַ תלמיד פון דער שול איז געוואָרן בר־מצוה, האָט מען אים נישט געדאַרפט אויסלערנען די הפטורה; ווייל צו וועלכן מפטיר מען האָט אים אויפגערופן האָט ער געקענט די הפטורה פון דער וואָך. מאַמעס און סתם יידן האָבן זיך צוגעהערט צום געזאַנג פון אונזער מעביר סדרה זיין.

אין דער שול האָט מען אויסער לימודי קודש, העברעאישע ליטעראַטור, דיקדוק וכו׳, אויך געלערנט לימודי חול און אַריטמעטיק. גענוג צו זאָגן, אַז די תלמידים וואָס האָבן פאַרענדיקט די שול, האָבן מיט אַ קורצער צוגרייטונג געקאָנט אַריינקומען אין פערטער קלאַס גימנאַזיע.

די שול איז אויך געווען אַן אָרט פאַר ציוניסטישער צוגרייטונג. די תלמידים האָבן געהאַט אַ „חוג דוברי עברית", אייגענע „פּאסט" אויף העברעאיש. איינער האָט געשריבן דעם צווייטן און אַזוי אַרום האָט מען זיך געאיבט אין שרייבן, אויסמיידן פעלערן און געפונען אַ ס.טיל.

די תלמידים, שוין אין זייערע קינדעריאָרן, האָבן אַנטייל גענומען אין קרן־קיימת זאַמלונגען, נאַציאָנאַלע פייערונגען, ווי למשל חנוכה, ט"ו בשבט, פורים וכדומה. עס איז דאַריבער נישט קיין חונדער, אַז די שפּעטערדיקע שערפּצער ציוניסטישע פירער זענען געווען די אַמאָליקע תלמידים פון מינצ׳ס שול.

אין 1920 נאָכן ערשטן וועלט־קריג, האָט מרדכי צבי מינץ עמיגרירט קיין אַמעריקע און אויך דאָרט זיך פאַרנומען, ווי מיר איז באַוווּסט, מיט שול־אונטעריכט.

איבערגעגעבן דעם ציוניסטישן אידעאַל, העברעאישע שפּראַך און נאַציאָנאַלע דערציאונג — האָבן זיי אין 1924־1925, מיט געזעלשאַפטלעכע כוחות, אָרגאַניזירט די תרבות־שולע און שפּעטער אויפגעבויט אַ העברעאישע פאָלקס־שול מיט אַ פּרעבעל־שול. אין וועלכער עס האָבן זיך געלערנט 75 פּראָצענט פון אַלע שערפּצער יידישע קינדער. די תרבות־שול איז געווען פאַקטיש גוט אַוועקגעשטעלט און געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. דאָס הויז, וואָס שטייט נאָך ביז היינט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּוילישער שול.

די יידישע ביבליאָטעק

צו דער גייסטיקער אַנטוויקלונג פון דער יוגנט האָט מיטגעהאָלפן די יידישע ביבליאָטעק, וואָס איז אַנטשטאַנען אַ דאַנק אַ קליינע גרופּע פרייוויליקע און איבערגעגעבענע יונגטלעכע. איך וויל דאָ דערמאָנען אייניקע נעמען פון די ערשטע אידעאַלע קולטור־פאַרשפּרייטער: מיין שוועס.טער שרה, באַקאַנט מיטן נאָמען סאַלקע, בראָנקע גאָרפינקל, צעשאַ לובאַשקע און אַנדערע. איך דערמאָן בלויז די מיידלעך, ווייל זיי זענען געווען צו יענער צייט פון אַנדערע קרייזן, רעוואָלוציאָנער געשטימט אָבער נישט ציוניסטיש. יעדע פון זיי האָט געענדיקט אַ „פּענסיע" און די ביכערמתנות, וואָס זיי האָבן באַקומען אַלס אויסצייכנונג, האָבן זיי געשאַנקען דער ביבליאָטעק. אַזוי איז אַנטשטאַנען די ערשטע צאָל ביכער מיט אַ קליינעם קרייז פון לייענער. די ביכערזאַמלונג איז זיך צעוואַקסן אין אַ גאָר גרויסער ביבליאָטעק, מיט אַלערליי ביכער אין פאַרשידענע שפּראַכן.

קבוצת־הכשרה בשרפץ, העובדת במחסן העצים של מנדל גורפינקל
במרכז התמונה — בעל־המחסן, אשתו (פראדל), בתם (חנה גיטל לאֶנטר) ובנם (שמחה)

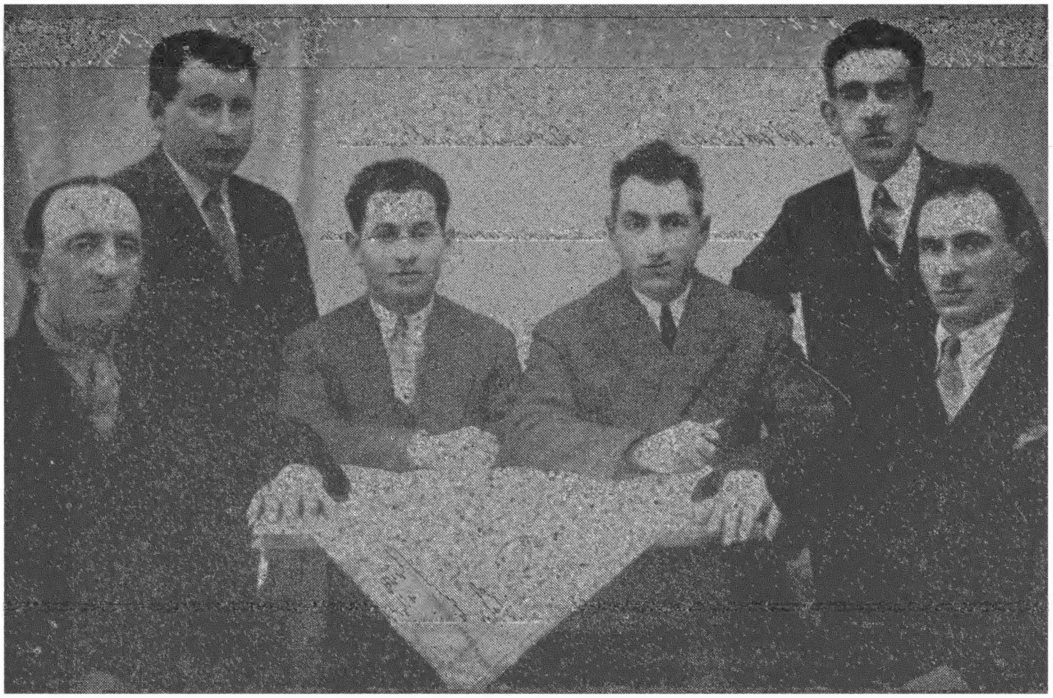
קבוצת־הכשרה בשרפץ בשנת 1930 אחדים מהעומדים בקצוות הם בני שרפץ

המערכה האחרונה של המחזה „אַזאָף“, שהוצג ע״י החוג הדרמטי שליד „פועלי־ציון“ (מאוחד עם צ. ס.)
מימין לשמאל: 1) . . . „ 2) גיטקינד מלאוה, 3) . . . . דורפמן, 4) . . . . „ 5) וולף אהרונוביץ
6) יעקב פוקאַץ׳, 7) שלמה רייצ׳יק, — הראשון והרביעי היו חברים בקבוץ־ההכשרה שהיה בשרפץ

תנועת־הנוער „פרייהייט“ בשרפץ 1933

ועד ה„בונד“ משנת 1932
מימין לשמאל: יושבים: אברהם ריבאק, ליב'יש אושר, חיים יורקאֲביץ', שמואל אלבה
עומדים: זלמן צוּדאֶק, אברהם הירש יורקאֲביץ'

ועד ארגון בעלי־מלאכה לעליתו ארצה של יו״ר הועד אברהם מלאוה בשנת 1934

הועד של קופת „גמילות־חסדים״ בשרפץ, שנת תר״ץ

מימין לשמאל : יושבים : יצחק (איצ׳ה) מאיר זילברשטין, נטע פלונסקר(המזכיר), אליהו דב (בר) צ׳רנוצ׳פקה, הרב ר׳ יהושע השיל דוד גולדשלק, ברוך מנדל גוטליבובסקי, יקיר פלטו, מנדל ליפשיץ עומדים : נחמן איכלד, דוד ברגזון, דוד מנימצ׳ובקה, מנדל שטיינהוז (מנחם אבני), משה ברמן

על השולחן — ספר הזהב של הקופה

דער ערשטער לאָקאַל, וועלכן איך געדענק, האָט זיך געפונען אויפן אַלטן מאַרק. שערפּץ האָט נאָך דאַמאָלס נישט געהאַט קיין עלעקטרישע באַלייכטונג. די ביבליאָטעק איז געווען באַלויכטן מיט גרויסע „בליך־לאָמפּן". די „דיזשורנעס" (אָרדנונגס־האַלטער) זענען געווען פרייוויליקע. זייער אַרבייט איז באַשטאַנען אין אָנפילן די לאָמפּן מיט נאַפט, אויספוצן די צילינדערס, אויסקערן, גיין אַ שליחות צו ברענגען אַ בלעך־נאַפט פון אהרן משה האַראַוויץ, דער דעמאָלדיקער הורט־סוחר ביי אונז אין שטאָט.

אין 1913, בעת דעם 300 יאָריקן יובילייַ פון דער רוסישער קייזערליכער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע, האָט זיך די ביבליאָטעק שוין געפונען אין דעם הויז פון שמיגעלסקי אויף פלאַצקער גאַס. דאַמאָלס האָט זיך שוין אין דער ביבליאָטעק גרופּירט די גאַנצע ציוניסטישע יוגנט, פון די אַמאָליקע גרינדער פון דער אינסטיטוציע האָבן בלויז יחידים זיך באַטייליקט. די ווענט פון לייען־זאַל זענען געווען באַצירט מיט די בילדער פון יידישע און העברעאישע שרייבער. יעדן שבת־אָוונט זענען פאָרגעקומען פאָרלעזונגען, וועלכע זענען געוואָרן שטאַרק באַזוכט. בעת די פייערונגען פון דעם ראָמאַנאָוו־יובילייַ, איז דער באַלקאָן פון אונזער ביבליאָטעק געווען אילומינירט מיט פאַקעלן.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז די ערשטע ביבליאָטעק איבערגעגאַנגען צו דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. די פּאַרטייען „פּועלי־ציון" און „בונד", האָבן געשאַפן אייגענע ביבליאָטעקן. די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה", וועלכע האָט אויפגעשטעלט אַן אייגענע „ספריה", האָט נאָך אַ געוויסער צייט זיך פאַראייניקט מיט דער אַלגעמיינער ביבליאָטעק. זי איז טאַקע געווען אָרגאַניזירט און אָנגעשטעלט אויף אַ גרויסן מאַסשטאַב. עס האָט שוין נישט עקזיסטירט פרייוויליקייט. מען האָט זיך שוין אויך נישט געניטיקט אין ברענגען נאַפט, פוצען צילינדערס, עס איז שוין געווען עלעקטרע אין שערפּץ און דער ביבליאָטעקאַר איז געווען באַשעפטיקט ווי אַ באַצאָלטער באַאַמטער.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע
„אגודת ציון שערפּץ"

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע „אגודת ציון שערפּץ" איז געשאַפן געוואָרן וואַרשיינלעך בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. די מערהייט מיטגלידער זענען טאַקע געווען אַבסאָלווענטן פון מרדכי צבי מינץ'ס שולע. די אָרגאַניזאַציע האָט זיך דעמאָלט, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געפונען אין דעם פאָדער־צימער פון מרדכי צבי מינץ. יעדן אָוונט איז מען דאָרט אַרייַנגעקומען, כדי צו הערן עפּעס נייעס. איינמאָל אין חודש איז מען געקומען באַצאָלן דעם מיטגליד־אָפּצאָל. גרויס איז געווען די שמחה ווען מען האָט פאַרגעלייגט אַ שטיקל ציוניסטישע אַרבעט.

די ציוניסטישע טעטיקייט האָט זיך געפירט אין שערפּץ נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין מיינע קינדער־יאָרן, געווען איז עס אין 1913, בין איך אין פּורים אָוועק זאַמלען פאַר קק"ל צוזאַמען מיט מיין חבר צבי, אָדער ווי מען האָט אים גערופן הערשיק ווֹלוּקאָ. מיר זענעןביידע דעמאָלט געווען 13 יעריקע בחורימלעך.

מיר האָבן באַזוכט דעם בלעכער אברהם יצחק ליפּסקער. ער האָט געהייסן געבן אַ האָרטן „צענער" (5 קאָפּיקעס). נאָך גרויס האַנדלען זיך, האָט ער צוגעלייגט נאָך אַ „צענער". מיין חבר האָט אויסגעשריבן אַ קוויטונג אויף 10 קאָפּיקעס. געווען שטובן ווי מען האָט „פּרינציפּיעל" נישט געוואָלט שטיצן דעם קרן הקיימת. שפּעטער איז די צאָל תורמים געוואַקסן, דאָס האָבן געווירקט די קינדער אויף די עלטערן, ביי וועלכע קרן הקיימת איז געווען נישט גענוג כשר. די קינדער האָבן משפּיע געווען און מען האָט אָנגעהויבן צאָלן

טאקע דורך זין און טעכטער, וואס האבן געזאמלט פאר ציוניסטישע קרנות.

די ספארט־ארגאניזאציע „מכבי״

מיטן אויפבליען פון דער „אגודת ציון״ איז אויך אנטגעשטאנען די ציוניסטישע ספארט ארגאניזאציע „מכבי״. איר הויפט ארגאניזאטאר איז געווען יעקב באכראך, דער זון פון דאמאלסדיקן אייגנטימער פון האלץ־סקלאד, זעליק באכראך. יעקב איז צו יענער צייט געווען א יונגער בחור, נאר וואס געהאט צוריק געקומען פון בעלגיע, וווהין ער האט פאר דער מלחמה אויסגעוואנדערט צו זיינע מומעס, כדי דארט צו שטודירן. ביי פייערלעכע ספארט־אויפטריטן האבן מיר זיך באנוצט מיט אן העברעאישער קאמאנדע.

אין דאמאלסדיקן „מכבי״ זענען געווען בחורים און מיידלעך. דער טורן־פלאץ ווו מיר האבן געמאכט די ספארט־איבונגען איז געווען אויפן פלאץ פון „מאנעזש״, נעבן דער רייט־שול, וואס איז געבליבן שטיין פון די רוסיש־צארישע צייטן, ווען דער 48־סטער דראגאנער פאלק האט סטאציאנירט אין שערפץ. בשעת עס איז געגאנגען א רעגן האבן מיר געאיבט טאקע אין דער רייט־שול.

ווען פוילן איז געווארן זעלבסשטענדיק, האט „מכבי״ געמוזט פארלאזן די געביידע, וועלכע איז פארוואנדלט געווארן אין א פאבריק פון לאנדווירטשאפטלעכע מאשינען. נאך א געוויסער צייט האט זיך די פאבריק ליקווידירט און אין דעם בנין זענען איינגעארדנט געווארן די תבואה־שפייכלערס, וואס האבן געהערט צו די יידן בינם און עזריאל דאבראשקלאנקע, די זין פון יקיר און שרה.

„מכבי״ האט געהאט אן אייגענע אוניפארם: א סאמעט היטעל מיט א גלאנציקן דאשעק און א ווייס־בלוי שנירל. דעם אוניפארם האט מען געטראגן ווען מען איז געגאנגען אויף „מכבי״־איבענגען. באגריסט האט מען זיך מיט „חזק ואמץ״, אויפהייבנדיק די רעכטע האנט און צולייגנדיק דריי פינגער צום דאשעק.

דאס ערשטע מאל זענען מיר אין 1916, ל״ג בעומר, ארויס אין גאס אין דעם „מכבי״־אוניפארם. מיטן געזאנג פון דעם ליד „שאו ציונה נס ודגל — דגל מהנה יהודה״ האבן מיר מארשירט אין בית־הכנסת. די ווייס־בלויע פאן, וואס איז געטראגן געווארן דורך איינעם פון די עלטסטע חברים האט געפלאטערט אין דער לופט.

מיט א יאר שפעטער, אין 1917, האבן מיר געמאכט אן אויספלוג אין דעם יידישן דארף טשיומסק, וואס האט געהערט צו דעם יידישן גביר און וואלד־סוחר לאבענדזש. געפארן זענען מיר מיט דער „קאלייקע״, וועלכע האט קורסירט אויף דער שטרעקע נאשעלסק—לוביטש. די דאזיקע קליינבאן איז געבויט געווארן דורך די דייטשן, וואס האבן אקופירט פוילן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און האט אונדז פארבינדן מיט די צוויי גרויסע צענטערן ווארשע און טארון׳. מיר האבן אפגעדונגען דעם צוג און ארויסגעגעבן אייגענע פאר־בילעטן געשריבן אויף עברית. אליין דורכגעפירט די קאנטראל אויף דער באן. דאס אלעס האט אריינגעברענגט הייטערקייט. ווען מיר זענען צוריק געקומען פון אויספלוג האבן מיר מיט דער ווייס־בלויער פאן אריינמארשירט אין שטאט, לויט קאמאנדא אין צוויי רייען. מיטן געזאנג פון „התקוה״ זענען מיר זיך פאנאנדערגעגאנגען.

מיטן אנטשטיין פון אומאפהענגיקן פוילן, זענען אונדזערע חברים איינציקווייז אוועק אין מיליטער און „מכבי״ האט זיך ליקווידירט. די ציוניסטישע ארגאניזאציע האט זיך מיט דער צייט איבערגעטראגן אויף דער פלאצקע־גאס אין אן אייגענער ווינונג. קעגנאיבער דער „אגודת ציון״ האט זיך געפונען דער „מזרחי״ אין דעם נייעם הויז פון איזיק קוטנא. אויף דעם הויף פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע,

אין דעם לאקאל פון דער אמאליקער ביליקער קיך, איז געווען די תלמוד־תורה שול.

די ציוניסטישע באוועגונג

די ציוניסטישע באוועגונג ביי אונדז אין שטאט האט נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געשלאגן טיפע ווארצלען. אויך פרומע בעל־בתישע יידן זענען פארכאפט געווארן פון דער ציון־אידייע. איך דערמאן זיך אזעלכע יידן פון די ערשטע חובבי־ציון, ווי: אליעזר וועסאליק, א הויכער ייד מיט א בלייך ערנסט פנים, א דארער מיט קנייטשן אויפן שטערן; חיים טאנוועל, א נידעריקער, מיט א לייטיש בייכל, א טיף שווארץ היטל אויפן קאפ, מיט א שיינער האלב־גרוילעכער בארד, באקאנט אונטערן נאמען — פעטער חיים־נחום. זיין ווייב, די מומע רבקה, איז געווען די סוחרטע און געהאט א גאלאנטעריע־געשעפט אין דער יידישער גאס. חיים־נחום מיט זיין ווייב זענען געווען קינדערלאז און האבן אויפגעהאדעוועט ביי זיך משה בעלט, מיינס א חבר, שפעטערדיקער קאמענדאנט פון „מכבי” ביי אונדז אין שטאט.

חיים נחום האט אין יענער צייט באזוכט ארץ־ישראל, אבער זיך נישט באזעצט אין לאנד. ער האט מיטגעבראכט מיט זיך א זעקל ערד פון הייליקן לאנד. דער איבערגעגעבענער ציוניסט האט זיך פארנומען מיט זאמלען אויף ישוב ארץ־ישראל, זיך באטייליקט אויך אין אנדערע ציוניסטישע זאמלונגען. צו די ציוניסטישע טוער אין יענער צייט האט אויך געהערט אפרים יוסל וולוקא (אפרים תלמי טראגט זיין פארנאמען).

די ציוניסטישע טעטיקייט איז דעמאלט געווען, אזוי ווי איבעראל, א קליינע. אויפגעלעבט האט זי ערשט ביי אונדז אין די יארן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין שפיץ פון דער ארגאניזאציע איז געשטאנען אברהם פריד, דער היינטיקער פארזיצער פון „אגוד יוצאי שרפץ”; אברהם ירושלמי, אן אידעם פון אליעזר וועסאלעק, אלס סעקרעטאר האט געארבעט משה ציפריס.

אין 1918, נאכן אנשטיין פון פוילן, איז משה ארייננעצויגן געווארן אין מיליטער און זיין ארט האט פארנומען פישל שאמפאן. אין א צייט ארום האט זיך פישל באפרייט פון דער ארבעט און מיר איז אויסגעקומען צו פארנעמען דעם ארט פון סעקרעטאר. אנהויב 1920 בין איך אוועק אין מיליטער און דעם אמט פון סעקרעטאר האט איבערגענומען ירחמיאל ווייַנגארטן.

באזונדערס שווער און פאראנטווארטלעך איז געווען די ציוניסטישע טעטיקייט אין די יארן 1919/20. דער אנטיסעמיטיזם האט געבושעוועט, זעלנער פון גענעראל האלער, וועלכע זענען געקומען פון פראנקרייך, האבן זיך א כאפ געטאן שלאגן יידן, שנײַדן בערד וכדומה. צו יענער צייט האט זיך געגרינדעט דער יידישער נאציאנאל־ראט אין פוילן אונטער דער אנפירונג פון דעם ציוניסטישן מנהיג, יצחק גרינבוים. ביי יעדער ציוניסטישער ארגאניזאציע איז טעטיק געווען א פאליטישע קאמיסיע, וועלכע האט געהאט די אויפגאבע צוזאמענצושטעלן פראטאקאלן פון עקסצעסן אויף יידן.

אין דער שערפצער קאמיסיע האבן געארבעט דער שרייבער פון די שורות, יחיאל משה סענדעראוויטש (סדרוני — היינט אין ישראל) און יצחק זומער. מיר האט צוזאמענגעשטעלט א פראטאקאל וועגן די ווילדע אנפאלן פון די „האלערטשיקעס” און אויך ביי־געלייגט א באשטעטיקונג פון א דאקטאר אדער א פעלדשער, ווען דער געשלאגענער ייד איז פארוואונדעט געווארן. אלס פעלדשער האט דעמאלט געארבעט ביי אונדז א וואַרשעווער יונגערמאן פייגנמאן, אן אידעם פון הערש קראסנער.

איינמאל אין דער פרי, מיין מוטער האט קוים באוויזן אויפצושטיין, קלאפט מען און עס קומט אריין דער מילך־טרעגער ראבאטא,

אָדער ווי מען האָט אים גערופן „ביקסל", אַ דיקער ייד, פעסט געבויט און דערצו טויב. מיינענדיק, אַז קיינער הערט נישט, האָט ער געשריגן אויפוועקנדיק אַלע שטוב־מענטשן פון שלאָף: ווו איז אייער זון?

מיר זענען געווען דריי ברידער. מיין פאָ־טער האָט שוין דעמאָלט נישט געלעבט. מיין מוטער האָט געפרעגט דעם מילך־טרעגער, וועלכן זון ער מיינט, דערויף האָט ער גע־ענטפערט: „דער וועלכער צאָלט אויס פאַר די בערד, וואָס די האַלערטשיקעס שניידן אָפּ". „פאַרשטייט זיך, אַז דער ייד האָט גאָרנישט געמיינט. דאָס האָט דער פעלדשער נאָכן מאַכן די אבדוקציע אַביסל אונטערגעחזקט. אויף דער פראַגע פון ראַבאַטאַ־ביקסל, וואָס וועט דערפון זיין, האָט אים דער פעלדשער געזאָגט: מאַלעוואַנטשיק צאָלט אויס געלד פאַר די בערד.

די געמאַכטע פראָטאָקאָלן האָבן מיר אָפּ־געשיקט אין סטאַראָסטווע, פאָליציי און אָפּ־שריפטן אין נאַציאָנאַל־ראָט קיין וואַרשע. עס איז כדאי צו דערמאָנען, אַז איינמאָל זענען מיר גערופן געוואָרן אין פאָליציי און דער סטאַ־ראָסטע צוזאַמען מיטן פאָליציי־קאָמענדאַנט האָבן זיך פאַר אונדז אַנטשולדיקט. פאַקטיש איז שפּעטער איינגעטראָטן אַ קאָלאָסאַלע ענ־דערונג לטובה.

מיטאַמאָל זענען מיר אַלע דריי, איך, סענ־דעראָוויטש און זומער, אַוועק אין מיליטער. נאָכן ענדיקן מיליטער־דינסט, האָבן מיר זיך איינציקווייז צוריקגעקערט קיין שערפּץ. יע־דער האָט שוין געהאַט זיינע דאגות, אָבער דאָך האָט מען געטראָגן אויף זיך דעם עול פון ציוניסטישער אחריות. אין צווישנצייט האָט אברהם ירושלמי עולה געווען קיין ארץ־ישראל און זיין אָרט אַלס פאָרזיצער האָט פאַרנומען ישעיהו פרידמאַן, און לידער, ווי אַ סך ציו־ניסטישע און געטרייע עסקנים האָט ער נישט זוכה געווען צו באַזעצן זיך אין ישראל.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז די ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציע זיך פאַנאַנדערגעוואַקסן. ווען ישעיהו פרידמאַן איז געווען פאַרנומען אין שטאָטראָט, בין איך געווען דער פאָרזיצער פון „אגודת ציון" און משה בעלט דער סעקרעטאַר. אין „ועד" זענען געווען: יצחק מאיר זיל־בערבערג, איצט אין ישראל אַלס יצחק שמחוני, און יחיאל משה סדרוני.

נאָכן צוריקקומען פונעם מיליטער האָבן מיר זיך באַמיט ווי געהעריק צו אָרגאַניזירן די אַרבעט פאַר „קרן קימת לישראל". עס איז געלונגען איינצוגלידערן פאָרשטייער פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען אין „וועדה עירונית למען קרן קימת" און דערביי אויך צו אָרגאַ־ניזירן אַ יוגנט־גדוד ביי דער „וועדה עירונית", וועלכע האָט רעגולער, פלייסיק און ערנסט אויסגעפירט די געלט־זאַמלונגען און פאַר־שפּרייטונג פון קק"ל־פושקעס אין די יידישע שטובן.

שפּעטער האָט מיין אַמט איבערגענומען שמואל וולוקאַ. אַקטיוו געאַרבעט האָבן: פייבוש ליפּקאַ, פישל שאַמפּאַן, ישעיהו פרידמאַן, מאיר ציפּריס, צבי קריסטאַל — היינט אלגביש, איזיק ניימאַן און אַנדערע.

אין 1927/28 האָט „מכבי" צוריק אָנגע־הויבן איר טעטיקייט.

לידער, צו אונדזער גרויסן צער, האָבן אַ סך פון די ציוניסטישע עסקנים נישט זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג פון זייער אידעאַל. זיי זענען פאַרפייניקט געוואָרן צוזאַ־מען מיט די שערפּצער יידן.

מנחם ביינוואַל ישראל, קרית־אונו

בתי־מדרש, חסידים־שטיבלעך און פּאָליטישע ארגאניזאציעס

ציוניזם און פרומקייט

דאָס נייע בית־המדרש מיט אירע בעל־הבתישע מתפּללים, איז געווען אַ ציוניסטישע פעסטונג אין שטאָט. די צענטראַלע פיגור פון דעם בית־התפילה איז געווען אברהם וולוקע, אַ ייד אַ בן־תורה, אַ משכיל מיט אַ פּאָר טיפע קלוגע אויגן. ער איז עקשנותדיק טריי געבליבן דעם, אַזוי גערופענעם, מתנגדישן נוסח.

דאָס בית־המדרש האָט אויך געהאַט אַ בעל־מוסף אויף די ימים־נוראים. זייער אַן אָריגי־נעלן פּאָלקס־טיפּ: קלמן ארפא, אַ בעל־מלאכה, פון פאַך אַ שניידער, וואָס האָט שווער געהאָ־רעוועט אויף פרנסה און שווער מיט איר אויס־געקומען. אָבער ער איז געווען אַ ייד פון „קאָפּ ביז פיס", מיט האַרץ און נשמה. זיין גאַנץ האַרץ האָט ער אַריינגעלייגט אין דאַווענען פאַרן עמוד אַלס שליח־ציבור. דאָס מתיקות פון די „וכל מאמינים'ס", דאָס דביקות פון „הבן יקיר לי אפרים" — ליגט מיר נאָך אין זכרון.

איך וועל דאָ דערמאָנען נאָך אַ סימפּאַטישע געשטאַלט פון דעם זעלבן בית־המדרש: דעם לאַנגיעריקן פּרנס און ציוניסטישן עסקן, ישעיה פרידמאַן. אַ מענטש מיט שכל און אַנשטענ־דיקייט, אַן ערנסטער עסקן. ביי זיין זייט איז ראש השנה ביים דאַווענען געשטאַנען אַן אידע־לער יונגער, חסידישער בחור, אויף וועלכן עס איז געלעגן אַ הימלישער חן. אין מיין פאַנ־טאַזיע האָב איך זיך אויסגעמאָלן, אַז אַזוי האָט געמוזט אויסזען יוסף הצדיק... דער בחור איז געווען ישעיה'ס אַ שוועסטערן־זון, אַ תלמיד פון „ישיבת חכמי לובלין", וואָס פלעגט קומען צו גאַסט אויף דער פעריען־צייט קיין שערפּץ.

דאָס אַלטע בית־המדרש איז געווען אַ בית־תפילה, ווו יעדער האָט זיך געפונען אַן אָרט און יעדער האָט זיך גוט געפילט: האַנטווער־קער, סוחרים, טרעגער, בעלי עגלות, קצבים און פישער, גבירים און אָרעמעלייט — אַלע האָט דאָס אַלטע בית־המדרש אויפגענומען היי־מיש, יידישלעך און וואַרעם. אַפילו אַזעלכע יידן ווי יהושע גאָלדמאַן און לייבל קאראמאש האָבן זיך דאָרט גוט געפילט.

יהושע גאָלדמאַן, מיינער אַ געוועזענער שכן, אַ ייד וואָס איז געווען מלא וגדוש, אַ בקי בש"ס ופוסקים, אָנגעפּיקעוועט מיט לומדות און חריפות, וואָס נישט איין מרא־דאתרא וואָלט זיך געווונטשן צו זיין אויף אַזאַ מדרגה אין לערנען. ער האָט געהאַט אַ שאַרפן עילוישן קאָפּ און אַן אויסערגעוויינלעכן זכרון, גלייך ווי דער מלאך פון שכחה וואָלט גאָר קיין שלי־טה נישט געהאַט איבער אים.

לייבל קראַמאַזש, אַ ייד אַ תלמיד־חכם, וואָס איז כל ימיו געווען אַ מחוסר פּרנסה. נאָר וואָס איז דאָס אים אָנגעגאַנגען? אַז זיין גאַנצער מהות איז געווען אַריינגעטאָן אין גאָר אַן אַנדערער וועלט; אין אַ וועלט פון תורה און עבודת הבורא. ווען מען איז נישט אַריינ־געקומען אין אַלטן בית־המדרש — צען איינ־דערפרי אָדער צען אינאָוונט — האָט מען גע־טראָפן ר' לייבלען ביי דער גמרא.

בנימין סאבאל, דאַכט זיך, אַז יעדער איי־נער פון די שערפּצער יידן האָט אים זייער גוט געקענט. ער איז נישט געווען קיין בן־תורה און נישט געהאַט קיין וועלטלעכע ביל־דונג. אין שטעטל זענען אַפילו אַרומגעגאַנגען „תורה־ווערטער" בשם אומרו, וועלכע האָבן געקלונגען ווי די „פּסוקים" פון „טוביה דער מילכיקער". און דערצו איז ער געווען אַ מענטש מיט אַ צעבראָכן האַרץ — קיין איינער פון די קינדער האָבן זיך ר"ל ביי אים נישט געהאַלטן.

טראָצדעם איז ער ביי זיך נישט געווען געפאַלן, געפירט גרויסע מסחרים, געווען אַ גרויסער גביר, אַן אחרון אחרון חביב — פּאַר

זיינס אַ גראָשן איז „קיינער נישט געשטאָרבן". ער איז געווען אַ בעל־צדקה. אויף וואָס פאַר אַ צוועק מען האָט זיך צו אים געוואַנדן, האָט ער געגעבן מיט אַ ברייטע האַנט. אַזוי ער און אַזוי זיין פרוי

דאָס גערער שטיבל

דאָס „גערער שטיבל" מיט זיין דריי־צימערדיקן לאָקאַל האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין רעליגיעזן לעבן פון די שערפּצער יידן. דער מקום קדוש האָט געלייגט זיין חותם אויף יעדן, וואָס איז געקומען מיט אים אין באַרירונג. דאָס איז געווען אַ דערציונגס־אַנשטאַלט, אין וועלכן עס איז דערצויגן געוואָרן אַ רעליגיעז־באַוווּסטזיניקע יוגנט. די הויכע ספרים־שענק האָבן אין „גערער שטיבל" פאַרנומען די ווענט פון סופיט ביזן דיל.

דאָס „שטיבל" האָט אויסגעהאַלטן אייגענע לערן־אַנשטאַלטן, ווי: אַ „חדר יסוד התורה" פאַר יינגלעך און אַ „בית יעקב"־שול פאַר מיידלעך, אין וועלכער עס האָבן זיך געלערנט קינדער אַפילו פון אַזעלכע עלטערן, וואָס האָבן מיטן גערער שטיבל און מיט „אגודת ישראל" קיין שום געמיינזאַמעס נישט געהאַט. פון די תלמידים זענען אויסגעוואַקסן „פּרחי־", „צעירים־", „בתיה־" און „בנות־".

די יוגנטלעכע האָבן געהאַט אַ באַזונדערן לאָקאַל מיט אַ ביבליאָטעק מיט די מאָדערנע ווערק פון די אָרטאָדאָקסישע קלאַסיקער. נישט בלויז אַ גערער שטיבל איז דאָרט געווען, נאָר גליכצייטיק אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט אין זיך אַריינגענומען די אָרטאָדאָקסישע באַוועגונג פון „אגודת ישראל", וועלכע איז געווען פאַרטרעטן אין אַלע אינסטיטוציעס: אין דער קהלה, אינעם שטאָטראַט, אין דער פאָלקס־באַנק און אין דער גמילת־חסדים־קאַסע.

דאָס „גערער שטיבל" האָט אויך פאַרמאָגט אַן אוצר פון נגינה. ניגונים אין פאַרשידענע וואַריאַציעס, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן דורך חסידישע קאָמפּאָזיטאָרן: הארציקע תפילות, פאַסטובלעך, מאַרשן, טאַנץ־האָפּקעס — די אַלע שאַפונגען האָט מען געבראַכט צום רבין אויף די ימים טובים און ימים נוראים און פון דאָרט איז דאָס אויפגעכאַפּט געוואָרן דורך די פּאַיקע מנגנים און אַזוי איז דאָס צעטראָגן געוואָרן איבער אַלע שטעט און שטעטלעך, ווו עס האָט זיך נאָר געפונען אַ חסידים־שטיבל. גאָר באַזונדער און אייגנאַרטיק זענען געווען די מאָדזשיצער זייער פאָפּולערע נגונים, וואָס זייער קאָמפּאָזיטאָר איז געווען טאַקע דער מאָדזשיצער רבי אַליין.

דאָס „שטיבל" האָט פאַרמאָגט אירע אי־בערגעגעבענע עסקנים, וואָס האָבן צו זיך אַרויסגערופן דרך־ארץ און אָנערקענונג ביי אַלעמען אָן אויסנאַם, ביי פריינט און קעגנער. איינער פון זיי איז געווען נחום טאָץ, אַן עסקן, ביי וועמען עס איז געגאַנגען האַנט ביי האַנט תורה מיט יראת שמים, חסידות מיט גוטע מידות, עסקנות מיט עניוות. פריי און אָפן זענען זיינע טירן געווען פאַר יעדן. ער האָט דורכגעמאַכט פאַרשיידענע צייטן אין זיין לעבן. אָבער אויסערלעך איז אויף אים גאָרנישט געווען צו דערקענען: דער זעלבער נחום טאָץ אין די גוטע צייטן און דער זעלבער בשעת דוחק.

שמואל זיינוול דאָרעמבוס, אַ יונגערמאַן פון פּלאָנסק, וואָס איז געוואָרן דוד נח זילבערבערגס אַן איידעם, איז געווען ענערגיש און געהאַט אַ חוש פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. צוליב די מעלות איז ער געווילט געוואָרן פון דער אגודה־ליסטע אַלס פּרנס און געוואָרן פּרעזעס פון דער קהלה. ער האָט אָנגעפירט מיט דער קהלה ביד חזקה, נישט גערעכנט זיך מיט קיינעם, אַפילו נישט מיט דער פּאַרטיי, וועמענס שליח־ציבור ער איז געווען, נאָר שטענדיק געהאַנדלט אויף אייגענער האַנט און לויט אייגענעם איינזען. דאָס האָט גורם געווען, אַז זיין ממשלה זאָל מער ווי איין קאַדענץ נישט אָנהאַלטן. ער האָט אָבער באַוויזן דורך דער צייט צו דערהייבן די קהלה צו אַ פיל העכערער מדרגה.

מענדל גאַרפינקל, דער אגודישער פאַר־
טרעטער אין שטאָטראָט, איז געווען א גלאַסע־
נער מענטש. אויף די זיצונגען האָט ער גערעדט
נישט ווי א ראַטמאַן פון א שטאָט־פאַרוואַלטונג,
נאָר ווי א שתדלן.

יעקב משה טייטלבוים מיט זיין הדרת
פנים פון א פאַטריאַרך, איז אַמאָל געווען א
גביר און אייגנטימער פון א גרויס לעדער־
געשעפט און א גרויס הויז, א בעל־צדקה און
בעל גמילת חסד. דערנאָך איז ער געוואָרן א
„יורד".

שוין נאָכן פאַרקויפן דאָס גרויסע הויז, איז
ער געבליבן דער זעלבער „יורד", יעדן מאָנ־
טיק און דאָנערשטיק געהאַט צו טאָן מיטן
שטייער־אַמט. ער איז אָבער געבליבן דער זעל־
בער יעקב משה, פאַר וועמען מען האָט געהאַט
טיפן דרך־ארץ. ער איז געווען א שטרענגער
חסיד, אפילו די גוים האָבן אים נישט גערופן
ביים פאַמיליע־נאָמען, נאָר „פאַניע חסיד". די
בחורים, וועלכע האָבן זיך געשוירן (נישט ראַ־
זירט) די בערד, האָט ער גערופן „עומדים
במורדים" — געמיינט דערמיט, „אָפּגעשוירן די
מאָרדעס".

אין א געוויסער מאָס קען כאַראַקטעריזירן
דעם טיפּ יעקב משה א מעשה שהיה:

אין יאָר 1935 איז געשטאָרבן דער פּויל־
שער מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי. די רעגירונג
האָט פּראָקלאַמירט א חודש טרויער. אַלע רע־
גירונגס־באַאַמטע האָבן אָנגעטאָן שוואַרצע
אָרעם־בענדער און אויף יעדן הויז איז אַרויס־
געצויגן געוואָרן די ווייס־רויטע פאָן געהילט
אין שוואַרץ. די זעלבע דעקאָראַציע האָט אויך
נישט געמיטן יעקב משה'ן אויף דעם הילצער־
נעם הייזקעלע וו ער האָט געוווינט, איז געהאָנ־
גען א פאָן צו וועמענס מאַסט עס איז געווען
אָנגעבונדן א... גאַרטל, וואָס פון אַלטקייט איז
זי שוין נישט געווען שוואַרץ נאָר גרין.

דער גראָבער חסידישער גאַרטל אויף דער
פּוילישער נאַציאָנאַלער פאָן איז געווען דער שוואַר־
צער טרויער־צייכן און איז אַזוי געהאָנגען א
גאַנצן חודש.

זיין זון מענדל מלך האָט געהאַט א שוואַכ־
קייט צו גבאות (ער איז טאַקע געווען דער
גבאי פון „שטיבל") און צום „ברעטל". ער
האָט געקענט שיין זינגען און אַלע זיינע קינ־
דער זענען געווען מוזיקאַליש און זייער גע־
ראָטענע.

זלמן פרידמאַן, דער בעל־תוקע פון
„שטיבל", א ייד א למדן, איז געזעסן כל ימיו
געלערנט און געשריבן חיבורים. אין זיין ספר
„רמזי שלמה" האָט ער געווידמעט אין דער
הקדמה א ספּעציעלן לויב זיין פרוי גיטל,
וועלכע פאַרנעמט זיך מיט דער פרנסה און
אַדאַנק דעם האָט ער די מעגלעכקייט זיך צו
פאַרנעמען מיט רוחניות.

בנימין סאָכטשעווסקי איז געווען א בעל־
בכי. ביים דאַווענען אין די ימים נוראים האָט
ער אַוועקגעלייגט יללות און געוויינען. א צע־
בראָכענער שאַרבן, הויט און ביינער, האָט ער
מיט זיין קנאָכיקער פויסט אַריינגעהאַקט אין
זיין אויסגעטרוקנט האַרץ־ברעט, און יאָמערלעך
געשריגן: אשמנו! בגדנו! גזלנו! על חטא!
ועל חטא! שומי שמים, וואָס דער בנימין האָט
אָפּגעטאָן, סאַראַ אויסטערלישע מעשים. כדי
אויסצובעטן ביי גאָט א תשובה.

ער האָט נעבעך געהאַט אויף וואָס צו
קלאָגן: ער איז באַשאָנקען געוואָרן נישט מער
ווי מיט איין קינד — א בן־יחיד, חיים שאַמשע.
א קריפּל, א פאַרוועניש, א קראַנקער און
א שוואַכער מיטן שכל און וווקס איז ער, שוין
זייענדיק א בן שלושים, דערגאַנגען צו דער
גייסטיקער מדרגה פון א ייִנגל פון זיבן יאָר.
שמחת תורה איז חיים שאַמשע געגאַנגען צו־
זאַמען מיט די 6־7 יעריקע ייִנגלעך. יום־כיפור
האָט דאָס פאַרוועניש געמוזט אָפּפאַסטן פון
פאַר כל־נדרי ביז צומאָרגנס אויף דערנאַכט.
9 פרי האָט ער שוין אָנגעהויבן צו חלש'ן און
אַזוי האָט ער געחלשט און געפאַסט, געפאַסט
און געחלשט ביז אויף דער נאַכט. עס האָט

נישט געהאַלפן קיין שום אינטערווענץ און געבן צו פאַרשטיין דעם פאָטער זיינעם, אַז ער זאָל אים אָהיימשיקן עפּעס איבערבייסן.

חיים שאמשע איז אויך געשטאַנען פאַר אַ מיליטערישער קאָמיסיע, וואָס האָט אים פאַרשטייט זיך גלייך „משלח" געווען. ר' בנימין איז געקומען צו לויפן מיט אַ שמחה אין שטיבל און דערציילט די חסידים פונעם אויבערשטן; מיין חיים שאמשע איז היינט געשטאַנען צום „פריזיוו" און איז ב"ה פריי געוואָרן, געלויבט השי"ת...

ישעיה פּאָפּאָווסקי איז געווען אַ יונגערמאַן, וואָס באַדינט די שטאָט מיט ענטפערן אויף שאלות פון כשר און טריף אויף לעפל און טעפל ביז גאָר ערנסטע שאלות. ער האָט געלערנט שיעורים מיט בחורים פון פאַרשיידענע גרופּן און אין פאַרשיידענע צייטן פון טאָג; פאַרטאָג און אויף דערנאָכט, נישט האָבנדיק דערפון גאָרנישט, חוץ די בייזע טענות פון אייגענעם ווייב.

מיכל קאַפּלאַוויטש האָט מען גערופן „דער מרוק", מחמת ער האָט קיינמאָל נישט געלאַכט און ווייניק גערעדט. ער איז אָבער געווען אַ ייד אַ חכם. ווער עס האָט געהאַט עפּעס אַ „שווער לייענען" און נישט געקענט זיך דערצידירן וועגן עפּעס אַ שריט אין לעבן, האָט זיך מיט דעם „מרוק" אַן עצה געהאַלטן.

די יונגע גענעראַציע, ווי מען האָט גערופן די יינגעלייט פון „שטיבל" — קיין איינער פון זיי איז נישט געבליבן לעבן זאָל דאָ דערמאָנט ווערן אַ יינגערמאַן, וואָס האָט זיך מיט קיין שום ספּעציעלעס נישט אויסגעצייכנט, אַ בחור פון „אַ גאַנץ יאָר" זיין נאָמען איז געווען שלמה מרדכי קלעטשעווסקי. שמחת תורה איז געווען זיין גרויסער טאָג. זיין התלהבות איז געווען אין לשער. ער האָט געהאַלטן אין שפּאַנונג דאָס גאַנצע „שטיבל", גרויס און קליין, אַלט און יונג. דער עקסטאַז איז ביי אים דערגאַנגען צו אַן אויסערגעוויינלעכער מדרגה. אין דעם טאָג, שמחת תורה, זענען אַלע אים געווען געהאָרכזאַם און אויסגעפירט זיינע באַפעלן כדי נישט אַריינצוכאַפּן פעטש...

דאָס אַלעקסאַנדער שטיבל

דער פילאַר פון דעם שטיבל איז געווען דער עסקן משה לידזבאַרסקי און טאַקע אין זיין הויז איז געווען דאָס בית־התפילה. אין דעם שטיבל איז געווען אַן אָרט פאַר וכל מאַמינים; חסידים און האַלב־חסידים, בני־תורה און האַלבע בני־תורה, „אגודיסטן" און „מזרחיסטן". אויך איז דאָרט געווען אַן אָרט פאַר ברוגז געוואָרענע, אַנטלאָפענע פון געגער שטיבל און אַרויסגעבעטענע צוליב דער „פּראָגרעסיווקייט" פון זייערע פרויען...

צווישן די מתפללים אין אַלעקסאַנדער שטיבל זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זייערע קינדער געשיקט אין „חדר יסוד התורה" און אַזעלכע, וועלכע האָבן געשיקט אין דער „תרבות"־שולע און אויך אין פוילישן גימנאַזיום.

עס האָבן געדאַוונט אין שטיבל אויך אגודה־עסקנים, ווי שמחה שולץ און אליהו מאיר שלייפער. טראָצדעם פאַרשיידנאַרטיקן צונויפמענשטעל פון די מתפללים איז נישט געקומען צו קיין מחלוקתן און אַרומרייסענישן. עס איז געווען שלום און שלווה נאָכמער ווי אין דעם „איינהייטלעכן" גערער שטיבל.

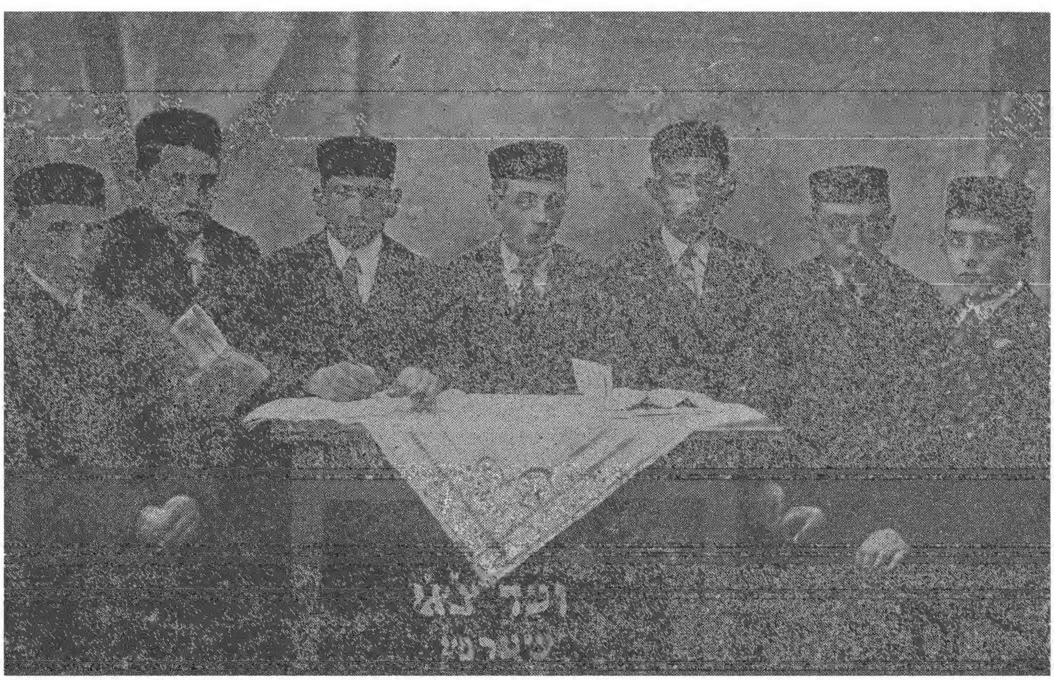
דאָס אַלעקסאַנדער שטיבל האָט אויך געדינט אַלס לאָקאַל פאַר פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אייגענעם ווינקל, ווי די קליינהענדלער־אָרגאַניזאַציע א. אַנד. אויך פאַרשידענע צווישנפּאַרטייאישע צוזאַמענקומען צו באַטראַכטן אַלגעמיינע בשותּפותדיקע פראַגן, זענען פאָרגעקומען אין אַלעקסאַנדער שטיבל.

פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס

דאָס ערשטע אָרט האָט פאַרנומען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געפירט אַ לעבעדיקע אַקטיווע טעטיקייט. די ציוניסטן האָבן אויפגעשטעלט אַן אייגן גרויס הויז אויף

ועד של „צעירי אגודת־ישראל“ בשרפץ, תר״ץ
מימין לשמאל: יושבים: חיים שלמה ליכט, אפר״ים אוסטשבר, בן־ציון קאֶמפנר, יהודה פוקאַץ׳
עומדים: נטע פלונסקר, יצחק מאיר פודסקוץ׳, עזרא טאַץ

ועד „צעירי אגודת־ישראל“ שרפץ, תרצ״ב
מימין לשמאל: הירש אש, נטע פלונסקר, יצחק מאיר פודסקוץ׳, יעקב גרוסמן, וולף גראפה, ישראל ספירשטין, יהודה פוקאַץ׳

„בנות אגודת־ישראל"
מימין לשמאל: שורה א׳ יושבות: ריבה צ׳רנוצ׳פקה, רבקה סוכצ׳בסקי, לא ידועה, מירל אֶסטריך, צירל גרינאֶביץ׳, מרים קראמארז׳, חנצ׳ה טיטלבום
שורה ב׳ עומדות: שרה פלקובסקי, רחל סֶק, רוחצ׳ה פנפיל, גיטל פלונסקר, לא ידועה (מורה) שינה דבורה ספירשטין
שורה ג׳ עומדות: הינדה רחלקה, ברינה ריצ׳יק, שרה מלכה גרינאֶביץ׳, ליבה צ׳רנוברודה, שרה פאסה

„בנות אגודת־ישראל"
מימין לשמאל: שורה א׳ יושבות: שרה פלקובסקי, מרים קראמארז׳, ליבה צ׳רנוברודה, פיגה פלונסקר
שורה ב׳ יושבות: שרה פאסה, שידלובסקה (מורה), רחל סֶק, צירל גרינאֶביץ׳
שורה ג׳ עומדות: חנה ליכטנשטין, מירל אֶסטריך, שינה דבורה ספירשטין, גיטל פלונסקר, ריבה צ׳רנוצ׳פקה, הינדה רחלקה, י. גרברצ׳יק, ברינה ריצ׳יק, חנה גרוסמן

חברי המועצה והעובדים של הבנק העממי („בנק לודובי")
יושבים מימין לשמאל: אברהם גרודה, שלמה פשאֶניצה, זיסקינד ארבייטר, מרדכי ליפה אטלס, שמואל פאַסה, עזרא פרנקל
(כולם חברי המ עצה)
עומדים: יחזקאל פאַלקה (שמש הבנק), מיכאל ליפסקר (פקיד, מנהל־הבנק, מליפנה), פעלה רוטמן (פקידה)
גיטל ואֶסולק (קופאית), סאלה רוזן (פקידה), הרש גריינה (חבר־המועצה), ברוך אַטלס (חבר־המועצה)

הסתדרות „העובד" בשרפץ — 1933
מימין לשמאל: שורה ראשונה — יושבים: לא ידוע, ראדזאנובסקי, עזרא פרנקל, שמואל פאַסה יעקב רבינוביץ'
שורה שניה — יושבים: יעקב (יוקב) פאֶרל, מאיר זביראֶק, ברוך לאֶלונק, טוביה פאסה, קאַשאַז',
לא ידוע, שמואל ליב גראדזאנובסקי
עומדים: זאֶמלמן, לא ידוע, חלף (זאב) אהרנוביץ', שלמה רייצ'יק, יוסקה (יוסף) שיקאֶס, יעקב
מאיר פוקאץ', יוסף מניאֶנצובקה

מימין לשמאל: וולף ויסרוזה, בן־ציון קמפנר, יהודה פוקאַץ', יצחק ישעיביץ' יהושע טיטלבום, הירש אש

קבוצת חברים מ„צעירי אגודת־ישראל"

מימין לשמאל: יושבים: יהושע טיטלבום, אליה משה צ'רנוברודה, יהודה פוקאַץ', אפרים פנפיל

עומדים: הירש אש, ישראל דוד בורנשטין, שמואל רינגבירץ, ליב גרוסמן, יהושע אוסטשבר, יוסף ליב טץ

דער סטאַדאָלנע גאַס. דאָרט איז געווען איינ־געאָרדנט די „תרבות"־שולע, וווּ עס האָט גע־אַרבעט אַ פּערסאָנאַל פון לערער און לערערינס. אין דעם הויז איז געווען אַ גרויסער זאַל פאַר פאַרשיידענע אימפּרעזעס: פאַרלעזונגען, פאַר־שטעלונגען, טענץ מיט מוזיק און ספּאָרט. די יוגנט איז געווען צעטיילט אין אַלע ריכטונ־גען — פון „תל חי" ביז „השמור הצעיר" זענען געווען אַקטיוו אין אָרגאַניזאַציאָנעלן לעבן.

בראש פון „בונד" איז געשטאַנען לייב אושער. צווישן די בונדישע חברים איז ער געווען פאַרגעטערט. שטענדיק און איבעראַל איז ער געווען זייער פאַרשטייער. אין שטאָט־ראָט איז דער בונדישער ראַטמאַן שטענדיק געזעסן נישט צווישן דער יידישער „קאָלא", נאָר צווישן די פּ. פּ. ס. ח' אושער איז אויך גע־ווען פאַרשטייער פון „בונד" אין באַנק. די בונדיסטן האָבן געהאַט אַ גאַנץ שיינעם לאָקאַל אין לושינסקיס הויז. דאָרט האָט דער חבר לייב אושער יעדן פרייטיקצונאַכטס אָפּגעריכט פאַר זיינע חברים אַ „קבלת־שבת" מיט אַ קאַפּיטל פון פרצן, אָדער שפּענערס פעליעטאָנען פון דער „פאָלקס־צייטונג".

די לינקע פועלי־ציון האָבן געהאַט איי־ניקע אידעאַלע טוער, ווי: איטשע בונם ראָזנ־בערג, אַ זון פון שמש פון נייעם בית־המדרש, און משה גוטשטאַט. די צוויי אָנפירער פון פועלי־ציון זענען געווען גוטע רעדנער און גלענצנדע פּאָלעמיקער. זיי האָבן פאַרמאָגט אַ שאַרפע לאָגיק אין אויפקלערן די פּראָוויקלטע פועלי־ציוניסטישע פּראָבלעמען. אין דער יידישער גע־זעלשאַפט האָט מען זיך מיט זיי גערעכנט.

הילפס־קאָמיטעט

דער הילפס־קאָמיטעט האָט געהאַט הכנסות פון די שערפּצער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, וועלכע האָבן געשיקט גרויסע סומעס געלט צו העלפן נויטבאַדערפטיקע. מתחילת פון זיין טעטיקייט האָט דער הילפס־קאָמיטעט זיך פאַר־נומען נאָר מיט פילאַנטראָפּיע. שפּעטער איז ער אַריבער צו קאָנסטרוקטיווע טעטיקייט, דורך געבן הלוואות אויף קאָנסטרוקטיווע צוועקן. דער הילפס־קאָמיטעט האָט אַריינגעטראָגן אין דער גמילת־חסדים־קאַסע איבער דריי טויזנט זלאָטעס און אויף דער רעקאָמענדאַציע פון קאָ־מיטעט האָט מען געגעבן פון דער געלט אָנ־פּראָצענטיקע הלוואות.

פאַראָרעמטע יידן, וואָס האָבן קיין קרעדיט בכלל נישט געהאַט און אויך נישט געקענט באַקומען קיין געהעריקע זשירעס, האָבן אויף דער רעקאָמענדאַציע פון הילפס־קאָמיטעט גע־קענט באַקומען אַרויסגעבאָרגט געוויסע סו־מעס, פאַר וועלכן דער קאָמיטעט איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך. צווישן הילפס־קאָמיטעט און דער גמילת־חסדים־קאַסע איז געווען אַ בשות־פותדיקע צוזאַמענאַרבעט.

האַנטווערקער פאַריינען

די האַנטווערקער זענען געווען געטיילט אין צוויי אָרגאַניזאַציעס: אַ „בונדישע", וועל־כע איז אָנגעפירט געוואָרן דורך לייב אושער און אברהם הערש יורקעוויטש (יורקעוויטש לעבט אין בראַזיל) און אַ ציוניסטישע האַנט־ווערקער־פאַריין, אָנגעפירט דורך אברהם מלאַ־ווע. ווען ער האָט אין יאָר 1934 עולה געווען קיין ארץ־ישראל, האָט די אָנפירערשאַפט אי־בערגענומען הערש גריינע פון דער שניידער־סעקציע און עזרא פרענקל פון דער שוסטער־סעקציע.

קליינהענדלער־אָרגאַניזאַציע

איר גרינדער און אָנפירער אין משך פון לאַנגע יאָרן איז געווען הערשל קאַפּלאָוויטש. ער האָט געטראָגן אויף זיך דעם עול פון אַלע יידיש קליינהענדלער אין שערפּץ. וועמען פון זיי עס איז שווער געווען דער געראַנגל פאַר דער עקזיסטענץ איז געקומען צו הערשל קאַפּלאָוויטש.

ער איז געווען אומדערמידלעך אין אָפּשרייען גזירות קעגן די יידישע קליינהענדלער. ווו קיינער האָט נישט געקענט אָנקומען, איז ער אָנגעקומען. ווו קיינער האָט נישט געוואָגט אַ טיר צו עפענען, האָט ער זיך געשטופּט. אויב עס האָט זיך אים נישט איינגעגעבן דורך דער טיר, איז ער געגאַנגען דורכן פענצטער... און אויב נישט בײַם ערשטן מאָל, איז בײַם צענטן מאָל, כדי צו דערשלאָגן זיך וועלכע עס איז הנחות פאַר זײַנע קליינהענדלער, אָדער אָפּשרייען וועלכע עס איז גזירה, וואָס האָט געקאָנט רואינירן זייער עקזיסטענץ.

הערשל קאַפּלאַוויטש איז שטענדיק גרייט געווען צו טאָן מענטשן טובות, אויף וואָס איך בין אַ לעבעדיקער עדות. ער האָט געטאָן טובות נישט נאָר פרעמדע, וואָס האָבן אים געשטיצט, נאָר אויך אַזעלכע, וואָס האָבן אים גערודפט און מבזה געווען. ער האָט בײַ זיך קיין ביוראָקראַטיע נישט איינגעפירט. צו אים איז מען נישט געקומען מיט אַן אָראָפּגעלאָזענעם קאָפּ. יעדער איז געקומען דרייסט און אפילו חוצפּדיק. מען האָט אים געקענט אַפילו פון בעט אַרויסנעמען, און ער איז געגאַנגען, ווען עס איז נאָר געווען לטובת הכלל.

ארִיגינעלע שערפּצער טיפּן

אויפן נייעם מאַרק נעבן די יאַטקעס איז געזעסן אַ ייד און פאַרקויפט אַ ביסל גרינצייג. זומער און ווינטער האָט ער געטראָגן אַ צייגן כאַלאַט. זומער — אָנגעטאָן אויפן העמד און ווינטער — אויף אַ גראָבן באַרכעטענעם שפּאַנצער. זײַן נאָמען איז געווען מאָטאַ פּוקאַטש. גערופן האָט מען אים דער בלינדער מאָטאַ, מחמת ער האָט נאָר געהאַט איין אויג. אָט דער אָרעמער גרינצייג־הענדלער האָט פאַרמאָגט אַ וואַרעם יידיש האַרץ. ער איז שטענדיק געווען באַזאָרגט פון יענעמס צרות. מיט אייגענע מיטלען האָט ער נישט געקענט העלפן. ער איז אַליין געווען אַן אָרעמאַן. האָט ער זײַנע פיס געבראָכן און געלאָפן אויף רעגנס, אין בלאָטעס, שנייען און קעלטן איבער שטאָק און שטיגן, שוין נישט זייענדיק קיין יונגער מענטש — און צונויפגעשאַפּט אַ פּאָר זלאָטעס פאַר דעם, וועלכער האָט זיך גענויטיקט.

מיט דעם איינעם אויג האָט מאָטע מער געזען ווי אַן אַנדערער מיט ביידע. ער האָט דערזען ווי אַ קינד פון אַן אָרעמער היים גייט פון דער שול מיט צעריסענע שיכלעך און עס רינט אין זיי אַרײַן, איז ער, מאָטע, געלאָפן ווי מען דאַרף און באַזאָרגט דעם קינד שיכלעך. ער האָט דערזען, ווו עס ליגט אַן אָרעמע פרוי נאָך אַ געבורט און זי דאַרף האָבן מיט וואָס דאָס האַרץ צו דערכאַפּן, האָט מאָטע שוין געזאָרגט דערפאַר, אַז די אָרעמע געווינערין זאָל האָבן דאָס איך וואָס זי נויטיקט זיך.

*

דוד בערגזאָן איז געווען אַ ייד אַ לץ. ער האָט געקאָנט פון אַלעם אָפּלאַכן. אַפילו פון זיך אַליין. אויפן מאַרק נעבן דער בענזין־סטאַציע, האָט מען אים זייער אָפט געקענט טרעפן מיט אַ חברה לצים און האָבן זיי וועמען גענומען אין דער „אַרבעט אַרײַן", איז אים נישט געווען מקנא צו זײַן, און אַז דאָס „שטיקל אַרבעט" איז פאַרטיק געוואָרן, האָבן חברה אויסגעשאָסן אין אַ הילכיקן געלעכטער.

*

אַן אייגנאַרטיקער שערפּצער טיפּ איז געווען אברהם פּוטער. ער האָט נישט געהאַט קיין ספּעציעלע פּרנסה. ער האָט קיינמאָל נישט געטאָן אַפילו די האַנט אין קאַלט וואַסער בכדי עפּעס צו פאַרדינען. אויף חתונות איז ער געקומען אַן אומגעבעטענער, אָנגעטאָן אין אַ גרויס סאַמעטן קאַפּל און געפּראַוועט בדחנות, געשים מיט גראַמען. אויף בריתן איז געווען משורר בײַ די „מי שבירך"ס, וואָס דער חזן מיט די שמשים האָבן געמאַכט, און אַז ער איז פון ביידע „פּאַכן" געווען אַרבעטסלאָז, האָט ער געקליבן נדבות.

אַ ווײַב מיט קינדער האָט ער געהאַט, אַ טאָכטער שוין אַ דערוואַקסן מיידל, זי האָט גע־

קענט פארדינען, האט ער איר אויך נישט געלאזט גיין ארבעטן. ער האט געהאלטן, אז מיט פרנסה איז א טאטע א פארזארגער.

די וואכיקע טעג אין דעם שטעטל שערפץ

יעדער טאג אין שערפץ האט געהאט זיין באזונדערן לעבנס-שטייגער. מאנטיק פארטאג: א געפילדער, א גערויש אין שטעטל. דראזשקארז׳עס מיט זייערע געקאוועטע פערד איינגעשפאנט אין די דראזשקעס איילן צו דער באן מיט פאסאזשירן, וואס באזארגן מיט סחורה די קראמען; סוחרים, וואס פארן מאכן קניות. מארק-פארער פאקן זייערע סחורות מיט די „געשטעלך" אויף די וועגענער צו פארן קיין זאווידז.

דינסטיק פון פארטאג אן איז „טארג" אין שטעטל. שטעלט מען אויס די געשטעלן און די בוידן פון „שניט"-סחורות, גאלאנטעריע, שטיוול און הויזן מיט רעקלעך. אלע איילן זיך, מען האט נישט קיין צייט. אט לויפט לייזער פיאנקע אנגעהאנגען מיט שטיוול. די ביקסלאקעס קאלערן די פעסער מיט הערינג. עס גייען גיך די אויפקויפערס פון הינער, אייער און פוטער. עס פארן פויערשע וועגענער און שטעלן זיך אפ אין מארק די פערד ווערן אויסגעשפאנט און עס הויבט זיך אן דער מארק-טאג.

פארנאכט, געענדיקט דער מארק-טאג, לויפן יידן, סוחרים, הענדלער אין באנק מיט דעם פדיון צו צאלן א וועקסעלע מיט דער דאטע פון יענער וואך און אפבעטן זיך, אז דאס וועקסעלע, וואס איז היינט צאלבאר, זאל אפגעלייגט ווערן ביז פרייטיק דעם צווייטן מארק-טאג.

אזוי האט מען טאג נאך טאג אפגעיאגט דאס לעבן אויף דער שווערער פרנסה ביז דער רבש"ע האט געהאלפן מען איז איבערגעקומען די וואך און מען האט גענומען זיך מכין זיין צום הייליקן שבת.

פרייטיק פארנאכט. פון די יידישע שטיבער טראגט זיך דער ריח פון געקאכטע פיש. דערוואקסענע קינדער טראגן שוין די טשאלנטער אין דער בעקעריי, די מענער לויפן אין מקוה אריין. עס איז נאך בסך-הכל א האלבע שעה צו ליכט-צינדן און אויפן וועג טרעט מען אפ אין באנק און מען „ווארפט" דערווייל אריין א קאנטע אויף דעם וועקסעלע, וועלכעס איז שוין געווען צאלבאר מיט דריי טעג צוריק. מען שווערט זיך, אז זונטיק, ווי נאר מען וועט נאר עפענען די באנק, וועט מען צוצאלן דאס איבעריקע. מוצ"ש וועט א פויער אפברענגען א חוב אין שטוב אריין.

אפגעפטערט די מקוה און להבדיל די באנק, לאזט זיך אראפ צוזאמען מיט זון-אונטערגאנג דער ליבער שבת-קודש. פון די פענצטער פינקלען שוין די שבת-ליכט, וואס יידישע פרויען, יידישע מאמעס האבן אנגעצינדן מיט אזא דערהויבענער שטימונג, אז עס האט געמאכט פארגעסן אין דעם שווערן פארהארעוועטן לעבן פון א גאנצער וואך.

אברהם בן־דוד (מלאווע)

דער שערפּצער האַנטווערקער־פאַריין און דאָס צעכן־געזעץ

דאָס צעכן־געזעץ, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורך דער פּוילישער רעגירונג, האָט פאַרגעזען, אַז דאָס רעכט צו פאַרנעמען זיך מיט מלאכה האָבן נאָר פאַרזאָנען, וואָס האָבן געענדיקט אַ פאַך־שול. נאָך 3 יאָר אַרבעט אַלס געזעלן און באַלייגן אַ מייסטער־עקזאַמען, קאָנען די אַבסאָלווענטן פון דער פאַך־שול באַקומען אַ האַנטווערקער־קאַרטע, וואָס גיט דאָס רעכט צו פירן זעלבסטשטענדיק אַ וואַרשטאַט און האַלטן אַרבעטער. די גאַנצע פּראָצעדור פון דורכפירן געזעלן־ און מייסטער־עקזאַמענס און אַרויסגעבן האַנטווערקער־קאַרטן איז איבערגעגעבן געוואָרן די פּוילישע צעכן, וואָס זענען געווען יידן־ריין און אַנטיסעמיטיש.

דאָס דאָזיקע געזעץ מיט זיין שאַרף איז געווען געווענדעט קעגן יידישע בעל־מלאכות, וואָס זענען נישט געווען קיין מיטגלידער אין די פּויליש־קאַטוילישע האַנטווערקער־צעכן און דאָרט נישט אַריינגעלאָזט געוואָרן.

אויך די עקזאַמענס זענען פאַר יידן געווען אַ שווערע לאַסט. ווייל וועלכער עלטערער יידישער בעל־מלאכה האָט געקענט פּויליש און דאָס איז געווען אַ באַדינג ביים אָפּגעבן עקזאַמענס. די יידישע דעפּוטאַטן אין פּוילישן סיים צוזאַמען מיט די יידישע האַנטווערקער־אָרגאַניזאַציעס האָבן אויפגעהויבן אַ שאַרפן קאַמף קעגן אַנטיסעמיטישן צעכן־געזעץ. דער קאַמף האָט געגעבן אַ טיילווייזן דערפאָלג. עס איז אנערקענט געוואָרן דאָס רעכט אויך פאַר יידישע האַנטווערקער־פאַריינען צו באַטייליקן זיך צוזאַמען מיט די פּוילישע צעכן אין די מלאכה־עקזאַמענס און די יידישע האַנטווערקער־אָרגאַניזאַציעס האָבן געקענט זעלבסטשטענדיק אַרויסגעבן האַנטווערקער־קאַרטן. מיט דער טעטיקייט האָט זיך אויך פאַרנומען דער שערפּצער האַנטווערקער־פאַריין.

אין 1916 האָט זיך אין שערפּץ אָרגאַניזירט דער ערשטער יידישער האַנטווערקער־פאַריין. די גרינדער און שפּעטערדיקע אַקטיווע טוער פון האַנטווערקער־פאַריין זענען געווען: אברהם מלאווע — פאַרזיצער, מנחם שפּירא, מענדל ליס, ברוך אטלאס, הערש גריינא, הוטניק, שמואל פּאסע, יוסל פּוקאַטש, זיסקינד אַרבייטער און איטשע מאיר לעלאָנעק.

דער פאַריין האָט זיך פּראָקלאַמירט אַלס צעך און אַזוי אַרום האָט ער באַקומען אַ רעכט אַרויסצוגעבן האַנטווערקער־קאַרטעס און צו שיקן זיינע פאַרטרעטער אין אַלע רעגירונגס־אינסטיטוציעס: אין דער „איזבאַ סקאַרבאַוואַ״, אין שטאַטראַט־קאָמיסיעס, אין דער אָנפירונג פון סאָציאַלע פאַרזיכערונג זאַז״וו. אין די אַלע אינסטיטוציעס האָט דער האַנטווערקער־פאַריין פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון יידישן בעל־מלאכה.

דער שערפּצער האַנטווערקער־פאַריין איז געווען ציוניסטיש געשטימט און געהאַט זיינע פאַרטרעטער אין שטאַטישן ציוניסטישן קאָמיטעט. די האַנטווערקער האָבן אַקטיוו מיטגעאַרבעט ביים אויסבויען די יידיש־פּוילישע פאָלקס־שול און שפּעטער תרבות־שול.

הָיֹה הָיָה

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ׳)

עיירתי שרפץ (שעפס)

בפרק הזה של זכרונותינו ננסה לערוך טיול על פני שרפץ עירנו, על פני רחובותיה וסמטאותיה. ובסקירה קצרה נסקור ונזכיר את האנשים והמוסדות שנפגוש בדרכנו, שפרטים שונים על חייהם ומעשיהם נשארו בזכרוננו. ואנו תקוה שיתקבל ברחמים וברצון סדר זכרונותינו.

בפרק הזה — רשמתי גם זכרונות שאינם זכרונותי, זכרונות ממאורעות ומקרים שאירעו וקרו גם לפני „שבאתי" לשרפץ וגם אחרי שעזבתי אותה. חלק מזכרונות אלה רשמתי מפי השמועה.

א. תאור כללי

שרפץ — הרים סביב לה. עירנו החביבה והנעימה, שרפץ, שכנה בעמק. גבעות סובבו אותה מכל עבר. מכל צד וצד שנכנסים לעיר — בין מצד הרחוב הפלוצקי, מצד הערים ביאַלסק (באלסק, במרחק של 24 ק״מ) ודובז׳ין על הויסלה (דוברין, 35 ק״מ); בין מצד השוק החדש, מצד הערים ליפנו (37 ק״מ) וריפין (30 ק״מ) ובין מצד הוולוקי („ווליקעס"), מצד הערים ביאַז׳ון (בזוין, 21 ק״מ), ודרובין (דרובנין, 26 ק״מ) — יורדים מגבעה לעמק. הגבעות שמסביב, שהיוו קצוות העיר, היו מיושבות ברובן ע״י שכנינו הפולנים. והעמק, שהיה מרכז העיר — השוק והרחובות שמסביב לו — היה כמעט כולו יהודי. ובאופן אוטומטי קיימו יהודי שרפץ את הפסוק: „ממעמקים קראתיך ה׳"...

*

בקרבת העיר היו כמה פינות־חמד, שהיו משוש כל הנוער השרפצאי. ביחוד היו ידועים ביפים הטבעי והמקסים ה„עמקים" („דולינקי"). מקום נהדר, שקט ומקסים את כל רואיו ובאיו.

*

לוית־חן ורעננות הוסיף לעיר, הנהר שרפיאַניצה (שקראנו לו, מבלי לדעת את שמו, ה„ז׳יקה", מהמלה הפולנית „ז׳אֶקה" — נהר), שחצה את העיר ועל גדותיו — אמנם לא במרכז העיר — שפע של ירק ואילנות, נוף מרהיב־עין ומרחיב־לב. התחלתו של הנהר היא במחוז פלוצק, מזרחה מביאַלסק (באלסק). משם נמשך למחוז שרפץ, ואחרי עברו את העיר, נופל — בין הכפרים סטודזיאַניץ וּוימישלני — לנהר סקרבה, הנופל לויסלה. אורך השרפיאַניצה למעלה מ־42 ק״מ [1].

בסוף החורף, כשמפשירים השלגים, היה הנהר גואה. אז היו זקני שרפץ מספרים על השטפון הגדול שהיה בשרפץ בשנת 1888. על השטפון הגדול מספר בספר הזה בן עירנו ש. י. לנטר. אולם רושם־הטורים האלו זוכר שטפון קטן, שהיה בשנת 1907, או 1908. היה אז חורף קר ומרובה־שלגים. בסוף החורף, בסמוך לחג־הפסח, התחמם האויר בבת אחת והשלג הרב התחיל להפשיר במהירות רבה. הנהר גאה משעה לשעה וחדר עד לחצרות שעל ידו. כמה בתים שהיו סמוכים לנהר, כגון ביתו של ר׳ דוד קלינמן (חאבר) ושל בר׳יה אוברפלד, פונו מדייריהם. המים זרמו בכוח ובמהירות רבה. הם רעשו וגעשו וסחפו אתם גושי־קרח גדולים, מחסנים קטנים ומטלטלין שונים. גם פרה חיה על רצפת־קרשים נראתה צפה על פני המים הגועשים. וגם בחורה פולניה נסחפה בגלים הזידונים וטבעה. על הגשרים עמדו משמרות של גוים כל היום וכל הלילה ובמוטות־עץ ארוכים ביקעו את גושי־הקרח שהתקרבו לגשרים, או היטו אותם לבין העמודים התומכים בגשרים, שלא יפגעו בהם. הגיאות ארכה מספר ימים.

ארבעה גשרים היו נטויים מעל לנהר שרפיאַ־

---

1. לפי הספר „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" ורשה 1880.

ניצה וחיברו את שני חלקי העיר. הגשר הנתון לתנועה הגדולה ביותר, היה הגשר שברחוב היהודי. גשר שני היה הגשר שבנחלתו של פלקה (גרמני עשיר, בעל בתים ושדות ובעל בית־חרושת לבירה). הגשר הזה היה פרטי והיה נקרא „הגשר של פלקה". גשר שלישי היה בסופו של רחוב פארה מאחורי הכנסיה. (הגשרים, השני והשלישי היו נתונים לתנועה קטנה ביותר). והגשר הרביעי היה אחרי השוק החדש, ברחוב 3 במאי.

הנוער וגם מבוגרים היו מתרחצים בנהר מחוץ לעיר, על פי רוב בכפר בובורובה המרוחק כק"מ אחד מהעיר. הילדים היו משחקים על שפת הנהר, או בקצהו, צדים דגיגים קטנטנים ו„עושים ברוזים" (ע"י זריקת אבנים קטנות ושטוחות על פני הנהר. האבן היתה, כאילו, עפה על פני המים, נוגעת בהם ומתרוממת חליפות, 2—3 פעמים). נשים היו שוטפות כלים ע"י הנהר וגם רוחצות בו את ילדיהן הקטנים. ביום א' של ראש־השנה, אחרי תפילת מנחה, הלכו הגברים אל הנהר ל„תשליך".

* * *

ניתן לה, לשרפץ, מטל השמים ומשמני הארץ. סביבת העיר נודעת בשדותיה הפוריים ובגני הפרי המרובים, המניבים בשפע את פירותיהם הטעימים והעסיסיים. הגנים האלה, שהיו שייכים לגויים, היו נחכרים ליהודים, תושבי שרפץ, שישבו בהם בימי־הקיץ עד גמר קטיפת הפרי, ואז הביאו את הפירות העירה למכירה.

ב. השוק

במרכז־העיר נמצא השוק. השם הרשמי של השוק היה „השוק הישן" (Stary rynek) אולם הוא נקרא „השוק" סתם, בלי שם־לואי (בניגוד לשוק השני שנקרא „השוק החדש"). באמצע שנות השלושים קראה מועצת העיריה שמות חדשים לרחובות העיר ושוקיה, והשוק נקרא אז בשם „כבר פילסודסקי" (Plac Piłsudskiego), ע"ש מנהיגה של פולין יוזף פילסודסקי.

צורת־השוק — כבר גדולה, מרוצפת אבנים פשוטות בתוך משבצות של אבנים שטוחות, גדרות. הבתים סביב הכבר היו, כמו בכל העיר, רובם בתי־עץ ומיעוטם בתי־חומה[1]. רוב הבתים היו בני שתי קומות: בקומה התחתונה — חנויות ובקומה העליונה — חדרי מגורים. היו כמה בתים קטנים, שמעל לקומת החנויות היה גג משופע ובאמצע הגג — חדרי מגורים, מין חצי־קומה. למספר בתים היו מרתפים, ששימשו חדרי־מגורים, או חנויות. בבתים האלה היה צורך לעלות בשלוש־ארבע מדרגות לקומת־החנויות. בחזית הבתים היו מדרכות יצוקות ממלט. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, נטעה העיריה עצים על שפת המדרכות סביב השוק, וארבעה עצים סביב המשאבה שבאמצע השוק. יהודים ראו את השיפור הזה בעין לא יפה והיו אומרים: הם הפכו את השוק לכפר. מחוסר טיפול, לא החזיקו העצים מעמד זמן רב. הם נבלו ונעקרו אחד אחד, עד שלא נשאר מהם זכר. רוב החנויות בשוק, כמו בכל העיר, השתייכו ליהודים, רק חנויות ספורות היו של גויים. בצד אחד של השוק — בצד צפון — ישבו נשים, יהודיות ופולניות, ומכרו ירקות ופירות.

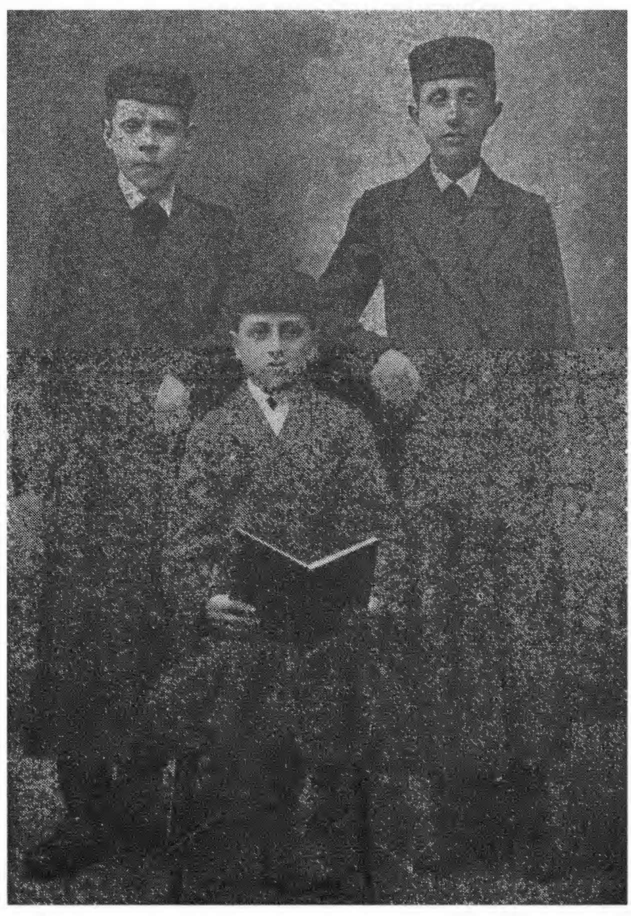
* * *

הבית המרכזי בשוק היה בית העיריה (מגיסטרט). בית בן שתי קומות, שבקומתו התחתונה היתה תחנת־המשטרה ובקומתו העליונה — משרדי העיריה. על גג ה„מגיסטרט" התנוסס מגדל ובו שעון גדול — „שעון־העיר" — שארבעה לוחותיו הראו לארבע רוחות השמים את השעה הנכונה. השעון היה מצלצל כל רבע שעה. את רבעי השעה היה מצלצל בקול דק ואת השעות — בקול עבה. השעון הזה היה בר־סמכא במקצוע שלו, הוא הורה הלכות בעניני השעות לכל העיר ולפיו כוונו כל שעוני העיר. ואם קרה שהשען הממונה על כך שכח לכוננו,

1. בכל מקום שאנו נתקלים בטיולנו בבית חומה (בית בנוי לבנים), אנו מציינים „בית חומה". כל יתר הבתים, בתי־עץ היו.

מימין לשמאל יושבים:
יפה יענקלביץ׳ (ספיאֶרצ׳יק), יוסף מאיד פורסקוץ׳ האֶנה לוין (אוברפלד)
שורה שניה עומדים:
גוטקה פראֶנקל, דבורה שפירא, נפתלי צ׳רנר־צ׳פקה, שושנה סמולינסקי (סנדרוביץ׳) ברוך לאֶלונק
שורה שלישית עומדים:
מארינה (מרים) גורפינקל, פסח גרוסמן, משה סמולינסקי

יושב: בריה פלאטו
עומדים מימין לשמאל:
מאיר שטרקשטין, משה פוגל

הועדה העירונית של הקהק״ל בשרפץ, תרפ״ט

מימין לשמאל: שורה א׳: אברהם ברגזון, שמואל צינה, יעקב יוסף גרודקה
שורה ב׳: רחל לאה ז׳שוטקה, בר צ׳רקה, מרדכי ז׳שוטקה, נוח לסמן, האֶנה אוברפלד
שורה ג׳: וולף בודה, ישראל אושולק (יזרעאלי), לוי טיקולסקי, משה סמולינסקי, נפתלי צ׳רנוצ׳פקה
ברגזון וגרודקה במדי „הנוער הציוני״

או שאחד משניהם — השען, או השעון — חלה, נשארה כל העיר כצאן בלי רועה...

*

מגדל־השעון היה משמש גם למגדל תצפית למכבי־האש, שתחנתם היתה בחצר בית־העי־ריה. מחסן גדול באותה החצר איחסן את כלי־הרכב והכלים שלהם ואותו המחסן שימש גם כאולם לנשפים והצגות תיאטרון.

פרשת מכבי־האש היתה פרשה נכבדה מאד בעיני הילדים והנוער, ביחוד בעיני אלה שגרו בסביבת העיריה. לב מי מאתנו, הילדים, לא נתמלא שמחה, בראותו את הכבאים בתלבשתם היפה וחלק מהם בכובעי נחושת מצוחצחים ונוצ־צים, בהתכנסם בכל יום ראשון בבוקר למיפקד ולאימונים? וזאת פרשת המיפקד: הקריאה למיפקד — תקיעה מסולסלת בחצוצרה, שכבאי תקע בעברו בחוצות העיר. הכבאים התכנסו ונכ־נסו לחצר העיריה. אחרי המיפקד, שהתקיים בח־צר, יצאו הכבאים ערוכים בשורות, 4 בשו־רה, כשבראשם התזמורת בניצוחו של מנקה־הארובות מר סטריגנר, והלכו אל הרחוב הפלוצ־קי עד קצה העיר ושם ערכו את האימונים. הם יצאו בשעה 10 וחזרו בשעה שתים־עשרה. בלכ־תם ובשובם צהלו לקראתם כל הילדים של הרחוב, שבו עברו ושל הרחובות הסמוכים. וה־אמת ניתנה להיאמר, שלא רק הילדים, אלא גם המבוגרים, שמחו למצעדם של הכבאים ולנגינת תזמורתם. לפעמים היו מוציאים את מכונות־הכיבוי, את חביות המים ואת שאר הכלים אל השוק ועשו אימוני־כיבוי: הקימו את הסולמות, עלו עליהם במהירות רבה, התיזו מים על הבית ש„נפלה" בו דליקה. וכטוב לבם, הרטיבו קצת, דרך אגב, כמה יהודים מן הסקרנים שעמדו והסתכלו בתמרון.

וכמה שמחנו, אנחנו הילדים, בפרוץ דליקה ממש! לפנים הוזעקו מכבי־האש, במקרה של דליקה, ע"י תקיעה בחצוצרה, תקיעה חד־גונית עצובה (הוי, כמה עצובה ומחרידה היתה תקיעה כזו, כשלפעמים שמענו אותה באמצע הלילה...). אולם אז עבר זמן רב עד שמישהו — כמובן, שזה היה גוי — תפס את החצוצרה (שנשמרה, על כל צרה שלא תבוא, בתחנת המשטרה) ויצא להזעיק את הכבאים, שמקומות־מגוריהם היו פזורים על פני העיר כולה וביחוד בקצוות העיר. לכן עמדו והתקינו פעמונים בכל רחובות העיר. הראשון שראה דליקה, התחיל לצלצל בפעמון הקרוב ובמשך רגעים ספורים צלצלו הפעמו־נים בכל העיר וכל הכבאים הוזעקו. אז התחילה השמחה (של הילדים): הכבאים באו בריצה, דחופים ומבוהלים, אחד בכובע־הכבאים בלי מעיל ואחד במעיל־הכבאים בלי כובע ואחד רק חגור בחגורת־הכבאים וקרדום צמוד אליה וכולם רצו אל התחנה שבחצר־ה„מגיסטרט". חלק מהם הוציא בחפזה את מכונות־הכיבוי ואת עגלות־המים מהמחסן וחלק אחר עצר את העגלות בשוק, שבעליהן ניסו להתחמק ולברוח (אמנם שילמו בעד כל סוס שהשתתף בכיבוי דליקה, אולם הסוסים עונו מאד ושכרו של בעל־הסוס יצא בהפסדו), התיר את הסוסים, רץ אתם לתחנה, רתמם למכונות ולעגלות וכחץ מקשת דהרו כולם אל הדליקה. אם מקום־הדליקה היה רחוק, היו פותחים את הברזים של חביות־המים וכך היו נוסעים, כשהמים הולכים ונשפכים על הכביש ובלבד להגיע מהר ככל האפשר אל מקום הדליקה.

רוב הדליקות היו פורצות בכפרים, או בקצ־וות־העיר בגרנות, או במחסני העצים.

היו כבאים שגם בשעת־דליקה דאגו קודם כל להתקשט במדיהם היפים והמגוהצים ורק אז באו אל התחנה, כמובן באיחור רב.

וכמה נהדר היה המחזה של הדליקה עצ־מה... כמה שמחו הילדים — אלה שבאו מרחובות מרוחקים לחזות בדליקה — בראותם את המחזה הנורא־הוד, את הלהבות האדומות העולות ומ־לחכות קירות־בית, או כלים ועצמים אחרים, כלשונות של בריות חיות, ענקיות...

והיו גם מבוגרים שנהנו מן המחזה. עד שיהודי שרפצאי אחד אמר, שהוא מוכן לתת 10 גרושן (גרושן — המטבע הקטנה ביותר) בעד דליקה וזהוב אחד (30 גרושן) בעד שטפון...

רק יהודים מעטים השתתפו במכבי־האש. ואלה הם: האחים אברהם וצדוק בלומן, יוקב (יעקב) וולוקה, עזריאל וולדנברג, יוסף מאיר כודה, שלמה לובאשקי, אברהם מלאוה, ישעיה פרידמן ואחד שניגן בתזמורת ושמו עזרא פרנקל. לא נאה ולא יאה היה ליהודים להתעסק בדברים כאלה...

* * *

הבית שע״י ה„מגיסטרט״, בית בן שתי קומות, היה שייך למודרסקי (פולני). בבית הזה נמצאה המגדניה של טולאץ׳. אורחי המגדניה היו האינטליגנציה הפולנית. ורק יהודי אחד היה נראה ביניהם: מאיר מלין. גם חלק מהנוער היהודי היה מבקר אצל טולאץ׳, היה משחק בביליארד ונהנה ממאכליו. אולם אלה עשו את מעשיהם בצנעה. היו נכנסים דרך החצר והיו מבלים שם בחדר שמאחורי המגדניה.

*

בקומה השניה היה גר יעקב גלאזר. היה לו, לגלאזר, גראמופון, בעל קול חזק וצלול והיה מהנה בנגינתו את הקהל. במוצאי־שבת היה מעמיד את הגראמופון ע״י הגזוזטרה והיה משמיע בקולו החזק שירים, מנגינות ופרקי חזנות שנשמעו בכל השוק. למטה היה מתאסף קהל, שעמד והאזין ונהנה. ומובן שחיוה את דעתו על החזנות ועל החזנים.

* * *

הבית השני, בית בן קומה אחת ודירת־גג, היה שייך למיכל קופלוביץ׳. היו בבית הזה שני חידושים. חידוש מספר א׳: יעקב ישכר (יעקב־סוכער) גרינבוים פתח בבית הזה חנות למכירת גזוז, גלידה, שוקולד, סוכריות ועוגיות (לפני כן היה לו בית חרושת למי־סודה בשוק החדש בחצרו של נאכבין). היתה זאת החנות הראשונה ממין זה בעיר. הסדר היפה שבחנות, הנקיון, הלובן של הקירות והרהיטים, הכלים היפים והנוצצים, האור החזק בערבים וכמובן גם הממתקים — ואחרון, אחרון: חנה, חיוכה וסבר פניה של בעלת החנות, הגב׳ גיטל׳יה — משכו הרבה קונים לחנות.

חידוש מספר ב׳: לבעל־הבית, מיכל קופלוביץ׳, היתה חנות של גלנטריה באותו הבית. נוסף לכך, הוא הביא מכונה לעשית מחברות לכתיבה (המכונה חתכה את הנייר ותפרה את המחברות). והיה זה נחשב לחידוש, לניצוץ של תעשיה. בחלון־הראווה של חנותו (אחד החלונות המעטים שהיו לחנויות בעיר), היו המחברות מסודרות זו על גב זו בצורת בורג גדול ורחב, כשקצותיהן מזדקרות סביב, סביב. והיה זה חידוש גדול, חידוש מספר ג׳, בעיני הילדים שנעצרו ע״י החלון והסתכלו בו שעה ארוכה.

בתקופה מסויימת היה מיכל קופלוביץ חבר במועצת העיריה מטעם „אגודת ישראל״.

*

כשבאתי הביתה לחופשה מהשרות בצבא הפולני, בדצמבר שנת 1921, אחרי העדרי מהעיר במשך 21 חדשים, יצאתי ביום ג׳, יום השוק, לטיול על פני השוק. במקום מספר מסוים של דוכנים, שעמדו בשוק לפני שנים מעטות, ראיתי לפני ים של דוכנים, ערוכים שורות שורות ועליהם כל מיני סחורות: צרכי גלנטריה, גרביים, לבנים מוכנים, סחורות־טקסטיל וכו׳. נדהמתי לראות את המספר הרב של הדוכנים, ודברתי עם מכרים ושמעתי על המצב הכלכלי הרע, על ריבוים של קשיי הפרנסה ועל התמעטם של סיכויי־הפרנסה, על ההתחרות הגדולה בין הסוחרים ועל נגישות הממשלה, על הפרנסה הדלה, הקשה והבזויה הקשורה בדוכן („סטראגאן״ בלע״ז) ועל הפרנסה הדלה אף היא והקשה והבזויה שבעתים הקשורה בנדידה עם הדוכן לימי שוק וירידים בערי הסביבה.

בלכתי הלאה, נעצרתי ע״י בר־נש אחד שהושיט לי יד, קרא בשמי ושמח לקראתי שמחה רבה. לא יכולתי להיזכר מי הוא. הוא שאל אותי ושוב שאל: „אינך מכיר אותי?״ ואני הסתכלתי בפניו ושוב הסתכלתי ולא הכרתיו. לפני עמד אדם מבוגר, פניו עטורים זקן חום־כהה, לבוש אדרת מרופטת גדולה ורחבה שלא לפי מידותיו והוא עטוף בה והגור חגורה ישנה

וכובע של תורף, גדול, המכסה גם את אזניו, על ראשו.

דל עטי לתאר עד כמה נדהמתי, כששמעתי שהאיש העומד לפני הוא חברי ל„חדר" ובן־גילי הרשל קופלוביץ', שהוא בסך־הכל אדם צעיר בגיל של 21 שנה ומראהו כבן 42 לפחות, כיהודי בא בימים ושבע סבל ורוגז. אולם הוא הספיק כבר „להסתדר": הוא בעל לאשה, בעל בעמיו ו„מסודר" בפרנסה...

הרהורים נוגים הציפו את מוחי והעכירו את רוחי ונפשי עגמה עלי מאד. ראיתי לפני את עתידו של הנוער היהודי בעיירה הפולנית וגם את עתידי אני: עתיד רע, מר וקודר...

(בשנים מאוחרות היה הרשל קופלוביץ' עס־קן צבורי חשוב. הוא תפס מספר עמדות צבוריות חשובות ומכובדות: היה יו"ר „איגוד הסוחרים הזעירים", היה נציג ה„איגוד" בועדות העירו־נית והמחוזית להערכת מסים והוא נבחר מטעם הרשימה של „איגוד הסוחרים הזעירים" כחבר במועצת העיריה וגם כחבר בועד־הקהילה).

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות, היה שייך לשני שותפים: לאברהם נתן רנקל ולמיכל סמור־לינסקי. אברהם נתן רנקל נידון פעם למות. היה זה בשנת המהפכה, שנת 1905. תעמולת־המהפכה נשאה פרי ורבים מבין הנוער היהודי הצטרפו אליה. בתקופות שונות היתה יד המהפכ־נים (שנקראו „סטרייקערס" — שובתים) חזקה והיא הטילה את מוראה, לא רק על יהודי העיר (בעניני שכר עבודה, שעות עבודה ויחסים בע־בודה; בעניני שביתות, החרמת דירות לאסיפות והרצאות והטלת תשלומים לקופת המהפכה), כי אם גם על שלטונות העיר. והיה מעשה, ששוטר אחד — שוטר נועז, שהרבה להציק למהפכ־נים — קיבל צו ממיפקדת המהפכנים להתפטר מהמשטרה, אם הוא רוצה להישאר בחיים. וה־שוטר התפטר תיכף ומיד. לכן היה כל אחד נזהר מלדבר בפומבי על המהפכה מטוב ועד רע.

פעם בשיחה בשבת ב„שטיבל" דגור על המהפכה והמהפכנים, על ה„שקצים" הללו המור־דים במלכות שמים ובמלכות הצאר ועל האסון שהם ימיטו, חס חלילה, על היהדות כולה ובפרט על יהדות רוסיה — אמר אברהם נתן רנקל: מצוה למסור את האפיקורסים הללו לידי הרשות שתגמול להם כגמולם. דבריו הגיעו לאזני מיפ־קדת המהפכה (אמרו שנערים־מרגלים הסתוב־בו בין המבוגרים בבית־התפילה ומסרו את דב־ריהם) ובית־דינם הוציא את דינו למות. רק אחרי השתדלויות ותחנונים רבים, הוחלף דינו לתשלום עונש כספי גבוה.

* * *

אנו פונים ימינה, חוצים את הרחוב ומגיעים לבתים של יעקב שלאקמן. שלאקמן היה נחשב לאחד משני העשירים הגדולים ביותר בעיר (השני היה משה גולדשטיין). היו לו שני בתי־חומה, בני שתי קומות, סמוכים זה לזה, שתפסו כמחצית מצדו האחד של השוק. בבית הגדול יותר שעמד בפינת השוק והרחוב ז'אביה (ז'א־בה), שכנו שני מוסדות ממשלתיים: בקומה הרא־שונה — המונופול למכירת יי"ש, ולהבדיל בקומה השניה — בית המשפט. והיתה, כאילו, סמיכות־הפרשיות בין שני המוסדות השכנים: הנהיה אחרי ה„מונופול", סופה להוביל לבית־המשפט.

*

בתקופת פולין העצמאית, מכר שלאקמן את שני הבתים. את בית־הפינה קנה בנק פולני — בנק ספולדז'אֶלצ'י (בנק קואופרטיבי) — והוא פתח את משרדיו באותו הבית בקומה העליונה (במקום בית המשפט, שהועבר לרחוב פיאַסטוב־סקה). ואת הבית השני קנה מאיר'יה ליבזון, שדירתו וחנותו הגדולה לסחורות טקסטיל היו באותו הבית.

שלאקמן היה אדם לבדד ישכון. הוא חי רחוק מן הצבור ומן החיים הצבוריים ואיש לא נהנה מעשרו. לאחר מכירת הבתים, עבר לגור בפלוצק.

* * *

בבית שאחרי בתי שלאקמן, בית בן שתי קומות שהיה שייך לשמחה בונם בורשטין (שהיה

נקרא „בינם עסיקמאַכער״ — עושה־חומץ, — או „דער הויכער בינם״ — בינם הגבוה), היה גר אברהם שלמה גלאזר, בעל בית־מסחר ספרים ואח״כ בעל בית־דפוס. על הרקע היהודי־המסורתי של חיי היהודים בשרפץ, התבלטה משפחה זו בהתבוללותה. פרט לראש המשפחה (שהיה מעורב בין הבריות, היה גם קרוב לחיים הצבוריים ובחגים היה מבקר בבית־הכנסת), היו כל בני־המשפחה רחוקים מהחיים היהודיים בכל המובנים: גם במובן הדתי, גם במובן החברתי, גם במובן הצבורי וגם בשפה (דיברו רק פולנית). בסופו של דבר, המיר אחד הבנים, מיאַצ׳אַק, את דתו.

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, נבחר אברהם שלמה גלאזר לחבר במועצת העיריה.

*

בקומה השניה גרו הורי. אבי (אליעזר) חסיד אלכסנדר היה. כמו בכל ערי פולין, כך גם בשרפץ, היו חסידי אלכסנדר שמחים ועליזים יותר מאשר חסידים אחרים. הם חיו בחברותא יותר מאחרים, ערכו בכל חג ומועד ובכל יומא־דפגרא ומפעם לפעם גם בשבת רגילה — „קידוש״, או סעודה בצותא והרבו בשירה, בזמרה וברקודים.

לא כל המתפללים ב„שטיבל״ דאלכסנדר, השתתפו בכל הסעודות והמשתאות. אולם היתה חבורה של חסידים שהיו אנשים עליזים מטבעם והם היו — בלשון ימינו — ה„פעילים״ בכל דבר, הפעילים והמפעילים, הרוקדים והמרקידים. ביניהם היו: אברהם שוחט (בורגאנד), יעקב מאיר׳יה (קולאס), מנדל גאַרליץ (ליפשיץ) [1], יענקל דוד (בורנשטין) והצעירים יותר: יהודה ברוך (סקורניק), משה פאלקה, משה יענקל (שטאהל) [2] ואליהם נלוה אנשל (מעש) המסכן, שהחסידים השתמשו בו לכל מיני שמשות ושליחויות.

אבי היה משתתף בכל ה„קידושים״ („קדיישים״), המשתאות וסעודות „מלוה־מלכה״ שערכו חסידי אלכסנדר. מפעם לפעם היה משתה כזה נערך אצלנו. ולמרות זה שדירתנו היתה בת חדר אחד בלבד, נתקיים שם המאמר: „יושבים צפופים ורוקדים רוחים״...

אמי (יוכבד) היתה מספרת: פעם, בשמחת־תורה התכנסו החסידים אצלנו, שתו ושרו. כטוב לבם ביין, התחילו לצאת ברקודים. באה אשתו של אברהם שלמה גלאַזר (אודל. דירתנו היתה מעל לדירתה) בצעקה: התקרה רועדת אצלה מהרקודים והמנורה התלויה עוד מעט ותפול. החסידים לא גבהלו מצעקותיה, אולם בכל זאת שינו קצת מאופן הרקודים: הם חלצו את מגפיהם והמשיכו לרקוד כשרק הגרבים לרגליהם...

אבי היה אחד היוזמים, המיסדים והגבאים של חברת „הכנסת אורחים״. אמי היתה מספרת:

כשאבא חזר מהשרות בצבא, הביא עמו את הכר שישן עליו בזמן היותו בשרות. בידעו מתוך הנסיון את סבלו של הנע־ונד, החליט לייסד „הכנסת אורחים״ בעיר. ואמר: הכר הזה יהיה הרכוש הראשון של המוסד. וכך הוה.

מן הגבאים האחרים אני זוכר את מנדל גאַרליץ, את יחזקאל באשקאַס ואת יעקב שמעון רוזנפלד.

אבי ומנדל גאַרליץ היו גבאי ה„כוללות״ („קאַלעלעס״) ב„שטיבל״ דאלכסנדר („כוללות״ — כספים שנאספו לתמיכה באנשי ה„חלוקה״ שבישוב הישן בארץ־ישראל, שהיו מאורגנים ב„כוללים״: „כולל פולין״, „כולל גליציה״ וכדומה). הם היו אוספים את הכסף בין חסידי אלכסנדר מדי חודש בחדשו ויהודי שבא בשלי־

---

1 את מנדל גרליץ קראו בשם המשפחה. כנראה, כדי לא להחליפו במנדל לנציגר, חסיד אלכסנדר גם הוא, אולם יהודי מתון ושקט, שהעדיף לשבת וללמוד, מאשר להשתתף בסעודות של החסידים.

2. משה פאלקה ומשה יענקל, חסידים גלהבים ביותר, חסידי סטריקוב היו, גזע המקורב לאלכסנדר (שתי ה„חצרות״ מגזע ביאלה יצאו). ומאין יותר חסידי סטריקוב בשרפץ, התפללו ב„שטיבל״ דאלכסנדר.

חות הרבי פעמים בשנה, היה מעביר את הכסף לאלכסנדר ומשם נשלח לארץ־ישראל.

*

בדירה הסמוכה לדירתנו גר חיט בשם ז׳אַביצקי. בזכרוני נשארו שני מקרים שקרו אצל שכננו בשנת המהפכה (1905). ז׳אַביצקי העסיק 3 או 4 עובדים. פעם — היה זה בערב של יום־חורף — באו אליו 2 בחורים ודרשו ממנו לשלוח את עובדיו הביתה, מכיון שגמרו כבר את יום עבודתם שהוא 8 שעות ולא יותר. שני הבחורים לא עזבו את המקום, עד שה־עובדים הפסיקו את עבודתם והלכו.

ומקרה שני אני זוכר, שהתאספו בדירת שכננו הרבה אנשים, ואיש אחד, שעמד נשען בידיו בגב של כסא, דיבר אל הנאספים. היתה זו — כפי שהבנותי אחר כך — אסיפה בלתי ליגאלית. אסיפות כאלו התקיימו בדירות שו־נות, היו מודיעים לבעל־הדירה זמן מועט לפני האסיפה על קיומה של אסיפה במקום הזה, מבלי לבקש את הסכמתו. ולא קרה שמישהו יעיז לסרב, או להודיע למשטרה, כי נפל פחד ה„סטרייקערס" (השובתים — המהפכנים) על הצבור.

*

במרתף הבית היתה מאפיה לחלות ו„צ׳ו־לנט" (חמים), שהיתה שייכת לאברהם משה. היו בעיר כמה מאפיות מסוג זה, שהיו מיוח־דות רק לאפית חלות ו„צ׳ולנט" לשבת ומצות לפסח. מאפיה שניה כזו היתה (בשוק גם כן) במרתף ביתו של פנחס מלאוה, שהיתה שייכת ל„חנה די בעקערן" (חנה האופה), מאפיה שלי־שית היתה ברחוב היהודי ב„קאמניצה" (בית־החומה הגדול בקרבת בית המדרש החדש) שהיתה שייכת ל„מלכה די בעקערן" (מלכה האופה) ומאפיה רביעית היתה (גם כן ברחוב היהודי) במרתף ביתו של אברהם־יה ולוקה, שהיתה שייכת ל„חוה די בעקערן" (חוה האופה). מחוץ למאפיות האלה, המיוחדות לכך, נאפו חלות ו„צ׳ולנט" גם בכמה מאפיות ללחם. עניים מרודים היו בעלי המאפיות המיוחדות הנ״ל

:חיים חשוכים ועלובים היתה מנת־חלקם.

הבית הזה עבר אח״כ לבעלותם של אב־רהם אהרן בורשטין ודוד נח זילברברג, בנו וחתנו של שמחה בינם בורשטין.

* * *

הבית השני, בית חומה בן שתי קומות, היה שייך לאיצ׳ה׳יה קלין. פרנסה מיוחדת במי־נה. מחוץ לשכר־הדירה, היתה לו לאיצ׳ה׳יה קלין. הוא היה מתווך בין מלוים ולווים ברי־בית, לוקח מזה ונותן לזה ומקבל משניהם אַחוז מסוים. על פי רוב המלוה והלווה לא הכירו זה את זה; הם הכירו רק את המתווך ורחשו לו אמון.

*

באותו הבית היה ה„סקלאד אפטצ׳ני" (מחסן רפואי, כמין בית־מרקחת, שמותר לו למכור רק תרופות מוכנות) של וולקוביסקי. משפחת וולקוביסקי היתה משפחה מתבוללות, שלא היתה דוגמתה בשרפץ. גם הוא וגם היא היו רחוקים מהיהדות, גם במובן הדתי וגם במובן הלאומי. הוא היה מבקר בבית־הכנסת רק ביום הכיפורים. וכשרצה הגבאי לכבד אותו במצוה, ביקש לתת לו „טו צו שע גיע מווי" (בפול־נית — זה שלא אומרים (שלא מברכים); כונתו: הגבהה וגלילה)...

כשאשתו של וולקוביסקי עמדה ללדת ואח־זוה חבלי־לידה, צעקה „או בוז׳ה!"[1] (בפולנית, כמו שהיא רגילה). אחר כך התחילה לצעוק ביידיש: „אוי גאָט!"[2]. אמרו השכנות: כנראה, שהכאבים גדלו והיא קרובה ללדת. וכך הוה.

*

במרתף הבית הזה היתה חנות המכולת של יאיר אוברפלד. ליצני־העיר התלוצצו ואמרו: „אין שעפס אט אפרא ג׳בוירן 4 קינדער אין איין יאָער" (בשרפץ ילדה אשה 4 ילדים בשנה אחת. הכונה: 4 קינדער און איין יאיר [4 ילדים ויאיר אחד]. כידוע, בוטאה בשרפץ

1., 2. קריאה לד׳.

המלה „און" כמו „אין" והשם „יאיר" כמו „יאער")...

* * *

הבית השני, בית חומה בן קומה אחת, היה שייך ללאָנסקי (פולני). בבית הזה היתה חנות הגלנטריה של פעסה לובאשקה. זו היתה חנות־הגלנטריה הגדולה ביותר בעיר. לקוחותיה הקבו־עים היו: קציני־הצבא של הגדוד הרוסי, שחנה בעיר, האינטליגנציה הפולנית והפריצים (בעלי־האחוזות) שבסביבת העיר. הגברת לובאשקה היתה „אשת חיל", אשה אמיצה ובעלת מרץ ויזמה והיא ניהלה את העסק (בעלה, שלמה, היה באמריקה). למרות טרדותיה המרובות בעניני פרנסה, מצאה הגברת לובאשקה זמן, כוח ורצון לעסוק בצדקה ומעשים טובים. היא היתה אוס־פת כספים ומושיטה עזרה למשפחות מכובדות, שירדו מנכסיהן, היא היתה מגישה סעד לחולים ותומכת באלמנות ויתומים. בין לקוחותיה היו רבים מהפקידים הרוסים והפולניים והיא היתה מנצלת את ההיכרות אתם לטובת יהודי זה, או אחר.

בגלל היותה לא רחוקה מגבול רוסיה־גר־מניה, שימשה שרפץ — כמו ערים אחרות הסמו־כות לגבול — כמקום־הברחה לאנשים וסחורות. (מרכזי־ההברחה היו בערי־הסביבה, שהיו קרו־בות יותר לגבול, כגון: דובז'ין, ריפין, ז'ורומין, ז'אָלון. אולם גם בשרפץ היו אנשים שהתעסקו בכך). אנשים שרצו להגר לאמריקה (מחויבי שרות בצבא, או מחוסרי־פרנסה) בלי היתר־יצי־אה מרוסיה (הכניסה לאמריקה היתה חפשית בימים ההם), באו לאחת הערים הסמוכות לגבול והמבריחים היו מעבירים אותם לגרמניה ומשם היו מפליגים לאמריקה. בתחבולות שונות, היו המבריחים מוציאים מן המהגרים את פרוטו־תיהם האחרונות וכל דבר־ערך שהיה אתם. בסביבתנו היו קוראים למוברחים „נשמות" („נשומעס") ולמבריחים — „מעבירי־נשמות". לא בכל לילה אפשר היה להבריח את הגבול. לפעמים התגלו קשיים מהצד הרוסי, או מהצד הגרמני של הגבול. והמהגרים היו מתגוללים בערי־הגבול ימים ושבועות וסובלים נוראות. לעתים היה קורה שהמוברחים — ביחד עם המבריחים, או בלעדיהם — היו נתפסים ע"י שומרי הגבול. אבל על פי רוב הם שוחררו מיד בעזרת האמצעי הבדוק — „מתן בסתר".

את הסיפור דלהלן שמעתי מפי צדוק לו־באשקה:

בתקופת מלחמת רוסיה־יפן, בשנים 1904—1905, היו באים לשרפץ הרבה בחורים בגיל הגיוס והם הוברחו, כרגיל, לגרמניה בדרכם לאמריקה. בין המוברחים היו גם עריקים מה־צבא. פעם נתפסו על הגבול ארבעה חיילים עריקים (יהודים, כמובן) ומשנודע למשמר־הגבול שהם ערקו מהצבא, לא רצו בשום מחיר לשחררם. החיילים הובאו לשרפץ והשלטונות עמדו לשלחם ברגל, בלוית משמר, לשלטונות־הפלך בפלוצק, המרוחקת 42 ק"מ משרפץ והם היו צפויים להיות נדונים בפני משפט צבאי. הדבר נודע לגב' לובאשקה והיא סידרה את הצלתם באופן כזה: היא שכרה עגלה ותידות להשתדלותה, נשלחו החיילים לפלוצק, כשהם כבולים בידיהם, בעגלה ההיא ובלוית שוטר מזוין. ככל העגלות והמרכבות הנוסעות משרפץ לפלוצק, התעכבה גם העגלה הזאת בביאַלסק (באלסק, עיירה במרחק של 24 ק"מ משרפץ), במ־קום שנותנים לסוסים להינפש, גם מאכילים ומשקים אותם ובינתיים הנוסעים נכנסים לבית־המרזח, אוכלים משהו, שותים כוסית יי"ש, או כוס תה ונחים. גם החיילים הכבולים, בלוית השוטר, נכנסו לבית־המרזח, מי־שהו נכנס בשיחה ידידותית עם השו־טר, כיבד אותו במשקה וקינוח טוב, שתה עמו „לחיים" וכאשר השוטר נרדם, יצאו החיי־לים בדלת האחורית, עלו על עגלה רתומה לסו־סים טובים, שהיתה מוכנה לפניהם ונעלמו...

למרות זאת שביתה היה בית חפשי, היתה הגברת לובאשקה באה — לפי ספורי אמי ע"ה — בכל „שבת מברכין" לבית־המדרש החדש, כש־

פיאה נכרית („שייטל" בלע"ז) חבושה לראשה והיתה אומרת את כל התפילות והתחינות בלב שבור ובכונה רבה.

כאמור, היה שלמה לובאשקה באמריקה. אולם גם בהיותו בשרפץ (הוא חזר מאמריקה מספר שנים לפני פרוץ מלחמת־העולם הרא־שונה), לא התענין ביותר בחנות. הוא היה מטייל להנאתו, בצעדים מתונים, בשוק, נגש לחבורה של הולכי־בטל, או הולכי־בטל למחצה, (כאלה שעיקר עסקם היה בימי השוק) שעמדה ליד אחת החנויות, או ישבה על המדרגות של אחת החנויות והיה מספר, בדבורו המתון, מעשיות, נסים ונפלאות מאמריקה, או היה מתלוצץ על חשבון החסידים והאדוקים.

פעם סיפר את המעשיה דלקמן:

„בבקרו של יום־שבת חרפי וקר, טיילתי ברחובות ברוקלין (הייתי אז מחוסר־עבודה). ליד בית אחד עמד יהודי, בעל זקן־שיבה, לבוש פרוה ארוכה וחבוש כובע גבוה של פרוה וידיו תחובות לו בשרווליו: יד ימין בשרוול שמאל ויד שמאל בשרוול ימין. היהודי הסתכל הנה והנה וכשראה אותי, חשבני לגוי ופנה אלי באנ־גלית רצוצה ושאלני אם ארצה להסיק אצלו את התנור. אני הסכמתי והלכתי אחריו לביתו. בביתו מצאתי ע"י התנור כל מה שנחוץ להסקה (שהיה מוכן, כנראה, מערב שבת): קסמי־עץ דקים, חתיכות פחם, בקבוק נפט וגפרורים. הכ־נסתי את הפחם ואת קסמי־העץ לתוך התנור, שפכתי עליהם נפט, הצתי גפרור וזרקתיו לתוך התנור. האש אחזה חיש מהר בעץ ובפחם, הלה־בה עלתה וחיממה את סביבת התנור. היהודי שעמד כל הזמן ע"י התנור ולא הוציא הגה מפיו, הושיט את ידיו כלפי התנור כדי לחממן והוציא מפיו הברות של הנאה: „אאא, אאא". ברגע זה התרוממתי וקראתי לעומת היהודי: „שמע ישראל, מי פילל ומי מילל, שבמאה העשרים ישנם עוד באמריקה טפשים כאלה"!.. ולפני שהיהודי הנדהם הספיק להוציא הגה מפיו, פרצתי את הדלת והסתלקתי"...

לפי גרסא אחרת, סוף המעשה כך היה: כשגמר לובאשקה את עבודתו, נתן לו היהודי חתיכת חלה. לובאשקה לקח את החלה, ברך בקול רם את הברכה „ברוך... **שלא עשני גוי**" והסתלק...

את הסיפור דלהלן שמעתי מפי מר צדוק לובאשקה:

בהתחלת מלחמת־העולם הראשונה, סיפר איצ'ה'יה מארגל לשכנו שלמה לובאשקה, שב־אחד הספרים מצא רמז ברור, שהמלחמה הזאת היא מלחמת גוג ומגוג ובקרוב בימינו נזכה לביאת המשיח. כנראה, שללובאשקה לא היה הרמז ההוא כל כך ברור והתפתח ויכוח ביני־הם. באמצע הויכוח הציע לובאשקה לאי־צ'ה'יה לקנות ממנו במחיר זול את חלקו בעו־לם הבא ואיצ'ה'יה הסכים. הוא הלך הביתה והביא ספר ונתן ללובאשקה שירשום את דבר המכירה על דף הכריכה של הספר ויחתום. לו־באשקה כתב וחתם וקבל את התמורה והעסק קם והיה.

אחרי שעה קלה חזר איצ'ה'יה וביקש מלו־באשקה לבטל את העסק. „מכיון שהמשנה או־מרת — כך טען איצ'ה'יה — „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", סימן שאסור לו ליהודי גם למכור את חלקו שלו וגם לקנות את חלקו של יהודי אחר. לובאשקה, אמנם, עמד על זה, שהוא כתב וחתם והעסק שריר וקיים. אולם לנוכח הפצרותיו של איצ'ה'יה, הסכים לבטל את המכירה, החזיר את התמורה וקיבל את חל־קו בעולם הבא בחזרה...

זמן קצר אחרי גמר מלחמת־העולם הרא־שונה, חזר לובאשקה לאמריקה ומאוחר יותר נס־עה אחריו משפחתו כולה.

גם באמריקה המשיכה הגב' לובאשקה במע־שיה לטובת עניים וחולים. ובמיוחד התמסר הזוג לובאשקה — גם היא וגם הוא — להוש־טת עזרה ליהודי שרפץ. גם בשנים שלפני השואה, כשיהודי שרפץ חיו עדיין תחת קורת־גגם וגם בשנים שאחרי החורבן, בהיותם מפו־

זרים במחנות הפליטים בארצות שונות — עשה הזוג לובאשקה הרבה מאד למען משלוח עזרה — בכסף ובחבילות־מזון ובגדים — ליהודי שרפץ הסובלים והנענים. הם בקרו בבתיהם של יוצאי שרפץ ואספו כסף ובגדים, הם עזרו לארוז חבילות־מזון וחבילות־בגדים והם גם עזרו בהובלת החבילות לדואר לשם שליחתם לתעודתם.

* * *

בדרך כלל היתה לכל בית חצר. בכל חצר היה בנין־עץ, שהיה מחולק למחסנים קטנים, מחסן לכל דייר, שבהם היו הדיירים מאחסנים עץ וכבול לבשול ולהסקה, תפוחי־אדמה, כלי־כביסה וכלים מכלים שונים. בחצר גדולה היה גם בית־מגורים. החצר היתה מבדילה בין בית לבית. יוצאים מן הכלל היו הבתים שבצד הזה של השוק: הבתים של שלאקמן, בורשטין, קליין ולאַנסקי, שעמדו צפופים ורצופים זה לזה. אמנם, היו חצרות גם לבתים הללו, אולם הכניסות אליהן היו מרחוב אחר, מרחוב ז׳אביה (ז׳אבה). רק הכניסה לחצר, שאחרי בית לאַנסקי, היתה מצד השוק. החצר הזאת היתה משותפת לבית לאַנסקי ולבית השני, בית מלאוה. והיא היתה פתוחה גם לרחוב ז׳אביה (ז׳אבה) ושימשה כסימטת־מעבר בין השוק לבין הרחוב הנ״ל.

* * *

הבית השני, בית קטן בן קומה אחת, היה שייך לאברהם מלאַוה (בן־דוד). אברהם מלאוה היה עסקן רב־פעלים ורב־זכויות, פעיל ומפעיל. הוא הקדיש הרבה מזמנו ומרצו לטובת בעלי־המלאכה ועשה מאמצים רבים להרמת קרנם ולשיפור מצבם. אברהם מלאוה היה אחד המיסדים של „התאחדות בעלי המלאכה" ויו״ר שלה; הוא היה גם אחד המיסדים של ה־„Bank Ludowy" (בנק עממי) וחבר המועצה שלו. במשך הרבה שנים — כ־16 שנה, עד עזבו את שרפץ — היה אברהם מלאוה חבר בועד הקהילה. כן היה חבר במשך כ־16 שנה בארבע מועצות העיריה, מן המועצה הראשונה שנבחרה בשנה הראשונה לפולין העצמאית, בשנת 1919, עד עזבו את שרפץ.

בארכיוני מצאתי שני עתונים, שבהם מוזכרות פעולותיו הצבוריות של אברהם מלאוה.

בעתון „דאָס יודישע פאָלק (העם היהודי) מס׳ 160 מחדש אב שנת תרע״ט (יולי 1919), מובאת הכתבה דלהלן משרפץ תחת הכותרת „טאָלעראַנץ" (סובלנות):

„ביום א׳, 20 ליולי, עמד לבקר בעירנו הנואם הפועלי־ציוני, מר יורמן. כאשר יוה״ר של פוע״צ, מר כהן, ביקש רשיון לעריכת האסיפה והנאום, ענה לו קומיסר־המשטרה שהוא יכול לתת לו רשיון לנאום בפולנית, אבל לא ביידיש.

„אותו הדבר קרה לחבר הועד של „התאחדות בעלי־המלאכה", אברהם מלאוה, שרצה למסור דו״ח מהועידה הראשונה של בעלי־המלאכה בפולין ונענה בשלילה מתוך הנימוק הנ״ל".

ב„הצפירה" מס׳ 1 מיום י״א טבת תר״פ (2.1.1920) מובא דו״ח מ„ועידת יועצי־הערים היהודים מפולין". בועידה השתתפו יועצי־הערים של הציונים, המזרחי והאומנים. לועידה באו „130 צירים באי־כוחם של לערך 600 יועצי־הערים היהודיים מן המספר הכללי העולה לאלף". לפי הצעתו של יו״ר „הקומיסיה המארגנת" ויו״ר הועידה מר גרינבוים, הוחלט ליסד „הסתדרות יועצי־הערים היהודים" שתהיה סניף ל„מועצה הלאומית הזמנית של יהודי פולין".

ברשימת חברי הועד המרכזי של „הסתדרות יוצאי־הערים היהודים" נמצא, בין האחרים, חברנו אברהם מלאוה (במקור: „מלבר, שרפץ").

אברהם מלאוה הגן על האדם הפשוט, לא רק בחייו, אלא גם אחרי מותו. כדי למנוע את ההפליה שהחברה־קדישא היתה מפלה בעניני־קבורה בין מיוחסים לבלתי־מיוחסים, הוא יסד — בהתחלת שנות השלשים — חברה־קדישא שניה, שחבריה היו כלם מ„עמך". יו״ר החברה־קדישא השניה היה דודי, מאיר ז׳אַשוטקה (שנקרא:

„מאיר בורעכיעס", בנו של ברוך'יה). החברה־קדישא השניה התקימה זמן קצר בלבד.

אברהם מלאוה היה מראשוני פועלי־ציון בשרפץ והוא זכה להגשים את שאיפת נעוריו: בשנת 1934 עזב את עסקיו ואת עסקנותו בגולה ועלה ביחד עם כל בני ביתו לארץ־ישראל.

גם בארץ היה אברהם מלאוה (בן־דוד) עסקן פעיל ב„ארגון יוצאי שרפץ" וגם ב„התאחדות עולי פולין" כנציג ה„ארגון". הוא השתדל בכל יכלתו לעזור לעולים החדשים משארית הפליטה, ע"י הלואה מקופת „גמילות חסדים" שע"י ה„ארגון", או מהקופה שע"י „התאחדות עולי פולין". בקשיים רבים ובאמצעים שונים אסף אברהם מלאוה את דמי המניות שהכניס בשם ה„ארגון" לקופה שע"י „התאחדות עולי פולין".

במיוחד התעניין ועסק אברהם מלאוה (בן־דוד) בהכנות להוצאת ספר לזכר קדושי שרפץ. הוא היה פעיל ומפעיל בועדה להוצאת הספר. שום מאמץ לא היה קשה בשבילו כדי לקדם את ענין הספר והוא היה שמח על כל מאמר, או תצלום שנוסף ועל כל פעולה שקרבה אותנו להגשמת המטרה הנכספת.

בשנים האחרונות לחייו, היה אברהם מלאוה (בן־דוד) יו"ר של „ארגון יוצאי שרפץ" ושל קופת „גמילות־חסדים" שע"י ה„ארגון". כן היה יו"ר ה„ועדה להוצאת „פנקס שרפץ" שע"י ה„ארגון".

ביום א' בתמוז שנת תשט"ז (10.6.56) ערך „ארגון יוצאי שרפץ" נשף חגיגי לכבוד הח' אברהם בן־דוד במלאות לו 70 שנה. יוצאי שרפץ באו בהמוניהם לנשף ובדברים מלאי חבה והערצה הזכירו את פעילותו ואת פעולותיו לטובת יהודי שרפץ.

אברהם מלאוה (בן־דוד) נפטר אור ליום ז' חשון תשי"ז (11.10.56).

* * *

אנו פונים ימינה, עוברים את הרחוב והננו עומדים לפני בית גדול בן שתי קומות ומרתף השייך לאליה (אליהו) גלאזר. בשנות התשעים למאה שעברה וגם בשנות העשור הראשון למאה הנוכחית היה אליה גלזר חבר בועד הקהילה.

הבית עבר אחר־כך לבעלותו של חתנו, הניך לוין.

*

במרתף של אותו הבית היתה ה„צ'אינ'ה"[1] של אליה (אליהו) „פאַפּיעראָשניק".

שם המשפחה של אליה „פאַפּיעראָשניק" היה פאַטברוט. ועל שום מה נקרא שמו „פאַפּיעראָשניק"? — על שם פרנסתו השניה: מכירת סיגריות — כמובן, בלי באנדרולים — מתוצרת עצמית.

* * *

ארבע צ'אַינות למכירת מים רתוחים לתה היו בעיר: א) זו שהזכרנו. ב) של משה נתן קלין. ה„צ'אינ'ה" היתה בתוך דירתו, בביתו שברחוב היהודי לפני הגשר (מצד השוק). העוסקת בכך היתה אשתו (שנקראה „די הויכע מלכה" — מלכה הגבוהה), או „די משה נתן'טע" — אשת משה נתן). ג) של ה„שליאַרקן". ה„צ'אינ'ה" היתה בתוך בית־המרזח, שהיה לה ברחוב היהודי, בין בית־המדרש הישן ובין ביתו של הורוביץ. וד) ב„מקוה". ה„צ'אינ'ה" שב„מקוה" היתה שייכת למי שטיפל ב„מקוה" (ה„מקוה'ניק"), פעם היה זה שמואל ליב ואשתו טונה ישעיביץ' ומאוחר יותר — ליב שויצר.

קוביות הסוכר, אחרי הגלגולים הרבים שעברו עליהן בידי הילדים השונים ואח"כ ברשותם של בעלי ה„צ'אינה" — התגלגלו לאחרונה לחנויות מסוימות ומשם עברו לצרכנים.

אותן חנויות המכולת היה להן עוד „מקור טהור" לרכישת סוכר: היו קמצנים בעיר, שבמקום גרושן (המטבע הקטנה ביותר)

---

1. „צ'אַינ'ה" — מהמלה הרוסית „צ'אי" — תה, ז. א., שבמרתף היה תנור גדול ובתוכו דוד גדול, בו היה בעל ה„צ'אַינ'ה" מרתיח מים ומוכרם לתה, בחול תמורת כסף ובשבת תמורת קוביות־סוכר.

אחד, נתנו לעניים החוזרים על הפתחים קובית־סוכר אחת, ששויה היה רק חצי גרושן. וגם קוביות־הסוכר האלו, שנאספו בכיסי־העניים וב־אמתחותיהם, הגיעו לאותן חנויות־המכולת ומ־שם — לשימוש הצרכנים.

* * *

הבית השני היה משותף, ליקיר פלאטו ויעקב משה טייטלבוים. הבית הזה שהיה בית־עץ בן קומה אחת, נהרס לפני מלחמת־העולם הראשונה ובמקומו נבנה בית־חומה בן שלוש קומות.

בעל הבית, יקיר, כשמו כן הוא: אדם יקר. הוא היה אדם טוב, נוח לבריות, ענו ושקט. בעלת־הבית, פאַסה, היתה השוררת בבית. היא היתה המושלת בכיפה ובקופה, במשק ובעסק.

*

באותו הבית היתה חנותו של יששכר (שנק־רא: סוכאַר ברגסון). ישכר ברגסון, יהודי פיקח היה, היה מעורב בין הבריות ובעל שיחה נעי־מה. הוא היה שייך לסוג החסידים המודרניים מאלה המקפידים על לבושם, שיהיה נקי ומסודר ועל זקנם שיהיה מסורק.

ישכר ברגסון התפלל ב„שטיבל״ (שהתפלג מה„שטיבל״ דאלכסנדר) שהיה ברחוב ה„מקוה״ בביתו של שמואל שמפן (שנקרא „שמואל נגיד״). בנו, דוד, הוצא מה„שטיבל״ ע״י יהושע גולדמן ואחרים בגלל ה„חטא״ שלבש „כל־חמירא״ (כל־חמירא — קאַלנער — צוארון).

*

בחצר הבית הזה גר חייט, שעבדו אצלו בחור גדול בתור פועל ונער — בתור שוליא (הנער היה בנו של חיים גונשר, שגר ע״י ה„מקוה״). היה נהוג ומקובל בבתי־המלאכה, שמחוץ לזה שבעל בית־המלאכה מתעלל בשו־ליא, גם הפועל מתעלל בו ומתלוצץ על חש־בונו. פעם תחב הפועל מחט, כשהחוד למעלה, בכסא של הנער־השוליא וכשישב עליו הנער, נכנסה המחט לגופו. הנער הרים צעקה, הזעיקו רופא, הרופא עשה מה שעשה, אולם את המחט לא יכול להוציא. הפועל ברח לאמריקה והנער סבל לעתים תכופות כאבים נוראים. הוא סבל במשך כשנתים ואחרי ניתוח שניתח אותו רופא צבאי גרמני (בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה. המעשה קרה לפני המלחמה) — מת.

*

באותה החצר, במרתף, גר דוד קלוך, חייט שעשה פרוות פשוטות („פעלצן״ בלע״ז). הוא היה אומר: מבכר אני לעשות 5 פרוות, מ„לע־שות״ קידוש פעם אחת בסוכה, ביום־טוב שחל במוצאי־שבת.

לצים סיפרו, שאביו של דוד קלוך נפטר ביום שירד השלג הראשון של השנה ההיא. ודוד קלוך קבע את יום ירידת השלג הראשון בכל שנה ושנה ליום־השנה („יאָרצייט״) למות אביו...

לדוד קלוך היה כינוי. קראו לו „קלוך מיט די קלויצקעס״ (קלוך עם האטריות. כנראה שאהב אטריות).

*

לימים נמכר הבית לאיצ׳ה שויצר, יהודי מראצ׳ונז, שהיה באמריקה וחזר (הוא קנה גם את בית לוסמאַר ברחוב היהודי).

* * *

הבית השני היה שייך ליוסף חיים גוטנ־טאג. גם הבית הזה היה בן קומה אחת ובתקופת מלחמת־העולם הראשונה נהרס ובמקומו נבנה בית־חומה בן שלוש קומות.

שמעתי בשם אחיו של יוסף חיים גוטנטאג, הרב גוטנטאג מסוכאצ׳ין (הרב טביומי, נפטר בתל־אביב), כי הם מיוצאי חלציו של „התוס־פות יום־טוב״ ושם משפחתם „גוטנטאג״ הוא תרגום מהשם „יום־טוב״.

*

בשני הבתים הנ״ל — של פלאטו ושל גוטנ־טאג — בגלגולם הראשון, היו שתי חנויות־מכו־לת שהיו שייכות לשתי אלמנות: החנות שבבית פלאטו היתה שייכת ל„צ׳וצ׳ה בילה׳יה״ (שרה בילה, אחותם של שמשון מרדכי ויהושע ויס־רוזה) והחנות שבבית גוטנטאג — ל„די לויטה׳־

טה" (אשתו השניה ואלמנתו של פנחס לויטה). שתי הנשים האלו „נשי חיל" היו ומתחרות קשות. קרב תמידי, עז ונועז, התנהל ביניהן. הן היו חוטפות את הלקוחות, אחת מע"י חנותה של השניה ומושכות אותם אל חנותן. מריבות וצעקות היו שם מעשים בכל יום. קללות נמרצות, חרופים וגדופים עפו מהכא להתם ומהתם להכא ועיר שעפס (בסביבה ההיא) צהלה ושמחה...

*

חנות המכולת של „די לויטה'טה" עברה אחרי מותה לבתה שושה, שנקראה „שאשה די לעוויטעטעס" (שושה בת הלויטה'טה). אחרי מות בעלה, נישאה שושה למשה דוד ממאלקין (מחוז לומז'ה. גם הוא היה אלמן. קראו לו „דער ליטוואק" — הלוטבק).

משה דוד היה חסיד אלכסנדר. ב„מכירת" ה„עליות" לתורה בשבת ובחגים ב„שטיבל", היה הוא עומד בהתחרות עד אַ „גולדן מיט צוויי" (זהוב ושני גרושן). יותר ממחיר זה לא הכריז אף פעם. לכן קראו לו „אַ גולדן מיט צוויי" (בהברה ליטאית)...

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות, היה שייך למשה ז'אַלאַנובסקי. שלא כמו בבתים אחרים, היתה כאן הכניסה לחצר באמצע הבית (מעל לכניסה היו חדרים) ולא בצדו.

לבעל-הבית היתה חנות-טקסטיל באותו הבית. לימים הוא מסרה לחתנו, יוסל בלאכמן. במחצית הראשונה של שנות השלושים, היה יוסל בלאכמן חבר מועצת העיריה מטעם „אגודת-ישראל". כן היה ציר ה„אגודה" משרפץ ל„כנסיה הגדולה" של „אגודת ישראל" בוינה, בשנת 1928 בערך.

בשנת 1934 ביקר בארץ ובשנת 1935 עלה, ביחד עם בני ביתו, ארצה והשתקע בחיפה. נפטר בטבת תשי"ד (1954).

*

חנות שניה בבית הזה, חנות קטנה של חפצי גלנטריה, היתה שייכת לחאסקל (יחזקאל) באַשקעס. אדם בעל לב טוב, ובעל מעשים טובים, שהיה עוסק בצרכי-צבור באמונה. הוא היה גבאי בחברת „הכנסת-אורחים", בחברת „לינת-הצדק" ובחברת „ביקור חולים". כן אפשר היה לקבל אצלו לשימוש, נגד ערבון, כלי-ריפוי שונים.

חאסקל באשקס היה נקרא „די קאצאפטעס איידעם" (חתנה של הקאצאפטה). הוא נקרא כך ע"ש חותנתו, שנקראה „די קאצאפטה". והיא נקראה כך ע"ש בעלה שנקרא „דער קאַצאַפ" משום שהיה יהודי חזק, גבוה ורחב-גרם והיה נראה כמו קאצאפ (אכר רוסי). ה„קאצאפ" היה מלמד דרדקי וה„קאצאפטה" היתה בעלת דוכן בשוק למכירת סחורות גלנטריה. חאסקל היה רק חתנה ולא חתנו.

* * *

אנו פונים ימינה, עוברים את הרחוב והננו עומדים ליד הבית הגדול והיפה, בית-חומה בן שתי קומות, של ראדומיסקי (פולני). הבית עמד בפינה (השוק מצד אחד והרחוב היהודי מצד שני) ובו היה — מצד השוק — בית-המרקחת היחידי בעיר וגם „סקלאד אפטצ'ני" (מחסן רפואי) ושניהם היו שייכים לבעל הבית.

בין דיירי הבית הזה, היה דייר אחד, מוזר בלבושו. בכל תקופות השנה — באביב כמו בסתיו, בקיץ כמו בחורף — לבש מעיל חם וארוך, ערדלים על הנעלים, סודר חם כרוך על צוארו ומטריה בידו. לקוי בשכלו היה האיש, אולם שקט היה. בעיר אמרו, שאדם מלומד היה וידע כמה שפות, ביחוד ידע על בוריה את השפה האנגלית, ומתוך שקידה בלי-מודים נטרפה עליו דעתו. שם האיש היה זאַנבל פאפיאַרצ'יק. הוא גר שם ביחד עם אחותו, שגם היא לא היתה שפויה בדעתה. היו להם קרובים בארה"ב וכנראה שהקרובים ההם תמכו בזאנבל ובאחותו.

* * *

אל קיר בית-החומה הגדול והגבוה של ראַדומיסקי, היה נשען בית-העץ הקטן והנמוך של פנחס מלאוה והיה נראה כתינוק האוחז בסינו-

רה של אמא... לימים בנה פנחס מלאוה דירת־גג על ביתו והשעין גם אותה על קיר־ביתו של ראדומיסקי.

פנחס מלאוה היה קרובו ותלמידו של החו־בב־ציון והמשכיל חיים נחום טובבל וגם התל־מיד היה „חוקר" וידע פרק בתנ"ך.

*

בשנות התשעים למאה שעברה היה במקום חנות־הנעלים של פנחס מלאוה, בית־המרזח שהיה שייך לבעלי הבית, משפחת מלאוה. כאן אפשר היה לשתות כוס תה, או ללגום מעט יי"ש, או בירה ולטעום מעוגה פשוטה, או ממולאה ומשאר „דברים טובים". רובם של המבקרים בבית־המרזח הזה, היו החיילים היהודיים אשר שירתו בגדוד־הפרשים שחנה בשרפץ. במשך הזמן היה המקום הזה כמין מועדון של החיילים היהודיים. כל חייל שקיבל רשות ללכת העירה, היה בא לשם, טעם משהו ובילה שעה נעימה בחברה יהודית (כי גם חלק מהנוער היה בא לבלות עם החיילים). בחגים, כשקיבלו חופשה, היו החיילים מסדרים לפעמים „מנין" לתפילה במקום הזה. החיילים כתבו פעם ספר־תורה על חשבונם. חגיגת סיום־הספר נערכה במקום הזה, ב„מועדון", והיא נערכה ברוב פאר והדר וב־נוכחותם של הרב וכל נכבדי הקהילה. לחגיגה הוזמנו גם קציני־הגדוד, אולם מחמת מיעוט המקום, סודרה החגיגה בשביל הקצינים בביתה של הגב' לובאשקה, שעמדה בקשרי־מסחר אתם.

את הספור דלהלן שמעתי מפי בן־עירנו הנכבד, בעל הזכרון הנפלא, שמואל איצ'ה לנטר:

בין חיילי גדוד הפרשים שחנה בשרפץ, היו כמה חיילים יהודיים. אחד מהם, מהעיר לוצק, היה קטן־קומה, צנום וחלוש ונוסף לכך — „לא־יצלח" גדול. וכאשר „גבור" כזה נשלח לשרת בגדוד־פרשים, מובן מאליו, שהוא סבל נוראות. הוא לא היה מסוגל, לא לעלות על הסוס ולא לרכב עליו; לא לנהוג בו ולא לטפל בו. וגם המפקדים וגם החיילים עינו אותו והתעללו בו. לימים פטרוהו מאימונים ושלחו אותו לע־בוד עבודות שונות בגדוד. אולם גם שם לא הונח לו מאויביו ומנגישותיהם. כי ראשית, אדם חלש היה והעבודה קשתה עליו. ושנית, לא היה מסוגל לעבודה.

פעם נאמר לו בלחישה, שהוא יכול בנקל להיפטר מכל הצרות, אם ימיר את דתו בדת הפרבוסלבית. כמובן, שבפעם הראשונה לא שם לב לדברי־הבל אלה. אולם כאשר, מצד אחד צרותיו הלכו וגברו והוא הלך ונחלש ומצד שני הלחישות על ההצלה הלכו ותכפו — לא יכול הבחור דנן להתגבר על יצרו ו„החליף את הפר־וה". בטקס מפואר חגגו הרוסים ב„צאַרקבה" (הכנסיה הפרבוסלבית) השרפצאית את הצלת נשמתו של החייל דנן ואת הסתפחותו לכנסיה הפרבוסלבית. הידיעה עוררה סערה גדולה בין יהודי שרפץ וביחוד רעשו ורגזו החיילים היהו־דיים על מעשה ביש זה של חברם. אולם, הדבר נעשה. ואין להשיב.

במשך זמן מסוים, התיחסו הרוסים אל בן־דתם החדש כאל ילד־שעשועים ולא נגעו בו לרעה. אבל ברבות הימים, פגה יחסנותו ונת־חדשו עליו ימיו כקדם: התעללויות, עלבונות ומכות היו שוב מנת־חלקו. בצר לו, פנה החייל ה„פרובוסלבי" אל חבריו היהודיים בתחנונים ובדמעות־שליש, הצטדק בפניהם על המעשה הביש־המביש שעשה, בחשבו להינצל ע"י כך מתגרת ידי הגויים הרשעים ולחזור להיות יהודי טוב ונאמן אחרי שחרורו מהצבא. ועכשיו שבאו מים עד נפש, הוא ביקש סליחתם על מעשהו, שהעטה כלימה גם על פניהם. והתחנן לעשות למען הצלתו מגיהנום זה, כי מרוב סבל ובושה קץ בחייו.

התחילו החיילים לטכס עצה למען הצלת חברם שסטה וסרח. הם התאספו, ביחד עם כמה יהודים מנכבדי העיר, ב„מועדון" הנ"ל, בבית־המרזח של משפחת מלאוה ודנו על הצלת החייל ביש־המזל. אחרי דיון נרחב בענין, הוחלט להע־ביר את החייל היהודי־הפרבוסלבי לעבר הגבול, לגרמניה. אחד המשתתפים באותה אסיפה היה חבר ועד הקהילה ישראל בלומן ועליו הוטל

לבצע את מעשה־ההצלה. לפי התכנית, הביאו שני חיילים בשעה מסוימת בלילה את החייל דנן לביתו של ישראל בלומן. שם הלבישוהו בגדי נערה (כאמור, הוא היה קטן וצנום), הושיבוהו על עגלה והעבירוהו בעזרת אנשים העוסקים בכך — אל מעבר לגבול, לגרמניה.

*

אחרי הבית השני, שבו היה בית־המלון של הגב׳ ליפצ׳יק (פולניה), עמד הבית בן שתי־הקומות של שמואל גרובארד, שנקרא „שמואל לאַנט". השם „לאנט" הוא שם אשתו, מרת אס־תר לאנט (שנקראה „די לענטן"), שהוא נשאָה בהיותה אלמנה ובהיותה בעלת־הבית ובעלת בית־המרזח שבבית („שענק" בלע״ז). מתוך כך היה שמה מוכר בעיר ובעלה נקרא בשמה.

הבית עבר אח״כ לבעלותו של חתנו, אב־רהם גרודה.

במלחמת־העולם הראשונה היה שמואל גרובארד „לאבניק" ב„מגיסטראט" (יועץ לראש־העיר), גם היה חבר בועד הקהילה.

בעל הבית ואשתו נסעו, בגמר מלחמת־העולם הראשונה, לאמריקה לביקור אצל בניהם. שמואל גרובארד מת שם. ואשתו — שלא נראו לה סדרי הקבורה באמריקה — חזרה, כדי למות בשרפץ.

*

בבית הזה היו 4 חנויות: בית־המרזח של בעלת הבית (אח״כ של פולני ומאוחר יותר — חנות לצרכי סנדלרות של שמואל משה ז.אביצ־קי), חנות הגאַלאַנטריה של הורי (אח״כ של גיסי ישראל קרפה ומאוחר יותר — של סנדלר בשם ישעיהו ראדזאנובסקי מראצ׳ונז), חנות המכולת של רחביה (שנקרא „חביה") ציפריס (אח״כ של בנו מאיר צפריס) וחנות הקמח של טוביה לאַנט (שהיגר לאמריקה).

*

הבית הזה עמד במרכז השוק. ממולו היה מקום החנייה של המרכבות („פּאַוואָז" בלע״ז, מרכבה סגורה לששה נוסעים), שהסיעו סוחרים, סוכנים („שפּיליטער" בלע״ז), סתם נוסעים ועוברי־אורח לפלוצק בדרכם לוארשה. בית־המרזח („שענק" בלע״ז) שבבית הזה שימש לנוסעים שמחוץ לעיר ולעגלונים — מקום חנייה, שהייה, אכילה ושתייה. המרכבות היו יוצאות משרפץ בשעה 12, בחצות, ואחרי חנייה בביאַלסק (באלסק), הגיעו לפלוצק בשעה 6 בבוקר. משם הפליגו הנוסעים ב„סטאַטאַק" (ספינת־קיטור) על פני הויסלה (וייסל) לוארשה. בכל ערב היתה המולה רבה ורעש סביב מקום החנייה של המרכבות ובבית־המרזח. וביחוד — במוצאי־שבת ובערב של יום השלישי בשבוע, אחרי יום־השוק, שאז רבו הנוסעים לוארשה.

*

החנות שלנו, "חנות יהודית" היתה. כל חנות גלנטריה — כמו כל חנות אחרת — היה לה סוג קונים משלה. חנות הגלנטריה של הגב׳ לובאשקה, החנות הגדולה ביותר ממין זה, לקוחותיה העיקריים היו: משפחות הקצי־נים של הגדוד הרוסי (שחנה אז בשרפץ) וה־אינטליגנציה הפולנית העשירה. הלקוחות של יוקב (יעקב) ולוקה, חנות הגלנטריה השניה בגדלה בעיר, היו בחלקם מאותו סוג הלקוחות של הגב׳ לובאשקה ובחלקם — לקוחות שונים. לקוחותיהן העיקריים של חנויות הגלנטריה של נפתלי ליבסון, איצ׳ה מאיר סנדרוביץ׳ וכמה חנויות קטנות יותר היו: אכרי־הסביבה, שבאו העירה בשני ימי השוק בשבוע, יום ג׳ ויום ו׳. החנות שלנו היתה „חנות יהודית". לקוחותינו העיקריים היו: תופרות (יהודיות ופולניות) וגבירות יהודיות עשירות, שיותר ממה שהיו עשירות, הן היו „גבירות" („מאַדאַמ׳ס" בלע״ז).

בתקופה ההיא — בשנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה — הצטיינה החנות שלנו במבחר גדול של מצרכי קישוט לבגדי נשים וכובעי נשים, כגון: סחורות משי, קטיפה ופלוש וגם כפתורים וסכות שונים ומבחר גדול ביותר של דברי תחרים (רקמה) ללבני נשים ולכלי־מיטה.

העבודה העיקרית בחנות שלנו היתה בערב. הגבירות, בטיילן בערב ברחוב, היו סרות לחנו־

תנו לראות אם יש משהו חדש בסחורות המעניינות אותן. בסבלנות ובאדיבות רבה היינו ממלאים את כל משאלותיהן והן היו הופכות את הכל מלמעלה למטה ומלמטה למעלה. לבסוף הלכו להן, בהבטיחן לבוא פעם שניה עם מישהי כדי להתיעץ. הן הבטיחו ושמרו על הבטחתן. והן באו לא רק פעם אחת ולא רק עם יועצת אחת. ואחרי כל ההתייעצויות במקום, לקחו את הסחורה הביתה להראות אותה לאמא, לבת, לאחות, לשכנה, או לתופרת. ולא פעם היה צורך ללכת, אחרי כמה ימים, אל הגברת הביתה, לבקש את הסחורה. כך היו מייגעות אותנו ומבלבלות את ראשנו ערב, ערב וביחוד בערבי הקיץ, עד שעה 10, 11 ויותר. ואחרי ככלות הכול, כשכבר קנו את הסחורה, קנו בהקפה. והיה צורך ללכת לבתיהן פעמים אין־ספור ולבקש את החוב, כמי שמבקש נדבה. ובספר־החובות שלנו ה„נפוח", נשארו לא מעט „זנבות" של חובות שלא נפרעו לעולם.

עד כדי כך היינו משועבדים לחנות, שגם במוצאי־שבת פתחנו אותה. ולא רק בערבים הארוכים של החורף, אלא גם בערבים הקצרים של הקיץ.

כשחזרתי עם אבי במוצאי־שבת מה„שטיבל", הלכנו ישר אל החנות, שאמי (יוכבד) ואחותי (גיטל בילה) — אחרי אמירת תפלת „גאָט פון אברהם" (אלוקי אברהם) — פתחו בינתיים. כשבאנו לחנות, מצאנו כבר שם את לקוחותינו המיוחסות, שטיילו עם צאת השבת בסביבת החנות ונכנסו תיכף עם פתיחתה. הן עמדו וחיפשו, כרגיל, קישוטים חדשים ללבגים, או לכלי־מיטה; לשמלות, או לכובעים. מובן, שלא קנו כלום. כי, ראשית, „עוד שבת בכיס" ושנית, הן צריכות לבוא עוד פעם עם האם, האחות, או התופרת.

לפעמים באה במוצ"ש גם לקוחה פולנית, שחסר לה משהו ליום המחרת, יום הראשון. אז ראינו, על־פי־רוב, „גרושן חי" (פדיון ממש) כ„אתחלתא דשבוע" (אַ פּאָטשאָנטעק צו די פולע וואָך").

בלכתן לפתוח את החנות, לקחו אתן אמי ואחותי את היין, הכוס, הנר וקופסת הבשמים ל„הבדלה". וכשנזדמנה שעת־כושר, כשנתרוקנה החנות לרגע, מיהרנו והגפנו את הדלתות החיצוניות, אחותי החזיקה בדלתות, אני החזקתי את הנר הקלוע ואבי בירך בחפזון את ברכת ה„הבדלה". ורק בשעה מאוחרת הלכנו הביתה לאכול את סעודת „מלוה מלכה" ולשכב לישון.

לא הרי המסחר בגלנטריה, כהרי המסחר בסחורות מנופקטורה. היה, אמנם, צד שוה ביניהם בזה, ששניהם היו משתמשים בהון זר. אולם בו בזמן שהמסחר במנופקטורה היה מיוסד כלו על שטרות, ופשיטת־רגל היתה במסחר זה כדבר המובן מאליו — השתמשו סוחרי־הגלנטריה בכסף שלקחו ברבית ובגמילות־חסדים. בעסקי שטרות השתמשו רק מעט ופשיטות־רגל לא היו בכלל במסחר זה.

בתקופת השלטון הרוסי, עד למלחמת־העולם הראשונה, צריך היה לסגור את החנויות ביום א׳ בשבוע בשעות התפלה של הנוצרים, ז"א, בין השעות 10—12 לפנה"צ. אולם ביום ראשון בבוקר היה על־פי־רוב הפדיון מצוי, ביחוד בחנויות הגלנטריה. הלקוחות הפולניים היו באים אז (כמו, להבדיל, היהודים ביום ששי לפנות ערב) לקנות דברים שונים שחסרו להם ללבוש, או לקישוט לכבוד היום. ובכן, מצד אחד היה חבל לסגור את החנות, מצד שני הלקוחות לא נתנו לסגור, אבל מצד שלישי ציוה החוק לסגור. מה עשו בעלי החנויות? — כשהגיעה שעת הסגירה, היו מגיפים את דלתות החנות והיו מטפלים בלקוחות שנשארו בפנים. או נתנו גם ללקוחות חדשים להיכנס, אחרי שפנו כה וכה וראו כי אין שוטר. וכך היו גם מוציאים את הקונים מהחנות, אחרי גמרם את קניותיהם. ומי שהיתה לו בחנותו גם כניסה שניה, מהחצר, היה פטור מכל דאגה.

לנו היו קשיים מרובים בנדון זה, כי החנות שלנו היתה מול ה„מאגיסטראט" (העיריה) ומול תחנת המשטרה. רצינו לסגור את החנות. אולם

בדיוק ב־10 קשה היה לסגור, כי הקונים עיכבו. לכן נתפסנו הרבה פעמים בעבירה, אולם נפטרנו מענשם של משפט ודין ע"י „מתן בסתר".

אבל פעם קרה שהשוטר רשם „פרוטוקול" ואמי נקראה להתייצב בבית־המשפט. יודעי־דבר יעצו לאמא, שלשאלת השופט אם היא מודה בעבירה? תענה: „כן". אז יעניש אותה בתשלום של רובל אחד, או במאסר ליום אחד. ואם היא תנסה להצטדק, אז תיענש בעונש חמור יותר. וכך הוה: אמי הודתה בעבירה ונקנסה בתשלום של רובל אחד, או במאסר ליום אחד. כנראה, שרובל היה מטבע בת־ערך ואמי בחרה במאסר.

יום מאסר בבית־הסוהר היה נחשב משעה 12 בצהרים עד למחרת באותה שעה, ובכן, אמי נכנסה לבית־הסוהר בשעה 12 בצהרים. אני ליויתי אותה ונכנסתי אתה פנימה. בית־הסוהר, שנקרא „קוזה" [1], היה בחצרו של עורך־הדין גרפינקל, בבית־מגורים רגיל, שבו שני חדרים גדולים, אחד לגברים ואחד לנשים, מחוץ לחדר־הכניסה, שבו נמצא השומר. בכל חדר היה חלון גדול מסורג בסורג ברזל והרהיט היחיד בחדר היה מצע של קרשים („פריצ'א" בלע"ז).

אחרי שישבתי קצת עם אמא, הלכתי הביתה. אחר־כך הבאתי לה ארוחת־הצהריים (מי שרצה בכך, קבל אוכל בבית־הסוהר. את האוכל הביא השומר מה„ויאנז'ניה" [2] שנמצאה בחצר הסמוכה) ושוב ישבתי אתה. מכיון שאמא היתה, ביום ההוא, האשה היחידה בבית־הסוהר, ביקשה מהשומר שירשה לי לישון בחדרה והוא הרשה לי. הלכתי הביתה והבאתי ארוחת־הערב וגם כר ושמיכה. בבוקר הלכתי שוב הביתה והבאתי לאמא ארוחת־הבוקר. ובשעה 12 הלכנו הביתה משוחררים.

*

יחידה במינה היתה חנות המכולת של רחביה צפריס בין חנויות המכולת היהודיות; חנות גדולה ונקיה, ארונות יפים סביב הקירות ובהם מיצרכים שונים מסודרים יפה, דלפקים גדולים, יפים ונקיים וחלון־ראוה. בחלון — דוגמאות שונות של מיני־סחורה שונים, כגון: נרות גדולים ו„כובע" סוכר עטופים בניר כחול (ואולי רק ניר־העטיפה של הנרות ושל ה„כובע") וכו'. ובתחתית החלון — תאים, תאים ובכל תא מין אחר של אטריות מוכנות (חידוש גדול בעירנו): קצרות וארוכות (עד כחצי מטר), דקות ועבות, שטוחות ועגולות, אטומות וחלולות. ילדים היו מתעכבים מפעם לפעם ליד החלון ומסתכלים באטריות המשונות. הלקוח היחיד של האטריות היה גדוד הצבא הרוסי, שחנה בעיר.

*

לעת זקנתו של רחביה, עברה החנות לידי בנו, מאיר צפריס (לפני כן היה סוחר־תבואה). בשנות השלושים נבחר מאיר צפריס לחבר בועד הקהלה מטעם „המזרחי".

* * *

הבית השני והבית השלישי, שניהם בתים קטנים ובני קומה אחת, היו שייכים לשמואל פראנק. כשפראנק היה במצב דחוק, מכר בית אחד, הראשון, לחיט קלמן בלום (שנקרא: „קלמן ברנר"), שפתח בו חנות לבגדי־גברים מוכנים.

*

החנות השניה שבאותו הבית, חנות לסחורות־טקסטיל, היתה שייכת לאחים נתן (הוא לא נקרא „נוסן" — כפי שמבטאים „נתן" באידיש השרפצאית — אלא „נאטאן" — כפי שמבטאים בפולנית) וולף טץ.

נתן טץ היה חבר במועצת־העיריה הראשונה, שנבחרה בתקופת־הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה. הוא היה נוטה ל„בונד" ותמך בו מבחינה כספית. נתן היה נדיב־לב ועזר לאנשים שונים בגמילות חסדים.

בין ילדי העניים שבאו — בתקופת מלחמת־העולם הראשונה — ל„מטבח הזול" (שהיה

---

1. בית־סוהר לעבריינים בעברות קלות.
2. בית־סוהר לעבריינים בעברות חמורות.

בחצר, שאנחנו גרנו בה, בחצרו של משה אַלשטין) לקבל ארוחת־צהרים, היה ילד אחד שהיה מתמיד גדול בקריאה. הוא לא הרים את עיניו מהספר גם בשעה שחיכה לארוחה, גם בשעה שאכל וגם אחרי שגמר לאכול. והוא קרא גם בשעת הליכה. הדבר נודע לנתן טֶק והוא לקח את הילד לביתו וגידלו וחינכו כגדל אב את בנו.

*

בחצר של אותו הבית גר הסבא שלי אברהם סנדרוביץ', שנקרא „אברהם'יה זלוצ'אֶבר". השם „זלוצ'אֶבר" שם משפחתה של הסבתא (רבקה פיגה) היה. ולמה נקרא הסבא בשמה של הסבתא? — מסתבר, משום שהסבתא היתה „אשת חיל" והיא היתה מוכרת בעיר כסוחרת. כי הסבא היה יושב ימים ולילות על התורה ועל העבודה („עבודה — זו תפלה") והסבתא היתה עוסקת במסחר ומפרנסת את ביתה.

וכאן המקור של השמות „פאַרטושקובה", „פאַרטוך" (סינור), או „קושיצ'קובה" (סל) שכל משפחת סנדרוביץ' נקראה בהם בפי הגויים של העיר ושל הסביבה. חנות הגלנטריה שלנו (בשוק, בביתו של שמואל גרוברד) קנין כספה של הסבתא היתה. היא קנתה את החנות אחרי שנפלה בה דליקה. ובימי אני, היו עוד מונחות על האצטבה התחתונה חבילות כפתורים צמודים לקרטונים חרוכים, שניצלו מהדליקה. אולם לפני שקנתה את החנות, היתה הסבתא נושאת את מרכלתה לבתי האינטליגנציה הפולנית העשירה, לנזירות (שנקראו „נאָנעס") של המנזר הקתולי שהיה אז בשרפץ[1] ולבתי הפקידות הרוסית (מתוך כך, היתה הסבתא מדברת בלשון עדינה והיתה פונה לכל לקוח ולקוחה, אפילו לנערה צעירה, בלשון „פאַן", „פאַני", או „פאַניענקא" (אדון, גברת, עלמה). ובכן, כשהסבתא היתה מביאה את סחורתה בתוך הסינור, אמרו לה: „פאַני פאַרטושקובה" (גברת בעלת הסינור) וכשהביאה את הסחורה בתוך סל, אמרו לה: „פאַני קושיצ'קובה" (גברת בעלת הסל) וכך נשארו שני השמות הללו (על־פי־רוב השם הראשון) בפי הגויים לכל בניה ונכדיה של הסבתא.

הסבתא היתה מספרת (שמעתי את זאת מאמי): בצעירותה היו פונים לכל אדם בלשון „אתה". ואם מישהו, בעל־גאוה, היה רוצה להראות את עליונותו ודיבר בלשון „זי" (הוא, היא), לעגו לו וקראו עליו את החרוז הבא:
„הערען זי, זעהען זי, ווייסען זי וואָס? — שיי—ען זי, בייסען זי, עסען זי דאָס"...

הרבי שלי משה דנציגר (שנקרא „משה'יה קארמעלקעיעס"), בתוך ספוריו המשעשעים לתלמידיו לפני התחלת הלמודים, סיפר פעם:

הסבא שלי (הכוונה אליו) לא ראה אף פעם את הסבתא. הסבא היה נוהג לקום בהשכמה וללכת ל„שטיבל" ללמוד. כשהוא יצא מן הבית, אשתו ישנה עדיין. כשהאיר הבוקר, קמה הסבתא העירה את הילדים, הלבישה והאכילה אותם ושלחום ל„חדר". אחר כך היא אכלה, סידרה את הבית, הכינה אוכל לבעלה ויצאה למצוא טרף לביתה.

בשעה 12 בצהרים, אחרי גמרו את חוק־למודיו של הבוקר, דהינו: שעור בגמרא ופרשת חומש עם רש"י ואחרי גמרו את התפילה ואת פרק היום בתהלים, היה הסבא בא הביתה. את אשתו לא מצא בבית, אולם מצא שולחן ערוך לסעודה: מפה פרושה, לחם, סכין ומלח. הוא הסיר מאכל הדיסה מעל הכיריים, נטל את ידיו, ברך וישב לאכול את ארוחת־הבוקר. אחרי גמרו לאכול ולברך את ברכת המזון, נימנם קצת ליד השולחן ושוב הלך ל„שטיבל" ללמוד.

לפנות ערב, אחרי יום של עמל וסבל, באה הסבתא הביתה. היא הכינה ארוחת־ערב (הנקרא „וויעטשערע"), האכילה את הילדים והשכיבה אותם לישון. אחר כך היא אכלה, הכינה אוכל

1. ה„קלאשטור" שעל הגבעה ברחוב שנקרא אח"כ „3 במאי".

לבעלה ועיפה ורצוצה מעמל היום שכבה לי־שון.

בערב, אחרי תפלת מעריב ואחרי שיחה עם אברכים חסידיים כמוהו, חזר הסבא הביתה. הסבתא כבר ישנה. שוב מצא הסבא את השולחן ערוך לסעודה. הוא הסיר את ארוחת־הערב מעל הכיריים, אכל „וויעטשערע", עיין בספר וכשחטפתו שינה — קם, קרא קריאת־שמע ושכב לישון.

כך — סיפר הרבי — היה יום אחרי יום ושבוע אחרי שבוע והסבא והסבתא לא ראו זה את זו...

פעם אחרת סיפר הרבי הנ"ל:

הסבא שלו (הכונה אלי) היה נוהג לנסוע לרבי שלו (הרבי מלובלין, ממשפחת איגר. בשרפץ וגם בערי הסביבה לא היו חסידי לובלין. הסבא בא לשרפץ מלוביץ'). לפני „הסליחות הראשונות" ושהה אצלו עד אחרי „שבת בראשית". וקרה פעם, שאשתו ילדה בן והתקיים ה„שלום זכר" וברית־המילה ובעל־הברית, הסבא שלו, ישב אצל הרבי...

* * *

נגמרו הבתים בשוק, ואנו פונים אל ה„מוסד" החשוב והחיוני ביותר, ה„מוסד" שנזק־קו אליו כל דיירי השוק והסביבה, שעמד באמ־צע השוק והעניק מטובו ביד נדיבה לכל דורשיו — משאבת־המים. המשאבה השקתה את כל דיירי הסביבה מים חיים (מים „קשים". מים „רכים" היו מביאים מהבאר שליד ה„מקוה") בכל תקופות השנה. לה נזקקו וממנה נהנו יהודים וגויים, עשירים ועניים, גדולים וקטנים. הגדולים שאבו ממנה מים לתצרכתם, אם בעצמם, או ע"י שואבים מקצועיים. והקטנים היו מלוים את הגדולים ונהנים מהעזרה שהם „עוזרים" להם, לגדולים, בשאיבת המים ובנ־שיאת הדלי. הילדים היו מרוים את צמאונם ישר מפי המשאבה. כך היו עושים גם מבוגרים, כאלה שאינם חוששים לכבודם. ביחוד היו שו־תים ישר מפי המשאבה האכרים בימי השוק.

בחורף היו קופאים המים הנשפכים על־יד המשאבה בשעת השאיבה ונוצר כעין הר־קרח מסביבה. והגישה אל המשאבה היתה בחזקת סכנה. שואבי־המים היו מביאים אתם אפר והיו שופכים על הקרח, כדי שיוכלו לעלות ולהגיע אל המשאבה. את המשאבה עצמה עטפו בימים של קור גדול בחבילת־קש, כדי שהצנור הפנימי לא יקפא. הילדים נהנו אז מישנה־הנאה: גם ממראה המשאבה והר־הקרח שמסביבה וגם מההחלקה על הקרח.

נוצרה גם חידת־ילדים על נושא המשאבה. והיא: מה זה העומד באמצע השוק וכשמו־שיטים יד, זה מתחיל לבכות?...

השוק (הישן) ויום השוק היו קשורים אהדדי, לא רק בשל השמות הדומים, אלא הם היו קשורים זה לזה בהרבה נימים. ואע"פ שהיו כמה שווקים בעיר, אפשר לומר שעיקרו של יום השוק התקיים בשוק (הישן).

פרנסת רוב האוכלוסיה בשרפץ — כפרנסת רוב האוכלוסיה בכל עיר — היתה על מלאכה ומסחר. האוכלוסיה הפולנית היתה מורכבת ברו־בה מבעלי מלאכה והאוכלוסיה היהודית — שמנתה כ־3500 נפש בתוך אוכלוסיה של כ־10.000 נפש — היתה 40 אחוזים סוחרים וכ־40% בעלי־מלאכה (השאר — בעלי־בתים, משרתי צבור ושונים). אלו ואלו, היהודים וגם הגויים, בעלי־המלאכה וגם הסוחרים, עינם היתה צופיה לימי־השוק, שהם היו המניעים העיקריים של החיים הכלכליים בעיר.

פעמיים בשבוע, בימים שלישי ושישי, התקיימו בשרפץ ימי־שוק. ביום שלישי היה יום־שוק גדול וביום ששי — יום־שוק קטן. בימי השוק הביאו אכרי הסביבה את תוצרתם העירה למכירה. הם הביאו: ביצים, חמאה, גבינה (כידוע, יהודים לא קנו גבינה עשויה ע"י גויים — „גבינה פולנית" קראו לה — והמהדרין לא קנו גם חמאה עשויה ע"י גויים — „חמאה פולנית"), תפוחי אדמה, תבואה, עופות, בהמות, חזירים, סוסים וגם עצים וכבול לבי־

שול ולהסקה [1]. והם קנו: מצרכי־אכל, נפט, סחורות, צרכי הלבשה והנעלה מוכנים, כלי־עבודה ובהמות, או סוסים למשקם. בימי־השוק, ביחוד ביום שלישי, היו רחובות־העיר מלאים אנשים, בהמות, סוסים ועגלות. ביחוד היה מלא השוק (הישן). בשוק הקימו החייטים ביתנים בני שלשה קירות וגג עשויים כלונסאות מוכנים ומותאמים והם עטופים ומכוסים בברזנטים, בהם הציגו את סחורותיהם (בגדי־גברים מוכנים); הכובענים הקימו ביתנים בני קיר אחד ושני קירות וגג צרים, בין שני הקירות הצרים היו אצטבאות ועליהן מוצגים הכובעים; הסנדלרים הקימו דוכנים בני שני זוגות רגליים גבוהות ומוט מחבר ביניהם ועל המוט תלו את הנעליים והמגפיים; ועל דוכנים־שולחנות הציגו סוחרים שונים את סחורותיהם: אריג, בד, לבנים מוכנים, גרביים ומיני־סדקית שונים. בשוק החדש היה מרוכז המסחר בתבואה, ברהיטים ובחבלים. המגרש שמאחורי השוק החדש היה שוק החזירים וברחוב הפלוצקי, אחרי הכנסיה הגרמנית, היה שוק הבהמות והסוסים.

6 פעמים בשנה (לפני חגאות נוצריים) התקיימו בשרפץ ירידים. הירידים התקיימו ביום ד' בשבוע (באותו שבוע לא התקיים יום־השוק של יום ג'). ליריד התכנסו סוחרים, מוכרים ורוכלים מכל ערי הסביבה הקרובה והרחוקה. אפילו מוארשה באו סוחרים („שאכערס־בלע״ז), שעסקם ברמיה יותר מבמכירה. גם אכרים באו לא רק מהסביבה הקרובה, אלא גם מסביבה רחוקה יותר. ביום של יריד היו הרחובות והשווקים, המדרכות והכבישים מלאים עד אפס מקום. מחוץ לביתנים והדוכנים שהוקמו באמצע השוק (הישן) כמו בימי־שוק רגילים, הוקמו דוכנים ע״י המדרכות מסביב לשוק ורק בקושי עברו העגלות בין שתי שורות הדוכנים והמון העם. הצעקות, הקריאות וההכרזות של הסוחרים והרוכלים עלו עד לב השמים וההמולה והרעש החרישו את האזניים. ליום של יריד גויסה והובאה העירה המשטרה של כל הסביבה. אולם גם הגנבים והרמאים מהסביבה הקרובה והרחוקה, מבני־ברית ושלא מבני־ברית, „התגייסו" ליום זה. יום של יריד לא עבר אף פעם בלי גניבות, רמאות, מריבות ומכות. וידי־המשטרה היו מלאות עבודה.

*

במשך כל השנים שאני זוכר, התהלכה שמועה, כי השלטונות יעבירו את ה„שוק" מהשוק (הישן) לשוק החדש והשוק (הישן) יהפך לגן. אכן זממו השלטונות האנטישמיים לקפח את פרנסתם של בעלי־החנויות בשוק, שכולם כמעט היו יהודים. ואף ניגשו להגשים את זממם, אם לא ע״י העברת מקום השוק, הרי ע״י העברת יום השוק. ובשנת 1927 החליטה מועצת העיריה להעביר את ימי השוק מיום שלישי ליום רביעי ומיום ששי ליום שבת. נימוקם הרשמי של האנטישמיים היה, שהם רוצים לאכול ביום ראשון תוצרת כפרית טריה, כמו שהיהודים אכלו עד עכשו תוצרת טריה בשבת. ומכיון שהם מעבירים את יום־השוק מיום ששי לשבת, הם מעבירים גם את יום־השוק של יום שלישי ליום רביעי. אולם כונתם האמתית היתה, שע״י זה, שהיהודים לא יחללו את השבת, תיפתחנה ותתפתחנה חנויות פולניות ויתרבו סוחרים פולניים. הצבור היהודי ובראשו חברי מועצת־העיריה היהודיים, לחמו נגד רוע הגזרה. אבל עמלם היה לשוא והגזירה נגזרה. אז התארגנה ועדה — שחבריה היו באי־כוח כל הצבור היהודי בעיר — בראשות הרב לפעולה נגד חילול שבת. הועדה שלחה משמרות לשווקים למנוע מאת פורצי גדר (אם יהיו כאלה) לבצע קניות בשבת. אולם הגזירה לא התקיימה יותר ממספר־שבועות מועט. היהודים עמדו עמידה איתנה ואפילו החפשיים לא חיללו את השבת, לא ע״י קניה ולא ע״י מכירה. ומשראו האכרים שבשבת אין קונים ואין מוכרים והם

---

1. תנורי גז וחשמל טרם נראו בארץ (בערי המדינה הכתיב מדבר, כי בורשה השתמשו כבר אז בגז וחשמל לתאורה ולבישול), השימוש בפתיליות היה מועט והפרימוסים היו כגונות חדישות והשימוש בהם היה נדיר מאד.

מוכרחים להוביל את תוצרתם חזרה לביתם, חזרו — קמעא, קמעא — ובאו העירה ביום ששי. במשך הזמן חזר יום הששי להיות יום־השוק, גם באופן חוקי. כן חזר יום־השוק מיום רביעי ליום שלישי.

בארכיוני מצאתי עתון בשם „אונזער ראַ־יאָן צייטונג" (עתון של אזורנו. שבועון בלתי־מפלגתי לשאלות המשק, החברה והתרבות של היהודים בפולין המערבית — ולוצלבק, פלוצק, קוטנה, בידגושץ') שהופיע בולוצלבק, מס' 9 (34), מיום ט"ז מרחשון תרפ"ח (11.11.1927) ובו כתבה משרפץ על העברת ימי השוק מיום שלשי בשבוע לרביעי ומיום ששי לשבת. הכתבה חתומה ע"י „בן־חבר" ובשוליה נמצאת ההערה דלקמן: בגלל סיבות בלתי־תלויות, נתאחרה הדפסת הכתבה הזאת. להלן תוכן הכתבה:

„עירנו שייכת לאותן הערים, שמועצות־העיריה שלהן הקודמות החליטו על העברת ימי־השוק לימים רביעי ושבת, במקום הימים שלישי וששי, כפי שהיה קודם.

„חברי־המועצה היהודיים, בעזרתה של כל האוכלוסיה היהודית, התנגדו נמרצות להצעה הזאת, שהיתה עלולה להרוס את המסחר היהודי. אולם כל הפעולות לא הועילו וימי־השוק נקבעו לימים רביעי ושבת.

„האוכלוסיה הכפרית, שהרגישה תיכף כי החוק החדש גורם נזק לאינטרסים שלה, לא התחשבה בחוק והוסיפה לבוא העירה ביום ששי ולא בשבת. וכך הועתקו ימי־השוק — מתוך הכרח החיים — לימים ששי ורביעי.

„הסוחרים הנוצרים, האָנדקים [1], שבמועצת־העיריה הקודמת נלחמו בקנאות בעד ההצעה לשינוי ימי־השוק ועכשו הרגישו ששני קצוות למקל וכי ברצותם להזיק לעסקיהם של היהו־דים, הם הזיקו גם לעסקיהם שלהם — הש־תדלו ביחד עם הנציגים היהודיים, שימי־השוק יתקיימו כמקודם בימים שלישי וששי, בגלל הקרבה היתירה שבין הימים רביעי וששי. החל מיום 20 לספטמבר 1927 הוכרזו רשמית הימים שלישי וששי בשבוע כימי השוק."

ג. הרחוב הפלוצקי

אנו ממשיכים בטיולנו ובסקירתנו ברחוב הפלוצקי. באמצע שנות השלשים, כשמועצת העיריה קראה שמות חדשים לרחובות, נקרא הרחוב הפלוצקי בשם „רידז שמיגלי", ע"ש המרשל הפולני בשם זה.

* * *

בהתחלת הרחוב, בצדו השמאלי, עמד בית־חומה גדול בן שתי קומות — ביתו של משה גולדשטין. הבית היה תפוס כולו ע"י השלטונות הרוסיים: הקומה הראשונה — ע"י הדואר והבנק הממלכתי והקומה השניה — ע"י משרדי המחוז ודירת מושל המחוז („נאצ'לניק פוביאַ־טובי"). מאחורי הבית השתרעה חצר גדולה ורחבה שנמשכה עד ה„ז'יקה" (הנהר). באמצע החצר עמד בית־עץ בן קומה אחת ובו שנים־עשר חדרים, שהיה תפוס כולו ע"י משפחת גולדשטין (מקרה יחידי בעיר של תנאי מגורים מרווחים כאלה). בין שני הבתים היתה גינה נטועה עצים מצלים ומוקפה גדר ירוקה ובין העצים עמדו ספסלים ירוקים (הגינה היחידה בחצר יהודית בעיר). בחצי השני של החצר עמדו מחסני־תבואה גדולים.

משה גולדשטין היה נחשב לאחד משני העשירים הגדולים ביותר בעיר (השני היה שלאקמן). הוא היה סוחר־תבואה גדול וגם היה ספק של גדוד־הפרשים הרוסי שחנה בשרפץ.

בית גולדשטין (תרתי משמע: בית — הבנין ובית — המשפחה) בית יפה היה. היה זה בית עשיר, שהתבלט בעשרו, אבל לא הת־בלט בגאותו. הבתים, תנאי המגורים, החצר המרווחת והנקיה, הגינה וכל סדרי הבית ומנ־הגיו — העידו על חיי עשירים של המשפחה הזאת. אבל מעשרה של משפחת גולדשטין נהנתה העיר כולה. הקהילה, המוסדות שבעיר,

---

1. „אנדקים" — מפלגה לאומנית־אנטישמית, שמה „נרודובה דמוקרציה" (דמוקרטיה לאומית) ובקיצור — „אנ—דאֵ". N. D.

אנשים בעלי אמצעים מצומצמים ועניים נעזרו ע״י משפחת גולדשטין בתמיכות, בגמילות חס־דים ונדבות. על המעשים הטובים של הבית הזה, יש להזכיר במיוחד את בעלת־הבית, הגברת צבעטל גולדשטין, אשה טובת־לב ואדיבה, עדי־נה ונדיבה.

במרתף של הבית שבחזית, גרה „די בלינ־דע הענע״ (הנה העיוורת. עין אחת שלה היתה טרוטה) עם בנה דוד׳יה (רוק מבוגר, שנקרא „דוד׳יה די בלינדע הענעס״ — דוד׳יה בן הנה העיוורת) ובתה ניכה׳יה (שנקראה „ניכה׳יע די בלינדע הענעס״ — ניכה׳יה בת הנה העיוורת). פרנסתם היתה — מכירת חלב בבתים ע״י האם והבן וגם מכירת עצים לבישול ולהסקה במשקל. את העצים היה דוד׳יה חוטב בכל יום אחרי שגמר את מכירת החלב. גם האם וגם הבן היו „חוטפים״ שיחה ומספרים ספורים שונים בכל בית שנכנסו לתוכו למכור חלב.

*

אחרי מלחמת־העולם הראשונה נמכר הבית ע״י בני משפחת גולדשטין שגרו בוארשה (ההורים לא היו כבר בחיים), לאהרן ליפקה. בשנים מאוחרות הועלתה קומה שניה על חצי הבית שבתוך החצר ובה פתח שמואל מגדל ליכט — שהיה קודם בעל־מאפיה — בית־מלון. בחלק מהקומה התחתונה היה ה„שטיבל״ של חסידי גור.

*

באותה הבית גר משה שטרקשטין (בא מדרובין לפני מלחמת העולם הראשונה. עזב את שרפץ אחרי המלחמה). הוא היה סוחר שלא הצליח ביותר. פעם אחת בא משה שטרקשטין בבוקר ל„שטיבל״ וסיפר שהרויח היום 200 מרק. התפאלו השומעים: תיכף בבוקר רוח כזה? ומי, משה שטרקשטין? אז סיפר שטרק־שטין איך בא לו הרווח הזה: אתמול לפנות ערב הציעו לו לקנות חבילה של חוטי־תפירה. הוא אמנם רצה לקנות את הסחורה, אולם בכל זאת לא קנה. היום שמע שה„פאַסעק״ פקע ומחיר הסחורה ירד ב־200 מרק. יוצא שהרויח 200 מרק...

* * *

ליד בית גולדשטין עמד ביתו של מלובנ־צ׳יק. היה זה בית קטן, בן קומה אחת. בחזית הבית היתה חנות אחת — החנות של משפחת מלובנצ׳יק למכירת מצרכי מכולת ומשקאות. הלקוחות של החנות הזאת היו ברובם בעלי־אחוזות שבסביבת העיר, שקנו מצרכים ומש־קאות בכמויות גדולות. הסידור הפנימי בחנות, הרהיטים והנקיון היו למופת. ספק אם היתה בכל העיר חנות — אפילו בין החנויות הפול־ניות — שיכלה להשתוות לחנות הזאת בסדר ובנקיון. מחמת הסדר והנקיון שבה ובגלל ריבוי הבקבוקים שעל האצטבאות, היתה נראית החנות כבית־מרקחת.

משפחת מלובנצ׳יק היתה משפחה מכובדת והיא נחשבה על המשפחות האינטליגנטיות שבעיר.

הגברת דבורה מלכה מלובנצ׳יק היתה אשה נבונה ונדיבה, בעלת מעשים טובים וגומלת חסדים.

בתחילת תקופת הכיבוש הגרמני (במלחמת־העולם הראשונה), מונה ליב מלובנצ׳יק ע״י שלטונות־הכיבוש לחבר במועצת העיריה ושי־מש בה כ„לאַבניק״ (יועץ לראש־העיר).

* * *

בבית השני גר הכובען משה גונגולה. אביו הזקן גר באותו הבית ועזר לו קצת בעבו־דה. שם אביו היה „צאַלעליזער״ (בצלאל ליזר) ואשתו של משה גונגולה, רבקה, היתה אומרת: חמי איננו „פול לייזער״ (בפולנית — חצי לייזער), אלא „צאַלי לייזער״ (בפולנית — לייזער שלם)...

כשם שבשמו של גונגולה הזקן היה צליל פולני, כך היה בשם של בעל אותו הבית, פולני מבטן ומלידה, צליל עברי. שמו היה „שטאנדרמאיר״...

* * *

הלאה קצת היתה סימטא בלתי־סלולה

שנמשכה עד ה„ז׳יקה״ (הנהר שרפיאניצה). שם רשמי לא היה לסימטא, אולם היא נקראה בשם „דולי״ („דאלעס״ — מורד) בגלל הירידה ל„ז׳יקה״. בסוף הסימטא היתה מותקנת ה„לאוה״ — זו מעברת־קרשים צרה ונמוכה, שהיתה נטויה על פני הנהר וקשרה את הרחוב הפלוצקי עם הרחוב היהודי (בסמוך לבית־הכנסת) וקיצרה את הדרך ביניהם.

מעטים היו הבתים בסימטא ורק משפחות יהודיות ספורות גרו שם, ביניהן: משפחת אוברפלד (מרדכי) ומשפחת פשיגודה (אברהם, שנקרא „פאנק״ ע״ש חותנו הירש רוזגה, שנקרא „פאנק הזקן״ — „דער אלטער פענק״).

* * *

אחרי הסימטא עמד בית בן קומה אחת שהיה משותף להרשל ישעיביץ׳ ולמנדל לנצ׳נר, הראשון בעל חנות־מכולת והשני — בעל חנות ברזל, שתיהן באותו הבית.

*

מנדל לנצ׳נר היה אדם שקט וצנוע. בניו הגדולים ניהלו את חנות הברזל והוא בילה את רוב ימיו בלימוד גמרא. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה קנה את האחוזה קובז׳אניץ שע״י ריפין. באחוזה הזאת הוא נפטר באופן פתאומי בשנת תרפ״ו (1926) ונקבר בשרפץ.

מנדל לנצ׳נר היה „בעל מתחיל״ ו„בעל תוקע״ (בעל התחלה ובעל תקיעה) ב„שטיבל״ דאלכסנדר.

* * *

אחרי בית ישעיביץ־לנצ׳נר היה רחוב צר, שנמשך גם הוא, כמו הסימטא שלפניו, עד ה„ז׳יקה״ (הנהר) וה„לאוה״ (המעברה). גם הרחוב הזה נקרא „דולי״, אולם שמו הרשמי היה „שוויענטי ואוז׳יניאק״ (ואוז׳יניאק הקדוש) ע״ש אחד הקדושים של הכנסיה הקתולית. באמצע שנות השלשים, כשמועצת־העיריה קראה שמות חדשים לרחובות, ניתן לרחוב הזה השם „פ.או.ו.״ ע״ש הארגון החשאי — ארגון צבאי פולני, שהוקם בסוף מלחמת־העולם הראשונה והוא עזר — לפי סברת הפולנית — לשחרור פולין מידי הגרמנים.

גם ברחוב הזה, כמו בסימטא הנ״ל, גרו רק משפחות יהודיות מעטות, ביניהן: משפחת לוביניאצקי (מרדכי) ומשפחת שניצר (איצ׳ה [יצחק] דוד).

* * *

מרדכי לוביניאצקי הביא לשרפץ בשנות השלשים מכונה לאפית מצות. הרב, יהושע השל דוד גולדשלק, יצא במלחמה חריפה נגד המצות הנאפות במכונה והכריז עליהן כעל חמץ גמור. משום כך היה לוביניאצקי נאלץ להביא את הקמח למצות מפלוצק. אולם רבים לא שמעו לאיסוריו של הרב ואכלו את המצות האלו. בכל שנה, בהתקרב העונה של אפית מצות, חידש הרב את מלחמתו העזה במצות הנאפות במכונה ובכל שנה רבו אוכליהן.

* * *

איצ׳ה דוד שניצר היה שיך לשכבת העסקנים הצעירה. הוא היה ציוני נאמן והיה בין הראשונים בכל פעולה ציונית, עברית ותרבותית. הוא היה חבר הועדים של האגודה הציונית, של בית הספר „תרבות״ ושל הספריה. הוא היה גם עסקן פעיל בקופת „גמילות חסדים״.

* * *

בבית הראשון שאחרי הרחוב דולי, בית־חומה בן שתי קומות שהיה שיך לגרודניצקי (פולני), היה גר צדוק בלומן. בית בלומן היה אחד הבתים האינטליגנטיים המעטים בשרפץ. לצדוק בלומן היתה ידיעה רחבה בעניני חוק ומשפט. הוא היה, כמו שאומרים, „חצי עורך־דין״. עיסוקו היה כתיבת בקשות לבית־המשפט ולמוסדות ממשלתיים רוסיים אחרים ומתן עצות בעניני חוק. בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, היה צדוק בלומן פקיד בבית־המשפט הגרמני.

באותו הבית גר איצ׳ה׳יה פאפיארצ׳יק. יהודי פקח היה איצ׳יה, בעל שיחה נעימה ובעל חיוך נעים על פניו. הוא היה אומר: אין אני

צריך לנהל פנקס־חשבונות מעסקי, יהודים ברחוב עושים זאת למעני...

* * *

בבית השני, בית בן שתי קומות, שהיה שיך לגרבובסקי (פולני), היה גר עזריאל'טיה פודסקוץ', שנמנה על הציונים והמשכילים הותיקים בעיר. הוא היה אדם פיקח והיה מכובד על כל תושבי העיר. ביתו היה בית ציוני ואינטליגנטי. הוא היה חבר מועצת־העיריה הראשונה שנבחרה בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה.

*

באותו הבית גר שמואל'יק ולוקה. הוא היה מורה בבית־הספר היסודי הממלכתי בשביל ילדים יהודיים. שמואל'יק ולוקה היה עסקן ציוני נאמן ומסור. פעיל בכל פעולה ציונית, עברית ותרבותית. הוא היה אחד המיסדים של תנועת הנוער הציונית „הרצליה" ואחד הפעי־לים בה.

עסקנותו הציונית של שמואל'יק ולוקה לא מצאה חן בעיני שלטונות בתיה"ס. ורק זכותו בתור מתנדב לגדוד קרבי והשתתפותו בקרבות במלחמת פולין נגד הבולשביקים (בשנת 1920) עמדה לו שלא פוטר ממשרתו. אולם עונש הוא קיבל, עונש בלתי־רשמי של „גירוש": למשך שנים מספר נשלח להורות בערים אחרות.

* * *

הבית השני, בית בן קומה אחת ומרתף, היה שיך לשמואל אשר אוסטאשבר. לבעל־הבית היתה חנות מכולת במרתף, נוסף לבית־הבד שהיה לו בחצר.

בחדשים הראשונים למלחמת־העולם הרא־שונה, הוגלה שמואל אשר אוסטאשבר, ביחד עם אחיו איצק, ע"י הרוסים לסיביר בגלל חשד בריגול לטובת גרמניה. הם חזרו לשירפץ בסוף המלחמה.

* * *

למעלה מהרחוב שביאַנטי ואוז'יניאַץ (פ.או.וו.) נתפלג הרחוב הפלוצקי לשניים. גינה קטנה בצורת סגול מאָרך, נכנסה כטריז ללב הרחוב ופילגה אותו. הגינה הזאת (שנקראה: „דער קליינער ליסט גארטן" — גינת־החשק הקטנה) היתה הגינה היחידה ברחובות שרפץ. היו בה כמה עצים וכמה ספסלים והנוער (כמו־בן, לא הנוער החסידי) היה מטייל בה להנאתו בערבים ובשבתות, או נח על ספסליה באמצע הטיול. והגינה הזאת, שגרמה, בודאי, לא פעם לאיחוד לבבות, היתה במקרה זה הגורם לפילוג ופירוד... משמאלה של הגינה נמשך הרחוב הפלוצקי והמשכו — הדרך לביאַלסק (באלסק) ופלוצק. ומימינה של הגינה התחילה הדרך לדוברין (דובז'ין על הויסלה).

בשנים מאוחרות, כשהדרך לדוברין (התחלת הדרך, הסמוכה לעיר) התפתחה והפכה לרחוב, נקרא הרחוב בשם „פיאסטובסקה", ע"ש המלך הראשון של פולין — פיאַסט.

* * *

למעלה מהגינה, גם משמאלה וגם מימינה, היו מעטים הדיירים היהודיים. לא רחוק מכאן קיבלו שני הרחובות צורה של פרברים פול־ניים, חצי־כפריים.

הבית הראשון שלמעלה מהגינה, הבית שתפס (ביחד עם החצר) את כל השטח שבין הדרך לפלוצק לבין הדרך לדוברין, היה בית יהודי, ביתו בן קומה האחת של משה הרש קוצ'ולק, בעל חנות מכולת (מצד הדרך לפלוצק) ומחסן עצים (בחצרו שמאחורי הבית, מצד הדרך לדוברין).

* * *

למעלה מביתו של קוצ'ולק, נמשכו בתים, מגרשים ריקים ושדות מעובדים. מצד שמאל, בדרך לפלוצק, עמדה, לא רחוק מכאן, ה„קירכאָ" (הכנסיה האֶבנגלית. בסביבת שרפץ גרו הרבה גרמנים). אחרי ה„קירכאָ" היה מגרש גדול ומגודר ובו מחסנים למכונות חקלאיות ואחרות שהיו שיכים לפולני. היו לו גם אופנים למכירה וגם להשכרה — בתשלום לפי השעה — לנסיעה

וללמוד נסיעה. מובן, שילדים ובחורים מבתים חסידיים לא ידעו לנסוע באופנים וגם לא למדו לנסוע (פרט לבודדים שהעיזו, קפלו את שולי החאלאט שלהם ולמדו את מעשי ה„שקצים" ודרכיהם). הם עמדו בחוץ — אם במקרה הגיעו לסביבה הגויית ההיא — ושלחו מבטי קנאה פנימה לילדים ולבחורים הנוסעים באופנים והלומדים לנסוע.

הלאה מזה, במגרש רחב־ידים שהשתרע בין הדרך לפלוצק ודרך לדוברין, היה שוק הסוסים והבהמות, שבימות־השוק, ביחוד ביום ג׳, המה משאון אדם ובהמה, מקריאות והכרזות של סוחרים וספסרים ולא פעם — מצעקות ומכות של יריבים, או שכורים. מרוחק יותר היה גן גדול (שנקרא: „דער גרויסער ליסט־גארטן" — גן־החשק הגדול) ובתוך הגן עמדה ה„צארקבה" (הכנסיה הפראבוסלוית, בשביל אנשי השלטון, הפקידות והצבא הרוסי). בהתחלת ימי פולין העצמאית נהרסה ה„צארקבה" ובמקומה נבנה בנין ה„סטארוסטבה" (שלטון המחוז) והודות לכך התפתחה הסביבה ורבו תושביה. בגלל היותו מרוחק מהעיר ובגלל היותו בסביבה פולנית, לא הירבה הנוער היהודי לטייל ולבלות בגן הגדול. בזמנים שקטים ניסה, אמנם, הנוער היהודי לשכוח שהוא נמצא בין אויבים בנפש ואז טייל ובילה בגן עד שעה מאוחרת בערב. אולם לא פעם גורש ע"י הנוער הפולני מהגן במכות נמרצות. אחרי הגן הגדול היתה המנסרה (ביחד עם מחסן עצים) של ישראל׳קה שרפהרץ.

* * *

מן היהודים המעטים שגרו בסביבה הזאת, אני נזכר בבנימין סוכאצ׳בסקי, שגר אחרי בית קוצ׳ולק ולפני הכנסיה הגרמנית והיתה לו חנות מכולת באותו המקום. בנימין סוכאצ׳בסקי היה חסיד גור נלהב ופנטי ונוסף לכך — בטלן גדול.

* * *

מרוחק יותר, עמדו הקסרקטינים של גדוד־הפרשים הרוסי ה־48 שחנה בשרפץ. הגדוד בא לשרפץ בשנת 1888 בערך ובשנת 1908 בערך יצא משרפץ לולוצלבק. תקופה קצרה יותר, חנתה בשרפץ גם הבטריה ה־22 של תותחים. הקסרקטינים נבנו ע"י יהודים שהשכירו אותם לצבא.

הגענו אל מחוץ לעיר. נחזור בדרך השניה, בדרך לדוברין, היא רחוב פיאסטובסקה.

* * *

בפרק „מלחמת־העולם הראשונה" סעיף „תחבורה ותאורה", סיפרנו על הרכבת הקטנה („קולאיקה"), שבנו הגרמנים מלוביץ׳ עד נאשלסק, שעברה גם בשרפץ וקיצרה בהרבה את הדרך לוארשה. השלטונות הפולניים בנו מסילה רחבה משרפץ עד נאשלסק, שנגמרה בשנת 1924 וע"י כך נתאפשרה נסיעה ישירה, בלי העברות, משרפץ עד וארשה ובזמן קצר — בפחות מ־4 שעות (המרחק — 144 ק"מ). תחנת הרכבת נבנתה בדרך לדוברין (רחוב פיאסטובסקה) והודות לכך התפתחה הסביבה ורבו תושביה. נבנו בתים חדשים למגורים וגם למוסדות שהעתיקו את מושביהם לסביבה הזאת, כגון: בית־המשפט, בית־החולים ובית־הספר היסודי הממלכתי לילדים יהודיים. בשנת 1937 הוארכה המסילה עד לריפין ובמקום שרפץ—וארשה, נמשך הקו ריפין—וארשה. באותה השנה נגמרה גם מסילה שניה: ליפנו—שרפץ—פלוצק.

* * *

כבר הזכרנו שהסביבה הזאת, עד הגינה הקטנה, היתה כעין פרבר פולני חצי־כפרי ורק יהודים מעטים גרו כאן. בזכרוני נשאר רק יהודי אחד, שגר בסביבה הזאת והוא מרדכי לופטקה, בעל חנות מכולת וסוחר־תבואה. בשנים מאוחרות היה כאן מחסן העצים של מגדל גורפינקל והצלמניה של בנותיו [1] וכאן גר דוד שרפהרץ. [1]

---

1 ראה הלאה בסקירה על הרחובות דאבה — השוק החדש — 3 למאי.

מול הגינה הקטנה היתה סימטא בעלת צו־רה של רחוב כפרי: בתים קטנים, גרנות לתבואה ובלי כביש. גם שמה של הסימטא רמז על האופי הכפרי שלה: השם היה „סטודולנה" („סטודולה" בפולנית — גורן). הסימטא נמ־שכה עד לשדות של דייריה. לימים נבנו בסימ־טא הזאת בתים גדולים, מודרניים, שלא היו דוגמתם בכל העיר והסימטא קבלה צורה של רחוב.

באמצע שנות השלשים, כשמועצת־העיריה שינתה את השמות של הרחובות, קיבל הרחוב הזה את השם „נארוטוביץ"', ע"ש הנשיא הרא־שון של פולין המחודשת, שנרצח ע"י פולני לאומני.

* * *

באותו הרחוב נבנה גם בית גדול ומודרני בשביל בית־הספר „תרבות". הבית נגמר בשנת 1935 ואז התחילו הלימודים בבית הזה. בית־הספר „תרבות" מונה את קיומו משנת 1931. אז נפתח גן־ילדים בשם „תרבות" ברחוב היהו־די בבית שבחצרו של יוסף ואַסולק (הבית נמכר למשה לאַסמן ולישראל באַרקו). כשהמקום נעשה צר בשביל הגן והתחלת בית־הספר, עברו לבית ברחוב הפלוצקי אחרי בית קוצ'ולק. ושם היה בית־הספר „תרבות" עד שעבר לביתו החדש.

* * *

אנו חוזרים לרחוב הפלוצקי.

בבית הראשון, בית בן שתי קומות שהיה שייך למאירקובסקי (פולני), היה גר הנך פאָפאָר. בתקופה מסוימת, בהתחלת שנות השלשים, היה הנך פאָפאָר חבר ועד הקהלה. הוא נבחר מה־רשימה הציונית.

* * *

הלאה קצת עמד הבית הגמוך שהיה שייך לפחח אברהם יצחק ליפסקי, (שנקרא: „דער געלער בלאַכאַזש" — הפחח הצהוב). בראשית שנות השלשים היגר ליפסקי לאמריקה, שהה בה כ־5 שנים וחזר לשרפץ. כשנה לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה, הרס ליפסקי את ביתו הקטן ובנה במקומו בית־חומה בן שתי קומות. אולם לא זכה לראותו מוגמר, בפרוץ המלחמה הבית לא היה גמור עדיין.

*

באותו הבית גר דוד נח זילברברג וגם חנות מכולת היתה לו באותו הבית.

דוד נח היה תלמיד־חכם, אחד הלמדנים המפורסמים בעיר ואחד מחשובי חסידי גור. יפה־רוח היה דוד נח. הוא אהב את הטוב ואת היפה, את הסדר ואת הנקיון. לכן היה זקנו מסורק ובגדיו מסודרים ונקיים תמיד. הוא היה תלמיד־חכם, שלא נמצא רבב על בגדו. גם מוקיר־ספרים היה. ארון־הספרים שבביתו היה מלא וגדוש ספרים, לא רק עשירי תוכן, אלא גם הדורי־כריכה וביניהם — גם ספרים יקרי־מציאות. גם היתה לו, לדוד נח, נטיה לציור. וכמו אצל רבים מהצירים היהודיים בכוח, שבדורות הקודמים, כן גם אצלו, התבטאה נטיתו הטבעית לציור, בציור לוחות „שויתי".

*

אחרי השיאו את בתו היחידה, פיגה רחל, עבר דוד נח לגור בשוק, בבית חותנו שמחה בינם בורשטין (שנקרא: „בינם הגבוה") ושם פתח חנות לכלי מטבח. את דירתו הקודמת ביחד עם חנות המכולת, מסר לחתנו שמואל זנביל דורמבוס מפלונסק (פלינצק). במרוצת השנים התגלה דורמבוס כעסקן צבורי מובהק. הוא נבחר חבר בועד הקהלה מטעם „אגודת ישראל" והיה אחד הפעילים בו. לימים נבחר ליו"ר הועד והוא שימש בתפקיד זה עד חורבן קהלת שרפץ.

* * *

בבית השני, בית־חומה בן שתי קומות, שהיה שיך לפרילנסקי (פולני), גר ליב יצחק שאמפן. שאמפן היה ספק של הצבא הרוסי, שחנה בשרפץ. אחרי יציאת הצבא מהעיר, היה שאמפן סוחר־תבואה עשיר, שעמד בקשרי־מסחר נרחבים עם בעלי־האחוזות שבסביבה. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה קנה אחוזה (סוסק) בדרך לפלוצק.

בתקופת מלחמת פולין ורוסיה הבולשוויסטית, בשנת 1920, כבשו הבולשוויקים בחודש אוגוסט (התחלת אלול) את שרפץ והחזיקו בה במשך 10 ימים. במשך הימים המעטים שדדו הרבה חנויות וביחוד — חנויות נעליים ומשקאות. בכל המקומות שכבשו, עשו הבולשויקים שפטים בבעלי־האחוזות, אם רק אחד הפועלים התאונן על יחס רע אליו מצד בעל־האחוזה. כנראה, שגם מפועלי אחוזות שאמפן התאוננו על יחס רע אליהם והבולשויקים הרציאוהו להורג בסביבת ליפנו.

ביחד עם ליב יצחק שאמפן הרגו הבולשויקים יהודי שרפצאי שני, בעל־אחוזה בסביבת שרפץ גם הוא — את יהושע ורונה.

גם בעל־אחוזה יהודי שלישי — באומן מוארשה — נהרג ע״י הבולשויקים בסביבת שרפץ.

* * *

בבית השני, בית קטן (כעין צריף), שהיה שיך למשה שפרלינג, היתה המאפיה של יעקל (יעקב) דוד בורנשטין (לפנים היה סוחר־תבואה). נמוך־קומה ורחב־גב היה יעקל דוד, בעל זקן רחב וחיוך רחב על פניו.

יעקל דוד היה בעל־תפילה ו„בעל־מנגן״ (מזמר זמירות) ב„שטיבל״ דאלכסנדר. עבר לפני התיבה בשבתות לעתים תכופות. במסיבת „שלוש סעודות״ שר תמיד את ה„זמירות״ „יצוה״. סבל הרבה ממחלות בני ביתו וממצוקת פרנסה.

*

אחרי שחוסלה המאפיה של יעקל דוד בורנשטין, קנו האחים נתן ווולף טץ את הבית הקטן, הרסו אותו ובנו במקומו בית־חומה קטן בן שתי קומות. בקומה הראשונה פתחו את חנות־הטקסטיל שלהם ובמקומה השניה גרו.

* * *

גם הבית השני, בית־חומה בעל קומה אחת ודירת־גג מעליה, היה ביתו של השען משה שפרלינג.

את הספור דלהלן על משה שפרלינג שמעתי מפי הרבי שלי, משה'יה קארמעלקה'יעס.

פעם אחת, ביום ג׳ בשבוע, שהוא יום־השוק, נכנס גוי כפרי לשען, משה שפרלינג והראה לו שעון־כיס שחדל „ללכת״. השען לקח את השעון, הסתכל בו מכל צדדיו, פתח אותו, הצמיד את המשקפת לעינו הימנית ואחרי הסתכלות מרובה פנה לכפרי ואמר: בשעונך אני רואה נזקים רבים: פקע הקפיץ, חסרה בו „אבן״ אחת והשניה השתפשפה ונוסף לכל זה הוא מלא אבק. אם תסכים, אתקן את השעון עד שיהיה כמו חדש, אבל זה יעלה לך רובל אחד.

הגוי הכפרי לא הסכים למחיר הגבוה. הוא לקח את שעונו ויצא.

במקרה הוא עבר לפני חנותו של השען מיכל סמולינסקי. הוא נכנס אליו והראה לו את שעונו. גם סמולינסקי הסתכל טוב בשעון מבחוץ ומבפנים ואחר כך אמר לכפרי, שתיקון השעון יעלה זהוב אחד (זהוב — 30 גרושן. ברובל — 6 זהובים ו־20 גרושן). הגוי הסכים למחיר והשאיר את השעון בידי סמולינסקי עד יום ג׳ הבא.

ביום ג׳ בשבוע הבא קיבל הכפרי את שעונו כשהוא מתוקן. הוא שילם זהוב אחד ומרוצה מהתיקון ומהמחיר הוא יצא.

משם הוא הלך ישר לשפרלינג, הראה לו את השעון המתוקן ושאל אותו, למה הוא דרש בעד התיקון רובל אחד בזמן ששען אחר תיקן אותו בעד זהוב אחד?

שפרלינג לקח את השעון, הסתכל בו היטב מכל צדדיו, פתח אותו וכשרק הציץ לתוך המנגנון, פרץ בצחוק: „האינך רואה״ — פנה לגוי בשאלה — „הלא הגלגלים מסתובבים להפך״!

הגוי עמד נדהם, הביט על מנגנון השעון כהבט התרנגול על „בני אדם״, מבלי להבין מה מתרחש כאן. בכל זאת הרהיב עוז ושאל: „הלא השעון בכל זאת „הולך״?

— בודאי שהוא „הולך״ — ענה השען —

אולם מה יוצא לך מ„הליכה" כזו כשהגלגלים מסתובבים להפך?!

הכפרי לקח את שעונו והלך לשוק. הוא פגש שם כמה ממכריו והזמין אותם לבית־מרזח לשתות משהו. אחרי שהריקו כמה כוסיות, סיפר להם הכפרי שלנו את ענין השעון ואיך ה„ז'ידק" (היהודון) רימה אותו: הוא תיקן, כביכול, את השעון והשעון „הולך", אבל גל־גליו מסתובבים להיפך. והוא ביקש מהם להילוות אליו בדרכו ל„ז'יד" (יהודי) הזה, הרמאי.

בראש החבורה הזאת שהיתה בגילופין — וגם הוא עצמו בגילופין — נכנס הגוי שלנו למיכל סמולינסקי, הושיט את השעון לנגד עיניו ופנה אליו בקול רם: ז'ידק, מה עשית לשעון שלי?

סמולינסקי לקח את השעון, פתחו, הסתכל רגע במנגנון, בדק את נכונות השעה לפי שעון־קיר גדול ואז ענה לגוי: וכי מה קרה? הלא השעון „הולך" בסדר.

— מה קרה? אתה שואל — ענה לו הגוי לסמולינסקי בקול רם יותר וחוצפני יותר — רק אל תעמיד פני־תם, ז'ידק רמאי שכמותך! האם אינך יודע ואינך רואה שהגלגלים מס־תובבים להיפך?

מיכל סמולינסקי הבין, שאחד השענים סיפר לו, לגוי, את המעשיה הזאת, שהגלגלים מסתובבים להיפך. הוא ניסה להסביר לו שכל ענין הגלגלים בשקר יסודו וכי אחד ממתחריו רצה לנקום בו ע"י העלילה הזאת. אולם הגוי לא רצה להירגע וביחד עם מלויו השכורים למחצה איים לעשות שמות בחנות ובבעלי הח־נות, אם לא יתקן את השעון כראוי. ורק הו־דות לכך שתחנת־המשטרה היתה קרובה וה־משטרה הופיעה בזמן, נמנעה התפרצות מסוכנת מצד בעל השעון וחבריו.

* * *

בשנת 1910 בערך, נפתחו בביתו של משה שפרלינג ע"י פולטיה (רפאל) קלינהוז בית־מלאכה וחנות לרהיטים. היה זה חידוש גדול בעירנו. כי לא רק חנות למכירת רהיטים לא היתה בשרפץ, אלא גם נגר יהודי לא היה. מקצוע הנגרות היה נחשב בשרפץ למקצוע של גויים, כמו בנאות, למשל. היו בשרפץ בעלי־מלאכה יהודיים, שעסקו במקצועות יהודיים ספ־ציפיים, כגון: חייטים, סנדלרים, תפרים, כובע־נים וכדומה. והיו בעלי־מלאכה שעסקו במקצו־עות שאינם יהודיים ספציפיים, כגון: פחחים, מסגרים, נפחים, רצענים ובורסקאים. היה גם חרט־עץ אחד, שעבד בשביל הנגרים הפולניים והוא היה אפילו „בעל־מוסף" בימים הנוראים ב„שטיבל" דאלכסנדר. והיתה גם משפחה אחת שעסקה במכירת דגים ולפעמים עבדו, אב ושני בנים, בסלילת כבישים. אולם נגר יהודי היה בבל יראה ובבל ימצא בעירנו. ופולטיה הביא את הנגרים היהודיים הראשונים לשרפץ (הם באו מוארשה. מאוחר יותר התישב בשרפץ נגר יהודי מפלונסק (פלינצק), שנקרא „משולם הנגר", והוא היה רק חצי־נגר).

מוזרים ויוצאי דופן היו חיי פולטיה קלינ־הוז. מוצאו היה מצ'כאנוב (צ'כאנובה) ממשפחת חסידים דאלכסנדר. בבואו לשרפץ, אחרי חתונ־תו, עדיין לבש בגדים חסידיים — קפוטה של אטלס ו„שטריימל" בשבת — והתפלל ביחד עם חותנו, אשר'יה (שנקרא „דער בלינדער אשר'יה" — אשר'יה העיוור), ב„שטיבל" דגור, אם כי הוא היה כבר רחוק מחסידות. ופתאום „הפך את הקפוטה", יצא לתרבות רעה ונעשה אפיקורוס קיצוני עד כדי כך, שסיפרו כי הוא מכר את חלקו ב„עולם הבא" וקנה עבירות של אחרים... אחרי ה„הפיכה" הזאת, עזב פול־טיה את שרפץ למספר שנים. וכשחזר לעירנו פתח את בית־המלאכה והחנות לרהיטים, שלא החזיקו מעמד זמן רב (לאשתו, טובה'יה, היתה חנות לסחורות מנופקטורה בבית של בית־המרקחת, בצד הפונה לרחוב היהודי).

פולטיה היה על פי רוב מטייל בשוק, ניגש לחבורה של יהודים, שעמדו ושוחחו על דא ועל הא והתחיל לספר על עולם ומלואו: על מסער־תיו בארצות שונות, על פלאי עולם, על יהודים

ועל גויים, על פוליטיקה פנימית וחיצונית ועל הכל, בכל, מכל, כל... וכשנקלע לבין חסידים, היה מספר גם על „רביים" ועל חסידים ועל „תורות" ו„מופתים" של „רביים" — עתים מתוך לגלוג והלצה ועתים מתוך געגועים והערצה. ובכל מקום שפולטיה עמד, נתכנסה סביבו חבורה גדולה והוא היה ראש המדברים. ובין שדבריו וספוריו היו נכונים ובין שהיו דמיוניים — ידע לספר יפה ולעניין את שומעיו. הוא תיבל את דבריו בדברי חז"ל ובפתגמים, בהלצות ובבדיחות. ולא רק באידיש, אלא גם בפולנית, ברוסית ובגרמנית. בקיצור, היה לו, לפולטיה, פה מפיק מרגליות, או כמו שאמרו: „יש לו פה על ברגים" („אַ פיסק אויף שרויפן")...

זכורני, שפולטיה בא פעם ל„שטיבל" דאלכסנדר ל„סליחות הראשונות". כידוע, נאמרו ב„שטיבל" ה„סליחות הראשונות", „זכור ברית" ו„שלש־עשרה מידות" אחרי „חצות". ואחרי ה„סליחות הראשונות" נערכה ב„שטיבל" סעודת „מלוה־מלכה". פולטיה אמר „סליחות" והשתתף בסעודת „מלוה מלכה". בשעת הסעודה ושעה ארוכה אחריה, סיפר פולטיה על מסעותיו בעולם, על ברלין ועל וינה שבהן בילה — לפי דבריו — שלש שנים, ועל הנסים ועל הנפלאות שראה שם. ועל ביקוריו אצל „רביים" בתקופתו החסידית וחזר על „תורות" ששמע מפיהם ועל מעשיות ששמע מפי זקני חסידים ועוד ועוד. הלכנו הביתה בשעה מאד מאוחרת, אבל היו אז „סליחות" מעניינות.

באותה הבית של שפרלינג, בדירת הגג, גר דודי בינם סנדרוביץ'. כשבתו, שרה גיטל, התארסה לאיצ'ה אֵש ממלאוה, ערך דודי בביתו סעודת „מלוה מלכה" והזמין את הקרובים, את חסידי אלכסנדר ואת השכנים. בין הבאים היה גם השכן פולטיה. והוא דיבר וסיפר במשך כל זמן ה„מלוה מלכה" כיד הסיפור הטובה עליו. מכיון שכל המסובים היו חסידים, הירבה לספר סיפורים חסידיים. וזכורני, שהוא נכנס לתוך התלהבות חסידית כזאת, שכאשר הועמדה על השולחן, בסוף הסעודה, קערת לפתן של שזי־פים, הכניס פולטיה את ידו לתוך הקערה (כדרך חסידים שחוטפים „שיריים" אצל שולחן ה„רבי"), מעך את כל השזיפים בידו ואח"כ לקח מהם מלוא־כף־היד והכניס ישר אל הפה...

את הספורים דלהלן על תעלוליו של פולטיה, שמעתי מפי בן־עירנו הנכבד שמואל איצ'ה לנטר.

פעם באסיפה בבית־הכנסת לבחירת פרנסי הקהלה (דאָזאָרעס), חכה הקהל זמן ממושך ל„פני" העיר. חכו וחכו והם לא באו. הכריז פולטיה ואמר: אני לא אחכה יותר, יבחר מי שיבחר. לדעתי אפשר לבחור בליב שויצר [1], שעיה היצר [2] ומאיר ייצר [3].

ימים ספורים לפני יום־הכפורים, שלח פולטיה את ילדו ליוקב גרליץ וביקש ממנו להשאיל לו את ה„קיטל", כי „אמא רוצה לע־שות „קיטל" בשביל אבא והיא צריכה לדוגמא". (כך צוה לילד לומר). באותה בקשה הוא פנה גם לשמחה'יה ליכט, גם למיכל טרקלטוב ולעוד כמה אנשים חשובים המתפללים בכותל המזרח בבית־המדרש הישן.

בערב יום־הכפורים לפנות ערב, שלח פולטיה בחזרה לכל אחד את ה„קיטל" שלו. מחמת השעה הדחופה לא הסתכלו בו, הניחוהו ע"י הטלית והתכוננו ללכת לבית־המדרש.

כשבאו לבית־המדרש לתפלת „כל נדרי" והתחילו ללבוש את ה„קיטל", נשארו כל מת־פללי כותל המזרח ביד שמאל מורמת כלפי מעלה, כי פולטיה תפר את הקצוות של כל השרוולים השמאליים...

*

בחדשים הראשונים למלחמת־העולם הרא־שונה, בזמן ששרפץ היתה עדיין נתונה לשלטון

1.־2. שמות משפחה.

3. הכונה למאיר רוזן שהיה סוחר ביצים ונקרא: „מאיר'יה יישניק", או „מאיר ייצאו".

הרוסי והגרמנים כבשוה מפעם לפעם למשך כמה ימים, התהלכו שמועות, שהעיר מלאה מרגלים, גם יהודיים וגם פולניים, מהם לטובת הרוסים ומהם לטובת הגרמנים. בין השאר, התלחשו בעיר גם על פולטיה שהוא מרגל. פעם אחת הוא נאסר ע״י הגרמנים — בזמן שהותם בעיר — באשמת ריגול לטובת הרוסים ושוחרר אחרי כמה ימים. פעם אחרת הוא נאסר (ביחד עם סטריגנר, מנקה־הארובות ומ־נצח על התזמורת של מכבי־אש) ע״י הרוסים באשמת ריגול לטובת הגרמנים. הוא הוכיח להם, לרוסים, בעדים — יהודים ופולנים — שהגרמנים אסרו אותו באשמת ריגול לטובת הרוסים. ושוב שוחרר (ביחד עם סטריגנר) כעבור כמה ימים.

פתאום — „והילד איננו״ — זמן קצר אחרי המאסר והשחרור השני, נעלם פולטיה מן האופק. ובמשך זמן ממושך, למעלה משנה, לא ראו אותו ולא שמעו עליו.

בקיץ שנת 1916, בזמן שפולין כולה היתה כבר כבושה בידי הגרמנים, אבל התנועה בין עיר לעיר היתה מוגבלת ונתונה לביצוע רק בעזרת רשיונות — התפשטו שמועות שפולטיה נמצא בסביבת שרפץ. סיפרו, שראו אותו בסבי־בת ריפין, לבוש מדי קצין גרמני והוא מתהלך בכפרים, בולש אחרי אכרים המתנגדים לשלטון החדש ומוסרם לידי הגרמנים המשלחים אותם לגרמניה. יום אחד הופיע פולטיה בשרפץ. פניו היו מגולחים למשעי (עד היום שעזב את שרפץ, היו פניו מעוטרים זקן שחור ויפה) והוא היה לבוש מדי־צבא ועל המדים — פלרי־נה צבאית מצבע ירוק בהיר, כובע־ציד ירוק ונעליים ובתי־שוק מצבע צהוב וכשנתבדרו שו־לי הפלרינה, ביצבצו מאחוריה חגורה ותרמיל צמוד אליה ואקדח בתוכו. בימים הראשונים לשובו, היה פולטיה עובר בשוק, או ברחוב אחר, בצעדים מהירים, מבלי לפנות ימינה, או שמאלה. רק לאנשים מעטים היה אומר „בוקר טוב״, או היה עונה ל„בוקר טוב״ שלהם. הוא לא נעצר בשום מקום ולא נכנס בשיחה עם שום אדם. אנשים היו מביטים אחריו מתוך יראת־הכבוד: קצת מתוך יראה וקצת מתוך כבוד. אולם במשך הזמן, חזר להיות אותו הפולטיה העממי מלפני המלחמה. הוא פשט את מדיו, היה מתערב בין הבריות, משוחח, מספר ומדבר על עולם ומלואו, רק על עצמו ועל מעשיו לא דיבר. ואנשים נזהרו מפניו.

שובו של פולטיה לשרפץ חל בזמן שמחלות מידבקות פשטו — כתוצאה מהמלחמה וכרגיל בכל מלחמה — בפולין כולה וגם בשרפץ, והפילה חללים רבים. בשבוע בו שב לעיר, מתו שני ילדיו של הרב מז׳לין, ר׳ נחומ׳צ׳ה, שגר בשרפץ. ביום הקבורה הוכרז על אסיפה גדו־לה בבית־המדרש הישן אחרי תפילת „מעריב״, שבה ינאם פולטיה. הייתי נוכח באסיפה ההיא והיא נחרתה בזכרוני עד כדי כך, שהנני רואה אותה לפני כאילו אתמול התקיימה.

בית־המדרש הישן מואר כולו ומלא יהו־דים — גדולים וקטנים, זקנים וצעירים — מפה אל פה וגם „עזרת־הנשים״ מלאה. הקהל הגדול שרוי בצער ובאבל על המכה הגדולה שהוכתה משפחת הרב מז׳לין ובמתיחות מחכה הוא לנואם — האזרח־האורח המוזר — ולדבריו. והנה, רחש עובר בקהל — פולטיה בא! הקהל מצטופף ונותן לו לעבור. הוא עולה על הבמה, לבוש התלבושת שתוארה לעיל. שקט מוחלט שורר בבית־המדרש וכל המבטים פונים אליו. פולטיה עומד רגע ישר ומסתכל סביבו. אחר כך הוא מתכופף, משעין את מרפקיו על הבמה, מסתכל קדימה ובחיוך קל על פניו הוא מתחיל בקול שקט בלשון זו:

„איר וועט דאָך אודאי פרעגן, צוואָס איז דער פולטיה דאָ אַהער געקומען (ודאי תשאלו: למה בא פולטיה זה הנה)?״ ותיכף הזדקף, פניו הרצינו ואדמו ובכל כוחו הפליט שאגה כשאגת האריה: „איך רעד מיט מיין בלוט (בדמי אני מדבר)!״

אין לספר ואין לתאר את גודל החרדה, שחרד הקהל למשמע השאגה הזאת. אילו היה

קיסר וילהלם בכבודו ובעצמו עומד כאן, לא היה מטיל אימה יתירה מזו.

פולטיה התחיל בנאומו, שארך שעה ארוכה. תוכן דבריו היה: פניה אל הקהל לשמור על הנקיון — נקיון הגוף, נקיון בבתים ונקיון בחצרות. כי הלכלוך והזוהמה גורמים למחלות הנגמרות באסונות כאסון שקרה היום. הוא הביא פסוקים מן התנ"ך ומאמרי חז"ל המצוים לשמור על הנקיון ועל הטהרה וקרא לקהל לקיים את הצוויים הללו למען יאריכון ימיו.

מתוך החום והמחנק שבבית־המדרש המלא וקצת מתוך רפיון המתיחות וההקשבה, התחילו אנשים להשתעל. ושוב נפלטה, בפתאומיות, שאגה נוראה מפי פולטיה:

„איך פאַרשיק אייך גלייך קיין מאגדענבורג (אני משלח אתכם תיכף למגדנבורג — מצודה בגרמניה —)!"

אימה ופחד נפלו על הקהל, נדהמים וכמו משותקים היינו. ולא רק השעול נפסק, אלא הנשימה, כאילו, נפסקה. ונדמה היה לכל אחד שבית־המדרש מוקף צבא וביציאתו ניאסר כולנו. עד תום האסיפה היינו שרויים באוירה של פחד ובצאתי מבית־המדרש הסתכלתי ימינה ושמאלה לראות אם אין צבא, או משטרה, מחכה ליוצאים.

אחרי הנאום הגדול והנורא, נאום־הבכורה, התחיל פולטיה לנאום באותו המקום מפעם לפעם. הוא דיבר על עניני צבור ועניני־עיר שונים. מנאום לנאום ירד מספר השומעים, ירדה ההקשבה וירדה הפרסטיז'ה של הנואם. עד שהתחיל לנאום בכל שבת אחרי הצהרים. היה פותח בפסוק מפרשת השבוע, מביא הסבר מאחד הפרשנים, או מהמדרש וממשיך במילי דעלמא. בנאומים האלה הפך הנואם לדרשן והנאום לדרשה וכבודו ירד פלאים.

כשקמה פולין העצמאית (בתום מלחמת־העולם הראשונה, נובמבר 1918), התחילו השלטונות חוקרים ודורשים במעשיו של פולטיה בתקופת הכיבוש הגרמני. הוא נקרא כמה פעמים להתייצב לחקירה בפלוצק. אחותו, שרה מנדלסון (מילדת בשרפץ, אשה משכילה ונבונה), ליותה אותו בכל פעם שנסע לחקירה, כדי לשמור עליו מידי שונאיו. כנראה, שהשלטונות הפולניים לא מצאו חומר־האשמה נגדו, לכן החליטו לסלקו באופן אחר. פעם בלכתם, פולטיה ואחותו, ברחוב בפלוצק — אחרי עזבם את משרד השופט־החוקר — נורתה אחריהם יריה. היריה שכוונה אל האח, פגעה באחות, מיד נורתה יריה שניה, שפגעה באח. שניהם מתו במקום. כמובן, שהשלטונות התחילו בחקירה, אולם היורה לא נמצא...

כך נגמרו חייו הסוערים והמוזרים של פולטיה (רפאל) קלינהוז. כל העיר התאבלה על מות האח והאחות, וביחוד — על האחות, האשה הצעירה והיפה, החכמה והמלומדת, שהעיר היתה צריכה לה; והאם לילדים רכים, שנשארו בלי אם ובלי מפרנס — שנרצחה על לא עול בכפה.

* * *

בעליה של אותו הבית, של שפרלינג, בשכנותו של דודי בינם סנדרוביץ, גר יעקב מאיר'יה קולאַס. נמוך־קומה ורחב־גב היה יעקב מאיר'יה, בעל זקן קצר ושחור, שנימי כסף התחילו להשתזר לתוכו ומראה פניו ועיניו — נרגזים ונזעמים.

יעקב מאיר'יה חסיד־אלכסנדר היה. והוא היה היחידי ב„שטיבל" שהתפרנס ממלאכה ולא מלאכה סתם, אלא מלאכה „גויית" — חרטות־עץ (מלבדו לא היה בשרפץ לא נגר ולא חרט יהודי).

יעקב מאיר'יה היה „בעל־מוסף" בימים הנוראים ב„שטיבל" דאלכסנדר. תפילתו היתה תפילה חמה, בכל גופו ובכל כוחו התפלל, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה". את תפילת „הנני העני ממעש" (שלפני תפילת מוסף) התחיל יעקב מאיר'יה בלחש. וכאשר פרץ פתאום בזעקה אדירה: „אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב" — נזדעזע כל ה„שטיבל". שוב התפלל בלחש ושוב פרצה שאגה מפיו: „שדי איום ונורא" ושוב נחרד כל הקהל. ביחוד נחרדו

לבות הילדים בשמעם את צעקותיו הפתאומיות של יעקב מאיר'יה.

בכלל פחדו הילדים והנערים ב„שטיבל" מפני יעקב מאיר'יה. מדי ראותי אותו, ניצבה לפני דמותו של השוטר הרוסי באַרצ'יק, שב־קומתו, רחבו, מראה פניו וזקנו — דומה היה מאד ליעקב מאיר'יה, להבדיל. ובילדותי, כש־ראיתיו (את השוטר בארצ'וק) עובר לפני חנו־תנו, פחדתי פחד־מות והתחבאתי בפנים־החנות (בשנת־המהפכה, שנת 1905, רדף בארצ'יק מאד את הפועלים המהפכנים („סטרייקערס" — שובתים, כפי שנקראו אז). עד שקיבל מכתב־איום ובו התראה, שאם חייו יקרים לו, יתפטר במשך שלשה ימים מהמשטרה. וכך עשה).

כידוע, הזמן הנוח ביותר לשובבים שבין הילדים והנערים ב„שטיבל" — היא שעת „בני היכלא". בשעה זו, כאשר ה„שטיבל" שרוי באפלה, החסידים מסובים ע"י השולחן, אוכלים „שלש סעודות" ומזמרים זמירות — היו השוב־בים מראים את כוחם: משמשים את החסידים, עוזרים בזמירת הזמירות, צועקים, דוחפים ומ־כים איש את רעהו, הופכים את הדלי עם המים המשמשים לנטילת ידים, שופכים את מי־השופכין של העביט וכטוב לבם, הם גם זורקים מגבת בראשו של אחד המסובים ע"י השולחן. ולא שידולים ולא איומים של המבוגרים אינם מועילים בשעה זו להשקיט את הרוחות של החבריה ולהשתיק את צעקותיהם. אז קם יעקב מאיר'יה והפליט צעקה אחת: „שגצים, לאַבוזעס (שקצים, שובבים)!" וכל השובבים התפרצו לדלת וברחו כל עוד נשמתם בם. ומרוב פחד ברחו גם הילדים השקטים, כי אם קרה ויעקב מאיר'יה יצא מאחורי השולחן, לא היה מבחין בין ילד שובב לילד שקט...

*

משה פאַלקה, חתנו של יעקב מאיר'יה היה. מוצאו מזדונסקה־וּוֹליה היה ואחרי שנשא את בתו של יעקב מאיר'יה לאשה, התישב בשרפץ. משה פאלקה היה יהודי קטן וצנום ובעל זקנקן קצר ודליל ובשבת כמעט שלא היה נראה מתוך ה„קפוטה" של אטלס הרחבה וה„שטריימל" הגדול והעמוק. הוא היה למדן מופלג וחסיד נלהב (חסיד סטריקוב היה משה פאלקה, אולם מכיון שלא היו בשרפץ לא „שטיבל" ולא חסי־דים דסטריקוב ונוסף לכך, שתי ה„חצרות" גם סטריקוב וגם אלכסנדר, הן נצר מגזע חסידי אחד — מגזע ביאלה — הוא התפלל ביחד עם חותנו ב„שטיבל" דאלכסנדר).

בשנים הראשונות לשבתו בשרפץ, היה משה פאלקה סמוך על שולחן חותנו (אכל „קעסט") והוא עסק בלימוד תורה ובחסידות. משהתחיל להתפרנס בעצמו, ניסה לעסוק בפר־נסות שונות ולא הצליח. במשך שנים מספר היה „מלמד" במלאָוה, ומשפחתו המשיכה לגור בשרפץ. בסוף שנות העשרים, עבר עם מש־פחתו ללודז'.

* * *

אחרי בית שפרלינג עמד ביתו, בית קטן ונמוך, של משה יהודה קאַרש. במשך הרבה שנים היה משה יהודה קאַרש חבר במועצת העיריה. הוא היה אחד משלשת ה„לאַבניקים" מטעם „אגודת הסוחרים" („לאַבניק" — יועץ לראש־העיר. השניים האחרים היו פולנים) וחבר פעיל בועדות שונות של העיריה.

* * *

הבית השני, בית־חומה בן קומה אחת, היה שיך למשה אֶלשטין. אֶלשטין „אספן" אבנים היה. לא באבנים טובות ומרגליות הכתוב מדבר ולא באבנים עתיקות בעלות ערך אר־כיאולוג, כי אם באבנים פשוטות. כשראה אלשטין אבן בודדת מתגוללת ברחוב, מיד נתמלא רחמים עליה, גחן ואספה, שמה מתחת לכנף מעילו ונשאה אל חצרו והוסיפה אל אחת הערימות של אבנים שהיו מונחות בפינות שו־נות של החצר...

*

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, בשנת 1916 בערך, מכרו שתי האחיות חנה ופוזה גלזר (אחרי מותם של סבן, אֶלשטין, והוריהן

עקיבא ובריינה יטה גלזר) את הבית לברוך לפשיץ ושמעון מניאַמצובקה.

*

אחרי שנעשה שותף לבית, נכנס ברוך לפשיץ לגור בביתו.

בתקופה מסוימת היה ברוך לפשיץ חבר בועד הקהלה. הוא נבחר מרשימה בלתי־מפלגתית.

ברוך לפשיץ עלה עם משפחתו ארצה בשנת תרצ״ג (1933) והתישב בבני־ברק. הוא נפטר בחודש אב שנת תשי״ג (1953).

*

בבית שבחצר (הבית שבו גרנו אנחנו) גר יעקב הולנדר. מוצאו של הולנדר היה מפלוצק, שם היה בעל חנות־נעליים גדולה. אחרי שנת־אלמן מאשתו הראשונה, נשא לאשה את בתו של ישעיה מרדכי׳יה קאליסקי (אחרי שזכה ב״זכיה הגדולה״ של 3 אלפים רובל). בהתחלת מלחמת־העולם הראשונה ירד הולנדר מנכסיו ואז בא לשרפץ לגור בה. הוא התפרנס מעבודת התפ־רות. ובמשך זמן ידוע, בתקופת המלחמה, עשה במו ידיו מגזרי־עץ סוליות לסנדלים. הוא עבד קשה והתפרנס בקושי.

בקיץ שנת 1920, בתקופת המלחמה שבין פולין לבין רוסיה הבולשויסטית, בחודש או־גוסט (התחלת חודש אלול שנת תר״פ), כבשו הבולשויקים את שרפץ ושהו בה 10 ימים. שכננו, הולנדר, מכיון שעבד קשה וחי חיי מצוקה, חשב את עצמו כ״מחותן״ ב״חתונה״ הזאת, כ״בעל שמחה״ וכמקורב לבולשויקים המביאים גאולה לכל הסובלים והנענים. מה עשה? — לבש את חליפת־השבת השחורה, שהיתה לו עוד מתקופת פלוצק, את שעון־הזהב שנשאר לו לפליטה מהימים הטובים ההם, שם בכיס־החזיה ואת שרשרת־הזהב רכס מעל לחזיה ויצא לרחוב להקביל את פני האורחים.

ומה עשו האורחים? — הבולשויקים הרא־שונים שפגש בהם, לקחו את שעונו עם השר־שרת. ושכננו חזר הביתה אבל וחפוי־ראש...

הלאה קצת עמד ביתו של השען מנחם שפירא, בית בן קומה אחת, שבו היתה גם חנותו. מנחם שפירא היה בשנות השלשים חבר בועד הקהלה מטעם ״אגודת בעלי המלאכה״.

שפירא היה קטע רגל אחת (הוא נקרא ״דער לאַמער זייגערמאַכער״ — השען החיגר). ובחצר שגבלה בחצרו (חצרו של שמיגה), גר הכורך זיסקינד ספירשטין, שהיה גם כן קיטע רגל אחת (הוא נקרא: ״דער לאַמער איינבינ־דער״ — הכורך החיגר). שניהם התפללו ב״שטיבל״ דגור.

*

החנות השניה באותו הבית, חנות מכולת, היתה של יעקב הרש ישעיביץ׳. הוא היה נקרא: ״דעם מעידן־מאַכערס איידעם״ (חתנו של עושה־התמד). השם בא לו בירושה מחותנו, שהיה עושה תמד (מין משקה הנעשה מדבש. ביידיש קוראים למשקה הזה בשם ״מעיד״, הבא מהמלה הפולנית ״מיוד״, שפירושו — דבש) וקראו לו: ״דער מעידן־מאַכער״.

ד. הרחובות:

ז׳אביה — השוק החדש — 3 במאי

אנו ממשיכים בטיולנו ובסקירתנו ברחו־בות ז׳אביה, השוק החדש ושלושה במאי.

באמצע שנות השלשים, בעת שמועצת העיריה שינתה את שמות הרחובות, שונה שם הרחוב ״ז׳אביה״ ל״אחד במאי״, ע״ש חג הפוע־לים הבין־לאומי הנחוג ביום זה.

* * *

בבית השני מהתחלת רחוב ז׳אביה, בית בן קומה אחת, שהיה שיך לביניאֶצקי (פולני), היתה חנותו (חנות של קמח ומינים שונים של גריסים), של יעקב שמעון רוזנפלד (שהיה נקרא: ״יעקב שמעון מעל־שענקער״ — יעקב שמעון בעל חנות הקמח). יעקב שמעון היה עסקן צבורי מסור והיה עוסק בצרכי צבור באמונה. הוא היה גבאי בחברת ״הכנסת אורחים״ וב־״חברה קדישא״.

אחרי בית ביניאַצקי היה רחוב קטן שנק־רא: ז׳אַלונה. הרחוב הזה נמשך עד השוק החדש והמגרש הגדול ששימש כשוק החזירים.

* * *

בסוף הרחוב הקטן הזה, ע״י שוק החזירים, עמד ביתו הקטן של זלמן פרידמן (שנקרא „זלמה בער׳יעס״, ע״ש חותנו בער׳יה אוברפלד) ובו היתה חנות־המכולת שלו, קטנה גם היא.

זלמן בער׳יעס למדן גדול היה. בחנות עסקה אשתו, גיטל, והוא ישב כל ימיו על התורה ועל העבודה. זלמן, חיבר ספר בשם „רמזי שלמה" (על שמו שלמה זלמן) המפרש „הרבה אגדות בדברי חז״ל מכל המסכתות שבש״ס על דרך הרמז״ (ככתוב ב„שער״). (החלק הראשון של הספר — על המסכתות: ברכות, שבת, עירובין, פסחים ושקלים — הו־פיע בבילגורייא בשנת תרצ״ה („רמזי שלמה כי טוב היא — לפ״ק״). בחלק הראשון — 239 עמודים, מזה — הסכמות 2 ע׳ והקדמה בת 9 עמודים. כנראה, שיתר חלקי הספר לא הו־פיעו בדפוס. מעבר ל„שער״ כתוב: „ולטוב תזכר זוגתי מרת גיטל תחי׳ שעזרה לי בכל כוחה להדפסה וזכותה תעמוד לה לעולמים״).

מפעל גדול ובעל חשיבות רבה יזם ובצע זלמן פרידמן. מפעל שהוא חסד של אמת ולא רק חסד של אמת. כי במעשהו זה הוא עשה חסד גם עם המתים וגם עם החיים. בתקופת היותו גבאי של חברה קדישא, סידר זלמן סדר למופת בבית־העלמין. הוא ציין את שורות הקברים בא״ב, אות לכל שורה וקבע מספר לכל קבר בתוך השורה, וע״י כל שורה הציב שלט ועליו האות והמספרים של השורה הזאת. הוא גם חקר ודרש את השורות של כל אלה, שמצאו את מנוחתם בבית־העלמין ורשם את שמותיהם בפנקס המסודר לפי א״ב וליד כל שם — האות והמספר של קברו. נוסף לכך סידר תכנית מפורטת של בית־העלמין, שבה רשום כל דרך וכל שביל, כל שורה וכל קבר וע״י כל קבר — האות והמספר שלו. לפי הפנקס והתכנית אפשר היה בנקל למצוא כל קבר. ואכן, יהודי שרפץ, שהלכו לבקר את קברות אבותיהם נעזרו הרבה ובירכו את זלמן על כך.

את מלאכת הכתיבה והשרטוט, גם של הפנקס והתכנית וגם של השלטים, עשה דוד נוח זילברברג, שידו היתה אמונה לכגון זה.

* * *

בפינה השניה של אותו הרחוב, מול ביתו של זלמן פרידמן, עמד בית בן שתי קומות ובו גר ישראל ואַסולק. באותו הבית היתה חנות־הטקסטיל שלו, שהכניסה אליה היתה מצד השוק החדש. ישראל היה פעם שוחט בכפר אוסבקה, לכן קראו לו „אוסעווקער שו־חט״ (השוחט מאוסבקה).

*

בקומה השניה של אותו הבית גר יוסף קרפה. מוצאו של יוסף קרפה מדובז׳ין היה והוא התישב בשרפץ אחרי שנשא לאשה את בתו של חסקל (יחזקאל) איזיקוביץ׳, נחמה (שנקראה „חמה״), ואחרי שגר מספר שנים ביערות־הסביבה כלבלר. אדם נאה ונעים היה יוסף קרפה. יהודי פיקח ובעל שיחה נעימה. הוא היה מקובל ואהוב על כל מכריו. בשנות העשרים היה יוסף קרפה חבר בועד הקהלה (הוא נבחר מרשימת ה„אגודה״ כנציג ה„שטיבל״ דאלכסנדר).

* * *

אנו חוזרים לרחוב ז׳אבה (ז׳אביה). בבית השני מהפינה, בית בן קומה אחת ודירת־גג, היו המסעדה והמלון של ליזר (אליעזר) בור־שטין. במשך הרבה שנים, עד לשנות השלשים היו אלה המסעדה והמלון היהודיים היחידים בעיר (מבלי לקחת בחשבון את בתי־המרזח של זליג ריכגוט ושל ה„שלישארקן״. בשנות השלו־שים נפתח המלון של שמואל מנדל ליכט).

*

באותו הבית, בדירת־הגג, גר ישעיה מר־דכי׳יה קאליסקי. הוא היה מלמד דרדקי ומובן שה„חדר״ שלו היה בדירתו ה„גדולה ומרווחת״. מחוץ לפרנסתו הרשמית, המלמדות, היתה לו,

לשעיה מרדכי׳ה, גם פרנסה צדדית והיא: מכירת שטרות־הגרלה, נכון יותר: חלקי שטרות — „רביעיות״ ו„שמיניות״ (כי איזה יהודי בשרפץ קנה שטר שלם, או חצי שטר?). ומשתי הפרנסות גם יחד, חי חיי עוני ולחץ.

הפרנסה השניה לא תמיד נתנה רוחים. לפעמים, כשלא עלה בידו למכור את כל חלקי השטרות, צריך היה שעיה מרדכי׳יה לכסות מרוחיו „המרווחים״ של הפרנסה הראשונה, את הפסדיו מהפרנסה השניה. מקרים כאלה קרו מפעם לפעם ובכל פעם הצטער שעיה מרדכי׳יה צער רב על ה„שיריים״ (שירים) שנשארו בידו. אמנם חסיד היה שעיה מרדכי׳יה (חסיד דגור) והוא ידע והאמין ש„שירים״ סגולה בדוקה הם. אולם במה דברים אמורים? — ב„שיריים״ מ„שולחן״ הרבי, אבל — להבדיל אלף הבדלות — „שיריים״ כאלה, משטרות־הגרלה?

אולם פעם אחת קרה נס ומעז יצא מתוק. שטר־הגרלה ששלש „רביעיות״ נמכרו ע״י שעיה מרדכי׳יה ובידו נשארה „רביעית״ אחת שבשום אופן לא יכול היה למכרה — זכה ב„זכיה הגדולה״.

כרעם ביום בהיר הלמה הבשורה בעיר, ששרפץ זכתה ב„זכיה הגדולה״! ומי הם הזוכים? — ארבעה יהודים שרובם עניים ממש (אחד מהם החזיר תיכף את הכסף שנאסף בשבילו ימים מספר לפני הזכיה). ומי הוא הסוכן? שעיה מרדכי׳יה! וגם הוא עצמו בין הזוכים! התעוררות גדולה הכניסה הזכיה בעיר, שמחה וקנאה משלו בערבוביה, אמרו: שהרבש״ע זכה הפעם במצוה גדולה בזכותו את היהודים האלה ב„זכיה הגדולה״. ורבים חסכו מפתם כדי לקנות „רביעית״, או לפחות „שמינית״.

הכל דיברו על „הזכיה הגדולה״. לאמיתו של דבר היתה הזכיה רק בת שנים־עשר אלף רובל („הזכיה הגדולה״ היתה בת 75 אלף רובל), ז.א. שכל אחד מהזוכים זכה בשלשת אלפים רובל, אולם גם הסכום הזה היה סכום גדול מאד בימים ההם.

אחר הדברים האלה עזב שעיה מרדכי׳יה את המלמדות, הגדיל את עסקו בתור „סוכן״, עסק גם בעסקים אחרים, השיא את שתי בנותיו שהגיעו מזמן לפרקן וראה קצת נחת בחייו. מאז קראו לו הגוים לשעיה מרדכי׳ה „שצ׳אֶנשליבי ז׳יד״ (היהודי המאושר).

* * *

הרחוב ז׳אבה (ז׳אביה — אחד במאי) נמשך עד רחוב פירוגובה. רחוב זה — פירוגובה — נמשך מצד ימין עד רחוב פארה ומצד שמאל — עד השוק החדש.

באמצע שנות השלשים, שינתה מועצת־העיריה את שמות הרחובות והשם „פירוגובה״ שונה ל„פיאֶראצקי״, ע״ש שר־הפנים הפולני בשם זה, שנרצח ע״י יריב מפלגתי.

* * *

הבית שבפינת הרחובות ז׳אבה ופירוגובה (הבית בו גר יוסף מאיר כודה) ושני הבתים שעל ידו, שלשתם בני שתי קומות, היו שייכים לאברהם מלאוה (מלאוה עצמו לא גר בהם).

בבית הראשון (מעל לחנות הנעלים של כודה) גר הרשל יוסף גוטגלאס. מענינת כאן פרשת שם־המשפחה: הרשל יוסף, שעל־פי־רוב היה נקרא בשם־המשפחה „גוטגלאס״, קראו לו לפעמים „דוברושקלנקה״ (תרגום פולני של „גוטגלאס״ — זכוכית טובה). אחיו היה נקרא: יקיר דוברושקלנקה, בנו נקרא: ליבוש דוברושקלנקה ובתו — דבורה גוטגלאס.

הרשל יוסף גוטגלאס היה מנכבדי העיר ומחשובי חסידי גור (גם בזה היה שונה מאחיו, שהתפלל ב„שטיבל״ דאלכסנדר).

בבית האמצעי, בית־חומה, היה גר ישראל עקב כהן. כהן היה שותף לוולקוביסקי ב„מחסן הרפואי״ („סקלאַד אַפּטאֶצ׳ני״) שלו ובערבים נתן שעורים בביתו לשפות, מתמטיקה ועוד. כהן היה ציוני והיה חבר בועד של „אגודת ציון״. אח״כ עבל למפלגת „פועלי ציון״ (לפני הפילוג). כהן לא היה שרפצאי, הוא בא לעירנו לפני מלחמת־העולם הראשונה מעיר פלונסק (פלינצק). אחרי המלחמה עבר לגור בפלוצק, שם היה מורה בגימנסיה היהודית.

אחרי שלשת הבתים של מלאָוה, עמד בית־החומה בן שתי הקומות של קביאַטקובסקי (פולני). הבית הזה הוא בית־הפינה של הרחובות פירוגובה (פיאַראַצקי) והשוק החדש.

בעת שמועצת־העיריה קראה שמות חדשים לרחובות ושווקים, באמצע שנות השלשים, נקרא השוק החדש בשם „ככר ששה בשאַרפּיאַן", ע"ש התאריך, שבו יצא הלגיון הפולני של פילסודסקי מקרקוב אל החזית בהתחלת מלחמת־העולם הראשונה (6.8.1914) למלחמה נגד רוסיה.

* * *

באמצעה של התחלת השוק החדש עמד בית־האטליזים („די יאַטקעס"). היה זה בנין־לבנים אדום, בלתי מטויח, בצורת ח', שהצד הפתוח שלו מופנה כלפי השוק והוא היה מחולק לתאים. הבנין היה שייך לעיריה שהשכירה את התאים לקצבים. כמעט כל התאים (כ־14 תאים היו) היו של יהודים, רק 2־3 תאים היו של גויים[1]. בחזית של בית־האטליזים, הפונה לרחוב, היו שתי חנויות: חנות מכולת של ליכטנשטיין וחנות למכירת חמאה וביצים של שפסל (שבתי) ויסרוזה. באמצע היה מעבר לאטליזים.

* * *

מאחורי בית־האטליזים השתרע השוק החדש. היתה זו ככר מרוצפת רחבת־ידים בצורת מלבן. בכל ימות השבוע היה השוק החדש ריק מאדם ואפשר היה — כמו שאומר הפתגם — „לישון באמצע השוק". רק בימות השוק, ביחוד ביום ג', התמלא השוק הזה עגלות מלאות שקי־תבואה, כי השוק החדש היה מיועד למסחר התבואה. גם הנגרים הציגו כאן את סחורתם: שולחנות, כסאות, ארונות, מיטות ועריסות. גם חבלים נמכרו כאן. הם היו תלויים על גבי דוכנים הדומים לדוכנים של הסנדלרים: שני זוגי רגלים גבוהות ומוט מחבר ביניהם.

חנויות כמעט לא היו בשוק החדש וגם בתים רק מעטים היו בו. צד אחד, הצד השמאלי, היה תפוס כמעט כולו ע"י מחסני־עץ וגדרות של לוחות־עץ גבוהים ושערים של אותם הלוחות, סגרו על המחסנים מצד השוק. הצד האחורי של השוק היה פתוח כמעט כולו למגרש גדול, בלתי מרוצף, ששם היה שוק־החזירים. רק בפינה הימנית עמדו שני בתים: אחד של פולני ובו היה בית־מרזח והשני של משה אהרן נאכפּין. בחלקו של הצד הימני של השוק החדש גרו פולנים. בתיהם עמדו בתוך החצרות ובחזיתות היו גנות ועצים. בין הגנות האלה היתה סימטא צרה ובלתי סלולה, שהוליכה לבית־המטבחיים העירוני. הלאה מכאן גרו יהודים.

* * *

אחד הבתים, בית בן קומה אחת, היה שייך לבנימין ניימן וכאן, בחצר, היה גם מחסן־העצים שלו.

באותו הבית גר אביגדור גרינברג, ממלאָוה, שגר בעיר עד אמצע שנות מלחמת־העולם הראשונה.

בימים ההם היו אמצעי־התחבורה בין שרפּץ לבין ערי הסביבה: העגלה, ה„פּוּבוּז" (כרכרה סגורה) והאומניבוס — רתומים לסוסים. שנים מעטות לפני מלחמת־העולם הראשונה, התחיל מהלך אוטובוס יום־יום בקו ריפין—שרפץ—פלוצק. היה זה חידוש רב וכביר בחיי העיר ואות וסימן לתהליך ההתקדמות וההתפתחות בעולם. בערך בשעה 6 אחה"צ היה האוטובוס מגיע לשרפץ בדרכו מפלוצק לריפין וחנה שעה קצרה ע"י ה„מגיסטרט" (בית העיריה). ובמשך חדשים רבים היו המוני אנשים — אנשים, נשים וטף — צובאים בקטע הזה של השוק, לפני בואו של האוטובוס.

---

1. אטליזים של גויים היו גם במקומות שונים בעיר ואטליזים של יהודים היו רק בבית־האטליזים. לימים הותרה הרצועה ונפתחו שלשה אטליזים יהודיים ברחובות שונים: א) ברחוב ז'אבה בבית ויניצקי (פולני) ע"י זלמן יעקובוביץ', ב) ברחוב היהודי בבית פראשניצקי (מקודם — בית סרקלטוב) ע"י חיימ'ל קישילביץ' ו־ג) על ה„חלוקי" (וליקעס) ליד בית ברוך־יה דשוטקה ע"י שני השותפים זיסיה ודוד.

בשעת חניתו וגם אחרי נסעו והיו מתפלאים על הפלא הגדול הזה (אומניבוס גדול כזה ובלי סוסים והוא נוסע!), מדברים ומתוכחים עליו ועל הטכניקה בכלל.

האוטובוס היה שייך לכמה שותפים וגרינברג היה שותף בו, השותף השרפצאי היחידי.

מוכר־הכרטיסים באוטובוס היה יהודי מריפין והוא עבד גם בשבת. כששאלו אותו פעם, למה הוא נוסע בשבת? ענה: „מה יש, האם שבת היא דוב?" („וואָס איז שבת אַ בער?"). התשובה הזאת הפליאה והרגיזה את כל שומעיה.

לפני מלחמת־העולם הראשונה היה אביגדור גרינברג חבר בועד הקהלה.

* * *

הלאה קצת עמד בית בן קומה אחת של איזיק רוזן, בעל מחסן־עצים בחצר אף הוא.

איזיק רוזן מחשובי חסידי גור היה, הוא היה יהודי חכם ומכובד והיה נחשב בין עשירי העיר. לפני מלחמת־העולם הראשונה היה איזיק רוזן חבר בועד הקהלה.

בנו של איזיק רוזן, זליג, ציוני פעיל היה. הוא היה פעיל גם בספריה. זליג רוזן היה חבר במועצת־העיריה הראשונה בתקופת פולין העצמאית מטעם הרשימה הציונית.

* * *

אחרי מותו של איזיק רוזן, נמכר הבית לליבוש דוברושקלנקה ולישעיהו פרידמן. בשנת 1934 עלה ליבוש דוברושקלנקה עם כל בני ביתו לארץ־ישראל. הוא נפטר בשנת תשט״ו (1955).

* * *

קצת הלאה עמד ביתו, בית־חומה בן שתי קומות, של אלקנה בוקאַט. אחת הבנות של משפחת בוקאַט, רבצ׳ה (רבקה), היתה מורה בבית־הספר היסודי הממלכתי לילדים יהודיים.

באותו הבית גר בריש לויטה ושם היתה חנות־הברזל שלו.

בריש לויטה, שמואל׳טיה וילק ואברהם פריד (ירושלמי) הוו קבוצה מיוחדת ב„שטיבל" דאלכסנדר. הם היו המשכילים, בעלי הדקדוק והציונים ב„שטיבל". גם חשבו אותם לקצת אפיקורסים (נכון יותר: את השניים הראשונים — לקצת אפיקורסים ואת השלישי — ליותר מקצת...). החסידים קראו להם: „השלישיה" („די טראָיקע"). הם עמדו תמיד ביחד, שוחחו ביחד והלכו מה„שטיבל" אחרי התפילה ביחד. זמן רב היה אברהם פריד „קונה" בכל שבת „מפטיר" ומכבד בו את אחד מ„השלישיה".

*

בקומה השניה של אותו הבית גר ה„כלי־זמר" („קלעזמער" — מנגן בחתונות) חיים ליכטנשטין. ובחצר גרו חיים יוסף גאַרליץ (יהודי זקן וגבה־קומה שנקרא: „דער הויכער מלאך" — המלאך הגבוה) ובנו אברהם ה„כלי־זמר" (גבוה אף הוא. והוא נקרא: „מלאך דער קלעזמער" — מלאך הכלי־זמר).

עד למלחמת־העולם הראשונה, בתקופת השלטון הרוסי בפולין, היה נהוג בערי ישראל, שהמועמדים להתיצבות לצבא היו מתכנסים בלילות בבית־המדרש במשך כמה שבועות לפני מועד ההתיצבות. להתכנסויות האלה היו שתי מטרות רשמיות ואחת בלתי־רשמית. שתי המטרות הרשמיות היו: א) לאמירת תהלים — להתפלל להיגאל מידי הגויים, ב) להתענות בנדודי־שינה, לרזות, לאבד מהמשקל וע״י כך — בצירוף עינויים אחרים — להשתחרר מהצבא, או לקבל כרטיס ירוק, ז.א., דחיה לשנה. המטרה הבלתי־רשמית היתה: לנצל את ההזדמנות הבלתי־חוזרת של ערב התיצבות לצבא, להתפרקות ולהשתובבות.

בשרפץ התכנסו המועמדים להתיצבות לצבא בבית־המדרש הישן.

מועד ההתיצבות לצבא חל בחדש חשון, בזמן שהלילות קרירים כבר. כדי לחמם את

בית־המדרש היתה החבריה הורסת גדרות, מנתקת מדרגות מעל־יד חנויות ומחרימה ארגזים וכלי־עץ אחרים, שמצאה בחוץ, ובעצים האלה היתה מסיקה את שני התנורים הגדולים והרחבים שבביהמ״ד, עד שכמעט התפוצצו מחום. הליצים שביניהם היו עושים תעלולים ולהטוטים שונים: היו מעבירים חפצים שונים מחצר אחת לשניה ומרחוב אחד למשנהו; היו סוגרים דלת של חנות, או של דירה, או תריס באופן שהיה קשה בבוקר לפתוח; היו מעירים אנשים שונים והודיעו להם על גניבות ועל שריפות שקרו אצל קרוביהם וכדומה.

קרה שבין המועמדים להתיצבות היה אחד מפונק, או מתפנק; בן־עשירים או סתם עצלן, ולא בא לביהמ״ד „לאמירת תהלים״. כשרק נודע לחבריה על משתמט כזה, הלכה אליו משלחת גדולה להעירו ולהזמינו לביהמ״ד. המשלחת העירה לא רק אותו ולא רק את כל משפחתו, כי אם את כל שכניו וגם את כל דיירי הבתים הסמוכים. וכאשר יצא סוף־סוף המשתמט — אחרי תירוצים שונים, שבאו מצד הוריו: שהבן איננו בבית ואיננו בעיר וכו׳ — קיבלה אותו החבריה בשמחה רבה והוליכה אותו ב„כבוד גדול״ לבית־המדרש. אחרי „כיבוד״ כזה, לא ניסה עוד הבחור דנן להשתמט.

מובן, שהיו גם בחורים, שאמרו תהלים, והיו בחורים, שלא רצו להשתתף במעשי־התעלולים. אבל כבדה עליהם יד חבריהם והוכרחו להשתתף בכל מעשיהם.

לפנות בוקר, בטרם עלה השחר, ולא חלה עדיין חובת תפילה, הלכו למאפיה קרובה וקנו לחמניות טריות וחמות, גם העירו את זליג ריכגוט, או את ה„שלישארקן״ וקנו מליחים ותה וסעדו את לבם כראוי אחרי ליל־נדודים ומעשי להטוטים.

את הסיפור דלהלן שמעתי מפי בן־עירנו הנכבד שמואל איצ׳ה לנטר:

בן גילו, אברהם גרליץ (ה„כלי־זמר״, שנקרא „אברהם מלאך״, או „מלאך דער קלעזמער״ — מלאך הכלי־זמר), לא בא לביהמ״ד „לאמירת תהלים״. מובן, שהחבריה הלכה להעירו ומובן גם כן, שיחד אתו התעוררה כל הסביבה. כזכור, עמדה ע״י הבית שבו גרה משפחת גרליץ, כנסיה קתולית ובחצר הכנסיה גר הכומר. מתוך ה„התעוררות״ הכללית, התעורר גם הכומר. הוא יצא אל ה„מעוררים״, נזף בהם והטיף להם מוסר. דברי־הכומר השפיעו על החבריה והיא נסוגה מבלי למלא את שליחותה.

מאז היתה נפוצה האמרה: „אַז מ׳וועקט דעם מלאך, כאַפּט זיך אויף דער גלח״ (כשמעוררים את המלאך, מתעורר הגלח [כומר]).

* * *

זכתה שרפץ למה שלא זכו הרבה ערים אחרות דומות לה בגורל ובמספר האוכלוסיה — היא זכתה ללהקת כלי־זמר („קלעזמאָרים״). הלהקה היתה מורכבת מארבעה משתתפים: 3 יהודים וגוי אחד. ואלה הם המשתתפים וכליהם: אברהם גרליץ — כינור, חיים ליכטנשטין — ויולה, חיים קרופיאז׳ — חצוצרה ולהבדיל הגוי פראנאַק — בטנון. הלהקה ניגנה בחתונות בעיר וגם בערי־הסביבה, שלא היתה להן להקה משלהן. לפעמים הוזמנה הלהקה גם לחתונה פולנית — בעיר, או בסביבה, כחלק בלתי נפרד מהלהקה, היה הבדחן אברהם פוטאַר (גיסו של ירמיה מוכר־הספרים), שהשתתף ביחד אתה בחתונות (כמובן, לא בחתונות פולניות). ה„אמנות״ של המנגנים עמדה על רמה גבוה יותר, מאשר ה„אמנות״ של הבדחן. והיו יהודים עשירים, שהזמינו לחתונות של בניהם בדחן מעיר גדולה. עם זאת לא קיפחו את שכרו של הבדחן המקומי.

כל חברי להקת ה„כלי־זמרים״ עסקו גם בעבודות אחרות. הבדחן היה גם קצת מלמד־תינוקות. ועל אף שתי הפרנסות היה עני ואביון. גרליץ — שידיעותיו ויכלתו בנגינה היו גדולות יותר משל חבריו — היה נותן שעורים בנגינה. קרופיאז׳ היה טוחן גריסים ומוכרם בחנות ברחוב ז׳אבה (הוא היה נקרא:

„קאַשע מאַכער" — עושה גריסים). אופיינית ביותר היתה עבודתו השניה של ליכטנשטין, שהיתה ההיפך הגמור מעבודתו הראשונה. עבודתו השניה היתה חריטת כתובות על מצבות (הוא היה נקרא: „מצבה־קריצער" — חרט המצבות)... על עבודתו השניה של פראנאַק לא ידוע לי כלום (אם לא לחשוב את „השתיה כדת" לעבודה). אבל ידוע לי על שפתו השניה: הוא דבר אידיש כמעט כיהודי, עם כל הביטויים העבריים שבאידיש. כשהיה שיכור — וזה קרה לעתים די תכופות — היה פראנאַק אומר: „איך פראנעק ערליכער מאן" (אני פראנק אדם ישר). ואולי יש כאן רמז על עבודתו השניה ?..

* * *

ליד בית בוקאַט עמדה כנסיה קתולית (הכנסיה הקטנה ביותר משלש הכנסיות הקתוליות שבעיר) בשם „שביאַנטי דוך" (הרוח הקדושה) ועל־ידה — בית שבו גר הכומר. הכנסיה הוקמה בשנת 1519, נהרסה בשריפה בשנת 1614 והוקמה מחדש בשנת 1850. (התאריכים לקוחים מהספר Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego וארשה 1880).

כנראה, שהמקום הזה היה בימים קדומים מחוץ לתחום היהודי ובגלל זה נבנתה כאן הכנסיה. בימינו נראתה הכנסיה במקום הזה, בין בתים יהודיים, כתינוק שנישבה...

* * *

אחרי הכנסיה היתה סימטא בלתי־מרוצפת. שם הסימטא היה „צ'לפין", כשמועצת־העיריה שינתה, באמצע שנות השלשים, את שמות הרחובות, ניתן לסימטא הזאת השם „ז'אֶרומסקי", על שם הסופר הפולני סטאָפן ז'אֶרומסקי.

מעטים היו הבתים בסימטא הזאת. במשך זמן מסוים, החל משנת 1916, או 1917, היתה הספריה (בשנים ההן היתה ספריה יהודית אחת בשרפץ והיא היתה תחת הנהלה ציונית) באחד הבתים שבסימטא הזאת. המשכה של הסימטא היתה הדרך לכפר בובורובה, שהיה מרוחק כק"מ אחד מהעיר. בכפר עבר הנהר שרפיאַניצה ורבים מבני העיר הלכו שמה להתרחץ בנהר. היו יהודים, היודעים לשחות, שבמקום ללכת ביום ששי ל„מקוה", הלכו לבובורובה (בקיץ, כמובן) וטבלו בנהר.

* * *

בשם „השוק החדש" היינו קוראים גם לרחבת השוק וגם לרחובות שבסביבת השוק. המשך הרחוב שאחרי סמטת צ'אלפין היה נקרא „קלאשטורנה" ע"ש המנזר (קלאשטור) שעמד שם. בשנים מאוחרות ניתן לרחוב הזה השם „שלושה במאי", לזכר החוקה הפולנית, שנתקבלה ב־3 במאי שנת 1793.

* * *

הבית שעמד בפינת הסימטא (ז'אֶרומסקי) והרחוב (3 במאי), בית־חומה בעל שתי קומות, היה שייך לאהרן צ'רנוצ'פקה. אהרן צ'רנוצ'פקה, בעל מחסן־עצים, היה נחשב על עשירי העיר. הוא היה מנכבדי חסידי גור. בתחילת תקופת הכיבוש הגרמני (במלחמת־העולם הראשונה) מונה אהרן צ'רנוצ'פקה ע"י שלטונות־הכיבוש חבר במועצת־העיריה. גם אחרי המלחמה היה חבר המועצה ובזמן מסוים היה „לאבניק" (יועץ לראש־העיר). לימים נמכר הבית למנדל קרפה.

בקומה הראשונה היה בית־ספרו של מרדכי הירץ מינץ, שהיה קודם ברחוב הקטן שע"י ה„קאַמניצה" (ע"י הרחוב היהודי).

* * *

מבית צ'רנוצ'פקה עד לגשר הנטוי על השרפיאַניצה, לא רחוקה הדרך. לחלק הזה של הרחוב היה מראה כפרי: גינות, עצים, בתים בנויים בתוך החצרות והם טובלים בירק ופרחים וגדרות ירוקות בחזית. כאן גרו פולנים בלבד.

* * *

לפני הגשר עמד ביתן ובו שלשה פסלים. מקום קדוש לקתולים. בעברם כאן הם מסירים את הכובע ומצטלבים. יהודים קראו למקום

הזה „מנשה עם שלשת הבנים" („מנשה מיט די 3 זיהן") ובעברם השתדלו להסב את פניהם מהביתן[1].

*

הגשר הנטוי כאן על ה„ז'יקה" (הנהר „שרפיאַניצה") שימש כמקשר בין העיר ובין דרכים רבות־תנועה, משום כך היה בנוי חזק ויציב. הוא היה גם מורם הרבה מן הנהר, שהשטפונות הקלים הבאים מפעם לפעם בסוף החורף לא יציפוהו. ה„ז'יקה" זרמה כאן בעמק יפה להפליא ושתי גדותיה היו מכוסות שפע של ירק: דשאים, פרחים ואילנות.

* * *

מעבר לגשר השתרע נוף מפליא ומקסים, מרהיב עין ומרחיב לב רואיו: הרחוב הולך ונמשך בעליה, מצד ימין הולכת ומתרוממת גבעה נישאה, במעלה הגבעה חצובות מדרגות המוליכות אל הכנסיה הקתולית, העומדת על פסגת־הגבעה, וקיר־הגבעה, הגבוה והתלול, מבדיל בין הרחוב ובין הכנסיה. מצד שמאל משתרע עמק נרחב ונהדר, עמק המרענן את העין ומרנין את הלב בצבעו ובצמחייתו. כאן הם ה„עמקים" („דולינקי") המפורסמים בעיר ובסביבה ביפים. אלה הם ה„עמקים" שנתנו פעם — בימי שלטון ה„צאר" — מחסה לאסי־פות בלתי־ליגליות של המפלגות המהפכניות של הנוער השרפצאי; אלה הם ה„עמקים" שבהם טייל הנוער השרפצאי בימי שבת וחג, נשם את אוירם הצח, השתטח על דשאם הרך והתרחץ בנהר הזך, הנהר השרפצאי — שרפיאַ־ניצה — שזורם באותם ה„עמקים".

* * *

הכנסיה הנ"ל, העומדת על פסגת הגבעה, הוקמה בשנת 1483 למען השכנת התמונה של אם־אלהים, שנתגלתה בנס. שם הכנסיה היה

---

1. בספר „אַ וועלט אין פלאַמען" (עולם בלהבות) לבן־עירנו י. ויגרטן, בפרק „מיין חרוב שטעטעלע שערפּץ" (עירתי החרבה שרפץ) כתוב, שהתהלכה אגדה בעיר, שיהודי עשיר בשם מנשה, שהיו לו שלושה בנים רצה להתרחק מהחיים היהודיים וממקום מגוריהם והתישב במקום הזה. לימים המירו הבנים את דתם וכל יהודי שרפץ קרעו „קריעה" וישבו ישיבת „שב־עה". בטרם תמו שבעת ימי האבל, מתו שלשת המומ־רים והגויים הקימו לכבודם את הביתן הזה עם הפסלים.

אך יש ספקות בקיום אגדה כזאת. לא אני ולא כל אותם ילידי שרפץ ויוצאיה ששאלתים בענין זה — לא שמענו את האגדה הזאת. אני מניח, שהאגדה הזאת פרי דמיונו הספרותי של המחבר הנכבד היא.

משניים מוותיקי שרפץ ר' שמואל איצ'ה לנטר ומר יצחק יעקב בודה, שמעתי — מכל אחד לחוד — את הסברה שהשם „מנשה מיט די דריי זיהן" לפסל הנ"ל, לקוח בהשאלה מ„מנשה מיט די דריי זיהן" אחר: ממנשה ליכטנשטין עם שלשה מבניו שכולם היו „כליזמרים" (הבן הרביעי היה חיט) והם גרים לא רחוק מהפסל הנ"ל.

ולי נראית סברה אחרת:

בספר „ביערות פולין" מאת י. אופטושו (בתרגומו של מ. ליפסון), ע. 27 מובאות השורות דלהלן:

„ — הוא לא ילך — קרא אברהם. רמז לנוטר שלא ימתין ופנה למרדכי: הרי אמרתי לך, מיום שהקימו את „מנשה ושבע בנותיו" (פסל על פרשת דרכים) במבוא־היער לא תדרוך שם כף־רגלי. אף אתה הוקר רגלך משם, שומע אתה?"

המובאה הזאת מוכיחה, ששם הפסל „מנשה ושל־שת הבנים" אינו שם שרפצאי מקורי. אלא פסלים שונים במקומות שונים נקראו בשמות דומים.

בדומה לזה אני מרשה לעצמי להרהר על אגדה אחרת שמר ויגרטן מביאה באותו הספר ובאותו הפרק על דבר מקור השמות „שעפּס — שרפץ". לפי דברי מר ויגרטן, מספרים זקני העיר אגדה, כי שם העיר שעפּס נובע מכך, שיהודים שנמלטו מרדיפות בארצות הגרמניות, ככבשים הנמלטים מרדיפות זאבים, מצאו כאן מקום מנוחה וקראו למקום „ש ע פּ ס" (כבש באידיש — שעפּס). מטעם זה, היתה חקוקה צורת כבש בחותמת הישנה של העיריה. אולם מחמת בושה שמד־מים אותם לזאבים, ביטלו הגויים את החותמת הזאת ושינו את שם העיר ל„ש ע ר פּ ץ".

גם אגדה זו, כקודמתה, לא אני ולא כל אותם ילידי שרפץ ויוצאיה ששאלתים בענין זה — לא שמענו אותה, לא בדבר השם ולא בדבר החותמת.

„עליתה לשמים של אם־אלהים". למרות העבו־דים של בנין הכנסיה בשנים 1787 ו־1801 והדליקה שנפלה בכנסיה בשנת 1794, נשארו קוי־הבנין הישנים.

בשנת 1620 הוקם ליד הכנסיה מנזר באֶנאֶדיקטיני לנשים. כשבנין העץ של המנזר נשרף בשנת 1703, הוקם במקומו בנין־לבנים הקיים עד היום.

* * *

אחרי הכנסיה יש דרך המסתעפת ימינה ושמאלה. ימינה — נמשכת הדרך עד לסופם של ה„ולוקי" (ווליקעס) ומשם אפשר לרדת — לצד ימין — לרחוב היהודי, או לנסוע — לצד שמאל — לביז'ון (בזוין). שמאלה נמשכת הדרך לריפין ולליפנו (הדרך נקראה „הדרך לריפין).

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, בנו הגרמנים מסילת־ברזל צרה לרכ־בת קטנה („קולייקה") שהיתה מהלכת בין לוביץ' ובין נאשלסק. הרכבת הזאת עברה גם את שרפץ והתחנה הוקמה בסביבה הזאת, בדרך לליפנו. הודות לכך, התפתחה הסביבה, ניבנו כמה בתים וגם מספר משפחות יהודיות (האחים איצ'ה מאיר והרשל מוטיל, יוסף אפלבום) גרו כאן.

בצד השמאלי של הדרך הזאת, היו שלשה בתי־קברות נוצריים זה ליד זה (רק קירות לבנים הפרידו ביניהם): קתולי, פראַבוסלאַבי ואֶבאַנגאֶלי.

באמצע שנות השלשים, כשמועצת־העיריה קראה שמות לרחובות חדשים, נקראה הדרך לליפנו (בקטע הסמוך לעיר) בשם „ליפנובסקה".

הדרך היוצאת מרחוב ליפנובסקה ימינה ומוליכה לריפין (הקטע הסמוך לעיר), נקראה „ריפינסקיה". והדרך, המוליכה מהכנסיה ימינה (הנמשכת עד ל„ולוקי"), נקראה „ביאַז'ונסקה".

הגענו לסוף העיר. נחזור אליה בצד השני של הרחוב.

הזכרנו את הכנסיה, שעמדה על ראש הגב־עה. בתקופת הכיבוש הגרמני, במלחמת־העולם הראשונה, בנו הגרמנים בית־סוהר מאחורי הכנסיה והעבירו לכאן את ה„קוזה" (בית־סוהר לעוברי עבירות קלות) ואת ה„ויאַנז'ניה" (בית־סוהר לעוברי עבירות חמורות) שהיו ברחוב פירוגובה, ליד ביתו של גרפינקל.

* * *

לפני הגשר עמדו כמה בתים. בין המש־פחות היהודיות המעטות שגרו שם, היתה גם משפחת מנדל גורפינקל. הוא ואבותיו אנשי־יער היו: אנשי־מקצוע מעולים, לבלרים וגזברים ביערות שונים. כשפרצה מלחמת־העולם הרא־שונה, גר מנדל גורפינקל ביערות צ'ומסק, 18 ק"מ משרפץ בדרך לריפין. גוי אחד, שפוטר פעם מהעבודה ע"י מנדל גורפינקל בגלל גני־בות, העליל עליו בפני הרוסים שהוא מכר סוסים לצבא הגרמני. קוזקים אסרו את מנדל גורפינקל, הובילו אותו לתוך היער ורצו להרוג אותו שם. להצלתו של מנדל גורפינקל נזעקו אכרי הסביבה והם התחננו לפני הקוזקים, שלא יהרגו את היהודי הזה, שהוא אדם ישר וטוב ומטיב לעובדי היער ולכל אכרי הסביבה. הקו־זקים נענו להפצרות האכרים והחליטו להע־ביר את מנדל גורפינקל למטה שלהם בשרפץ. כשהעבירו הקוזקים את מנדל גורפינקל דרך רחובות שרפץ, עלה בידו להודיע על מאסרו למאיר צפריס. הידיעה התפשטה בעיר ויהודים השתדלו להצילו. אהרן צ'רנוצ'פקה ואייזיק רוזן העידו על ישרו האישי ועל הגינותו האזרחית של מנדל גורפינקל ומסרו את בתיהם כפקדון על אמיתות דבריהם. גם ה„סולטיס" (ראש הכפר) מצ'ומסק העיד לטובתו והוכיח לפי ספרי הכפר, שהאכר אשר פוטר מהעבודה ע"י מנדל, איים עליו בנקמה (בזמנו דאג לכך מנדל גורפינקל שדבר־האיום יירשם בספרי הכפר). הודות להשתדלותם של יהודים ושל גויים, ניצל מנדל גורפינקל ממוות.

מנדל גורפינקל היה מנכבדי חסידי גור והוא היה ציר ה„אגודה" משרפץ ל„כנסיה

הגדולה" של „אגודת ישראל" בוינה, בשנת 1928 בערך. בתקופה מסוימת היה מנדל גור־פינקל חבר במועצת־העיריה וחבר בועד הקהלה מטעם „אגודת ישראל".

* * *

מעבר לגשר היו בתים של פולנים, מוק־פים עצים, פרחים וירק.

הלאה קצת, מול בית צ׳רנצ׳פקה, עמד בית בן קומה אחת שהיה שייך לגרמני פאֶטליק. בבית הזה גר המורה מרדכי הירש מינץ (שהיה גר קודם ברחוב הקטן שע"י ה„קאמניצה"). חדר קטן בדירתו של מינץ שימש כמקום משכנו הראשון של המשרד של „אגודת־ציון", בשנים 1916—1917.

* * *

אחרי בית פאֶטליק היה רחוב קטן בשם „שקולנה" (רחוב בית־הספר), ע"ש בית־הספר הממלכתי שברחוב הזה. הרחוב הזה נמשך עד לרח׳ב „פארה" (פארסקה). באמצע שנות השלשים נקרא הרחוב בשם „שפיטאַלנה" (רחוב בית־החולים), ע"ש בית־החולים שברחוב הזה. (בית־החולים הועבר אח"כ לרחוב פיאַסטובסקה).

* * *

ברחוב הזה גר בנימין שרפהרץ ואם זכרוני אינו מטעני, היה הוא היהודי היחידי, שגר באותו הרחוב. בנימין שרפהרץ לא היה שרפצאי. הוא היה לבלר ביער בסביבת שרפץ (הוא נקרא גם „בנימין ווליאַר" ע"ש מקום מושבו הקודם — ווליה) ומשם בא לגור בשרפץ. היה עוסק בעסקי עצים. היתה לו כרכרה קטנה וסוס ובה היה יוצא יום־יום לכפר, או ליער, בענין מסחרו. אולם פרנסתו לא הספיקה כדי כלכלת ביתו (היו לו כמה בנות אינטליגנטיות, מדברות פולנית, מלובשות יפה) והוא היה נתמך ע"י בנו ישראל (ישראל׳קה), סוחר־עצים עשיר, שהקים מנסרה (ועל ידה מחסן־עצים) בקצה העיר, על ה„וולוקי", בדרך לביאַז׳ון ואח"כ — בסוף הרחוב הפלוצקי, אחרי הגן הגדול.

בנימין שרפהרץ, חסיד־אלכסנדר היה. בנו הצעיר, דוד, למד בישיבת גור, באחת הכיתות הגבוהות שלה והוא היה אחד הבחורים המצ־טיינים בישיבה. הוא בא הביתה רק לחגים. בהתחלת מלחמת־העולם הראשונה, כשנפסקו הלמודים בישיבה, חזר דוד שרפהרץ לשרפץ ונשאר בעיר.

בהתנהגותו החסידית היה דוד שרפהרץ יוצא דופן בין בחורי שרפץ. הוא גידל זקן ובשבת לבש קפוטה של אטלס. הוא התפלל בהתלהבות, בכוונה ובתנועות רבות.

בשנים מאוחרות, כשהתחיל דוד שרפהרץ להיכנס לעולם המסחר — מסחר עצים — קיצר בזקנו ובבגדיו. בסופו של דבר נשאר בבגדים קצרים והזקן נעלם לגמרי...

* * *

אחרי רחוב שקולנה—שפיטאַלנה, אנו נכ־נסים שוב לשוק החדש (ככר ששה בשאַרפיאַן).

הבית הראשון, בית בן קומה אחת, היה ביתו של יקיר דוברושקלנקה. הוא היה חסיד אלכסנדר. ב„שטיבל" דאלכסנדר הוא התפלל „כל־נדרי" ו„נעילה".

*

בחצר של אותו הבית גר בריש סוסנובסקי. מוצאו היה מליפנו (הרחוקה משרפץ 37 ק"מ) והוא בא לשרפץ כחתנו של אייזיק רוזן.

בריש סוסנובסקי אדם שקט ורציני היה והוא היה מקפיד על חיצוניותו: זקנו היה מסורק תמיד ובגדיו נקיים. בריש סוסנובסקי חסיד אלכסנדר היה, ב„שטיבל" היה תמיד מעיין בספר.

*

הלאה קצת עמד ביתו, בית בן קומה אחת, של אייזיק ניימן והוא היה בעל חנות המכולת, שבאותו הבית.

אייזיק ניימן ציוני נלהב היה, נאמן ומסור בכל נימי נפשו. היה אחד המיסדים של „המז־רחי" בשרפץ.

* * *

הלאה קצת, מול בית־האטליזים עמד

ביתו של חיים איצ׳ה ניימן (לימים נמכר הבית לאברהם לושינסקי). היה זה בית בן שתי קומות, גדול ויפה. וגם בעל־הבית היה יהודי יפה־תואר. חיים איצ׳ה ניימן היה בן־תורה, חסיד (חסיד דגור) ועם זה גם קצת משכיל.

*

הוא ידע פולנית ורוסית, ידע לכתוב בקשות לשלטונות ולערכאות וגם ידע פרק בחוקי־המדינה.

את הסיפור דלהלן שמעתי מפי הרבי שלי משה׳יה קארמלקה׳יעס (דנציגר):

את חיים איצ׳ה נימן הכירו במשרדי העי־ריה, הממשלה ובית המשפט, בהם היה מבקר מדי פעם בפעם בעניניו הוא, או בענינים של אחרים. פעם ענה לו פקיד פולני (זה היה בתקופת השלטון הרוסי, לפני מלחמת־העולם הראשונה) תשובה שלא כהוגן. אמר לו חיים איצ׳ה: אדוני הפקיד, אספר לך מעשיה:

בזמן ה„פובסטאניה" (התקוממות הפולנים נגד רוסיה בשנת 1863) קרה ש„פובסטאַניאַק (מתקומם) אחד חיפש לו מחבוא אחרי מפלה, שנחל גדודו בקרב עם הקוזאקים. הוא נקלע לביתו של יהודי כפרי וביקש ממנו להחביא אותו. היהודי הצביע על תנור־האפייה, כעל המקום הבטוח ביותר. החייל הסכים לכך, באין ברירה ובזחילה נכנס לתוך התנור ושכב שם. כעבור זמן קצר, הגיע במרוצה לאותו הבית קצין של המתקוממים ובפיו אותה הבקשה: להסתיר אותו. היהודי הראה גם לו על התנור וגם הקצין זחל לתוכו ושכב שם. אחרי שנרגע מהריצה והפחד, הרגיש הקצין, שעוד מישהו נמצא בתנור ושאל: מי אתה? החייל ענה מי הוא. אז התפרץ הקצין: מה, אתה חייל ואינך נותן כבוד לקצין הנמצא בקרבתך?! ענה לו החייל: אבל אדוני הקצין, כעת שנינו שוכבים בתנור...

הפקיד הבין את הרמז ושינה את טעמו.

* * *

לכל בניו של חיים איצ׳ה ניימן היתה נטיה לציור. בני־גילם היו מספרים, שבעודם תלמי־דים ב„חדר", היו בני ניימן מציירים תחת השולחן, באמצע הלימודים, את דיוקן הרבי והתלמידים. והציורים היו יפים ומוצלחים. אחד הבנים, אברהם ניימן, התמסר לציור ונעשה צייר מפורסם בפולין ובעולם. רוב תמונותיו הן מהרי הקרפטים.

אברהם ניימן ביקר בשרפץ, בהיותו כבר צייר מפורסם, 2־3 פעמים. היו לו שערות ארו־כות ופלרינה. היתה תלויה על שכמו והילדים קראו אחריו: „גלח" (כומר).

פעם עלה על הגשר ברחוב היהודי כשהוא לבוש בגדי ספורט, ילקוט על שכמו, חותלות על רגליו וכלי־הציור בידיו והתחיל לצייר את ה„זיקה" (הנהר) והנוף שעל ידה. כמובן, שכל העוברים והשבים — וביחוד הילדים — סובבוהו והסתכלו באדם המוזר וב„שעשועו" המוזר...

שמעתי מפי בן־עירנו הנכבד, שמואל איצ׳ה לנטר, כי למד אצל מלמד־גמרא שנקרא: יצחק מלכה׳ס (שם משפחתו היה: פראגר). מספר שנים לפניו, למד אצל אותו המלמד מנדל ניימן (שמו היה „אברהם מנדל" ובילדותו קראו לו רק „מנדל"), וסיפר המלמד לתלמידיו, שפעם ברח מנדל מה„חדר" בשעת הלימודים. בתום הלימודים, כשהילדים יצאו מה„חדר" ללכת הביתה, ראו שעל הצד החיצוני של הדלת מצויירת בגיר תמונה גדולה של הרבי, זקנו יורד לו על פי מדותיו וה„לולקה" (מקטרת) בפיו. הם קראו לרבי והוא ראה ונהנה מהציור היפה והמתאים לקלסתר־פניו. זאת היתה עבו־דתו של מנדל (אברהם) ניימן.

שמעתי עוד מפי מר לנטר (שביתם היה קרוב לבית ניימן), שחיים איצ׳ה ניימן הפריע רבות וקשות לבנו בנסיונותיו בציור. הוא ראה בזה מעשה ילדות ושובבות, שמצד אחד זה מביא לידי ביטול תורה ומצד שני אין זה מביא לידי תכלית. והגיעו הדברים לידי כך, שפעם אחת בשובו הביתה אחרי היותו במשך כמה חדשים מחוץ לעיר, דרש האב מהבן שכר־דירה בעד החדר שבו השאיר את תמונותיו. אולם באו לעזרתו של הצייר בניו של ליפא

כהנא (בעל הבית השכן). הם נחשבו כבר אז למשכילים והם ראו בתמונותיו של שכנם הצעיר, תמונות אמנותיות. הם הרשו לו להש־תמש לעבודתו בסוכה המוכנה שעמדה בחצרם. ואברהם ניימן ישב שם ועסק בעבודת־הקודש שלו כל זמן שבתו בשרפץ, עד שיצא לחוץ־לארץ להשתלמות בתורת הציור.

אברהם ניימן נולד בשנת 1873. את תורת־הציור למד באקדמיה לאמנות שבקרקוב. במל־חמת־העולם הראשונה ישב בוינה (אשתו היתה וינאית, בתו של בעל הוצאת הספרים המפור־סמת — פישר) ובשנת 1918 התישב בניו־יורק. מאמריקה בא לארץ־ישראל ומכאן חזר לאירו־פה והתישב בקרקוב. בשנות־השואה היה בגי־טו קרקוב ובשעת משלוח של חלק מיהודי הגיטו, ב־4 ליוני 1942, נהרג.

ב„אנציקלופדיה כללית" הוצאת „מסדה", ע' 320, כתוב:

„ניימן אברהם: צייר־נוף יהודי בפולין. נולד 1873. קנה לו שם בציורי נוף־חורף מזא־קופנה והרי הטאטרים. ביקר בארץ־ישראל בראשית המאה הזו וגם בשנים 7—1925 וצייר תמונות־נוף."

ב„דבר" מיום ה' סיון תשי"ט (2.6.49) נדפס מאמר מאת הסופר והמשורר מאיר בוסאק בשם „אברהם נוימן ומרדכי גבירטיק בגיטו קראקא (שבע שנים למותם)".

אנו מעתיקים קטע מהמאמר הזה:

„בחפשו פתרון לסודות הצבעים והרכבם, לסידורם מתוך הרמוניה וקונטראסט, ברדפו אחרי ששון הזוהר המפוז על הזהב, הירק וה־לובן — נדד אברהם נוימן לארכו ולרחבו של עולם. צייר וערך תערוכות תמונותיו בפולין, בגרמניה, בצרפת, באיטליה, בבלגיה, בהולנד, באנגליה, באמריקה ובארץ־ישראל. וכשפרצה מלחמת־העולם השניה — נמצא בקראקא.

„עם שאר „המאושרים", שקבלו רשיון־כניסה לגיטו, לא הוכרח לצאת את העיר והת־ישב בסימטאות רובע־היהודים החדש. גילח את זקנו ורק בשעה שהלך גלוי־ראש — מושפל כבר במקצת, הלבינה בלוריתו המפוארה. רם וכחוש, בחליפתו השחורה, היה תמיד ממהר (האלהים יודע להיכן) ומשוטט בגיטו ועשה רושם של חיה בסוגר.

„רגיל לחיי מותרות ופאר באירופה המער־בית, היה הוא, הצייר — שבעד תמונותיו שיל־מו באמריקה מאות דולרים — גר בחדר צר אפל, מטוחב, בפינת יאנובה וולה, וגווע ברעב — — — (כאן מדובר על גבירטיג).

„אברהם נוימן, גם בשבתו בגיטו, היה כלו שקוע בעולם האמנות. היה מעורה בעם ובאמנות. תמיד היה מקשר את שני המושגים האלה: עם (במובן: רבבות ומליונים) ואמנות. פעם, בשעת תערוכתו, בהצביעו על אחת מתמו־נותיו, אמר: התמונה הזאת קיבלה את הפרס הראשון — פרס העם היהודי. ואחר רגע הו־סיף: נוכחתי, שכל יהודי המבקר בתערוכתי עמד זמן מסויים לפני תמונה זו. וזה פרסי.

„בגיטו היה גווע ברעב. הוכרח להסתפק בכף הרוטב שקבל מהיודנראט, וגופו הענקי החזק והבריא, תבע מזון. היה משתכר מעט מציור תמונות לתושבי הגיטו. הרעב היה מוצץ את דמו ומכרסם את בשרו והוא היה שקוע בעולם האמנות. פעם פגשתיו ברחוב ופניו מוצפים אור ואושר: „היו אצלי פרופיסורים מהאקדמיה לאמנות, ראו את תמונותי החדשות וקבעו פה אחד, שנוימן הולך קדימה בצעדי ענק".

„והוא אז בן 69."

„הכל התפלאו מהיכן יש לו כסף לצבעים ולבד. את תמונותיו תלה בחלון־ראוה של בית־מלאכה לפחחות מעל לכדים וברזים. בהיותו רגיל לסביבה של מעריצי אמנות וחובביה, לא יכול להשלים עם העובדה, ששינויים חלו בחיים, שמלחמת־הקיום לבשה צורה חדשה, צורה גסה: שחזקים מפילים את החלשים ובזויי־עם תפסו קרובות את רסן הממשלה בגיטו והם ראו באמן, אדם מיותר.

„פעם, כשמאנו לתת לו תמיכה באיזה מוסד לעזרה, איים נוימן: עוד תראו מה אעשה לכם, עוד תראו — צווח כלו סוער ורותח.

— „מה? — שאלו פקידי המוסד.

— „אני אעמוד בשער היודנראט ואצווח עד שישמע כל העולם, כי היודנראט הקראקאי עומד מהצד, שעה שגדול־הציירים היהודיים גווע ברעב.

„על אף קשריו לציור העולמי, היה נוימן כלו יהודי. במשך שנים חי וצייר בא״י וזכרו־נותיו מארץ זו, מילאו את חייו בגיטו. ליד ביתו היתה גינה עם עצים מספר. בגינה זו היה מאסף את דיירי הבית ומספר להם:

רואים אתם את העצים האלה, ובכן, שמעו: שם, בארץ, יש ירק אביב, יש ירק עצים כאיזמרגדים. ולו ראיתם את שמי־הארץ... והשמש... שם כאילו לא זוהר־השמש משתפך, אלא השמש גופו...

„לעתים קרובות היה קורא ומפרש באופן אקטואלי פרקים מהתנ״ך, שבו התמיד לקרוא. בבית מגוריו של נוימן גר אדם צעיר אחד, ממשרתיהם של הגאֶסטאפו (נהרג אח״כ בידי הגרמנים), הוא היה מציק תמיד לנוימן. מחלונו שבקומה השניה היה צווח לגינה: שוב מפטפט זקן טיפש זה, מטורף שכמותו... אני אראה לך, יש לי מכרים ביודנראט והם יגרשו אותך מדירתך...

„נוימן, בעל הטמפרמנט, לא נסוג אחור. היה מרים את ידיו המאוגרפות, מתוך קללות וחירופים, ובסוף היה פונה לדיירי הבית:

— „אין אני ירא מפניו. אני מכיר את התנ״ך...

„מובן שהשכנים לא הבינו מה לידיעת התנ״ך ולחוסר פחד מפני גאֶסטאפו. אך נוימן פירש להם:

— „מה הוא יכול לעשות לי? רעיונות הצדק והיושר שבתנ״ך שלנו סוף כל סוף ינצ־חו. ובכך, כל נצחונות השודדים האלה הם כאין וכאפס. הם יכשלו ויפלו, אף אם יהרגו אותי. האידיאות שזרעו בעולם הן נצחיות והן תנצחנה. ומהו משרת־גאֶסטאפו זה לעומת התנ״ך של־נו?!..

„באותו יום, 4 ביוני 1942, כשנפוצה השמועה, שבין מאתיים ההרוגים, בשעת המש־לוח מקראקא, נמצאים גם נוימן וגם גביר־טיג — עלו בלב דברי הראשון: „מה הוא יכול לעשות לי״... והד שירו של השני:

„ריחות אביב בחלל, שקע עולמי וצלל״.

*

בבית הזה היתה חנות המכולת ודירתו של בינם ויסמאָל. היה מחסידי גור החשובים וה־מובהקים. הוא היה יד־ימינו של יעקב משה טיטלבוים, אולם לא היה קפדן כמוהו. בינם ויסמאָל היה נוח לבריות ונעים בהליכותיו ושיחותיו עם כל אדם.

*

באותו הבית היתה חנות־הברזל של חיים מינץ. היה חשוך בנים וגידל את ישעיהו פריד־מן, — שהוריו מתו בילדותו. הוא גידל וחינך אותו כבן וגם שבע נחת ממנו. במרוצת השנים העביר לידי ישעיהו את הנהלת החנות ובסוף ימיו העבירה על שמו.

ישעיהו פרידמן היה עסקן ציוני מובהק ומסור. הוא היה פעיל בכל המוסדות הציוניים והקרנות הציוניות וגם במוסדות תרבות וחי־נוך. בשנות השלשים היה ישעיהו פרידמן חבר במועצת העיריה וחבר בועד הקהלה. זמן־מה היה יו״ר ועד הקהלה. הוא ביקר בארץ־ישראל בשנת 1934, קנה נחלה ביקנעם וחזר לפולין.

* * *

אנו נמצאים שוב ברחוב פירוגובה (פיאָ־ראָצקי), הנמשך עד רחוב פאָרה (פאַרסקה).

הבית הראשון, בית בן שתי קומות, היה שיך לשמשון מרדכי (שנקרא „שמשה מורטכה) ויסרוזה.

עסקו של שמשון מרדכי היה — ביצים, חמאה ועופות. לפני ימי־השוק (שהיו בימים שלישי וששי בשבוע) היה מחלק כספים לאנ־שים מחוסרי־אמצעים והם קנו בשבילו בימי־השוק ביצים, חמאה ועופות. וגם שמשון מרדכ־

ובניו — יעקב יוסף, שפסל (שבתי) ויהודה — עשו כן. אחרי ימי־השוק היה מקבל את הסחורה מידי הקונים בשבילו, מסדר אתם את החשבונות, אורז את הסחורה ומעבירה לוארשה.

יהושע (שיע) ויסרוזה, אחיו הצעיר של שמשון מרדכי, שגר בשוק בביתו של פנחס מלאוה, עסק באותו המסחר, אבל בהיקף קטן יותר. עיקר פרנסתו היה מחנות המכולת שלו, שהיתה בבית בו הוא גר.

שני האחים היו חסידי אלכסנדר ושניהם, לא רק שלא היו חזנים מפורסמים, או בעלי־תפלה ידועים לתהלה, אלא גם לא יכלו להוציא מפיהם צליל ברור אחד. כידוע, נהוג שבעל „יאָרצייט" (יום־הזכרון למות הורים) עובר לפני התיבה. ומעשה־שטן חל כמעט תמיד יום־הזכרון למות הוריהם בשבת. מה עשו שמשון מרדכי ויהושע? — על חלקי־התפילה, שבהם ישנם פרקים, שחסידים שרים אותם (תפלת קבלת שבת עם „לכה דודי" ותפלת שחרית עם „אל אדון") הם ויתרו מראש ואת שאר חלקי־התפלה חילקו ביניהם: שמשון מרדכי עבר לפני התיבה בליל שבת החל מ„ברכו" ובשבת בבוקר במוסף ויהושע לפני התיבה בשבת בבוקר בתפלת שחרית עד „שוכן עד". אולם גם את הניגון המקובל של התפלות האלה, לא יכלו שני האחים לחקות. שמשון מרדכי התפלל בקול שעלה, כאילו, מעלה ויהושע — בקול שירד, כאילו, מטה.

התבדחו החסידים על חשבונם ואמרו: „שמשה מרדכה שואל ושיע משיב"...

*

בחצר של אותו הבית היה גר מאיר ישראל ישעיביץ' (שנקרא: „שמע ישראל"). מאיר ישראל היה „שפיליטר" [1], שהביא סחורה מלודז'.

להבאת סחורה מוארשה היו כמה „שפיליטרים": ישכר ברגזון (מאוחר יותר — בנו, דוד), שמואל יצחק טץ, וולף נאז'מסקי, אליה פיש (יהודי ורשאי שהתישב בשרפץ בתקופת מלחמת־העולם הראשונה) ואחרים. אולם ללודז' לא היה כל „שפיליטר". מאיר ישראל היה הראשון והיחידי בעסק זה. הוא הביא מלודז' — עפ"ר לפי הזמנות, אולם גם לא לפי הזמנות, למכירה — סוג סחורה אחד: גרביים. גרביים מכל המינים, הסוגים והגדלים. גרביים היו מובאים קודם לכן, כמו כל הסחורות, מוארשה. אולם מכיון שמקום עשייתם הוא לודז', כדאי יותר היה לקנותם בלודז'.

במשך הזמן התחיל מאיר ישראל להביא מוצר חדש מאותו סוג הסחורה והוא: „סטופעס" (כעין סוליה של הגרב) לתיקון גרביים. לסחורה הזאת היו הרבה קופצים, כי היה בה, גם משום הקלה לעקרת הבית וגם משום חסכון בהוצאה לגרביים. את מכירת ה„סטופעס" מסר מאיר ישראל לאמו והיא היתה מוכרת אותן לבעלי החנויות ולבעלי הדוכנים בשוק.

אמו של מאיר ישראל ישעיביץ', טונה, אשה פשוטה וישרה היתה, טובה ותמימה.

כששאלנו אותה פעם (היא היתה מביאה „סטופעס" גם לחנות שלנו): ומה בדבר הסחורה שהיא מוכרת בהקפה? ענתה טונה בקול מורם ומרוגז ובתנועת־יד נמרצת: „כ'וייס אַז ז'מאַכן מער אַן, נאָר זאָלן ז'זעך אָנעסן גזינטערהייט" (אני יודעת שהם מרמים אותי, אבל שיהיה להם לבריאות)!.. בטוי „חריף" יותר, פיה של טונה לא היה מסוגל להוציא.

* * *

הבית השני, בית בן קומה אחת, היה ביתו של עורך־הדין אליעזר גרפינקל. אם כי עו"ד, או רופא בעיר קטנה היה בימים ההם יחסן

1. „שפיליטר" — סוחרים קטנים, שידם לא השיגה לנסוע בעצמם להביא סחורה וסוחרים גדולים כשהיו צריכים — בין נסיעה לנסיעה — לכמות קטנה של סחורה, היו מזמינים אותה אצל ה„שפיליטר", שהיה נוסע לורשה פעם בשבוע, תמורת אחוזים מסוימים ממחיר הסחורה. בדרך צחוק היו אומרים במקום „שפיליטר" — „שפיל מיר אָעער" (נגן לי הנה).

בדול, ועו"ד, או רופא יהודי, היה בימים ההם, על פי רוב, מתבולל, מרוחק מיהודים ומיה־דות — לא התנשא עוה"ד גרפינקל ולא הת־רחק מ„עמך". הוא היה יהודי טוב ושלם וערכי־היהדות קרובים היו ללבו. גרפינקל היה ממתפללי בית־המדרש החדש והוא בא לשם בכל שבת (פרט לשבת, שהיה עסוק במשפט). היתה לו ידיעה רחבה בלמודי־קודש ומפעם לפעם היה מתפנה ללימוד דף גמרא.

*

בימים ההם לא היה כמעט יהודי יליד שרפץ בעל השכלה אקדמאית. מוצאו של גרפינ־קל היה מסובאַלק וגם מרפא־השנים ליב הילר לא היה שרפצאי. היו אמנם רופאים יהודיים בשרפץ: היה ד"ר שפירא (היה בשרפץ שנים מעטות לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה), היה ד"ר קדיש הירש (היה בשרפץ בערך במחצית השניה של שנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלשים), היה ד"ר מינץ זיגמונד (היה בשרפץ בערך מראשית שנות השלשים עד גירוש היהודים מהעיר) והיה ד"ר קומורובסקי (היה בשרפץ בערך בשנים 1936—39) והיה גם עורך־דין יהודי בשם ד"ר טוף (בערך בשנתים האחרונות לפני המלחמה). אולם כל אלה לא היו ילידי שרפץ. רק בוארשה היה ד"ר זביקאַלסקי ובניו־יורק — ד"ר אֶטה (אסתר) גרוברד־פאַקס, רופאת־שנים, שניהם ילידי שרפץ.

רק בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם, רכשו כמה מבני־שרפץ היהודיים השכלה גבוהה, קבלו תארים אקדמאיים ועבדו במקומות שו־נים במקצועותיהם. ואלה הם:

ד"ר יואל (יולק) גרפינקל (בנו של העו"ד הנ"ל. כיום בארץ), ד"ר עזריאל שמפן (גר לפני המלחמה בריפין, כיום בארץ), ד"ר ישעיהו קורטה (למד בצרפת ושם מת סמוך לגמרו את חוק למודיו), ד"ר אליעזר קורטה, רופא־שנים (גר לפני המלחמה הראשונה בויז'ב־ניק, ע"י רדום, נספה בתקופת השואה), עו"ד יהושע פודסקוץ' (גר לפני המלחמה בוארשה. גם לפני המלחמה וגם בגיטו היה פעיל בחברת „צענטאס" [חברה מרכזית לטפול ביתומים]. גורש מהגיטו בגרוש הגדול באוגוסט 1942), עו"ד יהושע צפריס (גר לפני המלחמה בוארשה, כיום באפריקה הדרומית), עו"ד יוסל פרשניצקי (גר לפני המלחמה בוארשה, נספה בתקופת השואה בצרפת), ד"ר לכימיה אברהם בלומן (כחולי. גר לפני המלחמה בוארשה, כיום בארץ) ומוסמך למדעי־הרוח יצחק בלכמן (חניך האוני־ברסיטה בירושלים).

*

בחצרו של גרפינקל היתה ה„קוזה" (בית־סוהר לעבריינים בעבירות קלות). זה היה בית־מגורים רגיל שחלונותיו היו מסורגים בסורגי ברזל ובחדר־הכניסה ישב שומר.

* * *

אחרי בית גרפינקל היתה ה„ויאַנז'ניה" (בית־סוהר לעבריינים בעבירות חמורות). היה זה בית נמוך בעל חלונות קטנים מסורגים בסורגי־ברזל, שהיה מוקף חצר גדולה והחצר היתה מוקפת גדר גבוהה ובתוך החצר הסתובב שומר.

כבר הזכרנו שבתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, העבירו הגרמנים את שני בתי־הסוהר, ה„קוזה" וה„ויאַנז'ניה", אל הרחוב 3 במאי (טז'צ'גו מאַיאַ), על הגבעה מאחורי הכנסיה הקתולית.

בחצר הגדולה של ה„ויאַנז'ניה" הקימו הגרמנים צריפים חצי־עגולים מפח גלי וסידרו בהם בית־חולים צבאי. גם הצריפים וגם הפח הגלי היו חידושים בשרפץ.

לפני שנבנה בית־האיטליזים בשוק החדש, נמכר בשר בצריפונים קטנים („בודקעס") שעמדו על המדרכה הרחבה שלפני הגדר של ה„ויאַנז'ניה".

* * *

אחרי ה„ויאַנז'ניה" עמדה כנסיה קתולית, ששמה היה: „עליתה לשמים של אם אלהים". (ראה הלאה, סקירה על רחוב פארה).

אנו חוזרים לרחוב ז׳אבה (ז׳אביה — אחד במאי).

בבית הראשון, בית קטן בן קומה אחת שהיה שיך לבוגושאבסקי (פולני), היתה חנות קטנה של סחורות מנופקטורה, שהיתה שיכת לדודי בינם (שמחה בינם) סנדרוביץ׳. לפני כן מכר סחורות אלו בדירתו אשר ברחוב הפלוצקי, בבית שפרלינג.

מענין לציין, שבשנים ההן שנסיעה לאמריקה היתה נחשבת — ביחוד במשפחה חסידית — למעשה זר ומוזר וקרוב שנמצא באמריקה היה נחשב ל„פסול במשפחה" — נסע דודי בינם (בסוף המאה הקודמת) לאמריקה, שהה שם שנים מעטות וחזר. כנראה, לפי היקף עסקו, שלא צבר שם הון.

* * *

הבית השני, בית ארוך בן קומה אחת, היה ביתו של עזריאל יהודה קוצ׳ולק.

חלק מחסידי־גור, העשירים שבהם, שהיו גם הפרוגרסיביים יותר, נפלגו משאר החסידים ויסדו „שטיבל" מיוחד. ה„שטיבל" החדש, שנקרא: „שטיבל דגור העשיר" (ס׳ראכע גע־רער שטיבל), היה בחצרו של עזריאל יהודה קוצ׳ולק (אחרי מספר שנים התאחדו שני ה„שטיבלעך" והיו ל„שטיבל" אחד). באותו החדר היה אחרי זמן ידוע ה„שטיבל" דאלכ־סנדר. עזריאל יהודה היה יושב ב„שטיבל" כל היום ולומד. לפעמים, כשנזדמן לו בר־פלוגתא כראוי לו, היה משחק ב„שטיבל" בשח. הוא היה ממשחקי־שח הטובים בעיר. לעתים היה משחק עם הקומיסר הרוסי, שהיה משחק טוב גם הוא.

*

חנות־הברזל שבבית הזה היתה שיכת לבריש פוזננסקי.

רבות סבלו יהודי שרפץ מידי הצר הצורר בשני החדשים (8.9—8.11.1939) עד לגרוש. הצוררים הפראים עינו אותם בענויים גופניים ונפשיים והתעללו בהם ובכבודם. אולם לשיא האכזריות והפראיות הגיעו הגרמנים הארורים בעינויים שענו את בריש פוזננסקי. ביחד עם יהודים אחרים היה הוא אסור בבית־הסוהר העירוני. הם עונו שם בעינויים קשים ואכזריים. יום אחד נצטוו לחפור בור בחצר וכשגמרו לחפור, קברו הארורים, במעמד רופא, את בריש פוזננסקי בבור עד לצוארו. ורק כשהרופא הו־דיע שיש סכנה לחייו, הוציאוהו מן הבור. על ה„משחק" הזה חזרו הפראים והאכזריים כמה פעמים.

בתקופה מסוימת, בשנות השלושים, היה בריש פוזננסקי חבר מועצת העיריה מטעם „אגודת ישראל".

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות, היה שיך לליב מינץ.

ליב מינץ היה אדם אטי, בהילוכו ובדי־בורו. חיט היה לפי מקצועו וקצת אפיקורס לפי השקפתו. ובכלל היה מקטני אמונה והביט בביטול על עולם ומלואו.

ליב מינץ היה מתלוצץ על הרופאים ועל ידיעותיהם. וכך היה אומר:

כשאני מרגיש לא טוב, אני הולך לשאל בעצת הרופא. הרופא רושם לי מרשם ואני משלם לו. אמנם אינני מאמין בו ובמרשמיו, אבל הוא אדם וצריך לפרנסה. מהרופא אני הולך לבית־המרקחת. אני מגיש את המרשם, מקבל את התרופה ומשלם. כי גם בעל בית־המרקחת הוא אדם וגם הוא צריך לפרנסה. ובצאתי מבית־המרקחת, אני שופך את התרו־פה וזורק את הבקבוק. כי גם אני הנני אדם וגם אני צריך לחיות...

* * *

הבית השני, בית־חומה קטן בן קומה אחת, היה של פרילינסקי (פולני). בחנות היחידה שבבית הזה, היתה המספרה של החובש, משה זומר. מאחורי המספרה היתה דירה קטנה שהספיקה בקושי למשפחת זומר. והיה זומר אומר: מידת־החסידות שבי גדולה ממידת־

החסידות של כל חסידי העיר. בנוהג שבחסי־דים, שהם מעמידים מיטה אחת ליד קיר אחד והמיטה השניה ליד הקיר השני. ואלו אני, הכנסתי מיטה אחת לחדרי ואת השניה — למחסנו של ברוך מנדל גוטליבובסקי...

זומר היה מותיקי המשכילים בשרפץ, בקי וידען בתנ״ך.

*

בחצר הבית הזה היה גר ליבוש אשר (שנקרא: „חבר אשר״). מוצאו של אשר היה מפלוצק והוא התישב בשרפץ כאשר נשא לאשה את בתו של מלך צינה. שניהם, החותן והחתן, חיטים היו.

אשר היה עסקן בונדאי מובהק והיה גם נואם טוב. הוא היה פעיל בכל המוסדות של ה„בונד״ בעיר. במשך תקופה מסוימת היה חבר ועד הקהלה וגם חבר מועצת העיריה.

ה. רחוב פארה

אנו ממשיכים בסקירתנו על רחוב פארה.

הבית הראשון, בית גדול בן שתי קומות זמרתף של גראבובסקי (פולני), היתה חנות־המנופקטורה של דוד סוכאַצ׳בסקי. העוסקת בחנות, הקונה והמוכרת, היתה אשתו, מרת יטה. ודוד עצמו — בצעירותו עבד בחיטות זלעת זקנה ישב ב„שטיבל״ דגור, התפלל, אמר תהלים ועין במשניות, או בעין יעקב. ליצים קראו לו בשם „רד״ק״, כלומר: ר׳ דוד קראַ־ביאַץ (קראַביאַץ בפולנית — חייט).

*

בחנות שניה באותו הבית היתה המספרה של חיים קולסקי. על עבודתו של קולסקי סיפ־רו: כשנכנסו אליו למספרה הרבה אכרים בבת־אחת — ביום ראשון, או ביום־השוק — הושיב את כולם וסיבן את זקניהם, בהסבירו להם, שאם הזקן מסובן זמן רב, הוא מתרכך ונעשה נוח לגילוח. פעם אחת, בזמן שישבו אצלו הרבה אכרים מסובנים, התחילו פעמוני־האזעקה לצלצל לסימן שדליקה פרצה באחד הכפרים. כל האכרים פרצו מן המספרה החוצה, רצו לעגלותיהם וברחו לכפריהם כשפרצופיהם מסובנים...

קולסקי היה גם „חצי־חובש״. שטחי־הריפוי, שהוא עסק בהם, היו: כוסות־רוח, עלוקות וחוקן.

*

בקומה השניה של אותו הבית גר ה„שפי־ליטאַר״ שמואל יצחק טק. אביו, אברהם, היה בשנות השמונים למאה שעברה שוחט בכפרים בגליל (בסביבת) שרפץ.

* * *

הבית השני, בית קטן בן קומה אחת, היה ביתו של החיט נח׳יה פוקאַץ׳. בחצר גר מנדל טק, שהיה לו „פּוּבוּז״ (מרכבה סגורה) חוג סוסים והיה מוביל נוסעים לפלוצק, בדרכם לוארשה. אחרי שנבנתה בשרפץ הרכבת, החליף מנדל טק את ה„פּוּבוּז״ ב„דרוז׳קה״ (מרכבה פתוחה) והיה מוביל נוסעים לרכבת ומהרכבת.

לצים ספרו שפעם נרדם מנדל טק בליל פסח באמצע עריכת ה„סדר״. בחלומו ראה שהסוס מתעצל בהליכתו וכדי לזרזו התחיל לקרוא „וויו״ ומשך משיכה חזקה במושכות. כך היה בחלום, אולם במציאות הוא משך במפה שעל השולחן והפיל על הרצפה את כל מה שהיה על השולחן...

*

באותו הוצר היה גר אנשל („אנצ׳ל״) מאַש. יהודי קטן, בעל זקן קטן ובטלן גדול היה אנצ׳ל. ב„שטיבל״ דאלכסנדר (הוא היה חסיד אלכסנדר) היה אנצ׳ל כאילו שמש בלתי־רשמי: הכל השתמשו בו ונתנו לו פקודות (לא לתועלת פרטית, חלילה) והוא מילא את רצון כולם. בלי אנצ׳ל לא התקיים לא „קידוש״, לא סעודת מלוה־מלכה, לא משתה ולא שום התכנסות של החסידים. הוא היה הראשון וגם האחרון בכל שמחה ובכל התכנסות חסידית. בכל מסיבה הוא עזר להכין, להביא ולסדר את השולחנות, הספסלים, הבקבוקים, הכוסות וכ־לים מכלים שונים. אם חסרו מים לנטילת ידים,

כוס, כוסית, מחלץ וכדומה, מיד קרא מישהו: אנצ׳ל, הבא מים! הבא כוס! וכו׳. ואנצ׳ל הלך לשכן אחד ולשכן שני והביא. וגם במקרה שהרבו להשתמש בו והדבר הרגיז אותו, לא סירב אנצ׳ל. הוא רטן מתחת לשפמו, מחא על העוול שעושים לו — בחשאי, בדברו אל עצמו, אולם את הפקודה מילא ואת המבוקש הביא.

אנשל היה מלמד. הוא לימד א״ב לילדים. ואשתו, שרה דבורה, היתה „רבנית״ („רעבע־צין״) לא רק בזכות בעלה, כי אם גם בזכות עצמה: היא לימדה א״ב לילדות. כנראה, לא הספיק שכרו של אנצ׳ל להוצאות ביתו ה„גדו־לות״.

* * *

הבית הסמוך, בית בן קומה אחת, היה שייך לוווה (וולף) שלזינגר. לו היתה שייכת גם חנות הצבעים שבאותו הבית, שהיתה החנות היחידה מסוג זה.

אדם בעל לב טוב היה וווה וביד נדיבה ורחבה היה מחלק נדבות ונותן תמיכות לכל דורש.

וווה שלזינגר היה ממתפללי בית־המדרש החדש ומותיקי חובבי־ציון בעיר. הוא היה אומר: „אילו נתן כל יהודי חבילת חמאה („אָ אָסלע פּוטער״) לשבוע, אפשר היה לגאול את ארץ־ישראל״.

קצת הלאה עמד ביתו, בית קטן בן קומה אחת, של יעקב משה טיטלבום. בבית הזה, בתוך דירתו, היה לו, ליעקב משה, בית־מסחר גדול לעורות וצרכי סנדלרות.

יעקב משה היה חסיד דגור ולא חסיד סתם, אלא חסיד מובהק, נלהב, החסיד בה׳ הידיעה. ואפילו הגויים, הסנדלרים שקנו אצלו, קראו לו „חוסיד״. גם בהתנהגותו הוא וגם בדרישותיו מאחרים, היה יעקב משה חסיד נוקשה, קנאי וקפדן, ללא פשרות. אולם בגלל תמימותו וישרו, הן בעניני חסידות והן בעניני מסחר, נהגו בו בדרך־ארץ וחלקו לו כבוד אפילו החפשיים.

בקיץ שנת 1910 פרצה מחלת־טיפוס בשרפץ. בין המתים במחלה היתה גם בתו בת ה־12 של יעקב משה טיטלבום. בקיץ שנת 1916, ביום בו היתה הבת — אלו היתה בחיים — מגיעה לגיל 18, ערכו יעקב משה ואשתו, מרת רבקה טולצה, „חתונה״ עשירה ומפוארת לבתם. הם כתבו ספר־תורה ע״ש הבת וביום ה„חתונה״ סידרו את טקס „סיום הספר״ ואת הולכת הספר לבית־הכנסת בחגיגיות רבה. ל„חתונה״ הוזמנו כל יהודי העיר וגם רבים מערי הסביבה: קרובי משפחה, אנשים מכוב־דים ואנשים שעמדו בקשרי ידידות, או בקשרי מסחר עם יעקב משה. כן הוזמנו — וגם באו — אנשי השלטון הגרמני בעיר (זה היה בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה). ה„מחותן״ יעקב משה נשא את ספר־התורה תחת החופה, שר ורקד כל הזמן. בלוית קהל גדול של חסידים ויהודים סתם ובלוית ה„כלי־זמרים״ התקדמה התהלוכה מבית ה„מחותנים״ עד לבית־הכנסת תוך נגינה, שירה וזמרה ורי־קודים. אחרי טקס הכנסת ספר־התורה להיכל, נערכה סעודת ה„חתונה״. מקודם סעודת עניים מלווה נדבה יפה לכל עני, כנהוג בחתונות עשירות ואחר כך סעודה למוזמנים ו„לכל דכ־פין״ — לכל העיר. הסעודה היתה כסעודת שלמה בשעתו — מכל טוב, ביד רחבה ונדיבה. והיא נמשכה עד שעה מאוחרת בלילה.

* * *

רוב רחבו של רחוב פארה (פארסקה) נגמר מול הרחבה שלפני הכנסיה הקתולית, רק בצד ימין נשאר המשך צר של הרחוב. מצד שמאל התחיל כאן הרחוב פירוגובה (פיאָ־ראצקי) שנמשך עד השוק החדש.

* * *

הכנסיה שעמדה כאן, היא הכנסיה הותיקה, הגדולה והחשובה שבין 3 הכנסיות הקתוליות שבעיר. הכנסיה הזאת היתה כנסיה אחוזית ונקראה ע״ש הקדושים ויטה, מודאָסטה וקראָס־צאָנצי. לפי המסורת הוקמה הכנסיה הזאת במאה

האחת־עשרה במקום מקדש אלילי שהיה כאן. בשנת 1569 נעשו תקונים בכנסיה ואז הוקם, כנראה, המגדל. בשנים 1630 ו־1648 פרצו בה שרפות. התקונים שנעשו אחרי השרפות ותקונים שנעשו בשנים מאוחרות, הרסו לא רק את קוי־הבניה הראשונים, אלא גם את התוספות המאוחרות.

סביב הכנסיה היתה גדר־לבנים וסביב הגדר, מבפנים, גדלו עצי ערמונים גבוהים ועבים. אגדה שהיתה נפוצה בעיר אמרה, שהכנסיה והגדר שוקעות בכל יום בגובה של גרגר אפונה אחד. כמובן, שלא פקפקנו, חס וחלילה, באמתות האגדה, אולם רצינו בכל זאת — אנחנו הילדים — להוכח ולראות במו עינינו את הנס והפלא הזה. כן רצינו לראות במו עינינו את מפלתם של הגויים ושקיעתה של ה„טומאה" שלהם. אמנם בשקיעת הכנסיה אי־אפשר היה להוכח, כי לא ניתן לנו לגשת אליה. גם מפאת גובהה, אי־ אפשר היה לבחון בשקיעה הקטנה של גובה גרגיר אפונה 1 ליום. אבל בשקיעת הגדר השתדלו להיוכח: מדדנו אותה לפי הגובה שלנו ועשינו סימנים שונים. אולם לצערנו לא עלה בידינו לברר את הדבר לאשורו ולא באנו על ספוקנו לראות במו עינינו ולמשש במו ידינו את הנס הגדול וליהנות משקיעתה של ה„טומאה".

לגדר הכנסיה באו ילדים יהודיים גם בגלל ענין אחר: בגלל הערמונים. בסתיו, בזמן נשירת הערמונים, היו הילדים באים והיו מלקטים ערמונים מלוא הכיסים. בבית היו מפצחים באבן את הקליפה הירוקה (בעבודה זו היו משחירים את הידים עד שקשה היה לנקותן) ובגלעינים היו משתמשים למשחקים שונים: במקום אגוזים, או אבנים. אחרים היו עושים במסמר חור בתוך הערמונים) השחילו בחורים חבל דק ועשו מושכות למשחק של עגלון וסוס בשביל אח קטן, או עשו חרוזים בשביל אחות קטנה.

* * *

כאמור, היה המשך צר לרחוב פארה בין גדר הכנסיה ובין הבתים שמימין לרחוב. מעבר לכנסיה היה רחוב בשם „שקולנה" (רחוב בית־הספר), ע"ש בית־הספר הממלכתי היחידי בעיר שהיה ברחוב הזה, כאמור לעיל, שונה שם הרחוב, באמצע שנות השלושים, ל„שפיטלנה", ע"ש בית־החולים שהיה ברחוב הזה. הרחוב נמשך מרחוב פארה שמאלה עד להתחלת רח' 3 במאי („טז'צ'גו מאיאַ"). מחוץ לשעות הלימודים בבית־הספר ושעות התפילה בכנסיה, היה שקט מוחלט ברחוב הזה, כי מעטים מאד הבתים שעמדו בו. שטח גדול מצד שמאל של הרחוב תפסה גדר־הכנסיה; שטח נרחב מצד ימין תפסו בנין בית־הספר והגן שבצדו. ואת השטח הנשאר משני הצדדים תפסו גינות גדולות, שבתוכן עמדו כמה בתים קטנים. כפי שהוזכר לעיל, רק יהודי אחד גר ברחוב הזה, והוא: בנימין שרפהרץ.

*

בספר „נח פרילוצקי'ס זאַמעלביכער פאַר יידישען פאָלקלאָר, פילאָלאָגיע און קולטור־געשיכטע" (מאסף לפולקלור, פילולוגיה ותולדות התרבות של יהודים), כרך I ע' 72, מובאת האמרה דלהלן: „שעפסער רבי'צין גייט מיט די סאָלדאַטן, די קופּקע אונטערן אָרעם, אין דער שקאָלע־גאַס" (הרבנית משרפץ מתהלכת עם החילים, השביס תחת בית שחיה, ברחוב בית־הספר). מקור האמרה הזאת לא ידוע לי.

* * *

מעבר לכנסיה נמשך הרחוב פארה עוד שטח קטן בירידה עד הגשר הנטוי על הנהר שרפיאַניצה. הגשר הזה היה הנמוך והחלש ביותר בין הגשרים בשרפץ, כי הוא שימש רק לתנועה מעטה וקלה. כאן לא היה מוצא מן העיר ומעבר לגשר לא היה כביש, אלא דרך־עפר צרה, שנמשכה בין שדות נרחבים של שחת וירקות. ורק עגלות מעטות עמוסות ירקות, או שחת עברו על פני הגשר הזה.

* * *

מעבר לגשר השתרע נוף יפה ונהדר, שדות ירוקים המפיצים ריחות בשומים והאויר —

טוב ומרענן. גם חורשה קטנה היתה כאן על שפת הנהר. בקיץ היה הנוער מטייל כאן בערבים ובשבתות. גם מבוגרים, חולים וחלשים, באו הנה לבלות כמה שעות ביום בצל החורשה ולשאוף אויר צח. הם היו מביאים אתם אוכל ואכלו במקום הנעים הזה ובאויר הטוב הזה שעורר את תאבונם הנחלש.

הייתי כבן 5־6 שנים, כשהרופא קבע שהנני זקוק להבראה. ומה פירוש הבראה? — הוה אומר: לשבת בחורשה („זיצן אין וועלדיע", כמו שהיו אומרים) ולשאוף אויר צח. וזכורני שבמשך כמה שבתות השכים אבי לקום, לקח צידה לדרך בשבילי והלך אתי לטייל בחורשה. אחרי שישבתי, אכלתי, שיחקתי וטיילתי שם, הלכנו הביתה ורק אז הלך אבא ל„שטיבל" להתפלל (בגלל חולשתי נשארתי אני בבית).

ליב, בנו של דודי משה סנדרוביץ׳, היה נמנה כבר אז על הבחורים, שיצאו לתרבות רעה. הוא היה כבר בעל־מלאכה (עבד בתפרות אצל עקיבא אפנבאך), ביקר בספריה, התחבר ל„סטרייקערס" (שובתים, מהפכנים) ובמקום ללכת להתפלל מנחה ומעריב, היה הולך לפנות ערב לטייל. הוא היה מטייל עפ"ר עם אברהם׳יה הורוביץ, שכנו וחברו. ובאותם הערבים שטיילו בחורשה ובסביבתה, לקחו גם אותי לטיול. וכך יצאתי ידי חובת הבראה, כמצוות הרופא...

* * *

הדרך שמעבר לגשר נמשכה עד לרגלי הגבעה. שם עמד ביתן קטן ועגול (בנוי בצורה של שמונה קצוות). בקירות הביתן, סביב, סביב, היו חלונות צרים ובהם שמשות צבעוניות. ליד הביתן היתה באר קטנה ונמוכה, שנקראה בפי יהודים: „באר־השמד" („ס׳שמד ברינעיע"). אמרו, שמי הבאר הזאת קדושים הם לנוצרים. ובהם משתמשים להזות על התינוקות בשעת הכנסתם לדת הנוצרית.

הדרך נפסקה לרגלי הגבעה. מכאן נמשך שביל במעלה הגבעה ונפגש למעלה בדרך, שהזכרתיה למעלה, שנמשכה מצד אחד, צד ימין, עד ל„ולוקי" (ווליקעס) ומצד שני, צד שמאל, עד ל„דרך לריפין".

* * *

אנו חוזרים לרחוב פארה. בשנת 1916, בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, פרצה בשרפץ (כמו בהרבה ערים אחרות) מחלת טיפוס, שהפילה חללים רבים. השלטונות הגרמניים פתחו בית־חולים ברחוב הזה, מול הכנסיה, בבית קולאַשינסקי (פולני), ורופאים צבאיים טיפלו בחולים (היה גם סניף לביה"ח ברחוב שקולנה, מאחורי הכנסיה, בבנין של ביה"ס). אחרי שנים הועבר בית־החולים לרחוב פיאַסטובסקה.

* * *

קצת הלאה עמד ביתו, בית קטן בן קומה אחת, של אליה בער צ׳רנוצ׳פקה. אסונות משפחתיים נוראים פקדו את אליה בער: במשך שנים ספורות מתו שלושת ילדיו. אחרי האסונות שקרוהו, התחיל אליה בער לעסוק בצרכי צבור, בשדה העזרה לעני ולסובל. ביחוד התבלטה פעילותו לטובת קופת „גמילות־חסדים". אליה בער צ׳רנוצ׳פקה היה אחד המיסדים של קופת „גמילות חסדים", הקופה שנתנה הלוואות בלי רבית לשכבות העממיות: סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה קטנים. והוא לא חסך מאונו והונו למען החזקתה וחיזוקה של הקופה וגם מסר חדר בדירתו, חנם אין כסף, למשרד בשביל הקופה.

* * *

הלאה מכאן עמד ביתו, בית בן קומה אחת, של משה לאַרר.

באותו הבית גר משה גוטשטט. הוא היה עסקן מובהק של „פועלי־ציון"־שמאל. והיה גם חבר מועצת העיריה מטעם מפלגתו.

בשנת 1925 ערכה המשטרה חיפוש בביתו של משה גוטשטט ו„מצאה" במזרון שבמיטתו כרוזים בלתי־לגליים. גוטשטט נאסר וישב במאסר בפלוצק 9 חדשים. במשפט העיד שומר־הבית, שנכח בעת החיפוש והוא אמר, כי ראה שהשוטרים ניערו את המזרון והכרוזים נשרו

ממנו. לשאלת השופט: באיזו צורה היו הכרוזים בזמן שנשרו מן המזרון? ענה שומר־הבית: שהיו מקופלים (כמו מגילה) ולא מקומטים. על סמך עדות זו (המראה שהכרוזים הוכנסו למזרון בו במקום), שיחרר השופט את משה גוטשטט.

אחרי חיפוש דומה, נאסר באותו היום חברו של גוטשטט למפלגה — אבא ליכט. הוא ישב במאסר בפלוצק 6 חדשים.

לימים עבר משה גוטשטט מ„פועלי־ציון״־שמאל ל„פועלי־ציון״־ימין.

* * *

הלאה קצת עמד ביתו, בית בן קומה אחת, של ברוך מנדל גוטליבובסקי. בשנות השלושים היה גוטליבובסקי חבר ועד הקהלה מטעם הציונים.

*

באותו הבית גר נחום פראַנקל. שם משפחתו האמיתי של נחום, היה סוכאַצ׳אָבסקי. אולם ע״י שינוי שמו לפרנקל, הוא „נעשה״ לבן־יחיד ולפי החוק הרוסי היה בן־יחיד פטור משרות בצבא...

* * *

הבית שליד השוק, בית־חומה קטן בן קומה אחת, היה שייך לחיים מלך צינה.

באותו הבית היתה חנותו, חנות למכירת לבגים מוכנים, אפודות ולבני טריקו, של שמואל טץ (שנקרא: שמואל׳טיה בייעס, ע״ש אמו בייה. אחרי שאַחיו, נתן וּוולף טץ, העבירו את חנותם מבית בלום לביתם החדש, העביר שמואל טץ את חנותו לבית בלום). שמואל טץ היה שייך לחוג המשכילים בשרפץ. בשנות השלושים היה שמואל טץ חבר מועצת העיריה מטעם הציונים. כמו כן תפס שמואל טץ כמה עמדות צבוריות חשובות אחרות: הוא היה יו״ר „אגודת הסוחרים״ וגם יו״ר הבנק של הסוחרים „בנק אודזיאַלובי״ (בנק המניות).

*

בחצר הבית הזה גר ר׳ אליעזר ואַסולק, בעל חנות טקסטיל בבנין של בית־המרקחת (בצד הרחוב היהודי) שאשתו עסקה בה.

ר׳ אליעזר ואַסולק היה למדן גדול בתלמוד ובמפרשיו וידען גדול בתנ״ך ובמבאריו. הוא היה ראש וראשון למשכילים ולחבורת המתנגדים־המשכילים, שנתפלגה פעם מהקהלה ושנקראה „קולהקוט״ (ראה פרק „לדברי ימי שעפס״). הוא היה גם מראשוני חובבי־ציון בעיר.

ר׳ אליעזר ואַסולק השאיר הרבה כתבי־יד בעניני הלכה ואגדה, מחקרים בתנ״ך ובעניני היהדות וגם שירים. בהתאם לצואתו, נשלחו הכתבים לבניו באמריקה על מנת להוציאם לאור.

* * *

גמרנו את טיולנו וסקירתנו ברחוב פארה (פארסקה).

ז. הרחוב היהודי וה„ולוּקי״ (ווליקעס)

אנו ממשיכים בטיולנו ובסקירתנו ברחוב היהודי ועל ה„ולוּקי״ (ווליקעס).

השם „הרחוב היהודי״, היה מקובל בפי העם, גם בפי יהודים וגם בפי פולנים. אולם השם הרשמי של הרחוב היה „הרחוב הווארשאי״.

באמצע שנות השלושים, כשמועצת־העיריה קראה שמות חדשים לחובות, נקרא הרחוב הזה בשם „דאַשינסקי״, ע״ש מנהיג ה„פ.פ.ס.״ (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית) בשם זה.

* * *

הבית הראשון ברחוב היהודי, בית קטן בן קומה אחת, היה ביתו של קלמן לידזוברסקי. בחזית־הבית היתה חנות אחת, שהיתה שייכת לבעל־הבית, כאן היה בית־מסחר סיטונאי לצרכי מכולת. עד למלחמת־העולם הראשונה — בעת שצרכי מכולת היו בפיקוח השלטון הגרמני הכובש — היו בשרפץ שני בתי־מסחר סיטוניים לצרכי מכולת ואחד מהם היה זה של קלמן לידזוברסקי.

הכניסה מהשוק לרחוב היהודי היתה צרה, כעין צואר־הבקבוק. אחרי ביתו של לידזוברסקי, נסוגה שורת־הבתים אחורה והרחוב התרחב. בתחילת שנות השלושים — לעת זקנתו של

קלמן, כשבנו, משה, עסק בחנות — נהרס בית־העץ הקטן ובמקומו נבנה בית־חומה בן שתי קומות. הבית החדש נבנה לפי קו הבתים האח־רים שברחוב.

*

בתקופה מסוימת היה משה לידזברסקי חבר בועד־הקהלה. הוא נבחר מטעם רשימה בלתי מפלגתית.

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות היה שייך לקלמן קלמנוביץ׳ (שנקרא „קלמן שניידער" — קלמן החיט). הכניסה לחצר היתה כאן באמצע הבית ולא בצד — כרגיל — ומעל לכניסה היו חדרים.

בבית הזה היה גר המורה אטלאַס. אטלס היה אחד המשכילים בעיר, ידען בתנ"ך ויודע שפות. הוא היה שייך גם לחבורה של חובבי־ציון ואחד הציונים הראשונים בעיר.

אטלס פתח בדירתו — בחדר מיוחד מרוהט כהלכה — בית־ספר לבנות ללימוד שפות וחש־בון. אחרי שעות ביה"ס, נתן שעורים גם לבנים.

האסיפות הציוניות הראשונות בשרפץ הת־קיימו בבית־ספרו של אטלס.

* * *

הבית השני, בית קטן בן קומה אחת, היה ביתו של אליקים ריז׳. אליקים היה מחשובי חסידי גור, יהודי שקט וצנוע, מלובש יפה ונקי. הוא היה מוכר בביתו שאריות של סחורות מנו־פקטורה. לעת זקנתו מכר אליקים את ביתו לשכנו, ברוך אטלס. מאז עסקו שניהם, אליקים ואשתו, בצרכי דת: הוא מכר פתקאות לשחיטת עופות והיא היתה ה„טיקערן" (מטבילה) ב„מקוה" (חוכר ה„מקוה" היה אז ליב שויצר) ובזכות זו קיבלו רשות לגור בדירה שעל בנין ה„מקוה".

אשתו של אליקים, יטה׳יה (שנקראה יטה׳יה יאיר׳ס" — בתו של יאיר), היתה מומחית גדולה ללחישה נגד „עין רעה". מכל קצות העיר באו אליה לבקש רפואה לילדים ולמבוגרים, לנשים ולגברים, שנפגעו על ידי „עינא בישא" ר"ל. והיא, אשה עדינה וחסידה, לא חסכה טובה משום איש, עזרה ככל אשר יכלה, לחשה והסירה את ה„עין הרעה" מהנפגע.

לשם הסרת ה„עין הרעה", היה צורך להביא לה, ליטה׳יה, את ה„קו׳יז׳יבקה" (מטפחת משו־לשת בעלת קצוות ארוכות, בה עטפו האמהות את צואר־הילד וקשרו אותה על הגב) של הילד החולה, או את הכתונת של המבוגר החולה. יטה׳יה לקחה את ה„קו׳יז׳יבקה", או את הכתונת, נכנסה לחדר השני, לחשה מה שלחשה וכשהח־זירה את החפץ למי שהביא אותו, הזהירה את המביא שילך ישר הביתה, שלא ידבר בדרך עם שום אדם ובבואו הביתה ישים את החפץ על החולה [1]...

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות, היה ביתו של משה גראינביץ׳, בעל חנות טקסטיל באותו הבית.

בנו, אברהם חיים, היה מן הבחורים המ־צוינים בעיר, למדן מובהק. הבית הזה עמד ליד הגשר.

* * *

הגשר, שהיה נטוי כאן על השרפיאַניצה, היה הגשר המרכזי והעיקרי שבין הגשרים בעיר. והוא היה גם השימושי ביותר, כי כאן עבר הנהר בלב העיר וחצה אותה לשני חלקים מיו־שבים בצפיפות. התנועה על הגשר הזה, גם של הולכי רגל וגם של עגלות, היתה תמיד רבה. לכן היה הגשר הזה החזק ביותר. מחשש לשט־פונות, היה הגשר בנוי על עמודם גבוהים. ממילא היה הרחוב מורם משני צדי הגשר והמדרכות הסמוכות אליו בארבע פינותיו היו נמוכות מהרחוב.

* * *

מעבר לגשר עמד ביתן קטן, שבו היתה

---

1. השוה מלכים ב׳, ד׳, כ"ט: „ויאמר לגיחזי חגר מתניך וקח משענתי בידך ולך, כי תמצא איש לא תברכנו וכי יברכך איש לא תעננו ושמת משענתי על פני הנער".

חנות לסחורות טקסטיל. זו היתה חנותו של ר' דוד קלינמן (שנקרא „דוד חאבר"). ר' דוד היה מורה־הוראה בעיר והטיפול בחנות היתה בידי משפחתו.

*

בבית הקטן שבחצר גר בר'יה אוברפלד. בר'יה היה בעל־עגלה. פעמיים בשבוע היה מוביל תבואה לפלוצק — ביום א' הוביל את התבואה שהסוחרים קנו ביום ו', וביום ד' — את התבואה שקנו ביום ג' (כידוע, יום ששי ויום שלישי ימי שוק היו). הוא היה אדם ישר ונאמן והסוחרים רחשו אליו אמון רב. הוא היה מעביר סכומי־כסף גדולים מפלוצק לשרפץ (תמורת התבואה) וגם משרפץ לפלוצק (לסוחרים, או לבנקים) והוא מילא תמיד את תפקידו בסדר למופת.

בר'יה היה אוהב ללגום קצת מן הטיפה המרה ולישון במשך הנסיעה ועוזרו היה נוהג בסוסים. וכששאלו אותו: ר' בר, איך אתה מרשה לעצמך לשתות ולישון במשך הנסיעה, בזמן שבכיסך נמצאים סכומי־כסף גדולים של אחרים? הוא ענה:

כשאתה בא הביתה, מגישה לך אשתך קערה מלאה תפוחי־אדמה חמים, מהבילים וטעימים ואתה ממלא בהם את כרסך ונהנה. גם אני מתאוה למאכל כזה, אבל אי אפשר להשיג דבר כזה בעגלה. מה אני עושה? — ידוע שמתפוחי אדמה עושים יי"ש. ובכן לוקח אני כמות של יי"ש, שנעשה מתפוחי אדמה מלוא הקערה וכשאני שותה את היי"ש, אני נהנה כמו שאתה נהנה מאכילת תפוחי־האדמה...

* * *

אחרי הבתים הקטנים של דוד קלינמן, עמד הבית בן שתי הקומות של מרדכי דוד טרקלטוב. טרקלקטוב היה תקיף בדעתו. ובשנת המהפכה, שנת 1905, לא היה נזהר בלשונו ודיבר ברחוב נגד הנוער היהודי המהפכני, נגד שאיפותיו הסוציאליסטיות ונגד דרכיו ומעשיו שהם בניגוד למוסר היהודי והאנושי כאחד. על זה דן אותו בית־הדין המהפכני לשלוש מלקות. כאשר קוים פסק־הדין ובחור שנועד לכך הרביץ בו באמצע הרחוב את המלקות, צעק טרקלטוב: „ניקולאי היה קיסר וניקולאי יהיה קיסר!".

*

באותו הבית גר יוסל שוחט (איזנשטט), שנתמנה לשו״ב בשרפץ אחרי פטירתו של יענקל שוחט (ריצ'יק). הוא בא לעירנו מצ'אָרוינסק בשנת 1917 בערך.

יוסל שוחט היה מומחה במקצועו ומהיר במלאכתו. הוא היה בעל־תפילה טוב ו„בעל מנגן" מצוין. היה לו קול אדיר וחזק, שהרעיד את אַמות־הספים של בית־התפילה בו התפלל. בתוקף תפקידו, התפלל יוסל בימים הנוראים בבית־הכנסת ובבתי המדרש (הוא היה חסיד־גור) ואוהבי־נגינה מהחסידים הלכו במיוחד למקום בו התפלל, כדי לשמוע קטעים מסוימים מתפילתו.

המנצח על המקהלה בבית־הכנסת המרכזי שברחוב טלומצקה בוארשה, דוד איזנשטט, היה אחיו של יוסל שוחט.

*

בשנות השלושים קנה מתתיהו פראשניצקי את בית טרקלטוב, הרס אותו ובנה במקומו בית־חומה.

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות אף הוא, היה ביתו של זליג בכרך. שני הבתים האלה, של טרקלטוב ושל בכרך, עמדו צמודים זה לזה ומצד החזית, מצד הרחוב היהודי, לא היו להם חצרות (החצרות היו מאחורי הבתים והן היו פתוחות לרחוב שע"י ה„מקוה"). חדרי־המדרגות הצרים והאפלולים של שני הבתים, הופקעו, כאילו, מרשות היחיד והפכו לרשות הרבים. הם שמשו מעבר בשביל הגרים מעבר לגשר — לרחובות הקטנים שבסביבת ה„מקוה" ול„מקוה" עצמה וגם בשביל הילדים שלמדו בשני ה„חד־רים" שהיו שם: של הרש'יה זלוצ'ובר ושל חיים יוסף קריסטל.

לפני מלחמת העולם הראשונה היה זליג בכרך חבר בועד הקהילה.

צמוד לבית בכרך, עמד ביתו, בית־חומה בן קומה אחת וחצי מרתף, של נחום טץ. חנותו, שהיתה בחצי מרתף, היתה החנות היחידה בעיר, ששימשה רק למכירת משקאות.

נחום טץ היה בן־תורה, בעל מעשים טובים ובעל מידות תרומיות: ענותן, נדבן ועסקן צבורי מסור ומובהק. הוא היה מחשובי חסידי גור. במשך הרבה שנים היה נחום טץ חבר ועד הקהלה מטעם „אגודת ישראל" ויו"ר שלו.

כגודל אדיקותו הדתית של נחום טץ, כך היתה גדולה אפיקורסותה של אחותו איקע (רבקה) טץ. רבקה טץ היתה אחת הדמויות המרכזיות בתנועה הסוציאליסטית בשרפץ. היא היתה ממיסדי ה„בונד" בעיר ואחת ממדריכיו הרוחניים בשנים הראשונות לקיומו. רוב זמנה היא בילתה בוארשה, שם למדה ועבדה בהוראה. ורק לחגים היתה באה לשרפץ ואז היתה עושה כמיטב יכלתה להגדלת ה„בונד" ולהאדרתו.

במשך זמן מסוים לפני מלחמת־העולם הראשונה, היתה איקע טץ המנהלת של הפאַנ־סיה היהודית (פרוגימנזיום לבנות) בשרפץ. בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הרא־שונה ובשנים הראשונות שאחרי המלחמה, היתה איקע פעילה בשדה החינוך בבתי־הספר של ה„בונד" בוארשה. ולפני עזבה את פולין, היתה מורה בפאַנסיה הנ"ל.

בשנת 1924 עזבה רבקה טץ את פולין ונסעה לאנגליה. אחרי שהיה קצרה בלונדון, היא עברה לצרפת והשתקעה בפריס. גם בפריס — במקום שהיתה ידועה בשם איקע ריכטר (היא נישאה בלונדון לריכטר) — היא היתה מסורה ל„בונד". ובמיוחד התמסרה לחברה „קולוני סקולאַר" (מושבות לילדי בתי"ס), חברה שדאגה לילד היהודי: שלחה ילדים יהו־דיים למושבות־קיץ, נתנה להם עזרה רפואית ויצרה סביבם אוירה יהודית תרבותית (החברה פעלה בחסות ה„בונד"). בתקופת מלחמת־העולם השניה, אחרי כיבוש צרפת ע"י הגרמנים, יצרה חברת „קולוני סקולאַר" בשיתוף עם אירגונים יהודיים אחרים, תנועה בלתי־ליגלית לעזרת יהודים, שפעלה בחסותה של החברה הנ"ל. התנועה הבלתי־ליגלית דאגה להזנת ילדים, למטבחים ציבוריים, היא הגישה עזרה גם ליהו־דים מבוגרים וגם ליהודים עצורים והיא גם החביאה ילדים במנזרים ואצל משפחות נוצ־ריות. התנועה היתה ידועה בשם „רי אמאֶלו" (רחוב אמאֶלו), ע"ש הרחוב שבו היה משרד החברה „קולוני סקולאַר".

איקע ריכטר (רבקה טץ) היתה אחת הפעי־לות העיקריות בתנועה הבלתי ליגלית הזאת, אחת מאלה שסיכנו את חייהם הם, בהגישם עזרה ליהודים אחרים, עד שנתפסו ע"י הצוררים, פראי־האדם הגרמנים ומתו מות קדושים. איקע נאסרה ביום 29 למאי 1941 ומתה בבית־הסוהר בעיר רומאַנביל ביום 5 לאוקטובר 1942. לזכרה הקים ה„בונד" בעיר קורבאֶל (60 ק"מ מפריס) מקום־נופש לילדי פועלים בשם „בית איקע".

בארכיון של „ייווא" בארה"ב, נמצאים הרבה מכתבים, שנכתבו ע"י איקע ריכטר (רבקה טץ) בתקופת הכיבוש הגרמני בעניני עזרה לאנשים שונים.

בספר „יידישער אומקום און ווידערשטאנד אין פראַנקרייך" מאת פ. מינץ, נזכרת איקע ריכטר בטעות בשם „אסתר".

* * *

הצד הזה של הרחוב היהודי לא נמשך בקו ישר. אחרי ביתו של נחום טץ, פנתה שורת הבתים שמאלה והפניה נמשכה עד ה„קאמניצה" (בית החומה). מה„קאַמניצה" פנה קו־הבתים ימינה ונמשך כך עד בית ניאַפומושצ'יק, ומשם נמשכו שני צדי הרחוב באופן מקביל זה לזה עד ה„ולוקי" (ווליקעס).

על ידי הפניה שמאלה של הצד השמאלי של הרחוב, נוצרה ככר רחבה באמצע הרחוב. חלק מהככר היה תפוס ע"י בית והחלק השני, הגדול יותר, שהיה בלתי סלול, שימש כעין שוק קטן, בלתי רשמי, שבו חנו בימי־השוק עגלות־אכרים, והאכרים גם מכרו שם את תו־צרתם.

הבית שעמד בככר, בית ועליה על גבו, היה ביתו של מאיר עובד באָלט. אמרו שמאיר עובד יודע על ירידת גשם, שלושה ימים לפני רדתו (היה, כנראה, חולה בשגרון). אנחנו, הילדים, קנאנו בו מאד על ידיעתו זו.

האמרה הבאה היתה שגורה בפי יהודי הרחוב היהודי: „בת ישראל צריכה לדעת לכתוב מכתב ביידיש, הכתובת — מאיר עובד" (מאיר עובד היה כותב כתבות לחו"ל בשביל כל הרחוב היהודי)...

לימים נהרס ביתו של מאיר עובד.

*

בעליה של אותו בית גר אברהם שוחט (בורגאנד). גבה־קומה ובעל זקן־שיבה, היורד על פי מדותיו היה אברהם שוחט. הוא היה בעל־תפילה מצוין. המלים יצאו מפיו ברורות מפו־רשות; תפילתו היתה ערבה לאוזן וקרובה ללב. והפסוק בתפלת „הנני העני ממעש": „וקבל תפלתי כתפלת זקן ורגיל ופרקו נאה וזקנו מגודל וקולו נעים ומעורב בדעת עם הבריות" — כאילו עליו נאמר. אברהם שוחט היה חסיד־אלכסנדר, אולם בתוקף תפקידו, התפלל בימים הנוראים בבית־הכנסת ובשני בתי־המדרש, תפלה, תפלה ומקומה המיוחד ורבים נהנו מתפ־לתו. ב„שטיבל" דאלכסנדר היה אומר את ה„סליחות הראשונות".

אברהם שוחט היה שוחט־עופות. שחיטת „גסות" נאסרה עליו בגלל „חטאת נעורים". במקום אחר בספר הזה מסופר על ה„קולהקוט" (קהלה קטנה, או קהל קטן) בשרפץ, ז. א., חבורת מתנגדים־משכילים שהיו בריב עם הקהלה והרב והם מינו רב ושוחט מיוחדים לעדתם. אברהם שוחט היה השוחט של ה„קולהקוט" ואחרי חיסול ה„קולהקוט" (בחצי הראשון של שנות השמונים למאה שעברה), היה שוחט בכפר סקוילנה (18 ק"מ משרפץ בדרך לריפין). כשאחרי זמן־מה היה צורך בשוחט בשרפץ ואברהם שוחט הציג את מועמדותו, התנגדו לכך חסידי־גור בחריפות. התנגדותם נבעה בשלושה טעמים: משום שהיה שוחט של ה„קולהקוט", משום שהיה שוחט בכפר וגם משום שהוא חסיד־אלכסנדר. אולם גם ה„צד" של אברהם שוחט (חסידי אלכסנדר וחלק של המתנגדים, ביחוד ה„קולהקוט" לשעבר) עמד בתוקף על דעתו. הענין הובא בפני בוררות של רבנים מערי הסביבה והיא הוציאה פסק־דין של פשרה: אברהם שוחט מתקבל בתור שוחט, אולם רק לשחיטת עופות. והוא נשאר שוחט־עופות לכל ימיו.

*

לעת זקנתו, כשאברהם שוחט כבר קיבל קצבה (פנסיה) מהקהלה, מילא את מקומו חתנו שמעון פאַטריקוס מדרובין (דרובנין). הוא, אמנם, לא היה שוחט רשמי, מטעם הקהלה, כי הרב התנגד לכך בתוקף. אולם הקהל לא השגיח בהתנגדותו של הרב, משום שהיה ידוע, שהרב הוא „צד" בענין, כי הוא רוצה שהמשרה תימסר לחתנו, ליב׳ל פלישר (מפשיטיק. הרב רצה שחתנו יתמנה למורה־הוראה בעיר ואם לא, שיתמנה לשוחט). וכל חוגי הצבור אכלו משחי־טתו של שמעון פאַטריקוס, שהיה אברך בן־תורה ועסקן צבורי מקובל על הקהל.

בתקופת־השואה היה שמעון פאַטריקוס שוחט בגיטו בשרפץ (השחיטה התקיימה באופן בלתי־ליגלי). גם היה נוסע מפעם לפעם (באמת־לאות שונות) לעיר־מולדתו, דרובין, ושחט גם שם.

* * *

אחרי ביתו של נחום טץ, עמד בית בן קומה אחת ומרתף, שהיה שייך לשלושה שות־פים: איצק (אברהם יצחק) אוסטשבר, שלמה רייכגוט שנקרא „שלמה חיה׳יעס", (ע"ש אמו חיה) וברוך קאננבראַנד. נשיהם של אלה, אחיות היו והן נחלו את הבית מהוריהן. שלושת השו־תפים גרו בבית הזה וגם ניהלו בו את עסקיהם: הראשון — מכירת שמן, השני — חנות מכולת והשלישי — מאפיה.

*

איצק אוסטשבר היה בעל בית־בד, אולם בית־הבד לא היה בביתו, אלא בבית לוסמר, מול בית־הכנסת. בחנותו שבביתו היה מוכר

את תוצרתו: מינים שונים של שמן. אנחנו, הילדים, קנינו שם חלת־שומשמין.

* * *

הבית השלישי מכאן היה ביתו של אַיזיק צ׳אַרנה.

בבית הזה גר ליבל הורן. צעיר משכיל, פעיל ומפעיל. ממיסדי הסתדרות הנוער הציו־נית „הרצליה" ומפעיליה. פעיל בכל הפעולות הציוניות והתרבותיות־ציוניות בעיר. בשנת 1932 (או 1933) היגר לצרפת ושם ניספה בשואה.

* * *

אחרי ביתו של אַיזיק צ׳אַרנה הָיה רחוב קטן. ברחוב הקטן הזה היו כמה מוסדות חשו־בים: בסוף הרחוב, בבית שממול לכניסה לרחוב, בית שמואל שמפן (שנקרא: שמואל נגיד) היה ה„הכנסת־אורחים" ובו התפלל „מנין" בשבתות ובחגים. באותו הבית היה גם „שטיבל" שמתפלליו היו מין „ערב רב" של חסידים שו־נים. רובם היו „פליטים" מ„שטיבלעך" אחרים שעזבום אחרי ריב ורוגז. באותו הרחוב היה ה„חדר" של דודי הרש׳יה זלוצ׳בר (בביתם של האחים חיים והערש גונשר) וגם ה„חדר" של חיים יוסף קריסטל (בביתו של משה קאשאז׳). גם אישיות חשובה גרה ברחוב הזה: ר׳ חיים נחום טונבל, אחד המשכילים והציונים הראשונים בשרפץ, אולם חשיבותו הגדולה של רחוב קטן זה היה בכך, שדרכו עברה „כל העיר" בלכתה ל„מקוה". ולא לחנם הוא נקרא „רחוב המקוה" (ס׳מקוה געסל).

* * *

ה„מקוה" עצמו היה ברחוב קטנטן, שהת־חלתו בסופו של הרחוב הקטן שהזכרנו, בצדו הימני, והוא נמשך עד שדותיו של פאַלקה (גרמני עשיר, בעל בית־חרושת לבירה). ה„מקוה" היה בנין ישן וכך היו גם כל סידוריו הפנימיים. בשנת 1907 בערך תוקן הבנין ובתקופת מלחמת־העולם הראשונה הוכנסו בו שיפורים פנימיים. בין השאר, הוכנסו בו שתי אמבטיות אֶמאַל והיה זה שיכלול ש„כל העיר" דיברה עליו.

בשנת 1923, או 1924 הוחל בתיקון יסודי — תיקון הדומה לבניה חדשה — של ה„מקוה". היזמה לתיקון יסודי יצאה מחוגי ה„מזרחי". נוסדה ועדה שחבריה היו: מאיר צפריס — גזבר, יוסף אפלבום, משה גרוסמן, בינם ויסמאַל ויוסף קרפה והיא ניהלה את עבודות התיקון. סביב ה„מקוה", מבחוץ, ניבנו קירות־לבנים חדשים (גם הקירות הישנים היו מלבנים) לשם הגדלת השטח וגם בפנים נעשו סידורים חדשים מבחינת ההיגיינה והנוחיות, כגון: ניבנו תאים ליחידים ואמבטיה בכל תא ושיפורים אחרים. למימון התיקון, הטילה הועדה — שנקראה „ועדת השחיטה"" — תשלום של חצי גרושן (פרוטה) על כל עוף שנשחט. אליקים ריז׳, שמכר את פתקאות השחיטה, גבה גם את התשלום הנוסף לתיקון ה„מקוה" ואת הכסף מסר לועדה. בינתיים נבחר ועד־קהילה חדש וחבר הועד יוסף קרפה, שנתמנה לגזבר, דרש מאליקים, שימסור לקופת־הקהילה את דמי השחיטה ביחד עם התשלום הנוסף. מאז התהוו קשיים במימון הבניה והיא התנהלה באטיות ונמשכה מספר שנים.

על בנין ה„מקוה" היתה דירה ובה גר חוכר ה„מקוה" (ה„מקוה־ניק"). החוכרים התחלפו במשך הזמן, אם מחמת זקנה וחולשה, או שחוכר אחד נפטר ואחר בא במקומו. פעם היה חוכר ה„מקוה" שמואל ליב ואשתו טונה ישעיביץ׳. אחריהם בא ליב שויצר.

ע"י ה„מקוה" היתה באר. על „מים כבדים" לא ידענו אז עדיין, אבל ידענו על מים קשים ומים רכים (לבישול ולכביסה). מי הבאר שע"י ה„מקוה" היו המים הרכים ביותר בכל העיר ורבים מבני־העיר השתמשו בהם.

*

ברחוב הקטנטן הזה עמד בית־מגורים אחד ויחידי והוא הבית, בן קומה אחת, שבו גר החיט אורן (אהרן) ליב יורקביץ׳. בנו, אברהם הרש (כיום בברזיל), היה בשנות השלושים חבר בועד הקהלה מטעם ה„בונד".

בחזרנו לרחוב היהודי, אנו מגיעים ל„קאַ־מאַניצה" (בית חומה).

לפני ה„קאַמניצה" היו שלושה רחובות קטנים וצרים. האחד נטה שמאלה ונמשך עד ממול ל„מקוה" (בעצם זה לא היה רחוב, כי אם סימטא, או מעבר בין קירות אחוריים של מח־סנים ביתיים — מצד שמאל וגדר גבוהה, שמא־חוריה מגרש ובו שברי כלי־רכב וגרוטאות־ברזל — מיאַין). הרחוב השני נמשך ישר והגיע עד לשדותיו של פאַלקה. והרחוב השלישי (שע״י ה„קאַמניצה") נמשך ישר גם הוא ובמעלה עד לגבעה, שם פנה ימינה ונמשך מאחורי שורת הבתים שברחוב היהודי (הוא הרחוב שנקרא אחר כך „גורנה").

רובם ככולם היו הבתים ברחובות האלה קטנים נמוכים ודלים (התלבט ביניהם בגדלו ביתו של מינץ) ורוב דיריהם מבני דלת־העם היו. זאת היא, כנראה, הסיבה, שהסביבה הזאת נקראה „קאַרטאָפל מיט פערפל־געסלעך" (רחו־בות קטנים של תפוחי־אדמה ופתיתים). כי התבשיל הזה — „קאַרטאָפל מיט פערפל" — היה המאכל הנפוץ ביותר בבתי עניים.

* * *

ברחוב הקטן השני הנ״ל, עמד ביתו ובית־ספרו של המורה מרדכי הירש מינץ (לפני שהעביר את ביה״ס לביתו של צ׳רנוצ׳פקה, ברחוב שנקרא אחר כך „3 במאי" ואת דירתו — לבית שממול). מרדכי הירש מינץ היה אחד הציונים והמשכילים הוותיקים בעיר. בכוחות עצמו — תודות לחריצותו, שקדנותו והתמדתו בלימודיו — הגיע מינץ לידיעות נרחבות ועמו־קות במדעי היהדות, ביחוד בתנ״ך ובשפה העב־רית, וגם במדעים כלליים. בבית־ספרו המודרני — שהיה רחוק מה„חדר" המסורתי, גם בתנאי־הלימודים וגם בתכנית הלימודים כרחוק מזרח ממערב — למדו רק בנים להורים ציונים, מש־כילים, או נוטים לפרוגרסיביות. ומינץ השתדל, להנחיל למאות התלמידים שלמדו במשך השנים בבית־ספרו, את ידיעותיו העשירות במדעי היהדות ובמדעים כלליים ואת תורתו הלאומית והציונית. הוא עשה הרבה מאד — גם בבית־ספרו וגם בשעורי־ערב כלליים ופרטיים — למען הפצת השפה העברית בין הנוער השרפ־צאי. מרדכי הירש מינץ היה גם נואם טוב ומסביר מצוין. והוא חינך דור שלם — גם בבית־ספרו וגם בנאומיו ב„אגודת־ציון" ובבית־הכנסת — לציונים נאמנים ומסורים.

בשנת 1922 היגר מינץ לאמריקה. גם שם עסק בהוראת לימודי היהדות ובהפצת השפה העברית והרעיון הציוני. מרדכי הירש מינץ נפטר בכ״א בטבת תרצ״ט (11.1.39).

* * *

הרחוב הקטן השלישי, שע״י ה„קאַמניצה" ומאחוריה, שנמשך על הגבעה, היה כמעט ריק ושומם. בתים מעטים, עניים ועלובים, היו מפו־זרים, פה ושם, על פני הגבעה. בשנים מאוחרות, כשנתרבו כאן הבתים, אמנם קטנים ודלים, קיבלה הגבעה צורה של רחוב. ובאמצע שנות השלושים, כשמועצת־העיריה קראה שמות לר־חובות, שלא היו להם שמות, ניתן לרחוב שעל הגבעה השם „גורנה" (עילית). הרחוב גורנה נמשך עד ה„ולוקי" (וויליקעס), עד לרחוב שניתן לו אז השם „קולינסקי".

* * *

אחד מדירי הגבעה היה אברהם גרושקה (שנקרא „אולאַק׳יה"). ביתו היה ממול לבית־המדרש החדש. ליד ביתו היה צריף גדול והוא פתח בו „מלון", שבו התאכסנו עניים נודדים, מנגנים בקאַטאַרינקה (קאַטאַרינאַרזעס") ועושי־להטים („קינצן־מאַכערס"). את ה„מלון" הזה קראו בלעג בחרוז פולני: „הוטעל נענדזי, בעז פיעניענדזי" (מלון אביון, ללא שלמון)...

* * *

באותה הסביבה גרה קיילה־גיטל שואבת־המים („קיילה גיטל די וואַסער־טרעגערן"). כשמת בעלה (הוא היה סבל), לא רצה בנה לאמר „קדיש". מה עשתה קיילה גיטל? — היא הלכה אל ה„רשעירן" (ראש העיר) והתאוננה בפניו על בנה. בקושי רב עלה בידה להסביר לו,

ל„רשעירן", את ענין ה„קדיש" ואת התועלת, שאמירת־ה„קדיש" מביאה למנוח (אמנם „רש־עירן", אולם בכל זאת ראש של גוי). אולם כאשר הוברר לו הדבר, החליט לעזור לה, לאלמנה האומללה. הוא קרא לסובולבסקי המתופף (סובו־לבסקי היה הכרוז של העיר כשהיה צורך להו־דיע לתושבי העיר איזו הודעה, או צו, היה סובולבסקי עובר מרחוב לרחוב ומקהיל את הקהל באמצעות תפיפה בתוף. כשהתאספו סביבו הרבה אנשים, הכריז את ההודעה, או את הצו של העיריה, או של הממשלה) וציוה עליו להביא בפניו את בנה של קילה גיטל.

כשהובא הנער לפני ה„רשעירן", הטיף לו ההוא מוסר וביקש ממנו לשמוע בקול אמו האלמנה ולעשות רצון אביו המנוח ולומר „קדיש". אבל הנער עמד בסירובו. לא הועילו שידוליו ואף לא איומיו של ה„רשעירן": הוא לא יאמר „קדיש" ויהי מה.

אז ציוה ראש־העיר לסובולבסקי להוביל את הנער בכוח לבית־המדרש ולא להרפות ממנו עד שיאמר „קדיש". וסובולבסקי מילא באמנות את הצו של ראש־העיר: הוא משך אחריו את הנער לבית־המדרש ולאורך כל הדרך קרא אליו: „מוב קדיש"! „מוב קדיש"! („מוב" בפולנית — אמור). הוא הביא אותו עד הבית־המדרש ולא זז ממנו עד שאמר „קדיש".

מאז נקרא הנער „מוב קדיש"...

* * *

בהתחלת שנות השלושים הוקם ברחוב גורנה, מאחורי ה„קאַמניצה", בית־חומה צבורי בן קומה אחת ומרתף. הבית הוקם בשביל שני המוסדות: „הכנסת־אורחים" ו„תלמוד־תורה". המוסד הראשון תפס את רובו של הבית, המוסד השני — את מעוטו והמרתף היה מיועד לשומר הבית והמוסדות. בגלל המחסור בכספים, נמשכה בניית הבית מספר שנים. לרגל חנוכת הבית, נערכה חגיגה גדולה, שהשתתפו בה רבים מיהודי העיר, הרב המקומי וגם רבנים מערי־הסביבה.

* * *

ברחוב גורנה וברחוב שבו היה גר המורה מינץ, קבעו הגרמנים ימ"ש את הגיטו בשביל יהודי שרפץ. לפי עדותה של בת־עירנו הגב' איזיקוביץ'־ליסטופאַד (היחידה שהיתה בגיטו שרפץ ונשארה בחיים) חיו בגיטו למעלה מ־500 נפש. מעוטם לא גורשו ביום הגרוש המר (כ"ז בחשון ת"ש. 8 בנובמבר 1939) ורובם שבי לשרפץ אחרי הגירוש בדרכים בלתי־ליגליות עקלקלות, ומסוכנות. פרט למשפחה אחת, אברהם דרביצ'ר ואשתו, שהיתה מז'ורומין, היו כל תושבי־הגיטו שרפצאים. הגיטו לא היה מגודר. רק ז'נדרמים גרמניים שמרו על מבואותיו ומו־צאותיו. חברי ה„יודנראט" היו: יעקב פוקאַץ', מנדל ליס ושמואל קוטנר. פוקאַץ' היה ראש ה„יודנראט". הגיטו הוקם, לפי אותה העדות, בחודש מרץ, או אפריל שנת 1940. ביום 6 לינואר 1942 גורשו תושבי גיטו שרפץ לגיטו סטז'גובו (עיירה סמוכה למלאַוה), שהיה מקום־ריכוז לשיירי הגיטאות מכל ערי הסביבה. חיסול גיטו סטז'גובו היה ב־24 לנובמבר 1942. כל היהודים הובלו למלאַוה ומשם — לאושבינצ'ים.

* * *

כפי שהוזכר כבר, פנה קו הבתים, החל מן ה„קאַמניצה" — ימינה. כל הבתים שבצד זה של הרחוב — מן ה„קאַמניצה" עד הולוקי" (ווליקעס) — עמדו על מדרון של גבעה. עד בית ניפומושצ'יק היתה המדרכה גבוהה בהרבה מהרחוב ומהמדרכה השניה, שמעבר לרחוב. מבית ניפומושצ'יק והלאה, נמשך הרחוב בעליה והשתוה לגובה המדרכה.

* * *

ה„קאַמניצה" (בית חומה) היה בית גדול, רחב־מידות ומרובה־שכנים. היו בו מרתף למ־גורים, שתי קומות ועליה על גביהן. אין אני יודע את דברי ימי הבית הזה. אולם דבר היותו יחיד ומיוחד בכל הסביבה בממדיו הגדולים ובבנייתו המוצקה, מוכיח על עברו הבלתי־רגיל.

ה„קאַמניצה" היתה שייכת — לפי דברי בן־עירנו הנכבד שמואל איצ'ה לנטר — לכומר בשם אַדאַמסקי (הוא היה גם בעליו של הבית שבו היה בית־המרקחת וגם בעל בית־המרקחת).

גם הבית של ליב מינץ, ברחוב ז'אבה היה שלו. הכומר הזה היה אוהב ישראל. הוא היה מלומד גדול וידע הרבה שפות, ביניהן — גם יידיש ולשון־קודש. בספריתו הגדולה נמצאו, בין אלפי ספרים בשפות שונות, גם כמה גמרות. בזמן שב„קאַמניצה" היה גר המלמד אברהם יצחק (שנקרא: „דער בעזוינער מלמד", המלמד מביאַז'ון) והכומר היה בא אליו מפעם לפעם בענין שכר־דירה, היה שואל ביידיש את התל־מידים איזו „סדרה" הם לומדים השבוע והיה בוחן אותם בידיעותיהם בחומש.

בשנים הראשונות לחנייתו של הצבא הרוסי בשרפץ (בשנות התשעים למאה הקודמת), היו ב„קאַמניצה" משרדי הצבא ובתי־המלאכה שלו.

בשנים מאוחרות יותר היתה ה„קאַמניצה" שייכת לקאַשטאַלאַן (פולני).

*

אחד מדיירי ה„קאַמניצה" היה משה גרוסמן. בתקופה מסוימת, לפני מלחמת־העולם הראשונה, היה משה גרוסמן חבר בועדת־הקהילה. בכוונה להגדיל את הכנסות בית־הכנסת, כדי לעשות בו בדק־הבית, סגר פעם משה גרוסמן (שבעצמו התפלל ב„שטיבל" דגור, אולם לא היה מן החסי־דים הנלהבים) בתוקף תפקידו, את כל ה„שטיב־לעך" מתוך נימוק רשמי של מצב סניטרי לקוי. מעוטם של החסידים התפלל בבתי המדרש, ביחד עם ה„מנין" הרגיל, אולם רובם התפלל בבית־הכנסת ב„מניך" מיוחד, אחרי ה„מנין" של המת־פללים הקבועים. מתוך זה היתה הכנסה נוספת לבית־הכנסת. הדבר הזה עורר רוגז רב בין החסידים וכעבור שבועות אחדים בטלה הגזירה.

בשנת המהפכה, שנת 1905, כשהמלה „רבו־לוציה" היתה בפי כל, שאל חסיד אחד את משה גרוסמן: מה זאת „רבולוציה"? ענה לו משה גרוסמן: כשאדם ממלא את כרסו בתפוחי־אדמה ופתיתים ושותה אח"כ מי־סודה ומרגיש אנדר־למוסיה בבטן, הרי זוהי „רבולוציה"...

* * *

באותו הבית, ב„קאַמניצה", היה גר החזן דניאל שאַיקאַס, שהיה חזן ושו"ב בעיר. דניאל שאַיקאַס בא לשרפץ מהעיירה נובושבנציאַן שע"י וילנה, בשנת 1907 בערך. הוא נתקבל לחזן אחרי ביקוריהם של הרבה חזנים בעיר, ש„הראו" בשבתות בבית־הכנסת את „כוחם" בחזנות. מביני דבר אמרו, שכוחו רב באירגון מקהלה ותפלתו טובה ביותר כשהיא מלווה במקהלה.

חלק מהחסידים, המהדרין מן המהדרין, לא אכל בשנים הראשונות לבואו לשרפץ, משחיטת החזן. ולא משום שמצאו בו, חס וחלילה, איזה פסול. אלא סתם ככה, משום שהוא — „ליטואַק" וכידוע, אין להאמין ל„ליטואַק"... (זאת לא היתה התנגדות מאורגנת ופומבית לחזן, אלא בכל בית כזה, כשנשלח ילד לשוחט לשחיטת עוף, הוזהר שלא למסור את העוף לידי החזן). החזן השתדל למצוא חן בעיני החסידים, הוא חבש בשבת כובע סמט והיה בא מפעם לפעם ל„שטיבל". במשך הזמן בוטלה ההתנגדות החש־אית וכל העיר אכלה משחיטת החזן.

החזן ה„לוטואַק" רצה, שהמבטא הליטאי יישאר בפי ילדיו. והוא שילם למלמד שמואל'טיה וילק — שבנו־בכורו, ליב'קה, למד אצלו — תשלום נוסף, כדי שילמד אותו במבטא הליטאי. אולם מאמציו של החזן לא הועילו, ילדיו נטמעו טמיעה גמורה במבטא הפולני־השרפצאי.

*

התנגדות החסידים לחזנים, היתה, כנראה, מן הדברים השכיחים. הרב יהודה אבודע בסדרת מאמריו „עבודה לדורות", מאמר ז' („הצופה", א' סיון תשט"ז 11.5.56) כותב:

„אמנם בימינו לא היתה התנגדות לחזן סתם, כי החסידים התפללו ב„שטיבל" ולא היה איכפת להם, אם בבית־הכנסת מתפלל חזן עם להקת משוררים. אבל הקהלות הקטנות לא יכלו למנות אדם, שהנהו חזן בלבד ולכן לקחו אדם שישמש גם בכהונת שוחט ובודק. והחסידים לא היתה דעתם נוחה מזה, כי לא חפצו לסמוך על השחיטה והבדיקה של מי שהיה לפנים „משורר". ולכן המחלוקות בעיירות בדבר חזן־שו"ב היו רגילות מאוד. והחזנים, שעל צידם עמדו ההמונים, החציפו פניהם כלפי הרבנים.

„שמעתי, כי בעיר שעפס, כשהיתה שם מחלוקת בין החזן להרב ועמד החזן בשעת התפלה בבית־הכנסת בחג הסוכות וכשהגיע לפסוק „מה יעשה לי אדם" (הלל, מן המיצר) היה חוזר הרבה פעמים על המלה „אדם" ומנענע את הלולב שבידו כלפי ערפו של הרב. וההמונים נמוגו מצחוק..."

*

באותו הבית, ב„קאַמניצה", היה גר קלמן ארפה (שנקרא „קלמה יקיר־יהס", ע"ש אביו יקיר). לקלמן היה קול יפה ורך, עדין ונעים. הוא היה גם בעל־תפילה טוב. כל מלה, משפט ופסוק יצאו מפיו מדויקים וברורים. וקהל־המתפללים בבית־המדרש החדש נהנה מאוד מתפילתו.

קרה לפעמים שה„שטיבל" דאלכסנדר היה סגור במשך שבועות מספר (אם בגלל חוב לבעל־הבית, או בגלל דרישות המשטרה בענייני היגיינה). מסיבה זו התפללתי לפעמים בבית־המדרש החדש. בליל שבת התפללו, כרגיל, כל באי בית־המדרש ב„מנין" אחד. מתוך כך נהניתי לפעמים מתפלתו הלבבית וקולו הערב של קלמן ארפה.

הודות למקרים האלה, נודע לי על שתי נעימות מסורתיות המיוחדות ל„לכה דודי" של השבתות של „ספירה" ושל השבתות של „שלשת השבועות", ששמעתין מפי קלמן ארפה.

* * *

אחרי ה„קאַמניצה" עמד בית קטן בן קומה אחת שהיה שייך לפיבוש'יה רוסאק (מלמד).

בבית הזה גר מנדל מאי, שהיה חצי חייט ועני מושלם. הוא היה אדוק במצוות מאד, מאד. פעם קרה לו מקרה לא־טהור: הוא הרג עכבר בשבת. מנדל הלך לרב, סיפר את אשר קרה לו וביקש שהרב יקבע לו דרך תשובה לכפר על עוונו הגדול. ציוה עליו הרב לצום ארבעים יום, בימים שני וחמישי של כל שבוע ברציפות. מנדל קיבל עליו את הדין וצם כמצווה מפי הרב, הוא נחלש, אמנם, מאד, אבל הוא כיפר על „עוונו הגדול"...

אחרי הבית הקטן עמד בית־המדרש החדש. בית־המדרש החדש גבנה — כפי ששמעתי מפי בן עירנו הנכבד ש. א. לנטר — בשנת תרמ"ו (1886) בערך. ביהמ"ד החדש היה עד למלחמת־העולם הראשונה המרכז של ההשכלה והציונות בשרפץ. כאן התפללו ראשוני המשכילים ורא־שוני חובבי־ציון בעירנו. כן היה בבית־המדרש הזה המרכז של שרידי ה„קולהקוט". לפני הקמת ביהמ"ד החדש היה מרכז ה„קולהקוט" ב„מניך" שלהם, שהיה ב„קאַמניצה".

בית־המדרש החדש היה בימ"ד אריסטו־קרטי. כאן היה סדר ומשמעת. שלא כמו בבית־המדרש הישן שהתפללה בו „כל העיר", הת־פללו כאן רק המתפללים הקבועים. כן היה בנוגע ללימודים: כאן למדו מעטים מן המתפללים בבוקר וגם בין מנחה למעריב; לפעמים למדו כאן כמה בחורים גם באמצע היום, אבל מקום ציבורי ללימודים במשך כל שעות היום — לא היה כאן. ממילא היה כאן שקט והרצפה, הרהי־טים והכלים היו, ביחס לביהמ"ד הישן, נקיים ושלמים. וגם הספרים היו שלמים יותר ונקיים יותר.

רושם יפה עשתה הגישה לבית־המדרש החדש הזכרנו, שהמדרכה היתה גבוהה מהרחוב. לכן היו כאן כמה מדרגות לעליה מהרחוב אל המדרכה. לעליה מהמדרכה לביהמ"ד היו שוב מדרגות, רחבות ועשויות לעלות בהן משלושת צדדיהן. המדרכה הגבוהה ושתי מערכות המדרגות שיוו צורה נאה לגישה לבית־המדרש החדש.

* * *

הבית השני, בית בן קומה אחת ועליה על גבה, היה שייך לנחום ניאָפומושצ'יק. נחום יליד רוסיה היה. הוא שירת בגדוד־הפרשים שחנה בשרפץ והתאהב בעלמה זיסה מירל. בתום שרותו, נשא אותה לאשה ונשאר גר בשרפץ (היו עוד כמה מקרים דומים, שחיילים אשר שרתו בגדוד שחנה בשרפץ, נשאו נשים מבנות העיר ונשארו אזרחי העיר. אחד מהם היה שלמה יוז'ילבסקי). נחום ניאָפומושצ'יק נפטר בדמי

ימיו, לפני מלחמת־העולם הראשונה, בטרם נגמרה בניית ביתו.

*

באותו הבית גר יהודי שעבד בעבודה מאד „חיונית" ב„חיי" יהודי שרפץ. עבודתו הרגילה של אותו היהודי היתה סבלות וע"ש זה קראו לו „לעיזער ווירעוואניק" (אליעזר ויראָבניק, בפולנית — סבל). אולם נוסף לעבודתו הרגילה, הוא עבד בעבודה בלתי רגילה: הוא היה הקברן של קהילת שרפץ.

* * *

הלאה קצת עמד ביתו, בית בן שתי קומות, של חסקל (יחזקאל) לוסמר. מעטים בעיר ידעו ששמו האמיתי ה:א לבקוביץ'. ולמה נקרא שמו לוסמר? סיפר לי גיסו ובן־עירנו אברהם מלאָוה: השם „לוסמר" בא לו מאבות אבותיו מצד אמו (שגרו בדובז'ין), מזמן קביעת שמות משפחה. כשבא הפקיד הממונה על כך לסבא של הסבא שלו וביקש שיבחר לעצמו שם משפחה, לא הבין הסבא את מבוקשו וביקש מהפקיד ביידיש (כי פולנית לא ידע): „לאָז מיר צוריה" (הנח לי). הפקיד השתדל להסביר לו את מבוקשו והוא באחת: „לאָז מיר צוריה". רשם הפקיד „לוזמיר" כשם המשפחה. ומ„לוזמיר" יצא „לוסמר"...

*

בבית הזה היה ה„חדר" של המלמד אברהם יצחק שנקרא „המלמד מביאָז'ון" (דער בעזוינער מלמד". הוא היה, כנראה, מביאָזוּן, עיירה הרחוקה 21 ק"מ משרפץ). הוא היה מלמד דרדקי. מפיו של „המלמד מביאָז'וּן" היו מספרים הרבה מעשיות מבדחות. נביא כאן כמה מהן.

הוא היה מספר: היה חורף קשה. שלג רב ירד ארצה וקור חזק תקף את היקום. השלג שכיסה את כל הארץ לא נמס מחמת הקור החזק והוא הלך וגבה, עד שהגיע לגובה הארובות. אני נסעתי במזחלה ופתא:ם — טראך! נפלתי לארובה וישר לתוך סיר שהיה שפות על גבי הכיריים ודייסה התבשלה בו. כשבעלת־הבית — גויה, מכרה שלי — רצתה לטעום מהדייסה כדי להיוכח אם היא כבר התבשלה די צרכה והוציאה מעט ממנה בכף־העץ הגדולה, העלתה אותי בכף. היא הכירה אותי מיד ושאלה: „פּאַניאֶ אבראַם, צוֹ פּאַן טוֹ רוֹבּי (אדון אברהם, מה האדון עושה כאן?).

וכששאלו אותו: אברהם יצחק, איך זה אפשר? ענה: הלא אתה רואה!...

שוב סיפר: פעם הלכתי לשוק לקנות סלק. נזדמן לי סלק אחד בגודל בלתי־רגיל וקניתי אותו. הסלק היה גדול מאוד וכבד מאוד והרבה עמלתי עד שהבאתי אותו עד לדלת־הבית. אולם הדלת היתה צרה מדי והיה הכרח להרוס את קיר המטבח כדי להכניסו.

וכששאלו אותו: אברהם יצחק, איך זה אפשר? ענה: הלא אתה רואה!..

הוא היה אומר: בגלל מלה אחת הנני עני. וכששאלו אותו: אברהם יצחק, מה קרה? ענה: מעשה שהיה כך היה: נכנסתי, לרגל איזה ענין, לבנק. ראיתי שעל השולחן מונחות חבילות, חבילות, חבילות של שטרי כסף בני 10, 25, 50 ו־100 רובל. שאלתי את הקופאי: אדוני, מותר לי לקחת את החבילות האלו? ענה לי: לא! ובגלל המלה היחידה הזאת, הנני עני כל ימי חיי...

נהוג היה בבית־המשפט, שכאשר היה צורך להשביע יהודי, היו מזמינים את הרב ושילמו לו שכר־טרחה. פעם אחת, במשפט בין יהודי לבין גוי כפרי, הטיל בית־המשפט שבועה על היהודי והזמין את הרב לשבועה. הרב לא היה בקו־הבריאות, לכן ביקש מאת אברהם יצחק, „המלמד מביז'ון" — שהיה בעל הדרת־פנים וזקנו הלבן יורד לו על פי מדותיו — שימלא את מקומו בבית־המשפט. אברהם יצחק נענה לבקשת הרב והלך לבית־המשפט. כשניגש להש־ביע את היהודי, קראה הגויה — אשתו של בעל־הדין — לעומתו: „„צ'י טוֹ ראַבין? — פז'עצ'עז' טוֹ שקלאַז'" (האם זה הרב? הלא זה

הזוג". במשך זמן מסוים, היה אברהם יצחק גם נודד בכפרים בתור זגג) !..

פעם אחת, בערב־חורף קר, נכנס „המלמד מביאַז׳ון" לבית־המדרש הישן. הוא הלך הנה והנה, תמך בשתי ידיו את לחיו הימנית ופניו זועפים. ניגש אליו הבחור אברהם חיים גריני־ביץ׳ ושאלו: „אברהם יצחק, למה פניך רעים כל כך היום"? — „אל תשאל — ענה לו ,המלמד מביאַז׳ון׳ בקול עצוב וכאוב — שן קפאה בפי ונתרככה כחמאה והיא גורמת לי צרות צרורות". — „שן שנתרככה כחמאה — השתומם אברהם חיים — עוד לא שמעתי דבר כזה". — „תגע באצבע ותוכח" — ענה לו „המל־מד מביאַז׳ון", בפתחו את פיו ובהראותו לו איזוהי השן הרכה. אברהם חיים רצה להוכח בפלא הזה והכניס אצבעו לפיו של „המלמד מביאַז׳ון", הלה נשך נשיכה חזקה באצבעו ואב־רהם חיים הפליט צעקה שהחרידה את בית־המדרש כולו...

ומעשה שהיה בדודי מז׳ורומין, סוחר־תבואה, שבא לשרפץ לרגל מסחרו. בא אליו „המלמד מביאַז׳ון", הראה לו דוגמא של אפונה והציע למכור לו „רבע אפונה" („אַ פערטל אַר־בעס". כך דרכם של סוחרי תבואה לומר: „רבע חיטה", „רבע שיפון", „רבע שעורה" וכוונתם היא לרבע הכור — קערץ", 100 קילו). הם השתוו במחיר והמוכר היה צריך להביא את הסחורה בשעה מסוימת למקום מסוים. בשעה המיועדת, בא „המלמד מביאַז׳ון" למקום המיועד, הוציא מטפחת מקופלת מכיסו, פתח אותה, הוציא ממנה רבע של גרגיר־אפונה אחד והגישו לדודי...

*

במרוצת הזמן נמכר בית לוסמר ליהודי מראצ׳ונז׳ (רצ׳ונז) שחזר מאמריקה ושמו איצ׳ה שויצר. בעל־הבית החדש בנה בחצר בית חומה בן שתי קומות.

איצ׳ה שויצר יהודי עשיר היה. כיון שלא עסק בשום עסקים, הסתובב בחצר מלובש בגדים מרופטים ובידו „מטאטא, את, פטיש, או כלי אחר וכל היום ניקה, תיקן וסידר. פעם עבר לפניו עני והוא קרא לו ונתן לו נדבה. העני יצא מהחצר ופנה לאנשים שפגש ע״י הבית: ראו את ההבדל שבין גבירים לעניים. חזרתי על פתחי הגבירים שבבית החדש אשר בחצר ולא קיבלתי כמעט כלום, והעני הזה, המנקה את החצר, קרא לי ונתן לי נדבה יפה. והוא הפטיר בקללה כפולת־שמונה ע״ח הגבירים שבבית החדש ועל הגבירים בכלל...

*

אחד הדיירים בבית החדש היה איצ׳ה בונם רוזנברג. איצ׳ה בונם (בינם) רוזנברג אדם פיקח היה ונעים־שיחה. הוא היה מתבל את דבריו במאמרי חז״ל ופתגמים עממיים מחוכמים ומתאימים ובהומר קל. הוא היה עסקן מובהק ומסור של פועלי־ציון שמאל ועמוד־התוך של סניף המפלגה בשרפץ.

בתקופה מסוימת היה איצ׳ה בונם רוזנברג. חבר בועד הקהלה מטעם פועלי־ציון שמאל.

* * *

הבית השני — בית־חומה חדש, גדול ובן שתי קומות — היה ביתו של ליטוינסקי (פולני). והנה ראו נא מזל של בית גויי, הוא היה מלא וגדוש יהדות: בבית הזה שכן כבוד המוסד החינוכי־דתי המודרני „יסודי התורה", שנוסד בתקופת מלחמת־העולם הראשונה במקומם של ה„חדרים" הישנים; בבית הזה גר הרב האחרון בשרפץ, הרב יהושע השל דוד גולדשלאַק; בו גר השוחט יעקל ריצ׳יק ובו גר השמש של בית־הכנסת שמעון גלבאַרד. נוסף לכך, עמד הבית מול בית־הכנסת.

*

הרב יהושע השל דוד גולדשלאַק היה נכדו וממלא מקומו של הרב הקודם יחיאל מיכל גולדשלאַק. הרב יהושע השל דוד היה למדן גדול ודרשן טוב. דרשותיו היו מענינות ,מלאות תוכן ומתובלות בהרבה מאמרי חז״ל מתאימים לענין. והוא היה בעל ספריה תורנית גדולה.

לפני שנבחר לרב בשרפץ, היה הרב יהושע השל דוד רב בעיירה פשיץ'. לעירנו הוא בא בשנת תרפ"ג (1923) בחודש אב בהיותו כבן חמישים שנה. והוא ישב על כסא הרבנות בעיר עד יום הגירוש, עד החיסול של קהלת שרפץ.

*

יעקל שוחט (רייצ'יק) נתמנה לשו"ב בשרפץ אחרי שהשו"ב הקודם איצ'ה יוסל חאַנאַכוביץ', עבר לקאַליש. הוא בא לעירנו מהעיירה סוכאַצ'ין בשנת תרע"ב (1912).

יעקל שוחט היה בעל הדרת פנים, מומחה במקצועו, „בעל מנגן" יפה ובעל-תפילה טוב. הוא היה אדם עליז, בעל שיחה נאה ומעורב עם הבריות.

אולם לא זכה יעקל שוחט ליהנות זמן רב ממשרתו בעיר הגדולה (לעומת העיירה סוכאַ־צ'ין). הוא נפטר בדמי ימיו בעת התפשטות מחלת הטיפוס בתקופת מלחמת־העולם הרא־שונה, לפני חג הפסח שנת תרע"ו (1916), בשנת ה־38 לימי חייו.

* * *

הבית השני, בית בן קומה אחת, היה שייך לתפר עקיבא אופנבאַך. הבית הזה היה הבית האחרון, מצד זה, של הרחוב היהודי ובאופן רשמי — גם הבית האחרון של העיר. באופן רשמי היה כאן — עד התחלת שנות העשרים — גבול עיר שרפץ. בין בית אופנבאַך לבין הבית השני (של שאַלצקי, פולני) עמד מחסום (שנקרא „שלאַגבוים"). במרוצת הזמן הוסר המחסום) ועל ידו היו גובים תשלום מכל עגלה שנכנסה לעיר.

* * *

להלכה „נגמרה" העיר ליד המחסום, אולם למעשה היא נמשכה הלאה. לא היה שום הבדל, לא ברחובות ולא בבתים, בין שני עברי המח־סום. באופן רשמי התחילו כאן, מעבר למחסום, ה„ולוקי" („וואליקעס"). ה„וואליקעס", אם כי הם היו מחוברים לעיר, היו שייכים באופן אדמי־ניסטרטיבי לכפר בורקובה, שהיה מרוחק כ־4 ק"מ מהעיר, בדרך לדרובין (דרובנין). ולתועלת התושבים, היה במקום סניף של ה„גמינה" (משרד־הכפר). ה„ולוקי", שתושביהם היו ברובם פולנים, נספחו לעיר בהתחלת שנות העשרים, לפני הבחירות למועצת העיר השניה, שהתקיימו בשנת 1923, כדי להרבות את מספר הבוחרים הפולניים שבעיר. כתוצאה מהסיפוח הזה, ירד מספר חברי המועצה היהודיים מ־11 במועצה הראשונה ל־9 במועצה השניה (מספר חברי מועצת העיר היה 24).

ה„ולוקי" („וואליקעס") נפלגו לשני רחו־בות: רחוב אחד נמשך ישר, כאילו המשך לרח' היהודי והרחוב השני פנה ימינה. בני־העיר היו מסמנים, בדיבור, את הרחוב הראשון — „הדרך לביאַז'ון" (בזוין) ואת הרחוב השני — „הדרך לדרובין" (דרובנין). באמצע שנות השלושים, כשמועצת העיריה קראה שמות לרחו־בות, שלא היו להם שמות, נקרא הרחוב הראשון, הישר, בשם ק י ל י נ ס ק י, ע"ש הגבור הפולני הלאומי במרד קושצ'יושקו בשנת 1794; והרח' השני, הפונה ימינה, בשם ר א י מ ו נ ט, ע"ש הסופר הפולני בעל פרס נובל לספרות.

בהתחלת הרחוב הראשון של ה„ולוקי", אחרי הבית הראשון, בית שאלאַצקי (פולני), היה רחוב צר. זה היה הרחוב שעל הגבעה, שנקרא ג ו ר נ ה, שהזכירנו לעיל.

הבתים הראשונים שבשני הרחובות של ה„ולוקי", היו שייכים בחלקם ליהודים ובחלקם לפולנים. רוב הדיירים בבתים האלה, הראשונים, היו יהודים. ברחוב הראשון גרו: יצחק צ'ארקה, אברהם זאב (וואַלף) לאַנינטר (עלה ארצה עם כל משפחתו בשנת 1933), יהודה ברוך סקורניק, יחזקאל (חאַסקל) איזיקוביץ' (כולם בעלי חנויות מכולת), אברהם מיראנץ (בעל מחסן עצים), משה דנציגר (שנקרא „משה'יה קאַרמעלקעיעס", מלמד) ואחרים. ברחוב השני גרו: משפחת ז'אביצקי, ישכר מאיר סקורקה (בעל מחסן עצים וחנות מכולת), משפחת צ'ארקה, מאיר זאב גלאַסמן, ליב'ל קראמארז', אליה פיש, ברוך'יה ז'אַשוטקה ואחרים.

ברחוב השני, מצד ימין, היתה דרך שהו־בילה אל בית-העלמין. אחרי בית־העלמין נמ־

שכה הדרך במורד עד לטחנת־המים של אברהם אוקֶארט שע״י ה„ז׳יקה״ (הנהר „שרפיאֶניצה״. הטחנה נמכרה לפולני גאֶברונסקי והוא הפכה לטחנת־קיטור). בדרך הזאת חזרו המלווים מבית־העלמין (אל בית־העלמין הלכו בדרך אחרת).

אחרי הבתים הראשונים, בשני הרחובות, גרו רק פולנים. שני הרחובות הלכו וקיבלו מראה כפרי: בתים קטנים, רפתות, גרנות ושדות ירוקים. הלאה קצת נגמרו גם הבתים האלה ונגמרה העיר. הרחובות העירוניים הפכו לדרכים בין־עירוניות: האחת (ההמשך של הרחוב הראשון, קילינסקי) לביאֶז׳ון (בזוין), עיירה במרחק של 21 ק״מ והשניה (ההמשך של הרחוב השני, ראֶימונט) לדרובין (דרובנין), עיירה במרחק של 26 ק״מ.

* * *

ברחוב הראשון, הישר, של ה„ולוקי״ (וולי־קעס), רחוב קילינסקי, בביתו — בית בן קומה אחת — של דאֶרינג (גרמני), גר יהודה ברוך סקורניק ושם היתה חנות־המכולת שלו. בחנות עסקו אשתו — מאניה (מרים) — וילדיו והוא עצמו עסק בעסק אחר — בעסק של סיד ופחם. המחסן של העסק הזה היה בבית חותנו מנדל גרליץ (ליפשיץ).

יהודה ברוך אדם גבוה היה, לבושו היה נקי ויפה, נעליו מצוחצחות, זקנו מסורק וחיוך רחב רחף תמיד על פניו. אדם נעים וטוב ומש־תדל להיטיב לאחרים.

יהודה ברוך סקורניק ניהל קורספונדנציה מסחרית מסועפת. הוא היה אחד היחידים בעיר ששכר לו תבת־דואר במשרד הדואר. הוא היה נוהג ללכת בכל בוקר לדואר להוציא את המכ־תבים מתיבת־הדואר שלו. בשובו, היה הולך בצעדים אטיים, מקלו תלוי על זרועו והוא פותח מכתב אחרי מכתב ומעיין בו ברפרוף, עד שהגיע לחנות שלו.

* * *

ברחוב השני של ה„ולוקי״ („וליקעס״), רחוב ראֶימונט, היה גר בר צ׳ארקה. בר צ׳ארקה היה ציוני נאמן ומסור מהדור הצעיר. אחד מעמודי־התוך של הסתדרות הנוער הציוני „הרצליה״. פעיל בכל שטחי הציונות והתרבות בעיר.

בתקופה מסוימת היה בר צ׳ארקה חבר בועד הקהלה מטעם הרשימה הציונית.

* * *

ליב׳ל קראמארז׳ שגר גם ברחוב הזה, היה ידוע בעיר כלמדן מובהק. הוא התפלל בבית־המדרש הישן ושם למד יום־יום שעות רבות. למד וגם לימד למבוגרים (משניות) ולבחורים (שעור בגמרא).

* * *

הבית הראשון ברחוב הזה (הרחוב השני של ה„וליקעס״), הבית שליד המחסום, בית בן קומה אחת, היה ביתו של ברוך׳יה ז׳אֶשוטקה (שנקרא „מארעקיה״. הכינוי „מארעק״ ניתן, כנראה, ע״י גויים לאחד מאבותיו בשם „מאיר״). ברוך׳יה היה יהודי פשוט וטוב, אהוב ומכובד על הבריות. הוא היה מוביל סחורה מוארשה לשרפץ והסוחרים רחשו אליו אמון. לעת זקנה היה ברוך׳יה שמש בבית־המדרש החדש. ברוך׳יה היה בעל־תפילה טוב ובעל־קריאה („בעל קורא״) נעים.

* * *

בחזרנו לרחוב היהודי, אנו נפגשים בביתו הקטן, בית בן קומה אחת, של מנדל גרליץ, הבית האחרון, בצד זה, של הרחוב היהודי. בבית הזה גר מנדל גרליץ ובו היתה חנות־המכולת שלו. שם המשפחה של מנדל היה „ליפשיץ״ והוא נקרא „גרליץ״ בשם אשתו, דינה׳יה גרליץ. הסיבה לכך היא, לדעתי שמנדל נשא את אשתו כשהיא היתה אלמנה. היא היתה בעלת־הבית ובעלת החנות ושמה היה מוכר בסביבה. לכן קראו לבעלה החדש בשמה.

מנדל גרליץ היה אדם בעל לב טוב, בחפץ רב היה עושה טובות לאנשים שונים. הוא היה עוסק בצרכי־צבור באמונה: היה גבאי ב„חברה קדישא״, בחברת „הכנסת־אורחים״ ובחברות צדקה אחרות. היה גם גבאי של ה„כוללות״

(כספים שנאספו בין חסידי אלכסנדר למען ה„כוללים" („כולל פולין" ואחרים) בארץ־ישראל. הכסף נשלח לרבי דאלכסנדר ומשם — לארץ־ישראל).

* * *

אחרי ביתו של מנדל גרליץ, היתה סימטא בלתי מרוצפת. שם רשמי לא היה לסימטא, אולם קראו לה "Przybóżniczna„ (הסימטא שע"י בית הכנסת). הסימטא היתה נמוכה בהרבה מהרחוב. הירידה מהרחוב היתה תלולה ולא רחוק ממנה היתה עליה ושוב ירידה ושוב עליה. בהתחלת הסימטא גרו כמה יהודים. הרא־שון היה פינה׳יה מאָקלר (הוא היה זגג. במרוצת הזמן החליף את הזגגות במלמדות, אולם לא החליף את העניות). הלאה מזה גרו רק פולנים.

הסימטא הזאת הוליכה לבית־העלמין. דרכה נישאו הנפטרים (בשרפץ לא השתמשו ב„עגלה", אלא הנפטרים נישאו על כתפי המלווים) אל מקום מנוחתם. היה מקובל, שהמלווים אינם חוזרים מבית־העלמין באותה הדרך, בה באו. הם חזרו דרך ה„ולוקי" („ווליקעס"), בדרך המוליכה לדרובנין (דרובנין). ובמקרים יוצאים מן הכלל, בחורף, שההליכה בסימטא היתה קשה ולפעמים מסוכנת — ביחוד בשביל נושאי ה„מטה" — מחמת הירידות והעליות, הלכו לשם ובחזרה בדרך אחת, דרך ה„ולוקי".

שני בתי־עלמין היו בשרפץ: ישן וחדש, והם היו סמוכים זה לזה. בבית־העלמין הישן נחו מנוחת־עולם רבני שרפץ הקדמונים וגם כמה צדיקים חשובים. האחד היה ר׳ מאיר׳ל דב"ש, שהיה רב בדרובנין, בזוין שעפס. (ר"ת דב"ש). ר׳ מאיר׳ל היה גם „רבי" של חסידים. ר׳ מאיר׳ל היה מגדולי הדור ורבי לוי יצחק מברדיצ׳וב היה מבקר אצלו בשרפץ מפעם לפעם. על קברו היה „אהל" ובני העיר היו משלשלים לתוכו „פתקאות" של בקשות.

בקרבת מקום היה „אהל" שני. שם היה קברו של ר׳ מרדכי גרינבום (סבו של יצחק גרינבום), שגם הוא היה רב בשרפץ.

על צדיק אחד, שנטמן בבית־העלמין הישן, סיפר לי קרובי י. ד. סנדרוביץ׳ שקרא בספר של מעשיות ואגדות על שרפץ את האגדה דלקמן:

צדיק מפורסם נסע פעם מדרובנין לשרפץ. כשהגיע לדרך שבין הכפר בורקובה לעיר — מול בית הקברות — אמר הצדיק: ריח טוב עולה באפי מהאדמה הזאת. עברו ימים ושנים ואותו הצדיק נקלע שוב לשרפץ. בזמן היותו בעיר חלה וכעבור מספר ימים השיב את נש־מתו לבוראו. אֵבל כבד ירד על העיר בפטירתו של אותו צדיק והכנות גדולות נעשו לקראת קבורתו. חברי „החברה קדישא" טבלו ב„מקוה" לפני ה„טהרה" ואח"כ הכינו „מקוה" מיוחד להטביל בו את גופת הצדיק. כשהביאה ה„חברה קדישא" את גופת הצדיק ל„מקוה", לא יכלו להטביל אותה מחמת כבדה ונוקשתה של הגו־פה. ונעשה נס והגופה נעשתה קלה וגמישה והצדיק, כאילו, עזר ל„חברה קדישא" להטביל את גופתו ב„מקוה".

הצדיק נטמן בבית־העלמין הישן, באותה האדמה שממנה עלה פעם ריח טוב באפו.

*

שומר בית־העלמין היה, בשנים האחרונות, יהודי שנקרא „חאסקל׳טיה פון גיטן אָרט" (יחזקאל מבית־העלמין). יהודי עני וגם לא־יצלח היה חסקל׳טיה והוא גר בבית הקטן שליד הכניסה לבית־העלמין, המיועד לשומר. נוסף לשמירה היו לחסקל׳טיה עוד כמה פרנסות וכלן על טהרת הקודש: בחג הסוכות היה מביא בכל בוקר את הלולב והאתרוג לבתים רבים של מתפללי בית־הכנסת (לאלה שלא היה להם אתרוג משלהם), כדי שהנשים והבנות תברכנה עליהם; אור ליום הושענא־רבה היה חוזר על הפתחים ומוכר ערבי־נחל ל„הושענות"; ערב חג השבועות היה מוכר קני־סוף (שנקראו „בלישטשך") לקישוט החלונות לכבוד החג ועוד פרנסות מסוג זה.

בשנים קודמות היה שומר בית־העלמין גוי, גרמני (בסביבת שרפץ גרו הרבה גרמנים). שם השומר היה שמידט ומשום שהיה קטן־קומה,

קראו לו יהודי שרפץ — שמיט׳יה. גם לשומר זה היו התעסקויות שונות וגם הן על טהרת הקודש היו. הוא היה ה„שבת־גוי" (גוי של שבת) הרשמי של הקהילה: הוא היה מכבה בשבת נר, או מנורה בבית־הכנסת, או באחד מבתי־המדרש, מחשש שריפה; ביום־כפורים, בהתחלת תפלת „נעילה", היו הוא ובני משפחתו פושטים על פני העיר ומדליקים נרות בכל בתי־התפילה; לו היתה הקהילה מוכרת בערב פסח את החמץ הנמצא בכל בתי היהודים וחנויו־תיהם שבעיר ועוד התעסקויות דומות.

ולעוּמת כל ההתעסקויות שמנינו לעיל, היתה לו, לשמיט׳יה, התעסקות אחת, שהיתה על טהרת החול והיא — מכירת חול לבן.

לפנים בישראל, לפני שהתפשטה האופנה של פרישת שטיחים (צרים וארוכים, שנקראו „חודניק"), היו עקרות־הבית נוהגות לפזר חול לבן על הרצפה בערב שבת אחרי שטיפתה ויבושה, כדי לשמור על נקיונה. את החול הלבן מכר לעקרות־הבית שמיט׳יה שומר בית־העל־מין. בעגלה קטנה וצרה רתומה לסוס כחוש, לבן אף הוא, הוביל שמיט׳יה את החול הלבן, שחפרו בגבעות שמחוץ לעיר. ליד כל בית עצר את העגלה ומכר לעקרות־הבית שחיכו לו, את החול במידה. כלי־המידה היה דלי ישן והמחיר — 2 גרושן הדלי.

*

לא רק היהודים החיים סבלו מתגרת ידם הרשעה של הגרמנים ימ״ש, כי אם גם המתים. בפראיותם ואכזריותם כי רבה, לא פסחו הונדלים האלה גם על בית־העלמין. הם עקרו את המצבות מן הקברים וריצפו בהן (כשכתו־בותיהן למטה) את המדרכות ברחוב היהודי. היהודים המעטים שחזרו לעיר בתום המלחמה והשואה ושהו בה זמן מועט, עקרו — ברשיון השלטונות — את המצבות מהמדרכות והחזירון לבית־העלמין. כמובן, שלא ידעו ולא יכלו להחזירן למקומותיהן הקודמים.

גם שכנינו, הפולנים, השתתפו בחילול המקום הקדוש וחילול כבוד המתים. הם חרשו את בית־הקברות וזרעו בו תבואה וירקות. אותם היהודים שחזרו לעיר, השתדלו בפני שלטונות העיר וקיבלו הבטחה, שאחרי הורדת התבואה והירקות, לא יתנו לזרוע שוב במקום. והעיריה תקים גדר סביב בית־העלמין.

אחרי החזרת המצבות לבית־העלמין, הקי־מו היהודים שם מצבת־זכרון לקדושי שרפץ שניספו בשואה.

* * *

אחרי הסימטא עמד בית־הכנסת. בית־הכנסת עמד במקום מיוחד ומבודד שנברא, כאילו, בשבילו משֵשת ימי בראשית. מצד אחד, מצפון, התרומם הרחוב בגובה של כמה מטרים ומצד שני, מדרום, השתרע עמק עמוק, נרחב וירקרק, שנמשך עד לשורה של עצים, שמאחו־ריהם זרם הנהר שרפיאַניצה. וכך עמד בית־הכנסת על שטח שבין אגרא רמא מחד ובירא עמיקתא מאידך.

בית־הכנסת נבנה — כפי ששמעתי מפי בן עירנו הנכבד ש. א. לנטר — בשנת תרנ״ה (1895) בערך, במקום בית־הכנסת הקודם שעמד באותו המקום ונשרף (לדאבוננו לא עלה בידנו לברר את שנת השרפה). גם בית־הכנסת החדש ניבנה מעץ.

גם בחיצוניותו וגם בפנימיותו עשה בית־הכנסת רושם יפה על רואיו. צורת הבניה, שלש הכפות שעל גגו, שמשיותיו הצבעוניות, האכ־סדרה והמקום המיוחד שעליו עמד — שוו לבית־הכנסת רוממות והוד, הדרת קודש והדרת כבוד. גם הסידורים והרהיטים בפנים בית־הכנסת היו יפים. נהדר היה ארון־הקודש המגו־לף בעץ, ונהדרים במיוחד היו הציורים שמסביב לארון־הקודש: המסגרת הבולטת, כאילו, שני ציורי הנוף — קיץ וחורף — וציורי כלי־נגינה שמשני צדדיו וממעל לו — פרוכת נהדרת וה־שמים וצבא־השמים (הציורים היו מעשה ידי הצייר היהודי סטשאלקו מפלוצק. ביהכ״נ שופץ בשנת 1907 בערך ואז נעשו גם הציורים).

מתפללי בית־הכנסת היו ברובם „בעלי־בתים" פשוטים ומעוטם — ציונים ואינטלי־

גנציה מהדור הצעיר (הציונים והמשכילים מה־דור הקודם התפללו בביהמ״ד החדש), שחלק מהם ביקר בבית־הכנסת רק בחגים.

בימי השואה הנוראה שעברה על יהודי שרפץ, נהג בית־הכנסת כשליח צבור נאמן ומסור לעדתו. ראשון עלה הוא בלהבות השמי־מה, כאילו רצה למהר ולבוא לפני כסא־הכבוד כדי לבקש רחמים על קהל עדת ישראל שב־שרפץ (בית־הכנסת נשרף ע״י פראי האדם הנאצים בליל שני של חג הסוכות שנת ת״ש).

באותו הלילה נפל הקרבן השני מבין יהודי שרפץ. (הקרבן הראשון — אריה ז׳יטאָלני — נפל בשעת הפצצה מהאויר ב־4.9.39). זה היה הבחור פנחס ואָלטסמן (שנקרא „פיניע דעם פאַרבערס״ — בנו של הצבע), בן ה־21. כש־התעוררו היהודים מכל הסביבה והתחילו לרוץ לבית־הכנסת כדי להציל את מה שאפשר להציל, חסמו הרשעים הגרמנים בעדם הדרך ולא נתנו להם לגשת למקום השריפה. הבחור הנ״ל הצליח לעבור את המחסום, אולם המרצחים ירו בו והוא נפל ומת.

* * *

הרחוב נמשך כאן במורד ובצדו היה בנוי מעקה מקורות עץ (דוגמת מעקה לצדו של גשר). לצדו של הרחוב, בשטח הנמוך ממנו, נמשכה כעין סמטא בלתי מרוצפת מבית־הכנסת עד ביתו של דוד׳יה צ׳רנוצ׳פקה (עד כאן נמשך גם המעקה). לאורך הסימטא עמדו כמה בתים קטנטנים ועלובים.

*

אחד מבעלי־הבתים האלה היה הורן. משום מה נקראה הסביבה כולה על שמו: „האָרנס גיטער״ (נכסי הורן).

הרבי שלי, משה׳יה קארמלקה׳יעס (דנציגר) היה אומר:

הורן לבוש היה תמיד, בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, ב„חאלאט׳יה״ (מעיל דק). שינוי היה רק במה שלבש מתחת ל„חאלאט׳יה״: בימות החמה — כתונת ומכנסים ובימות הגש־מים — פרוות־אכרים...

*

באחד הבתים הקטנטנים גר אברהם יצחק׳יה מאי (שנקרא „שיהל־קלעפעריע״). אברהם יצ־חק׳יה היה שמש־הקהילה ותפקידו היה לעורר בכל בוקר את הקהל, ע״י דפיקות בתריסי החלונות, ל„עבודת הבורא״. כרגיל דפק 3 דפיקות וכשמת, ר״ל, מישהו בעיר דפק רק 2 דפיקות[1]. כמו כן היה קורא ביום ששי לפנות ערב בכל הרחובות את הקריאה: „אין שיהל אַראָן״ (לבית הכנסת)!

פעם אחת ביקר ה„גוברנאטור״ (מושל המחוז) מפלוצק בשרפץ ובעברו ברחוב שמע את קריאותיו של ה„שיהל־קלעפעריע״. הוא ציוה לשוטר אחד מבין מלויו שיקרא ל„שיהל־קלעפעריע״. משהובא לפניו, סטר לו ה„גובר־נאטור״ על לחיו, נזף בו על צעקותיו ברחוב וציוה לאסרו. ברוסית השבורה והרצוצה שלו, ביקש אברהם יצחק׳יה את סליחתו של ה„גו־ברנאטור״ והסביר לו את פשר קריאותיו, ואז שוחרר.

* * *

אחרי שורת הבתים הקטנטנים, היתה סימטא בלתי מרוצפת. הסימטא נמשכה עד ל„ז׳יקה״ (הנהר), עד למקום שהיתה שם ה־„לאוה״ (מעברה צרה ברוחב של כחצי מטר, עשויה קרשים המונחים על גבי עמודי עץ התקועים בקרקע־הנהר ובולטים ממנו בגובה

---

1. על המנהג הזה כתוב ב„ידע־עם״ (במה להופ־קלור יהודי) חוברת ב־ג (כרך ג׳), תשרי תשט״ז. ע׳ 117:

„נקישת פטיש. במקומות שהיה שמש קורא את הקהל בבוקר לתפלה בצבור ע״י נקישת פטיש, היו מקישים בכל יום שלש פעמים וביום שהיה בו מת — שתי דפיקות בלבד (מקורי מנהגים, סימן צ׳ ס״ב).״

הסבר לכך מובא באותה החוברת ע׳ 112 וז״ל: „השמש דופק ג׳ פעמים על החלון ומעיר באישון־לילה קהל־יראים לעבודת הבורא. אם נפטר ח״ו אחד מבני־השכונה דופק השמש רק ב׳ פעמים, להודיעך כי מג׳ השותפים שבאדם: הקב״ה, אבא ואמא — אחד מהם, הראשון, יצא מכלל השותפות...״

של כחצי מטר, והיא נטויה על פני רוחב הנהר ומגיעה לשפתו השניה, מול הסימטא והרחוב בשם „דולי״ (דאָלעס) היוצאים מהרחוב הפלוצקי). ה„לאוה״ קיצרה בהרבה את הדרך בין הרחובות היהודי והפלוצקי. בסימטא הזאת עמדו כמה בתים קטנים. היתה כאן גם באר, שמימיה היו „רכים״ ורבים מהסביבה הקרובה וגם הרחוקה השתמשו בהם.

* * *

אחרי הסימטא עמד ביתו, בית בן קומה אחת, של דוד׳יה צ׳רנוצ׳פקה. בחנותו אפשר היה להשיב את הנפש בכוסית יי״ש, או בכוס בירה ולקנח בעוגה, לחמניה, דג־מלוח, כבד צלוי ושאר מאכלים טובים. מהמאכלים הטובים האלה נהנו, כמובן, המבוגרים. ואלו אנחנו, הילדים, נהנינו מהאפונה המבושלת, הממולחת והמפולפלת („געזאָטענע אַרבעס״ בלע״ז) שקנינו אצלו מלוא הכוסית בגרושן (חצי הקופיקה הרוסית, המטבע הקטנה ביותר) אחד.

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות, היה שיך ליוּקב (יעקב) גרליץ. יוקב גרליץ היה (לפני מלחמת־העולם הראשונה) יו״ר ועד הקהילה ואדם מכובד בעיר.

* * *

אחרי בית גרליץ וצמוד אליו עמד ביתו, בית קטן בן קומה אחת, של ר׳ אפרים יוסל ולוּקה. החנות היחידה שבחזית הבית, חנות מכולת, היתה שיכת לבעל־הבית.

ר׳ אפרים יוסל ולוּקה היה אחד הלמדנים המובהקים, המשכילים וחובבי־ציון הראשונים בשרפץ. כן היה משרידי ה„קולקהוס״ (חבורת המתנגדים־המשכילים שנתפלגה מהקהלה ויסדה קהלה נפרדת). ר׳ אפרים יוסל היה בן־תורה, ידען בתנ״ך ובקי בתלמוד.

*

בימינו היו הבית והחנות שייכים לאברהם׳יה ולוּקה, בנו של ר׳ אפרים יוסל. אברהם׳יה ולוקה היה בן הדור השני של משכילים וציונים בשרפץ והוא היה אחד המתפללים החשובים בבית־המדרש החדש. אדם פיקח ובעל שיחה נאה היה אברהם׳יה ולוקה. הוא היה מעורב בין הבריות ואהוב עליהם, כמאמר המליצה: איש־רעים להתרועע. דבריו היו מתובלים הלצות יפות, בדיחות מוצלחות ואמרות קולעות. בכל מקום שאברהם׳יה ולוקה עמד, התאספו סביב אנשים, שהקשיבו לדבריו ונהנו מהלצותיו.

* * *

צמוד לביתו של אברהם׳יה ולוקה, עמד הבית, בן הקומה האחת, של דודי משה (משה מרדכי) סנדרוביץ׳ (שנקרא „משה׳יה רודעס״) [1], בעל חנות הגלנטריה וצרכי סנדלרות שבאותו הבית.

יחידה במינה היתה חנותו של משה׳יה סנדרוביץ׳. הסחורות היו משני מינים: גלנטריה וצרכי סנדלרות, והלקוחות — שונים: אנשים, נשים וטף, יהודים וגויים, חייטים וסנדלרים, בעלי־מלאכה ושוליות, קונים בכסף וקונים במשיכה (ולא מעטים היו הקונים מהסוג האחרון, גם מאחינו בני ישראל) — שבאו מכל קצות העיר לחנות הזאת. ופתוחה היתה החנות

---

1 דודתי רודה היתה „אשת חיל״ והיא היתה המושלת בכיפה ובקופה, כנראה שמשום כך נקרא בעלה בשמה — „משה׳יה רודעס״.

במקומות שונים הבאנו מקרים, שבעלים נקראו בשמות נשיהם (אברהם׳יה זלוצ׳בר, שמואל לנט, מנדל גרליץ). אלה נקראו בשמות המשפחה של נשיהם. שונה המקרה הזה, שהבעל נקרא בשמה הפרטי של אשתו ובתוספת של נטית היחס, כאילו הוא בנה.

עוד 2 מקרים כאלה היו בשרפץ:

חוקר ה„מקוה״ בשנות השמונים למאה שעברה נקרא: „שמואל חנה׳לעס״. הנימוק לכך הוא, כנראה, שאשתו — חנה׳לה — היתה יחסנית גדולה, היא היתה נכדתו של ר׳ מאיר׳ל דב״ש, מי שהיה רב ורבי בשרפץ.

מלמד־הגמרא בשנות השמונים והתשעים למאה שעברה, יצחק פראגר, נקרא: „יצחק מלכה׳ס״. השם הזה בא לו, כנראה, משום שאשתו — מלכה — היתה הסוחרת בחנות־המכולת שלהם (בבית קטן שעמד אז אחרי ה„שלישארקן״.

על שני מקרים האלה שמעתי מפי בן־עירנו שמואל איצ׳ה לנטר.

משש בבוקר עד 12 בלילה ותמיד היתה מלאה קונים, רעש והמולה. בקושי ניתן להם לסגור את החנות בערב שבת עם חשכה. ובמוצ״ש, עוד לפני הדלקת הנר, כבר דפקו על דלת הדירה (שהיתה סמוכה לחנות), שיפתחו את החנות. חלק ניכר מן הקונים היו שוליות של סנדלרים פולנים, „שקצים" פראים ופרועים, שפגיעתם היתה רעה גם בסוחרים וגם בקונים. לא סדר היה שם ולא דרך־ארץ והכול פנה לכול בלשון „אתה".

עבודת־פרך עבדו כל בני המשפחה, 18 שעות ביממה. בכל שבת היתה דודתי רוּדה, בעלת־החנות, חולה ושכבה במטה. אולם כשרק נראו שלשה כוכבים על פני השמים והודלק נר, התגברה כארי, קמה ממטתה ויצאה אל משמרתה בחנות. והיא עמדה בחנות כל השבוע כשרגלה האחת על הרצפה והשניה, שהיתה חולה, על שרפרף. שבוע ימים אחרי כל נסיעה לוארשה (והנסיעות היו תכופות, כי החנות קל־טה ופלטה כמויות גדולות של סחורה), היה הדוד משה עושה לילות כימים בבקורת הסחו־רה שהביא, בהתאמה לחשבונות („אָפּריפן די סחורה"). וליצני־הדור היו אומרים, שהוא מו־נה מספר למחטים... ומכל העמל המפרך הזה, לא הרויחו אלא כדי מחית־ביתם הצנועה. כי „שותפים" רבים היו להם (ה„קונים במשיכה" שהזכרתי).

מחמת זקנתו, לא הגלה משה סנדרוביץ׳ עם הגולה אשר הגלתה ע״י הרוצחים הגרמנים משרפץ. הוא נשאר בעיר ועבר — עם שאר הנשארים בעיר — לגיטו שנוצר שם. הוא מת בגיטו בסוף שנת ת״ש (סוף הקיץ 1940), בשנת השמונים ושבע, בערך, לימי חייו.

*

החנות השניה באותו הבית שימשה דירת־מגורים לשמעון יעקובוביץ׳ בעל־העגלה. הוא היה מוביל בעגלתו הקטנה, שסוס כחוש רתום אליה, משאות קלים בתוך העיר. והיו קוראים לו: „שימה׳יה מיטן וועיגלטיה", או „שימה׳יה מיט די קאַטש" (שמעון עם העגלה, או שמעון עם הכרכרה).

בתקופת־הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, עלו שימה׳יה ביחד עם סוסו ועגלתו לגדולה. הם נעשו, כמעט, פקידי־הדואר המלכו־תי הגרמני. שימה׳יה היה מוביל בכל יום את שקי הדואר מבית־הדואר (שהיה בבית גולד־שטין, בהתחלת הרחוב הפלוצקי) ל„קולעיקה" (הרכבת הקטנה) ומה„קולעיקה" לבית־הדואר.

*

במרתף של אותו הבית היתה „המעבדה החימית" של בנו של בעל־הבית, הירש מיכל (מיכאל) סנדרוביץ׳. הוא פתח ופיתח כאן תע־שיה שלמה של מוצרים חימיים. במרתף הזה הוא יצר דיו מסוגים שונים ובצבעים שונים (לכתיבה, לסנדלרים ועוד), שעווה למטרות שו־נות ובצבעים שונים (לסנדלרים, לחתימות ועוד), סבון מסוגים שונים (לרחיצה, לכביסה ועוד) ומשחת־נעליים בצבעים שונים.

הירש מיכל סנדרוביץ׳ מומחה במקצועו־תיו היה. חקרן היה האיש והוא הגיע למומחיותו הודות ל„חקרן" שבו. בראשונה הוא למד את מקצועותיו מ„תעשיינים" אחרים, תמורת תשלו־מים. אבל הוא לא קיבל את התורה כמסורה לו מפי מלמדיו. אצלו עבר כל מוצר לפני שהוצא לשוק, נסיונות מנסיונות שונים. הוא הוסיף לסממן אחד ופיחת מסממן שני, הוא עירבב ובישל, קילקל ותיקן, עד שהוציא מתחת ידו מוצר מושלם ורק אז התחיל להוציאו לשוק. ועד כדי כך הוא שינה ושיפר את תכונות מוצ־ריו, עד שהיו מקרים ומלמדיו־לשעבר רצו להחזיר לו את דמי־הלימוד ששילם וגם להו־סיף עליהם ובלבד שילמדם שיטותיו החדשות.

אולם דא עקא שהירש מיכל סנדרוביץ׳ היה בעל „הרבה מלאכות ומעט ברכות". במשך שנים רבות לא היה יכול להגיע להזמנת בקבו־קים וקופסאות שישאו את שם ה„פירמה" שלו. משום כך היה מוכר את תוצרתו בבקבוקים ובקופסאות שונים מ„פירמות" שונות, שקנה

אותם, כשהם משומשים, מידי מוכרי גרוטאות והקנה ע״י כך פרסומת ל„פירמות״ ההן.

* * *

הבית השני, בית צר בן שתי קומות, שהיה נשען על בית הורוביץ, היה ביתו של ליפא׳יה נאשלסקי. הפתגם היידישי: ווער ס׳האָט אַ סך טעכטער, דעם גייט נישט אַן קיין געלעכטער״ (כל שבנותיו מרובות, אין צחוקו מרובה), לא התאמת אצל ליפא׳יה. הוא נתברך, אמנם, בבנות, אולם בכל זאת היה תמיד שמח. הוא היה יהודי פיקח, מבודח ומבדח. דבריו היו מתובלים תמיד באמרה נאה ובהלצה מחוכמת שנוצרו בו במקום, בתוך השיחה. להלן — כמה אמרות יפות של ליפא׳יה.

ישנם בעלי־קריאה („בעל־קורא׳ס״) שיוד־עים לקרוא בספר־התורה רק את הפרשה הרא־שונה של כל סדרה. בעלי־קריאה אלה קוראים בתורה בתפלת מנחה של שבת ובתפלת שחרית של הימים שני וחמישי בשבוע, בהם קוראים רק את הפרשה הראשונה.

ליפא׳יה היה קורא לבעל־קריאה כזה „פּאַרשיבי בעל־קורא״ (בעל־קריאה היודע רק פרשה אחת. „פּאַרשיבי בפולנית — מוכה שחין)...

ליפא׳יה היה אומר: לעולם לא אתן לבנותי להינשא לבחור סוחר, או בעל־מקצוע, ששם מסחרו, או מקצועו מתחיל באות „פ״ („פ״ רפה). והוא נימק את דבריו בזה, שכל מסחר, או מקצוע ששמו מתחיל ב„פ״ הוא „פה״ (בטוי ביידיש לדבר מכוער ומגונה), כגון: פישער, פליישער, פורמן, פערדס־הענדלער, פאַרבער, פריזירער, פאָטאָגראַפיסט (סוחר דגים, קצב, בעל־עגלה, סוחר־סוסים, צבע, ספר [עובר על אסור־גילוח], צלם [מתעסק בנשים])...

לעת זקנתו, ישב פעם ליפא׳יה בסעודת־מצוה והריק כוסית אחרי כוסית. אמר לו מאן דהוא: לאט לך, ר׳ ליפא, היי״ש הוא בדרגת 90 („ניינציקער״). ענה לו ליפא׳יה: אני הנני בן 80 („אַן אַכציקער״) והיי״ש הוא בדרגת 90 („ניינציקער״) וכשבן 80 שותה יי״ש בדרגת 90, הוא נעשה לבן 100 („אַז אַן אַכציקער טרינקט ניינציקער ווערט ער אַ הונדערטער״)...

הוא היה אומר: „שטאַרבן יאָק שטאַרבן, נאָר די דירה איז אין דר׳ערד״ (למות לא נורא, אולם הדירה היא באדמה. לביטוי „אין דר׳ערד־יש הוראה כפולה: באדמה ממש ודבר רע. כאן הפירוש כפול: גם הדירה רעה וגם הדי־רה באדמה)...

* * *

כאמור, היה בית ליפא׳יה נשען על בית הורוביץ. ביתו של אהרן משה הורוביץ היה בית־חומה חדש בן שתי קומות. את החזית של הקומה הראשונה תפסה החנות למכירת צרכי מכולת בסיטונות, שהיתה שייכת לבעל־הבית. הזכרנו למעלה, שעד פרוץ מלחמת־העולם הרא־שונה, היו בשרפץ שתי חנויות למכירת צרכי מכולת בסיטונות: חנות אחת היתה של לידז־ברסקי והחנות השניה היתה זו של הורוביץ.

בבית הזה הוכנס חידוש מענין: החנות נסגרה לא בדלתות, אלא בתריס עשוי פח גלי, המתרומם ומתקפל. הכל הלכו לראות את החי־דוש הזה. המבוגרים ידעו אולי שהתריס מת־קפל, אולם אנחנו, הילדים, היינו בטוחים שיש חלל בקיר, שלשם נעלם התריס כשמרימים אותו.

* * *

אחרי בית הורוביץ היתה סימטא צרה ובלתי סלולה, שנמשכה עד ל„זיקה״ (הנהר) ושם הוביל שביל עד ה„לאַוה״ (מעברה נטויה על פני הנהר), שקצרה את הדרך לרחוב הפלוצקי. בסימטא הזאת עמדו כמה בתים קט־נים ובהם גרו מספר משפחות עניות וביניהן — המלמד חיים יוסף קריסטל (לפני שגר ברחוב הקטן שע״י ה„מקוה״).

המלמד חיים יוסף כעסן גדול היה (קראו לו „החייל״, כי בצעירותו היה חייל בצבא הרוסי ומשהו מהצבאיות נשאר בו עד לעת זקנתו) ועל כל עבירה, קלה כחמורה, שעברו תלמידיו, הרביץ בהם מכות נאמנות. הדבר היה ידוע להורי התלמידים ורובם — ביחוד האבות —

הסכימו לכך. ומעשה שבא משה יהודה קאַרש לחיים יוסף והציע לו לקבל את פיבוש שלו ל„חדר", בתנאי שלא ירביץ בו מכות. ענה לו חיים יוסף: אם כך, מוטב שישב בבית. ופיבוש לא ישב בבית, אלא ב„חדר" של חיים יוסף.

הרבי שלי, משה׳יה קרמלקה׳יעס (דנציגר), סיפר:

אחד מתלמידיו של חיים יוסף היה יוסק (יוסף) קוצ׳ולק. כידוע, משפחת קוצ׳ולק משפחה עשירה ואינטליגנטית היתה ובניגוד לרוב ההורים, לא הסכימו הורי יוסק — ביחוד אמו ואחיותיו — שמלמדו ירביץ בו מכות. אבל חיים יוסף לא הפלה בין תלמיד לתלמיד ומפעם לפעם קיבל גם יוסק קוצ׳ולק את מנתו.

פעם אחת, כשיוסק קיבל מידי חיים יוסף מנה הגונה, ברח הביתה ולא חזר ל„חדר". כשעברו יום ויומיים והילד איננו, הטריח את עצמו חיים יוסף (כי חבל על איבוד תלמיד ומה עוד תלמיד עשיר) והלך למשה הרש קוצ׳ולק לבקש ממנו שישלח את יוסק ל„חדר". שם היה נאלץ חיים יוסף להקשיב למחאתה החריפה של אֵם־התלמיד, הגברת הינדה קוצ׳ולק, על שהכה את ילדה. ואחרי שהצטדק בפני האם והבטיח לה לא להרביץ בו עוד, ציותה האם ליוסק לחזור עם הרבי ל„חדר". ליוסק לא היה, אמנם, חשק לחזור, אולם הוא נכנע לפקודתה הנמרצת של האם והלך עם הרבי.

אותו העניין חזר ונשנה כמה פעמים: הרבי — מתוך הרגל — הרביץ בתלמיד, התלמיד ברח ולא חזר ל„חדר", הרבי הלך לבית התלמיד, קיבל את „מנתו" מאת האם, הצטדק והבטיח לא לחזור על „חטאו" — ויוסק חזר עם הרבי ל„חדר".

פעם אחת, אחר חזרת הפרשה הנזכרת, כשהתלמיד חזר עם הרבי ל„חדר" והם עברו על ה„לאוה" — הרבי בראש והתלמיד אחריו — דחף התלמיד את הרבי והוא נפל לתוך ה„ז׳יקה" (הנהר). כידוע היו מי ה„זיקה" רדודים ולא נשקפה סכנה, חלילה, לחייו של חיים יוסף, אבל הוא נרטב מכף רגליו ועד ראשו. הוא קם והלך הביתה, כשהוא רטוב ועצוב, כמו שנאמר: „אבל וחפוי ראש"...

כשהגיע חיים יוסף לביתו, פרץ — מתוך כעס אין אונים — את דלת חדרו, הפיל את עצמו על הרצפה ונשאר שוכב דומם למלוא ארכו, כשפניו למטה. התלמידים נבהלו, ה„רבּ־נית" הרימה צעקה, נתכנסו השכנים וכולם ניסו להשיב את רוחו של חיים יוסף, להקימו, או להפכו. והוא — לא נע ולא זע, הוא שוכב כמת. פתאום קם ופרץ בשאגה נוראה: ה„שייגאָץ" (שקץ) הזה! הפושע־ישראל הזה! העוכר־ישראל הזה! הוא הכה באגרופיו בראשו, תלש את שערותיו והמשיך לצעוק. ה„רבנית" והשכנים ניסו להרגיע אותו, אבל חיים יוסף המשיך בצעקותיו הנוראות והפראיות. סוף־סוף נרגע וסיפר את אשר עולל לו ה„שייגאָץ" הזה...

חיים יוסף לא הלך עוד לבית קוצ׳ולק ויוסק לא חזר עוד ל„חדר" של חיים יוסף.

* * *

הבית שאחרי הסימטא, בית בן קומה אחת, היה שייך ל„שלישארקן" ובו היה בית־המרזח שלה. שם אפשר היה לשתות כוסית יי״ש ולקנח בכבד צלוי; אפשר היה לאכול חתיכת דג־מלוח פשוט, כבוש, או מעושן ולקנח ברקיק, או בעוּגיה ממולאה. ואפשר היה גם לאכול אכילה של ממש: ארוחה עם מנת־דג הגונה ורבע של אווז צלוי. שמה של ה„שלישארקן" היה רוזה זינד, אולם כל העיר הכירה אותה בשם „שלי־שארקן". היא היתה אלמנה (בעלה היה מסגר (שלאָסער, במבטא השרפצאי — שלישארז) ובגלל זה היא נקראה „שלישארקן") ובעסק עזרו לה שתי בנותיה.

כפי שהזכרנו לעיל, היתה לה, ל„שלי־שארקן", גם „צ׳איניה" בחנות, ז. א., היא מכרה מים רתוחים לתה.

* * *

אחרי הבית של ה„שלישארקן" עמד בית־המדרש הישן. (לצערנו לא הצלחנו לברר את זמן בניתו). מקדש־מעט זה היה בית־תפילה

עממי, כאן התפלל „עמך". המתפללים הקבו־עים בבית־המדרש הישן היו ברובם „בעלי־בתים" פשוטים, בעלי מלאכה, חייטים וסנדל־רים, קצבים וסוחרי־דגים — יהודים שרבים מהם, בקיאותם באותיות הקטנות לא היתה מרובה. אלה היו רובם של המתפללים הקבו־עים בביהמ"ד הישן, שהתפלל בו גם בשבתות. אולם בששת ימי המעשה, התפללו בביהמ"ד הישן יהודים מכל השכבות, מכל המעמדות ומכל הגילים: מתנגדים וחסידים, בעלי־מלא־כה וסוחרים, עניים ועשירים, מבוגרים וצעי־רים. ראשוני המתפללים באו לבית־המדרש בעלות השחר ופתחו באמירת תהלים ו„מעמ־דות" עד זמן התפילה. משהגיע זמן התפילה — „זמן קריאת שמע של שחרית" — התחילו להתפלל „מנינים" רבים, „מנין" אחרי „מנין". שעות רבות נמשכה התפילה, תפילת שחרית. כן היה בתפילות מנחה ומעריב: „מנין" גמר ו„מנין" התחיל.

בית־המדרש הישן שימש לא רק לתפילה, אלא גם לתורה. ברוב שעות היום, מעלות השחר ועד שעה מאוחרת בערב, נשמע קול התורה בביהמ"ד הזה מפיותיהם של בחורים, של נערים שרק עזבו את ה„חדר" ושל אנשים מבוגרים הלומדים ביחידות, או הלומדים בצוותה בחברת משניות, או „עין יעקב". כשמו־נה־עשרה שעות ביממה המה בית־המדרש הישן מקולות תורה ותפילה, שהשמיעו נערים וזקנים העוסקים בתורה לשמה והשופכים תחינותיהם לפני אביהם שבשמים.

זכה בית־המדרש הישן והוא לא נחרב בחורבן הגדול של יהודי שרפץ. הוא לא הושמד בהישמד קהל מתפלליו ולומדיו ולא נהרס בההרס חבריו — בתי־התפילה האחרים בשרפץ. הגרמנים הארורים סידרו במקום הקדוש הזה מחנה ריכוז של עבריינים על חוקריהם הנפ־שעים והאכזריים. שם הוחזקו ה„עבריינים", גם יהודים וגם פולנים, ומשם הוצאו יום־יום לעבו־דות שונות, עבודות מפרכות ומבזות. וכשם שהשאירו בחיים (לזמן מסוים) סוג מיוחד של יהודים שסומנו באותיות: „W. W. J." (ווירטשאַפטס ווערטיקע יודען, יהודים בעלי־ערך משקי), כך השאירו את הבנין של בית־המדרש הישן, שהיה בעל ערך משקי בשבילם.

* * *

הבית שאחרי בית־המדרש הישן, בית בן שתי קומות, היה שייך לזליג ריכגוט.

בבית הזה גר הרב ר' יחיאל מיכל גולדשלק זצ"ל, שהיה רב בקהילת שרפץ במשך 53 שנה. הרב גולדשלק היה ידוע כגדול בתורה ובמע־שים טובים. הוא גם ספרא רבה וחיבר הרבה ספרים, שרק מעטים מהם יצאו לאור עולם. הרב גולדשלק נולד בעיירה שרנסק בשנת תקצ"א (1831). בהיותו בן 17 וחצי נתמנה לרב בעיר קיקול, אחר־כך היה רב בשרנסק, פו־דמביצה ואוסטרולנקה. על כסא הרבנות בשרפץ הוא עלה בשנת תרכ"ה (1865), בהיותו בן 34 שנה. הרב נפטר בשיבה טובה אור ליום כ"א בשבט תרע"ח (3.2.18), בשנת ה־87 לימי חייו. תנצב"ה.

*

לזליג ריכגוט, בעל־הבית, היה בית־מרזח באותו הבית. אפשר היה לקבל שם דברים טו־בים, מתוקים וחריפים: כוסית וגם בקבוק יי"ש מסוג 45, או 96; עוגיות טובות; דג מלוח רגיל, כבוש, או מעושן; מנת דג הגונה; בשר מבושל, או צלוי וכל מיני פרפראות.

*

שמענו מפי בן עירנו הנכבד שמואל איצ'ה לנטר, שבשנות השבעים למאה שעברה קרה אסון מחריד בבית הזה. בשעת דליקה שנפלה בבית, נשרף חיים איצ'ה'יה טץ (אביהם של שמואל'טיה, נתן, וולף ואֶלה טץ), שגר כאן.

* * *

צמוד לבית ריכגוט, עמד הבית בן שתי הקומות של יוסף וסולק. ליד הבית ומאחוריו היתה חצר רחבה ובסופה של החצר עמד בית בן שתי קומות, שקומתו הראשונה שימשה

מחסן לתבואה (בשנת 1931 נפתח כאן גן־ילדים בשם „תרבות". זאת היתה ההתחלה לבית־הספר „תרבות" בשרפץ) ובקומה השניה גר אברהם פריד (ירושלמי).

הבית הזה נמכר אח"כ למשה לאָסמן ולישראל באַרקו.

אברהם פריד היה שקוע ראשו ורובו, בעסקנות ציונית וצבורית. מתוך התמסרותו לעסקי־צבור, הזניח את עסקי ביתו וחיסל אותם בזה אחר זה. היתה לו חנות לכלי־מטבח (בשוק, בביתו של אליהו גלזר) וחיסלה. היו לו סוסים ועגלה להובלת סחורה מוארשה לשרפץ — וחיסלם. כן היה לפרנסות אחרות שלו. לבסוף עשה אברהם פריד מעשה, שהיה יחידי במינו, מעשה חלוצי: הוא קנה שתי פרות וחשב להתפרנס ממכירת חלב. אמנם היו מוכרי־חלב יהודיים בעיר, אבל אלה קנו את החלב אצל הגויים ואברהם פריד רצה להראות דוגמא של חלוציות, של יהודי וציוני פרודוקטיבי: הוא יטפל בפרות והוא יחלוב אותן ויתפרנס מחלבן. אולם סופה של פרנסה זו, כסופן של הפרנסות הקודמות. עסקנותו המופרזת מנעה מהפרות את הטיפול הנחוץ. ובאין טיפול כראוי אין חלב ואין פרות.

בשנת 1921 עשה אברהם פריד מעשה חלוצי שני: הוא עלה עם כל בני ביתו לארץ־ישראל.

*

באותו הבית גר אליהו (שנקרא: עליה) גרוסמן. אליה גרוסמן היה חבר פעיל במפלגת „פועלי־ציון" — שמאל. בשנות השלושים היה חבר בועד־הקהלה מטעם אותה המפלגה.

* * *

הבית השני, בית בן שתי קומות, היה שייך לוולף חזן (הוא נקרא גם „וולף קלמה׳יעס" ע"ש חותנו, שהיה בעל הבית, קלמן פאַנסטאַר). וולף חזן היה מלמד־דרדקי וגם מוכר ספרי רומ"ל (ר"ת: רבנים ומלמדים) בביתו. מראהו החיצוני של וולף חזן היה כמלמד בטלן מהעולם הישן, אולם הוא היה יהודי משכיל, בעל־דקדוק וחקרן.

באותו הבית גר משה יעקב שטאהל ושם היתה גם חנותו. משה יעקב היה חסיד נלהב ועם זאת חי מיגיע כפיו. הוא עבד קשה באפיית תופינים והוא מכרם בסיטונות לבעלי חנויות וגם ללקוחות קמעוניים בחנותו. בחנותו היה מוכר גם שוקולד, סוכריות ודברים טובים שונים.

משה יעקב שטאהל לא היה שרפצאי, הוא בא לעירנו מפאביאניץ (עיירה הסמוכה ללודז׳) והוא עזב את שרפץ בשנת 1924 בערך. פעם, פעמיים הוא ביקר בשרפץ כסוכן למכירת וילונים.

בתקופת „העליה הרביעית", עלו ארצה כמה „רביים". עלה ה„רבי" מיאבלוננה עם קבוצת חסידים שיסדו את המושב „כפר חסידים": עלה ה„רבי" מקוז׳אַניץ עם קבוצת חסידים שיסדו את המושבה „עבודת ישראל". ואז עלה גם ה„רבי" מסטריקוב עם קבוצת חסידים. (ה„רבי" שהה בארץ זמן קצר וחזר לפולין). משה יעקב, שהיה חסיד־סטריקוב נלהב, רצה ללכת בעקבות ה„רבי" ויצא לדרכו בלי „ניירות" ובלי כסף וכמובן שנתפס ונאסר. הוא התגלגל בבתי־סוהר שונים בארצות שונות, עד שהוחזר לפולין.

*

באותו הבית, בחנות השניה, היתה הסנדלריה של משה לאָסמן. לימים קנה הוא את הבית.

* * *

בבית השני, בית בן שתי קומות, שהיה שייך לזליג מיונצ׳ין, היתה חנות קטנה לגלנטריה של ר׳ חיים נחום טונבל.

ר׳ חיים נחום טונבל היה אחד המשכילים והציונים הראשונים בשרפץ. והוא היה היחידי בעיר שביקר בימים ההם — בשנת 1908 בערך, בארץ־ישראל. כן היה משרידי ה„קולהקוט". ר׳ חיים נחום היה בן־תורה ידען ולמדן בתנ"ך ובתלמוד.

*

צמוד לבית הזה עמד צריף, שבו היתה המסגריה של ישראל באַרקו (שנקרא „ישראל שלישאַרז׳״ — שלאָסער — מסגר).

בנו של ישראל ברקו, אברהם ליב, התארס בגיל צעיר עם חנה רוזינק, בתו של האופה נתן רוזינק. כעבור זמן־מה חלה החתן במחלת הטיפוס ומצבו היה אנוש. כשלא הועילו, לא הרופאים ותרופותיהם ולא אמירת תהלים, הו־ספת שם וסגולות אחרות, ניסו סגולה מיוחדת: הכלה ואמה נכנסו לחדרו של החולה וקרעו בפניו את ה„תנאים״, לאות שהארוסין בטלין ומבוטלין (הכוונה היא: שאם נגזר על חתנה של זו למות, הרי עתה — אחרי קריעת ה„תנאים״ — שוב אינו החתן שלה). וזאת ה„סגולה״ הועילה. קרה „נס״ והוטב מצבו של החולה. ולאט, לאט הבריא וחזר לאיתנו.

*

מתוך שנזכרנו בסגולה יהודית „שהצילה״ אדם ממות, נזכרנו גם בסגולה גויית „שהצילה״ גם היא אדם ממות.

ה„נס״ קרה אצלנו בבית. ילד בן שלוש — ילדו של קרובנו מנדל קרפה, שהיה שוחט בכפר טלוכובה — חלה בדיפטריה. כשמצבו הורע, הובא העירה והילד החולה ואמו התאכסנו בביתנו. מצב־הילד הלך ורע. לא הועילו, לא תרופות, לא תהלים ולא הוספת שם „אלטר״ לשמו הקודם, עד שביום אחד הודיע הד״ר גומובסקי, שאין לו מה לעשות עוד ורק ד׳ יכול לעזור לחולה.

אז הציעה הגויה, שהיתה מביאה לנו מים, לנסות את הסגולה הזאת: לקרוע מעל לראשו של החולה יונה חיה (כנראה, נוסח גויי של „כפרה״) והיא הציעה את עצמה לעשות זאת. מכיון שלא היתה לנו ברירה, הסכמנו. הגויה עשתה את הסגולה כפי שאמרה וקרה „נס״ והילד הבריא.

*

בחצר הבית הזה גר ישראל קרפ. משפחת קרפ היתה חדשה בשרפץ. הם באו מוארשה בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, בשנים שרעב ומחסור היו מנת־חלקם של תושבי הערים הגדולות. חסר־אמצעים בא ישראל קרפ לשרפץ. ההון היחידי שהביא עמו — כמה בנות שהגיעו לפרקן. ולא רק נדוניה בשביל הבנות לא היתה לו, לר׳ ישראל, אלא גם פרנסה לא היתה בביתו. אותו הזמן (אחרי פטירתו של השמש משה, שנקרא „דער בלינדער משה״ — משה העיור) לא היה שמש בבית־המדרש הישן וקיבל ישראל קרפ את משרת השמש.

ידוע, שרבים מאמינים באמונה התפלה, ש„עליה״ לתורה לפרשת ה„תוכחה״ סימן רע היא ל„עולה״. בקהלות שונות נהוגים מנהגים שונים בענין ה„עליה״ הזאת. בבית־המדרש הישן בשרפץ, נהגו ל„כבד״ ב„עליה״ ל„תוכחה״ את השמש. וישראל קרפ — שאהב להתבדח — היה אומר: אחרי כל „תוכחה״ אני משיא בת...[1]

---

1. מענין להביא כאן כמה מנהגים במקומות שונים בענין ה„עליה״ לתורה לפרשת ה„תוכחה״.

ב„בשטיבל״ דאלכסנדר בשרפץ וגם בז׳ורומין היו „מכבדים״ בפרשת ה„תוכחה״ את בעל־הקריאה („בעל קורא״). אולם כדי להגן עליו מפני הקללות, היו נוהגים שבשבת זו היה בעל־הקריאה מזמין את קוני ה„עליות״ ל„עלות״ לתורה (ה„עליות״ היו נמכרות בכל שבת לפני קריאת התורה וכרגיל היה הגבאי מזמין את הקונים ל„עלות״ לתורה). את הפרשה שבה ה„תוכחה״, שלא נמכרה, „לקח״ בעל־הקריאה לעצמו, מבלי שמי שהוא יזמין אותו ויקרא בשמו (כך יוצא, שהקללות אינן מכוונות אליו). נוסף לכך, בירכו אותו בגמרו את קריאת הפרשה בשני „מי שברך״. ואחרי ככלות הכל, היה מקבל פיצוי הגון — היו מכבדים אותו ב„מפטיר״ של יום ב׳ דחג השבועות בעד ה„תוכחה״ של סדרת „בחוקותי״ וב„מפטיר״ של יום ב׳ דראש־השנה בעד ה„תוכחה״ של סדרת „כי תבוא״.

בבית־הכנסת בשרפץ היה „בעל־תוכחה״ קבוע, שהיה מקבל בעד זה פיצוי כספי.

ב„שטיבל״ דגור בז׳ורומין, „כיבדו״ ב„עליה״ ל„תוכחה״ את בעל־הקריאה ולא נתנו לו שום פיצוי. והטעם לכך — מכיון שבעל־הקריאה קורא: „לכם״, „בכם״, „עמכם״ וכו׳ (ב„תוכחה״ שבפרשת „בחוקותי״), או „עליך״, „בך״, „אותך״ וכו׳ (ב„תוכחה״ שבפרשת „כי תבוא״) אין הקללות מכוונות אליו. אולם אם בעל־הקריאה הוא כהן, או לוי, „מכבדים״ ב„עליה״ זו אחד

המדרכה שבחזית ביתו של מיונצ׳ין, שימשה למקום מכירת דגים. בימים חמישי וששי בשבוע ולפעמים גם בימים אחרים, עמדו כאן מוכרי הדגים עם ארגזיהם, מאזניהם ושאר מטלטליהם ומכרו את סחורתם. מובן, שלא חסרו כאן צעקות ושבועות, איחולים וגידופים, ברכות וקללות. לימים הועברה מכירת הדגים, לפי פקודת שלטונות העיר, לרחבה שבאמצע הרחוב, ע״י ביתו של באֶלט.

* * *

הגענו ל„ז׳יקה״ (הנהר שרפיאַניצה) והגשר הנטוי עליו, שתארנום לעיל.

כל הבתים שעמדו מעבר לגשר, בין הגשר והשוק, היו בתים צרים, בני שתי קומות והם היו צמודים זה לזה, בלי חצר, או רוח ביניהם.

* * *

הבית הראשון היה משותף לאבוש ליברמן (בזמן מאוחר עבר לגור בפלוצק) ולפיבל בודה. שתי החנויות שהיו באותו הבית השתייכו לשני בעלי־הבית: לראשון חנות של סחורות טקסטיל ולשני חנות של עורות וצרכי סנדלרות. בתקופת פולין העצמאית, נהרס הבית הזה בפקודת השל־טונות, מחמת סכנת התמוטטות.

* * *

הבית השני היה שייך לקרוסה ליכט. מרת קרוסה היתה אשה פקחית אמיצה ויודעת לנהל מסחר. באותו הבית היתה לה חנות גלנטריה. באלמנותה נישאה מרת ליכט לישראל חיים ישעיביץ, שהיה מחשובי חסידי־גור.

* * *

הבית השלישי היה שייך לליבוש רוזנברג. אדם עדין־נפש ובעל מזג טוב היה ליבוש רוזנ־ברג והוא סבל הרבה מאוד מצרות משפחה וחוסר פרנסה. הוא היה בעל חנות קטנה ודלה לצרכי סנדלרות שהיתה באותו הבית. במשך שנים היה מלמד חומש, נ״ך וגמרא לילדים בני 8—10. אח״כ היה שמש בבית־המדרש החדש ובו נפטר באופן פתאומי.

* * *

הבית הרביעי היה שייך למשה נתן קליין, בעל ה„צ׳איניה״ (היה מוכר מים רתוחים לתה). לאשתו, מרת מלכה, היו הרבה שמות: „די משה־נתן׳טע״ (אשת משה נתן), „די הויכה מלכה״ (מלכה הגבוהה, כי היתה אשה גבוהה) וגם „מלכה קאַזאַק״ (מלכה קוזאַק, כי היא היתה „אשת חיל״, אשה אמיצה ובעלת־פה...).

את הסיפור דלהלן על „מלכה קוזאַק״ שמעתי מפי אברהם בן־דוד (מלאווה):

באותו הבית, בקומה השניה גר החיט ליזר (שנקרא „דער בלינדער ליזר״ — ליזר העיור). בשנת המהפכה, שנת 1905, היה הועד של „פועלי ציון״ מתאסף בדירתו של ליזר. על ישיבות הועד שהיו, כמובן, סודיות, נודע בכל זאת בין השכנים. והשכנה, מרת מלכה, סיפרה עליהן ברבים, בהוסיפה מנה גדושה של זלזו־לים על האפיקורסים וה„שקצים״ האלה, מחללי שבת ופורצי גדרי המוסר והסדר.

מן המתפללים ומברכים אותו אחרי ה„עליה״ בשני „מי שברך״.

על המנהג ל„כבד״ ב„עליה״ ל„תוכחה״ את בעל־הקריאה, מתוך הנימוק שמפני קריאתו „לכם״ ו„עליך״ אין הקללות מכוונות אליו — שמעתי גם מפי יהודי מבודפשט. אותו היהודי מסר לי על שני מנהגים אחרים:

א) המחלק את ה„עליות״ קורא: „יעמוד מי שרוצה״ ו„עולה״ אחד מן הקהל (שהוסכם אתו על כך) והוא מקבל בעד זה פיצוי כספי.

ב) קוראים אחד מן הקהל כרגיל וב„מי שברך״ שאחרי קריאת הפרשה, מוסיפים פיסקה, שהקללות תיהפכנה לברכות.

בערים שונות בפולין היו נוהגים (ועכשיו נוהגים כך בבתי־כנסת שונים בארץ) שה„עולה״ לתורה לפרשה שבה ה„תוכחה״ (שלישי בפרשת „בחוקותי״, או חמישי כשהפרשות „בהר״ ו„בחוקותי״ מחוברות וששי בפרשת „כי תבוא״), מברך את הברכה השניה כשבעל־הקריאה מגיע ל„תוכחה״ (כי הפרשה מתחילה לפני ה„תוכחה״). אחרי ברכו את הברכה, נשאר ה„עולה״ על הבמה ע״י ספר־התורה. ובעל־הקריאה קורא את ה„תוכחה״ בלי „עולה״ ובלי ברכה לפני הקריאה ואחריה.

בית־הדין של הועד המהפכני החליט להע־ניש את מלכה, כדי שתפסיק את פטפוטיה. ביצוע העונש תוכנן לכל פרטיו והוטל על החב־רים מרדכי צ׳אשלאק וחיים צודק (שנקרא „פפוש") לבצעו. וכך בוצעה הפעולה:

חיים צודק, שהיה בחור נמוך, נכנס בערב לביתו של משה נתן כשקומקום בידו וביקש תה (מים רותחים) בשני גרושן. אותה שעה ישב משה נתן, כדרכו, ע״י השולחן ועיין בספר לאור עששית־נפט קטנה. מלכה לקחה את הקומקום מידו של חיים צודק, ניגשה לדוד והתכופפה כדי למזוג את המים הרתוחים. ברגע זה נכנס מרדכי צ׳שלאק, בחור גבוה, שהחזיק בשתי ידיו שק מרוח בזפת. במהירות כיבה את עששית־הנפט, שם את השק על ראשה של מלכה, החליק על ראשה ועל פניה כדי שידבק היטב ובמהירות הסתלק ביחד עם חיים צודק. מלכה ומשה נתן הרימו קולות צעקה, התכנסו השכנים ואנשים מן הרחוב וכשנדלק אור, מצאו את מלכה מוטלת על הארץ, ראשה עטוף בשק והיא צועקת צעקות נוראות. כשניסו האנשים להוריד את השק מעל ראשה, נוכחו לדעת שהוא דבוק אל ראשה ואל פניה.

מאז ידעה „מלכה קוזאק" לשמור על לשונה...

*

לימים עבר הבית הזה לבעלותו של פיבל בודה והוא העביר אליו את חנותו (עורות וצרכי סנדלרות) מביתו שע״י הגשר, שהיה בסכנת התמוטטות.

פיבל בודה היה ממתפללי בית־המדרש החדש, ששם היה המרכז של המשכילים, חובבי־ציון ושרידי ה„קולהקוט". הסנדלרים הפולניים שבאו לחנותו של פיבל בודה לקנות סחורה, היו שואלים לפעמים: „אדון בודה מה זה „קולה־קוטניק"? וכשנשאלו: מניין לכם המלה הזאת? הם ענו: כשאנו נכנסים לפעמים אל ה„חוסיד" אדון טיטלבום לקנות סחורה (כידוע, היה ליעקב משה טיטלבום בית־מסחר גדול לעורות וצרכי סנדלרות בביתו), הוא אומר לנו: „למה אתם קונים אצל בודה, הלא הוא „קולה־קוטניק"...

* * *

הבית החמישי, בית־חומה, היה שייך ליוזף (יוסף) נישאַט והוא היה בעל החנות למכירת ברזל, שבאותו הבית.

סבו של בעל־הבית, ר׳ אברהם׳קה נישאַט, היה מנכבדי העיר וחסיד־גור מובהק ונלהב.

* * *

בפינת הרחוב היהודי והשוק עמד בית־החומה הגדול והיפה של רדומיסקי (פולני), שבו היה — מצד השוק — בית־המרקחת ומצד הרחוב היהודי היו 3 חנויות: חנות לברזל של יהושע גולדמן, חנות גלנטריה של אליה מאיר שליפר וחנות מנופקטורה של טובה׳יה קלינהוז. העוסקת בחנות למכירת חמרי־ברזל היתה אשתו של יהושע גולדמן רויזה, ויהושע בילה את רוב ימיו בבית־המדרש (לפעמים בישן ולפע־מים בחדש) בלימוד, אם בפני עצמו, או עם בחורים. ואם ישב במקרה בחנות, היה מעיין בספר גם שם.

יהושע גולדמן היה למדן מופלג, חריף ובקי. הוא היה אוהב ללמוד סוגיות חריפות, שלשם הבנתן צריך לאמץ את המוח, לקמט את המצח ולצלול בים התלמוד ומפרשיו: התוספות, המהרש״א, המהרש״ל, המהר״ם ודומיהם. הוא היה שש לקראת ויכוח בסוגיות כאלה וכשמצא בר־פלוגתא כיאות לו, בעל „מוח חריף", היה מראה את בקיאותו ואת חריפותו.

* * *

בכתבנו על הבתים שבקטע הזה של הרחוב היהודי, הקטע שבין הגשר והשוק, התעוררה אצלנו שאלה: הלא לכל הבתים האלה לא היו חצרות, כי מאחוריהם ובסמוך להם השתרע החצר של רדומיסקי, בעל בית־המרקחת, שנמ־שכה עד ה„ז׳יקה" (הנהר). ובאין חצרות — אין „בתי־כבוד". ונשאלת לכן השאלה: מה עשו כל דיירי הבתים האלה — אנשים, נשים וטף: בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים — כל

אלה שה„מתחת לגשר" לא היה בשבילם „מקום אידיאלי" כמו שהיה בשבילנו, תלמידי ה„חדר" של הרבי ליבוש רוזנברג.

בשאלה הזאת פנינו לאחד שהיה קרוב לענין ומתשובתו נודע לנו, על הסבל הקשה שסבלו דיירי הבתים הנזכרים. סבל שנמשך שנים על שנים, סבל שדיירי רחובות אחרים ואפילו דיירי הצד השני של אותו הרחוב, לא חלו ולא הרגישו בו. לחלק קטן מהדיירים היה, אמנם, הסכם עם זה, או אחר מבעלי הבתים שממול לרחוב והם השתמשו ב„בית־הכבוד" שבחצרו. אולם הרוב הגדול של הדיירים היה מוכרח להשתמש בעביט של שופכין שעמד בעלית הגג ושתכנו הורק בשעה מאוחרת בערב לתוך ה„ז׳יקה". וקרה לא פעם שאחד, או אחדים מהדיירים נתפסו ע״י שוטר בשעת מעשה ונדונו לתשלום קנס על זיהום הנהר. ומה יכלו לעשות המסכנים הללו? — הם שילמו קנס ובערב שוב הלכו ל„תשליך"...

בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה, פתרו הגרמנים את הבעיה הכאובה הזאת, ע״י בנית „בית־כבוד" צבורי מעברו השני של הרחוב, על המגרש המרווח והבלתי מחולק, ששימש חצר לבתים של אליקים ריז׳ ומשה גרינביץ׳. תחילה הציעו הגרמנים לבעלי־הבתים הסובלים, שהם יבנו את „בית־הכבוד" על המגרש הנ״ל. אולם כאשר בעלי־הבתים ענו, שהם אינם יכולים לבנות על מגרש של אחרים, בנו הגרמנים בעצמם את „בית־הכבוד" וגבו את ההוצאות מאת בעלי־הבתים הנ״ל.

* * *

גמרנו את טיולנו וסקירתנו ברחוב היהודי דעל ה„ולוקי" (וּוליקעס) וברחובות הסמוכים אליהם.

* * *

לשברון־לבנו ולדאבוננו הרב, כל המסופר והמתואר למעלה, היה ואיננו עוד. פראי האדם הגרמנים, בהשתתפותם הפעילה של שכננו הפולנים, עקרו משרשם, לא רק את יהודי שרפץ, אלא גם את בתיהם. כל בתי־העץ היהודיים (ורובם ככולם היו בתי־עץ. בתי־החומה המעטים נזכרו כל אחד במקומו) נהרסו עד היסוד. בני־עירנו שביקרו בשרפץ אחרי השואה מספרים, שבעמדם על ה„ולוקי" („וּוליקעס"), הם ראו את כל הרחוב היהודי, עד הבית שבו בית־המרקחת, בפינת השוק. כי הרחוב היהודי הנו כמעט ריק מבתים. הבתים שנשארו ברחוב הזה (כולל הרחובות הקטנים שעל־ידו) הם: בית־המדרש הישן (ששימש לגרמנים מחנה־ריכוז, עבודה וענויים), נשארו בית שאַלאַצקי, בית ליטוינסקי, ה„קאַמאַניצה" (בתי־חומה פולניים), בית רוזינאַק, בית ניאַפּומושצ׳יק, בית הורוביץ בית פראשניצקי (בתי־חומה יהודיים) ובמקרה נשאר גם בית קאשאו׳ (בית־עץ יהודי קטן). נשאר גם בית, או שניים בין הגשר והשוק, מצד ימין. גם ברחובות אחרים נהרסו רובם של בתי־העץ היהודיים. (הריסת בתי־העץ היהודיים היתה תופעה כללית בכל ערי פולין. הדעה המקובלת היא שהגורמים העיקריים להריסה היו הפולנים, שחיפשו כסף וזהב בקירות וברצפות).

ז. חכמי שעפּס

פתגם עממי אומר: „כל עיר יש לה טיפש־העיר שלה". זכתה שרפץ והיו לה כמה טיפוסים טיפשים כאלה, טיפשי־העיר. אמנם לא היו כולם מסוג אחד, הם היו בני דרגות שונות של טיפשות ושגעונות. אולם הצד השוה שבהם: שכולם היו חסרי־דעה וכולם היו חלק בלתי־נפרד מקהילת שרפץ. ובהזכירנו את יהודי שרפץ, חובה עלינו להזכיר גם מוכי־גורל אלה.

*

נתחיל בזנביל, כי הוא היה בר־הדעה שבין חסרי־הדעה בעיר. זנביל (שם משפחתו — פּאַפּיאַרצ׳יק), אדם גבה־קומה היה ובעל זקנקן גזוז שחור. הוא לבש בכל ימות השנה — בימות החמה כמו בימות הגשמים — מעיל חם שחור וארוך. ערדלים על המגפיים, בידו מטריה וצוארו עטוף סודר. אם לדון לפי דברי חז״ל „סייג לחכמה שתיקה", היה זנביל „החכם מכל אדם",

כי הוא שתק תמיד, כמעט לא הוציא הגה מפיו. אמרו שהוא איש מלומד, יודע שפות וביחוד את השפה האנגלית ושמתוך שאיפתו הרבה לדעת, היה לחסר־דעה...

*

בניגוד לזנגביל השתקן, היה מרדכי יודל — רעשן. מרדכי יודל (שם משפחתו — רוזנפלד) היה בעל קומה בינונית וזקנקן לו — גזוז צהוב. הוא היה תמיד בתנועה ובעשיה, תמיד במגע עם אנשים, הולך מהר ומדבר עם עצמו ושואל ומשיב בקול רב. היה עושה עבודות שונות תמורת תשלום: הולך בשליחויות, נושא חבילות, שואב מים וכדומה. מרדכי יודל היה טיפוס מובהק של „טיפש העיר".

בקיץ של שנת 1910 בערך, באו לשרפץ שני יהודים צ׳רקסים, שדיברו רק רוסית ולשון־קודש. הם מכרו מגבעות־קיץ לילדות. רצה מרדכי יודל לקרוא להם שיגשו לבית שממול. אמר להם בלשון־קודש: „הלך ילך דאָרט אַהין" (הולעך יילעך דאָרט אַהין)...

בהתחלת מלחמת־העולם הראשונה הגלו הרוסים את מרדכי יודל לסיביר, בחשדם בו בריגול לטובת גרמניה ומשם לא חזר.

*

טיפוס אחר היה אביום׳יה (אברהם׳יה. שם משפחתו — פאָרל). מבוגר יותר, זקנקנו שחור גזוז ושערות־שיבה ראשונות מנצנצות בו, קטן־קומה וכפוף במקצת, נשען על מקלו וסוחב עצמו באטיות ובכבדות. בגדיו, מנעליו וכובעו מרופדים, מצחייתו מופנית תמיד הצדה וכיסיו מלאים ניירות ופרוסות־לחם. הוא היה מלמד א״ב לילדי עניים בבתיהם ומקבל מהם אוכל וכמה פרוטות עלובות. אחיו, אהז׳ה, היה תופר פרוות (כפי הבטוי שלו: „פעוצן־מאַכער") וגם אביום׳יה ידע קצת את המלאכה. והוא עבד לפרקים אצל אחיו, או אצל קליוף. אביום׳יה היה מבקר בהרבה בתים (אצלנו היה בן־בית) ובכל מקום קבלוהו בסבר פנים יפות. הוא ידע בעל־פה כמה פרקי תהלים, קטעים משיר־השירים ופסוקים מישעיהו. ולבקשת בני הבית, היה חוזר עליהם ומפרש אותם בניגון של בעל־דרשן.

אביום׳יה רצה להתחתן. האידיאל שלו היה: כלה לבושה סינור רחב. וכשהציגו לפניו בחורה בסינור רחב, היה מתמוגג מנחת. וכטוב לבו, היה מרשה לעצמו לנגוע בחטיפה בקצות אצבעותיו בשרוולה. הוא לא ידע לבטא כהלכה את ה„ר" (בגלל זה קראו לו „אביום׳יה", כפי הביטוי שלו) וגם את שאר אותיות החך — „ד", „ס", „צ" ו„ת" (רפויה) — לא ביטא כהל־כה. ובביטויו המשובש היה אומר: חאַשענע אובן איזש ניש אשטיע ביוויט אפטשעשך" (להתחתן — זה לא לאכול פרוסת לחם)...

*

שונה מהקודמים היה יושה, בנו של זליג רייכגוט. יושה בחור צעיר, זריז ועליז היה. טוב־לב, אוהב את הבריות — ביחוד מהמין היפה — ומשמח אותן. לכל בחורה הוא קרא „צ׳וצ׳ה" (בפולנית — דודה) ובמקרים מיוח־דים הוסיף חרוז: „צ׳וצ׳ה, דיינע אויגן האָבן מיעך ציגעצויגן" (דודה, עיניך משכוני אחריך). הוא היה מוכן לעשות כל מיני עבודות בכל בית, שבו היתה בחורה. והרבה עקרות־בית, או בנותיהן ניצלו את „שגעונו" זה. יושה היה „מחותן" בכל החתונות בעיר. הוא עזר להכניס את השולחנות והספסלים ועשה כל מיני עבו־דות. הוא היה משמח חתן וכלה ורוקד לפניהם בלכתם לחופה ובחזרם, וכמובן, לא היה מתנזר מהמאכלים הטובים.

יושה שבר פעם, במקרה, את הראי בביתם. כשראה את שברי הראי על הרצפה ובכל אחד מהם משתקף פרצופו, מיהר אל אמו וסיפר לה בשמחה: אמא, עשיתי הרבה יושה׳יער...

*

גם לנשי שרפץ היתה נציגה בקבוצה הזאת של חסרי־דעה. חכמינו ז״ל אמרו: „נשים דעתן קלה". אולם אשה חסרת־דעה היתה אחת בעי־רנו והיא מלכה־לאה, בתו של שלמה ריכגוט (שנקרא „שלמה חיה׳יעס"). מלכה־לאה נראתה מעט ברחוב, כי היא היתה עוזרת במשק־בית

הוריה. בהילוכה ברחוב היתה נחפזת תמיד ולכל שאלה היתה עונה: „נימאם סאסא" („ניע־מאַם צ׳אַסו, בפולנית — אין לי פנאי).

לא יאומן כי יוסופר, שנמצא בחור, בחור עני אבל נורמאלי בהחלט וממשפחה הגונה ומעיירה קרובה — מקידזברג — בשם גולדאק שנשא את מלכה־לאה לאשה. והיה זה לפלא ולשיחה בעיר לימים רבים (אחרי מספר שנים, עזב אותה ושלח לה גט).

*

כל אלה שמנינו לעיל, היו חסרי־דעה מסוג הטיפשים. אולם היה לה, לשרפץ, גם משוגע משלה, הלא הוא בערעש׳יה (שם משפחתו — פּאָרל), שזכה להיות המשוגע היחידי בשרפץ. מחוץ ליחוס הזה, היה לו, לבערעש׳יה, גם יחוס משפחתי: הוא היה אחיו של אביום׳יה. בע־רעש׳יה היה משוגע מסוג המשוגעים השקטים. הוא היה מתהלך קרוע ובלוא, לא הזיק לאיש, לא דיבר דבר ולא ביקש דבר. כשנתנו לו פרוסת־לחם, היה לוקח ומחייך כלפי הנותן. לפרקים היה עוזר ליוסף וולף פלונסקר (שנקרא „דער וואַטע־מאַכער", מעבד צמר־גפן. הוא היה גר בהתחלת ה„וליקעס" בביתו של ברוך׳יה ז׳שוטקה) בעיבוד צמר־גפן. במחסן בו עבד, בו גם ישן. בליל חורף קר קפא עד מוות.

*

אם לא הספיקו לה, לשרפץ, חסרי־הדעה משלה, נוסף לה אחד מעיירה סמוכה. הלא הוא „יושה הז׳ורומינאי", או „יושה שואב־המים" (כדי להבדיל בינו ובין „יושה השרפצאי"). שני השמות מוכיחים על מוצאו ועל מקצועו: הוא היה יליד זורומין והוא התפרנס מהבאת מים לבתים. הוא בא לשרפץ לפני מלחמת־העולם הראשונה, כשנקרא להתיצב לפני ועדת־הגיוס. מאז נהיה אזרח שרפצאי.

יושה היה רחב־כתפיים ובעל זקנקן בלונ־די, מדובלל. אדם מסורבל וכבד היה. בהילוכו, גם כשלא הכביד האסל על כתפיו, והדליים המלאים לא משכו אותו לכאן ולכאן, היה מת־נועע ימינה ושמאלה, לפי קצב ההליכה. דיבורו היה מגומגם וקצת צרחני, הילוכו אטי ובגדיו ומנעליו קרועים, מזוהמים ורטובים. יושה היה היחידי בין חבורת מוכי־הגורל (הגברים) שהיה נשוי.

לא תמיד היה יושה שואב־מים. בצעירותו, בז׳ורומין עיר מולדתו, עבד בעשיית חבלים. הוא היה מסובב את הגלגל של מכונת־השזירה. אברהם ירושלמי, שמוצאו מז׳ורומין, מספר:

כשהיה מנהל תעמולה בין פועלי ז׳ורומין בשנת המהפכה, שנת 1905, שלא יעבדו למעלה משמונה שעות, דיבר גם עם יושה ואמר לו לעזוב את העבודה בשעה ארבע, אפילו אם יעמוד באמצע החבל. יושה תפס רק את הסיפא של דבריו ולמחרת כשהתחיל לעבוד, שאל מדי פעם בפעם את בעליו אם עומדים כבר באמצע החבל. כשפעם ענה לו: כן, עזב יושה את הגלגל ואמר שהיום לא יעבוד יותר. לשאלת מעבידו: מה קרה אתך, יושה? הוא ענה לו: בנו של זלמן השחור („דעם שוואַרצן זלמנס יינג") אמר לי להפסיק את העבודה באמצע החבל...

*

ואחרון, אחרון... בתור אחרון נחלוק כבוד ל„כבודו".

הזקן שבחבורה של חסרי־הדעה, היה „כבודו". „כבודו" היה יהודי זקן, שמו היה ליזר׳יה והוא היה אביו של מאיר רוזן (שנקרא „מאיר׳יה יישניק"). כנראה, שלעת זקנתו נת־בלבלה עליו דעתו. „שגעונו" היה בכך, שהאמין כי הוא חזן טוב. הוא היה מספר לכל על קולו החזק והנעים, על תפלתו המצוינת והלבבית ועל הקהל הרב שבא לשמוע את תפילתו — בימים עברו. ברצון רב היה נענה לכל בקשה להראות את כוחו בחזנות. ופותח בשירת „כבודו מלא עולם" מה„קדושה". ומכאן שמו — „כבודו"...

שמות הרחובות בשרפץ

מספר סודרי	השם המקובל	השם הרשמי	השם שניתן לרחוב באמצע שנות השלשים	הערות והארות
1	השוק	סטארי רינק (השוק הישן)	פלאץ פילסודסקיגו	ע״ש מנהיגה של פולין
2	הרחוב הפלוצקי	פלוצקה	רידז־שמיגלי	ע״ש המארשל של פולין
3	דולס (דולי)			מורד. סימטה המוליכה במורד עד הנהר וה„לאוה״ [1]
4	דולס (דולי)	שבינטגו ואוז׳ניצה [2]	פ. או. וו.	„פולסקה אורגאניזציה וואיסקו־בה״ — ארגון צבאי פולני [3]
5	הדרך לדוברין		פיאסטובסקה	ע״ש מלך פולין הראשון — פיאסט
6	הרחוב שממול לגינה הקטנה	סטודולנה (רח׳ הגרנות)	נארוטוביצ׳ה	ע״ש נשיא פולין הראשון, נארו־טוביץ׳, שנרצח ע״י פולני לאומני
7	רחוב ז׳אבה	ז׳אביה	פירוושגו מאיה	אחד במאי. ע״ש חג הפועלים הבין־לאומי
8	הרחוב שליד זלמה בער־יעס	ז׳לונא (ירוקה)		
9	הרח׳ שליד השוק החדש (או : שליד ה„ויאנ־ז׳ניה — בית־הסוהר)	פירוגובה	פיראצקיגו	ע״ש שר־הפנים הפולני, פיא־ראצקי, שנרצח ע״י יריב מפלגתי
10	השוק החדש	נובי רינק	פלאץ שוסטגו שרפניה	ככר ה־6 באוגוסט [4]
11	הדרך לבובורובה	צ׳אלפין	ז׳רומסקיגו	ע״ש הסופר הפולני סטפן ז׳רומסקי
12	הרחוב שליד המנזר	קלאשטורנה	טז׳ציגו מאיה	שלשה במאי. לזכר החוקה הפו־לנית שנתקבלה ב־3 במאי 1793
13	הדרך לריפין		ליפנובסקה	הדרך המוליכה לליפנו
14	הדרך לריפין		ריפינסקה	„ „ לריפין
15	הדרך ל„ולוקי״		ביאז׳ונסקה	„ „ לביאז׳ון
16	רחוב בית־הספר	שקולנה [5]	שפיטאלנה	רחוב בית־החולים ע״ש ביה״ח שהיה ברחוב הזה
17	רחוב פארה	פארסקה		
18	הרחוב היהודי	וארשבסקה	דאשינסקיגו	ע״ש מנהיג מפלגת פ.פ.ס. [6] דאשינסקי
19	רחוב ה„מקוה״			
20	„קארטאפל־מיט פערפל־געסלעך״			רחובות של תפוחי אדמה עם פתיתים [7]

1. המעברה הנטויה על פני ה„ז׳יקה״ (הנהר שאר־פיניצה) בין הרחוב הפלוצקי והרחוב היהודי.
2. ואוז׳ניץ הקדוש, אחד הקדושים של הכנסיה הקתולית.
3. ארגון שהוקם במחתרת בסופה של מלחמת־העולם הראשונה.
4. היום בו יצא הלגיון הפולני בפיקודו של פילסודסקי מקרקוב לחזית, למלחמה נגד רוסיה — 6.8.1914.
5. ע״ש בית הספר, שהיה ברחוב הזה.
6. „פולסקה פארטיה סוציאליסטיצ׳נה״ — מפלגת הפועלים הסוציאליסטית.
7. שני רחובות קטנים, המאוכלסים דלת־העם, שנקראו כך ע״ש המאכל הנפוץ בין דייריהם.

מספר סדורי	השם המקובל	השם הרשמי	השם שניתן לרחוב באמצע שנות השלשים	הארות והערות
21	הרח׳ שליד ה„קאַמניצה״ (בית החומה הגדול)		גורנה	רחוב עילי (המשתרע על גבעה)
22	הרחוב שליד בית־הכנסת			רח׳ קטן שהוליך לבית־הקברות
23	הסימטא שליד בית דוד׳יה צ׳רנוצ׳פקה			סימטה שהוליכה עד הנהר וה„לאוה״ [8]
24	הסימטא שליד בית הורוביץ			״ ״ ״ ״

וליקאַס (ולוקי) — פרבר (לשעבר) המצורף לעיר
ובו שני הרחובות דלהלן:

25	הדרך לבזוין (ביז׳ון)		קילינסקיגו	ע״ש הגבור הפולני הלאומי במרד קושצ יושקו בשנת 1794, קילינסקי
26	הדרך לדרובנין (דרובין) או „וליקס קטנים״		ראַימונטה	ע״ש הסופר הפולני ולאדיסלאב סטאַניסלאַב ראַימונט, בעל פרס נובל לספרות

8. המעברה הנטויה על פני ה„שרפיניצה״ בין הרחוב היהודי והרחוב הפלוצקי.

י. א. ליעבזאָן (דעטראָיט, מישיגען)

די שערפּצער יידישע קהילה אין די יאָרן 1892—1907

די שערפּצער יידישע קהילה איז געווען ענ־לעך צו אַלע אַנדערע מזרח אייראָפּעישע יידישע געמיינדעס, און געהאַט פאַרשיידענע חברות, אָר־גאַניזאַציעס, כלערליי חסידים, מתנגדים, פאָלקס־מענטשן, אומפּאַרטייאישע בעלי־בתים און פּשוטע יידישע פרויען. געווען אין דער קהילה פּאַרטייען, אינדיווידואַליסטן, גלויביקע, הייליקע, מקובלים, נסתרים, צדיקים, תלמידי חכמים, ערלעכע פּשו־טע, באַשיידענע סוחרים, בעלי מלאכות, קליינע פאַבריקאַנטן און סתם פאָלקס־מענטשן.

חברות זענען אין שערפּץ געווען: פילאַנ־טראָפּישע חברות; כלי קודש, מלמדים און שולן, און „גמילת חסדים", וואָס האָט מיט קליינע קרעדיטן געהאָלפן איסהאַלטן די עקזיס־טענץ פון ווייניק פאַרמעגלעכן מענטש. שערפּץ איז נישט געווען קיין רייכע שטאָט. צווישן די 4000—5000 נפשות איז נאָר אַ מנין מענטשן געווען זייער רייך. אַרום 50—60 יידן זענען געווען מיטעלע סוחרים און אַרבעטסגעבער, די איבעריקע — אָרעמע סוחרים, בעלי מלאכות און מעקלערס. אין דער גמילת־חסדים־חברה האָט יעדער געהאַט קרעדיט. מען האָט קיינעם חלילה נישט געשיקט אין תפיסה פאַר נישט באַצאָלן אין דער צייט.

„ביקור חולים" האָט זיך פאַרנומען מיט די קראַנקע. מען האָט נישט געדאַרפט קיין ספּע־ציעלע קראַנקען־שוועסטער אויף צו העלפן דעם חולה. יעדער ייד האָט געהאַלטן פאַר אַ גרויסע מצווה צו באַזוכן קראַנקע און צו העלפן זיי, ווייל מען האָט געגלויבט, אַז ביקור חולים נעמט צו אַ זעכציקסטל פון דער קראַנקהייט.

„הכנסת כלה" האָט געזאָרגט דערפאַר, אַז קיין שום אָרעם מיידל זאָל נישט גיין צו דער חופּה אָן אַ געהעריקן אויסשטייער און אַ ביסל נדן. די גוטע שערפּצער יידישע פרויען האָבן געפירט אַ חשבון וועלכעס כלה־מיידל מוז אָנ־קומען צו זייער הילף און שטילערהייט, בסוד סודות, כדי נישט צו פאַרשעמען, האָבן זיי מקיים געווען די מצווה פון הכנסת כלה.

די „תלמוד תורה" האָט געלערנט די אָרעמע קינדער אינגאַנצן פריי. אָן אַ אָפּצאָל. די חברה קדישא" האָט געטאָן זייערע רעכט צו די נפטרים. אויף דער צייט ווען אַ לוויה איז דורכגעגאַנגען די שטאָט — האָבן זיך די געשעפטן געשלאָסן לכבוד דעם נפטר. בא דער לוויה האָט מען גע־קלאַפּט מיט אַ פּושקע, געוופן — „צדקה תציל ממוות" און געקליבן צדקה.

געווען אַ „חברה משניות", ווו יידן לומדים האָבן געלערנט מיט פּשוטע יידן משניות.

*

דאָס רעליגיעזע און קולטור־לעבן אין שטאָט האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם רב, דיינים, מורי הוראות, חדרים, מלמדים, שולעס, לערערס, בתי־תפילה, חזנים און בעסערע בעלי־תפילה.

דער שטאָטישער רב, ר' יחיאל מיכל גאָלד־שלאַג, איז געווען רב אין שערפּץ 53 יאָר. ער איז געווען באַוווסט אַלס גרויסער בקי אין חכמת היהדות. יעדן שבת, ראש חודש און יום טוב האָט ער געדאַוונט אין דער גרויסער שוהל, אין די געוויינלעכע טעג — אין אַלטן בית־המדרש. ער פלעגט פּסקענען שאלות וועגן כשר און טריפה, דורכפירן דין תורה'ס און יעדן שבת און יום טוב האָט ער געהאַלטן אַ דרשה מעניני דיומא און געזאָגט מוסר דעם עולם.

נאָך זיין טויט איז זיין איניקל, ר' הערשקע, געוואָרן רב און איבערגענומען דאָס כסא הרב־נות. ר' הערשקע איז געווען מיין ערשטער רבי אין בית המדרש, ביי אים האָב איך געלערנט תורה.

דער מורה־הוראה און דיין, ר' יהושע סע־גאַל האָט שפּעטער אויסגעוואַנדערט קיין אַמע־

ריקע און זיין זון איז איצט אַ גרויסער אַדוואָקאַט אין ניו־יאָרק.

צען חדרים זענען געווען אין שערפּץ. די שערפּצער יידן האָבן מקיים געווען דעם ושננתם לבניך — לערנען מיט די קינדער תורה. אפילו די אָרעמסטע האָבן געלערנט אין דער תלמוד־תורה. די מלמדים זענען געווען: שמואל פעפער (דער בעזוינער), וואָלף חזן, ר׳ מיכאל, ר׳ אברהם אהרן, דער זלאָטשעווער, און נאָך אנדערע. אַ חוץ די חדרים האָט די שטאָט געהאַט 2 מאָדערנע שולן: אַטלאַס׳עס שול און די משכילישע שול פון ה׳ מרדכי הערש מינץ.

די שערפּצער קהילה האָט געהאַט חזנים און בעלי־תפילות.

דער חזן משה לייזער סמאָלינסקי פלעגט ימים טובים און שבת מברכין דאַווענען מיט אַ כאָר אין דער גרויסער שול. מ׳האָט אים אויך פאַרבעטן אויף חתונות צו אַמוזירן און פריילעך מאַכן די געסט מיט זיין געזאַנג. אויף רעגירונגס פייערלעכקייטן, האָט ער געבענטשט דעם צאַר און זייער שיין אויסגעזונגען דעם רוסישן נאַציאָנאַלן הימן.

צווישן די בעסטע בעלי תפילה איז געווען יחזקאל טשרנאָטשאַפּקע. ער האָט געהאַט אַ שיינע הילכיקע שטים. ווען ער פלעגט יום כפור אויסזינגען „המלך״ אין אַלטן בית המדרש האָט עס אָפּגעקלונגען אין מארק. ר׳ איטשע יאָסל, דער גאָסטינינער שוחט, האָט געהאַט אַ שם מיט זיין דאַווענען יום כפור. אים האָבן אונטערגעהאָלפן זיינע פיר זין מיט זייערע קלינגנדיקע שטימעלעך. ספּעציעל די „עבודה״ פלעגן מענטשן קומען הערן פון אומעטום; זיין „והכהנים״ האָט געקלינגען און באַגייסטערט.

ר׳ ברוך רעשאָטקע איז געווען אַ זיסער בעל תפילה, ער האָט די ווערטער אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ כוונה, וואָס האָט פאַר יעדן געמאַכט קלאָר דעם פירוש המילות, אפילו פאַר די שוואַכע קענער פון לשון הקודש.

אין אַלטן בית־המדרש איז שטענדיק געווען רוישיק. פאַרטאָג פלעגן דאָרט שוין זיין די בחורים, קעסט־איידעמס, בעלי־בתים און האָבן געלערנט; סתם בעלי בתים, וואָס זענען געקומען בלויז דאַווענען, האָבן אויך אַריינגעכאַפּט אַ שטיקל משניות, אַנדערע — אַ קאַפּיטל תהילים אָדער סתם אַריינגעקוקט אין אַ ספר.

אין בית־המדרש האָבן יעדן טאָג געדאַוונט 2—3 מנינים; אין הינטערשטן טייל, לעבן קאַפּליע־אויוון, האָט מען גערעדט פּאָליטיק, זיך איבערדערציילט נייעס פון די פרישע צייטונגען, וועלכע עס האָבן אַבאָנירט עטלעכע שותפים צוזאַמען. די דאָזיקע נייעסן פלעגן די דאַוונער אַהיימברענגען פון בית־המדרש, פון סאַמע ערשטן קוואַל.

נאָכן אָפּעסן פרישטיק פלעגן צוריקקומען אין בית־המדרש אריין די עלטערע און פאַרמעגלעכע בחורים און לערנען מיט די ייִנגערע, אָרעמערע אָן אַן אָפּצאָל. מ׳האָט געלערנט גמרא מיט תוספות; טייל האָבן געמאַכט פאַר זיך אַליין אַ שיעור. אויך צווישן די דאָזיקע לערנער זענען פאָרגעקומען פאַרשיידענע פּאָליטישע דיסקוסיעס. ספּעציעל אין דער צייט פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה.

צו מנחה זענען ווידער געקומען די מתפללים. דאָס רוב האָבן געדאַוונט טאָג־טעגלעך בציבור. צווישן מנחה און מעריב האָט מען ווידער גערעדט וועגן די לעצטע נייעס, אָפּטמאָל איז אין בית־המדרש געווען אַ משולח פון אַ ישיבה, אַ מגיד, אַ מוסר־זאָגער, אָדער סתם אַ דערציילער פון מעשות און נסים. ער האָט גערעדט פאַרן עולם און די פאַרזאַמלטע האָבן זיך צו אים צוגעהערט.

די דורכשניטלעכע בעלי־בתים פון אַלטן בית־המדרש זענען געווען פּשוטע יידן, גאָטספאָרכטיקע. זיי האָבן געדאַוונט בכוונה, מיט אַ טרויעריקן ניגון, פול מיט עצבות פון וועלכן

עס האָט זיך אַרויסגעפּילט דאָס געמיט פון אַ געדודפט פאָלק, וואָס לײַדט און האָפט באמונה שלימה אויף דער גאולה, אַז גאָט וועט אַמאָל ווידער באַווייזן וונדער און העלפן זײַן פאָלק ישראל, ווי ער האָט עס געטאָן אין די אַלטע, גוטע צײַטן...

די מתפּללים פלעגן זיך קוויקן מיט די קאַפּיטלעך תהילים, אין וועלכע דוד המלך האָט געבעטן, געלויבט גאָט פאַר אַלץ און אויסגעדריקט זײַן ליבע צום באַשעפער און צו זײַנע מיט־מענטשן. זיי פלעגן לערנען תורה, געבן צדקה, טוען מצוות און גמילת חסדים, כדי צו קענען ברענגען משיחן אין קורצן און איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר צו קומען אין גן־עדן... דערווייל האָבן זיי אויף דער וועלט אויף זיך מקבל געווען דעם יאָך און די לײַדן פון גלות.

אייניקע בעלי־בתים פון אַלטן בית־המדרש, צדקה געבער, ווילן מיר דאָ פאַרצייכענען לזכרון. זיי זענען:

ישראל ליעבזאָן, מיכל טורקעלטויב, די ברידער גערליץ, יצחק גראַבאַרט, וועסאָלעק, גלאזער, גאָטליבאָווסקי, זוויקעלסקי, גאָלדשטיין, גלאזער, ראָזען, טינסקע, סמולינסקי, לעלוניק, שווייצער, נעמצופקע, קארפע, ציפּריס, האַרטבראָט, בורשטיין, לאָפּאָטקע, טשאַרקע, קראַסנער, ליכט, קוניעץ, מאלינאָווסקי, ליכטענשטיין, אָסטאשאָווער, רוזינעק, גאָנגאָלע, ברוך בעקער, ראָזענבערג, קאדעצקי, צינע, זשאַביצקי, גריינע, נאכבין, גאַלאַנט, זשיטעלניע, אוקארט, פּזשיגאָדע, טשייקעס.

דאָס נײַע בית־מדרש און די מתנגדים

אין נײַעם בית־המדרש האָבן געדאַוונט ייִדן לומדים, באַוואוסטע מתנגדים, וואָס האָבן נישט געגלויבט אין די מיסטיש־פילאָזאָפישע מעשיות פון די חסידישע רבים. דער פירער פון די דאָזיקע מתנגדים איז געווען דער מורה־הוראה ר׳ יהושע סעגאל. די לומדים: אפרים וולאָקע, הערש לאלענטער, חיים נחום טאנוועל און אליעזר וועסאָלעק האָבן פאַרטייטשט דעם תנ״ך און תלמוד אויף אַ פּשוטן און לאָגישן שטייגער, פּשוטו כמשמעו; זיי האָבן אויך געלערנט דעם רמב״ם׳ס „מורה נבוכים״.

די נײַע שיטה פון לערנען האָט צעטיילט די ייִדישע עדה. די פרומע האָבן די אָנהענגער פון דער נײַער שיטה אַ נאָמען געגעבן „קאָלאָקאָטניקעס״. די יונגע לומדים: עזריאל פּאָדסקאָטש, שמשון בודע, אברהם וולאָקע, גאָטליבאָווסקי, בלומאן, יוסף פינדעק און מרדכי־הערש מינץ זענען געווען משכילים און די שפּעטערדיקע פירער — פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. זיי האָבן געהאַט אַ גייסטיקע השפּעה אויף אונדז, דעם ייִנגערן דור.

אייניקע פון די אָנגעזעענע בעלי בתים פון נײַעם בית המדרש זענען געווען: לובאשקע, גאָרפינקל, פייוול בודע, לעהרער, מאַליוואָנטשיק, סארנע, גרודע, קאלעסקי, וואלדענבערג, בלומאן, דאָרפמאן, שלאקמאן און שמיגע.

חסידים

אין מײַנע צײַטן זענען אין שערפּץ געווען חסידים־שטיבלעך פון: אלעקסאַנדער, אָטוואָצקער, וואָרקער און גערער רבים. די גערער חסידים זענען געווען דער רוב. די חסידים זענען פון צייט צו צייט געפאָרן צו זייערע רבים, כדי זיך צו דערוואַרעמען אין חסידות, ברענגען צום רבין די פּערזענלעכע דאגות, פרעגן עצות און קריגן ברכות. די חסידים האָבן געדינט גאָט מיט פרייד, מיט התלהבות, אויך חומרדיקע זאַכן האָבן זיי געטאָן בכוונה: געגעסן — כדי צו האָבן כוח צו דינען דעם רבונו של עולם און צו קאָנען מתפּלל זײַן בכוונה מיט באַגייסטערונג, און געזאַנג. די שערפּצער חסידים, האָבן, ווי אַלע גאָטספאָרכטיקע ייִדן געגלויבט, אַז אין קורצן וועט קומען דער גרויסער טאָג, דער אייביקער יום־טוב — „שהצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונה־

נים מזיו השכינה״. די חסידישע מעלאָדיעס, וואָס האָבן געקלונגען ווי הימלישע סימפאָניעס, זענען פון רבינס טיש געבראַכט געוואָרן קיין שערפּץ און די יידישע שטובן זענען פול גע־וואָרן מיט התלהבות און פרייילעכקייט. דאָס רוב פון די רביים זענען געווען קעגן ציוניזם, ווייל מען מוז וואַרטן אויף משיחן און מען טאָר נישט אויפצווינגען און צואיילן די גאולה. די חסידים־מקובלים האָבן געלערנט ווינציק תנ״ך, זיי האָבן נאָר געלערנט תלמוד און זוהר, זיך פאַרטיפט און קאָנצענטרירט אין גייסטיק מיס־טישע גלויבנס און פריילעכע זמירות.

די באַוווסטע חסידים פון מיין צייט זענען געווען:

ישראל ניישטאַדט, משה־דוד ישאיעוויטש, נאָטע מארגעל און אברהם סענדראָוויטש, וועל־כע זענען געווען באַקאַנט אַלס צדיקים תמימים און האָבן געלערנט תורה יומם ולילה; כהנא, שניצער, קרול, טאטץ, זענען געווען חסידים, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט תורה, עבודה און גמילת חסדים; גראָסמאַן, טייטלבאום, גאָלדמאַן זענען געווען פון די, וואָס האָבן געהאַלטן פון עבדו את ה׳ בשמחה. עס זענען אויך געווען מאָדערנע, פּראָגרעסיווע און ליבעראַלע צדקה־געבער, ווי: גלאזער, שפּערלינג, זילבערבערג, האָראָוויטץ, ראָזען, ליעבזאָן, ניימאַן, לידזבאר־סקי, טשארנאָטשאַפּקע, קאטשאלעק, גראָבאַרט, לענט, גרינבאום, באכראך, ליפּקע, טוכהענדלער, ליפּסקע, פּלאטע, לענטשנער, ישאיעוויטש, ליכט, רייכגאָט, אסאנטע, דאָבראָשקלאנקע, גרינבערג, זשעלינאָווסקי, זילבערשטיין, וו. מארגעל, און איטשע מארגעל.

שבת אין שטעטל

שוין אַ גאַנצן טאָג פרייטיק זענען אלע געווען פאַרנומען מיט די הכנות פאַר דעם אָנ־קומענדיקן שבת. ווייבער האָבן געבאַקן חלות, געקאָכט פיש, פלייש, געשטעלט טשאָלענט ביים בעקער. נאָכמיטאָג האָבן שוין די קרעמער צוגע־מאַכט די געשעפטן, בעלי מלאכות — אַוועק־געלייגט די אַרבעט און געלאָפן אין מקוה אַריין. נאָענט צו זון אונטערגאַנג איז דער שמש גע־גאַנגען איבער די גאַסן און גערופן: „אין שול אַריין!״ די פאַרשפּעטיקטע לויפן אַהיים, אַלע קליידן זיך אָן שבתדיק, די שטוב ווערט אויס־געפּוצט, דער טיש ווערט באַדעקט מיט אַ ווייסן טישטוך, עס ווערן אַוועקגעשטעלט די גלאַנ־צנדיקע, שיינענדיקע שבת־לייכטער. די מאַמע צינדט אָן אַ ליכט פאַר יעדן מיטגליד פון דער משפחה, באַדעקט דעם קאָפּ מיט אַ שבתדיק קאָפּ־טיכל און בענטשט ליכט. פון אַלע גאַסן שטראָמען יידן אין שבתדיקע קליידער צו דער יידישער גאַס, ווו אין די שוהלן און שטיבלעך און בתי מדרשים גרייט מען זיך מקבל שבת זיין.

די חסידים טראָגן שטריימלען, וואָס זעען אויס אויף זייערע קעפּ ווי קרוינען — אַזוי גייען זיי מקבל זיין די מלכת שבת און די נשמה יתרה, וואָס קומט צו יעדן ייד מיטן שבת.

פון אַלע בתי תפילה הערט מען דאָס גע־זאַנג פון „לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה״. נאָכן דאַווענען נעמט מען מיט אַהיים אַן אורח, אויב אַזעלכער איז פאַראַנען, און מען גייט אהיים צו דער ליכטיקער שבתדיקער שטוב. אין שטוב זאָגט מען „שלום עליכם מלאכי השרת״, מען לויבט גאָט וואָס האָט געגעבן שבת אויף דער וועלט, מען מאַכט קידוש און מען עסט די שבתדיקע מאכלים, זינגענדיק זמי־רות צווישן איין מאכל און אנדערן. נאָכן עסן בענטשט מען מיט באַגייסטערונג, דאַנקענדיק דעם רבונו של עולם פאַרן שבת און פאַר די אַלע גוטע זאַכן, וואָס דער שבת ברענגט מיט זיך.

די עלטערע קוקן אריין אין אַספר ביז זיי פאַלן אַוועק שלאָפן פון מידקייט און זאַטן שבת־דיקן מאכל. דאַן קומט דער שבת־גוי און לעשט אויס דעם לאָמפּ און אַלץ רוט אין דער יידישער שטוב.

די יוגנט גייט אויף שפּאַציר, אָדער אויף געהיימע פאַרזאַמלונגען. די גאַסן זענען פינצטער,

ווייל ס׳רוב געשעפטן זענען יידישע און זענען שבת פאַרמאַכט. דאָך איז אין גאַס פריילעכער ווי אין אַלע אַנדערע נעכט. די יוגנט, אויסגעפּוצטע אין די בעסטע קליידער, טרעפן זיך אויפן שפּאַציר מיט געליבטע און פריינד און אַלע זענען אויפגעלעגט און פריילעך.

די חסידים טראָגן אַ גאַנצן שבת זייערע שטריימלעך, לערנען זוהר, דעם קבלה ספר, וואָס פיל פון זיי פאַרשטייען נישט. זיי האָפן אויפן יום שכולו שבת, צוגעבנדיק דערביי זייער אייגענע תפילה; ויהי חלקינו עמהם.

יעדער רוט אום שבת, קיינער אַרבעט נישט. די געשעפטן, די וואַרשטאַטן — אַלץ איז פאַרמאַכט. דאָס געזעץ פון לאַנד איז נישט פאַר שבת־רו און זיכער נישט קעגן אַרבעטן אום שבת, דאָך איז די שבת־רו געוואָרן הייליק אָפּגעהיטן פון אַלע שערפּצער יידן.

אַלע יידן אין שערפּץ האָבן געהאַט צו „מאַכן" שבת. אורחים פון פרעמדע שטעט, וואָס זענען געקומען אין שטעטל אַריין פאַר אַ געווויסן צוועק, ווי: הכנסת כלה, אָדער אַן אַנדער דבר שבקדושה, מייסטנס פון זיי יורדים, זענען אויף שבת געוואָרן פאַרבעטן פון בעלי בתים צו זייער טיש. אַלע ווערן פאַרזאָרגט, קיינער ווערט נישט פאַרלאָזט, ווייל יידן זענען רחמנים בני רחמנים.

שבת אינדערפרי גייען אַלע אין שוהל אַריין דאַווענען. פרויען זענען אויסגעפּוצט אין זייערע בעסטע קליידער און באַהאָנגען מיט צירונג. קומענדיק אַהיים פון דאַווענען מאַכט מען קידוש איבער בראָנפן. מ׳ברענגט טשאָלענט פון בעקער, מען עסט, מען זינגט זמירות, די געזאַנגען זענען שבתדיקע, נשמה־יתירה׳דיקע, זאַטע. מען בענטשט און מען לאָזט זיך אַוועק געניסן פון שבתדיקן רו־טאָג.

עלטערע כאַפּן אַ דרימל נאָכן טשאָלענט און כאַפּן זיך אויף מנחה־צייט צו גיין אין אַלטן בית המדרש אַריין צו הערן אַ דרשה פון אַ בעל־דרשן, אָדער גאָר הערן חיים לייב פורמאַן מיט דער שיינער, גרויער באָרד לערנען פרקי אבות; די מער פאָרגעשריטענע פרומע יידן, שוין אָנהענגער פון מזרחי, פאַרזאַמלען זיך ביי חיים נחום טאַנוועל, לערנען אבות און אגדות, זינגען התקוה און שושנה, אָדער אַנדערע העבראַאישע לידער. אין די שטיבלעך לערנט מען תלמוד, פרקי אבות, מען זאָגט תהילים, אָדער מען איז גאָר מעביר די סדרה. פרויען גייען וויזיטירן פריינד, עלטערע ווייבער לייענען די „צאינה וראינה"; די יוגנט איז נאָך אָפּעסן דאָס טשאָלענט אַוועק צו די גערטנער, צום וואַלד, אויף די שאָסייען און צו די „דאָלינקעס"; אַרום 1905־טן יאָר זענען טייל אַוועק צו געהיימע פאַרזאַמלונגען, ווו מען זינגט רעוואָלוציאָנערע לידער, אָדער גאָר יידיש־נאַציאָנאַלע געזאַנגען.

נאָך מנחה גייען חסידים אַ היים אויף שלוש־סעודות און שפּעטער — אין זייער שטיבל־קלויז צו פאַרענדיקן דאָס מאָלצייט, בענטשן מיט מנין און קוויקן זיך מיט זמירות און חסידישע געזאַנגען בציבור... אַזוי גייט אָן דאָס געזאַנג ביז עס ווערט גוט פינצטער. זיי פאַרלענגערן אַזויערנאָך דעם שבת קודש און האַלטן איין די נשמה יתירה אין זיך, דערביי האַלטן זיי אויך אויף דעם גיהנום, וועלכער, כידוע, ברענט נישט אום שבת און די רשעים ווערן נישט געשיקט צוריק אין גיהנום אַריין...

מען דאַוונט מעריב, מען מאַכט הבדלה און מען איז ווידער וואָכעדיק. טייל חסידים פּראַוון נאָך אַ סעודת מלווה מלכה ביז שפּעט שבת־צונאַכטס.

די יידישע ימים־טובים

פ ס ח

באַלד נאָך פּורים האָבן יידן אין שערפּץ גענומען זיך גרייטן צום יום טוב פסח. די פּורימדיקע פאַמיליען־סעודה מיט די פּורים־שפּילער און די שלח־מנותן זענען נאָך געווען פריש אין זכרון, מ׳האָט נאָך אַלץ געזאָרגט, צי מען האָט נישט פאַרגעסן ווען צו שיקן שלח־מנות, אָדער אָפּשיקן אַ מתנה, דאָך איז

מען שוין געווען פאַרנומען מיט די צוגרייטונגען אויפן יום־טוב פסח.

די מורא פאַר כרת, וואָס די תורה האָט פאַרזאָגט אַלע וואָס וועלן נישט אָפּהיטן דעם יום־טוב פסח, טרייבט אונטער דעם עולם צו כשר׳ן און צו רייניקן, צו מאַכן צוגרייטונגען צום גרויסן יום טוב פון יציאת מצרים. מען קאַלעכט דאָס הויז, מען לופטערט די קליידער און ספרים, מען וואַשט, מען רייניקט, מען כשרט אַלע מכשירים, מען מאַכט זיך נייע קליידער אויף יום־טוב און מען גרייט צו מצות, אייער, ציבעלעס, באָרשטש, א. אנד.

די חסידים באַקן אַליין זייערע מצות, מצה־שמורה, דער ווייץ ווערט געהיט פון שניט־צייט אָן עס זאָל אים קיין טראָפּן וואַסער נישט באַנעצן, עס זאָל נישט זיין קיין ספק חמץ. מען גייט צום טייך נאָך וואַסער, מען נוצט אַ נייעם עמער און אַ נייעם שעפּ־לעפל, מען זייפּט דורך דאָס וואַסער דורך אַ נייעם לייוונט און יעדער טוט אַ מצווה און שעפּט אָן אַ לעפל וואַסער, מען זינגט דערביי הלל. ביים באַקן די מצות כשרן זיי ספּעציעל דעם אויוון און דאָס באַקן די מצה־שמורה ווערט באַגלייט מיט אַ ספּעציעלע פייערלעכקייט און יראת־הכבוד.

ערב פּסס אינדערפרי גייען די בכורים אין בית־המדרש אַריין דאַווענען און שטענדיק טרעפן זיי דאָרט אַ סיום, שליסן זיי זיך אָן צוזאַמען צו ענדיקן די מסכת, כדי נישט צו דאַרפן פאַסטן דעם טאָג און קאָנען זיך פרייען מיט לעקעך און בראָנפן צוליבן פאַרענדיקן די מסכתא.

מ׳גייט אַהיים פאַרברענען דעם חמץ, וואָס מען האָט נעכטן אויפגעזאַמלט, מ׳עסט דעם לעצטן חמצדיקן מאָלצייט, מען גייט צום רב „פאַרקויפן" דעם חמץ פון געשעפט, דאָרט וואַרט שוין דער קברות־גוי, ווען דער רב באַצאָלט פאַרן זאָגן — „יאָ", ד. ה. אַז ער קויפט דעם שליסל...

דערווייל הייבט אָן ווערן שפּעט נאָכמיטאָג, לויפט מען שנעל אין מקוה אַריין, קומענדיק פון מקוה טוט מען זיך איבער נייע קליידער. עס ווערט דערווייל נאַכט, דער שמש הייבט אָן רופן — „אין שוהל אַריין", גייט מען דאַווענען. פון בית־המדרש נעמט מען מיט אַן אורח אויף יום טוב און מען גייט אַהיים אָפּריכטן דעם סדר.

אינדערהיים איז אַלץ צוגעגרייט. מען זעצט זיך אויס אַרום טיש. דאָס ייִנגסטע קינד פרעגט די קשיות. דער טאַטע ענטפערט דעם אַלטן תירוץ — עבדים היינו: עס ווערט פריילעך, לעבעדיק... די קינדער זוכן אָפּ דעם אפיקומן, וואָס דער פאָטער האָט באַהאַלטן און ביז דער פאָטער זאָגט נישט צו צו דערפילן זייער פאַרלאַנג גיבן זיי נישט אָפּ דעם אפיקומן, אָן וועלכן מ׳קען נישט פאַרענדיקן דאָס אָפּריכטן דעם סדר. ערשט שפּעט ביינאַכט ווערט ער פאַרענדיקט מיט „שיר השירים" און „לשנה הבאה בירושלים".

פסח איז אין שטעטל געווען זייער היימלעך. דאָס שטעטל האָט געאָטעמט מיט יום־טוב פרייד און נייקייטן. אַ חוץ די נייע מלבושים, וואָס יונג און אַלט האָבן געטראָגן, ספּעציעל געמאַכטע לכבוד יום־טוב, זענען אין שטעטל אַהיים געקומען אויף יום־טוב סטודענטן און אַרבעטער פון דער גרויסער שטאָט און אַריינגעברענגט אין שערפּק אַ פריש צאַפּלדיק יידיש לעבן.

שבועות

שבועות איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך אינטערעסאַנטער יום־טוב. די פייערונג פון זמן מתן־תורתנו, שערפּצער יידן האָבן געגלויבט באמונה שלימה, אַז אויך זייערע נשמות זענען צוזאַמען מיט די דעמאָלטיקע יידן געשטאַנען הינטערן באַרג סיני. מען האָט אויסגעטייטשט, אַז דאָס האָבן שמעקעדיקע ביימער זיי באַווירקט זיי זאָלן זאָגן ביים בארג סיני פריער נעשה און דערנאָך נשמע, דעריבער האָט מען אין שערפּץ אויסגעשטעלט ביימער אַרום בעלעמער אין שוהל. אויך די פענצטער און אַרון־קודש האָט

מען באַפּוצט מיט גרינס; דאָס זעלבע האָט מען געטאָן אין די בתי־מדרשים און אַנדערע בתי־תפילה, אין וועלכע עס האָט געשמעקט ווי אין אַ וואַלד.

ערשט די געשמאַקע אייער־קיכלעך, קעז־קיכלעך, פול מיט ראָזשינקעס און מאַנדלען און די אַנדערע מילכיקע עסנס, צוגעגרייט ספּעציעל פאַר דעם פאַרעווען יום טוב שבועות — האָט אַלעמען פריילעך געמאַכט. ספּעציעל איז די פרייד מיטן יום טוב שבועות געווען גרויס, ווייל ער פאַלט אויס נאָכן פאַרענדיקן די ספירה־טעג, ווען מען טאָר נישט זיין פריילעך, מען טאָר נישט פראַווען קיין חתונות צוליב די פאַרלוסטן פון בר־כוכבא און רבי עקיבא, בעת דעם אויפשטאַנד קעגן די רוימער. איז דערפאַר, ווען עס איז געקומען דער יום־טוב שבועות מיטן לייענען אקדמות, האָט מען אָנגעהויבן זיך פילן אַביסל פריילעכער.

תשעה־באב

ווען יידן אין שערפץ זענען געזעסן אין שוהל און אין די בתי־מדרשים אין די זאָקן און געזאָגט קינות — „איכה ישבה בדד העיר”... און אַזויערנאָך געקלאָגט אויפן חורבן בית־המקדש, האָבן פיל שערפּצער יידן נישט געקאָנט זיך דערוואַרטן ביז משיח וועט קומען, און תשעה־באב וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ יום־טוב, נאָר זיי האָבן שוין אָנגעהויבן שפּאַסן און וואַרפן שטעכעלקעס, עס זאָל זיין „פריילעך”. איך ווייס נישט פונוואַנען עס האָט זיך גענומען דער דאָזיקער מנהג, ווייזט אויס אַז מ׳האָט גאָר געהאַט אַן אַנדער כוונה, נעמלעך: דורך די שטעכעלקעס זיך אָנטאָן צער, כדי נאָך שטאַרקער צו פילן דעם חורבן־ירושלים.

דער פּאַרכטיקער חודש אלול

ווען עס איז אָנגעקומען דער חודש אלול, האָט אין דער שערפּצער לופט גענומען שוועבן אַן אויערגעוויינלעכע פּאַרכטיקייט. די מענטשן האָבן געפילט אַ באַזונדערע פאַראַנטוואָרטלעכקייט — אינגיכן קומט דער יום הדין און מען מוז מאַכן אַ חשבון הנפש פאַר גאָט. מען איז דערפאַר געוואָרן זייער ערנסט און גאָטס־פאָרכטיק, מען האָט זיך גענומען היטן פון לייכטזיניקייטן, פון ליגן זאָגן, פון רכילות, מען האָט זיך געהיט פון גוזמאות, פון איבערטרייבן, מען איז געוואָרן מער פריינדלעך איינער צום אַנדערן מען האָט געגעבן מער צדקה און די קרעמער האָבן שטאַרק מקפיד געווען אויף אַ פּונקטלעכער וואָג.

אין דעם דאָזיקן חודש האָט מען אויך געדאַוונט מיט מער כונה, נישט אָפּגעכאַפּט אויף שנעל די תפילות און מען האָט נאָך צוגעגעבן קאַפּיטלעך תהילים און תפילות צום טעגלעכן דאַווענען. מען האָט אויך געזאָגט תהילים בציבור.

אַ וואָך פאַר ראש השנה איז מען אויפגעשטאַנען זייער פרי צו זאָגן סליחות פאַרן דאַווענען. די חסידים פלעגן די ערשטע סליחות זאָגן צוועלף ביינאַכט נאָך דער מלוה־מלכה. אויך די נאַכט פאַר ערב ראש השנה האָט מען געזאָגט סליחות, „זכור ברית”, נאָך צוועלף ביינאַכט. אין דער האַלב פינצטערער יידישער גאַס האָבן זיך גענומען באַוועגן שאָטנס, לויפנדיק אין בית המדרש אַריין צו סליחות. באַלד האָט זיך אין די שטילע גאַסן געהערט די וויינענדיקע שטים פון בעל תפילה — „הנשמה לך והגוף שלך, חוסה על עמלך”...

ראש השנה, יום כפור און סוכות

ערב ראש־השנה זענען אַלע געווען פאַרנומען מיט די ספּעציעלע צוגרייטונגען אויף יום־טוב. אַ חוץ פיש, פלייש, קויפט מען אויך האָניג, וויינטרויבן, צי מילגראַמען אויף ראש־השנה, כדי צו האָבן אַ זיס יאָר, און אַ נייע פרוכט פאַר שהחיינו. מען באַנייט זיך אויך מיט נייע קליידער.

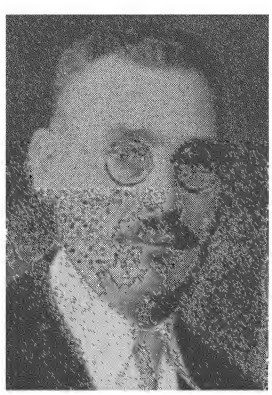
ערב ראש השנה אין מען אין שערפץ, ווי אין אַלע שטעטלעך געגאַנגען אויפן בית־הקברות, מען האָט באַזוכט די קברים פון פריינט

י. א. ליבזאָהן ורעיתו

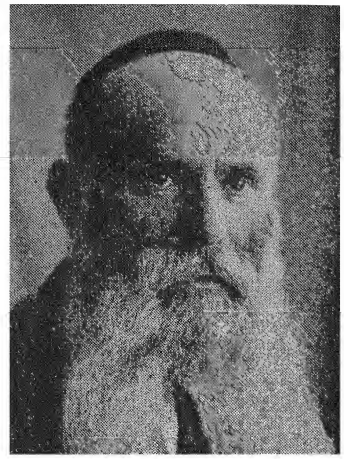

מקס סינא

מרדכי הרש מינץ

חברי מועצת העיריה וועד הקהילה

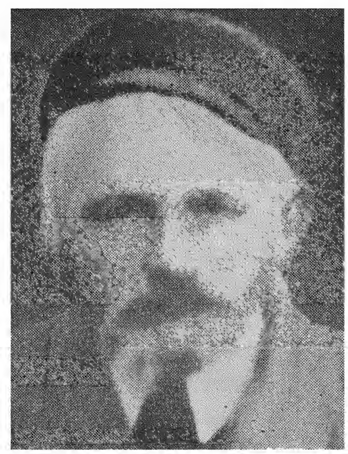
יוסף בלכמן

משה גוטשטאַט

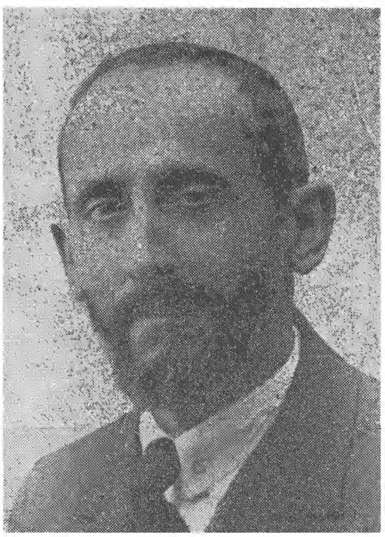
מנדל גורפינקל

נחום טאַץ

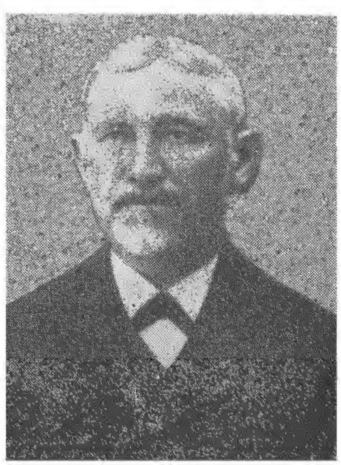
נתן טאַץ

ברוך ליפשיץ

אברהם בן־דוד (מלאווע)

יהודה (לייב) מלובנצ׳יק

הניך פעפער

עזריאל פודסקוץ׳

ישעיהו פרידמן

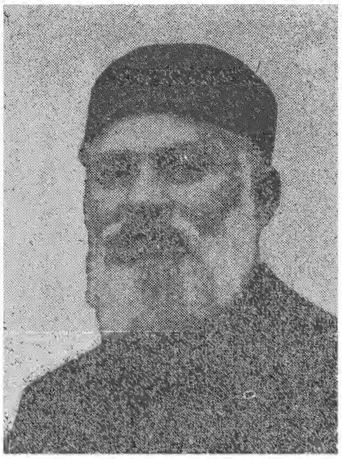
דב (בער) צ׳ארקה

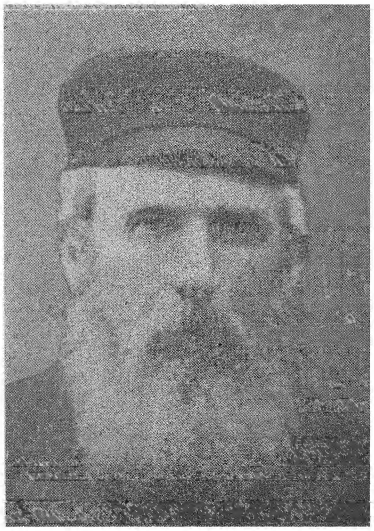
אהרן צ׳רנוצ׳פקה

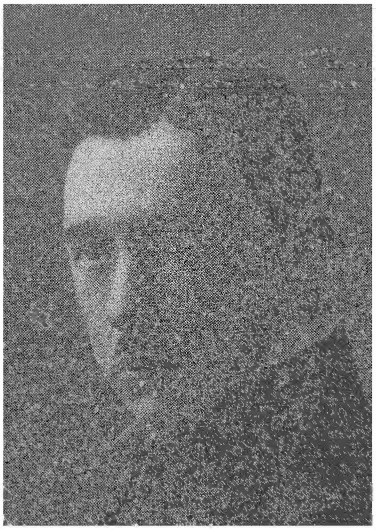
משה יהודה קירש

יוסף קארפה

איזיק רוזן

זליג רוזן

איטשע־בינעם ראָזענבערג

אברהם ירושלמי (פריד)

פעילי הנוער הציוני בשרפץ בראשית שנות המאה הנוכחית
מימין לשמאל: שורה א׳: יצחק אורן (אהרן) ליבזון, שמואל שמפן, פיבוש ליפקה
שורה ב׳: שמואל טץ, חיים פינדק, אברהם גרליץ, ישעיהו פרידמן

און געלאָזט מאַכן אַן „אל מלא רחמים" פאַר זייערע נשמות. מען האָט אויך באַזוכט די קברים פון די צדיקים, וואָס ליגן אויפן בית־החיים. די פרויען האָבן געוויינט אויף די קברים און געבעטן די נשמות פון די טויטע זיי זאָלן זיך משתדל זיין אין הימל פאַר זיי, די לעבעדיקע.

שפּעטער איז מען געגאַנגען אין מקוה, אַהיים־געקומען — האָט מען זיך איבערגעטאָן אין יום־טובדיקע קליידער. די זון הייבט אָן פאַרגיין, דער שוהל־שמש גייט איבער די יידישע גאַסן און רופט מיטן גאַנצן כוח: אין שוהל אַריין! די געשעפטן שליסן זיך, אין די שטובן צינדן פרויען אָן ליכט, די מענער גייען שנעל אין שוהל אַריין... מען דאַוונט מנחה בציבור

*

דער חזן הייבט אָן דאַווענען מעריב מיט ספּעציעלע ראש־השנהדיקע שיינע ניגונים, וואָס דרוקן אויס געבעט. דער גאַנצער עולם העלפט מיט. באַלד קומט די שטילע שמונה עשרה, וואָס אַ גאַנץ יאָר זאָגט מען זי אין דער שטיל, נאָר ראש השנה באַנאַכט, צוליב די ספּעציעלע תפילות, ווי: זכרנו לחיים, וכתבנו בספר החיים און וכתוב לחיים טובים... זאָגט דער עולם הויך אויפן קול.

דער חזן ענדיקט מיט קידוש און זינגט ספּעציעל דעם טייל ותתן לנו באהבה את יום הזכרון הזה, יום תרועה. מען זינגט: „אנעים זמירות", „אדון עולם". נאָכן דאַווענען ווינטשט מען אַלעמען פּערזענלעך מיט געבן זיך די הענט: לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים טובים; אויפן וועג פון שוהל באַזוכט מען עלטערן, עלטערע ברידער און שוועסטער און מען ווינטשט זיי אַ לשנה טובה.

ווען מען קומט אַהיים קושט מען די פרוי און קינדער און מען ווינטשט זיי לשנה טובה. אינדערהיים איז דער טיש שוין געדעקט מיטן שיינעם טישטוך, די זילבערנע, שיינענדיקע לייכטער מיט די פינקלדיקע ליכט; מען מאַכט קידוש, דערנאָך שהחיינו איבער אַ נייער פרוכט: ווינטרויבן, אָדער מילגרוימען, מען וואַשט זיך מען מאַכט המוציא איבער אַ הויכער קוילעטש־חלה און אַ ברכה לשנה טובה ומתוקה איבער עפּל באַשמירט מיט האָניק. דערנאָך עסט מען דאָס איבעריקע יום־טובדיקע מאַלצייט: פיש, פלייש, צימעס. נאָכן עסן בענטשט מען און אויך אין בענטשן בעט מען אויף אַ גוט יאָר.

אַזוי האָבן שערפּצער יידן זיך נוהג געווען — יאָר־איין יאָר־אויס.

שחרית און מוסף אין ראש־השנה

נאָך הייַנט גייט דורך אין מיין האַרץ אַ רעליגיעזער ציטער ווען איך דערמאָן זיך אין ראש־השנהדיקן דאַווענען אין שערפּצער שול און אין די בתי־תפילות.

באַלד אינדערפרי גייען אַלע אין שוהל אַריין: מענער, פרויען און קינדער, ווייל יעדער מוז הערן שופר בלאָזן. עס דאַווענען צוויי בעלי־תפילות: איינער שחרית און דער צווייטער מוסף.

דער בעל־שחרית גייט פרי אין מקוה אַריין, אידער ער גייט צום עמוד טוט ער אָן אַ ווייסן קיטל. ער האָט אַ שווערע אַרבעט אָפּצוזינגען די יוצרות. הגם די מערסטע פון זיי זענען שיינע פּאָעמעס, פאַרפאַסט לויטן אלף־בית און פאַרענדיקט מיטן גראַם, דאָך זענען אַ סאַך ווערטער פון יוצר ווייניק געניצט און דערפאַר אומפאַרשטענדלעך פאַר פיל פון די מתפללים. די דאָזיקע אומפאַרשטענדלעכע יוצרות נעמען אָבער זייער שטאַרק אויס צוליב די שיינע ניגונים, וואָס דער חזן זינגט און אַלע העלפן אים צו. ווען דער חזן הייבט אָן זאָגן די הויכע שמונה־עשרה, זינגען אַלע מיט, ספּעציעל די קדושה. ווען מען קומט צו תפילה אבינו מלכנו, פתח שערי שמים לתפילתנו ווערט מען זייער ערנסט און מען בעט מיטן גאַנצן האַרץ.

באַלד נאָך שחרית נעמט מען אַרויס צוויי ספרי תורה, מען רופט אויף צום ספר די חשובע בעלי־בתים, דעם רב, דעם בעל שחרית, דעם בעל מוסף, דעם בעל קורא.

דער בעל תוקע און דער בעל מוסף גייען

דאַן אין מקוה אַריין, זיי קומען צוריק אויסגעצוואָגענע און טוען זיך אָן אין ווייסע קיטלען. דער בעל שחרית און בעל קורא נעמען די ספרי תורה און צחאַמען מיטן רב העיר און בעל־תוקע גייען זיי אַרום דעם עמוד, אַלע אין ווייסע קיטלען. נאָכן זאָגן זיבן מאָל, מיט אַ פּאַרכטיקער שטים דאָס קאַפּיטל תהילים למנצח לבני קורח מזמור און אַ תפילה בלחש קומען די תקיעות, וועלכע די שערפּצער מתפללים האָבן אויפגענומען מיט אַ פרומען הייליקן ציטער אין די הערצער. דער עולם מתפללים זאָגט אַ תפילה נאָך יעדן קול שופר און רופט צו אַ געוויסן מלאך, וואָס איז ממונה אויף יעדן קלאַנג, ער זאָל ברענגען די קלאַנגען צום כסא הכבוד און בעטן רחמים פאַרן כלל ישראל און העלפן פאַרטרייבן דעם שטן.

דער חזן פון מוסף אין קיטל, ביים עמוד מיט די משוררים, הייבט אָן זינגען יתגדל מיט אַ ניגון פון מוסף, אַלע זינגען מיט דעם שיינעם טרויעריקן ניגון, וואָס מאַכט אויף אַלעמען אַ באַזונדערן איינדרוק.

נאָך דער שטילער שמונה עשרה הייבט דער חזן אָן זאָגן די הויכע שמונה עשרה און אַלע זינגען מיט די שיינע ראש השנהדיקע ניגונים. דער בעל מוסף קומט דאַן צום פיוט און מליצות אין גראַמען און לויטן סדר פון אלף בית, פאַרפאַסט דורך די פיטנים אין שפּאַניע. ביי ונתנה תוקף קדושת היום... ווען דער חזן פאַרגייט זיך מיט אַ האַרצרייסנדער שטים, און מי יחיה ומי ימות, מי יעשר ומי יעני... — וויינט דער רוב פון די מתפללים. מען דערמאָנט זיך אין פאַרשטאָרבענע, אייגענע, קראַנקע, אָרעם געוואָרענע און מען טרייסט זיך מיט ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה.

נאָך די תפילות, ווען דער עולם האָט פאַרענדיקט דאָס ראש־השנהדיקע דאַווענען גייט יעדער אַהיים אַ באַרואיקטער, יעדער שערפּצער ייד איז געווען זיכער, אַז ער האָט זיך אויסגעבעטן אַ גוט יאָר און עס וועט אים אָנגעשריבן ווערן אַ גוט קוויטל.

די גאַנצע וואָך ביז יום כפור זענען שערפּצער יידן אויפגעשטאַנען זייער פרי און געגאַנגען אין שוהל צו סליחות. עס איז דאָך געווען עשרת ימי תשובה, ווען מ'קען נאָך חרטה האָבן אויף זינד און דורך תפילה אויסבעטן ביי גאָט אַ גוט קוויטל.

ערב יום כפור האָט מען געשלאָגן כפרות און זיך געגאַנגען איבערבעטן מיט צעקריגטע פריינד, ווייל אויף זינד פון מענטש צו מענטש — בין אדם לחברו — איז יום כפור נישט מכפר. פאַרנאַכט איז מען געגאַנגען אין שוהל צו מנחה, ביים אַריינגאַנג איז געשטאַנען אַ טיש מיט טעלערס און צעטלען מיט די נעמען פון די פאַרשיידענע שערפּצער צדקה־אַנשטאַלטן און יעדער האָט אריינגעוואָרפן אין די טעלערס צדקה; נאָך מנחה איז מען געגאַנגען אַהיים, אָפּגעפאַרטיקט זיך שנעל מיט דער סעודה־מפסקת און אַוועק צוריק אין שוהל צו כל נדרי. אויפצומאָרגנס אין שוהל איז מען אַ גאַנצן טאָג געזעסן אין די זאָקן, זיך געקלאַפּט על חטא שחטאנו ביי פאַרשיידענע תפילות האָט מען געוויינט. אַזוי האָט מען אָפּגעדאַוונט אַ גאַנצן טאָג ביז נעילה. נאָך נעילה און מעריב האָט מען זיך געווונטשן איינער דעם אנדערן אַ חתימה טובה און לשנה הבאה בירושלים און מען איז אַוועק אַהיים איבערבייסן נאָכן תענית.

אָפּגעגעסן, האָט מען זיך גלייך גענומען בויען אַ סוכה, ווייל מיט פינף טעג שפּעטער איז שוין סוכות און באַלד מוצאי יום כפור דאַרף מען זיך שוין נעמען פאַר אַ מצווה.

*

שערפּצער יידן האָבן גאַנצע אַכט טעג געגעסן אין סוכה. עס האָט געמעגט רעגענען אָדער זיין קאַלט, האָט קיין ייד נישט פאַרפעלט צו עסן אין סוכה. די צווייטע נאַכט סוכות האָבן די חסידים געפייערט שמחת בית השואבה, ווי אין די צייטן פון בית המקדש, נאָר די שערפּצער חסידים האָבן געשעפּט ווייַן אנשטאָט וואַסער און זיך משמח געווען ביז שפּעט אין דער נאַכט מיט חסידישע ניגונים, טענץ א. אנד.

ווען עס איז געקומען שמחת תורה האָבן די חסידים אָנגעהויבן פּראַווען הקפות מיט אַ נאַכט פריער, שמיני עצרת ביינאַכט. די פשוטע יידן האָבן געמאַכט הקפות בלויז די נאַכט פון שמחת תורה און אינדערפרי.

איידער מען איז געגאַנגען צו הקפות איז אין שערפּץ געווען אַ מנהג צו פירן אַ ספר־תורה מיט גרויס פּאַראַד פון בית המדרש אין שוהל אַריין און צוריק, דערביי האָט מען געטראָגן ברענענדיקע ליכט און געזונגען. קומענדיק צוריק אין זייערע שטיבלעך האָבן די חסידים זיך ערשט אָנגעהויבן באַגייסטערן מיט פרישן יי״ש, מעד און געטאַנצט אויף טיש און אויף בענק ביז שפּעט אין דער נאַכט.

דאָס געזאַנג שישו ושמחו בשמחת תורה און אָגיל ואשמח בשמחת תורה האָט אָפּגעקלונגען ווייט איבער די אַרומיקע גאַסן. צווישן די חסידישע לידער, וואָס מען האָט דאַן געזונגען אין די שטיבלעך, איז אויך געווען אַ געוויסע צאָל פּאָלקסלידער אין יידיש, ווי: „תורה איז די בעסטע סחורה״, „אַזוי האָט אונז דער רבי געלערנט״ און אנדערע. זיי האָבן אויך געזונגען פאַרשיידענע תפילות, ווי: „וטהר לבנו״, „ברוך אלהינו״ און אנדערע.

אזוי פלעגן שערפּצער יידן זיך משמח זיין אין שמחת תורה.

יידישע חתונות און יידישע קלעזמאָרים (כלי־זמרים) אין שערפּץ

אויף אַ יידישער חתונה איז געווען אַ מנהג, אַז דער חתן איז געזעסן אין אַ באַזונדערער שטוב, אַרומגערינגלט מיט נישט פאַרהייראַטע בחורים אַרום טיש און אַלע געסט האָט מען מכבד געווען מיט לעקעך און בראָנפן, בלויז דער חתן האָט גאָרנישט טועם געווען, ווייל ער האָט געפאַסט ביז נאָך דער חופה. די כלה ווידער איז געזעסן אין אַ צווייטער שטוב מיט אירע חברטעס און האָבן זיך משמח געווען מיט טענץ אונטער דער באַגלייטונג פון מוזיק, געשפּילט פון די יידישע קלעזמאָרים.

די יידישע קלעזמאָרים אין שערפּץ זענען געווען: מנשה מיט זיינע זין, (מלאך) גערליץ און חיים קרופּיאש (קעלער). זיי פלעגן תמיד שפּילן אויף יידישע חתונות און אַנדערע יידישע שמחות און פריילעך געמאַכט די יידן פון שטעטל.

דאָס באַדעקן די כלה איז פאָרגעקומען אויף אַזאַ שטייגער: די מחותנים זענען געקומען אין הויז ווו די כלה איז געזעסן און זיי האָבן באַדעקט די כלה, ווייל פאַרהייראַטע פרויען טאָרן נישט גיין מיט אָפּגעדעקטע האָר; דער בדחן האָט געזאָגט מוסרדיקע געגראַמטע רייד דער כלה, וואָרענענדיק איר אויף איר גורל, דערביי וויינען די ווייבער... נאָכן באַדעקנס האָט מען געפירט צו דער חופה.

די חופה איז געשטעלט געוואָרן פאַרן בית־המדרש אויף דער יידישער גאַס. צום ערשטן האָט מען געפירט דעם חתן, פאָרויס זענען געגאַנגען די קלעזמאָרים און געשפּילט אַ פריילעכס, קרובים און סתם פריינט האָבן באַגלייט מיט ליכט אין די הענט. ביי דער חופה האָט דער חזן באַגעגנט דעם חתן מיט אַ ברוך הבא. ער בלייבט שטיין אונטער דער חופה וואַרטן און מען גייט נאָך דער כלה. האָט די כלה געמעגט ווינען אין צווייטן עק שטאָט איז מען זי געגאַנגען ברענגען מיט קלעזמאָרים. מיט מוזיק און ליכט האָט מען זי געפירט צום בית המדרש, ווו די חופה איז געוואָרן געשטעלט. אויך די כלה האָט דער חזן באַגעגנט מיט אַ ברוכה הבאָה און ביי אַ רייכע חתונה האָט דער חזן מיט די משוררים געזונגען ספּעציעלע „שטיקלעך״ דער מסדר־קידושין איז געווען דער רב פון שטעטל.

צוריק פון דער חופה זענען חתן־כלה שוין געגאַנגען צוזאַמען. די מחותנים האָבן געטאַנצט און די קלעזמאָרים האָבן געשפּילט אַ פריילעכס; ביים טיש, ביי דער חופה־סעודה, האָט דער חזן געזונגען און די קלעזמאָרים געשפּילט, און דער בדחן האָט געזאָגט וויציקע גראַמען. די קלעזמאָרים זענען אַוועק אין אַ פריילעכס און דער עולם האָט געטאַנצט.

אין מיין צייט האָט זיך נישט געפירט אַז פרויען און מענער זאָלן טאַנצן צוזאַמען, בלויז ביים מצוה־טאַנץ האָבן פרויען און מענער געטאַנצט אינאיינעם, נאָר נישט געאַרעמט. דער מצוה־טאַנץ איז געפירט געוואָרן אויף אַזאַ שטייגער: דער מאַן פלעגט האַלטן אַ טאַשן־טיכל ביי איין ברעג און די פרוי ביים צווייטן ברעג פון טיכל און אַזוי האָבן זיי געטאַנצט. נאָכן מצוה־טאַנץ האָט די מחותנתטע אָפּגעשוירן דער כלה די האָר, כדי זי זאָל זיך אָנטאָן אַ שייטל.

אַזוי זענען אַדורך אַמאָליקע יידישע חתונות אין שערפּץ. פרייד מיט פרומער גאָטספאָרכטיקייט זענען געגאַנגען צוזאַמען.

דער מאָדערנער יידישער לעבנס־שטייגער

דער מאָדערנער יידישער לעבנסשטייגער האָט זיך אין שערפּץ, ווי אין אַנדערע שטעטלעך אָנגעהויבן מיט שפּילן יידיש־טעאַטער.

ווען חיים לייב פוקאטש, אַ געוועזענער משורר ביים חזן, און זלמן גאָלדשטיין זענען אין יאָר 1905 צוריק געקומען פון אַמעריקע און לייב קרופּיאש — איצט קעלער, אין אַמעריקע — איז געקומען צוריק פון לאָנדאָן, איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אַמאַטאָרן גרופּע צו שפּילן יידיש טעאַטער.

עס איז דאַן געווען די צייט פון גאָלדפאַדנס און אנדערע אָפּערעטעס, ווי: „שולמית" „בר־כוכבא", „דאָס פּינטעלע ייד" און די דראַמאַטישע פּיעסן: יעקב גאָרדינס „דער ווילדער מענטש", און דער זייער פּאָפּולערער מאָנאָלאָג — „דער משוגענער אין שפּיטאָל", די אַלע טעאַטער־שטיק זענען געווען ניי און פּאָפּולער אין די יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן. אין טעאַטער האָבן געשפּילט: חיים לייב פוקאַטש, לייב קרופּיאש און צדוק לובאשקע. די אַמאַטאָרן־טרופּע איז באַשטאַנען בלויז פון מענער, און די פרויען־ראָלן זענען אויך געשפּילט געוואָרן פון מענער, פאַרקליידט פאַר פרויען. די טעאַטער־פאָרשטעלונגען זענען דורכגעפירט געוואָרן אין פּייערמאַנס זאַל, לעבן מאַגיסטראַט.

אַ דאַנק דער אַמאַטאָרן־טרופּע זיינען צווישן די בעלי־מלאכות, שניידער־און שוסטער־געזעלן, ווי אויך צווישן די בעלבתישע מיידלעך, פּאָפּולער געוואָרן די לידלעך פון די אָפּערעטעס: ראָזשינקעס און מאַנדלען, מען שיקט מיך אין גאָס אַריין עפּעס קויפן, אַזוי זאָגט גאָט אַצינד, און אַנדערע. די לידער פלעגט מען הערן זינגען אומעטום ביי טאָג און ביי נאַכט.

דער ציון־פאַריין, פּאָגראָם אין קישענעוו און זיין ווירקונג אויף שערפּצער יידן, די השפּעה פון די משכילים

די יינגערע מתנגדים: עזריאל פּאָדסקאַטש, אברהם וולאָקע, מרדכי הערש מינץ, ש. טאַץ און יוסף פּינדעק און נאָך אַנדערע נאָכפאָלגער פון אפרים יאָסעל וולאָקע, אליעזר וועסאָלעק, חיים נחום טאַנוועל האָבן די ערשטע געגרינדעט אַ ציון־פאַריין. די ערשטע אסיפה פון דאָזיקן ציון־פאַריין איז געווען אין אַטלאַס'עס שול. צום ציון־פאַריין איז שפּעטער צוגעשטאַנען אַ גרויסע מחנה, זיי האָבן פּראָקלאַמירט אין שטעטל דאָס באַזעלער פּראָגראַם פון פּאָליטישן ציוניזם, וואָס האָט געפאָדערט אַן עפנטלעך־רעכטלעך געזיכערטע היים פאַר אַלע יידן אין ארץ־ישראל.

מיט דער גרינדונג פון ציון פאַריין האָבן זיך אין שטעטל אָנגעהויבן דיסקוסיעס און מחלוקת מיט די פאַנאַטישע חסידים ר' איטשעלע מארגעל און אַנדערע, וועלכע האָבן געטענהט, אַז ציוניזם איז קעגן יידישקייט, אַז יידן מוזן וואַרטן אויף משיחן, אויף דער גאולה און טאָרן נישט גיין פריער אַליין קיין ארץ־ישראל. די דיסקוסיעס, וויכוחים און קריגערייען זענען געווען זייער שטורמישע.

פון די אַקטיווע שערפּצער ציוניסטישע טוער דאַרפן דערמאָנט ווערן:

גאָטליבאָווסקי, מלאווע, בלום, מאַלינאָווסקי, קונעץ, סענק, זשאביעטסקי, לאָפּאַטקע, שמשון בודאָ און אנדערע. א דאַנק אָט די דאָזיקע ציור־

ניסטישע עסקנים האָט זיך אין שטעטל געהערט דאָס נייע ליד פון ייִדיש נאַציאָנאַלער דערוואַכונג — „התקוה" און נאָך אַנדערע ייִדיש־נאַציאָנאַלע לידער.

די שרעקלעכע ידיעה וועגן פּאָגראָם אויף ייִדן אין קישענעוו אין 1903, האָט אויף די ייִדן אין שערפּץ, ווי אין אַלע אַנדערע שטעט, געמאַכט אַ דערשיטערנדן איינדרוק. אַ חוץ דעם טיפן טרויער אויף די געפּייניקטע און פאַרפייניקטע ייִדן, האָט זיך אויך פאַרשפּרייט אַ מורא פאַר דער זיכערקייט פון אייגענעם לעבן; דאָרפס ייִדן האָבן מורא געהאַט צו וואוינען אויפן דאָרף און זענען געקומען אין שטאָט. די גויים האָבן זייער געוואָלט נאָכטאָן דעם ביישפּיל פון קישענעוו און האָבן עס אָפן געזאָגט, — די שרעק איז דערפאַר געווען זייער גרויס.

*

אין 1904 בין איך צוריקגעקומען אַהיים פון דער ישיבה און נאָוואָמינסק, ווו איך האָב געלערנט. פון די משכילישע ביכער האָב איך זיך איבערצייגט, אַז דאָס ייִדישע לעבן דאַרף אַרויף אויף נייע וועגן, מער וועלטלעכע. איך האָב אָרגאַניזירט די בית המדרש בחורים און זיי געגעבן לייענען נייע ביכער: מאַפּו'ס „עיט צבוע", משה לייב ליליענבלום'ס „חטאת נעורים" און די ווערק פון שולמאַן, סמולינסקין און אנד., אַלץ ביכער, וואָס האָבן געברענגט אַ נייעם גייסט פאַר דער יוגנט.

צו מיר זענען צוגעשטאַנען: שאָמפּאַן, גערליטץ, אברהם פּאָדסקאַטש, חיים פינדעק, גלאַזער, ש. טאַטץ, ישעיהו פרידמאַן און נאָך אַנדערע. צוזאַמען האָבן מיר אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן די ביכער צווישן די ישיבה־און בית־המדרש־בחורים צום לייענען. צווישן די ביכער זענען אויך געווען פיל נישט צענזורירטע, וועלכע זענען געווען פאַרבאָטן צו לייענען. ס'רוב ביכער האָב איך אַליין געקויפט און אויך מיין פאָטער האָט מיר איבערראַשט מיט משכילישע ביכער, וואָס ער האָט געהאַט באַהאַלטן אין די שאפעס צווישן ש"ס, תנ"ך, מדרשים און אַנדערע הייליקע ספרים. מיט די דאָזיקע ביכער, צוזאַמען מיט דער ביבליאָטעק פון מרדכי הערשמינץ, וואָס איז אויך באַשטאַנען פון פיל נישט צענזורירטע אויסגאַבן, האָבן מיר געגרינדעט אַ חברה „חובבי שפת עבר" און צווישן זיך טאַקע גערעדט העברעיש. מיר האָבן אויך געזונגען העברעישע לידער, ווי: „יה־חי־לי־לי", „שאו ציונה", „חושו אחים", „יונה הומיה", „במקום שם ארזים", „שכב הרדם", „שמש אָביב נטה ימה" און אַנדערע.. אין בית המדרש, אויפן גאַס און אויך אין די דאָלענקעס האָט מען געהערט העברעישע לידער, — די אָנפירערשאַפט אין בית המדרש איז פון אברהם חיים גראַנעוויטש און שפּערלינג אַריבער צו ליעבזאָן און שאָפּמאַן.

*

אין יאָר 1905, ווען אַ כוואַליע פון שרעקלעכע פּאָגראָמען האָט זיך אויסגעשפּרייט איבער ייִדישע שטעט און שטעטלעך, און די צאַרישע רעגירונג האָט געהאָלפן די כוליגאַנעס, — איז ביי דער שערפּצער ייִדישער יוגנט געבוירן געוואָרן דער געדאַנק פון שאַפן אַ זעלבסטשוץ.

חיים נחמן ביאַליק אין זיין „משא נמירוב, בעיר ההריגה" ווו ער האָט אין אַ שטראָפנדיקן נביאישן טאָן אויסגעשריגן זיין ווייאיבער דעם וואָס ייִדן שטעלן זיך נישט קעגן די פּאָגראָמטשיקעס און לאָזן זיך אויסשעכטן, האָט זייער פיל געווירקט צום שאַפן פון זעלבסטשוץ.

די ייִדן הייבן דאַן אָן איינזען די שאַנדע און עס ווערן איבעראַל געשאַפן געהיימע, אונטערערדישע זעלבסט־שוץ־אָרגאַניזאַציעס.

אויך אין שערפּץ האָט זיך אָרגאַניזירט אַזאַ אונטערערדישע געהיימע אָרגאַניזאַציע פון זעלבסט־שוץ. די פירער זענען אויסגעקליבן געוואָרן אין געהיים, זיי זענען געווען: שמואל שאמפּאַן, אליעזר שאמפּאַן, אברהם גערליטץ און ישעיהו פרידמאַן און דער שרייבער פון די שורות. אונזערע אָנפירער זענען געווען חיים לייב פוקאַטש און יעקב שניטצער. מיין אויפ־

גאַבע איז געווען אויפצוקלייבן קאָלט געווער און בליי אויף צו מאַכן נאַגייקעס.

די אומלעגאַלע באַוועגונג פון „בונד" און „פועלי ציון"

אין די יאָרן פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, אַרום 1905, האָט צווישן די יידישע אַרבעטער אין שערפּץ אָנגעהויבן טעטיק זיין דער „בונד" מיט דער אָרגאַניזירונג פון „בונד" האָבן זיך פאַרנומען: יצחק קאַרפּע, יצחק קאַנע, חיים לייב פּוקאַטש, יעקב שניצער, נתן טאַטץ, עטל גראַבאַרד — (איצט אין אַמעריקע — ד"ר פּאַקס). יצחק קאַרפּע האָט געהאַט אַביסל יידישע ביכער און אויפקלערונגס ליטעראַטור, האָט ער זיי אין געהיים אויסגעבאָרגט די יידישע אַרבעטער צום לייענען. די אינטעליגענטן האָבן אַלע געלייענט העברעישע ביכער און צייטונגען.

צו יענער צייט האָבן אָנגעהויבן דערשיינען צייטונגען אין יידיש: „דער פריינד" און „דער וועג". די יידישע מאַסן האָבן אָנגעהויבן לייענען, מען האָט געלייענט מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם, פּרץ, אש, רייזין, ספּעקטאָר, דינעזאָן. פון זשאַרגאָן, ווי מען פלעגט אַמאָל רופן די יידישע שפּראַך, איז געוואָרן דאָס יידישע לשון-יידיש.

צו יענער צייט איז אויך געגרינדעט געוואָרן די יידישע אַרבעטער פּאַרטיי „פועלי ציון" און עס זענען פאָרגעקומען שטאַרקע דיסקוסיעס צווישן „בונד" און פועלי ציון". קיין שערפּץ איז דאַן געקומען פון פּלאָנסק דוד גרין, (היינט: דוד בן גוריון) און ער האָט געפירט אַ שטאַרקע אַגיטאַציע קעגן „בונד".

אַ דאַנק די שטאַרקע דיסקוסיעס זענען אַ סך בית-המדרש-בחורים, ווי אויך געוועזענע בונדיסטן, אַריבער צו די פועלי ציון. דער פועלי ציון קאָמיטעט איז דאַן באַשטאַנען פון: קאַנע, קאַרפּע, פּוקאַטש, שניטצער, אסתר פּאָדסקאַטץ, מאַניע שניטצער, לובאַשקע, גאַרפינקל, מאַלאָוואַנטשיק און די בחורים: טשאַרנאָטשאַפּקע, יצחק יעקב בודע, א. מלאווע, א. פּאָדסקאַטש, ח. ל. פּוקאַטש. אָרעמע און רייכע, געלערנטע און ווינציקער געלערנטע, האָב זיך פאַרייניקט צו קעמפן פאַר אַ בעסער לעבן פאַרן יידישן פאָלק.

*

די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין יאָר 1905 האָט געצוווּנגען די צאַרישע רעגירונג צו געבן דעם פאָלק געוויסע פרייהייטן און אַ פּאַרלאַמענט (דומע).

גלייכצייטיק האָט אַ כוואַליע פון פּאָגראָמען אויף יידן פאַרפלייצט רוסלאַנד. די שוואַרץ-מאה'ניקעס און די רעגירונג האָבן אַגיטירט די פּויערים צו ראַבעווען און הרגענען יידן.

אויך אין שערפּץ האָט מען מורא געהאַט פאַר פּאָגראָמען און פאַר יעדן מאַרק-טאָג האָט מען איבערגעלעבט שרעק, ווייל די פּאָגראָם-אַגיטאַטאָרן האָבן פאַרשפּרייט ידיעות, אַז אין מאַרק-טאָג וועלן די פּויערים זיך נעמען צו די יידן. אונזער אונטערערדישע זעלבסט-שוץ איז געווען גרייט צו פאַרטיידיקן זיך און גליקלעכערוויזע איז צו קיין פּאָגראָם נישט געקומען.

דער צאַרישער מאַניפעסט פון 17-טן אָקטאָבער 1905, האָט אויך געגעבן דאָס רעכט צו אָרגאַניזירן לעגאַל קולטור-פאַריינען. מיר, אין שערפּץ, האָבן אויסגענוצט די דאָזיקע רעכט און אָרגאַניזירט אַן אָפענע ביבליאָטעק. איך האָב אַריינגעגעבן מיינע ביכער, קאַרפּע האָט געבראַכט זיינע יידישע ביכער; מרדכי הערש מינץ — העברעישע ספרים און מאַניע שניטצער — אירע פּוילישע ביכער. צווישן די דאָזיקע ביכער זענען געווען פיל אַזעלכע, וואָס זענען פריער געווען אומלעגאַל און עס איז געווען אַ געפאַר זיי צו האַלטן, איצט האָבן זיי, צוזאַמען מיט די לעגאַלע געבילדעט די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין שערפּץ.

דער ערשטער קאָמיטעט פון דער יידישער ביבליאָטעק אין שערפּץ איז באַשטאַנען פון פאָלגענדע חברים: קאַרפּע, ליעבזאָן, שאַמפּאַן גאָלדשטיין, חיים פינדעק, לובאַשקע און קעלער.

איך מיט שאמפאנען האָבן געדונגען אַ שיינעם זאַל און אים איבערגעגעבן דעם קאָמיטעט פאַר דער ביבליאָטעק.

מיר זענען געפאָרן קיין ווארשע צו יצחק לייבוש פרץ ז"ל, ווו אַלע יונגע זענען געווען ווילקאָמען, און זיך געפרעגט אַן עצה, וועלכע ביכער צו קויפן פאַר דער ביבליאָטעק. פרץ האָט אונז זייער פיין אויפגענומען און אונז פאַרבעטן צו דער פרעמיערע פון אַסיף דימאָוו'ס דראַמע „שמע ישראל", וואָס איז דאַן אויפגעפירט געוואָרן אין יידישן טעאַטער. אין טעאַטער האָבן מיר געטראָפן דעם מחבר פון דער פיעסע, דימאָוו. אויך שלום אש, נחום סאָקאָלאָוו, אברהם רייזין, מרדכי ספעקטאָר, הלל צייטלין, נאָמבערג און דינעזאָן. פרץ האָט אונז פאָרגעשטעלט פאַר זיי. איך געדענק נאָך איצט קלאָר ווי עס איז אַלץ פאָרגעקומען.

מיר האָבן געקויפט די ביכער, וואָס פרץ האָט אונז רעקאָמענדירט. מיר האָבן אויך אַבאָנירט די דאַמאָלסטיקע יידישע און העברעישע צייטונגען און צייט־שריפטן.

אונזער ביבליאָטעק האָט דאַן פאַרמאָגט די סאַמע נייעסטע אויסגאַבן, וואָס זענען דאַן דערשינען, און איז געוואָרן זייער פּאָפּולער אין שערפּץ. אַלע פאַרגעשריטענע יידן אין שטעטל, קורץ־געקליידעטע און לאַנג־געקליידעטע, יידיש ריידנדיקע און פויליש ריידנדיקע — אַלע האָבן זיך באַטייליקט אין דער טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק און געווען אירע לייענער.

נאָכדעם ווי די צאַרישע רעגירונג האָט צעטריבן די ערשטע דומע, און עס האָבן נישט אויפגעהערט די אַרעסטן און פּאָגראָמען אויף יידן האָט זיך געשטאַרקט די עמיגראַציע קיין אויסלאַנד. אויך פון שערפּץ זענען אַ סך אַוועקגעפאָרן, צווישן זיי איז אויך געווען עטל גראַבארד (איצט: ד"ר פאַקס).

די וואַלן צו דער צווייטער דומע האָבן פאַרשאַרפט די מיינונגס פאַרשידנהייטן צווישן די פּאַרטייען אויף דער יידישער גאַס, באַזונדערס צווישן די פּ. פּ. ס., וואָס האָט געהאַט אַ יידישע סעקציע, בונד און פועלי ציון. אין שערפּץ האָט זיך דער דאָזיקער קאַמף געלאָזט פילן אויפן שפּאַציר. ער איז געקומען צום אויסדרוק אין די פאַרשיידענע געזאַנגען.

ווען די בונדיסטן האָבן געזונגען די בונדישע „שבועה" האָט פועלי ציון געענטפערט מיט דער פועלי־ציון־שבועה; די בונדיסטן: „ווען דו אַקערסט און דו זייסט"... די פועלי ציון: „אין דער סאָכע ליגט מזל ברכה".

דעם זעלבן יאָר, 1906, איז בן־גוריון ווידער אָראָפּגעקומען אין שטעטל אריין, דאָס מאָל זיך געזעגענען פאַרן אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל. זיין קליין, יונג פנים, די לאַנגע שוואַרצע האָר און די שוואַרצע פראַנצויזישע פעלערינע, האָבן אים צוגעגעבן בכבודיקייט. זיינע פייערדיקע אַרגומענטן אין די דיסקוסיעס מיט די אינטערנאַציאָנאַליסטן־אַסימילאַטאָרן, וואָס האָבן געפריידיקט „העלפן אנדערע פעלקער צום ערשטן אויסקעמפן זייער פרייהייט און דאָס וועט שוין אויך אונזער פאָלק העלפן", זיינע אַרגומענטן קעגן זיי — האָבן זייער געווירקט. דאַן זענען אַרום אַכציק פּראָצענט פון די בונדיסטן און אַסימילאַטאָרן צוגעשטאַנען צו די פועלי ציון.

שערפּץ האָט דאַן געגעבן אַן איינדרוקספולן צאתך לשלום בן־גוריון'ען און מיט גרויס ליבע און פאַרערונג אים אַרויסבאַגלייט אויף זיין וועג קיין ארץ־ישראל.

*

עס איז דאָס יאָר 1907. חיים טשאַרנאָטשאַפּקע ווערט אַרעסטירט פאַרן טיילן פּראָקלאַמאַציעס צווישן מיליטער, אין שטעטל פאַלט אויף אַלעמען אַן אימה און ביי יעדער געלעגנהייט ווייזט מען אָן אויף איינעם, אַדער אַ צוויטן, אַז ער איז אַ רעוואָלוציאָנער. די פאַנאַטישע בעלבתישע יידן אין שערפּץ נוצן אויס יעדע געלעגנהייט זיך אָפּצורעכענען מיט דער יוגנט און פּראָגרעסיווע עלעמענטן.

איינמאָל האָט אַ חסיד זיך צוגעהערט אין בית המדרש ווי ליעבזאָן לערנט מיט משה יקיר תנ"ך און טייטשט אויס אויף אַ מאָדערנעם

שטייגער דעם פסוק אין ישעיהו „כי תבואו לראות פני, מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי״, האָט דאָס דערהערט דער פאַנאַטיקער איטשע מארגעל און פרייטיקצונאַכטס ניט געלאָזט מקבל שבת זיין. ער האָט געשריגן, אַז ליעבזאָן און זיינע חברים זענען אפיקורסים און רעוואָלוציאָנערן. (אזא פאַל, ווען מען האָט נישט געלאָזט דאַווענען, איז שוין איינמאָל פריער געהאַט פאָרגעקומען, דאָס איז געווען דעמאָלס ווען די הויכע מאטעל האָט געפאָדערט מען זאָל נויטן יהודה ליכט ער זאָל איר געבן חליצה אָן געלט).

דאָס באַשולדיקן ליעבזאָנען אין רעוואָלוציאָנערישקייט איז דערגאַנגען צו די זשאַנדאַרן און זיי האָבן געוואָלט וויסן צי ער גלויבט אין גאָט און אין צאַר. ליעבזאָן האָט געפילט, אַז עס איז פאַר אים אוממעגלעך ווייטער צו פאַרבלייבן אין שערפּץ און האָט באַשלאָסן צו פאָרן קיין ארץ־ישראל.

דער קאָמיטעט און די מיטגלידער פון דער ביבליאָטעק האָבן באַשלאָסן צו מאַכן אַן אָפּשיידס־אָוונט פאַר ליעבזאָנען, פאַר זיין אָפּפאָרן. בעת דעם אָוונט האָט מען אים געגעבן אַ הערצל־ביוסט. וועלכעס ער האָט צוריק געשאָנקען דער ביבליאָטעק.

דעם אָפּשיידס־אָוונט האָט געפירט דער פאָרזיצער פון דער ביבליאָטעק, שמואל טאטץ, און אין דעם ספּעציעלן פאַרווילונגס־פּראָגראַם האָבן אַנטייל גענומען פאָלגענדע חברים:

חיים פינדעק, האָט דעקלאַמירט ביאַליק׳ס „דאָס לעצטע וואָרט״; לייב קרופּיאַש, האָט אויסגעפירט „דער משוגענער אין שפּיטאָל״; פּוקאַטש — פראַגמענטן פון „שולמית״; גאָלדשטיין — סצענעס פון „בר־כוכבא״; גערליטץ, שאמפאַן און פרידמאַן האָבן געזונגען „דאָרט ווו די צעדער״, „במקום שם הארזים״. געשלאָסן איז דער אָפּשיידס־אָוונט געוואָרן מיט געזאַנג פון „התקוה״ און „תחזקנה״.

אָפּגעפאָרן בין איך אין אַ פרייטיק צונאַכטס. אין דער דאָזיקער בסודותדיגער רייזע האָבן מיר געהאָלפן: רבקה טאטץ, מאַניע שניטצער און גאָרפינקל. כדי נישט צו דערוועקן קיין חשד ביי די זשאַנדאַרן, בין איך געפאָרן אָן אַ פאַספּאָרט און אונטער דער באַנק, אַזוי בין איך אָנגעקומען קיין אָדעס. אין אָדעס האָט מיר אוסישקין געשאַפן אַ פאַספּאָרט און מיך באַקאַנט מיטן זיידן מענדעלע מוכר ספרים, אחד העם קלויזנער, ביאַליק און נאָך אַנדערע.

נאָכן אָפּזיין אַ שטיקל צייט אין אָדעס בין איך אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. אויף דער זעלבער שיף זענען דאַן געפאָרן קיין ארץ־ישראל שלום אש און אחד העם.

שמואל יצחק לענטער

דאס שערפּצער גרויסע געוויסער

דאס איז געווען אין יאר 1888 מיט 67 יאר צוריק. איך בין דעמאלט געווען א יינגל פון 9 יאר און איך געדענק דאס ווי היינט. געווען איז דעמלט זייער א שווערער ווינטער מיט גרויסע פרעסט און נאך גרעסערע שנייען, וואס האבן אנגעהאלטן ביז פאר פסח. עטלעכע טעג פאר פסח איז מיט א מאל געווארן ווארעם. די זון איז ארויס מיט אירע שטראלן און דאס שניי מיט אייז האבן גענומען שמעלצן מיט גרויס שנעלקייט.

ערב פסח זענען מיר קינדער נישט געגאנגען אין חדר. איך מיט נאך עטלעכע חברים זענען אוועק אויף די ווולוקעס זיך שפילן. איך האב קיין באגריף נישט געהאט, וואס אין שטאט קומט פאר. די זון האט געטאן דאס איריקע. פון שניי און אייז איז געווארן וואסערן, וואס

האבן זיך געמערט פון מינוט צו מינוט. די נידריקע פלעצער אין שטאט זענען פאַרפלייצט געווארן.

דערווייל האט מען זיך ארומגעזעען אין דער היים, אז איך בין נישטא. מיר האבן דעמלט געווינט אין דער זשאבע גאס. ווי־אזוי מיינע עלטערן האבן אויסגעפונען, אז איך געפון מיך אויף די וואליקעס, ווייס איך ביז היינט נישט. פלוצלינג קומט מיין ברודער צו לויפן מיט א געוואלד: „וואס טוסטו דא? די גאנצע שטאט ווערט דערטרונקן". ער האט מיך געגעבן א נעם און מיט מיר אוועק. מיר זענען צוגעקומען צו דער בריק, ווען מען האט זי שוין געהאלטן אין פאַנאנדערנעמען און אונז נישט געוואלט אריבערלאזן. דאך מיט שוועריקייטן און פראטעקציע פון בירגערמייסטער, (ער איז פונקט געווען ביי דער בריק), האט מיין ברודער מיך א נעם געטאן אויף די אקסלען און מיר זענען בשלום אריבער די בריק.

דער חורבן, וואס די פארפלייצונג האט דעמלט געמאכט אין שערפץ איז געווען אויסערגעווינלעך גרויס. איניקע עפיזאדן וועל איך דא באשרייבן, כדי צו געבן א שטיקל באגריף פון דעם חורבן. די בריק אין דער יידישער גאס האט דעמלט געהאט צוויי ציילן געוועלבער אויף ביידע זייטן בריק. דער גרויסער שטראָם און נאָך גרעסערע שטיקער אייז, גרויס ווי די הייזער, האבן אפגעווישט גענצלעך אלע געוועלבער מיט די סחורות, דען עס איז נישט געווען גענוג צייט צו ראטעווען. די אייגנטימער זענען געבליבן בעירום ובחוסר כל.

עס איז געווען א ייד א גביר משה מאיר אבערפעלד, ער איז געווען משה גראַניעוויטש'עס שווער. זיין הויז איז געשטאנען דאס ערשטע ביי דער בריק און צו דעם הויז האט עד געהאט צוגעבויט א סוכה, דארט איז ער געזעסן און געלערנט. אין דער סוכה האט ער געהאט כסף וזהב און אבנים טובות. ער איז געווען א מבין אויף די זאכן און פלעגט זיי זאמלען. דער גרויסער שטראם און די שטיקער אייז זענען געקומען און דאָס אלץ אפגעווישט. אזוי ווי דאָס וואלט קיינמאל נישט עקזיסטירט.

מען האָט געזען שווימען אויפן וואַסער הייזער אויך שטעלער מיט בהמות און פערד, אויך שטייגן מיט עופות, אבער העלפן ראַטעווען האָט מען ליידער נישט געקענט, מען האָט נישט געהאט די מעגלעכקייט דערצו. אויך איז געווען ווייניק מענטשן, וואָס זאָלן וועלן ריזיקירן צו ראטעווען אין דעם שטורמישן וואַסער.

די יידישע גאַס איז געווען אפגעשניטן פון דער שטאָט און שטיקער אייז זענען געגאנגען. איך געדענק ווי א גרויס שטיק אייז איז געבליבן ליגן ביים אלטן בית המדרש און מען קען זיך פאָרשטעלן ווי גרויס דאָס איז געווען, אז דאָס איז געלעגן ביז שבועות.

אויך האָט מען אין די ערשטע טעג פסח נישט געקענט גיין דאוונען אין די בתי מדרשים. אלעס איז געווען אָפגעשניטן. מען האָט געדאווענט ביי משה מינץ ווי עס איז געווען די חברה „תלמוד תורה", וואָס האָט זיך געפונען אין הויז פון לייב זשעלינאסקי. אויך די שכנים פון דער פלאָצקער גאס האבן געמאכט א מנין ביי ישראל בלומאן. אויף דעם נייעם מארק איז געווען א מנין ביי אלקנה בוקעט. די ספרי תורות פון אלטן בית המדרש האט מען אָפגעראטעוועט און געברענגט צום נייעם בית המדרש.

איך געדענק אז מיכאל מלמד, בענטקאווסקע, איז געלאָפן זיך ראטעווען מיט זיינע צוויי מיידלעך. זענען זיי פארשלעפט געווארן פון שטראָם און זענען געשווימען א שטיק וועגס. קוים מיט סכנות נפשות האט מען זיי געראַטעוועט. אין שמואל נגיד שאַמפּאַנס הויז האָט געווינט מאַניס'יע דער שניידער מיט זיין פרוי; זייער אלטע מענטשן און זיי האָבן זיך נישט געקענט ראטעווען. זיי האָבן געווינט אויפן ערשטן שטאָק. דאָס וואַסער האָט

דערגרייכט ביז צום פענסטער. אלעס וואָס זיי האָבן געהאַט אָנגעגרייט אויף פסח איז קאַליע געוואָרן. דעם ערשטן טאָג יום־טוב האָט מען זיי אראָפּגענומען מיט דער הילף פון א לודקע.

די פאַרפלייצונג האָט אָנגעהאַלטן 3 טעג און 3 נעכט און דערנאָך האָט דאָס וואַסער אָנגעהויבן צו פאַלן. וועגן דעם געוויסער האָט מען גערעדט יאָרן לאַנג.

מאיר וייסגאל

שרפץ היתה ביתי הרוחני

מקום־הולדתי היא העיירה קיקול ולא שרפץ, אולם שרפץ אחוזה ודבוקה כל כך בזכרונות עשר שנות חיי הראשונות — והן קרובות כל כך, כשם שרחובות קרובה אל שעריים. אני חש עצמי חלק בלתי־נפרד מהעיר שרפץ, כאילו נולדתי בה. והעיר תופסת מקום ניכר בקורות ימיה של משפחתי. כי בשרפץ התגוררו בני משפחתי וקרובי. סבא וסבתא, אבי ואמי, דודי ודודותי ובני דודי, — היו כולם תושבי שרפץ.

זכורים לי ימים רחוקים אלה בטרם היגר אבי, בהיותי בן עשר, לארצות־הברית.

שרפץ וקיקול היו חלק מחיי; בהן ספגתי אורח־חיים יהודיים, מסורת ומנהגים — כל מה שקרוי בשם: היימקייט. שני ישובים אלה היו יותר מיחידות גיאוגרפיות; הם היו תמצית של יהדות, חלקים בלתי־נפרדים של „אידיש־קייט" אשר ליכדה והחזיקה את בני עמנו בפולין ובתפוצות־גולה אחרות, ואשר היא הסיבה הראשית לקיומם כיהודים.

כערים וכעיירות אחרות בגולה היתה שרפץ אחד ממעוזי ההשכלה והמסורת הציונית; וזכרונות הילדות על העיר שרפץ, נתחזקו ונתגברו בעת ביקורי בשרפץ בשנת 1925. הייתי אז כבן 30 וזו היתה נסיעתי הראשונה לאירופה מאז הובאתי כילד לאמריקה. תחילה באתי לפולין ולשרפץ ואחר־כך באתי לארץ־ישראל.

מצאתי כי שרפץ השתנתה הרבה בעשרים השנים, שבהן נעדרתי ממנה. אבל, אין ספק כי על כל פולין עברו תמורות וחליפות אחר מלחמת העולם הראשונה. נשתנו מקומות, התחלפו בני־אדם. דמות אחת לא השתנתה — זו היתה סבתא שלי. מצאתיה בדיוק כפי שהשארתיה בצאתנו לאמריקה. אשה באה בימים, חכמה ונבונה, שעדיין היתה מוכנה להצליף על „שייגעץ" שכמוני... היא ישבה על המדרכה ו„צאינה־וראינה" בידה, משקפיה רכובים על חטמה והבעה של רוחניות ואדיקות על פניה. היתה שקודה בקריאה והפסיקה רק כדי לטפל בקונה מקרי.

שלושה ימים בלבד הייתי בקיקול ובשרפץ, כי זמני אץ לי לחזור. סקרתי את ימי ילדותי בחטף, ועכשיו, לאחר 35 שנים, רואה אני כי התרבות האמיתית של ימינו ושל ימי אבותינו ואבות־אבותינו היתה שם, נראית וסמויה מן העין, מושרשת בתוכנם הרוחני העמוק בחייהם של יהודי שרפץ וקיקול.

הכל תם ונעלם, נסחף בגלים הזידוניים של ההיסטוריה הסוחפת והאדישה... אולם אנו, יוצאי אותן עיירות קטנות בפולין, לא נשכח. זכור נזכור ונדע כי זו היתה המשמעות האמיתית של קיומנו כיהודים; לב לבה של תפיסה פילו־סופית, שהיא היא החזון היהודי האמיתי.

אלישבע ראבינאָוויטש

אַ פרומער ייד פון אלטן דור

(פון מיין זיידנס זכרונות)

לענגאויס, אויף ברעגעס פון טייך סיערפניצא, אויף בײדע זײטן פון בריק, וואָס פירט פון דער אידישער גאַס אין מאַרק אריין, זענען מיט יאָרן צוריק געשטאַנען הייזער אויף פילארן. זומער־צייט, פלעגן די יידישע קינדערלאך הינטער די הייזער זיך באָדן. זייערע קונצן אין שווימען באַווייזן. ווינטער־צייט, האָבן זיי זיך געגליטשט אויף דעם אייז און מיט זייערע פריילעכע אויסגעשרייען און געלעכטערס, פאַרהילכט די יידישע גאַס.

אין איינעם פון די הייזער, אויף די סלופעס אין טייך, האָט געוווינט מיין פעטער יעקב מיט זיין פרוי, די מומע מרים. זיי האָבן איין איינציק אינגעלע געהאַט, מיכל האָט ער געהייסן, א געראָטן אינגעלע, א קלוגער און גוטער לערנער איז ער געווען, נאָר א גרויסער שטיפער. די עלטערן האָבן זייער בן־יחיד שטארק געליבט און ווי אן אויג אין קאָפּ אָפּגעהיט. אז עס איז אָבער באַשערט, העלפט נישט קיין היטן. מיכל פלעגט זיך אפט ארויסגנבענען פון חדר, אָדער פון שטוב און לויפן צום טייך, ווינטער זיך גליטשן און זומער זיך באָדן.

איין מאָל, נאָך פסח, ווען די עלטערן זיינען געווען פאדנומען אין זייער שניט־געשפעט, איז דאָס אינגל, באָדענדיק זיך אין טייך, דערטרונקען געוואָרן. זיינע עלטערן האָבן מער קיין קינדער נישט געהאט און זייער טרויער איז טיף און שרעקלעך געווען. דער פעטער יעקב האָט זיין שטוב מיט פרעמדע קינדערלאך אָנגעפילט. ער פלעגט מיט זיי לערנען, נישט בעטענדיק דערפאר קיין לוין. די מומע מרים האָט זיי מיט נאשווארג און עסן געשטאָפּט. זי האָט זיי אלעמען ליב געהאַט און געקענט יעדנס שוואכקייט און געשמאק. זי האָט זיי אלעס נאָכגעגעבן און האָט יעדן אונטערגערוקט א נאש, וואָס איינער האָט מער ליב געהאַט צו עסן. אזוי ארום האָט זי אירע וואַרעמע מוטערגעפילן אויסגעלאָדן און די הערצלעך פון די קינדער דערפרייט, דאַן, ווען איר מאַן האָט זייערע נשמות און מוחות, דורך דעם לערנען דערהויבן און געשליפן.

געוווינט האָט אין דער שטאָדט א פישערקע, אן ארימע, עלענטע אלמנה. זי האָט געהאַט א זונדעלע, א אינגעלע פון א יאָר זעקס, וועלוועל האָט ער געהייסן. א שיין קינד מיט פעך־שווארצע לעקעלעך און פייכטע, טיפע קארשן־אויגעלעך. גאנצע טעג פלעגט ער ביי דער מומע מרים זיצן. זי האָט אים אין חדר געפירט, פון חדר אהיימגעבראכט, און גאנץ אָפט, ווען זיין מאמע, די פישערקע איז אוועק צום טייך, די פיש אויף שבת צו ברענגען, פלעגט וועלוועל ביי דער מומע מרים איבערנעכטיגן.

איינמאָל איז די פישערקע שטאָרק קראַנק געוואָרן. עס האָט ניט געהאָלפן דער דאָקטער, וואָס דער פעטער יעקב האָט צו איר געבראַכט און די אונגליקליכע פרוי איז אין עטליכע טעג ארום געשטאָרבן. פאר דעם טויט האָט זי איר קינד מרים'ן אנפארטרויט. אזויארום איז וועלוועל פאַרבליבן ביי דער מומע מרים, ווי אן אייגן קינד. דער פעטער יעקב האָט מיט אים געלערנט און זיי האָבן אים ווי זייער איינציק קינד געליבט און געהאַלטן. אַז וועלוועל איז עלטער געוואָרן, האָט ער זיך אין בית־המדרש, ווו ער האָט געלערנט, מיט אויפגעקלערטע בחורים באַקענט. ער האָט זיך ביכלעך פאַרשאַפט, בסוד, הינטער דער גמרא זיי פארשטעקט און זיי שטודירט, געלעזן און גאָר אן אנדערער מענטש געוואָרן. ער פלעגט יעצט אפט אונטער דער שטאָדט שפּאַצירן. אַרומגיין א פארטראַכטער און שטיל ביים טיש זיצן, נישט אויס־

ריידנדיק קיין וואָרט. ער איז עלטער, רייפער געוואָרן און ביי זיינע צוועלף יאָר אַ פולקאָמענער, ערנסטער מענטש אויסגעזעען.

די ערשטע האָט עס באַמערקט זי, די מומע מרים. זי האָט אים גענומען אויספרעגען, דעם קאָפּ טאַפּן, די צונג באַקוקן. זי האָט אָבער גאָרנישט געקענט פון אים ארויסבאַקומען. זי האָט זיך צום סוף מיט דעם מאַן, איבער וועלוועלס צושטאַנד באַראַטן. דעם פעטער האָט ער ענדליך דעם אמת געזאָגט: ער, וועלוועל, זעט דאָ נישט פאַר זיך קיין תכלית. ער וויל אין די קרוינשטאַדט אוועקפאָרן, דאָרט תורה לערנען.

דעם פעטער האָט עס מתחילת נישט געשמעקט, אבער, נישט וועלנדיק אים שטערן האָט ער אים ענדליך צוגעזאָגט, באַלד נאָך פּסח אין דער הויפּט־שטאָדט צו שיקן. ער האָט אָבער ביי אים תקיעת־כף גענומען אַז ער וועלוועל, וועט אַלע דינים אָפּהיטן און אַן ערלעכער, פרומער איד בלייבן.

דער מומען האָט עס ווי אַ דונער געטראָפן. זי האָט זיך גענומען ביי וועלוועלן בעטן, ער זאָל זיי נישט פאַרלאָזן, זי האָט ביטער געוויינט פאַר אים, די הענט געבראָכן, אָבער ער האָט זי נאָר אַרומגענומען, געגלעט, די טרערן פון פּנים געווישט און ביי זיינס געבליבן. ער האָט איר צוגעזאָגט אָפט צו זיי צו שרייבן און פון יעדע זאַך צו וויסן צו געבן. באַלד נאָך פּסח איז וועלוועל אַוועקגעפאָרן.

וועלוועל האָט געהאַלטן וואָרט. גאַנץ אָפט זענען פון אים בריוולעך אָנגעקומען און די מומע מרים האָט אים פּעקלעך מיט וועש און נאַשוואַרג געשיקט. זי האָט דאָרט, אין די פּעקלעך, אירע בענקענדיקע מוטערליכע געפילן פאַרפּאַקט. זי האָט וועגן אים געחלומט ביי טאָג און ביי נאַכט. די טעג וואָס האָבן צו סוכות געפעלט, האָט זי געציילט, געוואָלט צויאָגן די צייט ווען ער וועט שוין אהיים קומען.

וועלוועל איז אָבער אויף סוכות נישט געקומען. עפּעס האָט ער אַ „פּאַרוואָס" צום פעטער אין אַ בריוול געשריבן. דער מומען איז עס נישט שטאַרק געפעלן. עפּעס נישט גלאַטיק די זאַך. דער פעטער איז אַרומגעגאַנגען טרויעריק, נאָר אין בריוול איז געווען געשריבן קורץ און קלאָר: „ער קען נישט קומען און גיי טו עפּעס".

אומעטיק איז דאַמאָלס דער יום־טוב ביי מיין פעטער און מומען פאַרבײַ. די פאַרכמורעטע, רעגענדיגע טעג האָבן נאָך מער טרויער, נאָך מער מרה־שחורה אַנגעוואָרפן עפּעס אַ שלעכט פאַרגעפיל האָט זייערע הערצער פאַרקלעמט און געדריקט. ביז ענדליך, עס איז געשען...

געקומען איז פון דער הויפּט־שטאָדט אַ שכן און דערציילט: וועלוועל האָט שוין לאַנג די ישיבה פאַרלאָזט און אויף שלעכטע וועגן אוועק. דעם זעלבן טאָג איז דער פעטער יעקב אין דער הויפּט־שטאָדט געפאָרן. די מומע האָט אַ גאַנצע נאַכט קיין אויג נישט צוגעמאַכט. זי האָט אָבער נאָך אַלץ געהאָפט, אַז עס איז נישט אמת. זי האָט אפילו אַ פּעקל פאַר וועלוועלן ווי יעדע וואָך, גענומען גרייטן. נאָר אַז איר מאַן איז אין צוויי טעג אַרום פון דער שטאָדט צוריקגעקומען, האָט זי אים גאָרנישט געפרעגט. ער איז אַ שווייגענדיגער אריין אין שטוב, אַ קוש געטאָן די מזוזה, פּאַמעליך דעם פוטער פון זיך אַרופגענומען, זיך אַרומגעוואַשן און גלייך, אָן ווערטער ווידער אויף זיך דעם פעלץ אַראָפּגענומען. ער איז צוגעגאַנגען צו דער טיר און שטיל צו זיין פרוי געזאָגט: „איך גיי אין בית־המדרש".

זי האָט אים שוין גוט געקענט, דאָס איז פון תמיד אָן געווען זיין טבע: קוים האָט ער אַ שטיקל פאַרדראָס, איז גלייך גייט ער אין בית־המדרש אַוועק.

ווען יעקב איז צוריקגעקומען, האָט ער געזאָגט:

— מרים, וועלוועל איז פאַר אונז געשטאָרבן. זיין נאָמען זאָל אין דער שטוב נישט דערמאָנט ווערן. —

זי איז שטיל שטיין געבליבן אין מיטן צימער, האָט אפילו נישט געפרעגט, פאַרוואָס. עס האָט זי נאָר שטאַרק ביים האַרץ אַ קלעם

געטאָן און זי איז אַ האַלב טויטע אויף דעם נאָענסטען בענקל געפאַלן. אַזוי איז שוין מרים פון דאַן אָן מיט אַ שוואַך האַרץ פאַרבליבן.

אין די שווערע פינסטערע ווינטערנעכט איז זי מיט אָפענע אויגן געלעגן. אין דער געדיכטער פינסטערניש געקוקט אויף אים, וועלוועלן, אַזוי קלאָר און בולט געזען. זי פלעגט זיך אַ כח מוזן אָנטאָן כדי אים הויך ניט צו רופן. זי האָט געוווּסט, אַז דאָרט, אין צווייטן בעט, ליגט איר מאַן, אַ וואַכער, ווי זי, און טראַכט אויך וועגן אים, וועגן זייער וועלוועלען.

יעקב פלעגט אַרומגיין אַ פאַרחושכטער. דאָס מילדע שמייכעלע, וואָס האָט פריער זיין פּנים און אויגן באַלויכטן, ווען ער איז מיט וועלוועלען געזעסן און געלערנט, אָדער שפּעטער, ווען ער האָט זיינע קלוגע בריוולעך געלייענט איז אויף אייביק פאַרשוווּנדען. ווי שטומע שאָטנס זיינען זיי ביידע אַרומגעגאַנגען. גלייך אין די אויגן זיך נישט געקוקט, און זעלטן אַמאָל אַ וואָרט אַרויסגערעדט.

שטאַרק האָט מרים וועלוועלען ליב געהאַט, נאָר נאָך שטאַרקער און טיפער האָט זי געליבט איר מאַן און געפאָרכט פאַר אים. די בריוועלעך, וואָס זיינען נאָך אַ לאַנגע צייט פון וועלוועלען אָנגעקומען, פלעגט זי דעם מאַן אונטערטראָגן. זי האָט געמוזט צוקוקן ווי ער צערייסט זיי אויף פּיצלעך, אומגעלייענט. עס האָט זיך איר געדאַכט, אַז דאָס רייסט מען שטיקלעכווייז איר האַרץ פון דער ברוסט. זי האָט נאָר געטראַכט:

— אפשר בעט ער הילף. אפשר לייט ער הונגער. אפשר טוט ער תשובה? — זי האָט אָבער קיין זאַך נישט געקענט טאָן, כדי אים צו העלפן. דאָס האַרץ פלעגט נאָר שטאַרק קלעמען און די אויגן האָבן טרערן געגאָסן אין די חושכדיקע, לאַנגע, פינסטערע נעכט.

*

אַזוי זיינען אַדורך זומערס און ווינטערס. די וועלט, וואָס איז אין ווינטער געווען אָבגעשטאָרבן האָט זיך אין זומער צעבליט און איז ווידער פריילעך געוואָרן. ביים פעטער יעקב איז דאָס זעלבע לעבן געפלאָסן. דאָס פאָרפאָלק האָט זיך קיינמאָל נישט באַקלאָגט. וועלוועלס נאָמען איז נישט דערמאָנט געוואָרן. זיי זיינען נאָר ביידע גראָהער און עלטער געוואָרן, זי אין קלייט און ער אין בית־המדרש, פלעגן זייער אומעט פאַרגעסן.

עס זיינען געווען בעסערע און ערגערע צייטן. געוויינטלעך, מער ערגערע, ווי בעסערע. אָפט איז אַזוי שלעכט געווען, אַז מען האָט געצווייפלט אויב עס איז בכלל אַמאָל גוט ווען געווען.

אין דעם איז אויסגעבראָכן דער פּוילישער אויפשטאַנד קעגן די רוסן. ווי שטענדיק האָט מען דאָס ערשטע גענומען רודפן אידן. די פּאָליאַקן האָבן אויף די אידן פון שטאָדט אַ גרויסע קאָנטריבוציע אַרויפגעלעגט. די אידן האָבן אַזאַ גרויסע סומע נישט געקאָנט באַצאָלן האָט מען דריי פון די חשובסטע בעלי־בתים אין תפיסה פאַרשפּאַרט. צווישן די אַרעסטירטע איז אויך געווען דער פעטער יעקב. עס האָט זיי אַלעמען געדראָט תליה, אויב די אידישע באַפעלקערונג וועט אין פאַרלויף פון דריי טעג דאָס געלט נישט באַצאָלן.

מען איז געלאָפן צום קאָמענדאַנט פון דער שטאָדט. געבעטן, געוויינט, עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. מען האָט געפאַסט, גאָט געבעטן און מיט פאַרצווייפלונג אויף דער תליה, וואָס איז אין מיטן מאַרק געשטאַנען — בליקן געוואָרפן. אויף דער תליה האָבן זיך שוואַרצע שאָטנס געוויגט און אויף יעדן אַ טויט־שרעק אָנגעוואָרפן. דאָך האָבן די אידן נישט פאַרלוירן זייער האָפנונג. מען האָט זיך דערוווּסט, אַז די רוסן זיינען נישט ווייט פון שטאָדט און די פּאָליאַקן וועלן מוזן, פריהער אָדער שפּעטער, די שטאָדט פאַרלאָזן. מען האָט דערווייל איבערגעקויפט דעם וועכטער, אַרויסבאַקומען די געפאַנגענע, זיי באַהאַלטן אויף זיכערע פּלעצער, און אויף גאָטס הילף געוואַרט.

די פּאָליאַקן האָבן פאַרפּלייצט די אידישע גאַס. דורכגענישטערט אַלע הייזער, געזוכט די אַנטלאָפענע, און דערווייל געראַבעוועט אידיש האָב און גוטס. זיי האָבן געפונען איינעם אַ אידן, וואָס איז ענלעך געווען צום פעטער יעקב און אים אָן קיין שום משפּט אויפגעהאַנגען. צום גליק האָט זיך דער קלאַנג, אַז די רוסן זיינען נאָענט, אַלץ מער פאַרשפּרייט, און די פּאָליאַקן האָבן אין איילעניש פאַרלאָזט די שטאָדט. אויפן צווייטן טאָג איז טאַקע אָנגעקומען דאָס רוסישע מיליטער. די באַהאַלטענע אידן האָבן אָבער נאָך אַלץ מורא געהאַט זיך עפענטליך צו באַווייזן. זיי האָבן נאָך אַלץ זיך געשראָקן פאַר דעם צוריקקער פון די פּוילישע „פּאָוסטאַנצעס".

*

אין אַ ווינטערדיקן שבת נאָכמיטאָג, מרים האָט נאָר־וואָס אָפּגעבענטשט נאָך איר איינזאַמען און טרויעריקן מיטאָג און זיך געזעצט צום פענסטער. צוליב דעם שבת האָט זי אָן איר צער און אומעט געוואָלט פאַרגעסן. זי האָט געיאָגט פון זיך די טרויעריקע מחשבות און צו דער גאַס ארויסגעקוקט. ווייס באַדעקט מיט זילבערנעם שניי, איז דאָס געסל געלעגן. די אַבגעבליאַקעווערטע אַלטע הייזער פון דער אידישער גאַס מיט די תמיד אויסגעבויגענע דעכער, זיינען איבערגעצויגן געוואָרן מיט אַ ווייסן, פּוכיקן צודעק און האָבן כשופדיק, פאַרחלומט אויסגעזען. אין די טאָפּעלטע, אויף ווינטער אריינגעשטעלטע פענסטער, איז ווייסע וואַטע געלעגן, באַפּוצט מיט קאָלירטע פעדים און קונציק אויסגעשניטענע פּאַפּירעלעך. זעלטן האָבן זיך מענשען אויף דער גאַס באַוויזן. אַ מאָל אַ מאַן אין אַ גראָבן פוטער, אַמאָל אַ פרוי אין אַ דיקער פאַטשיילע, האָבן זיך מיט שטילע טריט אַדורגעשלייכט. פון אַ נאָענטן הויז האָט זיך ארויסגעשיט אַ מחנה קינדערלעך מיט פוטערנע און וואַטענע פעלצלאָך און היטלעך טיף פאַררוקט אויף די אויערן. זיי האָבן זיך גענומען ארומיאָגן אין בער דער גאַס, געקוקט אויף די פאַרפרוירענע ריוועס און פון נעכטיגער גליטש געטראַכט. היינט איז שבת, טאָר מען זיך נישט גליטשן, איז לויפט מען כאַטש, מען וואַרפט זיך מיט שניי, מען לאַכט הילכיק און מען שרייט. מרים פאַרקוקט זיך אויף זיי. דאָס געלעכטער פון די קינדער דרינגט קוים אריין דורך די דאָפּלטע פענסטער. זי דערמאָנט זיך, ווי אַמאָל, האָט זי דורך דעם זעלבען פענסטער געזען איר וועלוועלן זיך שפּילן. איר מאַן פלעגט אָפט דעם זעקס־יעריקן אינגל אין שטוב רופן און מוסר'ן:

— עס פּאַסט נישט פאַר אַ אינגל אין דיינע יאָרן, זיך צו וואַרפן מיט שניי —

אַזוי קלאָר, אַזוי דייטלעך האָט זי נעבן זיך געזען דאָס קינד מיט זיינע רויטע בעקעלעך און ליכטיקע אויגעלעך, אַז זי האָט אפילו נישט באַמערקט, ווי אַ שליטן האָט זיך שטיל פאַר איר טיר אָפּגעשטעלט. פּלוצים האָט זי דערהערט אַ קלאַפּ אין טיר און זי איז פאַר שרעק אויפגעשפּרונגען. אין שטוב איז באַלד נאָך דעם קלאַפּ אריין אַ מאַן אין אַ טייערן פוטער. אונטערן פוטער, צוגעשפּילעט צו די לאַצן פון אַ רויטן מונדיר, האָבן עטלעכע גאָלדענע מעדאַלן ארויסגעשיינט. דער מאַן איז אַ ווײַלע שטיין געבליבן ביי דער טיר און אויף איר מיט פרײלעכע, פייכטע אויגן געקוקט. ווידער האָבן פאַר איר אַ בלענד געטאָן וועלוועלס רויטע בעקעלעך און זיינע גלאַנציקע, סאַמעט־שוואַרצע אויגעלעך. זי איז אַנמעכטיג צוריקגעפאַלן אויף איר שטול און שטאַרק געקוקט אויף דעם גאַסט. ער איז אָבער באַלד צו איר צוגעלאָפן און צו אירע קני זיך צוגעבויגן.

— מאַמע, מאַמע, האָט ער געשריגן, דריקנדיק זיין פּנים צו איר ברוסט — דערקענסט מיך ניט? מאַמע, דיין וועלוועלן? —

זי האָט זיין קאָפּ צווישן אירע הענט גענומען, זיך שאַרף אין זיין פּנים איינגעקוקט און אים פון זיך אָפּגעשטופּט.

— יאָ איך דערקען דיך, — האָט זי מיט

בלייכע, ציטערדיקע ליפּן געפּליסטערט — יאָ, איך דערקען דיך.

באלד האָט איר אָבער א מילדע פרייד אַרומגענומען. זי האָט פארגעסן ווער ער איז היינט. זי האָט פארגעסן, אז ער איז שוין נישט מער יענס שיינע קינד, איר וועלוועל. אז ער איז היינט מיט א שליטן, אין מיטן הייליקן שבת, פאר איר טיר פארפאָרן. זי האָט ווי אין א זיסן חלום, זיין פנים געגלעט, דעם קאָפּ זיינעם צו איר ברוסט געדריקט און שטיל אין א זיסן עקסטאז, געשעפּטשעט:

— מיין וועלוועלע, מיין זיס שיין אינגעלע, מיין זונעלע... —

ער האָט זי פון איר חלום אויפגעוועקט.

ווו איז דער טאַטע? — האָט ער א פרעג געטאָן.

זי האָט פארמאַכט די אויגן, ווי א שרעק וואָלט זי באַפאַלן. זי איז געבליבן זיצן אָנמעכטיג און אראָפּגעלאָזט די הענט, ווי צוויי אָפּגעשטאָרבענע פליגל. וועלוועל האָט עס באַמערקט און גענומען זיך שטארקער צו איר טוליען. ער האָט אירע אלטע צעקנייטשטע הענט באַדעקט מיט הייסע קושן. זי האָט זיינע טרערן צווישן אידע פינגער דערפילט. ער האָט גענומען דערציילן זיין לעבנס־געשיכטע:

ער האָט געדורשט נאָך וויסן, געלערנט, געפּאָרשט און מיט זיין קענטשאפט און חכמה די וועלט אויפגערודערט. ער האָט א סך געליטן, ביז ער איז אנגעקומען אין אוניווערזיטעט, מעדיצין געלערנט, א בארימטער דאָקטער געוואָרן און ביים גרויספירשט, דעם צארס פעטער, אלס לייב־דאָקטאר און ליבלינג פארבליבן. ער פארבלייבט אין שטעטל נאָך א צוויי, דריי שעה אינגאנצן. זיין איינציגער חלום איז תמיד געווען — זיי ביידן , זיין מוטער און פאָטער, צו זען און ביי זיי מחילה בעטן. ער האָט שטענדיק געבענקט נאָך זיי. ער האָט געמוזט אויסבאַהאַלטן זיין אידישקייט. ער האָט עס געטאָן, אָבער זיין בענקשאפט נאָך זיין טאַטע־מאמע קען ער פון הארצן נישט ארויסרייסן און ער האָט זיך תמיד צו זיי געריסן, אויף זיי כאָטש א קוק צו טאָן. יעצט איז געקומען די געלעגנהייט. ער איז דאָ. ער האָט זיך אויף זיי נאָכגעפרעגט און ווייס אלץ. ער האָט שוין געשיקט נאָך דעם טאַטן און באלד וועט ער דאָ זיין ער, וועלוועל, וועט יעצט פאר זיי זאָרגן, טאָן אלץ כדי זייערע אלטע יאָרן זאָלן גליקלעך און רוהיק קענען פליסן.

ער האָט זיך ווי אויפגעכאפּט. אויפגעשטעלט זיך אין זיין גאנצער הויך און מיט א לוסטיקן, שטראלענדיקן פּנים גענומען שפּאַנען איבער דעם צימער. ער האָט געעפנט די טירן, אריינגעקוקט אין קיך, אין אלקער, וואו זיין בעט איז אמאָל געשטאנען. ער האָט געגלעט די מעבל מיט זיינע פינגער, וואָס האָבן דערביי לייכט געציטערט. ער האָט זיך צוגעקוקט צו דעם מעבל, זוכנדיק דאָס בענקל, אויף וועלכן ער איז דאָ אַמאָל, ביי דעם טיש געזעסן. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים בענקל, אויבן אָן, וואו עס איז דאָס אָרט פון זיין פאָטער געווען, און דאָס בענקל צאַרט געגלעט.

— אלץ ווי געווען, אלץ ווי איך האָב עס אין מיין בענקעניש און אין מיינע חלומות געזען. נאָר דו ביסט עלטער געוואָרן — האָט ער זיך געווענדעט צו מרים'ן, וועלכע איז נאָך אלץ געזעסן ווי פארחלומט נאָכגעקוקט מיט אירע אויגן, אלע זיינע באוועגונגען.

— א טיפער אומעט ליגט אין דיינע גוטע אויגן. איך ווייס, מאמע, אז איך האָב די שולד אין דעם — האָט ער מיט א זיפץ צוגעגעבן.

פלוצים האָט זיך אין דער געעפנטער טיר באוויזן דער פעטער יעקב. ער האָט דערזען דעם פרעמדן אין שטוב און זיך אין אים שארף איינגעקוקט.

— טאַטע, — האָט זיך וועלוועל א וואָרף געטאָן צום אלטן.

יעקב האָט ווייט פון זיך זיין רעכטע האנד אויסגעשטרעקט און דער גאסט איז, ווי דורך א געהיימען כח, פארגליווערט געוואָרן

און געבליבן שטיין אויף זיין ארט. ביידע מענער האָבן זיך שווייגענד אָנגעקוקט, וועלוועל מיט שרעק און געבעט אין זיינע אויגן, יעקב מיט שטרענגע, קאלטע בליקן פון אונטער די אנגעכמורעטע גרויע ברעמען. וועלוועל האָט דער ערשטער אראבגעלאָזן זיין בליק צו דער ערד. יעקב האָט זיך געווענדעט צו מרימן און רוהיג געזאָגט:

— מרים, איך גיי אין בית־המדרש. —

די טיר האָט זיך שוין לאנג נאָך דעם אלטן פארמאכט, און מרים איז אלץ נאָך אויף איר בענקל שטייף געזעסן. זי האָט נאָר איצט מיט שרעק אויף איר גאסט געקוקט. ער איז געשטאַנען אין מיטן צימער און זיינע שטאַרק, ברייט צעעפענטע אויגן, זענען געווען געווענדעט צו דער טיר.

דער שבתדיקער בין השמשות האָט שוין לאַנג אין פענסטער אַריינגעקוקט, ווען דער גאַסט איז פון יעקבס שטוב אַרויס. ער איז געגאַנגען צום שליטן מיט א געבויגענעם קאָפּ. די קינדער, וואָס האָבן דעם שליטן אַרומגערינגלט, האָבן פאַר אים אַ פרייען וועג געמאַכט. ער האָט זיך אַריינגעזעצט אין שליטן. ער האָט א מאַך געטאָן מיט דער האַנט צום פענסטער, וואו דורך די פאַרפרוירענע שויבן האָט זיך מרים׳ס בלייך פּנים באַוויזן. דער שליטן האָט זיך האַסטיק א ריר געטאָן פון אָרט און איז, ווי א חלום פאַרשווונדן.

לאַנג האָט נאָך מרים דורכן פענסטער אינדרויסן געקוקט. זי האָט אין „נחלת צבי" פאַרגעסן. „גאָט פון אברהם" נישט גזאָגט, און ווען דאָס דינסט־מיידל איז פון גאַס א פאַרפרוירענע אַריין אין שטוב, האָט זי נאָך אַלץ מרים׳ן ביים פענסטער, איינע אַליין, אין דער פינסטער געטראָפן.

און ווידער זענען יאָרן אומבאַמערקט פאַרביי. אַלע יאָר האָט דער ווינטער א קעלט אויף דער ערד אָנגעיאָגט און זי מיט ווייסן שניי באַדעקט. נאָך דעם ווינטער איז אָבער ווידער א פרילינג געקומען. מיט צאַרטע זונען־שטראַלן די ערד געקושט, די שניי־ווייסע טויטן־טיכער אָפּגעדעקט און מיט זיין וואַרימען הויך די ערד צוריק צום לעבן געוועקט. די ערד האָט ווידער דערוואַכט, זיך מיט פרישע יוגנט־זאַפטן אָנגעפילט, און אין פאַרשידנפאַרביקע בלומען און פלאַנצן, ווי צו א פרייליכן יום־טוב, זיך אויסגעפּוצט.

דער מענש ווערט אָבער מיט יעדן זומער אָדער ווינטער, וואָס פאַרגייט, מיט אַ יאָר עלטער און קיין פרילינג מאַכט אים שוין נישט צוריק יונג און בליהענד ווי אַמאָל. יעקב און מרים זיינען עלטער און שוואַכער געוואַרן. זיי האָבן אויף א פריילעכן פרילינג שוין נישט געוואַרט און געחלומט. מרים איז נאָך קלענער און דאַרער געוואָרן, יעקבס פּנים איז געוואָרן בלאַסער און טיפע קנייטשן האָבן צעאַקערט זיין הויכן ווייסן שטערן. נאָר די אויגן זיינען ביי יעקבן אייביק יונג פאַרבליבן. עפּעס אן אונפאַרמינדערטע קראַפט האָט אין זיי גערוט. א נר תמיד, א הייליק פייער, און נישט די יאַרן, נישט די ליידן און זאָרגן האָבן עס געקאָנט אויסלעשן.

און די צייטן זיינען וואָס אַ מאָל ערגער געוואָרן. די געשעפטן זיינען אַוועק שלעכט. דער פעטער יעקב האָט די שטאָדט אין שול אַפילו געמוזט פאַרזעצן. עס איז אים פאָרגעקומען צו בלייבן אויף די אַלטע יאָרן אָן דאַך איבערן קאָפּ.

עס איז קורץ פאַר פסח. מען דאַרף געלט און עס איז נישטאָ פון וואַנען צו נעמען. אין א קאַלטן אָוונט זיצט דער אַלטער ביים אויוון, וואו מרים האָט עטליכע העלצער אָנגעצונדן, כדי די אַלטע ביינער צו דערוואַרמען. אין שטוב איז שטיל. עס קנאַקט נאָר דאָס האָלץ אין אויוון יעקב קוקט אויפן פייער. ער ציפּט די גרויע באָרד און שאָקלט זיך שטיל. א לאַנגער שוואַרצער שאָטן שאָקלט זיך מיט אויף דער וואַנט, און דער זייגער, מיט די מעשענע געוויכטער און לאַנגע קייטן, קלאַפּט אים צו צום טאַקט.

מרים זיצט ביים טיש. גרויסע מעשענע ברילן דעקן צו אירע אויגן. זי צירעווועט א זאָק ביים שיין פונעם קליינעם לעמפּל, וואַרפט א בליק פון צייט צו צייט אויף דעם אַלטן און שווערע זיפצן הייבן איר אַלטע איינגעפאַלענע ברוסט. זי ענדיגט איר אַרבייט און הויבט זיך אויף פון איר שטול. זי גייט פּאַמעלעך צו צום זייגער, נעמט אַרויס פון הינטער אים א פּאַפּיר, און דערנענטערט זיך צום אַלטן.

— יעקב — זאָגט זי מיט אַ געבעט אין איר קול: זע, יעקב, דאָס האָט ער מיר איבער־געלאָזט און געזאָגט: אַז צו יעדער צייט, ווען מיר וועלן עפּעס דאַרפן, זאָלן מיר דעם דאָזיקן בריוו אויף דער פּאָסט באַלייגן און ער וועט אונז באַלד העלפן. טויזנטער רובל קענען מיר ביי אים בעטן. אַלץ וואָס מיר ווילן, וועט ער פאר אונז טאָן. ער וועט אונז באַגליקן. נו, נעם, נעם, יעקב. —

דער אַלטער האָט גענומען דעם בריוו. פּאַמעלעך האָט ער אים צעטוויפגעקנייטשט אין זיין דלאָניע, און נישט אָנקוקענדיק אים אפילו, אין פייער געוואָרפן.

מרים האָט א שטילן קרעכץ געגעבן און אויף איר מאַן מיט שרעק געקוקט. אינסטינק־טיוו האָט זיך איר האַנט אויסגעשטרעקט צום פייער, וואו דער בריוו האָט זיך געדרייט א האַלב פאַרברענטער. יעקב האָט זי ביי דער האַנט אָנגענומען, פון פייער אָפּגעצויגט און, אויפשטייענדיק שווער פון אָרט, האָט ער גע־לאַסן, אָבער פעסט אַרויסגערעדט:

מרים, גיב מיר דעם פעלץ, איך גיי אין בית־המדרש.

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ׳)

פרקי זכרונות

א. מכל מלמדי השכלתי

1. מלמדי הראשון

את שמו של מלמדי הראשון, אינני זוכר. כי בדרך כלל לא קראו לו בשמו, אלא בכינויו. וכינויו היה: „הגיבן מבאלסק״ („דער באלסקער הויקער״). הוא היה גר בביתו של ר׳ זלמן בער׳יעס (פרידמן, נקרא על שם חותנו בער׳יה אוברפלד) ע״י השוק החדש. היה זה „חדר״ לשלב הראשון של הלמודים: אלף־בית, „עברי״ (צרוף האותיות למלים) ותפילה (קריאה ב„סדור״). התלמידים היו בני 4—5. מכשירי הלימודים היו: לוח האלף־בית, החוטר („טאַטל״ בלע״ז) וה„סדור״. וה„נס״ שהיה קורה בכל „חדר״ התחלתי, קרה גם ב„חדר״ הזה ומדי פעם בפעם היה ה„מלאך״ זורק „גראשן״ (פרוטה), שנפל על לוח האלף־בית, בשביל הילד היודע לקרוא.

כל ה„מעלות הטובות״ שמנו סופרים ומשוררים ב„חדר״, היו גם ל„חדר״ הזה: „חדר קטן, צר וחמים ועל הכירה אש״, וה„רבנית״ עם כלי המטבח ועבודות המטבח ומעט הרהיטים והמטלטלין הדלים והילדים (של הרבי, רכושו היחיד) וצעקותיהם ובכיותיהם — כל זה שכן כבוד בחדר הקטן והצר. אולם את ההמשך של השיר, כגון: „את תורתי, ילדי חמד, שמעו, זכרו נא״, „מי שיקרא מהר עברית, דגל אתן לו״ ודברי פיוס דומים — לא שמענו מפי אותו רבי. הוא היה קפדן ורגזן איום. גערותיו וצעקותיו על תלמידיו, על אשתו ועל ילדיו, עלו עד לב השמים. ולעתים מאד תכופות הנחית את לשונות הפרגול („קאַנטשיק״ בלע״ז) שלו על גופי הילדים הרכים. ולא מעטות היו התופעות של התפרצויות אכזריות ממש, תופעות שנחרתו עמוק בנפש הילד הרכה ונשארו בזכרון עד היום: באותו הפרגול בעל לשונות העור, היה הרבי מכה גם את תינוקו המוטל בעריסה...

2. ר׳ הרש׳יה זלוצ׳בר

מלמדי השני היה דודי, **ר׳ הרש׳יה זלוצ׳בר הוא היה גר בבית גונשר סמוך ל„מקוה״. היה זה „חדר״ לשלב השני של הלימודים: חומש עם פירוש רש״י, נביאים ראשונים („פסוק״ כפי שאמרנו אז) והתחלת גמרא (מסכת „בבא מציעא״). התלמידים היו בני 6—8.**

הרבי הזה היה אדם טוב ונוח. אמנם, גם לו היה פרגול וגם הוא היה „מכבד״ בו מפעם לפעם תלמיד זה, או אחר. אולם הוא היה עושה זאת ברכות ומתוך רחמים. בנעימה לבבית היה הרבי מפרש ומסביר לנו את החומש וביחוד את ספורי החומש. ובניגון מיוחד, בניגון סנטימנטלי־לבבי, שהד קולו לא פג מהזכרון עד היום, היה מספר לנו — ושר יחד אתנו — את ה„אויסרעדעכץ״ (ספור אגדה) על הפסוק „ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל״ (שהיה מתחיל במלים: „אַז נבוזראדן האָט פאַרטריבן די יידן אין גלות אַראָן, זענע זיי פאַרבא געגאנגע פאַר רחל׳ס קבר״ (כאשר נבוזראדן הגלה את היהודים, הם עברו על פני קברה של רחל), את צוואת יעקב אבינו (שניהם בפרשת „ויחי״), את שירת הים (בפרשת „בשלח״) ואת שירת „האזינו״. כמו כן היה הרבי מלמד אותנו ושר אתנו את השיר „אקדמות״ ואת „המגילות „שיר השירים״, „רות״, „קהלת״ ו„מגילת אסתר״ שהיינו לומדים־שרים — ביחד עם ה„אויסרעדעכצער״ (ספורי אגדה), מגילה ומגילה לפני החג שהיא מיועדת לו — בניגון כל כך יפה וכל כך עדין ושובה־נפש, עד שמתיקותו נשארה בלב התלמיד עד היום הזה.

כשהתחלנו ללמוד את פרשת „תרומה״, **צייר הרבי בגיר על לוח עץ שחור, מרובע, את ה„מנורה״ ואת ה„שולחן״ ואת שאר כלי המשכן. ובשעת הלימוד על כלי מסוים, הראה לנו את**

ציור הכלי, בחינת „כזה ראה וקדש". כמו כן בשבוע שאחרי זה, בפרשת „תצוה", צייר הרבי על הלוח את ה„חושן ואפוד" והקיל עלינו ע"י זה את הבנת הענין.

*

בימי־החורף הקצרים, היו נוהגים בתפוצות ישראל ללמוד ב„חדרים" גם בערבים. הלמודים בערבים התחילו שבועיים אחרי חג הסוכות, בפרשת „לך לך" (וסמנך: „לך לך" — לך אל ה„חדר" גם בערב) ונמשכו עד פרשת „תרומה" (וסמנך: „תרומה" — פרישה מן הלמודים בע־רב). ונהגו לעשות סעודה בשביל הילדים עם הפסקת הלמודים בערבים. מכל ה„חדרים" שבהם למדתי, אני זוכר רק את הסעודה שנערכה ב„חדר" של דודי ר' הרש'יה זלוצ'בר (כנראה, שב„חדרים" בהם למדו ילדים גדולים יותר, לא נערכה סעודה). הסעודה נערכה בעיקב האחרון של הלמודים, ז. א., בערב יום ה' של פרשת „תרומה". בערב זה לא למדנו וכולו היה מוקדש לסעודה.

וזו פרשת הסעודה:

מיום ראשון של פרשת „תרומה", התחילו הילדים להביא כסף לצרכי הסעודה: אחד הביא 10 פרוטות (גראָשן), שני — 20 פרוטות והיו גם ילדים שהביאו זהוב שלם (אַ גילדען — 30 פרוטות). את הכסף נתנו לרבי והוא קנה בעדו יין, פירות ואגוזים. ביום הסעודה הביא כל ילד מביתו דברי־מאפה שונים ודברי־מתיקה ומסרו את הכל לידי הרבי. ה„רבנית", בעזרת שכנותיה, הכינה מנות מה„דברים הטובים", שהילדים הביאו, ומאלה שהרבי קנה, וערכה בהן את השולחן. בערב, כשהילדים חזרו ל„חדר" כבר מצאו את השולחן ערוך בכל טוב. הם הסבו ע"י השולחן והסעודה החלה. האוירה היתה חגיגית, פני הילדים קרנו משמחה ואושר וגם הררי וה„רבנית" שמחו בשמחת „ילדיהם". הילדים בירכו על ה„דברים הטובים" ואכלו מכל הטוב שהיה ערוך לפניהם. הרבי וה„רבנית" עמדו עליהם לשרתם וגם הם טעמו מן ה„דברים הטו־בים". הרבי סיפר ספורי מעשיות ואגדות וגם שר עם הילדים את ה„זמירות" „צור משלו אכלנו". ככה עברה הסעודה בגיל וברינה וככה נפרדו הילדים מהלימודים בערבים.

*

גם בל"ג בעומר נערכה סעודה ב„חדר" של דודי הרש'יה זלוצ'בר, אולם הסעודה הזאת היתה פחות חגיגית.

בל"ג בעומר באנו ל„חדר" בשעה מאוחרת יותר מהרגיל. כל ילד בא חגור רובה, או חרב (מעץ) ונוסף לזה — אקדוח עם קופסת אבק־שרפה. כן הביא כל ילד לחמניות מרוחות בחמאה, גבינה, ביצה, צנוניות ובקבוק חלב, או קפה ואכלנו ארוחת בוקר משותפת. אחר כך יצאנו — בחגור מלא ובלוית הרבי — לטיול מחוץ־לעיר. הלכנו דרך הסמטאות הסמוכות ל„מקוה"[1] ועלינו על הגבעה שמאחורי ה„קאַמעניצה" (בית־חומה גדול) והלכנו עד לגבול שדותיו של הגרמני פלקה. שם רצנו, קפצנו, ירינו מאקדוחינו, והשתובבנו קצת. אחר כך ישבנו ואכלנו מן השירים שהשארנו מארוחת־הבוקר וחזרנו ל„חדר". באותו היום לא למדנו, ואחרי שחזרנו מן הטיול הלכנו מיד הביתה.

*

מחוץ לכל ימי־הפגרא שהם חפשים מלמו־דים בכל ה„חדרים", היו לנו ב„חדר" זה ימי־פגרא מיוחדים. הרבי, ר' הרש'יה זלוצ'בר, היה נוסע לרבי שלו, הרבי מרדזין, לפני ראש־השנה וחוזר אחרי יום־הכפורים. ממילא היו לנו כל עשרת־ימי־התשובה כעין חופשה אריכתא.

*

הרבי ר' הרש'יה היה חסיד הרבי גרשון הניך מרדזין, הרבי שעשה מעשה רב, מעשה היוצא מגדר הרגיל: הוא עשה פתילי תכלת וחסידיו נתנו אותם בין ציציותיהם.

---

1. הסמטאות האלו נקראו „קאַרטאָפעל מיט פער־פעל־געסלעך" (סימטאות של תפוחי־אדמה עם פתיתים). רובם של גרי הסימטאות האלו, מבני דלת העם היו ומאכליהם היו דלים וזולים. כנראה, שזוהי סיבת השם של הסימטאות.

וכך היה המעשה:

מסופר בתלמוד (סנהדרין צ״א) שפעם בשבעים שנה יוצאת מן הים תולעת ששמה חלזון. הכהנים שידעו לכון את הזמן ואת המקום של יציאת החלזון, היו תופסים אותו ומדמו עשו תכלת לצביעת בגדי־השרד של בית־המקדש. והנה סיפרו חסידיו של הרבי גרשון הניך מרד־זין, שבידי הרבי שלהם עלה לתפוס את החלזון ולעשות מדמו צבע תכלת. כדי להיוכח באמית־יותה של התכלת, נסע הרבי — כך סיפרו חסי־דיו — לרומא והשוה את התכלת שלו לתכלת הפרוכת של ארון בית־המקדש, שהובאה אחרי החורבן — ביחד עם כל כלי בית־המקדש — ע״י טיטוס לרומא והנמצאת בגנזיו של האפי־פיור — ומצא את תכלתו שוה לתכלת ההיא. אז הכין הרבי פתילי־תכלת וחסידיו נתנו אותם בין ציציותיהם, לקים מה שנאמר: „ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת״.

וזכור לי היטב, שבאחת הציציות הקדמיות של ה„טלית קטן״ הגדולה שלבש דודי ר׳ הרש׳יה זלוצ׳בר, היה תלוי פתיל־תכלת.

*

כנראה, שהפרנסה מהמלמדות גרידא, לא הספיקה כדי מחיתו הדלה של הרבי. משום כך היו לו עוד 2 פרנסות־לואי יהודיות: עשית ומכירת יין־צמוקים ל„קדוש״ ואפית ומכירת „מצה שמורה״. התלמידים היו עוזרים לו, לרבי, בפרנסות האלו. ב„תעשית היין״ היינו עוזרים בקציצת הצמוקים. העבודה היתה נעשית באופן כזה: על קרקעיתה של גיגית רחבה היו פזורים צמוקים ועליהם היינו חובטים במוט, שלקצהו האחד היה צמוד ברזל חד בצורת S. ובהכנת ה„מצה שמורה״ היינו עוזרים בניקוי החיטה. היינו בוררים מבין גרעיני החיטה, את כל הגרעינים האחרים וגם את גרעיני־החיטה השׂ־סועים. את העבודות האלו היו עושים 2 תלמי־דים, בזמן ששאר התלמידים ישבו ולמדו. מזמן לזמן היו ה„עובדים״ מתחלפים. ומיותר לומר, שאת המצוה הזאת, מצות „עזב תעזב עמו״, קימנו בכל לבבנו ובכל נפשנו.

הזכרתי למעלה, שה„חדר״ שלנו היה סמוך ל„מקוה״. פעם, בימות החורף, בימים שהיינו חוזרים הביתה בערב, התפשטה בינינו שמועה, שבערבים — וביחוד בערבי ימי חמישי — מתרחצות נשים ב„מקוה״ וכשהן יוצאות משם, הן חוטפות ילדים... השמועה הזאת הטילה עלינו אימה ופחד. חלחלה אחזתנו בחשבנו, שעלינו לעבור בכל ערב כברת־דרך מסוכנת, בסמטאות ובחצרות אפלות (היינו עוברים דרך סמטא אפלה ואח״כ דרך החצר וחדר־המדרגות, אפלים גם כן, של מרדכי דוד טורקלטוב, או של יוסף פינדק) עד הגיענו לרחוב היהודי.

אולם עד מהרה התאוששנו והחלטנו לא להיכנע לרגש של פחד, אלא ללכת הביתה בכל ערב בקומה זקופה ובהחלטה אמיצה להילחם בשעת הצורך ולהגן בכל כוחנו ובכל האמצעים שבידינו (עצים, אבנים וכו׳) על חיינו ועל כבודנו (כי מחוץ לסכנה, יש בזה גם עלבון — להיחטף ע״י אשה...). וכך הוה: הלכנו בכל ערב הביתה בצותא ברוח מרוממת, ודרוכים וערוכים לקראת קרב. כנראה, שנודע להן, לנשים, על החלטתנו להילחם ולהתגונן, ומשום כך הסתלקו מרעיון החטיפה...

*

פעם הובאו והנחו ליד ה„מקוה״ פסי־ברזל. פשטה בינינו שמועה, שרוסיה מתכוננת למלחמה ובגלל זה מתחילים לסלול כאן מסילת־ברזל. לימים התברר, שהפסים הובאו לתיקון הגג של ה„מקוה״...

3. ר׳ ליבוש רוזנברג

הייתי בן שבע שנים וחצי כשעברתי ל„חדר״ גבוה יותר, ל„חדר״ של ר׳ ליבוש רוזנברג, שהיה גר ברחוב היהודי, הבית השלישי לפני הגשר (מצד השוק). גם ב„חדר״ הזה למדנו חומש, „פסוק״ (נ״ך) וגמרא, אבל בשלב גבוה יותר. הרבי, ר׳ ליבוש רוזנברג, היה אדם עדין־נפש, בעל מזג טוב, נוח לבריות ונוח לתלמידיו. אולם גורלו היה רע ומר. הרבה מאד צרות באו עליו במשך ימי חייו: צרות־משפחה נוראות

וחוסר פרנסה ומרירות ודכאון כתוצאה מכל הצרות שסבל.

התחלתי ללמוד ב„חדר" של ר' ליבוש רוזנברג כמעט במקרה. ומעשה שהיה כך היה:

בבקרו של יום ששי שאחרי חג הפסח של שנת תרס"ח (1908) הייתי עם אמי בבית. ל„חדר" הישן לא הלכתי כבר ול„חדר" חדש לא הלכתי עדין. כי אבי טרם החליט אם לשלחני ל„חדר" של ר' ליבוש רוזנברג, או ל„חדר" של ר' חיים יוסף קריסטל. פתאום נפתחה הדלת ונכנס ילד ואמר:

— הרבי אמר, שיחיאל משה יבוא ל„חדר".

— איזה רבי? — שאלה אמי.

— הרבי ר' ליבוש רוזנברג — ענה הילד.

אמי חשבה, שאבי החליט לשלחני ל„חדר" של ר' ליבוש רוזנברג ומסר על כך לרבי ומשום כך הוא שלח לקראני. ובכן היא אמרה לי: לך עם הילד ל„חדר". והלכתי.

ביום ששי היתה בחנות שלנו, כמו בכל חנות, עבודה רבה. כידוע, היה יום הששי יום־השוק. עד אחרי מחציתו של היום היו באים לקוחות מכפרי הסביבה ומאוחר יותר באו לקוחות עירוניים: תופרות פולניות, שהכינו לעצמן מצרכי תפירה לעבודתן בשבת (חנות־גלנטריה פולנית טרם היתה בשרפץ) ויהודים ויהודיות שהיה חסר להם כפתור, סכה, שרוך, סרט וכדומה מצרכים „חיוניים" לבגדי שבת. וכלם ממהרים וכלם מאיצים במוכר: תן לי קודם, תן לי קודם. ויותר מפדיון, היו דוחק, המולה ורעש. עד שאבי סגר את החנות ובא הביתה, היתה כבר השעה מאוחרת. אז היה לובש בחפזון את בגדי השבת, רץ ל„מקוה" ומשם ישר ל„שטיבל".

בשעת סעודת הערב, כשהתחיל אבא לדבר עלי ועל ה„חדר" בשבילי, סיפרה לו אמא שכבר הלכתי היום ל„חדר" של ר' ליבוש רוזנברג. היא סיפרה לו איך הדבר קרה ומה היא חשבה.

אבא שמע את הדבר, חשב רגע ואמר: מילא, יהיה כך.

וכך נשארתי תלמידו של ר' ליבוש רוזנברג.

לאמיתו של דבר, לא הרבי הזה ולא ה„חדר" הזה, לא היו „אמתיים" ו„טבעיים", כי אם „מלא־כותיים". בעצם, היתה לו, לר' ליבוש רוזנברג, חנות למכירת עור לסוליות ושאר צרכי סנדל־רות. אבל החנות היתה קטנה, הסחורה מעטה והצרכים היו גדולים: גם לפרנסה וגם לריפוי החולים שבמשפחתו (שאחרי כל המאמצים לא נרפאו ומתו בדמי ימיהם). ורק מחמת מצבו הדחוק פתח ר' ליבוש רוזנברג „חדר" והוא נעשה לרבי. גם החדר שבו היה ה„חדר" לא היה דומה ל„חדר" „טבעי", כי הוא היה נבדל מהמט־בח ומכל בני הבית, שהיו כל היום למטה בחדר שע"י החנות וה„חדר" היה למעלה, בקומה השניה. הפרנסה הזאת לא התאימה כלל למזגו הרך ולאפיו העדין של ר' ליבוש רוזנברג. אמנם היה לו לרבי פס־עור (במקום פרגול), שבו היה מעניש לפעמים את תלמידיו. אולם, האמת ניתנה להיאמר, שהוא לא ידע להשתמש בו כראוי...

לבית שבו היה ה„חדר", היתה חצר קטנ־טונת, פחות מד' על ד' (בשותפות עם מרת קרו־סה ליכט) וה„מוסד החשוב ביותר" חסר בו... אולם במקום זה היה לנו תחליף, שלא היינו מחליפים אותו אפילו בארמון — המקום שמתחת לגשר (שהיה, כאמור, בסמיכות מקום). תארו לעצמכם מקום נפלא כזה, תענוג כזה, מרחב כזה, נהר ושפת הנהר, גן־עדן עלי אדמות ממש והכל לרשותנו! מקום אידיאלי למישחקים ול־בילוי זמן, שדק בקושי רב אפשר היה להינתק ממנו ולחזור ל„חדר". ואכן, קרה לא פעם, שכמה תלמידים שכחו לחזור ל„חדר" והרבי שלח שליח לקרוא להם וגם השליח שכח, עד שבא שליח שני לקרוא לראשון ושלישי לקרוא לשני... במקרים כאלה היה הרבי מפעיל את פס־העור שלו. אבל כבר אמרתי: הוא לא ידע להשתמש בו כראוי...

התלמיד הגדול ביותר בינינו — בגיל ובגובה — היה אברהם ליכט (בנו של שמואל מנדל ליכט, בעל המאפיה, כיום בארגנטינה. בגלל גבהו קראו לו „אברהם מלאך"). מובן, שהוא היה גם ה„שגץ" הגדול ביותר. פעם

הוציא „אברהם מלאך" את פס־העור של הרבי והחביא אותו מתחת לגשר. כמה מהתלמידים — וגם כותב הטורים האלה ביניהם — ידעו מיהו המחביא ומקום המחבוא. אבל איש לא גילה את הסוד, גם מתוך סולידריות וגם מתוך יראתם את המחביא, שהיה החזק ביותר בינינו. כעבור כמה ימים, החזיר „אברהם מלאך" את פס־העור למקומו והסוד לא נתגלה.

* * *

זכורים לי שני מקרים של התמרדות ב„חדר" הזה. ומעשים שהיו כך היו:

אחד התלמידים היה גוטקינד גריינה (בנו של זלמן גריינה, הקצב). הוא היה דומה לנו, לשאר התלמידים, בערך, בכול: בגיל, בלמודים, בהתנהגות וכו'. במשך זמן קצר למד אתנו גם אחיו הגדול, טוביה, והוא היה שונה מאתנו בכול: הוא היה בחור גדול (בגיל ובגובה), בור גדול וגם „שגץ" גדול. ובין חבריו היו, לא רק „שקצים" יהודיים, אלא גם „שקצים" אמתיים, גויים. כידוע, יום של „יריד" היה נחשב כ„יומא דפגרא" ולא היו לומדים בו ב„חדר" (בגלל סכנת ההליכה ל„חדר"). בא גריינה הגדול ודיבר על לבנו לא לחזור ל„חדר" גם בערב שלפני ה„יריד" (הדבר היה בחורף, בזמן שלומדים ב„חדר" גם בערב). הענין מצא חן בעינינו ונדברנו להיפגש בערב בשוק. וכך הוה: יצאנו מהבית — אחרי ארוחת־הצהרים — כאילו לחזור ל„חדר" ולאמתו של דבר הלכנו לשוק.

היה זה ערב חרפי יפה ונעים. הירח טייל להנאתו ולהנאתנו בשמים והאיר לנו את השוק, את משאבת־המים שבאמצעו ואת כל אשר בשוק. הכוכבים נוצצו ורמזו אלינו, כאילו אומרים: יודעים אנו את הסוד, אבל לא נגלה אותו... והמשטח הלבן והרך אשר מתחת לרגלינו — השלג, הוסיף ליפי הערב ולנעימותו. חלק הדוכנים של הרוכלים כבר היו ערוכים ובחלק אחר טיפלו בעליהם להקימם. היו הרבה אנשים בשוק: אלה עבדו ואלה הסתובבו, אלה שוחחו וצחקו ואלה זרקו כדורי־שלג, והיה שמח. אנחנו, ובראשנו גריינה, רצנו, קפצנו, זרקנו כדורי־שלג והשתובבנו. גריינה הראה את יכלתו ואת גבורתו: בכל קפיצה הפיל בראשו את הקלונס העליון של דוכן חיטים (כנראה, לא היו עדיין מחוזקים). אנחנו רצנו וקפצנו בעקבותיו, אולם לא יכולנו להתחרות בתעלוליו.

ככה עבר עלינו ערב טוב, נעים ושמח. ועד כמה שאני זוכר, גם תוצאות־הערב לא היו רעות. בבית לא נודע כלל על כל הענין. וגם העונש שקבלנו מידי הרבי לא היה גדול. כי ה„יומא דפגרא" החוקי, ה„יריד", שהפריד בין החטא וענשו, החויר את החטא והחליש את העונש.

*

ההתמרדות השניה התארגנה בלי מארגן מיוחד.

כידוע, הערב שלפני „ניתל"[1] אסור בלמוד והילדים לא היו חוזרים באותו הערב ל„חדר". אולם למחרת, ביום ה„ניתל", היו לומדים ב„חדרים" כביום רגיל. והנה למדנו אנחנו, תלמידיו של ר' ליבוש רוזנברג, קל־וחומר: מה בערב, שאז טרם התחיל ה„ניתל", אסור ללמוד, ב„ניתל" עצמו לא כל שכן. והחלטנו לא ללכת למחרת ל„חדר" ובמקום זה להתאסף על שפת הנהר במורד חצרו של ר' וולף חזן.

למחרת בבוקר יצאנו מהבית כרגיל, כאילו ל„חדר", אולם הלכנו לשפת הנהר, למקום המ־

---

1. „ניתל" — יום ה־25 בדצמבר, היום בו נולד ישו. (יש אומרים שכותבים „ניטל", ב„ט" ומקור המלה במלה הלטינית „נטל", שפירושה לידה). איסור הלימוד בא, כדי שלא תיזכר זכותו של „אותו האיש" שלמד תורה. בגלל האיסור בלימוד, נהגו — אפילו חסידים ואנשי־מעשה — לשחק אותו ערב בקלפים. בחורי „ישיבה" ובחורי בית־המדרש שחקו ב„פתקאות" („קוויטלעך־בלע"ז). היהודים ברוסיה ובפולין הרוסית העדיפו את ה„ניתל" לפי הלוח היוליאני (הפראַבוסלאַבי) על פני ה„ניתל" לפי הלוח הגריגוריאַני (הקטולי). כנראה, שהעדפת הלוח היוליאני בא בהשפעת השלטון הרוסי. בפולנית נקרא היום הזה „באָזשע נאַראָדזעניע" (לידת אלהים). ביידיש קראנו לו „בייז גבוירן" (לידת הרע). אולי נקרא כך ביידיש, בגלל משחק המלים: באָזשע — בייז.

יועד לפגישה. היינו שם רק חבורה קטנה (נשאר בזכרוני רק ברוך בורגנד, בנו של ר׳ אברהם שוחט) ולא ידענו מה קרה את שאר החברים ואיפה הם? שפת־הנהר היתה מכוסה שלג וקצה הנהר היה מכוסה קרום של קרח. הסתובבנו, שחקנו, אכלנו את המנה שלקחנו אתנו ל„חדר", אולם השמחה לא היתה במעוננו: ראשית, היינו מעטים; שנית, לא ידענו איפה שאר החברים וחששנו שמא הלכו ל„חדר". גם לא היה לנו מרחב מספיק למישחקים, באשר פחדנו שמא מכרים יראו אותנו, או מצד הגשר, או מצד החצרות הפתוחות לשפת הנהר. כך הסתובבנו עד שעה 3 והלכנו הביתה, כרגיל, לארוחת הצהרים.

כשרק עברתי את מפתן הבית, שאלה אותי אמי:

— איפה היית כל היום?

— ב„חדר", עניתי.

— מה, ב„חדר"? — הרימה אמי את קו־לה — הלא הרבי שלח לחפש אותך.

נסיתי להצטדק — והוספתי חטא על פשע — ואמרתי, שלא הלכתי ישר אל ה„חדר" ואחרתי קצת ובינתיים שלח הרבי לחפש אותי. אולם בזה, כאילו הוספתי שמן על המדורה. אמי הת־חילה לצעוק: לא די שנעשית „שגץ", נעשית גם שקרן. חג עשו להם, ה„שגצים" הללו, חג חדש, „ניתל" (התפלאתי: מי גילה לה, לאמי, סוד זה?). ומהצעקות עברה לבכיה ובכתה על גורלה המר, שנשארה לבדה ואין מי שישגיח עלי ויחנך אותי (אבי כבר לא היה בחיים). אני עמדתי תקוע במקומי, אבל וחפוי־ראש ולא ידע־תי מה לומר ומה לדבר. אילו פצתה הארץ את פיה באותו רגע, הייתי קופץ לתוכה ברצון, כדי להינצל מצעקותיה ובכיותיה של אמי וגם ממוסר כליותי. כי בלבי הצדקתי אותה ואת טענותיה. אבל מה יכולתי לעשות עכשו, אחר המעשה? ובמה יכולתי לתקן את אשר עויתי?

אותה שעה ישבה אצלנו האשה, שהיתה מביאה לנו מים. מובן, שהיא עזרה לאמי בטענו־תיה. ולא די בזה, היתה קוראת כלפי מפעם לפעם חרוז (איני יודע, אם ידעה אותו מקודם, או חיברה אותו בו במקום?) — „ניתל, פארעך אינטערן היטל" (שחין מתחת לכובע). והחרוז הזה הרגיז אותי והשפיל אותי יותר מצעקותיה ומבכיותיה של אמי.

סוף־סוף הגישה לי אמי ארוחת־הצהרים, וישבתי לאכול. ישיבתי היתה כאילו על גחלים בוערות ובאוכל הרגשתי טעם מר כלענה. גמרתי לאכול והלכתי ל„חדר".

כהולך אל הגרדום, כך היתה הפעם הלי־כתי אל ה„חדר". רגשי פחד ובושה מילאו את לבי והרהורי חרטה — את מוחי. וכך, תפוש מחשבות נוגות, הגעתי ל„חדר".

בפיק ברכים ובראש מורד עליתי במדר־גות המוליכות אל ה„חדר". וכאן התחילה פר־שה חדשה: איפה היית? מה עשית? מי הסיתך? שתקתי ולא עניתי. וכי מה יכולתי לענות? קיבלתי את „מנתי" והתישבתי במקו־מי. אותה הכוס עברה גם על חברי. כך נגמרה ההתמרדות השניה.

*

רפורמה חשובה הנהיג הרבי לייבוש רוזנ־ברג ב„חדר" שלו: כתיבה. שעה ביום היינו כותבים יידיש מתוך אגרון („בריפענשטעלער" בלע״ז). במקצת כתבנו גם פולנית. זכורני, כשהשארתי במחברת חלקי שורות ריקות בהת־חלת כל פסקה ובסופה, כפי שראיתי באגרון — העיר לי הרבי: אל תקח דוגמא מהאגרון. כשמחבר האגרון השאיר חלקי שורות ריקות, הוא הרויח ע״י זה. ואם אתה משאיר חלקי שורות ריקות, אתה מפסיד ע״י זה...

4. ר׳ מיכאל׳טיה

מה„חדר" של ליבוש רוזנברג עברתי — ואני אז בן תשע שנים — ל„חדר" של ר׳ מיכאל בנטקובסקי (שנקרא „ר׳ מיכאל׳טיה"), שהיה גר תחילה בביתו של בנימין סובול ואחר כך — בביתו של עזריאל יהודה קו־צ׳ולק ברחוב ז׳אבה (ז׳אביה).

ה„חדר" הזה היה „חדר" מובהק לילדי־

גמרא. אמנם, גם חומש ו„פסוק" (נביאים וכ־תובים) למדנו שם, אולם הלמוד העיקרי היה גמרא. למדנו גמרא בצורות שונות: גמרא פשוטה („פושעט גמרא"), גמרא עם תוספות („שעור") ולמוד עצמי של גמרא („ליינען", בלי עזרת הרבי. השם בא, כנראה, מהמלה „אליין", לבד). הרבי ר' מיכאל'טיה קים בנו את מאמר חז"ל: „עד שית לא תקביל, מכאן ואילך קביל ואספו ליה כתורה" (ב"ב כ"א, א'. עד שש שנים לא תתנגד לילד, מכאן ואילך תתנגד לו „והאכילהו והשקיה תורה בעל כרחו כשור שנותנין עליו עול על צוארו" — פירוש רש"י). ר' מיכאל'טיה היה קפדן וב„חדר" שלו שררה משמעת חמורה. במקום פרגול היה לו, לר' מי־כאל'טיה, חוט של גומי ממכונת־תפירה („זייט" ביידיש. בתו, חיה, היתה תופרת). אולם הוא השתמש על פי רוב ב„פרגול" טבעי וחלק לתלמידיו ביד רחבה סטירות מעל לשולחן ובעיטות מתחת לשולחן (אם בסטירות קלע, כמובן, תמיד למטרה, הרי מהבעיטות „נהנה" לא פעם השכן של המטרה...). יהודי זקן היה ר' מיכאל'טיה, כלו שיבה, אולם הוא היה זריז ומהיר־תנועה. הוא היה נמוך־קומה (על־כן קראו לי „מיכאל'טיה"). ולצים סיפרו, שאש־תו (יטה. היא היתה גבוהה) כשהלכה לקנות בד למכנסים בשביל בעלה, אמרה: „פאר מי־כאל'טיען אויף אַ פאר הייזיער"...

*

באותה תקופה יצאה הוראה מאת השל־טונות, שילדי היהודים הלומדים ב„חדרים" מחויבים לבקר במשך שעתים ביום בבית־הספר הממשלתי. יהודים ראו בהוראה הזאת „גזירה" חמורה שתגרום לביטול־תורה, והם העבירו את רוע הגזרה ע"י מתן שוחד. אולם במשך תקופה ידועה, לא הועיל השוחד וילדי ה„חדרים" היו נאלצים לבקר בכל יום בשעות 4—6 בבית־הספר הממשלתי אשר ברחוב בית־הספר, מאחורי הכנסיה.

הענין הזה גרם, כמובן, לביטול תורה של כמה שעות ביום. אולם, אודה על האמת, שא־נחנו לא הצטערנו על כך כלל וכלל. אנו ראינו בזה אושר שלא חלמנו עליו מעולם; מעין זכיה שנפלה בחלקנו פתאום מן השמים. כמה ריצות, קפיצות, דחיפות, מריבות והתפיסויות התרחשו בכל יום בדרכנו לבית־הספר ובחזרה. כמה צעקנו, צרחנו, שרקנו וצחקנו בכל יום בדרכנו זו. מי מילל ומי פילל שיגיעו לנו זמנים טו־בים כאלה!

ובית־הספר עצמו, גם שם לא היה רע כלל. ולכל הדעות — טוב יותר מאשר ב„חדר". קודם־כל עבר זמן ממושך עד שכל הילדים התישבו על מקומותיהם ועד ששכך הרעש המחריש־אזנים (הגדולים שבינינו הרגישו את עצמם „אחראים" והם דאגו לסדר ולשקט). אז נכנס המורה (דמבסקי היה שמו. כל הילדים קמו בהיכנסו) והתחיל לקרוא מתוך ספר־למוד רוסי פסוק בפסוק ואברהם ליכט („אברהם מלאך" שהזכרתיו למעלה. הוא ידע קצת רוסית) תרגם את דבריו ליידיש (היה גם מתרגם שני ושניהם היו מתחלפים ביניהם בתרגום יום אחרי יום). רק מלים בודדות תירגם כפי פירו־שן הנכון (כי המורה הבין — לפי דבריו של המתרגם — את פירושן של המלים האלו ביי־דיש). שאר דבריו היו גיבוב של שטויות ודברי הבל. הילדים ישבו ושמעו והתאמצו לא לצחוק מחמת פחדם, גם מפני המורה (שהיה מכה את התלמידים בסרגל) וגם מפני המתרגם. כעבור זמן מה בטלה ה„גזירה" (כנראה, שהע־בירוה שוב ע"י מתן שוחד) וההליכה לבית־הספר פסקה.

מהאושר הזה, ההליכה לבית־הספר, נהניתי אני מעט מאד. רק ימים ספורים הלכתי לבית־הספר ואחרי ימים מעטים אלה, אמר הרבי לנכדו הרשל יוסף (שהיה גם נכדו של דודי ר' משה סנדרוביץ') ולי: חבל על זמנכם שילך לאיבוד, מוטב שאתם תישארו פה ונלמד שעור מיוחד. וכך הוה.

*

„ניתל" — כנראה, יום המוכן לפורעניות. סיפרתי על ה„מקרה" שקרה לנו ב„ניתל"

ב„חדר" של ר' ליבוש רוזנברג. והנה „מקרה" דומה, אם כי לא בכל, קרה לנו גם ב„חדר" של ר' מיכאל'טיה.

העדה הפרבוסלבית בשרפץ ערכה ב„ניתל" תהלוכה חגיגית ומפוארת. נישאו בה, בתהלוכה, הרבה צלמים (אמרו שהצלמים הנוצצים עשויים זהב), פסלים ותמונות הקדושים. השתתפו בתה־לוכה גם פלוגות־צבא והתזמורת הצבאית. התה־לוכה יצאה מה„צרקבה" (הכנסיה הפרבוסלבית) ועברה את הרחוב הפלוצקי, השוק, הרחוב ז'א־ביה (ז'אביה, בו היה ה„חדר" שלנו), השוק הח־דש ודרך הסמטא שליד ביתו של ר' אהרן צ'ר־נוצ'פקה, יצאו אל הכפר בובורובה ושם טבלו את פסלו של ישו בתוך הנהר (כך סיפרו יהו־דים), לזכר טבילתו של ישו בירדן.

והנה כאשר עברה התהלוכה ברחוב שלפני ה„חדר" ואנחנו שמענו את קול השירה ואת צלילי התזמורת — לא יכולנו, כמובן, לשבת על מקומותינו ובאמתלא של הליכה לבית־השי־מוש, יצאנו אחד, אחד להסתכל בתהלוכה. פאר התהלוכה וצלילי התזמורת משכו את לבותינו, עד ששכחנו לגמרי מי אנו ואיפה אנו והתחלנו ללכת אחרי התהלוכה. הלכנו והלכנו עד שנכנסנו לסמטא הנ"ל (שהיא בקצה העיר) ורק אז, כאילו התפכחנו ונפקחו עינינו לראות את מצבנו המשו־נה ואת חטאנו הכפול: גם עזיבתנו את ה„חדר" לזמן ממושך וגם הליכתנו אחרי ה„צערעמאָניע" עם „גלחים", „צלמים" ושאר דברי טומאה...

מלאי דכאון וחרטה על המעשה הרע אשר עשינו, התחלנו לחזור אל ה„חדר" ולבנו מלא פחד מפני תגרת ידו של הרבי. מבוישים ונפ־חדים נכנסנו אל ה„חדר". הרבי לא טרח אפילו לשאול: איפה הייתם? בלי אומר ודברים התנפל עלינו בחימה שפוכה וחלק לנו סטירות על ימין ועל שמאל עד שלחיינו ואזנינו אדמו ובערו כאש.

הוא אשר אמרתי: „ניתל" — יום המוכן לפורעניות הוא...

*

להתרופפות קלה מההתאמצות בלמודים, זכינו בחורף תרע"ב (12—1911). קהלת שרפץ היתה צריכה אז לשו"ב (שוחט ובודק) חדש, במקום השו"ב הקודם, ר' איצ'ה יוסל חנכוביץ', שקבל משרת שו"ב בקאליש. שו"בים שונים מערים שונות (כמובן, מערים קטנות משרפץ) הציעו את מועמדותם. וביניהם — בנו של הרבי, ר' הניך, שהיה שו"ב בלוביץ'. מובן, שהרבי רצה, שבנו יזכה במשרת השו"ב בשרפץ (עיר גדולה פי כמה מלוביץ') והוא השתדל להשפיע על אנשים שונים שבידם לעשות ולעזור לענין. בגלל זה היה הרבי יוצא מהבית לעתים תכופות ואנשים באו אליו לעתים תכופות, שוחחו, התי־עצו והסתודדו. סוף דבר — בנו של הרבי לא זכה במשרת השו"ב (לשו"ב נתקבל ר' יעקל ריצ'יק מסוכאצ'ין), אולם אנחנו זכינו בהרבה שעות של חופש.

*

התקופה הממושכת ביותר שלמדתי ב„חדר" אחד, היא תקופת למודי ב„חדר" של ר' מי־כאל'טיה. חמשה „זמנים" למדתי ב„חדר" הזה (בתוכם — הפסקה של כשלשה חדשים בגלל מח־לה ונופש. — בנוגע ללמודים ועבודה, המונח „זמן" היה נחשב לששה חדשים: מסוכות עד פסח, או מפסח עד סוכות).

5. ר' איצ'ה'יה מארגל

בקיץ שנת תרע"ב (1912) למדתי אצל הרבי ר' איצ'ה'יה מארגל (שנקרא „דער קליינער איטשעיע" — איצ'ה'יה הקטן).

בכוונה לא אמרתי: ב„חדר" של ר' איצ'ה'יה כי לא היה לו „חדר" כלל. היתה לו, לר' איצ'ה'יה, חנות קטנה של סחורות מנופקטורה בבית הקטן של פרילנסקי (בהתחלת רחוב פארה, הבית שעבר אחר כך לבעלותו של אברהם מלאוה). הסוחרת והמפרנסת היתה אשתו (דבורה, שנק־ראה „דבורה איצ'היעס"). והוא — יהודי זקן, קטן קומה, אולם תלמיד־חכם גדול וחסיד גדול — ישב על התורה ועל העבודה והיה „מתנהג בחסידות" כל היום והיה רחוק מכל ההויות וה־בעיות של העולם הזה. מחמת דחקו, ניסה לפ־

תוח „חדר" ונמצאו כמה הורים (מעטים. כ־6—7 תלמידים היינו ב„חדר" הזה)[1] ששלחו אליו את בניהם ללמוד. אולם ה„חדר" הזה היה כעין „קי־קיון דיונה", „שבן לילה היה ובן לילה אבד". הוא לא החזיק מעמד יותר מ„זמן" אחד ורק מתוך רחמנות השאירו הורים את בניהם אצלו עד סוף ה„זמן". כי כמעט שלא למדנו כלום במשך ה„זמן" הזה.

ה„חדר" היה בשני חדרים: פעם למדנו בחדר שליד החנות ופעם — בדירתו של הרבי שבבית ליברמן, ברחוב היהודי ע"י הגשר (מצד השוק). וזה היה סדר־היום שלנו: בבוקר למדנו שעה קלה ומיד התחיל הרבי בהכנות לקראת תפילת־שחרית. ההכנה לתפילה — לאו מלתא זוטרתא היתה אצלו. כשיצא ל„הכין את עצמו" („זיך מכין זיין"), פשט את הקפוטה ולבש קפוטה אחרת. הוא היה אומר: אסור לו לאדם ללמוד, או להתפלל כשהוא לבוש בגד, שלבש אותו בבית־השימוש. ההכנה ארכה זמן רב. בשעה 10, כשאנחנו הלכנו הביתה לארוחת־הבוקר, הלך הרבי להתפלל. בשעה 12, כשחזר הרבי מבית־התפילה, אנחנו היינו כבר מזמן ב„חדר" ו„כאי־לו" ישבנו ולמדנו. אולם לאמיתו של דבר, עסקנו במשחקים שונים (זכורני ששיחקנו פעם במש־חק הנקרא „שאכעלעך"[2] והמשכנו במשחק ימים רבים עד שאחד מאתנו הגיע לאלף). אז התחיל הרבי לעשות שלוש עבודות בבת אחת: לאכול ארוחת־הבוקר, ללמד את תלמידיו ולנמנם. השי־לוב של שלש העבודות — שלא היה בהן, לא אכילה, לא שינה ולא למוד — ארך עד שעה 3 ואז הלכנו הביתה לארוחת־הצהרים. כשחזרנו, למדנו שוב שעה קלה ושוב התחיל הרבי בהכנות לתפילת מנחה־מעריב. וכשאנחנו הלכנו הביתה, הלך הרבי להתפלל.

כך עבר היום וכך עברו הימים. והיה לנו ה„זמן" הזה כעין חופשה אריכתא...

6. ר' משה'יה קאַרמעלקעיעס

ואחרון, אחרון... המלמד האחרון שלי היה ר' משה דנציגר (שנקרא „משה'יה קאַרמעל־קעיעס") שהיה גר תחילה בקצה העיר, על ה„וולוקעס", ליד יהודה ברוך סקורניק ואחר כך — בבית שנשאר לו (ולאחותו, אשתו של אברהם דיקאן, החיט) בירושה מאביו, ברחוב פארה, בקרבת הכנסיה.

משתי בחינות, גם מבחינה גופנית וגם מבחינה רוחנית, היה הרבי הזה שונה משאר בני מקצועו. מבחינה גופנית — הוא היה אדם צעיר, בן 36 שנה, אבל נכה, כפוף־גב, שבקושי התהלך בחדר כשהוא נשען על מקלו. ומבחינה רוחנית — הוא „הציץ" בספרי השכלה. אמנם, הוא לא „נפגע", יהודי דתי בתכלית היה, אולם בכל זאת היתה לו דעה מתקדמת על העולם ועל היהדות. מתוך השוני הכפול של הרבי הזה משאר הרביים, נובע השוני של ה„חדר" הזה משאר ה„חדרים". ניכר היה השוני בהרבה שט־חים, אבל בעיקר היה השוני ניכר במספר התל־מידים: בכל ה„חדרים" שבהם למדו ילדים בגיל זה, למדו כשנים־עשר תלמידים וב„חדר" הזה — לא יותר משמונה. משום כך היה שכר־הלמוד כמעט כפול מאשר ב„חדר" אחר (6 רובל לחודש, לעומת 4 ר. ב„חדר" אחר). ועוד דבר, שבו התבלט השוני: בכל ה„חדרים" באו התלמידים בשעה 8, התפללו, אכלו משהו, למדו עד 10 והלכו הביתה לארוחת־הבוקר. וב„חדר" הזה באו התלמידים בשעה 9, אחרי שהתפללו ואכלו ארו־חת־הבוקר בבית. את הסדר הזה הנהיג הרבי מחמת חולשתו, כי הוא לא היה יכול לקום בשעה מוקדמת.

---

1. כרגיל, למדו ב„חדר" של ילדים קטנים — כ־20 ילד וב„חדר" של ילדים גדולים — שנקראו „ילדי גמרא" — כ־12 ילד.

2. „שאַכעלעך" — משחק בחמש אבנים (גם בחמשה אגוזים, או בחמש חוליות של גרגרת של עוף) שזורקים אחת, או יותר, למעלה, גוררים וחוטפים את אלה שעל הארץ וחוזרים וחוטפים את אלה שבאויר. השם „שאַכע־לעך" בא אולי מהמלה „שאַרעלעך" („שאַרען" — גרירה. כידוע, יש שמבטאים „ר" כמו „כ"), על שם שגוררים את האבנים שעל הארץ אחת אל אחת כדי לחטפן ביחד.

לפני התחלת הלמודים, היה הרבי משוחח אתנו שעה קלה, באופן חברי, בעניני חדשות, או היה מספר סיפור, או בדיחה. הוא היה אומר: שיחה קלה זו מקרבת את התלמידים אל הרבי וע"י זה הם לומדים, לא מתוך כפיה, אלא מתוך רצון. והביא לזה ראיה מן הגמרא. מסופר בגמרא (שבת ל׳:) על רבה: „מקמי דפתח להו לרבנן, אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן. לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא" (לפני שהתחיל לדרוש לפני החכמים, אמר דבר שבבדיחות־הדעת וצחקו החכמים. אח"כ ישב באימה, ברצינות, והתחיל ללמוד). אבל לא רק במתה־נועם התהלך אתנו הרבי, בשעת הצורך היה לו גם מקל־זעם. היה לו פרגול בעל כמה „לשונות", שידיתו היתה נתונה בתוך מקלעת־עור יפה, והוא היה מונח תמיד על ידו על השולחן, או היה מחזיק אותו ביד. אבל הוא שימש לו, לרבי, יותר לשעשועים, מאשר לענשים (הלא היינו כבר „בחורים" גדולים, בחורי בר־מצוה... וגם לא גרמנו לצורך של שימוש בפרגול).

אחרי השיחה הקלה, התחלנו ללמוד.

השעה הראשונה היתה מוקדשת ללמוד חומש, פרשת השבוע עם רש"י. אחרי זה התחלנו בלימוד עצמי של גמרא (שנקרא „לייענען"), כשהרבי יושב לו בצד ומקשיב. והוא עוזר לנו רק במקרים מיוחדים, כשאנחנו נפגשים ב„מכשולים" שאיננו יכולים לעבור עליהם בכוחות עצמנו (בסוף השבוע חזרנו בפני הרבי על ה„לייענען" של כל השבוע). למדנו עד שעה 12 ואז עשינו הפסקה לחצי שעה לאכילה ולנופש. אחרי ההפסקה, התחלנו ללמוד „שעור" (גמרא עם תוספות). למדנו עד שעה 3 והלכנו הביתה לארוחת־הצהרים. חזרנו בשעה 5 [1]. מ־5 עד 7 למדנו „גמרא פשוטה" („פושעט גמרא", בלי תוספות). גם בלמוד הזה הנהיג הרבי חידוש: את ה„פושעט גמרא" למדנו כמו את ה„לייענען" — לבד, כמעט בלי עזרת הרבי.

בתור „גמרא פשוטה" למדנו מסכת „שבת" מההתחלה עד דף צ׳, סוף פרק „אמר ר׳ עקיבא". ומשם מהתחלת פרק „המצניע" עד סוף המסכת, למדנו בתור „שעור". כך גמרנו את מסכת „שבת" כלה. בתור „לייענען" למדנו מסכת „סנהדרין".

השעה האחרונה — שהיתה נמשכת על־פי־רוב שעה וחצי וגם יותר — היתה מוקדשת ללימוד נ"ך. לימוד נ"ך ב„חדר" זה היה לו אופי אחר לגמרי מאשר בשאר ה„חדרים". בכל ה„חדרים" היה לימוד נ"ך לימוד של מה־בכך, כאילו רק לשם יציאת ידי־חובה. אבל ב„חדר" הזה, לימוד נ"ך היה לימוד יסודי, לימוד לשמו, לימוד השוה בערכו ללימוד של גמרא. זכורני: במשך החורף למדנו בספר „מלכים". ובגמר החורף ידענו לענות ברהיטות על השאלות דלקמן: כמה מלכים מלכו ביהודה וכמה בישראל ומה היו שמותיהם? כמה שנים מלך כל מלך? מי מהם מת מות טבעי ומי נרצח ועל ידי מי? בן כמה שנים היה כל מלך במותו? מה היה שם יורש הכסא? גם על שאלות קבוציות ידענו לענות ברהיטות, למשל: כמה מלכים ביהודה וכמה בישראל מלכו במשך 5 שנים כל אחד, שמותיהם ותולדותיהם? כמה מלכים ביהודה וכמה בישראל מתו מות טבעי וכמה נרצחו, שמותיהם ותולדותיהם? כמו כן ידענו את המאורעות העיקריים, שארעו ביהודה ובישראל בחייו של כל מלך. הרבי התגאה בידיעותינו אלו וכשאחד ההורים ביקר ב„חדר", היה מציג לפניו את ידיעותינו. זה היה מעין „חידון תנ"ך" בזעיר אנפין.

ששת התלמידים שלמדו ב„חדר" הזה, התחלקו — לפי ידיעותיהם בלמודים ולפי תפיסתם — לשתי קבוצות. בקבוצה הראשונה היו: משה'יה ניאָפומושצ'יק (בעל תפיסה יוצאת מן הכלל), משה אהרן ריכגוט וכותב הטורים האלה. בקבוצה השניה היו: ישראל אושולק (יזראעלי), בנימין בורשטין, יחיאל מאיר ברמן, ישראל ווילק שאָפסל ויסרוזה, ניסן ריכגוט, ג'טקינד

1. ב„חדרים" אחרים ארכה ההפסקה לארוחת־הצהרים רק שעה אחת ואלו ב„חדר" הזה — שעתיים. כי רק פעם אחת ביום הלכו התלמידים הביתה.

רנקל, איצ'ה דוד שניצר — שהתחלפו במשך שלשת ה„זמנים" שלמדתי ב„חדר" הזה. את כל הלימודים למדו שתי הקבוצות ביחד, רק בלימוד עצמי של גמרא („ליינען") היה הבדל בין קבוצה לקבוצה, כל קבוצה למדה מסכת אחרת.

*

הזכרתי למעלה, שב„חדר" הזה למדו רק 6 תלמידים. פעם נתוסף אלינו באמצע ה„זמן" תלמיד שביעי, הוא ישראל, בנו של שמואל ווילק (שנקרא „שמואל'טיה"). שמואל ווילק עצמו היה מלמד (לילדי „עברי" וחומש), מחוץ לזה היתה לו חנות של קצת גלנטריה וקצת לבנים מוכנים. ונוסף לכך היה לו דוכן בשוק למכירת הסחורות הנ"ל (ומשלש הפרנסות האלו גם יחד, לא צבר עשירות...). אחד התלמידים ב„חדר" שלנו היה בנימין בורשטין. גם לאמו (טובה'יה) ולאחיו (אברהם. אביו לא היה בחיים) היה דוכן בשוק למכירת אותן הסחורות אשר לשמואל ווילק ובשכנות לדוכן שלו. הם היו שונאים בנפש זה לזה והיו רבים בכל יום שלישי וששי (ימי השוק בשרפץ). ואחרי שבנו של שמואל ווילק נתקבל ל„חדר" שלנו, בא פעם אחיו של בנימין אל ה„חדר", נרגז ונרעש ובדפקו על השולחן צעק: „וואָס טיט דאָ שמואל־טיעס יונג? דער מדובער אידעך געווען אויף זעקס!" (מה עושה כאן נערו של שמואל'טיה? הלא היה מדובר על ששה!). הרבי דיבר אתו שעה ארוכה (אותנו, התלמידים, שלח בינתים החוצה), וכנראה שנתפייס. התלמיד החדש נשאר אצלנו עד סוף ה„זמן".

*

כנראה, שהמלמדות לא יכלה לפרנס את משפחתו של הרבי ומשום כך עסקה ה„רבנית" גם במסחר. כל זמן שגרו על ה„וולוקעס", היתה אשת־הרבי קונה בימי השוק מאת האכרים חמאה וביצים בשביל שמשון מרדכי ויסרוזה (הסוחרים בחמאה וביצים, היו מחלקים כסף בערב יום השוק להרבה אנשים שקנו בשבילם סחורה ולמחרת יום השוק סידרו ביניהם את החשבונות). ואחרי שעברו לגור ברחוב פארה, העמידה דוכן בשוק למכירת לבנים מוכנים בימי השוק.

*

ה„חדר" של ר' משה'יה קארמעלקיעס, היה השיא של ה„חדרים" בשרפץ. לא היה בעיר „חדר" למעלה ממנו. ההמשך של ה„חדר" הזה היה — בית־המדרש [1].

7. בבית המדרש

בחג החרות, בפסח שנת תרע"ד, יצאתי לחרות. הפסקתי ללמוד ב„חדר" והתחלתי ללמוד בבית־המדרש (הישן).

המעבר הזה — המעבר מלימוד ב„חדר" שבו נמצא הנער כל היום, מבוקר עד ערב — ועד בכלל — מסוגר בין ד' קירותיו של חדר צר ומחניק, מרותק לספסל ולשולחן ונתון כל רגע ורגע לעינו הפקוחה ולמשמעתו הקפדנית של הרבי — ללימוד בבית־המדרש, שבו הנער נמצא כל היום באולם גדול, רחב ומרווח ובין אנשים שונים: צעירים ומבוגרים, לומדים ומתפללים ונהנה מחופש ועצמאות — המעבר הזה הוא מאורע עצום וכביר בחיי הנער, מאורע המטביע את חותמו על התפתחותו של הנער והמשפיע השפעה רבה על מהלך חייו בעתיד. אמנם, החופש שהנער נהנה ממנו בלמדו בבית־המדרש, אינו חופש מוחלט. יש די משגיחים ודואגים — בצורת דודים, ידידים, שכנים וסתם מכרים — הבאים לבית־המדרש להתפלל ודרך אגב הם עוקבים אחרי מעשיו והליכותיו של הנער ומוסרים דינים־וחשבונות מדויקים להוריו. אולם גם החופש היחסי שהנער נהנה ממנו, יש והוא משפיע לרע: אם בנוגע להמשכת לימודיו, או בנוגע להתנהגותו בכלל. גם כניסתו הפתאומית של הנער לחברת גדולים, משפיעה עליו

---

1. מחוץ ל„חדרים" שמניתי לעיל, היו עוד כמה וכמה „חדרים" בשרפץ. החשובים שביניהם היו: ה„חדר" של ר' חיים יוסף (קריסטל), שהיה בדרגה דומה ל„חדר" של ר' מיכאל'טיה וה„חדר" של ר' אברהם אהרן (בורשטין), שהיה בדרגה דומה ל„חדר" של ר' משה'יה קארמעלקיעס.

לפעמים השפעה שלילית. לפנים בישראל, בזמ־נים שבית־המדרש היה מלא בחורים־לומדים, היו כל שנים־שלשה „בחורונים" לומדים שעור בכל יום אצל אחד הבחורים. ממילא היה אותו הבחור כעין אפוטרופוס של ה„בחורונים" האלה והיה שם עינו עליהם. אבל בתקופה הנדונה ירד כבר, בעוה״ר, הדרו ותפארתו של בית־המדרש וירדה תפארת הבחורים. רק בחורים מעטים נשארו בבית־המדרש וגם הם, רק בש־עות מעטות ביום ביקרו בו. והמאורעות שבאו סמוך לכך, השתיקו כמעט לגמרי את קול התורה בבית־המדרש.

*

במשך זמן קצר למדתי, ביחד עם מוטל ריצ׳יק (כעת בארה״ב) ויוסל גולדמן, אצל אחיו של יוסל־משה בר גולדמן (כעת רב בעיר קליב־לנד, ארה״ב). הוא היה בחור למדן ומשכיל. ריננו אחריו, שהוא סר במקצת מ„דרך הישר" והוא גם קורא ב„ספרים חיצוניים". ואמנם, חיצוניותו העידה עליו ש„הציץ ונפגע": פניו היו מעו־טרים זקנקן גזוז, צר ודק, הוא לבש צוארון לבן, בגדיו היו נקיים ונעליו מצוחצחות... שעת־השעור שלנו היתה בבוקר, משעה 9 עד 10. ישבנו אצל השולחן הקטן שעמד ליד התנור מול הדלת הפונה לחצר. לעתים שינן משה בר אחרי השעור ליוסל ולמוטל ניגון חדש שהוא חיבר.

פרשת־חיים קצרה וסוערה, עברה על יוסל גולדמן. מנער דתי קנאי, הפך לקומוניסט נלהב. קיצוניותו הקומוניסטית של הבן, התנגשה בקי־צוניותו הדתית של האב, ר׳ יהושע גולדמן, הלמדן המופלג והחסיד האדוק והקפדן, והבן התרחק מבית אביו. ביחד עם בתו של וולף חזן (שנקרא „וולף קלמה׳יעס" ע״ש חותנו קלמן פאַנסטר) חנה לאה וחתנה (בחור לודז׳אי שעבד בשרפּץ בתור תפר), הוא עבר בחשאי את הגבול הפולני־רוסי. שלשתם נאסרו ע״י משמר הגבול הרוסי ונאשמו בעריקה מחזית התעמולה והפעו־לה הקומוניסטית (קומוניסט נאמן צריך, לפי דעתם, להישאר מחוץ לארץ־הקומוניזם ולנהל שם תעמולה ופעולה למען הקומוניזם). אחרי ששוחררו ממאסרם — תודות להשתדלותו של קומיסר אחד, יהודי לודז׳אי, שהיה חברו של חתנה של חזן — למדו שלשתם בסמינר למורים. יוסל גולדמן פירסם מזמן לזמן שירים בעתונות יידיש, שהופיעה אז ברוסיה. ובאותו הזמן מת באופן טרגי ובא קץ לחייו הצעירים והסוערים...

8. לימודי חול

בסוף פרק זה — „מכל מלמדי השכלתי" — אזכיר את שני מורי ללמודי חול (לרוסית, פול־נית וחשבון) שלמדתי אצלם באותה התקופה (את מורי מתקופה מאוחרת יותר, מינץ וכהן, אני מזכיר במקום אחר), בזה אחר זה, במשך זמן קצר, בקיץ שנת 1914 — שלמה פינברג (שנקרא „דער לוטוואק". גר בבית הסמוך ל„מקוה") ושמעון גלברט (גר בבית ליטוינסקי, מול בית־הכנסת). שניהם אנשים טובים וישרים ושניהם חיו חיי עוני ודחקות ונשאו את מצוקתם בצנעה. שמעון גלברט היה איש משכיל גם בלמודי הי־הדות וגם בלימודי חול והיתה לו ידיעה גם בעניני רפואה. מאוחר יותר שימש פינברג כפקיד בעיריה וגלברט — כשמש בבית־הכנסת.

ב. מלחמת־העולם הראשונה

א.
התקופה הראשונה — תקופת הרוסים

1 הימים הראשונים.

באחד באוגוסט שנת 1914 פרצה מלחמה בין רוסיה לבין גרמניה. במשך זמן קצר הסתב־כו במלחמה רוב ארצות אירופה ואחרי שהצ־טרפה אליה גם אמריקה (באפריל 1917), הגיעה המלחמה לדרגת מלחמה עולמית והוכתרה בתו־אר הכבוד „מלחמת־העולם הראשונה". האחד באוגוסט חל ביום תשעה באב. ויהודים ראו בזה הוכחה נוספת, שיום זה, יום מוכן לפורעניות הוא.

עדיין עומדת לנגד עיני התמונה: היה זה ביום ה', 30 ביולי, לפנות ערב. אחרי תפלת מנחה יצאתי מבית־המדרש. והנה אני רואה התקהלות גדולה בצד הכניסה ומבין ההתקהלות נדחף ויוצא השמש של ה„מאגיסטראט" (העיריה), כשחבילת ניירות בידו. כל האנשים שנקהלו וכל אלה הזורמים למקום הזה, נדחקים אל הקיר וקוראים את המודעה הגדולה, שרק עתה נדבקה ע"י השמש הנ"ל. והמודעה מודיעה באותיות גדולות, שהוכרז גיוס לצבא בכל רחבי מדינת רוסיה, ועל כל איש החייב גיוס, להתייצב במקום שיודיעו לו עליו. על המודעה היה חתום שר־המלחמה סוכומלינוב. החדשה המזעזעת חדרה מיד לבית־המדרש וכל המתפללים נדחקו ויצאו לראות במו עיניהם את הידיעה השחורה והמעציבה. מעטה קודר עלה על פני העיר כלה וקמה בהלה וחרדה, ביחוד במשפחות בהן הבעל, או הבן, או הבנים חייבי גיוס היו. בכל מקום ומקום עמדו חבורות אנשים, שדברו על המאורע הגדול ועל החורבן הגדול העומד להתרחש. כל אחד הראה את כוחו ואת ידיעותיו בפוליטיקה ואיסטרטגיה. והכל הסכימו, שהמלחמה הזאת לא תאריך ימים ויותר משלשה חדשים לא תימשך בשום פנים. כי שום ארץ לא תוכל להחזיק מעמד יותר זמן נגד כלי־המשחית המשוכללים והמודרניים, שהכינו שני הצדדים.

הגיוס של חייבי הגיוס השרפצאיים לא יצא לפועל. מפעם לפעם נקראו חייבי הגיוס להתיצב בפלוצק ביום מסוים והם נסעו לפלוצק, אבל לא התייצבו. הגרמנים, שכבשו בינתים את עבר־הויסלה, ידעו, כנראה, בכל פעם מראש את מועד ההתייצבות והם התקיפו מתותחים באותו היום את מקום ההתייצבות ואת סביבתו והפריעו לגיוס.

ביום פרוץ המלחמה (היה זה בשבת) נראו כבר בעיר ה„ירוקים" (משטרת הגבולות. נקראו „ירוקים" על שם מדיהם הירוקים), שנסוגו מהגבול הסמוך לריפין. נראו גם כמה עגלות שהובילו פליטים יהודיים מריפין. הם נעצרו בשוק, מול ה„מגיסטרט". דיירי הסביבה, הגישו להם אוכלה ומים ואחרי חניה קצרה המשיכו בדרכם לפלוצק. כדאי לציין, שפליטים אלה היו יוצאים מן הכלל. בדרך כלל, לא עזבו תושבי ערי־הספר בסביבותינו את מקומותיהם.

ביום א' התחילה בהלה קלה בענין אגירת מזון. אנשים קנו שתים־שלש ככרות לחם ועוד כמה מיצרכים בכמות מוגדלת קצת מהרגיל, וחשבו לעבור בזה את ימי הזעם...

אותו יום לפנות ערב, טס האוירון הראשון בשמי שרפץ. היה זה בשעת תפילת מנחה וכל המתפללים יצאו מה„שטיבל" דגור שבחצרנו (גרנו בביתו של משה אלשטיק, בהתחלת הרחוב הפלוצקי) עטופי טליתות ועטורי תפילין (זה היה תשעה־באב שנדחה), לראות בפלא הגדול הזה. האוירון טס בגובה רב ויהי בעינינו כצפור, אולם שמענו את טרטורו. אם „לנו" הוא, או „לצרינו" — לא ידענו [1].

*

בימים הראשונים לפרוץ המלחמה, פרצה מצוקת הפרט. נעלמו המעות הקטנות, בין של כסף ובין של נחושת. סברה אחת אמרה: הבנק הרוסי אוגר את מטבעות־הכסף, מכניס ואינו מוציא. וסברה שניה אמרה: התושבים — וביחוד האכרים — אוגרים את מטבעות המתכת (בין של כסף ובין של נחושת), משום שאין להם אֵמון בשטרות־הנייר. אולם בין כך ובין כך (ואולי: גם כך וגם כך) — חוסר המעות הקטנות, גרם לבעלי־החנויות צרות גדולות. קשה היה להסתדר עם הקונים היהודיים, שקנו בעד כמה גרושן (פרוטה), או כמה קופיקות (קופיקה — 2 פרוטות) ונתנו שטר־כסף של רובל אחד. (כדאי לציין, שהשטרות בני רובל אחד לא היו במחזור לפני המלחמה. הם הוצאו לשימוש רק עם התחלת המלחמה); קשה יותר היה להס־

---

1. כשנתיים לפני המלחמה, ירד אוירון גרמני ירידת־אונס בקרבת שרפץ. אנשים רבים הלכו לראות אותו. שמועה התפשטה, שהאוירון טס לשם ריגול. הטייסים נעצרו לזמן־מה על־ידי המשטרה ואחר כך שוחררו.

תדר עם הקונים הגויים, המכרים וההגונים; אולם קשה שבעתיים היה הענין עם הגויים, שאינם מכרים; הם הרימו צעקות, איימו ועשו סקנדלים. וקשה ביותר היה עם ה„שקצים", אנשי העולם התחתון והחיילים. הם חטפו, פשוט, את הסחורות וברחו.

הצלה ממצוקת הפרט ורוחה לבעלי החנויות, באה מפתקאות־הכסף שהוצאו ע"י ה„מגיסטרט" (העיריה). הוצאו פתקאות בסכומים של 1, 3 ו־5 קופיקות ועליהן הכתובת „...Kop. za towar" (... קופ. בעד סחורה). הפתקאות הראשונות היו כתובות בכתב־יד ועל כל פתקה טבועה חותמת „Kasa pomocy bratniej w Sierpcu" (קפה לעזרת אחים בשרפץ) וציור של שתי ידים שלובות באמצע החותמת. כעבור זמן קצר נפוצה שמועה, שמזייפים את הפתקאות. אז הוצאו פתקאות חדשות, מודפסות ונוסף לחותמת הקודמת, הוטבעה בצד השני חותמת שניה, שקועה, בכתובת לטינית בלתי ברורה. צבע פתקאות־הכסף היה: של 1 קופ. — סגול, של 3 קופ. — ירוק ושל 5 קופ. — ורוד.

2. צרות, סבל ועלבונות

היה זה ביום השני של ראש־השנה תרע"ה.

כידוע, אסור להפסיק (בדבור) בתפילת מוסף של ראש השנה, החל מהברכות שלפני תקיעת שופר ובמשך כל הזמן של תפילת „שמונה־עשרה" בלחש עם התקיעות ותפילת „שמונה־עשרה" בקול (חזרת הש"ץ) עם התקיעות ועד אחרי התקיעות האחרונות שבאמצע ה„קדיש" שאחרי תפילת „שמונה־עשרה", ז. א., במשך כשעתיים. והנה כשרק התחלנו בתפילת „שמונה־עשרה" בלחש, נכנס פולטיה (רפאל קלינהוז) ל„שטיבל" (ה„שטיבל" דאלכסנדר, שהיה אז בחצרו של עזריאל יהודה קוז׳ולק ברחוב ז׳אבה). הבחורים וגם אלה מהמבוגרים, שעמדו בסמוך לכניסה וראו את פולטיה, הבינו שמשהו לא כשורה בעיר. אימה נפלה עליהם ובכל נימי נפשם רצו לדעת מה קרה, אבל — אסור להפסיק. רחש קל ואילם עבר בין הצבור והגיע עד ל„מזרח". כל המתפללים הפנו את ראשיהם לעבר הכניסה והציצו מבעד לעטיפת טליתותיהם. אם ראו את פולטיה, או לא ראו אותו — מכל מקום חשו את החרדה שהיתה תלויה בחללו של ה„שטיבל". מאד, מאד רצו לדעת מה חדש בעיר, אבל — אסור להפסיק. רק שני בחורים (בער לנצ׳נר ועזריאל דוברושקלנקה, בחורים שלא מן המהדרין) העיזו ובהפסקה שאחרי „מלכויות" — כשהקהל מחכה לתקיעות — שאלו את פולטיה: מה קרה בעיר? אבל פולטיה שתק ולא ענה דבר. למרות הדאגה והחרדה שבלבב המתפללים לנשמע בעיר, נמשכו התפילה והתקיעות כרגיל. גם פולטיה עמד וחכה בסבלנות, מבלי להוציא הגה מפיו, עד גמר התפילה.

בגמר תפילת „שמונה־עשרה" בלחש, ניגש פולטיה אל ה„שולחן", דפק עליו ואמר:

רבותי, להוי ידוע לכם, שהגיעה לעיר פלוגת צבא רוכבים. מפקד־הפלוגה קרא לרב ואמר לו, שהוא דורש מהיהודים לספק לאנשיו ולסוסיהם את כל מחסורם במשך זמן שהותם בשרפץ. נוסף לכך, הוא מזהיר את היהודים שלא יסתובבו ברחובות ולא יציצו מבעד לחלונות, ביחוד בשוק. המציץ מהחלון — יירה. הרב יושב עכשו בהתיעצות עם ה„דחורס" (פרנסי הקהלה) בדבר האספקה לפלוגה. ואותי שלח להודיע על הדבר בכל בתי התפילה.

לבותינו נמלאו אימה ופחד. כל אחד רצה לשאול: ובכן, מה נשמע בעיר? אם לא קרה, חס ושלום, אסון? ומה אומרים יהודים בבתי־תפילה אחרים? ומה לעשות אחרי התפילה: אם ללכת הביתה, או אולי מוטב להישאר ב„שטיבל"? שאלות אלו ודומות רצה כל אחד לשאול, אבל — אסור להפסיק.

ופולטיה, כאשר גמר את דבריו — הלך.

„נרעש ונפחד" התחיל בעל המוסף (ר׳ יעקב מאיר׳יה (קולאס), בעל־המוסף הקבוע של ה„שטיבל" דאלכסנדר) את תפלת „שמונה־עשרה" בקול (חזרת הש"ץ) ונרעשים ונפחדים אמרו המתפללים את הפיוטים ושמעו את התקיעות.

רק בתום תפילת „שמונה־עשרה", התקיעות

האחרונות ו„קדיש", התפרץ שטף של דיבורים, שאלות, חששות ונחושים מפי הקהל. כל אחד הביע את דאגותיו וחששותיו; כל אחד שאל שאלות, מבלי שיהיה מי שירגיע את הדואגים וישיב לשואלים.

לאט, לאט התפזרו לבתיהם אלה מהמתפללים שגרו בסמוך ל„שטיבל", או בשוק החדש. ואילו אלה שגרו בשוק (הישן), או צריכים היו לעבור דרכו, התעכבו לזמן מה ב„שטיבל". מכיון שלא נראה שום דבר חשוד ולא נשמע רעש, התחילו גם אנשי השוק לנסות להגיע הביתה. בקבוצות קטנות בנות 2-3 אנשים התחלנו ללכת לעבר השוק ובהתקרבנו לשוק התפזרנו והלכנו אחד, אחד. בשוק לא ראינו שום דבר יוצא מן הכלל, רק מספר חיילים עמדו ליד סוסיהם מול ה„מגיסטרט"(בית העיריה).

* * *

גדודים רבים של הצבא הרוסי עברו דרך שרפץ לעבר הגבול הגרמני [1]. ימים ולילות הלכו, באים מהדרך לפלוצק ונעלמים בדרך לריפין. כך הלכו פלוגה אחרי פלוגה וגדוד אחרי גדוד, עייפים, מאובקים ולפעמים גם רעבים ובפיהם שאלה: „דאַלוקו דו ברלינה"? (רחוקה הדרך לברלין?)...

הרבה צרות, סבל ועלבונות עברו בתקופה ההיא על יהודי פולין, וגם יהודי שרפץ טעמו את הטעם המר הזה. מכות, עלבונות וחטיפות סחורות בחנויות, היו מעשים בכל יום. ביחוד גדל הסבל בימים, שרק צבא מועט חנה בעיר וקצינים מעטים נראו ברחובות. בימים כאלה היו היהודים ורכושם הפקר. מהלומות על ראשי יהודים, היו מן הדברים הרגילים בימים אלה.

והחיילים לקחו בחנויות מה שלבם חפץ, לא רק בשביל עצמם, אלא גם בשביל מלויהם — ה„שקצים" המקומיים. ה„הגונים" מבין החיילים, היו מגישים שטר־כסף לתשלום בעד הסחורה. ומכיון שלא היה פרט להחזרת העודף, לקחו את הסחורה והלכו. בימים כאלה היו היהודים ממעטים לצאת לרחוב. ומשנטה היום לערוב, כלתה לגמרי רגל יהודית — וביחוד רגל של יהודיה צעירה — מן השוק. בערבים ישבו היהודים בדירותיהם, הדלתות נעולות, התריסים מוגפים, האורות מוקטנים, מתהלכים לאט ומדברים בלחש, לבם מלא פחד ואזניהם קשובות לכל צעד ולכל רעש קל הנשמע מבחוץ.

אחרי מפלתם האיומה והמחפירה של הרוסים בפרוסיה המזרחית, עבר חלק מן השרידים שוב את עירנו בדרך חזרה. חיילים בודדים וקבוצות קטנות, מגדודים שונים ומפלוגות שונות, שרכו את רגליהם בלי סדר ובלי משטר, דרך רחובות העיר. באים מהדרך לריפין ונעלמים בדרך לפלוצק, עייפים ומדוכאים, מאובקים ומלוכלכים, קרועים ובלואים, אחד בלי כובע ושני בלי נעל, מי ברגל כושלת ומי ברכב מרופט ומי על סוס כחוש (וגם שניים על סוס אחד). קצינים לא נראו ביניהם. כנראה, שמחמת בושה לא נילוו אליהם. כך נמשכה תהלוכת האבל והחרפה דרך העיר ימים על ימים.

כדי לפייס את החיילים ולשכך את כעסם, העמידו היהודים שולחנות ברחובות, שדרכם עברו וחילקו להם אוכל, פירות, ממתקים וסיגריות. זרם דק של חיילים הלך גם דרך הרחוב היהודי. באים מ„הוולוקעס", עוברים את הרחוב היהודי ואת השוק ופונים לרחוב הפלוצקי. ליד ביתו של דוד'יה צ'רנוצ'פקה עמד שולחן ממנו חילקו מתנות כנ"ל לחיילים. אני ועוד חבר עברנו במדרכה שממול, בשעה ששני חיילים עברו ליד השולחן וקבלו מתנות. ואחד מהם — אחרי שהתרחק מספר צעדים מן השולחן, כיון וזרק את התפוח — שקבל זה עתה מידי יהודים — אלינו ופגע בי בפנים. קבלתי מכה חזקה. אולם יותר מהכאב הפיזי, הרגשתי כאב

1. כידוע, הכינו הגרמנים מלכודת לרוסים: נתנו להם להיכנס לחבל־ארץ גדול של פרוסיה המזרחית, שהיה ממוקש כולו. ואחרי שנכנס לשם הצבא של הגנרל סאַמסאנוב, צבא בן מאה אלף איש על כל הציוד שלו, הועף כולו — ע"י לחיצת כפתור אחת — באויר. ורק שרידים בודדים אחד מפלוגה ושניים מגדוד, ניצלו מהגיהנום ההוא.

נפשי. וחשבתי: רשע שכמותך, גם „שם" היית גבור כזה? מנוול שכמותך, גם „שם" כיונת ופגעת בדיקנות כזו? בחזית נחלת מפלה איומה ומחפירה וכאן אתה מראה את גבורתך נגד נער יהודי והנך משתמש לשם זה במתנה שקבלת מידי יהודים. פחדן נבזה שכמותך!

*

בלבם שמחו רוב היהודים למשבתה של רוסיה. הרבה צרות סבלו היהודים מידי המלכות הרשעה והרקובה הזאת במשך כל השנים. והרבה דם יהודי נשפך ע"י החיילים הרוסים, האכזריים והפראים, במשך החדשים המעטים מראשית המלחמה [1]. אמנם, נזהרו היהודים מלגלות את מחשבותיהם. כי שמועות התהלכו שהרחוב שורץ מרגלים, ולא רק משאינם בני ברית (המבינים יידיש), אלא גם מבני ברית. אולם בשיחות בין ידידים ומכרים, הרשו לעצמם לשמוח למפלתם של הרשעים וללעוג ל„גבורתם".

3. חילופי רשויות.

שרפץ עברה כמה וכמה פעמים מיד ליד. כמה וכמה פעמים נכנסו הגרמנים לעיר ושהו בה זמן מסוים — משעות אחדות עד שבועיים — ויצאו כלעומת שבאו. בכל פעם שהגרמנים נכנסו לעיר, הרימו היהודים ראש ונשמו לרוחה. סר הפחד מלבם ופגה הקדרות מעל פניהם. החיילים הגרמנים היו טובים ואדיבים מאד ביחסם ליהודים, בידעם כי היהודים ידידיהם הם (מה רב ההבדל בין הגרמנים במלחמת־העולם הראשונה, לבין הגרמנים במלחמת־העולם השניה! מי יבין לב אנוש ומי יבחן תהפוכות עולם ואדם?...). ההיפך מזה היה אצל הפולנים. אמנם הגרמנים לא פגעו בהם לרעה, אולם ידעו שהפולנים ידידיהם של הרוסים הם ומשום כך התיחסו אליהם בחשדנות. גם ענין השפה הבדיל ביניהם והרחיק את אלה מאלה. בכל זאת כבשו היהודים את שמחתם ולא התקרבו יותר מדי אל הגרמנים, כדי לא לתת פתחון־פה למלשינים וחומר למרגלים.

פעם בחזרם לשרפץ, אחרי שהגרמנים שהו בה מספר ימים, מצאו הרוסים בארגז־הראוה של הצלמת אסתר פודסקוץ' את התצלום של מרדכי־יודיל (רוזנפלד, טיפש־העיר הידוע) כשהוא עומד בין 2 קצינים גרמניים. הרוסים ראו בזה הוכחה ברורה שמרדכי־יודל הוא מרגל גרמני וגרשוהו — למרות כל הבקשות וההשתדלויות — לסיביר, שמשם לא חזר עוד.

כן גורשו לסיביר האחים שמואל־אשר ואיצק אוסטשבר ואברהם ליפשיק. הם נסעו לריפין בעניני מסחר בזמן שהגרמנים היו בשרפץ ולא הספיקו לחזור עד שחזרו הרוסים. בדרכם חזרה לשרפץ, נתפסו ע"י הרוסים שחשדו בהם כי מרגלים הם וגרשום לסיביר. הם חזרו לשרפץ בריאים ושלמים בתום המלחמה.

קרו כמה מקרים, שמבלי שנשמעה יריה אחת, או רעש כל־שהוא, ראינו שוטר נכנס בחפזון לבנין ה„מגיסטרט" (העיריה. החנות שלנו היתה מול ה„מגיסטרט") — שבקומתו הראשונה היתה תחנת־המשטרה — ותיכף יוצאים משם השוטרים כשרוביהם על שכמם וחבילות בידיהם ופונים לרחוב הפלוצקי. אז ידענו, שהגרמנים מתקרבים לעיר. לפעמים נכנסו העירה לזמן־מה ולפעמים לא נכנסו. וכעבור שעות מספר חזרו השוטרים לתחנתם.

פעם התעוררנו בלילה לקול רעש. כשהסתכלנו החוצה, נתגלה לפנינו שמים אדומים בכל ארבע רוחותיהם. התברר, שהרוסים עזבו את העיר, פוצצו את הגשרים ושילחו אש במחסני העץ שבקצוות העיר. הדבר קרה אור ליום ד', ט"ו בחשון תרע"ה (4.11.1914). הנזקים בעיר היו קטנים. הדלקות כובו מיד וגם הגשרים, שניזוקו רק מעט, תוקנו מהר.

*

פעם אחת, בשבועות הראשונים למלחמה, באמצע היום, קמה בהלה בשוק. האנשים נכנסו

[1] גם בסביבת שרפץ נמצאו גופותיהם של שני יהודים, שנרצחו ע"י חיילים רוסיים (לא נודע מי הם ומאין הם), והם נקברו בבית־העלמין בשרפץ ליד הגדר.

לחנויות והדלתות נסגרו למחצה. מרחוב ז׳אביה הופיעה עגלה רתומה לשני סוסים, מובלה ע״י אכר ומוקפה חילים רוסיים רוכבים, מזויינים, כעשרה במספר, כשכידוניהם בידיהם. השיירה עברה את השוק ופנתה לרחוב הפלוצקי. התברר, שהרוסים לקחו בשבי שני חיילים גרמניים. מה עשו? — החרימו עגלת־אכר ביחד עם בעל־העגלה, ריפדו אותה בקש, השכיבו בתוכה את שני השבויים כשפניהם למטה, כיסו אותם בשמי־כות וכך הובילו אותם לאן שהובילו.

בדרך כלל, חדשה שהתרחשה בשוק, הגיעה לרחוב היהודי כעבור חצי שעה ול„וולוקעס״ — כעבור שעה. וכך היה גם הפעם: כעבור זמן רב אחרי ששככה הבהלה והתפזרו ההתקהלויות ופסקו השיחות והחיים בשוק חזרו למסלולם הרגיל — התחילה ריצה מבוהלת מן הרחוב היהודי לשוק. בתחילה נראו ילדים וצעירים בודדים ואחר כך באו גם מבוגרים ובהמונים. אנשי השוק נבהלו ורצו לעומתם בשאלות: „מה קרה״, „מה קרה אצלכם״? ואנשי הרחוב היהודי ספרו: שאצלם ברחוב קמה בהלה גדולה, היו שמועות, שמשהו קרה בשוק, החנויות נסגרו והאנשים התחבאו. ורק כעבור שעה קלה, יצאו לרחוב ומשם לשוק, לראות מה קרה שם...

בזמן מאוחר יותר, עברו פעם את העיר ברגל כעשרה שבויים גרמניים, שהיו מוקפים כעשרים חילים רוכבים רוסיים מזוינים.

4. קרבות

קרבות עזים לא היו בסביבת שרפץ. בכל זאת, היו ימים שבמשך כל היום שמענו את קול היריות של רובים, מכונות־יריה וגם של תותחים. לפעמים רעדו שמשות החלונות אחרי כל ירית תותח. כמה פעמים, בגבור היריות, נכ־נסנו למקלט. מובן, שמקלט לא היה עדין אז „מצרך המוני חיוני״ הנמצא בכל בית. אולם במקרה היה בחצרנו מקלט טוב. מתחת לבית שבחזית החצר (בו היה בית־מסחר לברזל של בריש פוזננסקי) היה חצי מרתף (זה היה מרתף רק מצד הרחוב) שקירותיו היו עבים מאד ותק־רתו היתה מקומרת. המרתף שימש כמחסן לסחו־רות־הברזל של בעל־החנות, אבל היה בו די מקום לקליטת דיירי הבית ודיירי הבתים השכ־נים וגם מספר עוברים ושבים.

קרב חזק בסביבת העיר, היה בערב יום־הכיפורים. סגרנו את החנות ומהרנו למקלט. כע־בור שעה ארוכה, נשתתקו היריות ויצאנו מה־מקלט. הלכתי לחנות־המכולת של „שאשע די לעויטעטעס״ לקנות נר גדול ליוה״כ. כשהייתי בחנות, התחדשו היריות. האנשים שברחוב מיהרו ונדחקו לתוך החנויות וסגרו את הדלתות אחו־ריהם. כעבור זמן־מה נשתתקו היריות, דלתות־החנויות נפתחו והאנשים הלכו הביתה.

היו גם התקפות מהאויר. מספר פעמים הטיל אוירון גרמני פצצות על שרפץ. פצצה אחת נפלה בחצרו של טוביה בלומן, היא פגעה בפינת הגג של ביתו מבלי לגרום נזק ניכר. רסיס מהפצצה הזאת פגע באדם, פולני, שהלך במדרכה שממול, על יד המאפיה של יהודה ליכט, והרגו במקום. פצצה אחרת נפלה בשדות שמאחורי הבתים ברחוב הפלוצקי (מצד ליכט) ולא גרמה שום נזק.

*

קרב חזק ביותר — הקרב היחידי, שלא רק נשמע בעיר, אלא גם פגע בעיר וגם היה גורלי בשביל העיר — התחולל ביום ה׳, כ״ז בשבט תרע״ה (11.2.1915). שעות רבות ישבנו אז במקלט, משעה 3 בערך אחה״צ עד השעות המאוחרות בערב. ישבנו בפחד ובדומיה והקשבנו להד העמום של רעמי התותחים. לפעמים שמענו קול דהירת סוסים ברחוב (חשבנו: האם אלה חיילים הממהרים למערכה, או בורחים מהמע־כה?). ולפעמים — קול צעדי אדם העובר במהי־רות במדרכה. פעם שמענו קול אשה בוכה. חרדה אחזתנו לשמע הקול הזה, הבינונו שקרה אסון. כפי שהתברר אחר־כך, היה זה קולה של לאה׳קע קוצ׳ולק, שמיהרה להזעיק את החובש ולוצ׳קוב־סקי לאחיה, אבא, שנפגע ברסיס של פגז (הוא היה במקלט ויצא כדי להגיש אוכל לסוסם. הוא

מת מפצעיו. סיפרו שגם חילים נפגעו ברחוב ברסיסי פגזים).

הרבה אנשים נמצאו אז במקלט: אנשים, נשים וטף; דיירי הבית ודיירי הבתים הסמוכים, שבאו בהתחלת ההתקפה, או באמצעה, בנצלם שעה של שקט יחסי, וגם עוברי־דרך שנמצאו בקרבת מקום בתחילת ההתקפה. בגבור קולות היריות, גובר הפחד בלב וגוברות הדומיה וה־ הקשבה. וכשהיריות שוקטות במקצת, פוחתת המתיחות ומתחילות שיחות על עניני איסטר־ טגיה. אחד ה„נקלטים" הציע לומר תהילים, אולם השני ענה לו: במצב כזה גם תהילים אי אפ־ שר לומר (המציע היה דוד נוח זילברברג המשיב — שמואל פראַנק). אחת מאלה שנזדמנו למקלט במקרה, היתה ברוּנקה גרפינקל, בתו של העו"ד גרפינקל. היא ישבה כל הזמן בפינה וכתבה ביומן. הכל התפלאו לקור רוחה ושלות נפשה, ביכלתה בשעת־סכנה כזו לעסוק בכתי־ בת יומן.

בערב שקטה ההתקפה ושתקו קולות היריות. אולם כולנו המשכנו לשבת במקלט עוד שעה מרובה. רק בשעה מאוחרת עזבנו את המקלט. בחוץ שרר שקט מוחלט. באימה ובפחד עברנו את מספר הצעדים שבין המקלט והבית ונכנסנו הביתה. כך עשו גם שאר דיירי הבית וגם דיירי הבתים השכנים. אולם אלה שגרו רחוק, נשארו במקלט עד למחרת הבוקר.

ליל־שמורים היה אותו הלילה בשביל רבים מתושבי העיר. בצפיה ובחרדה חכו האנשים לאור הבוקר. וכשהאיר הבוקר, נראו קבוצות רבות של חילים גרמניים זורמים העירה דרך כל רחובותיה ומבואותיה (הגרמנים הראשונים נכנסו העירה בשעה 10,30 בערב).

ב.

התקופה השניה — תקופת כבוש הגרמנים

1. „ניט קאַסע, ניט קאַסע"

החזית לא התרחקה הרבה משרפץ. הצבא הגרמני עצר את התקדמותו בין שרפץ לדרובין ונשאר שם מספר חדשים. כנראה, שהתרחשו שם קרבות מזמן לזמן ואז נשמעו בעיר קולות עמו־ מים של יריות תותחים.

אחרי קרבות עזים וממושכים שהתחוללו ליד לודז' וליד סוכאצ'וב, כבשו הגרמנים, בחו־ דש יולי בערך, את שתי הערים האלו. ואז זז הצבא הגרמני קדימה לכל אורך החזית. נכבשה ורשה (ב־6 באוגוסט 1915) ונכבשה פולין כולה.

גם החזית שליד שרפץ זזה. בקרב שהיה בין שרפץ לדרובין, לקחו הגרמנים כאלף שבויים רוסיים והעבירו אותם דרך שרפץ. בבוקר ציוו הגרמנים לכל בעל־בית בשוק, להכין אוכל בש־ ביל עשרים שבויים. לפנות ערב הובאו השבויים לשוק ושם נתחלקו לקבוצות בנות עשרים איש ובלוית שני חילים גרמניים ניגשה כל קבוצה לאחד הבתים שבשוק; השבויים התישבו על שפת המדרכה ובעל־הבית הגיש להם לחם ואוכל מבושל בקערות גדולות. בין השבויים היו הרבה יהודים ודיירי הבתים הגישו ליהודים אוכל מיו־ חד. בין קבוצת השבויים שע"י החנות שלנו, היו 2 יהודים. בהסכמת החילים הגרמניים השומרים, הוצאנו את 2 היהודים מתוך הקבוצה, הושבנו אותם על מדרגת החנות והשכנים הביאו להם או־ כל. 2 חילים גרמניים, שלא מן המשמר, ניגשו אל השבויים ושאלו אם מישהו מהם מדבר גר־ מנית? הצבענו על 2 היהודים ואמרנו שאלה מדברים גרמנית. 2 הגרמנים ניגשו אל היהודים ושאלו אותם: „שמעקט איהנען דאַס עסען" (האם האוכל טעים)? היהודים שהיו, כנראה, רעבים וגם לא הבינו את שאלת הגרמנים, לא שעו אל השואלים ששאלו פעם ופעמים והמשיכו לאכול. אז פנינו אנחנו אל היהודים ואמרנו להם: האדו־ נים שואלים אתכם אם האוכל טעים? הרים אחד מהם את ראשו כלפי הגרמנים, כשידו מחזיקה כף מלאה נגד פיו, וזרק תשובה חטופה ביידיש הליטאית שלו. „ניט קאַסע, ניט קאַסע" (ניט קשה, לא רע) ובמהירות רבה הכניס את הכף לפיו והמשיך לאכול. הגרמנים השתוממו למש־ מע ה„גרמנית" הזאת, שאינה מובנת להם. אנחנו הסברנו להם את תשובת היהודים והם הסתלקו.

2. עתים חדשות — זמירות חדשות

כל זמן שהחזית היתה קרובה לשרפץ, היינו נתונים כמו בתוך מעגל צר, שאין לנטות בו ימינה או שמאלה. מובן, שהמצב הזה השפיע לרע על חיי המסחר ועל החיים בכלל. הודות לכך, נאחזו האנשים בפרנסות מסוכנות ובלתי הוגנות. מצד אחד, התפתחו והתפשטו מאד עסקי ההברחה בכל מיני מצרכים וסחורות. ומצד שני, היו משפחות — וגם משפחות הגונות — שפתחו בביתם בית־קפה בשביל החילים והודות לבנות שבבית, פרחו העסקים האלה ועשו חיל.

גם אחרי כיבוש פולין כולה, לא חזרו במהרה החיים לתיקונם. נכון יותר יהיה אם נאמר: שבכלל לא חזרו החיים למסלולם הקודם. נשתנו צורות החיים מכפי שהיינו רגילים להן קודם לכן. מצד אחד, התרבה החופש האזרחי, חופש הדיבור וחופש ההתארגנות הפוליטית. קמו מפלגות פוליטיות מכל הזרמים, נוסדו הסתדרויות לחינוך ולתרבות, הופיעו עתונים שונים שביטאו דעות ורעיונות שונים. ובכלל התפתחו והתרחבו החיים החברתיים והתרבותיים. אולם לעומת זה, צומצם החופש הכלכלי וחופש המסחר. כפטריות אחרי גשם, צצו והתרבו הצוים, שאסרו את המסחר החפשי במצרכים שונים ובסחורות שונות. כל מיני תבואה, קמח, לחם, סוכר, נפט ועוד מצרכים וחמרים הוצאו מהמסחר החפשי והוכרז עליהם פיקוח מטעם שלטון־הכיבוש. מצרכי־המזון החיוניים חולקו במנות קצובות ולפי כרטיסים. חיי המסחר החפשי הלכו ונצטמצמו ועל חשבונם התפתח המסחר במחתרת: ההברחה והשוק השחור, מסחר הנותן רוחים גדולים, אבל גם נתון לסכנות ולהפסדים גדולים. בהתחלה היו קשיים רבים לסוחרי־המחתרת, מכיון שלא כרוסים, הגרמנים לא ידעו את טעמו של שוחד. ומי שנתפס על ידם בעבירה, אחד דינו להימסר לרשות גבוהה יותר. אולם לאט, לאט לימדו אותם היהודים „לקחת" ומכיון שטעמו את טעם ה„לקיחה" לקחו בלי סוף. העסקים הלכו והתפתחו, למרות שהיו קשורים בהוצאות גדולות של שוחד לגרמנים ושל דמי „לא יחרץ" למלשינים יהודיים, וכבכל העולם בזמן המלחמה וכמו בכל ערי פולין, כך גם בשרפץ צצה ועלתה שכבה, אמנם דקה, של עשירי מלחמה.

בערך בשנת 1917, בזמן שהמחסור בגרמניה במצרכים ובחמרים היה כבר די מורגש, הוציא שלטון הכיבוש הגרמני בפולין צו־החרמה על כלי־נחושת ופליז (הגרמנים הורידו אז גם את פעמוני הנחושת ממגדלי הכנסיות הנוצריות ותלו במקומם פעמונים ממתכת אחרת). בגעגועים רבים ובצער רב נפרדו האנשים מכליהם, מהם עתיקים ויקרים, בעלי ערך אמנותי, כלים שנשארו בירושה מהסבתא ומהסבתא דסבתא; מהם שקישטו את שולחן־השבת והשרו בבית אורה וחמימות משפחתית ומהם שקישטו את קירות המטבח של הסבתא דסבתא, של הסבתא ושל אמא: פמוטים תלויים, פמוטי שולחן, אלפסים, מחבתות, מכתשים ועליים, גיגיות וכלים מכלים שונים — מסרום לשלטונות וקבלו בעדם, לפי מחיר השלטונות, פרוטות עלובות.

3. תחבורה ותאורה

התפתחות רבה התפתחה שרפץ וסביבתה בתקופה של שלטון הכיבוש הגרמני, בשטח התחבורה והתאורה. נסללו כבישים חדשים ותוקנו כבישים ישנים בסביבות קרובות ומרוחקות של העיר. אולם המעשה החשוב ביותר, שעשו הגרמנים הוא: סלילת מסילת־ברזל לרכבת קטנה („קולֶאיקה") שעברה את הקו: לוביץ', קיקול, ליפנה, סקמפה, שרפץ, רצ'ונז', פלונסק ונשלסק. הרכבת קיצרה בהרבה את זמן הנסיעה משרפץ לורשה. לפני המלחמה היתה הנסיעה משרפץ לורשה כרוכה באיבוד זמן רב. וזה סדר הנסיעה:

היו יוצאים משרפץ בתוך „פובוז" (כרכרה סגורה לששה אנשים), או אומניבוס, בשעה 12, בחצות. אחרי נסיעה של שעתיים וחצי בערך, הגיעו לביאֶלסק (באֶלסק). כאן נעצרו המרכבות והנוסעים נכנסו לפונדק. שתו כוס תה ובחורף גם כוסית יי"ש כדי לחמם את האברים, אכלו משהו מהצידה־לדרך שבמזוודותיהם.

או ממה שקנו במקום, שוחחו והתלוצצו. גם הסו־סים, להבדיל, סעדו את לבם ונחו קמעא. אחרי שעה 3 המשיכו דרכם לפלוצק. כשהדרך היתה בסדר, הגיעו לפלוצק בשעה 6 בבוקר. אולם לא תמיד היתה הדרך בסדר. בימות־החורף, אח־רי ירידת שלג רב, היו הנוסעים נאלצים לרדת מפעם לפעם מה„פובח", או האומניבוס, לדחוף אותו ולהוציאו מהשלג. כשהגיעו לפלוצק, ירדו אל הויסלה (ויסל ובמבטא השרפצאי — „וואַ־סל"), קנו כרטיס ועלו על ה„סטאטק" (ספינת־קיטור) המפליג לוורשה. הנסיעה ב„סטאטק" הי־תה די נעימה וארכה יום תמים, משעה 6—7 בבוקר עד שעה 6—7 בערב. והיה להם, לנוסעים (רובם של הנוסעים היו סוחרים יהודיים), די זמן להתפלל, לומר כמה פרקי־תהלים, לאכול, ללמוד, לנוח, לנמנם קצת, לסדר את הרשימות, ההזמנות החשבונות, לשוחח בענייני מסחר, פוליטיקה, חסידות וכו', לספר ולשמוע סיפורי מעשיות והלצות וגם — לבעלי־נפש — להסתכל בסביבה וליהנות ממראות הנהר והטבע היפים והישובים שמשני עברי הויסלה. כך היה בקיץ. בימות החורף, כשהתגבר הקור והויסלה קפאה (אמנם, זה לא קרה בכל שנה), היו צריכים לנסוע בדר־כי עקיפין, דבר שעלה בהוצאות נוספות ובטל־טולים נוספים.

והנה באה הרכבת הקטנה והעמידה את כל הנסיעה, משרפץ עד ורשה, על לילה אחד: היו יוצאים משרפץ ב־10 בערב, מגיעים לנשלסק ב־4 לפנות בוקר, שם עוברים לרכבת גדולה וב־7 בבוקר היו בורשה. ונשאר כל היום לקניית סחורה, או לסידור ענינים אחרים.

* * *

גם בשטח התאורה הגיעה שרפץ להתפתחות רבה בתקופת הכיבוש — גם הרחובות וגם הדי־רות הוארו באור החשמל. לפני המלחמה לא עלה על דעתו של איש, כי אפשר להכניס אור ־חשמל לתוך ערים ועיירות קטנות. ובמשך שנות המלחמה זכו ליהנות מחשמל הרבה עיי־רות קטנות בפולין. בעל טחנת־הקמח בשרפץ, רודובסקי, הביא מכונת־דינמו להנעת הטחנה ומהמכונה הזאת סיפק זרם חשמלי, תחילה רק להארת הרחובות ואח"כ גם להארת הדירות. אמ־נם המכונה היתה קטנה מדי ולעתים קרובות היו הפרעות בתאורה. אולם בכל זאת, היה בזה הישג והתפתחות בשביל העיר.

*

מכיון שהיתה לו, לבעל־הטחנה, מכונת־חשמל — הביא מכונת־ראינוע, התקין אולם והציג בו הצגות ראינוע פעמיים בשבוע: במו־צאי שבת וביום א'. גם זה היה הישג שתושבי שרפץ ותושבי ערים ועיירות קטנות אחרות, לא חלמו עליו לפני המלחמה והשיגוהו בתקופת הכיבוש הגרמני.

פעם הוצגו תמונות ארץ־ישראל: המקומות הקדושים, הערים, המושבות, הנוער, השומרים, חגיגת פסח ברחובות, „פנטסיות" על סוסים וכו'. הנני רואה עדיין לפני את דהירת הסוסים האבירים על הבד, כשעליהם רכובים בני־הנוער של המושבות. הסוסים הולכים וגדלים, הולכים ומתקרבים עם כל חלק קטן של שניה ואני — באופן אינסטינקטיבי — נרתע לאחור מפחד, שבעוד רגע קט הם ידרכו עלי... התמונות הא־לה — ביחוד התמונות של הישוב החדש, הנוער והשומרים — הלהיבו מאוד את המסתכלים וב־יחוד את הנוער ועוררו גל של התעוררות והת־להבות למפעל הציוני. הצגות התמונות האלו נמשכו שבוע ימים וערב, ערב היה אולם הראי־נוע מלא מבקרים. וכדי שגם חסידים ואנשי־מעשה יוכלו לחזות בהצגה הזאת, הוקדש ערב אחד להצגה רק בשביל גברים.

4. חוטפים לעבודה

אמרתי לעיל: „נסללו כבישים חדשים ותוקנו כבישים ישנים בסביבות קרובות ומרו־חקות של העיר". לעבודה בכבישים שבסביבה הקרובה של העיר, נלקחו אנשים יום־יום מתו־שבי העיר. יום אחד (זה היה באביב שנת 1916) הודיעו הגרמנים, שהתושבים מתבקשים להתייצב לעבודה בכל יום בהתנדבות ועל כל אחד להביא אתו סל, או שק. הייתי בין המתנד־

בים הראשונים, שהתייצבו ע״י ה„מגיסטרט״ (מבין שאר המתנדבים נשאר בזכרוני שם אחד — אברהם׳יה ולוקה). אולם מכיון שמספר־המתנדבים היה מועט, יצאו חיילים לרחובות העיר וחטפו אנשים צעירים וצירפו אותם אל המתנדבים. החיילים הוליכו אותנו לכביש המוביל לריפין ושם ציוו עלינו ללקוט אבנים בשדות ולערום אותן לערימות. מן היום ההוא התחילה פרשת החטיפה לעבודה, שחזרה ונשנתה מדי יום ביומו.

בבקרו של יום אחד, כשבוע ימים אחרי יום־ההתנדבות, כשהייתי בבית־המדרש (הישן), התפרצו כמה חיילים גרמניים והתחילו לחטוף לעבודה אנשים צעירים מבין הלומדים והמתפללים. חלק מהבחורים (אלה שהיו קרובים לכניסה) נחטף וחלק — ברח דרך דלת האחורית לחצר ושם התפזרו לעברים שונים. אני ועוד ארבעה בחורים (אחד היה ליב׳יה סרנה, בנו של שמואל׳טיה גלעזער (הזגג) ועוד אחד היה, נדמה לי, גוטקינד רנקל, בנו של אברהם נתן). עשינו מעשה נחשוני: קפצנו לתוך הנהר ועברנו בו בריצה, כשהמים הגיעו עד למעלה מהברכים, לעברו השני, למקום בו השתרע הגן של מאשרובסקי. הגרמנים, שהגיעו בינתיים לחצר בית־המדרש, לא רדפו אחרינו וחזרו לבית־המדרש. אנחנו שמחנו על הנצחון, שניצחנו את הגרמנים ועל המקום היפה, המלא צמחים, פרחים ועצים שהמקרה טילטל אותנו אליו. הסתובבנו הנה והנה, שוחחנו בינינו ודאגנו לתפילת השחרית, שעוד לא התפללנו (את התפילין הספקנו לקחת אתנו בברחנו מבית־המדרש) ובינתיים הבגדים הולכים ומתייבשים. והנה פתאום צצו לפנינו, כמתחת לאדמה, שני חיילים גרמניים. הם שמחו שמחה רבה על הטרף שנקרה לפניהם ובצחוק רם שאלונו: „זינד זי געגאַנגען שמעקן מאַי־לופט?״ (האם הלכתם להריח את האויר של מאַי?) ומכאן לקחו אותנו לעבודה. (היטב חרה לי הדבר: אחרי שהתנדבתי ביום הראשון לעבודה, הם באים עכשו וחוטפים אותי. זו התנדבות וזו שכרה?).

מחוץ לעובדים שנשלחו ע״י העיריה, עבדו עבדנו באותם השדות ובאותה העבודה, בה עבדתי ביום־ההתנדבות: חלק מהעובדים ליקט אבנים וערם ערימות בשדה וחלק אחר — לקח את האבנים מן הערימות, נשא אותן לכביש וערם לערימות על ידו. כנראה, שאנשים הודיעו בבתינו כי נחטפנו לעבודה ושלחו לנו אוכל. בהפסקת־הצהרים התפללנו ואכלנו.

החטיפות לעבודה גרמו סבל רב לתושבים בכלל וליהודים בפרט, כי יהודים היו רוב רובם של הנחטפים.

כאן המקום לציין, כי האידיליה ששררה בין החיילים הגרמניים לבין האוכלוסיה היהודית בראשית הכבוש, לא נמשכה זמן רב. כשרק התחילו החיילים להתידד עם הפולנים ולהבין קצת איש את שפת רעהו, מיד השתנה יחסם אל היהודים. אמנם רחוקים היו עדיין מהבעת שנאה, או ממעשי־איבה בגלוי. וגם במשך כל שנות־הכיבוש הרגישו היהודים את עצמם חפשיים בהרבה יותר, מאשר לפני המלחמה. אולם פה ושם, במקרים בודדים, הראו נטיות אנטישמיות ועשו מעשים אנטישמיים. וגם בחטיפות לעבודה, הבליטו נטיות אנטישמיות מובהקות: יצאו לחטוף רק ברחובות יהודיים — ואפילו בבית־המדרש — וממילא נחטפו רק, או כמעט רק, יהודים.

אולם סוף־סוף הסתדר הענין. נקבעה מכסת־אנשים שעל ה„מגיסטרט״ (העיריה) לשלוח בכל יום לעבודה. העיריה גייסה את האנשים לפי רשימת בתי־האב שבעיר ולפי תור, שלח כל בית־אב איש אחד לעבודה. אמנם, גם לפי הסדר הזה, היוו היהודים רוב העובדים. כי פקידי־העיריה הוציאו, באמתלאות שונות, הרבה פולנים מרשימת המחויבים בעבודה. אולם בכל זאת היה הסידור הזה, הלקוי בישרו, טוב יותר מאשר החטיפות.

את העבודה יכול היה כל אחד לבצע בעצמו, או ע״י שליח. והיו אנשים שהתפרנסו מהעבודה הזאת, בעבדם בכל יום במקומו של מישהו אחר.

גם פועלים קבועים. בין האחרונים, היו גם האחים ליבוש ומשה־מאיר אוסטאַשבר, שאביהם גורש ע״י הרוסים לסיביר (כפי שהזכרתי לעיל). משה־מאיר, שהיה עדיין נער צעיר, אבל היה נבון וזריז, נשא חן בעיני הגרמנים והם מינו אותו למתרגם. הוא נשא סרט לבן על זרועו ונסע עם מנהל־העבודה בכרכרה יפה. והכל קינאו בו.

5. „מלחמה" בתוך המלחמה

כדאי לספר כאן על „מלחמה" בתוך המל־חמה שהתקיימה בכל ערי פולין בין ה„גרמנים" ובין ה„רוסים".

ה„מלחמה" התקיימה בין ילדים יהודיים (שקראו לעצמם „גרמנים") ובין ילדים פולניים (שקראו לעצמם „רוסים"). היא התקיימה בחדשי הקיץ של השנים 1915 ו־1916. הלוחמים ב„ח־זית" היו ילדים בני 12—15 ולפעמים השתתפו בה גם מבוגרים יותר. ילדים צעירים יותר, עז־רו בעורף בהכנת תחמושת. כנשק שימשה היד הימנית, כתחמושת — אבנים. הקלעים הטובים השתמשו במקלע עשוי חתיכת־עור ושני חו־טים קשורים לשני קצותיה.

בשרפץ התנהלה ה„מלחמה" בין ה„גרמנים" וה„רוסים" בשטח של שוק החזירים והשדה שמ־אחורי השוק, עד לרגלי הגבעה. פסגת־הגבעה שימשה מצודה ל„רוסים". בצר להם, ברחו עד למעלה־הגבעה. ה„גרמנים" ברדפם אחריהם, הגיעו עד לאמצע העליה ולמעלה מזה לא העיזו לעלות. מצודת ה„גרמנים" היתה באחד ממחסני העצים שבשוק החדש. כשגברה יד ה„רוסים", נמלטו ה„גרמנים" למחסן ההוא וסגרו את השער אחריהם. וה„רוסים" לא יכלו — וגם לא העיזו — להגיע למצודה הסגורה.

ה„קרבות" התקיימו יום, יום בשעות המאו־חרות של אחה״צ.

„שגץ" אחד, מבוגר, כבן 18, עשה לפע־מים מעשה קונדס: הוא היה מצטרף ליהודים ובראשם רדף אחרי הפולנים עד לגבעה. אולם לפעמים היה מכניס את היהודים למלכודת. באמצע רדיפת הפולנים, הפך את פניו והתחיל להכות ביהודים. הפולנים הפכו חיש־מהר מנר־דפים לרודפים והיהודים ברחו בבושת־פנים ובמכות נמרצות.

קרה לפעמים שחייל גרמני עבר בשדה־המערכה בשעת ה„קרב". ה„גרמנים" הסבירו אז לחייל את פשר ה„מלחמה" ואת שמותיהם ונטיו־תיהם של הצדדים הלוחמים. החייל הגרמני הצ־טרף תיכף לשורות ה„גרמנים" ובראשם התחיל לרדוף אחרי ה„רוסים". אז היתה מפלת־ה„רו־סים" שלמה, בלי התנגדות כלשהי ברחו עד למצודתם. וה„גרמנים" נחלו נצחון מהיר וקל.

מפעם לפעם נפצע אחד הלוחמים באופן רציני מפגיעת אבן בראש, או בעין. אחד הבחו־רים היהודים מת מפצע בראש. פעם אחת מת אחד הלוחמים, ילד פולני, שנפגע פגיעה רצינית בראשו. היהודים חששו לנקמת הפולנים, אולם הענין עבר בשקט. ה„קרבות" פסקו אז לכמה ימים ובשקוט הרוחות פרצו שוב.

6. רופאים, חובשים, מילדות, רוקחים ו„רופאים"

הרפואה בשרפץ במזל תאומים נולדה. כל סוג וסוג מבין העוסקים ברפואה, היה מיוצג בשרפץ בשני באי־כוח שלו, בחינת „שניים, שניים באו אל נוח אל התיבה".

לפני המלחמה היו בשרפץ שני רופאים. האחד, ד״ר גיזלר, היה נחשב לאחד מחסידי אומות העולם. אדם טוב ונוח, אהוב על הצבור בכלל ועל הצבור היהודי בפרט. דבריו הטובים והמנחמים רכשו את לבות החולים והם, החולים, רחשו אליו אמון רב. הרופא השני היה ד״ר גומובסקי. הוא היה ידוע כאנטישמי. אולם בטי־פולו בחולים לא הבליט את שנאתו ליהודים ורק דאגה לריפוי החולה היתה לנגד עיניו.

שנים מעטות לפני פרוץ המלחמה מת ד״ר גיזלר. אז בא לשרפץ — זו הפעם הראשונה בתולדות העיר — רופא יהודי, ד״ר שפירא. ושוב היו שני רופאים בעיר ועקרון־התאומים לא הופר. ד״ר שפירא היה מקובל בעיר כרופא

טוב. הוא היה יהודי לאומי, התידד עם יהודים ודיבר אתם רק יידיש. הוא ישב בשרפץ שנים אחדות בלבד. סמוך לפרוץ המלחמה עזב את העיר.

גם שני חובשים („פֶאלצ׳רים" — עוזרים לרופא) היו בשרפץ. האחד, ולוצ׳קובסקי, היה חובש מומחה, „חצי דוקטור" ובנוגע למחלות ילדים — „דוקטור שלם", כך אמרו הנשים. שונא־ישראל לא היה, אולם גם מאהבת־ישראל היה רחוק. בתקופת ה„בויקוט" שאחרי בחירת יאַגֶאללוּ[1], פתח חנות למכשירי כתיבה וספרי־לימוד, שבני משפחתו עסקו בה (אמרו, שבנותיו הן אנטישמיות מובהקות). החובש השני היה יהודי, משה זומר. מומחיותו לא היתה גדולה ואעפ"כ פנו אליו בזמן שולוצ׳קובסקי היה עסוק.

גם שתי מילדות היו בשרפץ. האחת, זלדה, מפורסמת מאד, „סבתא" של רוב ילדי העיר, יותר נכון: „סבתא" של אבות ובנים בעיר. המ־ילדת השניה, שרה, היתה אמו של החובש זומר, מפורסמת פחות מהראשונה.

בסמוך לפרוץ המלחמה, נתוספו בשרפץ עוד 2 מילדות, „מודרניות", מלומדות. האחת היתה הגברת שרה מנדלסון (אחותו של פולטיה [רפאל] קלינהוז. היא נרצחה יחד אתו בשנת 1919 בפלוצק), שבאה לשרפץ מצ׳אֶכאַנוב ומצאה כר נרחב לעבודה (כי שתי המילדות הנ"ל היו כבר זקנות וחלשות) וגם מצאה חן בעיני נשי העיר. המילדת השניה היתה אשתו של החובש משה זומר, מרת מחלה־תרצה, שעבדה בפחות הצלחה מהראשונה.

גם שני בתי־מרקחת היו בשרפץ. האחד, בית־המרקחת הידוע של רדומיסקי, בפינת השוק והרחוב היהודי. בית־המרקחת השני, שהיה בבי־תו של איצ׳יה קליין והיה שייך ליהודי ורשאי, וולקוביסקי — אמנם לא היה באופן רשמי בית־מרקחת (יהודי לא קיבל ברוסיה הצארית רשיון לבית־מרקחת), אלא „סקלאַד אַפטאֶצ׳ני" (מחסן רפואי, שמותר לו למכור רק תרופות מוכנות), אולם הוא הכין גם בעצמו רפואות. במשך זמן מסוים היה המורה, ישראל יעקב כהן (פלונסקאי, אחר כך מורה בגימנסיה בפלוצק) שותף ל„סקלאַד אַפטאֶצ׳ני".

יוצא מכלל ה„תאומים" היה סוג הרפואה של ריפוי־שיניים. רק רופא־שיניים אחד היה בעיר והוא — ליב (ליאון) הילר.

*

התפשטות מחלות, תופעה רגילה היא בזמן מלחמה ותוצאה ישירה ממנה. הצרה הזאת לא פסחה עלינו גם במלחמה העולמית. בשנת 1916 פרצה מחלת טיפוס בכל ערי הסביבה וגם בשרפץ והרבה אנשים ניספו בה. רופאים עירו־ניים לא היו אז בעיר. ד"ר גיזלר לא היה כבר בחיים, ד"ר שפירא לא היה כבר בעיר וד"ר גומובסקי נקרא ע"י השלטונות הרוסיים, בהת־חלת המלחמה, לצבא. הגרמנים הקימו אז בית־חולים בעיר[1] ורופאים צבאיים טיפלו בחולים. אותם הרופאים הלכו גם לבקר חולים בבתים פרטיים.

אמרתי: „רופאים עירוניים לא היו אז בעיר". באמירה זו, לא דייקתי מעט. כי בכל זאת היו לנו שני „רופאים" עירוניים. ולא עירו־

---

1. בשנת 1912 התקיימו בכל רחבי מדינת רוסיה בחירות ל„דומה" (הפרלמנט הרוסי) הרביעית. הימין הפולני הציג את מועמדותו של קוכאֶז׳בסקי והשמאל — את יאַגללו ובעזרת הקולות היהודיים ניצח מועמד השמאל. הפולנים הכריזו אז „בויקוט" (חרם כלכלי) על היהודים ופתחו בכל הערים והעיירות חנויות שיתופיות („ספּוּלקי") וחנויות פרטיות (אמרתי „הפולנים הכ־ריזו" — כי בנוגע לאנטישמיות היו כולם, גם הימין וגם השמאל, בדעה אחת). בהרבה מקומות, ביחוד בכפ־רים, היו גם נגישות גופניות ביהודים. בכפר אחד שרפו הפולנים בית על המשפחה היהודית בת 8 נפשות שבתוכו.

1. ביה"ח היה ברחוב פארה, מול הכנסיה, בבית קולאשינסקי (בית אחרי בית פלקה). היה גם סניף לביה"ח ברחוב שקולנה, מאחורי כנסיה, בבנין של ביה"ס.

ניים סתם, אלא גידולי־העיר היו, שרפצאים ממש, ונוסף לכך — יהודים היו.

„רופאה" אחת היתה אשתו של החובש משה זומר, מחלה־תרצה. „מומחיותה" באה אליה, כנראה, בירושה: בעלה — חובש, חמותה — מילדת והיא עצמה — מילדת „מודרנית" — ממילא היתה לה ידיעה ברפואה (כאן מתבקש הביטוי ביידיש: ממילא האָט זי געקענט אַ קרענק...). קראו אותה לחולים במחלות קלות וגם איפוא שהיה חשש של מחלה מידבקת וחששו לקרוא לרופא גרמני, או לחובש ולוצ׳־קובסקי, — שהחולה לא יוקח לבית־החולים. היא הביאה גם את הרפואות.

ה„רופא" השני היה הסנדלר הרש׳יה ברוי־טיגאם (שנקרא: „הרש׳יה שיסטר", או „הרש׳יה דודעק"). הרש׳יה זה התידד עם רופא גרמני צבאי אחד והיה מלוה אותו תמיד, גם בלכתו ברחוב וגם בלכתו לבקר חולים. משום כך, פסקו לקרוא לו „הרש׳יה שיסטר", או „הרש׳יה דודעק" וקראו לו „הרש׳יה דאָקטער". מתוך ידידותו לרופא הגרמני, נעשה „הרש׳יה דאָק־טער" מקורב למלכות: הוא התידד לאנשי־של־טון שונים משלטונות־הכיבוש ונעשה „אַ מאַ־כער" (מתוך, שתדלן) — היה מעביר „מתן בס־תר" לאנשי השלטון והיה עושה „טובות" ליהו־דים. מובן, שהוא עצמו כבר לא עבד בסנדל־רות. הוא פתח בית־מלאכה, שפועלים עבדו בו והוא התהלך תמיד, כשתיק־עור נתון תחת בית־שחיו. לצים ספרו, שפעם פתחו את התיק ומצאו בו — אימום...

סופו, שחלה (אחרי המלחמה) גם במחלת־הגוף וגם במחלת הנפש — ומת.

7. פולין ה„עצמאית"

המלחמה הלכה והתרחבה (בשטח), הלכה והתארכה (בזמן). נצחונות גרמניה הלכו וגדלו ועם זה הלכו וגדלו קשייה הכלכליים. כתוצאה מכך, הכבידה גרמניה את עולה על כל ארצות הכיבוש וגם על פולין. היא החרימה והוציאה מפולין תבואות, בהמות, מעט המכונות שהיו בה וכו׳. מובן, שההחרמות הכניסו בלבות התושבים איבה לשלטון הכיבוש.

כדי לכבוש את לבה של פולין ולזכות בעז־רתה־מרצון, החליטו שני שלטונות הכיבוש, גר־מניה ואוסטריה, להכריז על עצמאותה של פו־לין. ב־5 לנומבבר שנת 1916 הוכרז על מתן עצמאות לפולין, עצמאות שצריכה היתה להת־גשם בהדרגה. נוסדה מועצה ממלכתית זמנית, שחבריה היו ממונים ע״י שלטונות־הכיבוש וזכות־ההכרעה בה היתה לשני הגנרל־גוברנ־טורים, מושלי שני שטחי־הכיבוש בפולין: הגנ־רל־גוברנטור הגרמני פון באַזאֶלאֶר, המושל של הגנרל־גוברנמנט הורשאי והגנרל־גוברנטור ה־אוסטרי פון קוק, המושל של הגנרל־גוברנמנט ה־לובליני. הוכרז על גיוס בהתנדבות ללגיון הפולני (הלגיון הפולני, שנוסד בגליציה ע״י פילסודסקי ולחם נגד רוסיה בצדה של אוסטריה).

ההתלהבות של הפולנים ל„עצמאות" הזאת, היתה מעטה מאוד, ובמשך הזמן, כשהוכחה אפ־סותה והובלטה מגמתה של הכרזת העצמאות, התקררה ההתלהבות לחלוטין. הבדיחה דלהלן, שהתהלכה אז בפולין, מוכיחה את מידת ה„עצ־מאות" שלה: חייל גרמני נפגש באכר פולני, המוביל קמח והחייל, כנהוג, מחרים את הקמח. אומר לו הפולני: „פשעצ׳עז׳ פולסקאַ נאַשאַ" (הלא פולין שלנו). עונה לו הגרמני: „פולסקאַ וואַשאַ, אַלע מונקאַ נאַשאַ" (פולין שלכם, אבל הקמח שלנו)...

תוצאות־הגיוס ללגיון הפולני הביאו אכזבה לשלטונות־הכיבוש. אולם אכזבה גדולה יותר נח־לו, בזמן שרצו להשביע את הלגיון שבועת־אמונים לשלטונות־הכיבוש (כונתם היתה לשלוח אחר כך את הלגיון לחזית צרפת) וכולם כאיש אחד סירבו להישבע. ראשי הלגיון, ופילסודסקי בראשם, נכלאו אז במצודת מגדנבורג ושם נש־ארו עד מפלת גרמניה ונסיגת צבאה מפולין.

אם הגיוס בין הפולנים לא נתן תוצאות משביעות רצון, ממילא מובן שהגיוס בין היהו־דים לא נתן תוצאות בכלל. אולם „אין כלל בלי יוצא מן הכלל" — אומר הפתגם. וגם כאן היו

יוצאים מן הכלל, אמנם מעטים, אבל היו. אפילו בשרפץ התנדב יהודי אחד ללגיון הפולני (קראו לו „דער לעגיאָניסט" — הלגיוניסט).

מובן, שלא הפטריוטיות הפולנית היתירה הביאה אותו לידי התנדבות ללגיון הפולני. כנר־אה, שמשהו העיק מאוד על לבו ומתוך אכזבה ויאוש עשה מה שעשה.

8. מ ח ת ר ת

המלחמה הלכה הלוך והתפשט. גרמניה, למרות נצחונותיה הגדולים וכיבושיה הנרח־בים, מצבה הלך ורע מיום ליום. חוסר חמרים, חוסר מזון וגם חוסר כוח־אדם נתנו אותותיהם במכונת־המלחמה הגרמנית. בתחלת אפריל שנת 1917 — אחרי הכרזת גרמניה על הגברת מל־חמת הצוללות ואחרי טיבוע אנית בית־החולים האמריקאית „לוזיטאניה" — הצטרפו ארצות־הברית של אמריקה למעצמות־ההסכמה (רוסיה, אנגליה, צרפת ועוד 18 מדינות) במלחמתן נגד מעצמות־המרכז (גרמניה, אוסטריה, טורקיה ובולגריה). הצעד הזה של ארה"ב חתם את גו־רלה של גרמניה. מפלתה הסתמנה באופק. בקר־בות של אביב שנת 1918, התחילה נסיגת הצבא הגרמני בחזית צרפת.

התרופפות הכוח הגרמני בחזית, השפיעה על הלך הרוחות בארצות הכיבוש. ניטל מקצת ממוראו של השוטר, הז'נדרם והחייל הגרמניים. התחילו להיווסד תנועות התנגדות חשאיות למ־טרות חבלה במכונת־הצבא הגרמנית. בפולין נוסד ארגון חשאי בשם Polska „P. O. W." Organizacja Wojskowa — (ארגון צבאי פולני) שחבריו היו מחברי Polska Partja „P. P. S." Socjalistyczna — (מפלגה פולנית סוציא־ליסטית) ואוהדיה. ההתנגדות עברה ממחשבה למעשה ובמקומות שונים בארץ נרצחו חיילים ושוטרים גרמניים.

בתחלת אוגוסט שנת 1918 נרצחו בסביבת שרפץ 4 חיילים גרמניים. הגרמנים הטילו ענ־שים כבדים על כפרי הסביבה וגם על שרפץ הטילו עונש: עוצר־בית משעה 6 לפנות ערב עד זריחת השמש.

9. סוף המלחמה — פולין העצמאית

מצבה של גרמניה הלך ורע, גם בארצה וגם בחזית, עד שהתמוטטה כליל.

ב־9 לנובמבר 1918 התפטר הקיסר וילהלם וב־11 בו נכנעה גרמניה למעצמות־ההסכמה. כך בא הסוף למלחמת־העולם הראשונה.

עם כניעתה של גרמניה, החלו צבאותיה לצאת מארצות־הכיבוש הרבות שנכבשו על־ידה. יציאת פולין הפכה לתהלוכת־אֵבל של הגרמנים. כבודם ירד ורוחם נשברה. הפולנים לעגו להם, צחקו בפניהם, לקחו את נשקם ואת ציודם, קרעו את סימני דרגותיהם וגם ירקו בפניהם. והם, החזקים והגאים מאתמול, שפחדם נפל על עמים רבים, נהפכו לפחדנים שפלים, הרואים, שומ־עים ומרגישים עלבונם ואינם משיבים.

משרפץ יצאו הגרמנים ב־11 לנובמבר. היה זה ביום ג', יום השוק. רק חלק מהדוכנים עמדו בשוק (מתוך חשש למהומות, לא הוציאו כל התגרים את דוכניהם השוקה) וגם האכרים לא באו בהמוניהם העירה (מתוך אותו החשש). חברי אגודת מכבי־האש שמרו על הסדר והם מנעו בעד האספסוף מלפגוע בחיילים הגרמניים העוב־רים — בקבוצות קטנות, ברגל וברכב — בשוק, באים מהרחוב הפלוצקי והולכים לעבר השוק החדש והדרך לריפין. על אף שמירתם של מכבי האש, קרו כמה מקרים של התנפלויות קטנות של האספסוף על הגרמנים, שעוררו מהו־מות קלות בשוק והטילו בהלה בין הסוחרים היהודיים. גם למחרת, ב־12 לנובמבר, עברו דרך רחובות שרפץ קבוצות קטנות של חיילים גרמניים, שבאו מפלוצק.

בזה נסתיימה מלחמת־העולם הראשונה וגם תקופת הכיבוש הגרמני בשרפץ ובפולין כולה והתחילה תקופה חדשה — תקופת פולין העצ־מאית.

10. ה ג נ ה

סמוך לסיומה של מלחמת־העולם ה־ראשונה, התעוררו חששות, (שהתאמתו בע־רים שונות) שאחרי יציאת הגרמנים מפולין יעשו הפולנים פרעות ביהודים. כדי לקדם את פני הרעה, התארגנו אז בערים רבות קבוצות־הגנה, שהורכבו מטובי החברים שבאגודת הספורט „מכבי".

גם בשרפץ התארגנה באותו הזמן קבוצת הגנה ע"י שליח שהגיע מורשה, וגם כאן הורכבה הקבוצה מחברי „מכבי". הקבוצה היתה מחולקת לתאים, כל תא בן 5 חברים וכל חבר הכיר רק את חברי־התא שלו. כל חבר בהצטרפו להגנה, היה נשבע לנאמנות, ולמשמעת קפדנית. השבו־עה התקיימה בחדר אפל, בחצרו של אהרן צ'רנו־צ'פקה. הקבוצה השיגה כמה „כלים" (אקדוחים), שנקנו מאת חיילים גרמניים (מחמת המפלות והנסיגות של הצבא הגרמני, ירדה בחדשים האחרונים של המלחמה המשמעת המהוללה של החיל הגרמני). העיר נחלקה לאזורים ובימים של מתיחות, ביחוד בימים של יציאת הגרמנים ועד להתבססו של השלטון הפולני בעיר, היו זוגות של חברי־ההגנה „מטיילים" ברחובות, כל זוג באזור שלו, כשאחד מהזוג מצויד באקדוח.

קבוצת־ההגנה התקיימה חדשים מספר בל־בד. לאשרה של הקבוצה ולאשרם של יהודי שרפץ, לא היה צורך בהפעלת „כוחה".

חברי הועד של ההגנה היו: נתן טק, מאיורק (מאיר) כהן, אברהם מלאוה, אברהם פריד (ירו־שלמי), דוד רוזן ושמואל שמפן. בהתייעצות המחוזית של קבוצות ההגנה שהתקיימה בולוצ־לבק — בה השתתף גם הרב מולוצלבק, הרב קובלסקי — היה אברהם פריד בא־כוחה של קבוצת־ההגנה בשרפץ.

חברי ההגנה היו: יצחק ברגזון, האֶניק גר־פינקל, סאַלאֶק גרפינקל, מנדל טק, ליב מינץ, פישל שמפן, זליג רוזן, יצחק רוזן ואחרים.

ג. ציונות, חנוך ותרבות

א.
צ י ו נ ו ת

1. התפתחות והתקדמות

יהדות פולין כולה — וקהילת יהודי שרפץ בתוכה — התקדמה בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה התקדמות רבה בכל השטחים של החיים החברתיים בכלל ושל הציו־נות בפרט. הזכרתי למעלה, שבתקופת הכיבוש נוסדו מפלגות שונות, הוצאו עתונים שונים והופצו אידיאות שונות. אמנם, השלטון היה של־טון־כיבוש והצנזורה היתה צנזורה צבאית, או־לם בחיים היהודיים הפנימיים לא נגעה ידם לרעה. ואם גם היו אי־אלו הגבלות, לא היה להן כל ערך לעומת ההגבלות על כל צעד ושעל בתקופת המשטר הרוסי.

בתקופה ההיא יצאו מהמחתרת ההסתדרות הציונית, המזרחי, פועלי־ציון (לפני הפילוג) וה„בונד". המפלגות האלו, שהיו בלתי־ליגליות בתקופת המשטר הרוסי ומתוך כך היה היקפן צר ופעולותיהן מצומצמות — התרחבו והתפש־טו עכשיו והקיפו בפעולותיהן את פולין כולה. בכל עיר ועיירה נפתחו סניפיהן ולכל פינה הגיעו דבריהן ודובריהן של המפלגות הללו. באותו הזמן נוסדה המפלגה הדתית „אגודת האורטודוקסים" (רוב חבריה היו חסידי גור), שהפכה אחר כך ל„אגודת שלומי אמוני ישראל" ומאוחר יותר — ל„אגודת ישראל". „אגודת האורטודוקסים", או כמו שנקראה בקצור: ה„א־גודה", נוסדה ביוזמתם של הד"ר קאהאן וד"ר קארלבך, שני קצינים בצבא־הכיבוש הגרמני. כן נוסדה אז „המפלגה העממית", שמיסדה וראשה היה נח פרילוצקי, מפלגה מעוטת חברים ומעוטת אוהדים. כל מפלגה הוציאה עתון משלה — יומי, או שבועי — גם הוציאה חוברות הסברה ותעמולה ונוסף לכך ערכה כל מפלגה אספות

והרצאות והפיצה את רעיונותיה ושאיפותיה גם בכתב וגם בעל־פה.

מחוץ למפלגות הפוליטיות, נוסדו אז אי־גודים מקצועיים כל־ארציים, גם של עובדים וגם של נותני־עבודה, כגון: האגודות המקצו־עיות של הפועלים, שרובן היה נוטה ל„בונד" ומיעוטן — ל„פועלי־ציון"; איגודים של אגו־דות בעלי־מלאכה, של אגודות סוחרים ושל אגודות סוחרים זעירים. וגם האיגודים האלה ניהלו פעולות מקצועיות, פעולות תרבות ופעו־לות הסברה ותעמולה וגם הוציאו עלונים ועתונים.

להתפתחות גדולה ביותר הגיעה ההסתדרות הציונית. הרעיון הציוני הקיף והלהיב המונים, גם מן המבוגרים וגם מן הנוער. רבים הצטרפו להסתדרות הציונית ורובה של היהדות הפולנית נמנה על אוהדיה של ההסתדרות הזאת. ההס־תדרות הציונית עסקה, לא רק בפעולות ציוניות, כגון: תעמולה בכתב ובעל־פה לשיבת ציון, מכירת שקלים, איסוף כספים לטובת הקהק"ל והפצת השפה העברית. היא עסקה גם — ואולי בעיקר — בשאלות היום־יומיות של היהדות הפולנית (ברוח ההחלטה של ועידת הלסינגפורס משנת 1906 בענין „עבודת ההווה"), כגון: הגנה על זכויות היהודים האזרחיות, הגנה על עמדו־תיהם הכלכליות, עניני הקהילות, חינוך, בחירות וכו'. ובפעולות אלו — בעיקר בבחירות — אפ־שר היה להיוכח באהדת ההמונים להסתדרות הציונית.

גם בשרפץ נוסדו בתקופה ההיא — בתקו־פת הכיבוש הגרמני — סניפים של כל המפלגות הנזכרות לעיל, פרט ל„מפלגה העממית", והם אספו אסיפות, סידרו הרצאות וניהלו פעולות מפלגתיות ותרבותיות שונות. גם אגודה מקצו־עית, ובה סניף לכל מקצוע ומקצוע, נוסדה בשרפץ. כן נוסדו: אגודת בעלי־מלאכה ואגודת סוחרים.

בשרפץ, סניף המפלגה הגדול ביותר, הפעיל ביותר והמפורסם ביותר — היה סניף המפלגה הציונית, שנקרא: „אגודת־ציון".

2. „חובבי־ציון" — „בני־ציון"

כחובבי־ציון וציונים מהדור הקודם היו ידועים בשרפץ: אפרים יוסל ולוקה, אליעזר וסולק, חיים נחום טונבל (שביקר בארץ־ישראל בשנת 1908) והצעירים מהם: עזריאל'טיה פוד־סקוץ', מרדכי הירש מינץ, אברהם'יה ולוקה (בנו של ר' אפרים יוסל) ואחרים. כמו כן היו הנ"ל ידועים כבני־תורה, כמשכילים וכמקילים בענינים דתיים שונים. הם היו ממתפללי בית־המדרש החדש[1]. והם היו נחשבים לשרידי ה„קולהקוט"[2].

ציונים פעילים בשרפץ בשנים שבין רא־שית המאה הנוכחית ובין ראשית המלחמה העו־למית הראשונה, היו: יצחק קארפה, יצחק אהרן ליבזון, שמואל שאמפן, אברהם פודסקוץ', אב־רהם גרליץ, ישעיהו פרידמן, פיבוש ליפקה ואחרים ומאז בואו לשרפץ, בשנת 1910, אברהם ירושלמי (פריד). בחלקם הם היו ציונים סתם („ציונים כלליים", בתור מפלגה, לא היו עדיין) ובחלקם — „פועלי־ציון". חלק גדול מהנוער היהודי בשרפץ השתייך אז למפלגה החדשה, מפ־לגת „פועלי־ציון" והנוער הזה תרם תרומה חשו־בה ל„עליה השניה": ששה מבני הנוער השרפ־צאי עלו אז (בשנת 1907 בערך) לארץ־ישראל. הלא הם: דוד בורנשטין, עקיבא גלאזר, יצחק כהנא (קאנה), יצחק אהרן ליבזון, יצחק קארפה (איצ'ה קרפ) ושמואל שאמפן. לדאבוננו, הלכו רו־בם בדרך בה הלכו רבים מהעולים ב„עליה השניה" ועזבו את הארץ. (רק בורנשטין נשאר בארץ. קרפ חזר ארצה לפני שנים מספר).

---

1. בביהמ"ד הישן התפללו „בעלי־בתים" פשוטים וגם מבני דלת־העם; בביהמ"ד החדש התפללו „בעלי־בתים" יודעי תורה, חובבי־ציון, משכילים ומתקדמים ובבית־הכנסת — „בעלי־בתים" פשוטים. ובשנים האח־רונות — גם „בעלי־בתים" עשירים, ציונים ואינטליגנטים (כאלה הבאים לביהכ"נ רק בחגים).

2. „קולהקוט" — קהלה קטסה, חבורת מתנגדים־משכילים שהיתה במחלוקת (קטטה) עם הקהלה והרב והיא מינתה לעצמה רב ושוחט.

„אגודת ציון" שהזכרנוה לעיל, לא היתה האגודה הציונית הראשונה בשרפץ. קדמה לה האגודה „בני־ציון". על קיר המשרד ב„אגו־דת־ציון", היתה תלויה תעודת הרשמה ב„ספר הזהב" של הקהק"ל על שם אגו־דת „בני־ציון" בשרפץ. ושמעתי מפי אברהם־ירושלמי (פריד), שבבואו לשרפץ (הח' א. ירו־שלמי (פריד) יליד ז'ורומין, הסמוכה לשרפץ, הוא. בשנת 1910 נשא לאשה את שרה וסולק, בתו של המשכיל והחובב־ציון אליעזר וסולק משרפץ הנ"ל והתישב בה), מצא אצל עסקנים ציוניים כספים שנאספו לטובת הקהק"ל ומסמ־כים שונים על שם אגודת „בני־ציון". הוא אסף את הכספים, שלחם לקהק"ל ורשם תמורתם את אגודת „בני־ציון" ב„ספר הזהב".

3. „אגודת־ציון"

„אגודת־ציון" נוסדה — לפי דברי הח' א. ירושלמי — בשנת 1911. אולם רק בתקופת הכיבוש הגרמני, בשנת 1916, התחילה הופעתה הפומבית ופעילותה הצבורית. משרד האגודה היה בהתחלה, עד אמצע שנת 1917, בחדר קטן בדירתו של המורה מרדכי הירש מינץ, בביתו של פאַטליק (גרמני), ממול לבית־הספר שלו, שהיה בביתו של אהרן צ'רנוצ'פקה. ואחר־כך — בשני חדרים קטנים בחצר ביתו של משה אָל־שטין. ועד האגודה היה מורכב (בשנים 1918 — 1920) מהחברים: פרידה אופנבך, הינדה רוזה אטלס, מנדל בלום, צרל ברגזון, יצחק זומר, צבי (הז"ה) מלובנצ'יק, יחיאל משה סנדרוביץ' (סדרוני), אברהם פריד (ירושלמי), ישעיהו פרידמן, יטה פיגה צינה, פישל שמפן יו"ר האגודה והרוח החיה בה, היה אברהם פריד (ירושלמי). הוא הקדיש את כל עתותיו ומח־שבותיו ל„אגודת־ציון" ולפעולות צבוריות, שבהן פעל בשם „אגודת־ציון". הוא היה היוזם והמבצע, העושה והמעשה, הפועל והמפעיל. ותו־דות לחבר זה, קנתה לה „אגודת־ציון" שם של מוסד צבורי מרכזי בשרפץ. מזכיר ה„אגודה" היה פישל שמפן (מת באופן טרגי בפריז בשנת 1933 או 1934), ומהתחלת שנת 1920 — צבי מלובנצ'יק.

אחדים מחברי הועד, הצעירים שביניהם, מילאו תורנות במשרד של „אגודת־ציון". כל אחד שימש תורן במשך שבוע ימים, שעתיים בכל ערב, בהן ענה לחברים בענינים שונים, קיבל מאת החברים תשלומים חדשיים וסידר ענינים שוטפים.

* * *

לפי הצעת היו"ר, אברהם ירושלמי (פריד), חולק הועד של „אגודת־ציון" לועדות. לכל ועדה היה תפקיד משלה וגם יו"ר ומזכיר משלה. היו חמש ועדות: ועדת התרבות, ועדת הקהק"ל, וע־דה פוליטית, ועדת המשק וועדת הקורוספונדנ־ציה. יו"ר ועדת התרבות היתה צרל ברגזון ומזכיר הועדה — כותב הטורים האלה; יו"ר ועדת הקהק"ל היה ישעיהו פרידמן ומזכיר הועדה — צבי מלובנצ'יק; יו"ר הועדה הפולי־טית היה אברהם ירושלמי ומזכיר הועדה — צבי מלובנצ'יק; יו"ר ועדת המשק היתה הינדה רוזה אטלס ומזכיר הועדה — כותב השורות האלו; יו"ר ועדת הקורוספונדנציה היה פישל שמפן ומזכיר הועדה — רושם הטורים האלה. ראוי לציין שיו"ר הועד של „אגודת־ציון", אב־רהם פריד (ירושלמי), היה הרוח החיה והמחיה בכל הועדות וביחוד — בועדת התרבות[1].

*

ועדת התרבות ערכה בכל שבת — בחורף בליל שבת ובקיץ ביום שבת — הרצאה פולי־טית, הקראה ספרותית (קריאת סיפור והסברת תכנו), או ערב שאלות־ותשובות („קעסטל־אָוונט"). המרצים, או המקריאים היו הח"ח: א.

---

1. אזכיר כאן דבר מעניין: חדשים מספר אחרי חלוקת הועד לועדות התקיימה בורשה ועידה ארצית של ההסתדרות הציונית בפולין ונבחר בה ועד מרכזי חדש. לפי הצעת יו"ר הועד המרכזי, יצחק גרינבוים, חולק הועד המרכזי לועדות, בדומה לחלוקת הועד של „אגודת־ציון" בשרפץ לפי הצעת היו"ר שלה. חברי הועד ציינו את הדבר בסיפוק רב וכינו את א. פריד בשם „גרינבוים הקטן".

ירושלמי (פריד), ישעיהו פרידמן, הנדה רוזה אטלס, פישל שמפן, ליב מינץ. ביומא דפגרא, או לכבוד מאורע חגיגי הרצה המורה מרדכי הירש מינץ. גם באספות שבת האלו, מלא ירו־שלמי (פריד) תפקיד כפול ומכופל: נוסף על הרצאותיו וקריאותיו בשבתות, שבהן היה הוא צריך להרצות, או לקרוא — היה הוא ממלא את מקומו של כל מרצה, או מקריא, שמשום איזו שהיא סיבה לא בא לאסיפה. האסיפות הת־קיימו בבנין של ה„תלמוד תורה", שהיה באותה החצר, שבה היתה „אגודת־ציון", בחצרו של אֶלשטין.

אותה הועדה היתה עורכת נשף־אזכרה בכ' בתמוז ונשף, או הצגה בכל חג: בחוה"מ של סו־כות, בחוה"מ של פסח, בחנוכה, בפורים ובל"ג בעומר. מרצה שנשלח מטעם המרכז, סופר או אמן שבא מורשה, טיפלה בו ועדת התרבות והיא הכינה וסידרה את ההרצאה, או את הנשף. כן הזמינה ועדת התרבות מהמרכז בורשה חוב־רות הסברה ותעמולה והפיצה אותן (תמורת תש־לום) בין החברים.

ב־2 לנובמבר שנת 1917 נתפרסמה הצה־רת־בלפור. בפולין — שהיתה כבושה ע"י גר־מניה, אויבתה של אנגליה — התפרסמה הבשו־רה הזאת, בלי ההתלהבות והתעמולה, שליווה בארצות הידידותיות של אנגליה. בכל זאת, עור־רה הבשורה על הצהרת־בלפור שמחה והתרומ־מות הרוחות בכל יהדות פולין וביחוד אצל הציונים. „אגודת־ציון" בשרפץ ערכה לכבוד המאורע שתי אסיפות חגיגיות: בבית־הכנסת ובאולם הגדול של הראינוע. בבית־הכנסת נאמו: עזריאל'טיה פודסקוץ', מרדכי הירש מינץ ואב־רהם ירושלמי (פריד) ובאולם הראינוע נאמו: מרדכי הירש מינץ, אברהם ירושלמי (פריד) וישעיהו פרידמן. בשתי האסיפות דיברו הנואמים על חשיבות המאורע ההיסטורי: הכרזת מדינה אדירה על בית־לאומי־יהודי בא־רץ־ישראל, הכרזה שבאה תודות לפעולותיה המדיניות והמעשיות של התנועה הציונית ושהיא תשמש לנו, אם נדע לנצל אותה, אתחלתא דגאו־לה. שתי האסיפות התקיימו באוירה חגיגית, ובנוכחות קהל רב. ונסתימו בשירה אדירה של „התקוה".

*

ועדת הקהק"ל דאגה לאיסוף כספים בשביל הקהק"ל בכל הזדמנות מתאימה: איסוף כספים ע"י זוגות (שני בחורים,או שתי בחורות) בחנו־יות ובבתים בימי פגרא, איסוף כספים בחתונות, הפצת והרקת קופסאות הקהק"ל, מכירת בולי הקהק"ל, העמדת קערות בבתי־התפילה בערב יוהכ"פ, בפורים ובהזדמנויות אחרות. וכדי שלא תיגרע מכספי הקהק"ל אפילו פרוטה, הטילה הועדה את הוצאות משלוח הכספים למרכז בור־שה (הוצאות־איסוף לא היו) על ה„אגודה".

ועדת הקהק"ל עסקה גם במכירת שקלים. מכירת השקלים התקיימה בחודש ניסן. זוגות חברים ביקרו בכל העיר, בחנויות ובדירות־מגורים והשתדלו להשפיע על כל יהודי שיקנה שקל.

בן־זוגי למכירת שקלים היה שמרל (שמר־יהו) חזן ז"ל (טבע בחדש תמוז שנת תרפ"ו (1926) בימה של תל־אביב, בנסותו להציל אנשים מטביעה). והאזור שלנו היה קטע מהרחוב היהו־די. בעלית ביתה של זיסה מירל ניפומושצ'יק, היה גר ברל „שמאַצ'אַרז" (סוחר בסמרטוטים). העליה לעליה היתה רעה מאד, המדרגות היו דומות לסולם יותר מאשר למדרגות. לפי מצב הדיור, חשבנו שאין שום סיכוי למכור למעלה שקל ורצינו ללכת הלאה. אולם בעלת־הבית אמ־רה לנו לעלות ועלינו. ולא התחרטנו. ה„שמאַ־צ'אַרקן", (שמה היה דבורה רעכל) בשמעה שבאנו למכור לה שקל, קבלה אותנו בשמחה רבה ונשאה לפנינו „נאום" נלהב על הציונות שתגאל את היהודים מן הגלות ומכל הצרות ותעשה את העם היהודי שוה לכל העמים ועל קוצר ראייתם ואיולתם של אותם היהודים שאי־נם נותנים יד לציונות. מופתעים עד עומק נפ־שנו, עמדנו והקשבנו ל„נאום" שלה. מסרנו לה את השקל וקבלנו את התמורה וירדנו בזהירות מהסולם־המדרגות, כשה„שמאַצ'אַרקן" מלוה או־

תנו בברכות ואחולים, לנו ולתנועה הציונית כולה. מעודדים מדבריה של הציונית הנלהבת, המשכנו במלוי תפקידנו ביתר אומץ וביתר מרץ.

*

הועדה הפוליטית היתה כעין משרד־החוץ של „אגודת־ציון". תפקידיה היו: היחסים עם מפלגות אחרות בעיר, היחסים עם הקהילה היהודית, היחסים עם השלטונות (בענין רשיונות לאסיפות, נשפים והצגות), עניני בחירות וכו'.

בימים ההם אין שלטון בקהלת שרפץ מחברי ועד הקהלה הטרום־מלחמתי, חלק התפטר, חלק חלה וחלק עזב את העיר ונשאר רק יו"ר הועד, נחום טק. שלטונות־הכיבוש יסדו אז מועצת־קהילה, שחבריה היו ממונים שניים, שניים מכל מפלגה, חברה ובית־תפילה. למועצה היתה רק זכות־ייעוץ; זכות החלטה היתה אך ורק ליו"ר שלה הנבחר, נחום טק. ב"כ „אגודת־ציון" במועצת הקהילה היו: יו"ר הועדה הפוליטית אברהם ירושלמי (פריד) וחבר הועדה ישעיהו פרידמן.

*

נהוג היה בתפוצות ישראל, שפרנסי העיר ונכבדיה היו יוצאים לפני חג הפסח לאסוף כספים לצרכי עניי העיר להוצאות החג. המגבית הזאת היתה נקראת „מעות חטין", או „קמחא דפסחא". ואם כי אחינו בני־ישראל רחמנים בני רחמנים הם והם ידועים כנותני נדבות ותורמי תרומות לכל מיני מטרות — בכל זאת, היה אי־סוף־כספים מאז ומתמיד עבודה לא קלה ולא נעימה. וגם המגבית לטובת „מעות חטין" היתה נתקלת בכל שנה בקשיים.

פעם הציע חבר מועצת הקהילה אברהם פריד (ירושלמי) לבטל את המגבית ל„מעות חטין". ובמקום המגבית הציע סידור כדלהלן: הקהילה תאפה מצות בשביל כל יהודי העיר, היא תרכז אותן בבית־הקהילה ותמכור אותן במחירים מודרגים לפי יכלתו של הקונה — העשיר ירבה והדל ימעיט והעני ביותר יקבל חינם — ומהרוח של מכירת המצות, יוקצבו כספים ל„מעות חטין". ההצעה נתקבלה, הקהילה אפתה את המצות, ריכזה אותן בבית־הקהילה וקבעה מחירים מודרגים והח' ירושלמי נקבע למוכר־המצות. הוא הנהיג משטר וסדר במכירת המצות, לא נתן לאיש לנגוע בהן ולבחור לו מצות יפות, רק עוזריו טיפלו בהן: שקלו, ארזו, ומסרו, לפי תור, לקונה.

בין הבאים לקנות מצות, היה גם אברהם גלזר, יהודי מכובד וחבר מועצת הקהילה. הוא לא שאל שאלות, נכנס לפני ולפנים והתחיל בוחר לעצמו מצות יפות, בהירות, דקות ובלי קפולים. הח' ירושלמי לא הפריע לו בעבודתו, חכה עד שגמר את מלאכתו ואז לקח את המצות ונתן אותן ליהודי עני שהמתין בתור. כמובן, שהמעשה הזה הרגיז מאוד את אברהם גלזר ואחר שחלק לו, לירושלמי, „מנה הגונה", יצא מבלי לקחת מצות.

למחרת היום בא יו"ר הקהילה נחום טק אל ירושלמי והוכיח אותו על מעשה פזיז כזה, שעשה כלפי יהודי מכובד וחבר מועצת הקהילה, אברהם גלזר. ענה לו על זה ירושלמי: אברהם גלזר הכין לפסח יין, ביצים, שומן, דגים, בשר, תפוחי־אדמה ולפתן בכמויות מספיקות והוא ובני משפחתו לא יזדקקו הרבה למצות. לעומת זה היהודי העני שקיבל את המצות, ידו אינה משיגה לקנות את כל המצרכים הנ"ל בכמויות הנצרכות לו, והוא ובני משפחתו יזדקקו יותר למצות מאשר משפחת גלזר. ולמה הוא לא יקבל מצות טובות, יפות ודקות?...

חורף אחד ירד שלג רב. כשהגיע האביב והשלג הפשיר, גאו המים בנהרות ואי אפשר היה לגשת לטחנת־הקמח שבכפר בובורובה, שבה היתה מאוחסנת החיטה המיועדת למצות. רק ימים ספורים לפני חג הפסח, נתאפשרה הגישה לטחנה ואז טחנו חלק מהחיטה, הקהילה אפתה את המצות, ריכזה אותן בבית־הקהילה וחילקה לכל משפחה חלק מצרכיה במצות. גם העניים המקבלים מצות מ„מעות־חיטין", קיבלו רק חלק ממנתם. בחול המועד

שוב טחנו, אפו וחילקו לכל משפחה את שא־רית צרכיה וגם לעניים נתנו את שארית מנתם.

*

עבודה רבה וחשובה עשתה הועדה הפו־ליטית אחרי שחרורה של פולין. כידוע, התחי־לה עצמאות פולין בפרעות ביהודים. בערים אחדות, כגון: לבוב, קלץ ועוד, היו פרעות בהיקף רב, שתוצאותיהן היו קרבנות יהודיים בנפש וברכוש. אולם פרעות בזעיר אנפין, היו כמעט בכל ערי פולין. בימים ההם, הציעה ההסתדרות הציונית לכל המפלגות להקים מו־עצה לאומית יהודית, שהיא תהיה הנציגות הסוברנית והליגלית של יהדות פולין והיא תגן על עניניה. לפי ההצעה, היו צריכות להתקיים בחירות בכל ערי פולין לועי־דה של יהדות פולין כולה והועידה היתה צרי־כה לבחור במועצה הלאומית. כרגיל, התחיל מו״מ בין המפלגות והתחילו דיונים וויכוחים. הענין נמשך ונמשך והצרות גדלו ורבו והצורך בנציגות ובהגנה העיק והאיץ — לכן נקראה, בלי בחירות, ועידה מוקדמת, שהיתה מורכבת מנציגי ההסתדרות הציונית, צעירי־ציון, המז־רחי והקהילות (מובן, שהשתתפו רק אותן הקהילות שבהן היה רוב למפלגות הציוניות) והיא בחרה ב„מועצה לאומית יהודית זמנית״ (שרפץ היתה מיוצגה בועידה המוקדמת ע״י אברהם שלמה גלזר, ב״כ הקהילה). בראש ה„מועצה הלאומית היהודית הזמנית״ עמדו י. גרינבוים וא. הרטגלס והם טיפלו בכל התלונות והבקשות לעזרה שהגיעו ל„מועצה הלאומית״ מכל הערים והעיירות, שבהן סבלו היהודים מפרעות גדולות, או קטנות, שבוצעו ע״י חולי־גנים מהאספסוף ומהצבא. הם העבירו את כל העניינים הכאובים האלה לידיעת השלטונות הגבוהים ושם הם דרשו ותבעו את הגנת חיי היהודים ורכושם.

מחוץ לטיפולה של ה„מועצה הלאומית היהודית הזמנית״ בהגנה על חיי היהודים ועל רכושם, טיפלה ה„מועצה הלאומית״ גם בהגנת הזכויות הלאומיות של יהודי פולין בתור מי־עוט לאומי במדינה, כגון: עניני זכויות הקהי־לות, זכויות בתי־הספר היהודיים, זכויות היהו־דים לפתוח חנויותיהם ביום א׳ והרבה ענינים אחרים [1].

גם בשרפץ לא חסרו גגישות והתנפלויות על יהודים בודדים וחטיפת סחורות מחנויו־תיהם. לא היו אלה פרעות במובן הרחב של המלה, אבל סבלות היהודים לא פסקו בה אפילו ליום אחד. פניה למשטרה בענינים אלה, היתה ברכה לבטלה. היהודי שפנה למשטרה בענין כזה, היה ללעג ולקלס ויצא משם בבושת־פנים ובפחי נפש. במקום זה, ידעו יהודי העיר, שיש מוסד המטפל בענינים האלה והעושה למען הגנת כבוד היהודים ורכושם. המוסד הזה היה „אגודת־ציון״. הועדה הפוליטית שע״י „אגודת־ציון״ ערכה פרוטוקולים מכל המקרים שקרו. היא רשמה מפי המתלוננים (רושמי הפרוטוקולים היו: מזכיר הועדה הפוליטית, צבי מלובנצ׳יק וחבר הועדה, רושם השורות האלה) את כל פרטי התלונות ובחתימת ידם נשלחו הפרוטוקולים ל„מועצה הלאומית היהו־דית הזמנית״. הפרוטוקולים נמסרו למיניס־טריון־הפנים ומשם הם הגיעו — דרך אינסטנ־ציות שונות — למשטרה בשרפץ עם הוראות לחקירת העניינים. מובן, שהחקירות שנעשו חדשים מספר אחרי המעשה, לא העלו ולא הועילו שום דבר בענין הנחקר. אולם לא מעט כאב־ראש ואי־נעימויות הסבו החקירות האלו למשטרה. וכדי למנוע זאת, היו נאלצים לשמור יותר על הסדר בעיר.

*

פעולה חשובה נעשתה על ידי הועדה הפוליטית שליד „אגודת־ציון״, בזמן הבחירות

1. ראוי להזכיר כאן את פעילותו הדגולה והמבו־רכת של איש המדע והעסקן הגדול נוח פרלוצקי, שבכו־חות עצמו טיפל בתלונותיהם של קהילות רבות ושל יהודים פרטיים רבים שפנו אליו בעת צרתם. בהשתד־לויותיו הוא עשה רבות למען יהודי פולין הסובלים והנענים.

לסיים (הפרלמנט) הפולני הראשון, שהתקיימו בחודש ינואר שנת 1919. היא ניהלה פעולה נמרצת בעד הרשימה של „המועצה הלאומית היהודית הזמנית". נציגי הועדה הפוליטית נאמו בכל בתי־התפילה לטובת הרשימה הנ"ל.

בערב שלפני יום־הבחירות, נעשתה עבודה רבה במשרד של „אגודת־ציון". כל חברי ה„אגודה" נקראו לבוא למשרד לאותו ערב. העיר חולקה לאזורים, נקבעו זוגות (שני בחורים, או שתי בחורות) וכל זוג קיבל אזור מסוים. תפקידו של כל זוג היה: לעבור באיזור שלו מבית לבית, לבקר בכל דירה ודירה, בכל מרתף ועליה, להזכיר לכל ש„היום הרת עולם", היום יום הבחירות, לזרום ללכת לקלפי ובשעה מוקדמת, להשאיר בכל בית את פתקאות המספר של ה„מועצה הלאומית" ולהזהיר מהחלפת ה„מספר".

בן זוגי היה שמרל (שמריהו) חזן ז"ל. האיזור שלנו היה: שני הרחובות הקטנים שע"י ה„קמניצה" („קמניצה" — בית־חומה גדול), הרחובות שנקראו „קאַרטאָפל מיט פערפעל געסלעך" (רחובות של תפוחי־אדמה עם פתיתים), איזור המאוכלס דלת־העם. הגענו לאיזור שלנו בשעה מוקדמת מאוד. ומשום שההוראה היתה: להגיע לבוחרים בשעה מוקדמת, כדי לפגשם בבית, דפקנו בבתים הראשונים על הדלתות ועוררנו את דייריהם משנתם. הדלתות נפתחו, ובהודע לדיירים מטרת בואנו, הכניסונו פנימה וקבלונו בסבר פנים יפות.

המראות שהתגלו לפנינו בדירות רבות נשארו בזכרוני עד היום הזה: חדרים קטנים ונמוכים ואויר חם ודחוס עד למחנק עומד בחללם. סביב הקירות עומדים בצפיפות מיטות ורהיטים שונים, ישנים ומרופטים. כמעט כל הרצפה מכוסה מצעים ומתחת לערימות בגדים ישנים ושמיכות מטולאות, מזדקרים ראשים פרועי־שער ומציצות בסקרנות עינים אחוזי־שינה. האפלולית שבחדרים, בגלל השעה המוקדמת, הוסיפה על הקדרות הכללית והשלימה את תמונת הדלות והדחקות. מראות־העוני שראיתי באותו בוקר חרפי, עשו עלי רושם רב והם נחרתו עמוק במוחי ובלבי.

* * *

הזכרתי למעלה שבאותה החצר שבה היה המשרד של „אגודת־ציון", בחצרו של משה אֶל־שטין, היה גם ה„תלמוד־תורה". ה„תלמוד־תורה" היה בבנין הארוך שבאמצע החצר [1]. כמו בכל הערים, כך גם בשרפץ, היה ה„תלמוד־תורה" מוסד של הקהילה. אולם מחמת זה שהמוסד נוסד ביזמתו של הח' פריד (ירושלמי) ומחמת עסקנותו המסורה שלו לטובת המוסד הזה, עמד ה„תלמוד־תורה" למעשה תחת פיקוחה של „אגודת־ציון". והודות לכך, יכלה „אגודת־ציון" להשתמש באולם ה„תלמוד־תורה" בכל עת מצוא.

„אגודת־ציון" ערכה פעם יום־סרט, שהכנסתו היתה מוקדשת לקנית הלבשה והנעלה בשביל ילדי ה„תלמוד־תורה". כותב הטורים האלה שילם לספקים תמורת הסחורות שסיפקו. לפי הוראות ירושלמי (פריד), הדבקתי על כל קבלה בול של הקהק"ל ואת תמורתו ניכיתי מסכום התשלום. כדאי לציין, ששום ספק לא התנגד לכך.

במסגרת העזרה שניתנה ל„תלמוד־תורה" מטעם „אגודת־ציון", נתן צבי מלובנצ׳יק לתלמידי ה„תלמוד־תורה" שעורים בהתעמלות.

*

המזכיר של „אגודת־ציון", יעקב בכרך, היה אחד היחידים בעיר — ובין הנוער כמעט היחיד — שהיה בחוץ לארץ. הוא חזר לשרפץ אחרי שהותו במשך כמה שנים בצרפת. הוא היה מטייל עם שמואל שמפן, שגם הוא היה בבלגיה

---

1. אותו הבנין הארוך שימש קודם, בשנים 1916—1918, מטבח זול בשביל עניי העיר וגם בשביל העניים הרבים מערים אחרות, ביחוד מורשה ומלודז׳, שבהן מצב הפרנסה ומצב התזונה היו בכל רע. עסקני המטבח הזול היו: שמואל גלאזר, זלמן יעקובוביץ, צ׳שקה לובשקה, סאלקה מלובנצ׳יק, יחזקאל סטארי („חאַצק" מהכפר רושצ׳שובו), הינדה שאַמפאַן ואחרים.

ובא״י וחזר לשרפץ. הנוער הביט על שניהם בהערצה ובקנאה וראה בהם בני־סמכא בכל מה שנוגע לארצות רחוקות, לעמים זרים ולבעיות חברתיות וסוציאליות. סופם — ששניהם חזרו לצרפת ושם מת שמפן כעבור זמן.

4. „פורצי גדר״

חברי איצק זילברברג (י. מ. שמחוני) וכו־תב הטורים האלה היו הראשונים מבין בחורי ה„שטיבל״ ובית־המדרש שנרשמו כחברים ב„אגודת־ציון״. ההשתייכות להסתדרות הציונית היתה נחשבת אז לאפיקורסות. ולמרות היותנו בלבנו, ציונים נלהבים, קשה היה לנו להחליט על עשית הצעד הפומבי הזה, על כניסתנו ל„אגו־דת־ציון״. ידענו שצעדנו זה, כשיודע ברבים, יעורר תגובה חריפה ורצינו למנוע את הרעש. חיפשנו, איפוא, הזדמנות להירשם ב„אגודת־ציון״ בשעה שלא ימצאו במשרד אנשים צדדיים. לשם כך הסתובבו ערבים שלמים ליד חלון המשרד וממולו, על מדרכת ביתו של אהרן צ׳ר־נוצ׳פקה. הוילון שעל החצי התחתון של הח־לון, הסתיר, אמנם, את פנים־המשרד. אולם אנחנו השתדלנו להציץ מלמעלה, מלמטה ומה־צדדים כדי „לתפוס״ את הנעשה בחדר הקטן הזה, שהיה נראה לנו כמקום מיסתורי וקדוש; כמקום, בו נעשית הפעולה להגשמת שאיפותינו הנעלות ביותר: החיאת ארץ־ישראל וגאולת עם ישראל.

באחד הערבים, ברגע שחשבנו שאין איש צדדי במשרד, התאזרנו עוז ונכנסנו. כשרק פתח־נו את הדלת, נוכחנו שטעינו: נוסף למזכיר, יעקב בכרך, ישבו בפינת החדר יו״ר „אגודת־ציון״ אברהם פריד (ירושלמי) וחבר הועד יש־ראל יעקב כהן. לסגת אי אפשר היה, ובכן נכ־נסנו, ניגשנו לשולחן והבענו את מבוקשנו. הו־פעתנו עוררה, כנראה, הפתעה בעיני הנוכחים והם הציגו לנו כמה שאלות על דבר השפעת הציונות בחוגים שלנו ועל דבר צעדנו זה שאנו עושים. אנו ענינו להם, שלעת עתה אנו בודדים במערכה. אנו בטוחים שצעדנו זה יעורר רעש בחוגים של בחורי ה„שטיבל״ ובית־המדרש וגם יגרום לנו אי־נעימויות, אולם החלטנו להגשים את שאיפתנו ויהי מה. בינתיים רשם אותנו המז־כיר בספר החברים, קיבל מאתנו דמי־כניסה ודמי־חבר ונתן לכל אחד „תעודת־חבר״ — פנ־קס קטן, דק ויפה ובו טבועה חותמת יפה בצורת מגן־דוד צמודה, כאילו, לדף בעזרת 6 ברגים ובה הכתבת באותיות כתב: „אגודת ציון״ שרפץ. מס. התעודה — 118. חתומים: היו״ר — אברהם פריד והמזכיר — יעקב בכרך. בקצור: פנקס יפה ונחמד, חביב ויקר. הדבר קרה בכ״ז ניסן תרע״ז (19.4.1917). היו״ר שאל אותנו. אם אנחנו נשתתף בתהלוכה ש„אגודת־ציון״ ביחד עם ה„מכבי״ עורכים בל״ג בעומר? ענינו לו, ששני צעדים מהפכניים במשך זמן קצר כזה, איננו יכולים לעשות. יצאנו ממשרד „אגודת־ציון״ מאושרים ומלאי הכרה, שעלינו על דרך חדשה בחיים, על הדרך הנכונה; על הדרך, שבה צריך ללכת כל צעיר יהודי הנאמן לעמו ולארצו.

„אזנים לכותל״ — אומר הפתגם. חיש מהר נתפרסמה השמועה על „המעשה הרע״ שעשו שני בחורים אלה, „על פריצת הגדר״ שפרצו והסתערות של וכוחים התחילה נגדנו. שנינו, גם חברי וגם אני, לא למדנו אז בבית־המדרש, או־לם באנו יום־יום לבית־המדרש להתפלל. ושם, על יד ארונות הספרים שבין התנור והדלת הפונה לחצר, היה עלינו לעמוד יום־יום — מעטים נגד רבים — נגד התקפה עזה וחריפה של ויכוחים על הנושא „הדת והציו־נות״, שהתנהלה נגדנו מצד בחורים רבים בגי־לנו. התוכחנו בכל יום במשך שעות, התוכחנו עד לצרידות ואם כי היינו מעטים נגד רבים, הצלחנו להדוף את כל ההתקפות ולצאת בכל יום בשלום משדה־הקרב...

כמובן, שהדבר נודע מיד גם בבית. והמו־דיע הוסיף נופך משלו והודיע שנרשמנו גם ב„מכבי״. אולם בבית לא היתה כל התנגדות לצעדי זה. להפך, ניכר היה שאמי ואחותי מתג־אות בזה שהנני ציוני.

5. „מזרחי"

בקיץ שנת תרע"ז (1917) בא לשרפץ השו"ב מולוצלבק, ר' סנדר טכורז' (אביו של הרב טכורז'), במטרה לייסד בה סניף של הסתדרות „מזרחי". אנחנו ראינו בו, בשו"ב טכורז', פלא וחידוש: יהודי דתי ממש, בכל הליכותיו ונוסף לכך — שוחט והוא לא רק חבר ב„מזרחי", אלא הוא מקהיל קהילות ועושה נפשות ל„מזרחי"! אמנם, לא היה עדיין „מזרחי" בשרפץ, אולם ידענו מי הם המועמדים לחברי „מזרחי": רובם ככו־לם אנשים שהתרחקו במקצת מהמסורת, אם ע"י קיצוץ בתלבשתם, או ע"י גיזוז בזקנם, או ע"י שני אלה ביחד וגם ע"י התנהגותם הכללית. השו"ב טכורז' נאם בבית־המדרש החדש נאום ציוני־דתי נלהב ואז נוסד ה„מזרחי" בשרפץ.

המייסד העיקרי של ה„מזרחי" והפעיל היחידי בו, היה אייזיק ניימן. אייזיק ניימן התפלל ב„שטיבל" דאלכסנדר, אולם לא היה חסיד נל־הב. לעומת זה היה „מזרחי" נלהב. הוא היה יו"ר ה„מזרחי" והוא היה היחידי שנשא בעולו. כחברים ב„מזרחי" נרשמו הציונים הותיקים, כגון: מרדכי הירש מינץ, עזריאל'טיה פודסקוץ' ואחרים, שמסגרת „אגודת־ציון" לא הלמה או־תם וגם „בעלי־בתים" שונים ממתפללי בתי־המדרש ובית־הכנסת. ממתפללי ה„שטיבלעך" נרשם ל„מזרחי" — אם זכרוני אינו מטעני — רק אחד ויחיד — היו"ר שלו, אייזיק ניימן.

ה„מזרחי" לא הראה פעילות יתרה. הוא שכר חדר למשרד, בביתו החדש של אייזיק קוטנר ושם סידר „מנין" לשבתות. העולים לתורה נדרו נדרים לטובת הקהק"ל ואחרי התפילה שרו המתפללים „אדון עולם" בניגון של „התקוה". זו היתה כמעט כל הפעילות הציונית שלו. גם ה„מנין" התאסף בקושי, עד שהתחילו לשלוח בכל שבוע הזמנות למספר חברים, שיבואו בש־בת הבאה להתפלל ב„מזרחי" (מאיר מלין — שהיה גם כן חבר ב„מזרחי" — היה בא להתפלל לעתים קרובות, כי אהב לעבור לפני התיבה — היה מתפלל יפה — ושם מצא תמיד את מבו־קשו). היו ב„מזרחי" מספר חברים צעירים, בחורים. והם אספו בהזדמנויות מתאימות סכו־מים לא גדולים לטובת הקהק"ל.

לפי הצעתו של מר מרדכי הירש מינץ, יסדו הבחורים, חברי ה„מזרחי", חוג בשם „בני הנביאים". מטרת החוג היתה להתאמן בנשיאת נאומים. היינו מתאספים בשבתות במשרד ה„מז־רחי" ובכל שבת נאם אחד מהחוג על נושא ציוני, חברתי, או היסטורי. מן המשתתפים בחוג אני זוכר את: איצק זילברברג, ליב'יה סרנה, אברהם קוטנר, גוטקינד רנקל ורושם השורות האלו. מתוך זה שהיינו בישנים ולא רצינו ש„אמונינו" יודעו ברבים, נעלנו את הדלת ובגמר הנאום, לפני שאנשים התחילו לבוא לתפילת־מנחה, פתחנוה. פעם, באמצע הנאום של אחד החברים, שמענו דפיקות על הדלת. החרשנו ולא פתחנו. כשנישנו הדפיקות, פתחנו את הדלת והנה שלמה לובאשקה לפנינו. הוא נכנס ואמר בדבורו המתון: ודאי אתם מעשנים כאן סגריות, לכן נעלתם את הדלת...

עלי להודות, שאף נואם אחד בעל שם עולמי לא יצא מהחוג הזה...

*

זמן מה אחרי יסוד „המזרחי", בא לשרפץ „מטיף" (דרשן מודרני). ה„מזרחי" המקומי טיפל בו וסידר את דרשתו בית־המדרש החדש (כרגיל, דרשו הדרשנים בבית־המדרש הישן). תוכן דרש־תו היה ציוני־דתי. בהסתמכו על פסוקים מה־תנ"ך ומאמרי חז"ל, הוכיח שהציונות וישוב ארץ־ישראל, לא רק מותר לעסוק בהם, אלא ההתעסקות בהם מצוה גדולה היא, שכל יהודי חייב בה.

6. עברית

עם התגברות הרעיון הציוני ויסוד אגודות ציוניות בכל עיר ועיירה ,התפשטה השאיפה ללימוד השפה העברית. בכל עיר ועיירה נוס־דו שעורי־ערב לעברית, עם ע"י האגודה הציו־נית המקומית, או ע"י התלמידים עצמם. והנוער למד את השפה בקבוצות או בשעורים פרטיים.

גם בשרפץ התפשטה השאיפה ללמוד עב־

רית. השאיפה הפכה, כאילו, לאפנה והיא הקיפה כמעט את כל הנוער. נוסדו שעורי־ערב, שלימד בהם המורה מרדכי הירש מינץ. ורבים מהנוער למדו בשעורים פרטיים אצל המורים מינץ וכהן.

*

היינו קבוצה בת ארבעה חברים שלמדנו עברית, ולמודים כלליים אצל המורה מרדכי הירש מינץ. למדנו שלשה ימים בשבוע, שעתיים ביום. חברי הקבוצה היו: שפסל ויסרוזה, בינם לנצ'נר, משה'יה ניפומושצ'יק וכותב הטורים האלה. על המורה מינץ יטיבו לספר אלה, שלמדו בבית־ספרו והתחנכו אצלו. אולם אין אני יכול לא להזכיר את הפלא הגדול שהייתי עד לו: במו אזני שמעתי, שהמורה דיבר עם בנו שמעון (כעת באמריקה) רק ע ב ר י ת (נא לזכור: זה היה בשנת 1916 ובעיר שרפץ)! סיפרו, שהיה קיים הסכם בין האב לבין הבן, שבעד כל מילה שהבן יפנה לאביו לא בעברית, עליו לשלם קנס.

עוד אב אחד היה בשרפץ שדיבר עם בנו רק עברית והוא שמואל יהודה באָלט, בנו של מאיר עובד. גם שני הנערים־החברים, שמעון מניץ ונפתלי באָלט דיברו ביניהם רק עברית.

כעבור זמן מה, עברה קבוצתנו ללמוד אצל ישראל יעקב כהן. במקום משה'יה ניפומושצ'יק שהפסיק ללמוד, הצטרף אלינו איצק זילברברג. שיטת־הלימוד של המורה כהן, היתה שיטה חיה וערה, שיטה שהתאימה לתלמידים מבוגרים, בעת ששיטת הלימוד של המורה מינץ התאימה יותר ללימוד הדרגתי המיועד לילדים.

7. „מ כ ב י"

באותה התקופה חדר רעיון חדש ללבות הנוער היהודי — רעיון הספורט. תרגילי ספורט ומשחקי ספורט שהיו רחוקים מחיי היהודים כרחוק מזרח ממערב, נעשו עתה נחלת הנוער היהודי בכל ערי פולין. כמעט בכל הערים וה־עיירות נוסדו אגודות לספורט. כל האגודות נשאו את השם „מכבי" והן היו אגודות ציוניות מוב־הקות. אגודות ה„מכבי" על תכנן הכפול: הספור־טיבי והציוני, הרימו את רוח הנוער היהודי, חיזקו וחיסנו אותו. והן גם הרימו את הכבוד היהודי בעיני הגויים. ספורט בזמן ההוא — משמעו התעמלות, ענף הכדורגל, שנחל — כעבור מספר שנים — נצחון על כל ענפי־הספורט האחרים, לא היה ידוע עדיין ברחוב היהודי. בכל הערים היו המאמנים חיילים גרמניים.

ה„אגודה להתעמלות וספורט „מכבי" בשרפץ נוסדה בחודש ניסן שנת תרע"ז (1917). גם בשרפץ היה המאמן חייל גרמני ומקום־האי־מונים היה ה„מאַנעז" (מגרש ששימש פעם לאימוני־רכיבה לצבא הרוסי, בקצה הרחוב הפלו־צקי). הופעתו הפומבית הראשונה של ה„מכבי" (כפי שנקרא בקצור) היתה כחודש, בערך, אחרי הוסדו, בל"ג בעומר, בטרם הספיק להתאמן ולהתעמל כראוי. „אגודת־ציון" ביחד עם ה„מכ־בי" ערכו בל"ג בעומר תהלוכה בעיר וטיול אל מחוץ לעיר למשך כל היום. בקושי הספיק הכו־בען משה גונגולה לגמור את עשיית הכובעים בשביל ה„מכבים" (כובע אפור עטור פס תכלת־לבן ומצחיה שחורה, נוצצת) ובקושי הספיקו חברות־הועד של „אגודת־ציון" לגמור הכנת הדגל של ה„מכבי" (דגל תכלת־לבן, באמצע — מגן־דוד ובתוכו המלה „מכבי") .

אנשי ה„מכבי" יצאו בשורות מסודרות, ארבעה, ארבעה בשורה, ובראשם נישא הדגל הגדול, החדש והיפה. אחרי ה„מכבי" הלכו חברי „אגודת־ציון" מסודרים בשורות, ארבעה בשורה, גם הם. בצד התהלוכה הלך יו"ר „אגודת־ציון", אברהם פריד (ירושלמי), לבוש הקפוטה של שבת ועל הדש — טוטפת (קוקרדה) גדולה של סרטי תכלת־לבן, שממנה השתרבבו שני סרטים ארו־כים, אחד תכלת ואחד לבן, שהגיעו עד הברכים והתנופפו ברוח. פריד היה המפקד והמפקח של התהלוכה. התהלוכה עברה את הרחוב היהודי, את השוק ואת הרחוב הפלוצקי ויצאה אל מחוץ לעיר. משם נסעו ליער של לבונדז' ובו בילו כל היום במשחקים, שירים וריקודים.

ה„מכבי" היה, אמנם, יצור חדש ובלתי־

מאומן; בכל זאת עשתה הופעתו רושם רב על הנוער ועל כל יהודי שרגש לאומי בלבו. גם הגויים הסתכלו בתהלוכה, בדגל ובבחורים הצעירים והחסונים, הצועדים בסך — ביראת־הכבוד. התהלוכה נערכה בדיוק שבוע ימים אחרי ה־3 במאי, החג הלאומי הפולני, שבו התקיימה בשרפץ תהלוכה מפוארת, רבת־עם ובליווי התזמורת של מכבי־האש. היהודים הביטו בקנאה על התהלוכה ההיא, על החרות של הפולנים ועל הרגש הלאומי והאיחוד הלאומי שלהם, שהתבטאו בתהלוכה. התהלוכה שלנו, אם כי היתה קטנה ודלה לעומת התהלוכה של ה־3 במאי, היה בה בכל־זאת משום פיצוי־מה לגעגועים היהודים לקורטוב של חרות ולהופעה לאומית פומבית.

יפה היתה הופעתו של ה„מכבי" בכ' בתמוז. לאזכרה, שהתקיימה בבית־הכנסת, הלכו חברי ה„מכבי" בסך, כשדגלם נישא בראש. הם הסתדרו בבית־הכנסת בשתי שורות, משני צדי הבמה, מהכניסה עד ארון הקודש ונושא הדגל עם מלויו עמדו בין ארון הקודש והבמה, כשפניהם אל הבמה. בזמן הנאומים, שנישאו ע"י אברהם פריד (הפותח), עזריאל'טיה פודסקוץ' והמורה מרדכי הירש מינץ, ובזמן תפלת „אל מלא רחמים" עמדו חברי ה„מכבי" בשקט ובסדר והקשיבו לדברי הנואמים ולתפילת החזן. בשעת שירת „התקוה" עמדו עמידת „דום". הופעתם היפה והמסודרת של חברי ה„מכבי" ונוכחות הדגל הלאומי, הוסיפו חגיגיות לטקס האבל לזכר המנהיג ד"ר הרצל.

יפה היה כמו כן הטקס של „הוצאה והכנסה" של הדגל (מקום חניתו של הדגל היה בבית־הספר של מינץ). חברי ה„מכבי", מסודרים בשתי שורות, עומדים עמידת „דום" ושרים „התקוה". נושא הדגל ומלויו יוצאים מהשורה, מוציאים את הדגל מבית־הספר, או מכניסים את הדגל לבית־הספר, חוזרים לשורה, גומרים לשיר את ההמנון ומתפזרים.

*

באותו הקיץ ביקר בשרפץ ה„מכבי" מליפנו. הביקור הזה הפך לחג לאומי ממש לנוער היהודי בשרפץ. ה„מכבי" המקומי יצא אל מבואות העיר להקביל את פני ה„מכבי" האורח. בחזרה עברו את העיר שתי האגודות על דגליהן ועל התזמורת הקטנה של חצוצרות ותופים וקבוצת רוכבי אופניים ועגלות נושאות המטען („אובוז") של האגודה האורחת. הם עברו את השוק החדש, את רחוב ז'אבה (ז'אביה), את השוק ואת הרחוב הפלוצקי עד לחצרו של משה הירש קוצ'ולק, שבה נקבע מקום החניה של האגודה האורחת (האורחים התאכסנו בבתים פרטיים). היה זה מחזה נהדר, שרומם את לבו ורוחו של הנוער ולא רק של הנוער.

למחרת הציגו האורחים את הישגיהם הגדולים בשטחי ההתעמלות. כמה מרוכבי־האופניים עברו אחרי הצהרים בעיר, כשדגלונים לאומיים תקועים באופניהם וחצוצרות תלויות על צואריהם ובתקיעות בחצוצרות הזעיקו את חבריהם למיפקד. הם התאספו והסתדרו במקום־החניה הנ"ל ומשם יצאו אל מקום־ההצגה, שהיה באחד ממחסני־העץ שבשוק החדש. הנוער כולו ורבים מבין המבוגרים נהרו אל מקום ההצגה לראות בתרגילי ההתעמלות. וכדאי היה לראות. האורחים הציגו תרגילים יפים מאוד. הם הראו מידה גדולה של אימון, זריזות ודייקנות. קבוצות שונות הראו את הישגיהן וכולן ביצעו את תפקידיהן בסדר. אולם תרגילים יוצאים מן הכלל בזריזותם ובדייקנותם, הראתה הקבוצה הנבחרת. הקבוצה הזאת הציגה תרגילים למופת, תרגילים שנראו בעינינו כמעשי פלאים. ההצגה נגמרה בפירמידה גדולה ונהדרת.

למחרת ההצגה חזרו האורחים לעירם. שוב עברו את העיר שתי האגודות על דגליהן ועל כל הציוד של האגודה האורחת. ה„מכבי" המקומי ליוה את האורחים עד למוצאות העיר ושם נפרדו.

קשה לתאר את הרושם הכביר שה„מכבי" מליפנו השאיר על כל תושבי העיר, נוער ומבוגרים, יהודים וגויים. הופעתו היפה והגאה, הליכתו האמיצה והמסודרת ותרגיליו הנאדרים וה־

נהדרים, עוררו בלבנו גאוה. גם הנוער וגם חלק גדול של המבוגרים — אותו החלק ששאף לתחיית העם ולהתחדשותו — התגאו בבחורים האלה, בחורים כהלכה היודעים את המלאכה. וגם הגויים הביטו עליהם בדרך־ארץ וביראת הכבוד וקראו להם „ז׳ידובסקה וויסקו״ (צבא יהודי). השם „דער ליפנער „מכבי״ (ה„מכבי״ מליפנו) היה אצלנו ל„שם־דבר״, משהו המסמל יופי, סדר, אומץ ויכולת ביצוע. זכר ההופעה היפה הזאת, נשאר בלבנו למשך זמן רב.

בעברם ברחובות העיר, שרו האורחים שירים שונים ובין שיר לשיר, הראתה התזמורת הקטנה את כוחה. אחד השירים שהשמיעו היה השיר „נס ציונה״ במנגינה שונה מזו, ששרנו בשרפץ. המנגינה החדשה נפוצה בעיר ונקראה בשם „דער ליפנער „נס־ציונה״ (ה„נס־ציונה״ מליפנו).

8. עליה, „החלוץ״, הכשרה

שבועות וחדשים אחרי גמר מלחמת־העולם הראשונה, שרר אי־סדר ואי־בטחון בעולם והדרכים היו בחזקת סכנה. כנופיות של חיילים־עריקים, חיילים־משוחררים וסתם שודדים, ארבו ביערות ובדרכים לעוברים ושבים, שדדו ורצחו. בכל זאת התחילה אז תנועה לעליה לארץ־ישראל — היא התחלת העליה השלישית. קבוצות נוער מרוסיה ומאוקראינה עלו ארצה בדרכים משובשות ומסוכנות ובסירות על פני הים. ולא מעטים מהם אבדו בדרכים לא־דרכים אלו.

גם בפולין התחילה אז תסיסה בין הנוער לעליה ארצה. הנוער הציוני בריפין שלח שליח לנוער הציוני בשרפץ בענין העליה. נקראה אסיפה מצומצמת בבית־הספר של מינץ. השליח הרצה לפנינו וסיפר לנו על קבוצות־נוער בערים שונות, המתכוננות לעליה; על קבוצת בנדין, שיצאה כבר לדרך (אכן, קבוצת־בנדין היתה מראשוני העולים של העליה השלישית) ועל קבוצת־ריפין, המוכנה לצאת, אולם התעכבה בגלל השמועות על שביתות רכבות במחוזות שונים של פולין וצ׳כיה. הוא דיבר על שליח שצריך לשלוח לתור את הדרך עד הגבול הצ׳כי ואחרי שובו של השליח, יוחלט מה לעשות. מטרת בואו אלינו היא: א) לארגן אצלנו קבוצת־נוער לעליה, ב) השתתפות בשליחות לגבול ע״י בא־כוח שלנו וג) שיתוף־פעולה בכלל, שיקל על שתי הקבוצות את הגשמת שאיפתן, שקשיים רבים עומדים בדרכה.

בו במקום החליטו כל הנאספים להתארגן בקבוצת עליה ולשתף פעולה עם קבוצת־ריפין. כן הוחלט על השתתפות בשליחות לגבול. דובר גם כן, על הצורך לקבל הבטחה חגיגית מהשליחים, שבהגיעם לגבול לא יעברו אותו, אלא יחזרו ויודיעו לנו על המצב בדרכים. להוצאות הראשונות של הפעולה המשותפת, תרם כל אחד 2 מרקים.

כדי להכשיר את הקרקע לצעד המהפכני הזה, הודעתי בבית לאט, לאט ובחצאי־מלים, עד שנתגלה הסוד כולו: שאני חבר בקבוצה המתכוננת לעלות לארץ־ישראל. הידיעה עוררה סער וצער בבית. אמי ואחותי השתדלו להניאני מהחלטתי בנמוקים של גילי הצעיר ושל חוסר נסיון בעבודה, בפרנסה ובסבל.

בינתיים החמיר המצב בדרכים: שביתות־הרכבות התרבו והתפשטו ומתכניותינו היפות לא יצא ולא כלום.

האסיפה התקימה כחודש־חדשיים אחרי גמר המלחמה (דצמבר 1918 — ינואר 1919). השתתפו בה כ־15 חברים. בזכרוני נשארו השמות דלקמן: אברהם פריד (ירושלמי), ישעיהו פרידמן, ליב׳יה מינץ, י. מ. זילברברג (שמחוני) וכותב הטורים האלה.

*

בעבור זמן קצר נוסדה הסתדרות „החלוץ״ בפולין. התארגן המרכז בורשה ונפתחו סניפים בערים שונות. מטרת „החלוץ״ לא היתה עליה מידית אלא עליה אחרי הכשרה. כל חבר „החלוץ״ צריך היה להכשיר את עצמו באחד המקצועות הנחוצים בארץ־ישראל, בעיקר בחקלאות. כמו כן צריך היה לרכוש, במידה ידועה, את

ידיעת השפה העברית. ורק אחר כך יכול היה לקבל מאת המרכז אישור לעליה.

גם בשרפץ נוסד סניף של „החלוץ". באסי־פה מצומצמת שהשתתפו בה כ־20 חברים וש־התקימה במשרד של „אגודת־ציון", קרא לפנינו יו"ר ה„אגודה" אברהם פריד (ירושלמי) מכתב, שנתקבל מאת מרכז „החלוץ" בורשה. במכתב נמסרו הוראות ראשונות ליסוד סניף „החלוץ" בשרפץ וביחוד על מילוי שאלון, שצריך לשלחו למרכז. בשאלון — שאלות על השם של החבר המין, הגיל, ההשכלה, המקצוע ובחירת מקצוע להכשרה. כל הנאספים החליטו להירשם בסניף „החלוץ" ולהתחיל בהכשרה. על השאלה של בחירת מקצוע להכשרה ,ענו כמעט כולם: חקל־אות, המקצוע הנחוץ ביותר בארץ־ישראל.

רק שניים מבין הנאספים לא הסכימו לחק־לאות. אחד מהם, יצחק זומר (היה מספר שנים בארץ, בשנת 1934 נסע לארה"ב), אמר: הכשרה חקלאית היא תפקיד הקשור בקשיים רבים: יציאה מהעיר אל הכפר; יציאה מבית אבא ואמא לבית, או לגורן של איזו אחוזה פול־נית; שינוי כל סדרי החיים והרגלי החיים ועוד קשיים מקשיים שונים, שלא נוכל לעמוד בהם. דעתו היתה שנלמד מסגרות. מסגרות היא מק־צוע הנחוץ מאוד בארץ המתחילה להיבנות. ואת המקצוע הזה נוכל ללמוד בעיר, בלי קשיים, אצל מסגר פולני מומחה ופרי־תוצרתנו ישמש דמי־לימוד.

החלטנו להתחיל בהכשרה חקלאית, אולם לא היה בינינו בעלי יזמה ולא היה מי שיש־תדל למצוא מקום להכשרה ומהחלטתנו היפה לא יצא ולא כלום. וסניף „החלוץ" בשרפץ שבק חיים, טרם שהראה סימני־חיים.

מהמשתתפים באותה האספה נשארו בזכרוני שמות: אברהם פריד (ירושלמי), יצחק זומר, הז'ה (צבי) מלובנצ'יק ורושם־השורות האלו.

*

נסיון קל להגשמת ההכשרה החקלאית, נעש־תה — בלי שום קשר להחלטה הנ"ל — ע"י קבוצה קטנה של חברים.

במרחק של כ־5 קילומטרים משרפץ, בדרך המוליכה לדרובין (דרובנין), היה משק יהודי אחד, שהיה שיך לארבעה אחים ואחות אחת, כולם רווקים וראויים לחופה... אחד האחים היה בארץ־ישראל וחזר לפני פרוץ המלחמה. למשק הזה יצאנו — איצק זילברברג (י. מ. שמחוני), שמרל חזן, משה פוגל, גוטקינא רנקל ורושם־הטורים האלה — למחרת אסרו־חג של פסח תרע"ט (1919) להכשיר את עצמנו לעבודת אדמה. סיפרנו לבעלי המשק על מטרת בואנו אליהם והם הסכימו להצעתנו והבטיחו להורות לנו את כל העבודות ולאפשר לנו להתמחות בהן. הסכמנו בינינו, שנחזור הביתה ונכין לנו בגדי־עבודה משקים (בשנות המלחמה ולאחריה היה נפוץ השימוש בבגדי־עבודה מבד של שקים) ואז נחזור לכפר ונתחיל לעבוד. הם הראו לנו את המשק והסבירו לנו ענינים שונים בנוגע לעבודה במשק ואחר כך הזמינו אותנו לארוחת־הצהרים. אכלנו ארוחה טובה וטעימה של תפו־חי־אדמה עם חמיצת חמציץ. ואחרי בילוי של כמה שעות במשק, הלכנו הביתה.

אולם גם מן הנסיון הזה לא יצא ולא כלום. אם מחמת זה שחסר לנו אומץ ואם מחמת סיבה אחרת — סופה של תכנית זו כסופן של התכניות הקודמות. אמנם שמרל חזן ומשה פוגל עבדו שניים־שלשה ימים במשק, אולם גם הם לא המשיכו.

ב.
חינוך ותרבות

1. חינוך

עם חדירת הגרמנים לפולין, בתקופת מל־חמת־העולם הראשונה, חדרה, כאילו, רוח חד־שה, רוח מערב־אירופית, רוח של השכלה לתוך משכנות ישראל. והרוח הזאת הביאה לסטיות, אמנם קלות, ממנהגים מקובלים ומאמיתות מקו־בלות ולשינוי ערכים בהרבה שטחים.

שינוי כביר חל בשטח החינוך (בחינוך הח־רדי הכתוב מדבר, שבו התחנכו כתשעים אחוזים

מילדי־היהודים). המוסד החינוכי העתיק והנפוץ בכל תפוצות ישראל, המוסד שחינך וגידל מל־יוני ילדים יהודיים, הקנה להם תורה ומוסר והכשירם לחיים יהודיים מסורתיים ולהוי יהודי מסורתי — ה„חדר" — כמעט שעבר ובטל מן העולם. בתוקף דרישות השלטון לשיפורים בש־טח ההיגיינה במקומות־הלימודים ובעזרת ה„רוח החדשה" הנ"ל, שאפפה את הרחוב היהודי, נוסדו בכל ערי פולין מוסדות־חינוך חרדיים בשם „יסודי־התורה". גם מתוך הרגל וגם מתוך רצון לקיים את השם המסורתי, נקרא המוסד בפי העם „חדר יסודי התורה". אולם לאמתו של דבר, היה זה חיקוי מובהק לבית־ספר מודרני עם כיתות, מנהל, מזכיר, משרד, בחינות וציו־נים. מחוץ ללימודי תורה וגפ"ת, (גפ"ת — גמרא פירוש (רש"י) תוספות), הוקצו מספר שעות ביום ללימודי־חול. בין המורים היו גם מורים פולניים.

גם בשרפץ נוסד מוסד חינוכי „יסודי התו־רה", ששכן בביתו של ליטוינסקי, מול בית־הכנסת. אולי „חדר" אחד, או שניים, קטנים ובלתי־ליגליים, נשארו בעיר בצורתם הקודמת. פרט לאלה, נבלעו כל ה„חדרים" כתוך „יסודי התורה" ומלמדי ה„חדרים" נעשו למלמדי הכי־תות ב„יסודי התורה". המוסד התנהל ע"י ועד: הועד קבע את תכנית הלימודים ועל ידיו נתקב־לו התלמידים; הועד גבה את שכר־הלימוד והועד שילם למנהל, למזכיר, למלמדים ולמו־רים את משכורתם וכמו כן נשא בכל יתר ההו־צאות של המוסד.

המנהל של „יסודי התורה" היה אליהו מאיר שליפר, חתנו של חיים שוחט (ברגזון, שוחט לשעבר). שליפר זה, שבא לעירנו מדרובין, היה אברך בן־תורה ובעל „קבלה" (כתב סמיכות לשחיטה. אולם ידוע, ששוחט בעיירה צריך להיות גם בעל־תפילה. והאברך דנן היה לו מין קול עצי, לא נעים, שצרם את האזניים. הוא ניסה מפעם לפעם לעבור לפני התיבה ב„שטיבל" דאלכסנדר, שם התפלל, בחשבו: אולי, „אולי ירחם", אולי יצליח להוציא מגרונו צליל צלול ונעים? אולם לשוא, הוא לא הצליח. הקהל צחק למשבתו ו„לצים" היו אומרים: מקל תקוע לו בגרונו... ומכיון שלא הצליח להיות בעל־תפילה, לא ניסה כלל להתקבל באיזו עיר, או עיירה בתור שו"ב. והוא נשאר בשרפץ עם ה„קבלה" בכיס והתפרנס מחנות לסחורות מנופקטורה, שהיתה לו בהתחלת הרחוב היהודי, בבית של בית־המרקחת.

המוסדות „יסודי התורה" עמדו תחת השפע־תה של „אגודת ישראל", שהיתה קשורה ל„חצר" של גור. חסידי אלכסנדר שלחו אמנם, באין ברי־רה, את ילדיהם ל„יסודי התורה", אולם הם לא היו מרוצים מכל הענין הזה, שהוסיף חיזוק למעמדה של גור.

אחד הפעילים ביותר ב„יסודי התורה" בשרפץ והגזבר של המוסד, היה יודל רבינוביץ'. הוא היה יליד שרפץ, אולם גר הרבה שנים בלודז' ובזמן המלחמה, בעת המצוקה והרעב בערים הגדולות, בא לגור בשרפץ, במקום שהיו לו הרבה קרובים (המשפחות סנדרוביץ' וישע־יביץ'), יודל רבינוביץ' היה חסיד אלכסנדר והחסידים ב„שטיבל" שלו ראו את פעילותו ב„יסודי התורה" בעין רעה.

*

ועם השינויים והתמורות בא דבר חדש לעיר.

נפתח פרו־גמנסיום פולני ונמצאו כמה יהו־דים (צדוק בלומן, האחים יעקב (יוקעוו) ואברהם ולוקה, זליג מיונצ'ין, מרדכי הירש מינץ, יעקב מניאָמצ'ווקה, אברהם פודסקוץ', מתתיהו (מתת) פרשניצקי, אסתר רחל שמפן ואחרים) ששלחו את בניהם ללמוד בפרו־גמנסיום זה, אם כי היו מחויבים ללמוד גם בשבת (אמנם, היו פטורים מכתיבה בשבת). דבר כזה לא היה קורה בשרפץ לפני המלחמה[1].

1. קוריוז מענין: אחד המורים בפרו־גמנסיום, פרופסור פולני בשם מאַיבסקי, היה קונה בכל שנה שקל ציוני. ולא מתוך אהבת ישראל עשה את המעשה הזה, אלא מתוך שנאת ישראל: „אולי ע"י כך, אמר, אעזור ליציאת היהודים מפולין"...

מספר „בעלי־בתים" („בעלי בתים" — לא חסידים ממתפללי בתי־המדרש ובית־הכנסת) התחילו בתקופה ההיא לקצץ בזקניהם ולקצר בבגדיהם וגם החליפו את הכובע היהודי המסו־רתי בכובע אירופי שטוח (זכורים לי: אברהם בלומן, קלמן ברנר, נחמן הורוביץ, קלמן קלמ־נוביץ' ואחרים). פעם שאל ליפא'יה (ליפא נאשלסקי, יהודי שאהב להתבדח ולבדח) את נחמן הורוביץ: אמור לי, נחמן, כמה שלמת בעד המחבת הזאת (כונתו: הכובע השטוח)?...

רבים מהנוער התחילו אז להתהלך ברחוב בלי כובע לראשם. השינוי הזה בא בהדרגה, בשני שלבים: בהתחלה הלכו בגילוי־ראש, אבל החזיקו את הכובע בידם. ואחרי שהתרגלו לשלב הראשון, עברו לשלב השני: יצאו לרחוב מבלי לקחת אתם כובע בכלל.

2. תרבות

גם בשטח התרבות חלה בפולין התפתחות רבה באותה התקופה, תקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה. בכל הערים והעיירות נפתחו ספריות, או נתחדשו ונתרחבו הספריות, שהיו קיימות מלפני המלחמה. בעיירות היתה קיימת ספריה אחת, כללית, ששירתה את כל הנוער בלי הבדל מפלגה. בערים היתה קיימת ספריה ליד כל מפלגה. בתקופה הנדונה, תקופת יסוד המפלגות והתפתחותן, נתפלגו הרבה ספ־ריות כלליות, לספריות מפלגתיות. מובן שה־פילוג גרם נזק תרבותי רב. ספריה שהיתה בעלת ערך תרבותי בהיותה מאוחדת, אבד לה כל ערך, כשעשו ממנה כמה ספריות נגסיות.

בכל עיר ועיירה נוסד חוג דרמטי, שהיה מסונף לספריה. מזמן לזמן היה החוג מציג מחזה, אם בכוחות עצמיים, או בעזרת שחקן (כמובן, ממדרגה שניה, או שלישית) שהוזמן מעיר גדו־לה. ההכנסה היתה מוקדשת על פי רוב לספריה. הצגה שהצליחה, הוצגה לפעמים ע"י החוג גם בעיירות הסביבה. ואם אפילו ההכנסה לא גדלה ע"י כך, גדלה הפרסטיז'ה. הצגת־אורחים כזו, היתה מעוררת קנאה בלב הנוער המקומי וקנ־את־שחקנים תרבה הצגות... לפעמים היתה מו־פיעה בעיירה להקת־שחקנים מקצועית והציגה כמה הצגות. כמו הספריות, כך גם החוגים הדר־מטיים, היו מאוחדים בעיירות ומפורדים — לפי המפלגות — בערים.

הספריות, או המפלגות הזמינו מזמן לזמן מרצים מהערים הגדולות, שהרצו על נושאים שונים: ספרותיים, היסטוריים, חברתיים, או מפלגתיים.

בשרפץ היתה ספריה גם לפני המלחמה. בשנים ההן, כשלא היו בעיר — רשמית — לא מפלגות ולא אגודות, היתה הספריה המרכז התרבותי והחברתי היחידי, שריכז סביבו את כל הנוער המתקדם על כל שכבותיו ועל כל נטיותיו.

בתקופה הנדונה, בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, היתה הספריה בסמטא מאחורי ביתו של אהרן צ'רנוצ'פקה (רחוב צ'אלפין). אמנם היו כבר אז בעיר מפלגות שונות, אולם הספריה היתה מאוחדת. מתוך זה שרוב חבריה היו ציונים, היה הועד מורכב מציונים. מזמן לזמן היתה הספריה עורכת הקר־אות, ערבי שאלות־ותשובות („קעסטל אוונטן"), נשפים והצגות וההכנסה היתה מוקדשת לרכישת ספרים.

גם בחורים מבתים חסידיים התחילו אז לקרוא בספרים חיצוניים. רובם לא באו בעצמם לספריה ולא נרשמו בה כחברים. הם לקחו ספ־רים לקריאה באמצעות אחיותיהם, או אחיות חבריהם, או באמצעות מכרים. רק מעטים לבשו עוז, באו לספריה, נרשמו בה כחברים והחליפו ספרים בעצמם.

בספר הזה נמצא תצלום של תעו־דת־חבר בספריה — על שם כותב הטורים האלה — חתומה ע"י יוסל גולדמן, שהיה אז ספרן קבוע. על תעודת־חבר קודמת היתה חתומה ראשה פרקאל (גדלה בביתו של בנימין סובול, כיום באמריקה), ספרנית מתנדבת.

הספריה שימשה גם מקום לפגישות־רעים. סיפרו, שבחורה אחת, שרצתה להיפגש עם ישעיהו

פרידמן, אשר שימש ספרן בתקופה ידועה (לפני המלחמה), היתה באה בכל יום לספריה להחליף ספר. לצים שמו לב לכך והתחילו לשאול אותה לתוכן הספר שהחזירה. מובן, שלא ידעה לענות. וע״י כך פסקו ביקוריה היום־יומיים בספריה והופרעו פגישותיה היום־יומיות...

בין באי הספריה, היו גם בחורים, שמתוך נימוקים של כיבוד־אב, היו באים בשבתות ל„שטיבל" להתפלל. החסידים לא ראו זאת בעין יפה. ופעם בשבת, לפני קריאת התורה, דפק יהונתן ליפשיץ בשולחן (ב„שטיבל" דגור) והכריז בזו הלשון: „די אירע וואָס גייען אין די ליבעטעיק (ביבליאָטעק) אַראַן, זאָלן ניש גיין אין שטיבל אַראַן; אין די אירע וואָס גייען אין שטיבל אַראַן, זאָלן ניש גיין אין די ליבעטעיק אַראַן" (ההולכים לספריה אל יבואו ל„שטיבל" והבאים ל„שטיבל" אל ילכו לספריה)...

מזמן לזמן ביקרו בשרפץ מרצים, שהוזמנו ע״י הספריה, או ע״י אחת ההסתדרויות המפלגתיות שבעיר, או נשלחו ע״י אחד המרכזים המפלגתיים בורשה, לא רק בהרצאות ספרותיות, אלא גם בהרצאות מפלגתיות, ביקר נוער מחוגים שונים. חברי המפלגות היריבות שאלו שאלות, התוכחו והשתדלו לסתור את דברי המרצה. המרצה ענה למתוכחים והשתדל, כמובן, לבסס את דבריו. הויכוחים התנהלו פעם בשקט ובסדר ופעם בקריאות־בינים, צעקות ורוחות משולהבות. בין כך ובין כך היו אלה ערבים מעניינים ומאלפים.

*

בפרק הזה — „פרקי זכרונות" — רשמתי את זכרונותי על שרפץ (שעפס) עד גמר המלחמה העולמית הראשונה וגמר תקופות הכיבוש הרוסי והגרמני בפולין והתחלת התקופה החדשה — תקופת פולין העצמאית.

עם ראשית תקומת פולין, התחילו תגרות בין צבא פולני ובין צבא בלתי סדיר ומתקוממים אוקראיניים. התגרות הפכו למלחמה בין פולין לבין רוסיה הבולשביסטית. התחיל אז גיוס הנוער לצבא ולמלחמה. עם גיוסי לצבא, נסתיימה תקופת חיי בשרפץ (שעפס).

משה ב. גאָלדמאַן קליוולאַנד (אהיא)

זכרונות פון מיינע קינדער־יאָרן

מיין ערשטער „חדר"

רעליגיע אין מיין פאָטערס הויז, ווי אין אַנדערע חסידישע היימען אין שערפץ אין יענע צייטן, איז נישט געווען איבערפלעכלעך און גקינסטלט. אמונה האָט זיך נישט באַגרענעצט אויף עטלעכע דאָגמעס און אויף אָפּהיטן יום־טוב־צערעמאָניעס, ווי אָפּריכטן דעם „סדר" אין פסח, גיין אין שול ראש־השנה און יום־כיפור — אין מיין פאָטערס הויז איז רעליגיע געווען טיף איינגעוואָרצלט. זי האָט זיך איבעראַל געפילט. דאָס פרומע ידישקייט איז אָפּגעהיט געוואָרן אין דער פּראַקטיק ביי אַלע באַדינגונגען.

ווען כ׳בין אַלט געווען דריי יאָר, האָט מיין פאָטער באַשלאָסן, אַז ס׳איז שוין געקומען די צייט צו שיקן מיך אין „חדר". די מוטער מיינע איז געווען מער פּראָגרעסיוו פון פאָטער. זי פלעגט פּראָטעסטירן תקיפות־דיק: „יהושע, ס׳איז אַן אכזריות אָפּצוגעבן אַ קינד פון דריי יאָר אין חדר אַריין!"

אין ענינים וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו רעליגיע, האָט מיין פאָטער געטאָן דאָס זייניקע. ווען ער האָט זיך גענומען עטוואָס אין זינען אַריין, האָט קיינער נישט געקענט איבעראַנדערשן זיין באַשלוס. ס׳האָט געמוזט ווערן ווי ער האָט געוואָלט. ער איז געווען דער

הערשער איבער דער היים. זיינס אַ וואָרט איז געווען אַ פּסק־דין, וועלכן מ׳האָט נישט געקענט אָפּפרעגן.

נאָך אַ שמועס צווישן טאַטע און מאַמע, האָט מיין פאָטער פאַרענדיקט רואיק: „אַ מענטש איז געגליכן צו אַ בוים אין פעלד, ווי דער גערטנער גרייט צו פאַר יינגע פלאַנצן: וואַסער, מיסט און היט זיי אָפּ — אַזוי דאַרפן מיר אָנהייבן לערנען אונדזערע קינדער די הייליקע תורה, ווי נאָר זיי הייבן אָן רעדן״.

דער פאָטער האָט מיך איינגעהילט אין אַ טלית, אַוועקגעלייגט זיינע הענט אויף מיין קאָפּ און געזאָגט ברכת כוהנים: „יברכך ד׳ וישמרך, יאיר ד׳ פניו אליך ויחנך; ישא ד׳ פניו אליך וישם לך שלום״. באַלד האָט ער צוגעגעבן: „ישימך ד׳ כאפרים ומנשה״, און מיך צוגענומען פון מיין פאַרוויינטער מוטער צו לערנען תורה אין „חדר״ פון „נח דער הויקער״ אויף דער יידישער גאַס.

נח׳ס חדר האָט זיך געפונען אין אַ פייכטן קעלער. צווי לאַנגע נישט־אָפּגעהיבלטע בענק זענען געשטאַנען לענג־אויס די ווענט און נח׳ס קליין בענקל מיטן טישל אין צענטער צימער. אויפן טיש האָט נח געהאַלטן זיין פושקעלע טאַבאַק מיט פיר־עקיקע שטיקלעך צייטונגס־פּאַפּיר צו וויקלען פאַר זיך ציגאַ־רעטן, אַ סידור און אַ לעדערנעם קאַנטשיק.

ווי נאָר מיר זענען אַריינגעקומען, האָט נח, אין אַ שמוציקער יאַרמולקע, מיט אַ רויכע־רנדן פּאַפּיראָס אין ציינלאָזן מויל, אונדז מקבל־פּנים געווען. אַ שמייכל איז געווען אויסגע־גאָסן אויף זיינע ליפּן. מיר האָט זיך שטאַרק געוואָלט לאַכן ווען איך האָב אים אָנגעקוקט, אָבער איך האָב אין זיך דערשטיקט דאָס געלעכטער, ווייל איך האָב מורא געהאַט פאַר מיין פאָטער.

נח׳ס ווייב, יענטע ברײנע, — אַ קליינ־געוויקסיקע און גראָבע יידענע, דאָס שייטל אַראָפּגעלאָזן ביז די אויגן — האָט איבער־געריסן דאָס פליקן פעדערן און אונדז מקבל־פּנים געווען מיט די ווערטער: „ס׳קאַצל קומט״.

פּונקט ווי כ׳בין געווען רואיק דעם גאַנצן וועג פון שטוב אין חדר אַריין, אַזוי האָב איך אָנגעהויבן ביטער יאָמערן, ווי נאָר נח האָט געפּרוווט מיך אַוועקזעצן צווישן די קינדער. דער מלמד האָט מיט פאַרשידענע שפּיצלעך זיך באַמיט מיך צו געווינען. צווישן אַנדערעס האָט ער אינסצעניזירט דאָס אַראָפּוואַרפן מטבעות אויפן סידור. דערביי האָט ער מיר דערציילט, אַז דאָס קומט פון הימל פאַר קינ־דער, וואָס לערנען פלייסיק תורה. איך, אָבער, האָב נישט געגלויבט קיין וואָרט אין דעם וואָס ער האָט מיר דערציילט. כ׳האָב געהאַלטן די מאַמעס פאַרטוך און די מאַמע געשטופּט צו דער טיר צו. ערשט נאָכדעם ווען מיין מוטער האָט זיך אַוועקגעזעצט צוזאַמען מיט מיר אויף דער באַנק צווישן די קינדער, האָב איך אויפ־געהערט וויינען און גענומען אַריינקוקן אין סידור, וואָס נח האָט געעפנט. ער האָט אָנ־געהויבן מיט אַ ניגון פון שיר־השירים: „אוי ווי מיר, נו זאָג יינגעלע, וואָס איז דאָס? דאָס זעט אויס ווי אַ קליינער מאַן, מיט אַ קליין קעפּעלע, הענט, זאָגאַר מיט אַ גערבעלע. יאָ, זאָג, וואָס איז דאָס, וואָס?״

נעבן מיר איז געזעסן אַ יינגל. ער איז געווען אַ סך עלטער פון מיר. נח פלעגט אים רופן „פישל אָקס״ פישל האָט געענטפערט אנשטאָט מיר: „דאָס איז נח דער הויקער״.

די קינדער האָבן אויסגעשאָסן מיט אַ גע־לעכטער. נח האָט זיך אויפגערעגט. זיין פּנים האָט זיך פאַרויטלט. ער האָט אָפּגעמאָסטן פישלען מיט אַ כעסדיקן בליק און זיך גע־כאַפּט צום קאַנטשיק. ס׳האָט אויסגעזען ווי ר׳זאָל זאָגן פישלען, ער זאָל אַראָפּלאָזן די הייזלעך, כדי אים אַריינצוציילן. אויך מיך איז באַפאַלן אַ פחד, איך האָב זיך שיער נישט צעוויינט. אָבער נח האָט פישלען גאָרנישט געטאָן. ווי איך האָב שפּעטער געהערט פון מיין טאַטן, ווען די מאַמע האָט אים דערציילט

וועגן נח׳ס חדר, איז פישל אָקס געווען אַ מיוחסדיק קינד: זיין פאָטער איז געווען וועטערינאַר אין רוסישן מיליטער און דער זיידע איז געווען ר׳ ליפּא פּאַדריאַדטשיק.

מיין מלמד האָט מיט גרויס שוועריקייט זיך באַהערשט און געמאַכט דעם אָנשטעל, ווי ער זאָל גאָרנישט האָבן באַמערקט. ער האָט מיר ווייטער געוויזן אין סידור: „דאָס איז אַן אַלף, זאָג ייִנגעלע — אַן אַלף״.

איך האָב דעם אַלף־בית שוין דעמאָלט גוט געקענט. מיין פאָטער האָט מיך שוין גע־האָט אויסגעלערנט דערקענען די אותיות. אָבער דער פּחד פאַרן רבי׳ן האָט מיר אָפּ־גענומען דאָס לשון. דאָך האָב איך נאָכגעזאָגט נח׳ן — „אַלף״. ער האָט מיך געלויבט, אַז איך האָב אַגוט קעפּעלע און ווייטער געוויזן מיר: „דו זעסט, ייִנגעלע — אַרומגעצוימט פון דריי זייטן און אויף דער לינקער זייט איז אָפן. זאָג ייִנגעלע „בית״.

איידער כ׳האָב באַוויזן אַרויסצוזאָגן „בית״, האָט פישל אָקס ווייטער אונטערגעכאַפּט מיט עפּעס אַ גראָב לצהנדיק ווערטל. די קינדער האָבן געלאַכט, וואָס עס האָט מיך אַריינגע־בראַכט אין אַ הייטערער שטימונג. איך האָב זיך באַפרייט פון מיין חדר־פּחד און אָנגעהויבן שמייכלען.

מיין רבי האָט מיר אָנגעוויזן אויפן דריטן אות: זעסט ייִנגעלע, וואָס איז דאָס, אַ פּעסע־לע, יאָ, זאָג ייִנגעלע?״

איך האָב זיך איבערגעבויגן נאָענטער צום סידור און אָנגעהויבן ווייזן אויף די אותיות זאָגנדיק: דלת, הי, וו און אַזוי ווייטער פון אָנהויב ביזן סוף.

ר׳ נח האָט גוטמוטיק צוגעשמייכלט און געקוקט אויף דעם דריי־יאָריקן תלמיד, וואָס קאָן שוין אַלף־בית ווי אַ וואַסער.

מיין מוטערס פּנים האָט געשטראַלט פון פרייד. זי איז געזעסן און געשוויגן.

ר׳ נח האָט פאַרמאַכט דעם סידור און גוטמוטיק געפרעגט מיין מוטער: „פרוי רויזע פאַרוואָס האָבן זי מיר נישט דערציילט, אַז אייער משה בער קאָן שוין אַלף־בית?״

מיין מוטער האָט געזאָגט אין אַ טאָן פון פאַרענטפערונג: „גלויבט מיר, ר׳ נח, איך אַליין האָב גאָרנישט געוווסט וועגן דעם״.

מיט אַ שמייכל האָט זיך מיין רבי גע־ווענדעט צו מיר: „כ׳האָב פריער געזאָגט, אַז דו האָסט אַ גוט קעפּעלע, ס׳הייסט ווען דו וועסט קענען דאַווענען, וועט ווען וועסט אַלט ווערן זעקס יאָר. ס׳גדויערט בלויז אַ יאָר אויסצולערנען אַ גוט קעפּעלע דאַווענען. דו ביזט ערשט פינף יאָר אַלט.״

— כ׳בין בלויז דריי יאָר אַלט! — האָב איך אויסגעשריגן עזותדיק.

— נו, נו, יענטע בריינע, קום אַהער! — האָט דער רבי גערופן די רביצין — אַ גאָון, האַ, האַ. ער איז בלויז דריי יאָר אַלט, און קען שוין דעם גאַנצן אַלף־בית.

— יאָ, ר׳ נח, — האָט מיין מוטער צו־געגעבן — משה בערעלע איז באמת דריי יאָר אַלט. איך בין געווען קעגן שיקן אים אין חדר אַריין אַזוי פרי. אָבער מיין יהושע איז פאַר דעם.

— וואָס איז דען אַ ווונדער — האָט אויסגערופן יענטע ביילע, — דער זון איז גע־ראָטן אין פאָטער. ווער ווייסט דען נישט וואָס פאַראַ גרויסער למדן ר׳ יהושע איז...

די רביצין האָט געברענגט אַ ביסל צו־קערלעך און מאַמיש ווייך געזאָגט צו מיר:

— דו ביסט אַן אויסערגעוויינלעך ייִנגע־לע. וועסט זיין אַ גרויס נחת פאַר דיינע על־טערן.

איך האָב גענומען די צוקערלעך און מכבד געווען מיין נייעם חבר פישל. איידער כ׳האָב גענומען די זיסוואַרג אין מויל, האָב איך גע־מאַכט אַ ברכה „שהכל״, וואָס עס האָט אַרויס־גערופן די באַווונדערונג פון מיין רבין. איך האָב שוין געקענט אַלע ברכות וואָס מ׳מאַכט איבער פאַרשידענע שפייזן: „המוציא — אי־בער ברויט; „מזונות״ — איבער קוכן,

„הגפן" — ווין „העץ" — פּרוכטן, „אדמה" איבער קאַרטאָפל. דאָס אַלץ האָט מיך מיין פאָטער אויסגעלערנט.

ר' נח האָט מיר אַ קניפּ געטאָן אין בעקל מיט ליבשאַפט, און געפרעגט: וואָס נאָך ווייסטו?

מיט אַ פאַרשעמטער מינע, נישט דרייסט, האָב איך אים געענטפערט: „איך קען די נע־מען פון אַלע יידישע ימים־טובים, קען פרעגן די פיר קשיות פון פּסח".

ר' נח האָט איבערגעריסן מיינע רייד און געזאָגט צו מיין מוטער: „ער איז באמת אַ וואויל קינד. נעמט אים מיט זיך אַהיים. איר דאַרפט נישט מיטקומען מיט אים מאָרגן אין חדר אַריין. כ'וועל שיקן מיין באַהעלפער „יאָשע חוש", ער וועט אים יעדן פרימאָרגן נעמען פון שטוב. איר דאַרפט נישט זאָרגן. מיין יענטע ברײנע און איך וועלן אויף אים אַכטונג געבן. כ'וועל אים אַריינזעצן אין אַ העכערער כיתה און וועל באַלד אָנהויבן צו לערנען אים עברי. ער דאַרף דאָ נישט בלייבן צו לאַנג, ווייל ער וועט דאַרפן אָנהויבן לערנען חומש.

מיר האָבן פאַרלאָזן דאָס חדר. די איבע־ריקע תלמידים האָבן אונדז באַגלייט מיט קנאה.

אַהיימקומענדיק אין שטוב האָט מיין מו־טער דערציילט דעם פאָטער וועגן מיין דער־פאָלג ביים דרדקי מלמד ר' נח. מיין פאָטער האָט געזאָגט צופרידן: „זע, רויזע, כ'האָב דיר געזאָגט, אַז ער וואַקסט אַן עלוי. זאָג אים איינמאָל עפּעס און ער ווייסט עס שוין. דו וועסט זען, ער וועט אויסוואַקסן אַ גרויסער תלמיד־חכם".

דערויף האָט מיין מוטער אָפּגעענטפערט מיט אַ פאַרזאָרגטער שטים: „יאָ, יהושע, ער האָט אַ שאַרף קעפּעלע, אפשר צו שאַרף פאַר זיין עלטער. דאָס טאַקע פאַרשאַפט מיר זאָרגן. ער איז צו ערנסט פאַר אַ קינד פון דריי יאָר אַלט. שטענדיק איז ער פאַרקלערט..."

יאָשע דער „באַהעלפער" און מיין חבר פישל

ס'איז נישט געווען נויטיק קיין מיטלען צו צווינגען מיך צו גיין אין ר' נח'ס חדר. יאָשע באַהעלפער איז געקומען צו מיר אויף צומאָרגנס אינדערפרי און גענומען מיך ביים הענטל, אויך מיין פרישטיק, וואָס איז באַ־שטאַנען פון אַ בייגל מיט פּוטער, אַן איי, און אַ פלעשעלע מילך, און מיר זענען אַוועק אין חדר. אַזוי האָט זיך איבערגעחזרט יעדן פרי־מאָרגן. יאָשע פלעגט מיך נעמען אין חדר און אָפּברענגען צוריק אין שטוב נאָכמיטאָג. יעדן פרימאָרגן האָב איך אומגעדולדיק געוואַרט אויף יאָשעס רוף. כ'בין געווען פאַרזאָרגט, אויב ער פלעגט זיך פאַרשפּעטיקן. אין אַזאַ פאַל בין איך אַרויפגעקראָכן אויף אַ בענקל און געקוקט דורכן פענסטער און מיט קינדערשן פחד געקלערט צי עס איז נישט עפּעס שרעק־ליכעס געשען מיט יאָשען. אַ פריילעכער אויס־געשריי פלעגט זיך אַרויסרייסן פון מיין האַלדז, זעענדיק אים אָנקומען. ער פלעגט פאַרבייגיין אונדזער פענסטער און באַגריסן מיך ווי גע־ווינלעך אויף אַ היימישן אופן.

אַ דאַנק מיינע געפילן צו יאָשען, האָב איך אויך אָנגעהויבן ליב קריגן מיין רבין, יענטע ברײנען די רביצין און אַפילו איר קאַץ מיטן האָן. כ'האָב געקלערט וועגן טאָג, ווען איך וועל דאַרפן פאַרלאָזן ר' נח'ס חדר און פאַרלירן יאָשען. כ'האָב זיך געוווּנטשן צו בלייבן דאָרט שטענדיק.

אַלע נח'ס תלמידים האָבן געפילט אַ שטאַרקע צוגעבונדנקייט צו יאָשען. ער האָט פאַרמאָגט אַן אויסערגעוויינלעך וואַרעמע באַ־ציאונג צו קינדער און געהאַט וווּנדערבאַרע איינפאַלן און שפּיצלען צו דערפרייען קינדע־רישע הערצער. ער האָט געקאָנט מאַכן קליינע שיפלעך פון פּאַפּיר, אין וועלכע ער האָט אַריינגעשטעלט אָנגעצינדענע ליכטלעך און זיי געלאָזט שווימען ביינאַכט אויפן טייך שערפּ־ניצאַ, וועלכער שניידט דורך די שטאָט. מיר קינדער האָבן ליב געהאַט צו קוקן פון אויבן

אַראָפּ אויף די קליינע שווימענדע שיפלעך מ־ט די ברענענדיקע ליכטלעך, וועלכע פלעגן אונ־טערצינדן די שיפלעך בעתן שווימען.

יאָשע איז אויך געווען אַ באַגאַבטער האָלץ־שניצער. מיט זיין פינף־גראָשנדיקן ציי־גיינער־מעסערל, האָט ער אויסגעשניצט אַלע אַרט שפּילצייג און פלעגט זיי געבן אונדז קינ־דער צו שפּילן זיך. דערצו איז ער געווען אַ קרעפּטיקער בחור. ער פלעגט אונדז באַשיצן פון שקצים, לאָבוזעס, וואָס האָבן ליב געהאַט צו פּאַרטשעפּען יידישע קינדער.

אַ געוויסן פרימאָרגן האָט אונדז יאָשע געפירט אין חדר אַריין. מיר האָבן באַגעגנט אַ גרופּע שקצים, וואָס זענען געווען א־ף דעם וועג אין זייער שול אַריין. די לאָבוזלעך זענען אונדז באַפאַלן מיט שפּאָט־נעמען, געוואָרפן אויף אונדז שטיינער. יאָשע אָבער האָט זיי גע־געבן אַזאַ „לעקציע", אַז זיי האָבן שוין נישט געוואַגט אונדז צו פּאַרטשעפּען. זייט דעמאָלט, ווען נאָר מ'פלעגט די רשעים'לעך דערמאָנען יאָשעס נאָמען, זענען זיי אַנטלאָפן פאַר פּחד.

יאָשע איז דעמאָלט אַלט געווען בסך־הכל צוועלף יאָר. ער איז צו פינף יאָר געוואָרן פאַריתומט פון ביידע עלטערן. זיין מ־מע רחל די אלמנה האָט אים גענומען אין איר הויז צו דערציען. זי האָט אָבער קוים געקענט דער־נערן אירע אייגענע פינף יתומים־קינדער אַזוי, אַז ווען יאָשע איז אַ ביסל עלטער געוואָרן, האָט ער פאַרלאָזט זיין מומען און געפּרוווט זיין „זעלבסטשטענדיק". עס איז אַ וווּנדער, וויאַזוי דאָס דאָזיקע יתום־קינד, דערצויגן אויף דער גאַס, איז נישט אַראָפּ פון דרך־הישר. נאָר גראָד פאַרקערט: געווען אַרבעטזאַם און פול מיט ליבע צו קינדער און דערוואַקסענע.

ר' נח האָט אַרויסגענומען יאָשען פון אַלטן בית־המדרש, ווו ער פלעגט שלאָפן אויף דער האַרטער באַנק. „קום אַרויס, יאָשע, וועסט זיין מיין באַהעלפער. כ'וועל דיר געבן עסן, אַ ווינקל צו שלאָפן אויפן חדר־דיל, אַ פּאָר שיך און אַ פּאָר הויזן יעדעס יאָר" — אַזוי זאָל נח האָבן זיך געוואָנדן צום יתום, ווי ער פלעגט דערציילן פאַר אונדז קינדער.

שווער זענען געווען די אויפגאַבן, וואָס נח האָט אַרויפגעלייגט א־ף יאָשען: ברענגען די קינדער יעדן פרימאָרגן אין חדר אַריין און אָפּפירן זיי אין זייערע היימען נאָכמיטאָג. צוזען, אַז די קינדער זאָלן אויפעסן דאָס פרישטיק, העלפן זיי ביים דערליידיקן די נאַטיר־לעכע באַדערפענישן און אָפּהיטן זייער ריינ־קייט, שפּילן זיך מיט די קינדער און העלפן לערנען דעם אלף־בית מיט די קינדער וואָס האָבן טעמפּע קעפּ.

די רביצין האָט געגעבן יאָשען נאָך צוגאָב־אַרבעטן: אויסקערן דעם דיל אַלע טאָג און וואַשן אים איינמאָל אין דער וואָך; יעדן פרייטיק נאָכמיטאָג, געבן עסן דער קאַץ, דעם האָן, האַלטן ריין די הינער־שטייג, טראָגן האָלץ פון שטאַל און הייצן דעם אויוון. אַ חוץ דעם האָט נאָך יאָשע געדאַרפט אָנטראָגן וואַסער און אויסגיסן דאָס פּאָמעשאַף יעדן פרימאָרגן.

די אַלע אַרבעטן האָבן יאָשען נישט פאַר־ביטערט. ער איז תמיד געווען גוט צו אונדז קינדער. מיר האָבן זיך געטיילט מיט אים אַלץ וואָס מיר האָבן געברענגט פון דער היים. סיי עסן און סיי זיסוואַרג. מיר האָבן אים אַפילו געגעבן אַ טייל פון טאַשן־געלט, וואָס מיר פלעגן באַקומען. אויסער דעם וואָכן־אָפּצאָל פלעגט ער באַקומען פון די עלטערן פאַר היטן א־נדז. דער וואָכן־אָפּצאָל פון אַ קינד איז גע־ווען צען גראָשן. טייל עלטערן האָבן געהאַט מיט אים מיטלייד, ווייל ער איז אַ יתום און אים געצאָלט מער.

ס'איז געווען היימלעך צו גיין, אונטער דער אָנפירונג פון יאָשען, אין חדר. ער פלעגט אונדז פירן ווי מ־פירט מיליטער: די עלטערע און גרעסערע יינגלעך אין די פאָדערשטע שו־רות. יאָשע אַליין איז געווען אונטן, דער לעצ־טער. ווען ער האָט אונדז געפירט, האָט ער געהאַלטן אַ לעדערנעם קאַנטשיק, וואָס נח האָט אים געגעבן צו זיין באַהעלפערישער

דינסט. ער האָט אָבער דעם קאַנטשיק קיינמאָל נישט באַנוצט. אנשטאט צו טרייבן אונדז, האָט ער צוגעשפּילט אויף אַ מויל־האַרמאָשקע.

אין דער זעלבער צייט פלעגט באזימאָווסקי, דער שטאָט־פּאַסטוך, אונטער די קלאַנגען פון אַ פייפל, מיט אַ בייטש אין האַנט, טרייבן זייַנע קי.

יאָשע פלעגט קיינמאָל נישט פאַרפעלן אָפּצושטעלן זיך ביים פלומפ פון אַלטן מאַרקפלאַץ און פּאָמפּען וואַסער. איינער האָט דעם אַנדערן צוגעטרונקען. מיר פלעגן טאָפּטשען אין די בלאָטעס און באַשפּריצן זיך קעגנזייטיק פון קאָפּ ביז די פיס. די מאַמע אין דער היים פלעגט זיך בייזערן און שרייען. אָבער איך, דאַכט זיך אויך אַנדערע תלמידים, האָבן קיינמאָל נישט אויסגעגעבן יאָשען אַלס דעם שולדיקן.

*

אַ חוץ יאָשען דעם באַהעלפער, האָט מיך אויך צוגעבונדן צו ר׳ נח׳ס חדר דער מיוחסדיקער תלמיד פישעלע.

ר׳ נח האָט פישלען געזידלט און אָנגערופן מיט שפּאָט־נעמען פאַרן גאַנצן חדר. ער פלעגט זאָגן צו אים: „פישל, ביסט נישט מער ווי אַן אָקס, אַן אייזל, אַ בהמה אָן שכל. כ׳האָב שוין געהאַט פאַרשידענע תלמידים אין משך פון מייַן צוואַנציק יאָריקע מלמדות, קיין איינער איז נישט געווען אַזוי נאַריש ווי דו. כ׳קען נישט אַריינשטופּן קיין וואָרט עברי אין דייַן נאַרישן קאָפּ“. פישל איז אָבער נישט געווען אַזוי נאַריש ווי דער רבי האָט פאָרגעשטעלט. ער האָט גערעדט רוסיש און פויליש און געקענט גוט שרייבן מיט אַ שיינער האַנטשריפט, ממש ווי געדרוקט. די למודים אין חדר האָבן אים אינגאַנצן נישט פאַראינטערעסירט. שפּעטער, ווען איך בין עלטער געוואָרן און שוין נישט געלערנט צוזאַמען מיט פישלען אין איין חדר, האָב איך זיך מיט אים געטראָפן און ער האָט מיר דערציילט וועגן זייַן דעמאָלטדיקן

לערנען ביי אַ דרדקי־מלמד, בעת ער איז שוין געווען אין עלטער פון 8 יאָר:

איך האָב געוואָלט גיין אין אַ רוסישער שול, אַזוי ווי די נישט־יידישע קינדער. קיין רבֿ האָב איך נישט געוואָלט זיין און אַדאַי נישט קיין מלמד, ווי אונדזער דעמאָלטדיקער רבי ר׳ נח. איך האָב געוואָלט גיין אין אַ גימנאַזיע און נאָכן ענדיקן די אַכט קלאַסן, לערנען 4 יאָר אין פּאָליטעכניקום, כדי צו ווערן אַן אינזשינער.

אויך מיינע עלטערן זענען נישט געווען קיין שטאַרקע אָנהענגער פון חדר. מיין פאָטער איז דער וועטערינאַר פון דעם 27־טן קאַוואַלעריע־רעגימענט. ער אַרבעט אויך אין שבת. מיין מוטער איז אויך נישט פרום. זי פירט אַפילו נישט קיין כשר׳ע קיך. אין חדר בין איך געגאַנגען, כדי צו באַפרידיקן מיין פרומען זיידן ר׳ ליפּא. ער האָט געפאָדערט, אַז כ׳זאָל לערנען לשון־קודש און וויסן עטוואָס וועגן יידישקייט. אויב נישט האָט ער געדראָט זיך אָפּצוזאָגן פון מיינע עלטערן.

ר׳ ליפּא׳ס ווונטש האָט נישט געקענט איגנאָרירט ווערן און זיין דראָונג נישט גענומען ווערן אין אַכט, ווייל ער איז געווען אַ מיליאָנער. זיין השפּעה אויף רעגירונגס־קרייזן איז געווען גרויס. „גאָספּאָדין ליפּא“, דעם צאַרס אַ פּאָדריאַדטשיק, איז געווען איבעראַל באַקאַנט. פון וואַרשע דורך פּעטראָגראַד ביז קיעוו און אָמסק. פישל׳ס איינציקע האָפענונג איז געווען אָנגענומען צו ווערן אין רוסישן פּאָליטעכניקום, וווּ ס׳איז אוממעגלעך געווען פאַר יידישע סטודענטן אַריינצוטרעטן, איז אָבער געווען אָפן פאַר זיין זיידן, וועלכער האָט זיך פאַרפליכטעט אויסצוהאַלטן זיין שטודיום, אויב ער וועט פריער לערנען יידישקייט.

צוליב דעם האָט פישל אָנגעהויבן גיין אין חדר אַזוי שפּעט, ווען ר׳איז שוין אַלט געווען אַכט יאָר. די לימודי קודש זענען אים נישט נעקראָכן אין קאָפּ.

פישל איז געווען הויך געוואַקסן און

שטאַרק געבויט. ער האָט אויסגעזען אַ סך עלטער ווי ער איז פאַקטיש געווען. ביי ר׳ נח׳ן אין חדר האָט ער געפילט זיין יחוס און האָט זיך באַצויגן צום מלמד מיט אויסערגעוויינלעכער חוצפּה.

אויב ר׳ נח פלעגט אויפהויבן זיין לעדערנעם קאַנטשיק צו שלאָגן פישלען, פלעגט ער אַרויסכאַפּן דעם קאַנטשיק פון נח׳ס האַנט און געקוקט אים אין די אויגן אַריין: „טי סוקין סין!" פּרובירט נאָר און איר וועט קריגן אנשטאט מיר!" ער האָט אויך געהאַט אַ חוש פון אחריות פאַר זיינע חברים־תלמידים אין חדר. תמיד ווען נח פלעגט צופאַלן צו אַ קינד, איז פישל אַריין צווישן רבין און תלמיד. נח האָט זיך אין אויגנבליק דערשראָקן און צוריק זיך אַוועקגעזעצט נישט אַרויסרעדנדיק קיין וואָרט. אָפט פלעג איך זיך וווּנדערן פאַרוואָס נח האַלט אים נאָך אין חדר נאָך אַזעלכע אויסברוכן. ר׳ ליפּא אָבער פלעגט גוט באַצאָלן שכר־לימוד פאַר זיין אייניקל.

פישלס עלטערן האָבן געוווינט אויסער דער שטאָט. זיי זענען געווען די איינציקע יידן, וואָס האָבן געוווינט אין דער געגנט.

*

ווען איך האָב געענדיקט פינף יאָר, האָט מיין פאָטער מיך אָפּגענומען פון ר׳ נח׳ס חדר כדי מיך אַריינצוגעבן צו ר׳ ישראלן דעם חומש־ און רש״י־מלמד.

איינמאָל, אַ שבת נאָכמיטאָג, האָב איך געזען דורכן פענצטער, ווי ר׳ ישראל מיט זיין שיטערן גאָמבע־בערדל אין האַרלאָזע באַקן דערנענטערט זיך צו אונדזער הויז. כ׳בין געוואָרן צעטומלט און אַריינגעלאָפן אין שלאָפצימער צו באַהאַלטן זיך אונטער דער טיר. איך האָב נישט געוואָלט גיין אין חדר צו ר׳ ישראל. מיר האָט זיך נישט געוואָלט פאַרלאָזן יאָשען מיט זיין פריילעכקייט. ר׳ ישראל האָט נישט געהאַט קיין באַהעלפער, וועלכער זאָל מיך שיצן פון די שקצים, וואָס פלעגן ליגן באַהאַלטענערהייט אויפן אַלטן מאַרקסקווער און אָפּוואַרטן יידישע קינדער, כדי זיי איבערצופאַלן. נאָך ערגער וואָלט מיר געווען ווען כ׳וואָלט פאַרלוירן מיין בעסטן חבר פישל, צו וועלכן כ׳בין געווען אַזוי צוגעבונדן.

ר׳ ישראל איז אַריינגעקומען אין שטוב, געזאָגט „גוט־שבת" מיט זיין הייזעריקן קול. ער האָט אַראָפּגעצויגן די קאַפּאָטע, אַוועקגעלייגט זי אויף דער סאָפע און זיך אַוועקגעזעצט צום טיש. מיין מוטער האָט אַריינדערלאַנגט הייסע טיי מיט צוקער, ציטרין, איינגעמאַכטס און קוכן.

ר׳ ישראל׳קע איז פון דער נאַטור געווען אַ געלאַסענער מענטש, האָט זיך קיינמאָל נישט געאיילט. תמיד האָט ער אויסגעזען גוט געשטימט. איידער ער האָט טועם געווען פון כיבוד, האָט ער אָנגעהויבן רעדן אויף זיין אייגנאַרטיקן געלאַסענעם שטייגער: „ווי איר ווייסט, בין איך נישט קיין אויפגערעגטער מענטש. כ׳לייג נישט אַרויף קיין פינגער אויף מיינע תלמידים. דאָך לערנען זיך אַלע אויס. זעט, דאָס איז דער אויפטו. קיינמאָל אייל איך זיך נישט. כ׳שטעל זיך פאַר, אַז וואָס ער, געלויבט זאָל זיין זיין נאָמען, האָט באַשערט פאַר מיר, וועט קיינער מיר נישט צונעמען.

אַזוי רײדנדיק האָט ר׳ ישראלקע אָנגעצוקערט די טיי, צוגעגעבן ציטרין און אָנגעהויבן זופן פאַמעלעך אָן איבעררייס. ווי ער האָט געענדיקט דאָס ערשטע גלאָז טיי, האָט ער געלויבט מיין מוטער פאַרן צוגרייטן גוטן קוכן און געבעטן נאָך טיי. ער האָט געטרונקען פינף גלעזער נאָכאַנאַנד.

פון אונטער דער טיר האָב איך געקוקט אויף מיין נייעם רבין מיט פאַרביטערונג. כ׳האָב געבעטן פון גאָט, אַז ס׳זאָל געשען אַ נס, וואָס זאָל צונישט מאַכן דעם פּלאַן פון אַריבערפירן מיך צו אים אין חדר.

כ׳האָב געהערט מיין פאָטערס שטים. ער האָט מיך גערופן איך זאָל זיך ווייזן פאַרן נייעם רבין. מתחילת האָב איך נישט געענטפערט, אָבער מיין פאָטער האָט נישט אויפ־

געהערט צו רופן. איך בין אַריין אין צימער און געזאָגט: „כ׳וויל נישט גיין צו אים אין חדר. כ׳וויל בלייבן ביי נח׳ן!"

מיין פאָטער האָט מיר געענטפערט: „קיינער גייט דיר נישט צווינגען. ר׳ ישראל איז נישט דוקא געקומען נעמען דיך אין זיין חדר. ער האָט געהערט פון נח׳ן וואָס פאַראַ שאַרף ייִנגל דו ביסט, האָט ער זיך געוואָלט איבערצייגן אויף ווי ווייט די זאַך איז אמת."

מיין פאָטער האָט דערפילט, אַז ס׳איז אים נישט געלונגען מיך צו נאַרן, האָט ער געזאָגט שמייכלענדיק: „איך אמתן גערעדט, דאַרפסטו אָנהויבן לערנען חומש און פסוק, שפעטער וועסטו גיין צו חיים יוסף׳ן לערנען גמרא, כדי צו ווערן אַ רב."

— אָבער איך וויל ווייטער בלייבן ביי נח׳ן, צוזאַמען מיט פישלען — האָב איך געזאָגט מיט אַ וויינענדיק קול.

ר׳ ישראל, דערהערנדיק דעם נאָמען, האָט זיך צו מיר געווענדעט מיט אַ בעטנדיקער שטים: „זאָג נישט פישל, זאָג ר׳ ליפאַ׳ס אייניקל."

כ׳האָב אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, און געטראַכט — „יאָ, דאָס איז ער. פישל איז מיין בעסטער חבר. ווען כ׳זאָל אים קענען מיטנעמען מיט זיך, וואָלט איך נישט געצווייפלט צו גייך אין אייער חדר".

ישראל האָט אָנגעהויבן קנייפּן מיין בעקל און געזאָגט: „ערשט יענע וואָך האָט ר׳ ליפאַ אָנגעדונגען פישלען אין מיין חדר. ר׳ ליפאַ האָט געוואָלט כ׳זאָל אים קודם כל אויסלערנען אַביסל חומש. נאָכדעם וועל איך אים דאַרפן צוגרייטן צו בר־מצווה. צו גמרא לערנען וועט ער קיינמאָל נישט דערגיין. דער דאָזיקער „גוי" וויל נישט לערנען."

ר׳ ישראל האָט אַ שמייכל געטאָן צו מיין פאָטער און געזאָגט: „ווען כ׳זאָל האָבן עטלעכע אַזעלכע פישעלעך אין קומענדיקן יאָר, וואָלט איך געווען אַ פאַרטיקער".

די ידיעה וועגן פישלס איבערגיין אין נייעם חדר האָט געווירקט אויף מיר ווי אַ כישוף. פאַר פרייד האָב איך אָזש אָנגעהויבן טאַנצן און געשריגן: „כ׳וועל האָבן מיין פישלען, כ׳וועל האָבן מיין פישלען!" אָצינד האָב איך זיך אַוועקגעזעצט רואיק ביים טיש, וואַרטנדיק אויף דעם פאַרהער.

ציענדיק זיין בערדל און פאַרקנייטשנדיק זיין שטערן אין עטלעכע קנייטשן, האָט מיך ר׳ ישראל׳קע געפרעגט עטלעכע פראַגעס אין פרשיות פון חומש, וועלכע ר׳ נח האָט מיט מיר געלערנט. ער האָט מיר געגעבן צו זאָגן אין אַ סידור מיט קליינע אותיות. אַ צופרידנשטעלנדער בליק האָט זיך באַוויזן אויף ישראל׳ס פנים.

ער האָט געבעטן נאָך אַ גלאָז טיי, וואָס מיין מוטער האָט אים דערלאַנגט. נאָכן אויסטרינקען די טיי האָט ער צופרידן אַ זאָג געטאָן צו מיין פאָטער: „ר׳ יהושע, כ׳וועל זיין גליקלעך צו באַקומען אייער ייִנגל פאַר אַ תלמיד", און איז אַוועק.

אייניקע זמנים האָב איך געלערנט אין ר׳ ישראל׳ס חדר. צו ניין יאָר בין איך אָנגעקומען צום גמרא־מלמד ר׳ חיים יוסף. כ׳האָב דאָרט געלערנט במשך צוויי יאָר. דערנאָך האָט מיין פאָטער באַשלאָסן מיך אָפּצונעמען פון ר׳ חיים יוסף און אַליין מיט מיר געלערנט, ווייל ער האָט געהאַלטן, אַז אין שטאָט איז נישטאָ קיין חדר וווהין ער זאָל מיך קענען שיקן.

עס האָט זיך פאַרענדיקט דער זומער־זמן. ס׳איז געקומען דער פריילעכער יום־טוב סוכות. ביי מיר איז געווען באַזונדערס גרויס די שמחה, ווייל איך האָב געוווסט, אַז איך וועל שוין מער נישט גיין אין חדר. איך האָב געהאַט אַ וווּנדערבאַרן יום־טוב, וואָס האָט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון. כ׳האָב זיך געפילט דערוואַקסן און זיך באַטייליקט אין די שמחות פונקט ווי אַ דערוואַקסענער. כ׳בין געווען מיטן גאַנצן עולם אויף די שמחת־תורה־פייערונגען. מיר האָבן מאַרשירט מיט ברענענ־

דע הבדלה־ליכט און שטורקאַצן איבער דער יידישער גאַס און געפירט ספרי־תורה אין שול אַריין צו הקפות. מ׳האָט געזונגען, געטאַנצט און זיך פריילעך געמאַכט, און איך האָב מיט אַלע מיטגעטאַנצט.

כ׳האָב געטאַנצט מיטן אַלטן רב ר׳ יחיאל מיכאל אונטער דער חופּה, וואָס איז געטראָגן געוואָרן, און להבדיל מיטן נאַטשאַלניק קאָנסטאַנטינאָוו סטראַזשעמסקי, וואָס איז געווען געקליידעט אין אַן אוניפאָרם באַפּוצט מיט גאָלד, מיט גלאַנציק זילבערנע שליפעס. זיין שניי־ווייסע לאַנגע באָרד האָט אויסגעזען פּראַכטפול. ווען נישט זיין רויטע נאָז, וועלכע איז אים געקומען פון צופיל בראָנפן־טרינקען און ווען נישט די ניבול־פה ווערטער, מיט וועלכע ער פלעגט זיך אָפט באַנוצן, האָט מען געקענט מיינען, אַז דאָס איז אַ רב און נישט קיין רוסישער פּאָליציי־אָפיציר. קאָנסטאַנטינאָוו איז געגאַנגען ביי דער רעכטער האַנט פון רב ר׳ יחיאל מיכאל בעתן מאַרש. יעדעס מאָל ווען דער רב האָט אַרויסגעזינגען: „אנא ד׳ הושיעה נא”, האָט קאָנסטאַנטינאָוו איבערגעחזרט אויף רוסיש: „אָ, בוג פּאָמאַגאַי נאַס”, ס׳הייסט „גאָט העלף אונדז”.

נאָך אַ סך אַרמיי־אָפיצירן פון 37־טן קאַוואַלעריע־פּולק, אין זייער רויט־גלאַנציק און שניי־ווייסע אוניפאָרמען זענען דאָרט געווען. זיי האָבן קיינמאָל נישט פאַרפעלט די פייערלעכע שמחת־תורה חגיגות און געפילט זיך ווי אויף אַן אייגענעם יום־טוב. אויסגעטאַנצט קאָזאַטשאַקס און געטרונקען בראָנפן ווי וואַסער. אַפילו מיר האָבן זיי געגעבן טועם צו זיין די ביטערע משקה.

אויף דער שמחת־תורה־פייערונג האָב איך געטראָפן פישלען, מיין חבר פון נח׳ס חדר. מיר האָבן האַרציק געלאַכט, ווען מיר האָבן זיך דערמאָנט ווי דער רבי ר׳ נח פלעגט רופן פישלען „אָקס”, צוליב זיין נישט אויפנעמען די לימודים אין חדר. דערפאַר האָט פישל אין דער גימנאַזיע געלערנט זיך זייער גוט. אין זיין אוניפאָרם מיט די גלאַנציקע מעשענע קניפּ און זויבערן באַזילבערטן היטל האָט ער אויסגעזען זייער שיין. אַך, ווי איך האָב אים מקנא געווען צוליב זיין אוניפאָרם.

שמחת־תורה אינדערפרי האָט מיך מיין פאָטער מיטגענומען מיט זיך צו הקפות אין אַלעקסאַנדער חסידים־שטיבל. איך בין געווען שטאַרק מיד. אַפילו יעקב מאיר טאָקערס אַקראָבאַטישע טענץ האָבן נישט געקענט ענדערן מיין שטימונג. כ׳בין געווען גליקלעך ווען דאָס דאַווענען האָט זיך געענדיקט און מיר זענען אַהיימגעקומען.

יענעם נאָכמיטאָג איז מיין רבי חיים יוסף, ווי זיין שטייגער, פאַר יעדן נייעם „זמן”, געקומען צו אונדז, כדי צו זיין דערביי ווען מיין פאָטער פאַרהערט מיך.

חיים יוסף האָט געמאַכט דאָס גמרא־לערנען פאַר זיין לעבנס־ציל, נישט נאָר סתם צו געפונען אַ פרנסה־קוואַל צוליבן נישט מצליח זיין אין אַ געשעפט. זיין חדר איז געווען איינער פון די בעסטע אין שטאָט. ער פלעגט לערנען שטייענדיק. האָט נישט גערויכערט אין חדר און קיינמאָל נישט געשמיסן און אָפילו נישט באַליידיקט. ער האָט געשמט ווי אַ קענער פון תלמוד און געווען דער בעסטער גמרא־מלמד אין שטעטל. ער האָט אויך גוט געקענט יידיש, העברעיש און רוסיש, וואָס ער האָט געלערנט אין דער אַרמיי, בעת ער האָט געדינט אין צאַרס קאַוואַלעריע פינף יאָר. ר׳ חיים יוסף האָט זיך באַטייליקט אין רוסיש־יאַפּאַנישן קריג און איז פאַרווונדעט געוואָרן בעת אַ שלאַכט. פון דער מלחמה איז ער צוריקגעקומען מיט אויסצייכענונגען פאַר העלדישקייט און דערדינט זיך צום ראַנג פון אויבער־סערזשאַנט.

האָט ר׳ חיים יוסף אַ זאָג געטאָן צו מיין פאָטער: „יהושע, כ׳וויל פאַרהערן אייער יינגל, כדי איר זאָלט זען אויף וויפל ער איז געשטיגן במשך פון דעם לעצטן „זמן”, אויף וואָס מיין פאָטער האָט געענטפערט שמייכלענדיק: „גו.

אדרבא, שמחת־תורה איז די פּאַסיקסטע צייט עוסק צו זיין אין תורה״.

מיין פאָטער האָט מיך געהייסן אַרויסנעמען אַ גמרא פון ספרים־אַלמער. ער האָט אויפגעעמישט אַ מסכתא און אַ וויז געטאָן מיטן פינגער איך זאָל לערנען. איך האָב זיך אַריינגעלאָזט אין אַ גמרא־פּלפּול און אַרויס פון אים בשלום. מיין רבי׳ס אויגן האָבן זיך צעלויכטן פון נחת. ער איז געווען זיכער, אַז ער באַקומט צוריק דעם תלמיד אין זיין חדר, נאָר מיין פאָטער האָט אים באַלד אַרויסגעפירט פון טעות. ער האָט צו אים געזאָגט:

„ר׳ חיים יוסף, איך געפין נישט קיין פעלער אין אייער לערנען מיט מיין זון. איר האָט אַ סך אויפגעטאָן צו ברענגען יידישע קינדער אויפן וועג פון תורה, אָבער מיין ייִנגל דאַרף אַ ספּעציעלע השגחה, ווייל כ׳וויל, אַז צו אַכצן יאָר זאָל ער שוין האָבן היתר הוראה און ביי אייך אין חדר וועט ער דאָס נישט דערגרייכן.

מיין רבי האָט זיך באַמיט צו איבערצייגן מיין פאָטער, אַז ער, ר׳ חיים יוסף, ווי אַ גמרא־מלמד איז ביכולת מיך אַרויפצופירן אויף אַ מדרגה אין תלמוד. אָבער דער טאַטע איז געבליבן ביי דאָס זייניקע.

נאָכדעם ווי ר׳ חיים יוסף איז אַוועק, האָט מיין פאָטער אַ זאָג געטאָן צו מיר: „די גמרא זאָגט, אַז אַ פאָטער איז מחויב פינף זאַכן לגבי זיין זון: מצוות מילה, פדיון הבן, לימוד תורה, לערנען אַ מלאכה און זאָרגן דערפאַר, אַז ער זאָל חתונה האָבן. טייל זאָגן — אויך לערנען שווימען, כדי ער זאָל זיין מסוגל צו ראַטעווען זיך אין צייט פון סכנה. די צווייטע וואָך, אין אָנהויב פון נייעם זמן וועלן מיר אָנהויבן לערנען.

איך בין נישט געווען אַזוי שטאַרק צופרידן פון מיין פאָטערס באַשלוס ער זאָל ווערן מיין רבי. איך האָב געקענט זיין שטרענגקייט און זיין אַמביציע צו מאַכן פון מיר אַ רב. איך האָב אים דעריבער געזאָגט, אַז כ׳וויל בעסער גיין אין חדר.

נאָך אַ לאַנגן שמועס צווישן מיר און מיין פאָטער, בעת וועלכן ער האָט איבערגעח‌רט זיין ווילן — איך זאָל באַקומען סמיכ‌ות צו אַכצן יאָר, כדי צו ווערן אַ גרויסער רב, האָב איך לסוף געזאָגט דעם טאַטן, אַז איך וו‌יל זיך בעסער לערנען אויף אינזשינער אַזוי ווי מיין חבר פישל, אויף וואָס מיין פאָטער האָט געענטפערט: „יאָ, אַן אינזשעניער וואָלט נישט געווען שלעכט, אָבער איך בין נישט ר׳ ליפּא דער מיליאָנער. כ׳האָב נישט קיין געלט און נישט קיין איינפלוס אַריינצוגעבן דיך אין פּאָליטעכניקום״. ער האָט זיך פאַרטראַכט אַ מינוט און צוגעגעבן: „אַפילו איך זאָל האָבן דאָס געלט א‌ון די השפעה, וואָלט איך עס נישט אויסגעגעבן אויף צו מאַכן מיין זון פאַר אַ גוי״...

דער טאַטע האָט מיר געזאָגט, וואָס ער וועט אַלץ מיט מיר לערנען, ווען א‌יך וועל שוין ווערן אַ בקי אין תלמוד, וועט מען לערנען די מפרשים: „יורה דעה״, „חושן משפט״, דעם רמב״מס יד חזקה און אַנדערע ספרים, וואָס אַ ייד אַ למדן דאַרף קענען. רוסיש, פויליש און אַנדערע לימודי חול, וועט מיט מיר לערנען צוויי מאָל אין וואָך דער לערער זיינוול, וועלכן איך האָב געהאַלטן פאַר אַ משוגענעם, ווייל אין חודש יולי איז ער אָנגעטאָן אין פוטערנעם קאַלפּאַק, הענטשקעס און קאַלאָשן. מיין טאַטע האָט אָבער געהאַלטן, אַז זיינוול איז אַ גאַנץ נאָרמאַלער מענטש, אויב ער וויל טראָגן זיינע ווינטער־מלב‌ושים אין זומער, איז עס זיין פּריוואַטער ענין. ער איז אָבער אַ גרויסער קענער און אַ „ירא שמים״.

פון נייעם „זמן״, האָט מיין פאָטער אָנגעהויבן מיט מיר לערנען. יעדן פאַרטאָג, מיטן באַווייזן זיך פון מאָרגנשטערן, האָט ער מיך געוועקט מיטן באַוווּסטן פסוק פון משלי: „עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך!״ ער פלעגט מיך אַרויסנעמען פ‌ון וואַרעמען בעט אין ווינטער, מיך געפירט לענג־אויס די פאַרשנייטע און מיט אייז־באַדעקטע גאַסן צו לערנען תורה אין

אַלטן בית־המדרש ביים שיין פון אַ חלבן ליכטל.

מיין טאַטע האָט געהאַלטן, אַז די מאָרגן־שעהן זענען די בעסטע פאַר די שווערע סוגיות פון דער גמרא, וועלכע פאָדערן אַ קלאָרן מח. מיינע אויגן האָבן זיך צוגעמאַכט. כ׳בין נאָך געווען האַלב פאַרשלאָפן, אין בית־המדרש איז געווען קאַלט, אָבער מיין פאָטער פלעגט זאָגן: די תורה איז געגליכן צו אַ פלאַם־פייער. זי לייכט און וואַרעמט.

פאַר מיין פרומען טאַטן האָבן נישט עקזיס־טירט קיין שפּילערייען פאַר קינדער און אויך נישט קיין „יומא דפגרא׳ס". אַפילו אין חנוכה, חמשה־עשר בשבט, פּורים און ל״ג בעומר, ווען אַלע קינדער פלעגן זיין פריי פון חדר, געשטיפט און געשפּילט זיך, איז מיין טאַטע געזעסן מיט מיר און געלערנט. ער האָט געהאַט זיין בליק אויף אונדזערע ימים טובים: זיי זענען אַלע געווען פאַרבונדן, לויט זיין מיינונג, מיט דער תורה — חנוכה איז געווען די ריי־ניקונג פון בית־המקדש, דאָס צוריק אָנצינדן פון דער מנורה. „תורה — אורה", „תורה איז ליכט", דעריבער דאַרף מען חנוכה זיין פאַר־נומען מיט לערנען תורה"; „חמשה עשר", זאָגט די גמרא, איז ראש־השנה לאלנות. די תורה ווערט גערופן: „עץ חיים" — „בוים פון לעבן". „פּורים", די יידן זענען געראַטעוועט געוואָרן פון המנ׳ען. זאָגט די מגילה: „ליהו־דים היתה אורה", דאָס מיינט דאָך ווידער די תורה; און „ל״ג בעומר" איז געהייליקט דעם אָנדענק פון טויזנטער תלמידים פון ר׳ עקיבא, וועלכע זענען געפאַלן אונטער בר־כוכבא׳ס אָנפירונג דורך די רוימער. וואָס פאַר אַ בעסער אָנדענקען קען זיין פאַר די תלמידי חכמים און גבורים, ווי לערנען תורה אין דעמדאָזיקן טאָג".

כ׳געדענק ווי מיין פאָטער פלעגט מיך נעמען אויף זיינע שפּאַצירן צום בריק און אין די וואַרשטאַטן אין באבץ, אין וועלכע ער איז געווען פינאַנסיעל פאַראינטערעסירט. דאָרט האָט ער אויך מיט מיר גערעדט דברי תורה. ווי נאָר מיר פלעגן אַרויס אויפן ריפּינער שאָסיי, וואָס פירט קיין באבץ, האָט ער אָנ־געהויבן: „ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". דאָס איז געווען דער אַריינפיר. דערנאָך האָט ער גענומען מיט מיר איבערחזרן די גמרא און יורה־דעה, וואָס מיר האָבן געלערנט אין משך פון דער וואָך.

מיין קאָפּ איז נישט געווען צום לערנען. כ׳האָב הנאה געהאַט פון שפּאַצירן. די בלוי־קייט פון הימל, די זון־באַשטראַלטע פעלדער און וועלדער האָבן אָנגעפילט מיין גאַנצן וועזן מיט לעבנס־פרייד, האָבן געמאַכט מיין בלוט זידן. דער פאָטער פלעגט באַמערקן מיין צע־שטרייטקייט, וואָס די נאַטור־שיינקייט האָט גורם געווען, האָט ער מיך דערמאָנט וואָס די משנה זאָגט: „ר׳ יעקב אומר: המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו."

פאַר מיין פאָטער האָט נישט עקזיסטירט קיין אַנדער זאַך אין דער וועלט אַ חוץ תורה. דאָס איז געווען זיין לעבן, זיין פילן און טראַכטן. יעדער אַנדער זאַך איז געווען בלויז אַ פאַר־שווענדונג פון צייט און ענערגיע „הבל הב־לים... הכל הבל".

אברהם מלאווע

די יידישע זעלבסטשוץ אין שערפץ

די ערשטע שריט צו אָרגאַניזירן אַ יידישן באַוואָפנטן כוח אין שערפץ זענען געמאַכט געוואָרן אין יאָר 1906.

די מיטגלידער פון דער זעלבסטשוץ האָבן זיך געטראָפן אויף די פעלדער. דאָרט האָבן זיי געמאַכט איבונגען מיט געווער, מיט אייזערנע „העגנטשקעס״. אין שטאָט איז צווישן יידן געפירט געוואָרן אַ פּראָפּאַגאַנדע פאַר געהערן צו דער זעלבסטשוץ. די פּוילישע כוליגאַנעס האָבן געוווּסט, אַז די יידן זענען גרייט מיט געווער צו פאַרטיידיקן זיך קעגן אַן איבערפאַל. דאָס האָט געווירקט אויסצומיידן עקסצעסן קעגן די שערפּצער יידן.

אין שכנותדיקן דראָבין איז פאָרגעקומען אַ „קליינער״ פּאָגראָם אויף די דאָרטיקע יידן. אין אַ יאַרמאַרק טאָג האָבן די פּויערן גענומען פּלוצים אומוואַרפן די טישלעך מיט סחורות פון די יידישע הענדלער און אָנהויבן ראַבירן און שלאָגן יידן, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע מהומה. אין שטעטיל איז געווען דעמלט אַ גרויסע גאַרבעריי, וועלכע האָט באַשעפטיקט יידישע אַרבעטער. זענען זיי אַרויס מיט די גרויסע לאַנגע גאַרבעריי־מעסער און גענומען אָפּשלאָגן דעם אָנפאַל אויף יידן. די כוליגאַנעס זענען זיך צעלאָפן און יידן זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן.

די העלדישע האַלטונג פון די יידישע אַרבעטער האָט געווירקט אויף דער גאַנצער געגנט. די פּויערים האָבן געוווּסט אַז אין שערפּץ וועלן יידן זיך נישט לאָזן, ווייל אין שערפּץ איז פאַראַן אַ באַוואָפנטער יידישער זעלבסטשוץ.

אין 1918 נאָך דעם ווי די דייטשן זענען אַרויס פון פּוילן און עס איז נאָך נישט געווען אין שערפּץ קיין רעגולערע פּוילישע מאַכט איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ יידישע זעלבסטשוץ, אין וועלכער עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַ גרויסע צאָל יונגעלייט. בראש פון דער זעלבסטשוץ זענען געשטאַנען: ישעיהו פרידמאַן, נתן טאַק, אברהם מלאווע, יעקב גראָס און סאַלעק גאַרפינקל. די ביוראָ פון דער זעלבסטשוץ האָט זיך געפונען אין משרד פון „אגודת ציון״ ביי משה עלשטיינען אויף דער פּלאַצקער גאַס.

צום דריטן מאָל איז אָרגאַניזירט געוואָרן די זעלבסטשוץ אין יאָר 1920 בעת דער מלחמה צווישן פּוילן מיט די סאָוויעטן. נאָך דעם ווי דאָס סאָוויעטישע מיליטער האָט פאַרלאָזט די שטאָט האָט זיך אָרגאַניזירט אַ געמיינזאַמע פּריוויליקע יידיש־פּוילישע שטאָטישע זעלבסטשוץ אונטער דער אָנפירונג פון די פייערלעשער

אין דער אָנפירונג פון דער זעלבסטשוץ האָבן זיך באַטייליקט פאָלגענדע יידן: צדוק בלומאַן, ישעיהו פרידמאַן, אברהם מלאווע און פרענקל. עס זענען דעמלט געמאַכט געוואָרן פּרוון פון דער אונטערוועלט צו ראַבירן ביי יידן, אָבער די בירגערלעכע געמיינזאַמע זעלבסטשוץ האָט דאָס נישט צוגעלאָזט.

אין שערפּץ איז אפילו אין די צייטן פון די האַלערטשיקעס קיין פּאָגראָמען נישט פאָרגעקומען. שערפּץ האָט געהאַט מזל; די האַלערטשיקעס האָבן אין שטעטיל נישט סטאַציאָנירט.

ספּעציעל איז ווערט צו דערמאָנען די שערפּצער גלחים וועלכע האָבן איינגעהאַלטן דעם עולם פון חוליגאַנישע אָנפאַלן אויף יידן. אלע האָבן געקאָנט דעם אַלטן פּראָבאָשטש, אַ רואיקער שטילער מענטש, וועלכן דאָס יידישע שטעטל האָט געהאַט צו פאַרדאַנקען די פאַרהעלטנישמעסיקע רו פון יענער צייט.

אפרים תלמי (וולוקה)

עיירתי שרפץ

שרפץ, עיירת־ההולדת שלי, שרפץ הקטנה, הדחוקה בין הרים וגיאיות, שנהר השרפיאַניצה חוצה אותה לארכה וטבע בה את חותמו. שרפץ, עיר ואם בגולת פולין על פרשת הדרכים וארשה־פלוצק־דנציג, על צומת כבישים לאיזור שלם של עיירות וכפרים, חוות ואחוזות של גויים, וביניהם ובתוכם — יהודים עמלים ועוסקים במשא־ומתן, בתורה ובעבודה, במסחר וברוכלות, במלאכה ובתעשיה קלה. שרפץ — — — פעמון־הזכרונות מתרעד ומריעד את הנפש עד מעמקיה. מראות נשכחים, רחוקים, קמים ומתנערים מאפר־השיכחה, לובשים דמות ברורה, ודאית, והיד מנסה להעלותם על הכתב.

שרפץ, עיירה בת 10—11 אלף תושבים, מהם כשלשת אלפים יהודים, שימשה מרכז לעיירות של כל האיזור; שרפץ נזכרת בספרו של יוסף אופטושו — ביערות פולין, עיר־פלך היתה ובה כל משרדי השלטון הדרושים. אליה הוליכו דרכים וכבישים, שבילים ומשעולים, מכל רוחות השמים. רבוצה בין גבעות ירוקות וגיאיות מוריקים, יפת נוף ססגוני, כי לא מישור היא. אם באת מצד פלוצק, היה עליך לרדת ברחוב הפלוצקאי התלול עד למרכז העיירה. ואם מצד דרובין או ביאַז'ון באת, גלשת גם כן דרך רחוב היהודים אל ככר־השוק המרכזית בעיר. ואם מכיון פרוסיה באת, מצד ריפין־דוברז'ין־גולוב, גם כן ניטלטלת בנסוע הכרכרה או העגלה — או בשנים המאוחרות יותר האוטובוס — במהירות למטה, ברחוב המוליך מן המנזר הקתולי הגבוה, הניצב על הר נישא, שממנו נשקף מראה מופלא אל מרחקים גדולים.

העיר היתה מוקפת שדות־בר נרחבים, שלעת קיץ נראו כאוקיינוס של שבלים מתנועעים ברוח, מתכופפים ונרכנים ומתיישרים וחוזר־חלילה. והגנים רחבי־הידים הוסיפו לווית־חן למראה התבואה המתנחשלת. כל הפירות, שבהם נתברכה ארץ פולין, גדלו בגני־הפרי שבעיר ומסביב לה. ועל הכל — הנהר שרפיאַניצה הצר, הארוך והנפתל. הנהר, שכל נער בעיר זוכר אותו ויזכור אותו עד סוף ימיו. ראשיתו של הנהר לא היתה ידועה ודאי לשום נער מנערי היהודים בשרפץ, כי מי זה הלך להתחקות על עקבותיו — לדעת היכן מוצאו והיכן סיומו? שם בעיירות־הגולה לא חקרנו כל כך במופלא ממנו. משגדלנו ועמדנו מעט על דעתנו ראינו את הנהר כחלק מן העיירה, מההווי שלה. כחלק מחיינו אנו, משעשועינו, מחלומותינו. נהר קפוא במקומות רבים לעת חורף, מכוסה שכבת שלג וקרח. ולעת אביב — הפשרת שלגים. התבקעות שריון־הקרח, שכבל את המים. תוספת מים רבים מכל היובלים והתעלות והפלגים אל תוך הנהר האחד הזה. גיאות עצומה והתרוננות אביב. סערת זרימה פרועה, הגורפת הכל בדרכה. איתנים משוחררים, שקרניה הראשונות של השמש החמה הכתה אותם בסנוורים, הגעישה את יצריהם והפיחה בהם חיים תוססים לאין שיעור. הנהר צבה וגאָה והתרחב והלך וכבש שטחי־חוף חדשים. עד לתוך המגרשים הגובלים בו, חדרו המים. ועל גבי הנהר ערב רב של עצים, קרשים וכלים מכלים קלים המתערבלים במים החומרים, הזועפים, העכורים. כל זה נמשך תקופה קצרה עד שהנהר חזר לגבוליו. כוחו תש ונתפרק והנהר היה נהר כרגיל כל שנה. אולם, בשנים גשומות ושלוגות הרבה, בא אחרי ההפשרה השטפון. הוא השטפון, שלא מש מהזכרון והפה לא חדל לדבר עליו. היו שטפונות קלים, שגרמו נזק רק למקומות הנמוכים ביותר, למגוריהם של דלת־העם. אולם אחת לכמה שנים היה בא שטפון גדול יותר, שאותותיו ניכרו זמן רב בשל ההרס והנזקים שגרם. אולם, כאשר היו מדברים על השטפון בה"א הידיעה, היתה הכוונה אל אותו

שטפון מחריד, שאירע בסוף המאה התשע־עשרה ואשר הרס כמחצית העיר ונזקיו היו ללא תקדים. גם קרבנות באדם היו אז. וזכר אותו שטפון, או כמו שנקרא בחרדה ביידיש: דאָס געוויסער היה סיוט שאין למחוק ואין לשכוח אותו.

אך לעת קיץ היה הנהר מתכווץ וזורם בנחת. לרוב היה הנהר ידוע לנו החל מטחנת הקמח של האדון פרילינסקי ועד אחרי סכר בוורובה. היו בו בנהר מקומות רדודים, שברגל היה אפשר לעבור בהם בימות־הקיץ החמים. והיו מקומות של עומק ניכר ושל מערבולות סוחפות ושל בורות אפלים, מושכים תהומה... והיו מקומות, בעיקר בשכונות הגויים, שחופי־הנהר היו מוריקים ונאים, והאדמות שגבלו בו הרהיבו בגני הירק והפרי. ולעומת זה היו רוב הקטעים של הנהר, אשר עברו ברחוב היהודים, עזובים ומוזנחים ברובם. מזוהמים ומשובשים בשברי כלי בית ומטבח. היו מקומות שבימות־הקיץ, בשנה מעוטת־גשמים, היה הנהר מצטמק כל כך עד שעלתה ירוקה מצחינה על חופיו היבשים. ומתוך המים העומדים, המעופשים, בל־טו שברי חביות, חישוקים וכלים מכלים שונים, שהוטלו המימה כמו לתוך כיב־שופכין ואשפה.

זכור לי היטב זמן ניקוי הנהר. כמו חיה עומדת לנגד עיני התמונה. היו אז ימי הכיבוש הגרמני. 1915 או 1916. הכובשים, אוהבי הסדר והנקיון, הנהיגו גם סדרים שונים בעיר. והנה החליטו לנקות את הנהר מזוהמתו, דבר שלא נעשה אולי דורות. הם עצרו את המים אי שם מחוץ לעיר, והטו אותם לאפיק אחר, עד שב־תוך העיר יבש האפיק. היו אז ימים טובים לבני הנעורים. פתאום אין מים ואין נהר ואפשר ללכת בו בחרבה. ברגלים יחפות בוססנו בטיט וחיפשנו אוצרות. ואיזו אוצרות נתגלו אז לעי־נינו! כלי־מטבח שבורים ומשומשים של כמה דורות ראו שוב אור יום.

לאחר הניקוי והרמת אדמת החופים ובי־צורם, שוב הוזרמו המים לתוך הנהר. כמימים ימימה. תם סדר החיפושים והחיטוטים והפלי־אות למציאות העתיקות על קרקע הנהר.

נהר בעיר — כמה עיסוקים הוא מעניק לנוער. כמה שעשועים ועינוגים! בחורף אפשר להחליק על גבי הקרח. לחוש באויר הקר, החותך ממש את הנשימה; לחרוד ולחשוש שמא יתבקע פה ושם הקרח ולצהול בקריאות־פרא אם ההח־לקה הצליחה ולא אירעו שום תקלות. הגוף מחו־מם. הלחיים משולהבות. הפנים סמוקות מרוח ומקור וממאמץ והעינים יורות זיקים של גיל והפה מלא תרועת חיים.

ובקיץ — יוצאים לדוג דגים בנפה או בכברה גדולה, שנסחבה מחנותו של אבא, בה מנפים את הקמח או את הגריסים. לעתים אפשר להשתמש בחכה, מעשה דייג אמיתי. שעות על שעות היו יושבים על חופו של נהר וממתינים לשלל, שלרוב היה בוש לבוא. או מהלכים עם הנפה הישנה בתוך המים הצלולים, הזוהרים בשמש, ודולקים אחר הדגיגים הנחפזים לברוח. לעתים היתה ההצלחה מאירה פנים וממקומות סתר של צמחי מים היו הדגים נמלטים ברוב פחזותם ישר אל תוך הנפה הגדולה. או אז לא היה קץ לשמחה. אך מקרים אלה היו נדירים. ואף על פי כן לא נפגמה ההלהיטות וההתענ־יינות.

ובנהר כזה אפשר לשייט בסירות. ספורט זה היה נפוץ בימות הקיץ. היו בני הנעורים יורדים לתחנת הסירות שליד הגשר סמוך לפס־ליהם של „מנשה ובניו"... מפליגים בסירות עד אל סכר בוורובה. לרוב היו משייטים אחר הצ־הריים ולפנות ערב. אך היו לילות־ירח. הדם הצעיר סער בעורקים. וחבורות חבורות של משייטים רחשו בסירות על פני הנהר הזרוע אור כסף חיוור ומנוקד צללים של אילנות גבו־הים ורחבי־צמרת אשר גדלו לאורך הגדות. היתה שירה צעירה, נסוכה רוך וכלות־נפש, והמיית־לב, נשמעת בדמי הלילה. והיו קריאות־גיל פורצות כפעם בפעם ומחרידות את הצפרים, שנמו שנתן בקניהן שבאילנות הרמים. והיו לחישות של זוגות נאהבים נוסרות בחשאי. היתה

זו מסכת חיים עשירים, שזורמה לה כזרימת גלי הנהר.

אולם לא תמיד היו השיוטים האלה שקטים ואידיאלים. קרה וה„שקצים" היו מתנפלים על המשייטים היהודים, מטילים אבנים ומנסים לטבע את הסירות. והיו פצועים ומוכים. ואז היה הלב מלא כאב ורוגז. יהודים בגלות. — —

ובנהר היו מתרחצים כל הקיץ. החל מאחרי חג השבועות, מיד כשנודע כי „שקץ" כבר טבע בנהר וכבר קיבל את קרבנו, החלו גם יהודים להתרחץ. כמה וכמה מקומות־רחצה היו בעיר. אצל טחנת־הקמח של פרילינסקי ואצל ה„לונקה" לא רחוק ממקום־מגוריו של ה„וואַלקער"; ואצל הסכר בבורובה ועוד בכמה מקומות.

היו רבים מבני העיירה שרפץ יודעים פרק בשחייה. והיו אלופים ממש. בהערצה דיברו על מעשי־האמנות בשחיה של מאָטעל טיקולסקי ושל לייבל קאַשע־מאַכער ושל אברהם וולוקע ואחרים. ביחוד דיברו בהערצה על ה„וואַסער־טריט" שלהם. הם ממש „מטיילים" על פני המים.

גם בענין הרחצה בנהר היו עונות שקטות ועונות של צרות ורדיפות. אך עברה רוח־רעה על השקצים היו מתאַנים באכזריות למתרחצים היהודים. מכים עד זוב דם, גוזלים הבגדים, מתעללים בצעירים שבין המתרחצים וחסרי־האונים. לא פעם יצאנו נגדם במלחמת־תנופה והשיבונו להם מנה אחת אפיים. אבל, זוכר אני פעם בהתרחצנו בבובורובה, באה חבורה גדולה של „שקצים" והתנפלה עלינו בכוח רב. בקושי נמלטנו על נפשנו ובגדינו בידינו. עירומים ממש הגענו בריצה לאורך כשני קילומטר עד לבתים הראשונים של יהודים.

בחורף היו לנו עיסוקים אחרים. החלקה על האגם הקפוא הסמוך לתחנת הרכבת. אך התקשתה שכבת־הקרח כראוי, באנו להחליק על האגם. מעשי־אמנות ממש גילו אחדים מהמחליקים היהודים. אמנם עד שלמדו — נפלו שבע פעמים, אך שבע קמו והמשיכו. לא פעם היתה ברך נקועה או יד חבולה. לא אחת קרה, שהקרח בכמה מקומות לא היה עבה די הצורך, ומחליק שנתעה למקום־תורפה שכזה הוריד רגל אחת לפירצה שנתהוותה בקרח... אבל בדרך כלל היו זהירים והתענוג בהחלקה היה מלא.

לבד מהתענוגות והעיסוקים שהיו קשורים עם הנהר והאגם היו מאורעות מיוחדים אחרים בעיירה. הירידים הגדולים וימי־השוק. מפאת היות שרפץ עיר ואם בכל הסביבה, היו נערכים בה ירידים גדולים, אליה היו נקבצים אלפי אכרים מכל האיזור למכור תוצרת־שדם וגניהם ולקנות מיצרכיהם. היתה זו תצוגה ססגונית של פרי האדמה לסוגיה ושל סחורות מסחורות שונות. אלפי סוסים, פרות, כבשים, דוכני חנוונים ורוכלים. המון עם רב, בלבוש מגוון, מהלך כמו בחגיגה הגדולה. והרעש רב והקולות מנסרים. סימפוניה אדירה של דיבורים רמים, נעירות וצניפות סוסים, המיית פרים וגעיית פרות, חריקת גלגלים וצליפת שוטים, קרקור תרנגלות וגעגוע אווזים ו„קווה קווה" של ברווזים. המיה שלא פסקה מאז הבוקר עד שנסתיימה קרוב לשעה עשר בלילה. עד שנתרוקנה העיר מההמון העצום והשווקים והככרות והרחובות נשארו דוממים כשדה־קטל נטוש — — —

זרמו החיים לכל גילוייהם בעיירה הקטנה. פעמים גאה הגל כגון בירידים, בהתקהלויות מיוחדות, ימי גנוסיה, בחגי המדינה, ב־1 במאי, חג־העבודה הבינלאומי, וביום השלישי במאי, יום העצמאות הפולנית, או להבדיל ביום השניים בנובמבר, הוא יום מתן הצהרת בלפור ועוד. וכאשר שקע הגל הגואה והכל חזר לקדמותו, התנהלו החיים בשובה ובנחת. היו היהודים מסיימים משאם ומתנם בימות השבוע ומכינים עצמם ליום השבת. זריזים מיהרו אל המקווה של שווייצר ברחוב־המקווה, לקבל טבילת אדים כראוי. היו יוצאים משם רחוצים ומעלים הבל, רטובי־שער ונוטפי־זקן, סמוקי־פנים ומרועננים־אברים וממהרים לבתיהם, ללבוש בגד של שבת וללכת להתפלל בציבור לקבל פני שבת המלכה. לא עבר זמן מרובה ואותם יהודים בהולים על פרנסתם, מלוכלכים בשמן־משחה, בקמח

ובנפט והנודפים כל מיני ריחות של מכולת למיניה ושל כל מיני מלאכות שונות ומשונות, — כבר הפכו אנשים אחרים. הם פשטו לבושם הגשמי והפכו לבני־מלכים. קולות־התפילה עלו בחלל העיירה והוסיפה לוויית חן והוד אל אור הנרות וזיו הנברשות שעלה מבתי התפילה ומן הבתים. שבת המלכה היתה בכל מקום במשכ־נות ישראל.

היו היהודים האדוקים לומדים משניות וגמ־רא וההדיוטות אומרים תהילים ופרקי עין־יעקוב. והיו אבות בוחנים את בניהם בתלמודם, אם קלטו כראוי מה שלמדו במשך השבוע. היו הנשים מעיינות בחומש עם עברי טייטש, ב„צאי־נה וראינה" ובסיפורי מעשיות על צדיקים ויר־אים וחסידים ואנשי מעשה. במפלגות היו נער־כים נשפי קריאה, ערבי שאלות ותשובות, והיו ויכוחים על דברים העומדים ברומו של עולם, הגויי והיהודי. היו עורכים ביקורים אצל קרובי־משפחה, אצל מכרים וידידים. ובהגיע השבת לקצה, החלו שוב להתנועע גלגלי חיי החול עד — לשבת הבאה. הסוחרים חוזרים למרכול־תם. בעלי־המלאכה אל מלאכתם. הרוכלים אל דוכניהם. והמלמדים אל הרבצת התורה. בחד־רים של האדוקים — לש"ס ולפוסקים. בחדר המתוקן של מרדכי צבי מינץ, ללימודים עברית בעברית. איש איש על משמרת עבודתו ומלאכתו ועיסוקו.

עשירים ורבי־תוכן היו חיי היהודים. אם כי כלפי חוץ היתה מתקבלת תמונה עלובה של עיירה שוקעת, רודמת ונרדמת, נטולת חפץ חיים, מאוויים ושאיפות, הרי בפנים רחשו חיים מלאים, סוערים ונרגשים. חיי רוח וחומר. חיים לאומיים ותורניים. היו האדוקים מתכוונים לאלו־הים, וכל מעשיהם מכוונים לבורא עולם, לחיי עולם. היו הלאומיים עושים הכל כדי להחיות בקרב העם והנוער את הרגש הלאומי, את הגאון הלאומי, את השאיפה לשוב ולהיות עם חפשי בארץ־האבות המתחדשת. והיו ארגוני הפועלים עושים למען שיפור מצבם הכלכלי של העובדים ולמען הרמת קרנם התרבותית. היו מופיעים שליחים מהמרכז בווארשה. והיו נע־רכות ועידות ונשלחים צירים אל עיר הבירה. והיו ויכוחים ואסיפות סוערות. והיו מאמצים לשכנע זה את זה ולהעביר חברים ממפלגה זו אל אחרת. והיו פעולות־תרבות נרחבות. והצגות של חובבים. והופעות אמנותיות. וספריות נוסדו והופצה השכלה ודעת. והוקמו בתי הוצאה של חוברות וספרים. ונוסדו בתי־ספר של „תרבות" ושל ציש"א. והיתה עליה לארץ־ישראל והיה קשר חי עם העולים. וככל שרע והלך המצב הכלכלי ורבו הנגישות והרדיפות והלחץ הכלכלי גבר ועצם, כן גדלה הכמיהה לעזוב את עמק־הבכה בגולה. אולם לארץ־ישראל עלו רק מאות מעטות במשך כל השנים. ואחרים עזבו לארצות אמריקה. אך רוב רובם של יהודי העיר נשארו בשרפץ. טרודים ובהולים, עסוקים ומוטרדים, דאוגים ומקווים.

כך סבב הלך מעגל־החיים. מעגל של שמ־חות ויגונות, כאבים וצרות, קורת־רוח ושמחת־נפש, תקוות וכיסופים ואכזבות ויאוש — וחוזר חלילה. דור הולך ודור בא. עד שניחתה המה־לומה הנוראה, עד שבאה השואה על יהדות פו־לין, והכל שקע למשאון־עולם. חרוב נחרבה העיר וכל אשר בה צלל למצולות אבדון. שרפץ חדלה להיות יהודית. ניתק מזמור־חיים של אלפים מאחינו ואחיותינו, אבותינו ואמותינו, קרובינו ומכרינו, ידידינו וחברינו. זכרם יחיה עמנו עד עולם.

ירחמיאל ווײַנגאַרטען (ניו־יאָרק)

מײַן חרוב שטעטעלע שערפּץ

(קאַפּיטל פון בוך „אַ וועלט אין פלאַמען״)

אַ קאַלטער האַרבסט טאָג. אין גאַס בלאָזט אַ שנײַדיקער ווינט, וואָס פאַרטרײַבט יעדן אַהיים. איך און מײַן פרוי מוזן אָבער גיין אין שטאָט אַרײַן, ווײַל הײַנט אָוונט זאָלן מיר פאָרן קיין ווילנע און מיר דאַרפן באַזוכן אייניקע ביאַליסטאָקער פרײַנט, כדי זיך צו געזעגענען און דאַנקען פאַר דער אַרויסגעוויזענער האַרציגקייט צו אונז.

מיר קומען אַרויס אויפן פּלאַץ בײַם שטאָטראַט און מיר בלײַבן שטיין ווי פאַרשטיינערט... וואָס איז דאָס? צי האָט אויפגעלעבט, אַרויסגעבראָכן די ראַמען און איז אַראָפּ פון בילד די וואַנדער־גרופּע פון הירשענבערגס „גלות״?

אָט גייען יונגע מענער. אין לאַנגע חסידישע קאַפּאָטעס און אין אייראָפּעאישע קליידונג. זייערע פּנימער זײַנען לאַנג, נישט געוואַשענע, מיט בערד פאַרוואַקסענע, אונטערגעשלאָגענע אויגן (פון טרערן צי פון קלעפּ?) צו דער ערד געווענדעטע קעפּ — דער צער פון 2 טויזנט יאָר גלות ליגט אין זייערע אויגן און געזיכטער, דריקט אויף זייערע פּלייצעס און בויגט זיי צו דער ערד. זיי גייען אין איין גרופּע, האַלטן זיך פעסט איינער צום צווייטן, ווי זיי וואָלטן נישט געטרויט קיינעם פון אַרום... רבונו של עולם! פון וואַנען קאָן איך די מענטשן, צי טאַקי בלויז פון הירשנבערגס בילד?

מײַן פרוי לויפט פּלוצלונג צו צו דער גרופּע וואַנדערער. זי לאָזט שטיין אויף דער ערד דעם קאָרב מיט די אײַנגעקויפטע „אוצרות״ און רופט:

— ברוך! טײַערער ברוך!

די גרופּע וואַנדערער שטעלט זיך אָפּ. די פאַרגליווערטקייט ווערט בײַ זיי געבראָכן. זיי רינגלען ארום מײַן פרוי און זיי פרייען זיך מיט איר האַרציק, ווײַל מיט איר אָנקומען האָבן געגעבן אויף זיי אַ פּאַכע די זכרונות פון זייער היים, פאַמיליע, פון געבורט־שטאָט.

*

מײַן פרוי׳ס שטעטעלע שערפּץ... אָט איצט דערקאָן איך אייך שוין טאַקע אַלעמען. איך געדענק אַפשר נישט אלעמענס נעמען, אָבער איך דערקאָן אייך גענוי: אַ טייל פון אייך האָט אַמאָל געלערנט בײַ מיר אין שול ווען איך בין מיט פיל יאָרן צוריק געווען אַ לערער אין שערפּץ, אַנדערע געדענק איך אַלס צוהערער פון מײַנע רעפעראַטן, אַלס מיטגלידער פון שערפּצער ביבליאָטעק ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע... וועמענס האַנט האָט אייך אַלעמען אַזוי גרויזאַם פאַראייניקט און אַהערגעבראַכט צו דעם פרעמדן ביאַליסטאָק?

מײַן פרויס געבורט־שטעטעלע שערפּץ... מײַן אייגן יוגנט־שטעטעלע שערפּץ... ביסט מיר געווען אַ סימבאָל פון יידישער אידיליע אין פוילן. ווי שיין זענען געווען דײַנע קליינע הייזלעך, אין וועלכע עס האָט געוווינט אַ קהילה פון גאָט־פאָרכטיקע יידן; זיי האָבן געגלויבט באמונה שלימה אין גאָט כביכול און געלעבט אין דער בעסטער פרײַנטשאַפט מיט דעם פּויער פון דאָרף, וועלכער פלעגט קומען אויפן מאַרק צוויי מאָל אין וואָך, דינסטיק און פרײַטיק, כדי מפרנס צו זײַן די קינדער פון ישראל. ווי שיין און פאָלקסטימלעך ערנסט איז געווען דײַן זעלטענע אידעאַלע יוגנט.

מײַן שטעטעלע שערפּץ! קיינמאָל וועל איך נישט פאַרגעסן דעם קליינשטעטלדיקן ציוניסטישן פירער, וואָס איז אין יענעם גרויסן האַרבסטיק־זוניקן נאָוועמבער־פרימאָרגן, ווען עס איז אָנגעקומען די טעלעגראַמע וועגן דער באַלפור־דעקלעראַציע געלאָפן פון שטוב צו שטוב מיט זײַן זעקל קאַרטאָפל־שאָלעכץ (ער

פלעגט עס איינקויפן צום פיטערן זיינע צוויי קיה) געקלאַפּט אין אַלע לאַדנס, אין אַלע טירן און גערופן: „יידן, אין שוהל אַריין, לאָמיר לויבן גאָט; משיח קומט", און טעג דערנאָך — די מאסן מיטינגען, ווען די פנימער פון דער גאַנצער יוגנט זענען געווען פאַרפלאַמטע, די אויגן צעצינדענע און האָבן געזאָגט אין פּאַטאָס: „ערגעץ בויט זיך אַ גרויסע זאַך, מיר ווילן האָבן אונזער טייל!"

צי קאָן איך פאַרגעסן די קעסטל-אָוונטן, ווען מיר האָבן מיט דער גרעסטער תמימות פּי־לאָזאָפירט און אַריינגעטראַכט זיך אין די וועגן פון קאָסמאָס: „צי האָט גאָט באַשאַפן דעם מענטש, אָדער דער מענטש האָט באַשאַפן זיין גאָט?".

*

מיין שטעטעלע שערפּץ... ביסט איינע פון די אַלטע יידישע שטעטלעך אין פּוילן, אָבער דיינע יחוס-בריוו — דיינע אַלטע קהילה פּנק־סים — האָט דאָס פייער אייניקע מאָל פאַר־צערט, עס איז בלויז איבערגעבליבן אַ זכר פון דיין אַלטן זיגל, וואָס פּוילישע מאַכטהאָבער האָבן פאַרבאָטן זיך מיט אים צו באַנוצן. דער אַלטער זיגל פון שערפּץ איז געווען אַ שעפּס אַלס סימבאָל, אַז יידן זענען „כשיה נאלמת לפני גוזזיה" („ווי אַ שווייגנדער שעפּס פאַר זיינע שערערס")... ווי ענלעך איז די דאָזיקע מעשה צו דער אַלטער לעגענדע: אַז יידן, אַנטלאָפענע פון דייטשע שייטערהויפנס, האָבן געשאַפן אַ נייעם ווינקל אין אַ פרעמד וויסט לאַנד, וואָס זיי האָבן אָנגערופן „פּה־לין" — „דאָ נעכטיק" — און דערפון איז שפּעטער דאָס פּוילישע פּוילן געוואָרן.

אַזוי דערציילט די לעגענדע וועגן באַזעצן זיך פון יידן אין שערפּץ: אַנטלאָפענע פון פּיי־ניקער, ווי אַ שעפּס פון וועלפישע ציין, האָט אַ פריי און אָפּגעזונדערט אָרט צווישן טאָלן גע־פונען, דאָרט אויפגעשטעלט די געצעלטן פון יעקב, דאָרט איינגעפלאַנצט תורה און גוטע מי־דות, אויפגעבויט אין אַ טאָל אַ מעמקים-שוהל און אָנגערופן דאָס אָרט שעפּס. זענען געקומען די גוים, וועמען ס'איז נישט אָנגעשטאַנען דער רמז, אַז זיי זענען „וועלף" און זיי האָבן דעם נאָמען פון שטעטעלע געענדערט אויף שערפּץ.

*

מיין שטעטעלע שערפּץ, הרים סביב לה... איבער דיינע שטילע גאַסן פלעגט אין די אָוונטן זיך טראָגן דער קול פון תורה, אויף דיין כסא־רבנות זענען געזעסן פאָלקס-פּאַסטוכער, וועלכע האָבן אין לייטזעליגער גאָטספאַרכטיקייט גע־פיטערט דאָס פאָלק. דאָס יידישע געסל איז שטענדיק געווען פול מיט יידישקייט. אין דער פרי האָבן די בעלפערס מיט אַ הייליק געזאַנג געפירט די „צאן-קדשים", די פיר יעריקע שעפּ־סעלעך — אין חדר אַריין. נאָך מיטאָג זענען פריילעכע חדר-יונגלעך געלאָפן איבער די גאַסן צו אַ קריאת-שמע לייענען — פיל, פיל „קריאת־שמע לייענערס" פלעגן, אָן עין-הרע, אָפּט פאַר־הילכן דאָס קליינע שמאָלע געסעל.

אַמאָל פלעגט אויך ציען צום אַלטן און וויטן בית-עולם אַ גרויסע לויה: אַלע קרעמ־לעך געשלאָסן, ווייל אַלע יידן פון שטעטעלע געבן אָפּ דעם לעצטן כבוד, ווען אַן אייגענער — אַלע זענען דאָ אייגענע — ווערט אַרויסגעריסן פון צווישן די לעבעדיקע און טראָגט זיך איבער אין דער בעסערער וועלט. פאַראויס פאַר דעם אָרון מיטן מת, ציט אַ מחנה חדר-יונגלעך און רופט: „צדק לפניו יהלך" רעכטפאַרטיקייט טוט שפּרייזן פאַר אים...

מיין שטעטעלע שערפּץ... יעדעס בערגעלע און יעדעס טאָלכעל אין דיר איז דורכגעזאַפּט מיט יידישער געשיכטע. וווּנדערבאַרע מעשה׳־לעך פון פאַרצייטנס דערציילט אין שערפּץ יע־דעס הייזעלע און יעדע שוועל, יעדעס געסל און אפילו יעדעס בריקל איבער דעם שמאָלן וואַסער, וואָס פליסט דורך דעם שטעטעלע, כדי מען זאָל נישט דאַרפן אָנקומען צו דער ווייסל אין פלאָצק, צום טייך דרווענצע אין דאָבזשין, אָדער צום טייכל אין נאָענטן ריפּין, אויב מען

מוז חלילה אויסשרייבן אַ גט פאַר אַ ייִדישער טאָכטער.

*

ביי איינעם פון די בריקלעך, וויט אַרויס פון ייִדישן געסל, איז געשטאַנען אַ קליינע „קאַפּליצע" און אין איר עטלעכע הייליקע קריסטלעכע פיגורן. ייִדישע יונגלעך פלעגן דאָרט שנעל דורכלויפן מיט האַרצקלאַפּעניש, אַז מען זאָל זיי, חלילה, נישט צווינגען אויסצוטאָן די היטלעך. גערופן האָט מען דאָס קליינע פאַרהייליקטע הייזעלע מיטן נאָמען „מנשה מיט די דריי זין".

אַלטע באָבעס פלעגן מיט אַ זיפצעניש דערציילן וועגן איינעם אַ מנשה, אַ רייכער ייִד מיט זיינע דריי זין, ווען עס איז נישט אָנגעשטאַנען צו ווינען צווישן ייִדן — און דער סוף איז געווען, אַז זיי האָבן „איבערגעדרייט דאָס פּעלצל"...

האָט די שפּעטער קהילה פון זיי פול בושות ובזיונות געהאַט, אַלע ייִדן אין ייִדישן געסל זענען נאָך זיי „שבעה" געזעסן און „קריעה" געריסן, און איידער עס האָבן זיך די זיבן טעג פון דעם טרויער געענדיקט איז זייער בייזער סוף געקומען... האָבן די גוים פאַר זיי אויסגעבויט אָזאַ קליינע תיפלה און פאַרלאַנגט, אַז ייִדישע קינדער זאָלן דאָרט כבוד אָפּגעבן...

„אָט אַזוי הויבט זיך עס אָן — זיפצן די אַלטע באָבעס מיט אַ מוסר־קול — פריער פאַרלאָזט מען דאָס ייִדישע געסל, שפּעטער ייִדישקייט, ביז חלילה"... און זיי שפּייען דריי מאָל אויס, אַז עס זאָל נישט זיין געזאָגט אין אַ בייזער שעה.

אָבער דאָס ייִדישע געסל האָט זיך חס וחלילה נישט אויסגעלייִדיקט פון ייִדן, פאַרקערט — די לעצטע יאָרן האָט זיך דאָס ייִדישע געסעלע אויסגעשפּרייט און אַרומגענומען אַלע גאַסן, וואָס רינגלען אַרום דעם אַלטן מאַרק און דער גרויסער שטאָט־פּלומפּ. ביסלעכוויז האָבן זיך ייִדן אָנגעהויבן אַריבערטראָגן אין גוישע גאַסן, אָבער דעם פאָדעם פון ייִדישקייט האָבן זיי נישט איבערגעריסן, דעם וועג צו דער שוהל נישט פאַרגעסן.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אין ייִדישע הייזער „ביכלעך" און „גאַזעטן". משכילים פלעגן דערציילן וועגן אַ ברייטער גרויסער וועלט, אָבער שערפּץ איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, כמעט אַ ייִדישע מדינה, מיט אַן אייגענעם קהל־שטוב, אייגענע שוהלן, בתי־מדרשים, חדרים, אַ הקדש, אַ מקוה און אַ בית־חיים אויף איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר"... אמת, די אָרימקייט איז געווען גרויס און שערפּצער ייִדן זענען געפאָרן אין דער גרויסער וועלט — קיין אַמעריקע, געשיקט פון דאָרט געלט און אַהין גענומען קרובים... אין דער גאַנצקייט פון דער אַלטער קהילה האָבן זיך שפּאַלטן באַוויזן, אָבער נאָך איז זי געווען פעלזנפעסט.

*

איז אין יאָר 1914 אויסגעבראָכן אַ וועלט־מלחמה: דאָס רוסישע מלכות איז אַוועק פון שערפּץ, דריי דייטשע זעלנער האָבן אָנגעהויבן היטן די מילען, די בעקערייען און די מאַגנס... אָבער אין די גרויסע שטעט איז דער הונגער געווען גרעסער און שאַרפער. האָבן פון דאָרט אָנגעהויבן שטראָמען פּליטים צו געניסן פון די שערפּצער תבואה־פעלדער און צו שעפּן לופט אין די שערפּצער בערג און טאָלן. איז צווישן די געקומענע געווען אַן עלטערער ייִד אין אַ קאַפּעלוש מיט אַ גרוי קליין בערדעלע. אַן עלטערער ייִד — אין אַ קאַפּעלוש — דאָס אַליין איז שוין געווען אַן אויסטערלישע דערשיינונג אין שערפּץ, היינט זיין גיין איבער די גאַסן און הויך רעדן לשון־קודש?! ער איז געוואָרן אַ לערער אין די רייכערע הייזער. פאַר דער מלחמה, האָט מען געשמועסט, איז ער געווען אַ רייכער סוחר און ער האָט געהאַט נחלאות אין ארץ־ישראל. האָט דער דאָזיקער עלטערער ייִד אין אַ קאַפּעלוש געבראַכט מיט זיך אַ יונגען זון גייט ער איבער די גאַסן אין בלויזן קאָפּ מיט אַ שוואַרצער געדיכטער קוטשמע האָר און אַרום אים אַ כאַפּטע יונגלעך און מיידלעך און

רק זיי ווילן די וועלט איבערבויען, און רק מען ליינט ביכלעך, מען „מאַכט קורסן", און ביבליאָטעקן, מ׳גיט זיך אָפּ מיט ווייטע שפּאַצירן איבער די „דאָלינקעס" (טאָלן) אַרום שטעטל, פון וואַנען מען קומט צוריק אַהיים אין די שפּעטע אָוונטן ביט צעפלאַמטע געזיכטער און צעהיצטע קעפּ...

איז דער צער און שרעק פון די גאָטספאַרכטיקע טאַטעס נאָך גרעסער געוואָרן, ווען דער בחור מיט דער שוואַרצער קוטשמע האָר אויפן קאָפּ האָט רחמנא ליצלן „געוואָרפן אַן אויג אויף דער חסידישער טאָכטער פון ר׳ וואָלף...

עס איז לייכט צו פאַרשטיין, אַז דער „בחור מיט דער שוואַרצער קוטשמע" דאָס בין איך, און די „חסידישע טאָכטער" (ווי אַלע „חסידישע טעכטער" דעמאָלט, האָט זי אפילו קיין ריכטיקן יידיש נישט געקאָנט רעדן) — דאָס איז מיין פרוי.

*

און אָט איז די צווייטע וועלט־מלחמה. מיר זענען פאַרוואָגלט געוואָרן קיין ביאַליסטאָק און נאָך אונז זיינען געקומען שערפּצער פּליטים.

מיין פרוי שטייט יעצט אַרומגערינגלט פון די אומגליקלעכע וואַנדערער, דאָס איבערבלייבניש פון איר שערפּצער געבורט־שטאָט. פאַר מיינע אויגן לויפן פאַרביי ווי אין אַ קאַליידיסקאָפּ בילדער אַנגעהויבן פון דעם פאַרצייטיקן שעפּס ביז דער מאָדערנער שטאָט שערפּץ פון יאָר טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק...

ווען אַ מענטש דערפילט די נאָנטקייט פון טויט — זאָגט אַן אַלט פאָלקס־וואָרט — דערזעט ער אין איין רגע אַלץ, וואָס ער האָט אין זיין לעבן דורכגעמאַכט... איך האָב וואַרשיינלעך אינסטינקטיוו איצט דערפילט דעם אומקום פון אַן אַלטער איינגעפונדעוועטער יידישער קהילה, אויב איר גאַנצע געשיכטע האָט מיט אַזאַ פּלוצלונגער בולטקייט אויפגעטרייסלט מיינע געדאַנקן און מיט אַזאַ האַסטיקער שנעלקייט אויף זיך אַרויפגעצויגן דעם געשטאַלט פון בילדער, פון טיפן און געשטאַלטן, וואָס האָבן געלעבט, געאָטעמט, געליטן, און איצט האָט אַ צעווילדעוועטע בעסטיאַליזירטע מענטשן־מחנה זיך אָנגעטראָגן און די קהילה ווערט חרוב.

באַלד ווער איך אַרומגערינגלט פון די שערפּצער אַנטרינענע.

— ווי אַזוי קומט איר אַלע צוזאַמען דאָ אַהער ?— פרעג איך זיי.

זיי הייבן אָן כאַאָטיש צו דערציילן, איינער רייסט איבער דעם צווייטן, אָבער פון זייערע אָפּגעהאַקטע ווערטער, זיפצן און דערשטיקטע טרערן באַקום איך אַ באַשטעטיקונג פון מיין אינסטינקטיוון טראַגישן פאַרגעפיל, אַז אַ יידישע אַלטע קהילה איז אומגעקומען.

מאָטל רייטשיק

חנוכה־זכרונות פון מיין שטעטל שערפּץ

א.

פון די יינגסטע יאָרן אָן געדענק איך חנוכה ווי דעם שיינעם „וואָכנדיקן יום־טוב"; די געשעפטן זענען געווען אָפן. קיין נייע קליידער האָב איך נישט באַקומען און אין חדר האָב האָב איך געמוזט גיין און אָנקוקן מיין רבי חיים יוסף׳ס בייז פּנים. דאָך האָב איך געפילט א יום־טובדיקייט. עפּעס מיסטישעס האָט געהאַנגען אין דער לופט. דער ווייסער שניי האָט צוגעדעקט די לעכער און בלאָטעס אין די יידישע גאַסן. מען האָט נישט דערקענט דעם באַרג אַרויף צו די וולוקעס און דעם באַרג אַראָפּ צווישן דער שיל און מענדל גערליצעס געוועלב. אַלע שויבן זענען געווען באַדעקט מיט שניי און

אויפן לופטשיק האָבן געפינקעלט די שניי פראָס־טיקע בלומען.

דער עיקר פון דער דאָזיקער חנוכה יום־טובדיקייט איז געווען, וואָס איך האָב נישט באַדאַרפט נאָך װעטשערע גייך אין חדר. מיין האָרץ פלעגט מיר קלאַפּן, ווען איך בין אין די פינסטערע נעכט געגאַנגען אין חדר מיט מיין אייגנגעמאַכט פּאַפּירענער לאַמטערן. און פּונקט דעמאָלט ווען דער לאַמטערן איז געווען נויטיק קעגן אַ בייזן הונט, קעגן אַ שיכרן, וואָס האָט זיך איינזאַם געשלעפּט איבערן גאַס און איז גרייט געווען צו שלאָגן א יידיש ייִנגל, וואָס איז אים געקומען אין וועג, אָדער סתם א שגץ, וואָס האָט געוואָרפן קוילן שניי און געשריגן „זשיד דאָ פּאַלעסטיני״ — פּונקט אין דעם קריטישן מאָ־מענט, האָט זיך די פּאַפּירענע לאַמטערן אָנגעצונדן. איך האָב אַוועקגעוואָרפן דאָס ברענענדיקע פּאַפּיר, וואָס האָט זיך פאַרלאָשן, געבליבן שטיין אין דער פינצטער.

דאָס האַרץ האָט געזעצט ווי א פּויק. און די פיס ווי שטיינער האָבן זיך נישט גערירט פון אָרט און די גאָס א שטיק פינצטערניש. אָט דערפאַר האָב איך זיך געפילט אַזוי יומטובדיק אין דער וואָך פון חנוכה, ווייל גאַנצע אַכט טעג האָב איך נישט בעדאַרפט דורך מאַכן אָט די צרות. איך פלעג בעטן גאָט ס׳זאָל געשען מער ניסים, ס׳זאָל זייך חנוכה כאָטש א גאַנצן ווינטער.

ערב חנוכה האָב איך, אלס דער עלסטער זון, געהאַט די מצוה אויסצופוצן דעם חנוכה־לייכטער. איך האָב פאַנאַנדער גענומען יעדעס שרייפעלע און עס גערייניקט. די צווי לייבן, וואָס זענען געווען צוגעשרויפט צום לייכטער האָבן שטארק געפינקלט. ווען די ליכטלעך האָבן געברענט האָט מען געזען די רויטע צונגען, וואָס האָבן אַרונטער געהאָנגען פון די מיילער. ווען איך מיט מיין טאטע זענען געקומען א היים פון אַלטן בית המדרש נאָך מעריב איז דאָס הויז געווען באַלויכטן. ליכטיקייט האָט ארויס גע־שטראַלט פון יעדן ווינקעלע. מיין טאטע האָט דעם אָנגעצונדענעם שמש געהאַלטן אין דער הויך, ווען ער האָט געמאַכט די ברכות. און ביים אָנצינדן דאָס ערשטע ליכטל, האָבן מיר קינדער ארויפגעלייגט אונזערע הענטעלעך אויף זיין האַנט אזוי אַרום האָבן מיר אַלע אָנטייל גענומען אין דער מצווה פון „הדלקת נר של חנוכה״. מיר האָבן אַלע מיטגעזינגען מיטן טאטן „הנרות הללו״, „מעוז צור״ און „מזמור שיר חנוכה״. די מאַמע האָט צוגעקוקט און שטיל גע־ווישט אַ טרער.

די חנוכה־„וועטשערע״ איז געווען גע־שמאַקער ווי אַלע אַנדערע „וועטשערעס״ א גאַנץ יאָר, ווייל חנוכה האָט מיין מאַמע אויסגע־לאָזט שמאַלץ אויף פסח און אויף ווינטער. אין אזא צייט איז דאָס געשמעלץ געווען מער בריות. מיט יעדן לעפל עסן האָבן זיך מיטגעשלעפּט גריוון מיט גרויסע און קליינע שמאַלץ־אויגן. נאָכן פלייש האָט זיך אָנגעהויבן א סדרה לאַט־קעס. דורכן טאָג האָט מיין מאַמע מיט דער הילף פון מיינע שוועסטערס אָפּגעשיילט און אָנגע־ריבן די גרעסטע קאַרטאָפל. די מאַמע האָט אָפּ־געזינדערט דעם ווייסן קראָכמאַל, אָפּגעטריקנט אים אויף א וואָך, געלייגט אים אין א פסחדיקע כלי, ס׳זאָל זיין פאַר לעקעך אויף פסח. וויפיל לאַטקעס די מאַמע האָט געברענגט צום טיש איז אַלץ געווען ווייניק. מען האָט באַשאָטן די לאַטקעס מיט ווייסן צוקער געגעסן און צוגע־טרונקען טיי.

נאָכן עסן האָט דער טאטע אונז קינדער געגעבן חנוכה־געלט און צוזאַמען מיט די שכנישע קינדער זענען מיר געזעסן אויף דער פּאָדלאָגע און געשפּילט אין לאָטעריע, דאָמי־נאָ און דריידל. אין עסשטוב זענען געזעסן די מענער און געשפּילט אין „אָקאָ״ (קאָרטן־שפּיל). עס זענען געזעסן : יוסף קאפערמאן (ליפיעס איידעם), דער חזן דניאל׳קע (שייקעס), אברהם שוחט — דער עופות־שוחט (בורגאנד). ביי דער זייט איז געזעסן יהושע גאלדמאן און אלע מאָל אויסגעשריגן אוי ווײ — „ביטול זמן״ ! און דער קיביצער איז געווען ליפיע (דער שערפּצער

„הערשעלע אָסטראָפּאָלער"). ווען דער חזן האָט פאַרשפּילט א „קאָן", און איז געווען אין כעס, פלעגט ליפּיע אים צוזינגען מיטן ניגון פון „טל" — „חזן, חזן, אז מען קען נישט נעמט מען זיך נישט אונטער".

אין שטוב איז דעמאָלט געווען זייער הייס פון פרעגלען לאַטקעס און פון די וואָלקנס רויך פון די פּאַפּיראָסן, ציגאַרן און לולקעס. מיין טאַטע האָט גערויכערט די לולקע, וואָס ער האָט געקראָגן בירושה פון זיין פאָטער, שלמה מאיר שו"ב, דער נאָשעלסקער שוחט און ווען מיין טאטע איז געווען פאַרטאָן אין „תהילימל" (קאָרטן בלע"ז), האָב איך געגנבעט א צי פון דער לולקע. מיר קינדער, מידע און פאַרטשאַדעטע פון דער פאַרשטיקטער, פאַררויכערטער לופט, זענען איינציקווייז איינגעשלאָפן אויף דער פּאָדלאָגע.

ב.

ווען די „אגודת ישראל" האָט ביי אונז אין שטעטל אויפגעשטעלט די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „תבונה", זענען אַלע בר־מצוה בחורים, וואָס האָבן געלערנט אין „שטיבל" אָדער אין בית המדרש געוואָרן מיטגלידער פון דער „תבונה". די אָרגאַניזאַציע האָט געשאַפן אָוונט־קורסן, ווו מען האָט געלערנט העברעאישע גראַמאַטיק און יידישע געשיכטע. דער לערער איז געווען ה' קאָהן. זיין געהילף, אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז געווען מענדל יו־נתנ'עס (ליפשיץ). דוד, אברהם אהרן מלמד"ס האָט אויך צוגעהאָלפן.

יוסל בלאַכמאַן איינער פון די הויפּט אָרגאַניזאַטאָרן פון דער „תבונה", א ליבהאָבער פון געזאַנג, האָט אָרגאַניזירט א קאָנצערט לכבוד חנוכה אויף וועלכן עס איז אַרויסגעטראָטן א כאָר. איך געדענק בלויז עטלעכע נעמען פון די באַטייליקטע אין כאָר: איטשע דוד שניצער משה אהרן און ניסן רייכגאַט, משה ניעפּאַמאַשטשיק, מנחם גראָסמאַן, דער לאָמער יוסל, יוסל גאָלדמאַן, אבא ליכט און דער שרייבער פון די שורות. בערל פליאַטא האָט צוגעשפּילט אויפן פידל.

די רעפּעטיציעס זענען פאָרגעקומען בין מנחה למעריב און שבת ביי שלש סעודות אין גערער שטיבל, וואָס איז געווען אויפן הויף ביי אהרן ליפּקע. דער חנוכה קאָנצערט איז פאָרגעקומען אין גערער שטיבל. יוסל בלאַכמאַן האָט געהאַלטן די לינקע האַנט איבערן אויער און אין דער רעכטער האַנט דעם קאַמערטאָן און דיריגירט. מיר האָבן געזונגען חזנישע קאָמפּאָזיציעס, „הנרות הללו", „מזמור שיר חנוכת" און עטלעכע העברעאישע לידער.

נאָכן קאָנצערט ווען אַלע געסט זענען אַ היים געגאַנגען האָבן מיר זינגער געקראָגן אָן איבערבייס. זעליג רייכגאַט האָט צוגעשיקט גענוג מאַרינירטע הערינג. משה גראַסמאַן סאָדע־וואַסער און קוואַס. און נחום טאַץ האָט צוגעשיקט עטלעכע פלעשער וויין. קיכלעך האָבן מיר געבראַכט פון דער היים. דער קאָנצערט איז געווען א געלונגענער און דעם אָוונט וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

ג.

ווען איך בין עלטער געוואָרן און גע־לערנט שוין פאַר זיך אליין אין אַלטן בית המדרש, האָב איך אויך דעמאָלט געפילט די יומטובדיקייט פון חנוכה. דער גערער חסיד בנימין יהודה'ס (יהודה בעקערס איידעם) פלעגט שטענדיק מוסרן אונז בחורים ווען מיר זענען געזעסן מיט אָפענע גמרות און געשמועסט וועגן וועלט־זאַכן. אָבער אין דער וואָך פון חנוכה האָט ער אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ און אַוועק געקוקט.

אין די אָוונטן, אנשטאָט צו זיצן איבערן שיעור, האָבן מיר געשפּילט אין שאַך, „קוויטלעך" צו אין „איינאונצוואַנציק". בנימין האָט צוגעקוקט און גאַרנישט געמוסרט. אפילו די צוויי גרויסע קאָכלנע אויוועס אין אַלטן בית המדרש האָבן געוווּסט אַז עס איז חנוכה.

א גאַנצן ווינטער ווען די פרעסט האָבן געברענט אין גאַס, זענען די אויוונס געווען קאַלט. כמעט אַ שטיק אייז. אָבער אין די וואָך פון חנוכה האָבן זיי זיך צעהיצט. טאַקע אַ „נס חנוכה״ געווען. דאָס האָלץ איז געווען טרוקן און די פייערצונגען האָבן זיך זינגנדיק גע־צויגן אַרויף העכער און העכער צום קוימען.

ביי דער זייט פון אויוון, וואָס איז געווען נעבן קופּערנעם כיור, זענען געזעסן עטלעכע עלטערע יידן און געשפּילט אין קוויטלעך. איך געדענק בלויז איין נאָמען פון די שפּילער — איציק קוועטשער. דער קיביצער ביי דער זייט אָדער ווי מען פלעגט אים רופן שכר׳יע מיט דער לולקע. ער האָט געפּיפקעט די מאַכאָרקע, וואָס ער האָט געקויפט ביי שלמה חיהיעס און געכאַפּט בליקן אין די קוויטלעך.

אין אַלע גאַסן וווּ יידן האָבן געוווינט האָבן די חנוכה־ליכטלעך געברענט יום־טובדיק אין די פענסטער. דאָס וואַרעמקייט פון די ליכט־לעך האָט צעשמאָלצן דעם שניי מיט די פראָס־טיקע בלומען אויף די שויבן. און די צאַפּלדיקע פלאַמען האָבן דערציילט די לעגענדעס פון דור דורות, די העלדישקייט פון די מכביים.

גרשון בערגסון

בילדלעך און זכרונות פון מיין היימשטעטל

פון מיינע פריסטע קינדער־יאָרן געדענק איך וואָלף חונ׳ס חדר מיט די צעבראָכענע טרעפּ־לעך און פינצטערן קאָרידאָר. וואָס האָט זיך גע־פונען נאָך דער בריק. דאָס האַרץ האָט מיר גע־קלאַפּט פאַר שרעק ווען איך בין דאָס ערשטע מאָל געגאַנגען אין חדר אַליין און דאָרט גע־דאַרפט אַרויפגיין אויף די צעבראָכענע טרעפּ אין דער פינצטערניש.

דער היפוך פון יענעם חדר איז געווען דער מקום תורה פון אברהם אהרן אַ חדר אין מיטן מאַרק. אברהם אהרן איז געווען אַ גמרא־מלמד, אַ ייד אַ תלמיד חכם און ירא־שמים. מיט ציטער און יראת־הכבוד דערמאָן איך זיין נאָמען. ער האָט געדינט אלסביישפּיל פון אמונה און גלויבן פאַר מיר און צענדליקער אנדערע יינגלעך אין שטעטל.

שפּעטער קומט מינצ׳ס חדר־מתוקן מיט „לאַווקעס״ אַנשטאָט טישן. דער לערער איז געווען אַ קורץ געקליידערטער און האלב ראַ־זירטער מיט ברילן אויף דער נאָז אַ „פּראָ־פעסאָר״. נאָר די פאַרטגעשריטענע, די מש־כילים האָבן זיך דערלויבט איבערצוגעבן די קינדער אין זיינע הענט. פאַר נחום טאָץ, מענדל טייטלבוים און אַנדערע פרומע יידן איז ער געווען אַ גוי.

אין אַ וויטערדיקן פּעריאָד — דאָס חדר ביי ליטווינסקי׳ן, מאָדערניזירט מיט אַ „מנהל״ — אליהו מאיר, וואָס האָט געלערנט לימודי חול אַ שעה אין טאָג. טורקעלטויב איז דאָרט געווען דער לערער, אַ געגאָלטער ר״ל, אשר וואַטמאַן האָט געלערנט העברעאיש.

דאָס מאָדערניזירטע „חדר״ האָט געדאַרפט פאַרטרעטן די שטרעבונג צו וויסנשאַפט און בילדונג, וואָס האָט זיך אריינגעריסן אין שטע־טל און גלייכצייטיק פאַרהיטן די יידישע קינדער זיי זאָלן נישט אַריין אין דער נעץ פון דער „שאַבאַסובקע״ מיטן דירעקטאָר אייכל — אַ גוי גמור — און וואָס ערגער — מיט די לערער־קעס. דאָרט זיצט מען אין בלויזן קאָפּ... און מיידן לערנען מיט יינגלעך צוזאַמען. אַ ייד שיקט נישט זיינע קינדער אין די „שקאָלעס״. אַ ייד איז אַ ייד.

אָבער דער דראַנג צו יידיש וועלטלעכער בילדונג איז געוואַקסן און אָט זע איך פאַר

מיינע אויגן די ערשטע קלאַסן פון דער „תרבות"־שול. צוויי צימערן, אין שכנות פון דער גרויפן מיל, וואָס האָט געהערט צו ליכטן, נאָענט, נאָענט ביים ברעג פון טייך. „ווי איז צו אונז, וואָס וועט זיין, אז עס וועט קומען חו"ש פלוצלינג א געוויסער און די קינדער וועלן נישט קענען א היים גיין. מען וועט דאָך זאָגן, אַז שולדיק זענען אין דעם די „גויים", די לע־רער פון דער „תרבות"־שול — אַזוי טראַכטן אפטמאָל די שול־טוער.

צום גליק איז קיין געוויסער נישט געווען און די ערשטע גננת, די „דודה", ווי מען פלעגט זי רופן און דער ערשטער מנהל — רובל, האָבן געלייגט די פונדאַמענטן פאַר דער מוס־טער־שול אין שערפץ, ווו עס האָבן באַקומען זייער דערציאונג היינטיקע בירגער פון ישראל.

די „תרבות"־שול איז זיך צעוואַקסן אין דער הויך, ברייט און טיף. זי געפונט זיך שוין אין בנין אַנטקעגן דער פוילישער מלוכהשער גימנאַזיע, א פוילישע געגנט און דווקא אין דער דאָזיקער פוילישער סביבה האָבן גע־לערנט די יידישע קינדער אין זייער שפּראַך. און שפּעטער קומט דער בנין פון „תרבות" מיט זיינע שיינע לערן־צימערן און זאַל פאַר פאַר־שטעלונגען און ווידער אין א פוילישער גע־גנט ווי אויף להכעיס.

כח און מוח האָבן אריינגעלייגט די אי־בערגעגעבענע עסקנים כדי אויפצושטעלן דעם בנין. ישעיהו פרידמאַן, דוד בערגסאָן, פיי־בוש ליפקא, ווייסראָזע, בערל טשאַרקע און פיל פיל אנדערע — ווער מיט געלט, ווער מיט ענערגיע, האָבן זיי אלע געטאָן אלץ מעגלעכע און אויפגעשטעלט דעם יידישן קולטור־צענטער אין שערפץ, וואָס האָט געדינט פאַר א מוסטער פאַר די שטעטלעך אין דער סביבה: ריפּין, ליפּ־נא, ראַציאָנז אאנ"ד, וועלכע האָבן מקנא געווען שערפץ, וואָס האָט אַ שיינע יידישע שול.

שבת אין שטעטל

די שול, דאָס נייע בית המדרש, דאָס אַלטע בית המדרש די שטיבלעך — זענען פול מיט מתפללים. יידן דאַווענען אין פארשיידענע ערטער צו איין גאָט.

מען גייט פון דאַוונען. אָט גייט יעקב משה טייטלבוים. ער גייט טריט ביי טריט, מאַיעסטעטיש, פון אונטערן אויבערמאַנטל לייכט ארויס דער טלית. ווייבער שטייען אין די פענצטער און קוקן זיך צו ווהין דער עולם גייט אויף קידוש. שא שטיל אין שטעטל, שבת ביי יידן, אַלץ רוט, איינגעהילט אין קדושה. די קרעמעריי, דער „גרויסער" און קליינער האַנדל, דאָס זוכן אַ זשיראַנט אויף אַ וועקסעלע, דער גאנצער וואָכעדיקער הור־הא און טומל, די דאגת פרנסה — אלץ האָט זיך אָפּגעשטעלט. עס איז שבת אין שערפץ.

ווען איך בין געגאַנגען אין חדר האָט מען אויף מיר אויסגערופן א חרם ווייל... מיין ברו־דער גייט מיט מיידן אין שבת. איך האָב זיך געשעהמט, אראָפּגעלאָזן די אויגן און געשוויגן... איך האָב זיך דאַמאלט געגעבן דאָס וואָרט, אַז ווען איך וועל אויסוואַקסן, וועל איך דאָס נישט טוען... איך מוז מודה זיין — איך האָב דעם נדר געבראָכן...

ווען איך בין געוואָרן א דערוואַקסענער בחור האָט מען שוין אין שערפץ נישט געלייגט אין חרם פאַר גיין שבת שפּאַצירן מיט מיידלעך. פלעגן מיר שפּאַצירן אויף דער פלאַצקער גאַס, פון חודען ביז הילערן, גרופּעס יינגלעך און גרופּעס מיידלעך, איין גרופּע אנטקעגן דער צווייטער — זיך באַגעגענען מיט די בליקן, פאַר־באַהאַלטן א שמייכל צווישן די ליפּן און פאַר־בייגיין פאַרשעמט, שנעל, כדי זיך ווידער צו באַגעגענען אין 5 מינוט ארום אין דער זעלבער פאָרם.

שפּעטער, א ביסל שפּעטער ווען די זון איז פארגאַנגען און דער הייליקער שבת קודש איז אוועק, עס האָט געטונקלט — זענען מיר גע־גאַנגען אין דער זעלבער ריכטונג. נאָר די מיידלעך פאַר אונז און מיר נאָך זיי. סתם גע־גאַנגען און נאָכגעגאַנגען און דאַן אין איאר שפּעטער ווי פלוצים פלעגן מיר שוין גיין אין

צווייען — צוויי יינגלעך צוויי מיידלעך און אזוי ווייטער ביז עס איז געקומען צום „פונדעווען לאָדעס„. איינער פון אונז פלעגט קויפן „ליאָדעס" און ארויסטראָגן צו די מיידלעך שטיל שווייגנדיק און דאן ווייטער גיין אַהין און צוריק.

אזא צוריקגעהאלטענע שעמעוודיקע באציאונג צווישן בחורים און מיידלעך האָט אָנגעהאַלטן ביז עס איז אנטשטאנען די יוגנט־באַוועגונג, וועלכע האָט די בחורים און מיידלעך דערנענטערט אויפן באָדן פון אידעאַלן און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, געפילן און שטרעבונגען, וועלכע האָבן אין משך פון דורות געטייעט אין די הערצער פון דער ידישער יוגנט האָבן מיט אַמאָל אויפגעבראָכן און באַקומען זייער נאָרמאַל מענטשלעכן אויסדרוק.

אנהויב פון געזעלשאפטלעכער און

קולטור־טעטיקייט

אין אלטן מארק נישט ווייט פון מאגיסטראט האָט געוווינט מיכל קאָפּעלאָוויטש. געווען איז דאָרט א גרויסער הויף, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט אנדערע הויפן, פלעצער ביז ניעמצאווסקיס הויז. דאָרט איז געווען אַן עולם ומלואו פאַר די אונטערגעוואקסענע יידישע בחורים און מיידלעך: שטאלן מיט פערד, בריטשקעס, וועגענער, און דער עיקר דאָרט האָט קאַמינסקי דער מעכאַניקער געהאַט זיין ווארשטאט. עס איז געווען וואָס צו זען און וואָס צו הערן.

געזען האָט מען — דאָס פייער, וואָס האָט זיך געהויבן און געזשוזשעט בעת בלאָזן אין לופט־זאַק, די רויטע אָנגעגליטע אייזנס, גרויסע האַמערס און פאַרשיידענע רעדעלעך און געהערט האָט מען קלאַפּן אויף דער קאָוואַדלע און סקריפּן פון פיילן. ביים גוי דעם שלאָסער האָט געאַרבעט מיין ברודער, אַלס געזעלן. די באָבע איז געקומען וויינען פאַרן טאַטן — הייתכן, א בעל־מלאכה אין דער משפחה?

וואָס עס האָט געלאַקט אַמערסטן אין דעם הויף, איז געווען דאָס אויסבאָרגן ראָווערן. ביי קאַמינסקין האָט מען געקענט נעמען א ראָווער אויף אַ האַלבער שעה, אשעה. נו ווערזשע וועט נישט וועלן לערנען זיך פאָרן אויף אַ ראָווער? אַלע, דאָס גאַנצע שטעטל: יינגלעך, חדר־יינגלעך, שקאָלע־שקצים און בית המדרש בחורים. איך געדענק, אַז חיים שלמה ליכט מיט דער קאַפּאָטע און יידישן היטל איז געקומען דאָרט אויפן פּלאַץ זיך לערנען פאָרן.

אַזוי איז דער הויף פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קלוב פאַר „קולטור און ספּאָרט". יינגלעך האָבן דאָ געשפּילט אין „סטראַזשניק" און גנבים, אין „פּאַלאַנט", אין קנעפּ, אין „שאַכעלעך", עס האָט געווימלט און גערוישט. מען האָט „געהאַנדלט", אָפּגענאַרט, מען האָט געבעטן א „קאָלע" ביי די ראָווערן־פּאָרערס, מען האָט געקאָפּעט אין היטלעך אָנגעפּילטע מיט שמאַטעס כמו פוטבאל, און ווען מיר זענען מיד געוואָרן זענען מיר אַרויף אויפן בוידעם פון א שטאַל און דאָרט געמיטלעך געזעסן און פאַרבראַכט.

ביסלעכווייז איז דער שטאַל־בוידעם אונז פאַרמיאוסט געוואָרן. איך ווייס נישט, וויאַזוי עס האָט זיך צו אונז אַריינבאַקומען דאָס וואָרט „קלוב" — מיר האָבן אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַ שטוב... א קלוב...ווי נעמט מען דאָס. מיר האָבן געזוכט און געפונען... ביי שלמה גלאָזער אויפן הויף האָט געוווינט אַן אלמנה מיט צוויי קינדער און דערנערט האָט זי זיך מיט איר משפחה פון „מאָכן" פּאַפּיראָסן, ד. ה. זי פלעגט קויפן טאַבאַק, גילזן, געשטאָפּט פּאָפּיראָסן און פאַרקויפט זיי, געפּאַקט זיי אין א פּאַפּיר צו צען אין א פּעקל. דאָס הויז איז געווען אַן אומלעגאַל פאַבריקל. די אלמנה האָט אָפּגענאַרט די פּוילישע רעגירונג און נישט געצאָלט קיין „באַנדראָלן". געהאַט האָט זי צוויי צימערן. דאָס „פאַבריקל" איז געווען אין קיך און דער „סקלאָד" פון די סחורה — אונטערן קישן.

מיר האָבן געזוכט א לאָקאַל און די אלמנה האָט געזוכט פרנסה — האָבן מיר זיך צונויפגערעדט און עס איז געוואָרן אַ „קלוב". אָוונט ביי אָוונט פלעגן מיר קומען אין „קלוב" און

שפּילן דאָמינאָ און שאַך. דער אָפּצאָל איז געוועזן א חודשלעכער און אַזוי זענען מיר דערגאַנגען צו אן אייגענעם לאָקאַל. דאָס איז געוועזן אין יאָר 1924/25.

בערך א יאָר אַנדערהאַלבן האָבן מיר „פאַרבראַכט" אין דעם „קלוב" געהיים און אַ חוץ אונזער גרופּע יינגלעך האָט קיינער פון דעם נישט געוווּסט. אָבער באַלד איז דער „קלוב" ביי דער אלמנה געוואָרן צו ענג פאַר אונז. ער האָט נישט באַפרידיקט אונזערע קולטורעלע באַדערפנישן און נישט געשטילט די ברויזנדע שטרעבונגען פון רייפווערנדע יינגלעך צו באַגעגנען זיך מיטן צווייטן מין און ווידער האָבן מיר גענומען טראַכטן און זוכן ווי אַזוי אַריינצוברענגען עפּעס אן ענדערונג אין אונזער לעבן.

דאָס שטעטל האָט זיך איינציקווייז אונטערגעגעבן אונטער די נייע שטרעבונגען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. די יוגנט האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבן פאַרשטיין די נויטיקייט פון באַפרייען זיך פון פרעמדן יאָך און אָנגעהויבן שטרעבן צו א זעלבסשטענדיק לעבן אין אן אייגענעם היימלאַנד.

עס זענען שוין אין שערפּץ געמאַכט געוואָרן די ערשטע געוואַגטע שריט פון עליה. עס זענען געפאָרן קיין ארץ־ישראל: אברהם פריד, מיין ברודער יצחק, אפרים וולוקע, מרדכי ראָזן. יוגנטלעכע האָבן גענומען זיך לערנען העברעאיש און געגרינדעט ביבליאָטעקן. ס'האָבן שוין עקזיסטירט צוויי ביבליאָטעקן: אַ גרויסע ביבליאָטעק און די צווייטע פון דער יוגנט אָרגאַניזאַציע „הרצליה". הערש מאַלאוואַנטשיק, לייבל הארן און מרדכי רעשאַטקע זענען געוועזן די פּאָפּולערע לערער פון העברעאיש.

מיר האָבן באַשלאָסן נאָכצוטאָן די גרויסע און שאַפן אן אייגענע ביבליאָטעק עס איז דאָך פּשוט, מען קויפט א פּאָר ביכער מען קלאַפּט צונויף א קעסטל און מען טוישט די ביכער. געזאָגט און געטאָן.

אונזער חבר פישל דאַבראַשקלאַנקע האָט געהאַט עלטערן, וואָס האָבן שוין דאַן אַרויסגעוויזן פיל פאַרשטענדניש פאַר די מאָדערנע שטרעבונגען פון זייערע קינדער. דאַבראַשקלאַנקע האָט געהאַט א דירה מיט צוויי אריינגענג. האָבן מיר צו אונזער דיספּאָזיציע באַקומען דאָס קליינע צימערל מיטן באַזונדערן אַריינגאַנג. דאָרט האָבן מיר געעפנט אונזער ביבליאָטעק אונטערן נאָמען ספרית הילדים „התחיה". מיין ברודער דוד האָט געליפערט ביכער אויף קרעדיט. מיר זענען דערגאַנגען ביז 30 אבאָנענטן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען עטלעכע מיידלעך.

די ביבליאָטעק איז מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קולטורעלן קלוב און פרייטיק־צונאַכטס פלעגן מיר זיך צונויפקומען אין דעם צימערל אויף שמועסן און געזאַנג.

מיר האָבן געזונגען זמירות און „שטיקלעך", וואָס מיר פלעגן זינגען ביי יוסל שוחט. די מיידלעך האָבן אונז געלערנט פוילישע לידער פון שול. עס איז אַזוי אַרום אַנטשטאַנען א כאָר, וואָס האָט אין געזאַנג געברענגט צום אויסדרוק די בענקעניש און אונזער שטרעבונג.

ציוניסטישע און קולטור־טעטיקייט

אין די יאָרן 1927/28 איז אַנטשטאַנען די יוגנ־אָרגאַניזאַציע „השומר הלאומי" (שפּעטער „הנוער הציוני"), וואָס האָט אינגאַנצן געענדערט דעם לעבנסשטייגער פון אונזער יוגנט גרופּע און אויך געהאַט א ווירקונג אויף ברייטע קרייזן פון דער שערפּצער יידישער יוגנט. אונזער טעטיקייט איז זיך פאַנאַנדערגעוואָקסן. עס זענען שוין נישט געגנוג געווען פאַר אונז די אָוונטשעהן. 6 פאַרטאָג מען קלאַפּט אין די טירן — יעקב מאיר, יוסל, שושנה... א „זביורקע". מען האָט געמוזט זיך צונויפקומען אויך אין די ערשטע שעהן פון טאָג כדי צו לערנען, לייענען און מושטרירן.

מיר האָבן געליינט אַלץ, וואָס איז געווען ביי פאַר אונז: ציוניסטישע שריפטן; הערצל, פינסקער נאָרדוי און״ד וועלט־ליטעראַטור;

טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי, שענקעוויטש, רייִמאָנט, קעלערמאַן, מאפאסאַן, און די יידישע שרייבער: אש, פּרץ, שלום עליכם, מענדעלע, טשערניכאָווסקי, ביסטריצקי און צענדליקער צענדליקער אנדערע. פאַרשטענדלעך, „די הענט זענען געווען פול מיט אַרבעט": רייניקן דעם „קן", ספּאָרט־פּלאַץ, ספּאָרט־מכשירים, די ביבליאָטעק, מאַכן געלט־זאַמלונגען פאַר „קרנות", פאָרשטעלונגען, אויספלוגן, דעמאָנסטראַציעס, וואַלן, אומעטום זענען מיר געווען.

אונזערע צוזאַמענקונפטן פלעגן אמייסטן פאָרקומען אויף דער לאָנקע, אויף דער פרייער נאַטור. אַהין פלעגט מען שטראָמען פרייטיק־צונאַכטס, אפילו אין די פראָסטיקע נעכט, זומער אין די הייסע טעג — צום טייך. דאָרט אַהין פלעגן מיר קומען מאַכן אַסיפות פון „קבוצות" און „גדודים", מאַרשירן אויסהערן ראַפּאָרטן, זינגען, טאַנצן און שפּילן.

שקצים זענען אָפטמאָל באַפאַלן, געוואָרפן שטיינער, אָבער מיר האָבן מוטיק זיך אַנטקעגנגעשטעלט. זיכער האָבן מיר זיך געפילט, ווען עס האָט אונז באַגלייט יוסל דוד ישיביץ. ער איז געווען דאַן דער שטאַרקסטער צווישן אונז און אפילו די שקצים האָבן זיך געהיט צו באַקומען א קלאַפּ פון אים. די שקצים האָבן זיך לסוף איבערצייגט, אז מיט אונז איז נישט אנצוהייבן: יידן האָבן אָקופּירט די לאָנקעס און עס איז געוואָרן וואָפנשטילשטאַנד. פלעגן מיר דאָרט זיצן און לערנען, פירן שמועסן, זינגען און טאַנצן „האָרא".

אונזער קולטור־ארבעט האָט זיך אויסגעדרוקט אין פאַרשיידענע פאָרמען. מיר האָבן געמאַכט „משפטים" אין „קן". מען האָט „געמשפט" „באָנטשע שוויַיג" און די פייער־הייטער פון י. ל. פּרצ׳ס אלעגאָריען, יוסף פלאוויוס און דעם „בונד". קיינער איז נישט אַרויס פון אונזערע הענט אָן א גערעכטן פסק־דין. אונזערע נאַציאָנאַלע פייערונגען זענען געווען פייערונגען פאַרן שטעטל. צו ערשט האָבן מיר פאַרשפּרייט בילדלעך פון קק״ל אויפצוקלעבן אין די פענצטער, דאַן האָבן מיר מאַרשירט איבער די גאַסן מיט בלוי־ווייסע פענער, אָנגעטאָן אין די מונדירן יום־טובדיק: ווייסע בלוזעס, גרינע הויזן מיט פּייקלעך און טרומפייטן און דער „מכבי"־אָרקעסטער בראש.

דעם צוג האָט געפירט: משה סמאָלינסקי מיט די גלאַנצנדע פאסקעס איבערן אקסל און דאַן זענען געגאַנגען א. בערגסאָן, י. קורטא, נ. טשארנאטשאפּקע — די הנהגה פון „קן" און ביי די זייטן די ראשי קבוצות: י. קורטא, פ. לאניעטער, צ. סענדעראָוויטש, ש. קליין א. א. עס האָט געהילכט די העברעאישע שפּראַך אין די גאַסן, לידער און באַפעלן אין העברעאיש, די ציוניסטן שעפּן נחת. די מאַמעס, די פרומע מאַמעס, וואָס זענען נישט אַזוי צופרידן מיטן גויאישן הולך פון זייערע קינדער, בענטשן זיי דאָך — „אַ געזונט זיי אין די פיס" — אַ מאַמע איז א מאַמע.

מען פאָרט אויף כינוסים — צוערשט מיט וועגן. מאיר קליין האָט געהאַט א פאָר פערד, פלעגט מען דינגען דעם וואָגן און פאָרן קיין זשוראַמין, קיין ראציאנז. די רייזע האָט געדויערט 3—4 שעה, פון 4 פאַרטאָג ביז 7—8 פרי. געקומען אין שטעטל, האָבן מיר זיך אויסגעשטעלט אין שורות און אַריינמאַרשירט מיט געזאַנג, וואָס האָט ארויסגערופן אַלעמענס באַוווּנדערונג.

מען האָט אויך געמאַכט אויספלוגן אויף א טאָג צוויי. צופוס קיין סטודזשעניעץ, סוסק און אַנדערע דערפער. נישט אַזוי לייכט איז אונז אנגעקומען דאָס פאָרן אויף אויספלוגן. מען האָט געמוזט פירן א „מלחמה" מיט טאַטע־מאַמע: עלטערן געבן נישט קיין געלט, זיי דערלויבן בכלל נישט די נסיעות, מען קעמפט מיט טרערן, מען דראָט מיט אַנטלויפן פון שטוב — „איך וועל אַוועק אויף הכשרה" און וועל קיינמאָל נישט צוריקומען. דער טאַטע ווערט אין כעס, די מאַמע ווערט ווייך, דאָס קינד וויינט, דאָס קינד קאָן נאָך באמת אַנטלויפן — ווי וועל איך בלייבן אָן אים — טראַכט א מאַמע.

זעקס קינדער זענען פאַראַן אין שטוב, אויב איינס וועט פעלן וועט די שטוב בלייבן פוסט...

דערלויבט מען לסוף פאָרן. אויסגעקעמפט, געזיגט. מיר פאָרן קיין סקווילנא, מאשציסק און אנדערע ערטער, אין וואַלד, אין פעלד. מיר אָטעמען די לופט פון פעלד און מיסט, ווי מען זינגט אין ליד „וריח הזבל" און מען חלומט ביינאַכט וועגן אייגענעם לאַנד און ארץ־ישראל.

דער ארץ־ישראל חלום האָט באַקומען פליגל

אברהם שולץ, יעקב מאיר פוקאטש, זלמן נאזימסקי, ש. סענדעראָוויטש און צפורה ראַזינעק — זין און טעכטער פון אגודה׳ניקעס פאָרן אויף הכשרה. דאָס גלות ווערט שווערער, אין שטעטל — ענגער, די שטייערן — גרעסער, דער באָיקאָט פון פאַלאַנגאַ־אַנטיסעמיטן — שטאַרקער, נישטאָ וואָס צו דערוואַרטן; „מען דאַרף פאָרן קיין ארץ־ישראל, צוערשט די קינ־דער, שפּעטער וועלן מיר אויך פאָרן נאָך זיי — זאָגן שוין די עלטערן".

דערווייל מוזן יידן בלייבן אין שטעטל. מען קאָן נישט פאָרן אין אויסגעבענקטן לאַנד. דער ענגלענדער לאָזט נישט אַריין. מוזן יידן וואַרטן אויף אַ גוטן מאַרק, אפשר וועט מען לייזן א פּאָר זלאָטעס. און מאָרגן איבערמאָרגן וועט מען פאָרן אויף יארידן אין די אַרומיקע שטעט־לעך אָדער גאָר אין ווייטן פּאָמערן, ווו מען וועט אויפשטעלן א בויד און פאַרדינען א פּאָר זלאָ־טעס. נישט שטענדיק געלינגט. אָפטמאָל איז דער יאריד אָפּגערופן, אָדער עס פאַלט א שטאַרקער רעגן — פּאַקט מען נישט אויס די סחורה, אויסגעדרייט דעם דישל — און צוריק אַ היים.

אָבער יידן זענען נישט קיין פּעסימיסטן. די צוליטע וואָך וועט מען ווידער פאָרן, פּרווון מזל, מען מוז דאָך לעבן. לעבט טאַקע דאָס שטעטל זיין לעבן; מען צינדט ליכט פרייטיק פאַרנאַכט, חנוכה שטעלט מען חנוכה־ליכטלעך אין די פענצטער און מען פּרעגלט גריוון מיט יום־טובדיק שמאַלץ, מען בויט הייזער, סוכות שטעלט מען סוכות אין די הויפן, אויף די באַל־קאָנען און פּראַנט פון הויז. מען האָט נישט קיין מורא פאַר די גוים.

זעלדע די הייבאַם ווערט ביי נאַכט אויפגע־וועקט און לויפט צו קימפּעטאָרן. זי „נעמט" אָפּ קינדער. מען קויפט „שיר המעלותן" און קינדער לויפן לייענען קריאת שמע. יידן לויפן אָפּשפּרעכן אַן עין הרע, זאָגן תהלים, רייסן קברים. מען מאַכט חתונות אין שטעטל — גערליק־מלאך מיטן פידל און קרופּיאַזש מיטן טרומייטער — זענען פאַרנומען, שטאַרק פאַרנומען — די איינציקע כלי־זמר אין שטעטל. פּסח איז מען א מלך און ל"ג בעומר מאַרשירט מען אין די פעלדער און אין שבועות ברענגט מען אַריין אין שטוב דעם ריח פון וואַלד און פעלד.

אזוי האָבן יידן געלעבט אין שערפּץ, ווי אין אַלע שטעטלעך אין פּוילן און געהאָפט אויף דער גיכער גאולה שלימה. אָנשטאָט איר איז געקומען דער גרויסער חורבן.

אין הארבסט 1932 איז ביי מיר רייף גע־וואָרן דער געדאַנק צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל. מיין ציל איז געווען — ווילנע, ירושלים דליטא. אין אַ פּראַסטיקן פאַרטאָג האָב איך פאַרלאָזט מיין היים. מיין מאַמע האָט מיך געקושט און געלאָזט אַ טרער. מיין ליבער פאָטער האָט מיך באַגלייט צו דער „דראָזשקע" און געזעגנט זיך מיט מיר מיט צווי ווערטער: „זיי מצליח".

זיין ברכה, די ברכה פון אַ האַרציקן טאַטן האָט זיך פאַרווירקלעכט און איך האָב מצליח געווען אין דעם וועג וועלכן איך האָב זיך דאַן אָנגעצייכנט. מיין אינערלעכע בענקשאַפט, ווי־דער צו טרעפן זיך מיט מיינע ליבע עלטערן, וואָס איך האָב געטראָגן אין האַרצן און נישט אַרויסגעבראַכט אויף די ליפּן — זענען ליידער נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. איך האָב מער מיין וואַרעמע היים נישט געזען — און מיינע טייערסטע נישט באַגעגנט.

זאָלן מיינע שורות זיין אַ מצבה אויפן אומבאַוואוסטן קבר פון מיינע עלטערן און פון די קדושי שערפּץ, וואָס זענען פאַרפייניקט גע־וואָרן דורך די דייטשן.

הענע אָבערפעלד לוין

מיינע מיידלישע יאָרן אין שערפּץ

היינט, ווען איך בין שוין מיט מזל צוגעשווימען צו אַ ברעג, נאָך פיל מאַטערנדע וואַנדערונגען איבער די וועלט, פּרוּוו איך אַרויסצוברענגען אין זכרון דאָס לעבן פון מיין געבורטס־שטעטל שערפּץ.

איך קער זיך צוריק מיט די געדאַנקען צו די טעג פון מיינע קינדער־יאָרן. איך זע זיך אַ קליין מיידעלע. איך לויף שנעל אין דער פרי צו מיין ערשטן מלמד, אנשל מעש, וועלכער האָט מיך געלערנט אלף בית. ביי אים האָבן זיך געלערנט אלע מיידלעך פון די ארומיקע גאַסן. דאָרטן האָבן מיר זיך געשפּילט אונטערן טיש מיט זיין איינציקן זונדעלע, וועלכער איז זייער פרי, נאָך אַלס קינד, אַוועקגעשטאָרבן.

איך געדענק נאָך דעם ריח פון טאַבאַק, וועלכע האָט זיך פון מיין רבין געפילט צוליבן אָפטן שטופּן דעם טאַבאַק אין דער נאָז. זיין פרוי שרה דבורה, אַ הויכע דאַרע יידענע, איז געווען די אָנפירערין פון דעם חדר. ביי איר האָט מען זיך אָנגעדינגען און איינגעצאָלט דעם שכר לימוד. זי איז געווען שטרענג צו אונז און דער רבי אנשל האָט זיך נישט איינמאָל מיטגעכאַפּט מיט דער פאָרציע זידלערייען אָדער קלעפּ.

נאָך אַלס קליין מיידעלע, אַ פריילעכע און זאָרגלאָזע, בין איך געשיקט געוואָרן אין דער „פּענסיע" פון דער פרוי רייך, וועלכע מען האָט גערופן אויף פּויליש — רייכוּוונא. דאָרט האָב איך אָנטייל גענומען אין אויספלוגן צו די צוויי מילן און אין די „דאָלינקעס" (טאָלן). די 7 שיינע „דאָלינקעס" מיט דעם באַרג קאַקאשע, מיט וועלכן מיר האָבן זיך אַזוי געגרויסט לגבי די חברים פון די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס פאַרמאגן נישט אַזעלכעס. דאָרט האָבן מיר פאַרברענגט, געפּלאַזשעוועט זיך אויפן ווייסן זאַמד און זיך פאָטאָגראַפירט.

מיין מוטער האָט געטראָגן אויף זיך דעם גאַנצן עול פון פרנסה און פון אויסהאָדעווען די קינדער. מיין ליבער פאָטער, אַ שטילער, ערלעכער פרומער ייד, האָט זיך נישט אָפּגעגעבן מיט אונזער דערציאונג. ער האָט געהאָט אנדערע געשעפטן, ווי למשל: פּורים האָט ער פאַרזאַמלט אלע שכנים און מיט זיין שיינעם קול געלייענט די מגילה און מיר אַלע קינדערלעך האָבן געקלאַפּט המנ׳עז, מיט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט — מיט גרעגערס, וואַלגערהעלצער און שטאַרצן. ראש השנה און יום כיפּור האָט מיין פאָטער געדאַוונט פאַרן עמוד. עטלעכע וואָכן פאַר די ימים נוראים האָט ער זיך געגרייט, געחזרט די תפילות און שופר געבלאָזן.

ווען מיר זענען אויסגעוואַקסן איז אונזער היים געוואָרן אַ קלוב פאַר דיסקוסיעס. איך — אַ ציוניסטקע, די צוויי ברידערלעך — לינקע פּועלי ציון, און דאָס שוועסטערל דבורה — אַ פרומע בית־יעקב תלמידה. זי האָט די ברידער אַלעמאָל „געמסרט" פאַר די עלטערן, אַז זיי האָבן געגעסן יום כיפּור. די עלטערן האָבן מיך געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן פעלן פון עסן און איך האָב געשוויגן... מיר אַלע פיר האָבן אָנטיילגענומען אין פאַרשיידענע פאַרשטעלונגען, וועלכע זענען אויפגעפירט געוואָרן דורך די דראַמאַטישע קרייזן פון די פאַרטייען צו וועלכע מיר האָבן געהערט. אין אַלגעמיין האָבן מיר אַלע פיר, די ברידער און שוועסטער, געלעבט אין שלום.

דאָס שטעטלע שערפּץ איז געווען אַ טיפּיש יידיש שטעטעלע. פרייטיק פאַרנאַכט ווען דער טאַרג מיט אַלע מסחרים מיט די גויים האָבן זיך געענדיקט און אין די בעקערייען זענען שוין געווען פאַרוקט די טשאָלענטן, האָט זיך באַוויזן יעקב משה טייטלבוים, צעפּראַלט די

זיידענע זשיפּיצע, וואָס האָט אויפגעדעקט דעם ברייטן טלית־קטן. ער איז שוין געגאַנגען אָן אויסגעצוואָגענער און אויסגעפּאַרעטער פון דער הייסער מקוה אין שטיבל אַריין דאַוונען. דאָן האָבן זיך ראַשיק אַראָפּגעלאָזט די אייזערנע זשאַלוזיעס פון זיין „קאַמיעניצע“ אין מאַרק. באַלד נאָכדעם האָבן זיך פאַרהאַקט אַלע געוועלבער, אַחוץ די גויאישע אַפּטייק. דער שבת האָט איבערגענומען די מאַכט.

אין מאַרק און אין אַנדערע יידישע גאַסן זענען נאָר די וועכטער געווען פּאָליאַקן. אין דעם יידישן קוואַרטאל האָבן זיי געהאַט וויכטיקע אויפגאַבן, ווי: פרייטיק צונאַכטס אויסצולעשן די ליכט און אַראָפּנעמען די לייכטערס; ווינטער איינהייצן די אויוונס; ערב פסח אָפּצוקויפן דעם חמץ.

ווען איך און מיינע חברים און חברטעס האָבן געענדיקט די שול, האָבן מיר זיך פּשוט נישט געהאַט צו וואָס צו נעמען. די יינגלעך פון אונזער גרופּע ווי למשל: יוסף מאיר פּאַדסקאַטש, נפתלי טשאַרנאַטשאַפּקע, פסח גראָסמאַן און אַנדערע זענען געוואָרן זעלבסשטענדיק, פּשוט דערפאַר, וואָס זייערע טאַטעס זענען זיי פרי אָפּגעשטאָרבן און זיי האָבן געמוזט נעמען אויף זיך דעם עול פרנסה פון זייערע היימען. אַנדערע האָבן זיך גענומען צו ציוניסטישער פּאַרטיי־אַרבעט, וואָס איז פּונקט ווי דאָ אין לאַנד געווען א נישקשהדיקע פּרנסה. איך מיט מיינע חברטעס האָבן זיך אָנגעהויבן לערנען האַנטהאַפּט ביי ביילע אייזנשטאט. אָבער דאָס האָט אונז קיין שום קאָנקרעטע לעזונג אין לעבן נישט געגעבן.

אין די אָוונטן פלעגן מיר זיך צונויפטרעפן ביי מאַרינא גארפינקל אין פאָטאָגראַפישן אַנשטאַלט ווו מיר האָבן גוט פאַרבראַכט. אָפטמאָל אין ליכט פון לבנה־שיין, וואָס איז אַריין דורך דעם גלעזערנעם דאַך, האָבן מיר געטאַנצט, געפלירטעוועט, דיסקוטירט און אויך געשפּילט אין קאָרטן. מענדל גארפינקל, דער פרומער ייד מיט דער שיינער שוואַרצער באָרד, וועלכער איז אויף יעדן יום־טוב געפאָרן קיין גער צום רבין, האָט נישט איינמאָל גענומען דעם אַפּאַראַט אין האַנט און אונז פאָטאָגראַפירט, כדי זיין מרים זאָל אַרויס אויף דער פאָטאָגראַפיע.

שבת נאָכמיטאָג פלעגן מיר זיך צונויפקומען ביי גוטקע פרענקל, ווען דער אַלטער יעקב בער איז געשלאָפן אין צווייטן צימער. אָבער טרויעריק איז געווען אונזער לאַגע, ווען ער האָט זיך פּלוצלינג איבערגעוועקט און דערהערט געמישטע קולות פון יינגלעך און מיידלעך. ער האָט אונז דאַן געיאָגט אין אַלע עקן.

איך האָב אָנגעהויבן צו קומען אין דער געזעלשאַפט „הרצליה“, ווו איך בין אויסגעקליבן געוואָרן אין דער פאַרוואַלטונג, געווען טעטיק אין דער ביבליאָטעק, וועלכע איך האָב אָפּגעגעבן זייער פיל ענערגיע און מי. איך האָב צוזאַמענגעאַרבעט מיט נפתלי טשאַרנאָטשאַפּקע. ער איז געווען פרעזעס פון דער קליינער ביבליאָטעק. איך — סעקרעטאַרין און קאָסירערין.

מיט דער קאַסע האָב איך אַלעמאָל געהאַט אויסצושטיין צרות. דאָס גאַנצע געלט פלעג איך צעבאָרגן מיינע שכנים — רחלע ברין און שמואל הענעך דראגאן. זיי זענען עטלעכע מאָל אין וואָך געפאָרן אויף ירידים אין די אַרומיקע שטעטלעך און אַלעמאָל זענען זיי געווען געקוועלט אין געלט. ווען עס איז אָנגעקומען דער טערמין צו צאָלן א וועקסל, איז מיר געווען זייער נישט אַנגענעם זיי צו מאָנען, איך האָב זיך געשעמט זיי צו דערמאָנען. מיין פאָטער האָט מיך אַלעמאָל געדראָט, אַז צוליב דער ביבליאָטעק וועל איך פוילן אין די תפיסות.

איינמאָל האָט מיך די עלעקטראָווניע אָנגעקלאָגט אין געריכט פאַר גנבענען שטראָם פאַר די ביבליאָטעק. מיר האָבן נישט געהאַט צו באַצאָלן פאַר עלעקטריע האָט די עלעקטראָווניע אָפּגעשניטן דעם צופלוס פון שטראָם. מיר האָבן דאָס צוריקגעמאַכט אין אָרדנונג. איך בין קוים אַרויס אַן אומשולדיקע מיט דער הילף פון אן אַדוואָקאַט וועלכן די פאַרוואַלטונג פון דער ביבליאָטעק האָט געשטעלט.

שוין זייענדיק אין וואַרשע האָב איך נאָך אונטערגעשריבן וועקסלען און געשיקט ביכער פאַר דער ביבליאָטעק.

איך בין אויך געווען טעטיק אין דער שטאָ־טישער קאָמיסיע פון קרן קימת, צו וועלכער עס האָבן געהערט: ישעיה פרידמאַן, הערשל קריסטל, מרדכי רעשאטקא, צבי מאלעוואנטשיק, בער טשארקע, אייזיק ניימאַן, לייבל האַרן און אַנדערע. מיר האָבן געזאַמלט געלט פאַר ארץ־ישראל.

מיינע עלטערן און די עלטערן פון מיינע חברטעס, זענען נישט געווען אמשטאנד אויס־צופירן אונזערע וואָס אַמאָל גרעסערע באַ־דערפענישן פון שוין דערוואַקסענע מיידלעך. מיר האָבן געמוזט אליין קלערן וועגן איינאָרדנען זיך אין לעבן. אין 1934 האָב איך מיט מיין בעסטער חברטע, רייזל סענדעראָוויטש, באַשלאָסן אוועקצופאָרן מיט אן עקסקורסיע קיין ארץ־ישראל. מיר האָבן אָפּגעגעבן בקשות אין פאַ־לעסטינע־אַמט און נאָך עטלעכע חדשים איז גע־קומען א באַשטעטיקונג, אַז מיר זענען אָנגע־נומען אַלס קאַנדידאַטן צום פאָרן. איז דאַן מיין חברטע אַוועקגעפאָרן. איך האָב לײדער נישט געהאַט די מאַטעריעלע מעגלעכקייטן.

א יאָר שפּעטער בין איך אַוועקגעפאָרן אויף הכשרה ביי „וויצא" אין וואַרשע. נאָך א יאָר האָב איך געענדיקט די הכשרה און אַריין אין דער רשימה צו דערהאַלטן א סערטיפיקאַט. די צאָל סערטיפיקאַטן איז אָבער געווען א נישטיקע און איך האָב נישט באַוויזן אַוועקצופאָרן.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן האָב איך אַוועקגעוואַנדערט קיין רוסלאַנד און מיין איינ־ציקע שטרעבונג איז געווען פאַר יעדן פּרייז איבערצולעבן די מלחמה און אָנהויבן אַליָה פונדאַסניי.

נאָך מיין צוריקקערן זיך פון רוסלאַנד, איז מיין ערשטער באַגער געווען אָנצוקוקן דאָס שטעטעלע שערפּץ, וועלכעס האָט נאָך אין מיין זכרון אויסגעזען ווי אַמאָל. זייענדיק א קורצע צייט אין שטעטין, בין איך אַרויסגעפאָרן קיין שערפּץ. מיט א קלאַפּעדיק האַרץ בין איך אַראָפּ פון דער באַן און דערזען, וואָס די אכזריותדיקע דייטשן האָבן אָפּגעטאָן. א פרעמד אומבאַקאַנט שטעטל האָב איך דערזען. ווען איך בין אַרייגע־קומען אין מאַרק בין איך געבליבן שטיין אזוי ווי א פאַרשטיינערטע. שפּעטער האָב איך גע־נומען לויפן ווי א משוגענע צו דעם הויז וואו מיר האָבן געוווינט און צו אַנדערע הייזער וואו עס האָבן געוווינט יידן. אויפן אָרט פון די יידישע הייזער איז געווען א פעלד באַוואַקסן מיט גראָז און פערד האָבן זיך געפּאַשעט. איך האָב נישט געהאַט א וואָרט צו וועמען אַרויסצוריידן, ווע־מען זיך עפּעס צו פרעגן. איך בין געבליבן שטיין נעבן דעם געוועלב וואָס האָט אַמאָל געהערט מיין פעטער וואָלף מאַרגעל דער זייגערמאַכער, און האָב זיך שרעקלעך צעוויינט.

צבי מאלאוואנצ'יק

יידישע פרנסות אין שערפּץ

פישערס און פליישער

דער פיש־האַנדל איז אין שערפּץ געווען אויסשליסלעך אין יידישע הענט. די פיש־סוחרים, וועלכע מען האָט גערופן פישערס, האָבן פּאַקטיש מיטן פיש־פאַנג קיין שייכות נישט געהאַט. זיי פלעגן ארויספאָרן אין דאָרף צו די אָמתע, גוי־אישע פישערס, אָפּקויפן ביי זיי דעם שלל און ווידער פאַרקויפן דער יידישער באַפעלקערונג.

לאָמיר דערמאָנען איינעם פון די דאָזיקע פיש־סוחרים: משה קאשיארש, א קליין גע־וויקסיקער מיט א שיטער בערדל, פלעגט זיך זייער וויניק פאַרנעמען מיט דעם פיש־מסחר.

ער איז געווען א ברוקירער, האָט מיט שטיינער געפּלאַסטערט די גאַסן. זיין ווייב חנה גאָלדע, א יידענע מיט רויטע באַקן, קוילן־שוואַרצע, ברענענדע אויגן, מיט אַ געזונטן הויכן דיבור, איז געווען די אמתע פישערקע. זי האָט געפירט דעם פיש־מסחר.

זעליק קאַשיארש, דער ברודער פון משהן, איז מיטן ווייב און אייניקע קינדער געווען ארייגעטאָן אין פיש־האַנדל. די פרנסה האָבן זיי איבערגענומען פון זייער פאָטער מאיר, וועלכער איז געווען באַקאַנט מיטן צונאָמען מאיר מורנו.

געווען נאָך אַ פישער־משפחה בערלינסקי, וועלכע האָט געצויגן זייער פרנסה פון פיש־האַנדל. בכלל איז דער פיש־האַנדל אין שערפּץ איבערגעגאַנגען בירושה פון עלטערן צו קינדער.

אויך דאָס יידישע קצבים־פאַך, איז געלעגן אין די הענט פון געוויסע משפּחות. באַזונדערע יאַטקעס האָבן געהאַט די פיר ברידער: יצחק (איטשע), יחזקאל, מאיר און מענדל דארפמאַן. דאָס זענען געווען 4 ברידער מיט אייגענע משפחות, וועלכע האָבן געאַרבעט אין די יאַטקעס מיט דער מיטהילף פון זייערע פרויען.

ווייטער איז געווען די קצבים־משפחה גריינע, זייערע נעמען געדענק איך נישט. אויך אַ היבשע צאָל ברידער מיט פרויען און קינדער, וואָס האָבן געהאַט יעדער זיין יאַטקע און די ברידער בראַדאטש און אַנדערע.

די יידישע פלייש־קראָמען האָבן זיך געפונען אין אַ שטאָטישער געביידע אויף דעם נייעם מאַרק. דאָרט זענען אויך געווען די טריפה'נע קריסטלעכע יאַטקעס. אין אַלגעמיין האָבן די קצבים אין שערפּץ געלעבט נישט שלעכט. זיי זענען געווען נדיבי־לב און געהאַט פאַרשטענדניש פאַר יידיש־קולטורעלער און ציוניסטישער טעטיקייט. אַזוי ווי ביי די פישער איז אויך ביי די קצבים דער מסחר אַריבער בירושה צו די קינדער.

סאַדאָווניקעס און גרינס־הענדלער

אין די יידישע פרנסות אין שערפּץ האָט אַן אַנגעזעענע אָרט פאַרנומען דער האַנדל מיט פּרוכטן און גרינס. געווען סאַדאָווניקעס, וועלכע האָבן אין פריען פרילינג געפּאַכטעט סעדער ביי פּריצים, לאַנדווירטן, פּויערים וכדומה. זומער־צייט ווען די פּרוכטן האָבן אָנגעהויבן צייטיק ווערן, האָבן די סאַדאָווניקעס פאַרלאָזט די שטאָט און מיט זייערע משפחות אַוועק אויף די סעדער, וווּ מען האָט פון די ביימער אָפּגעטרייסלט די עפּל, באַרנעס, פלוימען און זיי געבראַכט אין שטאָט צו פאַרקויפן.

די גרינס־הענדלער זענען באַשטאַנען פון די פּראָפעסיאָנעלע מאַרק־זיצערקעס וועלכע זענען א גאַנץ יאָר געשטאַנען אין מאַרק און פאַרקויפט אין דעטייל; קאַרטאָפל, מערן, בוראַקעס, אַרבעס, כריין, רעטעך, פעטרושקע, עפּעל, באַרנעס, פלוימען, מאַלינעס, טרוסקאַווקעס א. א. וו. די מאַרק־זיצערינס זענען אַ גאַנץ יאָר געווען פאַרנומען מיט זייער מסחר. זומער זענען זיי געזעסן מיט דער סחורה אונטערן שוץ פון שירם קעגן זון און רעגן, און ווינטער מיטן טאָפּ לעבעדיקע קוילן, ביי וועלכן זיי האָבן געוואַרעמט די הענט בעת די גרויסע פרעסט.

די פרנסה ביי די סאַדאָווניקעס און גרינס־הענדלער איז נישט געווען קיין געהויבענע, זיי האָבן געלעבט בדוחק.

גלעזער און זייגערמאַכער

אייניקע יידישע משפחות האָבן געהאַט פרנסה פון גלעזעריי. דאָס פאַך איז געווען לייכט און האָט נישט געדאַרפט קיין פיזישע אַנשטרענגונג, נישט קיין ספּעציעלע לערע. גענוג געווען צו קויפן א דימענט צו שנײַדן גלאָז, און די פרנסה איז שוין געגאַנגען. ביי אונז אין שטאָט זענען געווען באַקאַנט די גלעזער: ישראל יצחק, שמואל סארנע — א ייד א ווײַצלער, א לץ, פנחס מעקלער און אַנדערע. גלעזעריי האָט שוין געהערט צו א שיינער פרנסה. דינסטיק און פרייטיק פלעגן קומען פּויערים פון דאָרף און

ברענגען די פענצטער צום גלעזער, צו פאַר־גלאָזן, פאַרקיטעווען און באַשטעלן אים ארויס־צוקומען איז דאַרף צו אַ גרעסערער אַרבעט.

אין געוויינלעכע טעג זענען די גלעזער אַרויס אין גאַס. ווער עס האָט זיך גענויטיקט האָט זיי גערופן צו פאַרשיידענע אַרבעטן, וועלכע זיי האָבן אויסגעפירט אויפן אָרט. מיט דער צייט זענען אויפגעקומען קריסטלעכע גלעזער, וועלכע האָבן אַוועקגענומען אַ טייל פרנסה ביי די ייִדן.

דאָס זייגער־מאַכער־פאַך איז געווען אינ־גאַנצן אין ייִדישע הענט. מיט דעם פאַך האָט זיך פאַרנומען משה שפּערלינג, א הויכער ייִד, מיט א גרייז גראָער שיינער לאַנגער באָרד, מנחם שפּידאָ, וואָלף מארגעל, א משכיל, און מיכאל סמאלינסקי, דער זון פון שערפּצער חזן, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ געפיל פאַר מוזיק און געזאַנג.

די זייגער מאַכער האָבן זיך פאַרנומען א חוץ מיט רעפּעראַטור אויך מיט מסחר פון נייע זייגערלעך, וואַנט־און שטיי־זייגערס, חופּה וקידושין רייפלעך, ווי עס האָט געהייסן אין זייער פאַכמענישער שפּראַך, סתם רינגלעך בראַנסאלעטקעס, קראַוואַטן־שפּילקעס און אַלער־ליי זילבערנע און גאָלדענע תכשיטים. על פּי רוב האָבן זיי געהאַט אייגענע הייזער, געווען פאַרמעגלעך און אַפילו רייך. אויסער די אַרבעט צוליב פרנסה, האָבן זיי זיך אויך פאַרנומען מיט געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין באַנק, גמילת חסד, בית־המדרש וכדומה. דאָס פאַך איז ביז דעם יאָר 1939 איבערגעגאַנגען פון עלטערן צו קינדער און איז געווען נאָר אין ייִדישע הענט.

שניידער און שוסטער

ווי אומעטום אַזוי אויך אין שערפּץ, איז די הויפּט־באַשעפטיקונג פון ייִדן געווען, שניידעריי און שוסטעריי. די שניידער האָבן אויסגעאַרבעט פאַרטיקע מענער־און דאַמען הלבשה: אַנציקער, פאַלטנס, הויזן, מאַרינאַר־קעס, פרויען־קליידער אדג״ל. געווען זענען צוויי קאַטעגאָריעס שניידער: אַזעלכע, וואָס האָבן געקויפט סחורה, אויפגענייט מלבושים און פאַר־קויפט צום קונה. און קאָנפעקציאָנערן, וואָס האָבן אייגעהאַנדלט פאַרטיקע מלבושים, זיי פאַרקויפט אין זייערע קראָמען, (מאַגאַזינען). די הויפּט־קאָנפעקציאָנערן זענען געוועזן: נחום קאניעץ, קלמן בלום, אלימלך צינא, קלמן קאלמאנאוויטש א. א. די קאַטעגאָריעס סוחרים זענען געווען פאַר־מעגלעך, אפילו רייך, האָבן מערסטנטייל אויפ־געקויפט פאַרטיקע מלבושים און ווייטער פאַר־קויפט. אָבער יעדער פון זיי האָט פאַרשטאַנען די מלאכה, און אפילו געהאַט נעבן געשעפט א קליינעם שניידער־וואַרשטאַט.

אויסער אָפענע געשעפטן זענען געווען א סך כאַלופּניקעס, וועלכע האָבן געאַרבעט אין שטוב, און אין די מאַרק־טעג, דינסטיק און פרייטיק, געשטאַנען מיט א בויד אין גאַס און פאַרקויפט די אויסגעאַרבעטע סחורה די פּויערים וועלכע זענען געקומען אין שטאָט אַריין.

די קאָנפעקציאָנערן האָבן אויך פאַרקויפט אויף מערק אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך, ווי למשל: מיטוואָך אין סקעמפּע — 24 קילאָ־מעטער פון שערפּץ, דאָנערשטיק קיין סקר־ווילנע — 18 קילאָמעטר פון שערפּץ, א. א. וו. אַזעלכע רייזעס זענען געמאַכט געוואָרן אויף פאָלגענדן אופן: דריי אָדער פיר שניידער האָבן געדונגען א פּויער מיט א וואָגן. פאַרטאָג האָט מען אויפגעלאָדן די סחורה און געפאָרן אויפן יריד. אהיימגעקומען איז מען שפּעט אין אָוונט. די פרנסה איז געווען א גענוג שווערע, אָבער ייִדן האָבן זיך ביי איר געהאַלטן, ביז 1939, ביז דער דייטשער אויסראָטונג.

אויף דעם זעלבן אופן איז אויך געווען אַוועקגעשטעלט דאָס שוסטער־פאַך, געגנוי מיט די זעלבע קאַטעגאָריעס. אייניקע שוסטערס האָבן אויסגעאַרבעט די שטיוול און שוכוואַרג, און אַנדערע זענען נאָר געווען פּראָפעסיאָנעלע שיך־סוחרים מיט אייגענע מאַגאַזינען, געווען אויך כאַלופּניקעס, וואָס זענען אין די מאַרק־טעג דינסטיק און פרייטיק אַרויס אין גאַס פאַרקויפן

זייערע סחורות, אָדער געפּאָרן אויף מערק אין שטעט און שטעטלעך. אויך די סוחרים פון פּאַרטיקע שיך זענען געווען מאַטעריעל נישט שלעכט סיטואירט. געווען אפילו צווישן זיי אינהאָבער פון אייגענע הייזער, ווי למשל: פנחס מלאווע, אברהם מלאווע, ברוך אטלאס און אנדערע.

א באַזונדערער צווייג ביים שוסטער־פאַך זענען געווען די שטעפּער: יוסף פונדעק — א ייד פון דער משכילישער וועלט, א בעל תפילה אין שול, גענומען אנטייל אין געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס; אברהם יצחק גראדקע — א בעל קורא, א שטענדיקער נדבן פאַרן קרן היסוד, קרן קימת לישראל און אנדערע ציוניסטישע קרנות, אן אייגנטימער פון א קליין הילצערן הייזל; יחזקאל קאַדעצקי געווען טעטיק אין דער חברא קדישא, גבאי אין שול און א בעל תפילה. דאָס שטעפּער־פאַך האָט זיך שפּעטער שטאַרק פאַרשפּרייט צווישן געוועזענע בית־המדרש בחורים, וועלכע האָבן געוואָלט לערנען א מלאכה.

אויך דאָס היטל־מאַכער פאַך האָט זיך גע־רעכנט צו די בכבודיקע פּראָפעסיעס. מיט דעם פאַך האָבן זיך פאַרנומען: בצלאל, אליעזר גאנ־גאלא, א משכיל, א בעל־תוקע, בעל קורא און בעל־תפילה נישט אויף פּרנסה־צוועקן. ער איז געווען א פריילעכער ייד און ליב געהאַט צו זאָגן אַ וויץ. ער האָט זיין פּראָפעסיע איבער־געגעבן אויך צו זיינע קינדער און ספּעציעל צו זיין עלטסטן זון, משה גאנגאלא, וואָס האָט טיילוויז געירשנט דעם הומאָר פון זיין פאָטער. דער יונגער גאנגאלא איז טעטיק געווען אין האַנטווערקער־פאַריין, און זיך באַמיט — טראָץ זיין שווערער לאַגע — צו זיין טעטיק אין וויל־טעטיקע אינסטיטוציעס. ווען די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן האָט זיך די מאַטעריעלע לאַגע ביי אים פאַרבעסערט און האָט זיך נישט שלעכט אויסגעלעבט. אויסער היטלעך, וועלכע משה פלעגט אליין מיט דער מיטהילף פון זיין ברו־דער, שלמה אויסאַרבעטן, האָט ער אויך גע־ברענגט פאַרטיקע סחורות, ווי למשל: קאַפּעלושן, פוטער־היטלעך, פוטער־פעלעכלעך וכדומה און זיי ווייטער פאַרקויפט. אויך דאָס פאַך איז ביז 1939 איינגעשטאַנען ספּעציעל ביי יידן.

די דייטשן האָבן א סוף געמאַכט צו די אַלע יידן און צו זייערע וואַרשטאַטן, מאַגאַזינען, געוועלבער.

יהי זכרם ברוך.

יעקב דוד סענדראוויטש

זכרונות

צום אָנדענק מיין ליבן פאָטער, מוטער,ברידער און שוועסטער:
יצחק מאיר, מרים רחל, חנה טובה, אברהם יוסף, אליעזר, אהרן —
זכרונם לברכה.

א. דער תמים און פשטן ר׳ משה

א קליין איינגעדאַרט יידעלע מיט א גרויסן געקנייטשטן שטערן. די אויגן אונטער די ברייטע בלאָנד־גרויע ברעמען געווענדעט צום הימל, די פּאַטריאַרכאַלע לאַנגע באָרד האָט פּאַרדעקט דריי פערטל פון זיין פּנים, איבער וועלכן עס האָט שטענדיק געשוועבט אַ דין, דין שמייכעלע, וואָס קאָן נישט חלילה צופירן צו קלות־ראש.

אויפן טיש אינדערזייט, אין זיין האַלב איינגעבויגן געוועלבעלע, פון וועלכן ער האָט געצויגן פרנסה, האָבן זיך שטענדיק געפונען ספרים, אין וועלכע ר׳ משה האָט צווישן איין קונה און דעם צווייטן געכאַפּט א קוק. עס איז אים שווער געווען אויסצוקומען מיטן סדר־היום. שטענדיק האָט צוגעפעלט א ביסל צייט. ער האָט געוואָרפן א בליק אין תהילים, קוים באַוויזן אָפּצוזאָגן א קאַפּיטל, האָט זיך באַלד באַוויזן א קונה — א שניידער נאָך הויזן־קנעפּלעך, א שוסטער נאָך א ביסל נעגעלעך און אייזערנע פּאַדקאָוועס, וועלכע זענען געווען אַרויפגעצויגן אויפן דראָט.

אין זיין קרעמל האָט ר׳ משה פאַרמאָגט א ספּעציעל אַרטיקל פאַר די שניידערס אין שטאָט: „סאַמעטענע קעלנער" אין דריי פאַרבן: ברוין, שוואַרץ און גראַנאַט. מערסטנטייל האָבן די קעלנערלעך געקויפט: קלמן שניידער, שלומ׳קע שניידער און דער שטומער שניידער פון דער פערפל־גאַס. ווען זיי זענען געקומען זיך נאָכפרעגן אויף דער סחורה, האָט ר׳ משה זיך אַרויפגעצויגן די הויזן, גוט צוגעקנעפּלט אויף אַלע קנעפּלעך, פּאַפּראַוויעט דעם פּאַסעק און אַרויפגעקראָכן אויפן טיש מיט אַ שווערן קרעכץ. פון דער אויבערשטער פּאָליצע האָט ער אַראָפּגענומען א פּעקל איינגעפּאַקט אין א סך פּאַפּירן, אַראָפּגעבלאָזן דעם שטויב, אויפגעעפנט און דאַן אַרויסגענומען די סחורה. וועגן פּרייז האָט מען זיך נישט געדאַרפט דינגען. זיי האָבן גלייך באַקומען פון ר׳ משהן די רעכנונג, וואָס עס קאָסט אים אַליין און זיי האָבן געוווסט, אז דער פרומער קרעמער האָט מער מורא איבערצונעמען, ווי זיי איבערצוצאָלן.

א חוץ קעלנערלעך, האָט ר׳ משה געהאַט אין זיין קראָם א ביסל „גאַלאַנטעריע" וואָס עס האָבן געקויפט דאָרפס־גוים. אויך זיי האָט ר׳ משה באַהאַנדלט ווי זיינע יידישע קונים. ער האָט שטאַרק אָפּגעהיטן, אַז ער זאָל חלילה נישט צופיל פאַרדינען אין גראָשנדיקן מסחר מיט קנעפּלעך, קעלנערלעך און ניי־גאָרן. ער האָט שטענדיק געגעבן גענוי אויסגערעכנט, חלילה נישט אָפּצונאַרן דעם קונה. „אין מסחר — האָט ר׳ משה געזאָגט — דאַרף מען קאָנען עומד בנסיון זיין". און נסיונות זענען נעבעך פאַראַן זייער אסך פאַרן זינדיקן בשר ודם. אָט קומט אין קראָם דאָס שניידער־מיידל. זי קויפט קנעפּלעך, גאָרן א. א. וו. און שטרעקט אויס צו ר׳ משהן נאַקעטע הענט. מיט אַ פאַרדאגה׳ט פּנים, דרייט שנעל זיך אויס ר׳ משה און אַריין אין צימער, וועלכע האָט זיך דורך א טיר געגרענעצט מיטן געוועלב. אויסגעלייזט אים פון דעם מסחר מיטן מיידל האָט די באָבע רחל, זיין ווייב. זי האָט שוין פאַרענדיקט די גרויסע „טראַנזאַקציע" מיטן קונה. און דערביי אין זייער א דעליקאַטן פאָרם געגעבן אָנצוגעהערן דעם מיידל, וועגן דעם,

וואָס עס איז איצט פאָרגעקומען. מען דאַרף דאָך אָנהאַלטן א ק״נה אויף ווייטער.

די כאַלופּניקעס, וועלכע האָבן מערסטנטייל געניט הויזן פאַר די שטאָטישע שניידערס פון מאַרק און געמאַכט זייערע איינקויפן פון צודאַטן ביי ר׳ משהן אין קרעמל, האָבן שוין געוווּסט אָנצוטאָן דאָס היטל, ווען מען טרעט איבער די שוועל פון דעם פרומען סוחר. מען איז דאָך אָבער נאָר אַ מענטש, פאַרגעסט מען זיך און מען קומט אַריין צו ר׳ משהן בקלות ראש. ער מעסט אָפּ דעם קונה מיט אַ בייזלעכן בליק און א פיל־דייטיקן שמייכל. דער שניידער האָט גלייך פאַרשטאַנען, וואָס ער האָט דאָ אָפּגעטאָן, ער אַנטשולדיקט זיך פיל מאָל: „ר׳ משה זייט מיר מוחל, איך האָב פאַרגעסן אינגאַנצן וואָס עס טוט זיך מיט מיר. די בעלי בתים יאָגן שנעלער צו ענדיקן די הויזן, קיין גראָשן פון זיי זעט מען נישט, אָבער דאָס ווייב וויל פון דעם נישט וויסן, די קינדער פאַרדרייען אויך דעם קאָפּ. מער וועט דאָס שוין נישט טרעפן ר׳ משה״.

אַזוי האָבן אַלע געהאַט דרך־ארץ פאַר דעם קליינעם אייגעדאַרטן סוחרל, פאַר זיין תמימותדיקייט און ערלעכקייט. אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אז ער איז א ירא־שמים מיטן גאַנצן האַרץ.

ר׳ משה האָט אויך נישט פיינט געהאַט א ביסעלע יי״ש, ספּעציעל יעדן פרימאָרגן, ווי נאָר ער האָט זיך אָפּגעגאָסן די נעגל נאָכן אַראָפּשטעלן די פיס פון בעט, האָט ער געוואָרפן א בליק אויף זיין ספרים־שאַנק, וועלכע איז געשטאַנען צוקאָפּנס פון זיין בעט. טאַקע דאָרטן אין דער זייט האָט זיך געפונען א קליין פלעשעלע מיט א ביסלע בראָנפן, אָנצוואַרמען א ביסל דעם אויסגעדאַרטן גוף, כדי ווייטער צו קענען דינען דעם לאַנגיעריקן בעל־הבית, דעם רבונו של עולם, ווי לאַנג נאָר עס וועט אים ר׳ משהן, באַשערט זיין גאַנץ צו בלייבן און אויפצוהאַלטן די נשמה אין זינדיקן גוף. אין דעם שענקל האָבן טאַקע צוזאַמען געהויזט ספרים: תורה־נביאים־כתובים, גמרא, פּוסקים, משניות און חסידישע ספרים, וועלכע וואַרעמען די יידישע נשמה און בראָנפן, וואָס וואַרעמט אַביסל דעם גוף צוצוגעבן כח צו דינען דעם בורא מיט ברען און התלהבות אויף די עלטערע יאָרן.

נאָכן טועם זיין א ביסל יי״ש הייבט זיך אן ר׳ משהס סדר־היום: ער קומט צוריק פון דאַוונען לייגט ער אַוועק אין שאַנק דעם טלית און די צוויי פּאָר תפילין — רש״יס און רבינו תמ׳ס און דאַן נעמט ער אַרויס דאָס פלעשעלע מיט זיין באַליבט כוסה׳לע, גיסט זיך אָן אַביסעלע, מאַכט אַ שהכל און פאַרבייסט מיט צוויי גוטע קיכלעך, וואָס דאָס ווייב האָט זייער געשמאַק געקאָנט באַקן. זיין בלייך פּנים באַקומט א ראָזע קאָליר, דאָס האַרץ דערוואַרעמט זיך, די אויגן ווערן אַביסל גלאַנצנדיקער, איצט וועט זיין כוח צו דינען דעם רבונו של עולם. דאָס ווייב האָט באַלד גערופן ר׳ משהן צום פרישטיק. און אַזוי איז אַדורך א טאָג נאָך אַ טאָג מיט ערלעכקייט, מיטן זעלבן סדר־היום.

זונטיק נאָכמיטאָג פלעגט ר׳ משה גיין באַזוכן אַביסל די מלמדים און גלייכצייטיק אויך זען, וויאַזוי זיינע אייניקלעך לערנען, אויספרעגן זיי אַביסל, וואָס זיי קענען און נחת האָבן פון זיינע אייניקלעך. די מלמדים האָבן איב אויפגענומען פריינטלעך צוליב זיין פשטות און ווייניק ריידן. קיינמאָל האָט ער נישט געהאַט קיין טענות צום מלמד, פאַרוואָס אַן אייניקל לערנט שוואַך. ער האָט שטענדיק געשטראָפט דאָס אייניקל פארן שוואַכן לערנען און נישט דעם מלמד.

א גוטער זיידע איז ר׳ משה געווען. די אייניקלעך האָבן שוין געוואַרט עס זאָל קומען שבת, דער זיידע זאָל זיי פאַרהערן, וואָס מען האָט געלערנט און זיך אויסגעלערנט, און א הנאה האָבן פון שבת־אויבסן (פּירות) און פון די קיכלעך מיט טיי, וואָס די באָבע האָט געטיילט.

אַ ספּעציעלע שוואַכקייט האָט ר׳ משה געהאַט צו דער מקוה. ער האָט זיך דאָרט אַזוי

לאַנג טובל געווען ביז ער איז פאַרחלשט געוואָרן און מען האָט אים געמוזט שנעל ארויפטראָגן אויף די הענט און וואַשן דאָס פּנים מיט קאַלט וואַסער ביז ער איז געקומען צו זיך. דאַן האָט מען אים אָפּגעפירט א היים. מיר איז שוין אויסגעקומען צו באַדינען ר׳ משהן און אים אהיימפירן נאָך א מקוה־חלש.

דריי זין און א טאָכטער, האָט רחל, ר׳ משה׳ס וויב, געבראַכט אויף דער וועלט. זיי זענען אויסגעוואקסן און פונקט ווי דער פרומער טאַטע געווען דער סימבאָל פון ערלעכקייט, איינגעהאַלטנקייט, פּשוטקייט אין וואָרט און אין מעשים. זיי זענען אין אויסזען אַלע געווען ענלעך צום פאָטער; איטשע מאיר מיט זיין באַרימטער לאַנגער באָרד, ברייטע ברעמען; הערש מעכל, וואָס איז געווען זייער ענלעך צו זיין יינגערן ברודער, נאָר א ביסל ברייטבייניקער און חיים דער יינגסטער און דער העכסטער, מיט זיין שיין ווייס ברייט פּנים, באַצירט מיט אַ ברייט צעקעמטער באָרד. די איינציקע טאָכטערביילע האָט געטראָגןברילן מיט באַגילדעטע רעמלעך. מען האָט זי קיינמאָל נישט געטראָפן אין קיין אויפגערעגטן צושטאַנד. שטענדיק גוטהערציק. די אָרעמעלייט האָבן שוין געוווסט, אַז ביי ביילען וועלן זיי באַקומען 5 גראָשן אַ נדבה, מיט אַ פּאָר „באַגראַפּקעס״ אַ צולאָג.

שבת איז דער עלטסטער זון, הערש מעכל, אָפט געקומען זיצן א ביסל ביים טאַטן, טרינקען א שבתדיק גלעזל טיי, געברענגט פון די „שלי־שארקן״. זיי פלעגן אַזוי זיצן,ביידע זיך אָנקוקן איינער דעם צווייטן שטילשווייגנד. ביידע האָבן פיינט געהאַט צו ריידן. דאָס שטילשוויגן האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביז די מאַמע האָט געענדיקט לייענען די „צאינה וראינה״. דאַן האָט זי אָנגעהויבן זיך אויספרעגן, ווי געווינטלעך, וואָס עס מאַכן די קינדער, די אייניקלעך און דאַן האָט זיך שוין געשאַפן א טעמע צו ריידן. אָבער וואָס קאָן מען דען א סך ריידן שבת? מען טאָר דאָך נישט דערמאָנען קיין דברי חול. איז

דאריבער מערסטנטייל ר׳ משה מער געשלאָפן בכדי נישט נכשל צו ווערן חלילה מיט אן איבריק וואָכעדיק וואָרט.

די אייניקלעך האָבן זייער ליב געהאַט דעם זיידן. ער האָט דאָך געגעבן „וואכערס״ אַלע אייניקלעך צו 10 גראָשן און קיכלעך, ווען נאָר מען איז געקומען, זענען שטענדיק געווען גרייט. דעם שיינעם קלאָרן שבת־טיי האָט שוין די באָבע רחל צוגעגרייט ווי פאַר חשובע געסט. און דאָס וויכטיקסטע — פאַרהערן דאָס לערנען פון דער גאַנצער וואָך. אָבער ר׳ משה האָט לאַנג נישט געקענט פאַרברענגען מיט די אייניקלעך. ווי נאָר ער האָט אָנגעהויבן זאָגן אין זיין קליין גמרא׳לע די משנה צוזאַמען מיט די אייניקלעך, איז אים גלייך באַפאַלן דער שבת־שלאָף, זיינע אויגן זענען אים צוגעפאַלן. ער האָט זיך געראַנגלט מיטן שלאָף און צוגעברומט מיטן אייניקל דעם גמרא־ניגון. די באָבע האָט פאַרלייגט דאָס בעטגעוואַנט אין אַ זייט און ר׳ משה האָט זיך צוגעשפּאַרט.

*

אין די ימים טובים האָבן די אייניקלעך שוין געוווסט, אַז מען גייט צום זיידן. דאָרט טרעפן זיך אַלע זין מיט די קינדער. דער איידעם בנימין איז ווייניק געקומען צו ר׳ משהן. מען האָט געשמועסט, אַז עס איז נישט פאַראַן קיין שלום צווישן שווער און איידעם. עפּעס צוויקט ער זיך אונטער דאָס בערדל, ווי א דאַאַטש, ער דאַוונט אויך נישט אין שטיבל, נאָר אין נייעם בית־המדרש — ווייזט אויס קאַליע געוואָרן. דאָס האָט שוין גורם געווען, אַז ר׳ משה זאָל קוקן קרומלעך אויפן אייניקל, דער טאָכטערס זון, בפרט, ווען ער האָט נישט געהאַט קיין פּיאות און נישט געטראָגן קיין לאַנג כאלאטל. די באָבע אָבער האָט אויסגעגליכט די עוולה פון אייניקל, געליפערט אים זיסע קיכלעך. ווי נאָר ער איז געקומען האָט זי אים גלייך פאַרהאַלטן אין דער טונקעלער קיך און אָנגעפּאַקט זיינע פולע טאַשן מיט אויבס, געגעבן אים א ביסל פרישע טרושקאַוקעס מיט צוקער און

ווי א צולאָג א האַרציקן קוש און אים אָנגעזאָגט ער זאָל נאָכאַמאָל קומען.

יום טוב זענען געקומען אַלע זין מיט זייערע קינדער. זיי האָבן זיך אויסגעזעצט אַרום דעם טיש. אויבנאָן — דער אַלטער פאָטער, מיטן פנים צו הערש מעכלען. אמייסטן האָבן אַלע געשוויגן: 4 לאַנגע בערד, כמעט אייך אויסזען, ערנסטע פנימער, אַלע דריי זין אין שוואַרצע ביבער־מאַנטלען, נאָך פון דער חתונה, שוואַרצע סאַמעטענע קעלנער און שוואַרצע סאַמעטענע שבת־היטלעך. די אייניקלעך באַק׳מען ניסלעך פון דער באָבען און עס ווערט א ביסל היימלעכער. מען זיפּט הייסן טיי. נאָך יעדן זופּ קלינגט אָפּ א ברייטער א־א־א. מען ווישט די טיכלעך די פאַרשוויצטע שטערנס.

די אייניקלעך טראָגן זיך שנעל אָפּ מיט די ניס אויפן הויף ארויס צו שפּילן. די זין פארפירן א שמועס, וועגן אַלעם צו ביסלעך, א חוץ וועגן געשעפטן, נישט גלייך צו ריידן וועגן דעם יום־טוב. הערש מעכל ריידט זיך אַביסל אַראָפּ פון האַרצן די קינדער פאָלגן נישט. זיי ווילן שוין נישט גיין מער אין חדר. חיים דער ייִנגסטער וואַרפט בליקן מיט מיטלייד אויף זיין עלטסטן ברודער נעבעך. זיין האַרץ קוועלט אָבער פון נחת, ווען ער דערמאָנט זיך אין זיין בן יחיד מעכל, וואָס לערנט אין דער ישיבה און ער, דער פאָטער האָט פיל נחת פון אים. אויך איטשע מאיר דער מיטלסטער זון האָט געהאַט נחת פון זיינע 4 ייִנגלעך. אַלע מיט יידישע היטלעך, קאַפּאטקעלעך, פאות׳לעך. זיי האָבן געפאָלגט דעם רבין אין חדר. אַלע אין שטיבל האָבן אים מקנא געווען מיט די שטילע קינדער.

וואָס אָן אמת, האָבן די קינדער אין שטוב אַלץ איבערגעקערט, געווען גרויסע מחבלים, אָבער די מלמדים האָבן די קינדער שטענדיק גערימט. אַנדערע זענען געווען די דריי מיידלעך: שוין נישט אַזוי פרום ווי די ייִנגלעך. זיי האָבן, וואָס אָן אמת, שבת נישט געלייענט קיין פוילישע ביכלעך ביים טיש. געזאָגט קריאת שמע אלע טאָג, אָבער דאָך אַביסל צו ווייניק פאַר איטשע מאירן. אין זייערע מוחות האָבן זיך אריינגעכאַפּט ציוניסטישע געדאַנקן, וואָס איז געווען פאַר איטשע מאירן טריפה־פסול.

אַזוי זיצט מען אַרום דעם טיש און מען שמועסט וועגן קינדער. א ביסעלע וועגן פּאָליטיק. ר׳ משה הערט אַלץ אויס און ריידט גאָרנישט. וואַרפט אַ בליק אין חסידישן ספר, וואָס ליגט ביי דער זייט, אַדער אין מדרש תנחומא. עס רייסן זיך פון אים אַרויס אָפּגעהאַקטע קרעכצן, געמישט מיט באַהאַלטענער יומטוב פרייד. ער קוקט פאָטערלעך האַרציק אויף זיינע זין מיט די ערנסטע פּאַטריאַכאַלישע פּנימער. דער אַלטער גרייז גרויער טאַטע וויל עפּעס זאָגן און פרעגט, וואָס עס הערט זיך עפּעס אין דער וועלט? ביז אָבער עס קומט א תשובה פון זיינע זין, דרימלט שוין זייער אַלטער פאָטער מיט אַ דראָבנעם שמייכל אויף די ליפּן.

טונקעלע וואָלקנס רוקן זיך אָן אויפן וועלט־יידנטום. שערפּצער יידן דערפילן די שנאָה, וואָס טראָגט זיך פון די גוישע גאַסן. ר׳ משה הויבט אָן פילן די האַנט פון אשמדאי. גוים, וועלכע וואָלטן קיינמאָל נישט געוואָגט צו טשעפּן זייער „סטאַרא־זאַקאנני״ — ווי מען האָט פויליש איידל גערופן א ייד, אָן אַלטן איינוווינער פון שטאָט, אָן ערלעכן סוחר — האָבן שוין לעצטנס באַגעגנט ר׳ משהן מיט אָן איראנישן שמייכל, געמאכט חוזק פון אים הינטער זיינע פּלייצעס. דער פרומער קרעמער, וועמענס קאָפּ איז שטענדיק געווען פאַרנומען מיט תורה־מחשבות, הייבט אָן טראַכטן וועגן זאַכן, וואָס פאַרלויפן זיך אויף דער וועלט, וועגן שלעכטע צייטן פאר יידן. תורות פון די צדיקי הדור, וועלכע זענען שוין געווען אויפן עולם האמת, וועגן באחרית הימים, הייבן אָן מאַטערן דעם מוח. ער פּרוווט מאַכן פאַרגלייכונגען צו די היינטיקע טעג.

אָט קומען אָן טרויעריקע ידיעות וועגן אַוועקגיין פון דער וועלט פון גרויסע גאוני הדור. עס איז נפטר געוואָרן דער בעל „חפץ

חיים״ ז״ל. נפטר געוואָרן ר׳ חיים עוזר גראָדזענסקי ז״ל, צוויי גרעסטע ליטווישע גאונים און צדיקים; עס זענען נסתלק געוואָרן: ר׳ חיים זאָנענפעלד ז״ל פון ירושלים, דער טשאָרטקאָווער רבי זצ״ל, הרב מאיר שפּיראָ ז״ל, ר׳ יאשע דווינסקער (דער ראָגאטשאָווער עילוי) ז״ל — רבנים, רביים פון אַלע עקן וועלט נעמט מען אין הימל אַריין. עפּעס נעמט מען צו אונזערע מגיני הדור. וואָס איז געשען? מיר בלייבן דאָך כצאן בלי רועה, טראַכט ר׳ משה און זעט ממש מיט די אויגן ווי די טונקעלע כמאַרעס פאַרציען זיך איבער די יידישע הימלען.

חסידים שיקן שליחים צום רבין, הערן עפּעס א נחמה, אָבער לײדער. מען ברענגט נישט קיין קלאָרע תשובות. דער באָדן הויבט אָן ברענען אונטער די פיס. פון הימל נעמט מען צו די צדיקי הדור. איבער דער ערד שטראָמען כוואַליעס פון שנאת ישראל און שרעקלעכע גזירות, וועלכער קיינער ווייסט נישט, וואָס זיי וועלן ברענגען.

מען שטעלט שוין פּיקעטן ביי די יידישע געוועלבער צו היטן, גוים זאָלן חלילה נישט קויפן ביים יידישן קרעמער. אויך צו ר׳ משהן איז מען געקומען, אַז ער, דער סימבאָל און אויסדרוק פון ערלעכקייט, זאָל נישט באַשווינדלען דעם גוי, וואָס וועט קויפן הויזןקנעפּלעך אָדער שיך־בענדלעך. דער „מלאך המות״ געפונט זיך שוין אין אייראָפּע, די גאַזעטן ברענגען ידיעות וועגן א נייער מלחמה, וואָס דאַרף קומען. נישט אַנדערש נאָר „עקבתא דמשיחא״. אָבער פאַר דעם דאַרף דאָך זיין חבלי משיח? ווי האַלט מען דאָס אויס?

דער אַלטיטשקער ר׳ משה האָט אַלץ פאָרגעזען בחוש. דאָס וואָס יינגע האָבן נישט געהאַלט גלויבן. פונדעסטוועגן האָט ער זיך נישט מיאש געווען. בטחון דאַרף מען שטענדיק האָבן, ביים רבונו של עולם איז אַלץ מעגלעך. דער „חפץ חיים״ ז״ל איז דאָך געווען אַ גרויסער אוהב ישראל, ער וועט אויפשטורמען די נשמות פון די גרויסע צדיקים, וואָס זיצן אין גן עדן, און אַלע וועלן צוזאַמען ממליץ טוב זיין פאַרן פאָלק ישראל. אונטערן כסא הכבוד, ווייזט אָבער אויס, אַז דער קטיגור האָט מנצח געווען דעם סניגור און דערפאַר האָט מען צוגענומען די גדולי הדור נישט צו זען די „חבלי משיח״ — אַזוי טראַכט ר׳ משה, ווען די דייטשן האָבן גענומען חרוב מאַכן דאָס שטעטעלע שערפּץ.

די גרויסע שול איז שוין פאַרוואַנדלט אין אַ בערגל קוילן. דאָס יידישע ברויזנדע לעבן איז פאַראַליזירט. די שרעק באַגלייט אינדערפרי ביים אויפשטיין און אין אָוונט ביים שלאָפן גיין. ר׳ משה גייט נישט אַרויס אין גאַס, כדי נישט געכאַפּט צו ווערן פון די דייטשן, וואָס שניידן בערד. פאַרשטערט די פרייד פון דער משפּחה, פון די אייניקלעך און זין, פון אַלטן פאָטער. אָפּגעריסן איז איינער פון צווייטן. די מחבלים דרייען זיך אין אַלע ווינקלען פון שטאָט, דער טויט שוועבט איבער די קעפּ. אומהיימלעכע מחשבות פלאַטערן אין מוח פון אַלטן ר׳ משהן „האַרציקער פאָטער, גרויסער גאָט!, ווער ווייס צי איך וועל זוכה זיין צו קבר ישראל״ — טראַכט דער פרומער זקן.

וואָס דען איז שוין דאָ צו טראַכטן, ווען אַלץ איז שוין קלאָר פאַר אַלעמענס אויגן. דייטשן טרייבן פון די שטובן, מען מוז זיך שיידן אויף אייביק מיטן שטעטעלע, מיט שערפּץ, מיט וועלכן מען איז געווען באַהאָפטן מיט טויזנטער פעדעם. יעדער שטיין האָט געהאַט וואָס צו דערציילן וועגן שערפּצער יידן, יעדע מצבה איז געווען אַ שטיק געשיכטע. און איצט — אַלץ איבערלאָזן, אַרויס אויף דעם אַלטן מאַרק — יונג און אַלט.

ר׳ משה איז געשטאַנען פאַרטראַכט, ווען דאָס אייניקל האָט אים איבערגעגעבן די טרויעריקע בשורה. ר׳ משה האָט דעמלט געזאָגט קריאת שמע. עס איז דאָך נאָך 6 א זייגער אין דער פרי, אָבער דאָס אייניקל האָט פאַרלאַנגט מען זאָל שוין גיין. די דייטשן שיסן. ר׳ משה האָט אין געאייל געלייגט טלית און תפילין. די באָבע האָט דערווייל צוגעגרייט עפּעס עסן מיט־

צונעמען אין וועג. אין קײשל האָט זי אַרײגעלײגט דאָס שבת־קודש מעסער, די תחינה, זײן טלית און תפילין, אַ פּאָר קלײניקײטן און דאָס אַלטע פאָרפאָלק האָט זיך גענומען אונטערן אָרעם, װי קלײנע קינדער, װאָס האָבן מורא דער װינט זאָל זײ נישט אַװעקבלאָזן און זענען געגאַנגען אויף דעם אַלטן מאַרק אַרויס מיט לאַנגזאַמע טריט.

די גוים צוקוקנדיק װי ר׳ משה געזעגנט זיך מיט טרויעריקע בליקן מיט זײן אײנגעבויגן הײזעלע, מיט דער פאַרברענטער שול, מיטן פאַראײנזאַמטן בית־המדרש, איז זײ פּײכט געװאָרן אין די אויגן. זײן אַלטע פּוילישע װעכטערין, װאָס האָט אים געדינט צענדליקער יאָרן, איז שװער געװעזן די איבערלעבניש.

עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס ייִדישע גײן צום טויט. ר׳ משה מיטן װײב זענען געבליבן הינטערשטעליק פון דער גאַנצער מאַסע. דער דײטשער רוצח האָט זיך שוין געכאַפּט צו דער ביקס, נאָר פּלוצלינג איז אָנגעלאָפן ר׳ משהס אײנציקע טאָכטער בײלע מיט אַ ספּאַזמאַטיש געװײן און געבעטן מען זאָל די אַלטע טאַטע מאַמע אַהײמלאָזן צוריק. עפּעס האָט „גערירט" דאָס שטײנערנע האַרץ. דער דײטש האָט באַפוילן דעם אַלטן פאָרפאָלק צוריק צו גײן. ר׳ משה האָט זיך אויסגעדרײט מיטן פּנים צו דעם „טרויער־צוג", כדי צו געזעגנען זיך מיט זײנע נאָענטע. אָבער לײדער, ער האָט זײ שוין קײנעם נישט געזען. און אַזױ האָבן זיך געשײדט די קינדער און אײניקלעך פון זײער באַליבטן, ערלעכן און פּשוטן פאָטער, פון זײער איבערגעגעבענער מוטער — דורך װאַרפן בליקן פונדערװײטנס.

גאָט האָט צוגענומען זײן געבעט. גאָט האָט געהערט דאָס געװײן פון זײן אַלטן דינער. ר׳ משה האָט זוכה געװען צו קומען צו קבר ישראל אין שערפּץ, צוזאַמען ליגן מיט זײנע ליבע און נאָענטע און װאַרטן ביז די חבלי משיח װעלן זיך ענדיקן און דאַן װעט קומען דער גרויסער טאָג פון גאולה שלימה.

זכותו יגן עלינו!

ב. ד ר י י ש ו ו אָ ג ע ר ס

אין שכנות פון שמואל זײנװל דעם ראש הקהל, אויף דער רעכטער זײט פון דער פּלאָצקער גאַס, איז געשטאַנען, אַביסל אַרײנגערוקט פון דער גאַס, אַ הײזל. דאָס הײזל האָט פאַרמאָגט צװײ געװעלבער; פון דער לינקער זײט אַ חזיר־געשעפט פון אַ גוי פון װעמענס פענצטער עס האָט אַרויסגעקוקט אויף די דורכגײער אַ פאָרצעלאַנען חזירל, װען מיר חדר־ײנגלעך זענען אַדורכגעלאָפן האָבן מיר דרײ מאָל אויסגעשפּיגן און געזאָגט „שקץ תשקצנו"; פון דער רעכטער זײט האָט פון שפּײז־געװעלבל אַרויסגעלויכטן דאָס הדרת פּנים פון יוסל שניצער, װאָס האָט יעדן פאַרבײגײער פאַר זײן שפּײז־געװעלבל אַ קעגן געטראָגן אַ ברײטן גוט מאָרגן. אין דעם קרעמל זענען אויך שטענדיק געשטאַנען יוסלס װײב און זײן זון איטשע דוד, װאָס האָבן אַביסל צוגעהאָלפן אין מסחר.

יוסל שניצער האָט געשטאַמט פון פּלוינסק. זײן פאָטער האָט געהײסן יצחק אהרן שניצער. ער איז טאַקע געװען אַלײן אַ שניצער. פאַר שײדענע אויגעשניצטע זאַכן האָבן זיך געפונען צװישן צירינג פון זײנע קינדער און אײניקלעך. אויסשניצן פאַרשײדענע צאַצקעס איז געװען זײן ליבשאַפט. אין די פרײע מינוטן אין געשעפט, צװשן אײן קונה און אַ צװײטן, האָט ער זך פאַרנומען מט זײן קונסט. דער אַלטער יצחק אהרן איז געװען אַ גרויסער גביר, אָבער לענגער װי צװײ שעה אין מעת־לעת האָט

ער נישט פאַרברענגט אין געשעפט. די איבעריקע צייט האָט ער געלערנט מיט יידן אין בית־המדרש אינדערפרי און אין אָוונט.

די שניצערס זענען געווען אַ גרויסע און פאַרצווייגטע משפחה. אפילו אין וויטן סיביר זענען זיי געווען באַקאַנט. אָט איז אַ פאַקט פון מיין אייגענער איבערלעבונג, וואָס זעט אויס א ביסל פאַנטאַסטיש.

אין ווינטער 1940 בין איך געווען אין די סיבירער טייגעס. די בענקשאַפט, די איינזאַמקייט און דער הונגער האָט מיך געפייניקט און דערמאָנט אין דער היים. גייענדיק אַזוי פאַר־איינזאַמט נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג פון האָלץ־האַקעריי, האָב איך באַגעגנט צוויי אַלטע לייט, וואָס זענען געזעסן אויף אַן אָפּגעלייגטן בוים און געשושקעט איינער צום אַנדרן אין אויער אַריין. צעבראָכן, מיד, בענקט, פאַרזאָרגט, האָב איך זיך צוגעזעצט צו זיי. עס האָט זיך פאַרבונדן א שמועס און איין זקן האָט מיך געפרעגט: „פונוואַנען ביסטו, יונגערמאַן?", האָב איך געענטפערט — „פון שעפּס". ווען ער האָט זיך דערוווסט, אַז שעפּס מיינט מען שערפּץ, א שטאָט אין פוילן, האָט ער אָנגעהויבן ריידן פויליש און דערציילט, אַז ער שטאַמט פון פלוינסק און געפונט זיך שוין 30 יאָר אין רוסלאַנד.

איך האָב אים דערציילט, אַז אויך מיין משפחה איז פון פלוינסק און ער האָט מיך געפרעגט — „צו איך שטאַם פון די שניצערס... פון דער משפחה פון כילעק שניצער, וואָס האָט געהאַנדלט מיט תבואה?" — האָט דער אַלטער געפרעגט. „יאָ", האָב איך אים געענטפערט.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אַלטער, דער לאַגער־דאָקטער נאָוויצקי, א פאַרמשפּטער אויף 8 יאָר סיביר, האָט געקאַנט די שניצערס.

עטלעכע צוויגן פון דעם דאָזיקן משפחה־בוים האָבן זיך געפונען אין שערפּץ. צווישן זיי דריי שוואָגערס: יוסל שניצער, מאיר ליבזאָן און ישראל חיים.

ר' יוסל איז געווען א באַשיידענער ייד, ערלעך, תמימותדיק, עניוותדיק און נוח לבריות. צוליב זיין באַשיידנקייט און ערלעכקייט אין האַנדל, איז ער געווען זייער באַליבט סיי ביי יידן סיי ביי גוים. ער האָט געהערט צו דער אַלטער „גוואַרדיע" פון די קאָצקער חסידים, וואָס האָבן נאָכדערציילט זייערע אַלטע תורות און פאַרשיידענע מעשיות. אין גרערער שטיבל האָט ער געהערט צו די יחידי סגולה, וואָס האָבן זיך אויסבעהאַלטן פון רעש, אַוועק אין דער זייט. און דווקא די עניוות האָט אַרויסגערופן צו אים דעם גרעסטן כבוד און דרך ארץ. יוסל האָט געהאַט זיין חזקה אַלע יאָרן צו דאַוונען שחרית אין די ימים־נוראים. פרנסה האָט ער געצויגן פון אַ קרעמל, וואָס עס האָט בעיקר געפירט זיין ווייב.

זיין זון איטשע דוד, איז שוין נישט אינגאַנצן געווען געראָטן אין פאָטער. אין פריוואַטן לעבן איז ער געווען פונקט ווי דער פאָטער — בכבדיק, אידל, זעלטן האָט מען פון אים געהערט א הויך וואָרט. ער האָט אָבער ליב געהאַט זיך צו קהלן, אַרבעטן לטובת הכלל אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. ער איז געווען א מיטגליד אין פאַרשיידענע פאַרוואַלטונגען, גמילות חסד־קאַסעס, „באַנק לודאָווי", ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און איז געווען פון די הויפּט־זיילן אין דער שערפּצער „תרבות"־שול. ער האָט געפאָדערט עפּעס פון דער וועלט און געמאָנט אויך פון זיך — עס דאַרף עפּעס געטאָן ווערן אויסערגעוויינלעכס.

איך דערמאָן זיך אין יאָר 1936, ווען עס זענען פאָרגעקומען ד טרויעריקבאַרימטע אומרוען אין ארץ־ישראל. אין דער גרויסער שול איז איינגעאָרדנט געוואָרן א פּראָטעסט־מיטינג. עס האָבן גערעדט פאַרשיידענע עסקנים פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. צווישן זיי אויך איטשע דוד. ווען ער איז אַריין אין טראַנס פון ריידן, האָט זיין שטים זיך פאַרוואַנדלט אין א מעכטיקן פּראָטעסט־געשריי צו דער וועלט. דער גאַנצער עולם איז געבליבן צוגעשמידט צו די ערטער און געווען דורכגענומען מיט

טיפער אויפרעגונג קעגן די רציחות אויף יידן אין ארץ־ישראל.

אין אַלטן מאַרק, אין שכנות מיט יונתן ליפשיץ׳ס הויז איז געשטאַנען א שיין געמויערטער בנין (ער שטייט נאָך היינט) מיט א באַלקאָן. דאָס הויז האָט געהערט צו מאיר ליבזאָן, א שוואָגער פון יוסלען. ער האָט געפירט אַ שיינע און רחבותדיקע בעלבתישקייט און זיך גערעכנט צו די רייכע שערפּצער סוחרים. ער האָט געפירט א שיין מאַנופאַקטור־געשעפט.

מאיר ליבזאָן האָט קיינמאָל נישט פאַרגעסן אין יענעם — ער איז געווען ברייטהאַרציק אין אַלע הינזיכטן. ביי זיין טיש, ביים מיטאָג עסן האָט זיך שטענדיק געפונען אַ בכבודיקער אריימאַן. ער איז געווען אַ טיפּ פון אַ חסידישן סוחר. זיין ווייב שרה איז געווען די באַשיצערין פון אַלע ליידנדע און געקוועלטע. אין אירע אויגן איז געלעגן עפּעס אַן אייביק שולד־געפיל, גלייך ווי זי וואָלט שולדיק געווען דער וועלט א חוב; עס דוכט זיך איר, אַז וויפיל זי גיט צדקה האָט זי נאָך אַלץ נישט יוצא געווען. זי האָט געוויטיקט מיט די שמערצן פון פיל יתומים אַלמנות און ארעמעלייט. א סך בכבודיקע משפּחות האָבן שטילערהייט גענאָסן פון אירע גוטהאַרציקע מתנות. קיין ארעמאַן איז נישט אַוועק פאַרשעמט פון איר שטוב; צדקה איז געווען דער אינהאַלט אין איר טאָג־טעגלעכן לעבן.

ישראל חיים שאַייעוויטש, איז כמעט שטענדיק געזעסן אויפן בענקל ביים אריינגאַנג אין זיין איינגעבויגן געוועלבל ביי דער בריק. פון צייט צו צייט האָט ער זיך צעהיסט פון דעם פיל רויכערן פּאַפּיראָסן. פרילינג־צייט, ווען דער שניי האָט געטייעט, וואָס האָט גורם געווען צו אַן איבערפלוס פון שערפּצער טייכל — איז ישראל חיים געווען דער ערשטער קרבן. זיין געוועלבל איז גלייך געשווימען, די קאַנאַלן זענען פאַרשטאָפּט געוואָרן, און דאַן איז דאָס גאַנצע געסל אַרויס מיט עמערס, מיט אייזנס, אויסשעפּן דאָס וואַסער פון געוועלבל.

ישראל חיים מיט זיין הויכער ברייטבייניקער, אַביסל שוין אויסגעבויגענער פיגור, האָט געמאַכט אַן איינדרוק פון אַן אַלטן אַריסטוקראַט, וואָס איז שוין מיד און אָפּגעשוואַכט פון זיין פיל יעריקער כלל־טועריי. פון קינדוויז אָן, איז ישראל חיים געווען אַ חברה־קדישא מאַן. דאָס איז געווען אַן אָנווייזונג פון גערער רבין ז״ל, וועלכער האָט געהייסן ישראל חיימס פאָטער, אברהמ׳עלע, ער זאָל זיין פינף יעריק קינד, איינשרייבן אין דער חברה קדישא, ווי א סגולה צו אריכת ימים. אויף די עלטערע יאָרן איז ער געוואָרן דער זקן פון דער חברה קדישא.

ר׳ זלמן, דער גבאי פון דער חברה קדישא, איז געווען צופרידן ווען ישראל חיים איז געקומען צו דער סעודה, ז׳ אדר, און משה רבינו׳ס יאָרצייט. זלמן און ישראל חיים,ביידע זקנים, האָבן געהאַט וואָס זיך צו דערציילן, זאַכן, וואָס די יונגעלייט האָבן נישט געוווסט. זענען טאַקע ביידע געזעסן נאָענט און געטיילט זיך מיט זכרונות פון צענדליקער יאָרן צוריק.

ראש השנה האָבן מיר אייניקלעך שוין געוווסט דאַרף מען לויפן אין אַלטן בית־המדרש אריין הערן ישראל חיימין, אונדזער זיידן, דאַוונען. אָבער אויף דער עלטער איז אים שוין שווער געווען צו זיין בעל תפילה, און ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער הייליקער מיסיע. די בעלי בתים און גבאים האָבן נישט געוואָלט מוותר זיין פון זיין שיינער שטים און זיסן דאַווענען. צוויי גבאים, הערש משה קאנעבראַנד און שמואל יצחק טאַץ, זענען געקומען בעטן ישראל חיים׳ען אין נאָמען פון גאַנצן עולם, ער זאָל דאַווענען שחרית; נישט איבעררייסן מיט דער חזקה. ישראל חיים, שוין שוואַך, אַלט, ביי די שמונים, האָט נאָך לאַנגן בעטן צוליב געטאָן די גבאים. פירנדיק ישראל חיים׳ען אונטערן אָרעם פון ביידע זייטן, האָבן זיי מיט יראת הכבוד דעם אַלטן בעל תפילה אריינגעבראַכט

אין בית־המדרש. דער עולם האָט שוין אָפּגעוואָרט אינדרויסן און אויפגענומען ישראל חיים׳ען מיט א ברייטן לשנה טובה.

עס קלינגט מיר נאָך היינט אין די אויערן זיין שיין דאַווענען. טראָץ דער עלטער איז דאָס קול געווען זייער יונג. אַמשטאַרקסטן האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון זיין „אשרי העם״ פאַר די תקיעות. ווען ער איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אין שולחן אויפן בעלעמער. פון איין זייט איז געשטאַנען דער פריילעכער ישראלקע שמש און פון דער צווייטער זייט יוסל שוחט מיט׳ן שופר אַריינגעשטעקט אונטערן קיטל, אינדערמיטן דער גרייז־גרויער ישראל חיים.

אין זיין גרעסטן פּראַכט האָבן מיר געזען דעם זיידן אין פּורים, ביי דער סעודה. ווען אַלע קינדער און אייניקלעך זענען אָנגעקומען מיטן משלוח מנות צו באַשיינען דעם אַלטן טאַטנס טיש און עסן צוזאַמען מיט אים די סעודה. די באָבע האָט זיך געפּאָרעט ווי אויף א חתונה. אַרופּגענומען פלינק די צוויי מעשׂנע לייכטער פון פליישיקן שענקל, אָנגעצונדן ליכט און געמאַכט יום טוב. אַלע זענען געווען דורכגענומען מיטן טיפן דרך־ארץ פאַרן אַלטן פאָטער. דער פאָטער אויף זיין פלושענעם „פאָטער־שטול״ האָט געשיינט פון שמחה.

ווען אונזער שכן, אשר לעווין, איז געקומען ווינטשן מיין פאָטער און מוטער ערב יום כיפור נאָך דער סעודה מפסקת, האָט די מוטער דערמאָנט אונז, אַז מיר דאַרפן גיין צום זיידן ער זאָל אונז בענטשן. מיר 4 ברידער זענען אַוועק צום זיידן. איבערטרעטנדיק די שוועל האָט מען גלייך דערפילט די פאָרכטיקייט און פחד פאַרן יום הדין. די גרויסע וואָקסענע ליכט זענען געשטאַנען אַריינגעשטעלט אין אַלטע טעפּ מיט אָנגעשאָטן זאַמד. עס האָט זיך געהערט די תחינה־געוויינען פון דער באָבע צום ליכטבענטשן פאַר יום כיפּור. דער זיידע אָנגעטאָן אין די ברילן, איז געשטאַנען מיט די הענט פאַרלייגט איבערן אייניקלס קעפּל און געשעפּטשעט אַ תפילה.

אויף אַ ווונק פון זיידן דערנענטערן מיר זיך צו אים. ער הייסט זיך אויסשטעלן אין האַלבן קרייז, פאַרלייגט זיינע ציטערנדיקע הענט איבער אונזערע קעפּעלעך און נעמט זאָגן שטיל אַ תפילה. עפּעס האָבן מיר אויך געציטערט, פון וואָס ווייס איך נישט. אַן ערנסטקייט האָט אונז באַהערשט. מיר זענען געשטאַנען אַזוי מיט איינגעבויגענע קעפּלעך אונטער זיינע הענט, ביז עס האָבן אָנגעהויבן פאַלן טרערן פון זיידנס אויגן און דאן זענען אויך אונזערע אויגן פאַרלאָפן מיט פייכטקייט. ווען ער האָט געענדיקט זיין תפילה מיטן וואָרט אמן, האָבן מיר זיך אויסגעגלייכט א ביסל אויסגעשטרעקט די הענטלעך צום זיידן און אים געווונטשן א גמר חתימה טובה. אַהיימלויפנדיק שנעל צו „כל נדרי״, איז זיך געלאָפן אַזוי גוט און לייכט נאָך די ברכות פון גוטן און פרומען זיידן.

די דריי שוואָגערס: יוסל שניצער, מאיר ליבזאן און ישראל חיים זענען אַדורך זייער לעבן אין ערלעכקייט און אהבת ישראל און זוכה געווען צו שטאַרבן פאַרן חורבן און צו קומען צו קבר ישראל — א גרויסע זכיה אין אונזערע צייטן.

ג. דער שבת פון מיינע קינדער־יאָרן

דער גאַנצער פרייטיקדיקער טאָג איז אַוועק אויף די פאָרבערייטונגען אויפצונעמען דעם שבת. די מאַמעס האָבן געאיילט זיך: צום בעקער צו פאַרקנעטן די חלות און שטרודלען, צו די פישער נישט צו פאַרשפּעטיקן די פיש, און דערווייל מוז מען דאָך אויך עפּעס פאַרדינען, לויפט מען אין די קראָם, צום סטראַגאַן אויסצושטעלן די טישן פאר די סחורות. די מאַמעס

האָבן מיטגעהאָלפן אין פרנסה. און ווער שמועסט נאָך אין קורצן פרייטיק, האָט מען ממש געלעבט אין איין שרעק. חלילה נישט צו פאַרשפעטיקן דעם שבת, נישט פאַרשפעטיקן אָפּקאָכן די פיש, פלייש, און דאָס וויכטיקסטע „מאַכן" טשאָלנט און קיגל און אַוועק טראָגן צום בעקער איידער ער פאַרשמירט דעם אויוון מיט ליים.

די טאַטעס און זיידעס האָבן אויף זייער אופן אויפגענומען דעם שבת. זיי זענען געגאַנגען זיך טובל'ען אין דער מקוה און געכאַפּט א שוויץ אין דער באָד. דער עולם האָט ליב געהאַט א הייסע מקוה. ווען דער רויטער אפרים איז געקומען זיך טובלען, האָבן מיר ייִנגלעך גלייך געוווּסט, אַז מיר האָבן נישט דאָרט וואָס צו טאָן, ער גייט גלייך אין פייער. ד. ה. — אין דער קאָכעדיקער מקוה. דערפאַר האָבן מיר אים באַשאָנקען מיטן נאָמען — „דער גבור פון דער מקוה".

ווען די זון לאָזט זיך אַראָפּ עטוואָס נידריקער, לויפט שוין יעקב משה אין איםפּעט צוריק פון דער מקוה. ער איז איינגעהילט אין לאַנגן מאַנטל, אויפגעשטעלט דאָס קעלנערל נישט צו פאַרקילן זיך. די וועש אונטער דער פאָלע. אַלע געווּלבערס און פאַרבייגייערס האָבן גלייך פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון זיין שנעלן גיין — דער שבת קודש גייט אַריין אין שערפּץ און מען דאַרף שליסן די קראָמען. זיין ווייס פאַטריאַכאַלישע באָרד און זיינע מעשים טובים אין טאָג־טעגלעכן לעבן, האָבן אַרויסגערופן צו אים דעם גרעסטן דרך־ארץ ביי אלע קרייזן פון דער באַפעלקערונג, אפילו ביי די גוים, וועלכע האָבן אים גערופן חסיד. ווען יעקב משה האָט באַפוילן צוצומאַכן די טיר פון א קראָם, האָט גלייך דער אייגנטימער פאַרשטאַנען, אַז עס נישטאָ וואָס אַפּעלירן, יעקב משה גייט פון מקוה, איז א סימן, אז עס איז שפּעט און מען מוז שליסן דאָס געווּלב.

געווייגלעך האָט דער שטן געוווּסט, וואָס ער האָט צו טאָן פרייטיק פאַרנאַכט. א גאַנצע וואָך שטייט מען אין דער קראָם און מען בעט דעם רבונו של עולם, ער זאָל שיקן א ביסל גוטע גוים, אָבער מען זעט זיי נישט, אָבער גראָד פאַר ליכטצינדן, ווי אויף להכעיס, באַווייזן זיי זיך. עס איז טאָקע געווען אַ גרויסער נסיון פאַר די קרעמער, אָבער יעקב משה, מיט זיינע פאָטערלעכע שטראָף־רייד האָט געוואָרנט דעם קרעמער, ער זאָל נישט מאַכן קיין פשרות מיט דער תורה. מען גיט אַוועק דעם קונה די סחורה פאַרן קערן־פּרייז, אבי נישט מחלל שבת זיין.

ביי אונז אין שטיבל איז געווען א מנהג, נישט צו זאָגן „ברכי", איידער די אורחים (אָרעמע לייט) זענען נישט באַזאָרגט געוואָרן מיט עסן ביי די בעלי־בתים. מאַכט זיך א מעשה· אַז די אָרעמעלייט האָבן אַמאָל פאַרשפּעטיקט און געקומען צום סוף און זיי זענען געבליבן אין בית־המדרש אָן עסן. די פיל באַמיאונגען פון גבאי מנדל אלימלך האָבן ווייניק וואָס געהאָלפן. דאַן האָבן מיר ייִנגלעך איבערגענומען די איניציאַטיוו אין דעם ענין און צוזאַמען מיטן גבאי אָרגאַניזירט דאָס פאַרטיילן די אורחים אויף אַזאַ אופן: יעדער פון די בחורים זאָל נעמען אַן אורח און אַריינפירן אים צום בעל הבית, גראָד דעמלסט ווען ער האַלט ביים קאָפּפיש און עסט מיט פיל התלהבות לשמה און זאָגן, אַז דער גבאי האָט געשיקט אַן אורח אויף שבת.

מיר קונדסים האָבן דאָס שטיקל אַרבעט דורכגעפירט בשלימות. מיר האָבן אָפּגעהאַלטן א גרויסן נצחון. די אורחים זענען צומאָרגנס געקומען צום דאַוונען זאַט און צופרידן... ספּעציעל האָט זיך געפרייט מענדל אלימלך דער גבאי, וואָס אַ ייד האָט נישט געפאַסט שבת.

מענדל אלימלך איז געווען דער איבערגעגעבנסטער גבאי ביי אונז אין גערער שטיבל. ער האָט צענדליקער מאָל געקערט, געראָמט, געהייצט די אויוונס מיט א ספּעציעלער ליבשאַפט און איבערגעגעבנהייט, בכדי ר' אברהם אהרן מיט זיינע תלמידים וועלכע לערנען דאָרט זאָלן נישט געפרוירן ווערן. אין די טאָג־טעג־

לעכע דאגות פונעם גבאי האָט פאַרנומען א גרויס אָרט די זאָרג פאַרן גערער שטיבל. זיין אַנוועזנהייט האָט זיך גלייך געפילט אומעטום, אין אַלע ווינקעלעך איז געווען פריילעך־לוסטיק, לויט דער שיטה פון: עבדו את ד׳ בשמחה. דער קול פון נגינה, פון חזרן זיך א פריש זמר׳ל, איז אין גערער שטיבל קיינמאָל נישט פאַרשטימט געוואָרן.

שבת־פרי. דער עולם לויפט צום דאַוונען אין דער גרויסער שול, אין אַלטן בית־המדרש און אין נייעם בית־המדרש. די שטאָט איז שבתדיק.

איך גיי שנעל צום דאַוונען אין שטיבל. די זיידענע יונגעלייט מיט די דיקע גאַרטלען אין שיינע זיידענע זשיפּיצעס זיצן ביי אָפענע מדרשים פון פרשת השבוע. די עלטערע יידן, מיטן שקעטעלע טאַבאַק אין דער האַנט, זענען מעיין אין זהר הקדוש. ביי א ווינקעלע פון טיש זיצט דער אַלטער חיים יוסף מיטן פּאָפּולערן שטעקן זיינעם ביי דער זייט, (ווייל ער האָט אַ ביסל געהינקט) און מיט זיינע אייביקע נישט דערשלאָפענע אויגן, קוקט ער אַריין אין ספר, מער דרימלדיק ווי וואכנדיק.דערפאַר אָבער ווען יעדער האָט זיך געטוליעט אונטער זיין וואַרמען איבערבעט און געחלומט זיין זיסן חלום, איז פאַר חיים יוספן געווען די רואיקסטע צייט אוף דער געהויבנסטער מאָמענט זיך מתיחד צו זיין מיטן באַשעפער דורך אויסוויינען זיך אין יום תהילים.

אין חיים יוספס נידריק שטיבעלע, וואָס האָט זיך געפונען אין דער מקוה־געגנט, איז שטענדיק פון דריי א זייגער פאַרטאָגס אָן שוין געווען ליכטיק. ביי דעם שוואַכן שיין פון א לעמפּעלע איז חיים יוסף געזעסן און געטאָן זיין טאָג־טעגלעכע עבודת הבורא, איידער די תלמידים זענען געקומען לערנען האָט ער גע־מוזט פאַרטיק ווערן מיט זיין דינסט פארן רבונו של עולם.

אין זעלבן הויז פון גערער שטיבל האָט זיך געפונען א האָטעל, וואָס האָט געהערט צו דער פרוי ליכט. די אייגנטימערין פון האָטעל האָט געהאַט א געוויסן שייכות מיטן שטיבל. אַ גאַנצע וואָך האָט אברהם אהרן, דער הויכער גרייז־גרויער מלמד געלערנט מיט עטלעכע יינגלעך גמרא. זיין אָרט איז געווען אין לעצטן ספרים־צימער. ביים לאַנגן טיש לענג אויס די שטוב זענען געזעסן פון איין זייט די תלמידים און אַנטקעגנאיבער אברהם אהרן מיט זיין גרוי־סער גמרא און אַזוי האָט ער געלערנט מיט זיינע תלמידים ביז 8—9 אין אָוונט.

עטלעכע מאָל אין טאָג איז איינער פון די תלמידים אַרויף אין האָטעל ברענגען א גלעזל טיי פאַרן רבין. די פרוי ליכט האָט מיט גרויס נחת רוח און גוטהאַרציקייט באַדינט דעם רבין. פילמאָל האָט זי נישט געוואַרט אויפן דינסט־מיידל, און אַליין אָנגעגאָסן דאָס קלאָרע גלאָז טיי מיט דעם וואַרעמען געפיל, אַז זי איז מחיה דעם פרומען אברהם אהרן, וועלכער איז געווען באַקאַנט אין שטאָט אַלס צדיק. אָפטמאָל האָט פרוי ליכט אַראָפּגעשיקט דעם רבין א ביסל הינער־יויך, א גוט פליגעלע פאר זיין קראַנקער טאָכטער חנה, וועלכע האָט געליטן אויף די לונגען.

נאָך אַ זיס גלעזל טיי פלעגט דער רבי מאַכן א טיף אָטעמדיקן „אהההההה״, מיט דער גרויסער רויטער פאָטשיילע זיך אויסגעווישט דעם פאַרשוויצטן שטערן, נאָז, פּנים און ספּע־ציעל די פאַרגעלטע וואָנסעס פון לאַנג יעריקן שניפּן טאַבאַק, און זאָגן צו אונז יינגלעך: איך פאַרזיכער דער פרוי ליכט עולם הבא, זי איז מיך מחיה מיטן טיי, און זאָגט איר אין מיין נאָמען א גרויסן יישר כח און ווונטשט איר זי זאָל זיין געזונט.

מען דאַוונט שחרית, מען גרייט זיך צו קריאת התורה. אין גערער שטיבל איז געווען א חוק ולא יעבור מען זאָל זיך א ביסל קריגן ביים שבתדיקן דאַוונען. ווען דען, אויב נישט פאַרן ליינען? און איבער וואָס צו קריגן זיך איז שטענדיק פאראן: מען מוז באַצאָלן דירה־געלט, אָט האָט דער גבאי אַ טענה — מען צאָלט

נישט פֿאַר די נדרים, אין חדר איז עפּעס נישט אין אָרדנונג. ווי שטענדיק ביי ידן האָבן זיך שוין געפֿונען פּאַטענטירטע שרייערס, ד. ה. היציקע יונגעלייט, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף שטענדיק זאָגן פּונקט פֿאַרקערט, דאַן האָט זיך געמאַכט פּריילעך. די קולות זענען געגאַנגען עד לב השמים. פֿאַר אַונז ייִנגלעך איז נישט געווען פֿאַרשטענדלעך, ווי אַזוי עס קאָן אַדורך איין שבת אָן געשרייען און אָן געוואַלדן.

דער פּוסק אחרון איז שטענדיק געווען יוסל פּוקאַטש, מיט זיין תלמיד חכמ׳ישן שטערן און אייביקן שמייכל־פּנים, האָט ער געפֿונען א פּשרה, אַן אויסוועג פֿאַר די שווערע פּראָבלעמען. פֿאַר יוסל פּוקאַטש איז דאָס שטיבל געווען די צווייטע היים. אין די פֿרייע מאָמענטן, האָט ער זיך אריינגעכאַפּט אין שטיבל און א בליק געגעבן אין „יד חזקה", זיין באַליבט לערנען. אויפֿן טיש ווי ער איז געזעסן איז שטענדיק געלעגן דער רמב"ם. מיר ייִנגלעך האָבן געהאַט די אויפֿגאבע צו היטן די ספרים. האָבן מיר פֿון צייט צו צייט צונויפֿגענומען די ספרים פֿון די טישן, און אריינגעשטעלט אין ספרים־צימער יעדעס אויף זיין אָרט. אַזוי אַרום האָבן מיר געוווּסט וועלכעס ספר דורך וועמען ווערט געלערנט.

נאָכן מוסף גרייט זיך דער עולם אהיימצוגיין. יעדער אורח שטייט שוין ביי זיין בעל הבית און וואַרט מען זאָל אים מיטנעמען עסן. איך האָב שטענדיק געהאַלטן פֿאַר מיין חוב צו העלפֿן מיין פֿאָטער איינלייגן דעם טלית נאָכן דאַוונען. מיין ברודער אַברהם יוסף, דער עלטסטער פֿון אונז, האָט שוין געהאַלטן גרייט דעם טאַטנס מאַנטל. אין דער קליינער באַדינונג איז געווען א ספּעציעלער דאַנק־אויסדרוק פֿון אונז ברידער פֿאַר אונזער ליבן פֿאָטער, איטשע מאיר, פֿאַר זיין דערציאונג, וואָס ער האָט אונז געגעבן און פֿאַר דער וואַרעמער היים, וואָס ער האָט פֿאַר אונז געשאַפֿן.

מיר גייען א היים. דער אַלטער מאַרק רוישט פֿון ייִדישן עולם, וואָס גייט פֿון שולן און שטיבלעך „גוט שבת, גוט שבת" — הערט זיך פֿון אַלע זייטן. די מאַמעס און די באָבעס מיט די לאַנגע קאָראַנקאָווע שאַלן פֿאַרוויקלט אויפֿן האַלז, מיטן „קרבן־מנחה" סידור און תחינה אין האַנט — לויפֿן שנעל אהיים. יונגע פֿרויען מיט קינדער־וועגעלעך שפּאַצירן לענגאויס די גאַס. ביי דער קריסטלעכער קירך, ביים אַלטן מאַרק און אַרויף אויף דער פּלאַצקער גאַס. א שבת אידיליע האָט געהערשט אין שטעטל, מען איז פֿריי פֿון די וואָכעדיקע דאגות פּרנסה.

מיר קומען אין שטוב. צו אונזער פֿאַרווונדערונג איז די ליבע מוטער נאָך נישטאָ. מיר וואַרטן מיטן קידוש. מן הסתם דאַוונט היינטיקן שבת אין אַלטן בית המדרש יוסל שוחט. מיר האָבן שוין געוווּסט, אַז אויב דער שוחט דאַוונט שבת־מברכים אין בית־המדרש, פֿאַרזאַמט זיך אונזער מוטער, ווי אַלע פֿרויען, לענגער ווי געוויינלעך אין דער ווייבער־שול. ספּעציעל האָבן זיי א הנאה געהאַט פֿון דעם וואָס ער האָט געדאַוונט הויך און האַרציק. ביי אַזאַ דאַוונען האָט מען געקענט אַביסל אויסוויינען זיך פֿון האַרץ. און ווי איז נאָך אַזוי באַקוועם צו וויינען ווי אין שול ביי דער תחינה?

ענדלעך קומט די מוטער מיט איר פֿרייַלעכער גוט־שבת־באַגריסונג. „קינדערלעך — רופֿט זי אויס מיט באַגייסטערונג — ווען איך זאָל וויסן נישט צו עסן א גאַנצן שבת, גיי איך נישט אַוועק פֿאַרן סוף פֿון יוסל שוחטס דאַוונען. אין זיין בענטשן ראש חודש, פֿילט מען, אַז עס איז שבת".

אָפּגעגעסן דעם ערשטן טייל פֿון דער שבתדיקער סעודה ביזן טשאָלנט, נעמט דער טאַטע פֿאַרהערן די קינדער, וואָס זיי האָבן געלערנט במשך פֿון דער וואָך. מיין ברודער לייזער מיט זיינע שיינע בלויע אויגן און אייביקן שמייכל אויפֿן פּנים, שטייט שוין מיט דער גמרא אין האַנט ביים פֿאָטער זיך פֿאָרצושטעלן, וואָס ער קאָן. ער איז דער בעסטער תלמיד ביים גמרא לערנען אין חדר. דער פֿאָטער האָט אַ הנאה פֿון

זיין לערנען און וואַרט מיט פיל געדולד אין אויסדויער אויף זיין זונס צוקונפט אַלס עילוי און למדן. דאָס ייִנגסטע ברודערל אהר׳לע, האָט אויך שוין געהאַט מיט וואָס זיך צו באַווייזן — ער קען שוין חומש. דער טאַטע האָט אים טאַקע ערשט געבראַכט א נייעם חומש פון וואַרשע צו זיין אָנהייבן חומש לערנען.

מען לויפט צום בעקער נאָכן טשאָלנט. כמעט דאָס גאַנצע יידישע שערפּץ לויפט: די מאַמעס, די ייִנגלעך, שול־מיידלעך — אַלע לויפן מיט האַנטוכער צו מלכה די בעקערין אין קעלער. אַרונטערצוגיין מיט די האַלב צע־בראָכענע און פאַרפּוילטע טרעפּן אין פינצטערן קעלער, האָט מען גדאַרפט זיין אַן אַקראָבאַט, כדי צו באַווייזן אַרויפצוקומען צוריק מיט גאַנצע אברים און הייסן טשאָלנט. אָבער אין זכות פון הייליקן שבת זענען יידישע קינדער נישט גע־ניזוקט געוואָרן. אין ערגסטן פאַל האָט מען זיך בלויז אַביסל פאַריסט ביים טשאָלנט־טאָפּ. נאָכן אהיימקומען בשלום מיטן שבתדיקן מאכל, איז שוין דער צווייטער טייל פון דער שבת־דיקער סעודה אַוועק פריילעך, לעבעדיק. דער קוגל איז געראָטן. דער טאַטע מיט די קינדער האָבן פריילעך געזונגען די שבתדיקע זמירות.

פון שכנותדיקן הויף האָט געהילכט דאָס געזאַנג פון מענדל אלימלכס שטוב. דאָס פריי־לעכע שבת געזאַנג האָט זיך געהערט אין די גאַסן.

שבת נאָכמיטאָג. עס הויבן זיך אָן צו באַ־ווייזן די ערשטע שפּאַצירנדע פּאָרלעך לענג־אויס דער פלאַצקער גאַס. די יוגנט איילט זיך, ווער צום ספּאָרט־מעטש, ווער אין פּאַרטיי־לאָקאַל. עלטערע יידן האָבן א הנאה פון עונג־שבת. נאָכן טרינקען דעם שבת־טיי, געבראַכט פון שלישאַרקן, דרימלט מען איין ווינטער ביים אויוון — מיט די הענט פאַרלייגט אַרונטער. זומער: ביים טיש. אויך מיר קינדער זענען זיך מחיה מיט דעם שבת־רו. מען דערציילט זיך מעשה׳לעך, מען איז פריי פון עול תורה און פון די פעטש וועלכע מען באַקומט פון די מלמדים.

צום שלוש סעודות אין שטיבל: יידן זיצן אַרום די אויסגעשטעלטע טישן. מען שמועסט אַביסל וועלט־פּאָליטיק, מען דערמאָנט זיך אַלטע געשיכטעס און מען פאַרגלייכט זיי צום היינ־טיקן מצב. ביים לאַנגן טיש קעגנאיבער דעם ארון קודש, זיצט זלמן פרידמאַן, דער זקן פון דער „חברא־קדישא״ און איז מעיין אין מסכת חולין. פון צייט צו צייט וואַרפט ער אריין א וואָרט וועגן זיינע חברא קדישא ענינים, דער־ציילט מעשות פון אַמעריקאַנער יידן, וואָס זענען געקומען אויף קבר אבות. עס האָט געקאָסט א סך מי ביז מען האָט געפונען דעם קבר, וואָס איז דורך פיל יאָרן געוואָרן פאַרוואַקסן. ער, זלמן האָט אָבער געהאַט צוזאַמענגעשטעלט אַ מאַפּע פון די קברים און דאָס האָט אים פאַר־לייכטערט אין דער אַרבעט. אָבער טרוקן איז דאָס נישט אַדורך. דער טוריסט האָט שוין געמוזט באַצאָלן א געוויסן סכום פאַר דער חברא קדישא אויף האָניק־לעקעך און בראָנפן.

און אַזוי שמועסנדיק שפּרייטן זיך אויס די שאָטנס. די זון פאַרשווונדט ערגעץ הינטער די הייזלעך פון שטעטל. שערפּץ געזעגנט זיך מיטן שבת. די גאַסן רוישן פון פריייליך־שפּאַ־צירנדיקן יידישן עולם. יוגנט לויפט פאַרהעשעט פון ספּאָרט־פּלאַץ. מען וויל אָנהאַלטן מיט אַלע כוחות דעם שבת, עס וויל זיך נישט געזעגנען מיטן געמיטלעכן טאָג.

אין די טונקעלע צימערן פון שטיבל גרייט מען זיך צום טיש, עסן „שלוש־סעודות״. מיר ייִנגלעך זיצן זיך אַזוי אין אַ ווינקעלע און פירן אונזערע שטילע שמועסן אין דער פינצטער. מנשה דערציילט פאַרכאַפּנדע געשיכטעס, וואָס ער האָט געליינט אין פאַרשיידענע חסידישע מעשה־ביכלעך. די דערוואַקסענע ביים טיש זינגען „בני היכלא״. מיר לויפן שנעל צו צום טיש, כדי מיט צוזינגען מיט מענדל מלכ׳ן אין זיין קאַפּעלע.

אַזוי האָבן מיר געזעגנט דעם שבת אין שערפּץ.

ד. נח׳יע פוקאַטש און זיין מאַנגעל

שערפּץ א פּראָווינץ שטעטעלע ווי אַלע פּראָווינץ־שטעטלעך. יידן למדנים, פּשוטע יידן, סוחרים, טרעגערס, מלמדים, זער וויכטיקע אונטערנעמונגען צום ביישפּיל איין מקוהניק, איין שומר פון בית הקברות א. ז. וו. און אויך איין אונטערנעמונג, וועלכעס האָט זיך גערופן „מאַנגעל". אויך האָט עס פאַרמאָגט די איי־גענשאַפטן פון איין היימיש שטעטעלע, געוויסט וואָס הערט זיך ביים שכן, געשושקעט זיך סודות אין אויער אַריין וועגן אַלעם וואָס נור ס׳האָט פּאַסירט צווישן די פיר ווענט פון די משפּחה־נעסט ביי די שעפּסער איינוווינער. דאָס האָב איך ענטדעקט נאָך זייענדיק איין ייִנגעלע און מיטגעגאַנגען מיט מייך מאַמען ע״ה אין די מאַנגעל ביי נח׳יע פּוקאַטש.

אין די פּאַרע־גאַס נישט ווייט פון אונזער וווינונג, איז געשטאַנען דאָס הייזקעלע פון נח׳יע פּוקאטש. געזאָגט האָט מען אויף אים, אַז ער האָט שוין נישט ווייט פון איין גאַנצן 100־טער, נור ווען מען האָט אים געפרעגט וועגן זיין עלטער, האָט ער גלייך געהאַט אַן אנטוואָרט אויף די צונג: וואָס הייסט ווי אַלט איך בין? איבער די 60־ציג. אויך זיין הייזקעלע מיט די אָפּיצינע האָבן קיין יונגערן אויסזען געהאַט. אַביסל געבויגן זייטיק. דער דאַך שוין איין לאָטע אויף איין לאַטע, די ווענט שוין צוקרימט, פון רעגן, שניי און פראָסט. אויך נח׳יע האָט זיך צוגעפּאַסט צום אַלגעמיינעם אויסזען. איין נידע־ריק יידעלע, בעוואַקסן מיט אַ קליין צוגעשוירן בערדעלע, זויבער, ציכטיק, און שפּאַצירט זיך איבערן הייפל צווישן מאַנגעל און וווינונג. וואַרפט איין בליק דורכן טיר, צו ווער איז נישט אינווייניק מיט א פּעקעלע פריש אויס־געוואַשענע־קראָכמאַליטע־שטייפע־וועש. אָבער דער פדיה איז געווען קליין, אין פאַרלויף פון גאַנצן טאָג, ווייל די הויפּט־פּרנסה־געבערינס זענען דאָך געווען די יידישע מאַמעס. און זיי האָבן קיין צייט נישט געהאַט זיי דאַרפן דאָך צוהעלפן אין געוועלב, אָדער מיטפאָרן אויפן יריד קיין סקווילנה־סקעמפּה, פאַרקויפן אַביסל סחורה, און אויך פירן דאָס הויז־ווירטשאַפט, — איין קלייניקייט? שיילן קאַרטאָפל, און צו־רייבן אויף פּלינזן, אָדער קנעטן טייג אויף לאָקשן. און דאָס לעצטע איז טאַקי נישט גע־ווען פון די פּשוטע זאַכן. נישט יעדעס קינד איז אַזוי גליקלעך געוועזן ווי איך, ביי מיין מאַמען. איין קינסטלערין געוועזן צו שניידן די לאָקשן, ווי נודלעך דין, און טאַקי אַזוי האָב איך זיי גערופן. אויך האָבן זיי געדאַרפט געדענקן די געניויע שעה, ווען יעדעס קינד קומט צוריק פון חדר, ווער לערנט ביים לאָ־מען איינבינדער, „חומש און פּסוק", ווער לערנט ביי פּנחס הויקער „אַלף בית און עברי", ווער לערנט שוין מיט מזל אַ בלאַט גמרא ביי אברהם־אהרון; און די שוואַכע קינדער דאַרפן דאָך אַביסל וואַרעמס עסן, צו דערוואַרמען די קישקעלעך, און כוח האָבן צו לערנען אין חדר.

אַזוי האָבן דאָך אַלע שעפּסער מוטערס זייערע טעג פאַרבראַכט. איז ווען שוין צייט געבליבן צו געהן מאנגלען די וועש, וועלכע די שיקסע האָט געוואַשן 3 טעג און מיט מזל שוין אויסגעוואַשן. געווייקט אין כלאָרעק־בלועס־קראָכמאַל און אפילו אויסגעטריקנט? דער עניין וועש, און טרוקנען וועש, איז געוועזן נישט פון די סתם־זאַכן, וועגן דעם וואָלט מען געדאַרפט ווידמענען איין ספּעציעל קאַפּיטל, צום ביישפּיל, ווי די שטוב האָט אויסגעזען אין די טעג ווען מען האָט געוואַשן. צו האָט מען בכלל געקאָכט מיטאָג, ביי די נשים צדקניות, צוליב די פּאַרע, וועלכעס דאָס קאָכן די וועש מיטן נישט כשר׳ן זייף האָט געשאַפן. און זוכן בוידעמס ביי די שכנים צו הענגען די וועש, און אויב נאָך אין ווינטער, ווען סהאָט איין וואָך צייט געדויערט ביז די וועש איז טרוקן געוואָרן, און שוין מיט גליק אַלס איז צוריק אין

שטוב, און מען דאַרף העלפֿן אויסציען די גרויסע ציכן פון שטייפקייט, אָדער די שבת־טישטעכער צוגרייטן צום מאַנגעל, אלזאָ איז נאָר געבליבן צייט אין די שענע־זומער פאַרנאַכטן אָדער ווינטער גרויסע קיהלע־אָוונטן, צו שפּענדן פאַר די מאַנגעל.

יעצט וויל איך פּראָבירן צוריקקומען מיט די הילף פון מיין געדאַנק אין שטעטעלע שעפּס, און גען אַביסל אין די מאַנגעל, ווו כבין ווירקלעך פיל צענדליקער מאָל מיטגעגאַנגען מיט די ליבע מוטער אָדער באָבע קרוסע, ע״ה.

געוועזן איז עס איין לאַנגע הילצערנע געביידע, געקרעכצט שוין פון טיפע עלטער. אויך האָט אים דער רעגן אויסגעפּאַטשט אין די פאַרוואָלקנדע זומער טעג און נעכט. ווינטער געמוזט שלעפּן אויף זיך לאַנגע וואָכן דעם דיקן שניי צודעק, ביז דער פרילינג איז געקומען און מיט דער הילף פון די אנגענעמע זון אויפשיין צוגאָסן דעם ווייסן צודעק, און צורינען זיך אין אַלע זייטן. אָבער די נעבעכדיקע ווענט, מידע פון יאָרן און שווערע לאַסטן טראָגן אויף זיך דעם ווייסן צודעק. סהאָט אויך מיך באַשאָנקען טיילמאָל מיט קאַלטע טראָפּן אין האַלז אַריין, אויך אויסגעלאָשן ס'ליכטעלע, וועלכעס האָט באַלויכטן די מאַנגעל, און געשטאַנען אויפן שוועל פון קליינעם פענסטערל.

איינווייניק זענען געוועזן אויסגעשטעלט לענג־אויס די ביידע ווענט 2 לאַנגע גלאַנציקע טישן אויף וועלכע מען האָט צוגעגרייט די וועש צו מאַנגלען. ביי די זייטן זענען געשטאַנען אָנגעלענט 2 מעטערדיקע רונדיקע שטעקנס, וועלכע האָבן זיך גערופן אויף „מאַנגעל־שפּראַך" וואַלצעס, אויף וועלכע מען האָט אַרויפגעוויקלט די וועש צום פּרעסן, ווען אַלץ איז פאַרטיק געוועזן, האָט מען עס צוגעטראָגן צו די לאַנגע מאַשין און אַריינגעלייגט אונטער איר. געשטאַנען זענען די צוויי מאַשינען לענג אויס אויסגעפילט מיט גרויסע שווערע שטיינער, עס זאָל דריקן אויף די וואַלצעס. אַלס יינגעלע האָב איך געהאַלטן דאָס זיי זענען ספּעציעלע מאַנגעל־שטיינער צוליב דעם זענען זיי אַזוי שווער. ס'ווייזט אָבער זיך אַרויס אַז דער שוויס פון אונזערע אויסגעמאַטערטע מאַמעס און באָבעס פון פיל, צענדליקער יאָרן, און אפשר אויך צוזאַמענגעמישט מיט אַביסל טרערן, וועלכע האָבן באַנעצט די שטיינער ביים איבערלייגן די שווערע וואַלצעס, האָבן א שפּאַר חלק אין זייער געוויכט געהאַט. גלייכצייטיק האָבן טאַקי די טרערן וועלכע האָבן באַנעצט די יידישע מאַמעס פאַרטעך, פיל שווערע לאַסטן אַראָפּגעקאָלערט פון זייערע פאַרשלאָסענע באַרמהערציקע ווייכע הערצער.

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז ווען די קאָלבע האָט זיך געדרייט און די מאַנגעל האָט געמאַנגעלט, און די הענט האָבן פאַרבערייט, האָבן אויך די צונגען געטון זייערס. אַביסל דאַרף מען דאָך שמועסן, האָט מען טאַקי געשמועסט. וועגן וואָס נישט, וועגן חתונות און גטן, וועגן קריגערייען צווישן מאַן און ווייב און ווער האָט שלום געמאַכט צווישן זיי, ביז צו דער צווייטער קריגעריי. וועלכעס מיטאָג האָט מען היינט געקאָכט און וועלכעס וועט מען מאָרגן קאָכן, וועלכעס מיידל האָט זיך פאַרליבט מיט איין יינגל און ספּאַסט אָבער נישט צום יחוס, און וועלכעס ווייבעלע האָט, לא עלינו, געקויפט נישט כשרן קעז אויפן מאַרק. ביי אַזעלכע ערנסטע שמועסן, האָט מיין באָבע קרוסע פאַרגעסן דאָס איר האַנט געפינט זיך אונטער די מאַשין, און דאָס איינקל דרייט ביי די קאָלבע, מיט גליק זיך אויסגעמאַנגלט נישט מער ווי סקליינע פינגערל פון די רעכטע האַנט. וואָס הייסט אלס אויסגעמאַנגלט ? אַז נאָך פיל חדשים גיין געבונדן זי, איז צוגעוואַקסן בלויז איין צייכן פון איין פינגער אַלס אַנדענק.

און וועגן די סודות, וועלכע מען האָט זיך געשושקעט אין אויער, איך זאָל נישט הערן — דאָס האָבן נור די שטיינער פון מאַנגעל זיך רואיק איינגעהערט יאָר איין, יאָר אויס, און אַזוי איז צוגעקומען צום געוויכט זייערס. איז

דען עפּעס אַ וווּנדער וואָס זיי זענען שווער געווען.

אַזוי האָט מען פאַרברענגט די אָוונטן אין די מאַנגעל און פון צייט צו צייט אַ ביס געטון אַ שטיקל ברויט מיט שמאַלץ און גריוון, וועלכע מען האָט מיטגענומען מיט זיך, און ווייטער געלאָפן דרייען די קאָלבע.

קיינמאָל האָב איך נישט געהערט זיך דינגען וועגן פּרייז ווען נח׳יעס זון איז געקומען מאַנגען, ווייזט אויס דאָס די לאַנג־יעריקע צוגעבינדנקייט צו זיי, האָט באַפרידיקט דעם אייגנטימער, און באַשטאַנען אויף יעדן פּרייז. ווען נור מען האָט אים מהנה געווען און געקומען אין זיין איבערגעגעבענער געטרייער מאַנגעל, וועלכע האָט באַדינט פיל יאָרן די איינוווינער פון פּארע־גאַס אין אַלטן מאַרק.

אַדאַנק דעם וואָס די ליכטלעך האָבן שוין אָפּגעדינט זייערס, און אָנגעהויבן אייציקוויץ אויסגעהן, האָט עס דערמאָנט אַז מען דאַרף פאַרקירצן אַביסל די מאַנגעל־סודות און פאַרענדיקן זיי ביים פּיעקעליק פון בעקער ווען מען קומט שמירן די חלות פרייטיק פאַרטאָגס, אָדער צוריקוועגס פון שול־שבת. מען האָט איינגעלייגט האָנטוך צו האַנטוך, ציך צו ציך, טישטוך צו טישטוך, איינגעוויקלט אין ליילעך און געשלעפּט זיך אַהיים.

ה. יאַשע מיט די „שאַנדעס" און יאַשע זעליקס דער שטענדיקער מחותן

יאַשע׳ן וואַסער־טרעגער האָט קיינמאָל נישט אויסגעפעלט קיין אַרבעט. זומער און ווינטער איז ער קיינמאָל נישט געבליבן אַרבעטסלאָז. ער האָט ערליך באַדינט זיינע בעלבות׳טעס, אפילו אויפן צווייטן שטאָק האָט ער אויך געברענגט צוויי קיבלעס וואַסער, אויפגעהאָנגען אויף זיינע שאָנדעס. ער איז שוין אַזוי צוגעוווינט געווען צו זיינע שאָנדעס, אַז שבת ווען ער האָט נישט געאַרבעט, האָט ער נישט וועלנדיק געגעבן אַ הויב מיט זיינע אקסלן, גלייך די שאָנדעס וואָלטן געלעגן אויף זיי.

זיינע פּלייצעס זענען געווען אויסגעאַרבעט ספּעציעל צום וואַסר טראָגן, ווי אַ קעמל, וואָס איז באַשאַפן מיט צווייי גאַרבן און אינדערמיט אַ טאָל צום אַרויפלייגן די משאות. נישט שטענדיק האָט ער אָנגענומען די איינלאַדונג מיטצוהאַלטן מיט אַ ביסל קרופּניק אין דער קיך ביים קוימען. ער האָט שוין געוווּסט, וועלכע בעלבות׳טע קאָכט געשמאַקער. מיט רונדיקע בעקלעך, רויט ווי שיינע עפּעלעך, אַ שטריק אַרומגעבונדן אויפן בויך, שטענדיק גרייט צו דער אַרבעט, האָט ער זיך יעדן פרימאָרגן באַוויזן אין גאַס. בלויז ווינטער נעבעך האָט ער זיך נישט געטראָגן אַזוי לייכט.

ווינטער ווען יאַשע האָט געדאַרפט ברענגען וואַסער פון פּלומפּ, וואָס איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק אַנטקעגן דעם מאַגיסטראַט, האָט ער זיך געמוזט שטאַרק היטן נישט צוברעכן ריקן און לענד אויפן גליטש, וואָס די יונגען „לאָבוזעס": שמחהלע, יעקעלע און מאירל, ספּעציאַליסטן צו מאַכן אַ גליטש — האָבן צוגעגרייט טאַקע ביי דער פּלומפּ. זיי האָבן בלויז אָנגעפּלומפּט אַ ביסעלע וואַסער אויפן פאַרפרוירענעם אייז, אַ 2—3 מאָל געלאָזט זיך אויפן גליטש און עס איז געווען פאַרטיק. יאַשע, ווען ער איז געקומען נעמען וואַסער און דערזען די חתונה, האָט ער די „לאָבוזעס" געמאַכט דעם אמתן „מי שבירך".

יאַשע האָט נישט געקאַנט אַרויסזאָגן דעם אות ג׳ נאָר ד׳ און ער האָט אונז קינדער געדראָט: „כוועל אויסזאָדן דיין טאַטע, אַז דו דייסט נישט אין חדר". פאַר „חברה־יונגען" איז געווען אַ גאַנצע שמחה. צו זיין מזל איז אַנקעגן דער פּלומפּ געשטאַנען דער שערפּצער פאָליציי־

פאַסטערונעק. פון יאשעס געוואַלדן האָבן די פאָליציי־לייט געגומען קוקן אויף אונז. פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן גלייך געצויגן.

פאַר דעם וואַסער פון פלומפ, האָט יאַשע גענומען נאָר 5 גראָשן פאַר א „פאָרל", דאָס הייסט 2 קיבלעס. די גבירים האָבן באַשטעלט ביי יאַשן „מקוה־וואַסער", דאָס הייסט וואַסער פון דעם ברונעם ביי דער מקוה, וואָס איז געווען א גרויסער יחסן. עפּעס איז דאָרט דאָס וואַסער געווען קעלטער און געשמאַקער — אַזאַ מיינונג האָבן געהאַט די חשובסטע בעלבות׳טעס פון שערפּץ. ווייזט אויס, אז עס איז עפּעס געווען א סוד דערביי. אפשר האָבן די זקנות פון דער שטאָט יאָ געוווּסט דעם סוד פון דעם מקווה־וואַסער, אָבער מען האָט אים קיינעם נישט דערציילט. דערפאַר האָט יאשע גענומען א טאָפּלטן פרייז, 10 גראָשן פאַר איינמאָל ברענגען וואַסער פון יענעם ברונעם.

יאשע האָט געהאַט א „פאַך־חברטע", די זישעטע פון דער פערפל־גאַס. זי האָט געטראָגן אויף די פיס א פאָר גרויסע מענער־שיך, די זוילן פאַרפעסטיקט מיט דראָט זיי זאָלן נישט אַראָפּפאַלן און אַ שטריק ארומגענומען אויפן בויך, ווי אַלע וואַסער־טרעגער. יאשע האָט מיט זיך פאַך־חברטע געלעבט בשלום. מיט איין זאַך האָט זי איבערגעשטיגן יאַשן — מיט שעלטן. שטענדיק האָט זי געהאַט א פאַרטיקן קללה־לעקסיקאָן, ווי אויף באַשטעלונג. עס קאָן זיין אַז דערפאַר האָט זיך קיינמאָל יאשע נישט געקריגט מיט די זישעטע, ווייל מערסטנטייל פלעגט מען זי טרעפן דרייען מיט דער קאָלבע און אַרויפציען די לאַנגע קייט מיט דעם קיבל מיטן וואַסער נאָר ביי דער מקווה. צו דער פלומפ איז זי נישט געקומען, זי האָט אים נישט „מסיג־גבול" געווען.

יאשע מיט די שאָנדעס האָט ביי אַלעמען ארויסגערופן צו זיך רחמנות. ער האָט געהאַט א שווער לעבן. זומער איז ער געווען אינגאַנצן נאָס פון שווייס, גלייך ווי ער וואָלט נאָר אַרויס פון וואַסער. ווינטער איז ער אינגאַנצן געווען אַ שטיק אייז, די קליידער שטייף פון אייז ווי א פאַנצער. ער אַלייך אויך פאַרשטייפט. פון די נאָז־לעכער האָבן אים אַראָפּגעהאָנגען פאַרפרוירענע „ליכטלעך". די ברעמען ווייס פון דער פאַרפרוירענער פאַרע, די הענט שטייף מיט א געפּלאַצטער הויט. ער האָט זיך ווען דעם גאָרנישט געזאָרגט און געפילט זיך גלייך ער וואָלט צו דעם באַשאַפן געוואָרן. און ווען מען איז נאָך אַזוי גוט געווען ווי יאשן — אן אייביקע פרנסה, מען דאַרף נאָר בעטן אויף יאָרן.

אין די לאַנגע ווינטער־נעכט, פלעגט יאשע קומען צו שיינע־לאַה׳ן אין קעלער טרינקן טיי. שיינע־לאה האָט געווינט אין אַלטן מאַרק ביי נחום לעוויץ אין קעלער, אין פראָנט האָט זי געהאַט א שפּייז־געוועלבל. אין דער זייט פון קרעמל איז שטענדיק גרייט געווען א גרויסער קעסל מיט געקאָכטע טיי פאַר די גויים, וואָס זענען געקומען אין שטאָט איינקויפן, און אויף שבת טיי פאַר די יידן. יאַשען האָט מען דאָרט געטראָפן אַלע אָוונט. ער פלעגט קומען, זיך אַוועקזעצן אויף א באַנק, אויפגעבונדן די שטריק און אויפגעטייעט זיך פון פראָסט. שטענדיק איז אַרום אים געווען א גאַנצע קאַלוזשע וואַסער, פון דעם אויפגעטייעטן שניי.

שיינע־לאה האָט שוין געוווּסט, אַז יאַשע טרינקט נישט פון גלאָז. וואָס איז אַ גלאָז טיי פאַר יאשען ? ער וואָלט עס גאָרנישט געקענט האַלטן אין זיינע הענט, געשוואָלענע פון קעלט. ווען מען האָט אים דערלאַנגט די שעפּ טיי, האָט יאשע ארויסגעשלעפּט פון טאַש אַ שטיק האַרטן צוקער, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פון זיך א ציבעלע געשמאַק, צוליבן האַלטן עס צוזאַמען מיט ציבעלע אין קעשענע. אַזוי האָט ער געזיפּט און געזיפּט, ביז די קינדער האָבן זיך גענומען א ביסל „משמח" זיין מיט אים. דעמלס האָט ער צוזאַמענגענומען אַלע שמאַטעס און שטריק, זיי צוזאַמענגעבונדן און געגאַנגען א היים אַוועקלייגן די מידע ביינער. ביי שיינע לאה׳ן איז ער געווען א חשובער גאַסט, פאַר וואָס נישט, ווען

נישט יאשע, פון וואַנען וואָלט זי געהאַט וואַסער צום קאָכן טיי.

געוועזן אין שטאָט נאָך א יאשע — יאשע זעליגס. אויך אים האָבן אַלע געקענט. ווער עס איז נאָר געווען אויף א שמחה אין שטאָט אָדער אַליין געמאַכט אמאָל א שמחה, ווי א ברית, בר מצוה אָדער א חתונה, האָט זיך גע־מוזט באַקענען מיט יאשען. ער האָט פון זיך זייער געהאַלטן, ווי איינער פון די כלי־קודש אין שטאָט, זיך געשאַרט צום בדחן, געהאַלטן זיך פאַר זיינס אַ מקורב. ביידע האָבן שוין גע־וואַרט אויף אַ חתונה אין שטאָט. דער בדחן, וואָס האָט געוווינט ביים שעכט־הייזל אונטערן דאַך, האָט אויסגעקוקט אויף אַ פאָר גראָשן צו פאַרדינען. ער איז נעבעך געווען אַן אָרעמאַן אין אַכט פאַלעס און געווזן געבענטשט מיט א ביסל טעכטער און איין זון.

יאשע זעליגס איז געווען דער ערשטער אין שטאָט, וואָס האָט געוווּסט ווען עס קומט פאָר די חתונה. ער האָט וועגן איר גלייך גע־מאָלדן אברהם בדחן. אָן יאשען האָט נישט געקענט פאָרקומען קיין שום חתונה אין שערפּץ. ער איז געלאָפן ברענגען בענק פון די בתי מדרשים, גערופן די סאַרווערס און קעכינס, געהאָלפן ברענגען וואַסער און געדרייט זיך נאָר אין די ערטער ווו מען האָט געקאָכט און געבאַקן.

יאשע איז געווען דער ערשטער צו ווינטשן דעם חתן און די כלה מזל־טוב. ער האָט מיט אזא פרייד געווונטשן, ווי זיי, וואָלטן געווען זיינע קינדער. אַלע מחותנים האָט ער גערופן פעטער און די מחותנתטעס „טשאַטשיע" (מומע). אויף די חתונות איז ער געווען יומטובדיק אָנגעטאָן און האָט זיך געפרייט גלייך די שמחה זאָל זיין זיינע אַן אייגענע. ווען די כלה איז שוין געווען גרייט צו דער חופה, האָט ער אַלץ געטאָן בכדי ער זאָל דער ערשטער זי זען אין חופה־קלייד, מעשה הויפּט־מחותן. אין מיטן דער שמחה האָט ער יעדן איינגערוימט אויפן אויער, וואָס ער האָט דאָ געזען.

יאשע האָט זיך אויך געהאַלטן נאָענט מיט די כליזמרים מיט דעם הויכן מלאך און זיין קאַפּעלע. ווען מען האָט אָנגעהויבן פירן די כלה צו דער חופה, איז יאשע געווען דער ערשטער, וואָס האָט געמאָלדן דעם הויכן מלאך, אז מען גייט שוין.

נאָך יעדער חתונה איז יאשע געווזן באַ־שעפּטיקט אַ פאָר טעג. ער האָט נישט אָפּגע־טרעטן ביז ער האָט נישט באַקומען פון די פעטערס און די „טשיאַטשעס" לעצט געלט. אויף דעם האָט מען זיך שוין געקאָנט פאַרלאָזן אויף יאשע־זעליגס.

געוווינט האָט ער נעבן אַלטן בית־המדרש. ער איז געווען א יתום פון דער מאַמע און גע־קומען טיילמאָל דאַוונען און זאָגן קדיש. קיין קענער אין די קליינע אותיותלעך איז ער נישט געווען, האָט דערפאַר ישראלקע שמש אים שטענדיק געהאָלפן אין יידישקייט. ער האָט אים אָנגעטאָן די תפילין און געזאָגט מיט אים קריאת־שמע, ישראלקע שמש — א וואָרט און יאשע האָט נאָכגעזאָגט און אַזוי אויך קדיש.

צוליב זיין דערפאָלג אויף די חתונות אין שערפּץ, האָט יאשע אויסגעברייטערט זיין טע־טיקייט און געפאָרן אויף חתונות אין גאַנצן שערפּצער ראַיאָן. א מאָל איז ער פאַרשוואונדן פון שערפּץ אויף גאַנצע וואָכן. זיין פאָטער האָט אים גענומען אַרומזוכן און אים געפונען אויף חתונות אין ז'ורומין־בזוין, דראָבנין.

פון וואַנען האָט מען געוווּסט, אַז ער איז אין די שטעטלעך? דערוווּסט האָט מען זיך פון אברהם בדחן, ווען ער איז צוריקגעקומען פון די חתונות אין יענע מקומות. יאשע האָט נאָך געמוזט אַביסל בלייבן, עס פעלט דען אַרבעט דאָרטן? באַגלייטן די מחותנים און נעמען לעצט געלט, אָפּטראָגן די בענק פון וואַנען ער האָט זי גענומען און עסן האָט אויך נישט געפעלט אויף אַ יידישער חתונה; יאשע איז געווען זיכער מיט „קעסט" אויף 8 טעג.

ד מ ו י ו ת

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ')

ר' זלמן חסיד

נזכיר כאן חסיד מופלג ומפורסם, ר' זלמן חסיד, שחי בשפעס בהתחלת המאה התשע־עשרה[1].

בספר „רמתים צופים", פירוש על „תנא דבי אליהו" מאת הרב ר' שמואל זלה"ה[2] משינאווי האבד"ק וולאדווי, בראק, שעדליץ, לאוויטש ולבסוף ימיו היה אבד"ק נאשעלסק. ווארשה (בלי ציון שנה), עמ' 210 כתוב:

„סיפר לי אחד מהתלמידים בהיותי בפרשיסחא מצדקת אדמו"ר ז"ל[3], איך שפ"א[4] נסע מדאנציג לביתו דרך עיר שעפס. ושם היה מופלג אחד ושמו ר' זלמן חסיד והיה עני מאד. ויהי כאשר בא לאכסניא שלח אחרי הר' זלמן הנ"ל, ואמר לו שיעשה סעודה עבורו כדרך החסידים, ונתן לו מלא חפניו מעות כסף בלי מנין. ותיכף הלך הר"ז הנ"ל לביתו עם המעות, ולקח דגים ועופות וכל הצריך בריוח ונשאר לו עוד מעות. וכאשר הלך ר"ז הנ"ל משם, ציוה על המשרת של הבעה"ב, לקרוא לו סוחר של פעלצין[5] וקנה מאתו (פיטער ולאפין־היטעל[6]) גם קנה לו מנעלים ובתי־רגלים[7]. גם קנה לו חתיכה של פשתן, ותיכף ציוה לתפור אותו כתונת, הכלל, שהכין כל בגדיו. וכאשר הגיע עת הסעודה ציוה להמשרת לכרוך הכל ולישא עמו לר"ז הנ"ל. והלכו. וציוה שילכו בני־ביתו מהבית והלבישו מכף רגל ועד ראש כי היה בחורף. ואח"כ ראה את כל ב"ב ערומים, ונתן תיכף מעות לילך להחנות ליקח על מלבושים לכל הב"ב ותיכף הביאו סחורה לביתם והיה להם שמחה גדולה. ואחרי אכלם ציוה לקנות משקה ונתן ג"כ מעות בלי מנין. ואחר הסעודה הלך לאכסניה ליסע לביתו בלווית הר"ז הנ"ל. ויהי כאשר נתפרדו לקח אדמו"ר איזו ר"ט[8] ונתן לר"ז מעות (א דיזנע[9]). ותמה מאד ר"ז הנ"ל ולא רצה ליקח, באמרו הלא נשאר לי מעות מפעם הראשון ומהשניי' חוץ מהמלבושים. והשיבו, הלא אמרה תורה: נתן תתן ולא ירע לבבך בתתך לו. והדקדוקים רבו אבל הפשט הוא כי זה שנותן להעני בתורת רחמנות אינו בכלל צדקה והוא כמו שמבריא גופו שאינו יכול לסבול עוד רחמנותו וצרותיו. ולזה צריך ליתן צדקה כמה פעמים עד שלא ירע לבבך, היינו שלא יהיה עוד רחמנות על העני המקבל, ואז מקיים אח"ז[10] מצות צדקה. ועכשיו שנתתי לך את כל אין לבי כואב עליך עוד, ויכול אני לקיים מצות־צדקה כראוי כציווי התוה"ק[11]. וכל יגיעתי היה שאבוא לזה המדריגה ואם לא תקבל ממני יהיה יגיעתי לריק ח"ו[12]. ותיכף כששמע זאת הר"ז קיבל בסבר פנים יפות, ונפרדו זה מזה בברכה ושלום. וראה הנמצא איש כזה אשר רוח אלקים בקרבו".

*

בעתון „המודיע", המופיע בתל־אביב, מיום ט"ו כסלו תשט"ו (4.12.54), במדור „חסידים מספרים" מאת יהודה ליב לוין, מובא נוסח אחר של אותו המאורע:

---

1. הרבי ר' שמחה בונים מפשיסחה סוחר־עצים היה והיה נוסע לדנציג לרגל מסחרו. בשנת תקע"ה (1815) נתמנה לרבי וחדל לסחור ולנסוע. מכאן ראיה שהמאורע דלהלן קרה בהתחלת המאה התשע־עשרה.
2. זכרונו לברכה לחיי העולם הבא.
3. הרבי ר' שמחה בונים מפשיסחה.
4. שפעם אחת.
5. פרוות.
6. פרוה וכובע חם.
7. מגפים.
8. רייכס־טאלער (מטבע גרמני).
9. דמי־פרידה („לעצט־געלד").
10. אחרי זה.
11. התורה הקדושה.
12. חס וחלילה.

„פצעי החמלה"

„כשהיה סוחר עצים, נסע רבי שמחה בונם מפרשיסחה מדי שנה לעיר דאנציג, בדרכו לשם רגיל היה לשבות בעיירה שפס, בביתו של רבי זלמן איש חסיד ולמדן, עני ומדוכא.

„קנה רבי שמחה בונם כלים ומצעים ואף צרכי אוכל הביא לבית, בעל כרחו הלביש את רבי זלמן מלבושים חדשים, ואף לבני ביתו עשה כן.

במוצאי שבת כשעמד להיפרד ממנו, תקע לידו של רבי זלמן סכום גדול.

„סירב רבי זלמן לקבל, ואמר: — כבר נתן ונתן מר, הרבה יותר מדי.

„— כל מה שנתתי, כדי לרפא את פצעי־החמלה שלי נתתי, — החזיר לו רבי שמחה בונם, — לא לך, אלא לי נתתי, שפגעה בי מצוקתך. ורק עתה אוכל לקיים מצוות צדקה, מדוע תמנע זאת ממני?..."

*

אותו הסיפור שמענו מפי ר' דוד המבורגר ז"ל מז'ורומין, ששמע אותו בצעירותו (לפני כששים שנה) מפי ר' אברהם'קע נישאט ז"ל (אחד מחסידי־גור המובהקים והמכובדים בשעפס).

חיים פונדעק

דער פעטער חיים נחום

אין שערפץ ווי אין אַלע אַנדערע יידישע קהילות אין פוילן, איז אין משך פון לאַנגע יאָרן גלות אויסגעוואַקסן פאַרשיידענע גרופּי־רונגען און שאַטירונגען. געווען איז די חסידישע קבלה'שע באַוועגונג, די השכלה־באַוועגונג און דער רעאַליסטיש - נאַציאָנאַלער באַוווסטזיין. צווישן אַנדערע האָט אויך עגזיסטירט די „קאַ־לאַקאַטקע" באַוועגונג, א רעוואָלוציאָנערער איינ־שטעל קעגן דעם פאַנאַטישן גלויבן אין די רייען פון די פרומע.

ווען ד"ר הערצל האָט אויפגערוישט די יידישע וועלט מיט זיין וויזיאָנערישן דראַנג נאָך ציון, האָט דער חלום באַצויבערט כמעט אַלע קהילות אין פוילישן יידנטום.

חיים נחום טאָנוועל, וועלכער איז געווען באַוווסט אלס פעטער חיים נחום, איז געווען איינער פון די געקליבענע אין אונזער שטעטל, וועלכע זענען געוואָרן אַנגעצונדן פון הערצל'ס חלום, פון שיבת־ציון געדראַנג. דער פעטער חיים נחום, וועלכער האָט אין זיך איינגעזאַפּט

די גייסטיקע ירושה פון יידישן פאָלק, האָט שטאַרק געקעמפּט פאַר א יידיש נאַציאָנאַלן באַ־וווסטזיין צווישן די יידישע באַפעלקערונג אין שערפּץ. יעדן שבת נאָכמיטאָג פלעגט ער צו־זאַמען־קלויבן די אַרבייטער און די בעלי מלאכות און מיט זיי לערנען פּרקי־אבות, שולחן־ערוך און אגדות; און איינפלאַנצן אין זיי דאָס נאַציאָ־נאַלע באַוווסטזיין. צו יענער צייט איז די לאַגע פון ארבייטער האַנדווערקער און קליין־הענדלער געווען זייער אין א נידריקער מדריגה הן אין גשמיות הן אין רוחניות. שווער פאַרהאַרע־וועטע האָבן די אָרעמע שיכטן אין די יידישע קהילה געלעבט אין דחקות און אויך אין אָרימ־קייט און אין נידערגעשלאָגענהייט. און אָט די שעהן וואָס זיי האָבן פאַרבראַכט מיטן פעטער חיים נחום זענען פאַר זיי געווען טייערע שעהן, שטראַלן ליכט אין דער פינסטערניש.

פון צייט צו צייט פלעגן קומען אין שטאָט משולחים, קלויבן געלט פאַר זייערע אַנשטאַלטן. א מגיד אָדער אַ משולח פון א ישיבה האָבן א

שבת נאָך מיטאָג, אָדער בין מנחה למעריב אין דער וואָכן געגעבן אַ דרשה וועגן אמונת־ישראל, ייִדישע מנהגים און טראַדיציעס. דער פעטער חיים נחום איז זיי שטענדיק געקומען צו הילף. האָט ער זיי מכניס אורח געווען, זיי געהאָלפן שאַפן געלט און אויך די מומע רבקה, אַן אשת־חיל, דעם פעטערס פרוי, וועלכע איז עוסק געווען אין מסחר און שווער געאַרבעט פאַרן קיום, האָט געקאָכט און געשפּייזט די געסט.

אָבער נישט נאָר אַז׳ערשט קלאַסיקער כלל־טוער איז געווען דער פעטער חיים נחום. נישט נאָר ראש וראשון אין די השכלה־באַוועגונג און אין חיבת ציון. זיין הויז איז געווען אַ מרכז פאַר אַלע אסיפות, אויך פאַר פאַרשיידענע כלל־צוועקן, צדקה־קאָמיטעטן א. ז. וו. דער פעטער איז אויך געווען אַ מוהל, וועלכער האָט פריי געגעבן זיין דינסט צו אַלע קינדער אין שערפּץ.

דער פעטער פלעגט אויך עוסק זיין אין בורוויות אין אויסגעלייכן צווישן מענטשן. ער איז געווען דער אַנפאַרטרויטער פון צדקה געל־טער און קהילה־פאָנדן. ביי אים אין שטוב פלעגן ליגן משכונות פון מענטשן, פאַרשיידענע דאָקו־מענטן און פאַרטרוילעכע פּאַפּירן. איינמאָל, געדענק איך, אין אַ שיינעם טאָג פון אַ יריד, ווען דער פעטער חיים נחום און די מומע רבקה, זענען געווען פאַרנומען אין זייער געוועלבל, האָבן גנבים זיך אַריינגעכאַפּט אין זייער הויז און צוגענומען אַלעס וואָס האָט בעלאַנגט צו דער קהילה און צו פרעמדע מענטשן. זיך דער־וויסנדיק וועגן דער גרויסער גניבה, איז דער פעטער שטאַרק קראַנק געוואָרן און די גאַנצע שטאָט האָט זיך געזאָרגט וועגן זיין געזונט און לעבן.

דער פעטער האָט געהייסן רופן צו זיך צום קראַנקן בעט, דעם באַוווסטן שטאָט־גנב (אַ ייד וועלכער פלעגט דאַוונען אין צוויי פּאָר תפילין ווען ער איז געווען פריי פון תפיסה) און רחמנות׳דיק זיך געבעטן ביי אים אָפּצוגעבן די גניבה. נאָך אַ לאַנגן און הייסן געשפרעך האָט דער גנב אַלעס צוריקגעגעבן; ער האָט אָנגעצייכנט דאָס אָרט ווו די גניבה ליגט, אונטער אַ שטיין ביי פעלקעס ליאַדאָוויניע...

פאַר זיין טויט האָט דער פעטער, וועלכער האָט מיט יאָרן צוריק באַזוכט ארץ־ישראל, איבערגעלאָזט אַ צוואה אַז דער ש״ס, דער תנ״ך און אַנדערע ספרים זאָלן ווערן איבערגעגעבן צו אַ ישיבה אין מאה־שערים אין ירושלים.

דער פעטער חיים נחום איז געשטאָרבן אין 1915 בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה; ער האָט נישט זוכה געווען צו הערן וועגן די באַלפור־דעקלאַראַציע אין 1917, און צו זען דעם אויפבלי פון דעם פּאָליטישן ציו־ניזם און פון די גרויסע ערשיינונג פון ייִדישע לעגיאָנען, וועלכע זענען געקומען צו הילף די ענגלישע אַרמיי צו באַפרייען ארץ־ישראל.

יהי זכרו ברוך!

פון קינדהייט אויף בין איך געווען אַ יוצא ונכנס אין פעטער חיים־נחום׳ס הויז. איך האָב אים ליב געהאַט און געשעצט. און ווען איך האָב זיך אין יאָר 1918 אָנגעשלאָסן אין ייִדישן לע־גיאָן, באַלד נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע, צו דינען אין ענגלישן מיליטער צו העלפן באַ־פרייען ארץ־ישראל פון די טערקן, האָב איך זיך פאַרשריבן אונטער דעם נאָמען טאַנוועל. איך האָב מקיים געווען אַ נדר וואָס איך האָב געטון, אַז אויב ס׳וועט מיר אויסקומען קעמפן פאַר דער באַפרייאונג פון אונזער לאַנד, וועל איך עס טון אונטער דעם נאָמען פון דעם באַליבטן חובב־ציון, דער פעטער חיים נחום טאַנוועל.

אברהם פריד ירושלמי — הציוני מספר 1

בדברי ימי הציונות והפעילות הציבורית בעירנו שמור מקום־כבוד ראשי לעסקן הוותיק, ל„הציוני מספר 1", הוא אברהם פריד ירושלמי. כשם שבדור הקודם של חובבי ציון בעירנו נישא שמו של ר' חיים נחום טונוול על שפתיים, כן בתקופת „אגודת ציון" והפעילות הציונית והציבורית העניפה, היה אברהם המנהיג, האבא, המדריך, העושה והמע־שה„ המטיף והמגשים.

מעיירה הסמוכה לשרפץ, מזורומין, בא אלינו אחרי שנשא לאשה את שרה, בתו של ר' אליעזר ווסולק הנודע, למדן וחובב־ציון מהראשונים בעירנו. אברהם היה בן לאב למדן וחסיד מופלג, חריף וקנאי. אף הוא נתחנך על ברכי החסידות. אך נתפקר. נדלק בחבת־ציון בכל חום לבבו ובכל סערת רוחו הצעירה. הוא היה קנא ונלהב, סוער ומסעיר, פועל ומפעיל אחרים. הוא קפץ לתוך ים העסקנות הציבו־רית הציונית ושחה בו בלהט חסידי, במסירות קנא נלהב. הוא היה ראש המדברים וראש העושים. כי הוא לא היה רק נאה דורש; הוא היה נאה מקיים. הוא נאם, הסביר והטיף, אך גם עשה, עמל ושקד על פעולתו הציבורית והציונית.

הוא לא היה כאברכים רבים בעיר, שהעס־קנות הציבורית היתה להם קרש־קפיצה לקר־ייאָרה ציבורית; שהעסקנות היתה להם מעין עונג שבת, מעין משא קל, הנעים לשאתו כי שכר־הכבוד בצדו. אברהם ידע לשלם ביוקר בעד פעילותו הנסערת. הוא הזניח את ביתו ואת עסקיו ופרנסתו. ורבים היו מתנגדיו, שהר־גיזם בחריפות הפולמוס, שהוציאם משאננות חייהם, מאטיות מעשיהם. אך רבים מהם היו אוהדיו, מוקיריו, תלמידיו וחבריו. הוא היה אדם, שאיננו נרתע משום קושי; שאיננו חת מפני שום קרבן. הוא ידע לעמוד על דעתו ולחתור בעקשנות ללא רתיעה לקראת מטרתו. אך כולם, אף המתנגדים החריפים ביותר, היו מעריכים את יושרו, את נקיון־כפיו.

אברהם פריד־ירושלמי שהטיף לציונות ולעלייה לארץ ישראל, לא שקט ולא נח על שמריו. הוא שאף בכל חום לבו להגשים את ראש תקוותיו, את משאת נפשו, ולהיות אף הוא בין בוני המולדת החדשה. הוא סידר לו רפת כאחד האכרים. הוא, העסקן הראשי, מנ־היג עדת הציונים בעירנו, לא ראה פחיתות־כבוד בעבודה שחורה מלוכלכת זו. הוא הלך סבב בבתים לאסוף קליפות תפוחי אדמה ושאר ירקות, מזון לפרותיו. והוא הלך למכור את החלב לצרכנים והתפרנס בקושי מיגיע כפיו.

אברהם הגשים את חלומו הציוני. יום אחד בראשית שנת 1921, קם וארז את מטלטליו הדלים ועלה לארץ ישראל עם אשתו ושלושת ילדיו הרכים. היתה זו קפיצת־נחשון נועזת, שהפתיעה רבים והגדילה את כבודו. אכן, זהו מנהיג ציוני, היודע לקיים בגופו את אשר הוא מטיף לאחרים. והוא היה העולה הראשון משרפץ לפני שהיו סרטיפיקאטים. ראשון לאחר תקופת הצהרת בלפור.

ראשית דרכו בארץ לא היתה סוגה בשו־שנים. עם הגיעו לנמל יפו הוכנס יחד עם חלו־צים־עולים אחרים אל בית־העולים ביפו. והנה פרצו מהומות־הדמים במאי 1921. ערבים תק־פו גם את בית־העולים ורצחו באכזריות יהודים רבים לעיני השוטרים הערבים ובעזרתם.

זו היתה טבילת־האש הראשונה למנהיג הציוני, החלוץ הנלהב. הוא יצא עם משפחתו אל חולות נורדיה, שהיום הם מרכז עירוני גדול והומה, ואז היתה זו שממה הרת־סכנה, שתנים יללו בה בלילות. הוא הקים לו אהל והתחיל לעבוד בהובלת חול־הזיפזיף מהים הקרוב, לצורך הקמת הבנינים בתל אביב.

שנבנתה בקצב גדול. היתה זו עבודת־פרך לאדם בגילו, המטופל במשפחה גדולה. אך לא איש כאברהם יירתע מקשיים, מסבל, מעבודה קשה. באהבה ובשמחה פסע אחר גמליו העמוסים ארגזי זיפזיף, ואת צלצול פעמוניהם ליווה בשיר שמח, ארצישראלי חדש: גמל, גמלי, כאח אתה לי, בזיפזיף...

לצדו של אברהם עמדה שרה, שסיבלה כאם וכעקרת־בית בארץ החדשה, היה גדול מאוד. האוהל שימש בית־מגורים, מטבח, חדר־שינה, וחדר־אורחים.

אך לא אנשים כאברהם וכשרה יסתפקו במעגל־חייהם שלהם. עד מהרה נישא שמם על שפתי כל עולה וחלוץ משרפץ ומהסביבה. אוהלם, ואחר כך ביתם ברחוב בוגרשוב, היה פתוח לכל בא, לכל נצרך ולכל קשה־יום. כל חלוץ משרפץ ומזורומין, מריפין ומראצ׳יונז׳, ומכל העיירות שבמחוז, בא תחילה אל בית אברהם ושרה, לארוחה ראשונה, לעזרה, להדרכה, למילה טובה וחמה, לעריבות להלוואה לסידור ראשון, ואף להלוואת כסף־מזומן (חוזרת ובלתי חוזרת...). מפרוטותיו הדלות נתן לנצרך. מאותה ככר־לחם אחת של המשפחה, פרס לרעב, ומאותו אבטיח אדום בצע פרוסה לבא אל ביתו. ולא אמר איש: נעזב אני! בודד אני!

זה היה הבית במולדת. תל־פיות לכל. ולא אחד מהעולים החלוצים יכול לזקוף את היש־ארותו בארץ ישראל לזכותו של אברהם, שסעד צעדו הראשון ותמך בו. ולא אשה אחת, שקשייה ומר־רוחה עלו למעלה ראש בדרך־חייה החדשה בארץ, מצאה תנחומם וסעד אצל שרה, שהיתה כאם טובה לכל.

איש העם הוא אברהם. פעיל ומפעיל. מסור ושקוד על פעלו הציוני, הציבורי והאנושי. אבא לכולם. ושרה היתה אמא לכולנו. זכות זאת תהיה שמורה לבית ירושלמי עד עולם.

רבקה אישאיעוויטש (אלטער)

נתן טאַץ

נתן טאַץ איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאָט שערפּץ. ער האָט געשטאַמט פון אַ חשובער, חסידיש־בעלבתישער משפחה.

אַ הויכער, אַ שלאַנקער, מיט אַ שיינעם גרויען קאָפּ האָר, פּויליש־פּריצישע געדיכטע וואָנצעס, צוטרוילעכע אויגן און אַריסטאָקראַטישן געשטעל האָט נתן טאַץ געמאַכט אַן אויסערגעוויינלעך גוטן איינדרוק אויף מענטשן.

ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ פעסטן כאַראַקטער און ווילנס־קראַפט, ברייטהאַרציק פאַר יעדן, גוט באַוווסט און אנערקענט אין דער שטאָט און אין דער אומגעגנט סיי ביי דער יידישער און סיי ביי דער פּוילישער באַפעלקערונג. ער האָט געקענט פאַרקוקן אויף קלייניקייטן און האָט שטענדיק אין זיינע באַציונגען מיט אַנדערע אַרויסגעוויזן פשטות, פאָלקסטימלעכקייט און ליבע צום אמת. ער איז פריי־וואָס שטענדיק גרייט געווען דעם צווייטן אַנטקעגנצוקומען און צו העלפן, ווען נאָר יענער האָט עס נויטיק געהאַט.

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע און קולטור־לעבן אין שערפּץ האָט נתנ׳ען אַ סך צו פאַר־דאַנקען.

ער איז געווען אַ גרינדער פון דער „אַל־געמיינער יידישער ביבליאָטעק״, שטאָטישער ראַטמאַן, האָט פינאַנסיעל אויסגעהאַלטן די „קולטור־ליגע״ און געשטיצט אַלע קולטורעלע און אויך בונדישע אַקציעס און אונטערנעמונ־

גען. ער האָט געהאָלפן אַרויסגעבן פאַרשידענע אויסגאַבן און אויסרופן. אַ דאַנק אים איז מעגלעך געווען אַדורכצופירן די „אָוונט־קורסן", ווו מ'האָט געלערנט שרייבן און לייענען, און ער האָט גענומען אַ גרויסן אַנטייל אין דער אַרבעט פון דער יידישער שול.

נתן טאַץ האָט אַליין איינגעאָרדנט אַ פּרי־וואַטע „גמילת חסדים קאַסע", געגעבן אָרעמע מענטשן הלוואות, און אויב עס האָט ווער נישט אָפּגעגעבן אין דער צייט די הלוואה, האָט ער נישט אָפּגעזאָגט ווידער אים צו באָרגן. ביים געבן אַ גמילת חסד האָט ער קיינמאָל נישט געמאַכט קיין אונטערשייד צו וועלכער פּאַרטיי דער נויטבאַדערפטיקער האָט געהערט. בונ־דיסטן, ציוניסטן, רעליגיעזע און חסידים — ווען עמעצער האָט זיך צו אים געוואָנדן, האָט ער די הלוואה באַקומען.

נתן איז רעספּעקטירט געוואָרן פון יעדן איינעם און עס איז צו אים אַרויסגעוויזן געוואָרן גרויס דרך־ארץ און אַכטונג. ער איז געווען אַ גייסטיקער און קולטורעלער פירער אין שערפּץ.

ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען טאַץ איז געצווונגען געווען צו פאַרלאָזן די שטאָט, האָט ער איבערגעגעבן דאָס מאַנופאַקטור געשעפט צו זיין אָנגעשטעלטן חיים בודאַ, ער זאָל פאַנאַדערטיילן אומזיסט די אַלע סחורות צו יעדן איינעם, ווער עס וועט נאָר קומען.

בעת דער דייטשער יידן־אויסראָטונג איז נתן טאַץ געווען אין וואַרשעווער געטאָ. ער איז אומגעקומען אין דער צייט פון געטאָ־אויפ־שטאַנד.

*

וועגן נתן טאַץ שרייבט חיים יורקעוויטש:

חבר טאַץ האָט זיך נישט פאַרנומען מיט טעכנישער אַרבעט אין דער שערפּצער בונדי־שער אָרגאַניזאַציע, אָבער ער איז שטענדיק געשטאַנען מיט דער פּאַרטיי אין ענגן קאָנ־טאַקט. ער האָט געמוזט וויסן פון אַלעם, וואָס עס קומט פאָר אין דער אָרגאַניזאַציע. פאַר־טרעטער פון צענטראַל־קאָמיטעט אָדער רעפּע־רענטן, וואָס זענען געקומען קיין שערפּץ, האָבן געמוזט זיך אויפהאַלטן ביי נתן טאַץ.

עס דערמאָנען זיך מיר די שטאָטראַט־וואַלן פון יאָר 1927. דער בונד האָט אָפּגעהאַלטן אַ נצחון און אַדורכגעפירט צוויי ראַטמענער. די פּאַרטיי־מיטגלידער האָבן פאַרלאַנגט, אַז צום באַריכטס־מיטינג זאָל קומען חבר ערליך ז"ל. פון צ.ק. האָט מען געענטפערט, אַז ח' ערליך איז פאַרנומען. מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז ער איז אין פּלאָצק, נישט ווייט פון שערפּץ. אַ דעלעגאַציע פון שערפּצער בונד איז אַוועק קיין פּלאָצק און געפּועלט ביים ח' ערליך ער זאָל קומען אויך צו אונדז.

גרויס איז געווען אונדזער פרייד, ווען ערליך איז אויפגעטרעטן ביי אונדז אין שטאָט. יעדער חבר האָט געוואָלט, אַז ערליך זאָל זיין ביי אים אַ גאַסט. לסוף איז געקומען ח' נתן טאַץ און דערקלערט: „ח' ערליך וועט זיין ביי מיר און אַלע חברים דאַרפן זיך ביי מיר פאַר־זאַמלען. אויב איך קען נישט אויספירן די פּשוטע טאָג־טעגלעכע פּאַרטיי־אַרבעט, וויל איך ווייניקסטנס האָבן דעם זכות אויפצונעמען אונ־דזערע פּאַרטיי־פירער".

*

בעת אַ געלט־זאַמלונג פאַר דער פּאַרטיי אָדער אויף קולטור־צוועקן, האָט ח' טאַץ שטענ־דיק מיט אַ ברייטער האַנט געמאַכט אויף זיך אַ זעלבסט־באַשטייערונג. איינמאָל איז געקו־מען פון וואַרשע קיין שערפּץ די ח'טע איקא טאַץ. מיר האָבן זיך געטראָפן ביים ח' נתן אין דער וווינונג און דאָרט זיך באַראָטן וועגן פּאַרטיי־ענינים: די אָרגאַניזאַציע וואַקסט זיך פאַנאַנדער. דער לאָקאַל איז צו קליין, וואָס דאַרף מען טאָן?

ח' נתן האָט אַלץ אויסגעהערט און לסוף דערקלערט: „אויב איך וועל געבן אַ העלפט פון דער סומע וועט זיין גוט". מיט נתנ'ס הילף איז טאַקע געדונגען געוואָרן דער שיינער לאָ־

קאַל אין „דאָם לודאָווי״. עס איז גענוג געווען, אַז נתן טאַץ זאָל דערהאַלטן אַ בריוו פון בונדישן צ.ק. וועגן באַשטייערן זיך פאַר דער פאַרטיי אָדער פון דער שול־אָרגאַניזאַציע וועגן ראַטעווען די שולן, ער זאָל מיט דער גרעסטער פּינקטלעכקייט איינצאָלן דעם געהעריקן סכום.

ערשט נאָכדעם, ווי ער האָט זיין חוב דערפילט איז ער געקומען מיט אַ טענה: „חברים, וואָס האָט איר שוין געטאָן פאַר דער אַקציע?״

אַזעלכער איז געווען ח׳ נתן טאַץ, וואָס איז דורך די דייטשן פאַרפייניקט געוואָרן צוזאַמען מיט די 6 מיליאָן יידן.

יעקב דוד סנדרוביץ׳

ר׳ נחום ראש הקהל

אַ מיטעלוויקסיג יידל, אַ קליין שוואַרץ בערדעל מיט איינצעלנע גרויע האָר, צוויי טיף פאַרטראַכטע אויגען, וועלכע האָבן אָפּגעשפּיגעלט זיין פרום יידיש גוטהאַרציקייט; וועלכע האָבן פאַרציילט, ווי דער מענטש ווייטוגט די וויהען פון געליטענעם, און איז מלא שמחה פון זיין פרייד. אימער געקליידעט אין אַ געהאַקטע קאַפּאָטע און אין קורצע שטיוועלעך לויטן גערער שטייגער. די שטענדיק אָפענע טיר און ברייט יידישע גאַסטפריינדלעכע וואַרעמע שטוב פון פאַמיליע טאַץ. שטענדיק באַרייט אויפצונעמען געסט, עסקנים, און אויך אָרעמע־לייט, עפּעס אָפּעסן און אויך מיטגעבן וואָס אָנצוטאָן. פאַר זיך, אָדער פאַרן קליינעם קינד וועלכען די אָרעמע פרוי האָט געהאַלטן אין שויס אָדער ביים האַנט, די גרויסע קוך וועלכע איז טעטיק געווען פון פרי ביז שפּעט אין אָוונט, די אָפּטע געסט, אַ משולח פון אַ ישיבה, אַ זאַמלער פון קופּת רמב״ן, אַ זאַמלער פון ישיבת חכמי לובלין, סתם עסקנים, חסידים פון פרעמד געקומען, אַלע האָבן געוווסט אַז ר׳ נחום׳ס הויז שטייט פאַר זיי אָפען.

היינט נאָך אַ איבעררייס פון 20 יאָר ווען איך טראַכט אַריין אין די אייגנשאַפט פון אינטערעסאַנטן מענטש ר׳ נחום, בלייב איך שטיין פאַר אַ רעטעניש: ווי אַזוי האָבן זיך געקאָנט קאָנצענטרירן אין איין פערזאָן אַזוי פיל מעלות. געוועזן ראש־הקהילה, וואָס האָט געפאָדערט שטאָלץ, עקשנות, פקחות, און גלייכצייטיק געווען דער „פאָלקס־מענטש״ דער „עמך־חסיד״. ווען ס׳האָט געהאַלטן ביי פאַרטיידיקן אַ ענין־ציבור, האָט ער זיך איינגעוויקלט מיט עקשנות און חכמה, מיט שטאָלץ און איידלקייט, און געקעמפט מיט אויסדויער און געדולד ביז ער האָט וואָס אויפגעטאָן. גאַנץ אַנדערש אָבער איז ער געווען, ווען פאַר איהם איז געשטאַנען אַ צעבראָכענער מענטש, מיט אַן אָנגעווייטיקט האַרץ. ביי איינעם איז דאָס פערד געפגערט און דאַרף מען זאָל איהם באַשטעטיקן אַ פאַר זלאָטעס פון קהל־געלט צו קויפן אַ „ניי״ פערד, ס׳זאָל ברענגען פרנסה זיין הויזגעזונד. ביי אַ צווייטן ליגט אַ קראַנקע אין שטוב, מען דאַרף קויפן מעדיצינען צו ראַטעווען אַ נפש. אָבער ליידער קיין גראָשן אין טאַש נישטאָ. אַ דריטער דאַרף אַ ביסל האָלץ מיט קוילן אויף צו וואַרעמען די שטוב, די קינדער זאָלן חס־וחלילה נישט געפרוירן ווערן אין די קאַלטע ווינטער־טעג. און נאָך אַזעלכע ענלעכע פּראָבלעמען. אין אַזאַ מאָמענט האָט מען געזען שטיין צוויי צעבראָכענע מענטשן, איינער אַנטקעגן צווייטן. ר׳ נחום איז געשטאַנען פאַרטראַכט, פאַרקנייטשט דעם שטערן, אויסגעהערט די רייד געשטאַנען פאַר יענעם ווי אַ שליח־ציבור וועלכע זענען אַרויס פון אַ אָנגעווייטיקט האַרץ,

וועמענס חוב איז צו העלפן שערפּצער יידן. אַט אַ דאָס האָט דערנענטערט די באַפעלקערונג צו זייער ראש־הקהל און אים באַשאַנקען מיט צוטרוי לאַנגע יאָהרן.

חסידישע יידן, אָדער „אגודה״ עסקנים זענען געקומען זיך באַראַטן מיט ר׳ נחום׳ן אָדער כאַפּן אַ שמועס מיט זיין אײדעם לייבל פּיעטריקובסקי, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט די „אגודה־באַנק״ וואָס איז געווען אין זיין הויז.

*

ווי ערשט נעכטן זעה איך ר׳ נחום׳ן אָנגעטון אין די זיידענע ז׳יביצע אַרומגעגאַרטעלט מיט אַ דיקן זיידענעם גאַרטל, אין אַ סאַמעטן שבתדיקן היטעלע אויפן קאָפּ, זיצנדיק פרייטיקצונאַכטס אין גערער שטיבל ביים עק פון לאַנגן טיש, אין דער הפסקה צייט, צווישן קבלת־שבת און מעריב, ווי דער מנהג איז געווען אין שטיבל. ר׳ נחום האָלט אַ „זוהר הקדוש״ און לערנט אין איהם די פּרשת השבוע. דאָס פּנים שטראַלט, דער שטערן פיל מיט קנייטשן, די ברילן פאַרשאַרצט העכער אַביסעל אויפן שטערן.

*

די לופט ווערט פאַרפּעסטעט פון אַנטיסעמיטישע העצע. די פונדאַמענטן פון דעם פיל־יאָהריקן היימישן שטעטעלדיקן צוזאַמענלעבן ברעכן זיך. מען פילט ווי עס ווערט אונבאַקוועם. עס פאַרבלאָנזשען געדאַנקען וועגען די אַלטע יידישע היים ארץ־ישראל. די אַלטע היים, וועלכע וואַרפט פון זיך אַראָפּ די טרויער קליידער, און קליידעט זיך אין נייע קליידער פון פרייד. אויך ביי ר׳ נחום׳ן, דער „שתדלן״, דער יידישער פאַרטרעטער ביי די רעגירונגס־אַמטן, האָט זיך עפּעס אַ טרייסל געטאָן. ער שיקט אַוועק 2 קינדער (אַ זון און אַ טאָכטער) אויף הכשרה, און שפּעטער קיין ארץ־ישראל.

די שווידערלעכע מלחמה איז אויסגעבראָכן. מיר טרעפן ר׳ נחום׳ן אין וואַרשע, אין אַ קליין צימערל אין אַ פילשטאָקיק הויז, ער זיצט „שבעה״ נאָך זיין זון הענעך (חנוך) וועלכער איז געפאַלן גייענדיק אין גאַס. אַ פון באָמבעס באַשעדיגטע מויער איז זיך צעפאַלן, צוגעדעקט פיל מענטשן, צווישן זיי מיין חבר הענעך (חנוך) טאָג.

מיר באַקאַנטע שפּעטער זיינען זיך צוזאַמענגעקומען דורך פאַרשיידענע אומוועגן (כדי נישט געכאַפּט ווערן פון די פאַרשאָלטענע דייטשן אויף אַרבעט). פון קעלער אָדער בוידעם־שטוב, אָדער פון אַנדערע אויסגעבעטענע צייטווייליקע היימען ווו עס איז געלונגען זיך איינאָרדענען מיט די קינדער, ביז מען וועט געפונען אַ אַנדער צייטווייליק אָרט, אָדער אַנטלויפן איבערן גרענעץ. אַלע צוזאַמען טרעפן מיר זיך אין קליינעם צימערל, ביי ר׳ נחום׳ן כדי איהם „מנחם אבל״ זיין.

נישטאָ מער די ענערגיע, דאָס גוטמוטיקייט. אנע גלאַנץ, אויסערלעך צעבראָכן. שטילשווייגנדיק, שטערן־קנייטשן פיל גרעסערע. אין דער זייט זיצט אויף אַ נידריק בענקעלע ר׳ נחום׳ס פרוי, די געוועזענע פּרינצעסין פון הויז טאָג, די געוועזענע יידישע מאַמע מיטן ברייטן פאַרטוך און גוטן האַרץ, די טיפּישע יידישע באַרמהאַרציקע מאַמע, וועלכע האָט פון איר הויז נישט אַרויסגעלאָזט קיין הונגעריקן. יעצט איז זי אַליין איינגעבעטן אין אַ פרעמד הויז, און טרויערט נאָך איר געפאַלענעם זון. באַגלייט מיט טרערן שעפּטשעט זי שטילערהייט קאַפּיטלעך תהלים פון „קרבן מנחה״ סידור, דער קאָפּ אַראָפּגעלאָזט, איינגעהילט אין אַ טיכל, זעהט אויס איינגעשרומפּן אין אַנמעכטיק.

מיט שווערע הערצער און פאַרשומטע ליפּן פאַרלאָזן מיר ר׳ נחום׳ס שטוב אויף אייביק.

זכותו תגן עלינו.

דוד מייער

חברטע איקאַ

איקאַ (איר ריכטיקער נאָמען איז געווען אסתר רבקה ריכטער, מיידלשער נאָמען — טאַץ) איז געבוירן געוואָרן דעם 20־טן יאַנואַר 1887 אין שטעטל שערפּץ, פּוילן. איר פֿאָטער, יוסף לייב טאַץ, איז געווען אַ פאַרמעגלעכער ווייַנהענדלער, אַ גערער חסיד. אין איר יוגנט האָט זי באַקומען אַ פרומע יידישע דערציונג. גלייכצייטיק האָט מען זי געשיקט אין אַ פוילישן פריוואַטן פענסיאָן, ווו מ׳האָט געלערנט לויטן פראָגראַם פון אַ דעמאָלטדיקער רוסישער גימנאַזיע (מיטל־שול).

אין איר יוגנט איז זי געווען אויסערגעוויינלעך פרום. איר יוגנט־חברטע, מיט וועלכער זי איז געווען זייער אינטים באַפריינדעט, ד״ר אסתר גראָבאַרד (פאקס), דערציילט, אַז איינמאָל שבת נאָך מיטאָג, ווען זיי זענען ביידע געגאַנגען שפאַצירן הינטערן שטאָט און האָבן זיך פאַררעדט און נישט באַמערקט, אַז ס׳ווערט פינצטער, האָט זיך איקאַ פלוצלונג, אָפּגעשטעלט אין מיטן רעדן, צוגעגאַנגען צו אַ בוים און זיך געשטעלט דאַוונען מנחה, ווי אַ פרומער ייד.

זינט אירע פריע מיידלשע יאָרן האָט זיך איקאַ אויסגעצייכנט מיט איר וואַרעם מענטשלעך האַרץ, וואָס איז געווען אַלע מאָל גרייט צו העלפן אַן אָרעמאַן, אַ שוואַכן, אַ נויטבאַדערפטיקן. אונטער דער ווירקונג פון די השכלה־טענדענצן האָט זי, צוזאַמען מיט אַנדערע מיידלעך, אָנגעהויבן אַ בילדונגס־טעטיקייט צווישן די אָרעמע מיידלעך פון שטעטל, געלערנט מיט זיי לייענען און שרייבן יידיש און פויליש, ווי אויך אַנדערע לימודים. די דינסט־מיידלעך האָט מען אַגיטירט, אַז זיי זאָלן פאָדערן פון זייערע בעל־הביתטעס מער פרייע צייט כדי זיך צו קאָנען לערנען. די טעטיקייט האָט געטראָגן אַ פילאַנטראָפּישן כאַראַקטער. וועגן סאָציאַליזם האָבן דאַן די מיידלעך קיין אַנונג נישט געהאַט.

אין עלטער פון 15 יאָר איז רבקה געפאָרן קיין וואַרשע צו פאַרפולקאָמען איר בילדונג. דאָרט איז זי אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער בונדישער באַוועגונג און פאַר איר האָט זיך געעפנט אַ נייע וועלט מיט נייע באַגריפן. איר איינגעבוירענע שטרעבונג צו יושר און גערעכטיקייט, איר ווילן צו העלפן דעם מיטמענטש האָט באַקומען דעם ריכטיקן אויסדרוק.

סוף 1915, ווען וואַרשע ווערט פאַרנומען דורך די דייטשע אַרמייען פון ווילהעלם דעם 2־טן און עס שאַפן זיך מעגלעכקייטן פאַר אַן אָפענער טעטיקייט צווישן די יידישע אַרבעטער־מאַסן, ווערט איקאַ איינע פון די ערשטע און אַקטיווסטע טוערינס אין די „גראָסער־קינדער־היימען״, אָרגאַניזירט דורך דער בונדישער אָרגאַניזאַציע. פון די קינדער־היימען זענען אַרויסגעוואַקסן נאָרמאַלע יידישע טאָג־שולן, וועלכע האָבן זיך אָרגאַניזירט אין דער שפעטער באַרימט געוואָרענער געזעלשאַפט „אונדזערע קינדער״ — איקאַ איז די גאַנצע צייט געווען טעטיק אין אָט דער געזעלשאַפט, ווו זי איז געווען אַ צענטראַלע פיגור, די נשמה און טרייב־קראַפט.

אַלס פאַרוואַלטערין פון די ערשטע „גראָסער קינדער־היימען״ האָט זי פיל אויפגעטאָן כדי אויסצובויען אָט די יידישע פעדאַגאָגישע אַרבעטער־אינסטיטוציע אין אַ מוסטער־אַנשטאַלט.

צוליב ריין־פערזענלעכע סיבות איז זי אין 1924 אַוועק פון פוילן קיין לאָנדאָן, ענגלאַנד. דאָרט לעבט זי איבער אַ שווערע פערזענלעכע טראַגעדיע. אין אַ קורצער צייט אַרום באַזעצט זי זיך אין פאַריז.

אין פראַנקרייך איז זי די גאַנצע צייט גע־

ווען ענג פאַרבונדן מיט דער בונדישער באַוועגונג און געווען באַזונדערס שטאַרק אַקטיוו אין דער פּאַריזער קינדער־אָרגאַניזאַציע „סקיף״, ווו די קינדער האָבן זי ממש פאַרגעטערט

ווען דער אַרבעטער־רינג אין פּאַריז האָט אין סעפּטעמבער 1939„ אין אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, געגרינדעט די אַרבעטער־קיך פאַר די פּליטים פון דייטשלאַנד און בעלגיע, וועלכע האָבן דאַן מאַסנוויז אָנגעהויבן צו שטראָמען קיין פּאַריז, האָט די בונדישע אָרגאַניזאַציע באַשטימט די חברטע איקאַ אַלס די פאַרוואַלטערין פון דער קיך. קיין בעסערן אויסוואַל האָט מען נישט געקאָנט מאַכן. איקאַ איז גלייך געוואָרן די נשמה פון דער נייער אינסטיטוציע. מיט איר גאַנצער ענערגיע האָט זי זיך אַריינגעוואָרפן אין דער דאָזיקער אַרבעט. קיין זאַך איז פאַר איר נישט געווען צו שווער.

ווען די נאַצי־אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו פּאַריז, האָבן אירע פריינט זיך ביי איר געבעטן זי זאָל אויסנוצן איר אַמעריקאַנער וויזע און פאַרלאָזן פראַנקרייך. זי האָט קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט. זי האָט געוווסט וואָס עס דערוואַרט איר ווען די דייטשן וועלן אַריינקומען. זי איז אָבער געבליבן אויף איר פּאָסטן און געטראָגן הילף אַזוי לאַנג ווי זי איז געווען אויף דער פריי.

דעם 29־טן מאַי 1941 זענען די היטלעריסטן געקומען אין דער אַרבעטער־קיך (פּאַריז, 110 רי וויע די טאַמפּל) און אַרעסטירט איקאַן. מ'האָט זי אַוועקגעפירט אין דער פעסטונג ראָמענוויל.

אויך אין דער טורמע האָט זי זיך אויפגעפירט ווי אַ הייליקע. זי האָט נישט אַרויסגעגעבן די איבעריקע מיטגלידער פון דער קיך־פאַרוואַלטונג און אַלץ גענומען אויף זיך. אַפילו די רוצחישע היטלעריסטן האָבן געמוזט בויגן זייערע גראָבע קעפּ פאַר דעם אינערלעכן נשמה־ליכט, וואָס האָט אַרויסגעשטראַלט פון דער הייליקער מאַרטירערין.

דעם 5־טן אָקטאָבער 1942 איז זי, ווי די דייטשן האָבן געמאָלדן, געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק.

די בונדיסטן אין פּאַריז האָבן באַערט איר אָנדענק און אויפגעבויט אין קאָרוועל (אַרום 60 קילאָמעטער פון פּאַריז), אין אַ גרויסן, פּרעכטיקן הויז מיט שיינעם גאָרטן, אַן אינסטיטוציע, ווו אַרבעטער־קינדער קומען אויף אָפּרו אין די זומער־חדשים און בעת וואַקאַציעס אין דער ווינטער־צייט. דער פּלאַץ טראָגט איר נאָמען — „איקאַ־היים״... אַ דענקמאָל פאַר דער, וואָס האָט געלעבט און איז אומגעקומען ווי אַ הייליקע.

מ. אלטער

ריווא אַלטער (רבקה אישאיעוויטש)

רבקה אישאיעוויטש, די יונגסטע טאָכטער פון ר׳ שמואל לייב און ליפּשע־טאָבע איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1894 אין דער שטאָט שערפּץ, אירע באַשיידענע עלטערן זיינען געווען זייער באַליבט אין דער שטאָט.

די משפחה אישאיוויטש איז באַשטאַנען פון 7 נפשות : די עלטערן און 5 קינדער צוויי ברידער יעקב הערש און מאיר ישראל, און דריי שוועסטער : ניכה, שפרה און רבקה. אַלע אין דער משפחה זיינען געווען חסידיש־רעליגיעז, אַ חוץ די יונגסטע טאָכטער רבקה, וועלכע האָט זיך אויסגעטיילט פון איר סביבה און

אריינגעצויגן געוואָרן אין מאָדערנעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, כדי צו זיין זעלבסט־שטענדיק איז רבקה געוואָרן א וועש־נייטאָרן.

אין די ערשטע יאָרן פון איר געזעלשאַפט־לעכער טעטיקייט איז זי געווען ציוניסטיש גע־שטימט. מיר זיינען דעמלט געווען צוזאַמען א גרופע פריינט און מיר האָבן גענומען זיך לערנען די העברעאישע שפּראַך.

צוזאַמען מיט דער גרופּע פריינט, האָט זי געהאָלפן גרינדן די „אַלגעמיינע יידישע ביב־ליאָטעק" וועלכע איז געווען דער טרעפ־פּונקט פון דער פּראָגרעסיווער יוגנט פון דער שטאָט.

רבקה איז שפּעטער אריינגעצויגן געוואָרן מיט דער מיטווירקונג פון די אומגעקומענע קדושים איקאַ (רבקה) טאַץ און מאַניאַ גלאַזער (וואַסער) אין דער בונדישער באַוועגונג, און איז אין די ערשטע יאָרן, געווען איינע פון די אַקטיווע טוערן אין דער בונדישער אָרגאַניזאַ־ציע אין שערפּץ.

עטלעכע יאָר פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה האָט זי געאַרבעט אין לאָדזש, געווען דאָרט אַקטיוו אין דער אַלגעמיינער בונדישער באַוועגונג

שפּעטער אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה איז זי אָפּט געקומען צו איר משפּחה אישאַיעוויטש (עובד אישאַיעוויטש איז געווען איר פעטער) קיין וולאָצלאַוועק. זי איז אין וולאָצלאַוועק באַלד אויך געוואָרן אַקטיוו אין דער געזעלשאַפטלעכער און אין דער בונ־דישער באַוועגונג.

אין די בונדישע קרייזן אין וולאָצלאַוועק האָט זי זיך אין דער קולטור געזעלשאַפט „צוקונפט" באַקענט מיט איר באשערטן מאיר דוד אלטער, מיט וועלכן זי איז 37 יאָר געווען צוזאַמען.

אין יאָר 1921 איז זי געקומען קיין ניו יאָרק. דאָרט איז געבוירן געוואָרן איר איינציקער זון שמואל, (דער נאָמען נאָך איר פאָטער).

אויך דאָ אין דעם גרויסן ניו־יאָרק האָט זי אַלעמאָל אַרויסגעוויזן א שטאַרקן אינטערעס צום געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן. הגם זי איז 36 יאָר געווען ווייט פון איר געבוירן שטאָט שערפּץ, האָט זי די גאַנצע צייט פון איר זיין אין ניו־יאָרק געבענקט צו איר היימשטאָט.

אין דער צייט פון דער דייטשער יידן־אויסראָטונג, האָט ריוואַ אָפּט באַדויערט, וואָס זי איז נישט געווען דאָרט, צו גיין צוזאַמען דעם מאַרטירער־וועג פון אַלע יידן.

אַלעמאָל א געזונטע, פריילעכע און לוסטיקע, איז זי פּלוצלונג דעם 30־טן אָקטאָבער 1956 קראַנק געוואָרן. ליגנדיק אויפן קראַנקן־בעט האָט זי איר מאַן איבערגעלאָזט א מינדלעכע צוואה איבערצוגעבן נאָך איר טויט אין איר נאָמען, פינף הונדערט דאָלאַר צו בונדישע און קולטורעלע אָרגאַניזאַציעס און הונדערט דאָלאַר פאר דער שערפּצער גמילת חסדים קאַסע אין תל־אביב, געווידמעט דעם אָנדענק פון איר עלצטן ברודער יעקב הערש ז"ל, וועלכער האָט ביי זיין לעבן א סך זיך אָפּגעגעבן מיט דער מצוה פון גמילת חסדים אין שערפּץ.

זאָלן די שורות אין שערפּצער יזכור בוך, אין וועלכן רבקה איז שטאַרק געווען פאַראינ־טערעסירט און האָט ליידער נישט די זכיה געהאַט אים צו זען ביי איר לעבן, זיין איר געווידמעט.

כבוד איר אָנדענק!

חיים יורקעוויטש, סאַנטאָס

טיפן און געשטאַלטן פון דער בונדישער באַוועגונג

ווען איך דערמאָן זיך אין מיין געבורט־שטעטל שערפּץ, שפּרייט זיך אויס פאַר מיר אַ שיינער פּייזאַזש, וואָס האָט אַרומגערינגלט די באַרגיקע הויכקייטן און די טאָלן, וועלכע מען האָט גערופן אויף פּויליש פאַרצעלטלט „דאָלינקעס" (טאָלעכלעך). דאָרט פלעגט מען אָפּט מאַכן די אויספלוגן. ווער פון אונדז האָט דעמאָלט, אין יענער יוגנט־צייט אונדזערער, נישט שפּאַצירט אין די „דאָלינקעס" און געשווומען אין דעם וואַסער, וואָס שניידט דורך דאָס שטעטל? דאָרט אויף די גרינע לאָנקעס האָט מען זומער־צייט שטענדיק געפירט די קרייזן.

צוזאַמען מיט דער שיינער נאַטור, מיט די בלומען און ביימער, האָט אויך געבליט די יידישע יוגנט און זיך אַרומגעטראָגן מיט די שענסטע חלומות פון פרייהייט און ברודערלעכקייט, פון בונד צווישן פּאָליאַקן און יידן. איייניקע פון די דאָזיקע יוגנטלעכע, וועלכע זענען געווען די פירער פון דער בונדישער באַוועגונג אין שערפּץ וויל איך דאָ מזכיר זיין.

חבר לייביש אשער

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן אונדזער ליבער חבר לייביש אשער. ווער האָט נישט געקענט דעם חבר אשער אין שטאָט? אַליין אַן אַרבעטס־מענטש, האָט ער פאַרמאָגט אַן איינגעבוירענע אינטעליגענץ און דערוואָרבן וועלטלעך וויסן. זיינע אַרויסטרעטונגען אין שטאָטראַט האָבן אַרויסגערופן די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט. אַפילו די קעגנער זיינע זענען נישט איינמאָל געווען געצוווּנגען אַראָפּצושלינגען די ביטערע פּילן, מיט וועלכע דער חבר אשער האָט זיי מכבד געווען. זיין רעדנער־טאַלאַנט איז געווען צו באַוווּנדערן. ער האָט באַהערשט איייניקע שפּראַכן.

די פּוילישע אַרבעטער־פאָרשטייער אין שטאָטראַט האָבן מיט גרויס דרך־ארץ אָפּגעשאַצט די פאַראַנטוואָרטלעכע טעטיקייט פון חבר אשער. ווען מען האָט אין שטאָטראַט געדאַרפט אויסוויילן פאַרשיידענע קאָמיסיעס, ווי: פאַר סאָציאַלער הילף פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג, היגיענע א.אַנד., האָבן די פּוילישע אַרבעטער־פאָרשטייער געשטימט פאַרן חבר אשער.

חבר אשער האָט זיך נישט געשראָקן פאַר דער שווערסטער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער האָט פאַרנאַכלעסיקט זיין פאַמיליע־לעבן, זיין פּריוואַטע באַשעפטיקונג אַלס שניידער. ער איז דעריבער געווען אַ שוואַכער בעל־פּרנסה, אָבער געזעלשאַפטלעך — שטענדיק אויפן ערשטן אָרט. חבר אשער איז אין שערפּץ געווען אַ שם־דבר. אַפילו די קעגנער פון „בונד", בעלבתישע יידן, ווען זיי האָבן געדאַרפט ריידן מיטן פאָרשטייער פון „בונד", האָבן זיי אים אַנדערש נישט אָנגערופן ווי חבר אשער.

עס דערמאָנט זיך אין דער ערשטער מאַי־פייערונג. עס ווערן געמאַכט אַלע צוגרייטונגען, אַז וואָס שענער און אימפּאָזאַנטער זאָל אויסקומען די מאַי־דעמאָנסטראַציע. עס וועלן מאַרשירן יידישע און קריסטלעכע אַרבעטער צוזאַמען. די רויטע פענער פון „בונד־צוקונפט" פלאַטערן מיט זייערע יידישע אויפשריפטן און לאָזונגען און ציען־צו די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט אין דער שטאָט. די קאָמיטעט־פאָרשטייער גייען אין דער ערשטער ריי, מיטן חבר אשער בראש. עס ריידן די פאָרשטייער פון די פּוילישע אַרבעטער און די יידישע מאַסן וואַרטן אויפן וואָרט פון חבר אשער. ער באַווייזט זיך אויף דער טריבונע און ווערט אויפגענומען מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. ער רעדט קורץ און שאַרף, האַרציק און אויפברויזנד.

עס פאַרגעסט זיך, אַז מיר זענען אַרומ־גערינגלט פון שונאים. מיר מאַרשירן ווייטער און זינגען יידישע אַרבעטער־לידער. ביינאַכט טרעפן מיר זיך ווייטער אויפן טראַדיציאָנעלן ערשטן־מאַי־באַנקעט. ווידער רעדט חבר אשער צו די חברים. זיינע ווערטער ברענגען אַריין אין די הערצער מוט און גלויבן אינעם סאָציאַ־ליזם.

די אָנפירער פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט"

זאָלן מיר דאָ דערמאָנען אונדזערע ליבע חברים פון „יוגנט בונד — צוקונפט". די יוגנטלעכע חברים זענען פאַרטיילט אין דריי קרייזן, וואָס טראָגן די נעמען פון די בונדישע פירער: מעדעם, מיכאַלעוויטש, גראָסער. עס איז טעטיק אַ זעלבסטבילדונגס־קרייז צוצוגרייטן יונגע חברים אָנצופירן מיט דער קולטור־אַרבעט, אַ פרעסע־קאָמיסיע צו פאַרשפרייטן דעם „יוגנט־וועקער" און אַנדערע אויסגאַבן. עס ווערט אויך אָוועקגעשטעלט אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס פירט כסדר דורך פאַרשידענע אונ־טערנעמונגען.

אין זעלבסטבילדונגס־קרייז געפינט זיך דער שרייבער פון די שורות און די טייערע ליבע חברים, אומגעקומענע, ווי: יצחק גורנע, ישכר סאקאָוויטש, דוד גורנע, הערש טיקאָל־סקי (שפּעטער געפאָרן קיין אַרגענטינע און דאָרט געשטאָרבן), חבר'טע מאַשע ארפא און אַנדערע. אַלע חברים האָבן פון די יינגסטע יאָרן אָן געהערט צו דער „צוקונפט"־אָרגאַניזאַציע.

דער חבר יצחק גורנע איז געווען אַ שטיל באַשיידן אַרבעט־יינגל. ביי טאָג געאַרבעט און אין אָוונט זיך געלערנט. ער איז אויסגעוואַקסן און געוואָרן איינער פון די פירער פון דער בונדישער יוגנט־באַוועגונג אין שערפּץ. אים האָט מען געשיקט אַלס דעלעגאַט אויף די יוגנט־קאָנפערענצן, זיינע רעפעראַטן, אַרויס־טרעטונגען און דיסקוסיעס האָבן צוגעצויגן אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט.

בעת דער מלחמה איז ער אַוועק אין ראַטנ־פאַרבאַנד, דאָרט געוואָרן מאָביליזירט אין דער רויטער־אַרמיי און אומגעקומען אויפן פראָנט.

ישכר סאקאָוועטש האָט מיט דער גרעסטער פאַראַנטוואָרטלעכקייט אויסגעפירט זיין אַרבעט אין דער פרעסע־קאָמיסיע. ער האָט אַ סך גע־לייענט און געהאַט אַ שאַרפן זכרון. ווען חברים האָבן זיך געוואָלט דערמאָנען וועגן אַ שרייבער, אָדער וועגן אַרטיקלען, וואָס זענען געווען פאַר־עפנטלעכט מיט אַ לענגערער צייט צוריק, איז גענוג געווען צו פרעגן דעם חבר סאקאָוויטש, און דער ענטפער איז שוין געווען אויפן אָרט מיט דער גרעסטער פּינקטלעכקייט. און געווען איז חבר סאקאָוויטש אַ יונגער אַרבעטער, אַ שניידער, פון אַן אָרעמער פאַמיליע. ער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט די טויזנטער ברי־דער און שוועסטער, טאַטעס און מאַמעס פון שערפּץ.

דוד גורנע, אַ יינגער אַרבעטער, האָט אָנ־געפירט מיטן דראַמאַטישן קרייז ביי דער „צוקונפט". ער איז געשטאַנען בראש פון אַלע קולטור־אונטערנעמונגען און אונטער זיין אָנ־פירונג זענען זיי אַדורך אימפּאָזאַנט. עס האָט יעדן פאַרכאַפּט דאָס געזאַנג פון אַרבעטער און פאָלקס־לידער, וואָס דער כאָר האָט אויפגעפירט און די אינסצעניזאַציעס פון דראַמאַטישן קרייז.

זאָלן דערמאָנט ווערן די חברטעס, וואָס האָבן גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע אונטערנעמונגען: פאָלע קרידע, יענטע טאָק, ווי אויך די חברים: מ. זאַביצקע (געפונט זיך היינט אין מעקסיקע, אַן אַקטיווער טוער אין דאָרטיקן „בונד"), נאָטע פאַסע (היינט אין בראַ־זיל) און דער בעקער־אַרבעטער חבר עלבע, דער „באַלעבאָס" פון פרעכטיקן לאָקאַל פון דער „קולטורליגע", וואָס איז געשאַפן גע־וואָרן נישט געקוקט אויף אַלע פינאַנסיעלע שוועריקייטן. דאָרט האָט זיך געפונען די ביבליאָ־טעק און אַלע פאַרטיי־אינסטיטוציעס. עלבע מיט זיין פרוי האָבן דעם קולטור־זאַל אָפּגעהיטן ער זאָל זיין ציכטיק, ווי עס פּאַסט פאַר אַ סאָ־

ציאַליסטישער אינסטיטוציע. די שליסלען האָבן זיך טאַקע געפונען אין זייערע הענט. דער אויפזעער איבער דער ביבליאָטעק איז געווען חבר אברהם ריבאַק.

מיט אידעאַלער איבערגעגעבנקייט האָבן די פשוטע אַרבעטער און פאַלקס־מענטשן געאַרבעט אין די קולטור־אינסטיטוציעס און זיי אוועק־געגעבן די גאַנצע פרייע ציים.

חנוך נחשון

עו״ד יהושע פודסקוץ׳

ראוי אדם זה לציון מיוחד הן בגלל הופעתו האמיצה בתקופת גיטו ורשה והן אישיותו.

לאחר גמר בית־הספר התיכוני, המשיך להשתלם באוניברסיטה הוורשאית, שם למד משפטים. כבר בתקופה זו הוא מופיע כעסקן צבורי צנוע ועניו שאינו מחפש קריירה. בימים ההם מופיע הוא, כפי שנמסר, כיו״ר ועדת הבחירות של הסטודנטים בורשה.

בתקופה „יבלוננה״ — שם לא ידוע כיום, אולם בזמנו ידוע ומפורסם בקרב יהודי פולין — כמחנה הסטודנטים היהודים שהתגייסו כמתנדבים לצבא הפולני בזמן מלחמת פולין־ברית המועצות ולאחר גמר המלחמה העולמית הראשונה. אולם הפולנים לא רצו למסור לסטו־דנטים אלה תפקידים אחראיים ולגייס אותם בכלל. על כן סגרו אותם במחנה־צבא והחזי־קום ללא מעשה. כמחאה נוצר בתקופה ההיא שיר מפורסם של „יבלוננה״ — (שם מקום הזה) שביטא את התמרמרות הזו.

יהושע היה אחד הפעילים במחנה הזה, וכפי שנמסר גם אחד המחברים של השיר הזה. הוא לא עסק באופן ישיר בפוליטיקה — אולם הוא התמסר לפעילות בשטח הגנת ילדים והזנתם בפולין. הוא היה חבר בחברת „צנטוס״ — שדאגה להקמת מפעלים לילדים ומוסדות. בתקופת גיטו ורשה — כאשר קמה ההסתדרות היהודית לעזרה הדדית — Z.O.O.S. שריכזה בידה את מיטב העסקנים מכל המפלגות — (אירגון שהקיף במשך הזמן כשלושת אלפים עסקנים ועובדים) — עומד יהושע בראש המח־לקה המשפטית יחד עם עו״ד מיעצ׳יסלאַוו וואַרם. יאַנאַס טורקאָוו מספר בספרו המפורסם „חורבן ווארשא״ — שארגון זה לעזרה הדדית, „ז. א. ס.״ כפי שקראו לו בקיצור, נהפך במשך הזמן לנציגות היהודית הבלתי־לגלית אמנם, אבל המוכרת של הגיטו שקדמה להקמת המפ־קדה של הארגון הלוחם.

בגיטו התנהלו גם חיי רוח. מנהיגי הגיטו במחתרת דאגו לכך שמצב רוחם של אנשי הגיטו לא יפול. יאנאס טורקאָוו מספר (בספרו הנ״ל ע׳ 230) שבין עוזריו הקרובים בועדה מיוחדת שהוקמה למטרה זו היו ד״ר עמנואל רינגעל־בלום, אלחנן צייטלין וגם עו״ד יהושע פודסקוץ׳. יהושע עומד גם (ראה ע׳ 240) בראש הועדה שדאגה למאות אמנים של הגיטו.

ב־10 באוגוסט 1942, לפי יאנאס טורקאָוו, באה „הליקווידציה״ (החיסול) של „הגיטו הקטן״ ואלפי יהודים גורשו אז אל ה„אומשלאגספלאץ״. טורקאוו כותב: „רושם מחריד עשתה התהלוכה השקטה של אלפי אלפי אנשים... אני עומד ומסתכל בעד החלון ורואה פנים מוכרות, פרו־פיסור באלאבאן, יאנוש קארצ׳ק בראש הילדים שלו, ד״ר ליכטנבוים שפיל־פאגעל, עורך הדין י. פודסקוץ׳, אשתו של ד״ר שמושקעוויץ׳״... ד״ר בראודע־העלער וכו׳ — לגיון (גדוד) שלם של עסקנים בעלי ותק״.

בא הסיום והסוף המר על אדם אמיץ, רציני, ישר וצנוע, שלא היה רודף כבוד ושעסק בפעולה צבורית לשמה בגבורה ולמופת.

הוא עדיין עומד נגד עיני. באחד המכתבים אלינו לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה — כתב שהוא חושב על עליה ארצה. כל אלה שהכירוהו לא ישכחוהו ויתגאו בו.

השואָה

וְנִקֵּיתִי דָּמָם לֹא־נִקֵּיתִי...

(יואל ד׳ כ״א)

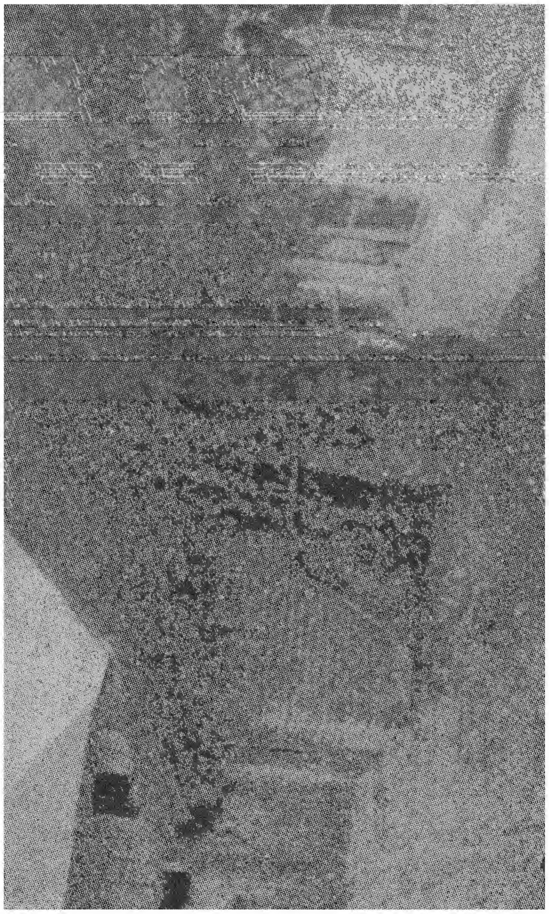
אֶפְרַיִם תַּלְמִי (וְלוֹצְקָה)

לֹא אֵבְךְּ...

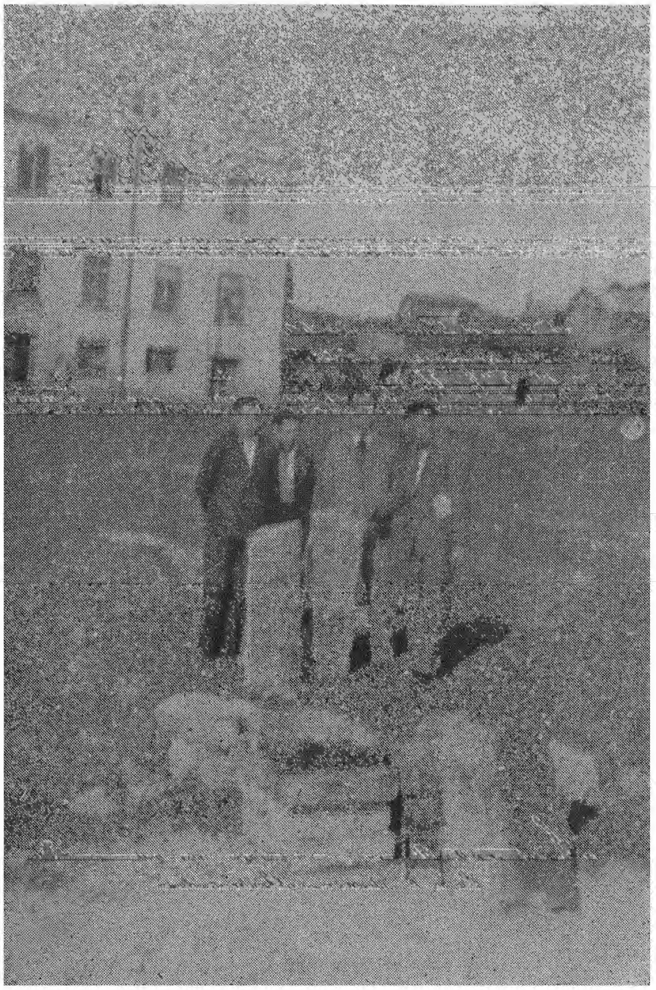
לֹא אֵבְךְּ, לֹא אֵאָנַח, לוֹהֵט כָּאֵשׁ, יוֹקֵד,
כִּי דֶּמַע אֵין בָּעַיִן; מַזְכֶּרֶת חֵטְא, עָוֹן,
גַּם לֹא אֶשְׁלַח אוֹת קַיִן וְקָלוֹן
אֶת זַעֲקָתִי לָאַיִן. לְדוֹר רָשָׁע וָזֵד,
דּוֹמָם אֶצְבֹּר הַכְּאֵב עַל דַּם עַמִּי עוֹמֵד...
מִסִּבְיוֹנֵי הַלֵּב לֹא אֵבְךְּ וְלֹא אֶזְעַק,
עַד יִתַּמֵּר כָּהָר דּוֹמָם אַמְתִּינָה רַק
שׁוֹפֵעַ רַעַל מָר, בְּזַעֲמִי אִלֵּם
עַד יִתְרוֹמֵם כַּבֵּד לְיוֹם נָקָם, שִׁלֵּם.

תש״ג

חורבן
שערפץ
1945-1939
פון שערפּצער שארית החורבן
1945-1939
UNITED
SHERPSER RELIEF COMMITTEE
Yizkor
SUNDAY
JAN. 19, 1947
ACADEMY HALL
NEW YORK

ה„אוהל״ (בו טוהרו הנפטרים) נשאר שלם בבית־העלמין החרב

המצבות שהנאַצים הארורים סללו בהן את המדרכות ברחוב היהודי, הוצאו והוכנו להובלה בחזרה

על הגבעה רואים את ה„קאַמאֶניצה״ (בית החומה הגדול). הבתים שמימין ל„קאַמאֶניצה״ ובתוכם בית־המדרש החדש — נהרסו. הבתים הקטנים הנראים שם, עומדים ברחוב גורנה

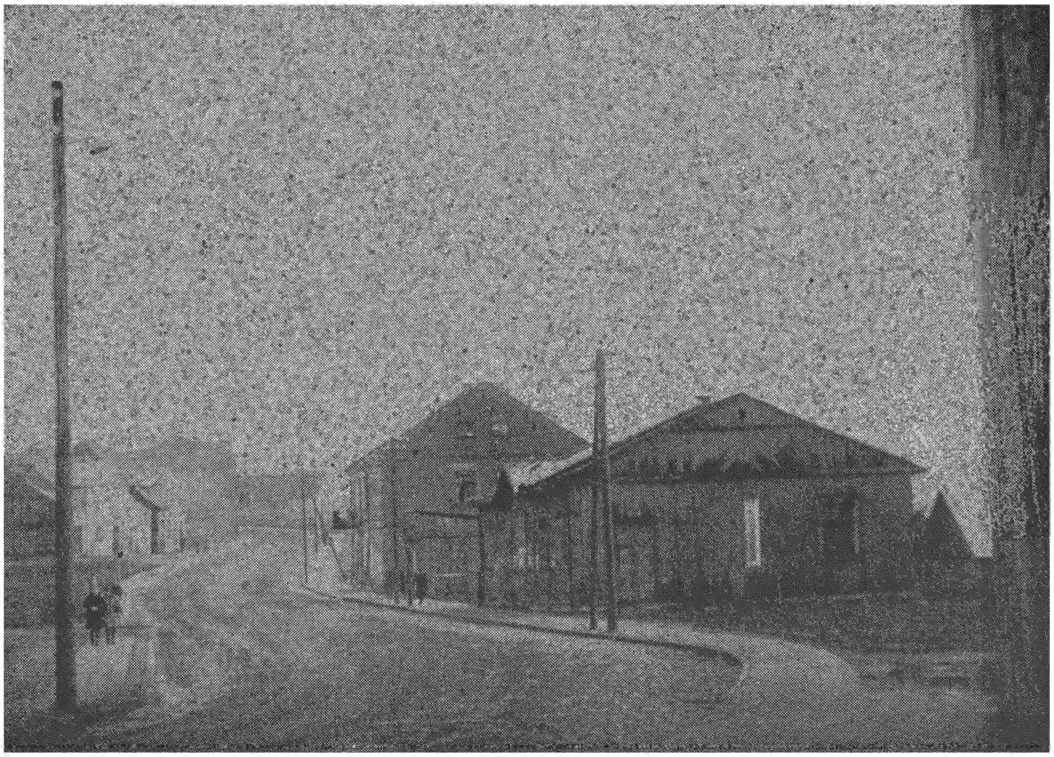

המצבות מובלות חזרה לבית־העלמין

המצבה שהוקמה ע״י שארית הפליטה בבית־העלמין בשרפץ ועליה הכתובת דלהלן :
„צום אָנדענק די שערפּצער יידן וועלכע זענען אומגעקומען דורך היטלעריסטישע מערדער אין יאָר 1939/45“

הרחוב היהודי שרוב בתיו נהרסו. מצד ימין רואים את בית־המדרש הישן ואת בית הורוביץ
ומצד שמאל — את הבתים של ניאֱפומושצ׳יק, רוזינק, ליסוינסקי ושאלאֱצקי (פרט לביהמ״ד, כולם בתי־חומה)

RABIN
Gminy Wyznaniowej Zydowskiej
w Sierpcu.

Sierpc, dn. ______ *19*__*r*

№ ______

פערוואלטונג
פון דער יודישער קהלה
אין שערפץ.

שערפץ, דעם ______ 19

№ ______

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ')

בעמק הבכא

קראתי את הפרק הזה — המתאר את מצבם הכלכלי והבטחוני של יהודי שרפץ בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה, ז. א., לפני בוא יום־השואה הגדול והנורא — בשם „בעמק הבכא", כי לפני שהגרמנים הרשעים, הפראים והאכזריים, הפכו את פולין לגיהנום בשביל יהודי אירופה בכלל ויהודי פולין בפרט, הפכוה השכנים, הפולנים בשביל יהודי הארץ ההיא ל„עמק הבכא" — למקום של צרות ופורעניות, של עניות ודלות, של אימה ופחד.

מונח לפני צרור מכתבים, שהוא חלק מחליפת מכתבים בין „ועד העזרה" בשרפץ ובין ועד ה„ראָליף" (ועד הסעד) של יוצאי שרפץ באמריקה, בדבר משלוח עזרה כספית — בין בצורת תמיכה ובין בצורת עזרה קונסטרוקטיבית — ליהודי־שרפץ העניים (עניים מאתמול ועניים מהיום, עניים בפרהסיא ועניים בצנעא), המדוכאים והמושפלים. המכתבים האלה נכתבו סמוך לפרוץ מלחמת־העולם השניה, ז.א., בעתם „הימים הטובים" בטרם הגיחו פריצי החיות הטורפות־המטורפות ממאורתם ובטרם התפרצו לתוך משכנות ישראל והחריבו והשמידו בעינויים איומים ובמיתות משונות אנשים, נשים וטף, ששה מליונים יהודים, שליש מבני עמנו. לא כל המכתבים מההתכתבות הזאת נמצאים בצרור שלפני. חסרים רבים מהמכתבים שנכתבו מ„ועד העזרה" בשרפץ לועד ה„ראָליף" באמריקה ומאלה שנכתבו מאמריקה לשרפץ, ישנם רק שניים.

ועם כל זאת — אם כי רק חלק מהמכתבים נמצאים לפני ואם כי המכתבים נכתבו לפני המבול — מתקבלת מקריאת המכתבים האלה תמונה עגומה ואיומה מחייהם של יהודי פולין בכלל ושל חיי אחינו, יהודי שרפץ, בפרט. הזעקה היוצאת מן השורות ומבין השורות של המכתבים האלה — זעקה המחרידה את הנפש ומרעידה את הגוף — מוכיחה על מצב היהודים בעמק הבכא הפולני, לפני בואה של השואה שעקרה מן השורש את יהדות פולין; מצב שהלך והחמיר, הלך והחריף גם במובן הבטחוני וגם במובן הכלכלי.

רוח קרה ועצובה מנשבת מכל המכתבים המונחים לפני; כולם מספרים על סבל ועוני, דאגה ופחד, דכאון ועצבון. אולם כמה מהם, מהמכתבים האלה, „מצטיינים" בתכונות הנזכרות. מכמה מהם נושבת רוח קרה, העלולה להקפיא את הדם בעורקים והעצבות בהם, עלולה לטול את יצר־החיים של הקורא. בראש וראשונה „מצטיינים" בתכונות אלה, המכתבים ש„רשימת מקבלים" מצורפת אליהם. הלב מזדעזע למקרא שמות — הרבה שמות — של אנשים הזכורים לך כבעלי עמדה כלכלית איתנה, כאנשים אמידים, מנדבי נדבות ותורמי תרומות והנה אתה מוצא את שמותיהם ברשימות מקבלי תמיכה. יש עוד מכתבים „מצטיינים", המתארים בפרטיות את מצבם הבטחוני והכלכלי של יהודי שרפץ, ההולך ומתערער, הולך ומתמוטט מיום ליום. אתה רואה לפניך את אחיך, יהודי שרפץ, בירידתם הכלכלית, בהתמוטט מטה־לחמם ובאזלת־ידם הבטחונית, כשהם מופקרים ונתונים בידי כל פרחח וחוליגאַן ואין לאל־ידם להושיע ואין על מה ועל מי להישען.

וביחוד מזעזע את הקורא — המכתב האחרון, המכתב שנכתב ב־15 באוגוסט שנת 1939, ז.א., 15 יום לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה, שהביאה את החורבן הגדול והנורא, כליה כמעט גמורה של יהדות פולין וחיסולם של יהודי שרפץ: עקירתם ממקומם, פיזורם והפקרתם לרעב, מחלות ומיתות משונות. אתה רואה את

התהום העמוקה הפתוחה לרגליהם של יהודי שרפץ, העסוקים בדאגותיהם היום־יומיות וה־מוטרדים בטרדותיהם הרגילות ואינם חשים ואינם מרגישים שאסון גדול ונורא, אסון שיטר־פם כליל, אותם וכל אשר להם, מחכה להם מאחורי גבם ממש ובימים הקרובים ביותר. נוראה ואיומה היא הרגשת הקורא של המכתב הנדון, הנכתב על סף־האבדון...

כאמור, לא כל המכתבים של ההתכתבות הזאת נמצאים בצרור־המכתבים שלפני. לפני נמצאים 24 מכתבים שנכתבו מאת „ועד העזרה" בשרפץ אל ועד ה„ראַליף" (ועד הסעד) של יוצאי שרפץ באמריקה ואליהם מצורפות 5 „רשימות־מקבלים" עם שמות ורשימה אחת בלי שמות (מחולקת לפי סכומים ולפי מקצועות) ושני מכתבים מועד ה„ראַליף" באמריקה אל „ועד העזרה" בשרפץ. ראשון־המכתבים משרפץ נכתב ביום 1.3.1937 והאחרון — ביום 15.8.1939. המכתבים מאמריקה נכתבו בימים 4 ליאנואר ו־17 למרץ 1938. המכתבים משרפץ נכתבו ע"י המזכיר של „ועד העזרה" דב צ'רקה (פרט למכתב אחד שנכתב ע"י חבר הועד משה גוטשטט וחלק משני מכתבים שנכתב ע"י חבר הועד מאיר ז'שוטקה) והמכתבים מאמריקה נכתבו ע"י מזכיר ה„ראַליף" מרדכי ראַשוטקה.

ועד ה„ראַליף" הורכב מנציגים מארבעת הארגונים של יוצאי שרפץ באמריקה: „גמילות חסדים", „אגודת צעירים" („יאַנג מענס"), „אגו־דת נשים" („ליידיס אַקזילערי"), ו„אגודת פוע־לים (סניף [„בראַנץ'"] 42 של „ארגון פועלים עברים לאומיים"). ראשי „ועד העזרה" מונו ע"י ועד ה„ראַליף" והם צירפו לועד את שאר החברים.

בתוך צרור־המכתבים המונח לפני, נמ־צאים — מחוץ למכתבים שנכתבו מאת „ועד העזרה" בשרפץ לועד ה„ראַליף" באמריקה — מספר מכתבים שנכתבו גם ע"י מוסדות אחרים וגם ע"י אנשים פרטיים ותכנם דומה לתוכן של המכתבים הקודמים — בקשת עזרה מאת אחי־נו, יוצאי־שרפץ באמריקה. גם במכתבים האלה משתקפת אותה התמונה המעציבה של החיים היהודיים בשרפץ, חיים עגומים ואיומים, חיי עוני וניוון. ומזעזעים במיוחד שני המכתבים הפרטיים המתנים את צרותיהם הפרטיות — שהם דוגמא לצרות רבים — שכל שורה וכל מלה בהם זועקת עד לב השמים על המצוקה, על אזלת־היד ועל אי־המוצא מן המציאות המרה.

להלן אני מביא את תרגום המכתבים שברשותי בקצור. ממכתבים חשובים ביותר אני מביא תרגום כמעט מלא ולפעמים — מלא.

א. מכתבים מאת „ועד העזרה"

את המכתב הראשון של צרור המכתבים הנ"ל, אני מביא כאן בשלמותו. המכתב הזה הוא תעודת־יסוד ותעודת־כבוד למפעל, שיוצאי־שרפץ באמריקה יסדו, כדי להושיט עזרה לאחיהם יהודי־שרפץ העניים, הנענים והסוב־לים, שעקב המשבר והאנטישמיות ירדו מפר־נסותיהם והתמוטטו עמדותיהם וכאלה הלכו והתרבו בשרפץ, כמו בכל ערי פולין. כפי שרו־אים במכתב, באה היוזמה למפעל העזרה, מאת אחינו באמריקה והם גם נקבו בשמות של חברי הועד הראשיים בשרפץ. חברי הועד האלה ציר־פו אליהם את שאר החברים. אברהמ'יה ולוקה מונה ליו"ר ודב (בר) צ'רקה — למזכיר.

במכתב בא גם תיאור קצר של האוירה האנטישמית בפולין ושל המצב הדחוק בו נתו־נים יהודי פולין ובתוכם — יהודי שרפץ.

המכתב הזה, הראשון, נכתב ע"י צ'רקה ביום 1 למרץ שנת 1937. וזה תכנו:

„לועד הזמני של ה„ראַליף" למען יהודי שרפץ באמריקה.

„א. נ. מ.

„אחרי שקבלנו את מכתבכם בדבר ארגון העזרה שבדעתכם ליסד בשביל יהודי שרפץ הנתונים במצוקה, התאספו האנשים שאת שמו־תיהם נקבתם במכתבכם — לישיבה. דברנו על החשיבות של ארגון כזה בימינו, ברכנו

על היזמה שלכם ואנו מביעים את שאיפתנו, שהארגון הזה יוקם מתוך הבנה הדדית בינינו וביניכם. לפי דעתנו, צריכה העזרה להיות קונ־סטרוקטיבית וברצון משותף נכניס ערכים חד־שים בעזרה שאנו נושים. האנשים היוזמים לה־קים את הארגון שלכם, הם ערובה שהעבודה תהיה מוצלחת, פרוגרסיבית ובנויה על יסודות מעשיים.

„בהזדמנות זו אנו רוצים להודיע לכם בקיצור על המצב בפולין בכלל ובשרפץ בפרט.

„השפעתם של אנשי הריאקציה בעם הפו־לני על החיים הפוליטיים הולכת וגדלה. אנו עומדים לפני התקרבות בין האֶנדאֶציה" [1] לבין חוגי הממשלה. בנוגע לשאלת היהודים הם באים בנקל לידי הבנה, כי כולם מודים שהיהודים, כאֶלמנט זר, צריך לעזוב את פולין במהירות האפשרית. יום־יום הם עוסקים בשאלה זו, לפי הנוסח הישן של „הבה נתחכמה לו"... ז.א.; איך להרחיק את היהודים מעמדותיהם הכלכליות שרכשו להם במשך מאות בשנים. הממשלה מתעלמת מההסתה הנוראה נגד יהודים בעתו־נות הריאקציונית. כתוצאה מההסתה הזאת מתקיימות יום־יום התנפלויות אכזריות על יהודים ובמקרים רבים נשפך דם יהודי. הם אינם יכולים לסלוח לנו את החטא הגדול שאנו חיים וקיימים. ה„בויקוט" (חרם כלכלי) מתנהל באופן חמור. המצב הכלכלי של היהודים הולך ורע ואנו, יהודי שרפץ, איננו יוצאים מן הכלל. די יהיה אם נודיע לכם, שלמעלה מ־200 מש־פחות מקבלות את התמיכה העלובה שבכוחה של קהילתנו לתת. ולא נגזים אם נאמר, שמא־תים משפחות אחרות סובלות רעב מתוך זה, שאינן רוצות לגלות ברבים את מצוקתן. מוטלת החובה על כולנו לעשות כל מה שבאפשרותנו כדי להקל, אם גם במקצת, את המצוקה הנוראה.

---

1. „אנדציה" — „פארטיה נאַרודובה דמוקרטיצ׳נה" (מפלגה לאומית־דמוקרטית) בקצור: „נ. ד." (אֶנ. דאֶ.) והיא מפלגה אנטישמית מובהקת.

נקווה שבכוחות משותפים נוכל לפעול משהו בנדון זה.

„החלטנו לצרף לועד שלנו 5 אנשים נו־ספים. הרכב הועד הוא עכשו כדלקמן:

1) אברהם ולוקה, רחוב ורשבסקה מס׳ 34
2) משה גוטשטט, ככר 6 בשאָרפּיאַן [1]
3) הירש מוטיל, רחוב ליפנובסקה [2]
4) בר צ׳ארקה, ולוקי מאַלאָ מס׳ 7
5) אליהו מאיר שלייפר, רחוב פארסקה
6) יצחק דוד שניצר, רחוב פּ.או.וו. [3]
7) פסח סקורניק, רחוב ורשבסקה מס׳ 8
8) ברוך מנדל גוטליבובסקי, רח׳ פארסקה
9) ברוך אַטלאַס, רחוב ורשבסקה.

„החלטנו לבקש מכם, שאת הכסף תשלחו לאברהם ולוקה ואת המכתבים לבר צ׳רקה. כדאי שתשלחו מאמריקה זהובים פולניים.

„אין חדשות יותר. אנו מאחלים לכם הצל־חה בעבודתכם.

„בשם הועד:

1. בער טשארקא — 3. הירש מאָטיל
2. אברהם ולוקא — 4. משה גוטשטאט

שרפץ, 1.3.1937"

כפי הנראה, ארבעת החתומים על המכתב, אלה הם חברי הועד, שמונו ע״י ועד ה„ראַליף" באמריקה.

* * *

המכתב מיום 19 לאפריל 1937 מתחיל בחשבון של הכסף שנתחלק: 211 משפחות קבלו סכום של 1,574 זהובים. מזה קבלו:

2 משפחות	אַ 25 זהובים	8 משפחות	אַ 7 זהובים
3 "	" 20 "	12 "	" 6 "
21 "	" 15 "	53 "	" 5 "
41 "	" 10 "	31 "	" 4 "
4 "	" 12 "	18 "	" 3 "
18 "	" 8 "	4 "	" 2 "

---

1. שם חדש לשוק החדש; 2. התחלת הדרך לליפנו; 3. שם חדש לרחוב הצר שנקרה „דולי" („דאלעס").

גם המכתב הזה ראוי להביאו כמעט בשל־מותו, בגלל תאורי המציאות המרה והמצוקה הנוראה של יהודי שרפץ המתוארים בו. להלן אנו מביאים תרגום של קטעים גדולים מה־מכתב:

„כפי שאתם רואים מהדו״ח שלנו, חילק הועד תמיכה ל־211 משפחות, ז.א., ל־40% מהאוכלוסיה היהודית בשרפץ. ואם נקח בחש־בון, שישנם הרבה אנשים, שאינם רוצים לגלות את ענים ומצוקתם, נבוא לידי מסקנא, שמחצית האוכלוסיה היהודית בשרפץ סובלת חרפת רעב.

„ודאי תתפלאו על ההבדל הגדול שבין התמיכה הגדולה ביותר לבין התמיכה הקטנה ביותר. ובכן, אנו מודיעים לכם, שבחלוקת־הכספים היינו צריכים להתחשב בנימוקים הב־אים:

„בין ה„מקבלים״ ישנם אנשים שזו הפעם הראשונה שהם מקבלים תמיכה. האנשים האלה הידועים גם היום בצבור כסוחרים המתפרנסים ממסחרם, הגיעו לידי מצב כזה של עוני ודח־קות עד ששכניהם פנו אלינו, בלי ידיעתם, ובקשו לתמוך בהם. לאנשים אלה נתנו תמיכה גדולה, מ־15 עד 25 זהובים. 10 ז׳ נתנו לאנשים, שאינם נהנים ממסודות אחרים, כגון: הקהילה, „בית־לחם״. מ־5 עד 8 ז׳ קבלו אנשים שנהנים ממוסדות־צדקה שונים, אלה שאינם מסתירים יותר את עניותם. מ־2 עד 4 ז׳ קבלו אנשים, שאינם מותרים על שום הזדמנות לקבלת כסף. חלק מהם חוזר מדי שבוע בשבוע על הפתחים בעיר ואחרים מקבצים נדבות גם בערים אחרות. מובן, שהתחשבנו בגודל המשפחה ובמצבה האמתי.

„מרדכי ז׳שוטקה שואל במכתבו: מה נקרא, לפי מושגינו, עזרה קונסטרוקטיבית? אנו מוצ־אים, איפוא, לנחוץ להבהיר את הדבר: כל האנשים שקבלו את התמיכה — מלבד מעטים היוצאים מן הכלל — היו מוכרחים להוציא את הכסף לצרכי פסח, ז.א., שהתמיכה הזאת היתה רק הצלה פורתא, לשבוע אחד. — — — אחרת היא עזרה קונסטרוקטיבית, המפחיתה את המצוקה ואת הדחקות ומקטינה את רשימת ה„מקבלים״. ישנו חלק מן ה„מקבלים״, שהיינו יכולים לעשותם בלתי־תלויים בתמיכה, אלו נתנו להם נתינה של 100 זהובים לכל אחד. סכום כזה היה מאפשר לבעל־המלאכה המרושש להחיות את הסדנא שלו, לסוחר הירוד להחיות את חנותו, או דוכנו ולרוכל בכפרים להחיות את מרכולתו, או לשכור גן־פירות ולהתפרנס מעבודה, או ממסחר עזרתנו צריכה ללכת בכיוון זה. — — — אולם לזה לא נגיע לעולם בתמיכה של 10 זהובים. — — — שומה עלינו לתמוך בכל עמדה כלכלית העומדת להתמוטט מסיבת ה„בויקוט (החרם) ומתעלולי האנטי־שמיות. וזה צריך, לדעתנו, להיות תפקידו של הועד.

— — — „לא צירפנו לדו״ח את רשימת ה„מקבלים״, משום שלא רצינו שהשמות של חלק מהם יפורסם. ויש חשש שמתוך הסנסציה שבדבר, כי עשירים שרפצאיים לשעבר מושי־טים היום את ידם לתמיכה, יפורסמו שמותיהם בעזרת מכתבים פרטיים הנשלחים מהתם להכא. אנו מקוים, שבמקרה זה אתם תסכימו לדעתנו. כתבו לנו מה דעתכם בענין זה.

„ביקשתם שנודיע לכם על התעסקותם של ה„מקבלים״. ואם כי שבמצב של יהודי פולין קשה למצוא אצל רבים מהם את הקו המבדיל בין הפועל לבין בעל־המלאכה ובין בעל־המלאכה לסוחר, יען כי רבים הם המתעסקים גם בדא וגם בהא, ועם כל זה אין להם במה להחיות את נפשם — בכל זאת אנו מודיעים לכם, שהמצב הוא בערך כך: 75 סוחרים, 25 בעלי־מלאכה, 10 עגלונים, 60 פועלים ומחוסרי עבודה ו־41 שאינם מסוגלים לעבוד.״

חתומים על המכתב חברי הועד: 1) בער טשארקא, 2) אברהם ולוקא, 3) יצחק דוד שני־צער, 4) אלי׳ מאיר שלייפער, 5) הירש מאטיל, 6) ברוך אטלאס, 7) ב. מ. גאָטליבאָווסקי, 8) פסח סקורניק, 9) משה גוטשטאט.

* * *

כנראה, שועד ה„ראָליף" לא התחשב בני־מוק המובא במכתב הקודם — שיש חשש שה־שמות של חלק מה„מקבלים" יפורסמו — ודרש בכל זאת את רשימות ה„מקבלים". כמובן ש„ועד־העזרה" נכנע לדרישה ושלח אחרי כל קבלת כספים וחלוקתם — את רשימת ה„מקב־לים". הרשימה הראשונה שבצרור המכתבים, היא מתאריך 30 למאי 1937 (המכתב שאליו היא מלווה — חסר). הלב מתפלץ למקרא השמות שברשימת ה„מקבלים". רבים הם השמות הזכו־רים כ„בעלי־בתים" מבוססים, כבעלי־פרנסה וכנותני־צדקה ביד רחבה. וחלק מהשמות זכו־רים כעשירי העיר. והנה הגיעו לידי כך, שהם פושטים את ידם לקבלת כמה זהובים עלובים. ואם כי ידוע לנו שהצרות שבאו אחר כך היו גרועות ומרות פי כמה ונגמרו בחורבן והשמדה, בכל זאת נחרדים גם היום למקרא שמות ה„מקבלים" ובאופן אינסטינקטיבי מתפרצת זעקה: אוי לעיניים שכך קוראות!..

סכום הכסף שחולק לפי הרשימה הוא 1,574 זהובים הסכום הזה חולק ל־212 משפחות. חתו־מים על הרשימה: דב צ׳רקה, פסח סקורניק, ב. אטלאס, ב. מ. גאָטליבאָווסקי, משה גוטשטאט, אלי׳ מאיר שלייפער, יצחק דוד שניצער, אברהם ולוקא, הירש מאָטיל.

* * *

במכתב מיום 9 לאוגוסט 1937 כותב „ועד העזרה" לועד ה„ראָליף", שחילקו את הכסף שנתקבל — מזהוב 1 עד 40 זהובים למשפחה. לכמה משפחות נתנו סכומים גדולים מהרגיל, משום שרצו להקימן על רגליהם. אולם קים ספק אם הם לא יצטרכו שוב לעזרת הועד. את הצעת ה„ראָליף" לתת לעשר משפחות 50 זהו־בים לכל משפחה, לא יכלו לקיים, בגלל ריבוי המשפחות הזקוקות לעזרה. חתומים על המכ־תב, מחוץ לחתומים על המכתבים הקודמים, שני חברי־ועד חדשים: מאיר רזעשאטקא ובנימין אליעזר סאבעל.

לפי רשימת המקבלים המצורפת למכתב הזה חולק הסכום של 1,581 זהובים ל־177 משפחות (נתקבלו 1,575 ז׳ ו־6 ז׳ הלוו חברי הועד).

* * *

במכתב מיום 11 לנובמבר 1937 מודיע צ׳רקה, היחידי החתום על המכתב, שהועד קיבל 200 דולר וחילק אותם מיד ובעוד כמה ימים ישלחו את רשימת ה„מקבלים".

להלן אני מביא תרגום של קטע ארוך מאותו המכתב, המתאר את המצב העגום של יהודי פולין כולם ויהודי שרפץ בתוכם בעמק־הבכא הפולני והשרפצאי:

„ודאי אתם קוראים בעתונים את החדשות האחרונות מפולין. לדאבוננו, עלינו לכתוב לכם, שהמצב הולך ורע מיום ליום. הריאקציה בפו־לין מתקדמת בצעדי ענק. אצלנו, בשרפץ, מר־גישים עכשו את ההסתה האנטישמית בכל חומרתה. ומשום שאתם רוצים לדעת את קורות חיינו לכל פרטיהם, נכתוב לכם את החדשות דלהלן:

„האנטישמיים־החוליגנים המציאו בזמן האחרון המצאה חדשה לגזילת פרוסת־הלחם האחרונה של היהודים. ההמצאה הזאת נקראת „פיקאָטן" (מפקחים). פעולתם של ה„פיקאָטן" היא פשוטה בתכלית: הם עומדים על־יד החנו־יות היהודיות ואינם נותנים לקונים הפולניים להיכנס אליהן. אצלנו, בשרפץ, התחילה פעולת ה„פיקאָטניקים" ביריד, ביום ד׳, 3 לח.ז. הם פיקחו ליד כמה חנויות יהודיות ולא נתנו לקונים להיכנס אליהן. ביום השוק, ביום ג׳, 9 לח.ז. התפשטה המגפה, באו כמה עשרות חוליגנים מחוץ לעיר והם פיקחו, לא רק על החנויות, אלא גם על הדוכנים המסכנים בשוק וסחבו את הקונים שעל־ידם. הפעולה הזאת עשתה עלינו רושם מזעזע. גדולה החרדה אצלנו, כי אין אנו יודעים מה ילד יום. פנינו לשלטו־נות, אולם בלי הצלחה. הם ענו לנו שפעולת־ה„פיקאָטן" מותרת. כידוע, זוהי עמדתה של הממשלה המרכזית בוארשה, וביחוד של ראש־הממשלה, שנתן את הצהרתו הידועה, כי המאבק

הכלכלי נגד יהודי רצוי[1]. כך הוא מצבנו בפולין בשנת ה־20 לשחרורה. אנו מחפשים דרכים שונות כיצד להתגונן בפני החוליגניזם הגס. הבטחון בדרכים אבד מזמן, הרוכלים בכפרים והנוסעים לירידים סופגים עלבונות ומכות. המצב הולך ורע ואין דין ואין דיין. השגעון האנטישמי תקף את כולם: למן הרק־טורים באוניברסיטאות ועד לתלמידי בתי־הספר העממיים. ואם מלחמת־ההשמדה האנטי־שמית תימשך, צפויות השכבות העניות לחורבן כלכלי.״

חתום: בער טשארקא.

* * *

במכתב מיום 13 לדצמבר 1937, שרשימת־„מקבלים״ מצורפת אליו, מודיע „ועד העזרה״ לועד ה„ראַליף״, כי שולחים להם את רשימת האנשים, שלהם חולקו 200 הדולרים שנתקבלו לפני 6 שבועות. שליחת הרשימה נתאחרה, משום שחלק מחברי הועד היה עסוק בועד ההגנה נגד ה„פיקעטניקעס״. בשבועיים האחרונים שורר שקט בשרפץ.

להלן כותבים, שכפי שרואים ברשימה חולקו הפעם רק סכומים קטנים — הסכום הג־דול ביותר היה 10 זהובים — וזו רק הצלה פורתא. לא נעים לועד לבקש בכל פעם כסף ולקרוא: „הב, הב״, אולם א־ן לו ברירה. גם בשרפץ אוספים נדבות יום־יום, אולם כל זה כטיפה בים.

כאמור, מצורפת למכתב רשימת מקבלי־התמיכה. בסוף הרשימה נמצא הסיכום דלהלן: לפי הרשימה קיבלו 202 משפחות סכום של 1050, זהובים. מזה קיבלו —

17 משפ׳ אַ 10 זהובים	37 משפ׳ אַ 5 זהובים
6 „ 9 „ „	31 „ 4 „ „
23 „ 8 „ „	48 „ 3 „ „
14 „ 7 „ „	15 „ 2 „ „
10 „ 6 „ „	1 „ 1 „ „

חתומים: דב צ׳רקה, יצחק דוד שניצער, פסח סקורניק, ברוך אטלאס, אברהם ולוקא, משה גוטשטט, ב. מ. גאָטליבאָווסקי, אלי׳ מאיר שלייפער, בנימין אליעזר סאבעל, מאיר רזע־שאטקא. ובהערה כתוב, שחבר־הועד הירש מוטיל חולה ומשום כך הוא איננו בין החתו־מים, אולם בחלוקת־הכסף היה נוכח גם הוא.

* * *

בתוך צרור המכתבים שנשלחו מ„ועד העזרה״ לועד ה„ראַליף״ באמריקה, נמצאים גם שני מכתבים שנשלחו מועד ה„ראַליף״ באמרי־קה ל„ועד העזרה״ בשרפץ. המכתבים נכתבו ע״י מרדכי רשוטקה, מזכיר ה„ראַליף״, ב־4 לינואר וב־17 למרץ שנת 1938. מהתוכן של שני המכתבים אנו למדים, שועד ה„ראַליף״ החליט לשנות את צורת העזרה — לפחות בחלקו הגדול — מתמיכות להלואות. לשם כך התקשר הועד עם „איגוד יהודי פולין באמרי־קה״ (שעסק גם הוא במשלוח עזרה כספית ליהודי פולין) והוסכם ביניהם ליצור קרן בת 1,000 דולר למתן הלואות בלי רבית ובתנאי־תשלומים נוחים, לאותם מיהודי שרפץ, שהלואה כזו — לא גדולה אבל נוחה — יכולה להצילם מהתמוטטות. בקרן הזאת ישתתפו שני הצדדים באופן שוה. הכסף ישלח לנציגות של ה„אגוד״ בוארשה ומשם יצא שליח לשרפץ כדי לקבוע, ביחד עם „ועד העזרה״, את הסדרים והתקנות למתן ההלואות. ומכיון שידוע היה לועד ה„ראַליף״, כי בשרפץ קיים מוסד כספי דומה — קופת „גמילות חסדים״ — לכן ביקש מ„ועד העזרה״ בשרפץ להסביר לו באר היטב: מהי קופת „גמילות חסדים״, מטרתה, פעולותיה, לאיזה סוג אנשים היא מלוה, באלו תנאים, מה גודל ההלואות וכו׳? הדים להצעה הזאת ול־הסכם הזה אנו מוצאים בהרבה מכתבים שנכ־תבו משרפץ לאמריקה אחרי שני המכתבים האלה מה„ראַליף״. אולם דברים ברורים אי־אפשר לדעת מהם, כי לא רק שאין לפנינו יותר מכתבים שנכתבו מאמריקה לשרפץ, אלא גם סידרת־המכתבים, שנכתבו משרפץ לאמריקה,

1. הכונה לביטוי המפורסם של ראש הממשלה סקלדקובסקי בסיים (בפרלמנט): „אובשאָם״ (אדרבא).

לקויה בחסר. הענין נמשך זמן רב ולבסוף ניתק ה„ראַליף" את קשריו עם „איגוד יהודי פולין באמריקה" ושלח את הכסף ע"י „איגוד הבנקים הקואופרטיביים" בוארשה.

* * *

במכתב מיום 12 לינואר שנת 1938 כותב „ועד העזרה" לועד ה„ראַליף":

„היום קיבלה קופת „גמילות חסדים" מכ־תב מוארשה מאת „ועד לחלוקת הכספים הנש־לחים ע"י איגודי יהודי פולין בחוץ־לארץ", בו הם כותבים, כי שלחו על שם הבנק העממי בשרפץ 3,960 זהובים, שהם 750 דולר. קופת „גמילות חסדים" צריכה להשתמש בכסף הזה למתן הלואות, אולם היא צריכה להתיעץ בענין זה ב„ועד העזרה". כמו כן צריך „ועד העזרה" לאשר את קבלת הכסף.

„נקראה ישיבה של הועד שלנו ובה הוחלט לא לקבל את הכסף מתוך נימוקים אלה: א) לפי מה שכתבתם לנו היינו צריכים לקבל 1500 ולא 750 דולר, ב) על הכסף ששלחו הם מבקשים שטרות מאת קופת „גמילות חס־דים" ו־ג) הועד הוארשאי לא בא אתנו במגע בנוגע לתכניות ולתנאים של מתן ההלואות. אנו מחכים להוראותיכם אם לקבל את 750 הדולרים ועד אז הכסף יהיה מונח בבנק העממי. אנו מקוים שאתם תגיבו על כך, ש„איגוד יהודי פולין באמריקה" אינו פועל לפי ההסכם שהוסכם ביניכם ובינו.

„הדרישה לכסף מצד אחינו הסובלים, גדו־לה מאד. המצוקה גדלה ביחוד בחורף זה, בגלל הגברת ה„בויקוט" (החרם) ע"י האנטישמיים המקומיים".

חתומים: דב צ׳רקה, אלי׳ מאיר שליפער, ברוך אטלאס, משה גוטשטט ויצחק דוד שני־צער.

* * *

במכתב מיום 24 למרץ 1938 לועד ה„רא־ליף" כותב „ועד העזרה":

„250 הדולרים ש„איגוד יהודי פולין באמ־ריקה" היה צריך, לפי מכתבכם האחרון, לשלוח לנו, עוד לא קיבלנו. כמו כן, לא בא השליח שנציגות ה„איגוד" היתה צריכה, לפי ההסכם אתכם, לשלוח אלינו. בינתיים מתקרבים ימי הפסח והמצוקה בין יהודי שרפץ גדולה.

„לשאלתכם: מהי תכניתנו אם תשלחו לנו, למשל, 500 דולר? — תכניתנו היא: להפקיד חלק מהכסף — בהתאם לגודל הסכום שנקבל — בקופת „גמילות חסדים"; אולי יצטבר שם במ־שך הזמן סכום, שיהיה ראוי להשתמש בו למתן הלואות. ואת שאר הכסף נחלק ונשתדל לתת לעניים ביותר, סכום קצת גדול יותר, כפי בקש־תכם.

„כתבו על הנשמע אצלכם ועל תכניותיכם להבא. כתבו על הרושם שהמאורעות באוסטריה [1] עשו על יהודי אמריקה. מחר הוא יום־הדין בענין גזירת השחיטה, מחר ידונו בסיים (הפר־למנט הפולני) על הצעת החוק בדבר איסור השחיטה היהודית. מלחמת־ההגנה היהודית חל־שה מאד. „אגודת הרבנים" הכריזה על אמירת תהלים מחר..."

חתום: דב צ׳רקה.

* * *

במכתב מיום 16 למאי 1938 כותב „ועד העזרה" לועד ה„ראַליף":

„הכסף נתקבל בשבוע האחרון שלפני חג הפסח והספקנו עוד לחלקו בין הנצרכים. את רשימת ה„מקבלים" נשלח במכתב השני. השליח של „איגוד יהודי פולין", שהיה צריך לבקר אצלנו ולעבד ביחד אתנו תכנית לפעולות העז־רה להבא, טרם בא. אולי תוכלו אתם להחיש את בואו?"

חתומים: דב צ׳רקה, מאיר רזעשאטקא, יצחק דוד שניצער.

* * *

במכתב מיום 31 למאי 1938 כותב „ועד העזרה" בשרפץ, כי הוא שולח את רשימת ה„מקבלים" שקיבלו את התמיכה לפני חג

---

1. הכונה — לכיבוש אוסטריה ע"י הנאצים.

הפסח (הרשימה איננה בתוך צרור־המכתבים שלפנינו). הועד לוקח לתשומת־לבו את המלצת ועד ה„ראָליף" ויצרף אליו את האיש המומלץ ויזמינו לישיבה הבאה (שם האיש לא פורש). לבסוף מודיע המכתב על האוירה האנטישמית שהתגברה בפולין כולה כתוצאה ממעשה־בריסק[2]. העתונות הפולנית כולה מצדיקה את המעשים הפראיים נגד היהודים וגם החוגים הממשלתיים מטיפים למלחמה נגד עמדות־הכלכלה של היהודים. וקשה מאד לחיות בתוך אוירה כזאת הרוויה שנאה.

חתומים: דב צ׳רקה, פסח סקורניק, ב. אטלס, יצחק דוד שניצער, ב. מ. גאָטליבאָווסקי, אברהם ולוקא, משה גוטשטאט, הירש מאַטיל, אלי׳ מאיר שלייפער.

* * *

במכתב מיום 23 ליוני 1938 פונה „ועד העזרה" לועד ה„ראָליף" בענין פרטי, בענין של יהודי אחד — עסקן צבורי — שירד מנכסיו ונוסף לכך הוא עומד (ולא רק הוא) לפני צרה חדשה: בערי פולין ועיירותיה נעשית פעולה של שיפור הערים. משום כך מצווים השלטונות להרוס את הבתים הישנים, שבמרכזי הערים. מהגזירה הזאת נפגעים על פי רוב יהודים. ולהרבה משפחות צפויה הסכנה להישאר בלי גג מעל לראשם. גם היהודי הנ״ל נפגע מאותה הגזירה. אולי יוכל לדחות את ביצוע הגזירה לשנה, שנתיים, אולם נחוץ לו לשם כך כסף. הוא פנה בענין זה לאָחיו באמריקה, אבל לא נענה. כנראה, שקשה להם להאמין, שעד כדי כך הורע מצבו של אחיהם. לכן מבקש „ועד־העזרה" שועד ה„ראָליף" יפנה לאָחיו בענין הדחוף הזה.

חתום: דב צ׳רקה.

* * *

למכתב מיום 20 לאוגוסט 1938 מצורפת רשימת „מקבלים", לפיה נתחלקו 2,023 זהובים ל־233 אנשים. נוסף לכך הופקדו 77 זהובים בקופת „גמילות חסדים".

הועד מתנצל על האיחור במשלוח הרשימה ומבטיח לבחור בימים הקרובים במזכירות פעילה, שתסדר במהירות את הקורספונדנציה.

להלן כותב הועד: „מתוך הרשימה יוכחו אחינו באמריקה, שהעוני והמצוקה נתרבו בין אחינו בשרפץ. לעומת 211 „מקבלים" מלפני שנה, היו עכשו 233 „מקבלים". ואם חלק מיוצאי שרפץ באמריקה נוטה להאמין, שהעזרה אינה נחוצה כל כך, נא להסביר להם את המצב לאשורו. בסופה של הרשימה כתוב, שהפקדנו 77 זהובים בקופת „גמילות חסדים". אולם אל תחשבו, שלא היה למי לחלק את הכסף. הענין הוא כזה: כשקבלנו מכם את הידיעה, שאתם שולחים לנו 400 דולר, חשבנו להפקיד בקופת „גמילות חסדים" לפחות 300 זהובים, כעין התחלה למוסד, שיטפל בעזרה קונסטרוקטיבית, אם ע״י מתן הלואות, או באופן אחר — שעליו יוחלט בהתיעצות עם הנציג של „אגוד יהודי פולין באמריקה", שצריך לבקר אצלנו. אבל הלחץ של הנצרכים היה כל כך גדול, עד שבקושי יכולנו להפקיד בקופה רק 77 זהובים. אנו מבקשים מכם לפעול ב„איגוד" למען החשת בואו של הנציג.

„אנו מסכימים לדעתכם שיש צורך להקים מוסד לאשראי לעניים ביותר. אולם את המוסד הזה צריך ליסד מלכתחילה על מידת־הרחמים ולא על מידת־הדין. ז. א., שצריך להיות ברור מראש, כי חלק מהלווים — על אף הלחץ של ועד המוסד — לא יחזיר את ההלואות. ועזרתכם למוסד תהיה נחוצה גם להבא.

„התעמולה האנטישמית הולכת ומתגברת ועכשו נוספה הגזירה ע״ד שיפור הערים והריסת הבתים הישנים שבמרכזי הערים, גזירה הפוגעת קשה בחלק מהאוכלוסיה היהודית".

חתומים: מאיר רזעשאטקא, הירש מאַטיל, פסח סקורניק, בנימין אליעזר סאַבעל, יצחק דוד שניצער, אלי׳ מאיר שלייפער, משה גוטשטאַט, אַטלאַס ברוך, אברהם ולוקה, דב צ׳רקה.

2. בבריסק נהרג שוטר בתגרה שבין יהודים לפולנים.

במכתב מיום 24 לספטמבר 1938 כותב „ועד העזרה״:

„את מכתבכם קבלנו, את הכסף עוד לא קבלנו. השליח מוארשה טרם ביקר אצלנו. קו־פת „גמילות חסדים״ קבלה מכתב מאת הנציגות בוארשה של „איגוד יהודי פולין באמריקה״, שלפקודתה נמצאים אצלם 750 דולר.״

להלן מבקש „ועד העזרה״ מועד ה„ראַליף״, שאם עדיין לא שלחו כסף — לשלוח 200 דולר לפי הכתובת המצורפת. ואם כבר שלחו, אולי יוכלו לשלוח חלק מ־750 הדולרים לפי אותה הכתובת.

חתום: דב צ׳רקה.

* * *

במכתב מיום 3 לדצמבר 1938 לועד ה„ראַליף״ כותב „ועד העזרה״:

„את 200 הדולרים עוד לא חילקנו, ממילא לא יכולנו לשלוח את רשימת „המקבלים״. כתבנו לכם ש־200 הדולר נמצאים לפקודתנו ורק אחרי שנקבל מכם מכתב, כי שלחתם את הכסף לפי הכתובת שכתבנו לכם, רק אז נוכל לחלק את הכסף.

„הביקור של השליח מוארשה בענין 1,500 הדולר טרם התקיים. הענין נמשך כבר למעלה משנה ואין קול ואין עונה. בינתיים העוני הולך וגדל והמצוקה הולכת ומתפשטת. נא לפעול ב„איגוד יהודי פולין באמריקה״ שימהרו לגמור את הפרשה.

„בענין הקורספונדנציה — אמנם אשמים אנחנו באיחור כתיבתנו. אבל לא מתוך זדון־לב הזנחנו את תפקידנו. ראשית, האנשים המע־טים הפעילים ב„ועד העזרה״ טרודים בעסקנות צבורית בשטחים שונים. ועם התגברות המצו־קה, מתרבה עבודת־ההצלה. ושנית, היינו במצב של חכיון: חכינו כל יום לקבלת 200 הדולר וחכינו לבוא השליח. וכך עבר הזמן.

„אילו היה לנו הכשרון לתאר את העניות השוררת בין אחינו בשרפץ, היה זה ודאי מזעזע את לבות אחינו באמריקה. אולם אין לנו הכש־רון לכך. לכן אנו כותבים בקיצור: המצב הכלכלי הולך ורע מיום ליום. הוצאה מדירות ורעב של משפחות שלמות הם תופעות יום־יומיות. אוספים אצלנו נדבות מדי יום ביומו כדי להקל על הנתונים במצוקה. אולם כל זה הוא כטיפה בים. ולא נגזים אם נאמר, שמספר ה„מקבלים״ עולה כמעט על מספר הנותנים.״

להלן מוסר המכתב על המצוקה הרבה בה נתונים הפליטים היהודיים מגרמניה, המתגול־לים על הגבול בין פולין וגרמניה[1]. למעלה מעשרת אלפים יהודים גורשו מבתיהם ערומים ויחפים והם מתגוללים באורוות של סוסים ונמקים ברעב ובקור. מתנהלת פעולה דחופה בפולין כולה לעזרת האומללים.

והכותב מסיים: „כך הם פני החיים היהו־דיים בארצנו וכזאת היא הדוגמא המתקבלת מהארץ השכנה במערב...״

חתום: דב צ׳רקה.

* * *

מכתב שנכתב לועד ה„ראַליף״, בלי תאריך, ע״י חבר „ועד העזרה״ משה גוטשטט, מתאים, לפי תכנו, למקום הזה בסדר המכתבים.

כותב־המכתב מתנצל (כמו במכתב הקודם) על האטיות בחליפת המכתבים ומבטיח להגיש הצעה בנדון בישיבת־הועד הקרובה. ביחד עם זה הוא נותן נימוק לאטיות הכתיבה: משום שמרבית חברי הועד עסוקים גם בפעולות צבו־ריות אחרות. — — — מכתב מפורט בצרוף רשימת „מקבלים״, נשלח מזמן. להלן כתוב במכתב: „בנוגע לתלונה שנתקבלה ב„ראַליף״, נא לעיין ברשימת ה„מקבלים״ ולהודיע את חוות־דעתכם על החלוקה. לדעתם של כמעט כל חברי „ועד העזרה״ — דעת אנשים הנמ־צאים במקום — החלוקה היא על הצד הטוב ביותר. ועל ישרותו של הועד, ודאי שאין לפקפק. יש להצטער על כך, שמישהו מרשה

---

1. יהודים, אזרחי פולין, שגרו בגרמניה, גורשו משם בחודש אוקטובר 1938 באופן פתאומי לפולין. פולין לא רצתה להכניסם והם נשארו על הגבול, בעיירה זבונשין במצוקה גדולה, בעירום ובחוסר כל.

לעצמו לכתוב תלונות. הטענות באות, כנראה, מתוך זה, שיכלתו של הועד לעזור קטנה בהר־בה מהיקף המצוקה. ולזה אין לנו, לדאבוננו, שום עצה."

חת:ם: משה גוטשטט.

* * *

את המכתב מיום 22 לינואר שנת 1939 אנו מתרגמים כאן כמעט בשלמותו, בגלל ערכו הרב בתארו את שלשת המוסדות הכספיים שהתקיימו בשרפץ היהודית; אותם המוסדות הכספיים שעזרו ליהודי שרפץ — בהרבה, או במעט, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם — במלחמת־הקיום שלהם הקשה נגד שכניהם הפולנים, שזממו לגזול מהם את פת־לחמם; אותם המוסדות הכספיים שעזרו ליהודי שרפץ — בהרבה, או במעט — בהמשכת קיומם, אם כי קיום דל היה.

„לועד ה„ראליף" השרפצאי באמריקה.

„א. נ. מ.

„מכתבכם מיום 26.12.38 קיבלנו. ואנו מודיעים לכם שלפי דעתנו, החלוקה של 1500 הדולרים בין שלשת המוסדות הכספיים לא תביא שום תועלת. כדי שתבינו לדעתנו זו, נסביר לכם את האופי של מוסדותינו הכספיים;

„קיימים אצלנו בשרפץ 2 בנקים קואופר־טיביים. הבנק הראשון הוא ה„בנק לודובי" (בנק עממי), שנוסד לפני 25 שנים[1]. הבנק הזה משמש את הרוב של האוכלוסיה היהודית בשרפץ, במתן הלוואות. יש לו למעלה מ־300 חברים. הבנק מקבל אשראי לזמן ארוך מה־„ג'וינט"; יתר הכספים הוא מקבל מדמי־המניות, שכל חבר מחויב להכניס, מחסכונות ופקדו־נות. לפני 10 שנים בערך עבר על הבנק משבר חמור (גרמה לכך הנהלת־המשק הרעה). אולם הודות להתאמצות של כל החברים, שכיסו את הגרעון, עבר המשבר. רווח אין לו לבנק בגלל חובות, שאינם נפרעים, והנגרמים ע"י המשבר הכלכלי; קרבנות המשבר הולכים ומתרבים. אולם הבנק מתנהל בסדר וגם מתפתח. האשראי המקסימלי מגיע עד 1,200 זהובים. זהו תלוי, כמובן, במצבו הכלכלי של הלווה. עד כאן על הבנק הגדול ביותר בשרפץ (היהו־דית).

„הבנק הקואופרטיבי השני נוסד לפני 10 שנים בערך[2]. הבנק השני הוקם בגלל סכסו־כים בין קבוצות שונות בבנק הראשון. קבוצת סוחרים, האמידים שביניהם, נפרדו מהבנק העמ־מי ויסדו בנק שני, קואופרטיבי גם הוא. לבנק הזה יש כ־100 חברים. הון־הבנק מורכב מדמי־מניות ופקדונות. הוא אינו מקבל אשראי מאת ה„ג'וינט", כי ה„ג'וינט" מסרב לתת אשראי לשני בנקים קואופרטיביים בעיר אחת. כ־70 אחוזים מחברי הבנק השני, הנם חברים גם בבנק הראשון והם נהנים מאשראי בשני הבנ־קים. מזה יוצא, ששני הבנקים מביאים תועלת לאוכלוסיה היהודית.

„בכתבנו „לאוכלוסיה היהודית", כוונתנו לאנשים היכולים לקבל אשראי והיכולים להשיג ערבים טובים. אבל מי שנפגע מהמשבר הכל־כלי, אינו יכול לקבל אשראי בבנקים. בין 200 ה„מקבלים" ב„ראליף" שלנו, אין למצוא אפילו 5 אנשים שיש להם אשראי בבנקים. כ־100 אנשים מה„מקבלים" שלנו, נמצאים במצב כל־כלי כזה, שעדיין לא נהנו מהבנקים כלל. ו־100 ה„מקבלים" האחרים היו פעם חברים בבנק, אולם כעת אינם נהנים עוד מאשראי. חלק מהם נשאר חיב בבנק והערבים שילמו את החובות (אלה הם מעשים בכל יום) וחלק — חיב לבנק עד היום. בקיצ־ר: שני הבנקים הקואופרטיביים אינם קיימים בשביל האנשים האלה. ואם כל בנק יקבל 2000 זהובים לא תצמח מזה שום עזרה לשכבות העניות ביותר של האוכלוסיה היהודית, כי אף איש מהם לא

---

1. כותב המכתב חושב את ה„בנק העממי" כהמשך ל„קופת המלוה והחסכון" שהתקיימה בשרפץ לפני מלחמת העולם הראשונה.

2. שם הבנק השני היה „בנק אודזיאלובי" (בנק מניות).

יהנה מאשראי ורשימת ה„מקבלים" לא תקוצר ע"י כך. ואם גם ירצו, לא יוכלו הבנקים לשנות את יחסם לאוכלוסיה העניה, כי הם מושתתים על יסודות עסקיים. — — — מתוך כך באנו לידי החלטה, לפנות אליכם בבקשה לא לשלוח את הכסף לשני הבנקים הנ"ל. הדעה הזאת משותפת לכל האוכלוסיה היהודית, השרויה בדאגה לגורלם של העניים וה„יורדים".

„ועכשיו נסביר לכם את אופיה ומצבה של קופת „גמילות-חסדים". קופת „גמילות-חסדים" נוסדה לפני 15 שנים[1] באמצעים מצומצמים מאד. סכום-ההלואה שהקופה היתה נותנת בזמנים הראשונים, היה 25 זהובים. אז נהנו מהקופה רק השכבות העניות ביותר, כי לבעלי המעמד הבינוני לא היה כדאי לבקש הלואה בסכום קטן כזה. הון-הקופה מורכב מתשלומים חדשיים, הכנסות מנשפים (בזמן הראשון), עזבונות ותמיכה מה„ג'וינט". ההלואות ניתנות, באופן רשמי, בלי רבית, את זה מוכיח גם השם — קופת „גמילות-חסדים". אולם בכל זאת צריך כל לוה לשאת בתשלום מסוים לכיסוי הוצאות האדמיניסטרציה (מזכיר, דירה, מכשירי-כתיבה). כיום נהנים מהלואות של קופת „גמילות-חסדים" בלי רבית — למעלה מ-400 לווים. המקסימום של הלואה הוא 200 זהובים. גם בקופת הגמ"ח ישנם חובות ישנים, שלא נפרעו, וחלק מה„מקבלים" שלנו, שהיה להם אשראי בקופת הגמ"ח, נשארו חיבים גם הם ואין להם אשראי עוד.

„ומפני שאי אפשר ליסד מוסד אשראי מיוחד, מחוץ לקופת „גמילות-חסדים" — כי אז נצטרך להחזיק באדמיניסטרציה מיוחדת — באנו לידי דעה, שהדבר הרצוי ביותר הוא שתשלחו את כל הסכום — 1500 דולר — לקופת „גמילות-חסדים" והוא יחולק להלואות בהתיעצות עם ועד ה„ראָליף" שלנו. אז נוכל לתת אשראי גם ללווים עניים, בהתחשב במצבו של כל לוה ומבלי למצות אתו את כל חומר הדין. כמובן, שבמצב כזה צפויים גרעונות, כי הכסף לא יוחזר בכל 100 האחוזים, ואנו נצטרך לתת מפעם לפעם איזה סכום כסף לקופת הגמ"ח ולכסות את ההפסדים, כדי שהסכום לא יופחת. את הסכומים האלה, ניקח מהכספים, שאתם תשלחו לחלוקה בין העניים ביותר. מובן, שרק סכומים פעוטים ניקח מהכספים האלה, כדי לא לגרום עוול לעניים ביותר שהכסף מיועד להם." — — —

חתומים: בער טשארקא, פסח סקורניק, בנימין אליעזר סאבעל, משה גוטשטאט, ברוך אטלאס, אלי' מאיר שלייפער, יצחק דוד שניצער, מאיר רזעשאטקא, אברהם ולוקא, הירש מאטיל.

* * *

המכתב מיום 20 לפברואר 1939 מתחיל בהבעת תנחומים מאת „ועד העזרה" בשרפץ לועד ה„ראָליף" באמריקה לרגל מותו של מרדכי הירש מינץ ז"ל, יו"ר הכבוד של ועד ה„ראָליף". תלמידיו לשעבר ערכו אספת-אבל בבית-הספר „תרבות". נאמו: אברהם פודסקוץ', אליעזר רוזינק, פיבוש ליפקה ואחרים.

להלן באה זעקה גדולה ומרה — זעקה שכמוה לא נשמעה במכתבים הקודמים — לאחים האהובים באמריקה, המתחילה ב„מן המיצר" והמתארת את הצרה הגדולה בה נתונים יהודי שרפץ, את ענים ומציקתם והקוראת לעזרה דחופה למען הסובלים והנענים. ואלה דברי המכתב:

„מן המיצר...

„אחים אהובים.

„במכתבנו הקודם כתבנו לכם על הגל האנטישמי, שהתפשט אצלנו ובסביבה. כתבנו

---

1. לפי הכתוב במכתב, שקופת „גמילות חסדים" נוסדה לפני 15 שנה, יוצא שהיא נוסדה בשנת 1924. אולם כותב-המכתב הפריז קצת בותק של הקפה, כי קופת „גמילות-חסדים" בשרפץ נוסדה רק בשנת 1927. וכך אנו קוראים בכתבה משרפץ שנדפסה בעתון „אונזער ראַיאָן צייטונג" (העתון של אזורנו) מס' 1 (26) מיום 19.9.27: „הודות ליזמתו של המרא דאתרא שלנו, נוסדה אצלנו בזמן האחרון קופת „גמילות-חסדים".

לכם, שהרוכלים אינם יכולים להיראות בכפרים. לדאבוננו, יש לנו היום למסור לכם יותר חדשות. ביום ג׳, 14 לח.ז., התחילה אצלנו פעולה אנטי־יהודית בתנופה רבה. האנטישמיים העמידו אנשים שיכורים ליד החנויות היהודיות ולא נתנו לקונים להיכנס אליהן. והמצב בשוק היה גרוע יותר: הקיפו את הדוכנים מכל העברים, הפכו אותם וכל הסוחרים היו נאלצים לברוח מהשוק. המעשים האלה נעשו לאור השמש ולעיני שומרי הסדר. מבטיחים לנו, שהפעולה הזאת תימשך עד חג הפסח... מזה יוצא, שלבעלי הדוכנים ולנוסעי הירידים צפוי חורבן כלכלי גמור. כי לא רק לירידים אינם יכולים לנסוע, אלא גם בעיר אין נותנים להם לחיות. והגרוע ביותר, שאין לנו למי לפנות. השלטונות מבטיחים לנו ש„אֶקסצאֶסים" (פרעות) לא יהיו. זאת אומרת: לא יכו ולא יהרגו. אולם לאמתו של דבר, היו הרבה מקרים, שגם הכו. מצב־הרוח של האוכלוסיה היהודית מדוכא עד מאד.

„הדברים שתיארנו כאן, ארעו ביום ג׳, 14 לפברואר. ביום ו׳, 17 בו, כשקמנו בבוקר, מצאנו את כל השלטים היהודיים מלוכלכים בזפת. את המלאכה ה„נקיה" הזאת, עשו החוליגנים בלילה, ושומרי־הסדר לא ראו ולא שמעו... היום, יום ב׳, 20 לח׳, ציותה המשטרה לנקות את השלטים, או לתלות שלטים חדשים.

„היום, יום ב׳, שרוי כל יהודי בדאגה על מה שצפוי לו ביום מחר. מתהלכות שמועות איומות. למצב כזה הגענו במאה העשרים. אֵי בעל־הכשרון שיוכל לתאר את עניינו החמריים, הגופניים והרוחניים, שאנו נענים בהם בזמן הנורא הזה. ומיותר להזכיר, שמהפעולות האלה סובלות בעיקר השכבות העניות, הצפויות ממש לרעב.

„אחים אהובים, יתכן שגם אצלכם יש קצת מחוסרי עבודה, ויתכן שכל פרוטה הנאספת אצלכם, נאספת בקושי, הן מצד המאספים (גם אנו יודעים מה קשה לאסוף כספים) והן מצד הנותנים. אולם בשים לב למצוקה הנוראה בה נמצאת האוכלוסיה היהודית העניה בשרפץ, שום דבר לא צריך להיות קשה מדי. אנו עושים כאן כל מה שניתן בידינו לעשות והננו פונים אליכם, אחים רחימאים, שגם אתם תעשו כל מה שביכולתכם לעשות.

„אחים אהובים, הקשיבו לצעקותיהם של יהודי־שרפץ המעונים והרעבים וענו בלב יהודי רחום וחם. אולי רצה הגורל, שלעת כזאת תהיו אתם מרוחקים ותעזרו לאחיכם בעת צרה. אנו מקווים שקריאתנו תגיע אליכם ואתם תקשיבו לה ותענו כענוֹת אחים. ויהודי שרפץ יודו לכם על כך."

להלן מודיע „ועד העזרה" לועד ה„ראֶליף" שאת 200 הדולר עדיין לא קבלו. 750 הדולרים שנתקבלו בשביל קופת „גמילות־חסדים", מתחלקים — בהשתתפות „ועד העזרה" — בתורת הלוואות. בעוד שבועיים תישלח רשימת האנשים שקיבלו את ההלוואות.

חתומים: בער טשארקא, מאיר רזעשאטקא.

* * *

בגלויה מיום 28 למרץ 1939 מודיע „ועד העזרה", שהכסף שנשלח ע"י „איגוד יהודי פולין באמריקה" נתקבל וכבר נתחלק. בחוהמ"פ תישלח רשימת ה„מקבלים". בגלל המצב הכלכלי הרע, הרשימה לא קטנה, אלא גדלה ב־20% בערך. הכסף בשביל הבנקים עוד לא נתקבל.

חתום: דב צ׳רקה.

* * *

למכתב מיום 4 למאי 1939 מצורפת רשימת „מקבלים", לפיה קיבלו 245 משפחות סכום של 2,588 זהובים. מזה קיבלו:

3	משפ׳	אַ	50	זהובים	34	משפ׳	אַ	8	זהובים
1	„	„	30	„	13	„	„	7	„
4	„	„	25	„	12	„	„	6	„
18	„	„	20	„	1	„	„	5,50	„
34	„	„	15	„	29	„	„	5	„
12	„	„	12	„	14	„	„	4	„
59	„	„	10	„	5	„	„	3	„
5	„	„	9	„	1	„	„	2,50	„

הסכום שנתקבל 2,776 זהובים, הסכום שנתחלק — 2,588 זהובים, נשארו = 188 זהובים.

במכתב כותב „ועד העזרה", כי הוא מצטער שלמרות חלוקת ההלוואות ע"י קופת „גמילות־חסדים", רשימת ה„מקבלים" לא קטנה, כי אם גדלה בכמה עשרות משפ'. הסיבה לכך היא, המצב שהורע בזמן האחרון. שבועיים לפני חג הפסח התחילה צרת ה„פיקטניקים"[1] והיא נמשכה עד שקמה הבהלה על אודות המצב הבינלאומי[2]. גם בבנקים הקואופרטיביים וגם בקופת „גמילות־חסדים" הורע המצב. כי בגלל המשבר נתמעטו התשלומים ע"ח ההלוואות. הכסף בשביל הבנ־קים הקואופרטיביים עוד לא נתקבל, נא לחקור בענין ב„אגוד יהודי פולין באמריקה".

188 הזהובים שלא נחלקו, הוכנסו ע"י „ועד העזרה" לקופת „גמילות־חסדים" ע"ח הפסדים מההלוואות. כי הנסיון שנעשה בחלוקת הלוואות, לא הצליח מסיבת המשבר הנורא שפרץ בשרפץ.

חתומים: דב צ'רקה, הירש מאטיל, ברוך אטלאס, אברהם ולוקא, מאיר רזעשאטקא, שלייפער, יצחק דוד שניצער, משה גוטשטט, בנימין סאבעל, סקורניק.

* * *

המכתב הבא, המסומן בתאריך „5.IV.39", תכנו מוכיח עליו שהוא נכתב כתשובה למכתב של ועד ה„ראָליף" שנכתב כתשובה למכתב הקודם, מיום 4 למאי. כנראה, חלה טעות קלה בספרה הרומית המסמנת את החודש ובמקום „VI" נכתב „IV". ובכן, תאריך המכתב הנכון הוא: 5 ליוני 1939.

בהתחלת המכתב אנו מוצאים אינפורמציה חשובה ע"ד הזנת ילדים בבתי־הספר היהודיים בשרפץ. בגלל חשיבותה של האינפורמציה הזאת, נתרגמה בשלמותה:

1. כוליגנים ששמרו על פתחי החנויות היהודיות ולא נתנו לקונים פולניים להכנס לתוכן.

2. המצב המתוח בעולם וביחוד על הגבול הפולני־גרמני, שלפני פרוץ מלחמת־העולם השניה.

———:בנוגע להזנת ילדים עניים, הננו למסור לכם אינפורמציה על מצב הענינים בכל בתי־הספר בעיר.

„קיים אצלנו „תלמוד־תורה" המוחזק ע"י הקהלה. ליד „תלמוד־התורה" קיים ועד „תומכי תלמוד־תורה", שתפקידו הוא לתמוך בילדים הלומדים במוסד הזה. היו"ר, הירש מוטיל, שהוא חבר בועד „תומכי תלמוד־תורה" מוסר לנו, שמזמן לזמן מקבלים הילדים בגדים, נעליים לחורף וכו'. מחוץ לזה, מקבלים הילדים בחדשי החורף ארוחת־בוקר — לחמניות וחלב.

„גם ליד ביה"ס „תרבות" קיים ועד־הזנה, המגיש ארוחת־בוקר לילדים יום־יום במשך 5 חדשי החורף. בית־הספר „תרבות" מוחזק משכר־לימוד. מ־220 הילדים הלומדים בבי"ס זה, 60 הם בני הורים עניים, המשוחררים מתשלום שכר־לימוד. הועד מחלק גם להם יום־יום ארוחת־בוקר.

„מחוץ לועדי־ההזנה הנ"ל, קיים ועד כזה גם ליד בית־הספר הממלכתי לילדים יהודיים, המחלק ארוחת־בוקר בחדשי החורף — בערך כמו בביה"ס „תרבות" — לילדים העניים. מקבלי הארוחות בבי"ס זה הם בערך 50 ילדים.

„כפי שאתם רואים, קיימים ועדי הזנה ליד כל בתי־הספר. אולם לאמתו של דבר, נעשית הפעולה הזאת רק בחדשי החורף. יתכן, שהועדים היו צריכים להמשיך בפעולה גם בקיץ, כי גם בקיץ רעבים ילדים עניים בבתי"ס. אבל זו עובדה, שרק בחורף נעשית הפעולה.

„הועדים הנ"ל מוחזקים מתשלומים חוד־שיים, שמשלמים האוהדים של כל בי"ס. נוסף לכך, מקבל ועד „תומכי תלמוד־תורה" תמיכה מהקהילה ושני הועדים האחרים מקבלים תמי־כה מ„טאָז"[1] (מוסד התומך בילדי בתי־ספר עניים והוא נתמך ע"י ה„ג'וינט").

„ובכן דעתנו היא, לשמור את הכסף ששלח־

1. „טאָז" — "Towarzystwo Ochrony Zdrowia" חברה לשמירת הבריאות.

תם לנו בקופת „גמילות־חסדים", עד שהועדים הנ"ל יתחילו בפעולתם ואז נחלק את הכסף לפי מספר הילדים בכל בי"ס. בקרוב נשלח לכם דו"ח מדויק על ועדי ההזנה: מה מצב התקציבים שלהם, כמה ילדים נזונים על־ידיהם, מאילו מקורות הם מקבלים תמיכה וגם מה הן הפעולות שאינן נעשות בגלל מחסור בכספים. כאשר הדו"ח הזה יהיה בידינו וגם בידיכם, נוכל לחלק את הכסף באוביאֶקטיביות גמורה למען הילדים הרעבים בכל בתיה"ס. לעת עתה לא קבלנו עדין את 320 הזהובים."

להלן כותב „ועד העזרה" לועד ה„ראָליף" לחקור היטב ב„אגוד יהודי פולין באמריקה" ע"ד 750 הדולרים. הכסף הזה, שה„אגוד" מודיע, שכבר סידר, לא נתקבל ע"י הבנקים בשרפץ. — 3, או 4 זהובים נותנים לאנשים המחזרים על הפתחים ושאי אפשר לפטור אותם בלא כלום. — 188 הזהובים לא ניתנו לקופת „גמילות־חסדים", אלא הופקדו בה לכיסוי הפסדים מההלואות. בינתיים הוצאו כבר מהכסף הזה 70 זהובים. 50 ז' נתנו לחולה אחד, שנעשה לו ניתוח ו־20 ז' לשני חולים. „ועד־העזרה" לא כתב, שלא מחזירים את ההלואות, אלא שיש חשש שיהיו מקרים כאלה, משום שההלואות ניתנות גם לעניים גמורים. — המצב הולך ומחמיר. אנשים שעוד אתמול עמדו על רגליהם, היום הם מתמוטטים ונופלים. הסיבות לכך — הלחץ האנטישמי, המצב הבינלאומי המתוח והמשבר הכללי. ביום ששי שעבר העמדו שוב „פיקטניקים" ליד החנויות היהודיות. זה עשה רושם מדכא על היהודים. גם בזמן שהשונא החיצוני רוצה לבלוע את כל הארץ, דעתם של שכנינו פנויה לנהל מלחמה נגד אזרחים יהודיים שלוים.

חתום: בער טשארקא.

* * *

המכתב מיום 2 ליולי 1939 נכתב ע"י שני חברי „ועד העזרה". חציו הראשון נכתב ע"י מאיר ז'שוטקה וחציו השני — ע"י דב צ'רקה. כותבו של חצי המכתב הראשון מצטדק שוב על 180 הזהובים שלא חולקו בחלוקה האחרונה של כספי התמיכה (לפי המוזכר במכתב הקודם הושארו 188 ז') ועל התמיכות בסכומים קטנים מאד. יש לשער, שסיבת השינוי בכותב המכתב היא, כדי לפיס את ועד ה„ראָליף" וכדי לרכוש את אמונו ב„ועד העזרה".

הכותב מודיע: תמיכות בסכומים קטנים ניתנו לאנשים החוזרים על הפתחים. 180 הזהובים שהושארו, כמעט שחולקו כבר למקרים דחופים ביותר: 50 ז' ניתנו לחולה, איש מכובד החי מיגיע־כפיו, שנעשה לו ניתוח; 50 ז' ניתנו לאיש מכובד, שבנו חולה מאד ועוד 40 ז' חולקו ל־4 אנשים, 10 ז' לאיש. — 320 הזהובים שנתקבלו להזנת ילדים, הופקדו בקפת „גמילות חסדים" עד חודש חשון, שאז מתחילה הפעולה של הזנת הילדים. — ב־22 ליוני נתקבלה הטלגרמה ע"ד הכסף בשביל הבנקים הקואופרטיביים. נציגי־הועד הלכו לבנק ובמקרה פגשו שם את השליח מוארשה. המפקח על הבנקים הקואופרטיביים ד"ר שלמן. כשהוא נשאל ע"ד הכסף, ענה כל מיני תירוצים. אולם כשהראו לו את הטלגרמה, אמר לענות לועד ה„ראָליף" שהכסף נתקבל. השליח חזר באותו היום לוארשה ולמחרת קיבל בנק אחד חלק מהכסף.

עד כאן החצי הראשון של המכתב שנכתב, כאמור, ע"י חבר הועד מאיר ז'שוטקה.

בחצי השני של המכתב כתוב: בנק אחד קבל 500 דולר, הבנק השני קבל 250 דולר. החלוקה נעשתה ע"י ועדת הבקורת בוארשה לפי גודל הבנקים [1]. הכסף ניתן לבנקים בתורת הלואה ב־3% לשנה, שתוחזר ב־10 תשלומים חדשיים, התשלום הראשון — כעבור 6 חדשים מתאריך נתינת ההלואה. אם לועד ה„ראָליף" יש התנגדות לאיזה שהוא מהתנאים, עליו לפנות ל„אגוד יהודי פולין באמריקה". — המצב כאן

1. לפי המתואר במכתב קודם, הבנק הגדול הוא „בנק לודובי" (עממי) והבנק הקטן — הבנק שנוסד אח"כ, „בנק אודזאַלובי" (בנק מניות).

קריטי מאד, את הסיבות אי אפשר לפרט. אנא להמשיך בעבודה הנעלה לטובת עניי שרפץ.

חתום: דב צ׳רקה.

* * *

המכתב מיום 17 ליולי 1939 מודיע שוב על 320 הזהובים שנתקבלו להזנת ילדים ושהופקדו בקופת „גמילות־חסדים" עד לחורף, העונה בה מתחילה הפעולה למען הזנת הילדים.

להלן דן המכתב בענין 750 הדולרים. הועד מודיע, שיום אחד לפני כתיבת המכתב, ביקר בשרפץ, בדרכו חזרה מאמריקה, ד״ר שושקס [2]. לפי דבריו וגם לפי מכתב של ה„ראַליף", רואים שועד ה„ראַליף" ניתק את היחסים עם „אגוד יהודי פולין באמריקה". אין „ועד העזרה" יכול ליעץ לועד ה„ראַליף" עם מי משני המוסדות — „אגוד יהודי פולין באמריקה", או „ג׳וינט" — עליו להתקשר ומי משניהם יסדר טוב יותר את הענינים. לשניהם יש מעלות וגם חסרונות. — לפי דבריו של ד״ר שושקס אין „אגוד הבנקים הקואופרטיביים" אשם בעיכוב הכסף. ל„אגוד יהודי פולין באמריקה" לא היה כסף לשלוח, ומשום כך נמשך הענין כמעט שנה. ובנוגע לזמן האחרון, הוא אומר, שימים אחדים לפני צאתו לאמריקה, הוא קיבל את הכסף והוא הודיע על כך לבנקים בשרפץ, אבל „ועד העזרה" לא ידע על הדבר.

לד״ר שושקס היתה התיעצות עם הנהלות הבנקים. הוא יעץ להם לבקש מועד ה„ראַליף" שכל כספי העזרה שישלחו, ישלחו אליהם. „ועד העזרה" מעיר את תשומת־לבו של ועד ה„ראַליף" על כך, שמהבנקים הקואופרטיביים נהנים רק אנשים אמידים, בערך, אנשים שתשלומיהם בטוחים וגם הערבים שלהם בטוחים. לעומת זה, עניי העיר, הסובלים והנענים, אינם נהנים מהבנקים. האנשים האלה יהנו מהעזרה, רק אם היא תישלח לקופת „גמילות־חסדים" (מחוץ לכספי תמיכה שצריך לשלוח מפעם לפעם, לחלוקה לפני החגים). הדברים האלה נכתבים באוביאַקטיביות גמורה, כי „ועד העזרה" דורש טובתם של הבנקים; כמה מחברי הועד הם גם חברים בבנקים ומקבלים מהם הלוואות והחברים צ׳רקה, שניצר ואחרים הם גם חברים בהנהלות הבנקים.

בסוף מודיע המכתב, שכיום יו״ר „בנק לודוֹבי" הוא ליב אושער; יו״ר „בנק אודזיאַלובי" הוא שמואל טק ויו״ר קופת „גמילות־חסדים" הוא מנחם בומוול.

* * *

במכתב מיום 28 ליולי 1939 עונה „ועד העזרה" לועד ה„ראַליף" לשאלתו על התנאים להחזרת הכספים, שהבנקים הקואופרטיביים בשרפץ קבלו מאת „אגוד הבנקים הקואופרטיביים" בוארשה בתורת הלוואות:

„אגוד הבנקים הקואופרטיביים" אומר (וכך גם אמר ד״ר שושקס) שהוא אינו נותן כסף בתורת תמיכה, אלא בתורת הלואה. ההלואה ניתנת ב־3 אחוזים לשנה ובתנאי שתוחזר ב־6 תשלומים ב־6 חדשים רצופים, ששית ההלואה בכל חודש; התשלום הראשון — כעבור 10 חדשים מתאריך נתינת ההלואה, זאת אומרת, שהתשלום הראשון יחול בהתחלת מאי 1940 [1]. את הרבית מנכה ה„אגוד" מיד עם נתינת ההלואה, ז.א., הם נתנו לבנקים הקואופרטיביים לא 750 דולר, אלא 750 דולר פחות 3⅓% (בעד כל דולר נתנו 5.20 ז׳). וחוץ מזה ניכו ארבעים וכמה ז׳ (מה„בנק לודוֹבי", מה„בנק אודזיאַלובי" עוד לא ידוע) להוצאות שונות. הערנו על כך לד״ר שושקס והוא הבטיח לנו להחזיר את הניכוי ל„הוצאות שונות". ה„אגוד" אומר (וכך אמר גם ד״ר שושקס) שאחרי שהבנקים יחזירו לו את כל הכסף, הוא יחזיר לבנקים את אותן ההלוואות באותם התנאים."

חתום: בער טשארקא.

---

1. במכתב מיום 2 ליולי כתוב שההלואה תוחזר ב־10 תשלומים חדשיים, התשלום הראשון — כעבור 6 חדשים מתאריך נתינת ההלואה.

2. ד״ר שושקס — מפקח על הבנקים הקואופראַטיביים.

המכתב מיום 15 לאוגוסט 1939 נכתב — כמו המכתב מיום 2 ליולי — ע״י שני חברי „ועד העזרה״: ע״י מאיר ז׳שוטקה וע״י דב צ׳רקה. בסוף המכתב כתוב בהערה: המכתב נכתב במקרה ע״י שני מזכירים. אולם זה הינו הד, אחד משלים את דברי חברו.

בראשית דבריו, מודה חבר „ועד העזרה״ מאיר ז׳שוטקה לחברי ועד ה„ראַליף״ על פעו־לותיהם למען אחיהם העניים בשרפץ ועל הב־טחתם לשלוח כסף לחלוקה בין עניי העיר לפני החגים.

להלן ניתן פרוט החשבון מ־1500 הדולרים שה„ראַליף״ שלח בחדשים האחרונים[2]: ב־28 לפברואר ש.ז[3] קבלה קופת „גמילות־חסדים״ 3,960 זהובים, והיא חתמה על שטרות על אותו הסכום. ב־28 ליוני ש.ז. קבל „בנק לודובי״ 2,600 ז׳ אחרי ניכוי ריבית בסך של 78 ז׳, נשאר לבנק 2,522 ז׳. ב־24 ליולי ש.ז. קבל „בנק אודזיאַלובי״ 1,350 ז׳ אחרי ניכוי ריבית בסך של 48 ז׳, נשאר לבנק 1,302 ז׳. בס״ה קבלו שני הבנקים הקואופרטיביים 3,824 זהו־בים. את הכסף שקבלו הבנקים הקואופרטיביים צריך להחזיר במשך 18 חדשים.

וכותב המכתב מוסיף: הכסף שקבלה קו־פת „גמילות־חסדים״ מתחלק להלוואות בהש־תתפות „ועד העזרה״. הועד משתתף בכל ישיבה של הנהלת הקופה, המתקיימת אחת לשבוע, הוא מוסיף לכל לוה סכום השוה לסכום שהוא מקבל מ„גמילות־חסדים״. בפעולות של הבנ־קים הקואופרטיביים אין „ועד העזרה״ משתתף. מקבלי הלוואות בבנקים הללו, הם אנשים אמי־דים. והכסף שה„ראַליף״ רוצה להוסיף ולשלוח, רצוי שישלח לקופת „גמילות־חסדים״, כי רק מהקופה הזאת נהנים עניי העיר. אולם ראשית כל, נא לשלוח כסף לחלוקת תמיכה לפני החגים.

2. ראה התחלת המכתב מיום 22 לינואר ש.ז.

3. יש כאן טעות בתאריך. ראה בסוף המכתב מיום 20 לפברואר ש.ז.

הכותב הראשון מסיים את כתיבתו באחולי כתיבה וחתימה טובה לשנה החדשה.

הכותב השני של המכתב הזה, מעיר שה־בנקים הקואופרטיביים קבלו בעד כל דולר 5,27 זהובים.

להלן הוא כותב, שהם כותבים את המכתב 5 שבועות לפני החגים ומקוים, שהוא יתקבל בזמן הנכון.

הכותב מתאר את המצב הכלכלי, את המשבר ואת מצוקת עניי העיר:

המצב הכלכלי בעיר רע מאד. הגורמים למצב הזה, הם מן הדברים שעליהם נאמר: „אל תגידו בגת״... לא ידוע מה יהיה הלאה. האמידים יכולים להתקים, גם אם המשבר ימשך כמה חדשים. אבל העניים, אם אינם מרויחים יום־יום למחיתם, הם צפויים לרעב. הלחץ של השכבות העניות על „ועד העזרה״ גדול מאד, אבל במה יכול הועד לעזור? יום־יום סובבים אנשים בעיר ומאספים נדבות, אבל „אין הקומץ משביע את הארי״. והכותב מסים: „אנו מקווים שאתם, אחים אהובים, תבינו לרוחנו ותענו כיאות למצבנו החמור.״

חתום: דב צ׳רקה.

*

המכתב מיום 15 לאוגוסט 1939 הוא האח־רון שבצרור המכתבים המונח לפני. ויש לשער שהוא גם המכתב האחרון שנכתב מאת „ועד העזרה״ בשרפץ אל ועד ה„ראַליף״ (ועד הסעד) באמריקה. כי בסמוך לכתיבתו — כעבור רק מחצית החודש — פרצה מלחמת־העולם השניה, המלחמה שהביאה השמדה וכליה על יהדות אירופה בכלל ועל יהדות פולין בפרט וקהלת יהודי שרפץ היתה מן הקרבנות הראשונים שעלו על המוקד. אמנם הרגישו יהודי שרפץ, שמשהו רע מתרחש ובא. ולא לחינם כתבו „לא ידוע מה יהיה הלאה״. אבל האם יכול היה מישהו לתאר לעצמו חורבן כללי כזה, השמדה כללית, עקירה עם השורש? האם יכול היה לעלות על דעתו של מישהו, שהולכת

ומתקרבת — והיא קרובה כבר מאד, מאד — שואה, שדוגמתה — באכזריותה, בממדיה הגדולים ובתיכנונה — לא היתה, לא בהיסטוריה של העמים וגם לא בהיסטוריה של העם היהודי המלומד בצרות? — לא! גם נביא רואה שחורות משחור, לא יכול היה לנבא על אסון וחורבן כזה.

נזדעזעתי כאשר הגעתי — בקראי את המכתבים הנ״ל — למכתב הזה, האחרון, שתאריכו מעיד עליו, שיהודי שרפץ עמדו כבר אז, ביום כתיבת המכתב, על שפת התהום. בעיני דמיוני ראיתי את יהודי שרפץ — נתונים, אמנם, במצוקה של היום ובפחד מיום מחר — והנם עוסקים כבימים ימימה בעסקיהם הרגילים ובדאגותיהם הרגילות; החיים — מופרעים, אמנם, ע״י מאורעות היום ודאגות־מחר — זורמים בזרמם הרגיל: אמידים מכאן ועניים מכאן, שמחות מחד וצרות מאידך. ובצד הדאגות הפרטיות ישנן דאגות צבוריות: פונים לאחים באמריקה שיחישו עזרה לעניי העיר וביחוד — תמיכה לחגים המתקרבים; אוספים כספים בעיר לאותה המטרה; מחלקים הלוואות מקופת „גמילות־חסדים״ ומהבנקים הקואופרטיביים לאנשים העוסקים במסחר, או במלאכה; דואגים לשטרות שקופת „גמילות־חסדים״ חתמה עליהם ועל התשלומים, שהבנקים הקואופרטיביים יצטרכו לשלם החל מחודש מאַי שנת 1940. וכולם ביחד וכל אחד לחוד אינם חלים ואינם מרגישים, שהם עומדים על עברי פי פחת; שבעוד ימים מספר תיבקע האדמה תחתיהם ותבלע אותם ואת כל אשר להם מבלי להשאיר, כמעט, שריד ופליט. מה נורא הדבר הזה ומה איומה ההרגשה הזאת!

ב. מכתב מאת „ועד ההצלה״

כאמור בהקדמה, נמצאים בתוך צרור המכתבים, גם מכתבים ממוסדות אחרים (מחוץ ל„ועד העזרה״) וגם שני מכתבים מאנשים פרטיים ותכנם של כל המכתבים — בקשת עזרה כספית מיוצאי שרפץ באמריקה. גם המכתבים האלה, כקודמיהם, מספרים על המצוקה הגדולה של יהודי שרפץ, על מעמדם המדולדל ועל מצבם המרושש.

*

המכתב המונח לפני נשלח ע״י „ועד ההצלה״ בשרפץ אל יוצאי שרפץ באמריקה ביום 3 למרץ שנת 1933 (נא לזכור: המכתבים הקודמים נשלחו ע״י „ועד העזרה״; המכתב הראשון הוא מיום 1 למרץ שנת 1937). בהתחלת המכתב מוזכר השם „ועד ההצלה״, אולם בחותמת שבסוף המכתב נמצא השם „ועד העזרה״. לפי דברי צבי מלובנצ׳יק, שהיה יו״ר הועד, השם המקובל היה „רעטונגס־קאָמיטעט״ (ועד ההצלה). וזה תוכן המכתב:

„אל אחינו יוצאי שרפץ באמריקה.

„בעירנו קיים „ועד ההצלה״, שתפקידו הוא לתמוך בסכומי־כסף ניכרים בסוחרים ובבעלי־מלאכה שירדו מפרנסותיהם ושבלי תמיכה מידית, הם עלולים לאבד כליל את עמדותיהם הכלכליות. לאנשים כאלה אנו מושיטים את עזרתנו, כדי שיוכלו להחזיק מעמד ולא יפלו למעמסה על הצבור. בגלל המשבר השורר בפולין בכלל ובשרפץ בפרט — משבר החותר תחת מעמדם של סוחרים ובעלי־מלאכה אמידים, בעלי פרנסה ונותני צדקה והופך אותם לעניים ומקבלי־צדקה — אין כוחותינו הדלים והכנסותינו הפעוטות מספיקים כדי הושטת עזרה לכל אלה המבקשים אותה והזקוקים לה.

„לכן אנו פונים אליכם, אחים יקרים, שתמיד זכרתם את אחיכם בשרפץ ועזרתם להם בהזדמנויות שונות, כי תתאזרו הפעם למאמץ גדול ותאספו בין יוצאי שרפץ סכום כסף ניכר, כדי שנוכל לעזור לכל הפונים אלינו. כל האנשים הפונים אלינו לעזרה, אנשים צנועים הם; אנשים, שרק לפני שנה היו בעלי מעמד, בעלי פרנסה ונותני צדקה. הם אינם רוצים ואינם יכולים לגלות ברבים את ירידתם הכלכלית ואת מצוקתם החמרית, ובלי עזרתנו, עלולים הם ומשפחותיהם, לגווע ברעב. במשפחות האלה, הסובלות מרעב בצנעה, מתפשטות מחלות שו־

נות היכולות לגרום סכנות ואסונות חמורים. ועלינו מוטלת החובה להצילם ממצוקתם הנוראה ומהאסונות האורבים להם.

„בשם המשפחות הרבות הסובלות והנענות, אנו מבקשים מכם: התאמצו נא, אחים, ואספו סכום כסף ניכר ושלחו לנו בהקדם האפשרי, כדי שנוכל לעזור בעזרה ממשית למשפחות הנ״ל ולהקימן על רגליהן שתוכלנה בכוחותיהן שלהן להרויח שוב את לחמן.

„את הכסף נא לשלוח ע״ש היו״ר שלנו מלובנצ׳יק בשביל „ועד ההצלה.״

חתומים: יו״ר — צבי מלובנצ׳יק; מז־כיר — יהושע טיטלבום.

החותמת הטבועה נושאת את הכתובת: „לאָקאַלער הילפס־קאָמיטעט פאַר יודען אין שערפץ״ (ועד העזרה המקומי למען היהודים בשרפץ).

*

בסוף המכתב יש מכתב המלצה מאת הרב משרפץ, הרב גולדשלק. הרב כותב:

„נוכח המצב הכלכלי הנורא השורר בעיר, איני יכול לחשות, ואני פונה אליכם, יוצאי שרפץ באמריקה, ומעורר את רגש הרחמנות היהודי שבלבבכם ומעיר לכם, שבתור בני־עיר מוטלת עליכם חובה קדושה לחפש עצות ואמ־צעים כדי להקל על אחיכם ואחיותיכם, המושי־טים לכם את ידיהם בבקשת עזרה, במצוקה בה הם נמצאים. בזכות זו, ירחם ה׳ וישלח ישועה לכלל ישראל כלו.״ — להלן כותב הרב, שלולא עבודתו המאומצת של „ועד ההצלה״, היו הרבה משפחות מתמוטטות. אולם כמה כואב הלב, שמחמת חוסר באמצעים מושבות פני מש־פחות רבות ריקם. והרב מסיים: „אני מקוה, שאתם תבינו מה גדולה מצוה זו ותחישו את עזרתכם בידים פתוחות.

חתום: המברך בצדקה, הצעיר יהושע העשל דוד בהגאון יח״ז [1] חופק״ש [2].

1. יעקב חיים זליג. 2. חונה פה קהלת שעפס.

החותמת הטבועה נושאת את הכתובת: העשל דוד בהגאון יח״ז גאָלדשלאַק אבד״ק [1] שעפס והגליל [2].

החותמת הטבועה בראש מכתב ההמלצה נושאת את הכתובת הפולנית:

"Rabin Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Sierpcu. Sierpc, dn. 5.III. 1933 r. Nr. 30/33"

(רב הקהלה הדתית היהודית בשרפץ. שרפץ, יום 5 לחודש 3 שנת 1933. מס׳ 30/33).

ג. מכתב מאת קופת „גמילות־חסדים״

מכתב אחר מאותו צרור־המכתבים, הוא מכתב שנכתב מאת הועד של קופת „גמילות־חסדים״ אל יוצאי שרפץ באמריקה ביום 4 לאוגוסט שנת 1938. המכתב מתאר את פעולו־תיה המבורכות של קופת „גמילות־חסדים״, פעולות שעל ידיהן נעזרות מאות משפחות של סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה עניים. כמו כן מתאר המכתב את פעולותיה הנמרצות של הקופה לאסוף כספים במקום ולא להזדקק לנד־בות מבחוץ. אולם מחמת המשבר הכלכלי והאנטישמיות הנוראה, נאלצת הקופה לבקש עזרה מיוצאי שרפץ בחו״ל. להלן — תכנו המקוצר של המכתב. את הקטעים החשובים ביותר, קטעים המביאים מספרים סטטיסטיים מפעולות הקופה, אנו מביאים בשלמותם.

„אל אחינו היקרים מעבר לים, שלום וברכה.

„למעלה מעשר שנים קיימת בשרפץ קופת „גמילות־חסדים״ [3] העושה בשקט ובצנעה את עבודתה ועוזרת לעשרות משפחות להתקיים ולהרויח את מטה־לחמן. הדבר הזה ידוע הוא למדי ואין אנו באים לגלות סוד, אלא להזכיר לכם דבר ידוע ולבקש את עזרתכם, למען יוכל המוסד החשוב הזה להתקיים ולהמשיך בפעו־לותיו החשובות.

„ועד־הקופה מתנגד לשיטה של הקלת עול

1. אב בית־דין קהלת. 2. והסביבה.
3. קופת „גמילות־חסדים״ נוסדה בשנת 1927.

מעצמו והטלתו על אחרים, לכן לא פנה אליכם עד היום בבקשת עזרה.

„אימצנו את כוחותינו כדי לאסוף בינינו אמצעים כספיים בשביל הקופה. ערכנו מפעלים שונים: רכשנו חברים קבועים המשלמים תשלום חדשי, אירגנו מפעל של נדרים ונדבות, פתחנו „ספר זהב" שבו מוקדש דף מיוחד בכתובת „למזכרת נצח" להנצחת שמו של מי, שתורם לקופה לפחות 100 זהובים. והודות למאמצינו הצלחנו לאסוף הון עצמי בסך של 13,000 זהובים.

„13,000 זהובים הם סכום חשוב. בעצמכם תבינו שלא במהירות ולא בקלות ניתן לאסוף סכום כזה.

„ביחד עם האשראי מה„ג'וינט" וה„צעקאבע"[1] — המרכז של קופות „גמילות־חסדים" בפולין — יש לנו הון חוזר בסך של 26,000 ז' המשמש 450 משפחות בעירנו באשראי בלי רבית. ביניהן ישנן עשרות משפחות, שקיומן תלוי רק בכסף זה. ישנם, למשל, כ־30 גננים המקבלים הלואה בסך 100, או 150 ז' הם שוכרים גן־פירות, עמלים קשה בשמירה ביום ובלילה מגנבים ומפגעים אחרים ובסופו של דבר הם מרויחים פי שלשה, או ארבעה מהסכום שהשקיעו. ישנם רוכלים בכפרים המקבלים אצלנו הלואה בסך של 100 ז', חוזרים על הכפרים וקונים מכל הבא ליד ומרויחים ע"י כך את פת־לחמם. ישנם כ־35 בעלי־דוכנים בשוק, שמקבלים הלואות בסך של 150, או 200 זהובים והודות לכך הם יכולים להזמין קצת סחורה מוארשה, או מלודז' ולסחור בה בשוק העירוני, או בעיר אחרת; ביום השוק, או ביריד ולהרויח את מחיתם. חוגים אלה, כל קיומם קשור בקופת „גמילות־חסדים".

„האנשים המקבלים אצלנו הלואות הם בעלי פרנסות שונות: 57 חייטים, 30 סנדלרים, 2 נגרים, 4 קצבים, 69 בעלי מקצועות שונים, 13 סוחרי גלנטריה, 5 סוחרי עורות, 35 בעלי חנויות מכולת, 35 בעלי דוכנים בשוק, 39 רוכלים בכפרים, 20 פועלים ו־140 בעלי פרנסות שונות.

„בשנים הקודמות ניתנו הלואות לתשלום במשך 10 שבועות, ז.א., שהלוה היה צריך להחזיר בכל שבוע 10% מההלואה. אולם המציאות הראתה לנו שצריך לתת את ההלואות למשך 4, 5 וגם 6 חדשים. מתוך כך יוצא, שבגלל חוסר הון בקופה אי אפשר לעתים קרובות למלאות את בקשותיהם של החברים המחכים להלואה. נוסף לכך, הולך וגדל מספר המבקשים הלואות והמקורות של ההכנסות המקומיות הולכים ומצטמצמים בגלל המצב הקשה".

להלן כתוב במכתב: „המצב בערי פולין ודאי ידוע לכם, ה„נותנים" מאתמול הפכו היום ל„מקבלים". כך המצב גם בשרפץ. נפתחות חנויות פולניות והן הורסות את החנויות היהודיות. החנויות הפולניות נעזרות ונתמכות בהלואות גדולות ולזמנים ארוכים ע"י מוסדות כספיים ממשלתיים וע"י החברה הפולנית וגם ע"י שתי קופות „גמילות־חסדים" פולניות שקמו בעירנו. ואנו בכוחותינו הדלים מוכרחים להתחרות בכוחות האלה.

„לכן, אנו נאלצים, למרות רצוננו, לפנות אליכם ולבקש את עזרתכם. אתם הנכם היחידים היכולים לעזור לקיום מוסדנו החשוב כל כך והנחוץ כל כך. קראו תיכף ומיד לאסיפה את יוצאי שרפץ, הסבירו לאחינו את מצבם העגום של יהודי שרפץ ואיספו סכום כסף ניכר ושלחו לנו, כדי שנוכל לחלק הלואות להתעסקויות עונתיות עוד לפני החגים. נא לקחת בחשבון שחילקנו הלואות לחוכרי גני־פרי בסכום של 1,500 ז' החוכרים מתחילים להחזיר את ההלואות רק אחרי החגים, כשהם מתחילים לחזור העירה מן הגנים ומתחילים למכור את הפרי. ובינתיים חסר הכסף בקופה למתן הלואות ללוים אחרים.

„אחים וידידים יקרים! עשו למען קיום קופת „גמילות־חסדים", העושה למען קיומם

---

1. מרכז קופות בלי רבית.
Centrala kas bezprocentowych — "Cekabe"

של יהודי שרפץ. זכרו, שנגד כל זהוב שאנו אוספים, אנו מקבלים זהוב מאת ה„ג'וינט". יוצא, שכל סכום שתאספו, ערכו יהיה כפול. זכרו כמו כן, שעזרתכם — מחוץ לתועלת החמ־רית שהיא מביאה — היא מעודדת אותנו ומח־זקת את ידינו במאבקנו המר למען קיומם של אחינו ואחיותינו."

חתומים: חברי הועד של קופת „גמילות־חסדים" בשרפץ: יו"ר — מנחם בוימוּאָל, מזכיר — הערש פיאנקע, גזבר — מתת פראש־ניצקי, יעקב עדעלשיין, עליע (אליהו) גראָסמאַן, ל. (ליב) אושער, א. ה. (אברהם הערש) יורקע־וויטש, אהרן יוסף פוקאָץ, משה ארן (אהרן) פעטבראַט, משה גראָסמאַן (חתנו של הנך צ'רנו־ברודה).

החותמת הטבוע בראש המכתב נושאת את הכתובת:

"St. Dobr. "Gmiłus Chesed" w Sierpcu Nr. 1133/38" (St. Dobr. — Stowarzyszenie Dobroczynne — חברה למעשי חסד)

החותמת הטבועה בסוף המכתב נושאת את הכתובת: „גמילות חסד שרפץ" "Stowarzyszenie Dobroczynne "Gmiłus Chesed" Sierpc".

*

למכתב של קופת „גמילות־חסדים" מצור־פים שלשה מכתבי המלצה, המעידים על חשי־בותה של הקופה בשביל השכבות המדולדלות של יהודי שרפץ וממליצים להושיט לה עזרה דחופה. המכתבים הם: מאת הקהילה היהודית, מאת אירגון בעלי־המלאכה ומאת אירגון הסוח־רים הזעירים.

במכתב מאת הקהילה היהודית כתוב: „בזה אנו מאשרים שהמוסד „גמילות־חסדים" הקיים בעירנו, הוא אחד המוסדות היהודיים־החברתיים החשובים אצלנו, הפועל למען קיומן של עשרות משפחות. ובפעילותו המעשית־הקונסטרוקטיבית הוא ממלא בזמן הזה תפקיד חשוב למען האוכ־לוסיה היהודית העניה והנתונה במצוקה. והוא ראוי להיות נעזר כיאות לו."

חתום: יו"ר נחום טאצא.

החותמת הטבועה בראש מכתב ההמלצה נושאת את הכתובת: „פערוואלטונג פון דער יודישער קהלה אין שערפץ. שערפץ דעם 2 שערפיען 1938. № VIII/38 (ועד הקהילה היהודית בשרפץ. שרפץ, 2 לאוגוסט 1938). החותמת שבסוף המכתב נושאת את הכתובת: „שלטון הקהלה העברית. פערוואלטונג פון דער יודישער קהלה. שערפץ".

*

במכתב מאת אירגון בעלי־המלאכה כתוב: „גם אנחנו פונים אליכם, אחים ממרחקים, ומבקשים מכם: שימו לב לפניה אליכם מצד קופת „גמילות־חסדים" ועיזרו לה בעזרה מע־שית. זהו מוסדנו הכספי החשוב ביותר, שבו נאחזים בעלי־המלאכה העניים וההמון היהודי הנתון במצוקה."

חתום: בברכת בעלי־מלאכה חברית — יו"ר עזרא פרענקעל.

החותמת הטבועה נושאת את הכתובת:

"Centralny Związek Rzemieślników Żydów w Polsce. Oddział w Sierpcu."

(ארגון מרכזי של בעלי־מלאכה יהודיים בפולין. הסניף בשרפץ

*

במכתב מאת אירגון הסוחרים הזעירים כתוב: „לבני עירנו מעבר לים — קריאה לעזרה! בזה אנו, הסוחרים הזעירים, פונים אליכם בבקשה שתשימו לב לפניה אליכם מאת קופת „גמילות־חסדים", שתפקידה הוא: הושטת עזרה פרודוקטיבית לסוחרים הזעירים הנאב־קים למען קיומם. עזרה דחופה מצדכם בימים אלה, היא צו השעה להחזקת העמדות הכלכליות היהודיות."

חתום: יו"ר אירגון הסוחרים הזעירים צבי קאפלאוויטש.

החותמת הטבועה בראש המכתב נושאת את הכתובת: „צענטראַלע פון דעטאַליסטן און קליינהענדלער פארבאנד אין פוילן. אבטיילונג אין שערפץ" (מרכז הארגון של קמעונאים וסוח־

רים זעירים בפולין. הסניף בשרפץ). החותמת בסוף המכתב נושאת את הכתובת:

"Centr. Detalicznych i Drobnych Kupców w Polsce. Oddział w Sierpcu."

(מרכז הקמעונאים והסוחרים הזעירים בפולין. הסניף בשרפץ)

ד. מכתבים מאת בית־הספר „תרבות"

בתוך צרור המכתבים נמצאים שני מכ־תבים שנכתבו ע"י ועד בית־הספר „תרבות" בשרפץ. גם דומים וגם שונים הם המכתבים האלה ביחס לכל המכתבים שנשלחו מ„עמק הבכא" בשרפץ ליוצאי שרפץ באמריקה. דו־מים — כי גם תכנם של המכתבים האלה הוא בקשת עזרה כספית; ושונים — כי בניגוד לשאר המכתבים הנזכרים והנסקרים בפרק הזה, שתכנם הוא בקשת עזרה חמרית למטרה חמרית, תכנם של שני המכתבים האלה הוא בקשת עזרה חמרית למטרה רוחנית.

גם שוני נוסף יש בין שני המכתבים האלה לבין כל המכתבים: בכל המכתבים פונים הכותבים אל כלל יוצאי שרפץ באמריקה ואילו בשני המכתבים של „תרבות" פונים הכותבים אל אחד מיוצאי שרפץ, אל מרדכי רשוטקה. הם פונים אליו ומבקשים ממנו שהוא יעשה ויפעל וגם יפעיל אחרים וישפיע עליהם לעשות במשותף לעזרת המוסד החינוכי „תרבות" בשרפץ.

כפי הנראה, שני המכתבים המונחים לפני הם שרידים מחליפת מכתבים גדולה יותר, שהתקיימה בין יושבי שרפץ ליוצאי שרפץ בענין העזרה לבית־הספר „תרבות". ואם כי שניהם מאת מוסד אחד יצאו, שונים הם הכות־בים, שונים האנשים העומדים בראש המוסד, שונים ורחוקים זה מזה התאריכים בהם נכתבו (מרחק של למעלה משנתיים) ושונות גם המט־רות, שבשבילן מתבקשת העזרה. במכתב הרא־שון מתבקשת עזרה לגמר בנין בית־הספר וב־מכתב השני — להקלת עול התקציב ועול החובות הרובצים על ועד בית־הספר.

המכתב הראשון נכתב על טופס רשמי של „תרבות", שבראשו מתנוססת הכתובת המודפסת דלקמן בפולנית ובעברית:

"Hebrajska Szkoła Powszechna "Tarbut" w Sierpcu, ul. Stodólna."

„בית־ספר עברי כללי „תרבות" בשירפץ, רחוב סטודולנה".

המכתב נכתב ביום 13 לספטמבר שנת 1935 (בטעות כתוב „335" במקום „935"). המספר: 63.

אמרנו לעיל ששני המכתבים שנכתבו ע"י „תרבות" מופנים, לא אל כלל יוצאי שרפץ, אלא לאחד מיוצאי שרפץ, אל מרדכי רשוטקה. אמנם המכתב הראשון מתחיל בפנייה כפולה: „אל בני עירנו הנכבדים באמריקה" ואח"כ „אל האדון והחבר הנכבד רשוטקה". אולם גוף המכתב פונה אך ורק אל מ. רשוטקה.

להלן — תכנו של המכתב:

„אנו פונים אליך, בן־עירנו הנכבד, כאל אדם הקשור לעיר־מולדתו ומרגיש בששונה ואסונה. ידוע לך על הדחקות והעניות בהן שוקעת שרפץ היהודית, המשבר הרס את העמ־דות הכלכליות היהודיות, „בעלי־בתים" חשו־בים נמצאים היום על סף התהום הכלכלי וסי־כויים להטבת המצב — אין.

„ולמרות המצב האיום הזה, עלה בידינו לעשות דבר גדול וחשוב, שבו נחמתנו ותקותנו ועליו גאותנו. ברוב עמל הצלחנו לפתוח לפני ארבע שנים בית־ספר „תרבות", בי"ס הנותן לתלמידיו חינוך לאומי בשפתם הלאומית. כחלום היה נראה הרעיון הזה, הרעיון ע"ד פתיחת בי"ס, שכל הוצאותיו תחולנה על האוכ־לוסיה היהודית העניה. אולם המטרה הגדולה של נתינת חינוך לאומי לדור החדש, עודד את הועד ואת חבר המורים ואחרי מאמצים גדו־לים הצלחנו להקים בית־ספר למופת, שבו לומדים ומתחנכים קרוב ל־200 ילדים.

„בשנתיים האחרונות סבלנו קשה בנוגע לדירה בשביל בית־הספר. אי אפשר היה למצוא בעיר כולה דירה שתתאים לבית־ספר מבחינת

הפדגוגיה וההגיאָנה ולפי דרישות הממשלה. ומשום כך היינו נאלצים לבנות בנין בשביל בית־הספר. גדולה היתה ההקרבה מצד ההורים, הועד ושל כל האוכלוסיה היהודית. וכך עלה בידינו להקים את הבנין, העולה קרוב ל־25,000 זהובים, עד להתחלת שנת־הלימודים של השנה.

„אולם בזה לא נגמרה הפרשה. אמנם הצ־לחנו לגמור כמה חדרים שבהם לומדים הילדים, אבל הבנין כולו אינו גמור ושלטונות בתיה״ס מאיימים עלינו בסגירת ביה״ס, אם לא נגמור את הבנין כולו במשך שנת־הלימודים הנוכ־חית. אנו נמצאים, איפוא, במצב של יאוש. מבניית הבנין נשארנו בגרעון של 10,000 זהו־בים, מקורות של הכנסה אין לנו, כי את כל המקורות ניצלנו כבר ועכשו אנו נמצאים בסכ־נה של סגירת ביה״ס והפקרת מאות ילדים ללא תורה וללא חינוך.

„לכן כל תקותנו נתונה בך, אדון נכבד. במאמציך, ובעזרת אחינו כל יוצאי שרפץ, תוכל לעזור לנו לגמור את הבנין בזמן. אנו מקוים שאתה, בתור אדם שהיה פעיל בחיים התרבותיים בשרפץ, תבין את מצבנו החמור ותעשה את כל מה שביכולתך ותעזור לנו לגמור את הבנין.

„זכור, בן־עירנו הנכבד, שגורלם של מאות ילדים יהודיים, נחמתנו היחידה בחיינו החשו־כים והחמורים, נתון בידיך! עזור לנו לגמור את עבודתנו הקדושה!״

בשם ועד הבנין של ביה״ס „תרבות״ בשרפץ

יו״ר: ישע׳ פרידמאן

מזכיר: משה בעלט

הועד של בית־הספר „תרבות״ בשרפץ

יו״ר: ישראל סמאלינסקי

הנהלת בית־הספר „תרבות״ בשרפץ

מנהל: שאול רוזנבלום[1]

הכתובת למשלוח כספים:

“Bank Ludowy Sierpc dla szkoły “Tarbut” Poland”

החותמת הטבועה בסוף המכתב נושאת את הכתובת:

“Stowarzyszenie Kulturalno-oświatowe: “Tarbut” w Polsce. Oddział w Sierpcu”.

„הסתדרות תרבות בפולניה סניף בשרפץ״.

* * *

המכתב השני של בית־הספר „תרבות״ — המכיל, כאמור, בקשה לעזרה כספית להקלת עול התקציב ועול החובות הרובצים על ועד בית־הספר — תכנו מוכיח, שמכתב באותו הענין כבר נשלח וגם נתקבלה תשובה. המכתב שלפנינו חוזר על הבקשה, מדגיש את הצורך בעזרה ומעורר את האדם שפונים אליו — לפעולה.

המכתב הזה נכתב ביום 11 לנובמבר שנת 1937 והוא מופנה אל „החבר והידיד מ. ז׳שוט־קה״. להלן — תוכן המכתב:

„את מכתבך קבלנו ומודים לך על התחלת הפעולה לטובת מוסדנו. ואם כי אי אפשר, לפי דבריך, לעשות גדולות — אנו מקוים בכל זאת, שברצון טוב אפשר לעשות דבר חשוב. יוצאי־שרפץ באמריקה אינם מעטים ואם רק יהיו כמה עסקנים שיבינו את התוכן הרציני שבקריא־תנו לעזרה ויתמסרו לעניין, לא יחסרו הנותנים. לכן אנו חוזרים ומבקשים ממך להסביר היטב באסיפה של יוצאי שרפץ את חשיבות העניין ואת רצינות המצב בו אנו נתונים.

„עלי להוסיף ולהעיר לך, שבגלל המצב הדחוק של האוכלוסיה היהודית, הולך ורע המצב של מוסדנו החינוכי־תרבותי מדי יום ביומו. אחוז התלמידים שאינם משלמים כלום ושל אלה שמשלמים רק מעט — הולך וגדל ורק במאמצים מרובים עולה בידינו לאזן את התקציב. נוסף לכך רובץ עלינו חוב גדול המאיים עלינו בהעברת הבנין לידים זרות. אנו חוזרים, איפא, ומבקשים ממך להרצות בפני אסיפת יוצאי עירנו על עניננו הרציני ולעוררם להושטת עזרה מלאה. ואנו בוטחים ברגשות האחוה של בני עירנו באמריקה.״

בשם הועד: יצחק דוד שניצער.

---

1. המנהל שאול רוזנבלום היה מוארשה.

החותמת הטבועה בסוף המכתב נושאת את הכתובת:

"Powszechna Szkoła Hebrajska "Tarbut" w Sierpcu.

„בית ספר כללי עברי „תרבות" בשרפץ.

בסוף באים שני המענים דלקמן:

I. D. Sznycer Sierpc ul. Mr. Sz. Rydza 18

A. Dichter Sierpc ul. Narutowicza 17, Szkoła "Tarbut".

ה. מכתבים פרטיים

הזכרתי לעיל שבתוך צרור־המכתבים המונח לפני, נמצאים גם מכתבים שנכתבו ע"י אנשים פרטיים. שלשה הם המכתבים הפרטיים המונחים לפני, שנכתבו ע"י שני יהודים שרפצאים, המפנים את מכתביהם אל בן־עירם מרדכי ז'שוטקה, מתנים בפניו את צרותיהם ומבקשים ממנו שישפיע על הועד [2] שישלח להם עזרה כספית שתחלץ אותם מן המצר והסבל בהם הם נתונים.

איני יודע אם קבל רשוטקה מכתבים נוספים בדומה לאלה, מכתבים מאנשים פרטיים. אולם על סמך הקריאה במכתבים של המוסדות המתפרסמים בפרק הזה, אפשר לומר בודאות כי רבים מיהודי שרפץ חיו במצב דומה לזה של שני כותבי המכתבים הפרטיים — חיי צער ומצוקה, חיי עוני ומחסור. והמכתבים שלפנינו הם דוגמא מאלפת מהמצב הזה ומהחיים הללו.

עגומים מאד הם שלושת המכתבים שלפני. זעקה אילמת בוקעת מן השורות ומבין השורות של המכתבים.

*

אב אחד מבקש במכתב מיום 9 לנובמבר 1937 וחוזר ומבקש במכתב שני בלי תאריך, שהועד ישלח לו סכום־כסף לנדוניה בשביל בתו הבכירה, שלפני שנים הגיעה לפרקה. הוא מתיר את צרור צרותיו, פותח את סגור־לבו ומספר, כי בזמן שבתו התארסה — לפני שנתיים — היתה לו נדוניה בשבילה. אבל בינתיים הוא חלה במחלה קשה, שרבים לא האמינו כי יקום ממנה. וכשקם מחליו, בזכות בנותיו, חלתה אשתו והיה צורך לקחתה לבית־החולים ולנתחה. בעזרת ה' קמה גם אשתו מחליה, אולם כסף־הנדוניה הוצא בינתיים לרופאים ורפואות. מרוב צער חלתה בתו, הכלה. עכשו הוטב לה קצת והרופאים אומרים, שאחרי החתונה היא תשוב לבריאותה. החתן אינו יודע ממחלתה של הכלה והוא רוצה להתחתן. הוא פנה לרב שבעירו והרב ההוא פנה לרב בשרפץ והוא הודיע לאבי הכלה, כי החתן רוצה שהחתונה תתקיים בזמן הקרוב ואם לא — יסתלק מן השידוך. והאב מבקש ומתחנן לפני הועד, שירחמו עליו ועל אשתו וישלחו לו את הכסף לנדוניה, שלא יבוא לידי חרפה ובושה ע"י הסתלקותו של החתן מן השידוך. ומזעזעת זעקתו: „חוסו על שנות־הזקנה שלי ועל שנות־הנעורים של בתי!"

* * *

אב שני במכתב־הבקשה שלו מיום 12 לדצמבר 1938 מספר, שבתו התחתנה והוא הבטיח לה נדוניה בסכום של 1,000 זהובים, נוסף לכלי־מיטה, לבנים וכדומה; סמוך לכך התארס בנו והוא תובע מהאב, שיסדר את החתונה ובנו השני שהיה 6 שנים ב„הכשרה", קיבל רשיון „עליה" והוא תובע מהאב 500 זהובים להוצאות הדרך והוא אומר, שאם לא יצליח לעלות לארץ־ישראל חייו אינם שוים פרוטה. והאב — אין באפשרותו, לא לקיים את הבטחתו לבתו ולא למלא את תביעותיהם של בניו. הוא כבר פנה מספר פעמים לקרוביו באמריקה ולא נענה. הוא ביקש עזרה מאֶחיו במקום והם ענו, שאין באפשרותם לעזור לו. ובכן, בצר לו, הוא מבקש שחברי־הועד יהיו לאחיו ויושיטו לו עזרתם כדי לחלצו מסבלו הגדול וממצוקתו הרבה. כי איך יוכל לראות

---

1. מר דיכטר היה מנהל ביה"ס „תרבות" בשנתיים האחרונות לקיומו, עד לשואה.

2. הכונה לועד ה„רֶאליף" של יוצאי שרפץ באמריקה.

בצרות בניו ובנותיו? והוא מסיים את מכתבו בזעקה: „דליקה בביתי, הצילו!"

* * *

הקורא את המכתבים שהובאו למעלה — המכתבים שנכתבו ע"י מוסדות („ועד העזרה", „ועד ההצלה", „גמילות־חסדים" ו„תרבות") וע"י אנשים פרטיים בשרפץ ונשלחו ליוצאי שרפץ באמריקה בבקשת עזרה כספית — אינו זקוק לפירושים והסברים מיוחדים. המכתבים עצמם מדברים בעדם ומבארים באר היטב את מצב היהודים ב„עמק הבכא" בפולין בכלל וב־שרפץ בפרט, בשנות השלשים, לפני בואה של השואה הגדולה והנוראה. המשטר האנטישמי בפולין — בעזרת האוכלוסיה הפולנית כולה, על כל מפלגותיה — רדף ודיכא את היהודי הפולני: גזל את לחמו, גזל את זכויותיו וגזל את חרותו. היהדות הפולנית נרדפה על צוואר ונדחפה לעוני, למצוקה וליאוש. אחרי הכרזתו המפורסמת לשימצה של ראש הממשלה הפול־נית, סקלדקובסקי, בסיים[1] הפולני: „חרם כל־כלי על היהודים — אובשאם!"[2] הוציאו השל־טונות המרכזיים והמקומיים חדשות לבקרים גזירות מגזירות שונות נגד בעלי־המלאכה היהו־דיים, נגד הסוחרים, הגדולים והקטנים, וגם נגד בעלי־הדוכנים בשוקים (גם נגד המסחר ה„מאושר" הזה, הקימה התנועה האנטישמית מתחרים פולניים). מצבה הכלכלי והבטחוני של יהדות פולין הלך ונעשה גרוע מיום ליום. במקרים התכופים של התנפלויות ע"י שובבים וחוליגנים לא היה בפני מי להתאונן וממי לדרוש הגנה. חיי היהודי ורכושו היו הפקר וכל פרחח וכל שובב יכול היה לעשות בהם כרצונו. יהו־די פולין הלכו מדחי אל דחי, הורדו, למעשה, לדרגה של אזרחים שניים במעלה, ללא אפ־שרויות של קיום וללא זכויות של הגנה על הקיים; והגרוע ביותר — מבלי לראות לפניהם שום סיכוי להטבת מצבם.

כך חיו יהודי פולין וביניהם יהודי שרפץ בעוני ובמצוקה, בפחד ובאימה, עד שבאו חיות־הטרף הנאציות וכילו את אשר החלו הפולנים והפכו את „עמק הבכא" לגיהנום.

1. הפרלמנט הפולני.

2. אדרבא.

אפרים תלמי (ולווקה)

בבואי מארץ־ישראל לשרפץ

(קטע)

— — — הנה אני בתחנת־הרכבת בעיר מולדתי. בכרכרה אני נוסע אל בית הורי. סוס גבוה ורזה רתום אליה ועגלון יהודי זקן מסייס בה. משקשקים האופנים על מרצפת־האבנים הרעועה; מתגלגלים הדים ובני הדים רמים בחלל העיירה הנושנת ומעוררת תשומת לב העוברים ושבים המועטים. עינים רבות של יהודים העומדים בפתח חנויותיהם ניפנות לצדי. אותו המראה הנושן, אותם בתים נפולי־הקומה ושחוחי־הגב. רק צבעם דהה יותר וקומתם כאילו שקעה והומכה יותר. הנה הגשר העתיק, הנטוי על פני הנהר, נהר שעשועי מימי הילדות. והנהר — כאילו צרו מתניו והואט זרמו במרוצת הזמן. באי אילו מקומות העלה דשא וירוקה. והנה רחוב היהודים המיוחד על בתי הכנסת שלו, שהתרכזו כולם בסביבה אחת. הנה הבתים הקודרים מחודדי הגגות הדבקים זה בזה. אימה חשיכה נפלה עלי בצהרי היום. נצבט לבי מכאב חריף. העיניים דמעו בחשאי. כסימפוניה קודרת ועגומה ביותר נראה לי הכל. עיר שבתיה מגובבים זה על גב זה והכל כאילו מט לנפול ובכל זאת עומד בנס. מעל. לראשי הבתים בולטות צמרות העצים המרובים הנטועים על שפת הנהר, החוצה את שכונת היהודים, ומנענעות עליהן המנצנצים בזוהר השמש — כדרישת־שלום מהעולם הנכרי, השלאנן, המבורך בשדות נרחבים ובשפע עצים החוגרים כבסד את רחוב־היהודים הצר, החשוך, המחכה באפס און לכליונו האטי הבלתי נמנע... והנה היהודים! אל אלוהים! הנה טיפוסי מארק שאגאל. כאז כן עתה. כובע־היהודים המיוחד העגול, בעל המצחיה המחודדת המהוהה; המצח המכוסה רשת קמטים מרובים, החיוך המיוגן מהול בדמעות והעינים — אלוהים! מה עמוק היגון הנשקף מהן! מה גדולה האימה וחוסר הישע! אך מה בולט עוד הרצון לחיים, המנצנץ מעל לדוק הכליון הניבט מתוכן כל כך ברור. הנה אותה הקאפוטה הארוכה החצויה מאמצע הגב ולמטה, אלא שהתיישנה מאוד ודהתה וההילוך נעשה מרושל יותר. אבל בכל זאת ממשיכים אחינו היהודים בעקשנות את חייהם המיוחדים בתלבשתם האופיינית; נאחזים בכל זיז, בכל בליטת אפשרות ובלבד להמשיך. השרשים נרקבים אט אט, אך הענפים עדיין עומדים באונם ומוציאים לפעמים פרי הילולים להפליא. גדול כוח החיים ואין לשערו.

ושאלה אחת בפי כל הנאספים שבאו לבקרני ולברכני אחרי שנעדרתי מעירי שנים רבות כל כך: מה שם? איך אצלכם בארץ ישראל? והעינים מתחננות בתפילת אִלם: הבה, מעט עידוד! בדברים פשוטים אני מספר על ארץ־ישראל, על הקשיים, על הצרות והסבל ועל התקוות והסיפוק הרב שיש לנו מהתקדמות הבניה. ואני חש בהקלה הנשקפת מעיניהם עמוקות־היגון, בזיק־החיים שנתלבה מתחת לערימת־האפר המכסה אותם — — —

שלמה צ'רקה, קיבוץ דן

לפני השואה — העיירה בשנת 1938

רשמים של אורח

בשנת 1934 יצאתי להכשרת „השומר־הצעיר" בגרודנה שבליטה. לפני עלייתי לארץ חזרתי לעיירה, שבה גרתי והתחנכתי, בה בי־ליתי בערבים בשיחות, בהרצאות ובפעילות של הקן במקום.

לפני יציאתי להכשרה בשנת 1934 זכרתי את העיר כמלאה חיים. אולם כאשר חזרתי אליה אחרי 4 שנות הכשרה כדי להכין התעו־דות לעלייתי, הרגשתי בשינוי הגדול בחיי העיירה. הנוער כמעט ונעלם ממנה. רבים עברו לוארשה לחפש עבודה ופרנסה. הבחורות קבלו עבודה כמטפלות בילדים אצל משפחות אמי־דות; הבחורים עברו לחיטות, לפקידות בחנו־יות־מסחר, לעבודות־עזר בחנויות וכו'. חיי הצבור בשרפץ כמעט שפסקו. ובערבים היו הרחובות שוממים מיהודים. בטיילת, בקטע העיר שמן הילר עד לגרודקא, לא יכולתי לספור מניין של צעירים.

כמה שונים היו יום השבת ויום הששי לעומת הימים שנזכרתי לפני הכשרתי. ליד בית־המדרש הישן — במוצאי־שבת, בין מנחה ומעריב, ספרתי שני אנשים בלבד — השמש וקאשיארזש — ששוחחו בחוץ.

היהודים נמנעו מלהראות עצמם ברחוב. ענן כבד של חששות, של פחד מפני העתיד, רבץ על העיירה. ודאגה על כל פנים.

בשיחה עם הצעירים בזמן הפרידה שאלתי מי הקים את החנויות החדשות והיפות שראי־תי — אמרו לי: אלה של גויים. וכבר הופיעו גם שענים גויים, וכו'.

פני הצעירים לבשו עצב ואדישות לגבי עתידם; ללא שמחת־חיים וללא תקווה.

אֶפְרַיִם תַּלְמִי (וְלוֹקָה)

עַל הַדָּם

אַל יָשֹׁךְ הַזַּעַם!
אַל יָפוּג הַמְּרִי!
יְהַדֵּד כָּרַעַם,
יְפַלַּח כַּיְּרִי,

עַל דָּמִים נִשְׁפָּכוּ
וְנִגְּרוּ בְּכָדַי,
יֶחֱמְרוּ יִרְתָּחוּ,
לֹא יִתְּנוּ דֳּמִי! — — —

די ערשטע חדשים אונטער דער בלוטיקער דייטשער ממשלה

נאָך מיט חדשים צוריק איידער די מל־חמה האָט אויסגעבראָכן, אַרום פּורים צייט, איז אונדזער רואיק שטעטל שערפּץ מיטאַמאָל באַלעבט געוואָרן מיט מיליטער־לייט. דאָס איז געווען, ווי מען האָט עס צו יענער צייט פאַר־שטאַנען, אַ פּראָבע־מאָביליזאַציע. אין שערפּץ האָבן זיך דעמאָלט געפונען יידישע גבורי־חיל, וועלכע זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין מילי־טער פון די מזרח־קרעסן: רעזערוויסטן פון באַראַנאָוויטש, ווילנע, ביאַליסטאָק, בריסק דליטא, לאָמזא, א.א.וו. בין איך דעמאָלט, צו־זאַמען מיט פאַרשטייער פון דער יידישער קהילה אַוועק צום היינט טרויעריק־באַרימטן גענעראַל אַנדערס, וועלכער איז אין יענער צייט געווען דער הויפּט־קאָמאַנדיר פון מלאַווער פראָנט און מיט זיין שטאַב זיך געפונען ביי אונדז אין שערפּץ. מיר האָבן זיך משתדל גע־ווען, אַז יידישע זעלנער זאָלן באַפרייט ווערן אויף יום־טוב און זאָלן אַלע באַזאָרגט ווערן מיט כשר עסן אויף פּסח. שערפּצער יידן האָבן געהאַט אַ דייער וואַרעמע באַציאונג צו די יידישע זעלנער פון דער פרעמד. דער אינטע־רעס פון אַהיימנעמען אויף יום־טוב אַ זעלנער איז געווען אַזוי גרויס, אַז ס'האָבן אויסגעפעלט יידישע זעלנער, און איך אַליין בין טאַקע גע־בליבן אָן אַן אורח צום סדר.

די לאַגע האָט זיך מיט דער צייט נאָרמאַ־ליזירט; דער עולם האָט זיך שוין צוגעוווינט צו זען באַוואָפנטע זעלנער־גרופּן. יונגע מייד־לעך האָבן שוין געהאַט זייערע גוטע באַקאַנטע, און אַלעס איז צוגעגאַנגען כשורה פאַר אַ שטיק צייט... ביז צו דער גרויסער בהלה.

מיטוואָך, דעם 30־טן אויגוסט 1939. עס איז גראָד געווען מאַרק־טאָג, די זון — אין פולן ברען, אַרום 1 אַזייגער, מיטאָג צייט, דער־הערן זיך פלוצלינג ווילדע קולות און געשרייען: מען לויפט, מען יאָמערט און מען וויינט, די פויערים שמייסן אונטער מיט אימפעט די פערד און מען אַנטלויפט אין גרויס איילעניש. עס איז געווען אַן אָנזאָג פון מאָביליזאַציע. די גרויסע פּלאַקאַטן האָבן אָנגעזאָגט, אַז דאָנער־שטיק, דעם 31־טן אויגוסט, ווערט דערקלערט אַלס דער ערשטער טאָג פון מאָביליזאַציע. באַלד האָט מען אָנגעהויבן לויפן, פּאַקן זיך און אַוועק צו דער באַן, דערפילן דעם בירגער־לעכן חוב און זיך מעלדן אין דער געהעריקער מיליטער־פאָרמאַציע. מיין יאָרגאַנג מיט מיין קאַטעגאָריע האָט מען נאָך פאַרלויפיק נישט גערופן.

פרייטיק, דעם 1־טן סעפּטעמבער. אַרום 8 אַזייגער פרי, זייענדיק אין נייעם בית־המדרש (איך האָב דעמאָלט קדיש געזאָגט נאָך מיין מוטער ז"ל), דערהערט זיך פלוצלינג דאָס וואָיען פון דער פייערלעשער־סירענע. באַלד באַווייזט זיך פּאָליציי אין העלמען און צע־טרייבט די ציווילע באַפעלקערונג. עס איז אַן אָנזאָג פון אָנגריף פון די נאַצישע פלי־כוחות. אָבער דאָס מאָל זענען זיי בלויז דורכגעפלויגן חרוב צו מאַכן אַנדערע שטעט. אָבער מיר האָבן שוין מער נישט קיין מנוחה.

דער ערשטער פינצטערער פרייטיק־צו־נאַכטס: אין דרויסן איז נאָך וואַרעם, די לבנה באַווייזט זיך אויפן לויטערן הימל, אָבער די געמיטער זענען שוין פאַרוואָלקנט און פאַר־וויסט. עלטערן זענען מתפלל פאַר זייערע קינ־דער, ווייבער פאַר זייערע מענער. שבת נאָכ־מיטאָג באַווייזן זיך די ערשטע פּליטים פון ז'ורומין — נאָטירלעך די רייכערע — „פּקוח נפש דוחה את השבת".

די טעג ווערן לאַנג, די נעכט שלאָפלאָז. אונדזער שטאָט איז דערווייל נישט באָמבאַר־דירט געוואָרן. מיר ווייסן שוין אָבער פון ראַ־

דיאָ, אַז גאָר אַ היבשע צאָל שטעט האָבן שווער געליטן, דערונטער אויך אונדזער שכנותדיקע שטאָט פלאָצק, ווו מען האָט באַלד דעם ערשטן פרייטיק צעשמעטערט די קאַזאַרמעס. דאָס וועטער, ווי צו להכעיס, איז דוקא שיין. אין מאָנטיק, דעם פערטן טאָג פון מלחמה, באָמבאַרדירט מען פלוצלינג אויך אונדזער שטאָט. קיין ספּעציעלע מענטשן־קרבנות זענען דעמאָלט נישט געווען, אָבער די בהלה איז געוואָרן גרויס. דער עולם האָט גענומען לויפן.

איך געזעגן זיך מיט מיין פאַמיליע, ברודער און שוועסטער, און צוזאַמען מיט מיין שוואָגער, עזריאל דאָבראָשקלאַנקאַ, לאָזן מיר זיך אַוועק קיין דאָברין מיט 85 פּראָצ. מענערבאַפעלקערונג, יידן און קריסטן, פּאָסט־באַאַמטע, קרייז־באַאַמטע, פּאָליציי און אַנדערע

מיר גייען ביינאַכט, בייטאָג רוען מיר. מיר פילן שוין דעם גלות. אַזוי ווי מיר האָבן שבת באַדויערט די פּליטים פון ז׳ורומין, אַזוי באַדויערן די דאָברינער דינסטיק אונדז. אָבער אין אָוונט, ווען מיר לאָזן זיך דורך דער ווייסל אויף אונדזער ווייטן וועג קיין גאָסטינין, פאָרן שוין מיט אונדז מיט אַ היבשע צאָל יונגע מענטשן פון דאָברין.

מיט דער גרעסטער פאָרזיכטיקייט רוקן מיר זיך פּאַמעלעך פאָראויס, און ענדלעך קומען מיר קיין גאָסטינין. דאָ נעכטיקן מיר, נאָכדעם ווי מען האָט שוין צוויי נעכט געוואַנדערט און דאָנערשטיק ביינאַכט לאָזט מען זיך ווייטער אין וועג קיין גאָמבין. די גרויסע קרייז־שטאָט איז אַזוי איבערפולט, אַז ממש נישטאָ ווו זיך אַן אָרט צו געפינען. עס האָט אויסגעפעלט וואַסער און ברויט; האָט מען געגעסן פלוימען (גאָמבין איז דער הויפּט־קוואַל פון פלוימען).

אין וועג באַגעגענען זיך קרובים, באַקאַנטע און סתם יונגע לייט. איך האָב געטראָפן מיינע צוויי שוועסטער, שוואָגער און אַ שוועסטערן מיידל, וועלכע זענען אַוועק פון פלאָצק. מיר דרייען זיך אַזוי אַרום אַ גאַנצן טאָג און ענדלעך זענען מיר אַוועק צוריק קיין פלאָצק. אַרום 10 אַזייגער אָוונט קומען מיר צוריק קיין פלאָצק. די אויפגעעפנטע קראַנען גיבן וואַסער פאַר די דורשטיקע פון וועג, קריסטלעכע שכנים גיבן ברויט — דאַכט זיך די באַציאונגען האָבן זיך אויסגעבעסערט. מיר לייגן זיך אַוועק און מען ווערט שנעל אַנטשלאָפן.

פלוצלינג, אַרום 1 אַזייגער ביינאַכט, ווערט מען אויפגעטרייסלט פון אַן אויפרייס. מיין שוואָגער לויפט אַרויס אין גאַס און קומט באַלד צוריק מיט אַן אָנזאָג: „שטייט אויף! די בריקן זענען אויפגעריסן”. מען קען נאָך אַריבערפאָרן פאַר 5 זלאָטעס אויף יענער זייט. און וואָס וועט זיין ווייטער? מיר זענען דאָך ערשט געקומען פון גאָמבין. מיר באַשליסן צו בלייבן.

כעלות השחר, שבת פרי, האָבן מיר געזען די ערשטע דייטשע פאָרפּאָסטנס, און אַרום מיטאָג־צייט האָבן זיך שוין די הויפּט־כוחות אַ שיט געטאָן אויף באָדזאַנאָוו. דאָס מיליטער איז געקומען פון דער שערפּצער ריכטונג, ווו זיי זענען אַריין נאָך פרייטיק אַרום 10 אַזייגער פרי.

מיר דרייען זיך איבער די גאַסן פון פלאָצק, מען באַגעגנט באַקאַנטע און מען רעדט זיך אַדורך וועגן צוריקפאָרן קיין שערפּץ. זלמן אַטלאַס נעמט אויף זיך די איניציאַטיוו צו דינגען אַ פור, און זונטיק, דעם ערשטן טאָג סליחות נאָכן דאַווענען, לאָזן מיר זיך אין וועג — צוריק קיין שערפּץ. אָנגעפּאַקט אויף דער פור ווי גענז, פול מיט אימה און פחד, פאָרט מען. מיר זענען שוין ב״ה אַדורך ביעלסק. צוקומענדיק צו ליעליץ (אַ גרויס דאָרף, 14 קילאָמעטער פון שערפּץ) זענען אונדז די מחבלים מקבל־פנים מיט אַ געשריי „האַלט! יודען?” אַלע זענען מיר פאַרשטומט. „ווער שפּריכט דויטש?” עס געפינט זיך אַ גוטער פריינט, וואָס ווייזט אָן אויף מיר. דאָס האַרץ פלאַטערט אין מיר. מען פאַרהערט מיך, מען שטעלט מיר קלאָץ־קשיות, אויף וועלכע איך ענטפער, און ענדלעך אַ געשריי: „לאָז!”.

עס ווערט אונדז גרינגער אויפן האַרצן און מיר פאָרן ווייטער ביז מיר קומען הינטער שערפּץ, צום מאַנעזש, ווו דער ספּאָרט־פּאַריין „מכבי" האָט געפּלעגט האָבן זיינע איבונגען. דאָרט גייט מען זיך פאַנאַנדער און איינציקווייז גנבענען מיר זיך אַריין צוריק אין שטאָט. דאָס שטעטל „קאָכט" זיך מיט אונדז. עס איז אַ שמחה מיט דער ערשטער גרופּע „גבורים", וואָס זענען צוריקגעקומען. „וואָס הערט מען?" הערן זיך גלייכצייטיק פראַגעס פון ביידע זייטן. מיר צוריקגעקומענע פרעגן, און זיי פרעגן.

אין שטאָט איז דערווייל רואיק. עס גע־פינען זיך בלויז אַקטיווע דייטשע מיליטער־גרופּן. זיי לאָזן אונדז וויסן: „וועט ווער קאָממען וועק, אונד די ס.ס.־לויטע קאָממען, ווירד עס פיעל שלימער זיין". ליידער האָבן זיי געזאָגט דעם אמת.

מאַנטיק האָבן זיך טאַקע באַוויזן די גע־שטאַפּאָ לייט אין שוואַרצע מונדירן, אָדער גאָר ציוויל געקליידעט. מיטוואָך ערב ראש השנה, האָט מען געטריבן פון דראַבנין קיין שערפּץ די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג און זיי אַריינ־געשפּאַרט אין „מאַנעזש". יידן בני רחמנים האָבן אַרויפגעשיקט ברויט. עס זענען געווען ספּעציעלע שליחי מצוה, צווישן וועלכע אַ גאָר גרויסן און לעבעדיקן אַנטייל האָט גענומען מיין שכנה רחל לערער, אַ פרוי פון זכריה דעם קצב. פרייטיק, דעם אַנדערן טאָג ראש־השנה, האָט מען באַפוילן אַלע מענער זיך צו רעגיס־טרירן.

שבת־תשובה האָט מען די דראַבנינער יידן באַפרייט, אָבער באַלד נאָך ראש־השנה האָבן זיך אַ שיט געטאָן גזרות, גזרות און גזרות. פון דאַוונען בצבור איז אינגאַנצן אָפּגערעדט, און דאָ ווו מען דאַוונט, זעט עס אויס ווי ביי די אנוסים. מנינים זענען געווען: ביי גרשון מינץ, און ביי דוד האָראָוויטש, אהרן משה האָראָוויטץ׳ס זון. אַ טייל פון די גערער חסידים האָבן זיך פאַרזאַמלט צו דאַוונען בצבור אויפן אַלטן שטייגער אין זייער שטיבל, אין משה גאָלדשטיינס הויז, אין הויף; האָבן די מחבלים זיי אַרויסגעשלעפּט אין די קיטלען און אָוועק־געשטעלט אויסקערן דעם אַלטן מאַרק.

פון 6 אין אָוונט ביז 6 אין דער פרי האָט זיך קיינער נישט געטאָרט באַווייזן אין גאַס. יעדער ייד, אַפילו אַ קינד, האָט געמוזט אויף דער לינקער זייט טראָגן דעם אויפשריפט „יודע" און נישט געטאָרט גיין אויפן טראָטואַר, נאָר אין מיטן גאַס. אַ חוץ די צאָל מענטשן וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט געמוזט צושטעלן צו דער אַרבעט יעדן טאָג, האָט מען סתם געכאַפּט דורכגייענדע יידן. אונטער פאַר־שידענע אויסריידן האָבן די דייטשן דערמאָר־דעט אייניקע יידן. אַזוי האָבן זיי דערשאָסן: דעם אַמעריקאַנער בירגער וועסאָלעק, אַ זון פון אָסאָוועקער שוחט, וועלכער איז געלעגן ביי זיך אין הויז קראַנק אין בעט; יחזקאל טשאַר־נאָטשאַפּקאַ, אַ זון פון ישעי׳ טשאַרנאָטשאַפּקאַ, אַ גייסטיק קראַנקן. רויבן און שלאָגן איז גע־ווען אַ נאָרמאַלע דערשיינונג.

מיטוואָך ערב סוכות, האָט מען געכאַפּט יינגע לייט פון שערפּץ, בעזוין און ז׳ורומין, פאַרשפּאַרט זיי אין תפיסה און צומאָרגנס גאַנץ פרי אָוועקגעפירט אויף אויטאָמאָבילן. שפּע־טער זענען מיר געוואָר געוואָרן, אַז מען האָט זיי אַריבערגעוואָרפן דעם בוג צו די סאָוויעטן, דורך פולטוסק, טאָקע די יונגע לייט, וועלכע זענען דאָרט פאַרבליבן און נישט צוריקגעקו־מען מיט דער גרינער גרענעץ, זענען געבליבן לעבן.

די צווייטע נאַכט סוכות, פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק, זענען מיר אַלע פלוצלינג אויפ־געציטערט געוואָרן פון אַ העל ליכט אין אַלע צימערן. מיר האָבן זיך אַלע אויפגעכאַפּט; אָבער, וווהין לויפט מען? — אין גאַס טאָר מען זיך נישט באַווייזן... און דאָ, געוואַלט, די שול ברענט... אונדזערע ספרי־תורה ברענען אין אַ בלוטיק פייער...

אויף צומאָרגנס, דעם צווייטן טאָג סוכות, זענען מיר, שערפּצער יידן, געבליבן אָן אונ־

דזער שיינער, פּרעכטיקער און הייליקער אַלטערטימלעכער שול.

אַלס צוגאָב צו דער שרעקלעכער טראַגעדיע, האָבן די דייטשן צוגעשיקט צו דער ייִדישער קהילה אַ מעלדונג פון פאָלגנדען אינהאַלט:
„נעכטן ביינאַכט האָט אַ ייִדישער יונגערמאַן אונטערגעצונדן דעם ייִדישן טעמפּל. דעם אונטערצינדער האָט די דייטשע פּאָליציי געכאַפּט און אים גלייך אויפן אָרט דערשאָסן. פאַרשטענדלעך, מוז די ייִדישע געמיינדע זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די שאָדנס וואָס דאָס פייער האָט געמאַכט. מיר לייגן אַרויף אויף די ייִדן אַ קאָנטריבוציע פון 70 טויזנט זלאָטעס. דאָס געלט דאַרף איינגעצאָלט ווערן אין פאַרלויף פון דריי שעה. אויב נישט — דאַרפט איר, ייִדן, שוין פאַרשטיין, וואָס וועט געשען.”

מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז נישט צאָלן מיינט טויט פאַר צענדליקער ייִדן, און פאַרשטענדלעך, אַז מיר האָבן די קאָנטריבוציע איינגעצאָלט.

די רדיפות און אכזריות זענען געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. יעדער טאָג — פרישע גזרות, פרישע אכזריות. מ׳טרייבט אויף אַרבעט און צוריקגייענדיק פון דער אַרבעט מוז מען אויסטאָן די היטלען און זינגען. ייִדן זינגען אויס אַלערליי ניגונים. אַמבעסטן אָבער זינגען זיי דאָס ליד — „ווען וועט שוין קומען די גאולה”. דער אַלטער לאָפּאַטקע זינגט מיט דאָס לידל, פּליאַסקעט מיט די הענט, און פאַרענדיקט מיט אַ גראַם, ווי אַ מאַרשאַלעק, אָנדייטנדיק אַ קללה אויף היטלערן. דער שטענדיקער גבאי אין נייעם בי־המדרש, ר׳ אברהם וואָלוקאַ, האָט זיך יעדן טאָג געמוזט מעלדן אין דער פּאָליציי מיט די שליסלען פון נייעם בית־המדרש.

אין דער זעלבער צייט האָט מען אויף ייִדן אַרויפגעלייגט פאַרשידענע קאָנטריבוציעס, און ביז דעם איינצאָלן האָט מען גענומען זאַקלאַדניקעס, צווישן וועלכע עס זענען געווען די פאָלגנדע גוט־באַקאַנטע בעלי־בתים: ישעיי פרידמאַן, ד״ר מינץ, לייב היללער, שמעון מאַלאָוואַנטשיק, מאיר ציפּריס, משה הערש קאָטשאַלעק, בעריש פּאָזנאַנסקי. אויף דעם תפיסהה־הויף האָט מען אויסגעשיט שאָבער (געהאַקטע שפּיציקע שטיינער) און געהייסן די זאַקלאַדניקעס אַרויפשאַרצן די הויזן און קריכן אויף די נאַקעטע קניען. ייִדן האָבן גיך איינגעצאָלט די קאָנטריבוציע, אָבער דאָס האָט נישט געשטערט די אויסוווּרפן, נאָכדעם ווי זיי האָבן געהאַט באַפרייט די מענטשן, אונטער פאַרשידענע תירוצים, זיי ווידער צו אַרעסטירן.

די ייִדן, וועלכע די דייטשן האָבן ביי יעדער מינדעסטער געלעגנהייט גענומען אַלס זאַקלאַדניקס, האָבן געהאַט אויסצושטיין שווערע פייניקונגען. בעריש פּאָזנאַנסקי, וועלכער האָט זיך באַמיט צו באַנוצן מיט זיין גלענצנדער דייטשער אויסשפּראַך אויפצוועקן אַ געפיל פון יושר ביי די כוליגאַנעס, האָב זיי פאַרקאָפּעט אין דער ערד ביזן האַלדז. די שווערע משא, און אפשר די שרעק, האָבן אָנגעוויזן אויף סימנים פון טויט. דאַן האָבן זיי אויף גיך אַלאַרמירט דעם ד״ר מינץ און אים באַפוילן אָפּצוראַטעווען פּאָזנאַנסקין. ווען די פרויען, שוועסטער אָדער קינדער פון די אומשולדיקע שבוים האָבן געבראַכט פאַר זיי עסן, האָבן די רוצחים איינמאָל געעפנט ברייט די טויערן און מיט זייער סאַדיסטישער פריינדלעכקייט געזאָגט: „די לויטע זינד שאָהן טאָדט, היער זינד זי בעגראַבען, דאָס עסען ניצט שאָהן ניכט מעהר”, אָנווייזנדיק דערביי אויף ספּעציעל פריש־איינגעאָרדנטע קברים, וועלכע די זאַקלאַדניקעס אַליין האָבן געמוזט גראָבן. נאָך די יללות, געשרייען און געוויינען פון די קרובים, האָבן זיי ערשט אַרויסגעפירט די לעבעדיקע זאַקלאַדניקעס אויפן תפיסה־הויף.

אַזוי האָבן זיך די דייטשן איזדעקעוועט איבער אונדזערע אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער. מען האָט שוין אויפגעהערט צו גלויבן, אַז מיר וועלן נאָך עפּעס דערלעבן.

די לאַגע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן שווערער און ערגער. טייל פון די יונגערע מענטשן האָבן אויף וועליסאָפּעדן זיך אַוועקגעלאָזט איבער דער גרינער גרענעץ קיין ביאַליסטאָק. עס פלעגן אַפילו זיין אַזעלכע פאַלן, אַז די דייטשן האָבן געגעבן אויסוויזן אויף אויסוואַנדערן, אָבער די ראַטן־רעגירונג האָט נישט יעדעס מאָל אַריינגעלאָזט.

מיט איינמאָל האָט מען אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע יידישע סוחרים זאָלן אָפּגעבן אין מאַגיסטראַט שריפטלעכע ליסטעס אין דריי עקזעמפּלאַרן פון די סחורות אין זייערע קראָמען. געווען איז דאָס אָנהויב נאָוועמבער. מען האָט ווידער אַריינגעזעצט אין תפיסה די גאָט־די־נשמה־שולדיקע „זאַקלאַדניקעס", און מיטוואָך דעם 8־טן נאָוועמבער אין דער פרי געמאָלדן, אַז אין פאַרלויף פון 30 מינוט דאַרפן זיך אַלע יידן, אַפילו פרויען מיט זויג־קינדער, מעלדן אויפן אַלטן מאַרק מיט זייערע פעקלעך. מענטשן, נישט וויסנדיק וואָס עס קומט דאָ פאָר, האָבן פאַרלאָזן זייער האָב־און־גוטס. אַ טייל, גלויבנדיק נאָך אין דער דייטשער הומאַניטעט, האָבן אַפילו נישט מיטגענומען דאָס נייטיקסטע און האָבן אויסגעפאָלגט דעם באַפעל.

אויפן מאַרק האָט זיי אָפּגעוואַרט אַ בלאָז־אָרקעסטער און אַלע כצאן לטבח האָבן מאַרשירט, אונטער דער אויפזיכט פון דייטשע באַיאָנעטן און מיטן בלאָז־אָרקעסטער פאָראויס, צו דער באַן, וווּ מען האָט זיי פאַרלאָדנט אין וואַגאָנען און טראַנספּאָרטירט.

מיר איז געלונגען צו בלייבן אין שטאָט, ווייל איך האָב געוווינט אין אַ קריסטלעכן קוואַרטאַל. צוזאַמען מיט מיר אין הויז האָבן געוווינט מאיר טכאָרעק און דבורה פיינבערג. מיר האָבן געקויפט בשותפות צוויי פערד מיט אַ וואָגן, און צוזאַמען מיט פיינבערגס און וואָלף שמיגע׳ס פאַמיליע זענען מיר דאָנערשטיק אַנטלאָפן פון שערפּץ, דורכפאָרנדיק דראָבנין, ראַצ׳אָנז, טשעכאַנאָוו, מאַקאָוו, אָסטראָלענקאָ. דאָ האָבן מיר געשוואַרצט די גרענעץ. בעת מיר זענען דורכגעפאָרן ראַצ׳אָנז, האָבן די דייטשן דאָרט געפּראַוועט ווילדע אָרגיעס איבער דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט געמוזט זיך פאַרזאַמלען אין שול. די אויסוואורפן האָבן אָפּגעטיילט די פרויען פון די מענער, זיי געצווינגען זיך אויסטאָן מוטער־נאַקעט און מיט ריטער זיי געשמיסן און געצוווּנגען טאַנצן אַרום דער בימה, דערביי האָבן די פרויען געמוזט אַוועקוואַרפן זייערע גאָלדענע רינגלעך, זייגערלעך, אויערינגלעך וכדומה.

דאָנערשטיק, דעם 16־טן נאָוועמבער, זענען מיר שוין געווען אין ביאַליסטאָק.

נ. פרענקעל

די ערשטע טעג פון דייטשער אכזריות אין שערפּץ

מיטן אויסברוך פון קריג האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־אַנטלויף פון דער יידישער באַפעלקערונג פון שערפּץ. מענער און פרויען, קינדער און אַלטע לייט זענען געלאָפן צופוס, מיט אויטאָס, מיט וועגענער און מיט וואָס נאָר ס׳האָט זיך געלאָזט. יעדער איינער האָט געגלויבט, אַז ס׳וועט אים געלינגען צו אַנטלויפן פון שטאָט, צו וועלכער די דייטשע אַרמייען האָבן זיך דערנענטערט. אַ קליינע גרופּע, און איך צווישן זיי, האָט זיך געלאָזט גיין צו דער שטאָט דאָבזשין. מיט קליינע שיפלעך זענען מיר אַריבערגעשווימען דעם טייך און אָנגעקומען דעם צווייטן טאָג ראש־השנה אין שטאָט.

דעם זעלבן טאָג, אַרום צוויי אַזייגער נאָכ־

מיטאָג, זענען די דייטשן אַריין אין שטאָט. זייער ערשטע אַרבעט איז געווען אַרויסצוטרייבן די יידן פון די הייזער. גייענדיק פון שטוב צו שטוב האָבן זיי אויסגעזוכט די יידן און זיי אַרויסגעטריבן אויפן גאַס. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געשטאַנען אַזוי. עס האָט געגאָסן אַ שרעקלעכער רעגן. ערשט אין אָוונט איז געקומען אַ באַפעל מיר זאָלן זיך אומקערן אין די געבורטס־שטעט פון וואַנען מיר זענען געקומען. אונטער אַ וואַך פון דייטשן האָבן מיר זיך געלאָזט אויפן וועג צוריק. דעם גאַנצן וועג האָט מען אונדז מערדערלעך געשלאָגן, פיל יידן, ספּעציעל די שוואַכערע און די עלטערע האָבן די קלעפּ און דעם שווערן וועג נישט אויסגעהאַלטן און זענען אויפן וועג אומגעקומען.

ווען מיר זענען אָנגעקומען אין שערפּץ האָבן מיר געטראָפן אַ שוידערלעך בילד: די יידישע געשעפטן ווערן ראַבירט פון די דייטשן און פון דער באַפעלקערונג, די יידן ליגן באַהאַלטן און קיינער פּרווט גאַרנישט זיך צו באַווייזן אין גאַס. יעדן טאָג ווערן געזוכט מענער אויף אַרבעט. אָבער אנשטאט צו אַרבעטן — פייניקט מען זיי. אַזוי צום ביישפּיל האָט מען ביים חזן ד. שייקעס און ביי ש. קאַדעצקי אויסגעריסן די בערד און זיי מערדערלעך צושלאָגן. אָבער דאָס איז נאָר געווען דער אָנהויב.

נאָכן פאַרחתמענען די שול און דעם בית־מדרש און נאָכן אַרעסטירן דעם פּרעזעס פון דער קהילה נחום טאָץ, זענען אויסגעקלעפּט געוואָרן פּלאַקאַטן, אין וועלכע די יידן זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן זיך צו רעגיסטרירן. די יידן האָבן פאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט און קיינער איז נישט געגאַנגען צו דעם רעגיסטראַציע־פונקט. אויף צו מאָרגנס זענען די דייטשן געגאַנגען פון הויז צו הויז און אַרויסגעטריבן די יידן פון די הייזער.

זלמן קאַנענבראַנד און איך האָבן זיך באַהאַלטן אויף אַ בוידעם. די פּוילישע שכנים האָבן אונדז אַנטדעקט און אָנגעוויזן אונדזער באַהעלטעניש די דייטשן. זיי האָבן אויפגעבראָכן די טיר. זלמן קאַנענבראַנד האָט נאָך באַוויזן צו אַנטלויפן אַראָפּשפּרינגענדיק פון ערשטן שטאָק. איך בין אָבער שוין געבליבן. אַ האַגל פון קלעפּ האָט זיך אויף מיר אַ שאָט געטאָן. אַזוי האָט מען מיך אַרויסגעטריבן פון שטוב און אַוועקגעפירט צום זאַמל־פונקט, ווו מען האָט שוין געהאַט צוזאַמענגעשטעלט די איבעריקע יידן פון שטאָט.

פון דאָרט האָט מען אונדז אַוועקגעטריבן צו דער סטאַראָסטווע, ווו מען האָט אונדז אויסגעשטעלט צו צוויי אין אַ ריי און רעגיסטרירט סוחרים באַזונדער און האַנטווערקער באַזונדער. נאָך דער רעגיסטראַציע האָט מען אָפּגעפירט די סוחרים אויף אַן אָפּגעזונדערטן פּלאַץ און מען האָט זיי אָנגעהויבן שרעקלעך צו פייניקן. די שוידערלעכע בילדער פון דער פייניקונג האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון ביז צום היינטיקן טאָג.

עס שטייען נאָך היינט פאַר מיינע אויגן די שרעקלעך צעשלאָגענע אברהם וולוקע, ישראל קאַרפּע, יצחק אַש און משה פּאַדסקאַטש. ערשט אין אָוונט האָט מען זיי אָפּגעלאָזט אַהיים.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען געכאַפּט יידישע יוגנטלעכע און זיי אַרויסגעפירט אויף „אַרבעט" אויפן פערד־מאַרק. דאָרט האָט מען זיי ווידער שרעקלעך געשלאָגן. אויך איך בין דעמאָלט געווען צווישן די געפייניקטע. באַזונדער שטאַרק, געדענק איך, האָט מען צעשלאָגן ליכטענשטיינען טאַרפּאַרצ׳ס אידעם. אין אָוונט האָט מען אונדז אָפּגעפירט אין תפיסה. ביים אַריינגאַנג איז געשטאַנען אַ שפּאַלער פון ס.ס.־מענער און יעדער פון זיי האָט געהאַט אַ שטעקן אין האַנט, מיט וועלכן מען פלעגט יעדן דורכגייענדן יידן שלאָגן.

אין דער פרי האָט מען אונטער אַ האַגל פון קלעפּ אַרויסגעיאָגט און פאַרלאָדנט אויף אויטאָס. מיר האָבן נישט געוווּסט וווהין מיר פאָרן. ערשט אין פּולטוסק האָט מען אונדז אַראָפּגעלאָזט פון די אויטאָס און אונדז געגעבן

אַ באַפעל צו אַנטלויפן. געמיינט האָבן מיר, אַז מען וועט אונדז נאָכשיסן, עס האָט זיך אָבער אַרויסגעשטעלט, אַז זיי האָבן עס נישט געטאָן און זענען גלייך צוריקגעפאָרן. ערשט אין אַ פּאָר שעה שפּעטער האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז מיר זענען אויף דער סאָוויעטישער זייט. אַ דאַנק דעם גליקלעכן צופאַל בין איך לעבן געבליבן.

~~~

י. שורעק

די לעצטע נאַכט אין תפיסה

עטלעכע טעג פאַר סוכות. אינדערפרי, גלייך ווי איך האָב מיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף, האָב איך דערהערט ווי מען גייט אויף די טרעפּ. מיין ברודער האָט זיך קוים באַוויזן צו באַהאַלטן און 2 דייטשן זענען אַריין אין שטוב און געפרעגט די מאַמע ווו עס געפינט זיך איר מאַן. דערזעענדיק מיך האָבן זיי מיר געהייסן אַרויסגיין און אונטער אַ האָגל פון קלעפּ מיך געבראַכט צו פירן צום מאַרק.

אין מאַרק האָב איך שוין געטראָפן שטיין אַ פאָר הונדערט געכאַפּטע יידישע מענער, וועלכע זענען אין צוויי רייען געשטאַנען אונטער אַ שטאַרקער שמירה פון באַוואָפנטע דייטשן. מען האָט אונדז דאַן אויסגעשטעלט צו 4 אין אַ ריי און אונטער אַ שטאַרקער שמירה אונדז אַוועקגעפירט צום וואָקזאַל, ווו עס זענען געשטאַנען עטלעכע וואַגאָנעס מיט תבואה. די דייטשן האָבן אַוועקגעשטעלט זייערע ביקסן און יעדער איינער האָט גענומען אַ שטעקן אָדער אַ בייטש. אונדז האָט מען געגעבן זעק און געהייסן די תבואה אָנפילן אין זיי און עס דאַן לויפנדיק אַוועקטראָגן אין אַ דערבייאיקן שפּייכלער. די שלעגערייען בעת דער אַרבעט איז נישט צו באַשרייבן. ווער עס איז נאָר אַביסל אָפּגעשטאַנען אָדער נישט געקאָנט אַזוי שנעל לויפן האָט באַקומען מערדערלעך געשלאָגן.

נאָכן אַרבעטן אַ קורצע צייט זענען אָנגעקומען נאָך דייטשן, וועלכע האָבן אויך געהאַלט זיך אַביסל „שפּילן".

מען האָט אָפּגעטיילט די פאַרהייראַטע פון די נישט־פאַרהייראַטע, וועלכע מ׳האָט אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי.

מען האָט אונדז דאַן אַוועקגעפירט צו דער געשטאַפּאָ־הויפּטקוואַרטיר, ווו מיר האָבן ווידער געמוזט אַרבעטן. צום גרעסטן טייל איז דאָס געווען נאָר אַ פּייניקן און נישט קיין אַרבעט. מען האָט איבערגעטראָגן שטיינער פון איין אָרט אויף אַ צווייטן און דאַן די זעלבע שטיינער געטראָגן צוריק. מען האָט געגעבן צו טראָגן פולע עמערס מיט וואַסער און מען האָט מיט די עמערס געמוזט לויפן. פאַרן אויסגיסן אַ ביסל וואַסער האָט מען מוראדיק געשלאָגן. די געשרייען פון געפּייניקטע זענען דערגאַנגען ביז צום הימל, אָבער דאָס האָט גאָרנישט געשטערט די דייטשע סאַדיסטן ווייטער צו פּייניקן.

שפּעט ביינאַכט, אַז מיר האָבן שוין מער נישט געהאַט קיין כוח צו שטיין אויף די פיס און די מערדער איז נמאס געוואָרן צו „אַמוזירן" זיך מיט די צום טויט פאַרפּייניקטע יידן, זענען אָנגעקומען נייע 2 מאַשינעס מיט יידן פון זשוראָמין, וועמען מען האָט פונקט ווי אונדז אָנגעהויבן צו פּייניקן. גלייך ביים אַראָפּגיין פון אויטאָ האָט יעדער פון זיי געקראָגן מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ... אונדז האָט מען אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי און צווינגענדיק אונדז צו זינגען אַוועקגעפירט אין דער שטאָטישער תפיסה.

דאָרט האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין
~~~

א גרויס קאַמער און ביים אַריינגיין האָט יעדער איינער באַקומען אַ קלאַפּ מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ. מיד און טויט־הונגעריק פון אַ גאַנצן טאָג נישט עסן, האָבן מיר זיך גלייך אַוועקגעלייגט. מיר האָבן קוים באַוויזן זיך אַוועקצולייגן, זענען ווידער אַריין אַ פּאָר פון די דייטשע באַנדיטן און אונדז געוואָרנט, אַז אויב עמיצער וועט וואַגן ביינאַכט צו הוסטן אָדער צו ניסן, וועט יעדער פערטער ייד דערשאָסן ווערן. אַלס אַנהויב האָבן זיי איינִיקע פון אונדז שטאַרק צעשלאָגן. קלאָר, אַז פון שלאָפן האָט קיין רייד נישט געקענט זיין. יעדער איינער איז געווען אין שרעק און נישט געווּסט וואָס דער מאָרגן וועט אונדז ברענגען.

ווי נאָר עס איז ליכטיק געוואָרן האָט מען אונדז אַרויסגעפירט פון דער תפיסה. אויפן תפיסה־הויף זענען געשטאַנען עטלעכע לאַסט־אויטאָס. מען האָט אונדז אויפגעלאָדן אויף די מאַשינען און מיר זענען אַרויסגעפאָרן פון שטאָט. מיר האָבן נישט געוווּסט וווּהין מען פירט אונדז און מיר האָבן מורא געהאַט, אַז אונדזער לעצטע שעה האָט שוין געקלאַפּט. דורכפאָרנדיק פאַלטוסק זענען מיר אַרויפגעפאָרן אויף אַ פעלד נישט ווייט פון אַ וואַלד.

דאָרט האָבן אונדז די דייטשן אויסגעשטעלט צו צוויי און אונדז געהייסן לויפן. מען האָט אונדז אויך געוואָרנט, אַז אויב עמעצער וועט זיך פּרוּוון צוריקקערן וועט ער ווערן דערשאָסן.

צוויי וואָכן האָבן מיר געוואַנדערט איבער וועלדער און פעלדער ביז מיר זענען געקומען קיין ביאַליסטאָק. אין ביאַליסטאָק האָבן מיר נישט געהאַט קיין עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן און דעריבער זיך פאַרשריבן צו פאָרן אויף אַרבעט אין סאָוויעט־רוסלאַנד.

יעקב סענדעראָוויטש

ימים־נוראים אונטער דער דייטשער ממשלה

אין בית־המדרש און אין די שטיבלעך בענטשט מען שוין ראש־חדש אלול. די התעוררות צום יום־הדין דערוועקט זיך ביים עולם. גייענדיק אין דער פרי אין גאַס הערט מען שוין דעם קול פון תקיעת־שופר. דאָס שטעטל האָט באַקומען גאָר אַן אַנדערן פּנים, עס האָט זיך געפילט דער אָנקומענדער יום־טוב. אַזוי האָט זיך געפירט דאָס יידישע שטעטל שערפּץ ביז צום הערבסט 1939. גאָר אַנדערש האָט אויסגעזען דער ראש־השנה פון דעם דערמאָנטן יאָר. יעדער איז געווען אומרואיק און געוואַרט אויף עפּעס שרעקלעכעס. אפילו אין דעם גערער שטיבל האָט מען זיך אַנדערש נוהג געווען ווי יעדעס יאָר. עס איז פאַרשטערט געוואָרן דער שיינער מנהג פון פאָרן צום גערער רבין שליטא, ווו די חסידישע יונגעלייט האָבן געזוכט צו לערנען שיינע מידות, הערן תורה און נייע נגונים. אָט דער מנהג פון פאָרן אויף יום־טובים צום רבין איז פאַרשטערט געוואָרן.

די ערשטע באָמבעס וועלכע זענען געפאַלן אויף אונדזער שטעטל, האָבן אויף די יידן אָנגעיאָגט א שרעקלעכן פּחד פאַר דעם דייטשן מערדער, נאָך אפילו נישט האָבנדיק קיין שום אַנונג וועגן די גרויליכקייטן וואָס זענען ערשט שפּעטער אָפּגעטאָן געוואָרן. מיין ברודער אברהם, די חברים פון גערער שטיבל און איך האָבן איינגעפּאַקט ,טלית און תפילין, אַביסל וועש און זענען אַוועק אין דער וועלט אַריין. וווּהין צו גיין האָבן מיר נישט געוווּסט, די שרעק פאַר דעם אומבאַוווּסטן האָט אונדז געיאָגט. גייענדיק

ביינאַכט אויף דעם וועג קיין דאַברין האָבן מיר געטראָפן מיין קוזין יצחק שאַיעוויטש מיט זיין פרוי, מוטער אוןביידע קינדער. מיר האָבן געמוזט גיין צו פוס די 35 קמ. ביז דאַברין. קומענדיק אַהין זענען מיר פאַרפאָרן אין בית־מדרש, ווו דער גבאי און דער שמש האָבן פאַרזאָרגט אונדזער גרופּע מיט עסן.

מיר האָבן זיך אַביסל אָפּגערוט און באַראַטן זיך וועגן אונדזער ווייטערדיקן טאָן. מיין מומע לאה און יצחק שאַיעוויטש האָבן געשטעלט די פראַגע וואָס זיי זאָלן טאָן מיט די צווי קליינע קינדער, וועמען מען קען אין אַזאַ שווערן וועג נישט מיטנעמען. מיין עלטערער ברודער און איך האָבן זיי געראָטן צו בלייבן דערווייל אויפן אָרט ביז זיי וועלן דערהאַלטן א ידיעה וואָס עס איז געשען מיט די איבריקע שערפּצער. מיין ברודער דער קוזין ירחמיאל מיכל, די איבריקע חברים און איך האָבן באַשלאָסן צו פאָרן קיין גוסטינין אויף דער אַנדער זייט ווייסל. טראָץ די פיל דייטשע עראָפּלאַנען, וועלכע האָבן באַשאָסן אויך ציווילע מענטשן אויף די וועגן איז אונדז געלונגען אַריבערצושווימען דעם טייך און אָנקומען קיין גאָסטינין.

דאָס שטעטל איז שוין איבערפולט מיט פּליטים פון גאַנצן קרייז. דאָ האָבן מיר דערהאַלטן די ערשטע גרוסן פון שערפּץ. קיין איינע פון זיי איז נישט געווען אַ דערפרייענדיקע. איך האָב זיך דאָ דערוווסט, אַז מיין קוזין יחיאל עוזר קרוט איז געטראָפן געוואָרן פון א גראַנאַט און האָט געפונען זיין קבר אין שערפּץ.

דערווייל דערנענטערן זיך די ימים־נוראים. ראש־השנה איז שוין אויפן שוועל. מיר האָבן דעריבער צונויפגעזאַמלט געלט, כדי אָנצוקויפן שפּייז. עס איז אַן אומעטיקער יום־טוב, דער אמתער יום־הדין. מיר געפונען זיך אין א ריכטיקן גלות — מיר שלאָפן אויף גאָלע ברעטער, עסן ביי פרעמדע טישן, זענען הונגעריק און אין דער פרעמד. און ווער ווייס וואָס דער מאָרגן וועט אונדז ברענגען? עס ווערט מקוים די נבואה פון מיין זיידן משה מרדכי, וועלכער האָט שטענדיק געזאָגט און געוואָרנט פאר די שלעכטע צייטן וואָס קומען אָן אויף יידן. מיר האָבן עס דאַמאלט נישט געוואָלט גלויבן. אָבער היינט לעבן מיר אין דער גרויליקער צייט.

דער ראש־השנה אין שול האָט געמאַכט א שרעקלעכן איינדרוק. די געוויינען און יללות פון די פון דער היים פאַרטריבענע האָבן געריסן הימלען. פאַר תקיעת־שופר האָט דער רב געהאַלטן א דרשה. ער האָט געטרייסט און געמוטיקט די יידן מען זאָל נישט פאַרלירן די האָפנונג, דעם בטחון. אָבער עס איז שווער צו טרייסטן די געפּלאָגטע יידן. טרערן שטיקן דעם אַלטן רב.

דאָס דאַוונען ווערט פאַרטגעזעצט מיט שטאַרקע געוויינען. יעדער איינער גיסט אויס זיין האַרץ פאַרן פאָטער אין הימל און בעט רחמים פאַר זיך און פאַרן גאַנצן פאָלק. נאָכן דאַוונען זענען זיך די מתפּללים פונאַנדערגעגאַנגען. איך בין אַוועק צום גאָסטינינערס רב׳ס אייניקל, וועלכער האָט געוואָלט מקיים זיין די מצוה פון הכנסת־אורחים, ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער אַליין איז געווען א גרויסער אָרימאַן. דער ערשטער ראש־השנה אין דער פרעמד, אָן עלטערן און אָן קרובים אין עלנט, דחקות און פּיין איז געווען דער יום פון מידת־הדין. און נאָך היינט געדענק איך די ווערטער פון גאָסטינינער רב וועגן חרב חדה און קידוש־השם, וואָס האָט געקלונגען ווי א נבואה וועגן דעם אָנקומענדיקן חורבן.

יעקב סקורניק

די שול ברענט

מיין פאָטער און איך זענען וואַכעדיק געלעגן אין די בעטן אין דער שטוב אקעגנאיבער דער שול, וווּ עס האָט אַמאָל געוווינט פינע מעקלער. פון מידקייט האָב איך איינגעדרימלט. מיין פאָטער וועקט מיך פּלוצלינג: „שטיי אויף — עס איז פאַרפאַרן א מאשין". זענען מיר ביידע אַרויס אין גאַס.

שנעל האָב איך זיך אָנגעטאָן און פאַרזיכטיק אין דער געדיכטער פינצטערניש האָבן מיר געהערט ווי עס קייקלען זיך בלעכענע פעסער. מיר האָבן פאַרשטאַנען... מיר האָבן זיך אַדורכגע'גנבעט פאַרביי די גאַס, צו דער מזרח וואַנט פון דער שול און דורכן פענצטער אַריינגעקוקט. מיר האָבן געזען ווי די דייטשן באַגיסן די ווענט מיט אַ פליסיקייט. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אז זיי גרייטן זיך אונטערצוצינדן אונזער שול. מיין פאָטער הייסט מיך וועקן די שכנים. און ער אליין איז אַוועק קעגנאיבער די גאַס. צו די אָפּענבאַכס, וווּ די מוטער און די ברודער זענען געשלאָפן, כדי זיי אויפצוּוועקן. צוריקקומענדיק פון די שכנים בין איך אריין צו דער באָבע דינה. די שוועסטער שרה דבורה מיט איר מאַן, אלי' גראָסמאַן, זענען שוין געווען אויף די פיס... די שול האָט שוין געברענט. פון שרעק איז די באָבע דינה פאַראַליזירט געוואָרן אויף א האַנט און א פוס. איך האָב די באָבע אויף די הענט ארויסגעטראָגן צו דעם קריסט שאַלעצקי. און אָט ברענט שוין אונזער הויז, ליטווינסקיס הויז, און דאָס פייער באַדראָט דאָס גאַנצע שטעטל. די מערדער האָבן זייער בעסטיאַלישן באַגער אויסגעפּירט. זיי שטייען אויף דער גאַס מיט פאָטאָ־אַפּאַראַטן און פאָטאָגראַפירן די ברענענדיקע שול.

דערווייל האָבן די יידן פון גאַנצן שטעטל זיך א לאָז געטאָן מיט עמערס וואַסער צו דער ברענענדער שול. אין דעם מאָמענט האָט א קייט פון זעלנער פאַרהאַלטן די לויפנדע יידן. דאָך האָט זיך א יינגל, א ישיבה בחור, דעם פאַרבערס זון, אַדורכגעריסן דורך די דייטשן און זיך געלאָזט לויפן אין דער ריכטונג פון דער שול, כדי א ספר תורה אַפּצוראַטעווען. נישט ווייט איז דער ישיבה בחור דערלאָפן, אַ קויל האָט אים געטראָפן און אויפן פּלויט פון נייעם בית המדרש איז ער געבליבן הענגען א טויטער.

עס האָט זיך אויפגעהויבן א ווינד, דאָס פייער האָט זיך צעבלאָזן און דאָס גאַנצע שטעטל באַדראָט פאַרברענט צו ווערן. דאַן האָבן די דייטשן מיט ווילדע געשרייען די פאַרזאַמעלטע יידן געטריבן צו באַגיסן מיט וואַסער די שכנותדיקע הייזער. פון שטוב צו שטוב זענען די מערדער געלאָפן און אַלע יידן פון די שטיבער געטריבן, איינשליסנדיק פרויען, יינגלעך, מיידלעך און עלטערע מענער. בשעת מעשה, האָבן זיי אַליין ראַבירט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

ביז פאַרטאָג האָבן די יידן געקעמפט מיט דעם פייער. צומאָרגנס האָבן זיך פרישע צרות אויף אונז א שאָט געטאָן.

יעקב בן שלמה יוז'לבסקי

היכל ה' עלה באש

לשונות־האש ליחכו את שארית היסודות. העשן התאבך וכיסה את המקום, כאילו להסתיר מעיני השמש העולה בפאתי מזרח את הפשע הגדול שנעשה בערמה שחצנית ובזעם ידי פור־עים — חלאת האדם עלי אדמות. נשמעו קולות עמומים של מפולת, וריצה מבוהלת של אנשים ודליי־מים בידיהם לכבות השריפה, מדורבנים על־ידי נוגשיהם. זה התרחש עם שחר יום ב' לסוכות, שנת תרצ"ט.

אך הוא, בית־הכנסת, נשאר עומד. בכעין גאווה כמוסה ונסתרת עמד, שולח זהרו לכל עבר, מקושט בשלל התחריטים של כלי־נגינה והאריות הזקופים התומכים בלוחות־הברית באילו שומרים עליו מפגיעת יד זדונית. אך לפתע כרע, התמוטט. לא יכול היה לעמוד בפני זעם לשונות האש, שסובבוהו והכריעוהו. ארון־הקודש של בית־הכנסת הראשי בשרפץ עלה בלהבות, בהאירו באודם להבותיו את העננים הקודרים מבשרי־הרעות. ובדעוך הלהבה, דעכה גם נשמה טהורה. נשמת עלם יהודי, ירא־שמים, אשר החזיר את נשמתו על קידוש השם בחושו לכבות הלהבה.

עומד היה בפארו הרב, הבנין הגבוה בעל המדות הרחבות. מעל גגו מתנוססים שלושת הקמורים המגיפים אל על את המגן־דוד. חלו־נותיו גבוהים ורחבים, מקושטי זגוגיות צבעו־ניות. לפני הכניסה הרחבה השתרע כר דשא ירוק. עומד היה גא ומשקיף על העמק שהש־תרע למטה טובל בירק. משלושת צדדיו — בתים. בתי יהודים שוקקים, שמזה דורות נתרקמו בהם חיים שלווים מלאי אושר וגיל, געגועים ותקוה, השראה נפשית ורוחנית עמוקה.

אזכור ההתעלות והקדושה שאפפו אותי, עת עברתי את הסף. מלא כבוד והערצה וגאווה גם יחד למראה ההוד והיופי, למראה עמודי־התווך שתמכו את גגו המקומר, הגבוה. למראה הבמה הנישאה במרכז־ההיכל וארון־הקודש הניצב במזרחו.

עתיק היה הבית. אך מה נאה היה מראהו. בהכנסך מעם הפתח נישאה מעליך עזרת־הנשים עם סידוריה הנאים. מקומות־הישיבה הנאים והסידורים הנאותים לקהל המתפללות (הוי, כמה דמעות זכות נשפכו שם!) ולמטה, מולך, עמדו מסודרים ספסלי־הישיבה לקהל המתפל־לים. ספסלים רחבים ונוחים (עם התיבות לגני־זת הטלית והספרים). במרכזו ניצבה הבמה, שמעליה הוקראה התורה וכן הדרשות לקהל על עניני דיומא. בקו ישר מפתח־הכניסה, בקיר המזרח, עמד ארון־הקודש.

גדול ורב־מידות, כשמצדדיו פרושות כנ־פיים (כאלו חסה בצלם) ועליהן תחריטים מלאכת מחשבת. עוד אזכורה ההתפעלות הגדולה למראה כלי הנשיפה והנגינה בשלל הצבעים. מעל הת־נוסס לוחות־הברית כשלצדדים זקופים שני האריות עם רעמותיהם השופעות.

קשוטי־הבית אף הם היו יפים. להפליא. יד־אמנים חרוצה שירטטה את ציורי הנוף, כאלו בהשראת השכינה העלה על קיר המזרח את ציורי האידיליה. ובשני צידי הארון, את הפרוכות בגון הארגמן, אשר יצרו רושם של פרוכות קטיפה כבדי־משקל, התלויות מעל.

דורות פיאר את רחוב היהודים בצורתו ובקדושתו. דורות ריכז קהל קדושיו לתפילה ודרשה, בו נשמעו השתפכויות־נפש וערגה, הטפות ודבר ציון המחדשת נעוריה. והנה...

דוממים וחרדים עמדנו בחשכת אותו לילה, בו היד הזדונית הורמה והשליכה האבוקה והעל־תה באש את היכל ד'. (מכונית אלמונית הת־קרבה בהתחלת הליל. מתוכה קפצו שני אנשים והתקרבו לבית. שהו כמה דקות בסביבה ולאחר מכן חזרו על עקבותיהם).

דוממים — מאין אפשרות לכבות הדליקה.

חרדים — כי הבינונו וידענו שהשונא האכזר והזדוני הכריז עלינו מלחמת־השמדה. והתחלתה בהשמדת הכוח העיקרי של עם־הנצח — הכוח הרוחני.

עם אור הבוקר דעכו הלהבות. העשן עוד התאבך מעל החורבות. קרבן קידוש־השם טרם מצא מנוחתו. ויד־הרשעים לא אמרה די. ככל־בים משוסים זנקו על טרפם לשסעו ולכלותו.

א. מייראנץ

דאָס אונטערצינדן די שול

דאָס איז געווען אין דער צווייטער נאַכט פון סוכות, נאָכדעם ווי די דייטשן זענען אַריין קיין שערפּץ. ליגנדיק אין אַן אומרואיקן שלאָף, פול מיט שרעקנס־בילדער, ווער איך פּלוצים אויפגעוועקט פון אַן אוממענטשלעכן געשריי: „די שול ברענט!"

מיינע עלטערן און איך האָבן זיך שנעל אָנגעטאָן און ווען מיר האָבן אַ קוק געגעבן דורך די הינטערשטע פענצטער אין דער ריכטונג פון שול האָט זיך פאַר אונדזערע אויגן אַנטפּלעקט אַ שרעקלעך בילד: די גאַנצע געגנט איז באַלויכטן פון פלאַמען, וועלכע האָבן אַרומגענומען די שול. די געשרייען פון די מענטשן, וועלכע לויפן אַרום נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן, גרייכט ביז צום הימל. די אַרומיקע שכנים אין דער געגנט פון שול, טראָגן ארויס זייער האָב און גוטס פון די הייזער, ווילנדיק עס ראַטעווען פון פייער.

צוזאַמען מיט נאָשעלסקין לויף איך אַרויס אין גאַס כדי צו העלפן לעשן. דערווייל האָט זיך דאָס פייער פאַרשטאַרקט און האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין די שכנותדיקע הילצערנע הייזער, ווו עס האָט געלעבט סעראָקעס פאַמיליע. יונג און אַלט איז געלאָפן מיט עמערס וואַסער צו העלפן ראַטעווען דעם מקום קדוש דורך לעשן דאָס פייער. איך פיל ווי פאַרביי מיין קאָפּ פליען קוילן. די דייטשן אַרום שרייען אַף פּלוצים זע איך ווי פאַרבערס זון, וועלכער איז געלאָפן מיט אַן עמער וואַסער ווערט געטראָפן פון אַ קויל און ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים פאַלט ער אַנידער. ער איז געלאָפן ראַטעווען אַ ספר תורה. זיין טויטער קערפּער איז אַזוי ליגן געבליבן ביז אויף מאָרגן פרי. די דייטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער געגנט האָבן געשריען און געזוכט די יעניקע, וואָס האָבן די שול אונטערגעצונדן. אָבער מיר האָבן גוט געוווּסט ווער עס האָט געמאַכט די שריפה. די דייטשן האָבן אונדז נישט געקענט אָפּנאַרן.

דער פּוילישער וועכטער האָט אויף מאָרגן באַשטעטיקט אונדזער חשד. ער דערציילט, אַז אַרום 2 אַזייגער ביינאַכט זענען געשטאַפּאָ־אַגענטן צוגעפאָרן מיט אַ לאַסט־אויטאָ צו דער שול, באַגאָסן זי פון אינעווייניק און אויסנווייניק מיט בענזין און אונטערגעצונדן.

גאָלדע גאָלדמאַן

גירוש שערפּץ

אַ קורצע צייט נאָכדעם ווי פּוילן איז געוואָרן אָקופּירט פון די נאַציס, זענען די ראַיאָנען, נאָנט צו דער דייטשער גרענעץ, איינשליסנדיק שערפּץ, ערקלערט געוואָרן אלס „הייליקע" דייטשע טעריטאָריע, ווו קיין ייד האָט זיך מער נישט געטאָרט געפונען. מען האָט יידן געטריבן טיפער אין פּוילן. אזא גורל האָט געטראָפן אויך די שערפּצער יידן.

געשען איז דאָס מיטוואָך, דעם 8־טן נאָוועמבער 1939. פון אומרואיקן שלאָף, פול מיט שרעק־בילדער, האָט אונז אויפגעוועקט א ברוטאַל טופן און זעצן אין טיר פון שווערע געקאָוועטע שטיוול פון זעלנער. איידער מיר האָבן באַוויזן זיך אויפצוכאַפּן, איז די טיר שוין געווען אויפגעריסן. עס האָבן זיך דערהערט ווילדע קולות: „ראוס, ראוס, זאָפאָרט, יודן, ראוס"!

אין דער ווינונג האָבן זיך אריינגעריסן צעיושעטע געשטאַפּאָ־לייט אין דער באַגלייטונג פון די אַזוי־גערופענע „פאָלקס־דייטשן". זיי טרייבן אונז אַלעמען ארויס אויפן מאַרק. בליץ שנעל האָט זיך פאַרשפּרייט די ידיעה, אז אַלע יידן ווערן אַרויסגעטריבן פון שטאָט. פון אַלע זייטן שלעפּן דייטשן, בלאַסע פון טויט שרעק מענער, פרויען און קינדער. מען האָט אונז אויסגעשטעלט אין לאַנגע רייען, מיר זענען געווען קרוב צו 4 טויזנט נפשות. עס האָט געהערשט א טיפע, שווערע שטילקייט. מען האָט ממש געהערט דאָס קלאַפּן פון מענטשלעכע הערצער. קיינער האָט נישט געוויינט, וועגן גאָרנישט געבעטן. מיר האָבן דערוואַרט דאָס ערגסטע.

מען האָט אונז איינגעשטעלט צו 6 מענטשן אין א ריי און גענומען טרייבן. אין סאַמע שפּיץ פון דער פּראָצעסיע איז געגאַנגען דער בלאָז־אָרקעסטער פון די שטאָטישע פייערלעשער. נאָך זיי א פייף־אָרקעסטער. פאַר אונז, הינטער אונז, און ביי די זייטן זענען געגאַנגען די שטאָטישע פאָרשטייער פון די מאַכט־אָרגאַנען, ווי לאַנדראַט, בירגער־מייסטער און קאָמפּאַניע, די געשטאַפּאָ און ס. ס.

אזוי זענען מיר ביי די טענער פון פריילעכע מעלאָדיעס פון בלאָז־אָרקעסטער, פייף־אָרקעסטער, זעצן פון פויקן, קנאַלן פון די לאַנגע בייטשן, וועלכע האָבן זיך אומאויפהערלעך אַראָפּגעלאָזט מיט זייערע בלייענע עקן אויף אונזערע רוקנס און קעפּ, געוואָרן ארויסגעפירט פון שטאָט. לענג אויס די גאַסן און וועגן זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט פאָטאָגראַפישע אַפּאַראַטן, ביי וועלכע עס האָבן געאַרבעט פלייסיק, שטראַלנדע פון נחת און פרייד, דייטשע סאמאריטאנערינס (באַרמהאַרציקע שוועסטער). מיר זענען נישט געגאַנגען, נאָר געלאָפן, כדי די פאָרשטעלונג זאָל זיך אָבער נישט שנעל ענדיקן, האָט מען מיט אונז געמאַכט אָפטע הפסקות. אָפּגעשטעלט און ווייטער געלאָפן. אויב עמיצער האָט מיט זיך געהאַט געפּעק, האָט ער עס געמוזט אוועקוואַרפן, אויב ער האָט נישט געוואָלט ווערן דערשלאָגן צום טויט פאַר נישט מיטהאַלטן די טעמפּאָ פון לויפן. אומאויפהערלעך האָט זיך געהערט סאַלוון פון ביקסן שאָסן, אזוי זיך, „נאַ וויוואַט", און דאָס קנאַלן פון בייטשן־שמיץ, איבער אונזערע גופים.

א 3—4 קילאָמעטער הינטער דער שטאָט האָט מען אונז אַריינגעפּאַקט אין פיה־וואַגאָנען, הערמעטיש פאַרמאַכט, אָן עסן, אָן וואַסער, און אַוועקגעפירט. דער צוג איז געפאָרן זייער שלעפּעדיק און פון צייט צו צייט זיך אָפּגעשטעלט. מיר האָבן זיך געשטיקט אָן לופט, און פאַרברענט געוואָרן פון דורשט. וואָס עס איז פאָרגעקומען אין די וואַגאָנען, וועלכע האָבן זיך געשלעפּט אַזוי פיל שעה'ן לאַנג, און ווי אַזוי

מענטשן האָבן דערלעדיקט זייערע פיזישע באַדערפענישן, איז ממש אומבאַשרייבלעך. ענדלעך, א 5—6 קילאָמעטער הינטער נאָווידוואָר האָט מען אויפגעעפנט די וואַגאָנען און געהייסן אויסשטייגן. עס איז שוין געווען טונקל.

עס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט א פינצטערער, רעגנדיקער הארבסט־אָוונט. איינער האָט נישט געקענט זען דעם צווייטן. און ווידער האָט מען אונז אַ יאָג געטאָן אין א צונויפגעפּרעסטער, נישט קאָאָרדינירטער מאַסע פון עטלעכע טויזנט. עס זענען געגאַנגען קראַנקע און קריפּלס, קימפּעטאָרינס מיט זייערע עופה׳לעך און קינדער. באַלאָדנט מיט געפּעק און קינדער האָט זיך דאָס אַלעס געמיינזאַם געשטופּט און געשטויסן, פּלאָנטערנדיק זיך איינער דעם אַנדערן אונטער די פיס.

פלוצלינג פאַלט א באַפעל: לויפן! און מען האָט אונז גענומען יאָגען אין א גאַלאָפּ, אונטער א האָגל פון בייטשן־שמיץ און א געשיסעריי פון ביקסן. די נאַכט איז געווען א חושכ׳דיקע, דער וועג אן אומבאַקאַנטער. און געטאָן האָט זיך אומבאשרייבלעכס. איך געדענק, אז איך האָב דאַמאָלס געטראַכט וועגן דאַנטעס „גיהנום״ און געקומען צום אויספיר, אז דאַנטע האָט נישט געקענט האָבן קיין ריכטיקן באַגריף וועגן גרויל אויב ער האָט אזא קאָשמאַר נישט איבערלעבט. מענטשן האָבן איבער זיך געטראַטעוועט, געדריקט און געוואָרגן; עס האָבן זיך געהערט ווילדע, אימה׳דיקע געשרייען, וואָס האָבן געמאַכט פאַרגליווערן דאָס בלוט אין די אָדערן. מאַמעס האָבן פאַרלוירן זייערע קינדער, און קינדער זייערע מאַמעס. מען האָט אונז געיאָגט ערגעץ באַרג אַראָפּ. פלוצים וואַרפן די תלינים אן אומשולדיק פראַגעלע: „צו קענט איר שווימען? ״ ווי א שאַרף פון א מעסער שניידט אונז אדורך א שוידער. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אז מיר געפונען זיך ערגעץ נאָענט צו א וואַסער און אז די מערדער האָבן בדעה אונז צו דערטרינקען.

מיר האָבן זיך געפונען ביים ברעג פון טייך נאַרעוו, און זיי האָבן אונז געטריבן האַרט ביים סאַמע וואַסער. אין דעם געלויף און געדראַנג אין דער פינצטערניש זענען קינדער און אויך דערוואַקסענע אריינגעפאַלן אין טייך. דערנאָך האָט מען אונז געטריבן דורך א צוים פון שטעכיקן דראָט. ווידער שפּילן זיך אָפּ שוידערלעכע, קאָשמאַרפולע סצענעס. וויפיל עס איז דאַמאָלס אומגעקומען בעת דעם טייוולאָנישן מאַרש, וועט בלייבן א סוד אויף אייביק.

מיר זענען אָנגעקומען אין דער שטאָט נאָווידוואָר. די שטאָט איז איינגעהילט אין מצרישן חושך. די פענצטער פון די הייזער קוקן אויף אונז מיט בלינדע פאַרלאָשענע שויבן. דאָ האָבן די מערדער ווידער אַמאָל געמאַכט א בלוט־באָד און אונז איבערגעלאָזט. מיר האָבן ׳יד געפונען אין דעם יידישן קוואַרטאַל פון שטאָט. אויף דער גאַס טאָר מען נישט בלייבן קיין מינוט, ווייל עס איז קריגס־צושטאַנד. און ווי מטורף׳דיקע האָבן מיר זיך א וואָרף געטאָן צו די טירן און טויערן מיט א יאָמערלעך בעטנדיק געשריי: „יידן, בני רחמנים, נעמט אונז צו, לאָזט אונז אריין, ברידער!״

און ווי דורך א באַרירונג פון א צויבערשטעקעלע האָבן זיך איינע נאָך די אַנדערע געעפנט טירן און טויערן פון יידישער אָרימקייט, איינשלינגנדיק אין זייער פינצטערן תהום די אומגליקלעכע פאַרפייניקטע מאַסע.

צומאָרגנס גאַנץ פרי האָט מען אונז ווידער אַלאַרמירט און אַרויסגערופן אויפן מאַרק פון וואַנען מען האָט א גרויסן טייל פון אונז אוועקגעשיקט קיין וואַרשע.

יעקב יוז'לבסקי

ה ג י ר ו ש

לזכר אבי שלמה בן יעקב ז"ל
ולזכר אמי שרה בת רייזל ז"ל
ואחיותי מלכה, מרים וצירל ז"ל.

הרכבת זזה ממקומה. לאט לאט נעלמה התחנה ומאחוריה נעלמו הרחובות ובתי העיר, בה היינו קשורים בחיינו. חרדים ישבנו בקרוגות במסענו הגורלי והבלתי־ידוע. זה עתה נסתיימה תקופה בחיינו, בנדודינו. נמצאנו במרחבי השדות, ברכבת־משא, בצפיפות נוראה. עוד הדהדו באזני שירי הלכת של תזמורת מכבי האש בלוותם אותנו בדרכנו. — סיום משמח! הנה לוונו „ידידינו" בקול תופים וחצוצרות בדרך אסוננו הבלתי־נודע. לאט לאט, כבסרט נע, עברו לנגד עיני המאורעות האחרונים מאז שהמגף הגרמני חצה גבול המדינה. הנה אותו בוקר בהיר של יום שישי. מודעות ההתרברבות של הממשלה הפולנית הקוראות לגיוס כללי. המתיחות הגדולה עם כל ידיעה על החזית שהלכה והתקרבה. ההפצצות הבריות של מטוסי האויב. אותו יום שישי גורלי בו דרכו לראשונה קלגסי האויב בחוצות העיר. מה רבה החרדה שהתעוררה בלב. זכורני את האלפים שגורשו באכזריות ובחוסר כל מגרמניה הטמאה. והנה גם עלינו עברה הכוס. הופעת השונא ונטילת השלטון בעיר, הגיס חמישי אשר חכה לרגע בו יוכל להתנקם. הטלת ההגבלות. עוצר משעות הערב וחובת נשיאת הטלאי הצהוב מלפנים ומאחור. איסור ההליכה על המדרכות והטלי המיסים הכבדים ועינויי נכבדי העיר בכלא. תפיסות לעבודה בזויה ומשפילה והתעללות ביהודים חרדים כשטליתותיהם עליהם בככר העיר ביום הכפורים. שריפת בית־הכנסת המרכזי, הטלת הקנס הצבורי והעליה השפלה. החרמת בתי־העסק היהודיים ורכוז ספרי הרשום של התושבים היהודיים ועל כל אלה אותו בוקר מר.

בלאט, כמנהגי מדי יום ביומו הצצתי מבעד סדק צר, שנוצר עם הסטת מעטה הוילון השחור לרחוב. העוצר עוד נתן אותותיו. לא נראתה כל נפש חיה מסביב. השמש החלה עולה במזרח ומפזרת אורה על היקום. הגשר שבחזית הבית היה ריק וללא שמירה, ורק קול שקשוק המים הזורמים מתחתיו הפריע לשקט. דומם התחלתי מתלבש ובלבי חרדה ליום הבא. לאטם קמו גם כל בני המשפחה.

שעת־בוקר מוקדמת למדי. אמי ז"ל יצאה לפני דקות מספר עם התחלת התנועה ברחובות לקניות היום ואבא ז"ל התפלל תפילת שחרית. ואני (כרגיל בימי פורענות אלה — בטל מלמודים) עמדתי ליד החלון והשקפתי החוצה. לראות ולשמוע את הנעשה.

לפתע השתנה הכל. — כרעש אדמה שהרעיד את היקום — החלה תנועה ואחריה ריצה מבוהלת וצעקות פראיות. אנשים ניסו בבהלה למצוא מחסה מפני נושאי המדים השחורים.

במהרה התרוקן הרחוב ושוב השתררה דממה מחרידה ובלב כולנו הספק והשאלה. בחפזה החלו המבוגרים להיכנס למקומות־מחסה. לבדי נשארתי בבית מחכה לבאות. כפעם בפעם נגשתי להציץ החוצה. פה ושם נראו עוברים הקלגסים ובידיהם אלות בנופפם לעבר הבתים בצעקות־פרא בלתי מובנת לי. לאט לאט נראו גם השכנים על משפחותיהם יוצאים מהבתים בנשאם אתם צרורות צרורות.

נשארתי עומד במקומי, מנסה לברר במוחי את הקורה. ולפתע מכת־אֵלה. הרגשתי טלטלה חזקה ובפקחי עיני, הכרתיו. את „הפולקסדויטש" את הפרצוף הנאלח, שומר חצר השכנים. משולהב עמד כחית־פרא העומדת לזנוק

על קרבנה וצעק — החוצה, יהודים מנוולים — בא היום לו קוינו! — החוצה — בעוד עשר דקות בככר העיר! ובסטרו על לחיי הסתלק.

עמדתי על המצב. בהודיעי לנחבאים, רצתי החוצה לחפש אחר אמא. נדחק בין האנשים ומתפתל בין סדקי גדרות הגעתי למאפית קננבראנד ז"ל. המהומה היתה גדולה. קבוצת קלגסים ממשרתי האויב השתוללה בפראות. קשה היה להכנס פנימה מאחר והדלת נסגרה, ורק פתח צר נשאר ליציאה וכל היוצא זכה במנת מכות. הצלחתי להתגנב פנימה, אך את אמי לא מצאתי.

נדחקתי החוצה, נישא בגלי אנשים נדח־פים ומוכים. בעברי ליד הגשר הצטרפתי למש־פחתי — בלי אמא. צרורות מעטים בידינו הלכנו לעבר הככר.

הככר. — מגרש רחב־ידיים, סלול אבנים בלתי מסותתות. מכל צדדיו מוזקרים בנינים גבוהים. בניני יהודים, שאך תמול־שלשום חיו בהם חיים שלוים. קובצו כבר חלק גדול מתושביה היהודים. דוממים ופוחדים, מנסים לנחש את הבאות, עמדו האלפים ומכל עבר זרמו נוספים, מדורבנים במכות ובצעקות.

הזמן חלף לאטו. שעון־העיריה הורה תשע. מיבצע האיסוף של האומללים הגיע לסיומו. והנה סודרו השורות והתהלוכה הארוכה וה־נוראה החלה נעה לכיוון רחוב פלוצק. עם כל צעד נשמעו אנחות ובכי. עם כל צעד נשמעו צעקות־פראים שנבלעו בקולות התזמורת שצע־דה בראש. — „אכן כבדונו שונאינו „בכבוד גדול" של לווי משמח בדרכנו האחרונה. — והתזמורת, תזמורת מכבי האש של „ידידינו מאתמול". לא השכילו הללו לנגן את שירי־הלכת כמנצחים בראש תהלוכת צבאותיהם. עתה היטיבו לנגן בלוותם את קרבנות שונאינו — שונאיהם.

נשמרים מכל עבר, מושפלים ומוכים, צעדנו במסענו זה לאורך השדרה הארוכה לתח־נת הרכבת, מלווים במבטי הבוז של שכנינו. מאחורינו נעלמים לאטם רחובותיה ובתיה של העיר.

זרה היתה לנו הדרך בה הובילתנו הרכבת. לא עלה בידינו לזהות המקומות והכיוון. תחילה אמנם עברה הרכבת מקומות מוכרים, אך סטתה מהם. מתוחים, עייפים ורצוצים ישבנו שותקים ובולשים את הסביבה.

השמש נטתה לערוב והרכבת נעצרה. עוד בטרם יכולנו לברר מקומנו, שוב היינו מוקפים ומותקפים בפראות בהמית. הקלגסים השתוללו בהורידם אותנו מהרכבת בתוך קרחת יער עבות.

חיל ורעדה עבר במחנה המגורשים. מעתה אנו נתונים לחסדי שומרינו מול לועי הרובים ומכונות־היריה בלב יער עבות. הנה — חשב־נו — הגיע קץ מסענו הגורלי.

שוב סודרנו בשורות ומסע־הנדודים נמשך. בצאתנו מקרחת־היער הבחנו בשלט המקום. „פוניחובק" תחנת המעבר בגירוש. כן! אותו המקום בשטח המבצרים החזקים של המשולש המפורסם — וארשה—מודלין—קוטנו — של „ידידינו" מתמול שימש כתחנת־מעבר במסענו הגורלי. בעלותנו על הכביש הבחנו בציוני הדרך לנובי־דבור.

הלילה רד. כצללים נראו האנשים נעים באור הירח הקלוש, איש איש עם צרורו על גבו, איש איש ואנחותיו. מדי פעם בפעם מופרע הלילה ביריה עמומה. יריה אשר סימנה קץ חייו לאחד המפגרים במסע.

קרוב לחצות הגענו לנובי־דבור. אותה עיירה אשר טרם התנסתה בגורלנו, שמשה לנו ללינת לילה. קשה לתאר את רושם הופעתנו בעיר זו על יהודיה, ופי כמה קשה לתאר את החמימות ואת העזרה אשר הוגשה על ידיהם לאחיהם בצרה. אכן, לאחר יום תמים של המאורעות העגומים רווח לנו במקצת, בהיותנו בין אחים, אשר לב יהודי חם פעם בם והשתדלו להפיג במקצת את יגונינו, בשעה שגם הם החלו לחשוש לגורלם.

סודרנו בבתים. הילדים והמבוגרים סעדו

לבם בבתי מארחיהם. איש לא נשאר בחוצות העיר. הלילה עבר תוך שקט מתוח, כשכל אחד מנסה לתפוס תנומה קלה. כי, אכן, ידעו כי קץ־המסע טרם הגיע.

שוב עלה היום. שמש־סתיו האירה במלוא אורה. בכביש הרחב המוביל מנובי־דבור לעבר יבלוננה, הובלה שיירת המגורשים, חמישה־עשר קילומטר עברה השיירה ברגל, טף ונער, זקן ואשה, מלווים ע״י שומריהם עד הגיעם ליבלוננה.

ככר העיירה הקטנה היה צר מלהכיל האנ־שים. עדיין נשמרנו ע״י הנוגשים. ולפתע נמסרה הודעה למגורשים: פה הנכם חפשים, אל יעיז איש לחזור לעיר. כל החוזר ויתפס, אחת דינו למות.

דוממים עוד נשארנו במקומנו. בודדים ועזובים בעיר נכרית. ללא אמצעים וללא בטחון למקום מקלטנו. רצוצים התפזרו האנשים לטכס עצה, לחפש מקום מקלט להם ולמשפחותיהם.

בשעת ערב מאוחרת של יום חמישי, 12 בנובמבר 1939, פלטה רכבת צרת־הפסים אלפי אנשים מחוסרי כל — בפרגה — החלק המערבי של וארשה. יהודיה המגורשים של העיר שרפץ, הראשונה בסדרת הגרושים ההמוניים, שביצעו שונאינו מהשטחים הכבושים, במגמת הארו־רה — חיסול היהדות — — —

יואל פס

למחרת בואי...

כאשר באתי לשרפץ, היו גרמנים בכל מקום. אמרו לי ידידי: „אל תלך״!! הגרמנים אורבים לך בכל מקום, סכנה, בביתך אין איש. אך לא שמתי לבי לדברי האנשים והלכתי הביתה. כשבאתי מצאתי בית סגור עם חותמת גרמנית. פרצתי פנימה.

לאחר שעה קלה נכנס שומר בית הקב־רות, שהיה גרמני וצורר־יהודים מושבע, ושאל אותי כאילו הייתי עבדו: באיזו רשות נכנסת לבית? מענין, הוא שואל אותי על ביתי... באיזה רשות נכנסתי לביתי.

הוא הוציא אקדוח מכיסו. באין ברירה שלפתי סכין, שהיה חבוי אצלי לכל מקרה והטלתי בו. הוא נפל מת.

נכנסתי לשכנים טובים, שגרו על ידי; אך הם בקשוני בכל לשון של בקשה שאעזוב את ביתם, יראים הם את זעם הגרמנים. הסתובבתי בפחד ברחובות כדי למצוא את הורי, אך בכל מקום — גרמנים. בכל בית — גרמנים.

עד עכשיו אינני יודע איך יצאתי חי משם. ולא פעם שואל אני את עצמי: האם כל זה אמת? האם כלם נהרגו ואני הגעתי בשלום???

הורי נהרגו. שרפו חיים בתאי גז, את אבא, את אמא, ושתי אחיות. בית־הכנסת ברחובנו נשרף כולו. הספרים, התורה היקרה, שנתנה לנו במשך אלפי שנים אמונה ומרץ לחיים, וכל האנשים שהיו שם. המרצחים הרסו הכל.

את הגבול עברתי בסכנת נפשות. והגעתי לארץ המולדת, לציון.

א. מייראַנץ

נ אָ כ ן ג י ר ו ש

שוין 10 טעג, ווי מיר געפונען זיך אין וואַרשע, נאָכן אַרויסטרייבן אונדז פון שערפּץ. די לאַגע איז אַ שרעקלעכע. קיינער ווייס נישט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. עס גייען אַרום די ווילדסטע קלאַנגען. מען רעדט פון מאָרד און ליקווידאַציע. אויך די עקאָנאָמישע לאַגע איז אַ שוידערהאַפטע. אין געטאָ הערשט הונגער און נויט. נור דורך אַ צופאַל איז געלונגען מיין פאָטער צו באַקומען אַ שטיקל דאַך פאַר אונדזער פאַמיליע. עס האָט אונדז אויפגענומען אַן אַלטער באַקאַנטער מיט וועמען מיין פאָטער האָט נאָך פאַרן קריג געהאַנדלט.

ניט קענענדיק מער צוזען די נויט און עלנט פון מיינע עלטערן, האָב איך זיי פאַרגעשלאָגן איך זאָל זיך צוריקקערן קיין שערפּץ, ווו עס ליגן באַהאַלטן אונדזערע זאַכן און געלט. אפשר וועט דאָס אונדז עפּעס העלפן. צוערשט האָבן זיי וועגן מיין רייזע אַפילו נישט געוואָלט הערן. אָבער נאָכדעם ווי דער הונגער און קעלט האָבן שטאַרק באַהערשט דאָס געטאָ, האָבן זיי באין־ברירה, מסכים געווען מיך אַוועקצולאָזן פאָרן קיין שערפּץ.

אינדערפרי בין איך אַרויס פון געטאָ. דער וועג איז געווען פול מיט סכנות. אויף יעדן שריט און טריט האָבן געלויערט געשטאַפּאָ־אַגענטן. דאָס אַריינפאַלן צו זיי אין די הענט איז געווען גלייך מיטן טויט. נאָך אַ וואָך מאַטערניש און אויסבאַהאַלטן זיך, נאָך אַ וואָך גיין ביינאַכט — בין איך אין מיטן נאַכט אָנגעקומען קיין שערפּץ. מיין ערשטער באַזוך איז געווען ביי אונדזער הויז־וועכטער. ער האָט מיך פריינטלעך אויפגענומען און מיך געוואָרנט, אז עס דראָט מיר דער טויט, אויב עמיצער פון די דייטשן זאָל מיך באַמערקן אין שטעטל.

איך בין אַרויף אין אונדזער וווינונג און דערזען, אַז די טיר איז פאַרחתמעט פון דער געשטאַפּאָ. איך האָב אויסגעמיטן די טיר און בין אַריין דורך אַ פענצטער. אַלץ איז געווען ווי נאָך אַ פּאָגראָם. אָבער לאַנג בלייבן און טראַכטן האָב איך נישט געטאָרט. יעדן מאָמענט האָט עמיצער געקענט אָנקומען. איך האָב דעריבער אויף שנעל אָנגעפּאַקט אַ זאַק מיט זאַכן און בין נאָך דעם זעלבן טאָג אַרויס פון שטאָט.

ניין טעג האָט געדויערט מיין רייזע צוריק קיין וואַרשע מיטן זאַק אויף די פּלייצעס. דעם גאַנצן וועג בין איך געגאַנגען צופוס, ווייל פאָרן מיט דער באַן איז פאַר יידן געווען פאַרבאָטן און מיט אַ פור איז געווען צו געפערלעך.

די זאַכן, וועלכע איך האָב דאַמאָלט מיטגעבראַכט האָבן דערמעגלעכט אונדזער פאַמיליע צו לעבן אַ געוויסע צייט און נישט צו שטאַרבן פון הונגער, אָבער אויך די זאַכן האָבן זיך אויסגעלאָזן. איך האָב דאַן באַשלאָסן נאָך אַמאָל צו פאָרן קיין שערפּץ, כדי אויסצוגראָבן דאָס געלט, וואָס מיר האָבן באַהאַלטן. מיין מוטער, ווי האָבנדיק עפּעס אַ פאָרגעפיל, אז די רייזע וועט זיך נישט גוט ענדיקן, האָט זיך בשום אופן נישט געלאָזט איבעררײדן. זי האָט אַפילו מיט מיר רײדן נישט געוואָלט וועגן פאָרן. אָבער די נויט, וועלכע האָט גענומען הערשן אין שטוב, האָט מיך דערצו געצוווּנגען איך האָב נישט געהערט דער מאַמען און בין אַרויסגעפאָרן.

דער וועג קיין שערפּץ איז אריבער בשלום. אין שערפּץ בין איך אריין אין קעלער פון מיין פעטער הערש־מיכלס הויז, ווו דאָס געלט איז געווען באַגראָבן. צוויי שעה האָב איך דאָרט געזוכט און געגראָבן, אָבער דאָס געלט האָב איך בשום אופן נישט געקענט געפונען. מיד און דענערווירט פון מיין אומזיסטער אַרבעט בין איך אַרויס פון קעלער.

אויף דער גאַס האָט מיך דערזען א באַקאַנ־

טער פּאַליאַק, וועלכער איז ביים אַריינמאַרש פון די דייטשן געוואָרן א פאָלקס־דייטש. ער האָט אַרויסגעכאַפּט זיין רעוואָלווער און אַ געשריי געגעבן: „האַלט, פונוואַנעט גייסטו פאַרשאָלטענער ייד?" איך האָב געפּרוווט אַנטלויפן. אָבער צו מיין אומגליק איז גראָד אין דעם מאָמענט פאַרבייגעגאַנגען א געשטאַפּאָ־אַגענט און זיי ביידע האָבן מיך אַרעסטירט.

צווישן די אַרעסטירטע, וועלכע מען האָט געכאַפּט האָט זיך אויך געפונען מיינער א חבר. ווי מען האָט אונדז נאָר געבראַכט אין פּונקט האָבן מיר דערהערט אַ געשריי: „דאַנגנערוועטער, וואָהער דיזע פערפלוכטע יודען?" נישט פאַרשטייענדיק אפילו וואָס זיי רעדן, אַזוי צעטומלט בין איך געווען, האָב איך ווידער פּרובירט זיך אַרויסדרייען פון זייערע הענט. אָבער זיי האָבן מיך אָנגעהויבן אַזוי מערדערלעך צו שלאָגן, אַז אין א פּאָר מינוט איז מיין קאָפּ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א בלוטיקער מאַסע. איך האָב געחלש'ט. מען האָט מיך אָפּגעמינטערט מיט א עמער קאַלטן וואַסער און ווייטער געשלאָגן.

מען האָט מיך און דעם ח' מינץ גענומען אויף ארבעט. מיר האָבן ביידע געדאַרפט אויסרוימען די יידישע געשעפטן. אָבער די ארבעט איז נישט צוגעגאַנגען אזוי איינפאַך. אַלע 15—20 מינוט פלעגט מען אונדז שטעלן צו דער וואַנט און לאַדעווען די ביקסן צום שיסן. עטלעכע מאָל האָבן זיי אויך געשאָסן. מיר פלעגן דאַן ווידער אָנלאָדן די וועגענער מיט סחורות און אונטער אַ האָגל פון קלעפּ האָבן מיר זיך געמוזט איינשפּאַנען ווי פערד און שלעפּן די וועגענער צו די ס. ס.־מאַגאַזינען, פון וואַנעט מען האָט די סחודה אָוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד.

אין איין מאַגאַזין האָבן מיר געפונען טלית און תפילין. די ס. ס.־מענער האָבן זיך שטאַרק דערפרייט מיט דער מציאה און זיי האָבן מיך געצוווּנגען עס אָנצוטאָן. און אַזוי אין טלית און תפילין אַרומצוגיין איבער די שערפּצער גאַסן און שרייען „שמע ישראל"! אויסערדעם האָב איך געמוזט אין דעם זעלבן הולך טאַנצן און מאַכן גימנאַסטיק.

ערשט אין אָוונט איז מר אַ דאַנק אַ צופאַל געלונגען צו אַנטלויפן און איך בין נאָך א סכנות'פולער רייזע געקומען קיין וואַרשע, פון וואַנען איך בין אין א קורצער צייט אַרום אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד און אַריינגעטראָטן אין דער רויטער אַרמיי.

אשר מלאווא

די קראַנקע מאמע

אונזער הויז האָט זיך געפונען אין מאַרק ווו עס איז געווען דער זאַמעלפּונקט פאַר די יידן, וועלכע זענען פאַראורטיילט אַרויסצוגעטריבן צו ווערן. מען יאָגט צוזאַמען יידן פון איבער דער גאַנצער שטאָט, פון אַלע גאַסן און געסלעך.

וואָס זאָלן מיר טון? מיר האָבן דאָך א קראַנקע מאַמע, וועלכע ליגט שוין 10 יאָר צו בעט. ווי אַזוי קענען מיר זי איבערלאָזן איינע אַליין?

איך עצה זיך מיט מיין פרוי. מיר באַשליסן, אַז די מענער זאָלן אַרויס אין גאַס און מיין פרוי מיטן קינד זאָלן זיך דערווייל צורגרייטן. ווען די באַנדיטן וועלן אַריינקומען, זאָל מיין פרוי פרווון דערקלערן, אַז זי קען נישט איבערלאָזן די קראַנקע אַליין.

מאָמענטאַל קומען אַריין מיט אימפּעט צוויי ס. ס. אָפיצירן מיט בייטשלעך און געווער אין זייערע הענט. זיי שלאָגן אלעמען אין שטוב

און טרייבן אונז אַלעמען אַרויס. ווען מיין פרוי פּרוּווט זיי דערקלערן, אַז די מוטער איז קראַנק און הילפסלאָז און מען קען זי נישט אַליין איבערלאָזן, ענטפערן זיי איר מיט דעם בייטשל איבערן קאָפּ און טרייבן אויך זי מיטן קינד אַרויס אין גאַס. מיין קראַנקע מאַמע בעט זיך ביי די מערדער: „דערשיסט מיך בעסער, איך בעט אייך“. דערווייל האָבן די דייטשן גענומען דעם שליסל פון דער טיר, פאַרשלאָסן די וווינונג און אויפגעקלעפּט אַ בלעטל: „דיזע וווינונג איז רעקווירירט — דאַ געפינט זיך אַ לעבעדיקע יידישע פרוי מיט אַ לעבעדיקע גאַנז“. (גראַדע האָט זיך דאַמאָלס ביי אונז אין הויז געכאַוועט אַ גאַנז).

איר טאָכטער דבורה, וועלכע האָט צו יענער צייט געוווינט אין דראַבנין, האָט מיט עטלעכע טעג שפּעטער די מוטער, קוים אַ לעבעדיקע, אַריבערגעפירט צו זיך. מיט אַ קורצער צייט שפּעטער איז די מוטער, שיינע מלאווע, געשטאָרבן אין דראַבנין.

ב. פיינבערג

מיין שטעטעלע שערפּץ

אין שיין פון קנוילנדיקע גרויע וואָלקנס,
ווען גרינע גאָרטנס קאָרטשען זיך פון קעלט,
ווער האָט די קומענדיקע טעג פאַרשאָלטן?
דער הערבסט פון פּיין באַהערשט די וועלט.
מיט אומגעהויערע ליידן, בלוט גאַנצע
שטראָמען,
מיט געטאָס, תפיסות, תליות גאָר אַ סך,
מיט פּייניקונגען, יידישע פּאָגראָמען
געדויערט האָט די נאַצי־שלאַכט.

מיין שטעטעלע שערפּץ
האָלט אויס די פּיין
דו ליידסט אין שמערץ
כ׳פּיל מיט און וויין.
אַך, שטעטעלע שערפּץ
כ׳געדענק דיין פּראַכט
דיין פרילינגס־שיין
און צאַרטע נאַכט...

די שול באַלייכט די נאַכט מיט רויטע פלאַמען
די נאַצים ווילדעווען מיט ווילדן האַס
פיניעלע איז לעשן אַרויסגעגאַנגען —
די שטילקייט רייסט אַ ביקסן־שאָס.
ווען איך וועל גיין דורך ברייטע, לאַנגע וועגן
פאַראייביקן וועל איך דיין שרעקלעך בילד:
די שול פאַרברענט, אַ טויטער איז געלעגן
דאָס יינגעלע, פיניע, שטיל און מילד.

רעפריין: מיין שטעטעלע שערפּץ...

איך וועל דיך קיינמאָל אין מיין לעבן נישט
פאַרגעסן
מיט דיר געפלאָכטן איז מיין קאַמף, מיין האַרץ,
מיין טרוים...
אויף דיינע גרינע שויסן האָבן די דייטשן
פינף טויזנט יידן בלוטיק אומגעבראַכט
מיט ביקסן, מעסערס און מיט אייזערנע בייטשן
אין דיינע גאַסן הערשט די נאַכט.
נאָך זיבן יאָר פון בענקען און פון וואַנדערן
בין איך געקומען זען מיין שטאָט, מיין גאַס,
מיין הויז
אויף פיניעס קבר און אויף קברים אַנדערע
געלייגט האָב איך אַ ווייסע רויז.

רעפריין: מיין שטעטעלע שערפּץ...

איך וועל דיך קיינמאָל אין מיין לעבן נישט
פאַרגעסן
מיט דיר געפלאָכטן איז מיין קאַמף, מיין האַרץ,
מיין טרוים.

יעקב סקורניק

זקן און קינד אויף דעם פייניקונגס וועג

די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט. די מערדער עפֿענען די טירן, און ווידער ווילדע געשרייען: „לאוס—אַרויס". ביים אַרויסגיין פון די וואַגאָנען זענען מיר באַגלייט געוואָרן מיט שמיץ פון די בייטשלעך. א שמיץ האָט דערגרייכט דאָס אַנדערהאַלבן יעריקע קינד פון מיין שוועסטער, וועלכעס איך האָב געטוליעט הינטער מיין פּאַלטאָ און צעבלוטיקט דעם קינדס פּנימ'ל. פון אָפּשטעלן זיך איז נישט געווען קיין רייד.

מיר געפינען זיך 4 קילאָמעטער פון נאָווידוואָר. מען טרייבט אונז צו פוס. אַלטע לייט און קראַנקע האָבן שוין מער נישט קיין כוח צו גיין. די מערדערס שלאָגן און שטופּן און סטראַשען מיט שיסן יעדן איינעם וואָס וועט נישט מיטהאַלטן דעם „מאַרש".

ר' אברהם שוחט, ביי זיין עלטער פון 78 יאָר, מיט זיין הדרת פּנים און לאַנגע ווייסע באָרד, זיין געזיכט בלאָס פון שרעק און מאַטערניש, איז צוזאַמען מיט אונז געטריבן געוואָרן. אויסגעשעפּט פון כוחות שטעלט ער זיך אָפּ און גייט נישט ווייטער. מיין פאָטער און מיין ברודער נעמען אים הינטערן אָרעם און העלפן אים, בכדי ער זאָל חלילה נישט בלייבן אינטערשטעליק. מיר ווייסן דאָך אַלע וואָס דאָס מיינט. אַזוי זענען מיר, נאָך פּלאָגענישן און פּורעניות דערגאַנגען קיין נאָווידוואָר שפּעט אין אָוונט.

איבערלעבונג פון אַ 13 יעריק יינגל

פון אַ בריוו פון אליה גרינבערג, פון אַנטווערפּן צו זיין אַנקל לעאָ גראַבאַרט.

אין 1939 האָבן די דייטשן אונז אַרויסגעטריבן פון שערפּץ. זיי האָבן אונז געיאָגט און געמאַטערט און געטריבן צו פוס ביז וואַרשע. קיין וואַרשע זענען מיר אָנגעקומען אויסגעמאַטערטע, מידע און אָן א גראָשן געלט.

עטלעכע טעג פאַרן גירוש שערפּץ, האָב איך מיר פאַרדינט 200 זלאָטעס, אָבער מיינע עלטערן האָבן וועגן דעם נישט געוווסט. די דייטשן האָבן דאַמאָלס אַרויסגעגעבן א פאַראָרדנונג אַז אַלע יידן מוזן אָוועקגעבן זייער געלט און ווערטפול אייגנטום. איך האָב מיינס נישט אָפּגעגעבן.

אַביסל געלט, אויף דעם גאָלדענעם זייגער וואָס דו, ליבער אַנקל, האָסט מיר אַמאָל צוגעשיקט אַלס מתנה, האָבן מיר געהאַט איינגעמויערט אין אַ וואַנט אין דער קיך פון אונזער הויז. אין דער געטאָ אין וואַרשע, זייענדיק הונגעריק און דורשטיק, בין איך א פאַרטראַכטער צוגעגאַנגען צו מיין מאַמע און איר געזאָגט, אז איך האָב בדעה צוריקצופאָרן קיין שערפּץ, און אַרויסנעמען דאָס ביסל געלט און די אַנדערע חפצים. ווען מיין מאַמע האָט דערהערט מיינע פּלענער, האָט זי זיך צעוויינט, און זי האָט מיך געבעטן נישט צו גיין, ווייל די דייטשן וועלן מיך כאַפּן און דאַן וועט שוין זיכער זיין מיין סוף. איך האָב אָבער באַשלאָסן דעם פּלאַן דורכצופירן און צוריקגיין קיין שערפּץ.

די מאַמע האָט נישט געקענט רוען און באַשלאָסן מיטצוגיין מיט מיר. צומאָרגנס גאַנץ פרי, זענען מיר אַוועק צו דער באַנסטאַציע, פון וואַנען מיר זענען שפּעטער אָפּגעפאָרן קיין פּלאָנסק. אויפן וועג שטעלט זיך אָפּ די באַן. געשטאַפּאָ-לייט קומען אַריין און זוכן יידן צווישן די פּאַסאַזשירן, אָבער צום גליק האָבן זיי אונז נישט באַמערקט.

אין פּלאָנסק האָט זיך דאַמאָלס נאָך געפונען איטקע איזראַעלעוויץ, מיין מוטערס יונגערע שוועסטער מיט איר פאַמיליע. ווען מיר זענען

געקומען צו איר אין הויז, איז זי געוואָרן שטאַרק איבערראַשט אונז צו זען און זיך געוואונדערט ווי אַזוי מיר קענען אַזעלכעס טון — מיר שטעלן דאָך אין דאָס לעבן. די מאַמע בעט מיך ווידער מיט טרערן אין אירע שוואַכע אויגן, אז איך זאָל ווייטער נישט פאָרן, נאָר אָפּוואַרטן ביז מיר וועלן עפּעס הערן פון שערפּץ.

דערווייל איז געוואָרן נאַכט. עס איז פינצטער אין דער גאַס, מען האָט מורא זיך צו באַווייזן אין דרויסן, ווייל די דייטשן כאַפּן יידן און פאַרשיקן זיי. איך פיר מיט זיך אן אינערלעכן קאַמף: זאָל איך פאָרן צו נישט? נאָך א לענגערן ויכוח האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן קיין שערפּץ. מיר באַהאַלטן זיך אויס אין פאַרשיידענע זייטיקע געסלעך ביז מיר קומען צו דער באַן־סטאַציע פון וואַנען מיר פאָרן אָפּ.

אַרום 1 ביינאַכט זענען מיר געקומען קיין שערפּץ. עס איז פינצטער, פּוסט און עס הערשט א טויטע שטילקייט. מיר באַהאַלטן זיך אויס אויף ווי ווייט מעגלעך און מיר רוקן זיך לאַנגזאַם אין שטאָט אריין. דאָס האַרץ קלאַפּט שנעל פון שרעק — אָט אָט, און ווער ווייס וואָס זיי קאָנען טון מיט אונז. אַזוי קומען מיר צו צו אונזער הויז אין דער יידישער גאַס לעבן אַלטן בית־המדרש. מיר באַמערקן אויף דער טיר אַ גרויסן פּלאַקאַט מיט אַ וואָרנונג, אז ווער עס וועט וואַגן אריינצוגיין אין דעם הויז וועט תיכף דער׳הרג׳ט ווערן. די מאַמע רעדט ווידער צו מיר מיט א דערדריקטער שטימע און בעט מיך מיר זאָלן נישט אַריינגיין. אָבער אידער וואָס ווען, האָב איך דעם פּלאַקאַט אַראָפּגעריסן און אַריין אין הויז.

אַן אויסגעמאַטערטע, א מידע פון וועג און פון שרעק, פאַלט מיין מוטער אַוועק אויפן דיוואַן און ווערט דערווייל אַנטשלאָפן. איך איל זיך צו, שנעל פאַרהענג איך דאָס פענצטער אין דער קיך און צינד אָן א ליכטל. מיט אַ האַמער נעם איך ברעכן די וואַנט ווו די חפצים ליגן איינגעמויערט. יעדער קלאַפּ הילכט אָפּ מיט א שטאַרקן עכאָ אין דער שטילער נאַכט, איך ווער פאַרציטערט, אפשר וועט עמיץ דערהערן. איך געוויין זיך אָבער באַלד צו און הער שוין אויף מורא צו האָבן. איך האָב פאַרענדיקט מיין געפערלעכע מיסיע. שנעל וועק איך אויף די מאַמע און מיר לויפן דורך קרומע פינצטערע געסלעך און וועגן צו דער באַן־סטאַציע. מיר טרעפן גראָד דעם צוג און פאָרן צוריק קיין פּלאָנסק. אויפן וועג, שטעלט מען ווידער אָפּ דעם די באַן און די געשטאַפּאָ־לייט זוכן און זיפּן דורך יעדן איינעם, אפשר וועלן זיי כאַפּן א ייד. מיר זיצן צווישן די פּאָליאַקן, מיר קוקן ארויס דורך די פענצטער, אַזוי אז קיין פאַרדאַכט זאָל חלילה נישט פאַלן אויף אונז. צום גליק האָבן מיר זיך געראַטעוועט פון די נעגל פון טויט, און אַזוי ארום זענען מיר צוריקגעקומען אין הויז פון מיין מומע איטקע.

דאָ אַנטשטייט ווידער א שווערע פראַגע: ווי אזוי קומען צוריק קיין וואַרשע. איבער נאָווידוואָר איז אונמעגלעך צו פאָרן, ווייל דער קאָנטראָל דאָרט איז אויסערגעוויינלעך שטאַרקער. דאָרט איז יעצט, די גרענעץ צווישן דעם „3־טן רייך״ און פּוילן. איך זוך וועגן ווי אזוי זיך אַדורכצורייסן. איך ראַט מיין מוטער צו פאָרן קיין נאָווידוואָר. איך נעם צו אַלעס ביי איר, און איך לאָז זיך אין וועג אַריין קיין נאַשעלסק. אין נאַשעלסק, געפין איך ווייט הינטער די שטאָט אין דער פינצטערניש א פאַרלאָזענע כאַטקע ווו א ליכטל האָט געשיינט. איך קום דאָרט אַהין צוגיין און געפין אויס, אַז פון דאָרט פירט מען מענטשן דורך ביינאַכט דורכן נאַרעוו אויף א שיפל קיין נאָווידוואָר. איך באַצאָל זיי און 5 א זייגער אין דער פרי בין איך שוין אויף דער אַנדערער זייט נאַרעוו ווו איך שלעפּ זיך צו צום שטאָט.

אין נאָווידוואָר טרעף איך זיך ווידער מיט מיין משפחה. מיר זענען צוזאַמען: מוטער, פאָטער און שוועסטערל און אויך אַ סך אַנדערע שערפּצער זענען דאָרט געווען, וועלכע האָבן געוואַרט צו פאָרן קיין וואַרשע אין געטאָ. אין דער זעלבער צייט האָט מען ווידער געמאַכט

אַן אַנפאַל אויף יידן אין נאָווידוואָר און ווידער, ווי דער שטייגער, געשלאָגן מכות רצח און געזוכט ביי אונז געלט. איך האָב זיך על פּי־נס אַרויסגעדרייט אַ גאַנצער פון דעם לעבנס־געפאַר.

דאַן האָבן די יידן באַקומען אַ באַפעל צו פאַרלאָזן נאָווידוואָר אין פאַרלויף פון 3 שעה. מיר האָבן באַשלאָסן זיך צו פאַנאַנדערטיילן, ווייל טאָמער טרעפט עפּעס אויף איין אָרט, וועלן זיך אפשר די אַנדערע ראַטעווען אויף אַן אַנדער אָרט.

מיין פאָטער מיט מיין שוועסטערל חנה זענען געפאָרן צוריק קיין ווארשע און די מאַמע מיט מיר קיין סאָכאַטשין צו מיין פאָטערס עלטערן. דאָרט איז נאָך דעווייל געווען רואיק, דער מלאך־המות האָט זיך צו דעם שטעטל נאָך נישט געהאָט צוגערירט.

ליידער האָט עס נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. עס איז צו אונז אָנגעקומען די שרעקלעכע ידיעה, אַז די דייטשן האָבן אין ווארשע דער־שאָסן אויף טויט מיין ליבן פאָטער און טייער שוועסטערל.

מאיר טייטלבוים

פון נאָווידוואָר קיין אשוויענטשים

דעם 12־טן דעצעמבער 1942 האָבן די דייטשן פון נאָווידוואָר אַרויסגעפירט קיין אָש־וויענשים אַ טראַנספּאָרט יידן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך אויך געפונען די שערפּצער יידן.

דער גירוש האָט זיך אָנגעהויבן בעת מיר זענען נאָך געווען ביי דער אַרבעט.

„לאו—ס, שנעלער לא—ו—ס“ — האָבן גע־ריטשעט די דייטשע אויפזעער און מיר האָבן געאַרבעט שנעל. מיט איבערמענטשלעכן כוח. מיד נידערגעשלאָגן און מיט צעבראָכענע הער־צער האָבן מיר געלאָדן דאָס שטעכיקע דראָט אויף די וואַגאָנען.

ווען אונדזערע פייניקער האָבן אונדז אַהיימגעפירט פון דער אַרבעט האָבן זיי געגעבן אַ באַפעל: „זינגען“. און אַזוי, קומנדיק מיט געזאַנג האָבן מיר דערזען דעם געטאָ פלויט באַוואַכט אַרום מיט דייטשע סאָלדאַטן. דאָס האָט קיין גוטס נישט פאָרויסגעזאָגט. מאַכטלאָזע און דערנידעריגטע האָבן מיר בלויז מיט זיפצען און קרעכצען פּראָטעסטירט קעגן דעם. —

דאָס געטאָ איז באַוואַכט פון סאָלדאַטן...
אַך, מ׳געהט אונדז „אויסזידלען“ (אַוועקשיקן)... ס׳איז ווינטער... אַך, אַך... מיט מיינע פּיצע־לעך קינדער...מיין פרוי איז שוואַנגער... מיין מאַמע איז קראַנק... אַך, אַך!... ווי איז צו אונדז!

אין געטאָ איז אַ בהלה — פּרויען מיט פאַרוויינטע אויגן, קינדער אָנגעטועטע גרייט צום פאָרן. מענער באַרואיקן, אָבער אַליין זענען זיי אויך פאַרצווייפלט. מיט טרערן פון פאַרצווייפלונג האָט די מאַמע ליכט געבענטשט דעם היינטיקן פרייטיק צונאַכט. דאָס דאַווענען האָט היינט לאַנג נישט געדויערט און ווי פאַר־שעמטע פון גאָט זענען מיר אָן מוט אַהיימגע־גאַנגען. שוואַרצע, געדיכטע וואָלקנס האָבן זיך פאַרשפּרייט אויפן הימל.

אַ שלאָפלאָזע נאַכט... די שעהן אונענדלעך לאַנגע... די מינוטן פול אימה און שרעק. מען שלאָפט נישט, נאָר מען האָרכט און מען וואַרט צו זען אויף וועמען עס וועט פאַלן דער גורל צו זיין אַ קרבן פון דער דייטשער אויסראָטונג.

שבת אינדערפרי. סאיז טריבלעך אין גאַס. אַ גערויש, ס׳קאָכט ווי אין אַ קעסל. די געסלעך זענען באַוואַכט פון דייטשן. דער גאַנג פון

זעלנערישע שטיוול און דאָס קנאַלן פון ביקסן מישן זיך אויס מיט די יללות פון די געטריבענע. עס דערנענטערן זיך שוין צו אונז די באַפעלן פון די מערדער: „לאוס, לאוס... אַלעס ראוס פון די הייזער!“

האַלטנדיק זיך פעסט ביי די הענט פאַרלאָזן מיר מיט א געיאָמער דאָס ענגע געטאָ שטיבל, און קוקן אונטער זיך ווי הינט געטריבענע פון זייער בודע. מען האָט אונז ארויסגעטריבן אויפן געטאָ מאַרק, איינגעשטעלט צו פינף אין א ריי און אונטער א גרויסער באַוואַכונג, ביי קלעפּ און פייניקונגען געפירט צו דער באַן.

פארלאָדן האָט מען אונז אין וואַגאָנען פאָר בהמות, צו זעכציק נפשות אין א וואַגאָן, געזונטע מיט קראַנקע צוזאַמען. מיט פאַרהאַמערטע טירן, אָן וואַסער, לופט און אָן מעגלעכקייטן צו ערלעדיקן מענטשלעכע געברויכן, זענען מיר געפאָרן אויף אן אומבאַקאַנטן פאר אונז וועג. וועגן וואַסער איז גאָר קיין רייד געווען. דורכן שמאָלן פענצטערל האָט זיך אריינגעקראָגן גאַנץ ווייניק לופט. נאָך עטלעכע שעה האָט אָנגעהויבן אויך לופט אויסצופעלן.

מיר האָבן זיך געפונען אין א שרעקלעכער לאַגע. סאיז געוואָרן באַשלאָסן וואָס ווייניקער זיך צו באַוועגן. דאָס קרעכצן און יאָמערן פון די קראַנקע און קינדער מישט זיך אויס מיטן קאָשמאַר פון געדאַנקן וועגן דייטשישע רציחות אין די מזרח־ערטער פון וועלכע מיר האָבן שוין געהערט און ביז איצט עס נישט געקענט גלויבן. מען הויבט אָן צו באַנעמען דעם טראַגישן אמת פון די „אויסזידלונגען“. נאָר איינצעלנע צווישן אונז, וועלכע זענען געווען שטארק אין אמונה, האָבן אויך איצט אונז געטרייסט און געשטארקט.

וואָס ווייטער מיר זענען געפאָרן איז אונז געוואָרן ערגער. עלטערן האָבן זיך געווונטשן דעם טויט, נישט קענענדיק צוזען דעם צער פון זייערע קינדער. די שעהן האָבן זיך געצויגן ווי יאָרן.

מאָנטיק אינדערפרי, דעם 14־טן דעצעמבער, ווען מיר זענען אזוי געלעגן אין די וואַגאָנען האַלב פאַר׳חלש׳טע, איינגעהילטע אין פינסטערע חלומות, זענען מיר פלוצלינג איבערגעוועקט געוואָרן פון ביקסן שאָסן. מיט א רעש האָט זיך די טיר געעפנט און א שטראָם קאַלטע ווינטער־לופט האָט זיך אַריינגעריסן אין וואַגאָן.

מתחלת זענען מיר פון דער לופט ווי פאר׳שיכור׳ט געוואָרן און נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר. לאַנג אַזוי חלומ׳ען האָבן אונז די מערדער נישט געלאָזן. מיט די ביקסן קאָלבעס האָבן זיי אונז אויפגעוועקט און מיט די פיס אַרויסגעשטופּט פון די וואַגאָנען. ווען סהאָט זיך עטוואָס איינגעשטילט הערט זיך אַ באַפעל: די פעק לאָזן ליגן און איינשטעלן זיך — מענער באַזונדער און פרויען מיט קינדער באזונדער. ווייטער האָבן מיר שוין גאָרנישט געהערט. די יללה איז געווען אזוי גרויס, אז קיין מענטשלעכער מוח קען דאָס נישט באַגרייפן און קיין מענטשלעכע האַנט איז נישט אימשטאַנד דאָס צו באַשרייבן. אַלעמענס טרערן האָבן זיך אויסגעמישט; יעדער האָט פאַרשטאַנען, ער זעט זיך מיט זיינע נאָענטע דאָס לעצטע מאָל.

מיין מאמע האָט געוויינט; אויסגעוויינט די אויגן ביז צו דער לעצטער טרער און באַנעצט מיט זיי אונז אַלעמען: „בלייבט געזונט מיינע קינדער“ האָט זי ביטער געיאָמערט, „איך זע זיך מיט אייך היינט אפשר דאָס לעצטע מאָל. מיט אייך, פאַר וועמען איך האָב מיין גאַנץ לעבן מקריב געווען און פאר וועמען איך בין גרייט זיך היינט מקריב צו זיין“.

מיר האָבן זיך געקושט און געדריקט און געזעגנט אָן ווערטער. קלעפּ פון ביקסן קאָלבעס האָבן אונז צעשיידט.

עס איז פאָרגעקומען א סעלעקציע פון די מענער. עס. עס. אָפיצירן האָבן באַטראַכט יעדן איינעם, געפרעגט ווי אַלט ער איז און צו ער איז געזונט. מיין ברודער האָט מיר געהייסן

זאָגן, אז כ׳בין אַלט אַכצען יאָר. געזען האָבן מיר, אַז יונגערע ווי אַכצן יאָר און עלטערע מענטשן וועלכע געפעלן זיי נישט ווערן צוריקגעשיקט צו די פרויען און קינדער.

צוגעקומען צו אונז האָבן זיי מיך געפרעגט ווי אַלט איך בין. „אַכצען יאָר" האָב איך געענטפערט. מען האָט מיך באטראכט און געשיקט צו די אויסגעקליבענע מענער. באַלד איז אויך מיין ברודער צוגעשיקט געוואָרן. פרעגנדיק מיין טאַטן ווי אַלט ער איז, האָט ער געענטפערט: „ניין און פערציק יאָר". זיי האָבן אים באַטראַכט און צוגעשיקט צו די פרויען און קינדער. געזעגנט האָבן מיר זיך מיט אים נאָר מיט די אויגן, נישט ווויסנדיק וועמען ס׳איז בעסער — אונז אויסגעקליבענע, צו זיי, די פאַראורטיילטע.

געענדיקט דאָס אויסקלייבן האָט מען אונז אָפּגעפירט אונטער א וואַך פון עס. עס. מיט הינט. אָפּגייענדיק אַ פּאָר הונדערט מעטער פון דער באַן, האָבן מיר דערזען באַראַקן אַרומגעצוימטע מיט עלעקטריזירטע שטעכעדיקע דראָטן באַצייכנט מיט אויפשריפטן: „הויכשפּאַנונג — לעבענסגעפאַר". צווישן די באַראַקן האָבן מיר געזען מענטשן אויסגעדאַרטע, שוואַכע, אָנגעטאָענע אין לאַגער־קלײדונג.

אין לאַגער האָט מען אונז אויפגענומען מיט א מוזיק פון עטלעכע צענדליק אינסטרומענטן. די לאַגער־מענטשן האָבן געבעטן מען זאָל זיי וואַרפן אשטיקל ברויט. פיל פון זיי, וואָס האָבן זיך איינגעבויגן נאָכן געוואָרפענעם שטיקל ברויט, זענען אַנידערגעפאַלן און מער זיך שוין נישט געקענט אויפהויבן. טעראָריזירטע און געשלאָגענע האָט מען אונז אַריינגעפירט אין אַ באַראַק, מיר האָבן געמוזט ארויסגעבן אַלע ווערט־זאכן ווי געלט, גאָלד א. א. וו. דערנאָך האָט מען יעדן איינרעגיסטרירט און אויסגעשטאָכן נומערן אויף די הענט. דאָס האָט געדויערט ביז האַלבער נאַכט. נאָכדעם האָט מען אונז געפירט אין באָד, ווו מען האָט די קליידונג צוגענומען און אָפּגעשוירען די האָר פון קאָפּ און לייב און געגעבן לאַגערקליידונג. אַרויסגייענדיק פון דער אַזוי־גערופענער באָד, האָט איינער דעם צווייטן נישט דערקענט, אַזוי ווייט, אז שטייענדיק צוזאַמען מיטן ברודער מיינעם האָב איך אים נישט דערקענט.

אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר געשטאַנען אונטער א קאַלטן רעגן. אדורכגעווייקטע, אָפּגעמאַטערטע, דורשטיקע און הונגעריקע האָט מען אונז אינדערפרי אריינגעלאָזן אין צוגעטיילטע באַראַקן.

די גאַנצע צייט האָט אונז געמאַטערט דער געדאַנק: אין וועלכן לאַגער געפינען זיך די עלטערן. פאַרשידענע שרעקלעכע געדאַנקען זענען אַדורכגעפלויגן דורכן קאָפּ און דאָך האָבן מיר נאָך אַלץ נישט געוואָלט גלויבן. שפּעטער האָבן מיר געטראָפן באַקאַנטע, וועלכע זענען שוין געווען אַ וואָך צייט אין לאַגער און אָנגעהויבן א געשפּרעך מיט זיי וועגן גורל פון אונזערע עלטערן. אין אָנהויב האָבן זיי געענטפערט מיט האלבע ווערטער, אָבער נאָך לאַנגן ריידן און בעטן האָבן זיי אונז געגעבן צו פאַרשטיין, אז די עלטערן לעבן שוין נישט מער. אז זיי זענען שוין פאַרגאַזט און פאַרברענט געוואָרן. אַן אַלגעמיין געוויין האָט אויסגעבראָכן צווישן אונז. אָפּגעזאָגט אין האַרצן קדיש פאַר זייערע נשמות, אויסגעגאָסן דאָס ביטערע האַרץ, האָבן מיר זיך צוגעגרייט צום זעלבן סוף וואָס אונזערע נאָענסטע און טייערסטע האָבן געהאַט.

אין שערפּצער געטאָ און אין לאַגערן

דעם 8־טן סעפּטעמבער 1939 איז שערפּץ געוואָרן אָקופּירט דורך די דייטשע חיילות, וועלכע האָבן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן גע־שלאָגן און גערויבט יידיש האָב און גוטס. די צווייטע נאַכט סוכות האָבן די דייטשן אונטער־געצונדן אונזער ביתמקדש מעט — די גרויסע שול, וואָס האָט דערשלאָגנד געווירקט אויף מיין פאָטער. ער איז אַ קראַנקער און מאָראַליש צעבראָכענער געלעגן אין בעט, דאָך האָט ער זיך געשטאַרקט, אַראָפּ פון בעט און מיט אַן עמער וואַסער געלאָפן לעשן די שריפה פון אונזער שייך הייליקטום. אומזיסט איז געווען דער גו־טער ווילן פון די יידן צו ראַטעווען די שול פון די אַרומגענומענע פלאַמען. אַ געוויסער ישיבה־בחור, דער זון פון „פאַרבער", וואָס האָט זיך מיט מסירת נפש אריינגעריסן אין דער שול, איז דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן.

נאָך דער גרויזאַמער שריפה, האָט דאָס געזונט־צושטאַנד פון מיין פאָטער זיך שטאַרק פאַרערגערט און נאָך שווערע ליידן איז ער נפטר געוואָרן אין זיין אייגענער וווינונג, דעם 15־טן אָקטאָבער 1939 פאַר דעם גירוש שערפּץ. ער איז געקומען צו קבורה אויפן שערפּצער בית־עלמין, וווהין עס האָבן אים באַגלייט די קינדער, איידעמס, אייניקלעך, קרובים, שכנים און באַקאַנטע. יידן האָבן מקנא געווען מיין פאָטער, וועלכער האָט נאָך זוכה געווען צו קומען ווי געהעריק צו קבר ישראל.

מיטוואָך דעם 8־טן נאָוועמבער 1939 האָבן די דייטשן צונויפגעזאַמעלט די יידישע באַפעל־קערונג אויפן אַלטן מאַרק קעגן איבער דעם מאַגיסטראַט. אונטער די קלאַנגען פון אַ בלאָז־אָרקעסטער און חוזק־געלעכטערס פון די אונ־טערטרייבערס האָבן זיי אַלעמען אוועקגעפירט אין פראַכט־וואַגאָנעס קיין וואַרשע.

אין שערפּץ האָבן די רוצחים איבערגעלאָזט נאָר האַנטווערקער אין וועלכע זיי האָבן זיך געניטיקט. זיי זענען באַזעצט געוואָרן אין אַ ספּעציעלן אָרט אין שטאָט און עס איז גע־שאַפן געוואָרן אַ געטאָ.

די שערפּצער יידן, וואָס האָבן נאָכן גירוש געוווינט אין וואַרשע אָן אַ היים און אָן פּרנסה, דערוויסנדיק זיך, אַז אין שערפּץ זענען נאָך פאַרבליבן יידן, האָבן געשמוגעלט גרענעצן און צוריק אריינגעכאַפּט זיך אין זייער היימשטאָט. אויך איך און מיין משפחה האָבן דאָס זעלבע געטאָן.

דער דייטשער בירגערמייסטער האָט נאָ־מינירט אַ יידן־ראָט — פון פאָלגנדע פּערזאָנען: יעקב פּוקאַטש, מענדל ליס און שלמה קוטנער. די דריי פּערזאָן האָבן לויט די דייטשע אָנ־ווייזונגען אָנגעפירט מיט די פאַרבליבענע יידן אין געטאָ. קיין יידישע פּאָליציסטן זענען אין שערפּצער געטאָ נישט געווען. יעדן טאָג האָט דער יידן־ראָט געמוזט געבן מענטשן צו פאַר־שיידענע אַרבעטן, ווי אויסקערן די גאַסן, צו־נויפזאַמלען דאָס מיסט און אַנדערע גראָבע און שמוציקע אַרבעטן.

אויפן וועג צו דער באַן איז געווען אַ טייכל, באַקאַנט ביי אונז שערפּצער אונטערן נאָמען „יעזשיאַרקי". ווינטער ווען דאָס טייכל איז געווען געפרוירן, פלעגט מען דאָרט זיך גליטשן. זומער־צייט זענען פאַרגעקומען דאָרט די פייערונגען פון ים־יום־טוב. דאָס טייכל איז געווען פאַרנאַכלעסיקט און פול מיט שמוץ. די דייטשן האָבן באַשלאָסן צו רייניקן דאָס טייכל און ביי דער אַרבעט באַשעפטיקט די איבערגעבליבענע יידן אין שערפּץ, צווישן וועל־כע עס האָבן זיך געפונען: מיין שוואָגער יוסף קאַרפּע מיט זיין זון, דער צווייטער שוואָגער משה מאַשקאָוויטש מיט זיינע 3 זין. זיי אַלע

זענען געשטאַנען האַלב נאַקעטע אין דער בלאָטע און געריייניקט דעם טייך.

פון שערפּצער געטאָ האָב איך, ריזיקירנ־דיק מיט מיין לעבן, אָפּטמאָל זיך אריינגע־שמוגעלט קיין וואַרשע צו מיינע קוזינען בנימין און זיין פרוי שרה סאבאל, וועלכע זענען אַמאָל געווען רייכע און פאַרמעגלעכע מענטשן און באַקאַנט מיט זייער גוטהאַרציקייט. איך האָב זיי צוגעטיילט ברויט, פלייש, פאַרשיידענע גע־בעקסן און אַנדערע לעבנס־מיטל פּראָדוקטן. בעת מיינע שמוגל־רייזעס בין איך געוואָרן רעווידירט דורך די דייטשן, אָבער צוליב מיינע בלאָנדע האָר האָט מען מיך נישט דערקענט, אַז איך בין א ידישע און יעדעס מאָל בין איך גליקלעך אַרויס פון דער רע־וויזיע. יעדעס מאָל ווען מיינע קוזינען האָבן מיך דערזען, האָבן זיי יאָמערלעך געוויינט און געקלאָגט, צו וואס זיי האָבן דערלעבט. זייער אָפּט האָט מיך באַגלייט אין מיין רי־זיקאַלישן וועג מיין שוועסטערן־זון יוסף מאַשקאָוויטש.

נאָך אַ געוויסער צייט איז געוואָרן גענצ־לעך פאַרבאָטן צו פאָרן קיין וואַרשע. אפילו פּאָלאַקן האָבן נישט געטאָרט פאָרן. דעמלט האָב איך מיך באַמיט אַרויסצושיקן מיינע קוזינען געלט אין בריוו, נישט אָנגעבנדיק דעם ריכטיקן נאָמען ווער עס שיקט. דער יקרות אין וואַרשע איז אָבער געווען זייער גרויס, אַזוי, אַז דאָס געלט האָט נישט געדעקט די געפאָדערטע הוצאות. אינצווישן האָב איך באַקומען א בריוו פון דער קוזינע, אַז איר מאַן בנימין איז געשטאָרבן פון א נערוון־קראַנקהייט. מיטן דערהאַלטן די ידיעה, האָט זיך אָנגעהויבן די אמתע טראַגעדיע אין אַלגעמיינעם לעבן אונזערן.

דער גירוש פון שערפּץ

דעם 6־טן יאַנואַר 1942, 5 אַ זייגער פאַרטאָג, ווען די שטערן האָבן נאָך געפינקלט אין הימעל און דער פראָסט האָט געברענט אין פּנים, האָבן די דייטשן אויפגעוועקט די ידן אין געטאָ. גרויס איז געווען די בהלה. יעדער האָט מיטגענומען, וואָס ער האָט גע־קענט. אַלע זאַכן זענען אָפּגעפירט געוואָרן אויף דעם נייעם מאַרק צו דעם „דאָם לו־דאָווי" (פאָלקס־הויז), ווו עס האָבן אונז אויפ־גענומען די נאַצישע זשאַנדאַרמען. יעדן איינעם, מאַן אָדער פרוי, האָט מען אַריינגעפירט באַ־זונדער, אויסגעטאָן נאַקעט און אויף אַ בעס־טיאַלישן אופן רעווידירט. זיי האָבן געזוכט געלט, גאָלד בישוטעריע, אויסלענדישע וואַ־לוטע וכדומה. צו יענער צייט איז געווען דער־לויבט צו האָבן ביי זיך ביז 20 דייטשע מאַרק. ביי וועמען מען האָט געפונען ווערטפולע חפ־צים אָדער וואַלוטע, האָט מען מערדעריש געפייניקט און געשלאָגן.

נאָך דער רעוויזיע וועלכע האָט געדויערט אייניקע שעה, האָט מען אָנגעפּאַקט צו 50 פערזאָן אין לאַסט־אויטאָס, וועלכע זענען גע־ווען באַוואַכט דורך געשטאַפּא און צוזאַמען מיט די ידן פון שערפּצער סביבה זיי אָפּ־געפירט קיין סטזשעגאָווא, קרייז מלאווא. מיר זענען אָנגעקומען אָהין אָוונט־צייט, אויסגע־מאַטערטע, הונגעריקע און האַלב פאַרפרוי־רענע. זייער פיל מענטשן, וועלכע זענען אונ־טערשטעליק געבליבן אין וועג זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. צווישן די דערשאָסענע געדענק איך האָבן זיך געפונען רבקה ליפּסקי און נח פוקאטש.

אין סטזשעגאָווא איז טעטיק געווען א יודענראַט פון פאָלגנדע פערזאָנען: ב. בויגן, ש. סטאַוויצקי און ריבאַק. זיי האָבן אונז זייער גוט אויפגענומען, און זיך באַמיט מיט אַלע מעגלעכקייטן אונז צו געבן וווינונגען, עסן און טרינקען. מיר זענען דאָרט געבליבן און באַקומען זייער שלעכטע בריוו פון דער קו־זינע סאבאל, וועלכע איז געווען אין וואַרשע. זי האָט געוואָלט אַריבערקומען צו אונז. איך האָב מיך צוזאַמענגערעדט מיט פרוי ניעמ־טשעווקא און באַשלאָסן צו פאָרן קיין וואַרשע כדי אַריבער צו ברענגען צו אונז אונזערע

קרובים און אויך די משפחה פון פרוי ניעמ־
טשעווקא וואָס זענען געווען אין וואַרשע.

די גרענעץ־וואַך אין טשעכאַנאָוו האָט אונז אַרעסטירט, צוגענומען דאָס געלט און עסנ־וואַרג, וואָס מיר האָבן געהאַט מיט זיך. נאָך 24 שעה אַרעסט האָט מען אונז ארויסגעפירט צו דערשיסן. מיר זענען געפאַלן די זשאַנדאַרן צו די פיס, געבעטן און געוויינט, ביז זייערע הערצער זענען ווייכער געוואָרן און זיי האָבן אונז דערלויבט צוריקצוגיין אַ היים. נאָך לאַנגן וואַנדערן צופיס זענען מיר מידע, הונגעריקע און האַלב פאַרפרוירענע צוריק אָנגעקומען קיין סטזשעגאָווא און געלעגן אייניקע טעג קראַנק.

אין אַ קורצער צייט שפּעטער, האָט מען געכאַפּט יידן און זיי איבערגעפירט קיין מאַ־סאָזשעווא. דאָרט איז געווען אַ שטרענגער לאַ־גער און אַ פאַבריק פון אַמוניציע. בעת אזא געיעג אין חודש מערץ האָט מען געכאַפּט 20 מענער צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען 3 שערפּצער: אפרים יוסף לעלאַנעק, יחזקאל פאַסא און טוביה זשעטעלני פון ביעזשון און אַנדערע די אַרעסטירטע זענען אַריינגעזעצט געוואָרן אין קעלערן. איינער פון זיי משה גוט־שטאַט איז אַנטלאָפן, מען האָט אים געכאַפּט און דערשאָסן אויפן אָרט.

נאָכן אָפּזיצן אין די קעלערן 6 וואָכן זענען אָנגעקומען זשאַנדאַרן פון די אַרומיקע געגנטן און געהייסן דער יידישער באַפעלקערונג צו־גרייטן תליות צום אויספירן דעם שוידערלעכן אַקט פון אויפהענגען די יידן. אַלע יידן — אַל־טע, קראַנקע, פרויען וועלכע זענען געלעגן נאָכן געבורט, זענען ארויסגעיאָגט געוואָרן פון די שטובן צוצוזען דעם אַקט פון דייטשער בעסט־יאַלישקייט. די דייטשן האָבן געצוווּנגען, אַז אַז אַ טאַטע זאָל הענגען אַ זון, אָדער פאַרקערט, ווי אויך אַ ברודער אַ ברודער.

די ליקווידאַציע פון לאַגער און מיין לעבן צווישן פויערים

די ערשטע טעג פון סעפּטעמבער 1942 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו ליקווידירן די געטאָס און די יידן אין די לאַגערן. פון אונזער לאַגער האָט מען אַרויסגעפירט די עלטערע און שוואַכע, וועלכע מען האָט אָפּגעשיקט אין די גאַז־קאַמערן. צווישן זיי איז אויך געווען מיין מוטער. איך האָב געזען, אַז איצט דערנענ־טערט זיך שוין דער סוף פון אַלע, האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן און אומקערן זיך צוריק קיין שערפּץ. צוזאַמען מיט די שוועסטער אַל־טראָוויטש פון דאָרף יעזשעווא, וואָס געפינט זיך אין דער שערפּצער סביבה — זענען מיר אַרויס פון געטאָ. עס איז אונז געלונגען און מיר זענען גליקלעך אָנגעקומען צו דער פאַר־שטאָט פון אונזער אַמאָליקן שערפּץ. איך האָב זיך אַריינגעכאַפּט צו דער פרוי צעלינא קאָ־קאָווסקי, זייער אַן אָרימע פרוי. איר מאַן איז געווען אין דער געפאַנגעשאַפט. דאָרט האָב איך מיך אויפגעהאַלטן 16 חדשים.

איך וואָלט פאַרשטענדלעך ווייטער גע־בליבן ביי דער דאָזיקער ערלעכער פרוי, נאָר די דאָרפישע באַפעלקערונג האָט זיך דער־וווּסט, אַז זי באַהאַלט ביי זיך אַ יידישע פרוי און אַלע וועלן דאַריבער ליידן, האָב איך באַ־שלאָסן אַוועק צו גיין פון דאָרט און זוכן אַ פרישע היים.

איך בין אַוועק אָן דער הסכמה פון דער פריו צעלינא קוקאָווסקי. זי וואָלט מיר קיינ־מאָל נישט דערלויבט צו פאַרלאָזן איר הויז, מיר האָבן זיך זייער גוט צוזאַמענגעלעבט. דעם זעלבן אָוונט ווען איך האָב פאַרלאָזן איר היים, איז געקומען זשאַנדאַמעריע מיך זוכן ביי דער פרוי קוקאָווסקי. די דייטשן האָבן די פרוי שטאַרק געשלאָגן און געפאָדערט פון איר, אַז זי זאָל מיך אַרויסגעבן. די פרוי האָט געטענהט, אַז זי קאָן מיך נישט. די דייטשן האָבן באַ־מערקט אַ שטיקל פריש חזיר־פליש, וועלכעס זיי האָבן באַלד רעקווירירט און די פרוי אַרעסטירט.

די ידיעה וועגן אַרעסט צוליב מיר האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפּרייט צווישן די פויערן און צוליב דעם איז מיר שווער געווען צו גע־

פונען אַ באַשיצונג. אַ סך טעג בין איך געווען בע ונד. ווו איך האָב גענעכטיקט האָב איך נישט געקענט זיין בייטאָג. זייער אָפט גענעכטיקט אין פעלד, אין צעמענט־רערן און אויף אַנדערע ערטער, ווו מען קאָן זיך אויסבאַהאַלטן.

אין די ווינטער חדשים 1944, האָבן די זשאַנדאַרן געמאַכט אָפטע אָבלאַוועס און געזוכט ייִדן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס. עס איז דערשינען אַ מעלדונג, אַז יעדער בירגער וועלכער ווייזט אָן אויף אַ ייִד באַקומט אַ פּרעמיע אין דער הויך פון 500 מאַרק, און אַנדערע הנחות, ווי למשל: ער מעג קוילן בהמות, וואָס איז צו יענער צייט געווען פאַרבאָטן. בעלנים אויף אַזעלכע באַלוינונגען איז געווען אַ סך און עס איז געוואָרן אוממעגלעך זיך אויסצובאַהאַלטן. אָפטמאָל האָב איך געמוזט ביינאַכט אַריבערגגבנען זיך פון איין אָרט אויפן אַנדערן, ווו מען האָט מיך נישט געקענט.

איך האָב געפילט ווי די כוחות פאַרלאָזן מיך און צוליב דעם איז מיר נמאס געוואָרן דאָס לעבן. מיין געבעט איז געווען, אַז איך זאָל שטאַרבן מיט אַ גיכן טויט און נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון די דייטשע מערדער. קיין סטאַבילן פּלאַץ ווו איבערצולעבן האָב איך שוין נישט געהאַט. די פּויערים האָבן מורא געהאַט אריינצונעמען אַ פרעמדן מענטש.

אין די ווייטערע חדשים האָבן זיך באַוויזן פּאַרטיזאַנער, צווישן וועלכע עס האָבן זיך אויך געפונען ייִדן. דעמאָלס האָט זיך מיין לאַגע פאַרבעסערט. איך האָב שוין געקענט אַרבעטן אויף אַ פּלאַץ אַ לענגערע צייט. אַזוי האָט דער מצב אָנגעהאַלטן ביז דעם 20־טן יאַנואַר 1945.

די מלחמה האָט זיך געענדיקט. איך בין אַוועק צוריק אין מיין היים־שטעטל שערפּץ. אַ שוידער איז אַדורך ווען איך האָב דערזען די חורבות, וועלכע עס האָבן איבערגעלאָזט די דייטשע מערדער. אויסגעליידיקט איז געווען דאָס שטעטל פון ייִדן. איך האָב מער נישט געטראָפן מיינע קרובים, שכנים און באַקאַנטע.

מיין געוועזענע קריסטלעכע שכנה פרוי פּאַטאַשינסקאַ האָט מיך אַריינגענומען צו זיך, מיך געטרייסט. אָבער איך האָב נישט געוואָלט זיין אָפּהענגיק פון עמעצן און אין מיינע האָלץ־שיך און לייוונט־קלייד האָב איך זיך געלאָזט זוכן באַקאַנטע.

איך האָב מיך באַגעגנט מיט די שוועסטער צעליאַ איזיקאָוויטש און עווא דיגאַלאַ, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן און געבליבן לעבן על פּי נס. מיר אַלע דריי האָבן אָנגעהויבן האַנדלען און פאַרדינען אויף פּרנסה. נאָך אַ קורצער צייט האָבן מיר זיך געדונגען אַ דירה בשותפות און מיר האָבן געוווינט צוזאַמען, אויס מורא צו זיין באַזונדער, ווייל עס זענען געווען שרעקלעכע איבערפאַלן אויף ייִדן פון צעווילדעוועטע פּוילישע אַנטיסעמיטישע באַנדעס.

אין אַן אָוונט איז צוגעקומען צו מיר דער בריוו־טרעגער, דער זעלבער פון פאַר דער מלחמה, און מיר אָנגעזאָגט די בשורה, אַז אויף דער פּאָסט ליגט אַ בריוו פאַר מיר פון אַמעריקע. איך בין מיט אים אַוועק אויף דער פּאָסט און צו מיין גרויסער איבעראַשונג האָב איך דערזען אַ בריוו פון מיין קוזינע ראשע מינץ פון אַמעריקע. טרערן פון פרייד האָבן אַ פלייץ געטאָן פון מיינע אויגן.

ציגאָב־דערקלערונגען

פון פרוי איזיקאָוויטש־ליסטאָפּאַד

צווישן די 20 געהאָנגענע ייִדן אין סטזשעגאָווער געטאָ זיינען געווען 3 שערפּצער. איך בין געווען אָנוועזנד ביים אויספירן די שרעקלעכע מערדעריי און איך געדענק גוט ווי אַזוי זי איז פאָרגעקומען. ליפּסקי און לוי גראָסמאַן זענען נישט געהאָנגען געוואָרן. ליפּסקי איז אוועקגעשיקט געוואָרן פון סטזשעגאָווער געטאָ צוזאַמען מיט אַלע עלטערע מענטשן קיין אַשוויענטשים.

בעתן כאַפּן מענער אין סטושעגאָווער געטאָ צום אַוועקשיקן, זענען לוי גראַסמאַן און משה גוטשטאַט צוזאַמען אַנטלאָפן. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די תבואות. שקצימלעך האָבן אָנגעהויבן שרייען — יודע און אָנגעוויזן די דייטשן אויף די צוויי יידן. צוויי דייטשן, וואָס זענען דורכגעפאָרן אויף ראָווערן האָבן אַרויסגענומען די יידן און זיי באַלד דערשאָסן.

ביים אַרויסטרייבן פון שערפּצער געטאָ זענען געשאָסן געוואָרן: נח׳קע פּוקאַטש, דעם געלן פליישערס פרוי און אַן 11 יעריק ייִנגל, א זון פון מוליע טשאַרני. דאָס ייִנגל איז געווען קראַנק. האָט אים דער פאָטער געטראָגן אויף די אַקסלען. אין אזא מצב האָבן אים די דייטשן דערשאָסן.

דאָס געטאָ אין שערפּץ איז געשאָפן געוואָרן אין מערץ אָדער אין אַפּריל 1940. אַרויסגייען פון געטאָ האָבן געקאָנט נאָר די וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־שיינען. א סך האָבן זיך אַרויסגעגנבעט. אַמלייכסטן איז געווען זיך אַרויסצובאַקומען אַרום מיטאָג־צייט. ווען די דייטשן האָבן געגעסן. די באַוועגונג אין געטאָ איז געווען דערלויבט ביז 10 אין אָוונט.

קוואַליפיצירטע בעלי מלאכות האָבן אין געטאָ געאַרבעט ביי זייערע פאַכן. אַנדערע געטאָ־איינוווינער זענען געווען באַשעפטיקט ביי קערן די גאַסן, רייניקן קלאָזעטן און ביי פעלד־אַרבעט פאַר די פאָלקס־דייטשן אין דער אומגעגנט, וואָס זענען געוואָרן באַאמטע. פאָליציאַנטן און סוחרים אין די יידישע געשעפטן. פאַר אַן אַרבעטס־טאָג האָבן די פאָלקס־דייטשן געצאָלט 80 פעניק, וואָס האָט ווייט נישט געקלעקט צום לעבן. באַשטעלונגען אויף אַרבעטער זענען אָנגעקומען צו יעקב פּוקאַטש און ער האָט זיי געשיקט אויף אַרבעט. ער האָט אויך אָפּגענומען דאָס געלט פון מאגיסטראַט און אויסגעצאָלט די אַרבעטער.

דאָוונען מיט מנין איז געווען פאַרבאָטן. אברהם שוחט׳ס אײדעם — שמעון פּעטריקס האָט געשחט׳ן אין געהיים. זיין מוטער און שוועסטער האָבן געוווינט אין דראַבנין. מיט דער הילף פון יעקב פּוקאַטש האָט דער שוחט פון צייט צו צייט באַקומען דערלויבניש צו פאָרן קיין דראַבנין און האָט דאָרט אויך געשחט׳ן אין געהיים.

יחיאל נעמלעך (ניו־יאָרק)

שערפּצער יידן אין וואַרשעווער געטאָ

עס איז געווען נאָכן גירוש שערפּץ. מיר זיינען שוין געווען איבער א יאָר אין וואַרשע. דער הונגער האָט געבושעוועט איבער די געטאָ־גאַסן און האָט פאַראורזאַכט טויזנטער יידן דעם טויט. די דייטשן האָבן געשלעפּט יונגוואַרג אין די אַרבעטס־לאַגערן. אין אונזער געגנט, דאָס הייסט אַרום שערפּץ און פּלוינסק איז די לאַגע געווען אַ בעסערע. דער הונגער איז נישט אַזוי גרויס.

ביי אונז אין שטוב האָט מען שוין געהאַט אַלץ אויספאַרקויפט. אַלץ וואָס מיר האָבן נאָר פאַרמאָגט אויף דער נשמה צו דערהאַלטן. איז אויפגעקומען די פראַגע — וואָס ווייטער? מיר האָבן באַשטימט איינצושטעלן דאָס לעבן און אַרויסרייסן זיך פון די נעגל פון געטאָ, וואָס האָט געטראָגן מיט זיך הונגער־טויט. עס איז געבליבן, איך גיי מיט דער שוועסטער און מיט דער מוטער, ווייל אין פאַל דער וועג זאָל אונז נישט געלונגען, זאָלן מיר האָבן אַן אָרט וווהין צוקומען אויף צוריק און אַוו דעם קאָפּ אוועק־

צולייגען. דעריבער איז מיין ברודער שמואל און מיין פאטער געבליבן אויף ווייטער אין געטא ווארשע זיי האבן מסכים געווען צו בלייבן, ווייל, מיין ברודער האט געארבעט ביי אן אפטעקער ייד, וועלכער האט אויסגעפירט פאר די דייטשן באשטעלונגען פון בלעכערייי ער איז אזוי ארום געווען פארזיכערט נישט צו ווערן געשלעפט אין לאגער און אויך געהאט א שטיקל ברויט. מיין פאטער, האט זיך געפילט צו שוואך צו לאזן זיך אין וועג.

מיר זענען געגאנגען, איך און מיין איינציקע שוועסטער אדעלא, וואס איז געווען עלטער פון מיר ווי אויך מיין ליבע מוטער. מיט גרויסע צרות און שרעק האבן מיר זיך אדורכגעריסן דעם געטא־ווארשע, און אריינגעשמוגעלט זיך קיין פלוינסק. דארט זענען נאך געווען די יידן אויפן ארט, און מיר האבן געהאט אייגענע און באקאנטע.

אין פלוינסק איז אויך שוין געווען א געטא, אבער די לאגע איז געווען פיל בעסער ווי אין ווארשע. מען האט נאך אזוי נישט געהונגערט. ווייל, עס איז אונז לייכטער געווען אריינצושמוגלען עסנווארג. אויך איז די טייל פוילן שוין געווען פארערעכנט אלס א טייל פון „דריטן רייך". מען האט אונז אויפגענומען זייער גוט, אבער נישט אויף לאנג.

עס איז צו יענער צייט געווען א געפאר צו האלטן א מענטש נישט איינגעמאלדן ביי דער שטאט פארוואלטונג און איינמעלדן זיך איז געווען אונמעגלעך. האט מען אונז געראטן צו זוכן ארבעט אויפן דארף ביי א פויער פארן בלויזן עסן. און מיר האבן טאקע אזוי געטאן. עס איז אונז צופעליק געלונגען צו קריגן שטעלעס איינער נישט ווייט פון אנדערן. עס איז געווען איך אנהויב פון זומער און מיר האבן אלע געפאשעט בהמות פארן בלויזן עסן. מיר זענען געווען צופרידן מיט דער ארבעט, האפנדיק אין קורצן צו ברענגען די רעשט פון אונזער פאמיליע, און זיין ווידער צוזאמען.

זונטיק איז ביי מיר געווען א פרייער טאג, אין וועלכן די בעליבתים האבן מיך נישט געצוואונגען צו ארבעטן, פלעג איך גיין זיך זען מיט מיין ליבער שוועסטער און טייערע מוטער.

אין געטא פלוינסק האבן גענומען שטראמען יידן בגנבה אין גרויסע מאסן. ווער עס האט נאר געהאט כוח, האט איינגעשטעלט דאס לעבן און ארויס פון ווארשעווער געטא. דאס האט זיך געלאזט מערקן אין די אויגן פון דער דייטשער מאכט אין פלוינסק — און זיי האבן אדורכגעפירט אן אבלאווע אויף די יידן אין דער גאנצער געגנט פון פלוינסק. ווער עס האט נישט געהאט קיין געהעריקע פאפירן אויפצווייזן, האט מען אוועקגעשיקט.

אין א צייט שפעטער האבן מיר זיך דערוווסט, אז מען האלט זיי אין א לאגער אין פומיעכוועק. אויך מיין ליבע מוטער און שוועסטער זענען געווון צווישן די אוועקגעשיקטע.

איך אליין בין דעמלט אלט געווען 18 יאר, און האב זיך געפילט זייער איינזאם און עלנט. גייענדיק נאך די בהמות, אויף די ברייטע פעלדער און לאנקעס זומער־טעג, איך האב כסדר געטראכט וועגן דעם אלעם וואס האט פאסירט. עס האט מיך אנגענומען א חשק מיט עפעס צו פאראייביקן דעם גירוש שערפץ און די שפעטערדיקע ליידן פון די ארויסגעטריבענע און איך האב אין גראמען באשריבן אלץ, וואס מיט אונז איז פארגעקומען *.

אין א שיינעם העלן פרימארגן
ווען קיינער האט נאך דערפון
נישט אנגעהויבן צו טראכטן
וועגן די פרישע געזעצן,
פלוצלינג — טון זיי ביי אונז
אין טיר און אין פענצטער זעצן:
ווי גזלנים פון וואלד
צו פארלאזן אונזערע היימען באלד
נאקעט, בארוועס, אן קליידער מוזן מיר גיין
אויפן וועג פון הונגער און פיין

---

* מיר ברענגען די דאזיקע גראמען, ווי זכרונות פון די איבערגעבליבענע פון מחבר. (רעד.)

טאַטעס מאַמעס געטרייע
וווהין זאָלן מיר גיין?
אין מאַרק אַריין באַפעלן זיי אונז גיין.
ווייל אַלע יידן, מוזן דאָרט פאַרזאַמלט זיין.
און ווייטער טוען זיי מיט אונז קאָמאַנדירן,
און מיט מוזיק צו דער באַן אונז פירן.
אין דער באַן טוען מיר גיין,
אַזוי ווי אין די שטאַלן אַריין.
מיט שטעקנס טוען זיי אונז שלאָגן,
פלאָגן —
און קיין „נאָווידוואר" אַרייניאָגן.

אין נאָווידוואר, הייבן זיי ווייטער אָן צו
שרייען:
„יידן שטעלט אייך אויס אין רייען!"
ווי א צייכן אז מיר מוזן גיין,
עפנען זיי אויף אונז א שיסעריי
א געוויין א געבעט פון יידן צו יידן:
„יידן לאָזט אונז אַריין,
מיר זענען טויט מיד,
פון א גאַנצן טאָג גיין,
עפנט טיר און טויער
און נאָכדעם, וועלן מיר אייך דערציילן
פון אונזער ווייטיק און פיין.

און ווען מיר האָבן קוים איין נאַכט
דורכגעגעכטיקט,
האָט א ניי גזר זיך געמעכטיקט:
פאַרטאָג א געוויין א יללה,
נאָוואָדוואָרער פאָליציי
האָט איבערגענומען די ממשלה!
און ווייטער ציען זיך ליידן,
ווייל קיין וואַרשע, טוט מען אונז טרייבן,
אין וואַרשע, אין די שולן די גרויסע —
אין אַ יעדער שול, פרישע טויטע,
אַ יעדע מינוט אַ פרישער קרבן,
אַט אַזוי האָבן זיי געטאָן פאַר אונז זאָרגן.

נאָר שערפּצער יידן, ניט אַנטמוטיקט!
ווייל נישט אייביק וועט איר ווערן
פאַרבלוטיקט.
קומען וועט א צייט אַ נייע,
און מיר אַלע וועלן זיין פרייע!
עס וועט נאָך קומען א צייט,
ווען אַלע אינאיינעם,
וועלן זיין לוסטיק און פריילעך
אין אייגענע היימען!

מיין חלום איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן... דאָס אייראָפּעאישע יידנטום איז פאַרניכטעט געוואָרן.. בתוכם די שערפּצער קהילה און מיין אייגענע טייערע משפחה.

איך בין אַדורך דעם גיהנום פון אָשוויענטשים און דאַכאַו און על פּי נס לעבן געבליבן. נאָכן אָפּזיין אַ פּאָר יאָר אין באַפרייטן דייטשלאַנד, איז מיר, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע לאַנדסלייט, ביי דער הילף פון אונזער חשובן און ליבן לאַנדסמאַן און פריינט סינע געלונגען צו קומען קיין אַמעריקע, ווו מיר האָבן אָנגעהויבן א ניי לעבן.

העלאַ ליסטאָפּאַד-אייזיקאָוויטש

דאס לעבן אין געטא און טעטיקייט פון פארטיזאנער

דאָס געטאָ אין שערפּץ האָט זיך געצויגן פון דער קילינסקיעגאָ גאַס, אָדער ווי מען האָט זי גערופן פון פריער, די וולוקעס, איבער דער גורנאָ.

אין געטאָ האָבן מיר נישט געהונגערט. יעדער איינער האָט געהאַט זיינע באַקאַנטע פויערן אין די דערפער. מען האָט זיך ארויסגעגנבעט פון געטאָ און געשאַפן זיך עסן. צו דער אַרבעט האָבן אַלע געמוזט גיין: מענער, פרויען און מיידלעך. קינדער פון 10—12 יאָר האָבן געקערט די גאַסן, צונויפגעקליבן פּאַפּירן און געטאָן ענלעכע און אַנדערע אַרבעט.

אין אָוונט איז פאַרווערט געווען אַרויסצוגיין איבער די גרענצן פון געטאָ. עס האָבן אונז געהיט זשאַנדאַרמען. מיר זענען געווען אין געטאָ העכער 500 נפשות. 200 פון זיי האָבן געהאַט א דערלויבניש ארויסצוקומען אויף דער ארישער זייט: דאָס זענען געווען בעלי מלאכות, שניידערס, שוסטערס און אַנדערע, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי זייערע פאַכן. די וואָס האָבן קיין פאַך נישט געהאַט האָבן געמוזט גיין צו שוואַרץ אַרבעט, ווי פירן מיסט, רייניקן די גאַסן, אדג״ל.

דאָס 18 יעריקע מיידל יסכה זעמעלמאַן, די טאָכטער פון רחל און הערש זעמעלמאַן האָט זיך ביי דער אַרבעט פאַרקילט און אין משך פון א פּאָר טעג איז זי געשטאָרבן.

דאָס געטאָ איז נישט געווען פאַרמאַכט, נאָר געהיטן. מיט פּאָליאַקן האָבן מיר זיך געטראָפן באַהאַלטערנערהייט.

אין אָנהויב ווען די דייטשן זענען אַריין, האָבן מיר געמוזט טראָגן אויף דער רעכטער זייט א געלע לאַטע מיט דער אויפשריפט „יודע". שפּעטער האָבן זיי אויסגעטוישט אויף גרעסערע לאַטעס און געלע מיט א שוואַרצן מגן דוד אין דער גרויס פון 12 צענטימעטער. אזעלכע לאַטעס האָט יעדער ייד געמוזט טראָגן — איינע פון פאָרנט און איינע פון הינטן און ווען מען זיי האָבן געפּאַקט אָן דעם יידן-צייכן, איז ער געוואָרן אוויסגעשיקט אין קאָנצענטראַציע לאגערן.

אין געטאָ האָבן מיר געוווינט זייער ענג. דירות האָבן מיר באַקומען קליינע. אין אַ גרעסערע דירה האָט מען אריינגעזעצט מער מענטשן.

דאָס אַלטע בית-המדרש איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קאָנצענטראַציע-לאַגער. אויך פּאָליאַקן האָט מען דאָרט אריינגעזעצט, ווען מען האָט זיי געכאַפּט ביי אומלעגאַלן האַנדל.

אין יאַנואַר 1942 האָט מען אונז אַרויסגעפירט קיין סטרזשעגאווע. פון פלאָצק האָט מען די יידן אַרויסגעשיקט נאָך פריער פאַר אונז. מען האָט זיי אַדורכגעפירט דורך שערפּץ. זיי האָבן ביי אונז געבעטן ברויט. מאיר זעמעלמאַן, וועלכער האָט אין דער צייט געפירט מיסט, איז אַריין אין אַ בעקעריי, כדי צו שאַפן ברויט פאַר די פלאָצקער יידן. האָבן אים געסטאַפּאָווצעס געכאַפּט, אַרויסגעפירט אים קיין דזשיאלדאווע און דאָרט דערמאָרדעט.

די פּאָליאַקן זענען אין אַלגעמיין נישט געווען שלעכט געשטימט צו די יידן. די בעסערע אינטעליגענטערע פּאָליאַקן זענען אויך געוואָרן גערודפט דורך די דייטשן. פאַרשטייט זיך, אַז נישט אין דער מאָס ווי די יידן. אָבער מען האָט זיי ארויסגעזעצט פון זייערע שיינע דירות.

צוויי ברידער קישעלעווסקי, דעם אַלטן קישעלעווסקיס אייניקלעך, האָבן געהערט צו די פאַרטיזאַנער. איינער פון זיי האָט געהייסן זעליק און דעם צווייטנס נאָמען געדענק איך נישט. זיי האָבן איבערגעלעבט די אָקופּאַציע, אָבער ליידער נאָך דער באַפרייאונג זענען זיי

דערמאָרדעט געוואָרן דורך „א. ק.״ „אַרמיאַ קראַיאָווע״. מיט אזא ענלעכן טויט זענען גע־פאַלן העניעק פשעניצא און אויך א יונג יינגל בראָדאַטש פון יענשעווא.

מיינסטייל האָט מען זיך אויסבאַהאַלטן אין די פלאַצקער וועלדער אין די אַזוי גערופענע „צעטלינסקער וועלדער״. ווען עס האָט זיך אָרגאַניזירט די פּאַרטיזאַנער גרופּע האָט זיך געבעסערט דער מצב פון די יידן. די פּאַרטיזאַנער האָבן זיך דערוווסט ווער עס האָט אויסגעגעבן א ייד, איז ער באַלד אויף צומאָרגנס געוואָרן דערהרגעט אויף זיין אייגענעם געלעגער. די פרויען האָבן צוליב מורא אָנגעהויבן צוצוהעלפן די אויסבאַהאַלטענע יידן.

אין דער שטאָט האָבן די דייטשן צענומען די הייזער פון די יידן: קאַפּעלאָוויטש פון אַלטן מאַרק, צינא לעווין, גאָטליבאָווסקי, טשאַרנאָטשאָפּקא פון דער פאַרע גאַס, ביי וועמען עס איז געווען א גמילת־חסדים קאַסע, פיאַנקיס הויז און די הייזער פון: נח פאַקאַטש, פון זשאַביע, קאַטשאַלקיס און מינץ, דעם שניידערס, יעדבאַבניקס, גראַדקיס. אין דער וואַרשעווער גאַס, בודעס ווו די ראָזענבערגס האָבן געוווינט, מיאָנטשינ׳ס ווו לייב קרישטאָל האָט געוווינט, פונדעקס, נחום טאָץ, יוזשעלעוויסקיס, זעמעלמאַנס. אין דער יידישער גאַס, א חוץ גלאַזמאַנס און דאָס אַלטע בית המדרש, זענען אַלע הייזער געוואָרן צוגענומען.אויך די הייזער כודאווער, גרונא, קאַרמילקי, וולוקא, רוזניעק, סאַקאָוויטש און דאָרט ווי שיע „קאָזע״ האָט געוווינט. ווייטער די הייזער פון רעשאַטקע, לעלאָנעק, טשאַרנאָבראָדיס, גאַנשאַרס, דאָ ווו עס איז געווען די יידישע מקוה, שאַמפּאַנס הויז ווי קאַשיאַרזש האָבן געוווינט. שווייצערס גרויסע הויז איז געבליבן שטיין. די הייזער פון מייראַנץ, קראַמאַרזש׳ס, סקורקיס און פון אַלטן שאַפּירא דעם זייגערמאַכער, לאה פאַנפּיל, קוטנערס, בלומס, און נאָך א סך אַנדערע יידישע הייזער זענען געוואָרן צענומען.

אין שערפּצער געטאָ זענען נישט געווען קיין יידישע פּאָליציאַנטן. דאַקעגנזשע אין לאַגער סטרזשעגאָוו איז ביים יידנראַט געווען יידישע פּאָליציי, וואָס איז באַשטאַנען פון פאָלגנדע פּערזאָנען: יאָסל ניעמצאָווקא, די ברידער קישעלעווסקי, פעלדמאַן א קצב פון ראַטשאָנז און לעדערמאַן.

פעלדמאַן איז געוואָרן געשאָסן אין סטרזשעגאָוו. די דייטשן האָבן באַמערקט, אז ער לייגט צופיל אַכט אויף א לעבעל ברויט, וועלכעס זיין פרוי האָט געהאַלטן אין האַנט. פעלדמאַן האָט גראָד דעמלט געדאַרפט אויפן באַפעל פון די דייטשן צוגרייטן די יידן צום אַרויספאָרן. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געכאַפּט דאָס ברייטל, איבערגעשניטן עס מיט א שפּיז און עס האָט זיך פון איר אַרויסגעשיט אויסלענדיש געלט און גאָלד.

אַרויסגעוויזן האָט זיך, אז דאָס פאַרמעגן האָט פעלדמאַן אַלץ קאָמענדאַנט באַקומען אויסקויף־געלט פון פאַרשיידענע מענטשן, וועלכע מען האָט געכאַפּט אַרויסצושיקן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן. אויף זייער אָרט האָט ער אַוועקגעשיקט אַנדערע, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין שום מיטלען אויסצוקויפן זיך. און אַזוי איז דאָס געשעפט געגאַנגען ביז די דייטשן האָבן אים דערשאָסן אין אַלעמענס אויגן.

אין סטרזשעגאָוו האָבן די דייטשן געצאָלט פאַר דער אַרבעט — 80 פעניג א טאָג. פאַר דעם געלט איז נישט מעגלעך געווען איבערצולעבן. האָבן זיך יידן עצות געגעבן. ווער עס איז געווען א בעל מלאכה האָט שטילערהייט צוגעאַרבעט ביי זיך אין שטוב אַפילו פאַר קריסטן. אַנדערע האָבן זיך אַרויסגעגנבעט אויף די דערפער און געברענגט פון דאָרטן, וואָס עס איז געווען מעגלעך. צו די לעצטע האָב איך אויך געהערט. ס׳איז געווען א סך פּאָליאַקן צווישן די דאָרפישע איינוווינער, וועלכע האָבן אונז געשאַנקן קאַרטאָפל

און ברויט. אויך צווישן די דייטשן זענען געווען אזעלכע, וועלכע האָבן געהאָלפן. אָבער דער רוב האָט צוגערויבט פון אונז וואָס ער האָט געקאָנט און מערדערלעך צעשלאָגן.

איבערהויפּט האָבן די דייטשן פּיינט גע־האָט עלטערע פרויען, וועלכע מען האָט צו קיין אַרבעט נישט גענומען. די לעצטע עלטע־רע פרויען האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פון דער געטאָ, וועלכע איז נישט געווען קיין פאַרמאַכטע און זיי האָבן צוגעהאָלפן די פויערן באַאַרבעטן די ערד, און דערפאַר האָבן זיי זיך אויס־באַהאַלטן.

אין געטאָ זענען נאָר געווען שערפּצער א חוץ איין פאַמיליע פון זשוראַמין אברהם דערעוויטשער מיט דער פרוי. יעדער איינער האָט נאָר געקלערט וויאַזוי איבערצולעבן. פיל זענען אוועק אין דאָרף אויף נאַכט און פאַרטאָגס פלעגן זיי זיך צוריקקערן צו דער אַרבעט. וועגן קליידונג האָט קיינער נישט געקלערט.

איינמאָל האָט די פרוי ניעדזשוועדזש, פאָדסקאָטש פון דער היים, אָנגעשריבן פאַר א קריסטין א ביטע אין דייטש צום סטאַראָסטע, אַז מען זאָל איר, דער קריסטינס זון, באַפרייען פון קאָנצענטראַציע־לאַגער. האָבן די דייטשן געדופן די קריסטין און איר געפרעגט ווער עס האָט איר דעם שיינעם בריוו אָנגעשריבן. זי האָט אָנגעגעבן דעם אַדרעס און די געסטאַפּאָ האָט די פרוי נעדזוויעדזש אַרויסגעשלעפּט פון בעט ביינאַכט, אוועקגעפירט קיין ווימישלין אין א שטראָף־לאַגער און דאָרט האָט דער דייטשער קאָמענדאַנט זי צעהאַקט מיט א שווערד. דער אומגליקלעכער קרבן האָט זיך געבעטן ביים מערדער, אז ער זאָל זי מיט איינ־מאָל דערהרגענען אָבער דאָס האָט נישט גע־האָלפן. אויף א ווילדן בעסטיאַלישן אופן האָט ער געפּערטעלט איר קערפּער ביז זי איז אויס־געגאַנגען. דעם צעבלוטיקטן גוף האָט מען אַרויפגעלייגט אויף א פור און אים געפירט אויפן יידישן בית עלמין. צו דער לויה האָט מען געדופן פיר שערפּצער יידן, צווישן זיי איז געווען מיין שוואָגער משה מאַשקאָוויטש. איבערן גאַנצן וועג איז דורך די ברעטער פון וואָגן געדונען בלוט פון דעם דערהרגעטן קערפּער.

מיט אן ענלעכן טויט איז אויך אומגע־קומען משה לידזבאַרסקיס טעכטערל פון 16 יאָר.

י. ח. גרינבערג

איבער קאַצעטן

סטאַלאַג, אַשוויענטשים און מאַטהאַוזן

אין 1940 האָט די דייטשע מאַכט אויפ־געשטעלט א לאַגער סטאַלאַג ביי קעניגסבערג פאַר די יידישע קריגס־געפאַנגענע. אַלע יידישע קריגס־געפאַנגענע פון דער פּוילישער־אַרמיי זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אין דעם לאַגער. אויך איך און מיין חבר יחיאל באַרענשטיין זענען געבראַכט געוואָרן אַהין.

אין א קורצער צייט אַרום איז געקומען א באַפעל אַריבערצופירן אַלע יידישע קריגס־געפאַנגענע קיין לובלין. אונז איז שוין דאַמאָלס באַקאַנט געווען דער טויטן־מאַרש, וואָס די דייטשן האָבן איינגעאָרדנט אין לובלין. זיי האָבן ביי דעם יידן־ראַט געפאָדערט 300.000 זלאָטעס און צוגעזאָגט די אַקציע ניט דורכ־צופירן. נאָר גלייך ווי דאָס געלט איז געוואָרן איינגעצאָלט האָבן זיי זייער וואָרט געבראָכן און די אַקציע דורכגעפירט. עס איז אויפגע־שטעלט געוואָרן א טראַנספּאָרט און ער איז

אַוועקגעשיקט געוואָרן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מען האָט זיי אַלעמען דערמאָרדעט.

אין דער איבערצייגונג, אַז ווען מיר וועלן קומען קיין לובלין וועלן מיר דעם טויט נישט אויסמיידן, האָבן מיר, מיין חבר באָרנשטיין און איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון עשאַלאָן. ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע אויף דעם גדאַנסקער וואָקזאַל, זענען מיר ביידע אַראָפּגעשפּרונגען און זיך געלאָזט לויפן. די דייטשע פּאָסטנס האָבן אונז באַמערקט און אָנגעהויבן נאָכצושיסן מיט אויטאָמאַטישע געווער. עס איז אונז אָבער געלונגען זיך צו באַהאַלטן צווישן בונקערס. איבער אַ פּאָר שעה זענען מיר דאָרט געלעגן, ביז דער צוג איז אַוועקגעפאָרן.

מיר זענען דאַן אַרויס פון דער באַהעלטע־ניש און אַוועק אין שטאָט. נאָכן זיין אַ קורצע צייט אין וואַרשע בין איך אַוועקגעפאָרן קיין פּלאָנסק, ווו עס האָט געוווינט מיין פאַמיליע. דאָרט בין איך געבליבן ביז 1942, ווען די דייטשן האָבן ליקווידירט דאָס דאָרטיקע געטאָ און אַלעמען אַרויסגעפירט קיין אָשוויענטשים, דאָס מאָל איז מיר נישט געלונגען צו אַנטלויפן, און איך האָב געמוזט זיין אַן עדות ווי מיין גאַנצע פאַמיליע איז אומגעקומען אין לאַגער. אין אָשוויענטשים בין איך געווען ביז 1944, ס׳הייבט זיך אָן די עוואַקואַציע. מען האָט אונז דאַן אַרויסגעפירט קיין דייטשלאַנד אין לאַגער מאַטהויזן, ווו טאָג־טעגלעך פלעגן הונדערטער מענטשן שטאַרבן פאַר הונגער, דערשאָסן און דערהרגט ווערן פון דער ס. ס.

ביי אַ שרעקלעכן מצב האָב איך געלעבט ביז צום 4־טן מאַי 1945, ווען די אַמעריקאַנישע אַרמיי האָט מיך בפריית.

יחיאל נעמליך

אין אשוויענטשים

עס איז געווען אין פינפטן דעצעמבער 1942 דער טאָג איז געווען אַ קאַלטער. עס האָט שטאַרק געשנייט, און עס האָט זיך געדוכט, אַז די נאַטור איז די איינציקע, וועלכע פילט מיט דעם גורל פון די יידן און איז דערצאָרנט פאַר דעם אומרעכט וואָס מען טוט זיי.

מיר פאָרן שוין דעם וויפלטן טאָג און מיר ווייסן נישט די ריכטונג. פּלוצים בלייבט אונזער צוג שטיין. מיר ווייסן ניט ווו מיר געפינען זיך, אָבער מיר פילן אינסטינקטיוו, אַז אויף דעם אָרט וועט אנטשיידן ווערן דער גורל פון אַ סך פון אונז. נאָכן אָפּשטיין 12 שעה אויף דער ראַמפּע, די גאַנצע צייט אין פאַרמאַכטן וואַ־גאָן, וועלכער איז געווען געפּאַקט מיט מענטשן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פּלאַץ ניט בלויז צו זיצן נאָר אויך צו שטיין, אַזוי אַז עס איז פּשוט אויסגעקומען צו הענגען אין דער לופטן, האָט מען אויפגעעפנט די וואַגאָנעס. עס האָבן אונז דערוואַרט סס־מענער, וועלכע דערזעענדיק אונז האָבן געמאַכט אַזאַ מין טומל, פּונקט ווי הונגעריקע וועלף, ווען זיי דערזעען אַ סטאַדע שעפּסן.

ביים אַרויסגיין פון די וואַגאָנעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט שוידערלעכע סצענעס, וועלכע איך בין נישט בכח צו באַשרייבן.

מיט דער הילף פון הינט, שלעגערייען און ביקסן־קאָלבן האָט מען די צושראָקענע מאַסע, וועלכע האָט זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן, אויסגעשטעלט צו 5 אין אַ ריי און אַ יונגער אָבערשאַרפירער האָט אָנגעהויבן דורכפירן די

סעלעקציע. וואָס א מינוט פאַרגרעסערט זיך די צאָל פון די יעניקע, וועלכע ווערן דורך זיין האַנט געשיקט צום טויט. לאַסט־וואָגנס, וועלכע זענען געשטאַנען אָנגעגרייט אָפּצופירן די קרבנות זענען אָנגעפילט געוואָרן מיט מענטשן, וועלכע זענען פארלאָדן געוואָרן אויף זיי ווי הערינג אין אפאס. גרעסטנטייל זענען עס געווען פרויען, קינדער און אלטע מענער. די ריי ווערט קלענער און עס דערנענטערט זיך אויך מיין ריי, איך פיל, אז אין דער קומענדיקער מינוט וועט אַנטשיידן ווערן מיין גורל. איך בין דער איינציקער, וואָס איז געבליבן פון דער גאַנצער פאַמיליע און פאַר מיינע אויגן גייען פאַרביי ווי אין א פילם, מיינע עלטערן אונזער שטוב...

פלוצים הער איך ווי דער ס.ס.־מאַן פרעגט מיך מיין נאָמען, עלטער און פאַך. מעכאַניש ענטפער איך און איך הער נאָר ווי ער זאָגט צו מיר „לינקס". איך גיי צו דער גרופּע, וועלכע וואַרט אויף די אויטאָס און אין מיטן וועג הער איך ווידער דעם קול פון דעם סס־מאַן: „צוריק, רעכטס"!

ווי אין א חלום קער איך מיך צוריק. ערשט אויפן אָרט קוק איך מיך אַרום און איך זע, אז איך געפין זיך אין דער געזעלשאַפט פון בלויז יונגע קרעפטיקע מענער, וועלכע זענען שטאַרק באַוואַכט פון ס. ס. מען האָט אונז אויסגעשטעלט צו 5 און מיר האָבן אָפּגעמאַרשירט.

אין די רייען הערשט א טויטע שטילקייט. קיינער רעדט נישט, עס הערן זיך בלויז די באַפעלן פון די פאָסטנס, וועלכע יאָגן אונז און הייסן אונז גיין שנעלער. יעדער איינער איז פאַרטאָן אין זיינע געדאַנקען. עס איז נישט שווער צו וויסן וועגן וואָס יעדער איינער טראַכט, ווייל אלעמענס געדאַנקען זענען ביי די, וועלכע מען האָט אַוועקגעפירט מיט די מאַשינעס. און כמעט יעדער פון אונז האָט עמיצן צווישן די. יעדער איינער טראַכט נאָר: „צי וועל איך זיי נאָך ווען זען?"

נאָר די פאָסטנס לאָזן אפילו נישט טראַכטן. זיי יאָגן און טרייבן מען זאָל גיין שנעלער. דער וועג איז שלעכט. די ערד איז ערטערווייז ווייך און די פיס זינקען איין ביז די קני אין בלאָטע. דאָס איינציקע וואָס יעדער איינער ווינשט זיך איז קומען אין לאַגער און זיך אויסציען און איינשלאָפן. אָבער די געשרייען פון די פאָסטנס, די מידקייט פון די פיס און די צובראָכנקייט פון האַרצן האַלטן אונז וואַך.

אין דער שרעקלעכער פינצטערניש האָבן פלוצים א לייכט געטאָן עלעקטרישע לאָמפּן. מיר זענען צוגעקומען נענטער און דער לאַגער, העל באַלויכטן פון עלעקטרישן ליכט האָט זיך אנטפלעקט פאר אונזערע אויגן.

איך בין באַשטימט געוואָרן צו וווינען אין בלאָק 14. טראָצדעם וואָס די גאַנצע נאָכט זענען מיר געווען פאַרנומען מיט די פארשיידענע לאַגער־פאָרמאַליטעטן האָט מען אונז אינדערפרי געשיקט צו דער אַרבעט. אין דער קאָמאַנדאָ צו וועלכער איך בין צוגעטיילט געוואָרן האָב איך געטראָפן אייניקע מיינע חברים וועלכע זענען געקומען קיין אָשוויענטשים מיט פריערדיקע טראַנספּאָרטן. אויף זיי איז דער לאַגער געווען שטאַרק קענטיק. דער גרעסטער טייל איז געווען אָפּגעשוואַכט און אָפּגעמאַטערט. ווען מיר זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט האָבן זיי אונז, די פרישע, געבעטן מיר זאָלן גיין לאַנגזאַמער, ווייל זיי האָבן נישט קיין כח. מען האָט זיך אָבער געמוזט שטאַרק היטן צו גיין פאַמעלעך, ווייל דער קאַפּאָ פלעגט דערפאַר שלאָגן.

דער אַרבעטס־טאָג אין לאַגער. אין דער פרי פלעגן די „העפטלינגע" זוכן א קאָמאַנדאָ ווו מען ארבעט לייכט. עס איז אַנטשטאַנען א טומל און די קאַפּאָס מיט די סס־מענער פלעגן קומען מאַכן אָרדנונג דורך שלאָגן און פייניקן. נאָכן אויסשטעלן די קאָמאַנדעס פלעגט מען אונטער די קלאַנגען פון לאגער־קאַפּעלע ארויסגיין צו דער אַרבעט. דער צוריקוועגס פון דער ארבעט איז געווען נאָך שרעקלעכער. די מע־

נער מיד פון דער אַרבעט און צעשלאָגן פון די סס־מענער פלעגן קוים דערשלעפּן די פיס. א געוויסער טייל האָט אין גאַנצן נישט גע־קענט גיין און די אַנדערע „העפטלינגע״ האָבן זיי געמוזט העלפן. אויך טויטע זענען געווען ביים צוריקגיין פון דער אַרבעט. און אָט דער טרויריקער צוג, ווען ער איז געקומען צום לאַגער טויער, האָט געמוזט גיין גלייך, מונטער, ווי פון א שפּאַציר און אריינגיין אין לאַגער אונטער די קלאַנגען פון דער זעלבער־קאַפּעלע.

ווען מיר זענען געקומען פון דער אַרבעט, נאָך אַ גאַנצן טאָג שווערער פּראַצע האָבן מיר קיין רו נישט געהאָט. אין בלאָק זענען מיר געפּייניקט געוואָרן פון די בלאָקעלטעסטע און שטובן־עלטעסטע.

אזוי זענען געלאָפן די טעג און די וואָכן פול מיט נויט און פּיין, ביז מען האָט איין טאָג אָנגעהויבן דורכצופירן אין לאַגער א רעגיס־טראַציע אויף א נייער קאָמאַנדאָ. מען האָט גענומען נאָר אַזעלכע וואָס זעען גוט אויס און וואָס זענען קרעפטיק געבויט. גלייך נאָך דער רעגיסטראציע האָט דער אַרבעטסדינסט־לייטער פון לאַגער געמעלדעט, אַז אַלע מענער אין עלטער פון 21 ביז 32 זאָלן זיך מעלדן. עס האָבן זיך דאַמאָלס געמאָלדן מענטשן ייִנגערע און עלטערע, ווייל צו דער רעגיסטראַציע פלעגט מען באפרייען פון א טאָג אַרבעט. און דאָס איז געווען דער גרעסטער יום־טוב פאר אַן איינ־ווינער פון אָשוויענטשים. קורץ נאָך דעם האָבן מיר זיך דערוווּסט, אז מען האָט די אַלע מענער סטערעליזירט.

אין דער זעלבער צייט, ס׳הייסט ארום ניי־יאָר 1943, האָבן זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן טראַנספּאָרטן פאַר „בונא״ אין אוישוויץ 1. איך האָב זיך צו אזא טראַנספּאָרט געמעלדעט און בין געקומען קיין אוישוויץ 1.

דאָס זיין אין בונא, האָט מיר כמעט ווי געגעבן די מעגלעכקייטן איבערצולעבן די שרעקלעכע צייט. מען האָט מיך אַריינגעזעצט אין א מויערער־שול, וועלכע האָט געדאַרפט צוגרייטן ספּעציאַליסטן פאַר פאַרשיידענע בוי־אַרבעטן. אין דער צייט פון די גרויסע פרעסט זענען מיר געגאַנגען צו דער אַרבעט און דאָס האָט מיר אויסערגעוויינלעך פיל געהאָלפן. פון דער צווייטער זייט אָבער האָבן מיר געהאַט אויסצושטיין פיל צרות פון די בלאָק־עלטעסטע און באַזונדערס פון דעם פּוילישן קאַפּאָ, וועל־כער איז געווען באַקאַנט אונטער דעם נאָמען קאַטשמאַרעק. אָט דער נפש פלעגט זיין גאַנצן סאַדיזם אויסלאָזן צו די יידן, און ער האָט אונז במשך פון דעם גאַנצן ווינטער געפּייניקט.

מיטן אָנקומען פון פרילינג האָט מען אונז ארויסגעשיקט אויף פאַרשיידענע בוי־אַרבעטן. מתחלת זענען מיר מיט דער אַרבעט ניט געווען צופרידן. אָבער נאָכדעם ווי מיר האָבן שוין געהאַט געאַרבעט א געוויסע צייט האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אז מיר האָבן אויף דעם אַר־בעטס־פּלאַץ א האָפנונג אַריבערצולעבן די מלחמה. צוזאַמען מיט אונז האָבן געאַרבעט ציווילע אַרבעטער און ביי זיי האָבן מיר אָפט־מאָל באַקומען עפּעס צו עסן אָדער צו קויפן, אויב מען האָט געהאַט געלט. מען פלעגט זיך אָבער מוזן שטאַרק היטן די ס.ס. זאָלן נישט זען ווי מען רעדט מיט ציוויליסטן, ווייל פאַר אַזאַ „פרברעכן״ פלעגט מען באַשטראָפט ווערן מיט „שטיי־בונקער״. דער בונקער איז געווען געבויט ווי א שאַנק מיט א סך פעכער. יעדעס פאַך האָט געהאַט ארום 60 קוואַדראט צענטי־מעטער. מיר אליין איז , פארן נעמען ביי א „ציוויליסט״ א פּעקל טאַבאַק און 2 אייער, אויסגעקומען צושטיין 8 טעג נאָך דער אַרבעט אין דעם דאָזיקן „שטיי־בונקער״.

אין דעם זעלבן יאָר בין איך ווידער צור־ריקגעקומען קיין בירקענאו, ווייל דאָרט האָט מען באַדאַרפט האָבן מויערער. אין דעם לאַגער האָב איך געפונען דעם גרעסטן טייל פון מיינע חברים. זיי זענען פארפּייניקט געוואָרן און איך האָב זיך געפילט זייער איינזאַם. מען האָט מיך איינקוואַרטירט אין בלאָק 7 לאַגער ד. די צאָל פון די „העפטלינגע״ האָט זיך פאַר דער צייט

זייער פארגרעסערט. מען האָט אָנגעהויבן צו ברענגען יידן פון אַלע לענדער, וואָס די דייטשן האָבן אָקופּירט. סעלעקציעס פלעגן פאָרקומען יעדן טאָג און די קרעמאַטאָריומס האָבן גע־אַרבעט טאָג און נאַכט.

אין 1944 האָט מען צו אונז געבראַכט אונ־גאַרישע יידן. אין סוף פון דעם דערמאָנטן יאָר, צוליב דעם פאָרמאַרש פון דער רויטער אַרמיי, האָט מען „אונזער" לאַגער עוואַקואירט און מען האָט אונז אוועקגעשיקט קיין טיף דייטשלאַנד. איך פּערזענלעך בין אוועקגעשיקט געוואָרן אין דאַכאַו, ווו איך בין צוגעטיילט געוואָרן צו אַן אויסן־לאַגער קויפערינג, לאַגער 2, פון וועלכן איך בין דעם 30־טן אַפּריל 1945 אַ קראַנקער, אַ צעבראָכענער באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנישער אַרמיי.

ביילע ראַבינאָוויטש

דייטשע אכזריות און דאס פיינלעכע לעבן ווי א פליט אין ראטנפארבאנד

מיין פאָטער איז געוועזן חזן און שוחט אין שערפּץ. חזנות האָט ער געלערנט ביים באַרימטן חזן גרשון סיראָטאַ. אין שערפּץ האָט מיין פאָטער געפּראַוועט חזנות פון 1907 ביז 1939, ביז צום אומגליק פון דער דייטשער יידן־אויסראָטונג. מיין קינדהייט האָב איך פאַרבראַכט אין בית־יעקב שול, געענדיקט אַ פאָלקס־שול און אין אַ צייט אַרום האָב איך מיין געזעלשאַפט געפונען אין דער דערציִערישער יוגנט־באַוועגונג „השו־מר הצעיר".

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס גרויסע פייער, וואָס עס האָט זיך צעפלאַקערט אויף דער יידישער גאַס ווען די דייטשן האָבן אונטערגעצינדן די שול. מיר זענען אריינגע־לאָפן צו אַ שכן. פון דאָרט האָבן מיר אַרויס־געקוקט דורכן פענסטער. פּלוצלינג האָט מיין פאָטער אויסגעשריגן: „קינדער, קוקט. דער ארון קודש פאַלט איין".

מיר האָבן דערהערט אַ שיסעריי, עס זענען געפאַלן קרבנות וועלכע זענען געלאָפן ראַטעווען ספרי־תורות. מיר, אַלע שכנים, זענען אַראָפּ צו אונזער שכן יחזקאל קאָדעצקי און דאָרט זענען מיר שוין איבערגעזעסן אין פחד די נאַכט.

צומאָרגנס האָבן די רוצחים ארויפגעלייגט אויף אונז יידן אַ קאָנטריבוציע, אַ שטראָף ווייל מיר האָבן אונטערגעצינדן די שול...

עס דערמאָנט זיך מיר נאָך פּרטים פון די ערשטע סאַדיסטישע מערדערישע מעשים פון די דייטשן. די געסטאַפּאָ לויפן אריין אין שעכטהייזל און טרעפן דאָרט מיין פאָטער שעכטן אַ הון. לויפט צו איינער פון די גזלנים און רייסט ארויס דעם חלף, וואַרפט אים אַוועק און שרייט אויס: „ווייסט דו נישט יודע, אַז שלאַכטן איז פאַרבאָטן" און דערביי רייסט דער רוצח די באָרד פון מיין טאַטן צוזאַמען מיטן פלייש; עס שפּריצט דאָס בלוט און דער מערדער לאַכט הויך אויפן קול מיט ווילדער הנאה.

מיין פאָטער איז אַ היימגעקומען אַ צע־בלוטיקטער און אויסגערופן: „ברוך מחיה מתים, ניצול געוואָרן פון זייערע הענט".

נאָך איין פאַל דערמאָנט זיך מיר: געוועזן איז עס אין ראש השנה. האָט מען צוזאַמען גענומען אַ היבש ביסל בעלי־הבתים. צווישן זיי מיין פאָטער און שכן יחזקאל קאָדעצקי און אוועקגעפירט זיי אין מאַרק פוצן די אויטאָבוסן. די דייטשן האָבן פון די יידן חוזק געמאַכט און סאַדיסטיש זיי צעשלאָגן און פאַרנאַכט ערשט זיי אָפּגעלאָזט.

ווידער איז מיין פאָטער אַ היים געקומען

א צעשלאָגענער אין פאַרבלוטיקטע מלבושים. די באָרד אָפּגעשויערן מיט צווי בלויע געשוואָלענע אויגן פון די קלעפּ. אַזוי האָבן דעמלט אויסגעזען אונזערע יום טובים און די וואָכנדיקע טעג ביז צום גירוש.

דער גירוש־טאָג האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַלאַרמען און שיסעריי פון דער געסטאַפּאָ. אַלע יידן האָבן געמוזט זיך צושטעלן אין מאַרק נעבן מאַגיסטראַט. מיר האָבן זיך צוגעשטעלט דעם צווייטן טאָג. אין אַ קישן האָבן מיר אַריינגעלייגט א ביסל צירינג און מיטגענומען, אז עס זאָל זיין א רעטונגס־ברעט אין אַ נויט. קומענדיק אין מארק זענען מיר שוין נישט געווען פון די מיוחסים. יידן האָבן שוין געוואַרט מיט פּעקלעך, מיט זעקלעך, מיט קישנס און צודעקן, קליינע און גרויסע קינדער, אַלטע און קראַנקע, א גרויליך בילד, וואָס שוידערט מיך נאָך היינט אויף, ווען איך דערמאָן זיך

דער טרויער־צוג איז געטריבן געוואָרן צו דער באַן. דאָרט האָבן מיר געוואַרט אויף די שכנותדיקע שטעטלעך: זשוראַמין, ביעזון. צוזאַמען זענען מיר געפאָרן אויף דעם וועג קיין פּאניעכוועק. בעתן פאָרן האָבן מיר געהערט שיסערייען און אלארמען איבער די וואַגאָנען. דאָס האָבן די געסטאפּאָ־מערדער געשאָסן. איך דערמאָן זיך די האַרצרייסנדע סצענעס ביי יעדן שאָס פון די רוצחים. דער פאָטער מיט נאָך אייניקע יידן האָבן אויסגערופן אַלע מאָל „שמע ישראל”. איינער מיטן צווייטן האָט זיך געזעגנט.

מען האָט אונז אַראָפּגעלאָזט אויף א פעלד און געצוווּנגען אונז זיך אויסצוטאָן נאַקעט. מען האָט פון אונז צוגעראַבעוועט, וואָס איינער האָט פאַרמאָגט, מערדערלעך צעשלאָגן און מיט קלעפּ ווייטער געטריבן קיין יאבלאננא, נאווידוור ביז ווארשע.

נישט לאַנג זענען מיר געווען אין ווארשע. מיין עלטערער ברודער האָט אונז אריבערגענומען קיין טשעכאנאוו. אין דעם שטעטל איז נאָך נישט געווען דער גירוש. פון טשעכאנאוו בין איך מיט מיין ברודער אַריבער אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע. דאָרט האָבן מיר שוין געטראָפן אונזערס א יונגערן ברודער.

מיר האָבן זיך באַראָטן ווי אַזוי אריבערצונעמען אונזערע עלטערן. אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט. די גרענעצן זענען שוין געווען פאַרמאַכט. מיך מיט מיין ברודער האָבן די רוסן אַרויסגעפירט קיין אַרכאנגיעלסק. פון דעם צווייטן ברודער האָבן מיר שוין גאָרנישט געוווּסט. מיר האָבן געאַרבעט אין די ארכאַנגעלסקער וועלדער ביי זעגן האָלץ. אַזוי זענען אַדורך אַנדערהאַלבן יאָר. דערנאָך האָט מען אונז אוועקגעשיקט קיין מיטל־אזיע זיך „אָנוואַרעמען” אין א וואַטע־קאָלכאָז.

עס האָבן געוווינט מיט אונז 40 עוואקואירטע. געאַרבעט האָבן מיר זייער שווער. דערנערט האָט מען זיך מיט א שפּייז „מאקויכע”, פאַר בהמות און מיט אזא מין סאָרט גרוס, מען האָט עס גערופן ליבעדא. ביי דער אַרבעט ווען מען האָט אראָפּגענומען פון פעלד די וואַטע, האָבן מיר זיך אַביסל „דערנערט” מיט די קערנדלעך וואָס מען האָט אַראָפּגענומען פון דער וואַטע. דאָס האָט געהאַט אַביסל אייל אין זיך. מיט יעדן טאָג האָט זיך געמערט די צאָל קראַנקע אויף דיזענטעריע. פיל האָבן מיט דער קראַנקהייט זייער לעבן פאַרענדיקט. צווישן זיי איז געווען מיין ברודער ישראליק, וואָס האָט פאַרענדיקט מיטן זעלבן הונגער־טויט. נאָך זייך טויט האָבן זיך אָנגעהויבן פאַר מיר די אמתע צרות: עלנט, היימלאָז, הונגעריק, אלערליי עפּידעמיעס. דער מענטש איז טאַקע שטאַרקער פון אייזן, אַז מען האָט דאָס געקענט אויסהאַלטן.

דיגאלא חוח

איין פאסירונג פון א סך אזעלכע

כ׳דערמאָן זיך דעם טאָג, דעם טרויריקן טאָג. דאָס איז געווען דעם זעקסטן יאַנואַר 1942 ווען מ׳האָט פון די אַרומיקע שטעטלעך, אין דער גאַנצער געגנט צונויפגעקליבן די רעשטלעך יידן. מ׳האָט אונז אוועקגעפירט קיין סטשעגאָווע אין געטאָ.

נאָך א יאָר געטאָ האָבן מיר דערהערט די טרויעריקע בשורה, אַז מען גייט אונז אלע פאַרניכטן. האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון געטאָ מיט מיינע צווי קינדער, שוועסטער, און דריי קינדער יתומים נאָך מיינער א שוועסטער, וואָס איז געשטאָרבן אין געטאָ, און איר מאַן איז אומגעקומען אין א קאָצעט־לאַגער.

מיר זענען געלאָפן אין דער נאַכט פון ערשטן נאָוועמבער 1942 מיט אונז איז אויך אַנטלאָפן העלאַ אייזיקאָוויטש. מיר זיינען צו־געקומען אין שערפּצער קרייז. דאָרט האָבן מיר זיך אַלע צושיידט: יעדער פון אונז האָט זיך געמוזט אַליין ראַטעווען. כ׳קען נישט באַשרייבן דעם ווייטאָק, ווען כ׳האָב זיך געמוזט צושיידן מיט מיינע צווי קליינע קינדער. יעדער איז אוועקגעגאַנגען אין א באַזונדערן וועג. איך האָב זיך מיט מיינע קינדער נישט געזען עטלעכע חדשים און זיי גופא זיינען אויך נישט געווען צוזאַמען.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז איך און מיין עלטערער זון זאָלן בלייבן לעבן, בעת מיין יינגערער זון שמואל, איז 4 חדשים פאַר דער באַפרייאונג, אומגעבראַכט געוואָרן פון די מערדערישע דייטשע הענט. מיין שוועסטער לאַה, איז קראַנק געוואָרן און ס׳איז נישט גע־ווען מיט וואָס זי צו ראַטעווען פון די אָרעמס פון טויט. מיין שוועסטערס זון איז אומגע־בראַכט געוואָרן ווי פיל אַנדערע. מיר זיינען באַפרייט געוואָרן אין שערפּצער קרייז און נאָך דער באַפרייאונג — האָבן מיר זיך צו־נויפגעטראָפן. זיינען מיר געקומען קיין שערפּץ און דאָרט נאָך געטראָפן נאָך עטלעכע יידן. געהאָט אַרום זיך חורבן און בית־עולם און נאָך עטלעכע חדשים האָבן מיר באַשלאָסן צו קומען קיין דייטשלאַנד, כדי פון דאַנען צו פאָרן — צו אונזער היים.

יעקב בן שלמה יוז׳לבסקי

על סף החיסול

בית הנתיבות, התחנה האחרונה בחיים. זו התחנה ששכנה „כבוד" לרגלי הקרפטים המושלגים והמבהיקים בלבנם למרחקים, תחנה אשר קיפלה בתוכה היסטוריה שלמה, היס־טוריה טרגית של עם המובל לטבח. היסטוריה, שקורותיה חקוקים בדם ויסורים. התחנה אשר טרם התאוששה ממחזה הבלהות של ליל אמש, נעורה שנית לאותה פעילות קדחתנית המ־בשרת רעות. התרוצצויות חיות־הטרף כאילו לווו צלו של מלאך־המות. לא בנקל אפשר היה להשתחרר מאותו רושם איום ומוזר, אשר בכל פנה ופנה בישר המוות בואו; אשר מכל צד ועבר הציצו „רואים ואינם נראים" עיניים תאותניות לראות בנקמה, נקמה בחלש ורצוץ, נקמה בשונאים, שאך תמול היו ידידים ונל־חמו שכם אחד נגד האויב המשותף.

אותה עיירה לרגלי הקרפטים אושוויץ, שוב נעורה אותו בוקר לקול שקשוק גלגלי

הרכבת שעברה, ובתוכה מטען חי למיבצע החיסול. שוב ידעו אזרחי אותה עיירה, כי מרשימת החיים במדינתם נדונו לכליה כך וכך יהודונים... שוב ושוב עלה חיוך על שפ־תותיהם לאידיהם של קרבנות חפים מפשע. שוב ושוב הוכיחו בני אותו עם „אציל" את פרצופם; לא נקפם המצפון על הפשע הגדול והאכזרי המבוצע על אדמת מולדתם; על הכתם הנצחי אשר בו יוחתמו עם תתם את ידם לפשע.

הרכבת האיטה מהלכה. קרונות־משא אפו־רים, גדושים אנשים, אשר זה מכבר ניטל מהם כוח ההתנגדות ורצון לחיים. סגורים ומסוגרים, תלושים מכל אמצעי קיום, הרוסים מבחינה נפשית וגופנית. אנשים אשר מאחוריהם לא נשאר מאומה, חוץ מקברות אלמים אשר בהם קבורים רבים מיקיריהם, קרבנות היסורים והרעב, המגפות והרציחות, אשר עם כל זועת האימים במותם זכו לקבורה. עומדות נפשות עלובות אלה צמודות אחת לרעותה, לוחצות גוזליהן לחזיהן כאילו להגן אליהן מפני חיות־טרף, אימה ופחד השתקפו מעיניהן ובשפתיהן תפילה...

תפילה — לא! היתה זו שאגה אילמת, שאגת איש העומד בפני המוות. שאגה אילמת של קרבן הנמצא בכפות הרוצח. שאגה אילמת אשר אילו הושמעה, גם לא היתה נקלטת על ידי שליטי העולם.

חריקת בלמי הרכבת וטלטול חזק, צריחות־אימים של חובשי מדים מלווי נביחת כלבים, הועמדו הקרבנות בפני המציאות האימתנית. מהלומות ראש ונשיכת כלבים רעבים לטרף — „כאדוניהם שהכריזו על עצמם „גזע עליון" נושאי התרבות העולמית ומייצגיה" —הוסיפו מבוכה ובהלה בלבבות האנשים הלחוצים וההמ־מומים. צריחות; יללות וקולות קריאת עזרה. קולות פעוטים המבקשים הוריהם בהיותם בידי משסעם והתזת ראשים על שמאל וימין. המקום דומה לבית־מטבחיים לבני־אנוש.

נגישות ובעיטות. מהלומות מגלבים על ראשי פעוטים וזקנים, שיסוע תינוקות לעיני הוריהם, יריות בראשי זקנים מלוות צריחות־גנאי ובוז, — כך הועמדו אותו בוקר בהיר האלפים — צללי־אדם אבודים מנותקים מעיני העולם.

מלאך־המות קצר קצירו. כעדר צאן עברו לפניו וקבלו את פסק־דינם. והוא, בעיני הזעם ובקולו הרועם, בהנעת זרועו הניף מגלו ללא רחם על טף וזקן, גבר ואשה. במחי יד נפרדו משפחות, הורים מילדיהם ובעלים מנשותיהם. אחד אחד עברו במצעדם האחרון, עיניהם מבו־הלות, מחפשות ומבקשות, תועות הן על פני הקבוצות שסודרו, בוחנות ובודקות את הסובב. שמא ואולי עוד ייפגש מבטם.... להציץ בפעם האחרונה בעיני היקר ביותר. להיפרד במבט אילם לעולמים...

בין החורשות העבותות (כאילו ניטעו במ־יוחד להסתיר האימה הגדולה וזוועותיה) נעלמו הצועדים בסך בדרכם לעבר הנצח. דוממים ואבלים, בעינים דומעות ושפתיים דובבות שרכו רגליהם במשעול הצר בסקרם את הסבי־בה. מכל צד ועבר נתקלו במבטי הזעם של שונאים ורוצחים.

השערים נפתחו לרווחה והחצר הגדולה קלטה לתוכה הקרבנות.

מבעד לצמרות העצים בלטו הארובות הגדולות, שפלטו לשונות־אש ועשן. יומם ולילה נפלטו לשונות האש. יומם ולילה עלו הנשמות הטהורות של המעונים והקדושים אשר נחנקו בתאי הגזים.

לא נרעדו סיפי העולם ולא חשך היום מהאש והעשן אשר היתמרו אל על בנשאם אתם נשמותיהן הקדושות של ילדים וקשישים, נשים וגברים המחכות במרומים לגאולתן.

התחנה האחרונה אושויץ — המקום בו קפח עמנו באורח כה טרגית שליש מבניו ואשר גם הורינו אחינו ואחיותינו מק" שרפץ מצאו בו מותם. ארור יהיה המקום לעולמים. ארור יהיה העם אשר גידל בנים לבצוע פשע מחריד זה וארור יהיה גם העם, שנתן ידו לעזרתם.

בינם מאי

זכרונות פון דער מלחמה=צייט

מיינע עלטערן, מיין פאָטער משה אהרן, מיין מוטער פריידע, מיין ברודער שמואל און איך — האָבן פאַר דער מלחמה געוווינט אין שערפּץ, ביי דער שול, אין א הילצערן הייזל, א ירושה, וואָס איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור. צו אָט דער ירושה איז אויך געווען א שותף מיין פעטער בערמאַן, וואָס האָט דאָרט געוווינט מיט זיין הויז געזונט.

מיין טאַטע, א ייד פון א גאַנץ יאָר, האָט א גאַנצע וואָך געדאַוונט אין אַלטן בית־המדרש און שבת אין דער שול, אויף זיין שטענדיק אָרט. פּרנסה האָט ער אַרויסגעשלעפּט פון האַנדל מיט אַ ביסל גאַלאַנטעריע אין גאָס. אויך מיין מוטער האָט צוגעהאָלפן אין דער פּרנסה און געלעבט האָבן מיר בדוחק. פון די קינדער־יאָרן געדענק איך, אַז מיין פאָטער האָט שטענדיק עוסק געווען אין תורה און אין ספרים און מיין מוטער פלעגט אָפטמאָל פרעגן: וואָס וועט זיין דער סוף פון זיצן און לערנען און אין דער שטוב איז נישטאָ קיין פּרנסה? אויף וואָס מיין פאָטער האָט געענטפערט, אַז לערנען איז אויך „פּרנסה", ווייל פון דער תורה זעט מען, ווי ווייניק א מענטש דאַרף האָבן.

א חוץ רעליגיעזע ספרים האָט מיין פאָטער געלייענט אויך צייטונגען און ביכער. ער האָט פאָראויסגעזען די צווייטע וועלט־מלחמה און פאָראויסגעזאָגט די שרעקלעכע פּיין, וואָס יידן וועלן דורכגיין אין די יאָרן פון קריג. ווען איך בין געווען אין היטלערס פּייניקונגס און אויסראָטונגס־לאַגערן, האָב איך זיך דערמאָנט מיין טאַטנס רייד.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט זענען מיר געווען אינדערהיים צוויי ברידער אויף וועלכע די עלטערן האָבן געלייגט גרויס האָפנונג, אַז מיר וועלן אויסוואַקסן און מיט אונזערע פאַרדינסטן פאַרלייכטערן זייער שווערן מצב. אָבער לײדער איז געשען גאָר אַנדערש. מיר האָבן זיי קיין פרייד און פאַרלייכטערונג אין דער פּרנסה נישט געבּרענגט, נאָר פאַרקערט, זיי האָבן נאָך געמוזט זאָרגן פאַר אונז.

איך, בינם, דער עלטסטער זון, בין צו די 13 יאָר אַוועק זיך לערנען א פאַך און אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער פּאַרטיי, לינקע פּועלי ציון. מיינע עלטערן איז דאָס זייער נישט געפעלן. אָבער איך וועל זאָגן דעם אמת, אַז אין דער פּועלי ציון־פּאַרטיי האָב איך באַקומען א גאַנץ אַנדערע דערציאונג, וואָס איז מיר גוט צונוץ געקומען אין דער צייט פון מיין געפּייניקט לעבן אין דייטשע אויסראָטונגס־לאַגערן.

מיינע גייסטיקע פירער אין פּועלי ציון זענען געווען, איטשע בינם ראָזנבערג, אליהו גראָסמאַן, פּסח גראָסמאַן, די ברידער פיינבערג און נאָך חברים, וועמענס נעמען איך געדענק שוין נישט. לײדער האָבן זיי אַלע נישט דערלעבט די מפּלה פון היטלער־דייטשלאַנד. זיי אַלע זענען ווי די טויזנטער אַנדערע יידן אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ. כבוד זייער אָנדענק!

מיין ברודער שמואל איז אריינגעצויגן געוואָרן אין דעם זעלבן קרייז, וואָס איך. אָבער אונזערע יונגע מחשבות האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן דער צוקונפט. אין פּוילן האָט געבושעוועט דער אַנטיסעמיטיזם, פון וועלכן מיר האָבן פיל געליטן אַלס קינדער. מיר האָבן דעריבער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאָרן קיין ארץ־ישראל.

אין א געוויסער צייט אַרום האָבן מיר אין געהיים באַשלאָסן, אַז איינער פון אונזביידע זאָל אַריין אין א קיבוץ און אַדורך מאַכן די הכשרה, כדי צו קענען פאָרן קיין ארץ־ישראל. איך, דער עלטערער ברודער, וועל דערווייל אַרבעטן און וואָס איך וועל פאַרדינען וועט זיין אויף א סערטיפיקאַט.

שמואל איז טאַקע אַריין אין „החלוץ הכלל

ציוני". נאָך עטלעכע חדשים איז ער גלייך געשיקט געוואָרן קיין לאָמזשע און געווען פון די ערשטע גרינדערס פון דעם הכשרה־פונקט. ער האָט פיזיש שווער געאַרבעט, אָבער דער אידעאַל זיינער איז געוואָרן נאָך שטאַרקער. פון מיין פאַרדינסט האָב איך אים געהאָלפן פון צייט צו צייט. אָבער לײדער איז ער געוואָרן צו פיל אויסגענוצט פון דער פּאַרטיי. מען האָט דערזען אין אים א מענטש פול מיט ענערגיע און מיט לייב און לעבן איבערגעגעבן דעם ציוניסטישן אידעאַל. האָט מען אים געמאַכט פאַר אן אָרגאַניזאַטאָר פון אַנדערע קיבוצישע הכשרה־פּונקטן אין דער געגנט פון לאָדזש, זגערזש און זדונסקאַוואָלאַ.

אַזוי זענען אריבער זיינע יוגנט־יאָרן. 6 יאָר אין די קיבוצים. אַנדערע זענען דערווייל געפאָרן קיין ארץ־ישראל און ער איז געבליבן צוגרייטן פאַר אַנדערע א וועג. די צייט איז געלאָפן. עס האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה פּוילן־דייטשלאַנד, דאַן האָב איך אים דאָס לעצטע מאָל געזען שוין ביים געזעגנען זיך, ווייל ער האָט שוין געהאַט באַקומען אַ סערטיפיקאַט. לײדער איז שוין געווען צו שפּעט. איך האָב באַקומען אן אויפאָדערונג פון דער פּוילישער אַרמיי זיך צו שטעלן קיין מאָדליץ צו זיין גרייט צום קאַמף קעגן דייטשלאַנד. אויך מיין ברודער האָט מען נישט געלאָזט אַוועקפאָרן פון פּוילן.

בליץ שנעל האָט אויסגעבראָכן די מלחמה. איך האָב געקעמפט אין מאָדלינער פעסטונג. אָבער נאָך א חודש קעמפן בין איך גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט מיט אַלע צוזאַמען, זייענדיק אין געפאַנגענשאַפט ביז 1940. דאַן איז געקומען א באַפעל, אַז אלע יידישע זעלנער זאָלן באַפרייט ווערן, פאַרשטייט זיך צוליב דעם, אַז זיי זאָלן אויסגעהארגעט ווערן מיט אַלע יידן צוזאַמען.

מען האָט אונז באַפרייט, אָבער איך האָב שוין קיין היים נישט געהאַט, ווייל אונזער שטעטל שערפּץ איז שוין געווען לאַנג יודן־ריין. איך האָב זיך דערוווסט אין לובלין, אַז די יידן פון די שטעטלעך אין וואַרשעווער קרייז געפונען זיך אין וואַרשע. איך האָב זיך „אַריינגעשוואַרצט" קיין וואַרשע און דאָרט נאָך פיל זוכן געפונען מיינע עלטערן: מיין פאָטער, מיין מוטער, מיין מומע בערמאַן און זון ישראליק, די שנור און קינד, די טאָכטער דינה מיט איר מאַן און נאָך פיל אַנדערע מענטשן פון אונזער שטאָט.

מייו פאָטער האָט זיך דורך דער גאַנצער צייט אַזוי שטאַרק פאַרענדערט, אַז איך האָב אים קוים דערקענט. ער איז געווען צעבראָכן פון צרות, הונגער און פון די וווין־באַדינגונגען; צוואַנציק מענטשן אין איין שטוב. דאָס שוואַרצע ידישע היטעלע האָט ער שוין נישט געטראָגן אויס מורא און די באָרד איז געווען צוגעשוירן. מיין מוטער האָט זיך נאָך עטוואָס געהאַלטן. לײדער האָב איך מיינע עלטערן גאָרנישט געקענט העלפן.

פון מיינע עלטערן האָב איך זיך דערוווסט וועגן גורל פון מיין ברודער. ווען די דייטשן זענען אַריין קיין שערפּץ האָבן זיי אַרעסטירט מיין ברודער מיט נאָך א געוויסע צאָל יוגנטלעכע אַלס ציוניסטן. נאָך עטלעכע וואָכן זיין פאַרשפּאַרט אין תפיסה, האָט מען זיי אַוועקגעשיקט קיין ביאַליסטאָק. ער איז אַרויסגעשפּרונגען פון א פענצטערל אינמיטן פאָרן פון דער באַן און איז אַנטלאָפן קיין ווילנע, ווי אזוי ווייס איך נישט.

אין ווילנע האָט ער ווייטער געגרינדעט א קיבוץ, געהאַט א קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט פון אַמעריקע, מיט מיינע קוזינען בערמאַן און אויך מיט די ציוניסטישע קרייזן, וועלכע האָבן אים געהאָלפן. פון צייט צו צייט האָט ער געשיקט פּאַקעטן מיינע עלטערן, שפּייז און אפילו געלט.

איך האָב געזעען, אז ווארשע איז נישט פאַר מיר, האָב איך באַשלאָסן, מיטן וויסן פון מיינע עלטערן, אַז איך מוז אוועק פון דאָרטן. אַזוי ווי איך בין נאָך געגאַנגען אין מיליטערישע קליידער האָב איך זיך געלאָזט צופיס גיין און געמאַכט אן אָנשטעל אלס אינוואַליד, פאַר וועמען

די דייטשן האָבן געהאַט דרך־ארץ. אַזוי בין איך געגאַנגען ביז פלאַצק. מער האָב איך נישט געהאַט קיין כוח צו גיין.

אין א קורצער צייט ארום האָב איך דער־הּאַלטן א ידיעה, אַז מיין פאָטער משה אהרן איז געשטאָרבן אין שפּיטאָל. דאָס איז געווען אין 1940, צוויי וואָכן פאַר פסח. די סיבה פון טויט איז פאַרשטענדלעך: נישט געקענט אויסהאַלטן די צרות, הונגער און שוואַכקייט. דאָס אַלעס צוזאַמען האָט שנעל דערנענטערט זיין פּריצייי־טיקן טויט. פון מיין מוטער האָב איך נישט באַקומען קיין שום ידיעה, וואָס מיט איר איז געשען. פאַרשטייט זיך, זי איז אומגעקומען צו־זאַמען מיט נאָך פיל טויזנטער יידן אין וואַר־שעווער געטאָ. איך האָב זיך אויך דערוווּסט, אַז מיין איינציקער ברודער איז אויך אומגעקומען אין ווילנער קיבוץ, ווען היטלערס מיליטער האָט פאַרנומען די שטאָט.

אברהם מייראַנץ (מירון)

מיינע איבערלעבונגען אין ראַטנפאַרבאַנד

נאָך דעם גירוש פון שערפּץ זענען מיינע עלטערן אַנגעקומען קיין וואַרשע. מיין פאָטער בנימין האָט זיך איינגעאָרדנט ביי זיינע וואַר־שעווער סוחרים אויף פראַנציסקאַנער גאַס און אָביסל געאַרבעט צוזאַמען מיטן פעטער חיים סענדעראָוויטש ביים צוזאַמענקלייבן נעגל, וואָס איז צעשיט געוואָרן נאָך דער דייטשער באָמ־באַרדירונג פון וואַרשע.

מיין מוטערביילע און שוועסטערל רבקה פייגע זענען איינגעשטאַנען ביי א וויטער מש־פּחה אויף פלאַץ בראַני. מיין גורל איז געווען צו זיין אונטערוועגנס. איך בין דאַמאָלט אַלט גע־ווען 16 יאָר, געזונט, פלינק, אָן פחד האָב איך זיך ארויסגעלאָזט צופוס קיין שערפּץ. פיל צרות האָב איך מיטגעמאַכט ביים אַרויסבאַקומען עפּעס קליידונג, וועש און געלט פאַר מיין גע־ליטענער פאַמיליע. נאָך אַן אַרעסט פון צוויי וואָכן אין געשטאַפּאָ־קעלער אויף דער סטאַ־דאַלנא־גאַס, איז דורך אַ צופאַל מיר געלונגען צו אַנטלויפן צופוס קיין פלאַצק.

מיין פאָטערס פאַמיליע אין פלאַצק האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט מיין גורל. אַזוי ווי זיי זענען נאָך געזעסן אויפן אָרט און געהאַט געלט, האָבן זיי מיר געגעבן עטלעכע הונדערט זלאָטעס. נאָך עטלעכע שווערע טעג און נעכט גיין צופוס, אויסמיידנדיק די דייטשע פּאַטרולן אויף די וועגן, בין איך אָנגעקומען קיין וואַרשע צו מיין פאָטער. איך בין נאָך אַלץ געווען אונטערן רושם, אַז די דייטשן יאָגן מיך מיט הינט און שיסן. אויפן וועג האָב איך געטראָפן גרויסע גרופּעס פון יידישע יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך געלאָזט וואַנדערן צו דער דייטש־רוסישער גרענעץ וואָס איז דאַמאלט געווען ביים בוג און געוואַרט אויף נסים צו קענען אריבערגיין דעם טייך. אויך ביי מיר איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צו לאָזן זיך מיט דעם זעלבן וועג.

אין וואַרשע כאַפּן די דייטשן אויף אַרבעט, אויף די אַנטלויפנדע שיסן זיי. פאַרשיידענע קלאַנגען גייען ארום ביי די פּליטים; מען וועט אויסהונגערן אלע יידן אין וואַרשע; אַלע פּראַ־ווינצער יידן זאָלן זיך קאָנצענטרירן אין א געטאָ.

איך האָב זיך געוואַנדן צו מיין פאָטער מיט א בקשה, ער זאָל מיר געבן נאָר צען זלאָטעס און איך וועל גיין צו דער רוסישער גרענעץ.

— וואָס צו די באָלשעוויקעס — האָט מיין פאָטער אויסגעשריגן מיט א שטרענגען בליק — זיי זענען די זעלבע וואָס די דייטשן,

און נאָך דערצו   זוי אַן אומלעגאַלער פּליט, וועלן זיי דיך באַהאַנדלען ערגער ווי אַ שפּיאָן.

איך האָב געענטפערט מיין פאַטער, אַז דאָס איז דער איינציקער וועג פאַר די וואָס ווילן ראַטעווען זייער לעבן.

— גוט — האָט דער פאַטער געזאָגט — איך גיב דיר 20 זלאָטעס, זאָלסט האָבן אַ טייל פון דער סומע פאַר דעם פּוילישן גרענעץ־פּירער און די רעשט אויפן וועג. אפשר ביסטו גערעכט. גרייט זיך אין וועג אַריין און זיי מצליח. גאָט זאָל דיך באַשירמען — האָט ער צוגעגעבן מיט טרערן אין די אויגן.

גלייך צומאָרגנס האָב איך זיך געגרייט אין וועג אַריין. איך האָב גענומען מיט זיך אַ ביסל וועש, עסנוואַרג און געלט. דער טאַטע האָט מיך באַגלייט צום דאַנציקער וואָקזאַל. מיט גרויס געוויין האָבן מיר זיך געזעגנט. איך בין אַריין אין צוג, וואָס איז געווען באַזעצט מיט פיל פּאָליאַקן און פאָלקס־דייטשן. אַלע פאָרן צו די דערפער ביים בוג, וואָס גרענעצט זיך מיטן רוס.

נאָך אַ רייזע פון עטלעכע שעה קום איך אָן קיין מאַלקין, די לעצטע סטאַציע ביי דער גרענעץ. עס איז גווען אָוונט. געשטאַפּאָ־לייט מיט באַוואָפנטע אַגענטן, האָבן אָפּגעוואַרט די פּאַסאַזשירן און מיט לעמפּלעך באַלויכטן אַלע אַרויסגייענדיקע פון צוג.

„יודע אָדער פּאָלע!" — שרייען די געשטאַפּאָ־לייט אויפן קול.

צענדליקער יידן ווערן אָוועקגעפירט דורך די רוצחים באַגלייט מיט אַ האָגל פון קלעפּ מיט נאַגייקעס איבער די קעפּ און שאָסן. איין געשטאַפּאָ־מאַן לייכט מיר אין פּנים: „יודע?"

„ניין, פּאָלע" — ענטפער איך דרייסט.

עס געלינגט מיר זיך אַריינצושטופּן צווישן די פּויערים און גיי נאָך די, וואָס וווינען ביים בוג. איך פּאַרטרוי זיך צו איינעם פון די פּוילישע שמוגלערס און גיב אים 5 זלאָטעס, ער זאָל מיר ווייזן דעם וועג אַריבער־צוגיין די וואַסער־גרענעץ. דער שמוגלער גייט מיט מיר ביז צום נייטראַלן פּאַס, ווו טויזנטער מענטשן האָבן געוואַרט טאָג און נאַכט און לאָזט מיך גיין אַליין.

פלוצלינג — אַ געשיסעריי פון דייטשן פּאַטרול. די רעפלעקטאָרן באַלויכטן די געגנט און די קוילן פליען איבער די מענטשן. נאָך אַ 15 מינוט ליגן אויף דער ערד, פּרוביר איך ווייטער אויפהייבן מיין קאָפּ און ווידער קומט אַ סעריע פון קוילן איבער מיר.

האָב איך ווייטער געבלאָנדזשעט און נישט געוווּסט ווו עס איז די גרענעץ. איך האָב באַמערקט אַ גרופּע, וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג צום וועלדל. טריט נאָך טריט בין איך נאָכגעגאַנגען דער גרופּע און לסוף זיי פאַרלוירן פון אויג און געבליבן אליין אויפן פעלד. איך האָב מורא געהאַט צו שטעלן אַ טריט ווייטער. איך האָב זיך אָוועקגעלייגט און מיט שרעק גענומען מיט די לעצטע כוחות זיך רוקן אויפן בויך און אַזוי אַרום דערנענטערט זיך צום וועלדעלע.

פלוצלינג הער איך אַ געשריי: „סטאָי, רוקי וויערך!" (שטיי, די הענט אין דער הויך"). צוויי רוסישע סאָלדאַטן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן און באַגנעטן דערנענטערן זיך צו מיר. זיי האָבן מיך אָפּגעפירט אין אַ הייזעלע און באַפוילן אויסדרייען זיך צום וואַנט. נאָכן רעווידירן דעם רוקזאַק, באַפעלן זיי „דאוואי נאזאד" (גיי צוריק) און לאַדענען אָן די ביקסן, מיט אַ וואָרנונג צו שיסן, אין פאַל פון נישט צוריקגיין. איך פאַל די סאָלדאַטן צו די פיס און מיט אַ היסטערישן געוויין בעט איך זיי אויף פּויליש: „לאָז מיך לעבן, אָדער בעסער שיס מיך, און טרייב מיך נישט צוריק צו די דייטשע מערדער!".

ניין — שדייט אויס דער סאָלדאַט און שטויסט מיך מיט דער קאָלבע פון דער ביקס: „דאוואי נאזאד".

איך האָב זיך צוריקגעקערט אויף אַ 100 מעטער — און נאָך 3 מאָל נישט געלונגענע פּרוון צו שוואַרצן די סאָוויעטישע גרענעץ

במשך פון דער זעלבער נאַכט, בין איך צום פערטן מאָל, פאַרטאָג, אַריבער די גרענעץ. דאָס איז מעגלעך געווען א דאַנק א פוילישן גרענעץ־הענדלער, וועלכן איך האָב באַמרקט אָנקומען אַקעגן מיר.

„ווילסט אַריבער צום רוס — האָט ער מיך געפרעגט — גיי מיט דעם וועג און זיי מצליח".

איך האָב אים געדאַנקט און גערוקט זיך ווייטער אויפן בויך. אַזוי ארום בין איך אַדורך א שטיקל וועג און קיינעם נישט געזען אַרום מיר. איך בין געוואָרן דרייסטער און אָנגעהויבן לויפן. איך בין אַרויס אויף אַ זייטיקן וועג און גענומען דרייסטער גיין מיט שמחה. נאָך עטלעכע שעה גיין האָב איך שוין געטראָפן פיל פליטים, וואָס זענען געגאַנגען אויפן וועג קיין ביאַליסטאָק.

צומאָרגנס בין איך אָנגעקומען מיטן צוג קיין ביאַליסטאָק, דער ידישער צענטער פון די פוילישע פליטים. איך האָב זיך דערוווסט, אַז אַלע שערפּצער פליטים קאָנצענטרירן זיך אין אַ געוויסער שול. איך בין אַוועק אין בית־הכנסת, וו איך בין מיט שמחה אויפגענומען געוואָרן דורך מיינע לאַנדסלייט. אַרום מיר האָבן זיך געפונען צענדליקער חברים מיינע פון שערפּץ. חברים מיט וועלכע איך האָב צו־זאַמען געלערנט אין דער „תרבות"־שול.

עס זענען געגאַנגען טעג און וואָכן. די שערפּצער משפחה האָט זיך פאַרגרעסערט מיט פרישע פליטים. איך האָב זיך דערוווּיל אויס־געלערנט ריידן אַביסל רוסיש און זיך באַ־קענט מיט רוסישע אָפיצירן. זיי האָבן מיך פאַרבעטן אין זייערע וווינונגען און געהאָלפן מיר מיט נויטיקע זאַכן. צו איין רוסישער משפחה בין איך אָפט געקומען. איך האָב גע־צייכנט פאַר זיי בילדער פון זייער משפחה. זיי האָבן זיך וואַרעם באַצויגן צו מיר. איך האָב זיך דערוווסט, אַז דער ראש פון דער משפחה איז אַ הויכער אָפיציר אין דער „ענקאַווועדע".

„טי כאָראָשי פאַרען" (דו ביסט אַ גוט ייגגל). בעסער פאַר דיר צו פאָרן קיין טיף רוסלאַנד, דאָרט וועסטו זיין אַ פרייער ביר־גער און זיכער מיטן לעבן" — האָט מיר גוט־מוטיק געזאָגט דער ענקאַווועדע־אָפיציר.

איך האָב פאַרשטאַנען דעם ווונק: דאָס הייסט, אַז אין די שטעט ביי די גרענעצן קען עפּעס פאַרקומען מיט די פליטים. די מאַכט וועט אַרויסשיקן די נישט זיכערע עלעמענטן.

אויף אַרבעט אין טיף רוסלאַנד

אין אָנהויב 1940 האָב איך זיך פריי־וויליק פאַרשריבן צו פאָרן אויף אַרבעט אין טיף־רוסלאַנד. איך האָב אונטערגעשריבן א קאָנטראַקט מיטן בוי־מיניסטעריום אויף אַ יאָר אַרבעט. מיט אַ טראַנספּאָרט פון עטלעכע טויזנט פאַרשיידענע מענטשן, בין איך גע־פאָרן קיין אוראַל, טיף־רוסלאַנד אין דער שטאָט זלאַטאוסט.

איבער א חודש צייט האָט געדויערט דער לאַנגער וועג פון ביאַליסטאָק קיין אוראַל, א וועג פון בערך 4 טויזנט קילאָמעטער. מיר זענען געווען „געפּאַקט" צו 50—40 פּערזאָן אין איין וואַגאָן. מיר זענען געפאָרן אין קלאָ־געדיקע סאַניטאַרע באַדינגונגען. עסן האָבן מיר באַקומען צוגעטיילט פון די עשעלאָן־פירערס. עס האָט זיך באַקומען דער איינ־דרוק ווי מען וואָלט געפירט א סטאַדע שעפּסן פון איירעפּע קיין אַזיע.

אַריבער 3 טויזנט יונגע אַרבעטער פון פאַרשיידענע פעלקער: יידן, פּאָליאַקן, ווייסרוסן און אוקראַינער זענען געווען פאַרנומען מיט בויען א נייעם סטראַטעגישן פּונקט פאַרן „24־טן בוי־טרעסט", 10 קילאָמעטער אונטער זלאַטאוסט. עס זענען אויסגעבויט געוואָרן די באַראַקן און אַלגעמיינע קיך. איך בין גע־וואָרן צוגעטיילט צו ווינען צווישן 10 „קאָ־וואלערן" אין איין צימער עסן האָבן מיר

באַקומען 3 מאָל אין טאָג פון דער אַלגעמיינער קיך (סטאָלאָווקע).

דער ציל פון סאָוויעטישן בוי־מיניסטעריום איז געווען, אַז די פריש געקומענע אַרבעטער זאָלן אויפבויען במשך פון די נאָענסטע 3 יאָר צענדליקער אַמוניציע־פאַבריקן. מיין אַרבעט אין די ערשטע דריי טעג אויף דער „פלאָשטשאטקע" איז געווען זייער א שווערע: גראָבן גריבער טיף אין דער ערד. אויסגראָבן א קוביק־מעטער פון שטיינערנעם באָדן האָט געדויערט א 5—6 שעה. נאָכן פאַרענדיקן די אַרבעט, האָב איך געקענט קויפן אין דער אלגעמיינער קיך נאָר 3 מאָל אין טאָג א זופּ מיט 200 גראַם ברויט.

דער רוסישער אויפזעער פלעגט כסדר שרייען: שנעל אַרבעטן. די קעלט אין ווינטער איז געווען 40 גראַד פראָסט. די קליידונג, וואָס איך האָב באַקומען אויפן אָרט איז געווען צו לייכט פארן דאָזיקן קלימאַט. צו דער ארבעט האָט מען געמוזט אויפשטיין זייער פרי און זיין פּאַרזיכטיק נישט צו פאַרשפּעטיקן. פאַר נישט קומען צו דער צייט האָט געדראָט א משפּט מיט תפיסה.

טאָג־טעגלעך בין איך געגאַנגען הונגעריק און אָן כוח צו דער אַרבעט. ווען איך בין א היים געקומען אין האָלצערנעם באַראַק, האָט אַ קאַלטער ווינט אַדורכגעיאָגט די הילצערנע ווענט און בעלקעס. די נעכט זענען געווען פיל ערגער. מען איז געשלאָפן אין האָלצערנעם בעט מיט 2 קאָצן אַרומגעדעקט און מען איז געפרוירן געוואָרן אזוי, אַז איך פלעג אָפטמאָל נישט פילן קיין טייל פון קערפּער. מיט געוויין פלעג איך איינשלאָפן און חלומען פון מיין אַמאָליקער היים און מיינע ליבע עלטערן, וואָס געפינען זיך ביי די דייטשע מערדער.

שווערע חדשים האָב איך איבערגעלעבט אויף דער „פלאָשטשאַטקע". דער הונגער האָט מיך געטריבן צו זוכן וועגן אויסצובעסערן מיין מצב. דורך פאַרשיידענע פּראָטעקציעס ביי די „אָפּיציאַנטקעס" (קעלנערינס) פון קיך האָב איך באַקומען א זייטיקע זופּ „לאַפּשאַ" (לאָקשן) אָדער א קאַשע. איך האָב גענומען צייכנען די אַדמיניסטראַציע־פירערס און באַקומען פון זיי א צוזאָג צו באַפרייען מיך פון דער אַרבעט. עס איז געבליבן ביים צוזאָג. אויף פיל אַרבעטס־פּלעצער האָב איך געאַרבעט במשך פון יאָר.

אַ טרויריקער פאַל, וואָס עס האָט מיט מיר געטראָפן האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן דעם אַרבעטס־פּלאַץ. איינמאָל אין פרימאָרגן בין איך געשטאַנען ביים אַרבעטס־פּלאַץ אויף הויכע איינזאַמע רושטאָוואַניעס פון פאַבריק. פּלוצלינג האָב איך אויפגעהערט צו פילן מיינע אויערן, הענט און פיס. איך האָב זיך געוואנדן מיט א געשריי צו מיינע אויפזעער, אז מען זאָל מיך אַראָפּלאָזן. איך בין אַראָפּ און גענומען איינרייבן מיט שניי מיינע אָפּגעפרוירענע קערפּערטיילן. די פינגער פון די פיס זענען אַלע געווען געפרוירן.

מען האָט מיך אָפּגעשיקט אין א שפּיטאָל און נאָך עטלעכע וואָכן היילונג בין איך פון דאָרט אַרויס. איך האָב זיך דאַן געוואָנדן צו דער מאַכט צו באַפרייען מיך פון דער שווערער אַרבעט.

די אָרטיקע מאַכט האָט איבערגעשיקט מיין ווענדונג צו דער ענקאַוועדע־ביוראָ מיט א זאיאוולעניע וועגן געבן מיר א סאָוויעטישן 5 יאָריקן פּאַס. נאָכן באַקומען דעם סאָוויעטישן פּאַס האָב איך זיך באַפרייט פון דעם אַרבעטס־לאַגער און געלאָזט זיך אויפן וועג קיין אוקראַינע, ווו עס איז געווען דער הויפּט קיבוץ פון די רוסישע יידן. איך בין געקומען קיין כאַרקאָוו און דאָרט געטראָפן פיל גוטע יידן, וואָס האָבן געהאָלפן מיר זיך איינאָרדנען, לעבן נאָרמאַל און זיין פריי. 4 גוטע חדשים האָב איך פארבראַכט אין דער גרויסער שטאָט כאַרקאָוו. איך האָב זיך נישט פאָרגעשטעלט

אַז אויך דאָ אַהער קען זיך דערנענטערן די סכנה פון חורבן פון רוסישן יידנטום.

דעם 22־טן יולי 1941 מעלדעט דער מאָסקווער ראַדיאָ, אַז די דייטשע אַוויאַציע האָט באָמבאַרדירט קיעוו און היטלער זאָגט אָן קריג רוסלאַנד. אין דער זעלבער צייט איז דאָס דייטשע מיליטער אַריבערגעגאַנגען די גרענעצן, פאַרניכטעט פעסטונגען און מאַרשירט פאָראויס אויף ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. די כאַרקאָווער באַפעלקערונג איז באַהערשט געוואָרן פון א גרויסער פּאַניק. מען רעדט, אַז די רויטע ארמיי זאָל ביי דער שטאָט כאַרקאָוו שטעלן א דעצידירנדן ווידערשטאַנד קעגן דעם שונא.

איך דריי זיך אַרום אין די גאַסן פון דער שטאָט און באַמערק, אַז דאָס לעבן איז פּאַראַליזירט געוואָרן. די באָמבאַרדירונגען פאַרשטאַרקן זיך. דורך א „נס" בין איך ניצול געוואָרן פון טויט בשעת די דייטשע פליער האָבן באָמבאַרדירט דעם כאַרקאָווער הויפּטוואָגזאַל. בעת די באָמבאַרדירונגען האָבן מיליטערישע אויטאָס עוואַקואירט די משפחות פון הויכע מיליטער־לייט. אַלע רעגירונגס־אַמטן און אַלץ איז אַריבערגעפירט געוואָרן קיין טיף־רוסלאַנד.

מיינע באַקאַנטע כאַרקאָווער יידן גרייטן זיך אין וועג אַריין צו פאָרן קיין מיטל־אַזיע. מיט באַוווּנדערונג פרעגן זיי מיך צי איך בין שוין גרייט צו לויפן? „ליידער ניין" — ענטפער איך — איך מוז ערשט פאַרקויפן מיינע זאַכן כדי צו באַקומען אַ פּאָר טויזנט רובל, וואָס זענען מיר נויטיק אין וועג אַריין".

מיינע פריינט עצה'נען מיר תיכף צו פאַרלאָזן כאַרקאָוו, ווייל די דייטשן געפונען זיך 30 קילאָמעטער פון דער שטאָט.

איך האָב זיך לסוף דעצידירט צו פאַרלאָזן כאַרקאָוו און זיך אַרויפגעכאַפּט אויף די טרעפּלעך פון לעצטן וואַגאָן, פון לעצטן צוג, וואָס האָט געדאַרפט פאַרלאָזן די שטאָט. עס זענען אָנגעקומען דייטשע אַעראָפּלאַנען און האָבן באָמבאַרדירט דעם לעצטן צוג. עטלעכע וואַגאָנען זענען צעשמעטערט געוואָרן. נאָר דער אונטערשטער טייל פון צוג, ווו איך האָב זיך געפונען אויף די טרעפּלעך האָט גאָרנישט געליטן. נאָך פאַרשיידענע שוועריקייטן און סכנת נפשות בין איך געקומען צום צענטראַלן זאַמלפּונקט, א 200 קילאָמעטער פון כאַרקאָוו. פון דאָרטן בין איך אַוועק אין ווייטן וועג קיין מיטל־אַזיע. איך בין געלאָפן פון איין צוג אויפן צווייטן, געשלעפּט זיך אין אָפענע וואַגאָנען, אונטערן פרייען הימל, דורך ווינט און קעלט און געשפּייזט זיך מיט אַ ביסל וואַרעמער זופּ און טריקן שוואַרץ ברויט, וואָס די רוסישע אַרבעטער האָבן מיר געגעבן.

צוויי חדשים האָט געדויערט מיין שווערע רייזע ביז איך בין אָנגעקומען אין אַלמאַ אַטאַ. דאָ אין דער גרויסער שטאָט איז דאָס לעבן געווען נאָרמאַל. די אָרטיקע מאַכט האָט מיך נישט איינגעמאָלדן און לויטן געזעץ האָב איך געדאַרפט במשך פון 3 טעג פאַרלאָזן די שטאָט. דער איינציקער וועג איז געווען אריינצוטרעטן אין א קאָלכאָז.

עטלעכע קאָלכאָזן האָב איך געביטן במשך פון 3 חדשים. עס איז מיר שווער געווען צוצוגעוווינען זיך צום אוזבעקישן פּרימיטיוון לעבן. די מיליץ־קאָמיסאַרן האָבן מיר געראָטן צוריק צו פאָרן צום אַלטן אָרט קיין זלאַטאאוסט, ווו איך האָב באַקומען דעם 5 יעריקן פּאַס. זייער עצה האָב איך געמוזט פאָלגן. איך בין אַוועק אין אוראַלער געגנט. אין סווערדלאָווסק האָב איך ווידער געפּרוווט מיין גורל און באַמיט זיך דאָרט איינצואָרדנען. איך האָב אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן און זיך געלאָזט אין וועג אַריין קיין זלאַטאוסט, ווו א רוסישער באַקאַנטער פאָטאָגראַפיסט האָט מיך איינגעאָרדנט אין שטאָט.

דאָס שווערע לעבן אין אַרבעטס־באַטאַליאָן

אין אָנהויב יאָר 1942, ווען די רוסישע אַרמיי האָט איבערגעלעבט א שווערן קריזיס,

איז די מיליטער־מאַכט צוגעטראָטן מאָביליזירן אַלע פעאיקע און נישט פעאיקע פערזאָנען צום מיליטער־דינסט אין אַרבעטס־באַטאַליאָנען און פאַכמענער אין די מיליטערישע פאַבריקן. אויך איך, איינער פון די נישט געווונטשענע צום מיליטער, בין מאָביליזירט געוואָרן אין „סטרוי־באַטאַליאָן". איך בין געוואָרן צוגעטיילט צום גרויסן „מיליטערישן מעטאַלורגישן און קופער־זאַוואָד" און באַשטימט געוואָרן אַלס „סטאַליוואר". איך האָב געדאַרפט שטיין ביי אַ ברענענדיקן אויוון פון 2000 גראַד היץ און גיסן אייזן.

פערצן שעה אין מעת לעת, טאָג־טעגלעך פלעג איך אַרבעטן. די נאַטשאַלניקעס האָבן געפאָדערט אויספירן אַ 120 פראָצענטיקע נאָרמע, אַזוי ווי סטאַלין האָט געהייסן. 50 פראָצענט פון אַרבעטנדע זענען געווען רוסישע פרויען אין מענערליכע אַרבעטס־קליידער. פיל אַרבעטער זענען געפאַלן פון די כוחות צוליב דער שלעכטער באַשפּייזונג. די „סטאַכאַנאָווצעס" וואָס האָבן אויסגעפערטיקט אַריבער 150 פראָצענט נאָרמע, האָבן, אַ חוץ די נאָרמאַלע באַשפּייזוג, באַקומען אַ גלאָז מילך מיט 100 גראַם ברויט, זעלטנס אויך אַ „גולאַש". איך האָב זיך געהאָלפן מיט באַקאַנטשאַפטס־פּראָטעקציע ביי די „אָפּיציאַנטקעס" (קעלנערינס) און ביים „זאַוויעדישטשי סטאָלאָוואָי" (פאַרוואַלטער פון רעסטאָראַן).

אַלע אַרבעטער האָבן באַקומען באַשפּייזונג: 3 מאָל אין טאָג עסן, זופּ און קאַשע פון דער קיך און 800 גראַם ברויט. געוווינט האָבן אַלע צוזאַמען אין אַ הילצערנעם באַראַק. כמעט יעדן אינדערפרי ביים אַפּעל, ווען דער לייטנאַנט האָט אויסגערופן די נעמען פון דער לאַנגער רשימה פון די וואָס גייען צו דער אַרבעט, האָבן געפעלט עטלעכע פערזאָן. צום סוף ביים קאָנטראָל אויף די נארעס האָט מען געטראָפן ליגן פאַרשטאַרבענע געשוואָלענע רוסן.

אין דער רויטער אַרמיי

דאָס יאָר 1942 איז ביי מיר געווען די שרעקלעכסטע צייט. איך האָב געליטן פיזיש און מאָראַליש. די לעצטע ידיעות פון פוילן וועגן דער פאַרניכטונג פון די געטאָס דורך די דייטשן, האָבן אין מיר געשטאַרקט דעם ווילן נקמה צו נעמען. מיין ציל איז געוואָרן — אריינטרעטן אין דער רויטער אַרמיי און גלייך אויפן פראָנט כדי צו קעמפן קעגן די דייטשן. אין יענער צייט האָט זיך געשאַפן אַ פרייוויליקער אוראַלישער טאַנקן־קאָרפּוס. איך האָב אָנגעגעבן אַ בקשה וועגן אָנעמען מיך אַלס פרייוויליקן און באַקומען אַן אָפּזאָג צוליב צוויי סיבות: איך בין אַ פוילישער עמיגראַנט און בין „בראָנירט" פון דער פאַבריק, וואָס אַרבעט פאַרן פראָנט.

סוף 1942 איז מיר און נאָך פוילישע יידן פון דער פאַבריק געלונגען אריינצוטרעטן אין דער רויטער אַרמיי. מיר האָבן זיך וועגן דעם ענין געוואָנדן צום קריגס־מיניסטעריום קיין מאָסקווע און באַקומען אַ תשובה פון סטאַלינס סעקרעטאַריאַט אין דעם נוסח: מיר האָבן מיטלייד מיט אייך און מיר זענען גרייט צו געבן אייך די מעגלעכקייט צו נעמען נקמה פאַרן פאַרגאָסענעם יידישן בלוט.

מיין ערשטער מיליטערישער רעזערוופונקט איז געווען אין דער שטאָט סומא (אוקראינע). טויזנטער פרייוויליקע פּאָליאַקן און יידן, האָבן זיך דאָרט גמאָלדן אין דער ערשטער פוילישער דיוויזיע, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורך וואַנדאַ וואַסילעווסקא און פּולקאָווניק בערלינג. איך בין שפּעטער איבערשיקט געוואָרן צוריק קיין רוסלאַנד אין אַ מיליטערישער שול אין דער שטאָט וואלסק נעבן סאראטאוו.

נאָך 8 חדשים מיליטערישער אויסבילדונג, בין איך אַלס אונטער־אָפיציר קאָמאַנדירט געוואָרן אין דער 2־טער פוילישער דיוויזיע, וואָס האָט שוין דעמלט זיך געפונען ביים בוג.

לובלין ווערט איינגענומען דורך די רו־סישע כוחות און איך מיט מיין אַפּטיילונג בין אַנגעקומען קיין וולאַדאַווע, אַ שטעטל נעבן לובלין. פון צייט צו צייט פלעג איך פאָרן קיין לובלין, וווּ עס האָט זיך געפונען דער שטאַב פון פוילישן מיליטער.

אין אַ שיינעם טאָג גייענדיק אויף דער הויפּט־גאַס באַמערק איך אַ באַקאַנט פּנים. איך לויף צו נענטער און דערקען מיין קוזין דוד סענדעראָוויטש. מיר קושן זיך פאַר פרייד און וויינען דערמאָנענדיק זיך אין אונזערע נאָענסטע אומגעקומענע.

„אברהם — זאָגט צו מיר מיין קוזין — וואַרף אַראָפּ פון זיך דיין מונדיר און מיר וועלן לויפן קיין רומעניע און פון דאָרט קיין ארץ־ישראל".

ניין — האָב איך געענטפערט — מיין געוויסן דערלויבט מיר נישט צו דעזערטירן פון מיליטער. איך בין שולדיק אַ חוב די מער־דער: „נקמה!".

אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן געשטעלט אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד אין פוילן. אַלע פוילישע מיליטערישע כוחות זענען קאָנ־צענטרירט געוואָרן אַרום וואַרשע צו הילף דער רויטער אַרמיי. מיר גרייטן זיך אין וועג אַריין אויפן דייטשן פראָנט. אונזער דיוויזיע באַקומט אַ באַפעל פונעם גענעראַל־שטאַב צו מאַר־שירן צו דעם ערשטן „ביעלאָרוסישן" פראָנט.

איך האָב אויסגעפירט די באַפעלן פון מיינע אָפיצירן. יעדער טריט איז געווען באַ־גלייט מיט פייער. די הויפּט־קאַמפן זענען פאָר־געקומען ביינאַכט. מיר האָבן שוין געקעמפט אויף דייטשער ערד. איך בין דורכגעגאַנגען דייטשע דערפער און שטעט און מיט אַ פריי־דיקן נקמה־געפיל האָב איך זיך צוגעקוקט צו די ברענענדיקע הייזער און אויטאָמאָבילן, אַנ־שטאָט גאַסן — בערג מיט שטיינער, אַנשטאָט דייטשן — לויפן אַרום הונגעריקע הינט און קעץ. צענדליקער דערפער האָבן מיר פאַרניכ־טעט. מיר זענען געגאַנגען פון איין קאַמף צום צווייטן. איך האָב זיך צוגעוווינט צום פראָנט־לעבן.

איינע פון די שווערסטע מיליטערישע איבערלעבונגען מיינע איז געקומען הינטער ניסע. די דייטשן האָבן געוואָרפן אין קאַמף שטורם־אָפּטיילונגען, די באַוווּסטע רוסישע „וולאַסאָוועצעס". די פאַרעטער פון זייער פאָ־טערלאַנד. עטלעכע מאָל בין איך געווען דורך זיי אַרומגערינגלט, אָן וואַסער און אָן ברויט. נאָך אַ העלדישן קעגן־אָנגריף זענען מיר אַרויס און באַוויזן דעם שונא, אַז דער ענטגילטיקער נצחון איבער זיי איז נאָענט. אויף עטלעכע ער־טער פון וואַנען מיר האָבן אַרויסגעשטויסן די דייטשן האָב איך געטראָפן הרוגים יידן. גע־פאַנגענע פון די דייטשן מיט אויסגעשטאָכענע אויגן, אָפּגעשניטענע נעז און אויערן.

דער אַלגעמיינער נצחון איבער די דייטשן האָט זיך דערנענטערט. הונדערטער דייטשע אָפיצירן און זעלנער זענען אַריינגעפאַלן אין אונזער געפאַנגענשאַפט. פון זיי האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די דייטשן לויפן צוריק מיט גרויס בהלה פאַרן פחד פון דער רויטער אַרמיי. אַ סך פון זיי לויפן אַריבער צו די אַמע־ריקאַנער. דער מצב איז געווען ענלעך ווי אין 1939, מיט דעם אונטערשייד, וואָס דעמלט זענען די פוילישע זעלנער און ציוויליסטן גע־לאָפן אויף די שאָסייען פון פוילן. לסוף האָבן מיר באַקומען די פריידיקע ידיעה, אַז דער דייטשער גענעראַל־שטאַב האָט קאַפּיטולירט.

נאָך דער מלחמה, אין חורבן יידישן שערפּץ

אין אַפּריל 1945 בין איך מיט מיין די־וויזיע געקומען צוריק קיין פוילן אין דער שטאָט קאַליש, וווּ די פוילישע באַפעלקערונג האָט אונז הערצליך באַגריסט. איך בין צו־געטיילט געוואָרן צו דער פּאָליטישער אָפּטיי־לונג. דער שטאַב האָט זיך געפונען אין אָסטראָוו ווילעלאָפּאָלסקי. נאָך דריי חדשים דינסט האָב האָב איך באַקומען אַ צוויי וועכנטלעכן אור־לויב, כדי צו קאָנען באַזוכן מיין געבורט־

שטאָט. אין דער זעלבער צייט האָבן די פּוי־
לישע אַנטיסעמיטן אויפגעהויבן די קאָפּ און
אָנגעהויבן מאָרדן יידן. אויך אין אונזער מי־
ליטערישער אָפּטיילונג האָט זיך פאַרשפּרייט
די עפּידעמיע פון אַנטיסעמיטיזם. א שנאה צו
די יידישע אָפיצירן וואָס האָבן געטראָגן אויס־
צייכנונגען, עס האָבן זיך אָנגעהויבן אָנפאַלן
אויף יידישע מיליטער־לייט. אויך איך בין
אין איין נאַכט באַשאָסן געוואָרן פון אויטאָ־
מאַט־געווער דורך די פאַשיסטישע „אקא״־לייט.
(„אקא״ — „ארמיא קראַיאָוואַ״ די אונטער־
ערדישע פּוילישע ארמיי). דאָס האָט מיך גע־
צוואונגען צו ענדערן מיין באַציאונג צו מיין
אַמט אין פּוילישן מיליטער און זוכן א נייעם
וועג פאַר דער צוקונפט.

אין יולי 1945, איך מיין אורלויב־צייט,
האָב איך באַזוכט מיין שטעטל שערפּץ, כדי מיט
מיינע אייגענע אויגן זען דאָס וואָס מען האָט
מיר דערציילט. ווען איך בין אָנגעקומען קיין
שערפּץ אויף דער באַן־סטאַציע, האָבן מיך פיל
פּאָלאַקן אַרומגערינגלט. עס האָט זיי אימפּאָנירט
מיין פּוילישער מונדיר, באַהאָנגען מיט מעדאַלן.
א סך האָבן מיך באַגלייט ביז צום יידישן קאָ־
מיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון 8 יידן.

איך האָב געטראָפן אין שערפּץ געציילטע
יידן, צווישן זיי אַמאָליקע קונים פון אונזער
געשעפט. מיר האָבן געוויינט אויפן גרויסן חורבן.
איך בין געקומען אויף דער דאַשינסקי גאַס,
ווו איך בין געבוירן געוואָרן און דאָרט גע־
לעבט 16 יאָר. די גאַס איז אויסגעליידיקט,
נישטאָ קיין יידן. דאָס האַרץ האָט אין מיר
געוויינט. איך האָב אַרויסגעכאַפּט מיין רע־
וואָלווער און אויסגעשאָסן דריי מאָל לזכר די
קדושים. אויף דעם הילך פון די שאָסן זענען
זיך צוזאַמענגעלאָפן צענדליקער פּאָלאַקן. איך
האָב זיי דערקלערט, אַז אָט דאָ אויף דער יידי־
שער גאַס דאַשינסקי 32 בין איך געבוירן גע־
וואָרן און געלעבט 16 יאָר ביז צום חורבן,
גיט אָפּ כבוד אונזערע הייליקע קרבנות!

אַ שטילקייט האָט אַרומגענומען אַלעמען,
זיי האָבן אַראָפּגעכאַפּט די היטלען פון די קעפּ.

נאָך אַ באַזוך פון צוויי מעת לעת האָב
איך פאַרלאָזט מיין אומפאַרגעסלעכע שטאָט
שערפּץ אויף אייביק. מיין איינציקער געדאַנק
און ציל ביים פאַרלאָזן שערפּץ איז געווען —
זוכן א היים. אַלע מיינע געדאַנקען האָבן זיך
קאָנצענטרירט צו איין הויפּט־פּונקט: זיין צווישן
אונזערע ברידער און זיין צווישן יידישע מי־
ליטער־לייט, וואָס קעמפן פאַר א יידיש היימלאַנד.
איך האָב פאַרלאָזט די פּוילישע אַרמיי נאָכדעם,
ווי עס האָט זיך פאַרענדיקט דער צוויי וואָכן־
אורלויב.

איך בין אַוועק קיין ברעסלאַו (וראָצלאַוו)
און אַלס ציוויליסט זיך געלאָזט צו דער רוסיש־
אַמעריקאַנישער גרענעץ. איך בין געוואָרן אַרעס־
טירט דורך די רוסישע גרענעץ־פּאַטרולן און
געהאַלטן געוואָרן אין א שטראָף־בונקער הינ־
טער א שטאַרקער וואַך. די רוסישע אָפיצירן
האָבן מיך געפּאָרשט און נאָך עטלעכע וואָכן
אַרעסט בין איך געוואָרן באַפרייט. די רוסישע
וואַך האָט מיך אָפּגעפירט צו דער אַמעריקאַ־
נישער וואַך. און גלייך אין דער זעלבער נאַכט
האָב איך זיך געפונען אין דער אַמעריקאַנישער
זאָנע. מיטן צוג בין איך גלייך געפאָרן קיין
מינכן.

געוווינט האָב איך אין גרויסן דייטשן־מור־
זעאום, ווו דער נאַצישער פירער פלעגט האַלטן
זיינע העץ־רעדעס קעגן יידן. הילף האָב איך
באַקומען פון די ציוניסטישע אינסטיטוציעס.

אין אויגוסט 1945 בין איך איבערשיקט
געוואָרן אין יידישן „די פּי״ לאַגער פערנ־
וואַלד, נעבן מינכן. דער ציל פון רוב שארית
הפליטה איז געווען צו עמיגרירן במשך פון
א קורצער צייט צו זייערע נאָענטסטע פון יענער
זייט ים אין אַמעריקע.

אין די יאָרן 1946/47 האָב איך עטלעכע
מאָל געפּרוווט שוואַרצן די גרענעץ קיין עס־
טרייך־איטאַליע, כדי צו קענען עולה זיין אומ־
לעגאַל קיין ארץ־ישראל. אַלע מיינע אָנשטרענ־

גונגען האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט. די מאַטעריעלע לאַגע מיינע האָט זיך פאַר־ערגערט. איך בין אָפּטמאָל אַריינגעפאַלן אין א יאוש. איך האָב זיך געפילט ווי איבריק אויף דער וועלט. איך האָב נישט געקענט האַנדלען ווי אַנדערע, ווייל איך האָב נישט געהאַט מיט וואָס. איך בין אומלעגאַל צוריקגעקומען קיין מינכן און זיך געטראָפן מיט אונזערע שערפּצער לאַנדס־לייט. מיר האָבן זיך געהאָלפן קעגנזייטיק און גלייכצייטיק זיך פאַרבונדן מיטן שערפּצער „הילפס־רעליעף" פון אַמעריקע, פונוואַנען מיר האָבן באַקומען גרויסע שטיצע. איך וועל קיינ־מאָל נישט פאַרגעסן אונזערע ברידער פון אַמע־ריקע פאַר דער מאַטעריעלער הילף, וואָס מיר שערפּצער אָפּגעראַטעוועטע האָבן באַקומען און פאַר די האַרציקע אויפמונטערנדע בריוו פון מרדכי רעשאַטקאַ, מאַקס ציגנא און לייב מינץ.

אין אָנהויב 1948, האָט זיך פאַרשפּרייט די אומלעגאַלע עליה פון אייראָפּע קיין ארץ־ישראל. איך בין געווען צווישן די פרייוויליקע מאָבי־ליזירטע הגנה־לייט, וואָס האָבן עולה געווען גרייט צום קאַמף פאַר דער יידישער מדינה.

אין אַפּריל 1948 האָב איך פאַרלאָזט מאַר־סייל. נאָך 4 חדשים מיליטערישע איבונגען בין איך אָנגעקומען מיטן טראַנספּאָרט פון הגנה צו די ברעגעס פון מיין היימלאַנד, ארץ־ישראל.

מיט קליינע שיפלעך לאָזט מען אונז אַראָפּ נעבן עכו. מיר קומען אָן קיין חיפה. נאָך א מעדיצינישער קאָמיסיע בין איך איבער־געשיקט געוואָרן מיט די איבריקע מאָביליזירטע חברים אין א מיליטערישן לאַגער. נאָך 3 טעג זיין אין לאַנד בין איך איבערגעשיקט געוואָרן אויפן מיליטערישן פונקט לאַטרון, אויפן וועג קיין ירושלים. דער אַראַבישער לעגיאָן האָט געוואָרפן זיינע בעסטע כוחות אויף „אלקובאב" און אויפן וועג קיין חולדה. מיין אָפּטיילונג האָט געשטעלט א דעצידירנדן ווידערשטאַנד און גע־ברענגט פיל קרבנות. צווישן טויט און לעבן האָב איך זיך געפונען א לענגערע צייט, ביז דעם וואָפנשטילשטאַנד.

נאָך א יאָר צייט זיין אין צבא הגנה לישראל, בין איך דעם 15־טן מאי 1949 באַפרייט גע־וואָרן פון מיליטער און זיך באַזעצט אין תל־אביב — די לעצטע סטאַציע פון מיין לאַנגן וועג. דאָ אין דער באַפרייטער מדינת ישראל האָב איך געלייגט דעם יסוד פון מיין פאַמיליען־הויז.

י. פרענקעל

אויף די חורבות פון שערפּץ

דאָס שטעטל האָב איך פארלאָזן אין יאָר 1937, נאָכדעם ווי איך בין גערופן געוואָרן צום מיליטער. אין 1938 בין איך געקומען אויף אורלויב. פאַר דעם יאָר צייט וואָס איך בין גע־ווען אין דער פרעמד האָט זיך פיל געהאַט גע־ענדערט אין שטעטל. עס האָט זיך שוין געפילט די אָנקומענדע מלחמה, דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פאַרשטאַרקט, די „אָווּשעם־פּאָליטיק" [1] פון פּרעמיער סקלאַדקאָווסקי האָט געלאָזט שווערע סימנים אויפן לעבן אין שטעטל און דער פאַרבאָט פון יידישער שחיטה פון מאַדאַם פּריסטאָר האָט אויך אונזער שטעטל נישט אויסגעמיטן. די איינציקע טעמע פון געשפּרעך איז געווען „קריג". יעדער איינער האָט געפילט,

1. פּאָליטיק פון דערשטיקן עקאָנאָמיש די יידן, וועמענס באַגרינדער עס איז געווען דער דאַמאָלסטיקער פּוילישער פּרעמיער־מיניסטער גענעראַל סלאַווי־סקלאַד־קאָווסקי.

אז עפּעס וועט געשען און יעדער האָט געוווסט, אז גוטס וועט פון דער גאַנצער אומרואיקער לאגע נישט ארויסקומען

נאָכן אורלויב בין צוריק אַוועק אין דער ארמיי. אונזער מיליטער־אָפּטיילונג איז גלייך פון ערשטן טאָג אוועקגעשיקט געוואָרן אויפן פראָנט. ביי גאַרוואָלין, אין א קליין וועלדל האָב איך געטראָפן מיינע באַקאַנטע יעקב וואָלדענבערג און שמואל טשאַרנע. מיט טשאַרנען בין איך געבליבן א געוויסע צייט צוזאַמען, וויל ער איז קראַנק געוואָרן, אָבער מיין פליכט אין מיליטער האָט מיך גערופן און מיר האָבן זיך צעשיידט.

איך בין אַריינגעפאַלן אין סאָוויעטישער געפאַנגענשאַפט און בין אלס פוילישער זעלנער פארשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד. דאָרט האָב איך מיך צופעליק דערוווסט, אז מען האָט ארויסגעטריבן די יידן פון שערפּץ און זיי אוועקגעשיקט קיין וואַרשע. איך האָב מיך גלייך פאַרבונדן דורך פּאָסט מיט מיין פאַמיליע און האָב געקראָגן אן ענטפער, אז זיי גייען אויס פאר הונגער. מיט די לעצטע מיטלען האָב איך זיי ארויסגעשיקט א פּאַקעט מיט שפּייז. אָבער קיין ענטפער פון זיי האָב איך נישט דערהאַלטן.

דעם 21־טן יוני איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן ראַטנפאַרבאַנד און דייטשלאַנד. צוויי יאָר צייט האָב איך קיין זאַך נישט געהערט און נישט געוווסט וואָס עס טוט זיך מיט די יידן אין פּוילן. ערשט אין 1943 זענען צו אונז דערגאַנגען די ערשטע שרעקלעכע ידיעות וועגן דער מאַסן־פארניכטונג פון פּוילישן יידנטום. צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידישע מענער האָב איך מיך געמאָלדן פרייוויליק און מיליטער. ליידער בין איך אין מיליטער נישט אָנגענומען געוואָרן און בין געבליבן אין אוראַל.

אין א שיינעם טאָג הער איך דורך ראַדיאָ, אז וואַרשע איז באַפרייט און א פּאָר טעג שפּעטער, אז אויך מיין געבורטס־שטאָט שערפּץ איז אָפּגערייניקט געוואָרן פון דייטשן מיליטער. פרייד געמישט מיט אן אומענדלעכן צער האָבן מיך אַרומגענומען. איך האָב שוין געהאַט גענויע ידיעות, אז די יידן אין שערפּץ זענען אומגעקומען, אז עס איז קיינער נישט געבליבן. איך האָב זיך עס אָבער נישט געקענט פאָרשטעלן, איך האָב נישט געקענט גלויבן, אז מען קען מענטשן פאַרגיפטן און זיי שפּעטער פאַרברענען. ניט קענענדיק פאָרן קיין פּוילן, האָב איך אָנגעשריבן א בריוו צום שערפּצער מאגיסטראַט מיט אן אָנפראַגע וועגן מיין פאַמיליע. קיין ענטפער האָב איך נישט באַקומען. און ווייטער האָב איך געלעבט אין דערוואַרטונג פון דעם טאָג, ווען איך וועל קענען פאָרן קיין פּוילן און זיך דערוויסן גענוי וואָס מיט מיין פאַמיליע איז געשען.

דער קריג האָט זיך פאַרענדיקט. דער לאַנג דערוואַרטעטער טאָג איז געקומען. דעם 22־טן מערץ 1946 בין איך געקומען קיין פּוילן. מיין ערשטער וועג פירט מיך קיין שערפּץ. ווען דער צוג דערנענטערט זיך צו מיין שטעטל פיל איך, אַז דאָס האַרץ בלייבט מיר שטיין. ווער ווייסט וואָס איך וועל דאָרט טרעפן? אויפן באַן־סטאַציע זע איך פון דערווייטנס פיל דראָשקאַזשעס. עס דוכט זיך מיר, אז איך זע די אַלטע באַקאַנטע דראָשקעס פון מענדעלע טאָץ, שמואל פּאסע און אַנדערע. אָבער ווען איך גיי צו נענטער דערזע איך, אז דאָס זענען בלויז קריסטן. קיין איין ייד איז נישט געווען צווישן זיי.

צופוס בין איך אַראָפּ אין שטעטל. יעדער קריסט וואָס האָט מיך באַגעגנט האָט מיך אָנגעקוקט ווי איך וואָלט געהאַט הערנער. די קריסטלעכע ראַיאָנען פון שטאָט זענען גאַנץ. בלויז דאָס יידישע פערטל איז אינגאַנצן פאַרניכטעט געוואָרן. אין יעדער יידישער הויז האָבן געווינט קריסטן, וועלכע האָבן זיך באַנוצט מיטן יידישן האָב און גוטס. אלע יידישע געשעפטן זענען אריבער אין קריסטלעכע הענט.

דער חורבן פון יידישן שערפץ איז געווען בולט אויף שריט און טריט. און נאָך גרעסער איז פאַר מיר בולט געוואָרן דער חורבן, ווען איך האָב געטראָפן די עטלעכע איבערגעבליבענע יידן ווי: יעקב סקאָרניק, ד״ר שאמפאן, רוז׳אַ מאַטיל לאפקע פון זשוראָמין, חעלאַ אייזיקאָוויטש. אַלע צוזאַמען זענען מיר נישט געווען אפילו קיין מנין. שוידערלעך זענען געווען די דערציילונגען פון די לעבנגעבליבענע. ד״ר שאמפאן האָט מיר דערציילט ווי אזוי יאָסל פראשניצקי איז באַגאנגען זעלבסמאָרד, און ווי אזוי דבורה ריזאָווע איז געשטאָרבן. שרעקלעך זענען געווען זיינע דערציילונגען.

אויף מאָרגן זענען מיר דריי: ד״ר שאמפאן, יעקב סקורניק און איך געגאַנגען איבערן שטעטל. מיר זענען פאַרבייגעגאַנגען דאָס געוועלב פון נאָטאַן טאַץ, וועלכער האָט געטאָן אזוי פיל טובות יידן ווי ניט יידן און וועלכער איז טראַגיש אומגעקומען אין געטאָ. עס קומען אויפן געדאַנק יחיאל מאיר בערגסאָן, ישכר בערגסאָן, אהרון ליפקע לידזבאַרסקי און נאָך און נאָך.

ביי דער בריק האָט זיך יעדער איינער דערמאָנט זיין פאַמיליע און שטילשווייגנדיק זענען מיר דורכגעגאַנגען דאָס יידישע געסל, ווו עס האָט אַמאָל געברויזט מיט יידישן לעבן און יידיש שאפן, וואָס איז אזוי גרויזאַם דערשטיקט געוואָרן. א שוידער נעמט ארום יעדן איינעם, ווען ער גיט א טראַכט וואָס עס איז געוואָרן פון א יידיש שטעטל. געטראָפן האָבן מיר נאָר דעם אַלטן בית־המדרש, וועמעס די פּאָלאַקן האָבן פאַרוואַנדלט אין א לאָקאַל פאַר אַנדערע צוועקן. שרעקלעך האָט אויסגעזען דער חורבן פון שערפץ און פון יעדן ווינקעלע האָט ארויסגעשריען א קול פון די געפייניקטע: נעמט נקמה פאַר אונזער בלוט!

אברהם טאַץ

איך בין געקומען שוין נאָך אַלעמען...

געווידמעט — מיין פאָטער שמואל יצחק,
מיין מוטער אסתר,
מיין ברודערל וועלוול —
זכרונם לברכה.

אין שערפּץ נאָכן חורבן

שנעל לויפט די באַן און דערנענטערט מיך אַלץ נענטער און נענטער צו דער קליינער באַן־סטאַציע שעפּס.

אַ חלום פון יאָרן, פון לאַנגע יאָרן געפּאַרן און איינזאַמקייט. אין אָט די יאָרן איז שטענדיק דאָס שטעטל געשטאַנען פאַרן דמיון און געלאָקט מיט זיין נישט דערגרייכבאַרקייט, מיט זיין פאַנטאַסטישער ווייטקייט אין צייט, מרחק און געאָגראַפישע לאַגע אויף יענער זייט פראָנט... און איצט לויפט די באַן אומגעשטערט אין דעם הייסן יוני־טאָג און טראָגט מיך אַלץ נענטער און נענטער צום חלום. איז קיין וווּנדער נישט, אַז דאָס האַרץ קלאַפּט הויך, אַז פון געריר.טקייט באַוועגט זיך די ברוסט אַלץ טיפער און שטאַרקער, עס פאַרפעלט אַזש אָטעם.

פאַרנומען מיט מיינע מחשבות און שטימונגען באַמערק איך נישט ווי מיר גליטשן זיך אַרויף לאַנגזאַם אויף דער סטאַציע און פאַר מיינע אויגן דערשיינט דאָס וואָקזאַלעכל, מיט דער זעלבער אויפשריפט, מיט דער זעל־

בער אויפגערוימטקייט, מיט דער זעלבער אידילישער רואיקייט, ווי אַמאָל... ווי אַמאָל...

אָבער פאַרוואָס בין איך אַליין צווישן דעם עולם, וואָס טראָגט זיך אין געאײַל צום אַרויסגאַנג מיט וואַליזעס, קוישן און טאַשן? ווו זענען די יידן וואָס וואָלטן באַדאַרפט מיט דעם זעלבן צוג קומען? עס איז דאָך מאָרגן דינסטיק, און דעם מאַרק־טאָג פלעגט דאָך קיינער נישט פאַרפעלן. איך קוק אַרום זיך, כ'זע נישט קיינעם. אָבער איך פיל אַרום זיך זייערע שאָטנס, איך הער זייערע טריט, ווי אַזוי זיי פלעגן צוריקקומען פון וואַרשע, לאָדזש מיט וואַליזעס, זעקלעך, געאײַלט, אַבי וואָס שנעלער... וואָס שנעלער...

עס וויקעלט זיך פאַר מיר פאַנאַנדער די לאַנגע גאַס פון באַן צום שטאָט. זי איז אַמאָל געווען פאַר מיר פרעמד און אַזוי אויך היינט פאַרבליבן. איך בין צו איר גלייכגילטיק און קאַלט. מיין שטאָט איז דאָרט ווייטער — דאָס יידישע שערפּץ. אָבער ווו־נישט־ווו — אַ נייע געביידע מיט אַ רויטן, גאָטישן דאַך גיט אַ שטאָך אין האַרץ. די רויטקייט און דאָס פאַרשייטע שפּיציקע שטאַרצן אינעם הימל דערמאָנען אָן די געוועזענע בעלי־בתים, לויט וועמענס געשמאַק אָט די רויטע שפּיציקע דעכער זענען געוואָרן געבויט.

עס דערנענטערט זיך די שטאָט. אָט שטייט די פּלאָצקער גאַס מיט אירע הייזער אַזוי ווי אַמאָל. דער אַלטער מאַרק דערשיינט פאַר מיר ווי אַן אָבל.

שטיל אַרום.

אַ פאַראיינזאַמטער אויטאָ לויפט דורך מיט אַ גרויסן קוויטש, וועלכער הילכט אָפּ און ווערט ערגעץ־ווו פאַרפאַלן. דערנאָך צעסקריפּעט זיך לאַנגזאַם אַ פויערישע פורל, און ווידער: שאַ, שטיל, שטיל — — —

איך געדענק גאַנץ גוט יעדעס געוועלבל אין מאַרק און זיין פריערדיקן בעל־הבית. דאָ האָט געהאַט זיין געוועלב נח זילבערבערג, ער האָט געקאָנט אַזוי שיין צייכענען און מאָלן. איך געדענק ווי קינדוויז האָב איך באַוווּנדערט זיינע אַזוי פאַרביק געמאָלטע לוח'ן. דאָ איז געווען דאָס געוועלב פון נפתלי ליבסאָן, זיין זון אברהם האָט געפּראַוועט חסידות, געפאָרן צום רבי'ן, תמיד געלערנט.

איך כאַפּ אַ בליק פון ווייטנס צו דער יידישער גאַס. נישט ווייט פון ראָג, דאָרט, האָט געוווינט און געהאַנדלט מיט אייזן שיע גאָלדמאַן, דער ייד מיט דער אייזערנער למדנישער לאָגיק. און דאָרט אין דעם פאַרע־געסל, אויפן שוועל פונעם נידעריקן הייזל פלעגט שטיין רבקה גאָטליבאָווסקי און גערעדט עפּעס אַרויף צו מיין מאַמען אַנטקעגנאיבער אויפן באַלקאָן. אַ ביסל ווייטער, טיפער אינעם געסל, האָט געוווינט יעקב משה טייטעלבוים, דער שטרענגער חסיד. אויך זיין הייזל איז פאַרשוווּנדן, ווי די שכנהשע אַרום. דערנעבן שטייט בלויז דאָס הויז, ווו מיר האָבן געוווינט. עס שטייט ערנסט און פאַראומערט. נייע שכנים שעפּטשען עפּעס אויף די טרעפּ און באַטאַפּן מיך מיט זייערע נייגעריקע דרייסטע בליקן.

קיין שום זאַך שטערט נישט דעם שטילן בין השמשות, אָבער אין מיר לעבט דער עבר. אַן אָבל בין איך. מיט טיפן טרויער איז פול מיין האַרץ. מיינע שעפּסער יידן זענען פאַרפייניקט געוואָרן. זיי זענען מער נישטאָ אין שעפּס...

*

עס טויכט אויף אַ פרימאָרגן. די זון שפּילט זיך שוין מיט די פאָרהענגלעך פון מיין פענצטער און איך טראַכט נאָך אַלץ וועגן פאַרגאַנגענעם יידישן לעבן, וואָס האָט אַמאָל דאָ געשפּרודלט.

אַמנאָענטסטן איז מיר געווען דאָס טייכל אין דער יידישער גאַס. ערגעץ אַנדערש איז אפשר דאָס טייכל שענער, למשל, אויף יענער זייט תיפלה, ווו עס איז איינגערעמט אין שיינע סעדער און אין זאַפטיקע, גרינע לאָנקעס.

אָבער אין דער יידישער גאַס איז עס מיר געווען נאָנט, איינגעקריצט אין האַרצן. דורך דאַנען בין איך דריי מאָל אַ טאָג געגאַנגען אין חדר, דאָ האָט אַמאָל דעם מורה הוראה׳ס הייזעלע, אַלט און איינגעבויגן, זיך געשפּיגלט אין וואַסער; דאָ האָבן ווי צוזאַמענגעקוועטשט, זיך געהאַלטן ביינאַנדער אַ גאַנצע ריי הייזלעך פון דער רעכטער זייט נישט דערגייענדיק צום בריק, ווי זיי וואָלטן זיך געשראָקן אַראָפּצוגליטשן אין וואַסער. דאָס אַלץ איז געווען. היינט איז גאָרנישט דאָ. אומעטום ליידיקע רוים, וואָס זעט אויס קלענער, ווי צוזאַמענגעקאָרטשעט פון ווייטיק.

נאָר דער אַלטער בית־המדרש שטייט.

ער איז אָפּגעבלאַקעוועט, ווי ער וואָלט גרוי געוואָרן פון צוזען אַזויפיל יידישע צרות. פענצטער פאַרקאַלפּטע מיט ברעטער קוקן בלינד און שטאַר. פון אינעווייניק הערן זיך שוין נישט קיין שטימען, קיין זינגען, קיין דאַווענען, קיין לויב. אַ טויטע שטילקייט הערשט אין זיי חרובע פאַרשוועכטע פיר ווענט.

נאָר אפשר ביינאַכט, ווען דער שלאָף הילט איין די וועלט אין אַ שלייער פון חלומות, קומט זיך צונויף אין אַלטן בית־המדרש די קהילה קדושה שעפּס און דאַוונט ווידער ווי אַמאָל, ווי אַמאָל...

דאָס איז איינע פון די נייע שעפּסער לעגענדעס.

די יידישע גאַס, אָנהויבנדיק פון אַלטן בית־המדרש, איז אויסגעפּלאַסטערט מיט אַ נייעם טראָטואַר, וועלכער פירט באַרג אַרויף. אָבער דאָס איז נישט קיין געוויינלעכער טראָטואַר. אָ, ניין! מצבות פון אונדזער בית־עולם זענען פאַרנוצט געוואָרן צום פלאַסטערן אָט דעם טראָטואַר. די הייליקע שטיינער זענען, פאַרשטייט זיך, געפּלאַסטערט מיט די אותיות אַראָפּ — די פיר־עקיגע אותיות, וואָס האָבן אין משך פון יאָרהונדערטער באַזיגען ערלעכע שעפּסער יידן און זייערע צניעותדיקע פרויען, נאָך דער טויט.

איך ווענד מיין בליק אויף לינקס און זע, אַז עס פעלט דער נייער בית־המדרש. בלויז די פּיראַמידן־אַרטיקע הויכע טרעפּ, וועלכע האָט געפירט פון דריי זייטן צום אַריינגאַנג זענען געבליבן.

אין אַ נאַכט, וועלכע וועט קיינמאָל נישט אויסגעלאָשן ווערן פון זכרון פון אַלע שעפּסער אין גאָר דער וועלט, איז אויף אָט די טרעפּ געלעגן פּיניע דער פאַרבערינס מיט דורכגעשאָסענער ברוסט. ער איז געלאָפן ראַטעווען די ברענענדיקע שול און דערלויפנדיק בלויז צום נייעם בית־המדרש איז ער געפאַלן פון אַ דייטשע קויל. פּיניע, אַ קינד פון אָרעמע עלטערן. זיין אויסגעבלייכטע קרענקלעכע מוטער האָט אים אין ליטווישע ישיבות דערצויגן פאַר אַ למדן, אַז ער האָט זיך געקאָנט פאַרמעסטן אין לערנען מיט די בעסטע בחורים אין שטאָט... פּיניע לעבט נישט, ווען זיין שול איז פאַרברענט.

אנשטאט די שלאַנקע ווענט, דעם רחבות־דיקן דאַך און די מאַיעסטעטישע קאָפּולן פון אונדזער שול, זע איך איצט אין זונען־גלאַנץ אַ בלויען האָריזאָנט. נידעריק גראָז וואַקסט איצט אויפן אָרט פון ארון־קודש, ווו עס האָבן אַמאָל וווּנדערבאַרע שניצערייען געהויבן זייערע הענט צום הימל אין אייביקן געבעט.

קוקנדיק אַזוי, צעפלאַקערט זיך די שול אין מיין דמיון, אַזוי ווי זי האָט געפלאַקערט אין יענער פינצטערער נאַכט צוזאמען מיט אירע ספרי תורות.

*

לאַנג, לאַנג האַלט מיך די יידישע גאַס ביי זיך. איך קען זיך מיט איר נישט שיידן. יאָרהונדערטער האָבן דאָ יידן געוווינט און געצויגן דעם המשך פון יידישן קיום. ווי פון אַ נאָנט, טייער קבר איז מיר שווער אַוועקצוגיין.

דאָס מקוה־געסל זעט זיך דייטלעך פון דאַנען. קיין הייזער, קיין הויפן, קיין פלויטן

פאַרשטעלן עס שוין נישט, ווי אַמאָל. פון דער מקוה איז געבליבן בלויז דער קוואַל.

*

לאַנגע שאָטנס לייגן זיך שוין פון אײַן זײַט גאַס אויף דער צווייטער, ווען איך פאַר־קלייב זיך אין מײַן קדשי־קדשים — אין מײַן פאַרע־געסל. דאָ בין איך געבוירן, פון דאַנען האָבן מיך די דײַטשן פאַריאָגט. שטום קוקן אויף מיר די שויבן פון אונדזערע פענצטער, ווי זיי וואָלטן געוואָלט עפּעס דערציילן און קענען נישט. די ליפּע־בוימער אין אונדזער געסל האָבן זיך דורך דער צײַט אַזוי צעוואַקסן, אַז איך דערקען זיי קוים. זיי שטייען שטיל און אומבאַוועגלעך. אויך די אוראַלטע, הויכע קאַשטאַן־בוימער פֿון אַרום דער תּפילה שטייען פאַרגליווערט מיט זייערע גרינע מאַיעסטעטישע קרוינען. איך שלײַך זיך אַרום אין מײַן פאַרע־געסל. איך כאַפּ זיך אַרײַן אין אַ באַקאַנטער שטוב. מיט יראת הכבוד הער איך זיך צו צום געפּליסטער פון דורות, וועלכע נידערט פון אָט די ווענט. מײַן חלום רייסן איבער די פראַגן פון די נײַע בעלי־בתּים: ווער זענט איר? ווו געוווּן? צי בלײַבט איר הי?

פּאַמעלעך פאַלט צו די נאַכט.

טייערע נאָענטע שאָטנס טויכן אויף פון יעדן ווינקל, פון יעדן ליקל. זיי קוקן אויף מיר שטום און פרעמד... איך פאַרמאַך די אויגן און ווער אַליין אַ שאָטן, אַזוי ווי זיי.

ברוך דאָרפמאַן

דער לעבן־געבליבענער

מיך מיט נאָך אַ גרופּע יונגעלייט האָט מען, נאָך אַ פּאָר טעג זייענדיק ביי די דײַטשן, אַוועקגעפירט אויף יענער זײַט גרענעץ. פון דאָרט בין איך אַוועק נאָך ביאַליסטאָק און צוזאַמען מיט דער משפּחה פון הערשל גלאַס־מאַן אַוועקגעפאָרן טיפער אין רוסלאַנד, קיין אוראַל. אָבער דאָרט האָב איך זיך נישט גע־קאָנט אײַנאָרדענען און צוגעוווינען זיך צו די נײַע באַדינגונגען. איך בין צוריקגעקומען קיין ביאַליסטאָק. נאָך עטלעכע מאָנאַטן בין איך געוואָרן אַרעסטירט דורך די רוסן און אַוועק־געשיקט אין לאַגער, ווו איך בין געזעסן צוויי יאָר.

אין יאָר 1946, דעם 20 יוני, בין איך צוריקגעפאָרן קיין פּוילן, אַרײַנגעטרעטן אין קיבוץ פון „הנוער הציוני" אין דער שטאָט קעלץ.

מיט צוויי וואָכן שפּעטער, דעם 4 יולי 1946, איז אויסגעבראָכן דער טרויעריק־באַרימטער פּאָגראָם אין קעלץ. איך ווער שווער פאַרוווּנדעט.

איך וויל דאָ שילדערן אַ קליין בילד פון פּאָגראָם, און אַ פּאָר ווערטער וועגן מיר פּער־זענלעך.

ס'איז געווען מיטוואָך, 10 אַזייגער פרי. דאָס הויז, ווו מיר האָבן געוווינט, איז געוואָרן אַרומגערינגלט דורך פּאָליציי. עס האָט זיך פאַרזאַמלט אַ המון פון בערך 10,000 מענטשן.

ווען די ערשטע אָפּטיילונג מיליטער האָט זיך אַרײַנגעריסן אין דעם קבוץ, האָבן זיי אונדז אַלע אַרויסגעפירט צום המון, ווו עס האָבן זיך פאַר מײַנע אויגן אָפּגעשפּילט שוידערלעכע סצענעס. מיר איז געלונגען אין די ערשטע מינוטן אויסצומישן זיך מיטן המון, אָבער באַלד האָב איך באַקומען די ערשטע קלעפּ און פאַרלוירן דאָס באַוווּסטזײַן. ווען איך בין אַביסל געקומען צום באַוווּסטזײַן, האָב איך ווידער

באַקומען שטאַרקע קלעפּ מיט אַ ביקס, מיט שטיינער און אײַזנס, אין קאָפּ, אין די ציין און אין די אויגן אַרײַן. איך האָב געהערט ווי איינער פון די פּאַגראָמטשיקעס זאָגט צום צווייטן, אַז מען זאָל מיך דערשיסן. אָבער יענער ענטפערט, אַז עס איז אַ שאָד אַ קויל. ער וועט אַזוי אויך שטאַרבן...

צוריק באַקומען דאָס באַוווסטזיין האָב איך ערשט נאָך דריי טעג אין שפּיטאָל אין קעלץ. אין שפּיטאָל בין איך געלעגן אַ יאָר צײַט. איך בין אַדורכגעגאַנגען צוויי שווערע אָפּעראַציעס און עטלעכע קלענערע, און אַרויס אַן אינוואַליד: פאַרלוירן אַן אויג, און אויף דעם צווייטן זע איך נאָר 10 פּראָצענט; פאַר־לוירן די ציין, צעהאַקט 3 באַקן־ביינער, די נאָז און דעם קאָפּ.

איך בין צוריק אַרײַן אין קיבוץ פון „הנוער הציוני" אין לאָדזש. נאָך אַ געוויסע צײַט בין איך אַוועק נאָך פראַנקרײַך. עטלעכע מאָנאַטן בין איך געווען אין פראַנקרײַך. דעם 16טן יולי 1948 בין איך געקומען קיין ארץ־ישראל אין מיטן קריג מיט די אַראַבער.

גאָלדע גאָלדמאַן

העגריק פשעניצא

דער קעמפער פאַר פוילנס פרייהייט, דער־
מאָרדעט געוואָרן דורך פוילישע כוליגאַנעס.
דער 23 יעריקער חיים נחום
(העניעק) פשעניצא אַ זון פון שלאַ־
מעק און דבורה, איז געווען אן אָפּי־
ציר פון דער פוילישער אַרמיי, וואָס
איז געשאַפן געוואָרן אין ראַטנפאַר־
באַנד (קאָשטשושקאָ אַרמיי). פשע־
ניצא האָט זיך באַטייליקט אין אַלע
נצחונותדיקע קאַמפן פון דער דאָזי־
קער מיליטערישער פאָרמאַציע קעגן
די דייטשן און איז דערגאַנגען ביז
בערלין.
דער יידישער העלד, באַהאָנגען
מיט אויסצייכנונגען איז נאָך דער
מלחמה צוריקגעקומען קיין פוילן. דאָ
איז ער דערמאָרדעט געוואָרן דורך
אַ באַנדע „כלאָפּצי ז ליאַסו".

א טרוקענע, לאקאָנישע צייטונגס־נאָטיץ.
העגריק פשעניצא!

און באַלד גיט עס א בליק אויף אין מיין באַוווסטזיין און עס רופט זיך אָפּ מיט א שאַרפן שטעכיקן ווייטאָג אין האַרץ.

העניעק — דער קליינער, רירעוודיקער, חנ'עוודיקער העניעק. איך געדענק זיינע שטי־פערישע, וויס־חבר'ניקישע שטיק, ווען ער פלעגט זיך שפילן אין אונזער הויף און די שויבן פון אונזערע פענצטער האָבן זיך געפונען אין געפאַר. און שפּעטער האָב איך אויך געזען אלס שילער פון דער אָרטיקער גימנאַזיע, מיט דעם שילער היטעלע פאַררוקט אין אַ זייט, מיט דעם קאַמפס־גרייטן בליק אין די שוואַרצע, אויסדרוקפולע אויגן, דאָ רייסט זיך איבער דער פאָדעם פון מיינע דערינערונגען, ווייל פאַר־שווונדן איז פאַר מיר העניעק, צוזאַמען מיט אַנדערע הונדערטער און טויזנטער העניעקס, חיימ'לעך, דוד'לעך, משה'לעך, שלמה'לעך, און אָן אַ שיעור אַנדערע נעמען — דורך מאַ־מעס צערטלעך פאַרצויגענע.

אָבער אים העניעק'ן, האָב איך דורך א צופאַל, יאָ געפונען, און געזען אים ליידער צום לעצטן מאָל. געטראָפן האָב איך העניעק'ן אַלס אָפיציר פון דער זיגרייכער אַנטי־פאַשיסטישער פוילישער אַרמיי. ער האָט זיך אָן אַ שיעור אויס־געצייכנט אין די קאַמפן מיט דעם נאַצי־מאָנס־טער,און פאַר זיינע העלדן־טאַטן איז ער גע־

ווארן דעקאָרירט מיט הויכע מיליטערישע אויסצייכנונגען.

געקומען איז העניעק פון הינטער דעם לעגענדאַרישן סטאַלינגראַד און דורך אַ גיהנומדיקן פייער איז ער דערגאַנגען ביז בערלין. פון דאָנען האָט אים אַ נאָגנדע בענקשאַפט צוריקגעבראַכט צו זיין היימישער פוילישער ערד. אָבער דאָ האָט ער צו זיין פאַרצווייפלונג דערזען, אַז זיין אַרבעט איז ווייט נישט פאַרענדיקט. די נאַצישע בעסטיע איז נישט טויט, זי לעבט אין די הערצער פון די פוילישע אונטער־ערדישע, פאַשיסטיש־אַנטיסעמיטישע באַנדעס, וועלכע באַלעקן זיך מיט בלוט פון זעקס מיליאָן דערמאָרדערטע יידן, און זענען אַלץ נישט זאַט. זיי שטשירן די ציין און לויערן פון יעדן ווינקל.

עס ציט אים, חיים נחום פשעניצא צו אַ יידישער סביבה. אָבער ער זעט נישט קיין וועג אויף צוריק. און זיין פוילישע סביבה איז פול מיט שנאה און גיפט צו יידן. שפּאַנט דער 23־יעריקער יידישער העלד העניעק איבער אַ שטאָט וואָס האָט געפּראַוועט דעם אומקום פון אַלע יידן — נישט געבליבן איינער אין אַ שטאָט פון יידן מערדער — איין און איינציקער ייד. ער הערט די טריט פון זיינע אומברענגער, אָבער ער קען נישט פאַרלאָזן זיין פּאָזיציע. אָפּגעריסן פון זיינע קרובים און פריינט, טראָגט ער זיך איינזאַם ארום אויף דער פוילישער ערד ביז די פוילישע אונטער־ערדישע באַנדעס האָבן אים אומגעבראַכט.

ז י י ן ל ע צ ט ע ר ב ר י ו ו

קאַלושין, 28 יוני, 1946

מיינע ליבע און טייערע!

אייער בריוו וואָס איך האָב נעכטן דערהאַלטן, האָט מיר פאַרשאַפט טיילוויז נחת־רוח און ענטוזיאַזם, אָבער דאָך נישט אינגאַנצן באַרואיקט. אין אַ געוויסער הינזיכט האָט מיך דער בריוו זאָגאָר צערייצט. איר וועט זיך געוויס וווּנדערן פאַרוואָס? און אָט איז די סיבה. ווי אזוי קען איך — אַן איינציקער ייד — אין אַן אטמאָספערע פון אַן אַנטיסעמיטישן „תחום־המושב", וווּ איך געפין זיך איצט, לעבן רואיק. שטעלט איך פאַר אזא שטאָט ווי קאַלושין: פאַר דער מלחמה האָבן יידן דאָ געציילט 70 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג — היינט־צו־טאָג בין איך דער איינציקער ייד אין קאַלושין און אומגעגנט, דערצו נאָך בין איך דער קאָמענדאַנט פון דעם גאַנצן פּראָווינץ.

איך מוז זיך פאַר אייך מודה זיין אַז איך בין אייך שטארק מקנא וואָס איר געפינט זיך און לעבט צווישן אייגענע, צווישן יידן, און איך, ווי אַן עלנטער יתום צווישן שונאים־פאַגראָמשטשיקעס. דאָ ווער איך כסדר באַטראַכט ווי עפּעס אַן אויסערגעוויינלעך באַשעפעניש — אַ ייד וואָס לעבט נאָך.

איך געפין זיך כסדר אויף באַדראָענע און געפערלעכע פּאָזיציעס, שטענדיק אין אַקציע געגן דעם שונא פון יידן און אויך פון דער פּראָגרעסיווער רעגירונג. איר שרייבט מיר, אַז איך זאָל זיך באַמיען אַוועקצולויפן פון אזא סכנה — אָבער איך מוז אייך זאָגן אָפנהאַרציק, אַז אונטער די אומשטענדן אין וועלכע איך געפין זיך איצט האָב איך נישט די מעגלעכקייט אזעלכעס דורכצופירן. „מען גיט נישט קיין אורלויב"! און איך געפין זיך אין אזא מאָדנער פאַרלעגנהייט, אַז איך קען זיך פון דעם נישט ארויסדרייען. נאָך מער האָט זיך מיין לאָגע פאַרוויקלט, וואָס געגן מיין ווילן בין איך פלוצלינג גערופן געוואָרן צו אַ מעדיציני־

שער קאַמיסיע, און איך בין באַלד, אָן שאלות, ארייגעצויגן געוואָרן אין קריגס־פלאַט.

איך ווייס אַליין נישט וואָס איך זאָל איצט טון. איך האָב קיין שום מעגלעכקייט פטור צו ווערן פון מיין שווערער לאַגע. דאָך, וועל איך וואַרטן... אפשר וועט א נס געשעהן... אָבער, מיינע טייערע, איך צווייפל אין נסים... איך פיל... אז אייער קומענדן בריוו וועל איך שוין מער נישט לייענען... לײדער איז דאָס דער ביטערער אמת וועגן מיין לאַגע...

...נו... עס איז אפשר נאָך נישט אזוי טראַגיש! איך האָב דאָך אויסגעהאַלטן אַזוי פיל געפערלעכע מאָמענטן אין מיין קורץ לעבן — דורכגעגאַנגען שבעה מדורי גיהנום און ארויס אַ גאַנצער; וועל איך, אזוי האָף איך, אויך אויס־האַלטן איצט... „הכל בידי שמים“.

גלויבט מיר, איך וואָלט אייך אַלעמען אַזוי שטאַרק געוואָלט זען, נישט נאָר איך זען ווייל איר זענט מיינע קרובים, נאָר צו האָבן די געלעגנהייט ווידער צו לעבן אלס ייד און צווישן יידן.

(געצייכנט)

חיים נחום (העניעק) פשעניצא

אֶפְרַיִם תַּלְמִי (וְלוֹקָה)

לזכר הורי מורי
אמי מינדל ואבי אברהם נ״ע

סְתָו בְּפּוֹלִין

א.

נָדַמּוּ שְׁבִילִים שֶׁנָּשַׁמּוּ,
חָוַר וְהִצְהִיב כָּר הַדֶּשֶׁא.
עוֹמְדִים אִילָנוֹת שֶׁנָּגַמּוּ
בְּעַצָּבוֹת לְלֹא פֵּשֶׁר. — —

רִשְׁרוּשׁ הֶעָלִים בַּשַּׁלֶּכֶת
רַק הוּא לְבַדּוֹ יִשָּׁמַע,
יַתְמוּת עֲזוּבָה פֹּה מוֹלֶכֶת
עָגוּם הַיְקוּם וְדוֹמֵעַ — — —

ב.

בַּשַּׁלֶּכֶת

עָיַפְתִּי מְלֶכֶת
תּוֹךְ הַשַּׁלֶּכֶת,
עָיַפְתִּי.
עַל אֶבֶן בַּדֶּרֶךְ יָשַׁבְתִּי.
יוֹרִיקוּ, יַצְהִיבוּ שָׂדוֹת עַד אֲפָסַיִם.
נוֹשְׁקִים קְצוֹת שָׁמַיִם — — —
פַּס תְּכֵלֶת רוֹגַעַת כִּלְאַחַר הַסַּעַר—

בָּאֹפֶק — הַיַּעַר...
וְשֶׁקֶט סָבִיב וּמַרְגּוֹעַ. מוֹלֶכֶת
שַׁלְוַת־הַשַּׁלֶּכֶת — — —
כְּסֵפֶר פָּתוּחַ תֵּבֵל מִשְׂתָּרַעַת
נֶחֱרֶשֶׁת, נִזְרַעַת.
הָבָה, אֶצְנַח וְאֶכְרַע עַל בִּרְכַּיִם
אֶשַּׁק הַשּׁוּלַיִם — — —

שרפץ 1938 תרצ״ט

צבי ארפה

בטרם סער

הקדמה

הדם קופא בעורקים, והנשמה נרעדת, בשבתי לכתוב פרקים אלה.

שוב קמו לנגד עיני שנות־השואה האיומות, שנות־המלחמה המחרידות והעגומות, שנחרטו בזכרוננו לעד. כמו חיים נצבים שוב לעיני כל האנשים היקרים הקרובים, שאתם חיינו, ויחד פעלנו, יחד קיווינו ושאפנו... הכל שקע לתהום־הנשייה, הכל נפסק באופן האכזרי ביותר. הנפש מתקוממת, קשה לשוב ולהעלות את פרקי הימים הנוראים האלה.

אבל החובה הקדושה מצווה על היד לכתוב, ולמסור על כל היקר אשר אבד, אני יושב וממלא את החובה. אני ממלא את הנדר שנדרתי לקיימו בכל מקום שאהיה בו. ביום שהשתחררתי מהמחנות, נדרתי את הנדר.

לא הכל יכולתי להעלות על הנייר. השואה עצמה מלתאר. מה שאספר בפרקים הבאים, הוא טיפה בים הסבל והיסורים בכלל ושל אנשי עירנו בפרט, שהיו מהקרבנות הראשונים בפולניה.

עוד לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה, התחילו יהודי שרפץ להרגיש את רוח הנאציות, שנשבה מגרמניה ההיטלריסטית. הפולנים הושפעו הרבה מתורת היטלר והתכוננו לקראת הבאות. זמן רב לפני הכיבוש ההיטלריסטי הם חידדו חרבותיהם על הקהילות היהודיות, ובתוכן גם על קהילת שרפץ, להשמידן, להחריבן על רכושן ונפשן.

ההתחלה באה מבמת־ ה„סיים". שר־הפנים סקלאַדקובסקי אמר: (Bojkotować, owszem) כלומר: חרם כלכלי מצד הגויים, על החנויות ובתי־המלאכה — מותר. ז"א לא לקנות בחנויות יהודיות, ולא לתת עבודה לבעלי־מקצוע יהודיים. מאז באה ירידה גדולה בפרנסתם של יהודי פולין. זוכרני, כי בנובמבר שנת 1938 עמדו פולנים מאורגנים מטעם מפלגת O. Z. N. ליד כל חנות יהודית בשרפץ, ולא נתנו לקונים הגויים להיכנס לחנויות הנ"ל לקנות מצרכיהם. שניים שניים הסתובבו ליד כל חנות וחילקו כרוזים לעוברי הרחוב. תוכן הכרוזים: השמצות, גידופים, תמונות: איך יהודי יושב בביתו, אוכל דגים, בשר, וכל מיני מאכלים טובים; ומצד שני תמונה: העוני של הגויים. מתחת לתמונות — פירוט: ככה היהודים מוצצים דמינו. או תמונה כזו: יהודי עומד ליד דברי־אוכל, מגרד זקנו והכינים נופלות לתוך המזון העומד להימכר לגויים. מה שלא היה בכרוז, הוסיפו בעל־פה ה„פיקטים". המשטרה לא התערבה בכל הפרובוקציות האלה, כי היה זה הקורס הרשמי מטעם ממשלת פולין. וכך היו עומדים המשמרות פעמיים בשבוע, ביום שלישי וביום שישי, בימי השוק (הטאַרגים) שהתקיימו בשרפץ בימים אלה.

באחד מימי ינואר 1939, כשיהודי שרפץ קמו בבוקר מצאו כל השלטים שעל החנויות ובתי־המלאכה שלהם מרוחים בזפת. זאת היתה עבודת ה„פיקטים", שבאו מערים פלוצק וריפין לעזרת החוליגנים השרפצאים לנהל תעמולה אנטי־יהודית בעיירה שלנו. הללו לא הסתפקו בעבודת־יום שלהם, של יום שישי. הם נשארו עד ליל שבת; ארבו ליהודים על יד בתי־המדרש ובית־הכנסת, על מנת לגמור עבודתם. המתפללים בהריחם את אשר בחוץ, החליטו להישאר בבתי־התפילה עד יעבור זעם.

שני יהודים הצליחו להתגנב לתוך בית־המדרש החדש, שבו התפלל הרב גולדשלג, והודיעו לו על המתרחש בחוץ. כלומר: פולנים עם מקלות וסכינים בידיהם, מחכים לקרבנותיהם ליד כל בית־תפילה.

הרב יצא מבית־המדרש בדרך אחורית הביתה, התקשר טלפונית עם הסטרוסטה, והו־

דיע לו על המצב. הסטרוסטה הבטיח לו, שישלח שוטרים למקומות־התפילה, לשמור על היהודים, שלא יאונה להם כל רע. המשטרה הגיעה למקום, אבל לא הצליחו להשתלט על המצב. באותו ערב נפגעו כמה יהודים ע״י החוליגנים האלה.

כך שלט האספסוף בחוצות שרפץ כמה חדשים לפני פרוץ המלחמה. פשוט היתה סכנה ליהודי לצאת מביתו בערבים. מארגני המאורעות האלה היו מהאינטליגנציה הפולנית: ד״ר מאלעוויטש, ויטשאלקובסקי ועוד. הם קיבלו החלטות להגביר בכל הצורות את החרם הכלכלי, להמשיך בטרור ברחובות העיר נגד היהודים, לנהל תעמולה ברם־קולים, להביא לידי מצב של הרס במובן כלכלי, גופני ורוחני, ליהודי שרפץ.

קהילת־שרפץ היתה מדוכאת ומיואשת, מהמצב שנוצר בעיר, בהרבה יותר מאשר כל קהילה בעיר אחרת. כי בשרפץ היתה רשת החוליגניזם; מרכז ההתארגנות של המפלגה החדשה בשם O. Z. N. שנוסדה מיד אחרי הנאום הארסי האנטישמי בסיים הפולני, מפי מיניסטר־הפנים סקלדקובסקי. הקהילה שלחה משלחת בשם יהודי שרפץ לוארשה, לצירים היהודיים בשם (Koło). שהם יפנו למוסדות הפולניים, שבידיהם האפשרות לשפר את מצבנו, להגן על נפשינו, לעצור זרם האיבה בעיירתנו. אבל פעולתם לא נשאה פרי. מכל פה פולני נשמעו המלים: היטלר יבוא אליכם וישמידכם. כל גוי שרפצאי כבר החליט איזה רכוש יהודי יהיה שללו, כשיפלוש הצבא הגרמני לשרפץ; איזו דירה וחנות תהיינה שלו...

בכל זאת עמדו יהודי שרפץ על גובה רוחני, מצפוני ודתי. הם ידעו לשמור על אהבת אחים, לעזור לנזקקים, ברצון ובכנות, לייסד את קופת הגמ״ח, שממנה נהנו הנצרכים, בעלי־מלאכה, סוחרים זעירים, הזקוקים להלוואות בלי רבית; לקיים את הבנקים האחרים כגון: בנק לודובי, בנק קופיצקי, בנק קרדיטובי, שמהם נהנו כל יהודי שרפץ בלי יוצא מהכלל. היהודים עוד תרמו תרומות לכל מיני קרנות, כגון קרן קיימת, קרן היסוד, קרן הישוב, וחוץ מזה — תמיכה לכל מיני ישיבות.

חינוך הבנים עמד על רמה גבוהה. לא מעט עבודה השקיעה היהדות הדתית בשרפץ, בחדר „יסודי התורה״, וב„בית יעקב״, לחנך את הדור הצעיר ברוח התורה ומסורה.

בנין מפואר, הוקם ע״י המפלגה הציונית בשרפץ לבית־ספר „תרבות״, שבו קיבלו התלמידים חינוך לאומי ומסורתי. בתי־התפילה היו לתפארת ליהדות שרפץ. קול־תורה לא פסק מבתי־המדרש, הישן, החדש, ומבתי־החסידים דגור ואלכסנדר.

בנין הכנסת־אורחים, שנבנה ממש מגרושים, שנאספו מבני העיר, שימש ביום ל„תלמוד תורה״, שבו למדו ילדים עניים, שהוריהם לא יכלו לשלם שכר־לימוד. „החדר״ הזה נתמך ע״י קהלת שרפץ.

המפלגות היו פעילות: אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל, צא״י, מזרחי, המפלגה הציונית, פועלי ציון, בונד, השומר הלאומי, השומר הצעיר. הנוער השרפצאי בילה בערבים וגם בשעות הפנויות שלו באולמי־המפלגות שהיו מצויידים בספריות עשירות, במישחקי־ספורט וכו׳.

זוכרני כי בחג הפסח שלפני המלחמה בא גדוד חיילים פולניים לעירנו. הם נשארו כמה חדשים בשרפץ ובמשך זמן זה היו התפרעויות מצד החיילים. הקהלה היהודית לא עייפה בהשתדלויותיה אצל המוסדות הממשלתיים לשיפור המצב, אבל לא הצליחו בהרבה. הגויים היו ספוגים אנטישמיות פרועה.

והנה בא יום־ההרס של קהלת שרפץ.

ב־1.9.39, ביום ששי, פרצה המלחמה בין גרמניה ופולין. זהו תאריך איום ליהודי פולין בכלל וליהודי שרפץ בכללם.

למחרת, בשבת, כבר הגיעו אלינו הפליטים הראשונים מהעיירות מלאווה וז׳ורומין, שברחו מפחד הגרמנים שחדרו לתוך הטריטוריה הפולנית. העיירות הנ״ל הופצצו ע״י האוריה

הגרמנית. הפליטים באו לחפש מקלט בשרפץ, אבל לא הספיקו להשתכן והאוירונים הגרמניים הגיעו גם לעירנו. בית־החולים העירוני שב־רחוב פלוצקי הופצץ, ובו נפגעו הרבה חולים. זה היה יום שני, 4.9.39. באותו תאריך יצאה פקודה מאת הסטרוסטה: שעל הנוער לעזוב את העיר לכיוון דוברין או לוארשה, כי צבא גרמני כבר מתקרב.

קשה לתאר את הבהלה והיאוש, את פרי־דת הבנים מהוריהם. לאן? לכמה זמן? מה יקרה לנשארים במקום? מה יעשו הגרמנים להורינו ויקירינו שיהיו תחת השלטון האכזרי העומד לכבוש את העיר בעוד שעות ספורות? בלב כל אחד התנהלה מלחמה. מה שיהיה עם הקרובים — יהיה גם אתי. הרחובות היו מלאים יהודים נבוכים. שאלו עצות זה מזה. איש לא ידע להחליט מה לעשות והזמן קצר והסכנה קרובה.

לבסוף עזבו צעירים רבים את העיר. מעטים נשארו במקום, היו אלה אנשים, שלא היה בכוחם להיטלטל בדרכים, ואמרו: מה שיקרה יקרה. כי בין כך יפלו בדרך. תחבורה לא היתה ולהליכה ברגל לא היו מסוגלים. גם הורי ז״ל נשארו במקום, מה גדול היה הכאב! כאילו לעולמים נפרדנו. בבכיות ויל־לות היתה עטופה עדת־שרפץ.

יצאתי את הבית והורי מלווים אותי בדמעות בעיניהם. ברדתי מהמדרגות עוד שמעתי ברכות אבי ז״ל: תחזור בשלום!

יוצאי העיר צעדו לכיוון הרחוב פלוצקי וחבילות קטנות בידיהם, צידה לדרך. פגשתי את דוד ברגסון ברחוב אלטער מארק; הוא החליט לא לצאת מהעיר, בהטעימו, כי אין טעם לבריחה הזו; כי בין כך, בזמן קצר ביותר, כל פולניה תהיה בידי הגרמנים. בכל זאת יצאנו מהעיר, בלי לדעת לאן? הלכנו יחד עם אלפי יהודים מעיירות אחרות. ביום היו הפצ־צות בדרכים, ובלילה לא היה איפה לישון. רוב השרפצאים נשארו על כן בעיר גוסטינין, כי לא יכלו להמשיך יותר ברגל; חלק הלך בכיוון לוארשה.

בינתיים, מבריחת הפולנים עד לכיבוש הגרמני, היתה שרפץ בלי מימשל איזה שהוא. התאספו כמה אזרחים, גויים ויהודים, וביניהם דוד ברגסון ובריש פוזננסקי, הסדירו את עניני העיר. היה אז מחסור במעות קטנות, והם הדפיסו שטרות־כסף, שעליהם היו חתומים מושלי העיר בריש פוזננסקי ודוד ברגסון. החנויות, המאפיות ובתי־המלאכה הופעלו לפי הוראתם, והעיר התנהלה בסדר, עד שבא הפולש ההיטלריסטי.

*

אחרי שבוע־נדודים הגענו לפרברי וארשה. הלכנו יחד, כפי שאני זוכר השמות: האחים נתן, שמואל, וולף, טץ, יהודה ומשה פוקץ׳, עו״ד טוף, יהודי שהשתכן יחד עם משפחתו לפני המלחמה בשרפץ; (כדאי להזכיר שמו לטובה; איש טוב־לב ונדבן, עו״ד מומחה במק־צועו, שהעלה את כבוד יהודי שרפץ בעיני הגויים בכושרו ובתבונתו). עם כל הנ״ל הגעתי לוארשה. בכניסה לעיר נתפסנו ע״י משמר פולני לעבודה, לחפירת תעלות, לשבירת כבי־שים לבל יוכלו, טאַנקי־האויב לעבור. עייפים ויגיעים מהדרך עבדנו תחת משמר צבאי בלי הפסקה 24 שעות, בלי אוכל ושתייה. מה שכן קבלנו, — מכות־רצח, באתים ובטוריות, מידי החיילים הפולניים, שהשגיחו עלינו בעבודה. את כל רוגזם על מצבם שפכו עלינו. ואנו בשתיקה קיבלנו עלינו את גזר־דיננו. מה נאמר ומה נדבר? לפני מי יש להתלונן, או להתנצל?

בהיותנו בוארשה נותק לגמרי הקשר עם קרובינו בשרפץ. לא ידענו ולא שמענו מה שקרה שם. דאגנו וחרדנו, למרות שהיו לנו צרות משלנו בוארשה, — הפגזות ושריפות יומם ולילה, — כי וארשה נעשתה למדריד שניה בתולדות המלחמות.

מהמקלטים לא יצאנו במשך כל הימים, חוץ ממה שעברנו למקלטים בבתים אחרים, כאשר הקודמים הופצצו והבתים נהרסו כליל. בדרך־נס ניצלנו. כל המעברים מרחוב לרחוב

היו סגורים בבריקדות, כי הפולנים התכוננו ללחום ברחובות־הבירה, על כל בית ובית. היינו ברובע היהודי, וראינו איך רכוש והון יהודי הולך לאיבוד. חנויות גדולות מלאות סחורות מנופקטורה ברחובות נלבקי, פרנציש־קנסקה, וגנשה עולות בעשן מההתקפות האווי־ריות הגרמניות. רצנו ממקום למקום, וחיפשנו מקלט. לא היו לא חשמל ולא מים. אך אפשר היה לקבל בוארשה סוכריות, ומלפפונים חמו־צים שמורים, שהיו מפוזרים ברחובות העיר, כי הופצץ מחסן גדול של מלפפונים שמורים. הנשיא בפועל סטאַז׳ינסקי הבטיח נצחון; וניחם את אזרחי־וארשה, כי אנגליה באה לעזרתנו. אבל מקץ השבוע השלישי וארשה נכנעה במצב של הריסות וחורבן וחוסר כל אמצעי־מחייה. היה זה ערב חג־הסוכות. בראשון לחג הסוכות כבר צעד ברחובות וארשה צבא גרמני ועם כניסתו התחילו להשמיד, להרוג ולאבד יהודים ואת רכושם לבוז. יהודים הושלכו לתוך תעלות, מלוכלכים בבוץ, פצועים וזבים דם. הגרמנים נעזרו בחיילים ואזרחים פולניים. ברחוב בוני־פרטרסקה, הביאו הגרמנים מרק חם לאזרחי וארשה הרעבים, שעמדו בתור ענקי עשרות אלפים איש. החיילים הגרמנים עברו את התור וחיפשו יהודים. כל יהודי, הוצא מהתור והוכה קשה. ברחובות כבר עצרו יהודים והעסיקו אותם בכל מיני עבודות.

ברחוב נלבקי, ראיתי שני חיילים גרמניים, שהחזיקו יהודי זקן בעל זקן ארוך, הם הביאו בחורה שעברה ברחוב באותו זמן, והכריחום להתנשק. הגרמנים צילמו אותם במצב זה.

אנו השרפצאים בראותנו כל מה שהתרחש, תיארנו לעצמנו מה מצב היהודים בשרפץ. ובכל זאת, החלטנו לשוב לעירנו, למרות שהדרכים היו עוד בחזקת סכנה, וביחוד ליהודים. יצאנו את וארשה.

כעבור יומיים נדידה, נתפסנו ע״י גרמנים למחנה־עבודה. מעשינו היו — לסדר את הנשק שנפל לידיהם שלל מידי הפולנים. כעבור כמה ימים השתחררנו, והמשכנו ללכת לשרפץ.

עברנו את פלוצק, דיברנו עם יהודי המקום, והם סיפרו לנו מה שהתרחש בעיירתנו; על בית־הכנסת שנשרף ע״י הגרמנים, על 40 בחו־רים שהוגלו למקום לא־ידוע. חיל ורעד אחזונו. שכרנו עגלה וסוסים ונסענו הביתה, איש איש שקוע בדאגותיו ובמחשבותיו האיומות.

ב ש ר פ ץ

אין איש עובר ברחוב, כולם כלואים בבתיהם. הרחובות, שהיהודים היו גרים בהם: ורשבסקי, אלטער מארק, נייער מארק, נראים כבית־עלמין. רק אנחנו, האורחים, העזנו להפ־ריע את השקט בצעדינו ברחובות העיר. הת־פזרנו איש איש לבית־מגוריו. נכנסתי הביתה ומצאתי את הורי, אחי ואחיותי היקרים. פרצתי בבכי מתוך שמחה וצער. בראותי את אבי כמעט שלא הכרתיו, בלי חתימת זקן, חבוש כובע, בוכה מר ונאנח. אמי, שעיניה מלאו דמעות על הגורל המיואש בו נמצאים, שמחה על שזכתה לראותני חי; לא פיללה כי עוד אשוב.

הנאצים השתוללו בעיר והוציאו יהודים מדי יום ביומו לכל מיני עבודות, זקנים ונע־רים, חלשים כחזקים, חולים כבריאים, סתם להטרידם, לעבודות שאינן מביאות כל תועלת, לעבודות מאוסות כגון: לנקות בתי־שימוש בלי כלי־ניקוי, להריק בורות־שופכין. אבי סיפר, מה שעבר על יהודי שרפץ בזמן הקצר הזה. בליל „כל נדרי" הוציאו יהודים לבנין הסט־רוסטה ברחוב פלוצקה לעבודה. הגרמנים ידעו שליהודים, הערב הזה הוא קדוש ביותר, ובכ־וונה רצו לזלזל בהם ולהשפילם. תוך כדי עבודה ערכו „הצגה" עם היהודים בעלי־הזקן. צבטו את שערות זקנם במספריים באופן אכזרי, הרביצו מכות רצח, לאלה שלא יכלו לרוץ עם דליים מלאים מים מלוכלכים. וכך עבדו עד שעות־הלילה המאוחרות. הדמעות חנקו אותו כשהתחיל לספר על בית־הכנסת.

היה מצב צבאי. מ־4 אחה״צ אסור היה לצאת מהבית. בשעה 10 בערב אנו רואים להבות ועשן עולים ממקום בית־הכנסת, נשמעו

קריאות בגרמנית! יהודים, לצאת מהבתים, לכבות את האש של בית־הכנסת שלכם! הקו־לות הגיעו לכל רובעי היהודים. כולם יצאו בבהלה עם דליים בידיהם, להציל את הנכס היקר והקדוש שלהם, או לכל הפחות להוציא את ספרי־התורה מארון הקודש. יהודים רצו מכל הכיוונים. ידוע ידעו כי זאת עבודת־הנא־צים. אבל — אולי יצליחו לכבות? — אולם לא לשם כיבוי השריפה קראו הנאצים ליהודים לצאת מבתיהם, כי אם ליצור אנדרלמוסיה ובהלה בתוך מחנה היהודים בשרפץ. חיילים גרמניים עמדו מסביב לשריפה. וכשהיהודים התקרבו עם מים לשפוך על האש, קיבלו מכות־רצח. „בשביל מה באתם הנה", צעקו המרצ־חים — „מהר הביתה!" וכשהלכו היהודים הביתה, שוב קיבלו מכות: „מי אמר לכם ללכת הביתה? — לכו לכבות את השריפה!" רחוב וארשבסקי היה מלא אנשי גסטאפו, שבאו לראות בהצגה הזאת. הם ירו באויר בלי הפסקה. בערב הזה נפל קרבן בחור צעיר בן 20. פנחס ולטסמן ז"ל, בנו של הפארבער. כשהוא רץ עם דלי־מים ביד לכבות את השריפה, נורה מידי נאצי. פצוע וזב־דם נפל על מגפיו של הרוצח הגרמני, וביקש על נפשו, נשק את מגפו והתחנן שישאירהו בחיים. תשובתו של הרוצח היתה עוד כדור בגופו. היה זה בחור שקט, חברי לספסל־הלימודים בבית־ספר חדר „יסודי התו־רה", חברי לתנועה „פרחי אגודת ישראל", ו„צעירי אגודת ישראל", למד שנתיים בישיבה דליבביץ. בזמן האחרון למד תורה בשרפץ יומם ולילה בחבריא של אברהם ליבסון ז"ל, שהיו קוראים להם עשרה בטלנים, שישבו יומם ולילה בבית החסידים דגור ועסקו בתורה ובמצוות. יהי זכרו לנצח בקרב ילידי שרפץ.

השריפה התחילה להתפשט לבתים הקרו־בים לבית־הכנסת, והיהודים הוציאו את החפ־צים מבתיהם. שום יהודי לא עצם עין בלילה ההוא. היה זה ליל־שמורים מחריד.

יום אחד — אבי המשיך בסיפוריו — עברו הגרמנים בבתי היהודים והוציאו 40 בחורים מגיל 16 — 20 שנה, החזיקו אותם במעצר בבית־הסוהר וכעבור כמה ימים שלחו אותם למקום לא ידוע.

ראיתי גם את יתר שכנינו. את החזן דני־אלקה, ואת קדצקי, בלי חתימת זקן. קשה היה להכיר אותם. המפקד הגרמני הוציא כפעם בפעם גזירות חדשות. וביניהן גזירה בת 8 סעיפים:

א) ליהודים אסור ללכת על המדרכות, כי אם באמצע הרחוב.

ב) יהודי הרואה גרמני, חייב להסיר כובעו.

ג) על כל יהודי לתפור חתיכת־בד 5×3 ס"מ מצבע צהוב, מצד ימין של בגדו ולכתוב: JUDE.

ד) על כל יהודי למסור דו"ח מפורט ומדוייק על רכושו הן בכספו, בתכשיטיו, בסחו־רותיו וכו'.

ה) על היהודים אסור להשתמש בזרם החשמל.

ו) על היהודים לשלם 50000 זלאָטיס קונ־טריבוציה באמצעות הקהלה היהודית.

ז) חוץ מהקונטריבוציה הכללית של הסכום 50000 זלאָטיס, שלחו מכתבים למספר גדול של משפחות, לשלם קונטריבוציה אינדיוידואלית.

ח) 80 איש חייבים היהודים לתת כל יום לעבודות שונות.

אשר לסעיף א) כמה השפלנו בלכתנו באמ־צע הרחוב. הגויים לעגו לנו ונחשבנו לבהמות; מי מהלך באמצע הכביש — סוסים, כלבים ובהמות...

לסעיף ב) אם עבר גרמני על המדרכה והיהודי לא הרגיש בו, ולא הסיר כובעו, או להיפך הוריד הכובע — בשני המקרים האלה קיבל מכות. במקרה הראשון טען הגרמני: למה לא הורדת הכובע?

במקרה השני טען: מה אני, חבר שלך, שאתה מסיר הכובע?...

לסעיף ג) חתיכות־הבד, אפשר היה להשיג בקהלה היהודית. העיריה סיפקה לה במחיר של 10 גרוש החתיכה. היתה ביקורת מצד

הפולקסדויטשים. כל אחד מגיל 16 שנה חייב היה לענוד הסימן הנ״ל.

לסעיף ד) היהודים עבדו במלוא־המרץ, והשתדלו למסור דו״ח מפורט ומדויק מכל ענפיהם למינם, כגון בחנויות־המנופקטורה, מדדו מדידה מדויקת כל חתיכה בד עד לס״מ. במכולת שקלו היטב כל גרעין של מזון, בגלנטריה ספרו ספירה נאמנה כל כפתור וכפתור. כל זאת עשו מהפחד שמא יבוא מבקר גרמני וימצא דו״ח לא נכון, ויתחייבו מיתה. אבל בסופו של דבר, שדדו הכל בלי ביקורת.

לסעיף ה) היה חושך בכל בית יהודי. החלונות היו סגורים ומוסוים בשמיכות שלא לראות בחוץ אף סימן של אור. בפנים היה רק נר דולק, כי בחשמל היה אסור להשתמש בבית יהודי, ונפט לא היה לקנות.

לסעיף ו) הקהלה היהודית קיבלה מכתב מאת ה„לאַנדראַט״, שעל יהודי שרפץ לשלם קונטריבוציה סכום של 50000 זלאָטים בצורה קולקטיבית. הפרנסים התחילו לאסוף הסכום הזה. כל אחד נתן לפי יכלתו ובמשך יומיים הסכום היה במלואו. הלכו למסור את הקונטריבוציה הזאת נחום טץ ושמואל זייניל דורמבוס. פקידי ה„לאַנדראַט״ הודו בעד הכסף באופן המקובל אצלם, — בעיטות ודחיפות וגירוש מהמשרד.

לסעיף ז) כמה ימים לאחר שהקהילה המציאה ללאַנדראַט את הסכום הנ״ל, קיבלו היהודים תזכורות מה„לאַנדראַט״, שעליהם לשלם במשך היום קונטריבוציה אינדיוידואלית, בסכומים ענקיים. בכל תזכורת היה הסכום מפורט, המינימום היה 200 זלוטים, היו גם סכומים של 1000 זלוטים. לרוב היהודים לא היתה פרוטה בבית ולא הכניסו את הכסף למועד שנקבע בתזכורת. רק יחידים מיהרו לשלם, שלא ליפול בידיהם של הארורים. באותו ערב התחילו המאסרים, לבית־הסוהר הובאו לפי הכתובות כל אלה, שלא הכניסו את הסכומים כנדרש. בבית־הסוהר היו הרבה אנשי גסטפו, מומחים לסחיטת כסף, ואיימו על כל אחד ואחד בתליה ובירייה. התנהל שוק. הם שאלו כל אחד: כמה אתה יכול לתת? כמה יש לך בבית? זה כל הכסף שיש לך? לא יותר? ותוך כדי מכות הם סחטו עד הגרוש האחרון. אבל היו הרבה יהודים שלא היה להם שום כסף לתת, והם נשארו בבית הסוהר כערבים: בתוכם היה בריש פוזננסקי. הוא נענה באופן אכזרי, הגרמנים הכריחו אותו לחפור בור בעומק לפי גובהו. כשגמר לחפור, הכניסוהו, ומלאו את הבור באדמה עד צווארו, רק ראשו נשאר בחוץ. הכוהו בראשו, עד כדי כך, שאי אפשר היה להכיר עוד אם זה פנים או חתיכת אדמה. חצי־גוסס הוציאו אותו מהבור, ושחררו אותו מבית־הסוהר.

למה דוקא בחרו הגרמנים בבריש פוזננסקי? — כי הוא היה חתום על שטרות־הנייר של המעות הקטנות שהוצאו כמה ימים לפני כניסתם של הגרמנים.

לסעיף ח) למרות שנקבע מספר עובדים, שצריכים להתייצב כל יום לפי הסכם עם הגסטאפו, 80 עובדים, בכל זאת הפולקסדויטשים הלכו מבית לבית והוציאו אנשים לעבודה, הן לעבודה אצל הנ״ל, או במקומות אחרים להסיק תנור, לחטוב עצים, לנקות חדרים, להביא מים. העיקר — לא לתת מנוח. יום יום עברו הפולקסדויטשים בבתים יהודים, והוציאו בעצמם מהארונות לבנים, בגדים, וכל חפצי־ערך, וגם רהיטים יפים. הם אמרו שכל זה, בעבור הגרמנים, פקידים ומשפחותיהם, שבאו להשתכן בשרפץ.

היינו בעיניהם כמו חיות, שאפשר לעשות בהם, כתאות־נפשם האכזרית, ולא רק שלא היה צפוי להם כל עונש, בעד שום מעשה מגונה או אכזר, שעשו ליהודי; להיפך, בהתאספם לאסיפה, מי שיכול היה להוכיח כי עשה משהו רע ליהודי, שמצא חן בעיני כולם, הגרמני הזה עלה בדרגה.

את עינויי הנפש והגוף, של יהודי שרפץ, אין לתאר. היה פחד לעבור את הרחוב לקנות לחם או מצרכים אחרים.

בימי־השוק, כשהגויים היו מתאספים עם

עגלותיהם ברחוב וארשבסקי, או בנייער מארק, התגנבו יהודים בין העגלות, וקנו בזריזות, תפוחי אדמה, גזר ומצרכים אחרים, שהאכרים היו מביאים העירה למכירה. אך אוי היה ליהודי, שנתפס ב„פשע" זה.

כך חיו יהודי שרפץ 6 שבועות בתנאים הנ"ל, בלי פרנסה, בפחד בעינויים, בעבודות מבוזות, בשמועות רעות. על הנעשה בעיירות שבסביבה, שמענו את הסיפור על ליפנו. כל יהודי ליפנו הוצאו מבתיהם, אל מגרש ריק גדול והגרמנים אמרו להם, שהם יוצאים לדרך רחוקה, שיקחו אתם, את כספם ותכשיטיהם, שיתלבשו בבגדים הכי טובים שלהם (בגדי חג) וכיון שלא יחזרו עוד הביתה, לא כדאי להם להשאיר את כל הנ"ל בבתיהם.

יהודי ליפנו שמעו בקולם ועשו כדבריהם. חזרו הביתה, והוציאו כל הדברים הטובים, ארזו מה שאפשר היה לארוז, לבשו בגדים טובים שהיו להם, ולקחו אתם כספם ותכשיטיהם שנשארו עמם, והתאספו לאותו מגרש. אבל ברגע שכולם עמדו כבר מוכנים לצאת לדרך, באה פקודה מהגרמנים: להוריד את הבגדים, הנעליים, המגפיים והפרוות ולשים לערימה אחת, כל התכשיטים והכסף להביא לתיבה, שהיתה מוכנה על המגרש. מי שלא יעשה כמצווה ובמהירות — יהרג במקום. כמובן שאיש לא רצה להסתכן, והכל מילאו את המוטל. אחרי שכולם נשארו בלבנים שעל גופם, נשלחו הביתה. היה זה בחורף, בנובמבר שנת 1939.

ובעיר דרובין היה מעשה דומה. יהודים שהלכו ברחוב בבגדים או בנעליים יפים, היו הגרמנים מורידים מהם באמצע הרחוב, והנפשטים חזרו הביתה, בלי בגדים ונעליים.

השמועות האלה שהגיעו לאזני היהודים בשרפץ, והתנאים בעיר שנעשו מיום ליום יותר גרועים, החישו את הרצון לברוח, לחפש מקום־מקלט. אבל, לאן? הנוער התחיל לכוון עיניו לעיירות ביאליסטוק וגרודנו, שנכבשו ע"י צבא רוסי מידי הפולנים. העיירות האלה היו הכי קרובות לגבול הפולני, ואפשר היה לעבור את הגבול, כי בזמן זה היתה תקופה של שלום ואהבה בין גרמניה ורוסיה.

אבל סתם לנסוע ברכבת בלי רשיון מיוחד אי אפשר היה, בפרט ליהודים. היה צורך להשיג את הרשיון הנ"ל רק אצל ה„לאנדראט" — (סטארוסטה). וגם הרשיון היה רק לנסיעה עד לאיזו שהיא עיירה לפני הגבול הרוסי־גרמני. משם היה צריך לגנוב את הגבול. למרות הקשיים בהשגת רשיון כזה, היו שהשיגו רשיונות. עשרות מבני הנוער, בחורים ובחורות, ארזו חפציהם בתרמילי־גב, נפרדו ממשפחותיהם ויצאו לדרך. גם בידי היה רשיון כזה, אבל לא הספקתי לנצל אותו, כנראה שהגורל רצה שאהיה בין משפחתי ובני־עירי ביום הגירוש. לא רבים הספיקו לצאת, כי הרעיון של חיפוש מקום־מקלט בשל ימים ספורים בלבד לפני גירוש־שרפץ.

אמנם שמענו על גירוש, אבל לא תיארנו לעצמנו דבר כזה. איש לא האמין באפשרות כזו. וכי איך אפשר לגרש בחורף מבתיהם אנשים ילדים ותינוקות, זקנים ונשים וחולים? האם העם הגרמני התרבותי יבצע מעשה אכזרי כזה? ומה אומות־העולם יגידו? האם כל העולם ישתוק? אף אומה אחת לא תגיב על מעשה נורא כזה? במחשבות אלה, שכבו יהודי שרפץ לישון ביום שלישי בערב, לילה אחרון לפני הגירוש.

אור ליום ד', 8.11.1939, בשעה 6 בבוקר, באו פולקסדויטשים, העירו אותנו בצריחות ובצעקות איומות: „על כל היהודים לצאת מיד לרחוב „אלטער מארק", להתרכז ע"י המגיסטראט. כולם בלי יוצא מן הכלל, מלובשים או לא מלובשים. כששאלנו לאן רוצים להביא אותנו? הם ענו לנו: לארץ האהובה עליכם, — לארץ־ישראל אתם נוסעים. הרכבת מחכה לכם. הזדרזו פן תאחרו את ההזדמנות הטובה הזאת!

עד היום מחלחלות בקרבי הבכיות והילולות של התינוקות והילדים, שההורים העירו אותם בכוח להשתתף במיצעד הזה. עוד מרעי־

שות אזני אנחות החולים והזקנים, — — —
כל הרחובות מלאים יהודים, הזורמים לכיוון „אלטער מארק". רבים בפיז'מות, כי לא הספיקו להתלבש. היו כאלה שהיו מספיקים להתלבש, אבל לבשו בגדים ישנים או קרועים, כי חשבו שהגרמנים יעשו אתנו כמו בעיירה ליפנו.

קרועים ובלויים יצאנו מבתינו למקום הנ"ל. הסתדרנו בחמישיות לפי המשפחות. פנינו לרחוב פלוצק לכיוון הרכבת. בראש החמישיות עמדו אנשי התזמורת של מכבי־אש הפולנים שהיו כבר מוכנים עם כלי־הנגינה שלהם בידיהם. לצלילי התזמורת התחיל המיצעד בדרך לתחנת־הרכבת, טף, נשים, זקנים ונערים. בעירום ובחוסר כל, מדוכאים, שבורים, קרועים ובלויים, בלי פרוטה בכיס, בפנים שחורות ובעיניים מושפלות, — כי הגויים, שכנינו, ליוו אותנו כל הדרך, עד לתחנת־הרכבת, וצחוק בפיהם. נחשבנו כצאן לטבח יובל. ברגע זה לו האדמה היתה נפתחת מתחתנו והיתה בולעת את כולנו לתוכה היינו מאושרים.

אלה היו הצעדים האחרונים שלנו ברחובות שרפץ. הפקרנו את בתינו, עמלנו, בתי־מקדשינו, בתי המדרש. בידי הגויים הפקידו רבים, כמה ימים לפני הגירוש כל רכושם והונם. הם חשבו, כי בידיהם זה יותר בטוח; כי מהגויים לא שדדו הגרמנים כלום. ושזה יהיה אצלם עד יעבור זעם, כלומר עד גמר המלחמה או עד שינוי הפוליטיקה הגרמנית. ובשעה זו של צאתנו משרפץ השמחה היתה כפולה אצל הגויים, ראשית, שמגרשים יהודים מבתיהם; שנית, על הפקדונות שיישארו אצלם לעולם.

*

התקרבנו לתחנת־הרכבת. התזמורת נעצרה ע"י הכניסה לאולם־ההמתנה, ולא הפסיקה לנגן עד שאחרון־היהודים נכנס לקרון. היו אלה קרונות־משא. הדלתות נסגרו, והרכבת זזה.

בקרונות היתה צפיפות גדולה. בקרון שהיו בו מקומות־עמידה ל־50 איש, היינו למעלה ממאה. דחוקים כמו בחבית של דגים מלוחים. אנשים וילדים עשו את צרכיהם בקרון, כי היינו סגורים בחותמות על פתחי הקרונות. מה שנעשה בקרונות, אינני מסוגל לתאר. עברנו את הערים רציונז', פלונסק, והגענו עד פּוניחובק, 7 ק"מ לפני נוֹוידבור. השעה היתה כבר 2.30 אחה"צ. עייפים ויגעים יצאנו מהקרונות. שוב סידרו אותנו בחמישיות והלכנו ברגל. עברנו גשר ארעי דרך מי הנאַרֶאב, חשבנו שהגרמנים הביאו אותנו להטביענו בנהר. וכי בשביל מה הביאו אותנו הנה אם לא למטרה זו? בחושך עברנו את הגשר. הפולקסדויטשים חיפשו בכיסינו, איימו עלינו כי מי שלא יתן את כל תכשיטיו וכספו, — ייהרג במקום.

כך הלכנו ברגל 7 ק"מ עד העיר נובידבור מכיון שהרכבת לא יכלה להגיע לעיירה זו בשל פסי־הרכבת המנותקים מהפצצות. לעיירה הגענו עם חושך, והמשמר הגרמני כאילו עזב אותנו. אנו חופשים הלילה.

התפזרנו ברחבי העיר לחפש בתי יהודים כי כולם היו עוד בבתיהם. מכאן עוד לא גורשו. היהודים קיבלו אותנו כאחים לצרה. עשו למעננו למעלה מיכולתם. מסרו מטותיהם ומצעיהם לילדים שלנו. הרתיחו תה במשך כל הלילה, והכניסו את כל השרפצאים לבתיהם. הסיקו תנוריהם לחמם אותנו, הביאו לחם לכולנו. אך רבים נשארו יושבים על הרצפה... ואחרים בחצר בקור או בחדר־המדרגות, כי לא היה מקום לכולם בחדרים. איש לא עצם עין בלילה הזה. איש איש שקוע במחשבותיו, מה לעשות בלי קורת־גג מעל לראש, בלי לבוש, ובלי פרוטה בכיס? ילדים קטנטנים, תינוקות, חולים, זקנים, — מה יהא בסופם? — הגרמנים אמרו בפירוש בתחנת הרכבת בשרפץ כי מי שיחזור לשרפץ, יהרג או ייתלה, ואיש מאתנו לא העיז לחשוב על חזרה. כל הלילה ישבתי בחדר על הרצפה יחד עם הורי וחשבנו איך לצאת מהצרה הזאת. לבסוף החלטתי לחזור לשרפץ, להיכנס לביתנו ולהוציא מה שיינתן לי להוציא. הורי ניסו לשכנעני, שאני מסתכן בחיי, אבל התע־

קשתי והסברתי לאבי, שבין כך אנו אבודים. אולי בכל זאת אצליח להציל משהו מהבית לבוש, כסות־חורף, או שמיכה, שלא נקפא מקור. כשאבי ראה, שאין לשנות דעתי, הסכים לצעדי ואמר: בני! בקשה אחת לי אליך. טלית ותפילין שלי אל תשכח להוציא. הם היו כל החיים שלי, והם נשארו החיים שלי עד יום מותי. לולא זאת לא הייתי מסכים בשום פנים שתחזור לשרפץ, ובזכות זו תצליח בדרכך ותינצל מידי הרוצחים. כשתבוא לביתנו, ראשון־החפצים שיש להוציא — התפילין והטלית שלי. אלה היו דברי אבי, לפני שעזבתי אותו בנובידבור ביום חמישי בבוקר ב־9 בנובמבר 1939, נפרדתי מהורי ז״ל הפעם השנייה, מבלי לדעת אם נתראה עוד.

עברתי את הרובע היהודי וראיתי את העוני והיסורים שבו שקועים יהודי שרפץ, היושבים בחצרות קופאים מקור, בוכים ונאנחים. האמהות מחבקות את ילדיהם לגופן לחמם אותם. הגברים מסתכלים סביב אין־אונים. ואני צועד בצעדים עצבניים לכיוון חזרה לשרפץ; אינני רוצה לחשוב מה יהיה. לא היתה לי עצה אחרת. יחד אתי הלכו כל משפחת רוזינק והם: לייב רוזינק, אשתו, בנותיו, שרה ז״ל, ומרים, כיום אשתי שתחיה. גם הם הסכימו לדעתי וכך הלכנו יחד עד שהגענו למשמר גרמני שעמד ליד הגשר שעל הנאַראֶב. בקושי הצלחנו לשחד אותם ועברנו. כי זה היה הגבול. השטח עד הנאַראֶב, מצד שרפץ, היה שייך ל„רייך״, ומכאן עד לעבר וארשה היה שייך לגוברנמנט. ואם רק הצלחנו לעבור את הגבול הזה, אנו היינו כבר אנשי־„הרייך״. היו עוד כמה עיירות שבהן נמצאו יהודים, כגון ניי־שטאָט, נאַשלסק, פלונסק, מלאווע, צ׳יכנוב ואפשר היה בעיירות אלה להשתכן ולהסתדר איך שהוא. המחיה היתה כאן זולה יותר מאשר ב„גוברנמנט״.

אנחנו הגענו עד ניישטאָט. שם היתה גרה בתם של משפחת רוזינק ז״ל צירל. ההורים נשארו אצל בתם, ואני, שרה ומרים, המשכנו ונסענו בעגלת־אכרים לעיר שרפץ. בדרך הגיעה אלינו ידיעה על השרפצאים שהיו בנובידבור ונשלחו לוארשה.

הגענו לשרפץ דרך רחוב וולוקי. איש לא נראה ברחובות ורשבסקי וולוקי. הרובע היהודי היה ריק לגמרי. הבתים ריקים, הדלתות נעולות, כפי שנעלנו אותן לפני יציאתנו. על כל מנעול היתה חותמת של הגרמנים.

ברחובות הסתובבו שניים שלושה אנשי „ז׳נדרמריה״, לשמור שאיש לא ייכנס לתוך הבתים. הרכוש היהודי היה שייך כבר למדינה הנאצית.

אנו לא חשבנו הרבה, הורדנו החותמות עם צלב־הקרס ונכנסנו לבתינו. התחלתי לארוז בשקים מה שבא לידי. הבקשה של אבי מילאתי ברגע הראשון שהתחלתי בעבודה. לקחתי את הטלית־ותפילין, לא חשבתי על הסכנה הצפויה, כי בין כך לא היה מה לאבד. היינו הראשונים, שהעזנו לעשות צעד כזה. באמצע העבודה נכנסה בעלת־הבית, הגוייה — קאשטלן ואמרה לי שגיסטאַפּו בא. גם אשתי מרים ראתה בעד חלון־ביתה, כי אנשי־גיסטאַפּו הולכים בכיוון לדירתנו, ומיהרה להגיד לי. יצאתי מהר מהבית והתחבאתי בעלייה, ומרים סגרה אותי במנעול מבחוץ. היא רק הספיקה לצאת, ואנשי־גיסטאַפּו באו, חיפשו בכל הבית, ראו שחסרה החותמת, הדביקו חותמת חדשה, ויצאו את הבית.

אני הספקתי להוציא 3 שקים בגדים וכל מיני דברים ושלחתי הכל עם גוייה מכרה לוארשה, אל הורי שהיו אצל אחי אהרון, שגר בוארשה עוד לפני המלחמה. היתה זו הצלה פורתה בשביל הורי. היה להם מה למכור ולקנות בתמורה מזון.

אחרי ה„פשע״ הגדול שעשיתי, ה„גניבה״ בתוך הבית שלנו, התייעצנו שלשתנו מה לעשות, ואיך נוכל להישאר בכל זאת בעיירה. החלטנו, ששרה רוזינק תלך ללאַנדראַט, להשתדל לקבל רשיון בשביל אביה ומשפחתה לחזור לשרפץ בתור בעלי־מקצוע, היות ויש להם טחנת־כוסמת, וזה מאד חיוני, בשביל

האטליזים והנקניקיות, שמשתמשים בכוסמת לנקניק. הציגו לה כל מיני שאלות, איך הגיעה חזרה לשרפץ, קיבלה הרבה מכות, ולבסוף השיגה רשיון מה„לאַנדראַט" שיש למשפחת רוזינק הרשות לחזור לשרפץ ולעבוד בטחנה, אך בתנאי שלא יצאו מהבית; שלא יראו אותם מסתובבים ברחובות העיר. אחרת — סופם יהיה מר. לייב רוזינק יחד עם משפחתו חזרו לשרפץ ועבדו בעבודתם כמה שבועות, ולא יצאו את הבית; א) אסור היה להם לצאת. ב) לא היה להם אל מי לצאת. לא היה אף יהודי אחד בעיירה. ברחוב ורשבסקי אפשר היה לר־אות רק את שני שומרי־הגיסטאַפּו המתהלכים ברחוב. בית־המדרש החדש היה סגור. על הרצפה ספרי־תורה, וספרי קודש מפוזרים וקרועים, ארון־הקודש הי פתוח וריק. הספ־סלים הפוכים על הרצפה. הפרוכת קרועה. הרס גמור. מה עלה לו לבית־המדרש החדש! יהושע גולדמן אינו יושב עוד בתוכו ולומד בדף היומי. אברהם וולוקה אינו עומד בתוכו בתפלת שמונה־עשרה, יותר זמן מאשר כל המתפללים. (כך היה מנהגו של אברהם וולוקה) ואברהם וולוקה אינו לומד עוד כל יום בין מנחה למעריב את ה„עין יעקב" עם מנין המתפללים, שהיו נוהגים בימי־החורף לשבת ליד התנור, על ספ־סלי־העץ.

כך ישבנו בבית והסתכלנו בבנין הזה הריק ונזכרנו בימים עברו, ולבנו מת. הקדושה, הזיו והפאר אבדו לעד. הכל חרב.

החלטנו שאין בעיר הזאת עוד מקום ליהו־דים, ויצאנו את העיר, לנוישטט, אל בתם של רוזינק, לצירל, שגרה שם עוד לפני המלחמה.

במשך הזמן ששהינו בשרפץ הגיעו כמה משפחות שרפצאיות חזרה מהגירוש. לא היתה להן ברירה אחרת אף כי הסתכנו בחייהן. לאט לאט הגיע מספר הנפשות עד 150. הגר־מנים ידעו מזה אבל עשו עצמם כאילו לא איכפת להם. כי היו צריכים למשרתים ולבעלי־מקצוע.

וכך הסתדרו החוזרים בבתיהם, עבדו כל מיני עבודות מקצועיות ופשוטות, ונשארו לגליים בעיר — קיבלו תעודות־זהות עד תא־ריך מסויים. אבל ליתר היהודים, שיבואו אחרי התאריך הנ"ל צפוי עונש־מוות. הם ערכו מיפקד והמספר היה — 150 נפשות יהודים. וכך היו היהודים חיים בעיירה, ומותר היה להם לגור רק בגיטו, שנקבע בבית־החומה הגדול (די קאַמיעניצה) ובבתיהם של טשאַרנוברודה, דנטוס, ז'יטלני, ועוד כמה בתים שהיו ברחוב זה של טשאַרנוברודה, בדרך ללאַנקעס. היהו־דים הלכו לעבודה כל יום, טאטאו את הרחו־בות, עבדו בגננות ובכל מיני עבודות שחורות. על בגדיהם היה מגן דוד צהוב עם כתובת „יודה" מלפנים ועל הגב. מצבם היה קשה כי לא השתכרו הרבה בעבודה, אבל התקיימו מזה, שמכרו חפצים שלהם, בגדים, וכו'. דברי־מזון לא היו ביוקר, כך שיכלו להתקיים איך שהוא. הוקם „יודנראַט" ז. א. ועד יהודי שרפץ, שייצג את היהודים. והיה גם אחראי כלפי הממשלה הגרמנית, שלא יתווספו לעיירה עוד יהודים. בועד היו: מנדל ליס, יעקב פוקץ. יהודים אלה יכלו לעזור למשפחותיהם שהיו בוארשה, בה היה הרעב גדול מאד. הם שלחו להם חבילות מזון בדואר ובכל מיני הזדמנויות אחרות. אבל לא זמן רב נשארו יהודי שרפץ בעיר. בשנת 1942 גורשו יהודי שרפץ ע"י הנאצים לעיירה סטז'גובו (שם היה גיטו סגור בצפיפות גדו־לה. גם אחי הבכור אברהם חיים ז"ל עם מש־פחתו היה בין המגורשים לסטז'גובו).

השרפצאים בוארשה

הפליטים משרפץ הגיעו לוארשה ב9.11.39, יומיים אחרי הגירוש משרפץ, ברכבת מנובי־דבור. הנסיעה היתה בפיקוח גרמני, ברכבת מיוחדת שיצאה מנובידבור אך ורק בשביל יהודי שרפץ תחת משמר הפולקסדויטשים. כשהגיעו לתחנת־הרכבת בוארשה אמרו הגר־מנים להם שהם חפשים, ויכולים ללכת לאן שרוצים, אבל לא לחזור לשרפץ. המעטים מהפליטים, שהיו להם מכרים או קרובים בואר־

שה, הסתדרו עוד באותו יום אצל הנ"ל. הרוב נשארו ברחובות וארשה מתחת לכיפת השמים בקור הגדול ששרר אז. הודות לג'וינט, שפעל אז בוארשה, אוכסנו פליטי־שרפץ, בבתי־מד־רשות, בבתי־ספר, במחסנים וכדומה. התנאים היו גרועים מאד. לא היו מטות, ולא כל ריהוט מינימלי. אבל לפחות לא עמדו בחוץ, בשלג המכסה את בגדיהם וברטיבות החודרת לגוף. הדאגה היתה עכשיו: איפה להשכיב את הראש? במה להתכסות בלילה? — מניין לקחת קצת אוכל חם לילדים, הרעבים ללחם? —כעבור יומיים, הקים הג'וינט מטבח כללי, ובישלו מרק חם, לכל פליטי שרפץ. איש איש קיבל תלושים לארוחות ולחם. נבחר גם ועד של 3 שרפצאים ע"י הג'וינט והם קיבלו לרשותם קצת בגדים ישנים, לבנים חמים, לחלוקה לנצ־רכים ביותר; ומי לא היה זקוק לכל הדברים הנ"ל בשעה זו? כל הנמצאים בוארשה השתוו בעושרם ובמצבם. כולם היו באותו מעמד עגום ונואש. ומובן מאליו, כי לא הספיק קיצוב־המזון של הג'וינט; וגם מעט הבגדים שקיבלו, לא חיממו את גופיהם של חסרי אוכל ושינה; הרעב הלך וגדל בין פליטי שרפץ, והשאלה היתה בפי כל: מאין יבוא עזרי? כל אחד התאמץ להיזכר, אולי יש לו מכרים או חברים בוארשה, כדי שיוכל מעט להסתדר. אחדים מצאו והס־תדרו פחות או יותר. היתר נשארו במקומותיהם. היינו קוראים למקום זה „פונקט" — „נקודה". עד כמה שהנני זוכר, נמצאו בנקודות אלה, מאיר זששוטקו ומשפחתו, בנימין סובול ואשתו שרה, שואל גרפה ומשפחתו, אברהם גרודה ומשפחתו, ועוד. בנימין ושרה סובול, ניטשטשה דעתם מהרעב. הם התהלכו ברחובות וביקשו נדבות. לכל אחד היה בנימין אומר: מי שילווה לי זלוטי אחד, אחזיר לו אחרי המלחמה דולאר אחד.

אי אפשר היה עוד להכיר אנשים אלה. צורתם השתנתה באופן איום. מי איננו זוכר את בנימין סובול, — יהודי שתמיד תרם ביד רחבה ובסבר פנים יפות לכל מי שהושיט יד ולכל מיני מוסדות וקרנות, בלי הבדל מפלגה. עוד לפני שהמתרימים הגיעו אליו כבר הכניס בנימין ידו לכיסו להוציא מטבע. ושרה אשתו, תמיד היה ביתה פתוח לעניים. יום יום ישבו עניים ליד שולחנה וסעדו לבם. כמה כלות עניות היא השיאה! מכספה ערכה להן נשפי־חתונה, וגם בגדי־חתונה תפרה, ודאגה גם למקום־דיור אחרי החתונה, לכלי מטבח וכיוצא באלה דברים.

ר' יוסל שוחט, אייזנשטט, היה גם הוא בוארשה, עם בתו קוקה, חתנו, ונכדו. הם מצאו מקום אצל אחיו, דוד אייזנשטט, „הדי־ריגנט"־המנצח של בית־הכנסת הגדול „טלו־מצקה". טוב שהיה להם איפה להניח את הראש. אבל מניין יהודי כזה יכול להתפרנס? בשחיטה לא היה צורך! ראיתי אותו הרבה פעמים ברחו־בות וארשה מדוכדך, מיואש ורעב. הוא סיפר לי, כי הוא מתפלל כחזן ומקבל תשלום זעום. כעבור זמן קצר מסר לי שמואל יצחק טק, כי יוסל שוחט הלך וטליתו בידו להתפלל בראש השנה, נפל ומת ברחוב „מורנובסקה".

ר' יוסל שוחט היה יהודי אהוב על הבריות. תלמיד־חכם, בעל־תפלה למופת. קולו מתוק ונעים. כשהיה עובר לפני התיבה בבית־המדרש הישן היו שומעים אותו בכל רחוב ורשבסקי (יידישע גאַס). ובימים נוראים, היתה הצפיפות גדולה בבית־המדרש הישן, כי באו הרבה אנ־שים לשמוע לתפילותיו של ר' יוסל עם המקהלה שלו, — שני בניו, עזריאל ולייביש, הענעך לו־פטקה, אהרון קננברנד ועוד.

ראיתי גם את נחום טק ז"ל עם משפחתו בוארשה. בנו העניך קיפח את חייו מתחת למ־פולת בית ברחוב גרניצ'נה. הבית היה הרוס מהפצצות, והעניך שלא היה לו איפה להתגורר, מצא לו מקום־מקלט בבית. אבל הקירות הת־מוטטו יום אחד והעניך נקבר מתחת למפולת. בחור רך בשנים היה. ישב יומם ולילה, בבית־החסידים דגור ולמד תורה לשמה. הוא ניספה ימים אחדים אחרי שמגורשי־שרפץ הגיעו לוארשה.

יעקב בנו לא נשאר בווארשה. הוא הלך לכיוון רוסיה ועבר הגבול הגרמני־רוסי. יתר בני־משפחתו נסעו לעיר גריצה, כי שם היה גר בנו עזרא.

הקרבן השני היה הבחור אלי משה צ׳רנ־ברודה, בנו של העניך. מיד אחרי בואנו לואר־שה, פרצה מגיפת „טיפוס״, מחלה הבאה בעק־בות צפיפות, חוסר תנאים היגייניים, ותזונה רעה. אלי משה היה בחור דתי בן 25 שנה. הוא חלה במחלת הטיפוס, ואחרי מספר ימים מת (יחד אתו היו אחיותיו, ליבה, ופריידל עם בעליהן).

מגיפת־הטיפוס התפשטה ברובע היהודי בכלל, ובפרט בין פליטי־שרפץ, שתנאיהם היו גרועים מכול. באותו זמן מתו יהושע גולדמן, ומאיר ז׳שוטקו. יהושע גולדמן מת בווארשה בדירתו ברחוב מורנובסקה 42. עוד בזמן הגי־רוש משרפץ הרגיש רע מאוד. הנני זוכר בעת שנכנס לקרון בתחנת־הרכבת בשרפץ היו פניו עטופות בממחטה, כדי להסתיר את זקנו, שהצ־ליח להציל מידי הספרים הנאצים המתועבים, שהיו מורטים את שערות זקנם של בני עירנו. כן מת לייבל קרמז׳. ימים שלמים היה ר׳ לייבל יושב בבית־המדרש הישן, בקיץ ובחורף ולומד תורה.

המוות חטף גם את מאיר ז׳שוטקו, שגר בבית־הכנסת ברחוב מילה יחד עם משפחתו, ועם בנו יוסף. הקור והרעב הכריעו גם אותו.

מיום ליום התמעטה העדה השרפצאית בווארשה. כל יום שמענו על קרבן חדש. צעירים וזקנים גבורים וחלשים, כולם שווים. קשה היה להכיר את האנשים שחלקם היו נפוחים מרעב. הבגדים קרועים, כי הבגדים הטובים נמכרו, כדי לקנות כזית־לחם, או צלחת מרק דליל־חם, שאפשר היה לקנות ברחובות וארשה ברובע היהודי. בין האומללים היה גם הרב השרפצאי, ר׳ יהושע העשל דוד גולדשלג עם משפחתו. הם הגיעו לווארשה מלודז׳, שם היו גרים אצל בנם אליהו. וכשהגרמנים סגרו את הגיטו בלודז׳, הספיקו לברוח לווארשה. היתה שמועה, שהרב־נית יצאה מדעתה, כי בדרך מלודז׳, עשו הגר־מנים חיפוש בבגדיהם, ולקחו מהם את כל שהיה להם ולא השאירו אפילו לככר־לחם. הרב קיבל משרה בג׳וינט, הוא נהיה לנציג הפלי־טים השרפצאים ועשה הרבה למען בני־עירו. כל הימים רץ למוסדות והשתדל לשפר את מצבם של הפליטים. הוא פשט בגדי המרא דאתרא מעיר שרפץ, ביקר כמעט בכל מקום שבו היו שרפצאים ותנחומים בפיו. גם אצל אבי ביקר כמה פעמים, ניחם, ואמר: עוד זמן קצר והמלחמה תיגמר, וניגאל מהצוררים הגר־מנים האלה.

גם בווארשה היה הרב ידוע כאישיות חשובה ומכובדת. כשאבי נפטר בשנת 1941 בראש חודש תמוז, בא הרב והודיע, שהוא יש־תדל אצל ה„חברא־קדישא״ לקבל קבר לחוד, בשביל אבי. אז קברו בבית־העלמין שברחוב גענשא 50 — 100 גוויות בקבר אחד, רחב ועמוק; סידרו את המתים זה על גב זה ושפכו מיד, כדי שלא תפרוץ מגיפה. והרב אמר, כי לר׳ קלמן מגיע קבר לחוד בעבור יראת השמים שלו ואמונתו השלמה כל חייו. ואכן עלה בידו של הרב לקבל קבר לחוד לאבי ז״ל.

הצעירים היו מפחדים להסתובב ברחוב. כי הגרמנים תפסו את הצעירים למחנות־עבודה. אף אני נתפסתי ע״י אחד מאנשי גיסטאפו, בלכתי ברחוב מילה פינת נאלבקי. פתאום קי־בלתי בעיטה מאחור וכשהסתובבתי, ראיתי רוצח גרמני עם כלב. הוא ציווה עלי לעלות על מכונית־המשא שנעצרה על ידי. הכלב החל קופץ עלי, ואני, כאילו שהרוח הניפתני, וכבר נמצאתי על המכונית. בה ישבו כבר עשרות קרבנות, שנתפסו לפני. האוטו נוסע ואני שרוי בדאגותי, — איך המשפחה שלי תדע היכן אני, ומה קרה אתי? כמו נס מן השמים, ראיתי עו־ברת בתו של צדוק בלומאן העו״ד, הספקתי לקרוא לה: בלומאנובה! שירקובסקה 4, מייש־קאניה 25. היא שמעה את כתובתי, והודיעה למשפחתי לאן הובילו אותי. כי בווארשה היה

ידוע שמי שנתפס למכונית עם הכלב, הובל למחנה־הגיסטאַפּו פּאַלנטי. מהמחנה הזה שיח־ררו רק מי שחלה.

במחנה זה היו כמה מאות יהודים צעירים. העבודה שעשינו שם לא היתה פרודוקטיבית, ולא הביאה שום תועלת לגרמנים. היא היתה אך ורק כדי להטריד ולהעסיק את הצעירים היהודים. חצי יום נקינו את בתי־השימוש שבמחנה, שהיו מגואלים להחריד. ירדנו לבור של בית־השימוש בנעליים והבגדים והוצאנו את הצואה בידיים. אחד מסר לשני... כך עמדה שרשרת של אנשים ועסקה בעבודה הזאת כחצי יום. במחציתו של היום השני, באו כמה אנשי גיסטאַפּו וחיפשו קרבנות להרביץ בהם. חיפשו חולים לשחרר, אבל לפני שחרורם הרביצו בהם מכות־רצח. כאן מצאתי את אפרים זילברברג. בשנת 1929 בא מוארשה ונשא אשה בשרפץ, בתו של הערש משה קנגברנד ז״ל. זה היה יהודי תלמיד־חכם, במשך כל עשר השנים שגר בשרפץ, היה יושב בבית־המדרש הישן יומם ולילה, ולמד תורה. היה נוהג ללמד בשבתות לפני תפילת־מנחה, — פרק אבות, או מדרש. בשבתות היה בוחן תלמידי „יסודי התורה״, בחומש ורש״י ובגמרא. הוא היה אהוב על אנשי שרפץ. בהיותי במחנה ראיתי פעם במוצאי שבת קהל אנשים במגרש המחנה, ובאמצע עומד איש אחד שפניו עטופות בממחטה להסתיר את זקנו, וכוס־תה בידו ומברך הבדלה. התקרבתי אליו, והכרתיו: אפרים זילברברג. הוא הסתכן מאוד במעשה זה. ניגשתי אליו, ושאלתיו למה הוא צריך להסתכן כל כך. הוא ענה לי שלא איכפת לו! שיעשו אתו מה שרוצים, בין כך אנו אבודים, ומה שצריך להיות — שיהיה.

כך היינו יחד 6 שבועות, בהרגשה שלפחות יש מכר בן־עיר בשעת־צרה. קרובינו לא ידעו על אודותינו דבר. הם התרוצצו ממקום למקום להיודע איפה אנחנו, ומה גורלנו. אמנם שמעו שאנו בפלנטי, אבל לא היתה גישה אלינו כלל.

יום אחד הביאו הגרמנים 25 בחורי־ישיבה מגודלי־זקן, הוציאו אותם באמצע לימודיהם. במשך כל היום עשו העבודה המתועבת הנ״ל; ניקוי בתי־המחראות.

אך הבחורים קיבלו באומץ־לב את גורלם המר. הם שרו בזמן עבודתם, למרות שהיו מלוכלכים בצואה עד חצי גופם וידיהם עד הזרוע מטונפות. הם חיו על לחם יבש ומים, ובכל זאת לא נכנעו למצב, שהיה קיים במחנה. היו עליזים ושמחים, ובהתנהגותם התנחמנו במקצת.

*

במחנה זה היינו כלואים 6 שבועות, עד שחלינו ושוחררנו. המצב בוארשה נעשה מיום ליום יותר גרוע. יוקר־החיים עלה. ככר לחם שחור בן קילו אחד עלה 8 זלוטי; (המחיר בזמן הרגיל היה 20 גרושי). ק״ג תפוחי אדמה — 4 — 6 זלוטי (המחיר הרגיל 4 גרושי) קילו פחמים זלוטי; (כרגיל — 5 גרושי). כל יתר מצרכי־המזון עלו פי מאה, והאנשים לא יכלו לעמוד במחירים, כי לא הרויחו כלום. לא היה כסף, אפילו במחיר הזול, לקנות מיצרכים הצפיפות בגיטו גדולה היתה. מספר היהודים בגיטו וארשה הגיע למיליון נפש. אנשים נפלו ברחובות כמו זבובים. גויות היו מוטלות על המדרכות, מכוסות גליונות־נייר, כי עגלות־המתים לא הספיקו לאספן, והיו אנשים מיו־חדים, שתפקידם היה להתהלך ברחובות ולכ־סות את הגויות. הרבה מתים קשה היה לזהות, כיוון שהיו ביניהם פליטים מעיירות רבות, בלי קרובים. איש לא חיפש אותם ולא שאל עליהם. הם נקברו בלי שמות ובלי חשבון, 50 — 100 בקבר אחד, מסויידים בסיד.

מזון רב היה מצוי ברחובות לקניה, אם כי ביוקר. מניין בא המזון לגיטו? הוא הובא בכל מיני צורות, א) היהודים שיצאו לעבודה מחוץ לגיטו (עם שמירה), יצאו עם חפצים שונים למכירה. הגויים באו למקום עבודתם והביאו אתם, מצרכי־מזון, ועשו מסחר־חליפין; או שיהודים יצאו את הגיטו, שיחדו את השוטר שעמד בשער, קנו מיצרכי־מזון, ארזו בשקים ובמזוודות, עלו על הטראַם, וכשעבר בתוך

הגיטו, קפצו באמצע הנסיעה, כי אסור היה לנוסעים לרדת בגיטו. השוטר והקונדוקטור היו משוחדים. תמיד עמד שוטר ע״י דלת־הטראַם, כדי לשמור, שאף אחד מהנוסעים לא יצא ממנו לגיטו, אבל ברגע שהיהודים עם החבילות היו צריכים לצאת, השוטר זז הצידה והסתכל בכיוון אחר. גם הקונדוקטור האיט את הנסיעה ברגע זה. וכך נמשך המסחר כל זמן קיומו של הגיטו. ולא ייפלא שהמיצרכים עלו ביוקר, כיוון שהרבה אנשים היו צריכים להרויח על כל דבר שהובא מחוץ לגיטו. היו עוד דרכים להגנבת מזון לגיטו. כגון, הגגות שגבלו עם בתים של גויים, או דרך מרתפים שגבלו עם בתי גויים, חפרו חפירות ועשו מעבר רחב, שאפשר היה לנסוע בו אפילו בעגלות. מי שהיה לו מרתף כזה, היה בטוח בפרנסתו, וגם לאכול היה לו. או שיהודים יצאו את הגיטו ונדברו עם גויים, שבשעה זו וזו, ברחוב זה וזה, יעבור הגוי בטראַם בתוך הגיטו ויזרוק כמה שקים עם אוכל. המחיר שולם מראש והיהודים חכו בשעה ובמקום הקבועים מראש. אכן, הרבה פעמים תפשו הגרמנים את הסחורות האלה.

ברחובות עמדו הרבה מטבחים ארעיים, בהם בישלו מרק, תה, קפה חם. בעד כמה גרו־שים היה אפשר לקנות צלחת מרק או תה, אבל אפילו הגרושים המעטים לא היו. אבי ז״ל אף פעם לא קנה מהמטבחים האלה מטעמי כשרות. אנשים לעגו ואמרו שבזמן כזה אין שמים לב לכשרות. אבל הוא עמד בשלו; מוטב לו, שימות ברעב, משיטמא את גופו במאכלים ספק כשרים. גם אמי ז״ל נהגה כן.

הגרמנים לא מנעו מיהודים לשמוע חדשות העולם. על עמודי־החשמל תלו רמקולים, וכמה פעמים ביום השמיעו חדשות בגרמנית — על הנצחונות שלהם. ברמקולים הם הודיעו גם על הגזירות החדשות ועל החוקים החדשים.

בגיטו הכל נעשה ע״י שוטרים יהודיים, לפי פקודת הגרמנים לראש המשטרה היהודית. האינסטנציה השניה היתה המשטרה הפולנית. ליד כל שער בגיטו עמדו 3 שוטרים, 1 יהודי, 1 פולני, 1 גרמני. בהרבה מקומות היו רק יהודי ופולני. גובה גדר־הגיטו הבנויה לבנים היה 3 מטר. במקומות שהטראַם היה צריך לעבור, — היה שער. אך היו מקומות, שלכל רוחב הרחוב היתה גדר ועליה שברי־בקבוקים וכל מיני מכשולים שאי אפשר יהיה לעבור אותה. מעבר לגיטו הסתובבו גויים רבים שפר־נסתם היתה לתפוס יהודים שיצאו את הגיטו. הם תפסו את היהודים, ואמרו: או שאתם נות־נים סכום־כסף כופר־נפשכם או שנביא אתכם לז׳נדרמריה. הם, הפולנים היו האשמים באב־דנם של 3 מיליון יהודים בפולניה. הם גרמו לנו הרבה יותר רע מאשר הגרמנים. על אדמתם ניבנו כל כבשני־הקרימטוריות. שום עם לא הרשה לגרמנים לבנות על אדמתם קרימטו־ריות, ורק הפולנים הסכימו לכך.

הפולנים מקטן ועד גדול, מהאינטליגנט ועד האכר הפשוט, מימין ועד שמאל, הם שהביאו חורבן על היהודים. נערים פולנים, הכירו יותר טוב מהגרמנים מיהו יהודי, והם שצעקו: הנה יהודי. יהודים שברחו מהגיטו וחיפשו מקלט בחוץ נתפשו ע״י נערים קטנים ונמסרו לגרמנים. היו הרבה מאד יהודים, שרצו לברוח מהגיטו כדי להציל את חייהם, אבל הפחד מפני הגויים שיתפסו אותם וימסרום לגיסטאַפו, עיכבם ונשארו בגיטו. אני שיצאתי מהגיטו עם אשתי בשנת 1941 הרגשתי זאת היטב. כשרק הספקתי לצאת מהשער בשעה 4 לפנות בוקר, כבר היו סביבנו גויים בהמונים אבל החושך והכפור הפריעו להם להכיר בנו אם אנו יהודים. הם רצו אחרינו עד תחנת־הרכבת (גדאנסקה), אך היינו בלי הסרט הלבן־כחול, ולמזלנו, הצלחנו להתחמק. מהגיטו הוציא אותנו השרפצאי יחזקאל סטאַרי. הוא היה מעביר יהודים מגיטו וארשה לעיירות קטנות כגון לפלונסק, לנובידבור ומלאווע. פעמיים בשבוע עבר עם אנשים את נהר־הנאַרב. הוא הכיר את הדרכים, וידע לשחד את השוטרים שעמדו בשער־הגיטו. זמן רב היה מוביל אנשים מוארשה ובחזרה לגיטו היה מביא אתו, מיצרכי

מזון בשר וחמאה. לבסוף, נתפס ע״י גרמנים, כפי ששמעתי הלשין עליו פולני אחד. הוא נאסר ונשלח למחנה־ריכוז.

*

הקמת המחנות ובתי המשרפות להשמדה המונית נמשכה כשנתיים.

אפילו פסי־רכבת סידרו הגרמנים למקומות אלה, שהיו קודם שטחי־יער; הם סללו כבי־שים למכוניות, שתוכלנה לגשת בקלות למקו־מות־ההשמדה. ושוב עלי להדגיש כי הפולנים היו אקטיביים בכל המובנים בהשמדה ההמו־נית על אדמת פולין ובתוך בתיהם. הרבה פול־נים גזלו מאת היהודים את הונם, שדדו מהם את הכל והרגו אותם; שחטו אותם בסכינים ורצחו אותם בגרזנים. בתים פולניים מהודרים מקושטים בשטיחים וברהיטים יהודיים. רבים לבושים בבגדי שכניהם.

ואביא עובדה אחת מרבות:

במחנה אושויץ, לפני המרד במחנה, התחלנו להתארגן במחתרת. והיות במחנה הנ״ל היו בני כל הלאומים, היתה צריכה להתקיים ישיבה במחתרת של רוסים, פולנים ויהודים. זכורני, כי הפולנים התנגדו, שהיהודים ישתתפו בישי־בה הנ״ל, וגם לא הופיעו לישיבה. הרוסים אמרו, שבמחנה כזה אין להבדיל בין דת וגזע, ועמדו על כך, שישתתפו גם יהודים. אבל הפו־לנים לא הסכימו, ולא הופיעו. אפילו במחנה־המוות לא השתחררו משנאתם ליהודים. (על התנהגותם של הפולנים כלפי היהודים במחנות־הריכוז, יכולתי למלא ספר שלם). לכן נשארנו כה מעטים, מקיבוץ של $3\frac{1}{2}$ מיליון. היהודים הוצאו מחורים ומסדקים ומכל מיני מחבואים, שלא עלה על דעתם של הגרמנים לחפש שם. אך הפולנים סייעו בידם של הרוצחים.

*

בהקמת מחנות המוות הועסקו יהודים שנש־לחו מכל רחבי פולניה. ולא ידעו למי הם מכי־נים כל זאת. הפועלים היהודים הוחזקו במחנות סגורים, בקרבת מקום־עבודתם. יום־יום יצאו לעבודתם, ואיש לא חשב, שהבניינים שבונים בידיהם עצמם, הם בנייני־השמדה, שאֶל תוך גדרות־החשמל שהקימו במקומות הנ״ל, ייכנסו הם עצמם, ולא יצאו משם לעולם.

לפועלים היהודים גם לא היה הרבה פנאי למחשבות. היו עסוקים בעבודה מהבוקר עד הערב ובקצב מהיר. האוכל היה מועט, והעונשים חמורים. משמעת של מחנה־ריכוז. לא עלה על דעתו של איש במשך השנתיים הללו, כי הגרמ־נים יבצעו השמדה המונית כפי שביצעו. תיארנו לעצמנו שיפזרו את היהודים בכל הארצות הכבושות. ישעבדו אותנו בעבודות שונות, עבו־דות קשות, יסגרו אותנו במחנות־ריכוז יענו אותנו, יפרידו אותנו מהמשפחות וכו׳. אבל מה שקרה לא שיער איש. ואני שעברתי כל מדורי הגיהינום, עוד היום חושב אני האם זה היה חלום־זוועות, או אמת איומה.

*

במשך התקופה הזאת סידרו הגרמנים גיט־אות בכמה עיירות שבפולניה, כגון: בסביבת שרפץ: (מלאווע) סטז׳גובו, פלוינסק, צ׳יכאַנוב, נובידבור, נוישטאַט. כל העיירות האלה היו שייכות לד. רייך, לרבות לודז׳, ווארשה, פיטריקוב, צ׳נסטוכוב. ביתר העיירות שהיו בהן קהלות יהודיות חוסלו היהודים וגורשו לעיירות הנ״ל, שהיו בהן גיטאות. כל זאת עשו הגרמנים בכדי שיהיה להם קל יותר לבצע את מזימתם. ונוסף על כן היהודים יהיו כבר בתנאים אלה יותר מדוכאים ושבורים, הן בגופם, והן בנפשם, ובזמן „ה מ י ב צ ע״ לא תהיה התקוממות. לא תפול שערה מראש גרמני, בזמן הובלת הקר־בנות לבניני הקרימטוריום. המובילים לא היו צריכים להיות גבורים או לוחמים טובים ומאו־מנים. היה צריך להיות רק לבוש מדים של ס. ס. או גיסטפו, אפילו בלי נשק, ההמונים היהודיים היו נחפזים להגיע לקרונות־הרכבת. העיקר שיבוא הקץ לחיים האלה, חיים של פחד ובהלה, רעב בזיון דכאון נפשי וכו׳.

יהודי־שרפץ בווארשה נתמעטו מיום ליום. אחרוני השרפצאים שנשארו עד גירוש יהודי ווארשה, היו משפחת מנדיל ליפשיץ ז״ל בנו של

יהונתן ליפשיץ ז״ל עם משפחתו, וגיסתו שרה רוזינק ז״ל. בגיטו וארשה נספו כ־2000 שרפ־צאים ז״ל מתאריך 9 נובמבר 1939 עד סוף שנת 1942.

ועכשיו על גיטאות שבסביבת שרפץ.

ב־1.9.42 גורשו היהודים שנשארו בשרפץ אל גיטו סטז׳גובו. הגיטו היה קטן מאד. מעט בתי־מגורים, ואנשים הרבה — כ־3000 נפש. מקור־פרנסה לא היה. התנאים ההיגייניים רעים, הצפיפות גדולה, ומגיפת־טיפוס השתוללה במ־קום. לא היה בית בלי חולה. תרופות לא היו ליהודים, מלאך־המוות הפיל על ימין ועל שמאל, קרבנות על גבי קרבנות. השרפצאים שחיו בתנאים יותר גרועים מאשר בני סטז׳גובו, נפלו כזבובים. אלה היו שרידי־שרפץ, שנשארו במקומותיהם בשרפץ אחרי הגירוש הכללי בשנת 1939 בחודש נובמבר; הלכו לעבודת־כפייה יום יום, ללא תשלום. תנאי־הדיור היו גרועים. שרויים היו בלי פרנסה, מדוכאים ומדוכדכים. אף משפחה שלמה לא נשארה. הכל היו מפוזרים ומפורדים. בלי קשר בין אחד למשנהו. מבוזים בין השכנים הגויים, חיים בפחד למחר, לעתיד, מזועזעים מהידיעות מהגי־טאות אחרות על מצבם של היהודים, הנתלים והנהרגים ע״י הנאצים. ובכל זאת אי אפשר היה להשוות את מצבם שם למצבם כאן, בגיטו סטז׳גובו, לא היה להם מקום להניח את הראש, לא פרוטה לקנות כזית־לחם, ולא מקום לחמם קצת מים בשביל הילדים הקטנים. אם עד הגי־רוש היה להם רע בשרפץ, עכשיו היה גרוע בהרבה. יאוש במלוא מובן המלה.

אזכיר כאן את אברהם וולוקה ז״ל ובתו שיינה רבקה ובעלה משה קדצקה ז״ל, שגם הם היו בגיטו סטז׳גובו. אברהם וולוקה שהיו קור־אים לו בשרפץ, בלשון־חיבה ר׳ אברהמ׳ל, היה אהוב על כל יהודי שרפץ. הוא היה יהודי פיקח ורבים באו להתייעץ אתו, גויים ויהודים. היה תלמיד־חכם, למד תורה בעצמו, וגם ברבים, בבית־המדרש החדש, שם היה גבאי במשך שנים רבות וש״ץ בימים נוראים וחגים. הוא היה הדגל של מתפללי בית־המדרש החדש, נדבן, מייעץ נלבב לכל דוויי־לב. רבים מבני־העיר באו לשפוך לבם בפני ר׳ אברהמ׳ל, ממנו יצאו מרוגעים אחרי התייעצותם אתו. יהודי דתי היה, משכיל, עניו ומתון, בעל מידות טובות וטוב־לב. אף פעם לא ראיתיו מתעצבן, ולא כועס. בזמן שהנאצים הבעירו את בית־הכנסת הגדול בעיר הוציאו את ר׳ אברהמ׳ל, ואמרו לו שיחתום על פרטי־כל, הצהרה שהוא הבעיר את בית־הכנסת בידיו שלו. בזאת הרסו אותו פצעו בו פציעת־נפש ללא מרפא. דווקא בו בחרו הנאצים, שיחתום על הצהרה כזאת. מאז אי אפשר היה להכירו. היה מתהלך קודר ואדיש לכל. הוא, שכל שנות־חייו היה שמח בשמחתם של בני עירו שצרתם היתה גם צרתו; הוא ר׳ אברהמ׳ל, ראה בגיטו סטז׳גובו העינויים של בני־עירו, רצה לעזור, אבל מה הוא יכול לעשות, בזמן שהוא ומשפחתו נמצאים באותם התנאים. זה היה קץ שנות חייו של ר׳ אברהמ׳ל וולוקה ז״ל. יהי זכרו ברוך לנצח.

אחי הבכור, אברהם חיים, היה גם הוא עם משפחתו בגיטו סטז׳גובו. אשתו מתה במגיפת־טיפוס והשאירה אחריה 4 ילדים קט־נים. אלי׳ לייב בן־אחותי אסתר שרה, ילד קטן מת גם כן במחלת־הטיפוס.

בגיטו סטז׳גובו, נגזרו כל יום גזירות חד־שות. יום אחד הוציאו 20 יהודים צעירים, החזיקו אותם בבית־סוהר (בתוך הגיטו היה גם בית־סוהר) ימים אחדים בלי אוכל עד שביקשו בעצמם שימיתו אותם. כעבור כמה ימים הק־הילו למגרש ריק את כל היהודים, הכינו תליות לעשרים הבחורים, וכל אנשי־הגיטו היו מוכ־רחים להיות נוכחים בעת התלייה. ביניהם היו 5 יוצאי שרפץ דלהלן: טוביה ז׳יטלני, אפרים יוסף ללונק, לייב גרוסמן, יחזקאל פאסה, מ. ליפסקי.

גם בעיירה מלאווע היו כמה יהודי שרפץ, אולי בתנאים קצת יותר טובים מאשר בגיטו סטז׳גובו. גם בעיירה זו היה גיטו. וגם כאן תלו יהודים, בנוכחות כל אנשי־הגיטו.

והיו יריות לתוך קהל הנאספים, ענידת סרטים על הלבוש, מגן דוד צהוב על הגב ועל החזה ועבודה קשה כל יום. גם כאן היו לא רק יהודי מלאווע, כי אם יהודים מהרבה עיירות, שגורשו ממקומותיהם, ומצאו מקלט אצל מכריהם, בני־משפחה וכו׳.

בהשוואה לגיטאות אחרות, היה המצב טוב. יו״ר היודנראט היה ראמק. הוא ידע יפה לשחד את הלאַנדראט וכל המוסדות הגרמניים שבע־יירה. היהודים חיו בגיטו, אבל אפשר היה לסבול. גם בגיטו זה היו יהודי שרפץ, ליפנו, ריפין, ראצ׳יונז, דובז׳ין ועוד עיירות אחרות. המשפחות משרפץ היו : וולף וויסרוזה, יצחק מאיר רוסק, בנותיו של מענדיל גורפינקל, מאטיל גרברצ׳יק, זלמן בריה (פרידמן), בתו של ר׳ נפתלי ליבסון, שמואל וולוקה עם מש־פחתו, בנו של ר׳ אברהמל. הוא עבד בתור פקיד ביודנראט. תפקידו היה — ארבייטסדינסט, ז. א. הוא חילק את העבודות. אנשים רצו ביום עבודה, כי הם קיבלו בעדו תשלום. הוא עזר הרבה לשרפצאים בסידור־עבודה.

בחדש פברואר 1941 נפגשתי עם פוגל, חתנו של נפתלי ליבסון, הוא סיפר לי כי אשתו של יצחק מאיר סנדרוביץ יצאה מגיטו־וארשה בדרך לפלונסק, קפאה מקור בדרך בין לגיו־נובו־יאבלוננה. פוגל הוציא רשיון נסיעה מאת הלאנדראט, כדי להגיע למקום הנ״ל ולטפל בקבורת דודתו, להביאה לקבר ישראל.

פוגל נשלח כעבור זמן קצר למחנה־ריכוז לאוישוויץ, כי התחיל לטפל בעסקי־ציבור. הוא שלח מכתב לאמריקה, ובו כתב על המתרחש בפולניה, בכלל, ועל העיירות שבסביבה. המכתב הזה נתפס ע״י הגרמנים, ועל כך נשלח לאוי־שוויץ. אשתו בתו של נפתלי ליבסון, קיבלה כעבור ימים אחדים קופסה עם אפר, יחד עם הבגדים של בעלה, ז״ל.

שמעתי על מקרה, שקרה בפלוינסק, באוק־טובר 1939. איש מאַנשי הגיסטפו, קצין, שהיה רוכב תמיד על סוס, נכנס פעם ברכיבה לבית־הכנסת, הוציא את האקדוח, ירה בארון הקודש, ואמר : הנה אַני יורה באלהים שלכם ! מיד אחרי זה יצא אל הכביש פלוינסק־נוישטאט. מולו הגיע אוטו־משא צבאי גרמני ודרס אותו במקום.

*

הגיטו בפלונסק היה מגודר, במקומות אחדים בגדר־קרשים, ובמקומות אחרים בגדר־תיל. אסור היה לצאת את הגיטו, אבל בכל זאת יצאו ונכנסו, וכל אחד ואחד התפרנס פחות או יותר. בגיטו היה השלטון יהודי, כגון משטרה, בית־משפט, בית־סוהר, בית־חולים, היו גם רופאים יהודיים, לראמק הנ״ל היו קור־אים דער „יודענקעניג״. כל העיירות הקטנות כגון : נוישטט, סוכוצ׳ין, נובידבור, שבהן היו גיטאות. כולן היו שייכות לפלונסק, ל„יודענ־קעניג״. לראמק היה סרט על שרוול הימין וכתוב עליו : „יודענעלטעסטער״. כפי שאני יודע הוא התיחס ליהודים בצורה אנושית.

נוישטאט — Nowe-Miasto גם כאן היו שרפצאים עוד לפני שהיה גיטו. שמות השרפצאים שהיו בנוישטט : פופובסקי עם מש־פחתו, הערש אש ואחותו, יעקב גרוסמן, לייב רוזינק ואשתו, אני ואשתי. יום יום יצאנו לעבודה מחוץ לעיר, עבודת־כפיה ללא תשלום. אבל מיצ־רכי־המזון היו זולים. כל השרפצאים שמניתי אותם בכל העיירות הנ״ל, היו כולם אי־לגליים, בלי תעודות־זהות מאותם המקומות, כי אנחנו היינו כבר שייכים לעיר וארשה „לגוברנמנט״, לשם היינו מגורשים. לכל אזרחי־העיירות הנ״ל היו תעודות גרמניות עם טביעת אצבעות, ואנחנו השרפצאים היינו במקומות הנ״ל כמו אורחים בלתי־מוזמנים. הגרמנים ידעו, שמס־תובבים אי־לגליים בעיירות הנ״ל, אבל חיכו בסבלנות והתכוננו היטב לפעולה דלהלן : באחד מימי חודש מאי 1941 בשש בבוקר, הוציאו מב־תיהם את כל היהודים, מכל העיירות. אלה שלא היו להם תעודות־זיהוי לצד אחד, ואלה עם תעודות־זיהוי לצד שני. מכות רצח עפו מכל הצדדים: כמעט אף איש לא חמק מידי הגרמנים מלקבל את „המנה שלו״. מחוץ לעיר היו מוכנות

עגלות־סוסים של אכרים מהכפרים שהיו מגויי־סות למטרה זאת, להוביל את היהודים הבלתי־ליגליים למקום בלתי ידוע ושוב גירוש. אבל הפעם עוד יותר גרוע מהגירוש הראשון. כל השרפצאים הנ״ל, באותם המקומות שמניתי, היו בתוך המגורשים. אני ואשתי הצלחנו להת־חמק מהגירוש הזה. שמענו, שריכזו את המגו־רשים מחוץ לעיר פלונסק על מגרש, מגודר תייל. הכניסה היתה דרך שער ומשני צדדיו עמדו אנשי־גיסטפו עם מקלות עבים, וכל מי שנכנס קיבל מכה חזקה בראש. דם נזל לרוב עד שנצטברו שלוליות־דם על המגרש. כך נשארו שם האסירים יומיים מתחת לכיפת־השמים בלי קורת גג, בלי אוכל ושתיה. אף לא ניתן לגשת אליהם. רבים מתו ממכות־הרצח שקיבלו, שטופי דם, בלי עזרה ראשונה.

ביום השלישי הוציאו את כל האסירים למבצרי מודלין שליד נאָשלסק. מספרם היה 3000. אנשי המשמר היו פולקסדויטשים, והם עשו ביהודים כאוות־נפשם; עשו חיפושים אצל כל אחד, הורידו שעונים, טבעות וכו׳. במשך היום עברו בחדרים ובחרו להם בחורות ופקדו עליהן לישון בלילה בצד מסויים של החדר, כדי שידעו להוציאן בלילה בלי לחפש אותן (כי היה חושך בלילה). בחצות נכנסו הפולקס־דויטשים, הוציאו אותן אל הגבעה של המבצרים ואנסון. אחרי זה ירו בהן והרגון. כך לילה לילה. התירוץ היה שהבחורות האלה רצו לברוח מהמחנה, לכן ירו בהן...

כך חיו שם העצירים כמה ימים בלי אוכל ושתייה. החום היה גדול, על הרצפה שכבו בצפיפות זה ליד זה. כולם מלוכלכים. לא רחצו אפילו את פניהם, כי לא היו מים, עד שפרצה מגיפת־טיפוס במחנה ואנשים נפלו כמו זבובים. השומרים לא נתנו לשכב. השכמת־בוקר היתה בשעה שש. וביום היה אסור לשכב, ואחינו הת־הלכו כמו שכורים עם חום גבוה. לא היה מי שיטפל בם, הם היו מנותקים מכל העולם. לאיש לא ניתן לגשת למחנה זה. אפילו ליודנעלטסטר ראַמק לא היה ידוע מקום הימצאם של האומל־לים האלה.

רק כעבור ימים נודע לנו, שכל המגורשים נמצאים במבצרי מודלין, וכי מצבם מחריד. התאספנו כמה אנשים בעיירה נוישטט, והחלטנו כי שלושה אנשים יסעו לשם עם מזון בשביל אחינו. קבלנו רשיון מאת הבירגרמייסטר, אני ועוד שניים, שכרנו עגלה עם סוסים, לקחנו אתנו כמאה ככרות לחם, לראות איך נצליח לחלק בפעם הראשונה את הלחם לרעבים, אחרי צום של ששה ימים. אסור היה לנו להיכנס לתוך המחנה, ונעצרנו מחוצה לו. הראשון שהכיר אותי היה וולף גראָפה והוא פרץ בקריאה: ארפה, תן לחם, אני מת מרעב! יתר האנשים ששמעו את השם ארפה, אפילו אלה שלא הכירו אותי, פרצו בקריאה אחת: ארפה, תן לחם! כולם זרמו לשער בקריאות, בצעקות, ובילולות לא־אנוש: לחם! מים! אנו גוועים ברעב וב־צמא!

שלושתנו עמדנו כמסומרים למקום. לא ידענו מה לעשות. ואמרנו אחד לשני, האם זאת היא המציאות, או שאנחנו ישנים וחולמים חלום־זוועות.

ניגשנו לשער לחלק את הלחם, אבל זה היה בלתי אפשרי. אחד דחף את השני. מערבולת של אנשים, והשומרים עם רוביהם דופקים על ראשיהם, דם נוזל כמים. התחרטנו על שהבאנו למצב זה. אבל הגרמנים שאהבו לראות בהלה וריב בין העצורים, לקחו מאתנו את ככרות־לחם, ואמרו: אנו כבר נחלק את הלחם. ומה הם עשו? זרקו את הלחם לתוך הקהל. מי שהצליח לתפוס ככר לחם, התנפלו עליו המון אנשים, וכל אחד צבט מהלחם חתיכה. וכך נגמרה החלוקה. אחרי זה ציוו עלינו להסתלק.

נסענו הביתה לנוישטט, קראנו לישיבת־חירום כמה מבני־העיר, והחלטנו להביא למחנה למחרת היום עוד כמה מאות ככרות־ לחם ארו־זים בנייר ושם על כל חבילה, ואנו נקרא לפי שמות לשער, וכל אחד יגש ויקבל החבילה. ואם הלחם יהיה בפנים המחנה, האנשים כבר יתחלקו

ביניהם. כך עשינו והצלחנו להכניס לתוך המחנה כמה מאות ככרות־לחם.

ביום השלישי אספנו בעיר כשלושים חביות. בכל בית יהודי בישלו תפוחי־אדמה יבשים. כמה משפחות בישלו מרק־דובדבנים. לשעה הקבועה הביאו את התבשילים, שמנו לתוך החביות, שכרנו עגלות עם סוסים והבאנו למחנה הנ״ל. הפעם היה יותר סדר בחלוקת האוכל, גם מפני שלא היו כבר כל כך רעבים. כך פעלנו כמה ימים ולא היה צורך עוד להביא אוכל, כי אם תה. כי האנשים היו חולים, ולא יכלו לאכול. שוב הבאנו באותן החביות תה.

כפי שכתבתי לעיל, היתה השכמת־בוקר בשש, ובמשך היום שום שכיבה על הרצפה. כולם מוכרחים להתהלך. מי ששכב ולא יכול לקום, ירו בו. רבים נהרגו ביריות. גם גיסי לעמיל ז׳שוטקו נורה שם. המצב נהיה גרוע מיום ליום. כולם היו חולים בטיפוס. כעבור שבועיים ימים גוועו כאלף איש. לא היה למי לפנות. כשפנו לבירגרמייסטר, הוא שלח ללאנדראט, והלאנדראט שלח לקומנדנטורה של הגיסטפו. כל אחד ענה שאין לו מושג על מחנה כזה, וזה לא שייך לו. כך ישבו שם אנשים אלה ששה שבועות!

אנו היינו בקשר תמידי עם היודנקניג ראמק וחיפשנו דרכים איך להוציא את האנשים מהצרה הזאת. התקשרנו גם עם היודנעלטסטער של העיר מלווה, — שמו היה פערלמוטר, בעל־השפעה על הלאנדראט של עירו.

קודם כל הצלחנו לסלק יהודי אחד מהמחנה. שמו היה מלך מעיר נובידבור. הוא עזר לגרמנים, הלשין על יהודים, שיש להם כסף או זהב. הוא גם עזר לגרמנים לבחור בחורות וכו׳. הוצאנו אותו מהמחנה, והבאנוהו לגיטו פלונסק וחבשנוהו בבית־הסוהר. סופו היה מר. כל יהודי נכנס לבית־הסוהר ונתן לו מכה באבן, עד שהתחנן כי יהרגו אותו. כשבא לבקרו איש־גיסטפו, אמר מלך, שאם הגיסטפו תוציא אותו מידי היהודים, יש לו לספר הרבה דברים סודיים על היהודים. אבל לא רצו לשמוע לו, כי היו משוחדים. לבסוף הזריקו לו זריקת־מוות, וקברו אותו בבור בעמידה עם הראש למטה והרגליים למעלה.

זה היה היהודי היחיד בגיטאות הנ״ל שהתנהג בצורה זאת.

כעבור 6 שבועות, האנשים שנשארו עוד בחיים במחנה הזה נשלחו לגיטו ווארשה. מספרם היה 1,200 מתוך 3000 נפשות. בין אלה היו הרבה שרפצאים. כמה מהם מתו במקום הנ״ל והיתר נתקעו שוב בגיהנום בגיטו ווארשה; זה היה בקיץ שנת 1941. אבל לא כולם נשארו בגיטו ווארשה. רבים חיפשו שוב דרכים לצאת מהגיטו, וחזרו למקומות שמשם הוציאום, כי שם היו להם משפחה, או מכרים. אנשים רעבים אינם יכולים לחשוב על התוצאות אם יתנהגו לפי החוק. הרעב מתגבר על הפחד ואפילו עונש־מוות איננו מרתיע. אך הפעם הצליחו. הגרמנים לא עשו עוד חיפושים בעיירות הנ״ל. כנראה שתכנית־ההשמדה־ההמונית היתה כבר מוכנה במשרדי הממשלה הגרמנית, והם עשו עצמם כלא רואים ולא יודעים כלום. בכלל היו הרבה הקלות כגון: סיפקו יותר מיצרכי־מזון במנות. אם תפסו יהודי מחוץ לגיטו, עצרו אותו ומסרוהו למשטרה היהודית בגיטו, וכו׳. אולם לא שכחנו לרגע כי אנו נמצאים בצבת המשטר הנאצי.

אלה היו החיים בגיטאות הנ״ל עד ספטמבר 1942, וחשבנו שכך יהיה עד גמר המלחמה העולמית. אבל יום אחד התחלנו להרגיש כאילו שריפה מתחת לרגלינו. הגיעו שמועות, שהגרמנים מוציאים מגיטו ווארשה כל יום עשרת אלפים איש ברכבות, למקום לא־ידוע.

בגיטו ווארשה היו מיליון יהודים מעיירות שונות. תנאי־חייהם הנוראים ידועים כבר. יום אחד הוזמן יו״ר הקהילה היהודית בווארשה צ׳רניאקוב לגנרל־גוברנטור פראנקו, שמקום־מושבו היה בקרקוב. כפי שמספרים, — השניים הכירו זה את זה מבתי־ספר גבוהים בהם למדו יחד במשך כמה שנים לפני המלחמה העולמית השנייה. פראנקו, איש ה־ס.ס., דרש מאינג׳ינר

צרניאקוב למסור יום יום עשרת אלפים איש מהגיטו למקום־ריכוז שליד תחנת הרכבת לגדאַנסק, „צום אומשלאַגס־פּלאַץ" ושלא יקחו אתם הרבה מטען, המקסימום עד 10 קילו. אינג׳ינר צרניאקוב שאל: לאן הם מובאים? התשובה היתה: למקומות־עבודה. אבל לפי התשובה הבין, לאיזה מטרה מוציאים את היהו־דים. השיב צרניאקוב כי הוא אינו יכול על דעת עצמו לתת תשובה, וכי ישנם פרנסים. הוא יחזור לוארשה, יקרא לישיבה וימסור להם על הפקודה שקיבל. בשובו לוארשה הזמין לישיבה את כל הפרנסים ומסר להם לאיזו מטרה הוזמן לגנרל־גוברנטור פראנקו, וגם הביע דעתו, שאין ספק, כי הגרמנים מתחילים בטבח ההמוני של יהודי וארשה, והוא לעולם לא יסכים למסור אף יהודי אחד לידי הגר־מנים. בסיימו ביקש כוס מים, בלע כמה כדורי־רעל ומת במקום. הוא בחר במוות ולא למסור יהודים לתאי־הגאזים, או למקומות־ההשמדה אחרים.

אבל הגרמנים לא נבהלו ולא הושפעו הרבה מהתאבדות של יו״ר הקהילה. הם נתנו פקודה למשטרה היהודית בגיטו, לספק את המספר הנ״ל של יהודים למקום הנ״ל, והפעולה התחילה להתבצע ע״י המשטרה היהודית. מהבוקר השכם זרמו אנשים ל„אומשלגספלץ", בלי שיכריחו אותם, כי ברמקולים ברחובות הודיעו שכל נוסע מקבל קילו לחם, ריבה וחצי ק״ג סוכר. כמה מאושרים היו האנשים אלה בשמעם כי מקב־לים מנה יפה כזאת! המסכנים הרעבים רצו בחפזון לתחנה הנ״ל, ולא חשוב היה להם מה יעשו אתם, אחרי שימלאו את קיבתם במנה הנ״ל. וכך הגיעו מדי יום ביום לתחנה עשרת אלפים איש נפוחים מרעב, שלא האמינו עוד כי בחייהם יחזיקו ככר שלם של לחם בידיהם. בתוך ההמון הרב הזה היו גם שרפצאים. אינני זוכר את השמות חוץ ממנדיל ליפשיץ ומשפחתו, גיסתי שרה רוזינק, אחותי חיה ואסתר שרה ז׳שוטקו ז״ל (ברונקה מלאווה עם בעלה פפר הם עכשיו בארץ ישראל).

הרכבות זזו בכל הכיוונים: לטרבלינקי, למיידנק ועוד. הנוסעים סילקו מעצמם כל המח־שבות הרעות וההשערות, כאילו הם מובלים למות; אין זאת שהם מובלים למקומות־עבודה, כי הלא קיבלו מצרכי־מזון, כדי שיהיה להם כוח לעבוד. וכך הגרמנים הצליחו להוציא את יהודי וארשה בלי שיפול אף חלל אחד קרבן בפעולה הזאת. מצד אחד היו האנשים חלשים, ולא היו מסוגלים לשום פעולת התנגדות; ומצד שני, האנשים שהיו יכולים לפעול ולהגיב, הושפעו מהצידה־לדרך שקיבלו. ועל הכל, כוח־הרצון לחיים השקול נגד הכול והסיכוי של אחוז אחד חיים, אולי? זה מה שהביא את ההמונים לבתי־המשרפות. כך נסתיימה גם פרשת יהודי שרפץ בוארשה.

גיטו־וארשה התרוקן ובינתיים צריך לתת התעסקות ליהודים שבגיטאות האחרים, שלא יהיה להם פנאי לחשוב מה עם יהודי־וארשה. ובכן התחילו גירושים. מהעיר דרובין גורשו כל היהודים לגיטו נוישטט. מצ׳יכאַנוֹב גורשו כמה מאות משפחות לגיטו נוישטט. באותו זמן גם יהודי־שרפץ גורשו לגיטו סטז׳גובו. מצ׳כא־נוב באו לגיטו נוישטט משפחות שרפצאיות אלה: החזן דניאל שייקס, אשתו ושתי בנותיו, חיה׳לה ומרים, ובנו של יחיאל מאיר ברגסון, חיים ז״ל. הקליטה בגיטו־נוישטט היתה קשה מאוד. חדרי־המדרגות היו תפוסים מפליטים. אני לקחתי את השרפצאים אלי הביתה למרות שהייתי גר ד׳ על ד׳ יחד עם 4 משפחות. הצפי־פות היתה איומה. מספר האנשים שבגיטו נוי־שטט הגיע ל־3,500. המקום היה ראוי למקום־מגורים ל־100 משפחות לכל־היותר. התנאים הסניטריים היו גרועים מאד, והתגובה באה מיד. מחלת־הטיפוס פרצה בגיטו נוישטט. לא היה בית ללא חולה. כמה מאנשי העיר הת־אספנו והחלטנו להקים בית־חולים, כל־שהוא. היה אולם ציבורי לא־גדול, שהיה תפוס ע״י הפליטים, ששכבו על הרצפה. מצאנו להם מקו־מות בעליות, תיקנו את הגגות, בנינו תנורי־לבנים בפני־העליות, ושיכנו את הפליטים.

דאגנו גם למיטות לחולים, באופן דלהלן: בפו־לין בעיירות הקטנות היו גדרות־עץ בין בית לבית, פירקנו את הגדרות בשטח הגיטו ועשינו מהקרשים מיטות־עץ; הלכנו מבית לבית ואספ־נו שמיכות, כרים וסדינים, וכך סידרנו בית־חולים פרוביזורי, לכל הפחות להכניס בו את החולים שנמצאו בחדרי־המדרגות. הייתי אחד המארגנים בית־חולים זה, ועמדתי בראשו עד שחליתי גם אני בטיפוס.

התנאים בבית־החולים היו לפי המצב בגי־טו. ארבעה אנשים במיטה אחת. פעם בשבוע ביקר רופא מבית־החולים שבגיטו פלוינסק, ד״ר בר, עם אחות של בית־החולים הנ״ל. האחות לימדה אותי להזריק זריקות ואני הזרקתי לחו־לים זריקות לפי שהרופא הכתיב לי. החזן שייקס היה חולה רציני במחלת הטיפוס. שלחנו אותו לבי״ח בפלוינסק ושם הוא מת. גם החזנית, ובתם מרים כולם מתו בפלוינסק.

בגיטו נוישטט נעשה מצבנו מר מיום ליום. הגיעו אלינו הרבה בשורות רעות: ב־א׳ דראש השנה לפנות ערב ניגש יהודי אחד לגדר־הגיטו וביקש להיכנס לתוכו. יש לו הרבה לספר. המש־טרה היהודית נתנה לו רשות להיכנס לכמה שעות, דבר שהיה אסור בתכלית. היהודי הזה ששמו היה גורפינקל מעיר צ׳יכאנוב, סיפר: הוא היה בין היהודים שבגיטו וארשה, בתוך טראנ־ספורט, שהובא לטרבלינקי. אותו, יחד עם כמה מאות גברים, בחרו לעבודה באריזת בגדים של האנשים השרופים בכבשנים. הוא הצליח לברוח בתוך קרון, התגנב בין חבילות־הבגדים. בעצמו ראה, שמכניסים יהודים לתוך המשרפות ומשם מוציאים רק את הבגדים. זיעה קרה עברה בגופנו בשמענו זאת. עתה כבר ברור הכול. לא פקפקנו עוד. וגם אנו עומדים לפני המצב הזה ובזמן הקצר ביותר. אבל אנו חנוקים — ומה לעשות? — וקראנו גם בעתון הגרמני „הפלקישר בעאָבאַכטר״ שהיטלר אומר: היהו־דים צוחקים לי, שאני אפסיד את המלחמה. ובכן, הרבה יהודים אינם צוחקים עוד! ואלה שעודם צוחקים — בזמן הקצר ביותר הצחוק יעבור מעל פניהם. ואם באירופה, בארצות שבידי, יסתובב עוד בשנת 1943 יהודי חי — הביאו אותו אלי, ואני אתן לו את כל הכבוד; אני אשתחוה לו, אוריד בפניו הכובע... כלומר, בשנת 1943 לא יישאר בחיים אף יהודי אחד בכל הארצות שבידי הגרמנים. זאת היתה התכ־נית המושלמת של הגרמנים. לכן חיסלו כל הגיטאות הקטנים, ריכזו את היהודים במעט מקומות, כדי שיהיה להם יותר קל להוציאם למקומות־ההשמדה. אז התחילה בגיטו נוישטט פניקה גדולה בקרב היהודים. התהלכנו כמטור־רפים, מתייעצים זה עם זה, בוכים. היהודים הדתיים התאספו בבית־התפילה, אמרו תהלים וסליחות, תקעו בשופר, צמו, יצאו לבית־העלמין, מדדו האורך והרוחב של בית־העלמין, נדרו צדקה לעניים, ותלבושת מלאה, בגדים חמים ליתומים, — אולי יעבור הזעם. זקני־העיר החליטו לערוך משפט עם בית־דין של מעלה. באמצע הגיטו היה מגרש ריק, והתושבים הת־אספו שם, מנער ועד זקן, טף ונשים. באמצע הקהל ישבה סנהדרין קטנה, 23 תלמידי־חכמים וזקני־העיר, ביניהם היה יהושע פופובסקי ז״ל, חתנו של דוד המורה־הוראה בשרפץ. יהושע פופובסקי היה סניגור, במשפט הזה. כנגדו עמד קטיגור. ראשון־המדברים היה הסניגור. שאלו־תיו לבית־דין של מעלה היו דלהלן: מה מאסת בנו עד כדי כליון מוחלט של בניך עם ישראל? אף אם אנו חטאנו לך, אבל מה אשמים התי־נוקות והילדים הקטנים שלא חטאו? מזה שלוש שנים אנו נעים ונדים ממקום למקום. גופותינו כבר מצורפים, כמו החומר אצל המצרף. צורו־תינו לא צורת בני־אדם; משפחותינו פזורות על פני כל הארץ; אין אף שמועה טובה לעתי־דנו. כולנו עניים ובין כך אנו חשובים כמתים. כך השתפך בדמעות בדברו, וכל הקהל בכה אתו: די לך! רבון דעלמא! הושיענו בעת צרה, הוציאנו משיני האריה, כי עומד הוא לטרפנו בימים אלה.

אז פתח הקטיגור: יש חלול־שבת בתוכנו, אוכלים מאכלים אסורים, ממעטים בצדקה,

היתומים אינם לבושים בבגדים חמים בימי־הקור וכו׳. אחרי הנאומים של הנ״ל, הוציאה סנהדרין פסק־דין. מהרגע זה יש להדליק נרות בבית־התפילה ולהתחיל לומר תהילים ביום ובלילה, לא להפסיק לרגע; בשבת הבאה לא להבעיר אש באף בית יהודי ושומרי־שבת ילכו מבית לבית לבדוק זאת; הבשר שהיינו מקבלים במנות מאת הגרמנים, יש לקבל, אבל הקצב לא ימכור את הבשר הזה, כי אם נקבור אותו בתוך הגיטו. תיערך פעולה רחבה בגיטו לאסוף בגדים, נעליים, מגפיים ולבנים ליתומים, ואז בודאי ניוושע ונינצל מידי האכזריים. הגזירות הרעות תהפוכנה לגזירות טובות, ישועות ונחמות, ונזכה למפלתו של העם הגרמני.

הישיבה של הסנהדרין נגמרה, והתחלנו לפעול לקיים את פסק־הדין, שהוטל עלינו. לא מיעטנו שום דבר, שבת היתה שבת, בשר־טריף לא אכלנו, נתנו צדקה, הלבשנו יתומים, וכו׳; שומרי־שבת הלכו לבקר בבתים. באמת חזרנו בתשובה שלימה לפי כל הדינים והמצוות, שנצטווינו לעשות. אך שערי־שמים היו סגורים לנו, ולא נתקבלו תפלותינו; דמעותינו לשווא נשפכו, עששו מכעס עינינו ללא כל תועלת; אמירת־תהילים מפי ילדינו לא נשמעה במרומים. באחד בנובמבר 1942 באה פקודה מאת הגרמנים, למסור כל יהודי־הגיטו, שאינם מסוגלים לעבודה, „אונפרודוקטיווע״, לידי הבירגרמייסטר. הפקודה הזאת באה בעת ובעונה אחת בכל הגיטאות. האנשים הנ״ל מותר להם לקחת אתם חבילה קטנה בת 5 ק״ג, לא יותר; באים בחשבון גברים ונשים; ואם אחרי שיימסרו האנשים הנ״ל, ימצא עוד בגיטו אדם אחד, השייך לבלתי מסוגלים לעבודה, אז יוצאו 20 איש מהגיטו לתלייה. הטרנספורט הזה צריך להיות מוכן לכל המאוחר תוך 12 שעות, משעת מסירת הפקודה הזאת; יש להוביל את האנשים למשרדי הבירגרמייסטר, ולמסרם לידו.

הגזירה התפשטה מיד בכל הגיטו בנוישטט; הזקנים התחילו להתחבא במרתפים, בעליות, בקירות־כפולים, ובכל מיני מחבואים. בגיטו השתררה בהלה איומה. היום לוקחים את הזקנים, ומחר יקחו את כולנו. רוח מהפכנית נכנסה בנו; אולי עכשיו הזמן להגיד את המלה: *לא*, ומה שצריך להיות — שיהיה! הלא סוף סוף רק פעם אחת מתים. ובין כך אנו אבודים. נסגור את שער הגיטו! לא ניתן להיכנס לאף גרמני אחד, ומה שרוצים לעשות אתנו, באיזה מקום שהוא, שיעשו הם אתנו, כאן, בתוך הגיטו. איך אנו יכולים למסור במו ידינו את הורינו היקרים למוות בטוח? אם אפילו נישאר בחיים, מה טעם לחיינו, אחרי פשע כזה שנפשע נגד יקירינו וקרובינו?

ברעיונות כאלה הסתובבו אנשים בגיטו פה ושם. היו התועצויות בכל הפינות. גם היודנראט ערך ישיבה, והחליטו לשלוח שניים מאנשי היודנראט, שהכירו היטב את הבירגרמייסטר, — אולי אפשר לבטל את הגזירה. הלך יו״ר היודנראט „שלמקה״ פרידמן והחייט של הבירגרמייסטר, חיים קוצ׳ולק. הם לקחו אתם שעון־כיס של זהב, עם שרשרת ארוכה מזהב, לשחד את הבירגרמייסטר. כשבאו אליו, קיבל אותם יפה, הסביר להם את המצב ואת הפקודה שקיבל מאת הלנדראט („סטרוסטה״). אבל, אם יוסיפו לו לשעון־הזהב, עוד מעיל־פרווה בשביל אשתו מעיל „קרקול״, יקבל רק 55 אנשים זקנים, ויכתוב דו״ח ללנדראט, שכמספר הזה נמצא בגיטו נוישטט מהאי־פרודוקטיביים. היתר — כולם צעירים חזקים ומסוגלים לעבודה. וכך הוה. היודנראט מסר 55 גברים ונשים לבירגרמייסטר. ביניהם היו בתו של יעקל דוד בורנשטין ובעלה. היא לא נבחרה בשביל ללכת עם הטרנספורט הזה, כי היא היתה עוד צעירה, אבל בעלה היה יותר מבוגר ובחרו בו כשעיר לעזאזל, לכן הלכה גם היא, באמרה, מה שיקרה עם בעלי, יקרה גם אתי. היא לא רצתה להיפרד מבעלה. זכורני בעמדי ליד שער־היציאה, ראיתי אותם יוצאים מהשער; הטלית־ותפילין היו בידו, והוא הסתובב ופניו לעבר הגיטו, ואמר: הלואי ואנו נהיה הכפרות של כל יהודי־הגיטו. אולי יסתפקו הגרמנים בנו, ולא יעשו

כליון בכל היהודים; מי שאמר די, אמר די לצרותינו. הבכיות, היללות והצעקות של המל־ווים את הקרבנות, קרעו שמים.

לפי ששמענו אחרי זה הובאו האנשים למחנה אוישוויץ יחד עם טרנספורט גדול יהו־דים מאותו הסוג מכל הגיטאות האחרים ונחנקו בתא־הגאזים.

ידענו, שמתקרב קצנו. עוד יום, יומיים, ואנחנו בתור. אבל כוח החיים, החזיק בנו בעוז. אני יודע זאת מנסיוני המר במשך השנים, שנות היותי בגיטאות ובמחנות־הריכוז. בגופו של כל אדם בוער כלהבה כוח החיים ורצון־החיים. להבה זאת היא חזקה מכל בעולם, מתגברת על כל הצרות והעינויים, גופניים ורוחניים. אני רוצה להגיד בזה, שמח־שבותנו היו: אולי בכל זאת נישאר בחיים, כשנעבוד ונהיה פרודוקטיביים? כבר השלמנו עם הגורל, שניגלה לאיזה שהוא מקום בעולם, לכל מיני עבודות קשות, לעבודות־פרך, — אבל נחיה! ובן־אדם חי יש לו תקווה. יכול לבא שינוי בתוך העם הגרמני או שינויים אחרים. אבל לשוא היו השערותינו ודמיוננו. הגורל הוטל ב־14 בנובמבר 1942, על כל היהודים בלי יוצא מהכלל להתכונן עם חבילות בנות 10 ק״ג בשעה 4 בבוקר. לסדר קבוצות בנות 10 אנשים לפי הבחירה; על כל עגלה יעלו 10 אנשים. הוכרז גיוס כל האכרים שבסביבות העיירות הנ״ל. עליהם להתייצב ביום 14 בנובמבר לפנות בוקר בשעה 4 עם עגלה ושני סוסים כל אחד. ההתייצבות ליד הגיטאות. הצו ניתן כמה ימים לפני התאריך הנ״ל.

ב־10 בנובמבר 1942 הקיפו הגרמנים את הגיטאות במשמר חזק של פולקסדוטשים, יומם ולילה. נתקבלה פקודה לא להתקרב לגדרות. בכל גיטו היו מקרים, שפולקסדויטשים ירו לתוכו והרגו אנשים. להם היה מותר לעשות הכול. וכי מי יגיד להם משהו?

במשך שלוש השנים שמענו רק: אתם כל־בים! (איהר דרעקישע יודען; איהר קומט זוי ווי זוי וועק; פערפלוכטע הונט) ועוד כל מיני ביטויים כאלה.

מה היה לנו לעשות? לשבת בחיבוק־ידים ולחכות. לברוח לא היה לאן, וגם לא היה אפשרי אחרי שהשמירה הגרמנית הקיפה את הגיטו. ובפנים הגיטאות התכוננו היהודים לדרך. הלא אסור לקחת יותר מ־10 ק״ג. מי שנשאר לו קצת כסף או תכשיטים סידר מקום־מחבוא.

המאפיות קיבלו קמח בלי קיצוב, שיאפו יומם ולילה, למכור לחם לצרכנים כמה שרוצים; בעלי־המכולת קיבלו ריבות, סוכר, ועוד מיצר־כים, לספק לקונים כמה שרוצים, והיהודים קנו הרבה. כל אחד אמר: אם נחיה, — נצטרך כל זה; ואם לא — למה לנו הכסף?

ליל ה־14 בנובמבר היה בכל הגיטאות ליל־שימורים, איש לא ישן. התאספו קבוצות קבוצות ברחובות. כל קבוצה בת 10 איש ישבה על החבילות, וחיכתה לפתיחת השער, לשמוע את הפקודה: לצאת מהגיטו ולעלות על העגלה! מעבר לגיטו כבר עמדו מאות עגלות עם סוסים. הרעש היה גדול בפנים־הגיטו וגם בחוץ. בשעה 4 לפנות בוקר בא הבירגרמייסטר של נוישטט, עם כמה אנשי־גיסטאפו, ז׳נדרמריה ונתנו הפקודה לצאת מהגיטו, בלי רעש. אם תהיינה צעקות או בכיות הם יירו בתוך הקהל. איש אַל יוציא הגה מפיו! וכך היה. הקבוצות יצאו בשקט, עלו על העגלות, התיישבו והחבילות בידיהם. עוד מבט אחד, על בתי־הגיטו, מבט אחרון. האכר משך במושכות והעגלה זזה. השא־לה הראשונה הופנתה לאכר: לאן יש לך פקו־דה לנסוע? והוא משך בכתפיו: לא יודע.

השיירה בת מאות העגלות תפסה את כל הכביש בין נוישטט ופלוינסק. בגיטו פלוינסק ריכזו את כל יוצאי הגיטאות, לעיירות שהיו בהן תחנות־רכבות. יהודי נוישטט, בתוכם גם הרבה שרפצאים, נמצאו בגיטו פלוינסק. זה היה ביום שישי בבוקר.

בפלוינסק היו הרבה מקומות־מגורים, אח־רי שהגרמנים הוציאו לפני כמה ימים את ה„בלתי־פרודוקטיביים", כלומר את הזקנים.

הפליטים החדשים, שהגיעו ביום שישי מנוי־שטט, הוכנסו לשם. פתחו את החבילות והתכוננו לשבת־קודש, ליום־המנוחה. אמרנו לנפשנו: הלא לא יוציאו אותנו בשבת! הנשים הכינו נרות־שבת, הגברים התכוננו ללכת לאיזה מקום־תפילה לקבלת שבת. קבלנו את המצב כמו שהוא. באה שבת, באה מנוחה, ואולי בכל זאת נישאר כאן עד הסוף...

אבל באותו ליל שבת, בשעה שש, התפזרו שוטרי־הגיטו בכל הכיוונים, נכנסו לכל בית, הוציאו את כל אנשי נוישטט עם החבילות שלהם למקום־ריכוז אחד, מי לבית־הכנסת, ומי למקומות אחרים, שהיו מיועדים לרכז את העומדים לצאת ברכבת בשבת בבוקר השכם.

שוב לדרך, וזאת הדרך האחרונה — — — אבל, לדאבוננו הגדול, זאת לא היתה דרך אחרונה סתם. זאת היתה דרך בליווי של שדים אכזריים, רוצחים, מוצצי־דם, חיות־פרא בצורות בני־אדם.

ושוב ישבנו על החבילות. כי לשכב לא היה מקום מרוב צפיפות. ישבנו וחכינו כל הערב והלילה, עד שעה חמש בבוקר. אז שמענו קריאות: על כולם לצאת החוצה, להסתדר בחמישיות. לא ראינו אף גרמני אחד. הכול נעשה ע״י שוטרים יהודיים שבגיטו. כולם הסתדרו והמיצעד התחיל לכיוון הרכבת. אני ואשתי הצלחנו להתחבא ולא יצאנו עם הטרנספורט הזה. היינו בדעה, שלא נאחר כלום, אם נצא עם טרנספורט יותר מאוחר.

הרכבת עם אנשי־נוישטט יצאה. איש לא ידע לאיזה כיוון, ולאן מובילים את הקרבנות האומללים.. ליד הרכבת כבר חיכו אנשי גיסטפו וקיבלו את המשלוח בן 3000 נפשות. זה לא היה אצלם הטרנספורט הראשון. אלה היו אנשי־גיסטפו מיוחדים למקומות־ההשמדה, כי לא לכל הגרמנים היתה רשות־גישה למקומות אלה.

וכך הלכו טרנספורטים יום יום מכל הערים הנ״ל. אנשי גיטו סטז׳גובו הובאו לעיר מלאבה ומשם יצאו ברכבת למחנה־ההשמדה אוישויץ.

כל טרנספורט מנה 3000 נפשות. הרכבת נסעה יומיים עד שהגיעה למקום. לא בגלל המרחק הגדול היתה צריכה הרכבת לנסוע זמן כה רב, אלא כדי לבלבל את האנשים, שלא ידעו לאן הם נוסעים, וגם כדי להחליש אותם, לענותם בסבלותם, בצפיפות איומה ובמחנק. בכל קרון־נוסעים, שהיה בו מקום רק ל־30—40 איש, הכניסו עד 150 איש. הנוסעים עמדו כל הדרך זה ליד זה. ואם אדם נמצא יומיים בתנאים כאלה, כאשר הוא יוצא, מתחנן הוא שיביאו אותו לאן שרוצים, אפילו לחנק, לשריפה. האנשים היוצאים כבר לא היה להם צלם אדם; הם אבדו את הכוח ואת הרצון לחיים.

עלי לציין כי גם למות בצורה קלה, לא היה „מזל" לשרפצאים. אז, בשנת 1942, עוד לא היו בניני הקרימטוריום המודרניים במחנה אושויץ. חדרי־הגאזים היו פרימיטיביים, כפי שאתאר להלן:

בחורשה, בין עצים, עמדו שני צריפים ארוכים, 30 מטר אורך האחד. המרחק בין אחד לשני היה כ־20 מטר. צריף אחד שימש לפשיטת הבגדים ועליו שלט (Auskleidungsraum) לצריף הזה נכנסו גברים, נשים וילדים, כולם ביחד, וקיבלו הוראה להתפשט ובמהירות. מכות ניחתו על ראשי הקרבנות מידי הנאצים מיד אחרי דריכתם על סף הצריף. האנשים התבלבלו ובחפזון התפשטו, וחיכו להוראה חדשה שתבוא. בחוץ קר; הימים, ימי נובמבר, והנה קיבלו הוראה לצאת מהצריף הזה לצריף השני. אנשי־גיסטפו הכניסו לתוך הצריף כלבים נושכים, שגירשו את האומללים לתוך הצריף השני. הכלבים נשכו את הגופות הערומים בצורה איומה. הצעקות הגיעו עד לב השמים. האמהות שהחזיקו את תינוקותיהן על הידיים, חבקו אותם באהבת־נצח ברגעיהם האחרונים. הכל נפרדו זה מזה בנשיקות, בבכיות, באמירת־וידוי.

כאשר כולם הוכנסו לצריף הריק, המלא עד אימה, נסגרה דלת הצריף. באמצע הצריף

היה אשנב קטן, שלתוכו שפך איש ה־ס.ס. קופסה עם גז „ציקלון" וסגר את החלון. הוא עצמו היה חבוש מסכה נגד גז. תוך חצי שעה האנשים בפנים היו חנוקים — הורעלו מהגז החריף.

אז התחילו אנשי הזונדר־קומנדו בעבודתם: פתחו את דלת הצריף לאוורור, והוציאו את הגויות אל קרונית (בגרמנית Lorka) והובילו אותה לתעלה עמוקה; שם שרפו את הגויות. לאחר מכן ניקו אנשי הזונדר־קומנדו את התעלה, את הצריפים ואת המגרש, והכינו הכל לטרנס־פורט הבא — — — —

בין הטרנספורטים הללו היו כל פליטי־שרפץ מהגיטאות דלהלן: סטז'גובו, נוישטט, צ'יכאנוב, מלאבה, פלונסק וכו'.

הרכבות היו מגיעות למקום לפנות ערב בין השמשות, כדי שהאנשים לא יתמצאו איפה הם נמצאים. הרכבת נעצרת לא רחוק מבנייני המשרפות. ליד כל קרון עומדים 2 אנשי ס.ס. וכמה אסירים מהקומנדו, שהיו קוראים להם „קאנאדה קומנדו". לכל אחד תפקיד שלו. שומ־עים פקודה „לצאת מהקרונות!" כולם יוצאים. איש, איש אוחז בחבילה שלו ושומר שלא להיות מופרד מבני־משפחתו. כולם כבר בחוץ ושוב פקודת אנשי ס.ס.: כל החבילות להניח לערימה אחת! אנשי ה„קאנאדה" התחילו בעבודתם. לאסוף את החבילות ואת דברי־הערך. אחרי זה באה הפקודה: נשים לחוד, וגברים לחוד. לא קל להיפרד מהמשפחות. אך אנשי ה־ס.ס. הת־כוננו גם לכך. במוטות בידיהם החלו להנחית מכות־רצח על נשים, ילדים ותינוקות. הצעקות והבכיות היו איומות. משהתפרדו שתי קבוצות, קבוצת נשים וקבוצת גברים, הגיע רופא־צבאי בדרגה של „שטורמבאנדפיהרר" ובידו פקודה מאת המחלקה הפוליטית, שבמחנה אוישויץ ובה פסק־הדין: כמה אנשים להכניס למחנה־העבודה, ז.א. כמה להשאיר בחיים, והיתר לתאי־הגזים.

הרופא ניגש לקבוצת הנשים. כל אשה עברה לפניו, והוא שאל על הגיל והמקצוע, בעדינות ובאדיבות רבה. כן עשה אצל קבוצת הגברים.

שתי הקבוצות חולקו ל־4 קבוצות, הצעירים לחוד, המבוגרים והילדים לחוד. צעיר או צעירה שהחזיק בילד הועברו אל המבוגרים והזקנים.

ליד הרופא הצבאי עמדו כמה מאנשי ה־ס.ס. כדי להפריד את האנשים זה מזה, לפי פקודת הרופא — אחד לשמאל, אחד לימין. רבים לא רצו להיפרד; כגון הבן או הבת לא רצו להי־פרד מהוריהם, למרות שהרופא אמר לצעי־רים — ימינה! ברוב המקרים הרופא לא הפ־ריע, ואמר: לך עם אבא שלך, או: לכי עם אמא שלך! וכשהרופא ראה, שיש לו כבר מספר האנשים שלפי הצו, אמר: גמרתי, יש לי כבר 250 גברים, 50 נשים. היתר — לעלות על מכוניות־המשא. אתם נוסעים למחנות־עבודה. שם יש עבודות יותר קלות, כי אתם יותר מבוגרים, ילדים וגם זקנים; תוכלו לנהל קו־רספונדנציה עם קרוביכם, תקבלו דיאטה, ויהיה לכם טוב.

אבל אנו ידענו היטב, כי שתי הקבוצות המובלות במכוניות, מובאים לבנייני תאי־הגז הסמוכים. אנשי ה־ס.ס. העמיסו את הקרבנות על המכוניות, במכות, בסטירות־לחי ובבעיטות. כל אוטו שהתמלא הפליג וחזר תוך 10 דקות, ושוב העמיס. מהמכוניות בקעו קריאות ובכיות: תנקמו אתם במרצחים האלה! אנו הולכים למות, להישרף בתאי־הגזים. אתם קחו נקם! המגרש ריק ומרוקן נשארו 2 קבוצות, האחת בת 250 גברים, והשניה 50 נשים.

היתה השעה 11 בערב כשאנחנו הגענו למחנה־הגברים. ראינו לא הרחק מאתנו להבות ועשן גדול. כששאלנו את האסירים הוותיקים: מה העשן והלהבות שרואים? הם ענו לנו: שם נשרפים הוריכם, ילדיכם ונשותיכם. קשה היה להאמין בדבר, אבל לא היה לנו הרבה זמן לחשוב. הממונים עלינו, הבלוקעלטסטר וה־שטובאנדינסטים עברו לידינו וציוו להוציא את כל דברי־הערך, כספים וכו' בין כך וכך אין לכם עוד צורך בהם, והצביעו בידיהם לכיוון המשרפות, כדי שנראה את העשן והלהבות. אנו נוכחנו לדעת כי כל זה איננו חלום־זוועות. זו אמת מחרידה. כל אחד הוציא מכיסו מה שהיה

לו, כסף, שעונים ודברי־ערך, ומסר לבלוק־עלטסטר. חפרנו ברגלים בורות והחבאנו מתחת לאדמה כספים, כמה שיכולנו, כי בצריף לא היתה רצפה. קרענו בנקנוטים של כסף וזרקנו אותם.

בשעה 2 בלילה באו האופנאַמן־שרייבר (Aufnahmeschreiber) ו־20 אסירים. זה היה קומנדו מיוחד לרישום הטרנספורטים החדשים. הכינו כרטיסיה לכל אחד. ביניהם היו גם כמה יהודים. שניים מהם הטביעו כתובת־קעקע מס־פרים על יד שמאלו של כל אסיר, שנקלט במחנה־אוישויץ. זה כאב מאוד, אבל איש לא חשב אז על הכאבים שלו, כי היינו כה מיואשים, שלא היה איכפת לנו מה שעושים אתנו.

אני עובר עכשיו לטרנספורט של סטז׳גובו

ידוע לנו, כי רוב השרפצאים, שהיו בגיטו סטז׳גובו, הגיעו למחנה־אוישויץ. מהטרנספורט הזה לא הוכנסה אף אשה למחנה־עבודה. כל הנשים הלכו ישר לקרימטוריום. כזו היתה הפקודה מהמחלקה הפוליטית שבאושויץ. גברים נבחרו במספר של 250 איש למחנה־עבודה, ז.א. לחיים. מתוך המספר הנ״ל נבחרו 100 איש, והעמידו אותם בצד אחר. זה היה עוד כשנמצאו ליד הרכבת, לפני כניסתם למחנה.

איש לא ידע ולא הבין לשם מה נבחר ולאן הוא הולך. מאה איש אלה נבחרו לעבודה במשרפות ובתוכם היו 20 יוצאי שרפץ. הם לא ידעו, כמובן, לשם מה הוציאו אותם מתוך ה־250 איש, שנבחרו מכל הטרנספורט, ולאיזו עבודה לקחו אותם. עשו להם מקלחת, ספרו אותם, הלבישו להם בגדי־מחנה והם הועברו תחת משמר חזק, מיוחד, ע״י אנשי ס.ס. לצריף מגודר בחוטי־תיל בתוך מחנה בירקנאו. זה היה מחנה בתוך מחנה. הם היו מבודדים מכל איש, כי הם הוציאו לפועל את כל העבודות שבקרי־מטוריום. עוד באותו לילה יצאו לתפקידם, אחרי שקיבלו את ההוראות מה עליהם לעשות.

כשנכנסו לצריף, שבו נמצאו הגויות שנחנקו בגז, נעשה להם לא־טוב. הם התעלפו, ברחו החוצה, בכו וצעקו נוראות. הנה נשותיהם, ילדי־הם, הוריהם וקרוביהם, מונחים לפניהם חנו־קים בגז. אך לפני שעות מספר היו יחדיו ברכ־בת. אבל לא ניתן להם זמן לחשוב. אנשי ה־ס.ס. הפליאו מכותיהם והם נאלצו להוציא מתוך הצריף את בשרם ונפשם, לבור עמוק ורחב, שבו דלקה המדורה. כך עבדו כל הלילה עד ששרפו את כול הגוויות.

האנשים האלה שעשו עבודה זאת, נקראו בשם „זונדרקומנדו״. לא היתה להם כל אפ־שרות להחליף את מקום־העבודה שלהם. אסור היה להם לדבר עם האסירים שבמחנה. תמיד היו סגורים בצריף שלהם. אם הלכו לאיזה מקום בתוך המחנה, כגון למקלחת, או למטבח, להביא את מנות־האוכל שלהם, תמיד היו תחת משמר חזק של אנשי ה־ס.ס., כדי שלא יבואו במגע עם אסירים אחרים ויספרו על העבודה שלהם. הגרמנים חשבו, כי במחנה איש לא יידע מה מתרחש סביב, למרות שהקרימטוריום היה קרוב למחנה, וראינו גם את המדורות, הלהבות והעשן. אם מישהו מה„זונדרקומנדו״ חלה, לא הכניסו אותו לבית־חולים, יחד עם יתר האסירים, כי אם לקחו אותו והזריקו לו זריקת־מוות — — —

בכל זאת באתי אתם במגע, דיברתי אתם והם סיפרו לי על הכל. ביחוד ראיתי את השרפ־צאים כמעט בכל יום (את שמותיהם אזכיר להלן).

הם קיבלו אוכל מיוחד, כי עבדו קשה מאוד בשלוש משמרות. בשנת 1942־1943 עבדו בקומנדו זה 1,200 איש, כל משמרת בת 400 איש. הטרנספורטים זרמו יומם ולילה, בלי הפסקה, ואנשי הזונדרקומאנדו לא היו מחוסרי־עבודה... בין „הזונדרקומנדו״ היו גם בעלי־מקצוע, כגון ספרים, מרפאי־שיניים, צורפים. כל בעל־מקצוע לתפקיד שלו; דהיינו, הספרים ספרו את השערות; מרפאי־השיניים עקרו את שיני־הזהב; הצורפים, צרפו את שיני־הזהב. כל זה עשה אחרי שהאנשים נחנקו בגז. הם לא נשרפו עד שבעלי־המקצוע הנ״ל עשו את מלא־

כתם. אפילו מהשערות הפיקו תועלת. אחרי כל הפעולות הנ״ל נשרפו הגוויות ע״י השרפנים. בקומנדו הזה היו אך ורק יהודים, והם ידעו היטב כי לא יחיו זמן רב, כי יחסלו אותם באיזו צורה שהיא. אבל בכל זאת חשבו, אולי יקרה נס. המלחמה תיגמר, או שיהיה איזה שהוא שינוי אחר. לכן הם המשיכו בעבודתם. הם גם היו באולם שבו האנשים התפשטו לפני כניסתם לאולם־המוות ושמרו על הסדר בפנים; הם גם השגיחו על הקרבנות, שכולם ייכנסו לאולם־הגז. הכל נעשה לפי ההוראות מהממונים עליהם, מאנשי ה־ס.ס.

שפיכת הגז לתוך האולם נעשתה ע״י רופא־המחנה, גרמני, קצין גבוה (לאַגר־אַרצט), כפי שהזכרתי לעיל.

אנשי הזונדר־קומאנדו בזמן־העבודה שלהם היו פחות או יותר חפשים. אנשי ה־ס.ס. לא שמו להם לב. הם התלבשו בבגדים טובים בנעליים טובות; האוכל מהטרנספורטים היה שייך להם. הם לקחו מה שרצו ואיש לא הפריע להם. הם עזרו הרבה לחבריהם שבמחנה. סביב הצריף שלהם תמיד עמדו המון אסירים וחכו שיזרקו להם משהו מדברי־אוכל או בגדים, לבנים, נעליים. כמובן, אם מישהו מהאסירים נתפס בעבירה כזאת, מרה היתה אחריתו, אבל בשביל בן־אדם רעב וערום אין גדר ואין דלת, או פחד מעונש כלשהוא. אם נתפסו מצד אחד של הגדר, קיבלו מכות, ניגשו מצד השני, עד שהשיגו את מטרתם. גם בדרך למקלחת, כשהלכו אנשי הזונדר, כבר חכו להם הרבה אסירים בכביש בתוך המחנה, ואנשי הזונדר־קומנדו זרקו להם מה שהיה להם. הם ידעו שמחכים להם מכרים או סתם רעבים. לכן תמיד לקחו אתם משהו, למרות שהיו תחת משמר חזק של אנשי ה־ס.ס. בדרך־כלל לא העגישו את אנשי הזונדר, כי בין כך היו מעונשים בעבודתם, עבודה שכזאת.

כשנפגשתי אתם, התמרמרו בפני, ואמרו: דוקא עלינו נפל הגורל להוציא לפועל עבודה טראגית כזו, קצנו בחיינו״.

וכך היו עובדים בעבודה זו כעשרה חדשים, עד שפחתו הטרנספורטים ולא היתה עבודה בשביל כל אנשי הזונדרקומנדו. אז בחרו מהם 100 איש לעבודה אחרת, לסלילת כבישים. כמעט כל השרפצאים, שהיו בזונדרקומנדו, עברו לעבודה הזאת. הם היו מאושרים, שהשתחררו מהעבודה בקרימאטוריום, למרות שתנאיהם הורעו במובן האוכל וכו׳. אך מאה האנשים האלה היו עוד מבודדים מיתר האסירים כמקודם, כאילו רק הם היודעים, מה עושים עם היהודים וכל האסירים שבמחנה אינם יודעים ולא כלום.

כדאי להזכיר כמה פרטים מיחידים שרפצאים, שהיו עסוקים בעבודה הנ״ל, כגון משה גרוסמן, חתנו של העניך צ׳רנברודה. בערב חג הפסח 1943 הביא לי כזית מצה שאפה בתנור של הקרימאטוריום. הוא מצא קצת קמח באחד הבגדים שבמשלוח ורצה לזכות אותי במצוות אכילת־מצה.

הוא סיפר לי, שהם אומרים „קדיש״ בזמן ששורפים את הגויות, שלא בנוכחות ה־ס.ס.

יעקב פוקץ, גם הוא היה עסוק בעבודה הנ״ל. בפברואר 1943 חלה במחלת־טיפוס, וכפי שהזכרתי לעיל, כי את אנשי הזונדר לא היו מכניסים לבית־חולים, — לקחו אותו באוטו „הצלב האדום״ ולא חזר. ודאי חיסלו אותו בזריקה, כפי שעשו עם יתר אנשי הזונדר־קומנדו, שהיו חולים.

*

מאה איש אלה לא עבדו הרבה זמן בסלילת כבישים, כי שיטת־הגרמנים היתה, לא להשאיר איש מהזונדר־קומנדו בחיים.

בינואר 1944 הודיעו להם, כי שולחים אותם לעבודה בקרימטוריום למאידנק. ביניהם היו 17 שרפצאים, לפי השמות דלהלן:

1. משה גרוסמן
2. ישראל מאיר בורנשטיין
3. יעקב בוקט
4. פנחס שוארץ

5. בנו שוארץ
6. זיידמן
7. חיים ברגסון
8. פסח סקורניק
9. אלי׳ה גרוסמן
10. העניך ברודץ
11. בן־ציון מאי
12. הערש לייזר סאקוביץ
13. זלמן ללונק
14. חיים לנצ׳נר
15. יוסף נימצ׳בקו
16. מאיר קונסקובולסקי
17. אלקנה קאשארז׳

לפני יציאתם מהמחנה עברו מקלחת וקיב־לו בגדים לדרך. היתה לי ההזדמנות להיפרד מהם, כי אני עבדתי במקלחת „ענטלאַוזונגס־קמר״, ובאותו לילה היתה המשמרת שלי לעבוד במקלחת. ה„קפו״ שלנו קיבל הוראה מאת ה„לאגר־פיהרר״ לחלק להם הלבשה כדלהלן: מעיל קצר קיצי, מכנסים, נעלי־עץ. בלבוש הנ״ל הם צריכים לצאת לדרך בחודש ינואר באקלים האירופי.

אין להתפלא כי הם הבינו, ששולחים או־תם מחוץ למחנה לחיסול. היו שהסבירו זאת לפי הלבוש שקבלו, כדי שלא יברחו בדרך. למרות שהיה צפוי לי עונש חמור מאוד, עד כדי סכנת חיים, נתתי לשרפצאים הנ״ל סודרים, לבנים, גרביים וכובעים, והם החביאו הכל מתחת למעיל. היתי בטוח, שאיש מהם לא ילשין עלי במקרה של בקורת.

בשעה שלוש בלילה יצאו לדרך ברכבת. לפי הידיעות שהגיעו אלי, נסעו למיידנק שליד לובלין למקום הידוע בשמו אוישויץ מספר 2. שם הכניסו אותם בערמה לתוך אולם־הגזים... השרפצאים המעטים בזונדר־קומנדו שבמחנה אוישויץ־בירקנאו המשיכו לעבוד בקרימטוריום עד המרד בבירקנאו, כפי שאתאר להלן.

עד מרץ 1943 התקיימה כל פעולת ההש־מדה ב„בז׳זינקי״ לפי שתיארתי לעיל. בסוף החודש הנ״ל נסתיימה הקמתם של 4 בנינים ענקים, מודרניים, וכל הפעולה נעשה בפנים הבניינים, דהיינו, החניקה בגז והשריפה, — הכל סודר בתוך הבנין. בחוץ לא הינו רואים לא כלום. 2 בניינים היו גדולים מאוד, השניים האחרים היו קצת יותר קטנים.

וזה תיאור הבנין מבחוץ: בניין של שתי קומות, אורכו כ־30 מטר. הכניסה לבניין ב־5־6 מדרגות. בקומה השנייה היו כמה חלונות. מעל הגג בלטו 15 ארובות. בתוך הקיר שבקומה התחתונה היו 3 חלונות קטנים, אשר פנו אל אולם־המוות, שבלט מחוץ לבניין. מעל האדמה בלט גג יצוק בטון, שכיסה את המרתף, שבו הוכנסו לחניקה. מעל הגג הזה בלטו 4 פתחים מרובעים בגודל 50×50 ס״מ, אשר שימשו להכנסת הרעל (הגז) לתוך העמודים של רשת ברזל, שהיו צמודים לרצפה, בגובה של האולם. גם העמודים אלה היו מרובעים לפי גודל הפת־חים שבחוץ. מסביב לבנין היתה חצר גדולה כאלף מטרים מרובעים, מגודרת עמודים של בטון וחוטי־תיל. הגדר היתה מחושמלת במתח גבוה. בשער־הכניסה היה שלט גדול ועליו כתוב בגרמנית (Zum baderaum) ז. א. לחדר־המקלחת. סביב הגדר, בחוץ, עמד כל 30 מטר מגדל־שמירה ובו אנשי ה־ס.ס. הגישה לקרימ־טוריום היתה בכביש סלול קורקר.

התאור הפנימי: הטרנספורטים נכנסו לבנין, עברו פרוזדור קטן וירדו במדרגות למר־תף. ברדתם ראו שלטים עם חצים וכתו־בות: לחדר־המקלחת, לחדר־ההפשטה — Auskleidungsraum, — Baderaum קודם נכ־נסו לאולם־ההפשטה. בפנים היו ספסלים לכל אורך האולם. על הקירות היו מתלות עם מס־פרים. לאולם הזה נכנסו כולם ביחד, נשים גברים וכו׳. כאשר נתמלא האולם ניצב איש ה־ס.ס. בפתח ופקד: להתפשט! כל אחד היה עושה חבילה מחפציו, ותולה על מתליה, וכל אחד צריך לזכור את המספר שעליו תלה את בגדיו.

ליד האולם הנ״ל היה אולם־המוות (Gas-Kamer) בכניסה היתה דלת רחבה,

כבדה, עבה, והיא נסגרה הרמטית במוטות־ברזל. באמצע האולם היו ארבעה עמודים מרובעים עשויים מרשת־ברזל 50×50. המרחק בין עמוד לעמוד בערך 4 מטר.

מתוך התקרה בלטו ברזי־מקלחת, כמו בבית־מקלחת. כל זה היה במרתף. בקומה א׳, בחדר הראשון, עמד שולחן־שיש ארוך. בצדי השולחן 2 ברזי־מים. השולחן הזה שימש לנסיו־נות „מדעיים" על אנשים חיים (יהודים). הו־ציאו מהם את דמם ושלחו לבנק־הדם הגרמני. כן חתכו אברים חיים ושלחו לבתי־חולים גר־מניים. הם חתכו אזניים, שדיים, אף, לחיים, בלי להרדים, והאנשים מתו במקום.

לא הרחק מהחדר הזה, היה אולם גדול וארוך, ובו 15 תנורים, לכל האורך של האולם. פתחי התנורים היו ברוחב של 4 אנשים. ליד כל תנור, ירידה של כמה מדרגות. שם ישב המסיק (דער הייצער), ששמר על האש שלא תכבה. ההסקה נעשתה בפחם (קוקס). הצד השני של התנור היה ישר עם הרצפה, עם הפתח שבו הכניסו את הגויות. בפנים התנור שבו הכניסו את הגויות, לא היתה רצפה, כי אם מעין שלושה עמודים מבטון, מרוחקים 20 ס"מ זה מזה, והלהבות שמלמטה הגיעו דרך המר־חקים מעמוד לעמוד, וכך נשרפו הגוויות. הן לא נשרפו, כי אם נמסו מהחום הגבוה. בתוך התנור היו פסי־ברזל ועגלה בצורה של אלונ־קה, נכנסה עם ארבע גוויות. השריפה נמשכה 20 דקות. לפי החישוב, נשרפו בקרימטוריום אחד 60 גוויות במשך 20 דקות. בכל תנור הכניסו 2 נשים, 2 גברים, מפני שהנשים בשרן יותר שמן, לכן הגוויות נמסו יותר מהר.

העלאת הגויות מהמרתף, מאולם־הגז לתנו־רים נעשתה במעלית. וכה הוצאו הגוויות מה־אולם הנ"ל למעלית: חגרו חגור ליד אחת של הגויה, וסחבוה על הרצפה, ששפכו עליה מים, כדי שהגוף יתחלק בקלות. על המעלית העמיסו כ־20 גוויות בבת אחת.

כל זה היה בשני בנייני הקרמטוריום, מס׳ 1 ומס׳ 2. שני בנייני קרמטוריום האחרים היו יותר פרימיטיביים, ויותר קטנים ובהם הכניסו רק טרנספורטים קטנים בני כמה מאות איש.

כל העבודות הנ"ל בוצעו ע"י אנשי הזונדר־קומנדו, יהודים. אבל כפי שהזכרתי לעיל, אנשי־הזונדר לא נשארו הרבה זמן בחיים. הם ידעו זאת ודברו על כך יום יום, והתכוננו לפי יכול־תם ולפי אפשרותם, בתחמושת, ברמוני־יד וב־חמרי־נפץ. לא בכמויות גדולות, כי זה היה בלתי אפשרי. באושויץ היתה השגחה כבדה של ה־ס.ס. על כל איש ואיש. חיפושים נערכו כל יום בכניסה לשער ובחזרה מהעבודה. חיפושים בכיסים ובכל הגוף.

אבל בכל זאת הצליחו האנשים לארגן, ולאסוף משהו, לכשיבוא יום, ויצטרכו להתגונן. הם נדברו ביניהם, שאם יבחינו במשהו חשוד, כלומר, שהגרמנים ירצו לשלוח אותם לאיזה מקום אחר, — שלא ללכת! להתנגד בתוקף! כי זאת ידעו כבר מהנסיון. הוסכם ביניהם, שאם ישמעו יריות מאיזה קרימטוריום שהוא, זהו סימן, כי המרד התחיל, ועל כל אנשי־הקרמטוריום לפעול מיד לפי התכנית.

ויום זה בא. בשנת 1944, ביום קיצי, קיבלו אנשי הזונדר מקרימטוריום מס׳ 3 הוראה מאת הממונה עליהם, איש ה־ס.ס., לצאת מהבנין לחצר, למיפקד. לשאלתם מה המיפקד? הוא ענה להם, כי רוצים לשלוח 200 איש למקום־עבודה אחר. הכל היה ברור. והם החליטו להת־נגד. הבעירו את מזרוני־הקש שעליהם ישנו ואת המיטות, זרקו אבנים על אנשי ה־ס.ס. הקרימטוריום מס׳ 3 עלה באש, אך אנשי הזונדר לא יצאו; רצו להישרף במקום. אנשי ה־ס.ס. ירו לתוך הבנין, וכעבור כמה דקות הגיעה תגבורת של ס.ס. והצליחו לכבות את השריפה. את אנשי הזונדר שנשארו עוד בחיים, תפסו, הפשיטו את בגדיהם והשכיבום על האדמה ערו־מים ופניהם כלפי מטה.

אנשי־הזונדר מהבניינים האחרים שראו כי בנין־הקרמטוריום מס׳ 3 בוער ושמעו יריות מאותן הכיוון, התחילו לפעול. הם תפסו את

הקאפו שלהם, גרמני אסיר, והכניסו אותו לתוך התנור. אנשי ה־ס.ס. נבהלו והתחבאו. אנשי הזונדר יצאו אל החצר בחפזון, הוציאו מהמח־בואים את התחמושת ואת הרימונים, חתכו את חוטי־התיל המחושמלים וברחו, בצעקות ובקרי־אות ליתר האסירים: חופש! (Wolność!) תברחו יחד אתנו! אבל הם עברו כמה עשרות מטרים בלבד, וכבר נרדפו ע״י אנשי ס.ס. שה־גיעו לעשרות עם כלבים וירו אחריהם במכונות־ירייה. איש מאנשי הזונדר לא הספיק לפעול. לפי ששמעתי, נפלו 5 גרמנים בפעולה זאת ומהזונדר־קומנדו נהרגו כ־450 איש. איש מה־בורחים לא נשאר בחיים, ביניהם היה שרפצאי אברהם וילק.

כל האסירים שהיו בעבודה מחוץ למחנה הוזעקו לחזור למחנה. 200 האנשים מאנשי הזונדר, שהגרמנים רצו לשלחם לאיזה מקום, נשלחו לא רחוק ממחנה־בירקנאו והרגום ביריות. באותו יום לפנות ערב בא הלאגר־פיהרר, אסף את אנשי־הזונדר, נאם בפניהם והזהיר אותם שלא יישנה עוד מקרה מעין זה. ולא — יחסל אותם במקום.

אותו יום עבדתי במשמרת־לילה, וישנתי ביום. אבל ה־ס.ס. העירו אותנו ואספו את כל אנשי המחנה במקום אחד, תחת משמר של ס.ס. היינו בטוחים, שיחסלו אותנו במקום ביריות, כי מכונות־ירייה היו מכוונות אלינו מכל הצד־דים.

כך נגמר המרד הנ״ל במחנה בירקנאו.

*

בשנת 1943 זרמו הטרנספורטים בלי הפ־סקה, מיוון, מצרפת, מבלגיה, מהולנד ומפולין. הביאו גם את הטרנספורט האחרון מהעיר וארשה. אלה היו אזרחים אמריקניים יהודים. בוארשה היו גרים מחוץ לגיטו, לא ענדו סרט על השרוול והיו להם כל הזכויות כאזרחים אמריקניים.

יום אחד בשנת 1943 אספו הגרמנים את כולם למקום אחד בוארשה, אמרו להם כי שול־חים אותם הביתה, לאמריקה. אבל במקום הבי־תה, לאמריקה, הובאו למחנה־ההשמדה אושויץ, וישר לקרמטוריום, בלי לבחור אף איש, או אשה, למחנה־עבודה, כפי שהיה נהוג בכל הטרנספורטים. מספר האנשים בטרנספורט הזה היה כאלף, נשים, גברים, ילדים וזקנים. הם הגיעו לקרמטוריום מס׳ 1, ירדו למרתף והוכ־נסו לאולם־ההפשטה.

בפתח האולם עמד איש ס.ס. בשם שילינגר, סדיסט אכזרי, שלא היה כמוהו בכל המחנה. הוא קבל את כל הטרנספורטים שבאו למחנה־אושויץ והובילם לבניני הקרימטוריום. הוא היה אחראי גם להשמדת הטרנספורט. במשך היום ביקר בכל המחנות, והיה מוצא עבירות אצל כל אחד מהאסירים: זה אינו עובד מספיק, זה אוכל באמצע העבודה, וכו׳. הוא היה בועט, מחלק סטירות־לחי, מרביץ מכות במקל. במשך כל היום היה רוכב על אופניים, מרביץ וצועק, עד שבא סופו, מידי יהודיה, אזרחית אמריקנית, מהטרנספורט הנ״ל.

הוא עמד בפתח אולם־ההפשטה ונתן הוראה להתפשט. ניגשה אליו אשה אחת צעירה ואמרה לו: אדוני, איך אפשר להתפשט, נשים וגברים ביחד באולם אחד? אבל הוא הסטיר לה במקום וגם בעט בה כמה בעיטות, הוציא אקדחו וצעק: מי שלא יתפשט, ייהרג במקום! כולם התחילו להתפשט. גם האשה הנ״ל התפשטה, ואת החזייה זרקה בפניו של שילינגר ואמרה לו: הנה לך מתנה לאשתך! הוא התרגז מאוד. זה היה מקרה ראשון אצלו, שיעיז מישהו לעשות לו כך. הוא נכנס כמה מטרים פנימה, הסטיר לאשה עד שנפלה על הרצפה. בעלה של האשה עקף את שילינגר מאחורו, נתן לו מכה בידו שהח־זיקה באקדות. האקדוח נפל והגיע לידי האשה, ששכבה על הרצפה. היא ניצלה את ההזדמנות וירתה בשילינגר כמה יריות. הוא עוד הספיק לצעוק: הצילו! ומת. האסירים בראותם את שילינגר המת התחילו להרוס הכל בפנים, שברו את הדלתות והרסו את עמודי־הרשת, שהיו בפנים ברחו אל מחוץ לחדר־הקרימטוריום. זה היה המרד הראשון של הטרנספורטים. אבל

איש לא יצא חי גם מהטרנספורט הזה. כולם הועברו לקרימטוריום מס׳ 2 ונחנקו שם.

כפי ששמעתי, האשה ובעלה היו שחקנים בתיאטרון בניו־יורק.

כנקמה בעד שילינגר שנהרג, הוציאו למחרת היום ממחנה־העבודה 1,500 איש, בריאים ושלימים, מוכשרים לעבודה גופנית והובאו לתאי־גז ונחנקו. כולם ידעו מה שמתרחש במחנה. כל אחד ראה את ההשמדה ההמונית. מפני האסירים שבמחנה הגרמנים כמעט שלא הסתירו דבר; כי את האסירים חשבו למתים. „איש לא יצא חי ממקום זה" — כפי שאמר תמיד מפקד־המחנה (הלאגר־פיהרר).

לא היה באפשרותנו לעשות דבר. המשמר במחנה היה חזק מאד, ואיש לא העיז להתנגד ולא רק יהודים, שהיו החלשים ביותר. גם אסירים אחרים, כגון: פולנים, רוסים, צרפתים, ועוד, כולם הלכו בנתיב העינויים וההשמדה. רבים ניסו לברוח מהמחנה, אבל כולם נתפסו.

בשנת 1944 ניסתה לברוח בחורה צעירה יהודיה, שהיתה מתרגמת אצל ה־ס.ס., כי ידעה כמה שפות. מוצאה — מפולניה, והיתה גרה בבלגיה. שמה היה מלה (Mala).

היות והיא היתה תמיד עם נשי ס.ס., הצליחה לקבל מהן מדים של נשי ס.ס. התחפשה בתור ס.ס. ויצאה דרך השער חפשית, אבל כעבור כמה ימים נתפסה בעיר קראקוב והובאה חזרה למחנה־אוישויץ. כשהובילו אותה ברגל בדרך לקרימטוריום, היא התאבדה בחתכה את ורידי־ידיה בסכין־גילוח, ואמרה: אתם לא תצליחו להכניס אותי חיה לקרימטוריום.

היו עוד מקרי בריחה, אבל אינני זוכר, שמישהו הצליח. המחנה היה מוקף בכמה שרשרות של שמירה. אפילו אם מישהו הצליח לעבור משמרות אחדות, נתפס במשמר האחרון.

וכמה צרות היו לאסירים שבמחנה במקרה של בריחה! עמדנו במיפקד שעות רבות בקור, אחרי יום־עבודה, בלי לאכול, לפעמים עד חצות־הלילה.

היו גם מקרים, שבכוונה הודיעו, כי חסרים שניים או שלושה אסירים במחנה, כדי שנעמוד במיפקד הרבה שעות. אך לא דובים ולא יער, איש לא ברח.

במחנות־הנשים בכלל לא היו מקרים של בריחה במשך כל השנים, חוץ מהמקרה הנ"ל.

דיברנו על פרטיזנים שנמצאים בסביבות המחנה, אבל לא הרגשנו בהם, שיהיו פעילים למען אסירי־המחנות.

בכל המקרים שנתפס מישהו מהבורחים, הוא נתלה באמצע המחנה בנוכחות כל האסירים. לפני התלייה קרא הלאגר־פיהרר את האשמה, ואחרי זה בוצעה התלייה בידי תליין, אסיר המיועד לתפקיד זה.

ברוב המקרים הוציאו לפועל את כל התליות ביום ראשון, כי ביום א׳ עבדנו רק עד שעה 12.00 בצהריים ואז הפרסום היה יותר גדול. הקרבן היה תלוי על התלייה עד לפנות ערב.

היתה עוד שיטה של עונש לבורחים: המיתו אותם ביריה, והעמידו אותם ליד שער־הכניסה שיראו אותם האסירים הנכנסים בשובם מהעבודה. הקרבנות עמדו זקופים מתים כששני אתים מתחת לזרועותיהם.

במחנה היו כמה שיטות של עונשים, כגון: צינוק, מקום צר, בלי אפשרות להסתובב. היתה גם תלייה עם הראש למטה במשך 15 דקות. הרוב מתו במקום. היה גם חדר ממולא מים, כדי חצי מטר בגובה. היה גם שולחן ובו חור להכניס את הראש ולקבל מלקות, לפי פסק־הדין של הלאגר־פיהרר. פעם ספגתי עונש כזה, קיבלתי 45 מלקות. וכך היה המקרה:

ביום השלישי להיותי במחנה בירקנאו (אוישויץ) נודע לי כי אחי הבכור, אברהם חיים ובנו מרדכי, נמצאים במחנה. חיפשתי אותם ומצאתים. קשה היה להכיר אותם, כי לא היתה להם צורת אדם. הם הגיעו מגיטו סטז׳גובו קפואים מקור, בלי לבוש, רעבים, צמאים, עייפים מעבודה, פצועים מהמכות, שקיבלו בעבודה. אחי

אמר לי, כי ראה את אשתי מרים במחנה־הנשים, היות והוא עבד שם. הייתי מאושר לשמוע זאת, כי לא ידעתי על אודותיה מזמן שהפרידו בינינו בתחנת־הרכבת בהגיענו למחנה.

למחרת בבוקר, כשאחי הלך לעבודה, שלחתי אתו חצי מנה מהלחם שלי בשביל אשתי. איך הוא מסר לה את הלחם? כשעבר את הרחוב במחנה־הנשים והם ראו זה את זו, הוא השליך את הלחם בתוך תעלה, והיא הרימה אותו, כי אסור היה לדבר עם אשה במחנה. כך עשיתי במשך כמה ימים.

כעבור שבוע ימים הכרתי את אשתי שהיתה במרחק של 50 מטר ממני, בכביש שהפריד בין המחנות. קראתי: מרים! ברגע זה הבחין בי איש ס.ס., עצר אותי והביאני לחדרי ה־ס.ס. (בלוק־פיהרר־שטובע). קיבלתי 45 מלקות, ומפני רצו לדעת עם מי דברתי, כדי שגם לה יוכלו להרביץ מנת־המכות. אמרתי, שאינני מכיר אותה. ראיתי אותה ברכבת, אבל אינני יודע מי היא. רשמו לי תזכורת הודעה (מעלדונג). מי שקיבל מעלדונג (משפט), הכניסו אותו לשטראף־קומאנדו (ס.ק.). בקומנדו זה יהודי חי יומיים בלבד. הקאפוס הרגו אותו בעבודה. אבל למזלי, איש ה־ס.ס. שרשם את מספרי, חלה למחרת במחלת־הטיפוס, והפתק נשמט מכיסו. כנראה שעוד לא הגיע זמני...

בקומנדו ס.ק. נהרג ע״י קאפו גרמני (אסיר) בחור צעיר שרפצאי, משה דוברושקלנקה, בנו של בינם דוברושקלנקה. זה היה בפברואר 1943, כשהוא יצא מהשער לעבודה. היה חיפוש בבגדים, ומצאו שהוא לובש שתי חולצות. רשמו את מספרו, ולפנות ערב, בזמן המיפקד, הוציאו אותו לקומנדו ס.ק. וכעבור יומיים הרגו אותו בעבודה.

בזמן שקראו אותו מהמיפקד, הוא עמד לידי, כי היינו בבלוק אחד.

מה זה ס.ק.? הפירוש של האותיות: (Straf-Komando) פלוגת־עונשין. עבדו, ועשו הכל בריצה. האוכל — כחצי־מנתם של יתר האסירים שבמחנה. והיות שגם האסירים שבמחנה לא קיבלו די אוכל, על אחת כמה וכמה אנשי ה־ס.ק. חוץ מזה הקאפוס, שבקומנדו זה, היו פושעים גרמנים, שהובאו מבתי־כלא בגרמניה. מחצית חייהם היו בבתי־כלא שבגרמניה ואוסטריה. כל כמה שהרגו יותר אנשים, יותר מנות־אוכל נשארו להם.

יום אחד בזמן שעבדתי (ב„ענטלאוזונגס־קאמר״), בשעה 11.00 בבוקר, הביאו לנו את בגדי ההרוגים מקומנדו הנ״ל לחיטוי. קפו אחד אמר לי, עד עכשיו, ז.א. עד שעה 11 כבר יש לנו 65 הרוגים. אנו נשלים עד מאה לגמר היום. בס.ק. היו בערך כ־400 אסירים באופן תמידי שנחבשו בעד כל מיני עבירות.

לא פעם עלי בידי להתחמק מהקומנדו ה„מבורך״ הזה.

סלקציות במחנה:

פעם בחודש התקיימה סלקציה, במחנות הנשים והגברים. כל האסירים יצאו לעבודה ובמחנה נשארו רק יהודים. בא רופא־המחנה (הלאגר־ארצט) ובדק את כולנו, כשאנו ערומים. ליד הרופא עמד גם פקיד־המחנה.

אם הרופא אמר לפקיד: מספר! פירושו היה שהפקיד ירשום את מספר האסיר וזה הולך לקרימטוריום. אם לא אמר כלום — זה היה טוב, כלומר נשאר במחנה. הוא בדק לפי מראה־הגוף; אם היה עוד מעט בשר על הגוף היה טוב, אם לא — היה אומר: זה מוזלמן! מסוגל עוד לעבוד! ואם היה איזה שהוא פצע על הגוף, זה הרי מידבק, ויש גם כן לרשום את המספר.

בדיקתם של כמה אלפים איש, לקחה אצלו כשעתיים, לכל היותר.

לפנות ערב, בזמן המיפקד, קראו לכל האנשים, שמספריהם נרשמו בסלקציה, אספו אותם לצריף אחד, אלה נועדו לקרימטוריום.

כשהובאו לשם סירבו להתפשט, וה־ס.ס. היו צריכים להתאמץ הרבה כדי להכניס אותם לאולם־הגז. מה עשו? היות וכולם צעקו: אני בריא, חזק, מסוגל לעבודה, למה אותי מכניסים

לקרימטוריום? אמרו ה־ס.ס.: נכון, אתם באמת בריאים! עמדו בצד! וכך הם אספו כ־50 אסי־רים ואמרו להם: אתם חוזרים למחנה, לעבודה. אבל עליכם לעזור לנו להכניס את כל אלה לאולם־הגז. המרמה הצליחה. 50 האסירים הא־לה כבר עשו את המלאכה. רגעים אחדים וכולם היו בפנים. ועם 50 האיש לא קשה היה להס־תדר. אנשי ה־ס.ס. הרימו מקלותיהם והרביצו לכול עד כדי כך, שבריצה נכנסו לאולם־הגזים.

בסלקציה אחת שהתקיימה באושויץ בפב־רואר 1944 נבחר לקריטאטוריום קרבן שרפצאי, יחזקאל פרנקל, בנו של נחום פרנקל. היו לו כמה פצעים על הגוף, אבל אנשי־הזונדר השרפ־צאים ביקשו את הממונה עליהם, איש ס.ס., שיחזיר אותו למחנה, ויחזקאל פרנקל הוחזר למחנה. אך פצעיו לא נתרפאו, ובחודש הבא היתה שוב סלקציה והפעם יחזקאל נלקח לקרי־מטוריום. לא תמיד אנשי־הזונדער יכלו להשפיע על ה־ס.ס.

היו כמה שרפצאיות בבירקנאו, שנלקחו לקרימטוריום כחולות גרדת.

מניה ליפקה, בתו של אהרון ליפקה, אשתו של פייבוש קירש, ולילי אֵייכלט.

את רבקה סוסנובסקה סידרנו בעבודה קלה, ובעבודה כזו, שאף פעם לא תצטרך לעבור סלקציה, כי ידענו שאם היא תעבור סלקציה, הרופא ישלח אותה לגז מיד, כי היתה לה יד אחת משותקת. כך הצלחנו להחביא אותה כחצי שנה. דאגנו לה ככל שיכולנו. אבל יום אחד התחלקה ושברה רגל; לקחו אותה לבית־החולים ומשם הביאו אותה לקרימטוריום.

לכל השרפצאיות דאגנו, שלא תרעבנה ללחם, שתהיה להן עבודה קלה, בגדים, וכו׳, עד כמה שהיה באפשרותנו. אנחנו כבר היינו אסירים וותיקים, מסודרים בעבודה „טובה״. אני עבדתי כדיזנפקטור. קויפמן קשרז׳ גם כן היתה לו עבודה טובה, עבודת ביוב, כך שיכולנו לעזור, אבל להציל ממוות לא יכולנו. השלמנו עם הגורל. ידענו שלא יעזור לנו ולא כלום.

מכאן, מאושויץ לא נצא לעולם. כל אחד לפי גורלו ולפי זמנו.

*

פעם יצא טרנספורט מאושויץ למחנה־עבודה אחר. אני נדחפתי בכוח בתוך הטרנס־פורט הזה ורציתי גם כן לצאת למקום אחר, כדי שלא אראה מקרוב את ההשמדה ההמונית של היהודים. אבל אחד מה־ס.ס. הוציא אותי, הרביץ לי מכות, ואמר: יהודי טפש! אני רוצה להציל אותך ממוות ואתה נדחף לידיו של מלאך־המוות!

כעבור שבועיים הביאו את כל הטרנספורט הזה חזרה לאושויץ, ישר לקרימטוריום. הגר־מנים טענו, שמצאו בו מחלה מידבקת ומוכר־חים לשרוף את כולם.

פעם עברתי סלקציה: הרופא בדק אותי שלא כרגיל, כחמש דקות ולבסוף אמר לי שיש לי חום. הייתי מלא חרדה. לבסוף אמר לי: נו, לך לעבודה. נראה אותך בפעם הבאה.

בסוף שנת 1944 הובא קולנוע בשביל האסירים. פעם בשבוע אפשר היה לראות סר־טים מהחזית הגרמנית־רוסית, אך רק נצחונות הגרמנים. וללכת לקולנוע היה הכרחי. באושויץ היה גם בית־בושת בשביל הנוצרים. בבית הנ״ל היו רק נוצריות. ליהודים הכניסה היתה אסורה מנימוקי „חילול־הגזע״...

כאשר היו באים מ„הצלב האדום״, מג׳נבה, לבקר במחנה, היו מראים להם את הקולנוע ואת הבית הנ״ל. ומה חסר לאסירים כאן במח־נה? יש להם הכל יותר מאשר מחוץ למחנה בזמן המלחמה. היו מביאים אותם לסקור את בית־החולים, אבל לפני כן קישטו את החדרים, הציעו את מיטות־החולים בסדינים לבנים, בשמיכות צמר עם צפיות לבנות; ליד החולים הסתובבו רופאים ואחיות בחלוקים לבנים. ביום זה חלקו לחולים אוכל טוב: דיאטה, לחם לבן, חלב וכל מיני דברים טובים.

וגם במטבח הכללי, שבו ביקרה הוועדה הבינלאומית, היו מבשלים ביום זה בשר ואט־

רבקה טץ (איקה ריכטר)
פעילה במחתרת
בהושטת עזרה לילדים ומבוגרים בצרפת

פנחס ואלטסמן
(„פיניה דעם פאַרבערס")
נרצח בחושו להצלת בית־הכנסת מהדליקה

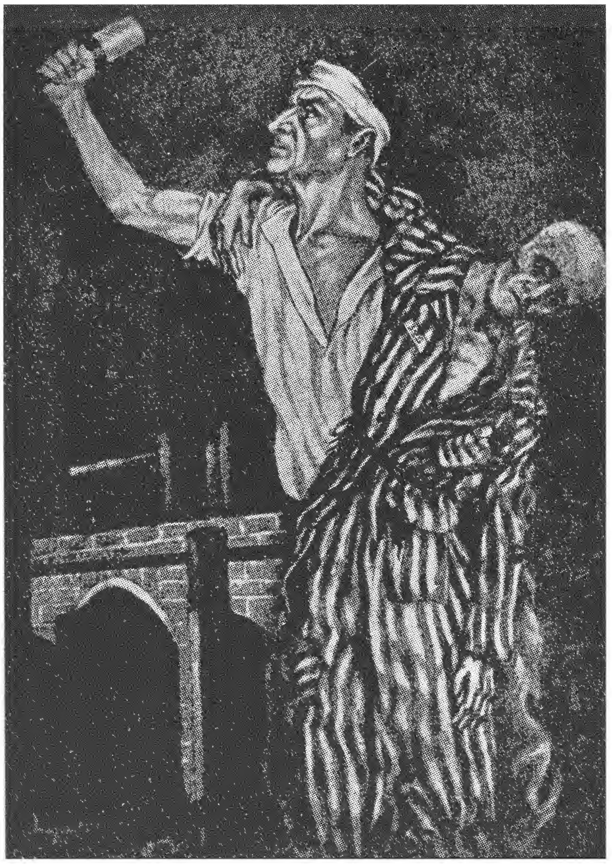

עו"ד יהושע פודסקוץ'
פעיל במחתרת
בהושטת עזרה לילדים בגיטו־וארשה

חנה קאַפרמן
נרצחה בשעת העברת נשק לגיטו־ארשה

איסר צ'אֲשלק
(אשר בן־מרדכי)
נפל במלחמת־העצמאות בצפון הארץ

פאַרטיזאַן — ציור אברהם מירון (מאַיראַנץ)

קבוצת מעפילים
משארית־הפליטה השרפצאית בקפריסין
מימין לשמאל :
שורה א׳ : צבי לאֶרר, — —, — —, פילינגר
עומדים : בירנבום, בונים מאי, — —,
— —, דוד פראנק, אשתו של ש. ל.,
שלמה לובינצקי

ריות, חילקו מנה כפולה לחם, נקניק, מרגרינה, ריבה ועוד.

לועדה הראו גם את בנייני הקרימטוריום, אבל אמרו שהוא משמש רק לאלה שמתים כאן במחנה. ראשית אין להם מקום לקבור את המתים ושנית, יותר היגייני לשרוף את הגוויות בזמן מלחמה, כדי שלא תפרוץ מגיפה. חברי הועדה יצאו מהמחנה מרוצים מכל מה שראו, וברוח זה היו מוסרים דו״ח ל„צלב האדום״ בג׳נבה. הם לא דברו עם האסירים, ולא שמעו מה שמתרחש בתוך המחנה. הם לא ראו איך שמובילים מיליונים יהודים לטבח. הועדה גם קבעה שאין צורך לשלוח חבילות־מזון לאסירים, כי הגרמנים מספקים למחנה־הריכוז הנ״ל אוכל טוב. הם בעצמם טעמו במטבח את האוכל. וכך הגרמנים הטעו את העולם, וכולם האמינו להם. והכבשנים בערו יומם ולילה — — —

כשהביאו את יהודי הונגריה, כשלושת רבעי מיליון יהודים במשך חדשים שרפו שלו־שים אלף יהודים במשך 24 שעות. כך יום יום. עשו זאת בחפזון גדול ולא ידענו מדוע. במחנה דיברו שאחרי יהודי הונגריה, צריכים להביא את יהודי רומניה. ידענו שצריכים להביא הונ־גרים, כי חיפשו אנשים יודעי הונגרית. אחרי זה שאלו על אנשים, שיודעים לדבר רומנית. ובאו גם יהודי איטליה.

בסוף שנת 1943 הובאו יהודי צ׳כיה מטרזן־שטאט. הגרמנים סידרו להם מחנה מיוחד, והמשפחות היו יחד. לא ספרו להם את השערות, לא החליפו להם את הבגדים, גם את התכשיטים והכסף לא לקחו מהם. הם קיבלו אוכל טוב ולא יצאו לעבודה. למחנה הזה היו קוראים „מח־נה־המשפחה מצ׳כיה״. נתנו להם גלויות לכתוב כי טוב להם כאן. צילמו אותם הרבה פעמים, כשהם מסתובבים בטלים בתוך המחנה. היה להם מגרש־ספורט, שיחקו, עשו מה שרצו. לילדים נתנו אוכל מיוחד, לחולים דיאטה, מנות כפולות וכו׳.

יום אחד הוציאו את כולם ישר לקרימטו־ריום. כן היה עם הצוענים שהובאו מכל האר־צות. גם אתם התנהגו הגרמנים כמו עם יהודי צ׳כיה, ואחרי זה הביאו אותם לקרימטוריום.

בחדשים יוני־יולי 1944 הביאו את היהו־דים האחרונים שבפולניה, מעיר לודז׳ ומפלשוב שע״י קרקוב.

בטרנספורט מלודז׳ באו גם שרפצאים: יהושע אוסטשבר ואשתו טובה ישיביץ עם ילד. טובה עם הילד הלכו לקרימטוריום, ואילו יהושע אוסטשבר נבחר למחנה. אני הכרתי אותו, כי הוא בא להתרחץ, להסתפר ונודע לו כי המש־פחה שלו, שבאה יחד אתו, איננה עוד בחיים. דאגתי לו ללבוש טוב ולמקום־עבודה שלא יחסר לו כלום. (יהושע אוסטשבר נמצא כעת באר־צות־הברית).

אני עבדתי בבית־מקלחת.

היה זה בנין ענקי, שכל אסירי המחנה באו אליו פעם או פעמיים בשבוע להתקלח, והבגדים שלהם נמסרו לחיטוי מכינים. כל האנשים הסתפרו. גילחו את כל השערות שעל הגוף במכונות־גילוח, או בתער. אחרי זה נכנסו למקלחת.

בכניסה למקלחת ע״י הדלת היתה אמבטיה קטנה מלאה ליזול. כל אחד היה צריך לטבול את רגליו בתוך הליזול ואחר כך להתקלח.

ביציאה מהמקלחת נמרח כל אחד בנוזל, שהיה עשוי מגז (ציקלון) שבו היו משתמשים בקרימטוריום לחניקת האנשים. מכאן הגיעו לחדר אחר כדי להתייבש ולהתלבש.

לעובדים של שני הצדדים הנ״ל, אסור היה לבוא במגע עם המתרחצים בשעות־העבו־דה, כדי שלא יעבירו את הכינים. אחרי חדר־הייבוש היה אולם גדול — ללבישת הבגדים.

כן היה עם הטרנספורטים החדשים שה־גיעו מבחוץ. אלה שנבחרו לחיים הוכנסו לבניין הנ״ל, אבל אתם הנוהג היה אחר. כשנכנסו לאולם הגדול ב„צד הלא־נקי״, הם עברו חיפוש ע״י ס.ס. ואסירים, שהיו נקראים „פילס קומנדו״ "Fils-Komando" באמצע האולם עמדה תיבה סגורה, ובה פתח קטן — להכניס את הכספים ודברי־ערך, שהאנשים הביאו אתם. באולם הזה

גם חרתו את המספרים על היד, בכתובת קעקע, ואחרי־זה עברו האנשים לפי הסדר כנ״ל. כשהגיעו הרבה טרנספורטים מהונגריה ומלודז׳, נעשתה כל העבודה הנ״ל ע״י גברים, דהיינו: התספרות, והקילוח, גם לנשים, למרות שהיו ספרות במחנה־הנשים שעבדו במקלחת־הנשים. לפעמים עבדו יחד, הספרים עם הספרות. כל העובדים כאן היו יהודים.

בבניין הזה היה גם קומנדו מיוחד, שעבד בבירור בגדים. הם בירו את הבגדים וחילקום לטרנספורטים החדשים שעברו את המקלחת. לקומנדו הזה היו קוראים: חדר־ההלבשה. גם הללו היו יהודים.

היתה עוד שיטה לחיטוי הבגדים והאנשים. על הכביש באמצע המחנה העמידו שלוש אמ־בטיות גדולות, כל אחת בת 2000 (אלפיים) ליטר מים. האסירים באו לפי בלוקים, הת־פשטו במקום ברחוב והכניסו את בגדיהם לתוך האמבטיה, שהיתה מלאה נוזלים של ציקלון־גז. הבגדים היו מונחים בנוזלים כרבע שעה, אחרי זה הוציאום. האנשים שעבדו בעבודה זו נקראו (Entlassungs-Komando) ועבדו במסכות־גז. אני גם כן עבדתי בקומנדו זה. גם על הצריפים, המזרונים והשמיכות הותז אותו נוזל.

את הבגדים הרטובים היו לובשים, למרות שהיה חורף. הרבה אנשים התקררו, קיבלו דלקת־ריאות. בבגדים הרטובים יצאו גם לעבו־דה. אך מה זה איכפת לגרמנים? העיקר — נקיון! הנשים לא החזיקו מעמד. הצפיפות הי־תה גדולה בתוך הבלוקים; רעבו ללחם עבדו באותן העבודות הקשות כמו גברים. לכן אי־הנקיון במחנה־הנשים היה יותר גדול מאשר במחנה־הגברים. גם הסלקציות במחנה־הנשים היו תכופות יותר מאשר במחנה־הגברים. הן גם הלכו מרצונן הטוב לקרימטוריום. ביקשו שיקלטו אותן בגז. הן לא יכלו לעמוד בעינויים, הקאפוס שלהן היו לרוב גרמניות, פרוצות, שהובאו למחנה־הריכוז, כדי שלא תהיינה בחוץ־פש. פרוצות אלה היו בלוקעלטסטר וקאפוס, ומילאו תפקידים שונים בבתי־חולים, במטבח ועוד.

*

בסוף שנת 1944 המצב באושויץ השתפר קצת. הקאפוס קיבלו הוראות לא להרביץ בעת העבודה. האוכל היה יותר טוב, וגם הלבוש. במיפקד לא עמדנו הרבה זמן. בכלל חשנו בשינוי ניכר. שמענו גם שלא יחנקו עוד בגזים ולא ישרפו בקרימטוריום.

הקרמטוריום היה צריך לשמש רק לשרי־פות גופות האנשים שמתו במחנה. אבל בכל זאת המשיכו להביא טראנספורטים וחינקו עוד מאות אלפים יהודים. במובן זה לא ראינו שום שינוי למרות ההודעות וההבטחות.

כאשר הביאו יהודים מלודז׳, ביקר במחנה הרייכס־פיהרר הימלר. הוא נכנס לקרימטוריום, לבש כפפות, ובידיו הכניס לתנור גוויה ואמר: הנה בידים שלי אני שורף יהודי. סיפר לי זאת אחד מאנשי הזונדר־קומנדו, שהוא בעצמו שמע מפי הימלר.

הרייכס־פיהרר הימלר ביקר גם במחנה שלנו ונכנס לבנין־הסאונה. אני הייתי אז במש־מרת־לילה בתפקידי במריחת האנשים ב„קור־ברקס״, נוזל־חיטוי. והנה אני שומע קריאה לעמוד „דום״.

הראשון נכנס אדם גבוה, שמן, בלבוש ציבילי; אחריו מפקד־המחנה קרמר הידוע, ועוד קצינים גבוהים מאנשי ה־ס.ס. הראשון ניגש אלי ושואל בקול עדין — „מה אתה עושה כאן?״ עניתי לו: דיזנפקציון! חיטוי גוף אחרי הגילוח. „מה אתה״? יהודי — עניתי; „מה״? פרץ בהתפעלות גדולה; „כמה זמן אדוני נמצא כאן במחנה״? — 22 חודש — עניתי לו! „מה? כל כך הרבה זמן אתה עודך חי?״ עניתי לו בתמימות: כן, אני עוד חי!

לא ידעתי מיהו, ולא היה לי עניין לדעת. הוא טייל בכל הבנין, התעניין בכול, ושאל כמה פעמים את האסירים, האם כולם יהודים. אחרי שיצאו כולם, ניגש אלי איש ס.ס. הממונה על הקומנדו שלנו, וצוחק. לשאלתי מה הצחוק?

הוא אמר לי: אתה יודע עם מי דברת? זה היה הרייכס־פיהרר הימלר!

*

יש לציין, שכל השרפצאים שבמחנה אושוויץ, היו מסורים זה לזה, בלב ונפש. לא היתה אף הלשנה, לשלטונות הגרמניים, מאיזה שהוא שרפצאי. ובשנות המלחמה עמדו אנשי שרפץ בהרבה נסיונות.

שמות השרפצאים שנשארו בחיים ממחנה אוישוויץ:

1. דוד סוכצבסקי
2. מאיר טייטלבוים
3. אייזיק טייטלבוים
4. קויפמן קשרז
5. יוסף רייכהולץ
6. אברהם רובוטה
7. מאיר טוכהנדלר
8. מאיר נמליך
9. חיים יוריש
10. שמעון רומר
11. לייב יוריש
12. חיים ברקוביץ
13. יעקב יוז'לבסקי
14. גונגולה
15. בינם מאי
16. יהושע אוסטשבר
17. צבי ארפה
18. מרים ארפה
19. ברונקה מלאווה
20. בינה גורנה
21. לוטקה פרידלנדר
22. פרידה יוז'לבסקה
23. פשיגודה
24. יעקב סאַקוביץ

כל אלה נמצאים עכשיו בארצות שונות, הרוב השתקעו בישראל, וממשיכים בחיים היום־יומיים, אבל בטוחני, שאיש מאתנו אינו שוכח לרגע את כל שעבר עליו.

לא שכחנו ולא נשכח עד עולם! נזכור!

נזכור לעולמים את אשר עשה לנו עמלק הגרמני; נספר את שעבר עלינו; נקיים את „והגדת לבנך" — לפי בקשת יקירינו ז"ל, כמה דקות לפני מותם; ניקמו בגרמנים!

*

עם התקרבות הצבא הרוסי לסביבת קראקוב, 55 ק"מ ממחנה אוישוויץ, התחילו הגרמנים להכין אותנו לדרך; להרחיקנו מהחזית, לרכז את כל המחנות בתוך גרמניה ואוסטריה, ולא למסור אותנו חיים לידי רוסים, או לצבאות זרים אחרים.

ביום 17.1.45 קבלנו פקודה — הודעה, שאנו עוזבים את המחנה. לא הפריעו לנו להתלבש בבגדים, שהיו מיועדים לשלחם לגרמניה (מהבגדים הטובים). להיפך, היו מעוניינים, כנראה, שאנו, נעביר את כל זה על גופינו, כי לא היתה להם תחבורה. הכל היה כבר מנותק.

יצאנו לדרך, כרבע מיליון אסירים, מכל המחנות שבסביבת אוישוויץ, נשים וגברים. כך הלכנו ברגל כשבוע ימים. חלק הגיע למחנה מאטהאוזן שבאוסטריה, וחלק לגרוסרוזן ועוד מחנות אחרים. הנשים, רובן הלכו לברגן־בלזן ורבנסבריק שבגרמניה; אלפים נהרגו בדרך ע"י אנשי ה־ס.ס. בטענה של נסיון־בריחה, ורבים מתו מאזלת־כוח.

אני הגעתי למחנה מאַטהאוזן יחד עם שמעון רומר, שרפצאי. שם היינו כשבוע ימים. אחרי זה שלחו אותנו למחנה מאֶלק 80 ק"מ מהעיר וינה. עבדנו קשה מאוד. הקור השפיע עלינו לרעה. לא היו לנו בגדים, כי מה שהבאנו מאוישוויץ לקחו מאתנו במחנה מאַטהאוזן בזמן האַנטלאוזונג.

במחנה מאֶלק היינו 3 חדשים. לכאן לא הובאו שום טרנספורטים לחניקה. היה רק קרימטוריום אחד קטן לשריפת גוויות המתים. רבים מתו מהמכות שקיבלו בעבודה ורבים לא יכלו להחזיק מעמד הרבה זמן בתנאים הקשים. הלאגר־פיהרר היה רשע, ככל אנשי ה־ס.ס. התיאשנו מהחיים, ורק שאלה אחת

היתה בפינו: עד מתי? במחנה זה לא היו נשים, לא ידעתי גם על אשתי מיום צאתנו מאוישוויץ. היו שמועות, שהנשים כולן הושמדו בדרך.

במחנה זה הצלחתי להתקבל לעבודה במטבח, לקלף תפוחי־אדמה. הייתי מאושר, שאני יכול להישאר בפנים הבנין, ולא לצאת לעבודות־חוץ. יכולתי גם לעזור לבן־עירנו, שמעון רומר. הבאתי לו יום יום כמה תפוחי־אדמה לא מבושלים, וזה היה אסור בהחלט.

ושוב תעיד עובדה קטנה זו על אכזריותם המרושעת של אנשי ס.ס. באמצע היום התגנב למטבח, אסיר אחד ממוצא רוסי, ובידו דלי בן 10 ליטר. הוא הצליח להכניס את הדלי לתוך הקדירה הגדולה, ולהוציאו מלא מרק (אטריות ותפוחי־אדמה). למזלו הרע נתפס ליד הדלת ע״י איש ס.ס., הממונה על המטבח.

הוא לא עשה לו כלום; רק אמר לו: שב במקום ותאכל כול מה שלקחת. האסיר התחיל לאכול וגמר 3—4 ליטר מרק. אך ה־ס.ס. לא עזב אותו. הוא מוכרח לגמור הכול. האסיר התפתל מכאבים, וה־ס.ס. עמד עליו עם אקדוח ביד וצעק: או שתגמור או שאני יורה בך.

הרוסי התעלף; לקחו אותו לבית־החולים, וכעבור כמה שעות מת.

*

מחנה־מאֶלק היה קרוב לעיר, ואני ועוד כמה אסירים תחת משמר ס.ס., הלכנו לא פעם העירה להביא דברי־אוכל מהמחסנים שבעיר. כמה כאב אז לבנו! געגועים עזים לדרור תקפו אותנו, ראינו אנשים מסתובבים ברחובות־העיר חפשיים, ואנו — כבר שנים כלואים! חיים בפחד־תמיד, ללא תקווה ללא תכלית.

בראשית אפריל 1945 פתחו הצבאות המאוחדים, אמריקאים אנגלים ורוסים, בהתקפות חזקות באויר וביבשה, נגד הצבא הגרמני.

5—6 פעמים ביום ראינו להקות בנות 70 אוירונים אמריקניים, מפציצים את ריכוזי הצבא הגרמני, תחנות רכבות, ונקודות אסטרטגיות. התחלנו להרגיש כי הקץ מתקרב ובא.

אנשי ה־ס.ס. התהלכו בראשים מורדים. הם קיבלו מבתיהם ידיעות רעות, על הפצצות ועל צרות משפחתיות.

ב־15 באפריל באה פקודה לעזוב את המחנה. בסירות־מנוע עברנו את הדונאו לזלצבורג. ומשם ברגל למחנה חדש, ששמו אֶבאֶנזה. בדרך מזלצבורג למחנה אֶבאֶנזה עברנו את הרי ה„אלפים״ שהיו מכוסים שלג. הצלחנו לסעוד לבנו בשלג. רבים נורו מידי השומרים עלינו, בהושיטם ידם לקחת קצת מהמן המבורך הזה; אך הרעב והצמאון היה כה חזקים, שלא שמנו לב ליריות. מי שנהרג — נהרג היתר המשיכו להושיט הידים ולתפוס השלג ולהשיב הנפש הרצוצה.

באֶבאֶנזה התחלנו בעבודה חדשה בתנאים חדשים, השונים מבכל המחנות. האנשים היו נפוחים.

הלבוש היה מעיל קצר, מכנסים בלי לבנים, הנעלים מעץ, בלי גרביים. בדרך כלל מחנה משונה, מכל המחנות שעברנו. האסירים התהלכו, זה עם עצם של בשר ביד וזה עם פחם־עץ. היו מוצצים אותם בפה, ואחרי זה שותים הרבה מים, שלא היה חוסר בהם במחנה זה.

לשאלתנו מה אתם מוצצים בפיכם, באה התשובה: זה האוכל שלנו עד שמתים! כאן אין מה לאכול! לא הצטרכנו עוד הרבה לשאול. עוד באותו יום הרגשנו כל זאת על בשרנו.

היינו 18.000 איש, מהם 5.000 יהודים ב־29 צריפי־עץ, מהם אחד למטבח, שלושה לרחצה, שלושה לבתי־שימוש, ואחד להלבשה. בצריף אחד נמצאו כ־1,200 איש. המיטות נערכו זו על גבי זו בקומות. רוחב כל אחת 60 ס״מ. במיטה אחת ישנו 4 אסירים.

אם מישהו רצה להסתובב לצד אחר, היה צריך להעיר את שכניו, וארבעתם הסתובבו יחד.

היינו ישנים כדגים מלוחים בחבית.

את צרכי־הגוף היינו עושים בצריף־המגורים שלנו בדליים, כי הדלתות היו סגורות משך כל הלילה משעה 7 בערב עד שלוש לפנות

בוקר. אז נערכה השכמה בהזרמת מים לתוך המיטות. השתדלנו להתעורר לפני כן, ומיד הונסנו לחצר.

בחוץ היה גשם וקור. בהרי האלפים בחודש אפריל יורד יום יום גשם, והלבוש שלנו היה מתאים לארצות־אסיה בחדשי־הקיץ.

האסירים היו מביאים את התה מהמטבח פעם הלכתי גם אני להביא תה, וראיתי אסיר תלוי ועליו שלט: זה גנב תפוח־אדמה אחד. את התה הבאנו לחצר הצריף שלנו, הממונים עלינו חילקו את התה בקערות בנות 2 ליטר לארבעה אנשים.

כשלוש שעות עמדנו בחצר, ואחד שפשף את הגב של חברו בכדי להתחמם קצת. הבגדים היו רטובים, כי בשש בבוקר הוצאנו למגרש־המיפקד, לעבודות־חוץ.

עבדנו בהוצאת מסילות ברזל מתחנות־הרכבות, שהופצצו ע״י האמריקאים, וכן בעבודות קשות אחרות. נסענו יום יום 30 ק״מ מהמחנה בקרונות־משא. למזלנו, התחממנו קצת בשעת הנסיעה והספקנו גם ליהנות מתנומה קלה בדרך, שארכה כשעה. בדרכים ראינו כבר שינוי גדול במצב־המלחמה. משפחות גרמניות שלמות נמצאו בדרכים, חבילות ומזוודות בידיהם, רצים פה ושם, באי־סדר, מלוכלכים, ולא מגולחים. ראינו גם אנשי־צבא לא מאורגנים, נכים, נוסעים בעגלות עם סוסים. כאשר היה בימים הראשונים לפרוץ המלחמה בשנת 1939 בסביבת שרפץ שלנו.

אנשי ה־ס.ס. השומרים עלינו התחילו להתוודות בפנינו ולהצטדק: מה אנו אשמים? זה הכל הוא, הפיהרר! הוא, שנתן לנו הפקודות! תראו, גם לנו אין מה לאכול! רק סנדביץ אחד קיבלנו היום, וזה צריך להספיק לנו לכל היום.

אבל הם דברו למתים, ולא לאנשים חיים. במקום לעבוד — כל אחד מאתנו חיפש קצת עשב. להחיות הנפש. מתחת לדשא מצאנו תולעים חיות. זה היה האוכל שלנו; עשבים ותולעים. ברפת הרוסה מצאנו עור של פרה במלח. חתכנו אותו והתחלקנו. איש איש קיבל חתיכה קטנטונת, ומצצנו משך כל היום — —

בשעה שלוש אחה״צ היינו חוזרים למחנה ויוצאים לשוק שבמחנה. מה היה השוק? בו היה אפשר לקנות חתיכות קטנטנות של בשר גוויות. היו אסירים שהצליחו להתגנב לתוך חדר־המתים ולחתוך חתיכות־בשר מהגופות — אם היה עוד בשר עליהן. כיוון שהיה אסור להחזיק סכינים במחנה־הריכוז, השחיזו את ידיות הכפיות ששימשו סכינים.

את חתיכות־הבשר היו קונים תמורת מנת־הלחם שקיבלו בערב שעבר.

גם תמורת הסיגריה שכל אחד מאתנו קיבל אחת לשבוע.

המסחר התנהל, עד שנודע לאנשי ה־ס.ס. והם ירו בכמה מהמתגנבים לחדר־המתים, וכך חוסל מסחר־הבשר...

המצב החמיר. האסירים הסתובבו כצללים על האדמה הארורה. משקלו של כל אסיר היה כ־40 קילו. בשעה 6 לפנות ערב קיבלנו את המנות שלנו 100 גרם לחם שהיה כמו טיט. אבל לא כולם הצליחו לקבלו. כל יום היו חסרות הרבה מנות. ואם כבר הצלחתי לקבל ביד את המנה, הרגשתי לא פעם מכה חזקה על היד לרוב מידי אסירים רוסים, הלחם נפל. ונגזל ממני.

קיבלנו גם מרק חצי ליטר. המרק היה דליל, ממש מים מבושלים מקליפות של תפוחי־אדמה, שהיו מבשלים בשביל אנשי ה־ס.ס. ומי הצליח להיות בר־מזל כזה כי במנה שלו תימצא קליפה? רוב הימים גם מנת־המרק לא הספיקה, בפרט ליהודים; כי אסירים אחרים עמדו בתור פעמיים־שלוש, והחבית התרוקנה עד מהרה, והיינו חוזרים בקערות ריקות כלעומת שבאנו.

אני וחבר אחד, בצלאל יעקובוביץ מזקרוציָם (פולין), החלטנו להתאבד, במקום שניהרג במכות, או נמות מרעב. אבל כנראה, שמלאך־המוות לא רצה בנו...

בוקר אחד בשעה 5 נכנס הבלוקעלטסטער אסיר גרמני, רשע גדול, ואמר לנו:

„היום תקבלו את מנת־הלחם בבוקר; והמנה תהיה בת 250 גרם; מהיום המרק יהיה סמיך, שהכפית תוכל להיות תקועה בתוך המרק, והיא לא תפול...

היום לא יוצאים לעבודה, ואם תצאו — מכות לא תהיינה עוד!

לא ידענו מה התרחש. כעבור שעה קלה הגיע טרנספורט חדש כ־150 יהודים. התבוננתי בהם והכרתי אותם. בשנת 1943 היו באוישוויץ. עכשיו באו מגרמניה. שם עבדו כשנה וחצי בהדפסת כל מיני כספים, מטבעות חוץ, כגון דולרים, ליש״ט, ותעודות־זיהוי למטרות ריגול. היו אלה מומחים מיוחדים לעבודות הנ״ל, והיו חיים במחנה בצריפים שבתוך האדמה; שם היו עובדים וגרים.

אנשי ה־ס.ס., שהביאו אותם למחנה אֶבנזה, קיבלו הוראה לחסלם ביער, אבל הקצין שלהם עזב את חייליו באמצע הדרך, ולא הוציאו לפועל את ההוראה. מקרה מפליא.

בשעה שמונה בבוקר שמענו קריאות:

כולם למגרש־המיפקד! חשבנו, ששוב רוצים להעביר אותנו למחנה אחר. אבל מפקד־המחנה עלה על כסא, כדי שכולם ישמעו ויראו אותו, ואמר: אדונים נכבדים! אני מבקש מתרגמים, כי ברצוני למסור לכם דבר חשוב. ניגשו המתרגמים, — ספרדי, פולני, רוסי, צרפתי ומפקד־המחנה התחיל בנאומו.

היות וצבא אמריקאי כבר נמצא בעיר ובודאי הוא מתכוון להפציץ את מחנה אֶבנזה, לכן הוא מייעץ לנו להיכנס לתוך הסטולים, (מנהרות) הבנויים בתוך הרי האלפים. שם נהיה בטוחים מההפצצה האמריקאית ונשאר בחיים.

כאילו באופן אוטומטי נשמעו קריאות מכל העברים,

ל א ה ו ל כ י ם!!!

הראשונים שהתחילו בקריאה, היו אסירים גרמנים, קאֶפוס, והבלוקעלטסטר. נתברר, שיום לפני כן הם ראו אנשי ס.ס. חופרים באדמה בתוך הסטולים, וטומנים שם חומרי־נפץ ומוקשים. זה היה מיועד לנו. להכניס אותנו לשם ולחסלנו בשעה האחרונה שלפני השחרור. אבל המרצחים לא הצליחו להגשים את תכניתם השטנית.

כעבור שעה התחילו ההתפוצצויות בתוך הסטולים, שנמשכו כ־12 שעות.

זאת הפעם הראשונה שאסירים העיזו להתנגד לאנשי ס.ס. ובפעם הראשונה במשך שש שנים שמענו מפי ס.ס. את המלה: אדונים! כל הזמן הביטויים היו: כלבים מלוכלכים, וכדומה.

עוד באותו יום אחרי הצהריים פרצו 2 טנקים אמריקניים את שער המחנה. בתוך הטנקים ישבו חיילים כושים, הם זרקו לנו חפיסות שוקולד, ביסקויטים, ואוכל, וקראו: **א ת ם מ ש ו ח ר ר י ם!** גדרות־התייל נותקו! **צ א ו ל ח ו פ ש!**

לא האמננו למראה־עינינו. זה היה כמו בחלום. הדם קפא בעורקינו. אבל חיש מהר התאוששנו, תפסנו את הנשק שהשליכו אנשי ה־ס.ס., וירינו בבורחי ה־ס.ס. הנקמה התחילה בקאפוס ובבלוקעלטסטר. נפרענו מכל אלה, שידנו הגיעה אליהם...

אבל לא כל אלה שהשתחררו נשארו בחיים. רבים מתו, כשהתחילו לאכול בלהיטות לאחר הרעב הממושך. כי האמריקאים הביאו שמנים וכל מיני מאכלים, שהזיקו לאומללים. בית־הקברות באבנזה התמלא כעבור ימים אחדים...

למחרת השחרור, בא למחנה הגנרל איזנהאור, כיום נשיא ארצות־הברית. כאשר ראה את האסירים, ואת ערימות הגוויות במגרש, זלגו עיניו דמעות. הוא נתן פקודה, שכל הגברים הגרמנים בעיר אֶבזנה יבואו למחנה ויטפלו במתים. וראש העיר יהיה אחראי כי הכול ייעשה כהלכה.

כעבור חצי שעה היו כל הגברים הגרמנים שבעיר במחנה והתחילו בטיפול במתים. הם התחילו להצטדק, שלא ידעו כלל על המחנה

הזה; הם שמעו שיש כאן אנשים שעובדים, ומקבלים משכורת, ומזון... המנוולים! מיד העמידו פנים כאילו הם חפים מפשע! — — —

הצרה היתה, שהאמריקנים לא נתנו לנו לנקום בהם. ואף הטילו עלינו עונשים על כל דבר־נקמה שהיינו נוקמים בגרמנים. היינו מהלכים בעיר, וכל ס.ס. שהכרנו אותו מהמחנות, מסרנו למשטרה הצבאית האמריקנית.

נחתי שבועיים ימים, צברתי קצת כוח, ויצאתי לדרך, לחפש את אשתי ואת קרובי; אולי נשאר מישהו בחיים. עברתי את אוסטריה ואת גרמניה. חיפשתי ברשימות הנשארים בחיים, אך לדאבוני הרב לא מצאתי לא קרובים, ולא מכרים, גם לא בני־עיר.

אחרי 3 חדשים נדידה, הגעתי לשרפץ, ושם מצאתי את אשתי. בפרוץ השואה נדברנו, כי אם יקרה דבר בלתי־רגיל, שנישאר בחיים — ניפגש בשרפץ, וכך הוה.

בשרפץ היו אז 4 יהודים. כשעברתי ברחוב פגש אותי גוי אחד, הכיר אותי, והתפלא שנש־ארתי בחיים. הוא שאל אותי: „עודנו חי! החבורה העליזה הזו לא תאבד לעולם". פשוט הלב כאב לו, שהוא עוד רואה יהודי נשאר בחיים.

לא יכולנו להישאר בשרפץ. ראיתי את רחוב וארשבסקי רצוף מצבות מבית־הקברות. כל עוד הייתי רחוק מהעיר לא הרגשתי את הכאב והאסון הגדול שקרה לנו. הכול אבוד. לא הורים, ולא אחיות ואחים, לא קרובים ומכ־רים, שכנים וחברים. ראינו רק מגרשים ריקים בו עמדו פעם בתי היהודים. הגויים תפסו את החנויות, עומדים בהן ומוכרים, כאילו הכול היה שלהם; כאילו אף פעם לא היתה כאן קהילה יהודית...

היינו בעיירה ארבעה ימים ויצאנו חזרה לגרמניה המערבית שבכיבוש האמריקאי, ומשם הגענו ארצה בשנת 1946. השתרשנו בארץ, אבל לא נשכח ולא נוכל לשכוח את שעבר עלינו בשנים המחרידות הללו, מה שעולל לנו עמלק הגרמני. ארור יהיה לעד!

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ')

קטעים על השואה

השואה הגדולה והנוראה, שהביאו הרוצ־חים הגרמנים, בעזרת עמים אחרים, על יהדות אירופה בכלל ועל יהדות פולין בפרט בתקו־פת מלחמת־העולם השניה, שואה זו אין המוח והלב יכולים להבין אותה, ולהכיל אותה. ולא רק למוחו וללבו של האדם הזר ושל העולם הזר, אלא גם למוחו וללבו של האדם היהודי ושל העולם היהודי, לא חדרה השואה במלוא משמעותה ובמלוא מוראה. מתוך קריאה בעתו־נות ובספרות־השואה הרבה ומתוך שמיעה מפי בעלי־ראיה — אנשים שעברו את שבעת מדורי הגיהנום של השואה ונשארו, הודות לאלפי נסים, בחיים — אנו יודעים, שקרבנות־השואה עצ־מם לא תפסו ואינם תופסים עד היום את כל המאורעות שאירעו סביבם ואת כל הצרות שפגעו בהם עצמם. ולא כל שכן שאחרים, שעל גבם לא חרשה השואה את חרישה העמוק, לא תפסו ואינם תופסים את כל המאורעות וההתרחשויות שאירעו בתקופה הנוראה ההיא.

בפרק שלפנינו, המדבר על השואה של יהודי שרפץ, ברצוננו להביא לפני הקוראים, בני־העיר ואחרים, את הקטעים שמצאנו בעתו־נים ובספרים המספרים על השואה שפגעה ביהודי שרפץ, בעיר עצמה — לפני הגירוש — ומחוצה לה — אחרי הגירוש. כן אנו מביאים כאן קטעים מגביות־עדות ע"י „ארכיון רינ־גלבלום" בגיטו ורשה.

בכל שנות קיומם, לא זכו יהודי שרפץ לתפוס מקום נרחב בעתונים ובספרים, רק זעיר פה וזעיר שם היו נזכרים. מה שאין כן בתקופת השואה ולאחריה. בתקופה זו „זכו" גם יהודי־שרפץ ל„פרסום", פרסום שלפני החדלון.

להלן מועתקים הקטעים, שמצאנו בעתו־נים ובספרים, ככתבם וכלשונם.

א. לפני הגירוש

קרבות קשים בקו שרפץ—פלונסק

בעתון „דבר", המופיע בתל־אביב, מיום כ"ג אלול תרצ"ט (7.9.39) אנו קוראים את המברק דלהלן:

„וארשה, 7 (ר). הודעה רשמית פולנית אומרת: 20 אוירונים גרמניים הופלו אתמול (שלשום) ו־15 אוירונים אחרים — היום (את־מול). מאוירוני פולין הופלו ונהרסו רק 6. קרבות קשים מתנהלים צפונה לקו טורון שארפץ—פלונסק. האויב לא התקדם במשך יום אתמול כלל.

„אוירוניו הרעישו כמה פעמים את עמ־דותינו ואת וארשה."

שריפת בית־הכנסת וצרות אחרות

בעתון „הצפירה", המופיע בתל־אביב, מיום י"ט כסלו ת"ש (1.12.39) הובאה הידי־עה דלקמן:

„מנוראות הכיבוש בפולין הנאצית
ביהכ"נ בשרפץ עלה בלהבות והמכבה נהרג במקום"

„בגלויה מוורשה, רוסיה, שיצאה ב־6 לנו־במבר והגיעה ארצה למשפחה אחת ב„אחוזה" על הר הכרמל [1] ביום 29 לנובמבר, מודיע הכו־תב (בפולנית) שהוא ניצל מידי הנאצים בדרך נס. ולאחר נסיעה על אופניים מרחק של 200 קילומטרים בדרכים משובשות גייסות ופלי־טים, הגיע לוורשה ממקום שהוא כותב.

„בין שאר מעשי הזוועות והטירוף של הנא־צים הוא מודיע שביהכ"נ בעיר שרפץ, שנבנה לפני מאה שנה[2] ונמנה על בתי־הכנסת המפו־ארים ביותר בפולין, הועלה באש. צעיר יהודי שניסה לכבות, נורה ונהרג במקום על ידי הח־יילים הנאצים[3].

„בהיכנס הצבא ההיטלראי לעיר נלקחו 53 יהודים ועקבותיהם לא נודעו. ביניהם מתושבי העיר ועסקניה. הכותב מפרט שלושה שמות והם: סליק נמצ׳יבקי, יעקב וולדנברג ואברהם טצה[4]

„בית המסחר של הפירמה „אחים טק" נש־דד ונהרס כליל".

מסבלות היהודים בשרפץ

בעתון „מארגן־פרייהייט", המופיע בניו־יורק, מיום 3 לינואר 1940, התפרסם מכתב גדול, שנכתב ע"י ברל פיינברג (כותב הגלויה הקודמת) ב־12 לנובמבר 1939 לדודו שלמה אופנהיים בברוקלין. להלן אנו מעתיקים את הקטעים הנוגעים לשרפץ.

רירנדיקער בריוו פון יידן, וואָס זענען
אַנטלאָפן פון שטעטל שערפּץ, פּוילן

„אָט וועל איך אייך באַשרייבן, ווי עס האָט אויסגעזען ביי אונז אין שערפּץ, ווען מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז די דייטשן קומען אָן צו אונז אין שטאָט, האָבן אַלע מענער פון 14

---

1. הגלויה נתקבלה ע"י משפחת בלכמן, כותב־הגלויה הוא ברל פינברג.

2. ביהכ"נ נבנה בשנת 1895 בערך, ז. א. שנבנה לפני 44 שנה.

3. שם הצעיר שנהרג הוא פנחס ואַלטסמן (שנקרא „פיניה דעם פאַרבערס").

4. הכוונה לגירוש של חמישים וכמה צעירים שנלקחו לעבודה בערב חג הסוכות וגורשו למחרת לעבר שטח הכיבוש הרוסי.

ביז 60 אין עלטער געגומען אַנטלויפן. מען האָט אונז געזאָגט, אַז אויב עס וועט אונז געלינגען אדורך קריגן זיך אויף דער צווייטער זייט ווייכסל, וועלן מיר זיין געראַטעוועט.

האָב איך מיט ישראל׳קן, יהודה׳ן און חיים׳ן גענומען זיך צו־פיס אין וועג אַריין. איר קענט פארשטיין, וואָס עס האָט זיך געטאָן ביי אונז אין דערהיים. ס׳איז שווער געווען דער מאַמען צו לאָזן 4 זין אין דער וועלט אריין. רחל, רבקה און ביילה האָבן געוויינט, די מאַמע האָט גע׳חורבנ׳ט און אונז אַליין האָט אויך נישט געפעלט קיין טרערן.

„מיר זענען אַוועק און געוואַנדערט איבער דאָבזשין און דאָרט דורכגעקראָגן זיך איבער דער ווייכסל מיט לאָדקעס, פאַר וועלכע מען האָט געדאַרפט וואַרטן א גאַנצן מעת־לעת.

„— — — האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער צווייטער זייט ווייכסל איז פונקט אזא געפאַר ווי אונזער זייט, און מען דאַרף זיך אומקערן צוריק אַהיים.

„— — — די מאַמע און אַלע ביי אונז אין דער היים האָבן געדענקט, אַז מיר לעבן שוין נישט. שטעלט איך פאַר זייער פרייד, ווען מיר זענען געקומען צוריק אהיים, ווייל א סך זענען געהרגעט געוואָרן אויפן וועג. אָבער דענקט ניט, אז אין דערהיים איז געווען א גן־עדן. אָט הערט אויס, וואָס די היטלעריסטן האָבן ביי אונז געטאָן:

„זיי זענען געגאַנגען פון הויז צו הויז און געשלעפּט יידן צו פאַרשיידענע אַרבעטן. אָט, למשל, דער אַלטער יהושע גאָלדמאַן האָט גע־מוזט אויסקערן דעם מאַרק פאַרן מאַגיסטראַט און צו דעם האָט מען אים נאָך געשלאָגן מיט נאגייקעס. דער אַלטער חזן שייקעס האָט געמוזט זינגען בשעת׳ן קערן אין מיטן מאַרק און דערנאָך האָט מען אים אַרויפגעלייגט א שטרוי אויפן אַקסל און געהייסן שפּרינגען. און ווען די שטרוי איז אַרונטערגעפאַלן, האָט מען אים אומ׳ברחמנות׳דיק געשלאָגן.

„אַ זשאַנדאַר איז אַריינגעקומען צו מאַניעק פאדסקאטש און ווען ער האָט באמערקט, אַז ער באַהאַלט זיך אויס, האָט מען אים אַזוי צעשלאָגן, אז מען האָט אים געמוזט אַוועקנעמען אין שפּיטאָל. ער ליגט נאָך אַלץ אין בעט.

„צוריק מיט דריי וואָכן האָבן די היטלעריסטן אונטערגעצונדן די שול. ווען א יידיש יינגל איז ארויסגעלאָפן מיט אן עמער וואַסער צו לעשן דאָס פייער, האָט מען אים דער׳הרג׳עט אויפן אָרט. דערנאָך האָבן זיי אָפּגעשטעלט יידן אין גאַס און זיי געצוואונגען, אַז זיי זאָלן זאָגן, אַז זיי אַליין האָבן אונטערגעצונדן די שול. אויף דוד בערגזאָן האָט מען געשאָסן, אָבער ניט געטראָפן.

„ביי שמואל טץ האָט מען אויסגערויבט דעם גאַנצן קלייט. לעצטנס האָט מען גענומען יידישע מיידלעך און פרויען צו רייניקן קלאָזעטן אין דער תפיסה. צווישן אַנדערע זענען געווען גאָלדע גאָלדמאַן, רוזשע טץ און ראזשוונע.

„איינמאָל שטיי איך אין קלייט און פאַרקויף, קומען אריין צוויי זעלנער און הייסן מיר אָנטאָן מיין מאַנטל און גיין מיט זיי. איינער פון די זעלנער איז אַרויס און דער צווייטער האָט מיר געזאָגט אויפן אויער, אַז מען גייט מיר אַוועקשיקן מיט אַ גאַנצער גרופּע און כ׳וועל קיינמאָל ניט קומען צוריק. איך האָב זיך שנעל געכאַפּט, אָפּגעשניטן א שטיק וואַרע און אים געגעבן און איך האָב זיך באַלד אַרויסגעטראָגן דורך דער הינטערשטער טיר. פון יענעם טאָג אָן, בין איך אין קלייט נישט מער געגאַנגען. איך האָב זיך באַהאַלטן מיט אַלע מיינע ברידער אין אַ קעמערל, וואָס איז געווען פאַרשטעלט מיט א שאַנק.

„ישראל, חיים און איך האָבן באַשלאָסן צו פאָרן אין סאָוועטן־פאַרבאַנד. ס׳זענען דערגאַנגען קלאַנגען פון אסטראלענקא, ווו עס געפינט זיך די רויטע אַרמיי. מיר האָבן געקויפט דריי ראָווערן (וועליסאפעדן), איינגעפאַקט אַביסל וועש און מיט געוויין האָבן מיר פאַרלאָזט אונזער שטאָט און זיך אַוועקגעלאָזט צום לאַנד פון אַלע אַרבעטער.

„מיר זענען געווען די ערשטע פון שערפץ, וואס האבן געוואגט ארויסצופארן — און אט זענען מיר גליקלעך אנגעקומען. ביי אנדערע האט מען צוגענומען די ראווערן, קליידער, געלט צעשלאגן און נאקעט אריבערגעלאזט די גרענעץ. ביי אונז האט מען גארניט צוגענומען, כמעט אן שטערונגען האבן מיר זיך אריבער־געקראגן אויף דער טעריטאריע פון די סאוועטן און זיך דערנענטערט צו לאמזשע.

„ס'איז שוין געווען אוונט. די שטאט, א רואינירטע, פארברענטע, איז געווען באדעקט מיטן ערשטן שניי. עפעס א מיידל א גוטע האט אונז אריינגעבעטן אין הויז, געגעבן אונז עסן און געלאזט איבערשלאפן.

„— — — איך געפין זיך איצט אין א שטאט פון ווייס־רוסלאנד, ארשע. מיינע צוויי ברידער, חיים און ישראל, זענען געבליבן אין ביאליסטאק.

„— — — כ'האב פארגעסן נאך עפעס אייך צו שרייבן: ווען די סאלדאטן זענען געקומען צו מיר אין קלייט און איך האב זיך ארויסגע־דרייט, האט מען 53 יונגע לייט ארויסגעפירט פון שטאט. די עלטערן האבן ניט געוווסט וווהין. יענעם טאג האט די יידישע שערפצער באפעלקערונג דורכגעלעבט אן אומבאשרייבלע־כע טראגעדיע. צווישן אנדערע פארנומענע זענען געווען: סאלעק ניעמטשעווקי, אברהם טאק, ליכטענשטיין, ברוך ניעמטשעווקע, יעקב ראטמאן, זשיטעלנע, גראנעוויטש, ברידער גריינע און נאך. ווען מיר זענען געקומען אין ביאליסטאק, האבן מיר זיי אלע דארט גע־טראפן." — — —

בגיטו ורשה

מונחות לפנינו 5 גביות־עדות שניגבו ממגורשי שרפץ בגיטו וארשה ע"י ארכיון רינגלבלום, הנמצא עתה — אחרי שהוצא ממחבואים תת־קרקעיים מתחת לחורבות הגי־טו, שבהם הוטמן בזמנו — ב„מכון ההיסטורי היהודי" בוארשה. על אחת מגביות־העדות רשום בר"ת שם מוסר העדות — פ. ק. — ועל אחת — רשום התאריך — 13 למאי 1941. בגבית העדות שנמסרה ע"י פ. ק. מדובר, במלים קצרות, גם על הגיטו בשרפץ. שם כתוב: „אבל ברגע זה אין כבר בשרפץ אפילו יהודי אחד, כי החצי מהנשארים מתו והחצי נשלח לסטזא־גובו". זה מוכיח שגבית־עדות זו נמסרה אחרי ה־6 לינואר 1942, היום שבו גורשו תושבי גיטו שרפץ לסטז'גובו. שלש גביות־עדות הן ביידיש ושתים בפולנית. מתוך גביות־העדות האלה אנו מביאים כאן כמה קטעים על מאורעות וצרות שלא נרשמו ע"י אחרים מנצולי שרפץ, או נרשמו באופן כללי, ללא פרטים.

„דעם 11־טן סעפטעמבער איז געשאפן גע־ווארן א זיכערהייטס־פאליציי, צונאמענגעשטעלט פון פאלקסדייטשן. זייער ערשטע ארבעט איז געווען, דאס צונעמען די שליסלען פון אלע יידישע געשעפטן. ביי דער געלעגנהייט, האבן זיי געשלאגן יידן. איבערמארגן האבן זיי די שליסלען צוריקגעגעבן און ביי דער געלע־גנהייט ווידער געשלאגן.

— — — „מען האט אנגעהויבן כאפן צו ארבעט. די ארבעט איז געווען זער שווער און מען האט דערביי אזוי אונרחמנותדיק געשלאגן, אז יידן האבן זיך באהאלטן אויף גאנצע טעג און נעכט אויף בוידימער און אין שטעלער, אונטער בעטן און אין שאפעס. דאס האט גע־געבן א געלעגנהייט די דייטשן צו זוכענישן און רעוויזיעס, וואס דערביי האבן זיי געשלאגן די שטוב־מענטשן. נישט קיין קליינע ראלע האבן דא געשפילט די פאליאקן. נישט נאר זיי האבן אנגעוויזן ווו יידן וווינען, נאר זיי האבן אקטיוו מיטגעהאלפן ביי די אבלאוועס און זוכענישן.

— — — „עס איז ארויס א פארארדנונג אז סחורות מעגן פארקויפט ווערן נאר קעגן פארברויכס־קארטן. יידן האט מען אזעלכע קארטן נישט געגעבן.

— — — „דעם 15־טן (סעפטעמבער) איז געווארן באקאנט געמאכט א רעגיסטראציע פון

16 ביז 60 יאָר, אַז נישט איז טויט־שטראָף. עס האָט זיך געמאַכט א גרויסע בהלה אין שטאָט, מענטשן האָבן נישט געוווּסט וואָס דאָס זאָל באַדייטן. מאַמעס האָבן זיך געבראָכן די הענט, זיי האָבן געמיינט אז מען שיקט שוין אַלע אַוועק.

„דעם 18־טן זענען אָנגעקומען אין שטאָט די „עס. עס." דער ערשטער וויזיט איז געווען ביים פרעזעס פון דער קהילה און ביי די גבאים פון די בתי־תפילות. זיי האָבן גלייך פאַרזיגלט די בתי־תפילות און דעם פרעזעס מיט די גבאים געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די חתימות. און צווי מאָל אין טאָג זאָלן זיי קומען זיך מעלדן, אינדערפרי און פאַר־נאַכט. פאַרשטייט זיך, אַז יעדעס מאָל האָבן זיי געמוזט וואַשן און רייניקן די אוביקאַציעס. און ווען עס האָט זיך זיי פאַרגלוסט, האָט מען זיי אַריינגענומען אין אַ שטאַל און מען האָט זיי געהייסן אומדרייען זיך צו דער וואַנט און זיי האָבן מאַניפּולירט מיטן געווער זיי אָפּצו־שרעקן אַז מען גייט זיי דערשיסן.

— — — „פון דאַן אָן האָט זיך אָנגעהויבן דער יגון ואנחה פון כאַפּן אויף ארבעט, פון שלאָגן און צונעמען סחורות. אין כאַפּן צו דער אַרבעט, האָבן זיך באַטייליקט אביסל פּוילישע אונטערוועלט־מענטשן, וועלכע האָבן כסדר אָנגעוויזן אַז דער איז אַ ייד.

— — — „אַזוי איז די שול פאַרברענט געוואָרן ביז צום פונדאַמענט, נישט אַריינ־נעמענדיק אין זיך אַביסל וואַסער. נאָר ווען דאָס פייער האָט געדראָט די שכנותדיקע פּוילישע הייזער, האָט מען דערלויבט די פייערלעשער אָנצוהויבן די רעטונגס־אַקציע. און דאַן האָט מען די יידן אויך געשלעפּט צו דער אַרבעט. דאָס איז געווען די צווייטע נאַכט פון סוכות. צומאָרגענס ווען די יידן זענען געקומען צו דער אַרבעט, האָט מען זיי געדראָט זיי זאָלן אויסגעבן ווער עס האָט אונטערגעצונדן די שול. און גלייך איז געוואָרן אַוועקגעשטעלט מיליטערישע וואַכן ביי די איבריקע בתי־תפי־לות צו פאַרהיטן אַז מען זאָל זיי נישט אונטער־צונדן[1].

— — — „דעם 12־טן אָקטאָבער איז ארויס א פאַראָרדנונג, אַז יידן מוזן טראָגן געלע לאַטעס מיט אן אויפשריפט „יודע". און מען טאָר נישט גיין אויפן טראָטואַר און קריסטן מוזן ציען די היט. די פאַראָרדנונגען זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם מאַגיסטראַט.

„דעם 14־טן זענען אַלע יידישע געשעפטן געוואָרן פאַרמאַכט און יעדער האָט געמוזט אויפגעבן וויפיל דאָס געשעפט באַטרעפט.

„אַזוי ווי אין אונזער געגנט זענען געווען זייער א סך פאָלקס־דייטשן האָבן זיי זיך גע־לאָזט גאָר ווילגיין. זיי האָבן גענומען מעבל ביי יידן, סחורות, וואָס איינעם איז נאָר גע־פעלן געוואָרן. זיי האָבן זייער א סך אויס־געטיילט צרות די יידן.

— — — „נאָך מיין צוריקקומען קיין שערפּץ איז אָנגעקומען די געסטאַפּאָ און תיכף האָבן זיך אָנגעהויבן שווידערלעכע צייטן פאַר די שערפּצער יידן: אַלע יידישע אינסטיטוצ־יעס זענען געשלאָסן געוואָרן און די ביכער פאַרנומען. שולן, בתי מדרשים — פאַרחתמעט. ביי די שוחטים צוגענומען די חלפים.

— — — „דעם 18־טן אָקטאָבער האָט זיך געענדערט די אַדמיניסטראַציע אין שערפּץ. מען האָט אַרויסגעגעבן אויף יידן פרישע גזי־רות: יידן טאָרן נישט פירן קיין זעלבסשטענ־דיקע וואַרשטאַטן, נישט ברענען קיין עלעקטרי, אַלע מוזן אויפגעבן דאָס פאַרמעגן.

— — — „דעם 22־טן האָט מען געשיקט צו דער יידישער גמינע אז אין פאַרלויף פון דריי טעג זאָלן זיי איינצאָלן 50 טויזנט זלאָטעס קאָנטריבוציע. דאָס האָט געהייסן פאַר נעמען זייער א סך צו טייערע פרייזן. פאַרשטייט זיך אַז די פאַר יידישע גבירים האָבן זיך נישט אַזוי געאיילט מיט אריינטראָגן דאָס געלט.

1. ראוי לשים לב לציניותם השטנית של הפוש־עים הללו.

א טייל פון זיי איז אַנטלאָפן פון שטאָט. אַזוי אז ביי אַלע אָנשטרענגונגען איז נישט געלונגען דאָס צונויפשטעלן די סומע. עס איז געגאַנגען אַ דעלעגאַציע צום בירגערמייסטער מיט 40 טויזנט זלאָטעס. און מען האָט זיי פאַרלענגערט ביז דעם 27־טן. נאָך שווערער אַרבעט און מי איז ענדלעך געלונגען די סומע פון 10 טויזנט זלאָטעס צוצוטראָגן.

„אין צוזאַמענהאַנג מיטן פאַרשלעפּן דעם טערמין איז דעם 29־טן געוואָרן אַרויסגעשיקט אַן אינדיווידועלע קאָנטריבוציע אויף אַ סומע פון אַ האַלבן מיליאָן זל. די קלענסטע סומע איז געווען 800 זל., די גרעסטע — 40 טויזנט און יעדן געגעבן צייט ביז 48 שעה. דער עולם האָט אָנגעהויבן צו לויפן מיט געלט וויפיל איינער האָט געהאַט, אָבער אין מאַגיסטראַט האָט מען געהייסן צוברענגען מאַנטיק. דעם זעלבן אָוונט, אַזוי ווי עס איז נאָר נאַכט געוואָרן, האָבן זיך אַרויסגעלאָזן זשאַנדאַרמען אין שטאָט אויף די אָנגעוויזענע אַדרעסן פון די אינדיווידועלע קאָנטריבוציע און מען האָט אַלע אַרעסטירט, אַ צאָל פון 100 מאַן. און אַ גאַנצע נאַכט האָט מען מיט זיי געמאַכט איבונגען און מען האָט געשלאָגן ביז בלוט. איינעם אַ יונגענמאַן האָט מען צעהאַקט אַ האַנט. אַזוי האָט מען מיט זיי אָפּגעאַרבעט ביז 9 אַ זייגער אינדערפרי. אינדערפרי איז אַריינגעקומען אַן עלטסטער און האָט געזאָגט, אַז ווער עס וועט געבן טויזנט זל. וועט ווערן באַפרייט. עטלעכע גבירים האָבן געגעבן צו 800 זל., צו 600, אַזוי אַז די לעצטע האָבן געגעבן צו 20 זל. איינער איז אפילו ארויס אָן אַ גראָשן געלט.

„צוויי טאָג שפּעטער האָט מען צונויפגענומען אַלע יידישע געשעפטן. עס זענען צוגעפאָרן לאַסט־אויטאָס און מען האָט אַלע סחורות ארויסגענומען. דאָס האָט געדויערט אַ פּאָר טעג.

„סוף אָקטאָבער איז פאַרבאָטן געוואָרן יידישע בעקערס צו באַקן".

על הגירוש והגיטו

— — — „פון צווישן אַלע יידן (פאַרזאַמלטע אויפן מאַרק צום גירוש), האָט מען אויסגעקליבן ביי 50 משפחות, מערסטנס בעלי־מלאכות: שוסטער און שניידער, וועמען עס איז דערלויבט געוואָרן איבערצובלייבן. אויך זענען איבערגעלאָזט געוואָרן עטלעכע אַלטעלייט, וועמענס עלטער און געזונט־צושטאַנד האָבן נישט ערלויבט אויסצוואַנדערן.

„מיט דער צייט איז דאָרט געשאַפן געוואָרן אַ געטאָ".

ב. גירוש זוטא

גירוש של חמשים וכמה צעירים

בעתון „דבר" מיום י"ד טבת ת"ש (26.12.39) נתפרסם המכתב דלהלן:

לקחו אותנו לעבודה, בעצם לעינויים"

„אחד שהוגלה על ידי „גאַסטאַפּו" משאַרפּץ ונמצא כיום בוילנה כותב במכתב לאחיו בתל־אביב [1]:

„מאז כבשו הגרמנים את שרפץ נעשה מצב היהודים שם לבלתי נשוא. עם בואם אספו כנופיות „גאַסטאַפּו" ו„פלוגות־הסער" יום־יום את היהודים מבתיהם וכפו אותם לעשות כל עבודה. לא הבחינו בגיל. את ההתעללות בזמן העבודה אין לתאר במלים. כמה יהודים היו זקוקים לרופאים אחרי העבודה, כל עוד רוח־חיים בהם. מביתנו לקחו את אבא שלנו מן הבית ביום־הכפורים בבוקר, גילחו את זקנו והכריחוהו לטאטא את הרחוב כשהוא עטוף טליתו. לאשרו לא החזיקוהו שם הרבה זמן. יכולים אתם לתאר לעצמכם את יום־הכפורים

1. המכתב נכתב ע"י אברהם יוסף סנדרוביץ' (בנו של יצחק מאיר), לשתי אחיותיו בתל־אביב. כותב־המכתב מת בוילנה.

שלנו... יהודים אחדים עונו ענויים קשים אותו יום בשעות העבודה. תודה לאל במרומים, לא מצאו בביתנו איש מלבד ביום־הכפורים וכך עברו הימים עד ערב סוכות.

„אותו יום הלכו אנשי „גאסטאפו" מבית לבית ואספו ממחבואים למעלה מחמישים בחורים. גם אני הייתי ביניהם. לקחו אותנו לעבודה, בעצם לעינויים. אולם מה לעשות. חכינו לגמר ולאפשרות לשוב הביתה. לפתע הופיע איש „גאֶסטאַפו" ונייר בידו והתחיל קורא באזנינו הצהרה, שבה נאמר, כי אנחנו מתחייבים לצאת את השטח הנכבש בידי הגרמנים לבלי לשוב אליו לעולמים. במקרה אם איש מאתנו יחזור לכאן, יירה וירה. במעשי־אונס שונים הכריחונו לחתום על ההצהרה. שום איש מאתנו לא הורשה לחזור הביתה. אף לא לשם קבלת ברכת־פרידה מהורים וקרובים ולקחת דבר־מה לדרך. הכניסו אותנו לבית־הסוהר ללינת לילה.

„למחרת בבוקר, א׳ סוכות, הובילו אותנו באוטובוסים לפולטוסק וכאן ציוו עלינו לרוץ ברגל. לא הספקנו לקחת אתנו שום דבר. האמהות, שכפי הנראה נודע להן כי משלחים אותנו, באו בובקר ועמדו מרחוק לבית־הסוהר (גברים לא העיזו כלל לבוא). אבל לא נתנו להן לגשת או לדבר, או למסור משהו צידה לדרך או חבילה. בבגדים הקלים שהיינו לבושים ובלי פרוטה בכיס יצאנו לדרך. בעברנו בכפרים ריחמו עלינו איכרים ונתנו לנו בפעם בפעם פרוסת־לחם. כך נדדנו עד שהגענו לשטח הכיבוש הרוסי. לוילנה באנו כעשרים איש".

מכתב מאת הפליטים בוילנה

בעתון „פאָרווערטס", המופיע בניו־יורק, מיום 26 לדצמבר 1939, הודפס המכתב דלקמן:

„יידן, וואָס זענען אַנטלאָפן פון דעם שטעטל שערפץ (פלאָצקער גוב., פוילן) שרייבן צום „פאָרווערטס".

„צו דער חשוב׳ער רעדאַקציע פון „פאָרווערטס"!

„מיר אַ גרופע פליטים פון דער שטאָט שערפץ (פוילן), ווענדן זיך צו אייך מיט דער בקשה דאָס איר זאָלט דעם צוגעשיקטן בריוו פאַרעפנטלעכן אין אייער חשוב׳ער צייטונג פאַר וועלכן מיר דאַנקן אייך פאָראויס. דערמיט ווערט איר אונז ראַטעווען פון אונטערגאַנג.

„מיט דרך ארץ — די אונטערגעשריבענע פליטים.

„הייסער אפעל צו די שערפצער לאַנדסלייט וואָס געפינען זיך אין אַמעריקא!"

„דערמיט ווענדן מיר זיך א גרופע פליטים פון דער שטאָט שערפץ, פלאָצקער גובערניע (פוילן), מיט דער פאָלגנדער ביטע: ווי עס איז אייך באַקאַנט די טרויריקע לאַגע פון פוילישן יידנטום, קענען מיר אייך מיטטיילן דאָס מיר געפינען זיך, לײדער אויך צווישן די דאָזיקע. געשען איז עס אויף פאָלגנדן אופן. אַכט טעג נאָך דעם ווי עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה האָט דער דייטש אָקופּירט אונזער שטאָט שערפץ. פון דאַן אָן האָבן זיך אָנגעהויבן די לײדן פון די יידן ביי אונז אין שטאָט. יעדן טאָג האָט מען די יידן אַרויסגעשלעפּט פון די שטובן און גענומען צו די שווערסטע אַרבעטן אָן אַונטערשייד פון עלטער און געשלאָגן ביז בלוט. דאַן האָט מען אַלע אַלטע יידן אָפּגעשניטן מיט טעמפּע מעסערס די בערד אויסשניידנדיק דערביי האַקנקרייצנס. ראש השנה זענען אַלע בתי מדרשים געשלאָסן געוואָרן דורך דער „געסטאַפּאָ" און די ספרי־תורות זענען ארויסגעשליידערט געוואָרן אויף דער ערד און זענען צוריסן געוואָרן דורך די שמוציקע הענט פון די נאַציס. דאַן האָבן זיך אַלע יידן באַהאַלטן אין די קעלערס, ווו מען האָט אָפּגעריכט דאָס ראש השנה׳דיקע דאַווענען אין דער שטיל, בכדי מען זאָל נישט הערן אויף דער גאַס. יום כפור באַלד אינדערפרי זענען אלע אַלטע יידן אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון די בעטן און אונטער דער וואָך פון שטורמיסטן געמוזט קערן די גאַסן מיט בלויזע הענט

אָנגעטאָן אין די טליתים. אַלע יידישע געשעפטן זענען גלייך קאָנפיסקירט געוואָרן, ווי אויך די שוחטים האָט מען פאַרבאָטן צו שעכטן, צונעמענדיק ביי זיי די חלפים. ערב סוכות, נישט וויסנדיק פון גאָרנישט, האָט מען אונז גענומען צו דער אַרבעט, וועלכע עס איז איי־גענטלעך געווען נישט מער ווי לעבעדיקע צרות, אַז מיר האָבן זיך געוווּנטשן דעם טויט אידער אַזעלכע ברוטאַלע פייניקונגען. נאָך דער אונמענטשלעכע רעפּרעסיעס, געצוווּנגען אונ־טערצושרייבן א דעקלאַראַציע, דאָס מיר פאַר־לאָזן די דייטשע טעריטאָריע און טאָרן שוין קיינמאָל נישט צוריקקומען א היים, אונטער א דראָאונג פון טויט־שטראָף. דערנאָך האָט מען אונז איבערגעפירט אין דער תפיסה, ווו מען האָט אונז געפייניקט א גאַנצע נאַכט. צו־מאָרגנס, דעם ערשטן טאָג סוכות, האָט מען אונז מיט אויטאָבוסן אַריבערגעוואָרפן ביז איבער דער דייטשער, דאַמאָלסט נאָך נישט פעסטגעשטעלטער גרענעץ, נישט ערלויבנדיק מיטצונעמען דאָס מינדעסטע א חוץ דאָס, וואָס מיר זענען געגאַנגען אָנגעטאָן אויף זיך. דאָן האָבן מיר געמוזט וואַנדערן עטלעכע וואָכן ביי אויסערגעוויינלעכע אומשטענדן, לײדנדיק הונגער און קעלט. דאָ, ווו מען האָט געטאָגט, האָט מען נישט גענעכטיקט, ביז מיר זענען אָנגעקומען ערשעפּטע קיין ווילנע. מיר באַ־מערקן, דאָס אונזערע עלטערן אין דער היים ווייסן נישט וואָס מיט אונז איז געשען, און אויך מיר ווייסן נישט וועגן אונזערע עלטערנס גורל. זייענדיק אין וועג האָט זיך צו אונז דערטראָגן די טרויעריקע ידיעה, דאָס די שערפּ־צער שול איז געוואָרן אונטערגעצונדן דורך די „געשטאַפּאָ" לייט, אויך האָט מען א ידישן בחור דערשאָסן ביים פּראָבירן ראַטעווען די ספרי־תורות. אין ווילנע געניסן מיר מער נישט ווי אַ שטוב צום שלאָפן אויף אַ פאַדלאָגע און אײן מאָל עסן אַ טאָג. מיר אַלע לײדן קעלט, הונגער און מיר גייען פּולשטענדיק נאַקעט און באַר־וועס און מיר האָבן דאָ נישט קיין שום עקזיס־טענץ מעגלעכקייטן. מיר אַלע זענען פאַכמע־נער און מיר וועלן קיינעם נישט פאַלן צו לאַסט. דעריבער ווענדן מיר זיך צו אייך מיט א הייסן אַפּעל, דאָס איר זאָלט אונז וואָס שנעלער שיקן מאַטעריעלע הילף, ווי אויך אויסצואַר־בעטן פאַר אונז עמיגראַציע־ערלויבענישן קיין אַמעריקע. גלויבנדיק, דאָס איר וועט אונזער בקשה ערפילן אין איצטיקן פאַר אונז טראַ־גישן מאָמענט, דאַנקן מיר אייך פאָראויס און מיר גריסן אייך הערצלעך פון דער ווייטנס.

„מיט אַכטונג

די שערפּצער פּליטים

וואָס געפינען זיך אין ווילנע

יצחק בערגסאָהן

פייוויש גריינא

יעקב גריינא

יצחק גדלי׳ דאַנציגער

יהושע טשאַרנאָטשאַפּקע

אליעזר טשאַרנאָבראָדאַ

אברהם סענדראָוויטש

מיכאל סענדראָוויטש

דוד סענדראָוויטש

זלמן גראָדקא

דוד אַרענזאָהן

פסח פרידמאַן

אברהם סענדראָוויטש

שמואל מאי"

מכתב מאת ועד־הפליטים בווילנה

המכתב דלהלן, אם כי לא זכה להידפס בעתון, ראוי הוא להיות נדפס בספר הזה ובפרק הזה [1].

„ווילנע, דעם 28־טן יאַנואַר 1940.

„צום רעליעף קאָמיטעט פון שערפּצער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

„מיר האָבן דעם כבוד אייך מודיע צו זיין, אַז אייער בריוו פון 2־טן ד. מ. האָבן מיר ער־

1. המכתב נכתב ע״י ליפסקר.

האַלטן, ווי אויך די איבערגעשיקטע דורכן „יעאס" דריי הונדערט (300) ליט. פאַר וועלכע מיר דאַנקן אייך זער.

„אויך קענען מיר אייך מודיע זיין, אַז מיר האָבן צוזאַמענגערופן אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע שערפּצער, וועלכע געפינען זיך ביז איצט אין ווילנע — 33 פּערזאָן, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 25־טן ד. מ. און מיר האָבן אויסגעוויילט צווישן זיך אַ קאָמיטעט פון פינף פּערזאָן, וועלכער דאַרף אָנפירן מיט די ענינים פון די שערפּצער אין גלות־ווילנע. דער קאָמיטעט באַשטייט פון פאָלגנדע פּערזאָנען:

דוד ניעמטשעווקא — לערער
מיכאל ליפּסקער — לייטער פון
פאָלקס־באַנק אין שערפּץ
אליעזר רזעשאטקע
יצחק בערגזאהן
אברהם סענדראוויטש

„אויף דער פאַרזאַמלונג איז באַשלאָסן געוואָרן, די צוגעשיקטע דורך אייך 300 ליט צוטיילן צווישן די שערפּצער אין גלייכע חלקים צו אכט ליט מיט 80 צענט פאַר אַ פּערזאָן (נאָכן אַראָפּרעכענען 10 ליט אויף נויטיקע פּארטא). מיר לייגען ביי אַ קוויטירונג פון די שערפּצער אין ווילנע.

„געוויס ווייסט איר שוין פון גירוש שערפּץ, אַז אַלע יידן פון אונזער שטאָט זענען דורך די היטלעריסטן ארויסגעטריבן געוואָרן און מען האָט זיי גאָרנישט דערלויבט מיטנעמען מיט זיך. דער גרעסטער טייל פון אונזערע געפונען זיך אין וואַרשע אין זייער אַ טראַגישער לאַגע, אַ גרויסע טייל אין ביאַליסטאָק און אין אַנדערע שטעט וועלכע זענען אָקופּירט געוואָרן דורך די סאָוויעטן, זייער לאַגע איז אויך נישט פרייגלדיק, זיי אַלע שטרעבן מיט אַלע כוחות צו קומען נאָך ווילנע. פון וואַנען עס זענען פאַראַן מעגלעכקייטן צו פאַרשטענדיקן זיך מיט אויסלאַנד, ווי אויך צו עמיגרירן.

„די ליטווישע מאַכט פירט איצט אדורך אַ רעגיסטראַציע פון אַלע פּליטים. אַ גרויסער טייל באַקומט באַלד אויפפאָדערונגען צו באַזעצן זיך אין קלענערע שטעטלעך, אָדער דערפער פון ליטע. בכלל איז די לאַגע נישט קלאָר. די מאַכט פאַרלאַנגט, אַז אויסלאַנד זאָל זיך פאַראינטערעסירן מיט די פּליטים. און עס וואָלט געווען שטאַרק געוואונטשן, ווען איר טייערע לאַנדסלייט אין אַמעריקאַ וואָלט זיך נעגטער פאַראינטערעסירט מיט אונזער לאַגע.

„אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג איז באַטראַכט געוואָרן די פראַגע וועגן שטיצן אונזער נאָענטע אין אָקופּירטן דורך די דייטשן געביט מיט געלט־שטיצע, ווייל זייער מאַטעריעלע לאַגע איז זייער קריטיש. מיר גלויבן אַז אויף אַ געוויסן אופן וועט אונז געלונגען איבער צוּווייזן געלט צו אונזערע.

„מיר קענען אייך מודיע זיין, אַז אין ביאַליסטאָק געפונען זיך די פאַמיליעס: שמיגא, יורקעוויטש, פאַביאַן, ראטמאַן, מאלאוואנטשיק צבי און אַנדערע איינצעלנע פּערזאָנען. אין אונזער שטאָט, אין שערפּץ, געפונען זיך נאָך עטלעכע יידן, וועלכע די דייטשע מאַכט האָט דערלויבט צו בלייבן, דהיינו: משה יהודה קערש און פרוי, הענעך טשאַרנאַבראַדאַ און פרוי, יעקב ראַבינאַוויטש (וועלכער פאַרוואַלטעט מיט פרידמאַנס אייזן געשעפט), לעמל גאָטליבאַווסקי מיט פרוי און קינד און מוטער.

„מיר דאַנקן אייך זייער פאַר די איבערגעשיקטע סומע און מיר בעטן אז איר זאָלט שטיין מיט אונז אין נאָענטן קאָנטאַקט.

„שרייבט אונז צי איז מעגלעך צו באַקומען אויפפאָדערונג־פאַפּירן פאַר אונז נאָך אַמעריקאַ, וואָס וואָלט געווען די איינציקע הילף אין אונזער איצטיקער קריטישער לאַגע.

„מיר ערוואַרטן אייער אַנטוואָרט און צייכענען זיך

מיט אַכטונג (—) דוד ניעמצעוווהא
(—) מיכאל ליפּסקער
(—) אליעזר רזעשאטקע
(—) יצחק בערגזאהן
(—) א. י. סענדראָוויטש

„מיר בעטן שרייבן לויט אדרעס:
דורכן „היאס"
D. Niemczewko
Vilnius
Konsca q-ve 26-13
Lietuva

למכתב מצורפת קבלה על הכסף שקבלו מה„ראליף" (קופת סיוע) של יוצאי שרפץ באמריקה, חתומה ע"י 33 גולי שרפץ בוילנה וזו לשונה:

„קוויטירונג"

„מיר אונטערגעשריבענע קוויטירן דאס דערהאלטן פון אכט ליט מיט 80 צענט (8.80) פון דעם פליטים־קאמיטעט פון שערפצער לאנדסלייט אין ווילנע.

1 אליעזר רזעשאטקא
2 דוד ניעמטשעווקא
3 יצחק בערגזאן
4 שלמה רייטשיק
5 זלמן ניעמטשעווקא
6 ברוך ניעמטשעווקא (בן יטא)
7 וואלף ליכטענשטיין
8 יצחק דאנציגער
9 אברהם יוסף סענדראוויטש (בן יצחק מאיר)
10 אברהם יוסף סענדראוויטש (בן הירש מיכל)
11 דוד סענדראוויטש
12 דוד אראנזאן
13 מיכאל סענדראוויטש
14 פסח פרידמאן
15 יעקב שולץ
16 אברהם זשאביצקי
17 שלמה גרזעביען
18 ישראל זשאביצקי
19 פייוויש גריינע
20 יעקב גריינע
21 לייזער טשארנאבראדא
22 אברהם ליפשיץ
23 שרה גראניעוויטש—ליפשיץ
24 מנחם גראניעוויטש
25 אברהם פאדסקאטש
26 מענדל פאדסקאטש
27 יוסף ליב זומעראוויטש
28 שמואל מאי
29 מאטל וואפעל
30 שמשון ענגעלמאן
31 יהושע טשארנאטשאפקא
32 זלמן גראדקע
33 מיכאל ליפסקער

ג. הגירוש

גירוש היהודים תושבי מחוז שרפץ

בספר „יון־מצולה החדש" מאת משה פרגר, שהופיע בתל־אביב בשנת תש"א, דף 44 אנו קוראים:

„ביום 7 לנובמבר[1] נגזר גירוש על כל היהודים תושבי מחוז שרפץ, קרוב לעשרים אלף נפש במספר. במשך יום אחד חוסלו הישו־בים היהודיים בשרפץ, ראצ'ונז', ז'ורומין, ביאז'ון והכפרים הסמוכים.

„מזוועות הימים האלה

בעתון „דבר" מיום ב' טבת ת"ש (14.12.39), תחת הכותרת הנ"ל, כתוב בין השאר:

„כל יהודי העיר צ'אשין קיבלו פקודה לעזוב את העיר. כן גורשו התושבים היהודים מהעיירות שארפץ, ז'ורומין ומכמה עיירות במחוז פלוצק."

א שוידערלעכער גרוס פון וולאצלאוועק, פלאצק, חעלם, כרוביעשאוו, סיערפץ און אנדערע שטעט אין נאצי־פוילן

בעתון „פארווערטס" מחודש ינואר 1940, תחת הכותרת הנ"ל, כתוב בין השאר:

„אלע טאג ווערן מאסן יידן ארויסגע־טריבן פון די וווינונגען אין וולאצלאוועק,

1. הגירוש היה ב־8 לנובמבר 1939.

שארית הפליטה משרפץ באסיפת־אבל במינכן (גרמניה) ביום השנה לגירוש יהודי שרפץ — 8.11.1947

שארית הפליטה בשרפץ — ינואר 1946 עם לואיס סיגל — מזכיר של „ארגון פועלים יהודי לאומי („יידיש נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד") באמריקה — ביקר בפולין והביא בשביל שארית הפליטה בשרפץ מאת ועד ה„ראֶליף" (סיוע) של יוצאי שרפץ באמריקה 200 דולר. בגלל סכנת הדרכים בתקופה הראשונה שאחרי המלחמה לווּ אותו שומרי־ראש

מימין לשמאל: שורה א׳ יושבים: מולה ראפאצקי (ביאֶז׳ון), יעקב סקורניק, מינצ׳ה קירשנבום (ביאֶז׳ון), מאַלאֶביאַק (ביאֶז׳ון)

שורה ב׳ יושבים: לאֶגאַל (ליפנו), מורה ממלאוה מלוהו של לואיס סיגל, יטה ראפאצקי (ביאֶז׳ון), לואיס סיגל, רוז׳קה מוטיל (לאפקה), יעקב סקוביץ׳, חנה צ׳רנוצ׳פקה (קוסאֶמין, כפר ליד שרפץ)

עומדים: נהג ושומר־ראש של לואיס סיגל, שלמה פורטאֶפיאַן (אושאֶק, כפר בסביבת שרפץ), שומר־ראש של ל. ס., יטה מושקוביץ׳, לאון (ליפנו), שמעון ליסטופד (מלאוה, בעלה של חיה איזיקוביץ׳), חיה איזיקוביץ׳ (ליסטופד), ברוך לאפקה (ז׳ורומין, בעלה של רוז׳קה מוטיל), הירש קוראל

פלאַצק, סיערפּץ, דראבין, ליפּנא און אין אנ־
דערע שטעט.

„פון פיל גאַסן זענען דאָרט שוין פיל יידן אַרויסגעטריבן געוואָרן.

„אין סיערפּץ זענען אַלע יידן אונטער דער באַגלייטונג פון אָרקעסטער־מוזיק געפירט געוואָרן צום באַן און געצוואונגען געוואָרן איינ־צושטייגן אין דריי באַזונדערע צוגן אָן מיט־צונעמען אפילו א העמד.

„אין פיל פאַלן זענען מאַן, ווייב און קינדער צוטיילט געוואָרן און אַוועקגעפאָרן, אָן צו וויסן איינער פון דעם צווייטן.

„אין פלאַצק זענען איינמאָל די יידן גע־צוואונגען געוואָרן נאָכצויאָגן איבער די גאַסן געטריבענע קאַטשקעס. ווער עס האָט נישט געקענט כאַפּן א קאַטשקע, האָט געקראָגן קלעפּ.

„אין סיערפּץ און אין פלאַצק זענען די יידן אַנגעטאָן אין טליתים געטריבן געוואָרן דורך די גאַסן און געצוואונגען געוואָרן צו זינ־גען יידישע לידער״.

אותן הידיעות מובאות גם בעתון „הצפה״ מיום ט׳ אדר א׳ ת״ש (18.2.40).

„מאורעות־הדמים בעיירות פולין״

בעתון „דבר״ מיום ו׳ אדר א׳ ת״ש (15.2.40), תחת הכותרת הנ״ל, כתוב בין השאר:

„מן העיירות שאַרפּץ וז׳ורומין גור־שו אחינו היהודים. בדרך הלכו לאיבוד כמה ילדים והחיילים לא התירו להורים לחפש אותם״.

*

„מפי אישים חשובים שנמלטו מפולין״

„מגרשים את היהודים מעיר לעיר״

בעתון „הבוקר״ מיום י״א אדר א׳ ת״ש (20.2.40), תחת הכותרת הנ״ל, כתוב בין השאר:

„הנאצים יצרו תנאים, הגורמים להתפשטות מחלות מסוכנות בין היהודים; מגרשים אותם בהמוניהם ממקום למקום. כך גורשו 7000 יהו־דים מסיערפץ, פלונסק, רופין וכו׳ לווארשה וכל אחד מהם הורשה לקחת רק מזוודה קטנה בידו. בווארשה לא היה מקום בשבילם והם נאלצו ללון על המדרגות ובבתי הכנסיות, רעבים וגוועים מקור״.

*

„מלאכת ההשמדה בפולין הנאצית״

בעתון „דבר״ מיום י״ז אדר א׳ ת״ש (26.2..40), תחת הכותרת הנ״ל, כתוב בין השאר:

„לונדון, (סט״א). בחוגים פולניים רשמיים נתקבלה ידיעה משטח הכיבוש הגרמני, כי השלטון הנאצי התחיל בגירוש כל האוכלוסיה הפולנית והיהודית ממחוז פלוצק. היהודים כבר גורשו מן העיירות ולוצלבק, דרובין, שיערפץ, ליפנו, פלוצק״.

*

„דאָס יידישע לעבן אין נאַצי־פוילן״

בעתון „נייוועלט״, תל־אביב, מיום 4.4.41. ומיום 18.4.41. במאמר מאת ז. ארטור תחת הכותרת הנ״ל, כתוב בין השאר:

„אין איינעם פון אזעלכע טעג, ווען איך בין געזעסן צוזאַמען מיט א צווייטן מיטגליד פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט זיך צו אונז געמאָלדן א דעלעגאַציע פון פאַרטריבענע יידן פון דעם שטעטל שערפּץ.

„מיר האָבן אריינגערופן די דעלעגאַציע. פאַר אונז זענען געשטאַנען צוויי יונגע יידישע אַרבעטער. זייערע פּנימער זענען געווען פאַרחו־שכט, זייערע אויגן זענען דערשראָקן אַרומ־געלאָפן אין אַלע זייטן, גלייך ווי זיי וואָלטן זיך אין דעם צימער פון יידישער קהילה אויך נישט געפילט זיכער. זייערע קליידער און שיך זענען געווען צעריסן און פאַרשטויבט. עס האָט לאַנג גענומען, ביז זיי האָבן אָפּגעאָטעמט און גע־קאָנט דערציילן, ווי עס געהער צו זיין.

„און אָט וואָס זיי האָבן דערציילט:

„אין זייער שטעטל איז שוין לאַנג איינ־

געשטעלט א מיליץ פון „פאָלקס־דייטשן", דאָס זענען געווען דייטשע פויערים, וועלכע האָבן געוווינט אין די אַרומיקע דערפער אלס פוילישע בירגער. דאָס פאַרמעגן פון יידן האָט מען גלייך פון ערשטן טאָג אָן דערקלערט פאַר הפקר. צוערשט האָט מען אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער געמיינדע פון שערפּץ א שווערע קאָנטריבוציע. דערביי האָט מען גענומען זאַ־קלאַדניקעס פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָבן געזאָלט דערשאָסן ווערן, אויב די קאָנטריבוציע וועט נישט איינגעצאָלט ווערן צו דער צייט.

„דאַן האָט מען אַלע יידן געהייסן פאַר־מאַכן זייערע קראָמען. א טאָג שפּעטער האָט מען זיי באַפוילן, זיי זאָלן עפנען די קראָמען און אַליין אַוועקגיין. די יידישע קראָמען זענען אינגאַנצן אויסגערויבט געוואָרן. נאָכדעם איז מען מיט פערד און וואָגן פאַרפאָרן צו אַלע יידישע וווינונגען און גרינטלעך אונטערזוכט און אויסגערוימט אַלע וווינונגען, צונעמענדיק אַלץ, וואָס דאָרט האָט זיך געפונען. אויך מעבל און אפילו געפּעס און בעזימער. אין דעם רויב האָבן זיך באַטייליקט די דייטשע פויערים פון די אַרו־מיקע דייטשע קאָלאָניעס. אין איינצעלנע פאַלן האָבן אויך פוילישע שכנים עפּעס גענומען. מאַנכע האָבן זיך דערביי פאַרענטפערט: „זעסט דאָך, אַז זיי נעמען סיי ווי אַלץ צו, זאָל כאָטש עפּעס בלייבן ביי „אייגענע".

„און נאָך דעם אַלעמען איז געקומען א באַפעל, אַז אַלע יידן, אָן אויסנאַם, יונג און אַלט, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק. ווען אַלע יידן זענען געווען פאַרזאַמעלט אויפן מאַרק, האָט די מיליץ פון „פאָלקס־דייטשן" באַזוכט אַלע יידישע וווינונגען, צו עס איז נישט גע־בליבן ערגעץ פאַרשטעקט אַ ייד. — — — מען האָט זיי באפוילן זיך אויסצושטעלן אין רייען. די דייטשע מיליץ האָט ארומגערינגעלט די מח־נה, א דייטשער אָרקעסטער[1] האָט געשפּילט און אַזוי האָט מען די יידן אַוועקגעפירט צום וואָקזאַל. דאָרט האָט מען זיי אריינגעפּאַקט אין פראַכט־וואַגאָנעס. די וואַגאָנעס פאַרחתמעט און די יידן זענען פּלוצים, באַרויבטע פון אלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט, אַרויסגעפירט געוואָרן פון זייער שטאָט.

— — — „זיי,[2] די צוויי יונגעלייט, האָבן נאָך נאָווידוואר זיך אַוועקגעגנבעט פון דער מחנה און עס איז זיי געלונגען קומען צו לויפן קיין וואַרשע. די מחנה אַרויסגעטריבענע יידן פון שערפּץ איז נאָך געווען אין וועג. ארויס־געטריבן האָט מען איבער 1700 [3] מענער, פרויען און קינדער.

„די אַרויסגעטריבענע יידן פון שערפּץ זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע נישט מיטאַמאָל. הינטער וואַרשע האָט מען זיי אָפּגעלאָזט און באַפוילן צו גיין קיין וואַרשע. דערביי האָט מען זיי אָנגעזאָגט, אַז ווער עס וועט זיך דערוועגן צוריקקומען אין זיין שטעטל, וועט דאָרטן דער־שאָסן ווערן.

„אויפן דריטן טאָג נאָכן אָנקומען פון די צוויי שערפּצער יונגעלייט, זענען שוין אין וואַרשע געווען 1200 שערפּצער יידן. אין די ווייטערדיקע טעג זענען אָנגעקומען נאָך. די יידישע קהלה האָט רעגיסטרירט 1600 שערפּ־

---

1. התזמורת היתה של מכבי־האש הפולניים המקומיים.

2. כאן בא תיאור שאינו מתאים למציאות. המשך הגירוש היה כדלקמן: בקרונות סגורים, בלי אויר, בלי אוכל, בלי מים ובלי מקום מיוחד לעשיית צרכי־אדם ההכרחיים ביותר — נסעו כל היום עד ל־5—6 ק"מ לפני נובידבור. שם גורשו מהקרונות וברגל המשיכו דרכם בחושך ותחת מכות אכזריות לנובידבור. בנו־בידבור הסתלקו השומרים והשאיר ואת המגורשים ברחבו. המגורשים האומללים, שהיו צמאים ורעבים, שבורים ורצוצים ועייפים עד מוות, התפזרו על פני הבתים היהודיים ויהודדי־העיר הכניסום לבתיהם, השיבו נפשם באוכל ומשקה ונתנו להם מקום ללון. למחרת בבוקר עברו השומרים הארורים בעיר ואספו את המגורשים (חלק מהם הצליח להתחבא) וגירשום ברגל לוארשה.

3. מספר המגורשים משרפץ היה קרוב ל־3000 איש.

צער יידן, וועלכע זענען דערגאַנגען ביז וואַרשע.

„ווּ זאָל מען די מענטשן אַהינטאָן אין דער חרובער שטאָט? מיר האָבן זיך באַראָטן צווישן זיך, מיר האָבן צוגעצויגן צו דער מיט־הילף די טוער פון „דזשוינט", מען האָט די יידן איינגעאָרדנט אין שולן און אין חסידים־שטיבלעך.

„אין איין חסידים־שטיבל, אויף גזשיבאָווסקע גאַס, ווּ ס'איז געווען פלאַץ העכסטנס פאַר פערציק מענטשן, האָבן זיך געפונען דריי הונדערט אַנטלאָפענע יידן פון שערפּץ. די מענטשן זענען געקומען קראַנקע און צעבראָכענע. זיי זענען צוגעפאַלן צו די פאַדלאָגעס און זיך טעג נאָכאַנאַנד נישט געקאָנט רירן. אין וואַרשע אַליין האָט שוין דאַן געבושעוועט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג די עפּידעמיע פון בויך־און־פלעק־טיפוס. און כמעט גלייך פון דעם ערשטן טאָג אָן, האָט צווישן די אַרויסגעטריבענע יידן פון שערפּץ אָנגעהויבן בושעווען דער טיפוס. יעדן טאָג האָט מען פון די פונקטן, ווּ מען האָט זיי איינגעאָרדנט, צענדליקער געמוזט אַוועקפירן אין שפיטאָל און אַסאַך פון זיי — אויפן בית־עולם".

ד. בגלות

בבית־הכנסת בוארשה

בעתון „די וואָך", שהופיע בפריז, ביום 22 לדצמבר 1939 פירסם העתונאי ש. ל. שניידרמן, תחת הכותרת „אָט אַזוי לעבן איצט די יידן אין וואַרשע", שיחה עם ד"ר ח. שושקאָס ובין השאר הוא מספר:

„דעם לעצטן שבת פאַרן פאַרלאָזן וואַרשע, האָב איך געדאַווינט אין א שול אויף רינקאָווער גאַס לעבן איזערנעם טויער. מיר האָבן געדאַווינט אין דער ווייבער־שול, ווייל אונטן, אין דער מענער־שול, זענען געלעגן יידן פון שערפּץ, יידן פאַרהונגערטע, פאַרוואַרלאָזטע, אָן מלבושים און אָן וועש".

*

„גולי קליש, שרפץ, רצ'יונז' ועוד"

בספר „יון־מצולה החדש" מאת משה פרגר, תל־אביב תש"א, דף 96, כתוב בין השאר:

„ברחוב רינקובה 5, בבנין דל של בית־כנסת קטן, שבו מצאו להם מקלט בערך 350 נפש, מהעלובים ומרי־הגורל ביותר שבין הפליטים, הם גולי קליש, שרפץ, רצ'יונז' ועוד — כאן היו במשך שבועות מעטים 35 מקרים של טיפוס־הבהרות".

במלאוה

בספר „פנקס מלאווע" שהופיע בניו־יורק בשנת 1950, דף 400 כתוב בין השאר:

„אין דער שטאָט זענען דעמאָלט, (כסלו תש"א, דצמבר 1940). געווען 6.000 יידן צווישן זיי פיל פון שעפּס, ריפּין, זשוראָמין".

ה. הגיטו בשרפץ

בספר „אחד מעיר ושנים ממשפחה", המלביה"ד בנימין טננבוים, מרחביה 1947, ע. קי"ז כתוב:

„יצחק דיגולה, בן 16 (בן 9 בפרוץ המלחמה) מדובז'ין מספר:

— — — „לנו היו קרובים בעיר שארפץ, על כן שמנו פעמינו לאותה עיר ובה התגוררנו משך שנה. הייתי מהלך לעבודה. עד שגרשונו לתוך גיטו של 200 יהודים [1], בו גרנו בצפיפות 15 עד 20 איש בחדר. רבות היו המחלות ורבים נפחו נפשם מרעב. אף שם עבדתי קשה על פת־לחם".

---

1. הכוונה לגיטו סטז'אָגובו.

ו. בגיטו סטז׳גובו

בספר „פנקס מלאווע" הנ"ל עמוד 405 כתוב בין השאר:

„און ווידער נאך גרויס שתדלנות, האט די מאכט מסכים געווען איבערצולאזן די סטרזע־גאווער יידן אין סטרזעגאווע און אהין גע־בראכט די יידן פון ש ע פ ס, ראטשיונז, בעזוין".

*

בספר „סטרזעגאווע—יזכור־בוך", שהופיע בניו־יורק בשנת 1951, במאמרו של בן־ציון באגען עע. 94—93 כתוב בין השאר:

„אויך דאסמאל איז אונז געלונגען איבער־צוקויפן די מאכט און ס'איז באשלאסן געווארן צו שאפן אין סטרזשעגאווע א פארגרעסער־טע געטא, וואס זאל ארומנעמען די יידן פון ש ע ר פ ץ און בעזוין, וועלכע האבן פריער אויך געזאלט אריבערגעפירט ווערן קיין ווארשע. דעם 6־טן יאנואר 1942 האבן מיליטערישע אויטאס געבראכט צו די טויערן פון געטא איבער טויזנט נפשות פון ש ע ר פ ץ און בעזוין מיט זייערע ארימע פעקלעך.

„שווער צו שילדערן די טרויריקע לאגע פון די אנגעקומענע, מוראדיק צעשלאגן, צע־בלוטיקט, זיך געשלעפט מיט די לעצטע כוחות. די סטרזשעגאווער ארדנונגס־דינסט איז ארויס פון געטא און אונטער א מבול פון שטעקנס, וואס האבן זיך אויף זייערע פלייצעס געבראכן מצד די „עס־עס"־לייט, האבן זיי שנעל ווי מעגלעך אריינגעכאפט די מענטשן מיט זייערע פעקלעך.

„אין געטא זענען די שוץ־שטאפל־מענער („עס־עס")נישט אריינגעקומען, אויס מורא פאר קראנקהייטן, וואס מיר האבן זיי איינגערעדט, אז עס הערשן צווישן יידן.

„דא האבן סטרזעגאווער יידן ארויסגע־וויזן אזא מאס בארמהערציקייט און איבער־געגעבנקייט, וואס מ'איז עס נישט אימשטאנד פארצושטעלן. במשך פון דער נאכט זיינען אלע אנגעקומענע איינקווארטירט געווארן. ס'איז גע־שאפן געווארן א פאלקס־קיך, וועלכע האט יעדן טאג פארטיילט איבער 400 מיטאגן. די ענגשאפט איז געווען אומדערטרעגלעך. עס האט דורכ־שניטלעך אויסגעמאכט איבער צען פערזאן אויף א צימער. דאך האבן עס אלע באהבה אויפגע־נומען, ווייסנדיק אז עס ווערט דערפילט א הומאניטארע פליכט פון דער ערשטער מדרגה".

שוטרים יהודיים

באותו ספר, במאמרו של פישל מיראנץ, ע. 98, כתוב בין השאר:

„דער גרעסטער טייל פון דער יידישער פאליציי איז באשטאנען פון דעפארטירטע יונ־געלייט פון ש ע ר פ ץ. אויך דער פאליציי־קאמיסאר איז געווען א שערפצער ייד, וועלכער איז בעת דער דעפארטאציע פון די סטרזעגא־ווער יידן דערשאסן געווארן דורך די דייטשן אויפן מלאווער באן־הויף. דעם נאמען איז מיר ליידער נישט געלונגען פעסטצושטעלן[1]".

תליית 20 יהודים ביניהם 3 משרפץ

באותו ספר ובאותו מאמר, עע. 102—101, כתוב בין השאר:

„דער טאג פון 6־טן אויגוסט 1942 איז געווען א מוראדיקער פאר אלע יידן אין סטרזע־גאווער געטא. אין יענעם טאג האט דער יידן־ראט באקומען א באפעל, אז אלע יידן זאלן זיך צונויפזאמלען. ווען אלע יידן זענען שוין געווען צונויפגעזאמלט האט א געסטאפאוויעץ, הפנים אן עלטסטער, זיך אוועקגעשטעלט און פארגעליינעט א פארטיקע ליסטע פון 20 פערזאן,

---

1. לפי דברי בת־עירנו הגב' חאלה אייזיקוביץ' — ליסטופד השוטרים היו: יוסל מנימצ'בקה, האחים קישלבסקי (שם האחד זליג), לדרמן ופלדמן (קצב מרצ'ונז'). אצל פלדמן מצאו הגרמנים מטבע חוץ וזהב בתוך ככר־לחם והרגו אותו.

לפי אותה העדות היו אח"כ האחים קישלבסקי פרטיזנים ביערות צ'אטלינסקי ע"י פלוצק. הם נהרגו אחרי המלחמה ע"י „א. ק." („ארמיה קראיובה" — צבא הארץ — ארגון־מחתרת פולני ימני).

וועלכע דאַרפן באַלד אַרעסטירט ווערן אויף אומצוברענגען. ער האָט געלייענט:

לייב פינקעלשטיין (65 יאָר)
אביגדור גאָלדשטיין (38 יאָר)
גדליה טיק (30 יאָר)
ראובן אויזעראַוויטש (43 יאָר)
אליעזר אויזעראַוויטש (48 יאָר)
יעקב גאָלדשטיין (25 יאָר)
אברהם בינעם מארגאָלין (66 יאָר)
יחיאל פלאָט (28 יאָר)
שמחה רעבעק (30 יאָר)
נחמן גרינבוים (25 יאָר)
פייוול בריוועטרעגער (19 יאָר)
חיים שורעק (30 יאָר)
הערש גורפינקעל (27 יאָר)
יחזקאל זשיכלינסקי (פון מלאָווע, 60 יאָר)
יחזקאל פאס (פאסא) (פון שערפץ)
אפרים יוסף לעלאָנעק (פון שערפץ)
טוביה זשיטעלני (פון שערפץ)
מאלעוויאק (פון ביעזשון)
און נאָך צוויי אומבאַקאַנטע יידן

צוזאַמען 20 פערזאָן.

„די אַלע יידן האָט מען פאַרשפּאַרט אין אַן ענגן און פינצטערן קבר. די יידישע פּאָליציי האָט באַקומען א שטרענגע פאַראָרדנונג צו היטן די אַרעסטירטע און קיינעם פון די קרובים צו זיי נישט צולאָזן. ווי אַזוי זיי האָבן דאָרט אויסגעהאַלטן אָן עסן און אָן וואַסער, איז זיך שווער פאָרצושטעלן. אַלע 20 יידן זענען דורך די דייטשן פאַראורטיילט געוואָרן צום טויט און דער תפיסה־קעלער איז געווען אויסגערעכנט דערויף, אַז די קרבנות זאָלן בעת דער עקזעקוציע נישט זיין פעאיק צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. צוזאַמען מיט דער וואַך פון דער יידישער פּאָליציי זענען אויך געשטאַנען דייטשן און ווען ס'האָט געטראָפן א מאָמענט, ווען די דייטשן האָבן נישט באַמערקט, האָט מען זיך געקאָנט דערנענטערן צו דעם קעלער. קיין עסן אריינוואַרפן האָט מען נישט געקענט, מען האָט נאָר בלויז געזאָגט תהלים. אַנדערע האָבן געלערנט משניות אזוי ווי נאָך טויטע. פאַר דעם קעלער האָבן זיך אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדיקע סצענעס. מאַמעס האָבן פון זיך די אָדערן געשניטן. פיר וואָכן זענען די קרבנות געלעגן אין קעלער און פון צייט צו צייט פלעגן היטלעריסטן פון מלאָווע אַראָפּק'מען אין קעלער און זען צו די יידן זשיפען נאָך, ווייל צו דער תליה — זאָגן תלינים — מוז מען נאָך זיין לעבעדיק.

„אַ טאָג פאַרן אויספירן די עקזעקוציע האָט מען דעם קעלער אַרומגעצוימט מיט דראָט און די יידן ארויסגעלאָזט פון קעלער. שטייענדיק הינטער די דראָטן האָבן זיי געמוזט צוקוקן ווי מען בויט א תליה, לערך 5 מעטער אָפּגערוקט פון קעלער. די יידן פון געטאָ האָבן געמוזט ברענגען האָלץ און שטיינער צו דער תליה. עטלעכע יידן אין געטאָ האָבן אונטער קלעפּ געמוזט זיך איינאַיבן ווי אַזוי אָוועקצונעמען דאָס בענקל פון דעם געהאָנגענעם. אויף א ספּעציעלן באַפעל האָבן די יידן געמוזט אונטערטראָגן די בענקלעך און אויף א ספּעציעלן באַפעל — מיט דער גרעסטער שנעלקייט — אַוועקכאַפּן די בענקלעך פון אונטער די פיס.

„2־טער סעפטעמבער 1942, ווען ס'איז נאָך פינצטער געווען, האָבן זיך אַלע יידן — מענער, פרויען און קינדער — געמוזט צונויפקומען ביי דער תליה. די יידן האָבן נאָך געמוזט אַוועקשטעלן שטולן פאַר די פאָלקס־דייטשן, וועלכע זענען געקומען פריילעכע און אויך מיטגעברענגט זייערע קינדער און ווייבער. די דייטשן האָבן הויך געלאַכט, אַזוי ווי אויף א פאָרוויילונג, און געלערנט די קינדער, אַז ווען זיי וועלן אויסוואַקסן זאָלן זיי אויך געבן פאַראָרדענונגען אומצוברענגען יידן. אַרום 11 א זייגער זענען אָנגעקומען פון מלאָווע דריי געסטאַפּאָווצעס אויספירן די עקזעקוציע. יעדן אַרעסטירטן ייד האָט מען געבונדן די פיס, די הענט און פאַרלייגט די פּעטליעס איבערן האַלז. איין געסטאַפּאָוויעץ האָט געהאַלטן אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט מאָטיווירט פאַרוואָס מען הענגט די

20 יידן. אויף איין ייד האָט ער געזאָגט, דערפאַר וואָס ער האָט זיך ארויסגעגנבעט פון געטאָ; אויף א צווייטן, אַז ער האָט געשמוגלט שפּייז. אויף יעקב גאָלדשטיין האָט ער געזאָגט, אז ער האָט געשפּילט א פּוילישן מאָטיוו, וואָס רופט צו פרייהייט.

— — — „אין עטלעכע מינוט אַרום האָבן די 20 קדושים אויסגעהויכט זייערע נשמות. ביז 6 א זייגער פאַרנאַכט זענען זיי געהאַנגען. שפּעטער האָט מען זיי אַוועקגעפירט אין קאַל־ווינס וועלדל, ווו איין גרויסע גרוב איז פון פריער געווען צוגעגרייט.

„(דעם 22־טן יאנואַר 1948 — דאָנערשטיק, י״א שבט ה׳תש״ח — איז דורכגעפירט געוואָרן די עקסהומאַציע פון די 20 קדושים און מען האָט זיי געבראַכט צו קבר ישראל.)״

חיסול הגיטו

באותו ספר ובאותו מאמר, עמ. 102—103, כתוב בין השאר:

„פון יענעם טרויריקן טאָג אָן, איז שוין פאַר קיין שום ייד אין געטאָ נישט געווען קיין ספק, אז אַלע יידן וועלן אומקומען. די נערוון זענען געווען ביי אַלעמען אויסגעשעפּט, אַז קיינער האָט זיך נישט אויסגעטאָן צו גיין שלאָפן. מען האָט דערוואַרט, אַז יעדע רגע קאָן קומען דאָס שרעקלעכסטע.

„ס׳איז געקומען דער 20־טער נאָוועמבער 1942. ביינאַכט האָבן די יידן באַקומען אַ באַפעל צונויפצוזאַמלען זיך אין געטאָ. די דייטשן האָבן אויסגעקליבן אַלע עלטערע מענער און פרויען און אויף צוגעגרייטע פויערישע פירן, אַלעמען אַוועקגעפירט אין מלאַווער געטאָ. אנקומענדיק קיין מלאַווע, האָבן שוין געסטאַפּאָווצעס אָפּ־געוואַרט אויף די קרבנות און זיי גלייך גענומען שלאָגן. דאָרט האָט מען צו די סטרזעגאָווער יידן צוגעטיילט נאָך אַ טראַנספּאָרט פון מלאַווער יידן און אַלעמען אַוועקגעפירט צום באַנהויף. מיט ווילדע קולות פון די היטלעריסטן, אויסגע־מישט מיט געשרייען פון קליינע קינדער, האָט מען זיי געטריבן אין איילעניש צו דער באַן. דער וואָס איז אומגעפאַלן, איז שוין מער נישט אויפגעשטאַנען, מען האָט אים גלייך דערשאָסן. פויערים דערציילן, אַז דער גאַנצער וועג פון מלאַווע ביז וולקא איז געווען אויסגעלייגט מיט געהרגעטע יידן. ווי מען גיט איבער, איז דער דאָזיקער טראַנספּאָרט פון 20־טן נאָוועמבער אַוועקגעפירט געוואָרן אין דעם שרעקלעכסטן פון אַלע טויטן־לאַגערן, אין בעלזשעץ, און אומגעבראַכט געוואָרן אין די אַרטיקע גאַז־קאַמערן.

„אין פיר טעג שפּעטער, ד. ה. אין 24־טן נאָוועמבער 1942, איז פאָרגעקומען די ענד־גילטיקע ליקווידאַציע פון סטרזעגאָווער געטאָ. דאָס מאָל האָבן אַלע יידן אָן אויסנאַם זיך גע־מוזט צונויפזאַמלען אין געטאָ און אויף פויע־רישע וועגן האָט מען זיי אַוועקגעפירט קיין מלאַווע גלייך אויפן באַנהויף. אונטער אַ האַגל פון קלעפּ און אויך א שיסעריי, האָט מען די יידן אריינגעטריבן אין די וואַגאָנעס, וועלכע זענען געווען אויסגעשפּריצט מיט כלאָראָפאָרם, וואָס האָט געריסן אין די אויגן.

„צו 240 פּערזאָן האָט מען אַריינגעשפּאַרט אין אַ וואַגאָן. די ענגשאַפט איז געווען אַזוי גרויס, אז מענטשן זענען אַרויפגעשטופּט גע־וואָרן אין דער הויך. אויפן באַנהויף האָבן זיך געפונען אַזעלכע צווילדעוועטע דייטשן, וועלכע האָבן זיך „גלאַט אַזוי״ אַריינגעשאָסן אין וואַגאָן. דער צוג איז אָנגעקומען קיין אָשוויענטשים, אָבער אין די וואַגאָנעס איז שוין געווען א גאַנץ קליינער טייל לעבעדיקע. דער גרעסטער טייל איז פון ענגשאַפט און דורשטיקייט דערשטיקט געוואָרן אין די וואַגאָנעס. געווען אויך אַזעלכע, די גליקלעכערע, וועלכע האָבן געהאַט אַביסעלע סם און שנעל א סוף געמאַכט צו זייער לעבן״.

*

בן־ציון באַגען במאמרו הנ״ל, ע. 96, כותב על חיסול היהודים מגיטו סטז׳אגובו:

„ווען די סטרזעגאָווער יידן זענען אָנגעקו־

מען קיין אשוויענטשים, בין איך שוין דארט געווען אן אלטער תושב. איך האב שוין גענוג דארט געהאט מיטגעמאכט. איך האב געהאט אן אנונג וועלכן טאג די סטרוזעגאווער דארפן אנ־קומען, ווייל די טראנספארטן זענען געגאנגען לויט א ריי: טשעכאנאוו, מלאווע, פלאנסק א. אז. וו. כ'האב געהאפט מיט מיינע ליבע סטרזע־גאווער יידן זיך נאך איינמאל פאר דעם טויט צו זען. דער פינצטערער גורל האט עס אבער נישט געוואלט. דער סטרזעגאווער טראנספארט, פון פרויען, מענער און קינדער, זענען כמעט אלע גלייך אין די פארגאזונגס־ בונקערס גע־שיקט געווארן. אין דעם לאגער זענען סך־הכל פיר־פינף מאן אריינגעקומען.

„אלע אנדערע זענען גלייך פארגאזט גע־ווארן און אין די מוראדיקסטע און שרעקלעכסטע פיין און יסורים זייערע נשמות אויסגעהויכט. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים".

ז. שונות

בעתון „דבר" מיום כ"ו חשון תש"ב (16.11.41) הופיעה הידיעה דלהלן:

„מגרמנים" את שמות הערים בפולין"

„הגרמנים שינו את שמותיהן של כמה וכמה ערים באזור־הכיבוש של פולין. למשל: ברודניצה (פומארן) — „שטרסבורג", צ'אכאנוב — „ציכאנאר", פשאסניש — „פראשניץ". בשמות אלה השתדלו הגרמנים לפחות לשמור על דמיון פונאטי. והרי עוד כמה שינויים: מאקוב — „מאקהיים", פלונסק — „פלאנאך", אוסטרולאנקה — „שארפאנויזה", מלאוה — „מילאו", פלוצק — „דאטארסבורג", פולטוסק — „אוסטאנבורג", שערפצ — „זיכאלברג", ריפין — „ריפאן", ליפנו — „לייפה".

*

בעתון „דאס נייע לעבן", שהופיע בלודז', מס' (68) 43, מיום כ"ז חשון תש"ז (21.11.46.) הופיעה המודעה דלהלן:

„דער יידישער קאמיטעט אין שערפץ דריקט אויס דעם הארציקסטן דאנק דעם שערפ־צער רעליעף־קאמיטעט אין אמעריקע פאר דער כסדרדיקער הילף פאר די שערפצער יידן אין פוילן.

שערפצער יידישער קאמיטעט:

י. סאקאוויטש, מ. סקורניק, משה גראפא".

*

בעתון „דער אמעריקאנער", המופיע בניו־יורק, נדפסה בשנת 1947 סדרת מאמרים מאת הזמרת עמה שייבער בשם „מיר זענען דא" (אנחנו פה) על ה„בריחה" או „עליה ב'" (העליה הבלתי־לגלית של שארית הפליטה). בגליון מס' 43, מיום כ"ט אב תש"ז (15.8.47)של אותו העתון כתוב בין השאר:

„מיר זענען אנגעקומען אין א שטאט. דארט האט אונז אפגעווארט דער ארטיקער „מר בריחה", א געוויסער אפרים, וועלכער שטאמט פון שערפץ, פוילן[1]. מען האט באלד דערקענט, אז אויף דעם בחור קאן מען זיך פארלאזן, אז ער האט אלץ אין זיינע הענט. ער האט איבערראנזשירט די גרופירונגען און געגעבן ארדערס צו די גרופן־פירער".

*

בעתון „אונזער ווארט", שהופיע בפריז, מיום כ"ו אדר ב' תש"ח (6.4.48.), במאמר תחת הכותרת:

„שפאציר איבער 10 אמאליקע יידישע שטעט, ווו עס איז נישטא קיין מנין יידן"

ובו כתוב על הערים פלונסק, זאקרוצ'ים, ווי־שוגראד, צ'אכאנוב, סוכוצין, מלאוה, ריפין, דובז'ין על נהר דראוואנץ, פלוצק ושרפץ.

על שרפץ כתוב:

„אין שערפץ אדער ווי יידן האבן עס

---

1. יש להניח שאפרים זה הוא אפרים אוסטשבר, ששירת בבריגדה היהודית והיה פעיל בענייני ה„בריחה".

גערופן שעפס ווינען היינט בסך הכל 8 יידי־שע משפחות, דערונטער 2 סאדאווניקעס און 2 שוסטערס".

בעתון „דבר" מיום י"א תשרי תש"ט (14.10.48.) הופיעה הידיעה דלהלן:

„שבויי־מלחמה גרמנים יחזירו אבני־מצבות לבתי־קברות יהודיים".

„וארשה (פ. א. פ.) פקודה חדשה שהוצאה מטעם מיניסטריון־המשפטים הפולני מחייבת את שבויי־המלחמה הגרמנים לאסוף את כל אבני־המצבות בעיר סירפץ ולהחזיר אותן לבית־הקברות היהודי. בזמן הכיבוש הנאצי הוצאו האבנים מבית־הקברות היהודי ושימשו לבניית מדרכות ברחובות.

„כמו כן נענתה הממשלה הפולנית לדרישת הועד היהודי בלובלין וצוותה להחזיר את אבני המצבה שהוצאו בשעתן מבית־הקברות היהודי בזאמושץ".

חֲזוֹן הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת

הָיְתָה עָלַי יַד־יְהוָה וַיּוֹצִאֵנִי בְרוּחַ יְהוָה וַיְנִיחֵנִי בְּתוֹךְ הַבִּקְעָה וְהִיא מְלֵאָה עֲצָמוֹת. וְהֶעֱבִירַנִי עֲלֵיהֶם סָבִיב וְהִנֵּה רַבּוֹת מְאֹד עַל פְּנֵי הַבִּקְעָה וְהִנֵּה יְבֵשׁוֹת מְאֹד. וַיֹּאמֶר אֵלַי, בֶּן אָדָם, הֲתִחְיֶינָה הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה וָאֹמַר אֲדֹנָי יֱהוִה אַתָּה יָדָעְתָּ. וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנָּבֵא עַל הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת שִׁמְעוּ דְּבַר יְהוָה. כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִה לָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה אֲנִי מֵבִיא בָכֶם רוּחַ וִחְיִיתֶם. וְנָתַתִּי עֲלֵיכֶם גִּידִים וְהַעֲלֵתִי עֲלֵיכֶם בָּשָׂר וְקָרַמְתִּי עֲלֵיכֶם עוֹר וְנָתַתִּי בָכֶם רוּחַ וִחְיִיתֶם וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְהוָה. וְנִבֵּאתִי כַּאֲשֶׁר צֻוֵּיתִי וַיְהִי קוֹל כְּהִנָּבְאִי וְהִנֵּה רַעַשׁ וַתִּקְרְבוּ עֲצָמוֹת עֶצֶם אֶל עַצְמוֹ. וְרָאִיתִי וְהִנֵּה עֲלֵיהֶם גִּדִים וּבָשָׂר עָלָה וַיִּקְרַם עֲלֵיהֶם עוֹר מִלְמָעְלָה וְרוּחַ אֵין בָּהֶם. וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנָּבֵא אֶל הָרוּחַ הִנָּבֵא בֶן אָדָם וְאָמַרְתָּ אֶל הָרוּחַ כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִה מֵאַרְבַּע רוּחוֹת בֹּאִי הָרוּחַ וּפְחִי בַּהֲרוּגִים הָאֵלֶּה וְיִחְיוּ. וְהִנַּבֵּאתִי כַּאֲשֶׁר צִוָּנִי וַתָּבוֹא בָהֶם הָרוּחַ וַיִּחְיוּ וַיַּעַמְדוּ עַל רַגְלֵיהֶם חַיִל גָּדוֹל מְאֹד מְאֹד. וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן־אָדָם הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה כָּל־בֵּית יִשְׂרָאֵל הֵמָּה הִנֵּה אֹמְרִים יָבְשׁוּ עַצְמוֹתֵינוּ וְאָבְדָה תִקְוָתֵנוּ נִגְזַרְנוּ לָנוּ. לָכֵן הִנָּבֵא וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִה הִנֵּה אֲנִי פֹתֵחַ אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וְהַעֲלֵיתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם עַמִּי וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל. וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְהוָה בְּפִתְחִי אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וּבְהַעֲלוֹתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם עַמִּי. וְנָתַתִּי רוּחִי בָכֶם וִחְיִיתֶם וְהִנַּחְתִּי אֶתְכֶם עַל אַדְמַתְכֶם וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְהוָה דִּבַּרְתִּי וְעָשִׂיתִי נְאֻם יְהוָה.

(יחזקאל ל"ז)

קבוצת יוצאי שרפץ עם האורח ישעיהו פרידמן, שנת תרצ״ד

מימין לשמאל: שורה א׳ יושבים: אברהם ברגזון, פנינה ברגזון, בתיה בן־ארי, דוד בן־ארי (דוברושקלנקה)
שורה ב׳ יושבים: אברהם בן־דוד (מלאוה), טובה ולוקה, אברהם ירושלמי (פריד), ישעיהו פרידמן יצחק ברגזון, שרה ברגזון
עומדים: גוסטה ברמן, משה ברמן, אפרים תלמי (ולוקה), מנחם אבני (שטינהוז), מרדכי רוזן, יחיאל משה סדרוני (סנדרוביץ׳), מנוחה בן־דוד (ניחה מלאוה)

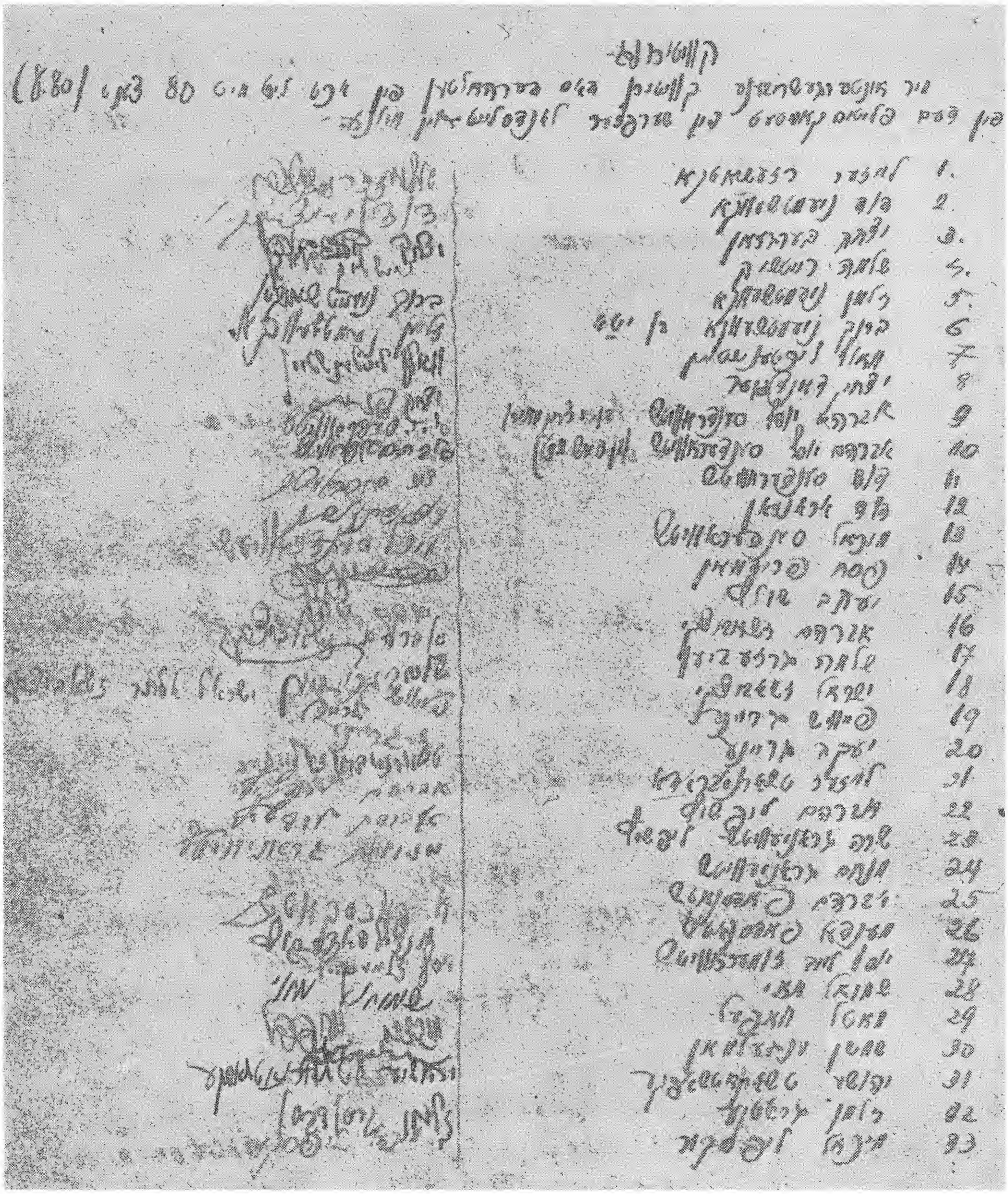
אגוד יוצאי שירפץ
ארץ-ישראל

כיתה 6 של בית־הספר העממי

שמות המורות מימין לשמאל: בשורה הראשונה — קראטושינסקה בשורה השניה — מיזאֶלס, רייך, פ״גל

☛ ראה התמונה מצד ימין

מימין לשמאל שורה א׳ יושבות: אסתר קדצקה, צ׳יפקה דוברושקלנקה, שרה גורנה, פראניה פאפירצ׳יק, מניה פודסקוץ׳, גולדה סקוביץ׳, אסתר לאה פוקאץ׳, זאלצר

שורה ב׳: צפורה רוזינק, מורה רבצ׳ה בוקאט, מורה דוד מנימצ׳ובקה, מורה ברוניה לאַסקה, מורה שיניאביץ׳, מורה נחמן איכלד, מורה אלטמן, מורה שמואל׳יק ולוקה, רוזה לאלונק, הלנה קאשארז׳

שורה ג׳: סימצ׳אק, טובה לאלונק, אסתר לאה שלאכטר, גוגגולה, שרה קלין, פלה לאננטר, אברהם מאיר דורפמן, גאניה בוקאט, מנדז׳ה פודסקוץ׳, יסכה ארפה

שורה ד׳: צ׳יפה בוקאט, בלומה נישאטן, שינה אופנהים, חנה אפלס, יוז׳אלבסקי, טובה שמיגה, ביזל גונשר, מלכה צ׳רנוצ׳פקה, אסתר פרנקל, יטה גראפה

אביהמ'יה מלמד

נספחות

י. מ. סדרוני (סנדרוביץ')

יוצאי שרפץ בארץ

א. ראשונים

יהודי שרפץ יש להם חלק בכל ה„עליות" לארץ, פרט ל„עליה הראשונה".

ב„עליה השניה" 1904—1914 עלו ארצה ששת הבחורים השרפצאים האלה: דוד בורנשטין, עקיבא גלזר, יצחק כהנא (שנקרא „קאנה". מוצאו מפלונסק), יצחק אורן (אהרן) ליבזון, יצחק קרפה (איצ'ה קרפ) ושמואל שמפן.

כידוע, היתה הארץ אז חרבה ושוממה ותנאי־הקיום בה היו רעים וקשים מאוד. רוב העולים ב„עליה" הזאת לא יכלו להתקיים בה, ועזבו את הארץ. בין העוזבים היו גם חמשה מששת ה„עולים" משרפץ. האחד, שנשאר בארץ היה דוד בורנשטין (איצ'ה קרפ חזר ארצה בשנים האחרונות).

דוד בורנשטין (1870—1944) היה אחד ממייסדי המושב הראשון בארץ — „עין־גנים" (1907—08). כל ימיו הטיף לעבודה עברית ולהפיכת השפה העברית לשפה מדוברת. הוא דגל בעבודת־אדמה ובז לכל אלה, שבאותה תקופה נטשו את עבודת־האדמה וחיפשו להם מלאכות קלות לעסוק בהן, או נטשו את הארץ. הוא עצמו שימש דוגמא ליהודי המתחדש במולדת המתחדשת. בכל מקום שימש ראש וראשון, אם בשמירה על המושב, או בועד המושב. מעולם לא דרש מאדם אחר, דבר, שהוא עצמו לא היה יכול לעשותו. גם בהיותו בגיל למעלה משבעים, עבד בעצמו את אדמתו: עדר בטוריה והשקה את פרדסו. עד יומו האחרון קיים בעצמו את אשר דרש מאחרים.

באחד הבקרים — והוא אז בן שבעים וארבע — נמצא מחוסר הכרה על כסא־החליבה ברפת, ראשו נסמך על בטנה של הפרה והחלב מהדלי ניגר... הוא לא חזר להכרתו ומת בביתו בעין־גנים. יהי זכרו ברוך.

בתקופת ה„עליה השניה", בשנת 1908 בערך, ביקר בארץ ישראל חיים נחום טונבל, מחובבי־ציון הראשונים בשרפץ.

*

בין ה„עליה השניה" ל„עליה השלישית", בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, עלו ארצה ארבעת הבחורים השרפצאים האלה: דוד ליברמן, ניוטאק לארר, חיים פינדק ושמואל רוזן. הם עלו מאמריקה כחיילים מתנדבים בגדוד העברי, בהתחלת שנת 1918. והיחידה שלהם (היחידה של המתנדבים מאמריקה נקראה „קלעי־המלך מספר 39") השתתפה, ביחד עם יחידות אחרות מהצבא האנגלי, בכיבוש הארץ מידי הטורקים.

חלק מחיילי הגדוד העברי עזב את הארץ בתום המלחמה. וחלק אחר — הציונים שרצו להישאר בארץ כמגיני הישוב היהודי — עזב אותה, אחרי פירוק הגדוד ע"י הממשלה האנגלית, כעונש על השתתפותו בהגנה על יהודי יפו במאורעות של 1 במאי 1921. בארץ נשארו מעטים בלבד מבין המתנדבים וביניהם — המתנדב השרפצאי דוד ליברמן.

*

ראשון העולים משרפץ בתקופת ה„עליה השלישית" 1919—1923, היה אברהם פריד (ירושלמי), שהגיע ארצה — ביחד עם שרה (בתו של אליעזר ואסולק) אשתו ושלושת ילדיהם — בתחילת שנת 1921. והם „זכו" לטעום, סמוך לעליתם, את טעמם של מאורעות־הדמים באחד במאי של אותה שנה. בתקופת ה„עליה השלישית" עלו גם: אברהם זידנמרק ויעקב מאיר ניימן (האחרון חזר לשרפץ).

*

כך נמשכת השלשלת מ„עליה" ל„עליה", נמשכת ומתארכת, נמשכת ומתרחבת, עד שכיום מספרם של יוצאי שרפץ בישראל הוא 215 משפחות, כן תרבינה.

בימים ההם לא היה קיים ארגון של שרפ־צאים ולא היה צורך בארגון. ביתם הדל של אברהם ושרה ירושלמי היה פתוח לכל בן־עיר וגם לבני ערי הסביבה (שכמעט כולם רווקים היו) ומפיתם החרבה פרסו לבאי־ביתם. היה מישהו צריך להמלצה, קיבל אותה מאברהם ירושלמי; היה מישהו צריך לערב לקבלת הל־וואה, היה אברהם ירושלמי הערב (ובמקרים רבים — גם המשלם).

במקרים מעטים נעשו פעולות מאורגנות ע״י השרפצאים כולם, או חלקם:

בחול־המועד סוכות שנת תרצ״ה (1934) התקיימה אסיפה של שרפצאים בביתו של אברהם ירושלמי לכבוד שני האורחים השרפ־צאים, יוסל בלכמן וישעיהו פרידמן, שביקרו בארץ.

במלאות לאברהם ירושלמי 60 שנה ו־25 שנה לעלייתו ארצה, בשנת תש״ה (1945), נר־שם ע״י השרפצאים בספר־הזהב של הקהק״ל.

בעתון „דבר מיום כ״ג בסיון תש״ה (1945 4.6) כתוב. „תעודת הרשמה בספר־הזהב של הקה״ק הוגשה על ידי קבוצת ידידים ומוקירים לאברהם ירושלמי, עסקן ציוני מסור וותיק משרפץ, פולין, במלאות לו 60 שנה ו־25 שנה לעלותו לארץ.״

* * *

אסון פקד את עדת־השרפצאים בארץ כאשר טבע בימה של תל־אביב שמרל (שמריהו) חזן.

שמרל חזן עזב את שרפץ בשנת 1919. הוא שהה זמן מה בדנציג ובברלין ואחר כך נסע לאמריקה. לארץ־ישראל הוא עלה בהתחלת שנת 1925. הוא עבד בארץ במקומות שונים ובעבודות שונות (זמן מה עבד בתל־אביב, עם שותף, בתור עגלון) ולעתים תכופות היה מחוסר עבודה. נודע לו על סיכויים לקבל עבודה בחיפה והוא הלך ל„לשכה״ (לשכת העבודה של ההס־תדרות היתה ב„בית האדום״ על שפת הים בתל־אביב) לבקש שניים־שלושה ימי עבודה להוצאות הדרך. בהיותו ב„לשכה״ נשמעו צעקות, שאנשים טובעים בים. שמרל רץ להציל את הטובעים. הדבר קרה בכ״ה בתמוז שנת תרפ״ו (1926).

בי״ט בסיון תש״ב (1942) הוקמה מצבה על קברו שבבית־הקברות הישן, ע״י ועדת „ציון״ (ועדה הסתדרותית להקמת מצבות על קברי פועלים ושומרים אלמוניים), בהשתתפות ועד הקהילה ובהשתתפותם ונוכחותם של חלק מיוצאי שרפץ.

ב. „ארגון יוצאי שרפץ בישראל״

עד למלחמת־העולם השניה לא היו קיימים בארץ ארגונים של יוצאי ערים („לנדסמנ־שפטים״). אמנם התקיימו התאחדויות של יוצאי ארצות, אולם הישוב המאורגן, החדור הכרה ציונית, ראה את ההתאחדויות הללו בעין לא טובה. הישוב המאורגן ראה בקיום ההתאחדות של יוצאי ארצות תופעה גלותית, תופעה המח־זקת את הפירוד ומעכבת את מיזוג הגלויות.

בשנות המלחמה, כשנודעו בארץ פרטים על השואה האיומה שבאה על יהודי אירופה, הת־חילו להתארגן ארגונים של יוצאי ערים שונות, במטרה להתכונן להושיט עזרה — בבוא היום המקווה של גמר המלחמה — לשארית הפליטה. יוצאי שרפץ בארץ, שמספרם מועט היה, הת־ארגנו גם הם.

הפעולה להתארגנותם של יוצאי שרפץ בארץ החלה בסוף הקיץ של שנת תש״ד (1944).

כינוס כל יוצאי שרפץ בארץ התקיים ביום ב׳ דחוה״מ סוכות, שנת תש״ה (5.10.1944). האסיפה אישרה את החלטות האסיפה החלקית הנ״ל וגם בחרה בחברים, שנבחרו לועד הזמני, כחברים בועד הקבוע של „איגוד יוצאי שרפץ בארץ־ישראל״. נוסף לכך החליטה האסיפה שכל הנוכחים יתרמו לירה אחת, מלבד 6 ל״י שכל חבר יתרום במשך שנה, לטובת „קרן העזרה של יוצאי שרפץ בארץ״, שתשמש קרן־עזרה לפליטי שרפץ, בכל מקום שהם, הזקוקים לעזרה.

בישיבה הראשונה של הועד, נבחר אברהם ירושלמי ליו"ר וצבי אלגביש (קריסטל) למזכיר.

*

ב־8 למאי 1945 נסתיימה מלחמת־העולם השניה. לארץ התחילו להגיע עולים חדשים — שארית הפליטה, שניצלה מהחורבן הגדול — בדרכים שונות: „כשרות" ו„בלתי כשרות" (לפי ה„שולחן־ערוך" של ממשלת המנדט) ורבים נתפסו ונשלחו לקפריסין. גם בין אלה שהצליחו להגיע לארץ וגם בין אלה שלא הצליחו ונשלחו לקפריסין, היו גם יוצאי שרפץ. והיה צורך להגיש להם עזרה ולעודד אותם לקראת החיים החדשים בארץ.

בתקופה ההיא התחילה פעולתה של קופת „גמילות חסדים" שליד איגוד יוצאי שרפץ בארץ־ישראל". הון הקופה היה מורכב מכספים שנתקבלו מאת יוצאי־שרפץ באמריקה (ברובו) ומכספים שנאספו בין יוצאי־שרפץ (במיעוטו). העזרה לעולים ניתנה — בסכומים שונים — בתורת הלוואות, בלי רבית, כמובן, ובתנאי־פרעון נוחים.

אולם חלק ניכר מבין העולים — הלווים ראו את ההלוואות כעזרה ורוב ההלוואות לא הוחזרו. מצב הקופה הלך וירד, עד שפעולתה הופסקה לגמרי.

לאחר לבטים והתלבטויות רבות חודשה פעולת הקופה. הועד החדש התחיל באיסוף כספים מחברי האיגוד בארץ.

בעת ביקורם של כמה מיוצאי שרפץ ממקסיקו בארץ, תרמו סכומים שונים לטובת קופת גמ"ח, וכך נתאפשרה מחדש פעולתה של הקופה.

* * *

בתום מלחמת־העולם השניה התחילו הארגונים של יוצאי ערים לערוך, ביום השמדת קהילותיהם, אסיפות־אזכרה לקדושיהם. התחילו בכך הארגונים הגדולים, הפעילים והמשיכו גם הארגונים הקטנים, הפעילים פחות.

נוהג זה נתקבל בארץ וכמעט כל הארגונים עורכים שנה שנה אסיפות־אזכרה לקדושים.

לפני האזכרה מתקיימת פגישה חפשית בין יוצאי העיר, שלא ראו איש את רעהו שנה, או שנים. ואחרי ההזכרה מתקיימת, על־פי־רוב, אסיפה רגילה של הארגון שסדר־יומה הוא: מסירת דו"ח של הפעולות, ויכוחים ובחירת ועד.

אסיפת־האזכרה הראשונה לקדושי עירנו נערכה ע"י „ארגון יוצאי שרפץ" ביום ב', כ"ו בחשון שנת תשי"א (6.11.50) — יום־הגירוש של יהודי שרפץ, הוא כ"ו בחשון. מאז מתקיימת אסיפת־אזכרה בכל שנה ושנה ביום־הזכרון של הגירוש (יום־הגירוש נקבע ליום־הזכרון לקדושי שרפץ על ידי שארית הפליטה השרפצאית בהיותם במחנות הפליטים בגרמניה). לפני האזכרה מתקיימת פגישת חברים ואחריה — אסיפה רגילה ובחירת ועד.

*

נוסף לאסיפות הנ"ל, התקיימו כמה אסיפות ומסיבות לכבוד חברים, יוצאי שרפץ, מארצות־הברית, ארגנטינה ומקסיקה, שביקרו בארץ.

*

כן ערך ה„ארגון" שתי אסיפות לכבוד שני חברים יקרים, עסקנים מובהקים בחו"ל ובארץ, במלאות להם שבעים שנה. הלא הם: אברהם ירושלמי פריד. כ' בתמוז תשט"ו. 10.7.1955 ואברהם בן־דוד ז"ל מלאוה. א' בתמוז תשט"ז, 10.6.1956.

* * *

המוני היהודים החיים בארץ ובתפוצות וגם שארית הפליטה, הרגישו שאין בהן, באסיפות־האזכרה השנתיות, כדי הנצחת אבדן מליונים. העם חיפש צורת הנצחה למיליוני הקרבנות, שתהלום את גודל האסון והאבדון.

והנה צץ הרעיון להקים מצבה, ההולמת את עם־הספר — מצבה בצורת ספר. ספר לכל עיר ועיירה שיהודיה עונו והושמדו ע"י הצר הצורר; ספר שיספר על יהודי העיר, על חייהם בעבר, על מאבקם בשנים שלפני השואה ועל יסוריהם בשנות השואה ועד לרגעי מותם.

הרעיון התפשט בכל תפוצות ישראל ומצא תומכים נלהבים בכל שכבות העם. החלה עבודה קדחתנית של איסוף חומר היסטורי, כתיבת זכרונות, תיאורי־הווי וגביית עדויות על השואה. ועם כל הקשיים, שישנם בהגשמת המשימה הזאת — גם מהצד הרוחני־תרבותי וגם מהצד הטכני והכספי — כבר הופיעו בארץ, בארה״ב ובארגנטינה כמאה וחמישים ספרי „יזכור״.

גם „אירגון יוצאי שרפץ בארץ״ התחיל לעסוק בהכנת ספר־יזכור לקדושי עירנו. החוזר הראשון בנידון זה הופיע בחודש ניסן שנת תשי״ב (אפריל 1952) *.

קשיים רבים פגשו בדרכם החברים שעסקו בהכנת הספר. התברר שאין זה קל כלל ליצור יש מאין, להוציא ספר הכתוב ע״י אנשים שאינם סופרים, בלי מקורות ותעודות היסטוריים על חיי היהודים בעיר בעבר ובלי מסמכים ונתונים על חיי היהודים בעיר בתקופה האחרונה. בעמל רב ובמסירות רבה הוכן הספר ע״י מספר חברים בארץ ובעזרתם של מספר חברים מיוצאי שרפץ בארה״ב. ויעמדו על הברכה שלושה חברים שזכותם רבה בהופעת הספר מהבחינה הכספית אברהם בן־דוד (מלאוה), יצחק אורן (אהרן) ליבסון ומרדכי (מקס) סינא.

הכנת הספר ארכה 7 שנים רצופות יגיעה, התמדה וסבלנות רבה.

*

בסוף המאמר על יוצאי שרפץ בארץ, עלינו להזכיר את בן־עירנו איסר צ׳אָשלק (אשר בן־מרדכי) שנפל במלחמת־השחרור בצפון הארץ, ליד דפנה, ביום י׳ בתמוז שנת תש״ח, בשנת ה־28 לימי חייו.

בספר „יזכור״ שהוצא ע״י משרד הבטחון, עמ׳ 117, כתוב:

„אשר בן־מרדכי נולד ב־1920 בעיר שרפץ אשר בפולין לאביו מרדכי, אשר על שמו קרא את עצמו עם הצלתו מהגולה החרבה. היה בן להורים אדוקים, סוחרים. ראשית חינוכו בבית, המשיך ללמוד בבית־ספר עברי „תרבות״ ועם התבגרו הצטרף ל„פועלי־ציון״ שמאל. עם פרוץ מלחמת־העולם השניה הלך עם זרם הפליטים לרוסיה ועם אירגון הצבא הפולני הגולה, הצטרף אליו והגיע אתו לארץ בשנת 1944. זמן־מה עשה בקיבוץ בית־הערבה. אחר־כך עבר לתל־אביב, ועבד כפועל־בנין.

כפרוץ מלחמת־השחרור התגייס מיד. ביולי 1948 בא עם פלוגתו לתל־עזיזיאת, שליד דפנה בגליל העליון. נפצע קל ונשלח לריפוי. אך לא שקט עד שהחזירוהו למקומו בחזית־הצפון, ושם נפל ב־17.7.1948. היה קבור בשאר־ישוב — דן וב־3.3.1950 הועבר לבית־הקברות הצבאי בחיפה. הוא היה השריד האחרון ממשפחה בת שבע נפשות שהושמדו בשואה הגדולה, והוא קידש שם עמו במולדת״.

---

* כידוע, הופיעו בשנים 1947—48 ארבע חוברות לזכר קדושי שרפץ. שתי חוברות הוצאו ע״י שארית הפליטה השרפצאית בגרמניה. האחת בשם „חורבן שערפץ״ (נדפסה באותיות לטיניות) והשניה בשם „זאַמל־בוך פון שערפצער שארית החורבן״. ושתי חוברות הוצאו ע״י יוצאי שרפץ באמריקה. האחת בשם „יזכור״ והשניה בלי שם. בחוברות האלו מסופר על סבלות היהודים בשרפץ עד לגירוש, תיאור הגירוש וסבלותיהם במחנות העבודה וההשמדה.

יהודה ליב מינץ

„מיסטער יונייטעד שערפּצער רעליף"

ווען מען רעדט אָדער מען שרייבט וועגן שערפּצער יידן — זייער לעבן און שאַפונג אויפן אָקאָנאָמישן, געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן געביט — פאַרנעמען זיכער די פיר שערפּצער לאַנדסמאַנשאַפט אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק אַ גאָר חשובן פּלאַץ; דאָס זענען די אַלטע שערפּצער גמילות חסדים, די אינדעפּענדעט שערפּצער יאַנג מען, זייער פּרויען אַפּטיילונג — די שערפּצער לעידיס אַגזילערי, און דער שערפּ־צער צוויג 42 פון יידישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד.

יעדע איינע פון די אָרגאַניזאַציעס האָט זיך אירע פאַרדינסטן אויף פאַרשיידענע גע־ביטן פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אַמעריקע, ווי אויך אין אייראָפּע און ארץ־ישראל און לעצטנס אין מדינת ישראל.

דאָס נאָבעלסטע פון זייערע אַקטיוויטעטן, וואָס שטאַרט אַרויס אַמ׳בולט׳סטן, איז די גרינ־דונג פון דעם יונייטער שערפּצער רעליף — די שערפּצער הילף אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פון די אַלע פיר צוזאַמען מיטן צוועק צו העלפן די שערפּצער לאַנדסלייט ווו נור זיי געפינען זיך — סיי אין שערפּץ גופא (נאָך פאַרן גרויסן אומגליק פון היטלער, ימח שמו), סיי אין די לענדער וווהין דער בי־טערער גורל האָט זיי פאַריאָגט, און סיי אין זייער נייער היים — אין ארץ ישראל.

איז עס נאַטירלעך, אַז אין א בוך וועגן שערפּץ, זאָל דערמאָנט ווערן וועגן אָט דער פאַראייניקטער קערפּערשאַפט — די יונייטעד שערפּצער רעליף אָרגאַניזאַציע, — וואָס אין דער רייע פון אירע גרינדער האָבן זיך גע־צײלט: מרדכי צבי מינץ ז״ל — דער שערפּצער לערער, וועלכער האָט דערצויגן א דור פון ציוניסטן און העברעאיסטן אין שטעטל, און האָט פאַרטגעזעצט זיין דערציאונגס ארבעט אַלס לערער אויך אין אַמעריקע; שלמה לאוב (לו־באשקע) ז״ל, וועלכער האָט אין שערפּץ און אין ניו־יאָרק באַלאַנגט צום ציוניסטישן אַרבעטער לאַגער און צוזאַמען מיט זיין זעליגער פרוי, פעשע, זיך פאַרנומען אַלע יאָרן מיט צדקה טע־טיקייטן, און יעקב סאַנד ז״ל, א לאַנג־יאָריקער מיטגליד און פאַרשטעער פון דער שערפּצער יאַנג מען אָרגאַניזאַציע.

עס איז פאַרשטענדלעך, אַז כדי צו פונק־ציאָנירן ריכטיק דאַרף אַ געזעלשאַפט האָבן אַרבעטער — מענשן וואָס זענען וויליק צו ווידמען זייער צייט און ענערגיע פאַר׳ן צוועק — צו שאַפן די נויטיקע געלט מיטלען, אָנהאַלטן קאָנטאַקט מיט די נויטבאַדערפטיקע און פאַר־טיילן די הילף ווו מען דאַרף. צו באַוועגן אָט די אַרבעטער־קערפּערשאַפט פאַרלאַנגט זיך די טרייב־קראַפט וואָס זאָל די קערפּערשאַפט ברעגען אין באַוועגונג. אַזאַ טרייב־קראַפט איז ווייט נישט די פיזישע טרייב־קראַפט ענלעך צו דער, לאָמיר זאָגן, פון אַן עלעקטרישן מאָטאָר, וואָס מען שטעלט עס איינמאָל אָן און עס געהט אַ גאַנג. די טרייב־קראַפט וואָס נויטיקט זיך פאַר אזא אַרבעט ווי רעליף מוז זיין אַ גייסטי־קע — אַ טרייב־קראַפט וואָס קוואַלט אַרויס פון דער טיפעניש פון דער נשמה פון דער אינדיווידועלער פערזענלעכקייט, וואָס פאַר־מאָגט דאָס וואַרימע האַרץ, דעם פיינעם חוש און געפיל און סענסיטיוויטעט פאַר דעם אידע־אַלן צוועק, פאַר וועלכן די הילפס קערפּער־שאַפט איז געשאַפן געוואָרן.

דער יונייטער שערפּצער רעליף קאָמיטעט האָט געהאַט דאָס גליק צו פאַרמאָגן אָט די איי־נערלעכע שטויס־קראַפט וועלכע איז געווען פאַרקערפּערט אין דער פערזענלעכקייט פון מר. מאַקס סינא — אַ לאַנג־יאָריקן מיטגליד און פאַרשטעער פון די שערפּצער יאַנג מען

אָרגאַניזאַציע. א בוך וועגן שערפּץ און אירע יידן וואָלט פּשוט נישט געווען פּאָלקאָם ווען מען זאָל נישט דערמאָנען דערין וועגן מאַקס סינא און זיינע מעשים טובים צווישן אונז. שטעהענדיק נאָנט צו אים אין אונזער שותפותדיקער אַרבעט — איך אַלס פינאַנס־סעקרעטאַר און מיין פרוי, ראשע, און מרדכי רעשאָטקא אַלס קאָרעספּאָנדענץ סעקרעטאַרן פון שערפּצער רעליף, פון וועלכן מאַקס סינא איז געווען פּרעזידענט — האָבן מיר אָפט באַוואונדערט זיין אייגנאַרטיקע טיפע איבערגעבנקייט צו דער אַרבעט פאַר שערפּצער. דאָס וואָרט „שערפּצער" איז פאַר אים געווען אַ כשוף־וואָרט, וואָס האָט אין אים אַריינגעבלאָזן א רוח־חיים — א נשמה — אן אינספּיראַציע וואָס האָט פון אים רעפלעקטירט און באַאיינפלוסט און באַוויגן די וואָס האָבן מיט אים מיטגעאַרבעט.

ווען א שערפּצער האָט געבעטן הילף, אָדער בלויז נאָר געגעבן אָנצוהערן אַז ער נויטיקט זיך אין הילף האָט מר. סינא תיכף דערפילט די גרויסע אחריות און דראַנג צו העלפן אָן שום ווייטערע נאָכקלערונגען פאַר קוואַליפיקאַציעס — דאָס וואָרט „שערפּצער" איז שוין אַ גענוגענדיקע קוואַליפיקאַציע, ווי למשל ביי ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער ז״ל דאָס וואָרט „ייד", פאר וועמען ער איז תמיד געווען אַ מליץ יושר פאַרן רבש״ע. קענט איר דען אָפּפרעגן ביי אַ מאַמען די קוואַליפיקאַציעס אָדער מעלות און חסרונות פון איר קינד? עס איז איר קינד — זי האָט עס ליב — און דאָס אַלעס. אָט דאָס איז די באַציאונג פון מאַקס סינאַ צו זיינע פאַרוואָגלטע שערפּצער לאַנדסלייט, ווו זיי זאָלן זיך נישט געפונען. ביי אים זענען נישטאָ קיין פאַלן פון ספקות. אויב ער האָט זיך צו עפּעס גענומען, אויב ער האָט זיך געלאָזט אויף א באַשטימטן וועג צו העלפן זיינע לאַנדסלייט איז נישט געווען קיין פאַל פון „השיבנו נאַזאַד" — תמיד פאָראויס, פאָראויס — און קיינמאָל נישט צוריק.

מאַקס סינאַ — אליין, דאַכט זיך, פון שטענדיק אָן נישט קיין זער שטאַרקער אין געזונט — האָט אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינלעכע גבורה ווען עס איז געקומען צו זיין באַליבטע רעליף אַרבעט פאַר שערפּצער. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די הייסע אָוונטן און נעכט, וואָס ער האָט פאַרברענגט אין קעלער פון מיין הויז אין ברוקלין צו סאָרטירן צוזאַמען מיט אונז די קליידער און שפּייז, צו מאַכן פּעקלעך צום שיקן פאַר שערפּצער פּליטים אין דייטשלאַנד, איטאַליע פראַנקרייך, ארץ ישראל און אַפריקא. אַליין פאַרהעלטניסמעסיק אַ פאַרמעגלעכער מענטש וואָס האָט זיך געקענט דערלויבן פערזענלעכע באַקוועמלעכקייטן, נאָך אַ שווערן געשעפטס־טאָג אין ניו־יאָרק, אַנשטאָט צו פאָרן אַ היים פאַרן וויק־ענד אין זיין זומער־וווינונג ביים ים, זיך אָפּצוקילן און אָפּרוען, איז ער געקומען צו אונז אין הויז, ווו די זאַכן זענען געוואָרן געזאַמלט און זיך גענומען צו דער אַרבעט וואָס איז געווען ביי אים הייליק; און אז עס איז געוואָרן צו שפּעט אַהיימצוגעהן, האָט ער ביי אונז איבערנעכטיקט און צומאָרגנס גאַנץ פרי זיך אויפגעהויבן צו כאַפּן די באַן אַהיימצופאָרן. ער האָט קיינמאָל זיך נישט באַקלאָגט אויף אַנדערע וואָס זענען נישט אַזוי אָפּפערוויליק צו אַרבעטן ווי ער — ער האָט געטון זיין הייליקע פליכט וואָס האָט זיכער אים פאַרשאַפט אַ גייסטיקע הנאה.

ווען עס איז באַשלאָסן געוואָרן אויפצוגעבן די טעטיקייט פון שערפּצער רעליף, צוליב פאַרשידענע סיבות, וואָס נישט דאָ איז דער פּלאַץ דאַוועגן צו שרייבן, האָט מאַקס סינא אָנגעהאַלטן אַ „שערפּצער רעליף" אין קלענערן מאַסשטאַב איינער אַליין. ער האָט געשאַפן געלט, צוגעלייגט נאַטירלעך נישט ווייניק פון זיין אייגענער קעשענע און געשיקט ווו ער האָט געהאַלטן פאַר נויטיק.

ווען די ערשטע פּליטים פון דייטשלאַנד האָבן אָנגעפאַנגען צו קומען נאָך אַמעריקע, האָט ער אַליין אָנגעפירט אַן אינדיווידועלע הילף

טעטיקייט פאַר זיי. ווו ער האָט נאָר געקענט האָט ער געשאַפן פאַר זיי אַרבעט, און אויב עס איז געווען נויטיק, האָט ער זיי אריינגענומען צו זיך אין זיין אייגענעם שאַפּ, האָט זיי געלערנט די מלאכה פון נייען אויף דער מאַשין און דערנאָך זיי געגעבן באַשעפטיגונג ביי זיך אָדער ערגעץ אַנדערש. פיל מאָל האָט ער פאַרברענגט מיט די לערנער גאַנצע אָוונטן ביי זיך אין שאַפּ, כדי אויסצומיידן אַנאַנגענעמלעכקייטן מיט זיין שותף אָדער מיט דער אַרבעטער יוניאָן. ווען עס האָט זיך געגוויטיקט, האָבן אייניקע פון די ניי־געקומענע, אין די ערשטע טעג פון זייער אָפּשטייגען אין ניו־יאָרק, אויך געפונען א פאָטערלעכע היים ביי מר. סינא אין הויז און אַ וואַרעמע מוטערלעכע באַהאַנדלונג פון זיין חשוב׳ער פרוי.

ווען עס איז לעצטנס צושטאַנדגעקומען די אונטערנעמונג פון שאַפן א יזכור בוך צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושים פון שערפץ, דורך דער איניציאַטיוו פון אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל, און עס האָט זיך געגוויטיקט אין א פירענדער האַנט — אין עמיצען וואָס זאָל נעמען אויף זיך די אויפגאַבע זיך צו ווענדן צו לאַנדסלייט אין אַמעריקע פאַר פינאַנציעלע הילף און אויך פאַר שרייב־מאַטעריאַל ווי אויך דאָקומענטן אָדער דאַטע פון היסטאָרישן ווערט, האָט מאַקס סינא גענומען אויף זיך די מיסיע אָנצופירן מיט דער אַרבעט און צו זען דערצו אז אַלעס וואָס איז נויטיק און ווערט פאַרלאַנגט פון אונזערע לאַנדסלייט אין תל־אביב זאָל געשאַפן ווערן. צוליב זיין שוואַכן געזונט צושטאַנד האָט ער שוין לאַנג זיך צוריקגעצויגן פון זיינע פּריוואַטע ביזנעס. אַלס רעזולטאַט פון זיין שוואַכקייט אויף די פיס און זיין שלעכטער ראיה, נאָך עטלעכע ערנסטע אינערלעכע אָפּעראַציעס און אויך אויף די אויגן, האָט ער געהאַט עטלעכע ערנסטע עקסידענטן, וואָס האָבן אים ווידער פאַרשאַפט נישט ווייניק פיזישע ענויים. אָבער דאָס אַלעס האָט אים נישט אָפּגעהאַלטן פון אָנגעהן ווייטער מיט דער אַרבעט — דורכ׳ן טעלעפאָן האָט ער ווייטער אָנגעהאַלטן פאַרבינדונג מיט אַלעמען — גערופן מיטינגען ביי זיך אין הויז און געזען דערצו, אז עס זאָל געטון ווערן אַלץ וואָס נאָר מען קען צו העלפן רעאַליזירן דעם שערפּצער יזכור בוך, וואָס איז לעצטנס געוואָרן זיין לעבנס־אידעאַל.

אָט די אינטענסיווע איבערגעגעבנקייט זיינע צו דער אַרבעט צו העלפן שערפּצער האָט געהאַט די השפּעה אויף די אַרומיקע אַז מען האָט אים כמעט קיינמאָל נישט געקענט אָפּזאָגן אין זיינע פאַרלאַנגען זיך איינצושפּאַנען און טון אַרבעט אפילו אין פאַלן ווען מען איז מיט אים נישט געווען אין גאַנצן איינשטימיק. עפּעס האָט מען געשפּירט אַז דער געפיל פון מסירת נפש פון מאַקס סינא שטעט העכער פון דער מאַנכעס מאָל קאַלטער אויסרעכנונג און ציפערן.

אָט די כאַראַקטעריסטיק פון מאַקס סינא לויפט דורך ווי אַ שטראַל פון ליכט דורך די אַלע יאָרן פון אונזער ארבעט צוזאַמען פאַרן שערפּצער רעליף ביז צו דער לעצטער אונטערנעמונג פון שאַפן דעם שערפּצער יזכור בוך — און דערפאַר אונזער רעספּעקט פאַר מיסטער מאַקס סינא — „מיסטער יונייטעד שערפּצער רעליף״.

לײדער האָט ער נישט זוכה געווען צו זען דעם שערפּצער יזכור־בוך. ער איז נפטר געוואָרן דעם 20־טן מאַי 1959 י״ב באייר תשי״ט. יהי זכרו ברוך!

אינדעפענדענט שערפּצער יונג מענ׳ס בענעוואָלענט אַסאָשיישן

(שערפּצער סאָסייעטע)

די שערפּצער סאָסייעטע, אָדער ווי איר אָפיציעלער נאָמען איז, די אינדעפּענדענט שערפּצער יונג־מענ׳ס בענעוואָלענט אַסאָשיישן, פייערט איצט דעם 50 יאָריקן יובל פון איר עקזיסטענץ. איז דאָס זיכער אַ פּאַסיקע געלעגנהייט צו דערציילן — כאָטש אויף אַ באַגרענעצטן אופן, די וויכטיקסטע פּרטים, פון איר אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג.

פאַרשטייט זיך, אַז די גרינדונג פון די סאָסייעטע גייט צוריק צו דער עפּאָכע פון יידישן עמיגראַנטן לעבן אין אַמעריקע, פון די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָר הונדערט, ווען גרויסע מאסן יידישע עמיגראַנטן פון מזרח אייראָפּע האָבן געבויט אַ נייע היים פאַר זיך. די גרעסטע צאָל אַריינגעקומענע, פון ניו־יאָרקער האפען, זענען געווען אָרים און עלנט, אָן קרובים, און מיט אַ נאָגנדע בענקשאַפט נאָך אַ היימישע סביבה. די נידערגעשלאָגענע, איינזאַמע, אין אַ ווילד פרעמדער שטאָט, צווישן פרעמדע מענטשן, מיט אַ פרעמדער שפּראַך, אָן אַ זיכערקייט פאַרן מאָרגן, האָבן געבענקט נאָך אַ היימיש ווינקעל, מיט היימישע מענטשן, פאַר וועמען זיך דאָס האַרץ אַראָפּצורעדן און מיט וועמען זיך אַ עצה צו האַלטן. האָבן טאַקע מענטשן, וואָס זענען געקומען פון איין שטאָדט, אויסגעזוכט איינער דעם צווייטן. און מיט פריידיקע הערצער זיך דערנענטערט איינער צום צווייטן. אַזוי האָבן אָנגעפאַנגען שאַפן זיך גרופּן פון איין שטאָדט, און שפּעטער אויסגעוואקסן אין אָרגאַניזירטע פאַראיינען — אָדער לאַנדסמאַנשאַפט סאָסייעטעס.

האָבן אויך, אין יענע יאָרן, אַסך שערפּצער פאַרלאָזט זייער היים שטאָדט, צוליב עקאָנאָמישע, און אַסך צוליב פּאָליטישע אורזאַכן, און אַהערגעקומען אין דער נייער, פרייער אַמעריקא.

דאָס היימישע ווינקל פון די שערפּצער לאַנדסלייט, איז געווען אין הויז פון אַ לאַנדסמאַן יצחק נתן סינע עליו השלום, און אין יענעם היימישן ווינקל, איז די אידייע פון גרינדן אַ שערפּצער פאַריין געבוירן געוואָרן. דאָרט האָבן די שערפּצער זיך צוזאַמען גערעדט און באַשלאָסן — אַז שוין צייט, פאַר די שערפּצער לאַנדסלייט אויך צו זיין אָרגאַניזירט אין אַ פאַריין.

געזאָגט און געטאָן — אין אַ שיינעם טאָג, דעם 13־טן מאַי יאָר 1906 האָט די גרופּע שערפּצער לאַנדסלייט זיך פאַרזאַמלט ביי ברודער סיימאָן ראָזענפעלד אין הויז, און זיך אָרגאַניזירט אין אַ פאַריין. דעם פאַריין האָבן זיי אַ נאָמען געגעבן — אינדענפּענדענט שערפּצער יאַנג מענ׳ס בענעוואָלענט אַסאָשיישן.

די אָרגאַניזירער, אָדער אָרגאַניזערס זענען באַשטאַנען פון פאָלגנדע:

די צוויי ברידער דוד און דזשאָ (יוסף) שלאָקמאַן.

צוויי ברידער נייטען און פיליפּ (נתן און פסח) לייט, דוד קאָהען, מאָו (משה) לערער, קלמן ז׳אביצקי, סיימאָן ראָזענפעלד, דזשוליוס ראָזען, אייב ראָזען, וויקטאָר וואַלדשטיין און מאָקס סינא.

דער צוועק פאַר וועלכן דער פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן איז געווען:

1. צו באַפרידיקן די נויטן פון אירע מיטגלידער אין פאַל פון קראַנקהייט.

2. זיי באַזאָרגן מיט קרקע איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר.

3. און בכלל העלפן אַ ברודער אין צייט פון אַ נויט.

4. און איבעראַלס, אין אַלעמאָל בענעוואָלענץ — ברידערלעכע איבערגעבענקייט און ליבע.

אַזוי איז ביי דער ערשטער, קליינער פאַרזאַמלונג, דעם 13־טן מאַי 1906, אין הויז פון

ברודער סיימאָן ראָזענפעלד, געלייגט געוואָרן דער ווינקעלשטיין פון די אינדעפענדענט שערפּצער יאַנג מען׳ס בענעוואָלענט אַסאָשיישן, און מיט דעם הויבט זיך אָן איר וווּקס און ענטוויקלונג.

פון דאַן אָן, ווערן שוין די מיטינגן אָפּגעהאַלטן, רעגולאַר, 2 מאָל אַ חודש מיט אַ מיטגליד שטייער פון 10 סענט אַ וואָך.

ביי די מיטינגן ווערט אַממערסטן באַהאַנדעלט ווי אַזוי צו קריגן נייע מעמבערס (מיטגלידער), און וועגן מיטלען, אויף צו שאַפן אַ טרעזשורי. יאָ, שווער זענען געווען די ערשטע טריט פון די בויער פון די סאָסייעטע. נאָר די מענטשן, וואָס זענען מעהר אָדער ווייניקער באַקאַנט מיט די אומשטענדן פון יענע יאָרן, קאָנען ריכטיק אָפּשאַצן די אַרבעט פון אונזערע פּיאָנערן.

אַ ביסל שפּעטער, מיטן וווּקס פון אַלץ מעהר עמיגראַנטן, ווערט די סאָסייעטע פיל פאַרגרעסערט און פאַרפעסטיקט, סיי אין מיטגלידערשאַפט און סיי פינאַנסיעל. זי ברייטערט אויס איר אַרבעט אויפן געביט פון געגענזייטיקע הילף פאַר די מיטגלידער און פאַר שטיצן געוויסע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אויף דער ידישער גאַס, וואָס דאָס לעצטע ברענגט איר אַנערקענונג און אָנזעהיקייט אין יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די סאָסייעטע האָט באַזונדערס זיך אַ הויב געטאָן אין אירע טעטיקייטן אין די יאָרן פון 1908 ביז 1914. אין 1908 דערהאַלט די סאָסייעטע דעם טשאַרטער, דאָס מאַכט איר פאַר אַ שטאָטלעך אַנערקענטע אונאָפּהענגיקע אָרגאַניזאַציע. אויך זענען אין דעם יאָר אַריינגעקומען עטלעכע אַקטיווע מיטגלידער ווי: היימי סילווערמאַן, עמנואל ראָזענבערג, הערי קאַפּלאַן און מאַקס ראָזען — מענטשן מיט אַ סאַך ערפאַרונג און מיט אַ ברייטן בליק אויפן לעבן. זייער טעטיקייט האָט זיך טאַקע באַלד אָנגעזען אין די אַרבעט פון די סאָסייעטע. אויך אין דעם זעלבן יאָר, האָט די סאָסייעטע זיך אָנגעשלאָסן אַלס אַ מעמבער (מיטגליד) אין די יונייטעד היברו טשאַריטיס, און אין דעם רוסיש־פּוילישן פאַרבאַנד מיט געוויסע יערלעכע איינצאָלענגן.

דער פינאַנציעלער מצב האָט זי אַביסל דערהויבן, און אין יאָר 1909 האָט די סאָסייעטע אָנגעהויבן צו צאָלן וואָכנטלעכע קראַנקן בענעפיט צו אירע קראַנקע מיטגלידער. די סאָסייעטע האָט אויך אין דעם יאָר געקויפט סעמעטערי (בית הקברות) פּלאַץ פאַר די סומע פון 3000 דאָלאַר.

אין די יאָרן איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ לאָון רעליף פאַנד (גמילת חסדים קאַסע) אויף אויסצולייען אַ געוויסע סומע געלט צו אַ מיטגליד ווען ער האָט זיך אין דעם גענויטיקט. אין יענע יאָרן (1900—1910) האָט אויך די סאָסייעטע אויסגעברייטערט איר שטיצע צו פיל אויסערלעכע אָרגאַניזאַציעס. אויך איז ווערט צו באַמערקן, אַז אין יענע יאָרן, זענען פאַרגעקומען אַסך סטרייקס אין פאַרשידענע פאַכן, איז נישט בלויז וואָס די סאָסייעטע האָט נישט געמאָנט קיין דיוס (מיטגלידער שטייער) פון די מיטגלידער, וועלכע זענען געווען צווישן די סטרייקער, נאָר אפילו געהאָלפן יעדען אַזאַ מיטגליד מיט וואָכנטלעכע שטיצע, ביז דעם סוף פון סטרייק. און מיט נאָך אַלץ מער ניי אָנגעקומענע אַקטיווע טוער, וואָס האָבן געהאַט אַ שטאַרקע און גוטע ווירקונג אויפן גאַנג פון די סאָסייעטע, זענען מיר אַזוי אָנגעגאַנגען מיט אַן אימפּולסיווע טעטיקייט — ביז דעם אויסברוך פון די ערשטע וועלט־מלחמה אין יאָר 1914.

אין די מלחמה־יאָרן, האָט די סאָסייעטע צו פאַרצייכענען אַסך וויטאַליטעט און גרויסע אנשטרענגונג אַנטקעגן צוקומען מיט מאַטעריעלע הילף די געליטענע ברידער און שוועסטער אין די היים שטאָדט שערפּץ. די פירער פון די סאָסייעטע האָבן דאַן אָרגאַניזירט אַ שערפּצער הילפס פאַנד (רעליף) פון לאַנדסלייט, און דורך זייער איניציאַטיוו, האָבן זיי צוגע־

צוזיגן פיל פון די שערפּצער לאַנדסלייט אויסער די סאָסייעטע. דער טשערמאַן פון „רעליף״ איז געווען ברודער וויקטאָר וואַלדשטיין און דער טרעזשורער (קאַסירער) יעקב זאַנד ע״ה. דער רעליף האָט געשאַפן גרעסערע סומען געלד צו וועלכע די סאָסייעטע האָט עטלעכע מאָל באַגע־שטייערט היפּשע חלקים. אַזוי איז געשאַפן גע־וואָרן עטלעכע טויזנט דאָלער וואָס איז באַלד נאָך דער מלחמה געשיקט געוואָרן קיין שערפּץ, פון וועלכן געלט די פאַרשידענע אינסטיטוציעס אין שערפּץ ווי די קאַסע, תלמיד תורה, ביקור חולים, און אַנדערע האָבן זיך געהאָלפן. אויך דורך דער איניציאַטיוו פון די סאָסייעטע פירער האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט פון מעות חיטים. דער קאָמיטעט האָט יעדן יאָר־ פאַר פסח — געשאַפן אַ פאָנד פאַר שערפּץ, אין דעם קאָמי־טעט זענען געווען טעטיק די סאָסייעטע מעמ־בערס יעקב און חנה זאנד עליהם השלום און אויף לאַנגע יאָרן פישעל וואַלערשטיין, העני ראָכעל פער, און ברודער קאַמער מיט זיין פרוי. אויך איז געווען טעטיק אין דעם קאָמיטעט צביה וואלערשטיין עליה השלום.

אויך איז דאָס יאָר 1921 אַ וויכטיקע דאַ־טום אין די אַקטיוויטעטן פון די סאָסייעטע. אין יענעם יאָר, האָבן די פרויען פון אונזערע מיט־גלידער, מיט דער הילף פון עטלעכע טעטיקע מיטגלידער פון די סאָסייעטע, געגרינדעט די שערפּצער ליידיס איקזילערי. די שערפּצער פרויען אָרגאַניזאַציע האָט באַלד נאָך איר גרינדונג באַוויזן אַ גרויסן כוח אין טוען גוטע און נוצלעכע אַרבעט. זי האָט פיל מיטגע־האָלפן אונזער סאָסייעטע אין יעדע וויכטיקע אינטערנעמונג אין פיל מיטגעהאָלפן אין דער שערפּצער רעליף אַרבעט און שטאַרק טעטיק אין דער מעות חיטים קאָמיטעט, און אין אַנ־דערע וויכטיקע הילפס אַרבעט. אַזוי איז די סאָסייעטע צוזאַמען מיט דער הילף פון די ליידיס איקזיליערי אָנגעגאַנגען מיט זייערע אַקטיוויטעטן — ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה 1939.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה, ווערט נאַטירלעך די גאַנצע הילפס אַרבעט, פאַר שערפּץ, צייטווייליק אָפּגעשטעלט. אין דער זעלבער צייט, איז מען נישט געבליבן זיצן מיט פאַרלייגטע הענט, נאָר כסדר פּלאַ־נירט, און געזאַמלט געלט פאַר אַ גרויסן הילפס פאָנד, צו זיין גרייט פאַר דעם גליקלעכן טאָג, ווען דער נאָרמאַלער קאָנטאַקט מיט אונזערע ליעבע און טייערע אין שערפּץ, וועט ווידער באַנייט ווערן. אָבער, ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, און פאַר אונז האָט זיך אַנטפּלעקט דאָס גרויסע פאָלקס אומגליק, און וואָס די בעסטיאַלישע דייטשן האָבן געטאָן צו אונזערע טייערסטע, האָבן מיר מיט אַנגעווייטיקטע הער־צער, אָנגעפאַנגען צו קאָנצענטרירן אונזער אויפמערקזאַמקייט אויף די, צום באַדויערן אַזוי ווייניק, און דורך נסים, געראַטעוועטע פון גרויסן אומגליק. באלד איז פאָרגעקומען דאָס רעאָרגאַניזירן פון שערפּצער רעליף. אַ דאַנק די איניציאַטיוו פון די אַקטיווע מיטגלידער פון די סאָסייעטע צוזאַמען מיט די ליידיס איק־זיליערי און דעם שערפּצער צווייג פון יידיש־נאַציאָנאַלען אַרבעטער פאַרבאַנד. דאָס האָט באַלד דערמעגלעכט צו שיקן הילף אין די פאָרם פון מזומן געלט, פּעקלעך עסנוואַרג, קליידער, און אַנדערע הילף פאַר די געראַטע־וועטע וואָס זענען צושפּרייט אין פיל לענדער אין אייראָפּע און אין מדינת ישראל. פון די סאָסייעטע, זענען שטאַרק טעטיק געווען אין רעליף די ברידער: מאַקס סינא, פיליפּ וואַ־לערשטיין, מאַקס אַפּעלבוים און מאריס קאַמער. פון די ליידיס איקזיליערי, זענען געווען זעהר אַקטיוו אין די שערפּצער רעליף אַרבעט, פרוי קאַמער און פרוי רבקה ארפע.

זייט די אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל, האָט די סאָסייעטע — מיט דער הילף פון די פרויען אָרגאַניזאַציע, געשאַפן אין אַריבער־געשיקט עטלעכע טויזנט דאָלאַר פאַר דעם אויפבוי פון הייזער פאַר די ניי־אַריבערגע־קומענע. זי האָט אויך, זינט דעם אויפקום פון

דער מדינה, געקויפט פאַר היפשע, עטלעכע טויזענט דאָלאַר, ישראל באָנדס, און אויך מיט פיל טויזנטער דאָלאַרס געשטיצט די הסתדרות. אויך שטיצט זי יערלעך, דעם הסתדרות אין דעם יידישן נאַציאָנאַל פאָנד, אין יונייטעד דזשואיש אַפּיל.

די סאָסייעטע, זייט איר עקזיסטענץ, איז אַלעמאָל געשטאַנען אויף אַ געהעריקן הויך, אויפן געביט פון טשאַריטי (הילף), טראָץ דעם וואָס זי איז געבויט געוואָרן, אין עקזיסטירט אויפן יסוד פון קעגנזייטיקע הילף, און איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער הילף צו איר אייגענע מיטגלידער. זי האָט אַלעמאָל געשטיצט פאַרשידענע צדקה אנשטאַלטן און יידישע אינסטיטוציעס. די סאָסייעטע איז אנגעשלאָסן, און שטיצט מיט אַ יערלעכן ביישטייער צו אַזעלכע אָרגאַניזאַציעס ווי: יונייטעד דזשואיש אַפּיל, „האַיאַס", יידישער קאָנגרעס, דענווער סאַניטאָריום, דעבאָרא סאַניטאַריום, „אָרט", פעדעראַציע פון יידישע טשאַריטיס, נוירסערי׳ס, יתומים הייזער, און פיל אַנדערע געזעלשאַפטלעכע פאַריינען.

דער רעקאָרד פון די שערפּצער סאָסייעטע, זינט איר 50 יעריקער עקזיסטענץ, איז דרינגלעך אַ רייכער און טעטיקער, און מיר פילן, אַז מיר האָבן פאַרדינט די שמחה פון פייערן דעם יובל מיט חדוה. צום באַדויערן, וואָס אַזוי פיל פון די גרינדערס און טעטיקע מיטגלידער זענען מעהר נישט דאָ מיט אונז — זאָלן זיי מיט ערע דערמאָנט ווערן, און לאָמיר האָפן, אַז אַלע מיטגלידער מיט זייערע פאַמיליעס זאָלן זיין מיט אונז פאַר לאַנגע לאַנגע יאָרן.

לוי קאַליסקי

שערפּצער ברענטש (צווייג) 42 יידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד

זיין אנטשטייאונג און אקטיוויטעטן

אפשר איז נישט אַלע מאָל נויטיק איבערצוחזרן דעם אַלעמען באַוווסטן פאַקט, אַז די לעצטע פערציק יאָר געשיכטע, איז נישט אין אַ ערך צו פאַרגלייכן מיט פערציק יאָר געשיכטע פון אַנדערע פעריאָדן. און אַז די לעצטע פערציק יאָר זענען שקול כנגד אַנדערע הונדערטער, פערציקער יאָרן אין ליכט פון פאָליטישע און סאָציאַלע געשעענישן. איז אָבער דעם פאַקט זעער וויכטיק אין זינען צו האָבן סיי ביים ליינען און סיי ביים שרייבן איבער די אויפטיאונגען פון אַן אָרגאַניזאַציע וואָס האָט געלעבט און געדאַכט אין דעם משך פון די לעצטע פערציק יאָר. זאָל דעריבער, דער גייסט פון צייט אונז דינען, ווי אַ וועג ווייזער אין דעם אָפּשאַצונג פון אונזער אָרגאַניזאַציע, אירע צילן, און דערגרייכונגען.

מיט וואָס באַצוועקט די עקזיסטענץ פון די גרופּע שערפּצער לאַנדסלייט, אָרגאַניזירט אונטער דעם נאָמען שערפּצער ברענטש־יידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד? וואָס זיינען אירע אידעאַלן?

ווען דער ברענטש האָט זיך געגרינדעט, האָט דער שערפּצער לאַנדסמאַנשאַפט, אין ניו־יאָרק, שוין פאַרמאָגט צוויי איינגעפונדעוועטע אָרגאַניזאַציעס, אָדער ווי מיר רופן זיי דאָ אין אַמעריקע, סאָסייעטעס. די עלטערע, מיטן נאָמען שערפּצער חברה גמילת־חסדים, און די יונגערע, אויך גרעסערע, און מער פּראָגרעסיווע „די אינדעפּענדענט־שערפּצער יאַנגמען׳ס בענעוואָלענט אַססאָשיישען". דער צוועק פון די צוויי אָרגאַניזאַציעס, ווי אַלע אַזעלכע „סאָסייטעס" אָדער „פאַראיינען" אָרגאַניזירט פון לאַנדסמאַנשאַפט־גרופּן פון יעדער שטאָדט און שטעדטל פון דער אַלטער היים, איז געווען צו באַזאָרגן זייערע מיטגלידער מיט געגענזייטיקער הילף אין פאַל פון קראַנקייט, אָדער

אַנדערע נויטן און אויף צו באַזאָרגן זיי מיט קרקע — לאחר מאה ועשרים שנה. די מיטגלידער, אַמערסטן, ניי אַריבערגעקומענע עמיגראַנטן זענען אָפּט זיך צוזאַמענגעקומען און זיך איינגעלעבט ווי אַ אינטימע משפחה.

טראָץ דעם, וואָס די דאָזיקע „סאָסייטעס״ האָבן נישט פּרעטענדירט אויף קיין וועלט פאַרזאָרגיקע אידעאַלן, און זענען געווען בלויז פאַרנומען מיט זייער אייגענע לאָקאַלע אינטערעסן, האָבן זיי דאָך געהאַט אַ גרויסן מאָראַלישן איינפלוס אויף זייערע מיטגלידער, און געצויגן צו זייערע פאַרזאַמלונגס־פלעצער פיל פון די ניי־אַריבערגעקומענע לאַנדסלייט. ביי די סאָסייטע מיטינגען, האָבן די ערשט אַריבערגעקומענע פון דער אַלטער היים, געטראָפן זייערע קרובים און אַמאָליקע חברים, אין האָבן דערפילט די וואַרעמקייט אין וועלכע זיי האָבן זיך אַזוי שטאַרק גענויטיקט. האָבן טאַקע די דאָזיקע לאַנדסמאַנשאַפט אָרגאַניזאַציעס, אין יענע יאָרן, געדינט ווי וואַרעמע נעסטן — און אסך מאָל ווי וועגווייזער פאַר די „גרינע״ פאַרבענקטע לאַנדסלייט. דאָס גייסטיק אויסלעבן זיך פון די מיטגלידער איז באַשטאַנען פון הייסע דיסקוסיעס אויף די פאַרזאַמלונגען, און שמחה׳לעך, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן. די דיסקוסיעס — אַמערסטן אַרום די פראַגע פון קעגנזייטיקע הילף פאַר אַ קראַנקן אָדער אַ נויטליידענדן „ברודער״ זענען אָנגעפירט געוואָרן נאָך די שטרענגסטע כללים פון די סאָסייטעס קאָנסטיטוציע. דער פאָרזיצער פון מיטינג, אויב נישט אַ בקי לכל הדעות געמוזט זיין אַ ידען אין פאַרלאַמענטאַרישע געזעצן און זיין קלאָר אין די סאָסייטעס „קאָנסטיטוציע״. אויף די פאַרזאַמלונגען פון די שערפּצער יאַנגמענ׳ס האָט אַסך מאָל געפונען פּלאַץ אַ דיסקוסיע איבער „טריידיוניאָניזם״ אָדער איבער היציגע וואַל קאַמפּאַניעס — שטאַטישע אָדער איבערן לאַנד. עס איז געווען דאָס גוטע מזל פון די שערפּצער „סאָסייטע״ צו פאַרמאָגן עטלעכע פון אירע פירער, אַקטיווע טוער אין זייערע יוניאָן־לאָקאַלען, און מיטגלידער פון די סאָציאַליסטישע פאַרטיי. אגב, נישט אַלע פון די פירער זענען געווען שערפּצער לאַנדסלייט. איז טאַקע די אַזוי־גערופענע „אינטעלעקטועלע אַטמאָספערע״, ביי די פאַרזאַמלונגען פון די שערפּצער יאנג־מענס געווען שטאַרק באַאיינפלוסט פון דעם דאַן גענאָסישן סאָציאַליסטישן קאָסמאָפּאָליטישן געדאַנק פון די שמחה׳לעך און פאַרשידענע פאַרוויילונגן, האָט דער יערלעכער באַל, אָדער „באָלל״ פאַרנומען דעם אויבן אָן ביי אַלע „סאָסייטעס״. דער יערלעכער „באלל״ פון די שערפּצער יאנג־מענס האָט געהאַט אַ באַזונדערן שם־דבר ביי אַלע לאַנדסלייט פון שערפּץ און פון אַרום שערפּץ. דער שערפּצער באלל איז דורכגעפירט געוואָרן מיט גרויס רעקלאַמע און פּאָמפּע, און האָט געדינט צווישן די לאַנדסלייט, ווי אַ מאַניפעסטאַציע פון די גלאָררייכע עקזיסטענץ פון די שערפּצער אינדעפּענדענט יאנג־מענס בענעוואלענט אַססאָשיישן.

אָבער נישט אַלע פון די ניי אַריבערגעקומענע לאַנדסלייט, האָבן לאַנג געהויערט אין די געצעלטן פון די סאָסייטעס. אַ טייל פון זיי, ווי נאָר זיי האָבן זיך אַביסל „אויסגעגרינט״ האָבן זיי פאַרלאָזט און זיך אַרויסגעלאָזט אויף די ברייטע שליאַכן וואָס פירן צו די פאַרשידענע סאָרטן „אַמעריקאַניזאַציעס״. אַסך פון די פאַרלאָזענע האָבן בכלל זיך אָפּגעפרעמדט פון די לאַנדסלייט גרופּן. אויך, פיל האָבן פאַרלאָזט די סאָסייטעס. ווייל שוין אָנגעהויכט אַביסל פון פּאַרטייאישע אידעאָלאָגיעס, נאָך פון דער היים, האָבן דאָרט נישט געפונען גענוג קיין גייסטיקע באַפרידעגונג. איז אויך ביי די שערפּצער יאַנג־מענ׳ס, חאָטש איינע פון די שטאַרק לעבעדיקע סאָסייטעס, אין יענע יאָרן, מיט אַ מיטגלידערשאַפט פון בלויז יונגע ענערגישע מענטשן, איז אויך דאָרט, האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ גרופּע פון זעער יונגע מיטגלידער וואָס האָט נישט געקאָנט זיך אַריינגלידערן.

דאָס איז געווען אַ גרופּע פון פריש אַרי־
בערגעקומענע יונגע מענטשן, וועמען די מער־
הייט פון זיי האָט געפעלט נאָך אַ צוויי דריי
יאָר צו די צוואַנציקער יאָרן. אַ פּאָר פון די
עלטערע, זענען שוין געווען אַביסל באַאײַנ־
פלוסט פון די פּועלי־ציון אידיאָלאָגיע — נאָך
פון דער היים, ווערענד די יונגערע האָבן נאָך
נישט באַוויזן צו פאַרמאָגן קיין פּאָליטיש־סאָ־
ציאַלע אָריענטאַציע. האָבן זיי געזוכט מיט
יוגנדלעכע בענקשאַפט „וועגען" פון אויסלעבן
זיך וואָס זאָלן זײַן מער רייצנד ווי דאָס וואָס
זיי האָבן געקאָנט געפונען ביי די פאַרזאַמלונגען
פון די שערפּצער יאַנג־מענ׳ס. די דיסקוסיעס,
איבער די אַלגעמיינע סאָסייטע פּראָבלעמען
האָבן די יונגע, נייע מיטגלידער לחלוטין נישט
פאַראינטערעסירט. פאַרקערט, זיי האָט פּשוט
דערווידערט די לאַנגע אויסגעצויגענע דעבאַ־
טעס איבער דער אַזוי אָפט ארומגערעדטע
פראַגע וואָס איז אַזוי טיפּיש וויכטיק אויף די
סאָסייטע פאַרזאַמלונגען ווי סעמעטערע (קרקע).
איז כדי זיך אויסצולעבן געזעלשאַפטלעך און
קולטורעל מער אנציענד און מער צוגעפּאסט
צו זייערע גייסטיקע פאַרלאַנגען, האָבן זיי זיך
אָרגאַניזירט אין אַ קלוב, אָבער אַלץ נאָך
געבליבן מיטגלידער אין די שערפּצער יאַנג־
מענ׳ס. דער נאָמען פון קלוב איז געווען
„שערפּצער סאָשעל ענד עדיוקיישאָנאַל קלאַב".

דאָס אָרגאַניזירן זיך אין אַ באַזונדערן קלוב,
פון די יונגע „מורדים", האָט אַרויסגערופן
אַ שטאַרקע אומצופרידנהייט אין די סאָסייטע.
אמת, די באַציאונגן צווישן די פירער פון די
יונג־מענ׳ס אין די „גרופּע" איז שוין פון פריער
געווען אַן אָנגעשטרענגטע, די יוגנדלעכע עק־
שנות מצד די יונגע גרופּע פון נישט וועלן זיך
צופּאַסן צו די אָנגענומענע פירונגען פון די
סאָסייטע, פלעגט אַרויסרופן אָפטע סכסוכים
אויף די פאַרזאַמלונגען, און אָפט פּשוט פאַר־
ביטערן דאָס געמיט פון די בעאַמטע און פּי־
רער. אַזוי האָט די „גרופּע" זיך דערוואָרבן
אַ שם התואר — „דור חדש", און מיט נישט

ווייניק סאַרקאַזם איז דער נאָמען געקרוינט
געוואָרן, זענען די אָנגעשטרענקטע באַציונגען
פיל שאַרפער געוואָרן מיט דעם גרינדונג פון
קלוב. דאָס גרופּירן זיך אין אַ באַזונדערע אָר־
גאַניזאַציע, האָט ענדלעך פעסטגעשטעלט דאָס
הויזן פון צוויי באַזונדערע מחנות, מיט באַזונ־
דערע טענדענצן, אונטער איין דאַך. דער סימן
פון אַ פולשטענדיקער שפּאַלטונג, איז געוואָרן
בולט, און טאַקע אין משך פון אַ קורצע צייט,
זינט די גרינדונג פון קלוב, האָט די „גרופּע"
זיך אָפּגעטיילט פון די שערפּצער יאַנג־מענ׳ס.

דער קלוב מיטגלידער, איצט שוין אַן דער
פאַרבינדונג מיט די שערפּצער יאַנג־מענ׳ס,
האָבן פאַרגעזעצט זייער טעטיגקייטן מער אינ־
טענסיוו — פאַרגרעסערט די צאָל מיטגלידער,
איינגעאָרדנט לעקציעס, און אָפטער ווי פריער,
דורכגעפירט פאַרשידענע פאַרווײַלונגען. אַזוי
זענען זיי אָנגעגאַנגען מיט זייער אַקטיוויטעטן,
ביז דער קלאַנג פון די נישט־לאַנג אויפגע־
קומענע, נאַציאָנאַלע יידיש אָרגאַניזאַציע, האָט
דערגרייכט זייערע אויערן און געפאַנגען זיי־
ערע הערצער.

מיטן אויפרוף פון יידיש־נאַציאָנאַלן אַר־
בעטער פאַרבאַנד, האָט אַריינגעשטראָמט אַ
נייער גייסט אויף דער יידישער גאַס אין אמע־
ריקא. זיין לאָזונג, איז אין יענע טעג, געווען
ניי און רעוואָלוציאָנעריש. עס האָט באמת, זיך
געפאָדערט מוט און גייסטיקער כח אַזאַ לאָזונג
צו פאַרשפּרייטן און פאַרטיידיקן. די יידישע
אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס, אין סאַמע בליאונג
פון זייער אנטוויקלונג, אין יענע יאָרן, זענען
נישט געווען פאַראינטערעסירט אין די לערע
פון אַ יידיש־נאַציאָנאַל־באַוווּסטזיין. די גרינ־
דער און פירער זייערע, סאָציאַליסטן, רעוואָ־
לוציאָנערן פון דער אַלטער היים, זענען —
מיט זעער אַ קליינעם אויסנאַם, געווען דורך
אין דורך אַסימילאַטאָריש, זיי זענען אין בוכ־
שטעבלעכן זינען פון וואָרט, געווען אַגרעסיוו־
פיינדלעך צו יעדען געדאַנק און אויסדרוק וואָס
זאָל האָבן געוווּנקן מיט דעם אידעאַל פון אַ

יידיש נאַציאָנאַל באַוווסטזיין. די דאָזיקע פירער, האָבן פאַרמאָגט אָדער קאָנטראָלירט, כמעט דעם גרעסטן טייל פון די יידישע פרעסע. און זייער איינפלוס אויף די יידישע עמיגראַנטן, איז געווען אַ שטאַרקע און ווירקזאַמע. איז עס געווען דעריבער, נאַטירלעך, אַז אין אַזאַ פיינדלעכע אַטמאָספער צו יידישע נאַציאָנאַלע שטרעבונגען, זאָל דער אויפקום פון די נייע אָרגאַניזאַציע מיט דעם אנגענומענעם פראָגראַם פון „ארבעטער ציוניזם” צו באַגעגענען אַ פיינטלעכן ווידערשטאַנד. טראָץ דעם, האָט דער רוף פון יידיש נאַציאָנאַלן ארבעטער פאַרבאַנד געקרוגן אַ וואַרעמען ענטפער פון אַן אָנגעזעענעם טייל פון ציוניסטיש־געשטימטע יידישע אַרבעטער. האָבן אויך די יונגע מיטגלידער פון שערפּצער סאָשעל קלוב, אַן אַרבעטער עלעמענט, מיט איינגעוואָרצלטע, וואַרעמע באַציאונגען צום ציוניסטישן אידעאַל, נאָכגעפאָלגט דעם רוף פון פאַרבאַנד, און מיט דער איניציאַטיוו פון די אַביסל עלטערע מיטגלידער וועלכע זענען שוין געווען אָנגעהויכט פון די פועלי־ציוניסטישע אידעאָלאָגיע, האָבן זיי אָרגאַניזירט דעם קלוב אַלס אַ צווייג פון יידיש נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד.

די גרינדונג און אינסטאַלירונג פון „צווייג” איז צו שטאַנד געקומען אין דעם חודש פעברואר, אין יאָר 1916. דערפאַר וואָס אַ היבשע צאָל פון די מיטגלידער זענען געווען פון שטעטל זאַראמין, האָט דער נייער צווייג זיך געגעבן דעם נאָמען: „שערפּצער־זאַראמינער, ברענטש 42 יידישער נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד”. צווישן די פאַרשריבענע נעמען פון די גרינדער אויף דעם טשאַרטער געפונען זיך: חברים שלמה פרץ פעפער, מאיר ליכטנשטיין, נחמן ליכטנשטיין, שמואל יעקב האָראָוויץ, יעקב גראובארד, נח לערער, מענדל רייכגאַט, שואל מאונטער, הירש בנימין ליסאַביצקי, חיים גרינבערג, שעפּסעל טיק, טובי טיק, אברהם ז׳אַביצקי, מרדכי סעגאַל, חיים ז׳אַביצקי, הירש חזן. — ערשטער סעקרעטער דוד ליבערמאַן.

ווען מען כאַפּט אַ בליק צוריק, אויף די לאַנגע קייט אַקטיוויטעטן פון ברענטש, זינט זיין ענטשטייאונג, וויקלט זיך פאַנאַנדער אַן אומענדלעך ברייטע קאַנווע פון וועלט פּאַסירונגען, און פון נערוון דערשיטערטע געשעענישן וואָס האָבן געפּלאָגט אונזער פאָלק דורך די קנאַפּע פיר יאָר־צענדליק. דער צווייג, אונזערער, חאָטש מיט אַ באַגרענעצטע צאָל חברים, — קיינמאָל נישט עפּעס מער ווי אַכציק אין צאָל — האָט זיך פונדעסטוועגן, אָפּגערופן אויף כמעט יעדע וויכטיקע יידיש געשעעניש מיט האַרץ און נשמה. זענען די טעטיקייטן פון ברענטש באַצייכענט פון די צייט וואָס איז אַזוי באַלאָדענט מיט יידישן צער און אויך מיט דעם יידישן אויפקום.

דאָס געמיט ווערט אַביסל לייכטער, ווען מען כאַפּט אַ בליק אויף צוריק פון די ערשטע יאָרן פון ברענטש, און זיינע טעטיקייטן. די וועלטלעכע און יידישע לאַגע איז דאַן געווען אַזוי אַנדערש, פיל, פיל בעסער ווי אין די שפּעטערע יאָרן. די אַקטיוויטעטן אין ברענטש — אַזוי ווי אין אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס זענען נישט געווען אַזוי שווער באַלאָדענט. אמת, די וועלט איז שוין נישט געווען אַזוי פריי און אָפן, ווי פריער מיט צוויי יאָר צוריק, איידער די ערשטע וועלט מלחמה האָט אויסגעבראָכן. אַמעריקא איז נאָך טאַקע אין קריג נישט געווען, אָבער די יידן דאָ זענען געווען שטאַרק באַזאָרגט איבער די לאַגע פון די יידישע מלחמה־קרבנות אין אייראָפּע, און זענען געווען פאַרטאָן זיי צו העלפן דורך די „רעליף” אָרגאַניזאַציעס וועלכע האָבן זיך דאַן געגרינדעט — פאָרט, איז נישט צו פאַרגלייכן דאָס געמיט און די פליכטן פון יידן אין אַמעריקא פון יענער צייט מיט שפּעטערע יאָרן.

זענען דאָס געווען די האָניק־חדשים, ווען דער ניי געבוירענער צווייג האָט אָנגעפאַנגען פאָנקציאָנירן, די ערשט געוועזענע קלוב מיט־

גלידער האָבן ברייט זיך פאַנאַנדער גענומען די הענט, און מיט גרויס ענטוזיאַזם זיך גע־נומען צו דער אַרבעט. די פאַרזאַמלונגען האָבן געשפּרודלט מיט לעבען, די יונגע בעאַמטע האָבן איבערגענומען מיט חשק די פליכטן און אויפגאַבן פון פאַרבאַנד, און מיט זייער יוגנד־לעכן פייער, האָבן זיי אינספּירירט די חברים־מיטגלידער זיי דורכצופירן. די פירערס, און בעאַמטע פון פאַרבאַנד, זענען געווען אָפטע געסט ביי די מיטינגען, און מיט זייערע רעדעס, זיך באַמיט צו דערציען די נייע משפּחה חברים אין דעם גייסט אין ריכטונג וואָס דער יידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט — דאָס זענען געווען די ערשטע עטאַפּן פון דערציאונג אין דער ריכ־טונג פון אַרבעטער ציוניזם וואָס די יונגע חברים האָבן געקרוגן. עס האָט לאַנג נישט גענומען, און דער שערפּצער־זאַראַמינער ברענטש 42, איז געוואָרן איינער פון די ליב־לינג־צווייגן אין פאַרבאַנד. די אַלע געלד קאַמ־פּיינס וואָס דער פאַרבאַנד האָט דאַן אָנגעפירט ווי פאַר נאַציאָנאַל פאָנד, פאַר אַגריקולטור מאַשינעריי פאַר פּאַלעסטינע, און פאַר שולען אין אַמעריקאַ, האָבן די ברענטש חברים אַדורך געפירט מיט דערפאָלג. אַלס שערפּצער לאַנדסלייט, האָבן די חברים אַ שטאַרקן אנטייל גענומען אין די הילפס אַרבעט פאַר די שערפּ־צער מלחמה קרבנות דורך דעם „שערפּצער רעליף" אָנגעפירט פון די סאָסייטע־שערפּצער יאַנג־מענ'ס. אין ברענטש און פון די חברה גמילת חסדים.

די יונגע חברים האָבן אָנגעפירט אַ זאַנפּ־טיק־חבריש לעבען, זענען זעער אָפט זיך צוזאַ־מענגעקומען, געפּראַוועט שמחה'לעך, דורכגע־פירט אַרויספאָר פאַרוויילונגען, און אַנדערע פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינטערהאַלטונגען.

צווישן די פירער וועלכע זענען גע־שטאַנען ביים וויגעלע און רודער פון ברענטש זענען געווען:

חברים — מאיר ליכטענשטיק, נחמן ליכ־טענשטיק, שייע ראַזען, שלמה פּרץ פּעפּער, שואל מונטער, הירש חזן, שמואל יעקב האַר־וויץ, הירש בנימין ליסאָוויצקי, מענדעל רייכ־גאַט, טובי מאַי, נח לערער, שמואל לאַפּאַטקע, יעקב גראַיבאַרד, אברהם זשאַביצקי, זכריה זלאַטשעווער, חיים פונדעק, שמואל גרין.

דאָס איז געווען — אַזוי צו זאָגן — דער ראָמאַנטישער פּעריאָד אין דעם עקזיסטענץ פון ברענטש.

איז אָבער דער טעמפּעראַטור, פון די ברענטש אַקטיוויטעטן, צו ביסלעך געפאַלן מיט אַמעריקע'ס אַריינטריט אין ערשטן וועלט קריג. אַ היפּשע צאָל פון די חברים זענען אַוועק אויף מלחמה מיט די אַמעריקאַנער אַרמייען, און אַ קלענערע צאָל זענען אַוועק מיט'ן יידישן לע־גיאָן. מיט'ן אָפּשטעלן די נאָרמאַלע פאַרבינ־דונגען פון אַמעריקע מיט די אויסערלעכע וועלט, האָבן די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, אויף דער יידישער גאַס, אין אַלגעמיין, זיך פאַר־קלענערט. די לאַגע האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין די טעטיקייטן פון פאַרבאַנד, און נאַטירלעך אויך ביים ברענטש. די חברים זענען אָנגע־גאַנגען מיט די אַרבעט, אָפּגעהאַלטן פאַרזאַמ־לונגען, ווי אַלע מאָל, דורכגעפירט אַקציעס וואָס די צייט האָט דאַן געפאָדערט — אָדער דער־לויבט, און געווען ווי נאָר מעגלעך אין שריפט־לעכע פאַרבינדונג מיט די חברים סאָלדאַטן. און אַזוי ביז דעם סוף פון קריג.

די חברים וועלכע האָבן געקעמפט מיט'ן יידישן לעגיאָן זענען געווען: נח לעדער, חיים פונדעק, דוד ליבערמאַן, שמואל ראַזען און חבר האַרט (אַ זאַראַמינער — געשטאָרבן אויפן וועג צום קריג).

אַ קורצע צייט, נאָך דער מלחמה, האָט אַ ניי לעבען אַריינגעשטראָמט אין ברענטש. די פאַרשידענע אַקטיוויטעטן זענען אַלץ נאָך גע־ווען אין אַן אָפּגעשוואַכטן צושטאַנד, אָבער דאָס האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. דערוויל, זענען די חברים געווען פאַרנומען מיט פייע־רונגען באַנקעטן לכבוד די צוריק אַהיים געקו־

מענע חברים־סאָלדאַטן, און מיט אַנדערע פאַר־שידענע פאַרווײלונגען.

דאָס אַפּטע צוזאַמענקומען זיך אין דאָס יום־טובדיקע אויסלעבן, האָט צוזאַמענגעבונדן די חברים אין איין גרויסע אינטימע משפחה.

אָבער נאָך דעם יום טוב, איז געקומען דער „דערוואַכעך". אַמעריקאַנער יידן זענען געקומען צוריק אין פאַרבינדונג מיט די יידן פון איבער דער וועלט, און האָבן אנגעפאַנגען זיך פאַנאַנ־דערצונעמען די הענט זיי צו העלפן.

דער „מוז" וואָס שנעלער צו לינדערן די נויט פון די מלחמה געליטענע יידן, האָט פאַר־נומען דעם אויבנאַן אויף סדר היום, פון אַמע־ריקאַנער יידישע הילפס אָרגאַניזאַציעס. די טויער פון די אָרגאַניזאַציעס, האָבן געמאָנט און געפאָדערט פון יעדן ייד, זיין מיט־הילף, און זיין געלט באַשטייער אויף יעדן מעגלעכן אופן. אויך איז די אַרבעט פאַר ארץ־ישראל, געוואָרן צוריק אַקטועל, אָבער מיט אַ פיל ברייטערן פאַרנעם. די עליה פון פוילין, און פון אַנדערע מזרח אייראָפּעאישע לענדער. און הילף פאַר די חלוצים אין ארץ־ישראל, זענען אויס־געוואַקסן אין זייער אַקטועלע, און מאַנענדיקע פּראָבלעמען אין יעדן אַפּטייל פון אַמעריקאַ־נער ציוניזם.

זענען טאַקע די צושריפטן פון פאַרבאַנד, אויף די ברענטש פאַרזאַמלונגען, וואָס אַ מאָל שווערער באַלאַדענער געוואָרן מיט פאַרלאַנגען. צוויי שטאַרקע געלט קאַמפּיינען זענען דאַן אָנ־געפירט געוואָרן פון פאַרבאַנד — פאַר פאָנדן פאַר ארץ־ישראל, און פאַר יידישע שולן אין אַמעריקע. אגב, איז דער יידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד געווען די ערשטע יידישע אָרגאַניזאַציע צו גרינדן יידיש־וועלטלעכע שו־לן אין אַמעריקע. ווו זיי פלעגן זיך רופן יידיש־ראַדיקאַלע פאַרבאַנד שולן. האָבן די נייע שווערע אויפגאַבן פאַרלאַנגט אַ שטאַרקע אַק־טיוויטעט פון אונזער ברענטש חברים — און דאָס איז געקומען.

אַ דאַנק דעם שוין ענטוויקלטן חוש, פאַר יידיש־נאַציאָנאַלע נויטן, מצד די עטלעכע ברענטש פירער, באַקרעפטיקט מיט פרישע כוחות פון אַ צאָל נייע־אריינגעקומענע אַקטיווע חברים, האָבן די טעטיקייטן זיך שטאַרק אַ הויב געטאָן. די פאַרזאַמלונגען זענען געוואָרן וואָס אַמאָל בעסער באַזוכט, און פיל מיט לעבן. די פאַרהאַנדלונגען און דיסקוסיעס, אַרום די פאַר־שידענע צושריפטן פון פאַרבאַנד, אַזוי גוט ווי פון אַנדערע יידישע הילפס אינסטיטוציעס, האָבן געהאָלפן שטאַרקן דעם יידיש־נאַציאָנאַל באַוווּסטזיין פון די אנוועזנדע חברים און זיי סטימולירט מיט דעם געהעריקן ענטוזיאַזם פאַר אַרבעט. האָבן די געלט זאַמלונגס קאַמ־פּענען פאַר די פאַרשידענע פאָנדן אַנגענומען אַ שטאַרקערן טעמפּאָ און אַקטיוויזירט די מעהר צאָל חברים אויף נאָכצוקומען זייערע פליכטן.

אויך קולטורעל, האָט זיך דער ברענטש אַ שטאַרקן הויב געטאָן. צו די אָפּטע באַזוכן אויף די פאַרזאַמלונגען פון די אָנפירער פון פאַרבאַנד מיט זייערע אויפקלערונגס רעדעס און ליטע־ראַטור, האָט דער ברענטש, אויך דורכגעפירט לעקציעס פון באַוווּסטע לעקטאָרס און שריפט־שטעלער. אויך זענען דורכגעפירט געוואָרן מיט „אייגענע כוחות" פאַרלעזונגען און חברים שמועסן. די חברים פלעגן אַ שטאַרקן אנטייל נעמען אין די חברים שמועסן וועלכע זענען געווען אַממענסטן איבער יידישע אַקטועלע טעמאָס. פון צייט צו צייט פלעגן פאַרקומען קאָנצערטן מיטן אַנטייל פון באַוווּסטע אַרטיסטן, און פייערונגען פון נאַציאָנאַלע ימים טובים און אַזוי לאָקאַלע ברענטש שמחה׳לעך. אַזוי האָבן די חברים אויסגעלעבט זיך קולטורעל און יום טובדיק צוזאַמען מיטן אויפנעמען, און אָבסאָר־ווירן די לערע, פון אַרבעטער ציוניזם, און בכלל דעם ניי־דערוואַכטן יידיש־נאַציאָנאַל־סאָ־ציאַליסטישן געדאַנק. מיט דער דאָזיקער טעמ־פּאָ פון געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע אַק־טיוויטעטן, איז דער ברענטש אַנגעגאַנגען ביז די ענד פון די צוואַנציקער יאָרן — אָדער ביז די עקאָנאָמישע דעפּרעסיע אין אַמעריקע.

פון די ניי אַריינגעקומענע אַקטיווע חברים, האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט: מרדכי רעשאטקע, יוסף יודקאָו, מרדכי גאָלדשטיין, ל. קאַליסקי, לייב מינטץ, צדוק ליסאָביצקי און יוסף מענדעל דוואָרניק. צווישן די עלטערע פירער פון ברענטש זענען געווען נאָך שטאַרק אַקטיוו: לייב ראַזין, שלמה פּרץ פּעפּער, הרש חזן, מענדעל רייכגאַט, נח לערער, און שמואל לאַפּאַטקע.

אָבער, דאַ קומט אָן די באַרימטע „אַמעריקאַנער דעפּרעסיע״ וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ יאָר צענדליק, און האָט אָפּגעשוואַכט די כוחות פון אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס. נאַטירלעך, האָט אויך אונזער צווייג געליטן.

בכדי צו קאָנצענטרירן די כוחות פון קלענערע אָפּגעשוואַכטע צווייגן, האָט דער יידישנאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד אָנגעפירט קלענערע צווייגן אין איינעם אַ גרויסן. אַזוי איז אויך אונזער צווייג געווען פאַראייניקט, אַן ערך פון צוויי יאָר, מיט נאָך אַ צווייג פון פאַרבאַנד, פון די זשעליכאָווער לאַנדסלייט. — אַזוי האָט דער ברענטש זיך גערופן פאַר דער צייט, „שערפּצער־זשעליכאָווער ברענטש״. דער נאָמען זארימינער איז שוין נישט באַנוצט געוואָרן מחמת זייער ווייניק פון די זאַראָמינער לאַנדסלייט זענען פאַרבליבן אין ברענטש. אָבער אַפּנים, אַז די פירערס פון אונזער צווייג זענען נישט געווען ספּעציעל געניגט זיך צו לאָזן פירן פון „פרעמדע״ פירערס, און דער שידוך איז פאַנאַנדער געגאַנגען. מיטן קומען צוריק אויף אייגענע קעסט, האָבן אונזערע חברים, מיט גרויס באַגייסטערונג זיך צוריק געכאַפּט צום נאָמען „שערפּצער ברענטש 42״.

די רעאָרגאַניזאַציע פון ווערן צוריק בעליבתים פאַר זיך, האָט געהאַט אַ גרויסן מאָראַלישן איינפלוס אויף די חברים און פירער פון ברענטש. דער חשק פון אויפלעבן דעם ברענטש פון זיין אָפּגעשוואַכטן צושטאַנד האָט זיך שטאַרק געהויבן. אַביסל שפּעטער, זענען אַריינגעקומען עטלעכע טעטיקע מיטגלידער ווי יצחק וורא̈נע, איטשע מאיר מאָסקאָוויץ׳ — זיינע קאָזינס — די צוויי ברידער, יצחק און נתן האָראָוויץ׳, וואָלף בודע. די פירערס האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט, און טראָץ די אַלגעמיינע ירידה אין געזעלשאַפטלעכע טעטיגקייטן אויף דער יידישער גאַס, צוליב דעם עקאָנאָמישן דרוק, און האָבן מיט דער הילף פון די נייע אַקטיווע חברים אַריינגעבראַכט צוריק פיל לעבענסקראַפט אין צווייג. די פאַרשידענע אַקטיוויטעטן האָבן זיך איינציקווייס צוריק פאַרשטאַרקט, און אין חודש מערץ 1941 באַוויזט דאָס דורכפירן פון די פייערונג פון דעם 25־טן יעריקן יובל פון זיין עקזיסטענץ מיט אַ פיינעם באַנקעט און מיט אַ רייך קינסטלערישן פּראָגראַם. עס איז דאָ ווערט צו באַמערקן, אַז דער גאַסט רעדנער און פאַרטרעטער פון פאַרבאַנד צום באַנקעט, דער באַוווסטער טוער און פּעדאַגאָג פנחס גינגאָלד ע״ה איז אויך געווען דער אינסטאַלער פון צווייג ביי זיין גרינדונג. דאָס האָט צו געגעבן דעם פייערונג פון באַנקעט אַ סאַך שמחה און גייסטיקע צופרידנקייט.

אַ ניי קאַפּיטל פון אַקטיוויטעטן, זענען אַריינגעשריבן אין דער געשיכטע פון אונזער צווייג, מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה, חורבן היטלער, און מיט דעם אַזוי אויסגעבענקטן אויפקום פון מדינת ישראל.

אין צייט פון קריג — אייגענע זאָרג; די חברים — מיט דעם אויסנאַם פון די צוויי יונגערע חברים: נתן האָראָוויץ און וואָלף בודע (אין קריג אין דער אמעריקאַנער אַרמיי) זענען שוין טאַקע געווען איבער דער עלטער פון מיליטערדינסט, זענען שוין אָבער זייערע קינדער געווען אויף די שלאַכט פעלדער. היינט די זאָרג פאַר כלל ישראל?

זענען אויך די פאַרזאַמלונגן פון ברענטש, געווען באַצייכנט מיט אומרו און צער. האָבן די פאַרהאַנדלונגן און אַקטיוויטעטן, אין יענער צייט, אָפּגעשפּיגלט צוזאַמען מיט דעם גאַנצן אָרגאַניזירטן יידנטום אין אַמעריקע, דעם

פעסטן באַשלוס, אויף צו זיין גרייט מיט אַלץ — צייט, כוחות און געלט — פאַר דעם דערוואַרטענדן טאָג, ווען הילף פון דאַנען, וועט קענען גרייכן צו די איבערגעבליבענע קרבנות פון חורבן. און ווען דער טאָג איז געקומען, האָט דער ברענטש באַוויזן אַ גרויסן כוח אויף נאָכצוקומען זיינע פליכטן.

אַלס שערפּצער לאַנדסלייט, האָבן די חברים פון ברענטש אַ גרויסן חלק אין דער אַרבעט פון דעם „שערפּצער רעליף" — אַ פאַראייניגונג פון אַלע אָרגאַניזירטע שערפּצער קערפּערשאַפטן. איינער פון די אַקטיווע טוער און גרינדער פון „רעליף" איז געווען אונזערס אַ חבר. און דאַן פאַרזעצער פון צוויג, יצחק ווראָנע. באַזונדער האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַסך אָנגעשטרענגטע אַרבעט חבר מרדכי רעשאטקע, חבר און חברה לייב און ראַשע מינטץ, און חבר און חברה שלמה ליובאַשקע.

נאָכן שלוס פון קריג, און דער דערשיטערטער, אַנטפּלעקטער חורבן היטלער, און מיטן פאַרווירקלעכטן ייִדישן חלום פון אויפקום פון מדינת ישראל, זענען ווי אַלע אַקטיוויטעטן פון אָרגאַניזירטן ייִדענטום אויך די פאַרבאַנד אַקטיוויטעטן אָן אַן ערך פאַרגרעסערט געוואָרן. — מיינט דאָס, אַז אויך אונזער צוויג, איז פאַרפליכטעט צו טאָן אַזוי פיל מאָל מעהר אַרבעט.

האָבן די פּרוון פון די שווערע קנאַפּע פערציק יאָר דעם ברענטש נישט אָפּגעשוואַכט. פאַרקערט, מיט די צייכנס פון די אויסערגעוויינלעכע וועלטלעכע און ספּעציפישע ייִדישע געשעענישן, שטייט דער ברענטש רייף און קרעפּטיק. ער איז פול מיט לעבענס לוסט פאַרצוזעצן די אַרבעט פאַר זיינע אידעאַליסטישע לאָזונגען: העלפן מיט אַלץ. אין דעם אויפבוי פון מדינת ישראל, דערמוטיקן ייִדישע קולטור, באַפעסטיקן ייִדישן קיום און המשך, און זיין שטענדיק אַקטיווע שותפים צו די בויער פון סאָציאַלן יושר און גערעכטיקייט.

לזכר עולם

ינון שמם

רשימת יהודי־שרפץ, שניספו בשואה בשנים 1939 – 1945

שמות ראשי־משפחה שאין לידם פירוט בני־המשפחה, הועתקו מהחוברות „יזכור־בוך" ו„יזכור" (הראשונה הוצאה ע"י שארית הפליטה השרפצאית בגרמניה והשניה — ע"י ועד ה„ראַליף" [סיוע] של יוצאי שרפץ בארה"ב). למרות הפניות המרובות בחוזרים „לכל יוצאי שרפץ", לא נתקבלו פרטים עליהם ועל משפחותיהם.

אדלשטין יעקב, בן 50, ראש משפחה
אשתו: חיה, בת 48
ילדיהם: רויזהביילה, אברהם, הערש וולף, מלכה

אהרונוביץ פיגה ומשפחתה

אוברפלד יאיר, בן 56, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 55
בתם: דבורה, בת 22

אוברפלד מרדכי ומשפחתו

אוסטשבר פסה־מלכה, בת 63

אוסטשבר לייביש, בן 39, ראש משפחה
אשתו: מינדל לבית וסולק, בת 46
בנם: יוסף, בן 6

אוסטשבר בריל, בן 30, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 26
ילדיהם: שמואל־אשר ועוד 3 ילדים

אוסטשבר שרה לבית גוטהילף, בת 32,
בתה: רכיל, בת 3

אוסטשבר טובה לבית ישיביץ, בת 27
בנה: שמואל אשר, בן 3

אוסטשבר לייביש בן־יצחק, בן 49, ראש משפחה
אשתו: רייזל, בת 43
בתם: טראנע, בת 24

אוסטשבר וולף, בן 47, ראש משפחה
אשתו: רבקה
ילדיהם: שפרה יסכה, זיסה, רחל, אברהם, יצחק

אוסטשבר יהושע, בן 47, ראש משפחה
אשתו: הניה לבית נשלסקי, בת 44
בניהם: אברהם יצחק, בריל

אוקרט אליהו ומשפחתו

אוקרט אליעזר, בן 69, ראש משפחה
ילדיו: זאב, מרים, אברהם, אשר לייב ומשפחתו

אטלס ברוך, בן 50, ראש משפחה
אשתו: הניה, בת 45
בנם: חיים, בן 22

אטלס זלמן, בן 48, ראש משפחה
אשתו: פסה, לבית גוטליבובסקי, בת 40 וילדיהם

אטלס מרדכי ליפה, בן 40, ראש משפחה
אשתו: לאה לבית אטלס, בת 28

אייזיקוביץ יחזקאל, ראש משפחה
אשתו: טובה לאה

איבשיץ פעסה

אייזנברג אברהם, ראש משפחה
אשתו: חנה לבית פרשניצקי ובנם

אייזנברג ומשפחתו

אייזנשטט יוסף (שוחט)

אלבה אליהו ומשפחתו

אלבה שמואל ומשפחתו

אלטמן דוד, ראש משפחה
אשתו: רבקה לבית לסמן וילדיהם

אלטמן דוד ומשפחתו

אלטרוביץ אברהם ומשפחתו

אלטרוביץ יוסף, ראש משפחה
אשתו: ראשה
ילדיהם: פולה, אברהם

אלטרוביץ יוסף, ראש משפחה
אשתו: רוחיה
בתם: אסתר

רשימת יהודי־שרפץ, שניספו בשואה בשנים 1939 — 1945

אנגל ומשפחתו
אנטקביץ יעקב, ראש משפחה
אשתו: צירל
וילדיהם
אסטרייך מנדל ומשפחתו
ארבייטר זיסקינד ומשפחתו
ארבייטר חיים דוד ומשפחתו
ארונזון איצה ומשפחתו
ארפה קלמן, בן 57, ראש משפחה
אשתו: טובה לאה, בת 55
בניהם: אהרון, נרה, חיה
ארפה אברהם חיים, בן 38, ראש משפחה
אשתו: רחל לבית ז׳שוטקו, בת 38
ילדיהם: אברהם מרדכי, אליה לייב, אסתר
אש יצחק, בן 52, ראש משפחה
אשתו: שרה גיטל, בת 52
בתם: רבקה, בת 22
אש הערש, בן 27, ראש משפחה
אשתו: מרים, בת 27
בתם

באשקעס יחזקאל, בן 60, ראש משפחה
אשתו: רעלה, בת 60
בודה אסתר שרה, בת 60
בודה יהושע, ראש משפחה
אשתו: פריידל
ילדיהם: בלצ׳ה, צבי זאב
בוכהלטר פעסה ומשפחתה
בומזון ליפה ומשפחתו
בוימוואל פעסה ומשפחתה
בוקי פייגה לבית ישיביץ, בת 32 ראש משפחה
ובנה
בוקרט יעקב ומשפחתו
בורג אברהם ומשפחתו
בורגנד אברהם (שוחט), בן 65
בורגנד משה, בן 45, ראש משפחה
אשתו: דבורה, בת 45
ילדיהם: דינה, לאה, נתן

בורגנד ברוך, ראש משפחה
אשתו
בתם: פעסה
בורנשטין, ראש משפחה
אשתו: פלה לבית צ׳רנוצ׳פקה
בורנשטין ביילה, רחל, ניחא, יחזקאל
בורנשטין ישראל מאיר, בן 32, ראש משפחה
אשתו: מאלה לבית גרניביץ, בת 32
בורנשטין מאיר יחיאל ומשפחתו
בורשטין דוד, בן 45, ראש משפחה
אשתו
וילדיהם
בורשטין העניך, ראש משפחה
אשתו: נאצ׳ה מבית ציפריס
בנם: אדם
בורשטין חנה, בת 35
בורשטין פעסה
ביאלוסקורניק הערש, ראש משפחה
אשתו: הענה
בתם
ביימן וולף ומשפחתו
ביימן מאיר ומשפחתו
בלום מנחם מנדל, בן 45, ראש משפחה
אשתו: טובה לבית ברגסון, בת 42
ילדיהם: הענה, חיים, אברהם
בלום שמואל, בן 42, ראש משפחה
אשתו: רחל לבית שפירא, בת 40
וילדיהם
בלומן לייב ומשפחתו
בלומן צדוק ומשפחתו
בלומן רבקה ומשפחתה
בלט משה, בן 40
בלכמן יעקב ומשפחתו
בנגלסדורף נחמה לבית שמפן, ראש משפחה
בתה: מניה
בנדקובסקי מנדיל, בן 55, ראש משפחה
אשתו: חיה שרה, בת 55
ילדיהם: פריל, מאיר, יחזקאל

בעהמן הערש וולף, ראש משפחה
אשתו: לאה
בנם: לייב
בקרמן חנה ומשפחתה
ברגסון יששכר דב, בן 60, ראש משפחה
אשתו: לאה, בת 60
בנותיהם: הניה, חוה
ברגסון דוד, בן 44, ראש משפחה
אשתו: רחל, בת 43
ילדיהם: אברהם, הניה, פישל
ברגסון יחיאל מאיר, בן 48, ראש משפחה
אשתו: דבורה, בת 48
ילדיהם: חיים, יצחק, שמואל
ברודץ אברהם ומשפחתו
ברודץ העניך, וולף, שלמה
ברומברג מרדכי ומשפחתו
ברון חיים ומשפחתו
ברונה משה ומשפחתו
בריטגנז זישע ומשפחתו
ברייטשטין דוד ומשפחתו
ברין מרדכי לייב, בן 60, ראש משפחה
אשתו: רחל, בת 55
ילדיהם: יעקב זאב, יצחק מאיר, אשר, גיטל, אריה, שרה
ברלינסקי שרה מלכה ומשפחתה
ברמזון פישל מזורומין, ראש משפחה
אשתו: אסתר
ילדיהם: יעקב משה, ראשה, שמואל, רחל
ברמן דינה ומשפחתה
ברמן חיה שרה, בת 55, ראש משפחה
בתה: רבקה, בת 28
ברמן ישראל ומשפחתו
ברקו שמואל לייב, ראש משפחה
אשתו: חנה גולדה לבית ליכט
וילדיהם
ברקו ישראל ומשפחתו
ברקוביץ אהרון ומשפחתו

ברקוביץ שלמה־מלך, בן 45, ראש משפחה
אשתו: זיסה, בת 43
ילדיהם: רחל, מרדכי, חנוך, פייגה, יוסף
גרניץ יעקב ומשפחתו
גרניץ מאיר ומשפחתו
גבינץ גדליהו ומשפחתו
גוט פנחס, ראש משפחה
אשתו: אדלה לבית נמליך
וילדיהם
גוטהילף מאיר, בן 57, ראש משפחה
אשתו: טובה רבקה, בת 54
ילדיהם: יוסל, פרימט, בריל, פייגה
גוטליבובסקי אליהו, ראש משפחה
אשתו: חנה לבית ציפריס
בנם: יעקב
גוטליבובסקי ברוך מנדיל, בן 60, ראש משפחה
אשתו: רבקה, בת 60
בתם: פייגה, בת 25
גוטליבובסקי לעמיל ומשפחתו
גוטליבובסקה פעסה ומשפחתה
גוטנטג אברהם ומשפחתו
גוטשטט איסר ומשפחתו
גוטשטט חיים יוסף, ראש משפחה
אשתו: פייגה
גוטשטט משה, בן 43, ראש משפחה
אשתו: מניה לבית קוניץ, בת 38
ילדיהם: יהודה, אידל
גולדמן יהושע, בן 60, ראש משפחה
גולדמן שפרה פייגה לבית פלטה, בת 50, ראש משפחה
וילדיה
גולדשטין זלמן ומשפחתו
גולדשטין מנדיל ומשפחתו
הרב **גולדשלק** יהושע השל דוד, ראש משפחה
אשתו: הרבנית
ילדיהם: לייבל, חוה
גולומב ומשפחתו

גונגולה הערש ומשפחתו

גונגולה משה ומשפחתו

גונגולה שלמה, ראש משפחה

אשתו: חוה

בנותיהם: מלכה, צירל

גונסקה ניחא לבית ארפה, בת 34, ראש משפ׳ ובנה

גורנה יוסף ומשפחתו

גורנה חיים יוסף ומשפחתו

גורנה פייגל ומשפחתה

גורנה שלום ומשפחתו

גורנה שמואל אהרון ומשפחתו

גורפינקל יוכבד, ראש משפחה

בתה: אסתר

גורפינקל מנדל, בן 55, ראש משפחה

אשתו: פריידל, בת 55

ילדיהם: איידל, מרים, שרה, זהבה, שפרה, שמחה, חיה

גזבין אברהם יוסף, בן 60, ראש משפחה

בנו: שלמה

גלנט יחיאל ומשפחתו

גלזר שמואל ומשפחתו

גלסמן יצחק, בן 40, ראש משפחה

אשתו: חיה שרה לבית שמפן, בת 38

ילדיהם: פנינה, מאיר

גרדזנובסקי ומשפחתו

גרברציק יואל, בן 40, ראש משפחה

אשתו: גולדה, בת 37

ילדיהם: יחיאל, שרה, שלמה

גרברציק צירל

גרברציק שלמה לייב, בן 47, ראש משפחה

אשתו: צירל, בת 44

ילדיהם: שרה, הערשל, מאטיל, יואל, פרימט, פנחס

גרודה אברהם, בן 50, ראש משפחה

אשתו: נעשה, בת 50

בנם: שמואל, בן 16

גרודקה אברהם, בן 62, ראש משפחה

אשתו: דובריש, בת 58

ילדיהם: זלמן, יעקב יוסף, מרים

גרודקה משה אהרון, בן 35, ראש משפחה

אשתו: אסתר, בת 32

בנם: אברהם, בן 4

גרוזה ישראל ומשפחתו

גרוסמן שרה, בת 70

גרוסמן אברהם, בן 50, ראש משפחה

אשתו: לבית גוטנטג, בת 50 ובתם

גרוסמן יעקב מאיר ומשפחתו

גרוסמן מנחם, בן 38, ראש משפחה

אשתו: פלה לבית מוטיל, בת 35

בנם: סנדר

גרוסמן אליהו, בן 36, ראש משפחה

אשתו: שרה לבית סקורניק, בת 35 ובנם

גרוסמן פסח, בן 34, ראש משפחה

אשתו: דבורה לבית שפירא, בת 34

גרוסמן הערש, בן 35, ראש משפחה

אשתו: לבית ליכט, בת 33

ובנם, בן 4

גרוסמן יעקב, בן 30, ראש משפחה

אשתו: פרימט, בת 30

ובתם, בת 4

גרוסמן לייב ומשפחתו

גרוסמן משה, בן 30, ראש משפחה

אשתו: פריידל לבית צ׳רנוברודה, בת 28

ילדיהם: הינדה, אברהם חיים

גרוסמן מנדל ומשפחתו

גרושקה אברהם ומשפחתו

גריינה גיטקינד ומשפחתו

גריינה הערש, ראש משפחה

אשתו: יהודית

בתם: מניה

גריינה משה אהרון ומשפחתו

גרינבוים איזיק ומשפחתו

גרינברג משה יצחק (חתנו של אהרן צ׳רנוצ׳פקה

בנו: סלים (שלמה)

גרליץ דינה

גרניביץ אברהם חיים, בן 53, ראש משפחה

אשתו: לאה, בת 48

ילדיהם: רבקה, מרים, אסתר, מנחם, מנשה

גרניביץ יצחק לייב, בן 31 ומשפחתו

גרצנשטין ומשפחתו

גרפה בריינה, ראש משפחה

ילדיה: דבורה, פלה, חיים יעקב

גרפה דוד, ראש משפחה

אשתו: מיכלה

גרפה וולף, בן 30, ראש משפחה

אשתו: פעסה, בת 30

בנותיהם: שיינה חיה, שרה

גרפה יצחק, בן 60, ראש משפחה

אשתו: יוכבד, בת 60

ילדיהם: דבורה, מאיר, רחל

גרפה משה אהרון, ראש משפחה

אשתו: לאה

בניהם: יהודה, מרדכי מנדל

גרפה פייביש

גרפה שואל, בן 40, ראש משפחה

אשתו: רבקה לבית קלינהויז, בת 40

ילדיהם: רפאל, טובה

גרפה תנחום, ראש משפחה

אשתו: רייזל

בתם: יסכה

דוברושקלנקה (בן־ארי) אליהו יעקב, בן 27

דוברושקלנקה בינם, ראש משפחה

אשתו: חנה לבית שרפהרץ

ילדיהם: רנה, מוטיל

דוברושקלנקה בינם ומשפחתו

דוברושקלנקה דוד ומשפחתו

דוברושקלנקה צבי (הרשל) יוסף, בן 77

אשתו: רחל לאה, בת 75

דוברושקלנקה עוריאל, בן 45, ראש משפחה

אשתו: בילה לבית מלובנציק, בת 45

דורמבוס שמואל זיינויל, בן 40, ראש משפחה

אשתו: פייגה רחל, לבית זילברברג, בת 40

ילדיהם: שרה מרים, יהודה בינם, נחמיה

דורפמן אברהם מאיר ומשפחתו

דורפמן מאיר ומשפחתו

דורפמן מנדל ומשפחתו

דזילדובסקי מאיר, בן 50, ראש משפחה

אשתו: רחל, בת 47

ילדיהם: חיה, לאה, הינדה, מרים, משה־דוד

דיאגנעס אברהם דוד ומשפחתו

דימקובסקי הערש ומשפחתו

דימקובסקי לייב ומשפחתו

דיקן יוסף ומשפחתו

דיקן משה ומשפחתו

דנטוס יעקב מאיר ומשפחתו

דנציגר אברהם הירש ומשפחתו

דנציגר לייב, בן 34, ראש משפחה

אשתו: חיה פייגה לבית רדזינובר, בת 34

ילדיהם: חיים, ליבה

דרגון שמואל העניך, ראש משפחה

אשתו: הינדה

ילדיהם: משה, ינטה, פייגה

האנה (די בלינדה), בת 75, ראש משפחה

בנה: דוד, בן 55

בתה: ניחא, בת 45

הברברג שמעון (ורשה), ראש משפחה

אשתו: מניה לבית מינץ

הודס ישראל, ראש משפחה

אשתו: פוזה לבית גלזר

בניהם: עקיבא, משה

הודסמן ומשפחתו

הוטניק משה ומשפחתו

הולנדר אסתר ומשפחתה

הורוביץ ישעיהו, ראש משפחה

אשתו: חנה

ילדיהם: משה, שרה פייגה

הורוביץ דוד ומשפחתו
הורוביץ שרה ומשפחתה
הילר לייב ומשפחתו
הנדליש משה, בן 48, ראש משפחה
אשתו: רבקה, בת 46
ובנותיהם
הרטברוט הערש ומשפחתו
הרטברוט הינדה ומשפחתה
הרטברוט מיכאל ומשפחתו
הרטברוט משה יצחק ומשפחתו
ואביק, ראש משפחה
אשתו: ליבה לבית ברגסון
וילדיהם
ואפל לבית גלזר, בת 50, ראש משפחה
בניה: מרדכי, מאיר
וולדנברג רבצ׳ה (רבקה לבית וולוקה) ומשפחתה
וטמן אברהם, בן 41, ראש משפחה
אשתו: רחל לבית מלובנצ׳יק, בת 41
בתם: גיטל, בת 4
וטמן אשר, בן 40, ראש משפחה
אשתו: צירל לבית ברגסון, בת 40
בנם: מרדכי, בן 16
ויגדורוביץ לוי, בן 38, ראש משפחה
אשתו: דבורה, בת 35
בתם: בלומה, בת 12
וילק שמואל, ראש משפחה
בניו: פייביש, אברהם
וילדוק שלמה ומשפחתו
וינר דוד, בן 35, ראש משפחה
אשתו: צירל לבית ברגסון, בת 35
בתם: תמר, בת 3
וינשטוק פריידה ומשפחתה
ויס יוסף ומשפחתו
ויסמל בינם ומשפחתו
ויסרווזה שרה בילה, בת 67
ויסרווזה שמשון מרדכי, בן 66, ראש משפחה
אשתו: צירל, בת 65

ויסרוזה יעקב יוסף, בן 42, ראש משפחה
אשתו: פרימט, בת 38
וילדיהם
ויסרוזה שפסיל, בן 41, ראש משפחה
אשתו: פעסה, בת 40
וילדיהם
ויסרוזה יהודה, בן 36, ראש משפחה
אשתו: מרים, בת 33
ובנם
ויסרוזה אהרון יהושע, בן 63, ראש משפחה
אשתו: הדסה, בת 60
ילדיהם: וולף, רייזל
ויסרוזה יעקב, בן 30, ראש משפחה
אשתו: חנה פריל, בת 28
ויסרוזה מירל לאה לבית קונסקובולסקי,
בת 36, ראש משפחה
בתה: שרה ינטה, בת 6
וישוגרודזקי דוד ומשפחתו
וולוקה אברהם, בן 64, ראש משפחה
וולוקה שמואל־לייב, בן 40, ראש משפחה
אשתו: גניה לבית נימצ׳בקו, בת 38
בתם: מאַלה, ובנם
וולוקה הערש בן 39
אשתו: דבורה לבית שמפן
בנם: לוטעק (אליעזר)
וסולק משה, בן 67
וסולק זלמן, בן 44, ראש משפחה
אשתו
וסולק יצחק, בן 42 ומשפחתו
וסולק חנה ומשפחתה
ורונה יונה ומשפחתו
ורונה משה ומשפחתו
זאַטוק יעקב ומשפחתו
זאַטוק בילה ומשפחתה
זביצקי אברהם, בן 39, ראש משפחה
אשתו: אסתר מרים לבית סקורקה, בת 37
בניהם: דוד, פסח

זביצקי אליהו בר
אחיותיו: חיה, פיגה
ז'ביצקי ומשפחתו
ז'ביצקי יצחק, בן 50, ראש משפחה
אשתו: רחל־לאה, בת 50
ז'ביצקי שואל, בן 30, ראש משפחה
אשתו: זלטה
וילדיהם
ז'ולטי רחל ומשפחתה
ז'ולק דוד ומשפחתו
זומרוביץ שרה ומשפחתה
ז'ורקביץ הערש ומשפחתו
ז'ורקביץ וולף ומשפחתו
ז'ורקביץ חיים ומשפחתו
ז'ורקביץ לייב ומשפחתו
ז'יטלני אברהם ומשפחתו
ז'יטלני הערש יוסף ומשפחתו
ז'יטלני טוביה נתלה בסטז'גובו
ז'יטלני יצחק ומשפחתו
זיגפריד בריינה ומשפחתה
זידנר, ראש משפחה
אשתו: לבית צ'רנוצ'פקה
וילדיהם
זילברברג דוד נח, בן 62, ראש משפחה
אשתו: בינה רכיל, בת 57
זילברברג חיים, בן 30, ראש משפחה
אשתו: רבקה לבית לידזוברסקי, בת 28
בתם: תמרה, בת 5
זלצר פסח ומשפחתו
זילברשטין משה, בן 28, ראש משפחה
אשתו: ליבה לבית צ'רנוברודה, בת 26
זילברשטין, ראש משפחה
אשתו: גוטקה לבית פרנקל
ז'לזנוגורה יעקב, בן 50, ראש משפחה
אשתו: זיסה, בת 43
ילדיהם: הערשל, מרים, הניה, פייבל, גמליאל
ז'לזנוגורה מלכה ומשפחתה
ז'לזנוגורה יצחק ומשפחתו

ז'לזנוגורה גיטל לאה ומשפחתה
זלצמן חיים, בן 65, ראש משפחה
אשתו: הנדיל, בת 64
זמלמן הערש, ראש משפחה
אשתו: הנדיל־פייגה
זמלמן יצחק, בן 30, ראש משפחה
אשתו: ברונציה, בת 28
זמלמן מאיר, ראש משפחה
אשתו: רייזל
וילדיהם
ז'שוטקו ברוך, בן 90, ראש משפחה
ז'שוטקו מאיר, בן 63, ראש משפחה
אשתו: מלכה, בת 60
ז'שוטקו יוסף, בן 41, ראש משפחה
אשתו: צפורה, בת 40
ילדיהם: חנה, ישראל, מרדכי יצחק
ז'שוטקו יעקב לעמיל, בן 36, ראש משפחה
אשתו: אסתר שרה לבית ארפה, בת 36
בניהם: יקיר, אליהו־לייב

חודי יוסף מאיר ומשפחתו
חומונט ביילה ומשפחתה
חומונט דוד ומשפחתו
חומונט שמואל ומשפחתו
חומונט משה ומשפחתו
חסקלביץ מאשה ומשפחתה

טאקס יהודית לבית קמפנר, בת 32, ראש משפחה
בנה: ירחמיאל, בן 8
טאקס ומשפחתו
טאוב בריל ומשפחתו
טוכהנדלר אליהו בר ומשפחתו
טוכהנדלר דוד, ראש משפחה
אשתו: שרה
טוכהנדלר מרדכי לייב, בן 40, ראש משפחה
אשתו: אסתר, בת 38
וילדיהם
טוכהנדלר משה יוסף ומשפחתו

טייטלבוים יעקב משה, בן 70, ראש משפחה
אשתו: טולצה, בת 70
טייטלבוים מנדל מלך, בן 50, ראש משפחה
אשתו: שפרינצה, בת 50
ילדיהם: חנה שרה, אסתר, פריידל, טולצה, לייב בר, חיים אהרון, טובה
טייטלבוים יהושע ומשפחתו
טכורק מאיר, בן 60, ראש משפחה
בתו: גוצ'ה
טנגרוס אברהם ומשפחתו
טץ מנדל ומשפחתו
טץ משה ומשפחתו
טץ נחום, בן 60, ראש משפחה
אשתו, בת 58
ילדיהם: יעקב, מאטיל, העניך, שמואל
טץ שמואל יצחק, בן 60, ראש משפחה
אשתו: אסתר, בת 55
בנם: וולף, בן 16
טץ נתן, בן 55
טץ אלה, אחותו, בת 50
טץ וולף, בן 48, ראש משפחה
אשתו

יבלונקה יעקב, בן 37, ראש משפחה
אשתו: מלכה לבית רייציק, בת 37
בניהם: שמשון, ברוך לייב
יוואן ישראל, בן 100 (המכונה ישראלצ'ה 90ער)
יוואן משה, בן 42, ראש משפחה
אשתו: אסתר לבית לופטקה, בת 42
יודלבסקי שלמה, בן 60, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 55
בתם: מניה, בת 23
יוניש פלק, בן 36, ראש משפחה
אשתו: מאשה לבית מינץ, בת 35
בנם: מרק, בן 6
יוריש הערש לייב ומשפחתו
יעקובוביץ זלמן ומשפחתו

יעקובוביץ שמעון, ראש משפחה
אשתו: ינטה
ישיביץ הערשל, בן 60, ראש משפחה
אשתו: לאה, בת 60
ישיביץ יצחק ומשפחתו
ישיביץ יעקב הערש, בן 55, ראש משפחה
אשתו: חיה שרה, בת 54
ישיביץ מאיר ישראל, בן 53, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 50

כהן יהושע, ראש משפחה
אשתו: הינדה לבית רוזן וילדיהם
כהנא משה ומשפחתו
כץ אליעזר, ראש משפחה
אשתו: חוה
כרמל יחזקאל, ראש משפחה
אשתו: ביילה

לבקוביץ חיה, בת 58, ראש משפחה
ילדיה: לייבל, דבורה
לב הערש ומשפחתו
לוביניצקי מרדכי, בן 50, ראש משפחה
אשתו: דבורה פייגה, בת 48
ילדיהם: מרים, שמואל, מאיר
לוברנסקי יוסף ומשפחתו
לוברניצקה ברוניה אחות של ישעיהו פרידמן
לויטה ומשפחתו
לוין אשר, ראש משפחה
אשתו: דובה
ילדיהם: שמואל, שיינה, אליהו
לופטקה רבקה, בת 63, ראש משפחה
בנה: העניך, בן 28
לופטקה הירש, בן 39, ראש משפחה
אשתו: פריידל לבית קלמנוביץ, בת 35
לושינסקי אברהם ומשפחתו
לזנסקי הירש, ראש משפחה
אשתו: איטה לבית רנקל וילדיהם

ליבסון חוה לאה, בת 40, ראש משפחה
בתה: יהודית
ליבסון נפתלי, בן 55, ראש משפחה
אשתו: שיינה מינדל, בת 55
בנם: אברהם, בן 23
ליבסון, בן 28, ראש משפחה
אשתו: רחל לבית נפתלי ליבסון, בת 28
לידזברסקי קלמן מאיר, בן 73, ראש משפחה
לידזברסקי משה יוסף, בן 52, ראש משפחה
אשתו: גיטל, בת 49
ילדיהם: גדליהו, אסתר לאה, מרדכי שמחה
ליזרוביץ אליהו ומשפחתו
ליזרוביץ ראובן, ראש משפחה
ילדיו: רויזה, חנה גיטל, פיגה
ליכט הינדה, בת 45, ראש משפחה
בתה: טולה, בת 18
ליכט לייבל, ראש משפחה
אשתו: שרה
בתם: רבקה
ליכט חיים שלמה ומשפחתו
ליכט קרוסה, בן 72
ליכט אבא, בן 42
ליכט שלמה ומשפחתו
ליכטנשטין ומשפחתו
ליכטנשטין וולף ומשפחתו
ליכטנשטין יהושע ומשפחתו
ליכטנשטין יעקב ומשפחתו
לימצבקה יטה ומשפחתה
לימקוביץ יעקב ומשפחתו
לינדא ומשפחתו
ליס מנדל ומשפחתו
ליפמן הערשל, ראש משפחה
אשתו: פרידה
ליפסקי אברהם יצחק, ראש משפחה
אשתו: רבקה
יטה לבית ליפסקה ומשפחתה
לאה לבית ליפסקה ומשפחתה
מינדל לבית ליפסקה ומשפחתה

ליפסקה דוד ומשפחתו
ליפקה אהרון ומשפחתו
ליפקה מאיר ומשפחתו
ליפקה פייביש, בן 48, ראש משפחה
אשתו: מינדל לבית ליבסון, בת 45
בנותיהם: דינה, הדסה
ליפשיץ אברהם, בן 30, ראש משפחה
אשתו: שרה מלכה לבית גרניביץ, בת 29
ליפשיץ אליעזר, בן 60, ראש משפחה
אשתו: פיגה, בת 55
ילדיהם: יצחק, חנה גיטל, יטה, שרה
ליפשיץ מנדל, בן 44, ראש משפחה
אשתו: דובה, בת 40
ילדיהם: חנה, לייבל
ללונק אפרים יוסל, נתלה בסטז׳גובו
ללונק גיטל ומשפחתה
ללונק זלמן, ראש משפחה
אשתו: אסתר לבית רוזנפלד
וילדיהם
ללונק יצחק, ראש משפחה
אשתו: בילה
וילדיהם
ללונק מנדל ומשפחתו
ללונק מרים ומשפחתה
לנט אברהם, בן 45, ראש משפחה
אשתו: דבורה פייגה לבית וולוקה, בת 39
ילדיהם: שלמה דוד ורחל־לאה
לננטר הירש, ראש משפחה
אשתו: מניה
ילדיהם: שרה, הינדה, ישראל
לנצ׳נר ביילה, בת 70, ראש משפחה
בנה: חיים, בן 35
לנצ׳נר שמואל יצחק, בן 46 ומשפחתו
לנצ׳נר בר, בן 44 ומשפחתו
לנצ׳נר יוסף, בן 42 ומשפחתו
לנצ׳נר זלמן ומשפחתו, בן 38
לנצ׳נר הירש ומשפחתו

לסמן אהרון
אחותו: זיסה
לסמן ומשפחתו
לסמן חיים, ראש משפחה
אשתו: אסתר
ובתם
לרר ישעיהו ומשפחתו
לרר משה אהרן, ראש משפחה
אשתו: ברוניה לבית קלינסקי
וילדיהם
לרר רחל לאה
לשר משה, בן 35, ראש משפחה
אשתו: צירל לבית גריניביץ, בת 33

מאי אסתר, בת 55, ראש משפחה
ילדיה: הודיס, בן־ציון, הירש לייב
מאי משה אהרן, ראש משפחה
אשתו: פריידה
בנם: שמואל
מאירוביץ מנדל ומשפחתו
מארגל מנחם, ראש משפחה
אשתו: הנצ׳ה
בתם: צ׳ירלה
מארגל ומשפחתו
מגדל משה, בן 40, ראש משפחה
אשתו: מינדל
ילדיהם: אברהם, ישראל, שפרה, רויזה
בילה, הירש וולף, דב בנימין
מגנושבר הירשל, בן 45, ראש משפחה
אשתו: מינדל לבית פינדק, בת 42
בנותיהם: גולדה, שרה
מוטיל הירש, בן 60, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 60
מוטיל יוכבד, בת 30, לבית מלאוה, ראש משפ׳
בנה: סנדר
מוטיל יצחק מאיר, ראש משפחה
אשתו: פיגה

מושקוביץ משה, ראש משפחה
אשתו: שרה־רחל
ילדיהם: יוסף־מאיר, פאסה, שמואל־הירש,
מנדל
מיכאלביץ וולף ומשפחתו
מיכאלביץ מרדכי ומשפחתו
מיטגנג רבקה, בת 32, לבית פנפיל,
ראש משפחה
בתה: טובה, בת 4
מירנץ אברהם, ראש משפחה
אשתו: חיה פריידל
ילדיהם: יצחק, יעקב, זלטקה
מינץ גרשון, בן 44, ראש משפחה
אשתו: לאה
וילדיהם
מינץ לייב, ד״ר, בן 50, ראש משפחה
אשתו: בת 45
בנם, בן 10
מינץ מלכה, בת 38
מינץ שינה
מירנץ בנימין, בן 44, ראש משפחה
אשתו: בילה, בת 44, לבית סנדרוביץ׳
בתם: רבקה פיגה, בת 12
מלאוה גוטה, בת 35, ראש משפחה
בתם: צ׳רנה, בת 6
מלאוה גוטקינד אלכסנדר, בן 28, ראש משפ׳
אשתו: חיה, בת 25
בנם: אברהם, בן 1
מלאוה פנחס צדוק, בן 64, ראש משפחה
אשתו: שיינה יהודית, בת 61
מלבסקי יצחק ומשפחתו
מלובנציק חיים שלמה, בן 52, ראש משפחה
אשתו: הנדל לבית לוין, בת 52
בניהם: שמחה יהודה, ליבה
מלובנציק שמעון, בן 48, ראש משפחה
אשתו: יהודית, בת 39
מלובנציק שרה, בת 50
מלין מאיר ומשפחתו

מרקוביץ גדליהו, ראש משפחה
אשתו: תמרה לבית צ׳רנוצ׳פקה
בניהם: גוטה, קרוסה, ארתור
מרגלית, בן 43, ראש משפחה
אשתו: טובה לבית בורנשטין, בת 43
וילדיהם
מקלר משה ליב ומשפחתו

נגרודזקה צירל ומשפחתה
נדולק ומשפחתו
נורדן אברהם הירש ומשפחתו
נז׳מסקי משה ומשפחתו
נידז׳בידז׳ ומשפחתו
נימן אברהם ומשפחתו
נימן בונים ומשפחתו
נימן בנימין, בן 60, ראש משפחה
בניו: יוסף, יעקב
נימן יעקב, בן 62, ראש משפחה
אשתו: ברטה, בת 60
ילדיהם: לוניה, ליאון, חנה
נימצבקו בר ומשפחתו
נימצבקו דוד ומשפחתו
נימצבקו יוסף ומשפחתו
נימצבקו שמעון, ראש משפחה
אשתו: נאשה לבית בודה
ילדיהם: סאלושה, משה
נכפין משה אהרון ומשפחתו
ניפומושץ משה, ראש משפחה
אשתו: אֶלקה
בתם: נאשה
נישאטן בילה ומשפחתה
נישאטן רחל ומשפחתה
נמליך אביש, ראש משפחה
אשתו: רחל
בנם: שמואל
נשלסקי ליפה, ראש משפחה
אשתו: צירל
נשלסקי משה ומשפחתו

סובול בנימין, ראש משפחה
אשתו: שרה
סוכצבסקי בנימין, בן 65, ראש משפחה
בנו: חיים שמשה, בן 35
סוכצבסקה חיה ליבה, בת 55, ראש משפחה
בנותיה ובנה
סוסנובסקה רבקה ומשפחתה
סורגל ומשפחתו
סורגל יוסף ומשפחתו
סורוקה יוסף, ראש משפחה
אשתו: אסתר
וילדיהם
סטארי הניך ומשפחתו
סטארי יחזקאל ומשפחתו
סטביצקה יטה ומשפחתה
סטביצקי שלמה, ראש משפחה
אשתו: ליפצ׳ה
ילדיהם: פולה, הירש, שמואל
סלומה מנחם, ראש משפחה
אשתו: ביילה לבית ליבסון
וילדיהם
סמולינסקי ביניש, בן 55, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 53
בנם: שלמה, בן 22
סמולינסקי ישראל, בן 41, ראש משפחה
אשתו: זינה, בת 36
בנם, בן 3
שרה מבית סמולינסקי, בת 33
בעלה, בן 33
וילדיהם
סנדרוביץ משה מרדכי, בן 80, ראש משפחה
אשתו: רחל, בת 75
סנדרוביץ הירש מיכל, בן 55, ראש משפחה
אשתו: פעסה, בת 55
ילדיהם: געלה, חנה, יהודה, שמעון, אברהם
סנדרוביץ יצחק מאיר, בן 52, ראש משפחה
אשתו: מרים רחל, בת 49
ילדיהם: אברהם יוסף, אליעזר, אהרון

סנדרוביץ חיים, בן 48, ראש משפחה
אשתו: יהודית, בת 48
ילדיהם: מיכאל, חיה
ספירשטין אהרון ומשפחתו
סקוביץ הירש ומשפחתו
סקוביץ זלמן ומשפחתו
סקודלס ומשפחתו
סקורניק ומשפחתו
סקוביץ פעסה, ראש משפחה
3 ילדיה
סקורניק יהודה ברוך, ראש משפחה
אשתו: מרים
בניהם: יוחנן, זלמן, חיים, משה
סקורקה יוסף, בן 32, ראש משפחה
אשתו
סקורקה יסכה, בת 55, ראש משפחה
סקז׳צ׳נובסקי יוסף, בן 31, ראש משפחה
אשתו: רחל לאה, בת 30
בתם: חנה

פאסה בן־ציון ומשפחתו
פאסה חוה רחל ומשפחתה
פאסה יחזקאל נתלה בסטז׳אגובו
פאסה ישראל ומשפחתו
פאסה לאה ומשפחתה
פאסה לייב ומשפחתו
פאסה שמואל ומשפחתו
פולדה מאיר, ראש משפחה
אשתו: פריידל לבית בודה
בתם: הינדה
פוגל הירש, בן 35, ראש משפחה
אשתו: רייזל לבית ליבסון, בת 30
פודסקוץ חנה־פייגה, ראש משפחה
ילדיה: יוסף מאיר, מרים, מינדל
פודסקוץ אברהם ומשפחתו
פודסקוץ יהושע (עו״ד) ומשפחתו
פודסקוץ אליעזר ומשפחתו
פודסקוץ מנחם ומשפחתו

פודסקוץ משה ומשפחתו
פודסקוץ הינדה ומשפחתה
פודסקוץ רחל ומשפחתה
פודסקוץ שרה ומשפחתה
פודסקוץ רבקה אשת יעקב, בת 40, ראש משפחה
בתה: חנה, בת 8
פוזננסקי בריש ומשפחתו
פוטר אברהם ומשפחתו
פולבר מאיר ומשפחתו
פופובסקי יהושע ומשפחתו
פוקץ בנימין, ראש משפחה
אשתו: חנה
וילדיהם
פוקץ יוסף, בן 55, ראש משפחה
אשתו: ברכה
בניהם: יהודה, משה
פוקץ נח ומשפחתו
פטריקוס שמעון, בן 40, ראש משפחה
אשתו: שרה לבית בורגנד, בת 40
ילדיהם: פאסה, משה
פיאלקו צבי, ראש משפחה
אשתו: יוכבד לבית גורפינקל
בתם: אסתר
פיאנקו אליעזר ומשפחתו
פיגלמן אפרים, בן 32, ראש משפחה
אשתו: חיה לבית מאי, בת 30
פיגלמן שרה ומשפחתה
פיוטריקובסקי לייבל ומשפחתו
פיינברג ברוך, בן 33, ראש משפחה
אשתו: גניה, בת 31
בתם: שושנה, בת 7
פיינברג יהודה, בן 33
אחותו: רחל, בת 27
פינדק יטה, בת 68
פינדק משה, בן 43 ומשפחתו
חנה לבית פינדק ומשפחתה
פיסאש מוטיל ומשפחתו

פלאַטו גדליה ומשפחתו
פלאַטו לייבש זליג ומשפחתו
פלוינסקר פייגה, בת 65, ראש משפחה
ילדיה: זלדה, יחזקאל, יצחק
פלורמן משה־אהרון ומשפחתו
פאלקה יחזקאל ומשפחתו
פנפיל שלמה ומשפחתו
פלטה בר, בן 40, ראש משפחה
אשתו: חנה לבית גונגולה, בת 38
וילדיהם
פנסטר יוסף, ראש משפחה
אשתו: דבורה לבית גרפה
וילדם
פנפיל משה, בן 40 ומשפחתו
פנפיל שרה רבקה ומשפחתה
פפירציק אודל, ראש משפחה
בנותיה: אסתר גיטל, רחל, דבורה
פפר שרה לבית פנפיל
פריד משה, ראש משפחה
אשתו: גולדה (לבית וולוקה) ומשפחתם
פרידלנדר חוה ומשפחתה
פרידלנדר חיים, בן 55, ראש משפחה
אשתו: יוכבד, בת 49
ילדיהם: חנה, טובה, דוד, פרימט, יצחק
פרידמן גדליהו, בן 38, ראש משפחה
אשתו: צירל לבית רוזינק, בת 36
ילדיהם: הירשל, רחל־לאה, רבקה, מרים
פרידמן ישעיהו, בן 45, ראש משפחה
אשתו: חנה לבית גלזר, בת 45
ילדיהם: ברונקה, חיים, פלה
פרידמן שלמה זלמן, בן 60, ראש משפחה
אשתו: גיטל, בת 58
פעריל אייזיק, בן 60, ראש משפחה
בתו: רחל־לאה, בת 25
פעריל משה ומשפחתו
פעריל דינה ומשפחתה
פרלמוטר הירש ומשפחתו
פרנק שמואל ומשפחתו

פרנקל יעקב דב
פרנקל אשר, ראש משפחה
אשתו: רוזה
פרנקל אהרון, ראש משפחה
אשתו
פרנקל נחום, ראש משפחה
אשתו: דורה
פרנקל רוזה, ראש משפחה
2 ילדיה
פרנקל אברהם, ראש משפחה
אשתו: מלכה
ילדיהם
פרנקל עזרא, ראש משפחה
אשתו: הנדל
בנם: אברהם
פרנקל חיים מאיר ומשפחתו
פרנקל יחזקאל ומשפחתו
פרנקל משה ומשפחתו
פשיגודה אברהם, בן 36, ראש משפחה
אשתו: פייגה, בת 35
בנם: דוד
פשיגודה דוד, בן 28, ראש משפחה
אשתו: יהודית לבית מלבסקי
פשיגודה ישראל, בן 62, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 60
ילדיהם: אסתר, חנה, אלקה, מוטיל
פשיגודה בר ומשפחתו
פשיגודה הינדה ומשפחתו
פשיגודה יצחק ומשפחתו
פשיגודה יששכר ומשפחתו
פשניצה שלמה, בן 49, ראש משפחה
אשתו: דבורה לבית מלאווע, בת 40
בניהם: חיים נחום, שמעון

צ׳שלק מרדכי, בן 55, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 54
ילדיהם: שמחה בינם, חנה גיטל
צ׳שלק דישה ומשפחתה

צ׳ביצ׳רציק ומשפחתו
צודק חיים ומשפחתו
צדוק יהודה ומשפחתו
צדוק ישראל ומשפחתו
ציטאג בנימין ומשפחתו
ציליק שמואל מרדכי ומשפחתו
צינדרקה אהרון, ראש משפחה
אשתו: פוגל
ילדיהם: יצחק, טובה
צינדרקו טוביה ומשפחתו
צינה אלימלך, ראש משפחה
אשתו: יסכה
בנותיהם: יטה פייגה, פריל אסתר,
חנה רבקה, פעסה
ציפריס מאיר, בן 60, ראש משפחה
אשתו: פאלצה, בת 55
ציפריס אברהם ומשפחתו
ציפריס אפרים ומשפחתו
צ׳רנוברודה העניך, בן 60, ראש משפחה
אשתו: רבקה, בת 60
בניהם: אליהו־משה, אליעזר
צ׳רנוצ׳פקה אברהם (בן ישעיהו), ראש משפ׳
אשתו: ביילה לבית בורגנד
צ׳רנוצ׳פקה אהרון, ראש משפחה
אשתו: אסתר לאה לבית הורוביץ
צ׳רנוצ׳פקה אברהם (בן אהרן), ראש משפחה
אשתו: בינה
שלוש בנות
צ׳רנוצ׳פקה בעריל, ראש משפחה
אשתו: גיטל מרים
ילדיהם: הערש־וולף, יהושע, ראובן, חיה
צ׳רנוצ׳פקה הירש וולף, בן 42, ראש משפחה
אשתו: רחל לבית סמולינסקי, בת 42
בנם: משה אליעזר, בן 12
צ׳רנוצ׳פקה יטה ומשפחתה
צ׳רנוצ׳פקה יעקב ומשפחתו
צ׳רנוצ׳פקה שמעון ומשפחתו
צ׳רנושליפ מנדל ומשפחתו

צ׳רנושליפ משה ומשפחתו
צ׳רני אברהם ומשפחתו
צ׳רני פנחס ומשפחתו
צ׳רני שמואל ומשפחתו
צ׳רקה דב, בן 35, ראש משפחה
אשתו: שרה לבית סקורקה, בת 35
ילדיהם: מאיר, הניה
צ׳רקה זליג, ראש משפחה
אשתו: צפורה
בנותיהם: רייזל, פייגה
צ׳רקה חיים, ראש משפחה
אשתו: מרים
ילדיהם: ריינה, אנשל
צ׳רקה איטה, בת 57, ראש משפחה
בנותיה: אסתר, בריינה
צ׳רקה יצחק, בן 60, ראש משפחה
אשתו: חוה לבית גולדשטין, בת 50

קשארז׳ משה, ראש משפחה
אשתו: חנה־גולדה
וילדיהם
קאלמן שלמה ומשפחתו
קאנו ומשפחתו
קארול דוד ומשפחתו
קשרז׳ש זליג, ראש משפחה
אשתו: רחל
וילדיהם
קשרז׳ש א. ומשפחתו
קשרז׳ש דוד ומשפחתו
קשרז׳ש מנדל ומשפחתו
קדצקי יחזקאל, בן 60, ראש משפחה
אשתו: רבקה, בת 60
בנותיהם: מאשה, רחל־לאה
קדצקי משה, בן 38, ראש משפחה
אשתו: שיינה רבקה לבית וולוקה, בת 35
קוטנובסקי זלמן ומשפחתו
קוטנר הירש ומשפחתו
קוטנר זיסה מלכה ומשפחתה
קוטנר שלמה ומשפחתו

קוכן נחמן, ראש משפחה
אשתו: דבורה
ילדיהם: מנחם, חנה, יונה
קולצ׳ן ניסן ומשפחתו
קוניץ לייב ומשפחתו
קוניץ נחום ומשפחתו
קונסקובולסקי אביגדור, בן 65, ראש משפ׳
אשתו: פולה, בת 65
קונסקובולסקי מאיר, בן 33, ראש משפחה
אשתו: רויזה לבית ארפה מזורומין
קופלוביץ מיכל, בן 65, ראש משפחה
אשתו: בת 65
בנם: משה, בן 32
קופלוביץ הערשל, בן 40, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 40
וילדיהם
קופלוביץ מרדכי, ראש משפחה
אשתו: חיה לבית קננברנד
קוצ׳ולק חיים ומשפחתו
קורטה ד״ר אליעזר מנדל
קורצ׳ק מרדכי ומשפחתו
קוראל דוד, בן 45, ראש משפחה
אשתו: יריס, בת 44
בנותיהם: גיטה, רחל, פעריל, אסתר, פייגה
קוראל חיים־יעקב, ראש משפחה
אשתו: שיינה
ילדיהם: זלדה, אלה, זליג
קזיבנובסקי ישראל, בן 31, ראש משפחה
אשתו: דבורה, בת 29
קזיבנובסקי יצחק, בן 47, ראש משפחה
אשתו: רויזה, בת 44
בנותיהם: חנה, צביה
קירש הענה ומשפחתה
קישלבסקי חיים ומשפחתו
קליין אסתר, בת 42, ראש משפחה
בנה: משה מרדכי, בן 17
קליין ישראל ומשפחתו

קליין רויזה דינה, בת 65, ראש משפחה
ילדיה: פעריל, מאיר, שמחה בינם
קליין רייצה, בת 42, ראש משפחה
בנה: סאלעק, בן 15
קליינהויז ומשפחתה
קליינמן יצחק, ראש משפחה
אשתו: יוכבד לבית גולדמן
ילדיהם: דוד, לאה
קליינמן ומשפחתו
קלינסקי אהרון ומשפחתו
קלינסקי בעריש ומשפחתו
קלינסקי ראובן ומשפחתו
קלינסקי מלך ומשפחתו
קלצבסקי שלמה מרדכי, בן 32, ראש משפחה
אשתו, בת 30
בנם, בן 4
קלצבסקי פוזה, בת 60, ראש משפחה
קלמנוביץ הירש, בן 40, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 38
בתם: רבקה, בת 10
קלמנוביץ מלכה, ראש משפחה
קלפפיש, בן 43, ראש משפחה
אשתו: גיטל לבית וסולק, בת 43
קמין הירש, בן 34, ראש משפחה
אשתו: רחל־לאה לבית אוסטשבר, בת 32
בניהם: שמואל אשר, משה
קמפנר משה דוד, בן 50, ראש משפחה
אשתו: איטה צביה, בת 50
בנם: אריה לייב, נפל במלחמת העולם
השניה בצבא הפולני, בן 23
קננברנד הערש משה, ראש משפחה
אשתו
בנם: זיסה
קננברנד זלמן, ראש משפחה
אשתו: חיה
וילדיהם
קננברנד מאניה ומשפחתה
קאפרמן ומשפחתו

קרול יחיאל עוזר, בן 40, ראש משפחה
אשתו: פאסה לבית ליבסון, בת 38
וילדיהם
קרול שיינה ומשפחתה
קריגר אברהם, בן 62, ראש משפחה
אשתו: בריינה לבית מינץ, בת 42
ילדיהם: רחל, טוביה
קרידה שמואל, ראש משפחה
אשתו: שרה
ילדיהם: דוד, מלכה, בלומה גיטל
קרמז'ש לייבל, בן 65, ראש משפחה
אשתו: רודה, בת 60
קריסטל לייב, בן 50, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 48
ילדיהם: אסתר, משה, צביה
ושאר ילדיהם
קריסטל חיים יוסף, בן 70
קרסנר ישעיהו, ראש משפחה
אשתו: מלכה
קרסנר מאיר ישראל ומשפחתו
קרפ ישראל ומשפחתו
קרפ שמחה ומשפחתו
קרפה חיים, בן 55, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 51
בתם: חיה גיטל, בת 14
קארפה יוסף, בן 50, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 48
ילדיהם: שרה, ראשה, ישראל שמעון, גיטל
קארפה יצחק, בן 40, ראש משפחה
אשתו: מניה, בת 40
בתם: דבורה
קארפה יצחק, בן 34, ראש משפחה
אשתו: צירל, בת 30
ילדיהם: אסתר, יחיאל
קרפה מרים
קרפה מלכה
קארפה רבקה, בת 48, ראש משפחה
ילדיה: חיים יעקב, רחל

קארפה שרה לאה, בת 28
אחיה: אליעזר, בן 21
קרשניבסקי משה, ראש משפחה
אשתו: מניה לבית ז'לינובסקי
וילדיהם
קירש משה יהודה ומשפחתו
קירש פייביש ומשפחתו
קרשניבסקי יחיאל מאיר ומשפחתו
קרשניבסקי ישראל ומשפחתו

רבינוביץ יעקב ומשפחתו
רבינוביץ שרה ומשפחתה
רובוטה הערשל ומשפחתו
רובוטה יעקב ומשפחתו
רובוטה פייבל ומשפחתו
רובוטה שמחה ומשפחתו
רובינשטין חיים משה, ראש משפחה
אשתו: רבקה
בניהם: מנדל, הניך
רודה איצ'ה ומשפחתו
רודה מאשה ומשפחתה
רודה ראובן, ראש משפחה
אשתו: חיה
בניהם: משה, סנדר
רוזגה יוסף ומשפחתו
רוזגה ישראל ומשפחתו
רוזגה משה ומשפחתו
רוזינק אליעזר, בן 55, ראש משפחה
אשתו: חיה, בת 55
בנם: אהרון
רוזינק לייב, בן 56, ראש משפחה
אשתו: אסתר, בת 55
ילדיהם: צדוק, שרה
רוזן דוד, ראש משפחה
אשתו: ריקל לאה
בתם: שרה
רוזן שרה לבית קליסקי ומשפחתה

רוזנברג יצחק בינם, בן 42, ראש משפחה
אשתו: ביילה לבית גרוסמן, בת 42
ילדיהם: מניה, משה
רוזנטל לייב, בן 44, ראש משפחה
אשתו: נחמה, בת 44
רוזנפלד יעקב שמעון ומשפחתו
רוטמן אברהם ומשפחתו
רוטנברג צבי, ראש משפחה
אשתו: חנה רבקה לבית שמפן
וילדיהם
רוטנשטין ישראל, ראש משפחה
אשתו: אסתר לבית פרנקל
וילדם
רוסאק יצחק מאיר, בן 37, ראש משפחה
אשתו: חנה פאסה, בת 37
ילדיהם: שרה, חיים, אברהם מנחם
רטמן אברהם ומשפחתו
ריבק אברהם ומשפחתו
ריבקה טולצה ומשפחתה
ריבקה יעקב ומשפחתו
ריבקה מאַשה ומשפחתה
ריבקה שעפסיל ומשפחתו
ריזובי יהודה, ראש משפחה
אשתו: ניחה (לבית פלאטו)
וילדיהם
ריז'ובי יהודה
רייך יצחק ומשפחתו
רייך שמשון ומשפחתו
רייכגוט זליג ומשפחתו
רייכגוט יצחק ומשפחתו
רייכגוט משה, ראש משפחה
אשתו: היגדה
בנותיהם: פאסה, חנה
רייכהולץ וולף ומשפחתו
רייכהולץ מאיר ומשפחתו
רייכהולץ משה ומשפחתו
ריכנברג זיסי'ה ומשפחתו

רינגיוירץ וולף, ראש משפחה
בניו: שמואל, בצלאל
רייציק מניה, בת 62, ראש משפחה
בתה: בריינה, בת 27
רייציק שלמה, בן 30, ראש משפחה
אשתו: חנה לבית נימצ'בקו, בת 30
בתם, בת 2
רכלקה בנימין, בן 60, ראש משפחה
אשתו: לבית גולדשטין, בת 55
ילדיהם: רחל, לעמיל
רנקל גיטקינד, בן 40
רק, בן 32, ראש משפחה
אשתו: ביילה לבית סמולנסקי, בת 31
בנם

שויצר לייב, ראש משפחה
אשתו: שרה
שויצר יצחק ומשפחתו
שולץ שמחה, בן 55, ראש משפחה
אשתו: חיה, בת 54
ילדיהם: חנה, יצחק, בינה, שרה, יהודית
שורץ לייב ומשפחתו
שורץ פנחס אליהו, בן 40, ראש משפחה
אשתו: רבקה לבית גוטשטט, בת 40
בנם
שורק מלכה, בת 55, ראש משפחה
בתה: שרה
שורק ומשפחתו
שייקס דניאל (חזן), בן 60, ראש משפחה
אשתו: שרה, בת 55
ילדיהם: יעקב מרים, חיה
שייקס לייב, בן 40 ומשפחתו
שייקס יצחק ומשפחתו
שייקס יוסקה ומשפחתו
שייקס ישראל ומשפחתו
שלאכטר גיטל לאה ומשפחתה

שלייפר אליהו־מאיר, בן 54, ראש משפחה
אשתו: חנה לבית ברגסון, בת 50

שמיגה ומשפחתו

שמפן אסתר רחל

שמפן בן־ציון, ראש משפחה
אשתו לבית ליכט
ילדם

שמפן דבורה, ראש משפחה
בתה: רחל

שמפן ראובן, בן 28, ראש משפחה
אשתו: חנה טובה לבית סנדרוביץ, בת 24
בתה: שרה, בת 2

שמפן שייקה ומשפחתו

שניפר אליעזר, ראש משפחה
אשתו: חנה־ביילה לבית ליכט

שניצר יצחק אהרון, בן 50, ראש משפחה
אשתו: שיינה הינדל, בת 46
ילדיהם: לאה ביילה, משה, חוה

שניצר יצחק דוד, בן 34, ראש משפחה
אשתו: חנה, בת 29
בנותיהם: לאה ביילה, טובה

שפירא אהרון, ראש משפחה
אשתו: ראשא לבית סקורניק
וילדיהם

שפירא שמעון ומשפחתו

שפירא שמשון, בן 34, ראש משפחה
אשתו: תעציה לביתניימן, בת 32

שרדני מנדיל ומשפחתו

שרפהרץ דוד ומשפחתו

שרפהרץ ישראל ומשפחתו

תהלת נצח לקדושי שרפץ

שמריהו (שמרל) בן ר׳ אברהם זאב (וולף) חזן

טבע בימה של תל־אביב ביום כ״ה בתמוז תרפ״ו

בשנת העשרים וחמש לימי חייו

בחושו להציל אנשים מטביעה

ת. נ. צ. ב. ה.

פנחס וולטסמן (שנקרא „פיניה דעם פארבערס״)

נרצח על קדוש־השם ע״י הנאצים

בליל שני של חג הסוכות שנת ת״ש

בשנת העשרים ואחת לימי חייו

בחושו להציל את בית־הכנסת בשרפץ מהדליקה שהוטלה בו ע״י הנאצים

ת. נ. צ. ב. ה.

חנה בת ר׳ יוסף קפרמן

פעילה במחתרת גיטו וארשה

נרצחה בנסותה להכניס נשק לגיטו

ת. נ. צ. ב. ה.

ת ה ל ת   נ צ ח   ל ק ד ו ש י   ש ר פ ץ

ר ב ק ה בת ר׳ י ו ס ף ל י ב ט ץ

(איקה ריכטר)

מורה, מחנכת ודואגת לילדים

פעילה במחתרת בהושטת עזרה לילדים ומבוגרים בצרפת

ת. נ. צ. ב. ה.

עו״ד י ה ו ש ע ב ן ר׳ ע ז ר י א ל פ ו ד ס ק ו ץ׳

מעסקני „צענטאָס״ (טפול ביתומים)

פעיל במחתרת בהושטת עזרה לילדים בגיטו וארשה

ת. נ. צ. ב. ה.

א י ס ר (אשר בן־מרדכי) בן ר׳ מרדכי צ׳ ש ל ק

נפל במלחמת־העצמאות בצפון הארץ, בסביבת דפנה

ביום י׳ בתמוז תש״ח

בשנת העשרים ושמונה לימי חייו

ת. נ. צ. ב. ה.

ל ז כ ר   ע ו ל ם

העסקן החשוב ורב־הפעלים בחוץ־לארץ ובארץ

אברהם בן־דוד (מלאוה)

חבר מועצת־העיריה וועד הקהילה בשרפץ

ויו״ר ארגון יוצאי שרפץ בישראל

מתאבלים:

ארגון יוצאי שרפץ בישראל

הארגונים של יוצאי שרפץ בארה״ב

ל ז כ ר ו ן   נ צ ח

העסקן החשוב ורב־הפעלים

לטובת בני־עירו ואחרים

מאקס סינא (מרדכי צינה)

יו״ר ה„יאנג־מאַנס״ (הצעירים)

ויו״ר ועד ה„רעליף״ (סיוע) המאוחד של יוצאי שרפץ בארה״ב

מתאבלים:

הארגונים של יוצאי שרפץ בארה״ב

ארגון יוצאי שרפץ בישראל

מיינע עלטערן

מאיר און שרה ליעבסאָן

מיין ברודער אברהם ברוך ליעבסאָן און זיין פאַמיליע

מיין שוועסטער מינדל, איר מאַן פייוויש ליפּקא
און זייערע טעכטער דינה און הדסה

מיין שוועסטערביילע רחל, איר מאַן מנחם סלאָמאַ,
זייער טאָכטער דינה און זוהן ישראל

מיין שוועסטער פּעסע, איר מאַן יחיאל עוזר קרול
און זייער טאָכטער דינה

מיינע קרובים

משה און קוקע וועסאָלעק,
זייערע טעכטער מינדל און גיטל און זוהן זלמן

נפתלי און שיינע מינדל ליעבסאָן,
זייערע טעכטער רייזל און רחל און זוהן אברהם

פּעסע אייבעשיץ און פאַמיליע
ברכה גאָטליבאָווסקאַ און פאַמיליע
וואָלף שניצער און פאַמיליע
יוסף שניצער און פאַמיליע
ישראל און דינה ליעבסאָן
ישראל חיים און רייזל ישאיעוויטש

אין טרויער:

יצחק אהרן ליעבסאָן, דעטרויט, מיש.

מיין שוועסטער **חנה**,
שוואָגער **ישעיה האראוויץ** און קינדער
מיין שוועגערין **מרים קארפא** און קינדער
פריידל בריל און קינדער
יצחק קארפא, פרוי און קינדער
מלכה, **שרה** און קינדער

אין טרויער:

רבקה ארפה (קארפא), ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:

מנחם מענדל און **חיה שרה**
בענדקאָווסקי

מיין שוועסטער: **פערל**
מיינע ברידער: **מאיר** און **יחזקאל**

אין טרויער:

מאָריס בענדקאָווסקי, בראָנקס, נ. י.

קינדער פון **יעקב דוד באָרנשטיין**

מרים ביילה
רחל
מנוחה
יחזקאל
ישראל מאיר

אין טרויער:

אנא אלטער, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:

מרדכי לייב און **רחל ברין**

מיינע ברידער און שוועסטערן:
יעקב זאב, **יצחק מאיר**,
אשר, **גיטל**,
אריה, **שרה**

אין טרויער:

בנימין ברין, בראָנקס, נ. י.

אונזערע עלטערן:
שמואל אשר און **פעסע מלכה**
אסטאשאווער

פרוי **שרה** און קינד **רעכל**
פרוי **טובה** און קינד **שמואל אשר**
שוועסטער **רבקה**, איר מאַן **וואָלף**
„ **רחל לאה**, איר מאַן **הערש**
ברודער **לייביש**, זיין פרוי **מינדעל**
„ **בערל**, זיין פרוי **שרה**
און זייערע קינדער

אין טרויער:

מאָריס, מרדכי און יהושע
אָסטאָשאָווער, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:

ברוך מענדל און **רבקה**
גאָטליבאָווסקי

מיין שוועסטער **פייגע גאטליבאווסקי**
מיין ברודער **לעמל גאטליבאווסקי**
און פאַמיליע
מיין שוועסטער **שרה**, איר מאַן **זלמן**
אטלאס און קינדער
מיין שוועסטער **עלקע**, איר מאַן **משה**
ניעפאַמאַשטש און זייער קינד **נעשע**

אין טרויער:

נתן גאָטליב, בראָנקס, נ. י.

אסתר שרה בודא
ישעיה בודא
חוה לאה ליבזאָהן
יהודית ליבזאָהן
נעשא ניעמצובקע
פריידל פאלדע

אין טרויער:

ווילי און דינה בודא, יאנקערס, נ. י.

הורינו:

ר' יהושע ורויזה גולדמן

אחותנו **יוכבד** ובעלה **יצחק קלינמן**
בנם: **דוד**
בתם: **לאה**

המתאבלים:

הרב משה דב גולדמן, קליבלנד, אהייא
גולדה גולדמן, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:

שלמה און **חוה גאנגאלע**

מיינע שוועסטערן:

מלכה און **צירל**

אין טרויער:

לייבל גאנגאלע, בראָנקס, נ.

מרדכי לייב

נעזנאַקאָני

אין טרויער:

דזשאָו האַררים, שיקאַגאָ, איל.

מיין שוועסטער:

ניסל, איר מאַן און קינדער

מיין שוועסטער:

רייזל, איר מאַן **מאיר**

זעמעלמאַן און קינדער

אין טרויער:

מאיר גאַנשער

ברוך בורגאנד און פרוי

פעסע בורגאנד

משה רייכגאט

הינדע

פעסע

חנה

אין טרויער:

יצחק הורביץ, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:

יצחק און **חיה שרה גלאסמאַן**

מיין שוועסטער **פנינה גלאסמאַן**

מיין ברודער **מאיר**

צבי רוטענבערג און משפחה

בן־ציון שאמפאן און משפחה

נחמה און **מאַניע בענקעלסדאָרף**

אסתר רחל שאמפאן

אין טרויער:

טוביה גלאסמאן, ניו־יאָרק

שמעון פעטריקוס

שרה

פעסע

משה

אברהם טשאַרנאָטשאַפּקא

ביילע

אין טרויער:

נתן הורוויץ, דזשעקסאָן, הייטס, נ. י.

מיינע עלטערן:

פייוויש און **רבקה דיאגענעס**

מיין ברודער: **פייוול**

„ שוועסטער **העניע**

„ שטיף־פאָטער **חיים משה רובינשטיין**

„ ברודער: **מענדל רובינשטיין**

„ „ **העניך**

אין טרויער:

אלעקס דיאגענעס, בראָנקס, נ. י.

מיינע עלטערן:

דוד טוכהענדלער

שרה טוכהענדלער

אין טרויער:

מאיר טוכהענדלער

רחל לאה לערער, משה אהרן,
בראַניע און 2 קינדער
מאיר און גוטשע טכאַרעק,
גוטקינד רענקעל
איטע לאזענסקא
הערש לאזענסקי און 2 קינדער
מאשה און מאיר קאַנסקאָוואַלסקי

אין טרויער:

נחמן און סיליע טכאַרעק, ברוקלין, נ. י.

מיין ברודער הערשל, זיין פרוי פריידע
„ „ חיים, זיין פרוי אסתר
און טאָכטער
„ „ אהרן
„ שוועסטער רבקה, איר מאַן דוד
אַלטמאַן און קינדער
„ „ זיסה לעסמאַן
„ שטיף־מוטער חיה שרה לעסמאַן

אין טרויער:

נח לעסמאַן, ניו־יאָרק

מיינע עלטערן שמואל און שרה קרידע
מיין ברודער דוד
„ שוועסטער מלכה און חתן
יהודה צודעק
„ „ בלומע גיטל
„ „ מאשע כאַסקעלאַ־
וויטש און פאַמיליע
משה, מענדל, חיים צודעק טשאַר־
שליפ און פאַמיליעס
שרה זומעראָוויטש און קינדער
אביגדור קאַנסקאָוואַלסקי און פאַמ.

אין טרויער:

פאלא טשארנאָו, בראָנקס, נ. י.

מיין פאָטער אברהם בורגאנד (שוחט)

„ ברודער משה, זיין פרוי דבורה

און זייערע קינדער:

דינה, לאה, נתן

אין טרויער:

דיקל מאַשקאָוויטש, ברוקלין, נ. י.

פעסע בוכהאָלטער
און פאַמיליע
יעקב אַנטקאָוויטש
פרוי צירל און קינדער

אין טרויער:

סאול יוריש, ניו־יאָרק

בנימין און שרה סאָבאָל
גרשון מינץ און זיין פאַמיליע
אברהם און ביינע קריגער
און פאַמיליע

אין טרויער:

לייב און ראָשע מינץ, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:
אברהם יצחק און רבקה
ליפסקי
מיין שוועסטער מינדל
„ „ לאה
„ „ יטה
זייערע מענער און קינדער

אין טרויער:

דזשוליוס (גדליה) ליפסקי, יולעט, נ. י.

מיינע עלטערן:
אביש און רחל נעמליך
מיין שוועסטער אַדעלע
„ ברודער שמואל
פנחס און אַדעלע גוט
און זייערע 2 קינדער

אין טרויער:

האַראָלד נעמליך, ניו־יאָרק

דוד און ריקל לאה ראָזן
שרה ראָזן
מלכה שוריק
שרה

אין טרויער:

מאַקס סינא, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:
יוסף און יטע פינדעק
מיין ברודער משה
„ שוועסטער מינדל
„ „ חנה
זייערע מענער און קינדער

אין טרויער:

חיים פינדעק, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:
מיכל און מירל סמאָלענסקי
רחל
ישראל
שרה דבורה
ביילע

אין טרויער:

לעאָן סמאָלען, ניו־דזשוירזי

אסתר האָלענדער
און צוויי טעכטער
שרה ראָזן
איר מאַן און קינדער

מלך קאליסקי׳ס 4 טעכטער

אין טרויער:

לוי קאַליסקי, ניו־יאָרק

שמואל עלבא
זיין פרוי און קינדער
אליהו עלבא
זיין פרוי און קינדער
צירל נאַגראָדזקאַ
און פאַמיליע

אין טרויער:

ראובן עלבא

הערש קוטנא
זיין פרוי און קינדער

זיסע מלכה קוטנא
שלמה קוטנא

אין טרויער:

מאָריס און רויזע קאַמער, ברוקלין, נ. י.

מיין מוטער רחל פאָדסקאָטש
„ פרוי רבקה
„ טאָכטער חנה
„ שוויגער ביילע שפערלינג

אין טרויער:

יעקב פאָדסקאָטש, ברוקלין, נ. י.

מיינע עלטערן:
שמואל יצחק און אסתר טאַץ
מיין ברודער:
וועלוועל טאַץ

אין טרויער:

ב. קויאַווסקי, מאָנטרעאָל, קאַנאַדאַ

צום אייביקן אָנדענק

מיין ברודער **יעקב הערש ישאיעוויטש**

און זיין פרוי **חיה שרה**

אומגעקומענע דורך די נאַציסטשע רוצחים

אין טרויער:

רבקה אלטער (ישאיעוויטש), ניו־יאָרק

מאיר דוד אלטער

מיינע עלטערן:

מאיר און **מלכה רזשעשאָטקאָ**

מיין ברודער **יוסף**, זיין פרוי **צפורה**

„ שוועסטער **רחל לאה**, איר מאַן

און זייערע קינדער

„ ברודער **הערש מיכאל**

(געשטאָרבן אין בוענאס־איירעס)

„ זיידע און באָבע **ברוך** און **חנה**

זייערע קינדער און אייניקלעך

אין טרויער:

מרדכי רעשאָטקאָ, ניו־יאָרק

מיינע עלטערן:

ליב און **שרה**

שווייצער

אין טרויער:

בען שווייצר, ברוקלין, נ. י.

דבורה שאמפאן

ראובן שאמפאן

רחל שאמפאן

אין טרויער:

אהרן שאַמפאַן, לאנג איילאַנד, נ. י.

מיינע עלטערן:

ליפע און **צירל נאַשעלסקי**

מיינע שוועסטערן, ברידער, שוואָגערס,

שוועגערינס און זייערע קינדער

אין טרויער:

קעדי שטוצינער, ברוקלין, נ. י.

פאמיליע ישאיעוויטש פון שערפץ

אין הייליקן אָנדענק פון מיין ליבער אומפאַרגעסלעכער פרוי

ריווא אלטער (רבקה ישאיעוויטש)

געבוירן אין שערפץ, געשטאָרבן דעם 30טן אָקטאָבער 1956 אין ניו־יאָרק

איר פאָטער **שמואל לייב**, איר מוטער **ליפשע טאָנע**,
(געשטאָרבן פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה)

אירע ברידער **יעקב הערש** מיט זיין פרוי **חיה שרה**,
מאיר ישראל, מיט זיין פרוי **חנה**,

אירע שוועסטער **ניכה**, מיט איר מאַן **הענעך**,
שפרה, מיט איר מאַן **יידל**,

און אַלע זייערע קינדער, פעטערס און מומעס, מיט דער גרויסער פאַר־
צווייגטער משפחה, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן, צוזאַמען מיט דער
גאַנצער עדה יידן, דורך די דייטשישע היטלער רוצחים.

זאָלן די שורות דינען אַלס מצבה נאָך די אומגעקומענע און געשטאָרבענע

כבוד זייער אָנדענק

מאיר דוד אלטער, ניו־יאָרק

לזכר עולם

הורינו היקרים ר' **שמואל אשר ופעסה מלכה אוסטשבר**

אחותנו **רבקה**, בעלה **וולף אוסטשבר**
וילדיהם: **שפרה יסכה, זיסה, רחל (רוחצ'ה), אברהם יצחק**

אחותנו **רחל לאה**, בעלה **הירש קאַמין**
וילדיהם: **שמואל אשר, משה**

אחינו **ליבוש**, אשתו **מינדל אוסטשבר** וילדם: **יוסף**
" **ברל**, אשתו **שרה** וילדיהם: **שמואל אשר** ועוד 3 ילדים
" **אפרים** (נפטר בארץ)
שרה אוסטשבר (גוטהלף) וילדתה **רעכל**
טובה אוסטשבר (ישעיביץ) וילדה **שמואל אשר**

המתאבלים:

משה מאיר אוסטשבר (ארה"ב)
מרדכי אוסטשבר (בארץ)
יהושע אוסטשבר (ארה"ב)

אברהם יצחק (איציק) אוסטשבר
ואשתו **שרה**

המתאבל:

בנם זלמן (ברלין)

ליבוש ואשתו **ריזל אוסטשבר**
ובתם **טראנה** ובעלה

יהושע ואשתו **הנה אוסטשבר**
וילדיהם: **אברהם יצחק וברל**

משה וסולק ואשתו

ובניהם:

זלמן ואשתו
גיטל ובעלה **קלפפיש**
יצחק ואשתו

מאיר ואשתו **טובה רבקה גוטהלף**

ובניהם:

יוסל, פרימט, ברל, פיגה

המתאבלים:

מרדכי, ראַלה אוסטשבר

ליב ואשתו **נחמה (חומה) רוזנטאַל**

שלמה זלמן ואשתו **גיטל פרידמן**

מרדכי ואשתו **רבקה לופאַטקה**

ובניהם:

הירש ואשתו **פראדל** וילדיהם,
אסתר ובעלה **משה יואַן**
הנך

השרויים בצער: משה מאיר (ארה"ב), מרדכי (בארץ) ויהושע (ארה"ב) אוסטשבר

צום אייביקן אנדענק

אונזערע ליבע עלטערן:

יחזקאל און **טובה לאה אייזיקאוויטש**

אונזערע ליבע שוועסטער און שוואָגערס:

נחמה חנה און **יוסף קארפא**

שרה רחל און **משה מאשקאוויטש**

אסתר און **פישל בראמזאן**

און זייערע קינדער

באדויערן:

חיה ליסטאָפּאַד (אייזיקאָוויטש)

פישל אייזיקאָוויטש

מיינע קרובים: **בנימין** און **שרה סאבאל**

מיין מומע **אסתר** און **פעטער פייבוש**

זשאביצקי און זייערע קינדער

אין טרויער:

חיה ליסטאָפּאַד (אייזיקאָוויטש)

לזכר הורנו אחותנו ואחינו ז״ל

שניספו בשואה הי״ד

ארפה קלמן, טובה-לאה

אהרן עם משפחתו

חיה, זרח, יקיר

המתאבלים:

מרים, צבי ארפה ומשפחתם

יסכה יצחק מודזיבסקי ומשפחתם

פרידמן גדליהו

„ **צירל** לבית **רוזינק**

„ **הערשל, רחל-לאה,**

„ **רבקה, מניה**

המתאבלים:

מרים, צבי ארפה ומשפחתם

צפורה, ישראל קורוטקין ומשפחתם

לזכר אחותנו ובנה ז״ל

שניספו בשואה הי״ד

גונסקי ניחא לבית **ארפה** ובנה

המתאבלים:

מרים, צבי ארפה ומשפחתם

יסכה יצחק מודזיבסקי ומשפחתם

לזכר אחותנו ומשפחתה ז״ל

שניספו בשואה הי״ד

זשוטקו יעקב לעמיל,

„ **אסתר־שרה** לבית **ארפה**

„ **אליהו-לייב, יקיר**

המתאבלים:

מרים, צבי ארפה ומשפחתם

יסכה יצחק מודזיבסקי ומשפחתם

לזכר אחינו ומשפחתו ז״ל

שניספו בשואה הי״ד

ארפה אברהם חיים, רחל

אליהו-לייב, יקיר, אסתר

המתאבלים:

מרים, צבי ארפה ומשפחתם

יסכה יצחק מודזיבסקי ומשפחתם

לזכר הורינו, אחינו, ואחותנו ז״ל

שניספו בשואה הי״ד

רוזינק לייב, אסתר

צדוק, שרה

המתאבלים:

מרים, צבי ארפה ומשפחתם

צפורה, ישראל קורוטקין ומשפחתם

לזכר הורינו היקרים ז"ל שניספו בשואה

יאיר ושרה
אוברפלד

ולזכר אחותנו, שנפטרה ברוסיה

דבורה אוברפלד

המתאבלים:

הניה לוין (אוברפלד)

נתן אוברפלד (מקסיקה)

יעקב אוברפלד (מקסיקה)

לזכרון נצח

סבנו: **חיים ברגסון** נפטר בשנת תרע"ו

סבתנו: **רחל** לבית סגל **ברגסון** נפטרה בת"ש

קרבנות השואה

דודנו: **יעקב דוד ברגסון** ומשפחתו

דודתנו: **חנה** (לבית ברגסון) ובעלה

דודנו: **יחיאל מאיר** ומשפחתו

דודתנו: **ליבה** (לבית ברגסון) ומשפחתה

דודתנו: **צריל** (לבית ברגסון) ובעלה

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלים:

יצחק ברגסון וב"ב

אברהם ברגסון וב"ב

גרשון ברגסון וב"ב

ואלה שמות יקירינו, קרבנות השואה:

יששכר דב ברגסון — אבינו סבינו

לאה לבית **זליגמן** — אמנו סבתנו

הנה וחוה — אחיותנו דודותינו

דוד ברגסון — אחינו אבינו סבינו

רוזיה לבית **ברמן** — גיסתנו אמנו סבתנו

אברהם, הנה ופישל — בני אחינו, אחינו דודי

מנחם מנדל בלום — גיסנו דודנו

טובה לבית **ברגסון** — אחותנו דודתנו

הנה, חיים ואברהם — בני אחותנו

דוד וינר — גיסנו דודנו

צריל (צסיה) לבית **ברגסון** — אחותנו דודתנו

תמר — בת אחותנו

על שירת חייהם אשר באמצע נפסקה

מתאבלים וממאנים להנחם

יצחק ושרה ברגסון וב״ב גבעתיים
אברהם ופנינה ברגסון וב״ב גבעתיים
גרשון ומניה ברגסון וב״ב אפרידר
שמואל ואלה ברגסון וב״ב ראל״צ

...וּלְבָבִי סַף־דִּמְעָה – –

לזכר אבי ואמי, אחי, אחיותי, גיסתי וגיסי וילדיהם

זכרונם לברכה

אמי מינדל (נפטרה תרצ״ז)

אבי אברהם וולוקע

אחי שמואל לייב

גיסתי גניה לבית נימצבקה

בתם מאַליה

אחותי דבורה פייגע

גיסי אברהם לענט

שני ילדיהם: שמואל דוד ורחל לאה

אחותי שיינע רבקה

גיסי משה קאדצקי

שניספו בשואה

ביגון עולמים

אפרים תלמי (ולוקה)

לזכרון עולמים

הסבא והסבתא: ברוך וחנה ז׳שוטקה

הורינו היקרים: מאיר ומלכה „

אחינו: יוסף ואשתו צפורה „

וילדיהם: חנה, ישראל, מרדכי יצחק

אחותנו: רחל לאה ובעלה יוסף סקז׳צ׳אַנובסקי

וילדתם: חנה

אחינו: הירש מיכאל נפטר בבואֶנוס־אירס ט׳ בתמוז תשי״ט

המתאבלים:

שרה טובה קדאַצקי (ארגנטינה)

מרדכי ראַשוטקה (ארה״ב)

אליעזר מאירי (בארץ)

לזכרון נצח ליקירינו שניספו בשואה

הסבא והסבתא ר׳ יעקב משה ורבקה טולצה טיטלבוים

הדוד מאיר הנך טיטלבוים ומשפחתו

הורינו היקרים: מנדל מלך ושפרינצה טיטלבוים

אחינו ואחיותינו: יהושע ומשפחתו, חנה שרה ומשפחתה,

אסתר, פרידל, טולצה, ליב בר, חיים אהרן, טובה

המתאבלים:

יצחק (איזיק) טיטלבוים (לונדון)

מאיר טייטלבוים (בואֶנוס־אירס)

לזכר אבינו, אמנו ואחיותינו הי"ד

שלמה בן אברהם יוז'ילבסקי ז"ל

ואשתו: שרה בת ברוך ליב

בנותיהם:

מלכה ובעלה אהרן וילדיהם: משה וצירל

מרים ובעלה משה דרגון

צירל

כלתם: יענטה לבית דרגון

ת. נ. צ. ב. ה.

בנותיהם ובניהם:

יונה, בתיה, פרידה,

אברהם, משה ויעקב

לזכר הורי, אחי, אחיותי ומשפחותיהן ז"ל

אבי שמואל מנדל ליכט
אמי הינדה (ניספתה בשואה)
אחי פישל
אחותי טולה " "
אחותי דבורה פיגה לוביניצקי " "
גיסי מרדכי " "
בתם מניה " "
בנם שמואל " "
בנם מאיר " "

המתאבלים:

יעקב וטולה אורי (ליכט)

לזכר הורינו, אחינו, אחותנו ומשפחותיהם

אבינו היקר ר' מנדל לנצ'נר
אמנו היקרה בילה — ניספתה בשואה
אחינו שמואל יצחק ומשפחתו — ניספו בשואה
" בר " " "
" יוסף " " "
" זלמן " " "
" חיים " "
אחותנו טובה (נפטרה בארץ)

המתאבלים:

בונים ומאיר לנצ'נר

אנחנו מבכים מרה את יקירינו

שהושמדו בידי מרצחים צמאי־דם

אבינו יצחק מאיר ואמנו פייגה מוטיל

אחותנו פלה ובנה סנדר ובעלה מנחם גרוסמן

אשתי יוכבד ובני סנדר מוטיל

דודתנו חיה והבנים משה וסנדר ובעלה ראובן רודה

דודנו בנימין ובנו שמשון סוכאצ׳בסקי

מתאבלים:

שבתאי ואברהם פרפרי (מוטיל)

ראשון־לציון, חולון ומשפחותיהם

לזכר הורינו היקרים ז״ל שניספו בשואה

הירש וחנה

מוטיל

המתאבלים:

רחביה פרפרי (מוטיל)

שושנה לאפקה (מוטיל, ארה״ב)

שמואל מוטיל (ארה״ב)

לזכר עולם

סב אבי (מצד אביו) ר׳ יהודה סנדרוביץ׳
סבת אבי (מצד אביו) מרת פרידה
סב אבי (מצד אמו) ר׳ משה זלוצ׳בר
סבת אבי (מצד אמו) מרת מרים בילה

סב אמי (מצד אביה) ר׳ יוסף קרפה
סבת אמי (מצד אביה) מרת גיטל
סב אמי (מצד אמה) ר׳ יוסף גצל, שו״ב בשרפץ
סבת אמי (מצד אמה) מרת חנה טובה

סבי (מצד אבי) ר׳ אברהם סנדרוביץ׳, נפטר כ״ה בתמוז תר״ע, בן 80
סבתי (מצד אבי) מרת רבקה פיגה, נפטרה ו׳ בכסלו תר״ע, בת 82
סבי (מצד אמי) ר׳ מרדכי יצחק קרפה, שו״ב בגליל שרפץ ובז׳ורומין,
נפטר ד׳ בכסלו תרע״ו, בן 66
סבתי (מצד אמי) מרת שרה לאה נפטרה כ״ד בתשרי תרס״ח, בת 57

אבי ר׳ אליעזר סנדרוביץ׳, נפטר י״ט בתמוז תרס״ה, בן 37
אמי מרת יוכבד, נפטרה (בז׳ורומין) י״ב באדר ב׳ תרצ״ה, בת 66
אחותי גיטל בילה קרפה, נפטרה י״ז בחשון תרפ״ג, בת 32

בת אחותי רבקה פיגה, נפטרה ט׳ בניסן תרפ״ו, בת 11
בת אחותי שרה לאה, נפטרה בתקופת השואה בלודז׳ ב־תש״י, בת 28
בן אחותי אליעזר, נספה בתקופת השואה, נולד בשנת תרע״ח

המתאבל:

יחיאל משה סדרוני (סנדרוביץ׳)

לזכרון נצח

הורי היקרים ר׳ אברהם (נספה בשואה) ומרת ליפצ׳ה קרפה
אחיותי היקרות רחל ופרידה (נספו בשואה)
ילדינו היקרים בילה ומרדכי יצחק

המתאבלים:

טובה סדרוני (גיטל קרפה)
יחיאל משה סדרוני (סנדרוביץ׳)

לזכר הורינו, אחיותינו ואחינו שנספו בשואה

הורינו היקרים הירש מיכאל ופסה סנדרוביץ׳
אחיותינו: גלה ובעלה מאיר קונסקובולסקי,
חנה
ואחינו: אברהם, יהודה, שמעון

המתאבלים:

דוד ואליעזר סנדרוביץ׳

לזכר הורינו, אחינו, אחותנו ומשפחתה שנספו בשואה

הורינו היקרים יצחק מאיר ומרים רחל סנדרוביץ׳
אחותנו חנה טובה ובעלה ראובן שמפן וילדתם שרה
אחינו: אברהם יוסף, אליעזר, אהרן סנדרוביץ׳

המתאבלים:

שושנה סמולינסקי (סנדרוביץ׳)
צפורה צוקר (סנדרוביץ׳)
יעקב סנדרוביץ׳

לזכר אהובינו ויקירינו שנספו בשואה (פרט לסבא)

לא נשכחם לעד

הסבא והסבתא ר׳ מנדל ודינה גרליץ (ליפשיץ)
הורינו היקרים ר׳ יהודה ברוך ומרים סקורניק
אחותנו שרה ובעלה אליהו גרוסמן וילדיהם
אחותנו ראַשה ובעלה אהרן שפירא וילדיהם
אחינו: יוחנן, זלמן, חיים ומשה סקורניק

המתאבלים:

פנינה (סקורניק) ומנחם אבני (שטינהוז) וילדיהם
הירש מרדכי סקורניק ומשפחתו (ארה״ב)
יעקב סקורניק ומשפחתו

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

ה ו ר י נ ו

יששכר מאיר סקורקה	**צבי (הרשל) צ׳רקה**
יסבה לבית ז׳ביצקי	**ישה לבית זליגמן**

א ב ר ה ם ז׳ ב י צ ק י — גיסנו
א ס ת ר מ ר י ם לבית **ס ק ו ר ק ה** — אחותי גיסתי
ד ו ד, פ ס ח — ילדיהם

ש ר ה לבית **ס ק ו ר ק ה** — אחותי גיסתי
ד ב צ׳ ר ק ה — אחי גיסי
מ א י ר, ה נ ה — ילדיהם

י ו ס ף ס ק ו ר ק ה — אחי גיסי
אשתו: **ש ר ה**

אחי גיסי
פ ס ח ס ק ו ר ק ה (ניספה בתאונה ב־1930)

אחיותי גיסותי:
ט ו ב ה (לבית צ׳רקה) **פ ש י ג ו ד ה** (נפטרה בשנת תשי״ז בברזיל)
ע ל ק ה צ׳ ר ק ה (נפטרה בשנת 1932)
א ס ת ר ו ב ר י י נ ה צ׳ ר ק ה

דודינו:

ז ל י ג צ׳ ר ק ה	**י צ ח ק צ׳ ר ק ה**
י ש ר א ל פ ש י ג ו ד ה	**י ע ק ב ז׳ ב י צ ק י**
ש מ ו א ל צ׳ ר ק ה	**י צ ח ק ז׳ ב י צ ק י**

ו מ ש פ ח ו ת י ה ם

המתאבלים מרה:

ח י י ם ו ה נ ה ס ק ו ר ק ה (גבעתים)
ובתם **א ב י ה**

לזכרון נצח

אבינו **אהרן צ׳רנוצ׳פקה** אמנו **אסתר לאה**

אחותנו: **חיה פרידיל**
גיסנו: **אברהם מירנץ**
שלושת ילדיהם
אחותנו: **תמרה**
גיסנו: **גדליהו מרקוביץ**
שלושת ילדיהם
אחותנו: **קרולה**
גיסנו: **גורקו** ובתם
אחותנו: **פלה**
גיסנו: **בורנשטין**

אחינו: **אברהם**
גיסתנו: **בינה**
שלוש בנותיהם
אחינו: **הירש וולף**
גיסתנו: **רוז׳יה** ובנם
גיסנו: **משה יצחק** (שיצעק)
גרינברג ובנו

כבוד לזכרם

המתאבלים מרה:

הימן (חיים) שוורץ (צ׳רנוצ׳פקה) — ארה״ב
אנקה ודוד טאומן וב״ב
שרה ויצחק ברגסון וב״ב
מניה הרוויט — ארה״ב

לזכרון נצח

הורינו היקרים:

יעקב בן ר׳ יהודה **פנפיל**
נפטר י״ד אייר תר״פ

לאה בת ר׳ שמעון דוד **שמיגה**
נפטרה כ״ה אדר ב׳ תשי״א בת״א

אחותנו **רבקה מיטגנג** ובתה **טובה**
שניספו בשואה בסטלינובד (רוסיה)

המתאבלים:

אפרים יוסף פנפיל
רחל מגנישבסקי (פנפיל)
דבורה פיגה ישעיביץ׳ (פנפיל)

לזכר עולם

הורינו, אחינו, אחיותינו ומשפחותיהם

אמנו היקרה **חיה שרה פרנקל**, בת ר׳
אליהו גלזר, נפטרה בשרפץ ב־1917
אבינו היקר **יעקב דב פרנקל**
אחותינו **אסתר רוטנשטין**,
בעלה **ישראל** וילדם
אחינו **אשר פרנקל**, אשתו **רוזה**
„ **אהרן פרנקל** ואשתו
„ **נחום פרנקל** ואשתו **דורה**
אחותנו **גוטקה זילברשטין** ובעלה
אחינו **משה פרנקל** נפטר בת״א 1936
אשתו **רוזה** ושני ילדים
אחינו **אברהם פרנקל**, אשתו **מלכה**
ושני ילדיהם

שניספו בשואה

המתאבלים:

אריה ויצחק פרנקל
רבקה בורנשטין (פרנקל)

לזכרון עולמים

ד״ר ישעיהו (סאַלק) קורטה
בן שמואל וחנה

נפטר בדמי־ימיו בשנת 1937 במונפאַליאַ (צרפת)

ממחלה ממארת בגמר לימודיו באוניברסיטה

המתאבלים:

הוריו, אחיו, אחיותיו
ומשפחותיהם

רופא שנים ד״ר
אליעזר מנדל (לאון) קורטה
בן שמואל וחנה

ניספה בדמי־ימיו בתוך רכבת־ השמדה בדרכה ממחנה ויאַרז'בניק—סטאַראַכו־ביצאַ למחנה אושביץ בשנת 1944

המתאבלים:

הוריו, אחיו, אחיותיו
ומשפחותיהם

לזכר הורי היקרים

אברהם וברינה קריגר

אחותי רחל
אחי טוביה
קרובי שמעון ומניה הברברג
„ גרשון ולאה מינץ וילדיהם
„ פלק, מאַשה ומרק יוניש

שניספו בשואה

המתאבל:
משה קריגר

בצער רב וביגון אין קץ

אנו מבכים מרה את בני משפחתנו היקרה,
שנהרגו בידי טמאים רוצחי עמנו בימי השואה בפולניה

אבי היקר באדם עניו וישר ר׳ **משה דוד** ז״ל **קמפנר**
אמי הצדיקת וגומלת חסדים מרת **איטה צביה** ז״ל
אחותי עדינת הנפש מרת **חיה־יהודית** ז״ל עם בנה **ירחמיאל** ז״ל
אחי הצעיר והחביב **אריה־לב** ז״ל
סבנו היקר ר׳ **ישראל יואַן** ז״ל

דודים ודודות ומשפחותיהם ז״ל

ינקום השם דמם הטהור — ותהא נפשם צרורה בצרור החיים
זכרם חרות בלבנו עדי־עד

המתאבלים מרה:

אלתר בן־ציון קמפנר והמשפחה, בני־ברק (ישראל)
ברוך קמפנר והמשפחה צ׳יקאגו (ארצות־הברית)

מיט טיפן צער און טרויער

באַוויינען מיר דעם טראַגישן טויט
פון אונזערע ליבע עלטערן, שוועסטער און ברידער מיט זייערע פאַמיליעס

אונזער ליבער פאָטער **יצחק** ז״ל **גראפה**
״ ״ מוטער **יוכבד** ז״ל
״ ״ ברודער **שואל** ז״ל
זיין פרוי **רבקה** מיט 3 קינדער
״ ״ שוועסטער **לאה**, דער מאַן **משה אהרן גראפה** מיט 2 קינדער
״ ״ ברודער **וולף גראפה**, זיין פרוי **פעסא** מיט 2 קינדער
״ ״ שוועסטער **דבורה (גרפה) פנסטער** מיטן מאַן **יוסף** מיט 1 קינד
״ ״ ברודער **יהושע מאיר**, מיט זיין פרוי **ברײנה** ז״ל
״ אומפאַרגעסענע ליבע יונגסטע שוועסטער **רחל גראפה** ז״ל
די פעטערס **פייביש גראפה** און **דוד גראפה** מיט די פרוי **מיכלה**
די מומע **חנה הורוביץ (קרפה)** מיטן מאַן **שייע** און 2 קינדער
דער פעטער **תנחום גראפה** מיט די גאַנצע פאַמיליע
די מומע **ברײנע גראפה** מיט די גאַנצע פאַמיליע
די מומע **מרים קרפה** און פאַמיליע

ביז דער ענדע פון אונזער לעבן וועט זייער ליכטיקער אָנדענק בלייבן איינגעקריצט
אין אונזער האַרצן

זוהן משה גראפה און פאַמיליע
טאָכטער יטקה גראפה (קמפנר) און פאַמיליע

אבינו היקר:
יצחק (איצ׳ה) פפירצ׳יק
(נפטר כ״ג בניסן תרצ״ח, 1938)
אמנו היקרה **אודל** (נִספתה בשואה)
אחיותינו היקרות:
אסתר גיטל, רחל, דבורה
שניספו בשואה

מתאבלות:

בנותיהם ואחיותיהן:
פראַניה, האַסה, פרומה, יפה
ומשפחותיהן

„ובכה כל לב ודמוע תדמע כל עין"
„אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה"

הורינו היקרים שניספו בשואה

ר׳ **מנחם אריה (ליבל) ורודה קרמרז׳** ז״ל

המתאבלים:

בנותיהם ומשפחותיהן
מרים קרמרז׳—דורפמן
לאה קרמרז׳—טופור

לזכר הורנו, אחיותינו ואחינו היקרים ז"ל שנספו בשואה

הי"ד

שולץ שמחה

" חיה

" חנה

" יצחק

שולץ בינה

" שרה

" יהודית

המתאבלים:

דבורה וברוך בחין ומשפחתם
אידה ואברהם שולץ ומשפחתם
ידידיה ואפרים שולץ ומשפחתם
יעקב שולץ

לזכר הורי היקרים, אחותי, אחי ומשפחותיהם

אבי ר' **יוסף** בן ר' **יצחק אהרן שניצר** ז"ל נפטר כ' בתשרי תרצ"ו

אמי מרת **טובה סילקה** בת ר' **משה** ז"ל נפטרה כ"ב בשבט ת"ש

אחותי **שינה הנדל שניצר** ובעלה **יצחק אהרן**

ילדיהם: **משה, לאה בילה, חוה**

אחי **יצחק דוד שניצר** ואשתו **חנה**

ילדיהם: **לאה בילה, טובה**

נ י ס פ ו ב ש ו א ה

המתאבל:

אהרן ליב שניצר

על מותם ללא עת של יקירינו:

אהרן יהושע ויסרוזה ומשפחתו
יצחק מאיר רוסק „
יעקב ויסרוזה „
מירל לאה ושרה
ינטה „ „
שרה בילה „ „
שמשון מרדכי „ „
יעקב יוסף „ „
שפסל (שבתי) „ „
יהודה „ „
אביגדור קונסקובולסקי „
ברוך אַטלס „
זלמן אַטלס „
מרדכי ליפא אַטלס „
ליב דנציק „

מתאבלים:

יוסף דוד והניה ויסרוזה

לזכר הורי, אחי ואחותי

שניספו בשואה

הורי היקרים:

אברהם וחיה פרידל מאַירנץ

אחי: יצחק ויעקב

אחותי: זלטקה

המתאבל:

חיים מאַירנץ ומשפחתו

הורינו וקרובינו היקרים

שניספו בשואה

מאיר ובילה (פלצ'ה) ציפריס
אליהו וחנה (ציפריס) גוטליבובסקי
ובנם יעקב
הניק ונאצ'ה (ציפריס) בורשטין
ובנם אדם

לא נשכחם לנצח

המתאבלות:

רבקה ציפריס
נינה גוטליבובסקה—פרידמן

משפחתי היקרה

שעונתה ונרצחה בידי פראי האדם הנאצים

אמי היקרה אסתר רחל שמפן
אחותי: פעסה שטינהוז ומשפחתה
„ חיה שרה גלסמן „
„ חנה רבקה רוטנברג „
„ נחמה בענגלסדורף „
אחי: בן־ציון שמפן ומשפחתו

לא אשכחכם לנצח

המתאבל:

ד"ר עזריאל שמפן ומשפחתו